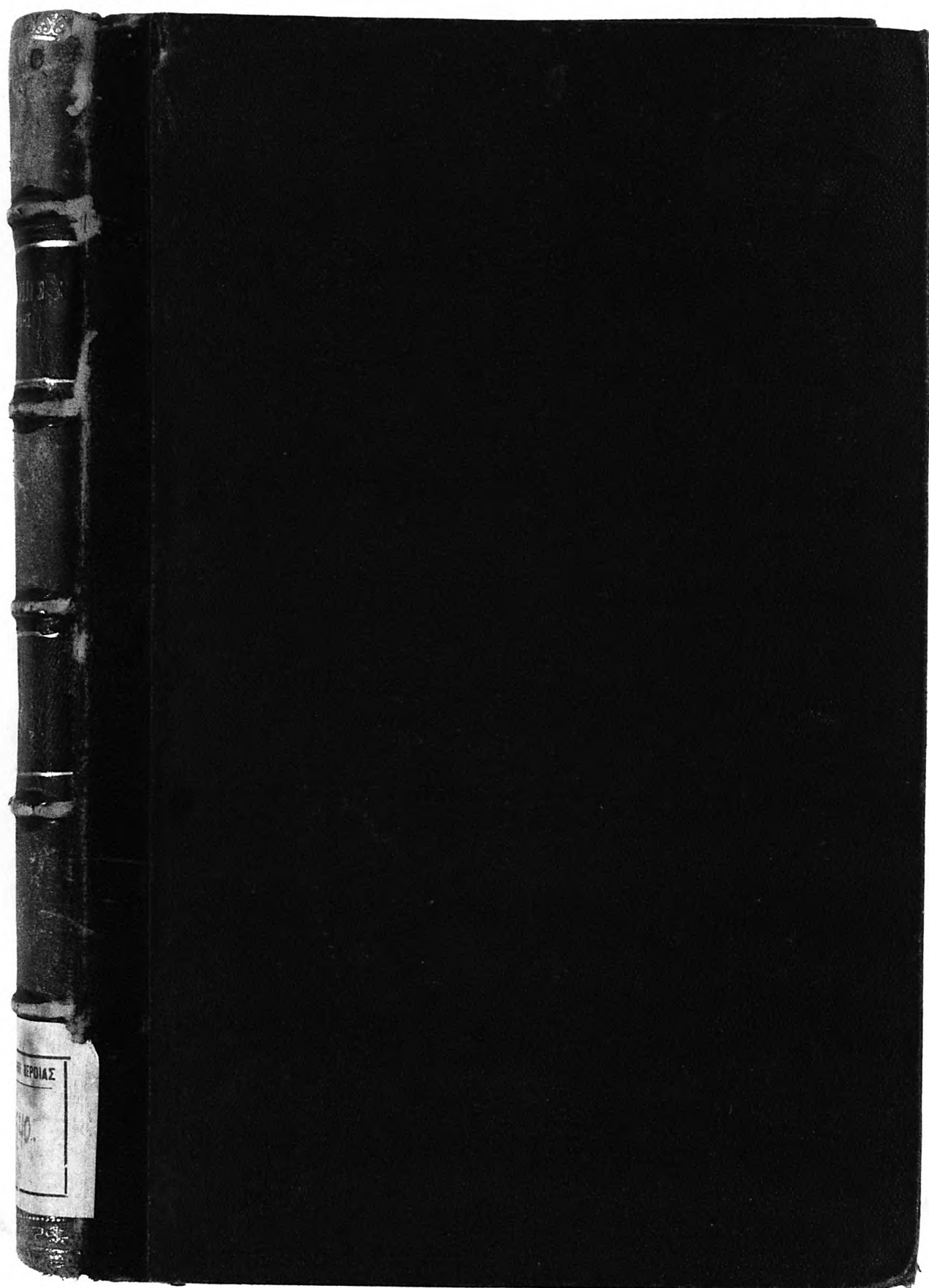
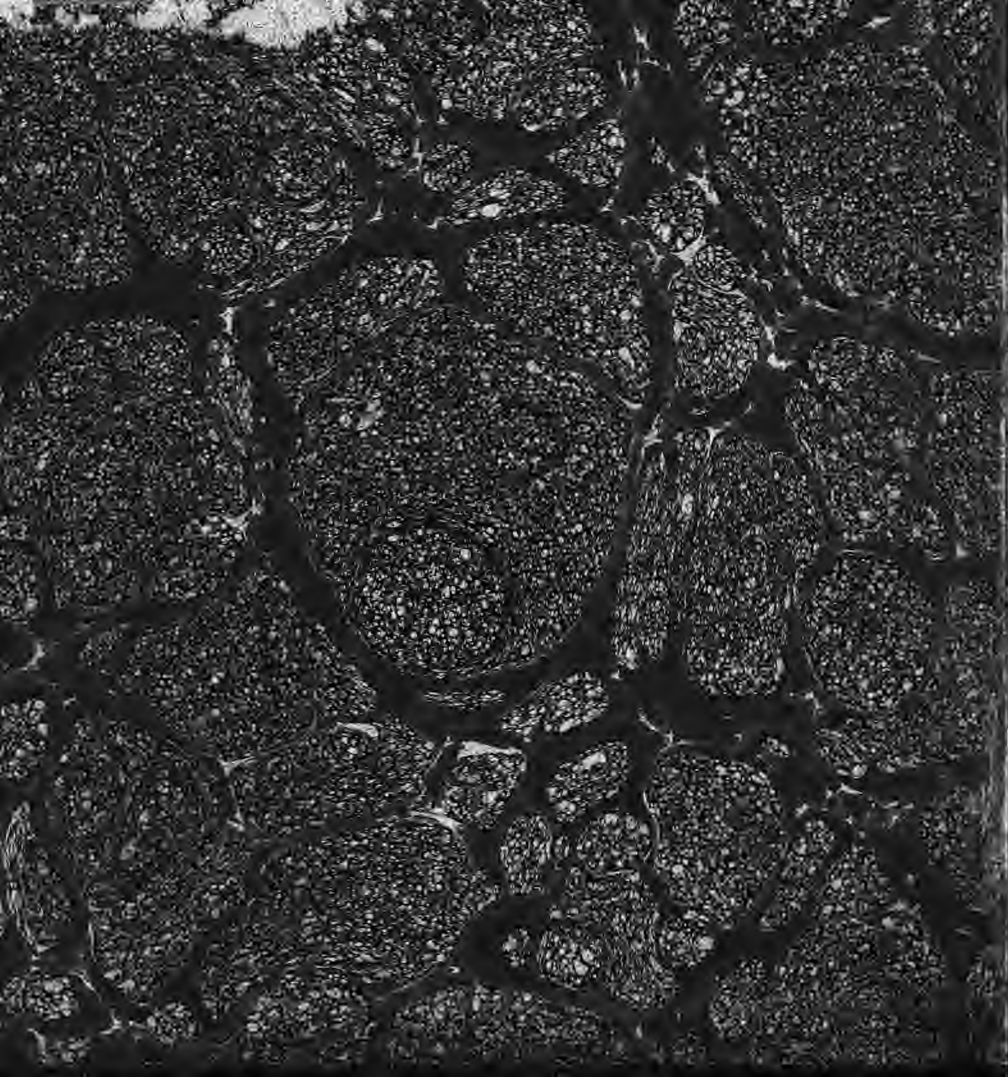
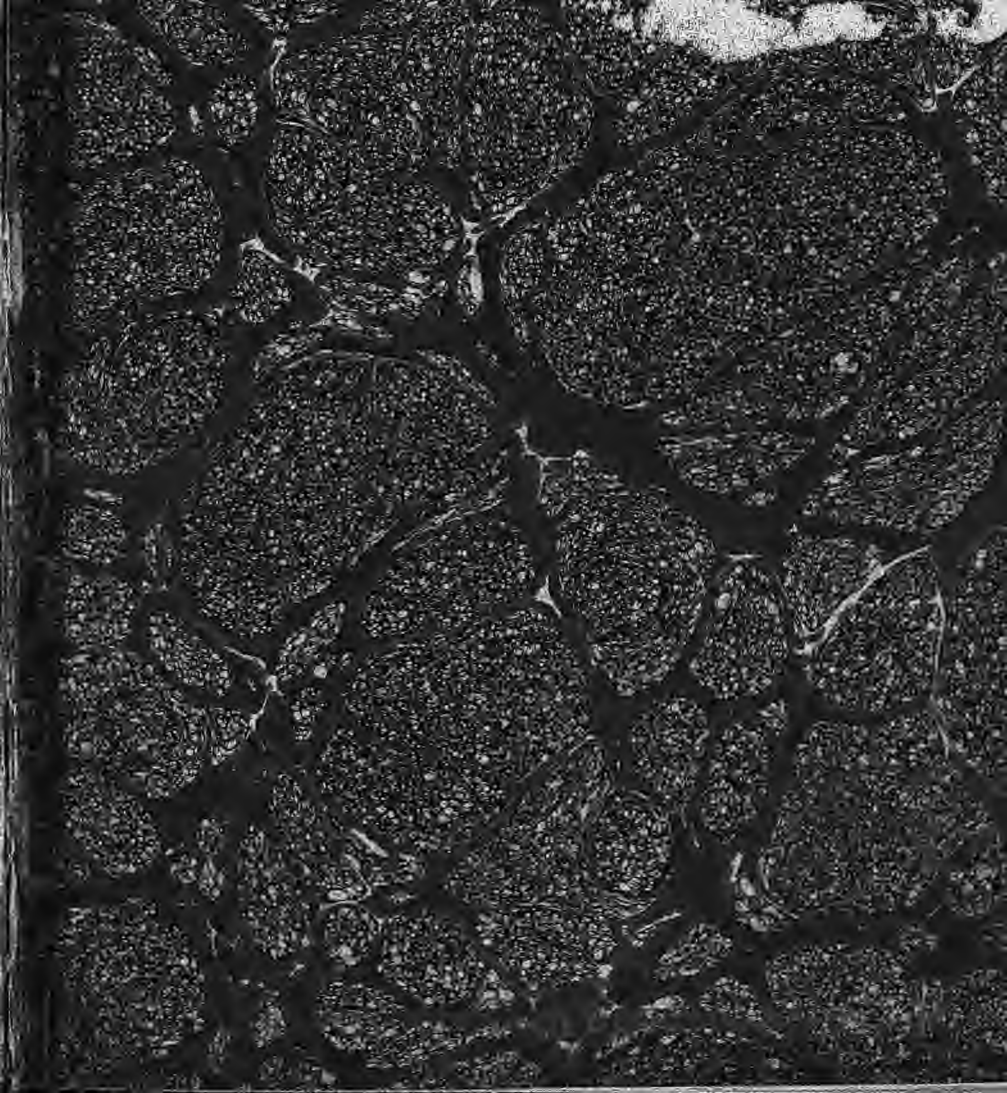

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΗΣ

ΥΠΟ

Δ. ΘΕΡΕΙΑΝΟΥ

ΕΚΤΥΠΟΥΝΤΑΙ ΑΝΑΛΩΜΑΣΙ

ΤΟΥ

ΟΙΚΟΝΟΜΕΙΟΥ ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑΤΟΣ.

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.

Η ΕΝ ΤΕΡΓΕΣΤΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΟΥ

ΟΙΚΟΝΟΜΕΙΟΥ ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑΤΟΣ
ΠΡΟΣΦΕΡΕΙ

ΕΝ ΤΕΡΓΕΣΤΗ:

Τύποις του Αδελφου Γρηγορίου Λεωδ.

1889.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Fondazione
DEMETRIO A. ECONOMO
Editrice.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΣΥΝΟΨΙΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ. Σελ. 1—88

Μανουήλ Χρυσολωρᾶς. — Γεώργιος Πλήθων. — Θεόδωρος Γαζής. — Γεώργιος Τραπεζούντιος. — Ἰάνος Λάσκαρις. — Πάπας Λέων. — Μᾶρκος Μουσουρός. — Τυπογραφεῖα Ἰλδου καὶ Καλλιέργου. — Νικόλαος Σοφριανός. — Ἀντώνιος Ἐπαργός. — Φραγκίσκος Σκοῦφος. — Καϊσάριος Δαπόντε. — Ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία. — Χαρακτήρ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. — Οἱ Φράγχοι καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότης. — Αἱ ἔριδες Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας. — Τὰ κατὰ τῶν Παπιστῶν καὶ τῶν Λουθηροκαλβίνων ἐριστικὰ πονήματα. — Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐκπαίδευσις. — Τὸ Πατριαρχεῖον. — Ἡ κατάστασις τῶν Σχολείων. — Σέργιος Μακράϊος. — Οἱ Διερμηνευταὶ τῆς Πύλης. — Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος. — Οἱ ἡγεμόνες Βλαχίας καὶ Μολδαυίας καὶ ὁ ἑλληνισμός. — Εὐγένιος Βούλγαρις. — Νικηφόρος Θεοτόκης. — Νεόφυτος Κουσσοκαλυβίτης. — Δανιήλ Κεραμεύς. — Λάμπρος Φωτιάδης. — Ἀδαμάντιος Κοραΐς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ. Σελ. 89—170

Γέννησις Ἀδαμαντίου Κοραΐ ἐν Σμύρῃ. — Ἀντώνιος Κοραΐς. — Διαμαντῆς Ῥύσιος. — Ἱερόθεος Δενδρινός. — Βερνάρδος Κεῦνος. — Αἱ προκαταρκτικαὶ τοῦ Κοραΐ σπουδαί. — Ἀποδημία αὐτοῦ εἰς Ἀμστελδάμον. — Ἀδριανὸς Βοῦρτος καὶ ἡ σύμβιβσις αὐτοῦ. — Φιλολογικαὶ τοῦ Κοραΐ μελέται ἐν Ἀμστελδάμῳ. — Ἡ ὀλλανδικὴ Σχολή. — Ἐπ'ἀνόδῳ τοῦ Κοραΐ εἰς Σμύρνην. — Πλάτωνος Ὁρθόδοξος Διδασκαλία. — Σύνοψις τῆς ἱερᾶς ἱστορίας καὶ τῆς κατηχήσεως. — Πολυζώης Λαμπαντιζιώτης καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθεῖσα μετάφρασις τῆς τοῦ Πλάτωνος Κατηχήσεως. — Παράθεσις τῶν δύο μεταφράσεων. — Μετάβασις τοῦ Κοραΐ εἰς τὴν Ἑσπερίαν. — Ἰατρικὴ Σχολή τοῦ Μομπελλιέ. — Ὁ ἀρχηγέτης τοῦ Βιταλισμοῦ Βαρθέ. — Οἱ ἐν Μομπελλιέ προεξάρχοντες καθηγηταί. — Ἀλληλογραφία

Κοραῖ καὶ Πρωτοφάλτου. — Πενία τοῦ Κοραῖ. — Διδακτορικὴ αὐτοῦ ἀναγόμεναι. — Πυρετολογίαι Σύνοψις. — 'Ο καθ' Ἱπποκράτην ἱατρός. — Κλινικὴ Ἱατρικὴ τοῦ Selle.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ Σελ. 171—418

Ἀποδημία τοῦ Κοραῖ εἰς Παρισίους. — Στέφανος Κλαυέριος, Ῥοχέτιος καὶ Βυλλοισιόν. — Τὰ κατὰ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν. — 'Ο Μιραβώ. — 'Ο βασιλεὺς Λουδοβίκος. — Ταλαιπωρία ἐν Παρισίοις. — 'Ο Κοραῖς ἐν τῇ Συνελεύσει. — Διατριβὴ ἐν Nozaye παρὰ τῷ Κλαυερίῳ. — Ἐπ' αὐτοῦ εἰς Παρισίους. — Κλινικὴ Ἱατρικὴ τοῦ Selle. — Ἱατρικαὶ Παρατηρήσεις. — Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱατρικῆς. — Ἱατρικὸς Συνέκδημος. — Ἱστορία τῆς Ἱατρικῆς καὶ τῆς Χειρουργίας. — Ἐπιστολιμαία διατριβὴ περὶ τῆς Ἀπορρόφου Διαθήκης. — Σημειώσεις εἰς Θουκυδίδην, Ἡρόδοτον καὶ Ἀθηναιον. — Θεοφράστου Χαρακτῆρες. — Ἱπποκράτης. — Περὶ τῆς ἐπιπερωγῆς τοῦ κλίματος. — Ἱπποκράτους περὶ Ἀέρων, Ὑδάτων, Τόπων. — Ἐλεγχος Πανίου. — Ἐπεισδιδόν Γαίλιου. — Ἀδελφικὴ Διδασκαλία. — Σάλπισμα Πολεμιστῆριον. — Βεκκαρίας. — Ὑπόμνημα περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος. — Τὰ κατὰ τὸν Βαρθόλδου. — Διάλογος δύο Γραικῶν. — Λόγγου τὰ κατὰ Δάφνιον καὶ Νλόην. — Ἠλιοδώρου Ἀθροιστικά.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ

Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία εἶχε μὲν τοσαύτην ἑλληνικὴν συνεί-
δησιν ὅσην ῥωμαϊκὴν ἢ «ἀγία ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία» τοῦ γερμανικοῦ
ἔθνους τῶν μέσων καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων, κατῴρθωσεν ὅμως τρία
μεγάλᾳ καὶ περιφανῇ ἀθλήματα· ἐν πρώτοις ἐθεράπευσε καὶ διέσωσεν
ἐπ' αἰῶνας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα· εἴτα δὲ κατὰ τὰς ἐσχάτας καὶ ὀδυ-
νηροτάτας τοῦ πολιτικοῦ αὐτῆς βίου ἡμέρας παρέδωκεν εἰς τὰ ἐσπέρια
ἔθνη τὴν λαμπράδα τῆς ἑλληνικῆς ἡμερώσεως, τελευταῖον δὲ γενναίως
πεσοῦσα ἐγένετο παραίτιος νὰ ἀναδημιουργηθῇ τῶν Ἑλλήνων ἡ ἐθνικὴ
συνείδησις. Τὰ ζώπυρα τῆς τῶν γραμμάτων Ἀναγεννήσεως ἐκομί-
σθησαν εἰς τὴν Ἑσπερίαν πρὸ αὐτῆς τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου,
ἀκριβῶς δὲ εἰπεῖν οἱ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνὰ
παῖσαν τὴν Ἰταλίαν διασπαρέντες φυγάδες ἦσαν μᾶλλον τελεσιουργοὶ ἢ
εἰσηγηταὶ τῆς πνευματικῆς ταύτης ἀναγεννήσεως, ἥτις ἤρξατο ἀμυδρῶς
μὲν ἐπὶ Πετράρχου καὶ Βοκκαίου, διέλαμψε δὲ ἐπὶ Μανουὴλ Χρυσ-
λωρᾷ καὶ Γεωργίῳ Πλήθωνος.

Ὁ «μελίβρυτος τοῦ ἔρωτος ἀοιδός» ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἱερομύστης
τοῦ κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἑλληνισμοῦ. Διδαχθεὶς τὰ πρῶτα τῆς ἑλληνικῆς
γλώσσης στοιχεῖα παρὰ τοῦ ἐκ Καλαβρίας περιβοήτου μοναχοῦ Βαρλαάμ,
δὲν προσέβη μὲν ἐπὶ τοσοῦτον παιδεύσεως ὥστε νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ νοῇ
τὰ ἔπη τοῦ θεοσπείου τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας ποιητοῦ, ἀλλ'
ῥησθάνετο ἄκρατον ἐνθουσιασμόν «περιπτυσσόμενος νοερῶς τὸν θεῖον τῆς
Ἰωνίας ἀοιδόν», καύχημα δὲ ὑπελάμβανεν ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἔλαβεν ἐκ
Κωνσταντινουπόλεως τὸν πρῶτον ἐλληνηκὸν Ὅμηρον, τὸ πρῶτον
τῆς Ἰλιάδος πολυτίμητον ἀντίγραφον. Ὁ τοῦ Πετράρχου φίλος καὶ

θαυμαστής Βοκκάκιος, μυηθεὶς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ὑπὸ ἐτέρου Καλαβροῦ, τοῦ Λεοντίου Πιλάτου, ὅστις ἐσεμνύνετο ἀποκαλῶν ἑαυτὸν Θεσσαλονικέα, μικρὸν ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἐκτίησας δὲ ἀθάνατον κλέος γενόμενος πρωτοστάτης καὶ καθηγμένων τῆς κλασικῆς ἰταλικῆς πεζογραφίας.

Ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πράξωσιν οἱ ἡμιέλληνες Καλαβροὶ, αὐτὸ τοῦτο ἐπεχείρησεν αἰσίως καὶ διεξήγαγε τελεσφόρως ὁ ἐκ Βυζαντίου ῥήτωρ καὶ φιλόσοφος Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς, ὁ ἰδρύσας ἐν τῇ Δύσει τὴν πρώτην ἑλληνικὴν κοινότητα, συνιδρύσας δὲ ὡς λέγει ὁ Κ. Oncken «καὶ τὴν πρώτην σχολὴν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ» ἐφ' ἣ διέπρεψεν ὕστερον ἡ Φλωρεντία. Ἡ εἰς Τυρρηνίαν ἐπιδημία τοῦ ἐκ Βυζαντίου μεγαλυνόμου διδασκάλου ἐνεκαίνισε «νέαν καὶ ἀίμνηστον χρόνον ἐποχὴν» ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. «Ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Χρυσολωρᾶ (ἐπιλέγει ὁ ἀγγίλους τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐρμηνευτῆς), προέκυψεν ἡ πρώτη ἐν Ἰταλίᾳ περὶ τὰ ἀνθρωπικὰ ἢ ἐγκύκλια παιδεύματα σπουδάζοντα γενεά, εἰκότως δὲ παρηγάσθη ἡ σχολὴ αὕτη πρὸς ἕτερον Δούρειον Ἴππον, ἐξ οὗ ἀνεπήδησαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων οἱ ἀριστεῖς. Τὰς ἑλληνίδας μούσας μετήνεγκεν ὁ Χρυσολωρᾶς οὐ μόνον εἰς Φλωρεντίαν ἀλλὰ καὶ εἰς Ρώμην καὶ Ἑνετίαν, ὅπου κατέβαλε τὰ θεμέλια δύο ἐτέρων περιπτώτων σχολῶν, αἵτινες ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀνθημύλλωντο πρὸς τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ· ἐν ταῖς τρισι ταύταις πόλεσιν ἀπεθησαυρίσθησαν καὶ τὰ πολυτιμότερα ἑλληνικὰ ἀντίγραφα, δι' ὧν προήχθη ἡ νεωτέρα φιλοσοφία. Διὰ τοῦ Χρυσολωρᾶ ἠνώθησαν τὸ πρῶτον δύο κόσμοι, ἐπὶ πολλοὺς πρότερον αἰῶνας ἀποχωρισμένοι καὶ δὴ καὶ ἐχθρικῶς πρὸς ἀλλήλους διακείμενοι.» Τὴν πρώτην ἑλληνικὴν γραμματικὴν χάριν τῶν Εὐρωπαίων συνέταξεν ὁ Χρυσολωρᾶς ἐν εἴδει ἐρωτημάτων, συνοψίτας αὐτὴν ἐκ τῆς Τέχνης Διονυσίου τοῦ Θρακικοῦ, τὰ ἐρωτήματα δὲ ταῦτα τοῦ Χρυσολωρᾶ, κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ Γουαρίνου, παρέδιδον ἔπειτα εἰς τοὺς ἰδίους μαθητὰς ὁ Ἐρασμος, ὁ Ρεϋχλίνιος καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἀναγεννήσεως.

Ἡ ἀγαθὴ φήμη καὶ ἡ εὐδοξία τοῦ ἐκ Βυζαντίου σοφοῦ διεπετάσθησαν καθ' ἅπασαν τὴν Ἑσπερίαν. Ὅτε περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης τεταρτῆς ἐκατονταετηρίδος, ἐποιήσατο ὁ Χρυσολωρᾶς ἑλληνιστὶ ἑναρξίν τῶν μαθημάτων αὐτοῦ, ὅλη ἡ Φλωρεντία ἐγένετο οὕτως εἰπεῖν ἀνάστατος, διότι οὐ μόνον οἱ λόγιοι ἀλλὰ καὶ τῶν εὐπατριδῶν οἱ

προεξάρχοντες προσήρχοντο ἄνθρωποι καὶ μεστοὶ ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ νεήλυδος Βυζαντίου καὶ κεχηγνότες στόματι ἡκρωόντων τῶν μελιθοόγγων αὐτοῦ διαλέξεων. Ἀλλ' ὁ γεραρὸς οὗτος τῶν ἐλληνικῶν γραμμῶν πατριάρχης ἦτο ἐν ταυτῷ ἀνὴρ χρηστότατος καὶ μάλα φιλόπατρις· διότι δὲν ἐμύησε μόνον τοὺς Ἰταλοὺς τῆς ἐλληνικῆς σοφίας τὰ μυστήρια ἀλλ' ἐνέπνευσε καὶ εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἔρωτα πρὸς τὴν Ἑλλάδα, καὶ πάσῃ δυνάμει ἐμάχθησεν ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ κινδυνεύοντος Βυζαντίου, εἴτε συλλέγων ἐράνους, εἴτε μεγαλοφῶνως ἀλλὰ μάτην ἐπικαλούμενος καὶ ἐκλιπαρῶν τὴν ἀρωγὴν τῶν ἰσχυρῶν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἀπειλουμένης πατρίδος. Ἦτο πρότυπον ἀρετῆς καὶ τῶν πολυαριθμῶν αὐτοῦ μαθητῶν ἀγαλμα καὶ σέμνωμα· ὁ Γουαρίνος καλεῖ αὐτὸν ἀληθῆ φιλόσοφον, θειότατον διδάσκαλον, αὐτόχρομα ἡλιακὴν ἀκτίνα, ἥτις ἐρώτισε τὴν εἰς βαθὺν ζόφον βεβυθισμένην Ἰταλίαν, ὄντως δαιμόνιον ἄνδρα, οὗ τὴν μνήμην ὤφειλον νὰ τιμῇωσιν οἱ Ἰταλοὶ διὰ θριαμβικῶν στηλῶν καὶ χρυσῶν ἀνδριάντων. Ἀμα δὲ ὁ Χρυσολωρᾶς ἐνέθηκεν εἰς τὰς καρδίας τῶν Ἰταλῶν τῆς φιλομαθείας τὰ ἐναύσματα, καὶ πάμπολλοι ἐκ τῶν αὐτόθι λογίων καὶ ὁμιλητῶν αὐτοῦ ἐνέκυψαν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας καὶ ἐπεδόθησαν ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς πορισμὸν ἐλληνικῶν ἀντιγράφων. Τριακοστῷ ἔτει πρὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου, ὁ ἐκ Σικελίας Ἰωάννης Αὐρίσπας, ἀποδημήσας εἰς τὴν Ἀνατολὴν, ἐκόμισεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἄλλοθεν μέγα πλῆθος ἐλληνικῶν χειρογράφων ἐν οἷς τὸν περίφημον «λαυρεντικὸν κώδικα» τῶν τραγωδιῶν τοῦ Σοφοκλέους, τὰς τραγωδίας τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Δημοσθένους τὰς δημογυρίας, τοῦ Ξενοφῶντος τὰ πονήματα, τοῦ Διοδώρου τὴν Βιβλιοθήκην, τοῦ Στράβωνος τὰ Γεωγραφικά, τοῦ Ἀρρίανου, Λουκιανοῦ καὶ Δίωνος τοῦ Κασσίου τὰ σωζόμενα καὶ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου τὰ Ἀργοναυτικά. Αὐτὸς ὁ αυτοκράτωρ Μανουὴλ ὁ Παλαιολόγος, περιέπων τοῦ φιλοβιββίου Σικελοῦ τὴν φιλογραμματίαν, ἐδωρῆσατο αὐτῷ τὴν ἱστορίαν τοῦ Προκοπίου καὶ τὸ περὶ ἱππικῆς συνταγμάτων τοῦ Ξενοφῶντος. Μετὰ τὸν Αὐρίσπαν, ἀποδημήσας εἰς τὸ Βυζάντιον ἕτερος τοῦ Χρυσολωρᾶ μαθητῆς, ὁ Φραγκίσκος Φιλέλος ἐκόμισε καὶ οὗτος εἰς Ἑνετίαν πλείστα ὅσα ἐλληνικὰ ἀντίγραφα. Ὡστε ὁ Χρυσολωρᾶς οὐ μόνον ἐφύτευσε καὶ ἐδίδαξεν ἐν Ἰταλίᾳ τὰ ἐλληνικά, ἀλλὰ καὶ ἀπέδειξε πολυαριθμοτάτους μαθητάς, οἵτινες πρὸς τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου ἀντιφιλοτιστιμώμενοι, ἐγεώργησαν τὴν τέως αὐχμηρὰν καὶ ἄγονον πνευματικὴν ἄρoura· ἐκ

*

τῶν μαθητῶν δὲ τούτων οἱ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτοί εἶναι οἱ δύο ἐπιφανεῖς Ἀρετῖνοι, ὃ τε Λεονάρδος Βρούνης καὶ ὁ Κάρλος Μαρσουπῖνος, Γουαρῖνος ὁ Οὐηρωναῖος, Φραγκίσκος ὁ Φίλελφος, ὁ Πέτρος Οὐεργέριος Βικτωρίνος ὁ Οὐελιτραῖος, ὁ Πόγγιος, ὁ Ἰωάννης Αὐρίσπας κλ. Ὁ Γουαρῖνος, ὁ Φίλελφος καὶ ὁ Αὐρίσπας διέτριψαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν Βυζαντίῳ, κατ' ἐξοχὴν δὲ ὁ Γουαρῖνος μαθητεύσας παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Χρυσολωρᾷ, καὶ ὁ Φίλελφος, ὁ συζευθεὶς τῇ θυγατρὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἰωάννου. Καὶ ὁ μὲν Γουαρῖνος ἐδίδαξεν ἔπειτα εὐδοκίμως ἐν Ἑνετίᾳ, Παταβίῳ, Τριδέντῳ καὶ Φλωρεντίᾳ· ὁ δὲ Αὐρίσπας ἐν Βονωνίᾳ, Φερόρα καὶ Φλωρεντίᾳ, καὶ ὁ Φίλελφος ἐν Ἑνετίᾳ, Βονωνίᾳ καὶ Φλωρεντίᾳ. Τοιούτῳ τρόπῳ τὰ ἑλληνικὰ ρῶτα, μεταβίβασθέντα ἐκ Βυζαντίου εἰς Ἰταλίαν ὑπὸ τοῦ Χρυσολωρᾷ, μετελαμπαδεύθησαν ὕστερον εἰς τὰς Ἰταλικὰς μεγαλοπόλεις ὑπὸ περικλεῶν καθηγητῶν, οἵτινες διετέλεσαν μαθηταὶ τοῦ Μανουὴλ Χρυσολωρᾷ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, ἥ διήκουσαν τῶν ἑλληνικῶν λόγων ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει.

Αἱ θρησκευτικαὶ ἔριδες καὶ οἱ περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἀγῶνες, οὐδαμῶς σκοπούμενων τῶν πολιτικῶν ἐπακολουθημάτων, ἐπενήργησαν πολλαχῶς καὶ ὠφελίμως εἰς τὴν φιλολογικὴν ταύτην παλιγγενεσίαν. Μετὰ τὸν Χρυσολωρᾷ διαλάμπει κατ' ἐξοχὴν ἡ ἱστορικὴ φυσιογνωμία τοῦ μεγάλου φιλοσόφου Γεωργίου Γεμιστοῦ Πλήθωνος, ὅστις, πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου, εἰσῆγαγεν εἰς Ἰταλίαν τὴν τέως ἄγνωστον πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἐγένετο ἐμμέσως ἀρχηγέτης τῆς περιωδύμου ἐν Φλωρεντίᾳ Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας, παρέσχε δὲ τὸ πρῶτον σύνθημα τῆς κατὰ τῆς Σχολαστικῆς φιλοσοφίας ἀντιδράσεως καὶ τοῦ μεγάλου ἀγῶνος τῶν Πλατωνικῶν καὶ Ἀριστοτελικῶν φιλοσόφων. Ὁ «θεόσοφος τοῦ Μιστρά» ὅπως ἀποκαλεῖ αὐτὸν δὲν ἐνθυμούμεθα τίς γεμανὲς καθηγητῆς, ἦτο μᾶλλον νέος πλατωνικὸς ἢ αὐτόχρημα πλατωνικὸς φιλόσοφος· ἐραστὴς καὶ λάτρις τῶν εἰδῶν τοῦ Πλάτωνος, συνέκρεσε τὸ φιλοσοφικὸν καὶ θεολογικὸν αὐτοῦ σύστημα μετὰ τῶν θεωρητικῶν τῆς νέας πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἦτο δὲ ἐπὶ πᾶσι θιασώτης καὶ θαυμαστὴς τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Πρόκλου. Ὁ Πλήθων, τῇ συνδρομῇ καὶ ἀντιλήψει τοῦ Περικλέους τῆς Φλωρεντίας, Κοσμᾷ τοῦ ἐκ Μεδίκων, ἤρμηνευσεν ἀπὸ καθέδρας τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ θεωρίας, ἐθαυμάσθη δὲ ὑπὸ πάντων τῶν συγχρόνων λογίων, προσαγορευθεὶς «νέος Σωκράτης καὶ Πλάτων». Ἐν τῇ πολυτίμῳ αὐτοῦ «ἱστορίᾳ τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀναγεννήσεως» ἐκδόθεισῃ ἐν Ἰένῃ τῷ 1874, ὁ καθηγητῆς

Schultze παρατηρεῖ ὅτι ὁ Πλήθων ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τὴν γερμανικὴν Μεταρρύθμισιν, οὐ μικρὰν δὲ ἔσχε ῥοπὴν καὶ ἐπὶ τοὺς χρόνους τῆς ἀναπτύξεως τῶν τεχνῶν, καὶ μάλιστα τῆς πλαστικῆς. Ἄλλ' οὐδεὶς ἐξῆρε τὴν σημαντικότητά τοῦ Ἑλληνος φιλοσόφου ευφραδιστερον καὶ τορώτερον τοῦ μεγάλου ποιητοῦ Λεοπάρδου. «Ὁ Γερμιστὸς (λέγει ὁ ἀπαραμίλλος ἀοιδὸς καὶ τῆς ἀπαισιοδοξίας μεγαλόφωνος καὶ μεγαλότεχνος κῆρυξ) ὑπῆρξεν ἐκ τῶν μεγαλοφυεστάτων καὶ παραδοξοτάτων ἀνδρῶν τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Ἐκατοστῶ ἔτει πρὸ τῆς Μεταρρύθμισεως, ὁ Γερμιστὸς, ὁρμώμενος σὺχ' ἐκ μήνιος καὶ ὀργῆς, ὡς ὁ Λούθηρος, ἀλλ' ἐκ φιλοσοφικῶν καὶ πολιτικῶν λόγων, ὑπετύπωσε καὶ ἐπεχείρησεν, ὀλίγον δὲ πρὸ τῆς τελευτῆς αὐτοῦ προεῖπε τὴν ἐγκυκλοῖδρουσιν νέων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν καὶ νέων θρησκευτικῶν ἐθίμων, μᾶλλον, κατ' αὐτὸν, ἀρμολόγων πρὸς τοὺς καιροὺς καὶ πρὸς τὰς χρεῖας τῶν ἐθνῶν. Συνέγραψε πάμπολλα πονήματα ἱστορικὰ καὶ φιλοσοφικὰ μετὰ τοσαύτης ἐμβριθείας, ὕγιους κρίσεως, λεκτικῆς γλαφυρίας καὶ φραστικῆς λεπτότητος, ὥστε ὁ διεξερχόμενος νῦν τὰς ἀπαραμίλλους ἐκείνας συγγραφάς, θὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ Γερμιστὸς κατὰ τοῦτο μόνον ἀπολείπεται τῶν μεγάλων ἐλλήνων συγγραφέων, ὅτι δὲν ἤκμασεν ἐπὶ τῶν εὐκλεῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος χρόνων. Οὐδεὶς πώποτε τῶν παρ' ἡμῖν λατινιστῶν ἢ ἰταλιστῶν γραψάντων δύναται, ὑπὸ λεκτικὴν καὶ πραγματικὴν ἐποψιν, νὰ ἰσοφαρίσῃ πρὸς τοὺς ἀρχαίους καθ' ὃν τρόπον ὁ Γερμιστὸς ἰσοφαρίζει πρὸς τοὺς παλαιούς Ἑλληνας. Ἀξιοθαύμαστον ὄντως τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ὅπερ ἐπὶ χρονικοῦ διαλείμματος εἰκοσιτεσσάρων αἰώνων, ὑπῆρξεν ἐν τοῖς γράμμασι καὶ τῷ πολιτισμῷ, ἀπαραμίλλον καὶ ἀνυπέρβλητον πρότυπον! Οἱ Ἑλληνες, ἐλεύθεροι μὲν ὄντες καὶ αὐτόνομοι, διέσωσαν τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ ἡμέρῳσιν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Λιβύην, ὑπόδουλοι δὲ, ἐγένοντο πάλιν διδάσκαλοι τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν. Ἐπὶ τρεισκαίδεκα ἑκατονταετηρίδας, διέσωσαν ἀκμαῖον καὶ σχεδὸν εἰπεῖν ἀδιάκοπον τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἡγεμονίαν· ἐπὶ ἑνδεκα δὲ πάλιν ἑκατονταετηρίδας ἐπαιδαγωγώγησαν βαρβάρους ἢ ἀπαιδεύτους λαούς. Ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, μεστὰι περιαλλῶν κτιρίων, ναδῶν καὶ εὐρυπέδων, καὶ παντοίων ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἱδρυμάτων, ἐπέσπασαν τὴν θαυμασμὸν τῶν ἀξέστων καὶ ἀφίλανθρώπων ἐκ τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ἀγωνιστῶν. Ἐπὶ τέλους δὲ, καθ' ἣν χρόνου στιγμὴν ἔμελλον νὰ περιέλθωσιν εἰς ζυγὸν βάρβαρον καὶ νὰ ἀποβάλλωσιν ὄνομα καὶ ὑπαρξίν, ἀνέπεψαν τὴν ἐσχάτην λάμπιν

σβεννυμένης φλογός, ἀποδείξαντες μεγαλοφυεῖς καὶ εὐγενεῖς ἄνδρας, ἀνταξίους τῶν παλαιῶν χρόνων· ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πτώσιν αὐτῶν, φεύγοντες τῆς πατρίδος τὸν ὄλεθρον, ἐγένοντο αὐθις πνευματικοὶ τῆς Εὐρώπης κηδεμόνες.» Ταῦτα λέγει ὁ μέγιστος τῶν κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἰταλῶν ποιητῶν ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἰταλιστὶ μεταφρασθείσης μονωδίας τοῦ Πλήθωνος «ἐπὶ τῇ αἰοδίμῳ» δεσποίνῃ Ὑπομονῇ» συμβίῳ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουῆλ τοῦ Παλαιολόγου, ἥτις πρότερον μὲν ἐκαλεῖτο Ἑλένη, εἴτα δὲ περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου ἐγένετο μοναχὴ, μετονομασθεῖσα Ὑπομονή. Ἐν τῇ μονωδίᾳ ταύτῃ, δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον τῷ 1816 ὑπὸ Μουστοξύδου καὶ Σχινᾶ ἐν τῇ Συλλογῇ τῶν Ἑλληνηκῶν Ἀνεκδότων, ὁ Πλήθων πραγματεύεται, ἐν εἰδῇ ἐπιταφίου λόγου, τὰ κατὰ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς· ταύτην δὲ τὴν μονωδίαν μετέφρασεν ὁ Λεοπάρδης, ἅμα μὲν ὀρμώμενος ἐκ θαυμασμοῦ πρὸς τὰ ἐν αὐτῇ ὑποτετυπωμένα ἄδρά καὶ λαμπρὰ νοήματα, ἅμα δὲ βουλόμενος νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὴν μνήμην τοῦ ἐπὶ σπανίᾳ μεγαλοφυΐᾳ περιβλέπτου Ἑλλήνου.

Οὐδεὶς ἀρνεῖ ὁπόσον ὁ ὀνομαστὸς τῶν Μεδέικων οἶκος καὶ ἔνιοι τῶν Παπῶν ὠρέλησαν καὶ προσέβιβασαν τὸν ἑλληνισμόν. Ἡ μὲν Πλατωνικὴ Ἀκαδημία τῆς Φλωρεντίας συνέστη πρὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου, οἱ δὲ ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων πόνοι καὶ ἀθλοὶ τοῦ Πάπα Νικολάου ἀνάγονται ἐξ Ἰσού εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἀλώσεως χρόνους, εἰ καὶ ὁ φιλότιμος καὶ μεγαλόφρων οὗτος ἱεράρχης ἐτελεύτησε τῷ 1455 ἐξ ὑπερβολικῆς δόνης ἐπὶ τῇ πτώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ μουσικὸς καὶ μεγαλόδωρος Νικόλαος προέθετο ἐπὶ πᾶσι νὰ καταστήσῃ πᾶσι τοῖς λογίοις εὐληπτα καὶ προσιτὰ διὰ λατινικῶν μεταφράσεων τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων ποιητῶν καὶ πεζογράφων τὰ ἀριστουργήματα. Ἀπετάθη πρῶτιστα καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς μαθητάς τοῦ Χρυσολωρᾶ καὶ ἄλλους ἐν Βυζαντίῳ παιδευθέντας ἰταλοὺς διδασκάλους, καὶ διὰ μεγάλων χρηματικῶν θωρεῶν κατάρθωσε νὰ μεθερμηνευθῶσιν εἰς τὴν λατινικὴν ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Πολύβιος, ὁ Διόδωρος, ὁ Ἀππιανός, ὁ Θεόφραστος, ὁ Στράβων κλ., σφόδρα δὲ φιλόμνηρος ὢν προέτεινε τῷ Φιλέλφῳ ἀμειβῆναι ἐκ δεκακισχιλίων χρυσῶν σκούδων ἐπὶ τῇ μεταφράσει τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας. Οὐδεὶς ἄλλος ἱεράρχης ἐπεδαψιλεύσατό ποτε τοσαύτας ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰσφοράς χρημάτων, οὐδεὶς ἐτέλεσε τοσαύτας πλουσιοπαρόχους χορηγίας ὥστας ὁ φιλομουσικός Πάπας Νικόλαος ὁ πέμπτος. Ὁ Φιλέλφος, πλέκιον τοῦ Νικολάου

τὸ ἐγκώμιον, λέγει· ὅτι οὐδαίς λόγιος Ἰταλὸς ἐδικαιούτο νὰ μεμψιμοιρῇ ὅτι δὲν ἐγεννήθη ἐν Ἑλλάδι, ἀφ' οὗ, ἀρχεβούλῳ εἰσηγήσει καὶ δαπάνη τοῦ Πάπα Νικολάου, εἶχεν ἤδη προχέρους τὰς μεταφράσεις πάντων σχεδὸν τῶν ἀριστοτελεχνιμάτων τῆς ἑλληνικῆς διανοίας. Δὲν περιεῖπε δὲ μόνον τοὺς ἐλληνίζοντας Ἰταλοὺς ἀλλ' ἐπροστάτευε καὶ παρεθάρρυνε καὶ τοὺς ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους σοφοὺς Ἑλληνας, οἵτινες μετὰ κλέους θεραπεύοντες τὰς παραδόσεις τοῦ Χρυσολωρᾶ καὶ τοῦ Πλήθωνος, προσήγον τὸν καλὸν κάγαθον ἀγῶνα τῆς ἑλληνικῆς μαθήσεως. Ὁ ἐκ Θεσσαλονίκης Θεόδωρος Γαζῆς καὶ ὁ ἐκ Κρήτης Γεώργιος Τραπεζούντιος (ἐγεννήθη μὲν ἐν Κρήτῃ ἀλλ' εἴκατε τὸ γένος ἐκ Τραπεζούντος) ἵνα τοὺς ἄλλους παρακλίπωμεν, συνεπλήρωσαν ἐνδόξως, πρὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου, τὴν μεγάλην ἐκπολιτιστικὴν ἐντολὴν τοῦ Χρυσολωρᾶ καὶ τοῦ Πλήθωνος. Ὁ μὲν Γαζῆς, ἐκμαθὼν ἐντὸς τριῶν ἐτῶν τὴν λατινικὴν, μετέφρασεν τοσοῦτον εὐδοκίμως πολλὰ καὶ παντοῖα συντάγματα τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Θεοφράστου, τοῦ Ἀφροδισιεύς Ἀλεξάνδρου, τοῦ Αἰλιανοῦ, Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεύς καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ὥστε ὁ Παῦλος Ἰωβίος ἔλεγεν ὅτι πᾶν χαλεπῶς θὰ ἤδυνάτο τις νὰ γνωματεύσῃ ἂν ὁ Γαζῆς μετέφραζε κάλλιον ἐκ τῆς λατινικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἢ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν λατινικὴν. Ὁ διαπρεπὴς Θεσσαλονικεὺς ἦτο, κατὰ τὸν Φίλελφον, ὁ εὐκλεέστατος τῶν τότε Ἑλλήνων· ἡ γραμματικὴ αὐτοῦ εἰσαγωγὴ, συντεταγμένη κατὰ τὸ σύστημα Ἀπολλωνίου τοῦ Δυσκόλου, ὑπεσχίασε τὰ Ἐρωτήματα τοῦ Χρυσολωρᾶ, εἰ καὶ ἡ ἐρμηνεία αὐτῆς, καὶ κατ' ἐξοχὴν τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τετάρτου βιβλίου, ἔχρηζε Δηλίου κολυμβητοῦ, ὀλίγον δὲ συνέτειναν πρὸς διαφώτισιν τῶν δυσεξηγήτων χωρίων τὰ ἐπὶ τοῦ 1768 ἐν Βουκουρεστίῳ τυπωθέντα ἀπέραντα ὑπομνήματα Νεοφύτου τοῦ Καυσσκαλυβίτου καὶ τὰ κατὰ τὸ 1780 ἐν Ἐνετίᾳ ἐκδοθέντα σχόλια τοῦ περιηκοῦς ἐν Πάτριω διδασκάλου, Δανιὴλ τοῦ Κερκαμῆς. Ὁ Γαζῆς μετρημένους προσέτι ἐκ τῆς λατινικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφικά τινα ποιήματα τοῦ Κικέρωνος, ἐφιλοπόνησε δὲ καὶ παραφράσεις ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Βατραχομουμαχίας. Ὑποκίμησε δὲ τὰ μάλιστα καὶ ὡς καθηγητῆς ἐν Φεῤῥάρα, ὅπου ἡρμήνευσεν εἰς ἐπήκοον ἐνθουσιῶντων φοιτητῶν τὰς δημηγορίας τοῦ Δημοσθένους, ἔσχε δὲ αὐτόθι πρὸς ἄλλαις πολλαῖς μαθηταῖς καὶ τὸν περιώνυμον Ἀγρικόλαν, τὸν πρῶτον τῶν ἑλληνικῶν διδασκαλῶν ἐν Γερμανίᾳ· εἶτα κληθεὶς τῷ 1450 παρὰ τοῦ Πάπα Νικολάου εἰς Ῥώμην, κατέστη αὐτόθι καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας. Ὁ δὲ Γεώργιος

Τραπεζούντιος, φύσει μὲν φιλέρις καὶ ἀλαζών, σφοδρὸς δὲ τοῦ Γο
ἀντίπαλος ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς δόξαις, ἀφίκετο εἰς Ἑνετίαν τῷ 148
ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγου χρόνου τοσοῦτον ἐντελῶς ἐξέμαθε καὶ οὗτος τὴν λ
τινικὴν ὥστε μετ' οὐ πολὺ ἀνηγορεύθη καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς
λατινικῆς φιλολογίας καὶ ῥητορικῆς ἐν τοῖς πανεπιστημίοις τῆς Φλ
ρεντίας καὶ τῆς Ῥώμης, μετέφρασε δὲ κατ' ἐντολὴν τοῦ Πάπα Νικ
λάου, τοῦ Νόμου τοῦ Πλάτωνος, τὴν Ῥητορικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, τ
τοῦ Εὐσεβίου τὴν Εὐαγγελικὴν Προπαρασκευὴν. Ἐπαίδευσεν δὲ ὁ Γεώ
ργιος Τραπεζούντιος οὐχὶ ἐλάσσονας ἢ ὁ Γαζῆς μαθητάς, καὶ διετέλει
ἐν Ἑνετίᾳ ὁ πρῶτος αὐτόθι· ἐπὶ ἐτησίῳ μισθῷ 150 δουκάτων δημόσι
διδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Οὕτω διὰ τῆς γονίμου διδασκαλίας ἐπιστημόνων Ἑλλήνων
Ἰταλῶν ἔβαλλον ὅπως οὖν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἔτι καὶ πρὶν ἀνατε
ῇ ἀποφράς ἡμέρα τῆς 29 μαΐου 1453. Ὁ Χρυσολωρᾶς, ὁ Πλήθων
Γαζῆς, ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος καὶ οἱ ἄλλοι· τῆς ἑλληνικῆς σοφ
θαδοῦχοι εἶχον προσεξωμάλισμένην τὴν ὁδόν, ἣν ἔμελλον ὕστερον νά
ἀνύσωσιν οἱ τῆς πατρίδος ἀπωφρατισμένοι λόγιοι. Ἡ ἔθνικὴ τῶν Ἑ
λλήνων συνειδήσις ἀνεδημιουργήθη ἅμα τῇ πτώσει τῆς Κωνσταντινου
λέως· τότε δὴ τότε ἐπεφάνη εἰς τὰς περιλύπους ψυχὰς τῶν ἐκ
Βυζαντίου ἐξεληλαμένων φυγάδων τὸ ἱερὸν τῆς πατρίδος Ἰνδαλμα,
καθαρμένον ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς κομμώσεως καὶ διεσκειασμένου κα
τὰς γυναικας καὶ ἀρχαιοπαράδοτους τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθους ἀρχάς. Τῇ ἐπι
ριον τῆς δουλείας ἀνεμνήσθησαν οἱ Ἕλληνες τῆς τέως κατεζοφωμέ
ἔθνικῆς αὐτῶν ὑποστάσεως, ἀκριβῶς δὲ ἅμα ἐδουλώθησαν καὶ ἡρᾶ
προφέροντες ἐν μέσῳ τῶν φρικωδῶν αὐτῶν παθημάτων τῆς πατρίδος
προσφιλέας καὶ γλυκερὸν ὄνομα. Ἡ δὲ ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν σχολ
χῆς τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, Ματθαῖος ὁ Καμιαριώτης ἀποκλ
τὴν ἄλωσιν, ἀλλὰ συναποκλαίει συγχρόνως καὶ τὴν πτώσιν «τοιᾶ
καὶ τηλικαύτης πατρίδος».

Οἱ ἐκ Βυζαντίου φυγάδες μετεκόμισαν εἰς τὴν ἐσπερίαν οὐ μόνον
τῆς ἑλληνικῆς σοφίας τὰ λείψανα ἀλλὰ καὶ τῆς ἔθνικῆς συνειδήσεως
τὸν ζωοπάροχον πυρῆνα. Ὁ πρῶτος δὲ τῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως
ρυφὸρος ὑπῆρξεν ἀναντιρρόπως ὁ ἐκ Ῥυνδάκου τῆς Φρυγίας Ἰάνος Λ
σκαρις. Ἡ ἐξοχος παιδεία τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρὸς ἦτο ἐφάμιλλ
πρὸς τὴν ἀκρατον αὐτοῦ φιλογένειαν. Ὁ Ἰάνος Λάσκαρις (λέγει ὁ π
μνημονευθεὶς Ἰώβιος) εἶναι ὁ εὐγενέστατος καὶ σοφώτατος πάντων

Ἑλλήνων, ὅσοι κατέφυγον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐξωσθέντες τῆς ἰδίας πα-
τρίδος ὑπὸ τῶν ὀθωμανικῶν ὀπλῶν. «Ὁ Ἰάνος Λάσκαρις (παρατηρεῖ
ἕτερος σοφὸς Ἰταλὸς) ἦτο ἀνὴρ πολυμαθέστατος καὶ ἐμβριθέστατος, περὶ
οὐδενὸς δὲ ἄλλου ἐκίθετο εἰμὴ περὶ ἀποκαταστάσεως καὶ διαφωτίσεως
τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφῶν». Εἰκότως ἐδόξε ἔχειν ὁ Λάσκαρις ὅτι
οἱ Ἕλληνες, ἂν πέπρωται νὰ ἐπανεέλθωσιν εἰς βίον ἐλευθερον, θεόν πρό
πάντων νὰ ποτίσωσιν ἑαυτοὺς τὰ νάματα τῶν ἑλληνικῶν λόγων· θεμέ-
λιον τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ ἀκραϊκῆς ἑλληνικῆς παιδείσεως,
ἡ ἀποτεθησαυρισμένη ἐν τοῖς ἀθανάτοις πονήμασι τῶν ἑλλήνων ποιητῶν
καὶ συγγραφῶν. Ἀναλώμασι τοῦ μεγάλου Λαυρεντίου τοῦ ἐκ Μεδίκων
διέσωσεν ὁ Λάσκαρις ἀπὸ τῆς καταστροφῆς ἑκατοντάδας ἑλληνικῶν ἀν-
τιγράφων· δὲν ἤρκεσθι δὲ μόνον εἰς τὴν συλλογὴν τιμαλφεστάτων κω-
δικῶν ἀλλὰ καὶ ἐνθέρμως ἠγόρευσεν, εἰς ἐπήκοον αὐτοκρατόρων καὶ βα-
σιλέων, ὑπὲρ ἐλευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ὅτε δὲ ὁ μεγαλο-
πρεπέστατος τοῦ Λαυρεντίου υἱὸς ἐγένετο Πάπας, ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ
μελημάτων ὑπῆρξε, κατὰ προτροπὴν τοῦ Λασκάρεως, ἡ εἰς τοὺς πρό-
ποδας τοῦ Κυρίνου λόφου ἱδρυσις «ἑλληνικοῦ γυμνασίου» ἐν ᾧ φιλομα-
θεῖς Ἕλληνες νεανίσκοι ὤφειλον νὰ διδάσκωνται τὴν πάτριον γλῶσσαν
καὶ τὰ ἐγκύκλια παιδεύματα. Πρυτανεύοντος τοῦ Λασκάρεως, τὸ ἱστορι-
κὸν τοῦτο φροντιστήριον ἐγένετο ἐνδιαίτημα πραγματικῆς καὶ ἀνοθεύτου
ἑλληνικῆς παιδείσεως. Ὁ Πάπας Λέων ὁ δέκατος, μεγαλοπρεπῆς καὶ
ἐλευθερίως περὶ τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, ἐχθρὸς ἀδιάλλακτος τῶν
Τούρκων, εἰλικρινῆς δὲ ἐραστὴς τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης ἦν ἐδιδάχθη
ἐν τῇ Πλατωνικῇ τῆς Φλωρεντίας Ἀκαδημίᾳ, ἐμελέτησε νὰ ἀποδείξῃ
τὸ γυμνάσιον τοῦτο γόνιμον ἑλληνισμοῦ φυτευτήριον. Ὡς ἀπαρχὴν δὲ
τῶν ἑλληνικῶν τούτων παιδευμάτων οἱ προεξάρχοντες τοῦ φροντιστηρίου
συνέλεξαν καὶ ἐξέδωσαν τῷ 1517 καὶ 1518 τὰ παλαιὰ σχόλια εἰς τοῦ
Ὁμήρου τὴν Ἰλιάδα καὶ εἰς τὰς τραγῳδίας τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ
Πορφυρίου τὰ ὁμηρικὰ ζητήματα, ὁπότε, κατὰ βύστανον μοῖραν ἐτελεύ-
τησε μὲν ὁ Πάπας Λέων, ἀπεδήμησε δὲ καὶ ὁ Λάσκαρις ἐκ Ῥώμης εἰς
Παρίσιον, ὅπου μετὰ τοῦ περιωνύμου Βουδαίου ἱδρυσε τὴν βιβλιοθήκην
τοῦ Φονταινεβλώ· Ἡ σύστασις τοῦ ἑλληνικοῦ φροντιστηρίου ἐν Ῥώμῃ,
συμπεσοῦσα πρὸς τὰς φιλανθρωπικὰς καὶ θεοφιλεῖς τοῦ Πάπα Λέοντος
ἀποπειράς πρὸς ἀπολύτρωσιν τοῦ ἀτυχοῦς καὶ πολυπαθοῦς τῶν Ἑλλήνων
γένους, ἐνέπλησε τοὺς βυζαντινοὺς φυγάδας χρηστῶν ἐλπίδων. «Ἀπόδος
οὖν τὸ πανταχοῦ δισποαρμένον γένος ἡμῶν τῇ πατρίδι (ἔγραφε πρὸς τὸν

Λέοντα ὁ Μονεμβασίας Ἀρσένιος), τὸ ποτὲ μὲν ὑψηλότατον καὶ σοφώτατον, νῦν δὲ ἐξουθενημένον οἴμοι καὶ ταπεινότατον». Ἀλλ' αἱ ἐλπιδες βόσκουσι κενοὺς βροτῶν· ἡ κατάλυσις τῆς ἐλληνικῆς σχολῆς ἐνέβαλε μετ' ὀλίγον τοὺς Ἑλληνας εἰς ἀπόγνωιν καὶ ἀπελπισμόν, ἀκαίαια ὅμως διεσώθη ἡ ἐπὶ τὴν φιλογενῇ τοῦ Λασκάρους ἐργασίαν πίστις· «ἀλλ' ὁ θεοτάτε (ἔλεγε πρὸς αὐτὸν ὁ προμνημονευθεὶς Ἀρσένιος) ὑπερίστατο καὶ αὐτοὺς τοῦ γένους, ἐν σοὶ γὰρ μόνῳ τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος ἐξήρηται».

Ἐν Ἑνετίᾳ, ὁ Λάσκαρις, ὑπῆρξεν (ὀλίγον πρὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἐν Ῥώμῃ γυμνασίου) ὁ κύριος μοχλὸς τῶν ἐσκατῶν ἀξιωματικῶν τυπογραφικῶν ἐπιβολῶν καὶ ἔργων τοῦ Ἀλδοῦ. Τὸ περιώνυμον τοῦ Ἀλδο Μανουτίου τυπογραφεῖον, συσταθὲν ἐν Ἑνετίᾳ, ἐγγὺς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Αὐγουστίνου περὶ τὰ τέλη τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἀπεδείχθη κρατερὸν ὄπλοφυλάκιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἅμα δὲ κοινὸν βουλευτήριον καὶ ἐργαστήριον πάντων τῶν φυγοπατρίδων λογίων Ἑλλήνων. Ἑλληνες ἐργάζονται καὶ τυποθετοῦνται, Ἑλληνες καλλιγράφοι καὶ διορθωταί, Ἑλληνες κριτικοὶ ἐπεμελοῦντο τῶν λαμπρῶν ἐκείνων καὶ τιμαλφῶν ἐκδόσεων. αἴτινες καὶ σήμερον ἀποθαυμάζονται ὡς περισπούδαστα κειμήλια τυπογραφικῆς τέχνης. Ἀρχομένου τοῦ ἐκκαιδεκάτου αἰῶνος διετετέλεσεν ὁ Λάσκαρις πρεσβευτὴς τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου τοῦ Δωδεκάτου ἐν Ἑνετίᾳ, ἀλλ' ὁ Ἑλληὴν φυγὰς ἦτο τοσοῦτον ἀτριβῆς τῶν πολιτικῶν ἐπιτηδεύματων ὅσον ὄξυς καὶ ἐμπειρὸς περὶ τὰς ἐλληνικὰς μαθήσεις· ἂν ἦν δυνατόν νὰ μαλάξῃ ὥπως οὖν τὰ σπαραξικάρδια τῆς πατρίδος τοῦ παθῆναι μακατα, εὐφροσύνης ἢ ἀθυρίας τὰς φιλοπαιδευτικὰς αὐτοῦ ἐργασίας χάρις τῆς πολιτικῆς· συνεῖδεν ὅμως ὅτι ὡς ἐκδότης Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ προστάτης τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν διεσκεδασμένων πτωχῶν Ἑλλήνων ἢ ἀπὸ τῆς τοῦ κοινῶν τοῦ γένους συμμέρους λυσιτελέστερον καὶ διαρκέστερον ἢ ὡς πρεσβευτῆς ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι βασιλέων καὶ αυτοκρατόρων. Ἀφθита μνημεῖα τῆς φιλολογικῆς τοῦ Λασκάρους ἐμπειρίας εἶναι ἡ ἐκ κεφαλαίοις γράμμασιν ἐκδοσις τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθολογίας τοῦ Πλούτου, ἣν ἀνέθηκε Πέτρῳ τῷ ἐκ Μεδίκων, οἱ ὕμνοι τοῦ Καλλιμαχίου μετὰ σχολίων Ἑλληνικῶν, τέσσαρες τραγωδίαι τοῦ Εὐριπίδου, τὰ Ἀργοναυτικά Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου, καὶ τινὰ ἄλλα πονημάτων, ἐν οἷς μνηστικῶν γινώσκαι. Τὴν πρώτην τῶν τραγωidiῶν τοῦ Σοφοκλέους ἐκδοσὶν ἀφιέρωσεν ὁ Ἀλδος εὐγνωμόνως πρὸς τὸν μέγαν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους ὑπέρμαχον· ἐν κεφαλίδι τοῦ πρώτου τόμου τῶν Ἑλλήνων

τεχνογράφων, (ἐκδοθέντος κατὰ νοέμβριον τοῦ 1508) ἀναφωνεῖ ὁ "Ἀλδος· «Κλεινὲ καὶ σοφὲ Λάσκαρι, γινώσκω μεθ' ὀπότης χαρὰς θὰ ἴδῃς ἐκτυπούμενα παρ' ἐμοὶ τὰ περὶ ῥητορικῆς συνταγμάτια· διότι, οὕτω, κατὰ τοὺς σοὺς πόθους, ἀναζωπυρεῖται καὶ διαδίδεται ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν σπουδαίων καὶ τῶν φιλομαθῶν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ σχεδὸν καταστραφεῖσα ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων καὶ τῆς ἐπηρείας τῶν καιρῶν. Ἀλλὰ θέον νὰ ἐμολογήσω ὅτι ἐν τῷ ἐπιπόνῳ καὶ μακρῷ μου σταδίῳ σὺ προσήλθες ἀρωγὸς καὶ ἀντιλήπτωρ διὰ τε τῶν συμβουλῶν καὶ τῶν εἰσφορῶν σου ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ καὶ ὅθι καὶ τανῦν ἐν Ἑνετίᾳ, ὅπου μετὰ τοσαύτης συνέσεως μεθ' ὅσης καὶ εὐθύτητος ἐπιτελεῖς τὴν ἐντολὴν πρεσβευτοῦ τοῦ χριστιανικωτάτου βασιλέως. Οὐ μόνον παρέδωκάς μοι ἀντίγραφα, ὧν βρῖθαι ἡ σὴ βιβλιοθήκη, ἀλλὰ καὶ ἐνδελεχῶς ἐτρύνεις με εἰς ἐκτύπωσιν τῶν κυριωτάτων. Εἰς σὲ λοιπὸν ἀνατίθην τὴν δετὴν βίβλον, περιέχουσαν συλλογὴν ἐκ τῶν σῶν ἀντιγράφων. Σὺ ἔλκεις τὸ γένος ἐκ τοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων, ὅπερ ἐγέννησε τοὺς μεγίστους τῶν ἀνδρῶν, κατάρχεσται ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῶν Λασκάρων οἴκου, εἶσαι δὲ τῆς Ἑλλάδος σέμνωμα καὶ ἀγλίσμα. Χαῖρε Μαικίνα τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων». Ἐν δὲ τῇ ἐκδόσει τοῦ Παλάτωνος (κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1513) κηρύττει ὁ "Ἀλδος ὅτι, ὅν ἐκτυπῶνται πλατωνικοὶ τινες διάλογοι, ἡ ἐπὶ τούτῳ χάρις θοφίλεται εἰς τὰ ἀντίγραφα, ὅσα ἐκόμισεν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὁ Λάσκαρις, «ὁ κατὰ τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀρετὴν μοναδικὸς οὗτος ἀνὴρ». Ὁ δὲ τοῦ Ἰάνου φίλος καὶ συναθλητὴς Μάρκος Μουσοῦρος, περὶ οὗ κατωτέρω ὁ λόγος, ἐν τῇ πρὸς τὸν Λάσκαριν προσφωνήσει, τῇ προτεταγμένῃ τοῦ κατὰ τὸ 1516 κριτικῆ ἐπιστολῇ αὐτοῦ τούτου τοῦ Μουσούρου ἐκδοθέντος Παυσανίου, μετὰ θέρμης ὑποκαρδίου ἐξαίρει τοὺς ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἡρακλείους πόρους τοῦ Λασκάρως. «Ταύτην δέ σοι μάλιστα πάντων τὴν βίβλον προεπόδεις ἥ ἀνατεθῆναι· σὺ γάρ, τῶν ἄλλων τὰ καθ' ἑαυτοὺς σκοπούντων, κοινὸς ἀπανταχοῦ τῶν Ἑλλήνων καθίστασαι προστάτης· σὺ ὡς εὐδαίς ἕτερος ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος σωτηρίας ἐγγήγορας, πᾶσι τοῖς καιροῖς ἐπακολουθῶν καὶ πάντα κήλων σείων, καὶ νῦν μὲν Κελτῶν βασιλεῖς, νῦν δὲ Ῥώμης ἀρχικράτορας θεραπεύων, ἐφ' ᾧ τε τοὺς Ἑλληνας ἀπαλλαγέντας τῆς πικροτάτης καὶ χαλεπωτάτης δουλείας ἐπ' ἐλευθερίαν ἐξελέσθαι. Τούτου γάρ ἐφίσται μόνου, τούτου προντίζεις, τούτου νυκτὸς καὶ μεθ' ἡμέραν ἄννοεῖς, ὑπὲρ τούτου καὶ τοὺς ἐσχάτους κινδύνους ὑποστάτης ὅν καὶ μυρίων ἂν θανάτων κατατρονήσαις γενναῖος ὢν. Πρὸς

*

τοῦτο πάντα σου τὰ πολιτεύματα τείνει, πρὸς τοῦτο γ' ἡ μεγαλοπρεπὴς καὶ μηδαμῇ χαμαίξηλός σου φύσις ἀνακλίνασα τὴν ψυχὴν ἀτενὲς ἀφορᾷ. Τούς γοῦν περὶ τὸν ἀρχιερέα τὸν ἄκρον ἀνακοινουμένους ἐκάστοτέ σοι περὶ τῶν μεγίστων οὐ παύη παροξύνων προστῆναι μὲν τῆς εὐσεβῶν δι-
αλλαγέντων πρὸς ἀλλήλους ξυμβάσεώς τε καὶ ὁμονοίας, προστῆναι δὲ τῆς πάλαι θρυλουμένης τε καὶ ποθουμένης τῶν σταυροφόρων συνωμοσίας καὶ κατὰ τῶν ἀσεβῶν ἐπιστρατείας· αἰσχρὸν δὲ εἶναι λέγων τοὺς Εὐ-
ριώπης ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς περὶ μὲν ἑνὸς ἢ καὶ δυεῖν πολιχνίοιν δυστήνοιν τσσαῦτ' ἔτη ταλαιπωρεῖσθαι πολεμοῦντας, στάσεις τε καὶ σφα-
γὰς καὶ ταρχὰς ἐν Ἰταλίᾳ ποιοῦντας καὶ τῷ χριστιανῶν αἵματι κατα-
μιαίνοντας τὰ ῥεῖθρα τῶν ποταμῶν· τσσαύτας δὲ πόλεις καὶ χώρας παμπορωτάτας καὶ συνοικίας καὶ προσόδους διατελεῖν προίεμένους καὶ
καρποῦσθαι τοὺς ἀθέους ἔαν. Καὶ ταῦτα ῥᾶδιον ὄν εἴπερ ποτε καὶ νῦν
ἀπάσης αὐτοὺς τῆς Ἀσίας ἐκβαλεῖν ἐκνευρισμένους ἤδη ταῖς συνεγέ-
σιν ἤτταις καὶ μὴ πάντως ἔχοντας ἀστασιάστως· τοὺς μὲν γὰρ τῷ Βυ-
ζαντίου τυράννῳ, τοὺς δὲ τῷ θυνάστῃ τῆς Περσίδος, ὡς ὀρθοτέρως ἔχειν
περὶ τοῦ θείου δόξας νομιζομένῃ, προσκείσθαι. Καὶ οὐχ ὑπὲρ μὲν τοῦ
σῶσαι τὴν Ἑλλάδα πονεῖς, τῶν δὲ καθ' ἕκαστον Ἑλλήνων ὑπερρφρονεῖς,
ἀλλὰ καὶ πρεσβέων Ἐνετίησι μηδένα τῶν ὁμόθεν τῆς γε σῆς ἐλευθε-
ριότητος ἀπερίως ἔχειν ἥου δεῖν». Μετὰ ταῦτα ὁ Μουσοῦρος ἐξυμνεῖ
τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν ἐλευθεριότητα τοῦ Λασκάρεως, ὅστις ἐπροίκιζε
τὰς γάμου ὥραιας θυγατέρας τῶν πτωχῶν Ἑλλήνων, ἐχορήγει βιβλία
καὶ χρήματα πρὸς τοὺς ἀπόρους Ἑλληγόπαιδας, εἶχε δὲ ἐκάστοτε ἀνε-
ωγμένας τὰς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ εἰς τοὺς ἐνδεεῖς Ἑλλήνας, «ὧν οὐ-
δεῖς ἐκεῖθεν ἀγέρastos ἀπῆλθεν, ἀλλ' ἢ ποικίλων ἐδεσμάτων τραπέζης
ἀπολαύσας ἢ τὸ βαλάντιον ἐμπλήσας ὧν ἐδεῖτο στατήρων ἀργυρῶν τε
καὶ χρυσῶν». Ἐν Ῥώμῃ διατρίβων, τιμώμενος δὲ καὶ θαυμαζόμενος
ὑπὸ τῶν ἐκεῖ, ὁ Λάσκαρις ἐγένετο «ὡς ἀληθῶς πρόξενος τῶν Ἑλλή-
νων» εἰς μὲν τοὺς ἀφικνουμένους «πολλάκις ὑπὲρ δύναμιν δωρούμενος,
τῶν δ' ἀπόντων ἐπιμελούμενος, τοὺς δὲ φιλότατους τοῖς περὶ τὸν κρα-
τοῦντας συνιστάς». Καὶ ταῦτα μὲν θὰ ἦσαν θαυμαστά σημεῖα τῆς εἰς
τοὺς Ἑλλήνας εὐνοίας τοῦ Λασκάρεως, ἀλλ' ὁ Μουσοῦρος προσαριθμεῖ καὶ
ἄλλα τῆς ἀπαραμίλλου φιλοπατρίας καὶ καλοκάγαθίας τοῦ ἀνδρὸς κα-
τορθώματα. «Ὅρῳ γὰρ ἐνίους τῶν ἡμεδαπῶν διὰ τὴν πολυετῆ δου-
λείαν οὕτω μὲν ἐπιλαθομένους ἑαυτῶν, ὡς μηδέποτε ἀνανήφειν καὶ μη-
δεμίαν ἔλως τῶν προγόνων ἔχειν ἔννοϊαν, ἀλλ' ἐθελοκακοῦντας πολιτικοῦ

βίου παιδεύσεώς τε καὶ ἀγωγῆς ὀλιγώρως ἔχειν· οὕτω δὲ κακοδαίμοναν, ὥς αὐτοὺς μὲν ἀπαιδεύειν συζῆν καὶ τετυφῶσθαι, ἐν μόνον ἡγουμένους εἶναι σοφὸν καὶ διαρκέστατον τῆς ἐς οὐρανὸν ἀναβάσεως ἐφόδιον, τὸ μὴτ' ἐλαίου γεύεσθαι, μὴτ' ἐναίμων ἰχθύων, ἐν αἷς νηστεύουσιν ἡμέραις, τοῖς δὲ παιδείας ἐρασταῖς φθονεῖν ἐκ τοῦ προφανοῦς, τῶν ποιηταῖς ἢ φιλοσόφοις ἐνασχολουμένων εὐθὺς καταγινώσκοντες πολυθείαν, τοιοῦτό τι πρὸς τὴν θεήλατον ταύτην ἡμῶν μεμηχάνηται συμφοράν. Ὡς γὰρ μὴ παντάπασιν ἀποσβεσθῇ τὸ σωζόμενον ἐτι τῶν ἐλληνικῶν λόγων, καίπερ λίαν ἀμυδρὸν ὄν, οὐκ ὀλίγους ἔκ τε τῆς Κρήτης ἔκ τε Κορκύρας καὶ τῶν παραθαλασσίων τῶν Πελοποννήσου μεπεπέμφω νεανίσκους, οἳ νῦν ἐν Ῥώμῃ μῆτε στέργης μὴτ' ἱματισμοῦ μῆτε τροφῆς ἀπορουντες μῆτε σοφιστῶν ἐστερημένοι τῶν διδάσκειν καὶ βουλομένων καὶ εἰδόντων, θαυμαστὸν ὅσον περὶ ἄμρω προκόπτουσι τῷ λόγῳ». Οἱ Ἕλληνες οὗτοι μαθηταί, αὐξηθέντες καὶ παιδευθέντες «κηρύξουσι τὴν λαμπρότητα τοῦ γένους, ὑμνήσουσι δὲ τῶν πανσεβástων τῆς Ἑλλάδος αὐτοκρατόρων τὴν ἀρετὴν, οὓς ὡμῶς διεδέξαντο καὶ ἀπανθρώπως οἱ διὰ τὴν σφετέραν αὐτῶν μοχθηρίαν τὸ μὲν Τούρκων ἔθνος τηλικούτον καταστήσαντες ἡλικὸν ὀρώμεν, τὸ δ' ἡμέτερον ἐκ βάρβρων καθελόντες, . . . ἀποκαλέσουσί σε πατέρα τῶν λόγων καὶ τῆς ἱποκρήνης ἀνακαινιστὴν τῆς ἑλληνίδος». Καταστρέφει δὲ τὸν λόγον ὁ Μουσοῦρος διὰ τῆς κατανυκτικῆς τῆς δὲ ἀποστροφῆς· «Γονυπετεῖς εὐξόμεθα τῷ πάντ' ἐφορῶντι καὶ κυβερνῶντι Θεῷ, ἐν' εἶπερ οἷόν τ' ἐστὶ περιαλγῆσαι τῇ ἀνεκδιηγῆται πανωλεθρία τῶν ἐλεεινῶν Ἑλλήνων, τῶν πρὶν μὲν στρατηγίαις καὶ νομοθεσίαις ἐπιστήμαις τε καὶ τέχναις πολυειδέσι καὶ ταῖς εἰς ἅπαντα τὰ πέρατα τῆς γῆς ἀποικίαις τὸ ἀνθρώπειον γένος παιδευσάντων τε καὶ νοουησάντων, ἡμερωσάντων τε καὶ κατακοσμησάντων, νῦν δὲ φθίνῃ καὶ ἐπηρεῖα τῆς κακῆς τύχης μὴτ' αὐτοκρατορικοῖς σιγήπτοισι ἐρείδομένων μῆτε πατρίδα ἢ πόλιν αὐτόνομον ἔχόντων, ἐς βαθὺ καὶ μακρὸν καὶ λιπαρὸν γῆρας διασώζῃ καὶ διαφυλάττῃ Λέοντα, τὸν ὑπέρτατον ἱεράρχην καὶ σὲ· τοῦ μὲν γὰρ παρορμῶντος, τοῦ δὲ κατορθούντος ὑμῶν, ἐλθεῖν ἡμεῖς· οἱ μὲν ἢ Ἑλλᾶς, οἱ δὲ φιλομαθεῖς καὶ φιλοθεάμονες ἐμφιλοχωρήσουσιν ἀδεῶς τῇ Πελοποννήσῳ, τῶν βαρβάρων ἄρδην ἀφανισθέντων, καὶ τὸν Πausanián ἀνὰ χεῖρας ἔχοντες, ἀνέσεως χάριν περιοδεύουσι τὰ πάντα κύκλῳ· τὰ τε συγγεγραμμένα τεθέντες τῶν ὀρωμένων ἐγγύς, μεγάλους ἐμπλησθήσονται τῆς ἡδονῆς».

Ταῦτα προσφωνεῖ ὁ ἄριστος Κρῆς, βραχέα μὲν ἀλλ' ἱκανὰ πρὸς

σκιαγραφίαν τοῦ ἐθνικοῦ προγράμματος τοῦ Ἰάνου Λασκάρως. Ἐφ' ὅσον ὑφίστατο τὸ βυζαντινὸν κράτος, ἡ ἔννοια τῆς πατρίδος διετέλει παντελῶς ἡμαυρωμένη, οὐδεμία δὲ οὐδαμοῦ ὑπέφωσκε, πολλῶ δ' ἦττον ἡκμαζεν ἐθνικὴ συνειδήσις· τὸ ὄνομα Ἑλλην ἦτο καθόλου συνώνυμον τῷ ἐθνικῷ· σποραδικαί μόνον καὶ ἀμυδραὶ νύξεις ἀπαντῶσιν ἐν τοῖς ἐσχάτοις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους χρόνοις περὶ ἐλληνικοῦ γένους, ἀλλὰ καὶ αἱ νύξεις αὗται φέρουσιν ἐφόλκιον ἐκάστοτε τὴν σφραγίδα τῶν ῥωμαϊκῶν παραδόσεων. Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βυζαντίου, αἱ τέως ἐπικρατοῦσαι παραδόσεις ἀλλοιοῦνται βαθμηδὸν καὶ ἀνακαθαίρονται, ἐν μέσῳ δὲ τῶν φοβερῶν τῆς ἀπατρίας βασάνων λαμβάνουσιν οἱ Ἕλληνες κατὰ μικρὸν αἴσθησιν ἥς ἀπεστερήθησαν προσφιλοῦς καὶ ποθεινῆς πατρίδος. Σὺν τῇ πτώσει τοῦ Βυζαντίου μακραίνονται καὶ θνήσκουσι κατ' ὅλγῳ αἱ ῥωμαϊκαὶ παραδόσεις· εὐάριθμα ἔτη ἀμειλίχτου καὶ ἀπηνόους δουλείας ἤρκεσαν νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τὰς ὀδυνωμένας τῶν Ἑλλήνων ψυχὰς τὴν συνειδήσιν τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ὑποστάσεως. Πρωτοστάτης τοῦ ἐθνικοῦ τούτου προγράμματος περὶ τὰ τέλη τῆς πεντεκαίδεκάτης ἡ ἀκριβέστερον εἰπεῖν ἀρχομένης τῆς ἐκκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρξεν ὁ Ἰάνος Λάσκαρις, γνήσιον τῆς Ἑλλάδος τέκνον κατὰ τε τὸ φρόνημα καὶ τὴν γνώμην. Οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἀλώσιν ἀνακαινιστῆς τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας, ὁ πρῶτος κατὰ τὰ ἐνόντα ἀνθρωπότης τῆς ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων συνειδήσεως. Ἐμόχθησε καὶ ἐπόνθησε δι' ὅλου τοῦ βίου ὅπως οἱ Ἕλληνες, τυχόντες παιδεύσεως καὶ ἀγωγῆς ἐλληνικῆς, λάβωσι μὲν αὐθις ἔννοιαν τῶν εὐκλεῶν αὐτῶν προγόνων, χρόνου δὲ πραιόντος κατὰ τὴν αὐτόνομον πολιτικὸν βίον. Ἡ ἐλευθερώσις τῆς Ἑλλάδος διὰ τῶν ἐλληνικῶν φύτων ἦτο ὁ πρῶτιστος σκοπός, ὁ γλυκύτατος πόθος τοῦ ὄντως μουσοτραφοῦς καὶ ὄντως φιλοπάτριδος ἀνδρὸς, ὅστις καὶ ἐν τῇ αὐτοποιήτῳ ἐπιταφίῳ του ἐπιγράμματι, (ὅπερ εὐστόχως παραβάλλει ὁ Διδότος πρὸς τὸ τοῦ Κοραΐ), θρηνῶν τῆς πατρίδος τὴν συμφορὰν, ἐξαγγέλλει πρὸς πάντας ὅτι κεῖται μὲν ὑπὸ φιλόξενον ἀλλοδαπὴν γῆν, «ἀλλ' ἄχθεται εἴπερ Ἀχαιοὶς οὐδ' ἔτι χροὺν χεῦει πατρίς ἐλευθέριον».

Ὁ τοῦ Λασκάρως ζῆλωτης καὶ μαθητῆς Μάρκος Μουσαῦρος διέπλωσε καὶ ἀνέπτυξε τοῦ φιλοπάτριδος Ῥυνδακηνοῦ τὰς ὑποθήκας. Αὐτὸς ὁ Μουσαῦρος, ἐναβρυνόμενος, λέγει ὅτι τυτθὸν ὄντα περιέθαλψεν ὁ Λάσκαρις ὡς φίλατον υἱὸν καὶ ἐδειξεν αὐτῷ τὴν ὁδὸν, τὴν ἀγούσαν πρὸς Ἀχαιίδα μουσαν. Ὁ Μάρκος, υἱὸς Ῥιθυμνίου ἐμπόρου, ἐκλιπὼν πατρίδα καὶ γονεῖς, ἀπεδήμησε νεώτατος τῇ ἡλικίᾳ εἰς Ἑνετίαν, ὅπου ἐσπούδασε

περὶ τὴν λατινίδα διάλεκτον καὶ ἐγένετο εἴπερ τις ἄλλος ἐγκρατέστατος τῶν κλασικῶν γλωσσῶν. Ἀκρα φιλομάθεια, συνημμένη πρὸς ἄκραν φιλοπατρίαν, διέκαιε τὴν φιλότιμον ψυχὴν τοῦ νέου Κρητός. «Σὺ δὲ, Μάρκε (λέγει πρὸς ἑαυτὸν ὁ Μουσουρος ὡς ἄλλοτε ἐν ταῖς πρὸς ἑαυτὸν ὑποθήκαις ὁ ὁμώνυμος αὐτοκράτωρ, ὁ ἐπὶ τὸν θρόνον τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν ἀναβιβάσας) σὺ δὲ, καλὲ Μάρκε, οἶκοθεν ἀπεδήμησας εἰς Ἰταλίαν ἵνα παιδευθῇς ἐκεῖνα μάλιστα τῶν παιδευμάτων, δι' ὧν θὰ ἡδύνασο νὰ ἀποδείξῃς σεαυτὸν χρησιμώτατον τῇ πατρίδι, καὶ κατὰ τὴν ἔμπορίαν ταύτην ἀπέλιπες μὲν γονέας ἤδη γεγηρακότας, ἀπέλιπες δὲ τὴν ἐρκατεινὴν τῶν φιλάτων ἐταίρων ὁμηλικίην». Κτησάμενος μετ' οὐ πολὺ φήμην περιζήλου ἑλληνιστοῦ ὁ Μουσουρος διεδέξατο τῷ 1490 τὸν Ἄλδον ὡς διδάσκαλος τοῦ πρίγκιπος Ἀλβέρτου τῆς Κάρπου, παρ' ᾧ ἀπέλαυσε θερμῆς καὶ φιλόφρονος δεξιώσεως καὶ προστασίας. Ὁ εὐγνώμων μαθητῆς, ὁ ὕστερον σοφὸς προσαγορευθεὶς, περὶ πλείστου ποιοῦμενος τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἑλληνος διδασκάλου, ἐπειράθη πάσῃ μηχανῇ ὅπως πείσῃ τὸν Μουσουρον νὰ ἐμμένῃ παρ' αὐτῷ δι' ὅλου τοῦ βίου, καὶ δὴ καὶ προσήνεγκε τῷ χρηστῷ Πιθυμνίῳ μικρὸν μὲν ἀλλ' εὐφορον κτήμα «κτηρσιδίων, ἐπιτήδειον πρὸς πᾶσαν τῶν ἀναγκαιῶν φορὰν διὰ τὸ τῆς θέσεως εὐφύε» ἀποφέρων δὲ «αἶτον, βρόμιον καὶ ἔλαιον». Ἐνταῦθα ἡδύνατο ὁ Μουσουρος νὰ διάγῃ ἥσυχον καὶ ἀμέρινον βίον «κατακλινόμενος ἐπὶ σμίλακος καὶ θύμου καὶ πόας εὐώδους» ἀσχολούμενος δὲ περὶ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ μελέτην τῶν ἑλλήνων καὶ λατίνων ποιητῶν καὶ πεζογράφων· θὰ ἡμυρίει δὲ καὶ ἀρίστων γεωργῶν, οἵτινες χαριζόμενοι αὐτῷ, ἔμελλον νὰ κομίζωσι πολλὰ καὶ πλουσιπάρочα δῶρα «ποτὲ μὲν ἀσπαράγους εὐμεγέθεις, ποτὲ δὲ πηχτὸν γάλα, ποτὲ δὲ ἀρίτοκα ὠά». Ἀλλ' ὁ φιλόπonos Μάρκος οὐδαμῶς στέργει τὴν νωθροποιὸν ταύτην διαίταν· «Εἰσέτι δὲν ἐγήρασα (ἐπιλέγει)· ἐπὶ τοῦ παρόντος προτίθεμαι νὰ διαπρίψω ἱκανὸν χρόνον ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ ἂν μὴ δυνηθῶ νὰ περιποτήσω εὐκλειαν τῇ πατρίδι, θὰ προσπαθήσω ὁμῶς, ὅση μοι δύναμις καὶ σπουδὴ, νὰ τηρήσω τὸν Ὁμήρου νόμον, τοῦτο δ' ἐστὶ νὰ μὴ κατασχύνω τῶν πατέρων τὸ γένος· τελευταῖον δὲ διαανοῦμαι νὰ ἀναστρέψω οἷκαδε ὅπως γηροτροφήσω τοὺς γεννησάντας καὶ καταλύσω τὸν βίον ἐπὶ τοῦ ποθεινοτάτου ἐδάφους». Ταῦτα δὲ λέγων ὁ τελαίπωρος φυγὰς προσεπάγει, ὑπὸ δ' αὐτῶν οὐ δύναμαι πλεον γράφειν. Ἀλλὰ τὰ θερμά σου δάκρυα, ἀοιδίμε Μάρκε, ἥρδευον καὶ ἐλίπαναν τὴν διανοητικῶς ἀπέξηραμμένην τότε τῆς Ἑλλάδος γῆν, αἱ δὲ ἐν τῇ πολυπύρρῳ ξενιτείᾳ ὑπὲρ

τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς ἐλευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων ἐκπρεπεῖς καὶ πολυ-
αθλοὶ ἀγῶνές σου εἶναι ἔτι καὶ νῦν τῆς μεγάλης καὶ φιλοπάτριδος ψυ-
χῆς σου τὸ εὐφραδέστατον ὑπόμνημα!

Ἐν Παταβίῳ καὶ Ἐνετία ἐδίδαξεν ὁ Μουσοῦρος τὰ ἑλληνικὰ μετὰ
πολλοῦ τοῦ κλέους. Ἡ σύγκλητος τῆς Ἐνετίας, προτάσει τοῦ ἀρχιγραμ-
ματέως αὐτῆς Φραγκίσκου Φασεόλου, ἀνηγόρευσε τὸν ἐκ Κρήτης φυγάδα
δημόσιον καθηγητὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων· οἱ τὰ πρῶτα φέροντες
τῶν εὐπατριδῶν καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι καὶ σοφώτατοι ἄνδρες, ἐν οἷς ὁ
πρεσβευτὴς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Lazare de Baif, ἦσαν ἐκ τῶν
ὁμιλητῶν τοῦ Μουσοῦρου. Ὁ ἀριστοτελικὸς φιλόσοφος Μάγυρος καλεῖ
τὸν Μουσοῦρον philologum et poetam ingeniosissimum, ὁ Ἰώβιος ex-
actae diligentiae grammaticum· τῶν μαθημάτων τοῦ Μουσοῦρου, «διδά-
σκοντος ἐν Παταβίῳ τὴν φιλομαθὴ τῶν Ἑσπερίων νεολαίαν» ἠκροάσατο
καὶ ὁ μέγας Ἑρασμος, ὅστις ὑπὸ τοσούτου καὶ τηλικούτου κατελήφθη
ἐνθουσιασμοῦ, ὥστε ἄλλοτε μὲν ἐγκωμιάζει τὸν Μουσοῦρον ὡς ἐμπεφο-
ρημένον θείας μαγίας, ἄλλοτε δὲ ἀποκαλεῖ αὐτὸν «virum insigniter eru-
ditum in omni disciplinarum genere» «eruditione graecissimum» καὶ
«linguae Latinae usque ad miraculum doctum», ἄνδρα δηλαδὴ πολυ-
μαθέστατον καὶ πανεπιστήμονα, κλειδοκράτορα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης
καὶ ὡς θαυμασιῶς εἰδήμονα τῆς λατινίδος φωνῆς.

Ὁ Μουσοῦρος ἠθλοφόρησεν ὡς ἐκδότης καὶ διορθωτὴς ἀρχαίων
ποιητῶν καὶ συγγραφέων καὶ ὡς ὑποβολεὺς τῆς ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων
συνειδήσεως. Ἐκ τῶν πολλῶν καὶ παντοίων αὐτοῦ ἐκδόσεων, ἡ τοῦ Ἀρι-
στοφάνους, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Πausανίου, τοῦ Ἀθηναίου καὶ τοῦ Ἡου-
χίου εἶναι φιλοτεχνήματα κριτικῆς ἐπιστήμης. Χωρὶς τοῦ Μουσοῦρου, ὁ
Ἄλδος οὐδὲν θὰ κατώρθου μέγα ἔργον· ὁ Ἄλδος ἐτέλεσεν ἀληθῶς
μεγάλα, συμπραττόντων αὐτῷ καὶ συνεργούντων «τῶν ἐν Ἐνετία τῆς
ἐλλαδικῆς μούσης τροφίμων»· πάντων δὲ τούτων τῶν τροφίμων ἑξάρχος
ἦτο ὁ Μουσοῦρος. Αἱ κωμωδίαι τοῦ Ἀριστοφάνους, αἱ μετὰ τῶν ἀρχαίων
σχολίων τῷ 1498 ὑπὸ τοῦ Μουσοῦρου ἐκδοθεῖσαι, εἶναι ἐκ τῶν πρώτων
καὶ χαλεπωτάτων τοῦ Κρητὸς φιλολόγου ἔργων, αὐτῷ δὲ πρώτῳ ἀπό-
κειται ἡ δόξα ὅτι συνέλεξε τὰ σποράδην ἐν διαφόροις ἀντιγράφοις καί-
μενα καὶ πεφυρμένα σχόλια καὶ ὅσον οἷόν τε ἐπιμελεστάτα διώρθωσεν.
Ἐν τῷ εἰς Ἀριστοφάνην προοιμίῳ λαλεῖ ὁ Μουσοῦρος μετ' ὀδύνης περὶ
τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων, λέγων ὅτι οἱ πολλοὶ μὲν ἔσωζον τὸ ζῶπυρον τῆς
προτέρας εὐδαιμονίας, οἱ δὲ λοιποὶ «χαλεπῶς πορίζονται ὅν τελοῦσι τῇ

βαρβάρῳ φέρων». Ἑλληνικὴ μάθησις καὶ ἑλληνικὴ φιλοπατρία εὐρήνται ἀδιαζεύκτως ἀλλήλῃσι συνηρμέναι ἐν πᾶσι τοῖς πονήμασι τοῦ ἀξίου τούτου τοῦ Λατinhώου μαθητοῦ. Ἐν τῷ προσιμῷ τῆς «Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς» τοῦ Ἀλδου κηρύττει ὁ Μουσούρος διαρρήδην ὅτι οὐδὲν ἕτερον διακρίστερον ἐπέθεσαν ἢ τὴν διᾶδосιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἥτις πρόβριζα ἀνασπασθεῖσα ὑπὸ τῶν σκληρῶν Τούρκων, διάκειται μὲν ἐλεεινότερα ἐν τῇ ταλαίνῃ ἑλληνικῇ πατρίδι, ἀναβλαστάνει δὲ καὶ προκύπτει παρ' Ἰταλίας.

Τὴν ὑπέροχον τοῦ Μουσούρου φιλολογικὴν καὶ κριτικὴν ἀξίαν κη-
θομολογοῦσι σήμερον καὶ οἱ προεξάρχοντες τῶν παρὰ Γερμανοὺς καθη-
γητῶν. Οὕτω λ. χ. ὁ δεινὸς γερμανὸς φιλόλογος καὶ νεώτατος τῶν
Δειπνοσοφιστῶν τοῦ Ἀθηναίου ἐκδότης, Κάββελ (1887) μνημονεύει εὐφρόμως
τοῦ Μάρκου Μουσούρου, ἐγκωμιάζων τὴν μεγάλην αὐτοῦ παιδείαν καὶ
τὴν κριτικὴν δξύνονταν. «Marco Musuro homini et magna doctrina et
judicio acuto praedito, cui justae ab Aldo Manutio laudes tribuuntur,
πολλὰς μὲν μυριάδας διορθώσαντι σφαλμάτων, πολλοὺς δὲ στίχους τῶν
παρεισχευμένων, καταλογίζων πρότερον ἀνεγνωστικόμενους καὶ χυδῆν,
εἰς τὴν προσήκουσαν τῆς ἐριμέτρου τάξεως εὐκρίνειαν ἀποκαταστήσαντι».
Ἦτο δὲ ὁ Μουσούρος οὐ μόνον τοῦ Ἀλδου πρῶτιστος χειραγωγὸς καὶ
τῆς Ἀλδίνης Ἀκαδημίας ἐπιφανέστατος ἐταῖρος, ἀλλὰ καὶ ἀφιλοκερδὴς
καὶ ἄσκνος προστάτης πάσης ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ γένους ἐπιχειρήσεως. Ὅτε
περὶ τὸ τέλος τῆς πεντακιδεκάτης ἐκατονταετηρίδος δύο πάνυ φιλοπά-
τριδες Κρήτες, ὁ Νικδύλος Βλαστός καὶ ὁ Ζαχαρίας Καλλιέργης, γό-
νος ἱστορικοῦ οἴκου, συνέστησαν ἐν Ἑνετίᾳ τυπογραφεῖον αὐτὸ καθ' ἑαυτο
ἑλληνικόν, ὅπως διατρανώσωσι τοῖς Εὐρωπαίοις ὅτι οἱ Ἕλληνες, καὶ ἐν
μέσῳ τῶν ὀδυνερῶν αὐτῶν συμφορῶν, εἶναι τοσούτον φιλότιμοι ὥστε
ἐκτυποῦσι τὰ ἀθόνατα τῶν προγόνων πονήματα ἐν ἰδιοκτήτῃ τυπογρα-
φικῇ ἐργαστηρίῳ, ὁ Μουσούρος ὑπερῆεν ὁ κύριος σὺλλήπτωρ τοῦ ἐθνοφει-
λοῦς τούτου ἱδρυματος. Ἀμφοτέροι, Ἀλδός τε καὶ Καλλιέργης, διεγόν
πρὸς ἀλλήλους ἐν ἀδελφικῇ ὁμονοίᾳ, διότι πρέεκετο οὐχὶ περὶ χρημα-
τισμοῦ ἀλλὰ περὶ ὠφελείας τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμ-
μάτων, ὁ δὲ Μουσούρος διεμέρευσ, πολλὰκις δὲ διενουτέρευσεν ἐναλλάξ
ἐν ἀμφοτέροις τοῖς τυπογραφείοις, ἀντιγράφων, διορθῶν καὶ καθαιρῶν δι'
ἀπύτων πόνων τοὺς εἰς ἐκτύπωσιν προωρισμένους κώδικας. Ὁ Καλλι-
έργης ἦτο ἀπαράμιλλος τεχνίτης· αὐτὸς ἰδίᾳ χειρὶ ἐγράφε καὶ ἐχώ-
νευσε στοιχεῖα ἑλληνικά, ἐράμιλλα κατὰ τὴν καλλονὴν πρὸς τὰ τοῦ

Ἄλδου. Τὸ «Μέγα Ἑτυμολογικόν» τὸ πρῶτον ὑπὸ Καλλιέργου, κριτικῇ ἐπιστάσει τοῦ Μουσούρου, ἐκτυπώθην τῷ 1499 βιβλίον, εἶναι, ὡς λέγει ὁ Διδότας, τυπογραφικὸν ἀριστουργημα, χαράξαν νέαν ὁδὸν ἐν τοῖς χρονικοῖς τῆς τυπογραφίας. Ἡ τύπωσις δὲ τοῦ Ἑτυμολογικοῦ ἀπατελέσθη ἀναλώματι τοῦ φιλομουσίου καὶ ἀφανῶς καὶ ἐν παραβύθῳ φιλογενούς, Νικολάου Βλαστοῦ, περὶ οὗ λέγει ὁ Μουσούρος, ὅτι ἦτο μεστός ἑλληνικοῦ φρονήματος καὶ ἐδαπάνησε τοὺς θησαυροὺς τοῦ ἀποβλέπων εἰς τὴν κοινὴν τοῦ γένους ὠφέλειαν. Ἡ Κρήτη, μετὰ τὴν ἐν Βυζαντίῳ καταστροφὴν, ἀπεδείχθη αὐτόγρημα Ἑλλάδος Ἑλλὰς καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἑμπεδος ἀκρόπολις· περικλαῖσι λόγοι, τριβῶνες καλλιτέχναι, μουσολήπτοι ἀοῖδοι, θαυμαστοὶ ἥρωες, ἐκείθεν ἔλκοντες τὸ γένος, προσήλθον τῆς δυστυχούσης Ἑλλάδος ἀρωγοὶ καὶ ἐπικούροι. Τὸ ἐν Ἑνετῇ τυπογραφεῖον τοῦ Καλλιέργου ἦτο ὄνοματι καὶ πράγματι κρητικὸν ἐργαστήριον· Κρήτες ἐτόρνουν, Κρήτες συνέριον τὰ χαλκία, Κρήτες ἐμολυβδοχόρουν, Κρήτες διήλεγχον, παρασκευάζον καὶ διώρθουν τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια, Κρήτες ἐφρόντιζον περὶ τῶν ἐπιτηδείων εἰς φωτισμὸν τοῦ γένους ἐκδόσεων καὶ Κρήτες εἰσέφερον ἀρετῶς τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τύπωσιν τῶν ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων ἀργύρια. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τοῦ Καλλιέργου καὶ φιλοτίμῳ δαπάνῃ τοῦ Νικολάου Βλαστοῦ προήχθησαν τὸ πρῶτον εἰς φῶς πάμπολλοι Ἑλληνες συγγραφεῖς, σὺν δὲ τούτοις καὶ ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα. Ὅτε δὲ τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Καλλιέργου μετεκομίσθη, εἰσηγγήσει τοῦ Λαγκαράως, εἰς Ῥώμην, ἐγένετο καὶ ἐκεῖ πολυλῶχος ὠφέλιμος εἰς τὸν ἑλληνισμὸν διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν εἰς Πίνδαρον σχολίων, τῶν Εἰδυλλίων τοῦ Θεοκρίτου σὺν τοῖς παλαιοῖς σχολίοις, τῶν Ἑλλογῶν Θωμᾶ τοῦ Μαγίστου καὶ τοῦ Φρυνίχου, καὶ ἄλλων συγγραμμάτων.

Καὶ ὡς ἐκδότης λοιπὸν καὶ ὡς κριτικὸς καὶ ὡς διδασκαλὸς ἀπανταχοῦ ἐπρωταγωνίστησεν ὁ Μουσούρος, σκοπῶν μόνον τὸ πνευματικὸν καὶ πολιτικὸν τοῦ πολυπληθοῦς ἔθνους συμφέρον. Ἰδίως ἢ ἐν τῇ ἀκαδημίᾳ τοῦ Παταβίου διδασκαλίᾳ τοῦ ἀγλαοῦ ἀπήνεγκε καρποὺς, διότι ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Μουσούρου, ὡς λέγει ὁ Δημήτριος Δούκας, «ὡς περ ἐκ τινος ἵππου δουρεῖου» προήλθον πολλοὶ καὶ γενναῖοι μαθηταί, οἵτινες παρὰ τῇ ἑλληνι καθηγρητῇ τὸν ἑλληνικὸν λόγον διηκριβωμένως πειδαυθέντες «τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος δοκοῦσι καὶ τῆς Ἀττικῆς αὐτόχθονες ἢ νομιζόνται». «Σὺ γὰρ (ἐπιλέγει ὁ προμνημονευθεὶς Δούκας) ἄπασι τοῖς εὐφυεῖσι τῶν νέων τῆς σῆς γλυκείας φωνῆς ἀφθόνως ἀρύεσθαι συγχωρεῖς, ἐν μόνον

έννοων καὶ ὥσπερ τι σκοπιμώτατον τέλος ἀναπλῶν, τὸ τῇ πατρίῳ φωνῇ δεξιὰν δρέξαι περσούση καὶ τὸν Ἕλληνα λόγον ἀποσβευνόμενον ἥδη ἀναζωπυρῆσαι τὰ δυνάτα». Καὶ ὁ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις βιογράφος τοῦ Μουσοῦρου, K. Menge (ἡ ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ τούτου καθηγητοῦ λατινιστῆ συνταχθεῖσα βιογραφία ὑπάρχει ἐπισυνημμένη ἐν τῷ τελευταίῳ τόμῳ τοῦ Ἡσυχίου τοῦ Schmidt) ὑπομνησκει ὅτι ὁ Μουσοῦρος οὐδὲν ἕτερον ἀνέπλαττεν ἐκάστοτε ἐν τῇ φαντασίᾳ του ἢ τῶν Ἑλλήνων τὴν πάλινγενεσίαν, περὶ οὐδὲν ἕτερον μᾶλλον ἐσπούδαζεν ἢ περὶ τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς τουρκικῆς δεσποτείας (semper autem id optasse, ut Turcae Graeca patria pellerentur). Ἀφιλότατος καὶ χρηστοθέτης, ὁπαδὸς δὲ καὶ θαυμαστῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰάνου Λασκάρεως, ὁ Μουσοῦρος ἀφιέρωσεν ὅλον τὸν βίον εἰς ὑπηρεσίαν καὶ λειτουργίαν τῆς δούλης Ἑλλάδος, ἥς ἐναγωνίως ἐπέθει τὴν ἀνάστασιν. Αὐτὸς καὶ ἀφιλοχρήματος, ἀπεποιθή ἐκάστοτε καὶ τῶν περιγίπων τὰς δωρεὰς καὶ συντάξεις καὶ τῶν πλοσυρίων τὰς χορηγίας· καίπερ δυνάμενος δὲ νὰ διάγῃ βίον ἀφροντιν καὶ ἀκούματον, ἐν ἐπιγνώσει ὑπέβουζεν ἑαυτὸν εἰς πάντα πόνον, εἰς πᾶσαν ταλαιπωρίαν καὶ πᾶσαν κακοπάθειαν, ὅπως καταστῇ χρήσιμος καὶ δικονοκὸς εἰς τὴν ὑπὸ παντοίων θαυμάτων κατατρυχομένην Ἑλλάδα. Τὰ ἑλληνικὰ φῶτα ἦσαν, κατὰ τὸν Μουσοῦρον, τὸ μόνον ἐφόδιον δι' οὗ ὁ ἐν τῇ δουλείᾳ διατελὼν Ἕλληνα ἠδύνατο κατὰ μικρὸν νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀθλίας καὶ κακοδαίμονος αὐτοῦ καταστάσεως καὶ νὰ ἐλπίσῃ ἐπὶ αἰσιωτέρᾳ τινὶ τύχῃ μετέπειτα. Μετὰ τὸν Λάσκαριν ἢ μᾶλλον εἰπεῖν σὺν τῷ Λασκάρει εἶναι ὁ Μουσοῦρος ὁ διαπρεπέστατος τῶν αἰμνηστῶν ἐκείνων Ἑλλήνων φυγάδων, ὅσοι τὰ ἑλληνικὰ ὀρεθύντες γράμματα καὶ τὴν κόνιν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτεύματος κατὰ μικρὸν σφύροντες, συνηνώρουσαν καὶ ἀνεθέρμαζον τῶν Ἑλλήνων τὸ ἔθνικόν φρόνημα.

Καὶ ἂν μηδεμίᾳ ἄλλῃ ἐσώζετο εἴδησις τῶν καλῶν τοῦ Μουσοῦρου ἐπιτηδευμάτων καὶ μαθημάτων, θὰ ἤρκει πρὸς ἀπαθανατισμὸν τοῦ ἀνδρὸς, ἡ ἀθάνατος ὥδῃ, ἡ προτεταγμένη τῶν κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1513 ὑπὸ τοῦ Μουσοῦρου ἐκδοθέντων πλατωνικῶν διαλόγων, προσπεφωνημένη δὲ τῷ πάπα Λέοντι τῷ Δεκάτῳ. Ὅτε ἐμελλε νὰ ἱδρυθῇ ἐν Ῥώμῃ τὸ προμνημονευθὲν ἑλληνικὸν φροντιστήριον, ὁ πάππας Λέων, κατὰ προτροπὴν βεβαίως τοῦ Λασκάρεως, ἐπέστειλε φιλοφρονητικώτατον γράμμα καὶ πρὸς τὸν Μουσοῦρον, ὃν περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο διὰ τε τὴν παιδείαν καὶ τὴν φιλοπατίαν του (et propter doctrinam et propter caritatem patriae). «Ἐπειδὴ (ἔγραφεν ὁ Πάππας πρὸς τὸν σερβὸν Ῥαθύμιον) ἐπιθυμῶ νὰ

ἀποκαταστήσω τὴν ὠλιγωρημένην καὶ σχεδὸν καταλειυμένην ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀποτείνομαι πρὸς σέ, τὸν ἐξαισιᾷ πεπροικισμένον μαθήσει, καὶ ἐντέλλομαι σοι νὰ πέμψῃς πρὸς ἡμᾶς δέκα ἢ δώδεκα εὐφυεῖς καὶ χρηστοὺς νέους ἵνα διδαχθῶσι τὴν ἑλληνικὴν φωνήν. Ὁ πᾶν ἐμοὶ πεφιλημένος διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν παιδείαν τοῦ Ἰάνος Λάσκαρις γράψει σοι πλείονα.» Ὁ Μουσοῦρος ἔλαβε τὸ γράμμα τοῦ Λέοντος καὶ ἦν χρόνου στιγμὴν ἀπετελεῖτο ἐν τῷ τυπογραφείῳ τοῦ Ἄλδου ἡ ἐκτύπωσις τῶν διαλόγων τοῦ θείου φιλοσόφου. Ὅθεν πρὸς μείζονα τοῦ παπικοῦ βουλευματος ἐπὶβῶσιν, ὁ μὲν Ἄλδος ἀνέθηκεν εὐθὺς τὴν κριτικὴν τοῦ Μουσοῦρου ἐπιστασίᾳ γενομένην ἐκδοσιν τοῦ Πλάτωνος, εἰς τὸν μεγαλοπρεπέστατον ἐν Ῥώμῃ Ποντίφικα, αὐτὸς δὲ ὁ Μουσοῦρος, ὡς πρόσωπον τοῦ ὅλου ἔργου τηλαυγές, προέταξε τὴν μακρὰν καὶ κλασικὴν ἐκείνην ὥδην, λόγῳ ποιητικοῦ κάλλους καὶ φραστικῆς εὐρυθμίας οὐχὶ ἀναξίαν τῶν ἐνδόξων τῆς Ἑλλάδος ἡμερῶν, ἱκανὴν δὲ ὅπως-δήποτε νὰ ἀντιμετρηθῇ μέχρι τινὸς πρὸς τὰ κάλλιστα τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων ποιητικὰ καλλιτεχνήματα.

Ἐν τῇ λαμπρᾷ ταύτῃ ὥδῃ ὁ Μουσοῦρος παρακαλεῖ τὸν θεῖον Πλάτωνα νὰ ἐκλίπη τὸν χορὸν τῶν οὐρανιῶνων, νὰ λάβῃ τότε τὸ τεῦχος, τὸ περιέχον τὰ κεδνὰ τῆς φρενὸς τοῦ γένεθλα, εἶτα δὲ νὰ πορευθῇ εἰς τὴν βασιλίδαν τῶν πόλεων, τὴν ἐπτάλοφον Ῥώμην, ἔνθα δὲν θὰ εὕρῃ πλεόν τὸν Σικελῶν δλοσφρονα τύραννον, τὸν Μουσῶν ὕβριστὴν Διονύσιον, ἀλλὰ τὸν σοφίας πρόμον καὶ ποιμένα λαῶν, Λαυριάδην, λαμπρὸν ἀστέρα ἐρατῆς Φλωρεντίδος πατρὸς, ἐκ τῶν ὀνομαστοτάτων Μεδίκων, τὸν πρὶν Ἰωάννην, νῦν δὲ ἀπείρων γαιῶν ἀνακτα, Λέοντα, κράτιστον Ὀλύμπου κλειδοῦχον. Ἀμα εἰσβάς εἰς τὸ ἀνάκτορον θὰ ἴδῃ ὁ Πλάτων ἐν μεγάρῳ πολλοὺς ἐκ τῶν ἰδίων ἐραστῶν, οὗς μετεπέμψατο ὁ Λέων χορηγῶν αὐτοῖς τιμῆντα καὶ πολύσολβα γέρα. Δύο δὲ ἄνδρας ἐξόχως τιμᾷ ὁ Λέων, τὸν μὲν ἄφ' ἱερῆς Ἑλλάδος, οὐχὶ ἐκ τῶν καλουμένων Ῥωμαίων ἢ Γραικῶν, ἀλλ' ὅμοιον πρὸς τοὺς παλαιούς ἡμιθέους τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῆς Σπάρτης, τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἐρικυδοῦς τῶν Λασκάρων γενεᾶς· ὁ δὲ ἕτερος εἶναι ὁ ἐξ ἀποβήτων Βέμβρος. Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, ὅτε Λάσκαρις καὶ ὁ Βέμβρος, θὰ εἰσαγάγῃσι τὸν Πλάτωνα ἐνώπιον τοῦ Πάπα, ὅστις ἀσπασίως θὰ δεξιωθῇ αὐτόν. Τότε δὴ τότε ὁ θεῖος τῶν Ἀθηνῶν φιλόσοφος καὶ τῆς Ἀκαδημίας ἀρχηγέτης θὰ ἐξαγγεῖλῃ πρὸς τὸν Λέοντα τοὺς δε τοὺς λόγους Ὡ πάτερ, ὦ ποιμὴν, ἐλέησον τὰς σὰς ἀγέλας, καὶ δέξαι ἀσπασίως τὸ δῶρον, ὅπερ προσφέρει σοι ὁ

ἀνύμων Ἄλδος, ὁ οὐδεμίαν ἄλλην αἰτούμενός σε ἀμοιβήν ἢ νὰ ἀποσβέσης τὸ μακρόν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου πῦρ, συνδιαλλάξης τοὺς ἀλληλομαχοῦντας, εἴτα δὲ ἐξαποστείλῃς ἅπαντας ἐναντίον τῶν τουρκογενῶν αἰνολύκων, «οἱ γθὼνα δουλώσαντες Ἀχαιῖδα» βουλεύονται νῦν νὰ περαιωθῶσιν εἰς Ἰαπυγίαν ὅπως λεηλατήσωσι καὶ ἐρημώσωσι τὰς ἰταλικὰς χώρας. Ἀλλὰ πέμψον σὺ πρότερον κατὰ τῶν πολεμίων τοὺς χαλκοθώρακας Κελτοὺς, τῶν αἰθῶνων Ἰβήρων τὸ σακίσπαλον ἔθνος, τὰς ἀπείρους τῶν ἀνδρογιγάντων Γερμανῶν φάλαγγας, τῶν ἀρηϊφίλων Βρεττανῶν τὸν λαόν, τοὺς ἀγκυλοτόξους Παίονας καὶ τῶν ποντομεδόντων Ἑνετῶν τὸν στόλον, οἵτινες, ὁρμῶντες εἰς τὸν Ἑλλησπόντον, θὰ συντρίψωσι τοῦ δράκοντος τὴν κεφαλὴν· ὅταν δὲ ἀστράψῃ ἐν Βυζαντίῳ τὸ νόστιμον τῆς ἐλευθερίας φέγγος, τότε καὶ ὁ

Γραικός, ὁ δουλεῖα νῦν κατατρυχόμενος,
Ἀρχαίης ἀρετῆς ἔν' ἐλεύθερον ἤμαρ ἴδεται,
Μνήσεται οὐτάζων θῆϊον ἐνδομύχως.

τότε δηλαδὴ καὶ οἱ νῦν εἰς ἀπηνῆ καὶ ἀμειλικτον δουλείαν ὑποκείμενοι Ἕλληνες, ἀναμνησκόμενοι τῆς ἀρχαίας ἀρετῆς, θὰ ἐξεγερθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ θὰ καταβάλωσι τὸν ἐχθρόν. Ἐπὶ τῷ ὁλέθρῳ τῶν δυσσεβῶν, οἱ νικηταὶ «μέλψονται καθ' ὅδον παιᾶνα» καὶ «πρύλιν ὅπλοις ὀρχήσονται ὅλα ψυχᾷ ἀγαλλόμενοι». Καὶ εἴθε μὲν ταῦτα γένοιτο· νῦν δὲ πότερ, ἀναζωπύρησον τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων τὰ μαθήματα, θάρσυνον τοὺς φιλαγρόπνους ὑποφήτας, συνάγειρον δὲ καὶ παιδευσον τοὺς υἱοὺς τῶν Ἀχαιῶν, «ἐπιστήσας σφίσιν ἄνδρας, οἱ σώζουσι λόγων ζώπυρον ὠγυγίων». Καὶ ἡ ἐμὴ μὲν ἀκαδημία ὄλωλεν· ἀλλὰ σὺ ἀνακαίνισον αὐτήν, ἐντεῦθεν δὲ ἀναπτόμενος τῆς εὐμαθίας ὁ πυρρός ἀπὸ βαιοῦ σπινθῆρος, θὰ ἀναπλήσῃ φωτὸς ἀκηράτου μάλα πολλῶν νέων ψυχᾶς, ἐν Ῥώμῃ δὲ αὖθις θὰ ἀνηβήτωσιν αἱ Ἀθῆναι «ἀντί τοῦ Ἰλισσοῦ θύμβριν ἀμειψάμεναι».

Βεβαίως ὁ φιλότιμος καὶ μουστοτραφῆς Λαυρεντιάδης θὰ ἐνεκολποῦτο ἀνενδοιάστως τοῦ θεοῦ Πλάτωνος τὰς παρορμήσεις, ἂν ἦτο δυνατόν νὰ διενεργήσῃ νέαν κατὰ τῶν ἀπίστων εὐρωπαϊκὴν σταυροφορίαν. ἀπέτυχον ὅμως πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι πρὸς τελεσφόρον τοιοῦτου συνασπισμοῦ διεξαγωγὴν, ὁ δὲ πάπας Λέων ἀρκεῖται ἐν τῷ μεταξὺ ἀναρρίπιζων τὰς φθινούσας ἐλευθερίους τέχνας, περιθάλπων παντὶ σθένει τὴν περὶ

τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν σπουδὴν καὶ εὐγενῶς ἀμιλλώμενος πρὸς τὸν κλεινὸν αὐτοῦ πατέρα, τὸν μέγαν Λαυρέντιον. Ἡ ὥδῃ τοῦ Μουσούρου, ἐκ διαλειμμάτων θαυμασθεῖσα, ἀνεδημοσιεύθη πολλάκις καὶ ἡρμηνεύθη ὑπὸ πολλῶν, καὶ κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ τοῦ περιωνύμου ἀγγλοῦ φιλολόγου Μαρκιάνδου, ἀνετυπώθη δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Διδότου (ἐν τῷ περὶ "Ἀλδοῦ πονήματι αὐτοῦ), παραθέντος καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Μουσούρου, κατὰ τὴν χαλκογραφίαν, ἣτις περιέχεται εἰς τὰ ὑπὸ Παύλου Ἰωβίου «ἐγκώμια περικλεῶν ἀνδρῶν» (1575). Τίς δὲ ἐπεξεργάσιμος τὸ ἐκ διακοσίων στίχων μελιχρότατον τοῦτο ποίημα δὲν διακινώσκει εὐδὺς τὸν γνήσιον ἑλληνισμὸν καὶ τὴν φλογερὰν φιλοπατρίαν τοῦ Ῥιθυμνίου φιλολόγου; Ἐξηκοστῷ ἔτει πρὶν ποιηθῇ ἡ εἰς Πλάτωνα ὥδῃ, ἔπασσε τὸ Βυζάντιον, εἰς τὴν φρικωδῆ δὲ τούτου πύσιν ἐπικολούθησεν ἡ διασπορά καὶ σχεδὸν εἰπεῖν ἡ πανωλεθρία τοῦ γένους· ἀλλ' ἐντὸς τοῦ βραχέος χρονικοῦ διαλείμματος ἐξήκοντα μόνον ἐνιαυτῶν, οἷα καὶ ἡλικίᾳ συνέβη μεταβολὴ ἐν τοῖς αἰσθημασι καὶ φρονήμασι τῶν Ἑλλήνων! Οἱ τῶς δυσελπίστοντες περὶ τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ γένους ἄρχονται συλλαμβάνοντες ἔστω καὶ ἀμυδρὰν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἀνατελεῖ αὖθις ἡ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας· τὸ ὄνομα «Ἑλλήν» τὸ ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτεύματος ἄρρητον καὶ σεσηγμένον ἢ ὅλως ἐξηρηρατισμένον προσκτάται πάλιν κατὰ μικρὸν τὴν ἱστορικῶς καὶ ἐθνικῶς προσήκουσαν αὐτῷ ἔννοιαν, ἡ δὲ τῶς πεπηγυῖα ἑλληνικὴ συνείδησις ἀναζωογονεῖται καὶ ἀναστομῶται ὑπὸ τὸ κράτος ἀτεράμνου δουλοσύνης. Αἱ λανθάνουσαι καὶ κατεσταλμέναι ἐθνικαὶ δυνάμεις περιέρχονται ἡρέμα καὶ κατὰ μικρὸν εἰς ἀθόρυβον ζύμωσιν, ἣτις ἐγκαινίζεται τὸ πρῶτον ἀφανῶς διὰ τῆς ἐθνοπλαστικῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐπιδράσεως, εἴτα δὲ ἐπ' ἴσης ἀφανῶς ἰσχυροποιουμένη ἐν μέσῳ μυρίων ὄσων καὶ θειῶν ἐμποδίων καὶ δυσκαταγωνίζων ἀντιδράσεων, καθίσταται ἐπὶ τέλους ὑπομόχλιον τῆς πολιτικῆς τῶν Ἑλλήνων ἀναστάσεως.

Ἐπὶ τὰ ἔχνη καὶ τὰς τρίβους τοῦ Λασικάρεως καὶ τοῦ Μουσούρου διδουσαν καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐκ τῶν συγχρόνων λογίων Ἑλλήνων, ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Νικόλαος Σοφιανὸς καὶ ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος. Ὁ μὲν Σοφιανὸς, τρόφιμος τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἑλληνικοῦ φροντιστηρίου, ἐξεδῶκε τὰ πρῶτα δημοτικὰ βιβλία ἐν τῇ καθωμίλημένῃ ἑλληνικῇ, παρέφρασε τὸ περὶ παιδῶν ἀγωγῆς τοῦ Πλουτάρχου, συνέταξε τὴν πρώτην ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ γραμματικὴν, ἐφιλοπόνησε δὲ καὶ τοὺς ἐν Ῥώμῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἐκτυπωθέντας γεωγραφικοὺς πίνακας τῆς Ἑλλάδος εἰς ὀκτὼ φύλλα,

παραθείς πρὸς τοῖς ἀρχαίοις καὶ τὰ νέα ὀνόματα. Ἦ ὑπὸ τοῦ Σοφριανοῦ διαγραφὴ τῆς Ἑλλάδος ἔχει μὲν οὐκ εὐρίχα ἀμαρτήματα, ἀλλ' εἶναι ἀξιέπαινος ὁ ἀνὴρ, διότι «πρῶτος συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ συνάψῃ, οὕτως εἰπεῖν, μετὰ τῶν νέων διὰ τῆς ἀναπολητικῆς τῶν ἀρχαίων θυνάμεως τὴν μνήμην τῆς παλαιᾶς δόξης». Ὅπως ὁ Μουσοῦρος, οἰκτεῖρει καὶ ὁ Σοφριανὸς ὅτι «διὰ τὴν μακρὰν καὶ πικροτάτην δουλοσύνην ἐξέπεσε τὸ ἑλληνικὸν γένος· πρὸς ἐπάνοδον δὲ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας «ῶρμησα καὶ ἐγὼ» (ἐπιλέγει ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς Κερκυραῖος) νὰ μεταγλωττίσω καὶ νὰ περυσώω ἀπὸ τὰ βιβλία ὅπου νὰ εἶναι χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα εἰς τὸ νὰ ἀνακαινισθῇ καὶ νὰ ἀναπτρυγίστῃ ἀπὸ τὴν τόσῃ ἀπαιδευσίαν τὸ ἑλλεινὸν γένος· καὶ διὰ τοῦτο μάλιστα ἠθέλησα νὰ ποιήσω τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τὸ βιβλιάριον τοῦτο τοῦ Πλουτάρχου, ὁποῖον λέγεται περὶ παιδων ἀγωγῆς».

Ἐφ' αὐτῷ τῷ Σοφριανῷ κατὰ τὴν παιδεῖαν καὶ τὴν φιλογένειαν ἀπεδείχθη ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος, ἐπ' Ἰσῆς Κερκυραῖος καὶ οὗτος Πάσχων ὑπὸ ποδάργας καὶ, ὅπερ χεῖρον, ὑπὸ ἀπορίας χρημάτων, ὁ πολυπαθὴς Ἐπαρχος διήγαγε μὲν βίον ταλαιπώρον καὶ δδυνηρόν, ἀλλὰ μείζονα φιλοπατρίαν ἢ φιλαυτίαν αἰσθανόμενος ἔκλαυσε τῆς πατρίδος τὰς συμφορὰς περιπαθέστερον ἢ τὰ ἴδια ἀτυχήματα. Μετὰ τὴν ὑπὸ Σουλεϊμάνου λεηλασίαν τῆς Κερκύρας (1537) ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος, τὰ πάντα ἀπολέσας μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας διασωθεὶς, ἀπεδήμησε φυγὰς εἰς Ἑνετίαν, ὅπου συνέστησε ἑλληνικὸν ἐκπαιδευτήριον, εἴτα δὲ ἐδίδαξε καὶ δημοσίᾳ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, κατ' ἐντολὴν τοῦ «Συμβουλίου τῶν Δέκων». Ὅλῃγα ποριζόμενος χρήματα, πολύτεκνος δὲ ὢν καὶ περὶ πολλὰς περιστώμενος φροντίδας, ἠναγκάσθη νὰ πωλήσῃ εἰς τοὺς ἀλλοδαποὺς πόμπολλα ἑλληνικὰ ἀντίγραφα, ἔνια δὲ, περὶ τὰ τριάκοντα, ἔδωρῆσατο «χάριν εὐγνωμοσύνης» πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας, Φραγκίσκον τὸν πρῶτον, περ' οὗ προσεδόκα ἀρωγὴν καὶ προστασίαν. Οὐδεὶς ἄλλος ἐθρήνησε κατανοητικώτερον τοῦ Ἐπαρχοῦ τὴν κακοδαμονίαν τοῦ γένους, οὐδεὶς ἄλλος ἐπαδειξάτο μείζονα προθυμίαν πρὸς ἀπολύτρωσιν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, οὐδεὶς ἄλλος ἐξῆρεν εὐφραδέστερον τὰ ἐκ τῆς ἀνακαινίσεως τῆς παιδείας ἀγαθὰ. Παραβαλλόμενος πρὸς τὸν Ἀάσκαριν καὶ τὸν Μουσοῦρον, ὁ Κερκυραῖος φυγὰς ἦτο μὲν κατὰ τὴν παιδεῖαν καὶ τὴν σύνεσιν ἀναμφιλόγως πολλῷ ἐκείνων ὑποδεέστερος, ἀλλ' οὐχί ἥσσιον καὶ κατὰ τὸν ἔρωτα τῆς πατρίδος. Πρὸς τὸν «σοφώτατον Ἀρσένιον Μονεμβασίας» ἐπιστέλλων, ὁ Ἐπαρχος

ἐντραγωδῇ τῆς Ἑλλάδος τὴν ἀθλιότητα, ἐκθειάζει δὲ καὶ τὴν μεγαλοφροσύνην τοῦ Λασκάρεως. «Τὸ βέλτιστον ἡμῖν, ἡ πατρίς, ἀπώλετο, σὺν ταύτῃ δὲ ἀπώλοντο τὰ ἀγαθὰ πάντα· ἄς σώσωμεν τοῦλάχιστον τὴν παιδείαν· διότι ἂν συμβῇ καὶ ταύτῃ νὰ ἀπολέσωμεν, τίς ἡ χρεῖα πλέον νὰ ζῶμεν οἱ Ἕλληνες ὥς αὐτόχρημα ζῶα καὶ περιπεφρονημένοι ἐν τῷ κόσμῳ; Ἀλλὰ θὰ συνέβαινε καὶ τοῦτο τὸ μέγιστον πάντων δυστύχημα, εἰ μὴ θεὸς τις ἄνωθεν παρακύψας καὶ τὸ γένος οἰκτείρας, ἐχαρίσατο εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτον τὴν θείαν ψυχὴν Ἰωάννου τοῦ Λασκάρεως, ὅστις τὸ πρεσβεῖον ἔχων τῆς ἰταλικῆς οὐχ ἤττον ἢ τῆς ἑλληνικῆς παιδείσεως, ἀντέστη εἰς τὴν πονηρὰν τῶν Ἑλλήνων τύχην, καὶ ταύτην καταγωνισάμενος, κατέστησε τὴν δημοσίαν ταύτην σχολὴν ἐν Φλωρεντίᾳ, ἥς αὐτὸς σὺ προϊστάσαι. Σὺ δὲ, ὦ διδασκάλων ἄριστε, ἔχου τῆς ὁδοῦ ταύτης μέχρις ἂν παιδευθῶσιν εἰ μὴ πάντες οἱ μαθηταί, ἀλλ' ἔνιοι τούτων, καὶ μὴ σπεῦδε τὴν ἐν Ταϊνάριῳ. Ἐργάζου καὶ πόνοι ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων δόξης· ἀντίσχευ τῶν γραμμάτων ὅση δύναμις, μὴ παρολισθήσῃ καὶ ταῦτα· διότι, χωρὶς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ὁ βίος ἡμῶν εἶναι ἀβίωτος.»

Παντοίσις ἄλλοις τρόποις ἠγωνίσαστο ὁ Ἐπαρχος ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Τῷ 1541, ὅποτε ἐγένετο ἐν Ῥατισβῶνι συνέδριον χάριν τῆς διαλλαγῆς καθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων, ἔγραψεν ὁ Ἐπαρχος πρὸς τὸν ληγάτον τοῦ Πάπα, καρδινάλιον Γάσπαρον Κονταρενόν, παρακελεύόμενος αὐτόν, νὰ μὴ ἐπιλάβηται τῆς πρότερον μὲν εὐδαίμονος, νυνὶ δὲ πολυστόνου καὶ τρισαθλίης Ἑλλάδος. Πρὸς δὲ τὸν μέγαν τῆς Γερμανίας διδάσκαλον, καὶ ἐκ τῶν κορυφαίων τῆς ὀρθοσκευτικῆς Μεταρρυθμίσεως, Φίλιππον τὸν Μελάγγθονα, ἔγραψεν ὁ Ἐπαρχος· «Ἀσπαζόμενος τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸ τῆς δουλείας ἐπάρατον αἶσχος ἀποφεύγων, ἐν ἀλλοδαπῇ νῦν διατρέβω, θένει οὐδ' ἐξ ἀπόπτου ἐπιτρέπεται μοι νὰ ἴδω τὸ πατρίδην ἔδαφος ἀδακρυτὴ, Ἑλλάδα τὴν ποτὲ κλεινὴν ζυγὸν δουλείας ἀκλεῶς ὑποφέρουσαν.» Εὐχεται δὲ ὁ Ἐπαρχος νὰ μεθαρμολῶσιν τὰ τῶν χριστιανῶν πράγματα ἐπὶ τὸ βέλτιον, χάριν τῆς εὐδαιμονίας, ἥς ἀρχὴν καὶ πηγὴν ἠγεῖται τὴν αἰθιμον ἐλευθερίαν. Τί δὲ πράττουσιν οἱ Χριστιανοὶ καθ' ὃν χρόνον οἱ Τούρκοι βούλονται νὰ ἀποφύγῃσι «τὸν νόμον τοῦ Μωάμεθ ἄρχοντα πάντων;». Οὕτε τῶν παρόντων ἐπιμελοῦνται οὔτε τοῦ μέλλοντος πρόνοιαν τίθενται· ἀλλ' ἢ τῶν καιρῶν ὑστεροῦντες οὐδὲν συμπεραίνουσιν, ἢ διυσιτάμενοι πρὸς ἀλλήλους ἀπρακτοῦσι. «Καὶ εἰ μὲν ἡ κἀκῶσις αὕτη θεόθεν ἐφαίνετο τοῖς πράγμασι, γενναίως θὰ ὑφιστάμεθα

πάντες τὴν θεομηνίαν· ἂν' οὐ ὅμως τὸ κύριον τῆς ἀθλιότητος καὶ κακοδαιμονίας αἴτιον εἶναι ἡμῶν αὐτῶν ἢ ῥαθυμία καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλους διὰστάσις, διατί προσάπτομεν τῷ Θεῷ τὰ ἡμέτερα ἀμαρτήματα, διατί δὲ μεμφόμεθα τὴν τύχην, ὅταν ἡμεῖς ἀμελῶμεν καὶ μὴδὲ τὴν χεῖρα τοῖς πράγμασιν ἐπιβάλλωμεν; Δεῖ γάρ, κατὰ τὴν παροιμίαν, τὴν χεῖρα προσφέροντα καὶ τὴν τύχην ἐπικαλεῖν, διότι τοὺς ἀργούντας καὶ ῥαθυμοῦντας ἀποστρέφεται καὶ αὐτὸς ὁ Θεός».

Εἶναι λοιπὸν ὁ Ἐπαρχος, μετὰ τὸν Λάσκαριν καὶ τὸν Μουσοῦρον, ὁ σεμνότετος ἱεροφάντης καὶ ἡγῆτης τοῦ περὶ αὐτενεργείας καὶ αὐτοπραχίας τῶν Ἑλλήνων παραγγέλματος, ὅπερ πολλοὶ τῶν ὕστερον λογίων Ἑλλήνων, ἐξ ὑπερβολικῆς θεοληψίας, ἐπεσκότισαν ἀντικαταστήσαντες ἀντ' αὐτοῦ τῆς Θείας μόνον Προνοίας τὴν ἐλεήμονα ἀντιληψιν. Ἀλλὰ τοῦ Ἐπαρχοῦ ἡ ἄκρατος φιλογένεια καὶ φιλόπατρις παρρησία διαφαίνονται κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ πρὸς τὸν οἰκουμένικόν πατριάρχην Διονύσιον («κηδεμόνα καὶ ἀντιλήπτορα τοῦ ἐλληνικοῦ γένους») προσφωνητικῇ ἐπιστολῇ, ἣτις προτέτακται τῶν «πρὸς ὠφέλειαν τοῦ ἔθνους ἐκδοθέντων Μηναιῶν». Ὁ Ἐπαρχος ταλανίζει τὴν οἰκτρὰν τῶν Ἑλλήνων κατάστασιν, οἵτινες ἡ τύχης ἐπηρείᾳ ἢ φθόνῳ βασιλάνου τινὸς δαίμονος ἢ Θεοῦ μηνίματι, οὔτε τὸ τῆς διανοίας ὄμμα δύνανται νὰ πτερώσωσιν οὔτε τὸν λογισμόν νὰ μετεωρίσωσι πρὸς τὴν τοῦ βελτίονος θέσιν. Ταλανίζει προσέτι τὰς ἐριδας, τὰς ἐπιβουλάς καὶ τὰ ἄλλα κακὰ ὅσα κατέσκηψαν εἰς τοὺς Ἑλληνας ἀμοιρήσαντας τῶν τῆς ψυχῆς ἀγαθῶν. Τυφλοὶ τὴν ψυχὴν εἶναι οἱ παιδεῖας καὶ μαθήσεως ἔρημοι. «Ὡςπερ τὸ φῶς τοῖς ὀφθαλμοῖς τὴν ἀσφάλειαν παρασκευάζει τοῦ καλῶς πορεύεσθαι, οὕτως ἡ μάθησις ἀνθρώπῳ τοῦ μὴ σφάλλῃ καὶ παραπαίειν ἐν τῷ βίῳ. Τοῦτο δὲ τὸ τῆς μαθήσεως φῶς, οὐκ ἔστι τῶν φύσει γινομένων, ὥςπερ τὸ τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλ' ἐστὶ κητὸν, πόνον καὶ χρόνιον θηρεῦμενον καὶ δεξιότῃ σοφωτάτων ἀνδρῶν ποδηγετούμενον. Τούτῳ τῷ φωτὶ ζωπουρουμένη ἡ ψυχὴ, ἀναμιμνήσκειται τῶν ἐκείνης ἀγαθῶν καὶ παρασκευάζεται πρὸς τὰς ἀρετάς· εἴτα τούτων ἐγκρατὴς δι' ἀσκήσεως γινόμενην, τυγχάνει τῆς ἀληθείας· ἐξῆς δὲ κατὰ τὸν ὁρθὸν λόγον βαδίζουσα, οὐδέποτε τοῦ λοιποῦ σφάλλεται. Οὕτως ἀνδρεῖοι γινόμεθα· οὕτω δίκαιοι· οὕτω σώφρονες· οὕτω φρόνιμοι.»

Ἐνταῦθα ὁ φιλόπατρις Ἐπαρχος μετ' ἀρχαϊκῆς δεινότητος καὶ παρρησίας, ἀνελίσσει τῆς Ἑλλάδος τὰ κακὰ καὶ καταγγέλλει πρὸς τὸν Πατριάρχην μεγαλοφώνως τὰ αἴτια τῆς καχεξίας καὶ καταπτώσεως τοῦ

γένους. «Τίς ἐσύληψε τῆς ψυχῆς ἡμῶν τὰς ἐξεις; τίς τὰς δυνάμεις ἀπώλεσε; τίς ἀφείλε τὸν ὑγιᾶ λόγον; τίς ἀρετὴν; τίς πολιτείας ἐπιστήμην; τίς δίκης γνῶσιν καὶ νόμων; τίς ἀπετύφλωσε τὸν νοῦν ἡμῶν; τίς βαρβάρων ἀγριωτέρους ἐπόνησε; Μήπως ἡ τύχη; ἀλλ' ἡ τύχη οὐδαμῶς δεσπόζει τῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Μήπως ἡ Θεία Πρόνοια κατημέλησεν ἡμῶν; ἀλλ' αὕτη αὐτεξουσίους ἐξ ἀρχῆς ἐδημιούργησε. Μήπως ἡ εἰμαρμένη τὸ γένος ἡμῶν κατηνάγκασεν; ἀλλ' οὐδ' αὕτη ἐφάπτεται τῶν ἐφ' ἡμῖν. Τίς πταίει λοιπὸν, τίς ἀδικεῖ; Οὐδεὶς. Ἡμεῖς αὐτοὶ ἐχθροὶ καὶ λησταὶ καὶ λωποδύται ἡμῶν αὐτῶν ἐγενόμεθα· ἡμεῖς τὸν θεῖον σπινθήρα ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἀνακραθέντα σβεννύομεν· ἡμεῖς τὸν ἀνθρωπισμὸν ἀπωλέσαμεν· ὅταν γὰρ ἡμῶν αὐτῶν ἀμελῶμεν, τί δεῖ προσδοκᾶν ἄλλο; Δεῖ πάντως τὸν καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἄνθρωπον ἐπιμεληθῆναι ἑαυτοῦ καὶ προπαρασκευάσαι τὴν ψυχὴν, παιδευθῆναι δὲ καὶ διδασθῆναι.»

Ἐπὶ πᾶσιν ἀπορεῖ τοῦ Ἐπαρχοῦ ἡ φιλότιμος ψυχὴ διατὶ ἡ Ἑλλάς πάλαι μὲν ἀπέδειξε τοσοῦτους καὶ τῆλικούτους μεγάλους ἄνδρας, νῦν δέ... ὦ τῆς ἀφωρίας! «Μὴ τι μετέβαλε τὸ περὶ τὴν Ἑλλάδα κλίμα; μὴ ὁ ἀὴρ ἐξηλλакται; μὴ τὰ ὕδατα; Μὴ γένοιτο· πάντα τὴν αὐτὴν κρᾶσιν ἦν ἔλαχεν ἐξ ἀρχῆς σώζει· αἶνον τὸν αὐτὸν ὢν καὶ πρότερον ἢ ἄμπελος ἔφερε, πίνουσιν· ὕδωρ τὸ αὐτὸ βλύζουσιν αἱ πηγαί· ἐχθῶν τῶν αὐτῶν καὶ κρεῶν γεύονται πάντες· ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σχήματος πάντα μεμένηκεν· οὐχ ἵππος, οὐ βοῦς, οὐ κύων, οὐ λύκος, ἄνθρωπος μόνος ὁ τῆς Ἑλλάδος μετέβαλεν· ἄνθρωπος μόνος, ὦ γῆ καὶ ἡλιέ, ἀμελήσας ἑαυτοῦ.»

Ἄλλ' ἐν ᾧ οἰκτεῖρει τῶν Ἑλλήνων τὴν ῥασιτώνην, ἐμμέσως πως στηλιτεύων καὶ τῆς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς τὴν ὀλιγωρίαν, ὁ Ἐπαρχος δὲν παύεται νοερῶς καὶ ἡθικῶς ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Πρὸς τὸν σύμβουλον τοῦ γερμανοῦ αυτοκράτορος, Ἀντώνιον Πινερότην, πέμπει θερμὰ γράμματα, μάτην ἱκετεύων αὐτὸν νὰ μεσιτεύῃ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ γένους. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἐμμέτρῳ λόγῳ ἠυδοκίμησεν ἡ διάθεσις τοῦ Ἐπαρχοῦ φιλοπατρία, ποιήσαντος ἐν διακρίσεσι καὶ περιπλέον ἡρωελεγεῖσι στίχοις περιπαθέστατον «θρῆνον εἰς τὴν Ἑλλάδος καταστροφὴν» ἐνθα προσκαλεῖ τὰς Πιερίδας Μούσας, τοῦ Ζηνὸς τὰ περικαλλῆ τέκνα, νὰ κλαύσωσιν «Ἑλλάδος οὐλομένην συντυχίην»· Κλαίει καὶ θρηνεῖ ὁ Ἑλικῶν, ἡ Παλλὰς Ἀθῆνη ἐξέλιπε πενθοῦσα τὸ Κεκροπιδῶν ἄστυ, πάντες ἔφυγον «ἄχθος ἀναιανόμενοι βαρβαρικῶν θορύβων» μόνος δὲ ἀπελείφθη ἐν Ἑλλάδι ὁ Μῶμος· αἱ

ἡπειροὶ δδύρονται, αἱ νῆσοι ἰάχουσι, τὰ Τέμπη ἀλγούσι καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἔρη, οἱ λειμῶνες καὶ οἱ ποταμοὶ γοῶνται καὶ στένουσιν. Ἡ Ἰταλία, τὸ ἀγέρωχον τῶν Γερμανῶν ἔθνος, οἱ μεγάλθυμοι Ἰβήρες ἔχουσιν ἀπαθῶς καὶ ἀναλγῆτως. Τελευταῖον, ὁ Ἑπαρχος ἱκετεύει τοὺς Οὐρανώνας νὰ μνησθῶσι τῆς ἱερᾶς χώρας καὶ λυτρώσων αὐτὴν ἀφ' ὧν πάσχει ἀπείρων κακῶν, παρέχοντες σῶφρονα νοῦν εἰς τοὺς ἀστοὺς, καταπαύοντες δὲ τὴν ἐπέλθοῦσαν κακοπραγίαν. Ὁ Ἑπαρχος συνεπιγινώσκει τὴν πρὸς τὰ δεινὰ τῶν Ἑλλήνων ἀναλγησίαν τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν, ἀλλὰ ἐπὶ βραχὺν χρόνον ἤλπισε καὶ αὐτὸς οὗτος ὡς πολλοὶ ἄλλοι, ὅτι ἡ Εὐρώπη θὰ ἡσθάνετο συμπάθειαν πρὸς τὰς ἀτυχίας τοῦ γένους, καὶ ὅτι, ἐπὶ τέλους, κατὰ τὴν ποιητικὴν τοῦ θρηνητοῦ Γεωργιλλᾶ ἔκφρασιν, «οἱ πανευγενέστατοι αὐθένταις καὶ ῥηγάδες» θὰ ἐπαστρέψουν ἐναντίον τοῦ Τούρκου.

Ἐκ τῶν ἄλλων συγγρόνων ἢ ἐπιγενομένων ὑπερμάχων τῆς ἐθνικῆς τῶν ἑλληνικῶν συνειδήσεως. οὐδαμῶς σκοπούμενου τοῦ θρησκευματος, μνημονεύουσιν· 1) τὸν ἐκ Κρήτης λατινόφρονα ἐπίσκοπον Ζαννετῖνον, περὶ οὗ ἀποφαίνεται ὁ Σοριανός, ὅτι ἂν ἄπαντες οἱ Ἕλληνες εἶχον τὴν γενναίαν αὐτοῦ ψυχὴν, τὸ ἑλληνικὸν γένος θὰ ἠλευθεροῦτο ἀπὸ τῆς δουλοσύνης· 2) τὸν Ἰάκωβον Διασωφῖνον, ὅστις ἀποκλαίει τῶν «ἐλλαδικῶν χαρτίων» τὸν ὀλεθρον, σφῶδρα δὲ ἀχθόμενος ὅτι «Τούρκος τουρκίζει τοὺς υἱοὺς τῶν Ἑλλήνων, ποίμνια πάντα δ' ἄγει» παρεκάλει δι' ἐπιγραμματῶν τὸν βασιλέα τῆς Ἰσπανίας Φίλιππον τὸν δευτέρου νὰ ἀποδείξῃ ἑλευθέρων τὴν Ἑλλάδα· 3) τὸν ἐκ Κρήτης Παλαιόκαπαν καὶ τὸν ἐκ Βεροίας καθηγητὴν Ἰωάννην Κωττούνιον, οἵτινες ἵδρυσαν ἐν Παταβίῳ «ἑλληνομουσεῖα» καὶ τὸν Θωμᾶν Φιλαγγῖνην, ὅστις τὴν μεγάλην αὐτοῦ περιουσίαν διέθηκε πρὸς σύστασιν ἑλληνικοῦ ἐν Ἑνέτῃ φροντιστηρίου· 4) τὸν ἐξ Ἀθηνῶν Λεονάρδον Φιλαρχῶν, πρὸς ὃν ἔγραψεν ὁ μέγας ἀγγλὸς ποιητὴς Μίλτων «ὅτι οὐδὲν ἀνδρικώτερον, οὐδὲν ευγενέστερον ἢ ἑλευθεροῦς καὶ αὐτονόμους τοὺς Ἕλληνας ποιεῖσθαι»· 5) τὸν Χριστοφόρον Ἀγγελον, τὸν ἐν Κανταβρυγία καὶ Ὁξωνία διδάξαντα καὶ ἐκδόντα πονημάτιον περὶ τῆς «καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων»· 6) τὸν «λογιώτατον ἐν ἱερομονάχοις» καὶ ἔπειτα ἀρχιεπίσκοπον, Νικόδημον Μεταξῶν, τὸν ἱδρυσάντα τὸ πρῶτον ἐν Τουρκίᾳ τυπογραφεῖον, ἐκδόντα δὲ ἐν Ἀγγλίᾳ τὸ «περὶ ἐπιστολικῶν τύπων» Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλέως πρὸς ἀπέδειξιν ὅτι «λογοποιούσι τὴν ἁλλῶς οἱ κακοήθεις καὶ ἀπαίδευτοι ὅτι μὴδὲν ἔχει σεμνὸν ἢ νῦν Ἑλλάς ἀλλ' ἢ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων

όνόματα». Τούτοις καὶ πολλοῖς ἄλλοις καταλεκτέον καὶ τὸν χαρίεντα καὶ μιμητάτου τῆς Ἑρωφίλης ποιητὴν, τὸν μετὰ στεναγμῶν ἑρωτῶντα «ποῦ τῶν Ἑλλήνων ἡ βασιλεία, ποῦ τῶν Ῥωμαίων αἱ πολυὺς μνητοὶ χώραι; ποῦ αἱ γνώσεις καὶ ἐπιστῆμαι;»

Ἰδιαιτέρας κατ' ἐξοχὴν μνείας χρήζει ὁ ὑπερμεσοῦσης τῆς ἐπτακαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐν Ἑνετίᾳ διδάξας, Φραγκίσκος ἱερεὺς ὁ Σκουρὸς, οὗ ἡ Ῥητορικὴ, ἐξεδόθη τῷ 1681 «γονυπετῶς ἀφιερῶθεῖσα τῇ μητρὶ καὶ παρθένῳ». Τὸ περιβόητον πόνημα τοῦ ἐκ Κυθωνίας τεχνογράφου, φιλοσόφου καὶ θεολόγου, ἐφάμιλλον ἐν μέρει πρὸς τὰς «Ὀμιλίας» τοῦ Μηνάτου, ἐγένετο πρὸς τοὺς Ἑλληνας βλάβης μᾶλλον ἢ ὠφελείας πρόξενον, διότι κατὰ μὲν τὸν εἰρμὸν τοῦ λόγου καὶ τὴν σύνταξιν ἰταλίζει μᾶλλον ἢ ἑλληνίζει, ὑπετύπωσε δὲ δόξας, δι' ὧν ἐξησθενώθησαν αἱ περὶ αὐτοπραγίας τῶν Ἑλλήνων σωτήρισι παραδόσεις τῶν προγενεστέρων διδασκαλίων. Ὁ Σκουρὸς ὑπῆρξε ζηλωτὴς μᾶλλον τῶν συναρχαίων ἐν Ἰταλίᾳ ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἄλλων ἀγορητῶν ἢ τῶν ἀρχαίων τῆς Ἑλλάδος ῥητόρων. Ὁ μὲν Δημοσθένης, αἰτιώμενος τῶν Ἀθηναίων τὴν ῥαθυμίαν, ἐδίδασκεν αὐτοὺς τίνι μεθόδῳ καὶ τίνι παρασκευῇ ὥφειλον νὰ ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῶν Μακεδόνων, ὁ δὲ Σκουρὸς προτρέπει ἀπ' ἐναντίας τοὺς Ἑλληνας νὰ ἐλπίζωσιν ἐπὶ μόνον τὸν Θεόν, οὐδαμῶς οὐδὲν οἰκοθεν ἐπιχειροῦντες ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας· «μὲ τὸ σχῆμα τῆς δεήσεως, παρακαλεῖ τὸν ἐλευθερωτὴν τοῦ κόσμου, Χριστὸν, νὰ ἐλευθερώσῃ μίαν φράσιν τὸ ἑλληνικὸν γένος ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ δομаникоῦ Βριάρεως». Οὐ μόνον δὲ παρακαλεῖ τὸν Χριστὸν ἀλλὰ καὶ ὑπομνήσκει αὐτὸν ἐπὶ τὸ παραινετικώτερον ἔτι «εἶναι οὐχὶ μόνον κριτὴς ἀμὴ καὶ πατήρ, καὶ πῶς παιδεύει ἀμὴ δὲν θανατώνει τὰ τέκνα του». Ἐπειτα «ἂν αἱ ἁμαρτίαι τῶν Ἑλλήνων διηγείραν τὴν δικαίαν τοῦ Κυρίου ὀργήν» ὥφειλεν ὁ Ἰησοῦς νὰ ᾔται εὐσπλαγχνος καὶ νὰ ἐνθυμηθῇ «πῶς τὸ ἑλληνικὸν γένος ἐστάθη τὸ πρῶτον, ὅπου ἄνοιξε ταῖς ἀγκάλαις διὰ νὰ δεχθῇ τὸ θεῖόν του εὐαγγέλιον, τὸ πρῶτον ὅπου ἔρριξε χαμαὶ τὰ εἰδωλὰ καὶ κρεμάμενον εἰς ἓνα ξύλον τὸν ἐπροσκύνησεν ὡς Θεόν». Ὅθεν «ὡς εὐσπλαγχνος, μὲ τὴν θεϊκὴν σου παντοδυναμίαν κάμε νὰ φύγουν τὸν ζυγὸν τέτοιαις βαρβαρικῆς αἰχμαλωσίας». Βεβαίως ὁ ἀπλοῦς Σκουρὸς λίαν ἀτελῶς ἠπίστατο τὰ κατὰ τὴν ἱστορίαν καὶ διὰ-δοσιν τοῦ ἀρχαίου χριστιανισμοῦ. Φοβούμενος δὲ ἐν τῇ ἀφελείᾳ φιλοπατρίᾳ του μήπως δὲν ἐξαρκέσωσιν «αἱ φωναὶ καὶ τὰ δάκρυα νὰ παρακινήσωσι τὸν Χριστὸν εἰς σπλάγχνος» καλεῖ εἰς βοήθειαν καὶ πάντα

τῶν ἁγίων τὰ τέγματα. «Φωνάζουσιν οἱ ἅγιοι, ὁ Ἀνδρέας ἀπὸ τὴν Κρήτην, ὁ Χρυσόστομος ἀπὸ τὴν Πόλιν, ἡ Αἰκατερίνα ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὁ Ἰγνάτιος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, ὁ Πολύκαρπος ἀπὸ τὴν Σμύρνην, οἱ Διονύσιοι ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, οἱ Σπυρίδωνες ἀπὸ τὴν Κύπρον, ἐλπίζουσιν ἀπὸ τὴν ἄκραν σου εὐσπλαγχνίαν τῶν ἐλληνικῶν πόλεων καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος τὴν ἀπολύτρωσιν». Κενά, ὡς μὴ ὤρελε, λαλήματα! Ἀλλὰ το λέγειν ὅτι τὰ πάντα, καὶ αὐτὴν τῆς πατρίδος τὴν αὐτονομίαν, θεὸν νὰ προσδοκᾷ ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς εὐσπλαγχνίας τοῦ Θεοῦ, εἶναι ὅπως-δήποτε εὐφρόσυνος ἐβλαπτή, ἱκανὴ νὰ παράσχη τερψιθύμων λόγων ὑπόθεσιν, πρὸς ἐπιδέξιον λογατέχνην, ἀγνοοῦντα ὅτι «εἰς οἰωνὸς ἀριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης». Δὲν ἐπῆλθεν εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ εὐσεβοῦς ῥητοροδιδασκάλου τὸ σοφὸν παράγγελμα «σὺν Ἀθηνᾶ καὶ χεῖρα κίνηει» ἐνόμισε δὲ ὁ Σκοῦφος ἐν τῇ ὑποπτέρῳ φαντασίᾳ του ὅτι ἡμικαζὼν εἰσέτι οἱ μακάριοι ἐκεῖνοι χρόνοι τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας, καὶ οὗς ὁ ἀργικέραυνος Ζεὺς ἐκεράνουν τοὺς εἰς τὸ θεῖον ἀσεβοῦντας καὶ μετελάμβανεν ἀδικητίως ἅμα καὶ ἐμπαθῶς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Καὶ τυφλῶ ἄρα δῆλον ὅπως τὰ ῥητορικά ταῦτα διδάγματα ἀνδρῶν, εὐπροθύμων μὲν εἰς ὑπουργίαν τῆς πατρίδος καὶ τοῦ καινοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὑπερμέστων συνέσεως φρενῶν καὶ γνώμης, ἀνέκοψαν μὲν καὶ ἐνάγκωσαν τὴν περὶ τὴν αὐτοπραγίαν πίστιν τοῦ γένους, ἀνεῖρήπισαν δὲ αὖθις τὴν φλόγα ζοφερῶν προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν.

Ἡ παρὰ τοῦ Σκοῦφου ἐπὶ κλησίς τῆς θείας οἰκτιρμότητος εἶναι ἀνεκτὴ καὶ μέχρι τινὸς ἀξιέπαινος ὡς ἐναργὲς δῆλωμα φιλευσεβοῦς καὶ φιλοχρίστου καρδίας· ἄξια ἀπ' ἐναντίας γέλωτος εἶναι αἱ ἐνθεαστικαὶ φαντασιοκοπίαι ἄλλων τινῶν αὐτεπαγγέλτων διδασκάλων, ἀκμασάντων καὶ ῥητορευσάντων μετὰ τὸν Κυθωνιάτην τεχνογράφον. Πολλῶν τοιούτων θεοσέφων σχολαστικῶν εὐμοιρεῖ ἡ ὀκτωκαιδεκάτη ἑκατονταετηρίς, πάντας ὁμως ὑπερηκόντισεν ὁ ἐκ Σκοπέλου Καισάριος Δαπόντε «δεύτερος γραμματικὸς τῆς αὐθεντίας Κωνσταντίνου τοῦ Μαυροκορδάτου», συγγραφεὺς λόγων πανηγυρικῶν διὰ στίχων, ἐπιστολῶν διὰ στίχων, χρηστοηθειῶν, βίων ἁγίων καὶ ὁσίων πατέρων, χρονογραφιῶν, ἐπὶ πᾶσι δὲ τοῦ «Καθρέπτου τῶν Γυναικῶν» οὗ τὸ μέχρι κέρου κενὸν περιεχόμενον ἀμιλλᾷται πρὸς τὸ πλημμελὲς καὶ ἀπειρόκαλον τῆς στιχουργίας Τῷ 1738, ὁ Δαπόντε εἶδε κατ' ὕπνου ὅτι ἐγκαθιδρόθη πάλιν ἀπόνως καὶ ὡς ἐκ θαύματος ἡ πολυπύθητος βυζαντινὴ αὐτοκρατορία.

Εἶδα κ' ἐγὼ
 Κυριακῇ ξημέρωμα, δώδεκα νοεμβρίου,
 μνήμη τοῦ Ἐλεήμονος ἑστῶντος τοῦ ἁγίου
 Ἐν ἁετὸν δικέφαλον στὸν οὐρανὸν ἀπάνω
 ἔλαμπεν ὡς ὁ ἥλιος, νὰ μὴν εἰπῶ παράνω,

 πλησίον δὲ τοῦ ἁετοῦ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος
 μαζὶ μὲ τὴν μητέρα του, μὲ τὸν σταυρὸν κ' ἐκαῖνος
 Ταῦτα ἰδὼν, ἀγαπητέ, μ' αὐτὴν τὴν δρασίν μου,
 θάμβος κατέλαβεν εὐθὺς τὴν ταπεινὴν ψυχὴν μου.

Ἄν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεγερθῇ πάλιν ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία διὰ μόνης τῆς βοήθειας τῶν Ὀνειροκριτικῶν Ἀρτεμιδώρου τοῦ Δαλδιανοῦ, ὁ Καῖσάριος Δαπόντε θὰ καθίστατο χωρὶς ἀμφιβολίας στερεώτατος αὐτῆς στυλός· τὰ πεπτωκότα ὅμως κράτη καὶ οἱ πεπτωκότες λαοὶ δὲν ἀνίστανται δυστυχῶς οὐδὲ οἰκονομοῦνται μετὰ τοσαύτης εὐχερείας μεθ' ὅσας ὁ ἐκ Σκοπέλου ὀνειρόφρων στιχουργὸς ἔγνω νὰ οἰκονομήσῃ δι' ὀνομαστικῶν ἀπολύτων τὴν ἀζήλωτον τοῦ ἀθλίου ποιήματός του ὁμοιοκαταληξίαν. Ἀλλὰ φέρε ἐξετάσωμεν τὰ καθόλου αἷτια τὰ συνεργήσαντα εἰς τὴν ἀπὸ τῆς εὐθείας ὁδοῦ βαθμιαίαν παρατροπὴν τῶν ἀρχῶν, ἃς ἐχάραξαν οἱ ἀείμνηστοι μετὰ τὴν ἄλωσιν φυλάδες.

Ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία διεφύλαξεν ἀλώβητα καὶ ἀνόθευτα τὰ θεῖα δόγματα καὶ τὰς ἱερὰς παραδόσεις τοῦ ἀρχεγόνου χριστιανικοῦ ὀρησκειύματος, ὅτι ἐθέριμανε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, καταφυγέντα ἐν καιροῖς μεγίστοις καὶ χαλεπωτάτοις, ὅτι ὑπῆρξε τιθήνη καὶ κουροτρόφος ἅμα δὲ καὶ σώτειρα τῶν Ἑλλήνων ἐν ἡμέραις ἀθλιότητος καὶ δυστυχίας, ταῦτα πάντα εἶναι οὐχὶ ἀστήρικτοι ἰσχυρισμοὶ ἀλλ' ἀλήθειαι ἀναμφήριστοι καὶ παρὰ πάντων ἡμῶν ὁμολογούμεναι. Ἀλλ' ἐντεῦθεν οὐδαμῶς ἀκολουθεῖ ὅτι οἱ ἰθύναντες τὰ τῆς Ἐκκλησίας προσηνέχθησαν ἀείποτε συνετῶς καὶ ὅτι ἡ καθόλου αὐτῶν πολιτεία ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἀφογος καὶ ἀνεπιληπτος, καὶ τῷ ὁρθῷ καὶ συμφέροντι ὑπηρετικὴ. Οὐδεὶς ὁ μὴ περιέπων καὶ γεραίρων καὶ ὡς κόρην ὀφθαλμῶν φυλάσσωσιν τὰ δόγματα καὶ τὰς παραδόσεις τῆς ἐκκλησίας· ζητεῖται ὅμως ἂν οἱ διέποντες τὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας διεξήγαγον πάντοτε τὰς οἰκείας ὑποθέσεις μετὰ τῆς προσηκούσης φρονήσεως καὶ προνοίας.

Ἐκ τῶν πρώτων τοῦ Πατριαρχείου ὀλισθημάτων, πολὺν χρόνον πρὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἶναι ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Βουλγάρων ἀνευ συγχρόνου τινὸς ἐνεργείας πρὸς ἐξελληνισμὸν αὐτῶν. Δὲν ἦτο ἴσως λίαν δυσχερὲς νὰ ἐξελληνισθῶσιν οἱ τότε βάρβαροι Βούλγαροι, καθ' ὃν τρόπον ἐκχριστιανίσθησαν· οὐ μόνον δὲ οὐδαμῶν τοιαύτην ἀπόπειραν ἐπεχείρησε τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχεῖον, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας μάλιστα, διὰ τῶν ἀποστόλων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, κατεσκευάσε, χάριν τῶν Βουλγάρων καὶ ἄλλων σλαβικῶν φύλων, σλαβικά γράμματα, ἐγένοντο δὲ οὕτως οἱ ἐν Βυζαντίῳ αὐτόχρημα δημιουργοὶ τῆς παναρχαίας ἐκκλησιαστικῆς σλαβικῆς φιλολογίας, πατριαρχεύοντος τοῦ μεγαλάνου ἐκείνου πατριάρχου Φωτίου, ὅστις ἀνέγνω καὶ ἔκρινε πλείω ἑλληνικά συγγράμματα, ἣ ὅσα ἴσως ἅπαντες ὁμοῦ οἱ πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν πατριάρχαι. Ἰσως ἀντίπη τις ὅτι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τὸ Πατριαρχεῖον δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἀκμαιοτέρα ἢ ὁ βυζαντινὸς κόσμος ἑλληνικὴν συνείδησιν· ἀλλὰ δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἑλληνικῆς συνειδήσεως, δεόν δὲ μόνον νὰ ὑποδειχθῇ ὅτι ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἐν τῇ ἐκχριστιανιστικῇ αὐτῆς ἐντολῇ κατέβαλεν περὶ τὴν θεοραπαίαν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς λατινικῆς γλώσσης πολλῶν μείζονα σπουδὴν ἢ ὅσην τὸ ἐν Βυζαντίῳ ἑλληνικὸν πατριαρχεῖον περὶ τὴν γλῶσσαν τὴν ἑλληνικὴν.

Δυνατὸν ἐπ' ἴσης νὰ ἀντιτάξῃ τις, πρὸς ταῦτα ἐνιστάμενος, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι ἑλληνικὴ μετὰ τῶν Ἑλλήνων, βουλγαρικὴ μετὰ τῶν Βουλγάρων, ρωσικὴ μετὰ τῶν Ῥώσων, βλαχικὴ μετὰ τῶν Βλάχων καὶ σερβικὴ μετὰ τῶν Σέρβων. Ἄν ὑμεῖς οἱ Ἕλληνες καυχᾶσθε ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι ἀρρήχτως ἡνωμένη μετὰ τοῦ ἔθνικοῦ ὑμῶν βίου, αὐτὸ τοῦτο δύνανται νὰ καυχηθῶσι καὶ οἱ Ῥῶσοι. Ἄν ἡμεῖς ἔχομεν ἔθνικὰς ἐορτάς, αἵτινες εἶναι συγχρόνως καὶ θρησκευτικαὶ πανηγύρεις καὶ τανάπαλιν, παρὰ πλεονεξίας τοιαύτας ἔχρουσι καὶ οἱ Ῥῶσοι. Εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν ἀνάγουσιν οἱ Ῥῶσοι τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ μαγγολικοῦ ζυγοῦ, ὑπ' ὃν ἐστέναξαν ἐπὶ δύο αἰῶνας· εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν ἐπ' ἴσης ἀνάγουσι τὴν ἐλευθέρωσιν αὐτῶν ἀπὸ τῆς πολωνικῆς κυριαρχίας, ἀρχομένης τῆς ἐπτακαίδεκάτης ἐκατονταετηρίδος· οἱ Πολωνοὶ κατέλαβον τότε τὴν Μόσχαν, εἰσέγαγον λατινικὴν ἱεροτελεστείαν εἰς τὸ Κρεμλίνον, κατὰ δὲ τὴν ἀπέλασιν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ρωσικοῦ ἀδάφους ὀρθόδοξοι Ῥῶσοι μοναχοὶ καὶ ὀρθόδοξα μοναστήρια ἐπρωταγωνίστησαν. Καὶ τὸν θρίαμβον αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ πρώτου Ναπολέοντος

εἰς τὴν ὀρθόδοξίαν ἀνάγκουσιν οἱ Ῥώσοι, συνάψαντες τὴν ἐν Κρεμλίνῳ διατριβὴν τῶν Γάλλων πρὸς παντοίας ἄλλας ἐγγωρίους ὀρησκειτικὰς παραδόσεις, ἰδρύσαντες δὲ καὶ μεγαλοπρεπέστατον καθεδρικὸν ναὸν πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ κατορθώματος ἐκείνου. Ὅπως δὲ ὁ ἐλληνικὸς κληρὸς διέπρεψεν ἐν τῷ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνι, οὕτω καὶ ὁ ῥωσσικὸς κατὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Τατάρων, οὐδεὶς δὲ ὁ ἀγνοῶν ὅτι ἡ πολυθρύλητος τῆς Ἀγίας Τριάδος λαύρα ὑπῆρξεν ἐπ' αἰῶνας ἡ ἀκρόπολις τοῦ ἐθνικοῦ καὶ ὀρησκειτικοῦ τῶν Ῥώσων βίου.

Παρά πάσας ταύτας τὰς προσαρμογὰς, ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία δὲν ἀπέβαλε τὴν ἐλληνικὴν ἰδιορρυθμίαν τῆς, εἶναι δὲ μόνον λυπηρὸν ὅτι τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐλληνικὸν Πατριαρχεῖον ὠληγώρησεν ἐνίστη εἰς τὴν εἰδικὴν ταύτην κλήσιν. Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι κατ' ἐξοχὴν, καλεῖται δὲ καὶ παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις, ἐκκλησία γραμικὴ ἢ ἐκκλησιαστικὴ, διότι πρῶτιστα καὶ μάλιστα ἀνεπτύχθη καὶ ἐλαμπρύνθη διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῆς παιδείας τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχεῖον, διὰ τῶν ἐπισήμων ἐρμηνέων του, σεμνύνεται κατόπιν ἑορτῆς νῦν ὅτι «οὐδεμίαν ποιεῖται διακρίσιν φύλων», ὅτι «οὐ μόνον σέβεται τὸν ἐθνισμόν παντὸς ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ὑπεροχὴν ὑποκειμένου λαοῦ, ἀλλὰ καὶ διεφύλαξεν αὐτῷ πάντα τὰ στοιχεῖα, δι' ὧν ἐκάστη ἐθνότης συντηρεῖται», ὅτι «οὐ μόνον ἐσεβάσθη τὴν γλώσσαν πάσης ἐθνότητος, ἀλλὰ καὶ διεφύλαξε καὶ περιεφρούρησεν αὐτήν, παρέσχε δὲ τοῖς ὑστεροῦσιν ἐν τῷ πολιτισμῷ καὶ τῇ πνευματικῇ ἀναπτύξει τὰ μέσα τῆς προόδου καὶ τῆς πρὸς ἐθνικὴν αὐτοπαρξίαν συγκρατήσεως αὐτῶν». Ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἀναλαμβάνουσα τὴν πνευματικὴν κυβέρνησιν ἁλλογλώσσου τινὸς λαοῦ, πρῶτιστα ἐνέκυπτεν εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς γλώσσης αὐτοῦ· τηλικούτον δὲ ἀείποτε ἦν τὸ κοσμοπολιτικὸν τῆς ἀγιωτάτης ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως πνεῦμα καὶ τοσοῦτος ὁ πρὸς πάσας τὰς ἐθνότητας σεβασμὸς τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, ὥστε οὐδέποτε ἐσκέφθη νὰ ἐπιβάλη, ὡς ἐν τῇ Δύσει ἐποίησαν, μίαν τινὰ γλῶσσαν ὡς ἀποκλειστικῶς ἰδιόζουσαν εἰς λατρείαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἀπάσας ἐξ ἴσου καταλάληλους ἔκρινε πρὸς τοῦτο· τὴν δὲ πτωχείαν τινῶν ἐξ αὐτῶν θεραπεύουσα, κατέγινα περὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διαμόρφωσιν αὐτῶν, ἵνα μὴ ὑστερῶσιν αὐταὶ ἐν τῇ σαφηνείᾳ τῆς τῶν δογματικῶν ἐννοιῶν διερμηνεύσεως». Τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχεῖον ἠδύνατο, ἂν ᾔθελε, νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ἀπέστη ὅμως ἐκ

προνοίας τοιαύτης τινός επιβολής. "Ας ἀκούσωμεν τίνα ἐσεμνολόγουν περὶ τούτου οἱ πρόμαχοι τῆς πατριαρχικῆς πολιτικῆς· «Εὐχερέστερον ἄλλης ἐκκλησιαστικῆς ἡδύνατο αὕτη νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἑλληνίδα γλῶσσαν ὡς ὄργανον διερμηνεύσεως τῶν πρὸς τὸν Θεὸν ἱκεσιῶν καὶ ἐντεύξεων, καθότι ἐν τῇ γλῶσσῃ ταύτῃ τὰ ἱερὰ τῆς καινῆς διαθήκης συναγράφθησαν βιβλία, δι' αὐτῆς ὁ λόγος τοῦ Εὐαγγελίου ἐδιδάχθη τῆς ἔθνει καὶ ἐν αὐτῇ οἱ θεηγόροι πατέρες καὶ αἱ θεοσύλληκτοι σύνοδοι τό τε πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνέπτυξαν καὶ τὰ πρὸς σωτηρίαν ἐθελουσίαν ἐθεσμοθέτησαν. Εἰ καὶ εἶχεν ὁμοῦς τηλικαῦτα τὰ ὑπὲρ προτιμῆσεως τῆς γλῶσσης ταύτης συνηγοροῦντα, εἰ καὶ εἶχε λίαν εὐνοϊκὰς τὰς πολιτικὰς περιστάσεις, οὐδὲ καὶ ἐσκέφθη τοῦτο, διότι ἐβλέπε τὴν προτίμησιν μιᾶς τινὸς γλῶσσης ἢ ἐθνότητος ἀντικειμένην πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ· ἔθεν καὶ τὴν στάθμην ἐκράτησεν ἰσοῦντῃ ἐν μέσῳ αὐτῶν καὶ οὐδενὸς ἀνέκοψε τὰς ἐπὶ τὸν ἐκπολιτισμὸν προσπάθειας, ὥς τὸυναντίον ἐξεβλήθησεν, ἐρχομένη διὰ τῶν λειτουργιῶν αὐτῆς ἀρωγὸς τῶν κοινοτήτων ἐν τῇ καθιδρύσει σχολείων πρὸς πνευματικὴν τῶν τέκνων αὐτῆς διαμόρφωσιν».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθειμένων γίνεται πρόδηλον ὅτι, κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν ἐν Βυζαντίῳ θεολόγων, ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι κοσμοπολιτικὴ μᾶλλον ἢ ἑλληνικὴ, ὅτι οὐδέποτε ἐφάντασθη νὰ διαστείλῃ ἀπ' ἑλληνικῶν Ἑλλήνας, Βουλγάρους, Βλάχους καὶ Σέρβους, ὅτι βουλομένη μὲν ἡδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀλλὰ δὲν ἠθέλησε νὰ παρεκτραπῇ εἰς τοιοῦτό τι γλωσσικὸν ἀσέβημα, ἐπομένως προσήλθεν αὐτῇ αὐτομάτως ἀρωγὸς πρὸς δημιουργίαν τῶν σλαβικῶν γραμμάτων, ὅτι ἐπὶ τέλους λέγεται μὲν ἑλληνικὴ ἀλλὰ πράγματι εἶναι ἄμοιρος καὶ ἔρημος πάσης εἰδικῆς ἐθνικῆς ὑποστάσεως, ἑλληνίζουσα μετὰ τῶν Ἑλλήνων, βουλγαρίζουσα μετὰ τῶν Βουλγάρων, ρωσίζουσα μετὰ τῶν Ῥώσων, κατὰ τὰ παρεγγέλματα τῆς κοσμοπολιτικῆς φιλοσοφίας. Τοιαύτη τις ἀπόρρησις τῆς ἰδίας ὑποστάσεως, ἐν ταῖς στήλαις μάλιστα πατριαρχικῆς ἐφημερίδος, ἐκτυπούμενης ἐν τῷ πατριαρχικῷ τυπογραφείῳ, εἶναι τῇ ἀληθείᾳ πρωτότυπος. Ἀλλὰ τὸ πατριαρχεῖον, ὅσον ἄλλως ἂν ἀγωνίζηται πρὸς διάσωσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος, δὲν δύναται νὰ ἀνατρέψῃ τὴν φορὰν τῆς ἱστορίας καὶ νὰ ἀπεκδυθῇ τὸν ἑλληνικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα· ἂν δὲ ἀπ' ἀρχῆς ἐνέμενε πιστὸν εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ διὰ τοσοῦτων ἐκπρεπῶν παραδόσεων καὶ ἀθλῶν καθερωμένην αὐτοῦ ἐντολήν, ἂν ἐφρόντιζεν ὀλιγώτερον περὶ κοσμοπολιτισμοῦ,

πλεῖον δὲ καὶ μείζον περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ, θὰ εἶχεν ἴσως νῦν εὐ-
ρυτέραν αὐθεντίαν καὶ εὐπαγεστέραν συνοχήν· βεβαίως δὲ θὰ εἶχεν ἐτι
καὶ σήμερον πολλοὺς ἀντιπάλους, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοσοῦτον ἀμειλίχτους
ὁμοθρήσκους, ἐκ τῶν σπλάγγων αὐτοῦ ἐξεληθόντας, ἐπισείοντας δὲ κατὰ
τῆς μητρὸς ἐκκλησίας καὶ κατὰ τῶν Ἑλλήνων ὅπλα φοβερά καὶ δὴ καὶ
ὅπλα ἀσκήπτως τεθηγμένα ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Πατριαρχείου, ἔστω ἐν ἐπι-
γνώσει τοῦ «κρτισμοπολιτικοῦ πνεύματος» τῆς ὀρθοδοξίας, ἀλλ' ὁμολογουμέ-
νως ἐν σφαλερᾷ ἐκτιμῆσει τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνικῆς τοῦ Πατριαρχείου
ἐντολῆς.

Ἐτερον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας πλημμέλημα εἶναι, ὅτι ἐδέ-
ξατο ἀδιακρίτως, περιέβαλεν ἐκθύμως καὶ, ὅπερ χεῖριστον, ἐταρίχευσε
μετὰ ζήλου πάσας ἐν γένει τὰς βυζαντινὰς δόξας καὶ θεωρίας. Ἐκ τῶν
βυζαντινῶν παραδόσεων εἶναι εἶναι παντελῶς ἑῶλοι, διότι δὲν προσάδουσι
πλέον πρὸς τὰς ἀλλοιωθεῖσας πολιτικὰς, κοινωνικὰς, ἠθικὰς καὶ ἄλλας
χρείας. Πᾶσα παράδοσις χρήζει ἀνακαινισμοῦ, φυλαττομένης, νοεῖται οἴ-
κοθεν, τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς ὑποστάσεως. Οἱ ἐπὶ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταε-
τηρίδος ἰδρυσάντες τὴν περίφημον ἐν Βονωνίᾳ νομικὴν σχολήν, προσφυῶς
ἐκήρυξαν ὅτι «ἡ εἰκὼν τῆς παραδόσεως, μὴ ἀνακαινιζομένη ἐκάστοτε,
βαθμίδον ἀμυροῦται» καὶ ὅτι «ἡ παράδοσις χρήζει ἀναπτύξεως, διότι
ἀκριβῶς ἐν τῇ ἀναπτύξει ἔγκειται ἡ ἀληθινὴ πρόδοσις». Πᾶς ἕκαστος
ἐνθυμεῖται τὸ γνωστὸν ἀπόσπασμα τοῦ μεγάλου δουκὸς Νοταρᾶ, ὅστις
δακτυλοδεικτῶν τοὺς πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατεσκη-
νωμένους Τούρκους, ἀνεφώνησεν ἐν φράσει βυζαντινῇ «κρειττότερόν ἐστιν
εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιδίον βασιλεῦον Τούρκου ἢ καλύπτραν
λατινικήν». Τὸ ῥητὸν τοῦτο, λακωνικώτατα καὶ ἐμφαντικώτατα κατα-
μηνῶν τὴν προσάλληλον ἀπέχθειαν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἔλαβε τὸ
Πατριαρχεῖον ὡς πρῶτιστον τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτείας του γνῶμονα
καὶ ὁδηγόν, ἐπευφημοῦντος μάλιστα τοῦ πανούργου πορθητοῦ Μεχμέτ,
ὅστις, ἀποδείξας πατριάρχην τὸν Γεώργιον Σχολάριον, χορηγῆσας δὲ εἰς
τὸ Πατριαρχεῖον πολλὰς καὶ παντοίας προνομίας, ἐπεδίωξεν ἐπὶ πᾶσι πο-
λιτικὸν σκοπόν, προέθετο δηλαδὴ νὰ τηρήσῃ ἄσβεστον τὸ ἀμοιβαῖον μῖ-
σος Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, ἐκποριζόμενος αὐτὸ ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ τουρ-
κικοῦ κράτους· εἰκότως δὲ παρατηρεῖ ὁ φιλαλήθης ἱστορικὸς Zin-
keisen, ὅτι τὸ μῖσος τοῦτο συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐπέκτασιν καὶ
παγίωσιν τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας.

Τί θὰ συνέβαινεν ἂν οἱ Φράγκοι καθίσταντο, ἀντὶ τῶν Τούρκων,

δεσπόται τῶν Ἑλλήνων; Τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀναμνησθεὶς ἡμᾶς ἕτερον παραπλήσιον ἐρώτημα γερμανοῦ φιλολόγου, τί θὰ συνέβαινεν ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἐνίκων τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην, τί δὲ ἂν οἱ περὶ τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον Μακεδόνες διεπεραιούντο εἰς τὴν Ἰταλίαν οὐχὶ δὲ εἰς τὴν Ἀσίαν; Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας δὲν ἐπαρκεῖ πρὸς ἐπίλυσιν τοιοῦτων προβλημάτων. Ὁ μέγας δοῦξ Νοταρᾶς καὶ σὺν αὐτῷ πάντες οἱ Βυζαντινοὶ, χαλεπῶς φέροντες τὴν θρασείαν καὶ ἀλαζονικὴν τῶν Φράγκων συμπεριφορὰν, ἐκ πάσης δὲ ψυχῆς βδελυσσόμενοι τὴν ἀκόρεστον τῶν Παπιστῶν φιλοκτημοσύνην, ἐνόμισαν ὅτι τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ προτιμότερα ἦτο ἡ δεσποτεία ἢ τουρκικὴ. Ταύτην δὲ τὴν δόξαν ἠσπάσατο καὶ ἀπεδέξατο καὶ ὡς κανόνα καὶ μέτρον ἔταξεν ἑαυτῇ ἡ Μεγάλῃ Ἑκκλησίᾳ. Ἀλλὰ οὐδενὶ ἐπιτρέπεται νὰ εἴπῃ ἐκ τοῦ προτέρου ἀπολύτως ὅτι ὑπὸ τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος θὰ περιέστατο εἰς παντελεῖ ὄλεθρον· ἐκ τῶν ὑστέρων μάλιστα κρίνων, δύναται τις εὐλόγως νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι οἱ ἐν στιγμῇ φρικώδους ψυχικῆς ὀδύνης ὑπὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς Νοταρᾶ ἐξαγγεληθέντες λόγοι ἐλέγχονται ἐν μέρει ψευδεῖς ἐκ τῶν πρότερον καὶ ὑστερον συμβάντων. Ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐν Ἑλλάδι οὐ μόνον οὐδαμῶς ἐξελατίνισε τοὺς αὐτοὺς οἰκοῦντας ἀλλὰ καὶ συνήργησεν εἰς τὴν ἐπὶ τὸ πολεμικώτερον ἀνάπτυξιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος. Οὐδὲν σημαίνει ἂν ἐν Σύρῳ, ἐν Τήνῳ, ἐν Θήρᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῶν Κυκλάδων νήσων ὑπελείφθησαν, ὡς λείψανα τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας, ὀλίγαι καθολικῶν χιλιᾶδες. Τί κατάρθωσαν οἱ Φράγκοι ἐν ταῖς Ἰονίοις Νήσοις, ἐν Χίῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Κύπρῳ, ἐν Ῥόδῳ καὶ ὅπου ἄλλοι: ἐκυριάρχησαν; Οὐ μόνον δὲν ἐξεφραγκίσθησαν οἱ Ἑπτανήσιοι, οἱ Χῖοι, οἱ Κρηῖτες, οἱ Κύπριοι καὶ οἱ Ῥόδιοι, ἀλλὰ καὶ διεφύλαξαν ἀνθρωπὴν ὄλως καὶ ἀνέπαφον τὴν συναίσθησιν τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς των. Ποῦ οἱ φράγκοι τῆς Χίου, ἥτις διετέλεσεν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν Γενουησίων, ἀπὸ τοῦ 1346 μέχρι τοῦ 1566; Τί ἔγιναν οἱ φράγκοι τῆς Κρήτης, ἥτις ἐθῆτευσεν ὑπὸ λατινικὴν τὸ θρήσκευμα κυβέρνησιν ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τοῦ 1650; Ποῦ οἱ φράγκοι τῆς Κύπρου, ἥτις ὑπέστη ἐπὶ τετρακόσια σχεδὸν ἔτη τὸν ζυγὸν λατινοφρονούντων ἡγεμόνων; Ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ οἱ φράγκοι ἔποικοι ἐξηλληνίσθησαν ἐντὸς πεντήκοντα ἐνιαυτῶν, ὃ δὲ πληθυσμὸς ἦτο ἀπαραχόθι: ἀκραιφνῶς ἑλληνικὸς, ὅποτε, ἐπιδραμόντες οἱ Τούρκοι, διέσπασαν τὴν γεωγραφικὴν καὶ ἐθνικὴν τῶν Ἑλλήνων ἐνότητά· οὐχὶ ἐλάχιστον μέρος τοῦ πρώην γνησίου ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐξισλαμίσθη τότε ὑπὸ

τῶν Τούρκων· οἱ ὀλίγοι ἐν Ἑπτανήσῳ φράγχοι οὐδὲν παρενέβαλον ἐμπόδιον εἰς τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἔνωσιν τῶν Ἰονίων Νήσων, ἔνιοι δὲ τούτων ἤθλησαν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως ἢ ἀπέθανον ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας· οἱ ἑκατοντακισχίλιοι ὅμως μουσουλμάνοι τῆς Κρήτης ὑπῆρξαν δυσκαταγώνιστον πρόσκομμα εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνας τῆς μάρτυρος μεγαλονήσου, οὐ πρὸ πολλοῦ δὲ ὡς μέγιστον ἐπιχείρημα πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ μικτοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἠπείρου προετάχθη ἡ πληθὺς τῶν αὐτόθι μωαμεθανῶν. Ἐνεκα τῆς παρεμβολῆς τῶν Τούρκων ἐντὸς ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἡ γεωγραφικὴ τῶν Ἑλλήνων ἐνότης, ἥτις ἔδει νὰ ᾖται τὸ κύριον ἐνιαίου κράτους συστατικόν, διεῖράθη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οἱ Ἕλληνες ὁμοιάζουσι πρὸς στράτευμα διαμεμερισμένον εἰς πολλὰς φάλαγγας ἀλλήλων διεστώσας, καὶ μὴ δυναμένας νὰ συμπικνωθῶσιν εἰς μίαν ὄλην, συμπαγῇ καὶ ἀδιαίρετον στρατιάν, διότι ἐν τοῖς κενοῖς, τοῖς ἀνὰ μέσον τῶν φαλάγγων, ὑπάρχουσι διεσπηνωμένα ἐχθρικὰ ἄγματα.

Κατὰ γράμμα καὶ κατὰ πνεῦμα ἐνχαλισσαμένη τὴν προμνημνευθεῖσαν βυζαντινὴν ὑπόθεσιν, ἐσπούδασεν ὡς μάλιστα ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία νὰ ἀποδείξῃ αὐτὴν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ἐντρυφήμα ψυχωτερές καὶ παράδειγμα ζηλωτῶν πᾶσι τοῖς λογίοις Ἕλλησι. Κορυφὴ ἐπομένως πάσης τῆς ἐπὶ τῶν ζοφερῶν ἐκαινῶν ἡμερῶν πνευματικῆς κινήσεως εἶναι ἡ ἐριστικὴ κατὰ τῶν Λατίνων θεολογία. Πρώτιστον καὶ ὀρθρον παντὸς λογίου καὶ παντὸς διδασκάλου ἦτο ἡ συγγραφὴ μικροῦ ἢ ὀγκώδους, ἐν ἐμμέτρῳ ἢ ἐν πεζῷ λόγῳ πονήματος ἐναντίον τῶν καίνοτομιῶν καὶ τῶν κακοδοξιῶν τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Ὁλη τοῦ ἔθνους ἡ προσοχή, ὅλη τῶν τότε σπουδαίων ἡ μέριμνα πρὸς τοῦτο καὶ μόνον ἐστράφη τὸ σημεῖον, πρὸς καταπολέμῃσιν τοῦ Πάπα καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἀρχαίου καὶ ἐξαισίου μεγαλείου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας· οἱ ἰδιῶται ἠτένιζον πλήρεις θαυμασμοῦ καὶ καταπλήξεως πρὸς τὰ λογοδαίδαλα κατασκευάσματα τῶν εὐαρίθμων λογίων, οἵτινες ἀποστρέφοντες τὰς ὄψεις ἀπὸ παντὸς χρησίμου, φιλοπαιδευτικοῦ καὶ ἐθνωφελοῦς ἐπιτηδεύματος, κατέτριβον ἐμμανῶς καὶ μάτην χρόνον πολὺτιμον καὶ ζῶην ἐλόκληρον εἰς διεξαγωγὴν στεριωτικῆς ἐργασίας, ἥτις τοὺς μὲν ἐναντίους ἥκιστα συνεχίνει καὶ οὐδαμῶς ἐβλαπτεν πιθανῶς δὲ παρεῖχεν αὐτοῖς ἀφορμὴν γέλιωτος, εἰς δὲ τὸ πολυπαθὲς ἔθνος οὐδεμίαν παρεῖχε ψυχικὴν ἢ ἄλλην πνευματικὴν ὠφέλειαν. Οἶα μωρία! Οἱ εὐαρίθμοι φωστήρες τοῦ ὑποδούλου ἔθνους, ὅπερ ὑπεβάλλετο ἀγοργύστως καὶ ἀπαθῶς εἰς τὸν ἄτιμον καὶ βδελυρὸν τοῦ

«παιδομαζώματος» φόρον, παρέδιδε δὲ εἰς τοὺς Τούρκους τοὺς θαλερωτέρους τῶν νεανίσκων ὅπως ἐξισλαμισθῶσι καὶ καταταχθῶσιν εἰς τὰς φάλαγγας τῶν Γενιτσάρων, οἱ φωστῆρες τοῦ ὑποδούλου ἔθνους ἡσυχολοῦντο εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦ καθολικοῦ θρησκευματος καὶ συνέγραφον ὁλοκλήρους τόμους λεπτεπιλέπτων θεολογικῶν ζητήσεων πρὸς ἀνασκευὴν τῆς δεινῆς καὶ δεινῆς παπικῆς κακοδοξίας. Ὁ φόρος τοῦ «παιδομαζώματος» δὲν ἐνομίζετο μέγα κακόν· τί πειράζει ἂν ὕγιεις καὶ εὐρωστοὶ παῖδες, τὸ ἄκρον ἄκρον τῆς ἑλληνικῆς νεότητος, ἡρπάζοντο ἀστέρως καὶ ἀπανθρώπως ἀπὸ τῆς ἀρχαλῆς τῶν κοπτομένων γονέων; Φθόνος οὐδεὶς. Ὑπῆρχε, κατὰ τοὺς θεολογούντας, ἕτερον πολλῶ μεῖζον τοῦ «παιδομαζώματος» κακόν, τοῦτο δὲ ἦτο ἡ εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως αὐθαίρετος προσθήκη «ἐκ τοῦ υἱοῦ» διότι, διὰ τῆς προσθήκης ταύτης, παρειαίχοντο δύο ἀρχαὶ εἰς τὴν ἀναρχον θεότητα, σὺν τῷ προσώπῳ δὲ τοῦ πατρὸς, διωρίζετο καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου ὡς ἐκπορευτικὸν τοῦ πνεύματος. «Τὸ Πνεῦμα (ἔλεγον οἱ ἡμέτεροι) εἶναι μὲν τοῦ Υἱοῦ πνεῦμα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ πνεῦμα, διότι τούτου τεθέντος, θὰ εἰσῆγοντο δύο αἴτιοι τοῦ Πνεύματος». Χωρὶς ἀμφιβολίας, κατὰ τὰ ῥητὰ τῶν ἀγίων, ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον προσωπικῶς τὸ Πνεῦμα τὸ «Ἅγιον ἐκπορεύεται» ἀλλὰ πρὸς τί τὰ ἀδιάλειπτα καὶ ἀκατάκυστα καὶ ὅλως ἀκατάληπτα ταῦτα παλαισματα πρὸς διασάφησιν τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀκριβῶς καθ' ἣν χρόνον στιγμὴν ὁ πολύτλας τῶν Ἑλλήνων λαὸς ἐβλεπεν ἔντρομος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του ἀπηρωρημένου τοῦ Τούρκου τὸ φάσγανον, καὶ μετὰ πικρῶν καὶ πολυστόνων δακρύων ἐθρήνει τοῦ ἰδίου οἴκου καὶ τῆς πατρίδος τὰς συμφοράς;

Ὁ θρησκευτικὸς φλογμὸς, ὅς οὐ ἐταλαιοπυρρύντο οἱ ἱεράρχαι καὶ οἱ λόγιοι τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας, εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀλλόκατος ὅση οἱ πλείστοι, εἰ μὴ ἅπαντες, κυριώτατον ἔργον ἡγοῦντο τὴν καταπολέμησιν τῆς Παποσύνης καὶ τῶν Λουθηροκαλβίνων, ὡς τι ὅλως πάρεργον νομίζοντες πᾶσαν πρὸς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα διατριβήν. Ὡς οὖν ἔφαθ' ὅτι εἰς τὸν φαντασιώδη καταγωνισμόν τοῦ Πάπα, τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλβίνου, θὰ ἐπηκολούθει ὁ θρίαμβος τῆς Ὀρθοδοξίας, μετὰ τοῦτον δὲ θὰ εἴπετο προδήλῳ τῷ λόγῳ καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν ἐξουθενισμένων Ἑλλήνων; Τὸ ἑλληνικὸν γένος οὐδέποτε ἄλλοτε ἀπέδειξε πλείους καὶ ἱεράς σφίγας ἀγωνωτέρους θεολόγους καὶ υπερμάχους τῆς ὀρθοδοξίας ἢ ὅποτε αὐτὸ μὲν τὸ γένος ἐπενέμετο ἐπονειδιστάτῃ ἀπαιδευσίᾳ, ἡ δὲ ὀρθόδοξος ἐκκλησίαι διατέλει ἐν ἐσχάτῳ

ἐξευτελισμῷ, καὶ τῆς πατρίδος τὸ σκάφος ἐφέρετο τῇδε κἀκεῖσε, κινδυνεῖον νὰ προσαράξῃ εἰς παντοίας πέτρας καὶ σκοπέλους καὶ νὰ καταποντισθῇ αὐτανδρον. Ὁ πατριάρχης Ἱερουσάλης ὁ Τρανὸς ἔγραφε τότε ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς Αὐγουσταίας ὁμολογίας καὶ παραίνεσιν πρὸς τοὺς Γερμανοὺς περὶ Εὐχαριστίας· ὁ πατριάρχης, Μελέτιος ὁ Πηγᾶς ἐπέστελλε πρὸς αὐτοκράτορας καὶ βασιλεῖς γράμματα κατὰ Λατίνων, τοῦ δὲ Πηγᾶ ὁ μαθητὴς Μάξιμος ἱερομόναχος ὁ Πελοποννήσιος, συνέτασεν ἐν χυδαίᾳ γλώσῃ ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος τῶν Παπιστῶν. Τότε ὁ Χρὶς Γεώργιος Κορέσιος, ἀνὴρ ἐκ τῶν σοφωτάτων, κατεδαπάνησεν ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον οὐχὶ ἵνα φωτίσῃ τὸ φωτισμοῦ δεόμενον ἔθνος, ἀλλ' ἵνα συγγράψῃ διατριβὰς περὶ Ἀγίας Τριάδος, περὶ Εὐχαριστίας, ἀντιρρητικὸν πρὸς τὸν ἰησουίτην Βελλαρμῖνον, περὶ ἀρχῆς τοῦ Πάπα καὶ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος. Τότε συνέταξεν ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτάριος τὸ πολυβύβλητον αὐτοῦ σύγγραμμα κατὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα, ἕτερος δὲ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ὁ Δοσίθεος, Τόμον Καταλλαγῆς, Τόμον Ἀγάπης καὶ Τόμον Χαρᾶς, καὶ τοὺς τρεῖς τούτους τεραστίους τόμους ἐναντίον τῶν Λατίνων, πρὸς δὲ τούτοις καὶ «Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας». Τότε ἐφιλοπόνησεν ὁ μητροπολίτης Φιλαδελφείας (τῶν ἐν Ἑνετίᾳ Ἑλλήνων) Γαβριὴλ Σεβήρος τὰ κατὰ τῶν Λατίνων πονήματα αὐτοῦ· ὁ Μελέτιος ὁ Συρίγος τὴν κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων ἀντίρρῃσιν (λογκλοπήσας τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Βελλαρμίνου)· ὁ Νικόλαος Κεραμεὺς τὸ «Ἀντέγκλημα» κατὰ τῶν ἐγκαλούντων τὴν ὁρθόδοξον ἐκκλησίαν· ὁ Ἰωάννης Καρυοφύλλης (ὁ διασημώτατος τοῦ Κορυθαλέως μαθητὴς) τὰ «μαρτύρια τῶν νεομαρτύρων» καὶ τὸ ἐγχειρίδιον περὶ τινων τῆς ἐκκλησίας δογματῶν· ὁ Σεβαστὸς Κυμηνίτης, τὸ «ἑορτολόγιον» καὶ τὴν «δογματικὴν διδασκαλίαν»· ὁ Νεόφυτος Ῥοδινὸς, τὴν πνευματικὴν πανοπλίαν, ὁ δὲ Μητροφάνης τὴν Ἀντιπανοπλίαν· ὁ Ἡλίας Μηλιάτης τὴν Πέτραν Σκανδαλοῦ ἥτοι διασάφειν περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ αἰτίας τοῦ σχίσματος τῶν δύο ἐκκλησιῶν· ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς τὰς κατὰ τῶν Λατινοφρόνων πραγματείας του καὶ τὸ προσκυνητάριον τοῦ Ἁγίου Ὁρους· ὁ αὐθέντης Νικόλαος Μαυροκορδάτος, Φιλοθέου πάτερغا καὶ ἐωθινὰς καὶ ἐσπερινὰς εὐχὰς· ὁ ἐξ Ἀγράφων φιλόσοφος Ἀναστάσιος Γόρδιος, περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου· ὁ Διαμαντὴς Ῥύσιος τοὺς Λατίνων ὁρησείας ἐλέγχους ἐν ἱαμβικαῖς στίχοις· ὁ Εὐστράτιος Ἀργέντης, τὸ κατὰ ἀζύμων σύνταγμα· ὁ Νεόφυτος ὁ Καυσοκαλυβίτης, περὶ τῶν λεγομένων «Μασόνων» περὶ

τοῦ ἑπιταφίου φωτός, διατριβὰς κατὰ τῶν Καλβινιστῶν, προσκυνητάρια καὶ ἀνατροπὴν τῆς θρησκείας τῶν Ἑβραίων. Ἵνα δὲ μὴ μακρότερον τοῦ θέοντος μηκύνωμεν τὸν λόγον, μνημονεύομεν ἐπὶ τέλους τῶν δύο τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀγλαϊσμάτων, Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρως καὶ Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκη, οἵτινες, καίπερ ἄλλως προβιάσαντες τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἐφιλοτιμήθησαν καὶ αὐτοὶ νὰ γίνωσι μέτοχοι τῆς κατὰ τῶν Λατίνων στρατείας, ἐκπονήσαντες ἢ μεταφράσαντες πλεῖστα μεγάλα καὶ μικρὰ ἐριστικά πονήματα, ὃ μὲν Εὐγένιος τὸ γιγαντιαῖον σύγγραμμα Ἑὐαγγελίου τοῦ Ζοιρνακαβίου περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, «βιβλίον κατὰ Λατίνων» καὶ πλεῖστα ἄλλα κατὰ τῶν Παπιστῶν συνταγμάτια, ὃ δὲ Θεοτόκης τὰς πολυκρότους πραγματείας, περὶ τοῦ τίνες οἱ σχίσται καὶ οἱ ἐσχισμένοι, καὶ περὶ τοῦ πῶς δεῖ τοὺς ὀρθοδόξους ἀπαντᾶν τοῖς Κατολικοῖς.

Ἡ ἐπ' αὐτῶνας διαρκέσασα ἐκκλησιαστικὴ αὕτη λογομαχία, τὴν μὲν ὑπόδουλον ὀρθοδοξίαν ἤκιστα ὠφέλησε, τοὺς δὲ Παπιστὰς καὶ Λουθηροκαλβίνους οὐδαμῶς ἐκάκωσεν, ἀνεχάτισε δὲ καὶ ἀνέκοψε τὴν ἐπίδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους. Ἄν οἱ Ἕλληνες διεφύλαξαν τὸ πατρῶον θρησκευμα καὶ τὰς ἄλλας τῷ θρησκευματι παρεπομένας παραδόσεις καὶ ἔθιμα, ἢ διαφύλαξις αὕτη ὀφείλεται οὐχὶ τοσοῦτον εἰς τὰ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐν πολλοῖς περιττὰ καὶ ἄχρηστα, ἐνίοτε δὲ καὶ λίαν σχολαστικὰ ἀπολογήματα τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἱεράρχου ἢ διδασκάλου, ὅσον εἰς τὴν ἐνδόμυχον πίστιν καὶ εἰλικρινῆ ἀφοσίωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, ἣν ἐτίμα καὶ ἐλάτρευεν ὡς πρυτανεῖον τῆς ἰδίας ἐθνότητος· καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμβῇ ἄλλως, διότι πᾶς λαὸς, περιερχόμενος ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν ἑτεροθρήσκου καὶ ἑτεροφύλου δορικτήτορος, ἐναποτίθηναι εἰς μόνην τὴν θρησκείαν του, ὡς εἰς ἀσφαλὲς ἄσυλον καὶ ἀπρόσβατον τέμενος, πάσας τὰς ἐλπίδας καὶ πάντας αὐτοῦ τοὺς πόθους πρὸς ἀνθρώπων τῆς καταπεσούσης πολιτικῆς καὶ ἐθνικῆς ὑποστάσεώς του. Ἡ λατινικὴ πάλιν ἐκκλησία οὐδὲν ἔπαθεν ἐκ τῶν ἀλλεπαλληλῶν ἐφόδων τῶν ἑλλήνων ἱεραρχῶν καὶ λογίων, διότι ὡς ἐκκλησιαστικὸν ἱδρυμα ἦτο τότε λόγῳ πειθοῦς, ἱεραρχικῆς συντάξεως καὶ παρασκευῆς ἀκαταμάχητος προμαχῶν, ἔτι δὲ καὶ νῦν, καὶ μετὰ τὴν ἀποβολὴν τῆς ἐγκυρμίου ἡγεμονίας, εὐμορεῖ τοιούτου σθένους, οἷον προσέκρινεν αὕτῃ ὁ περιώνυμος ἀγγλὸς ἱστορικὸς Μακώλεϋ πρὸ τεσσαράκοντα καὶ περιπλέον ἐνιαυτῶν. Ἄν ὁ ἐλλήσῃ τις νὰ ἐξετάσῃ τίνα ἔχουσι θεολογικὴν σπουδαιότητα τὰ προμνημονευθέντα ἐριστικά ἔργα, ὅα

εὐρη ἐν τοῖς πλείστοις «λέξεων ὠκεανόν, νοῦ δὲ σταλαγμόν» ἴσως δὲ καταλήξῃ καὶ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι διὰ τῶν πολεμικῶν ἐκείνων συγγραφῶν ἀπεκρυσταλλώθη παρ' Ἑλλήσιν ἡ ἄλλοτε ἀνθήσασα θεολογικὴ ἐπιστήμη, ἐκ τῆς ἀποκρυσταλλώσεως δὲ ταύτης προήλθον δεινὰ ἐπακολουθήματα, εἰς ἃ καὶ μόνον δέον ἴσως νὰ ἀποδοθῇ ἡ στεῖρωσις τοῦ ἀληθοῦς θεολογικοῦ πνεύματος. Μὴ γένοιτο νὰ διαμρισθητήσωμεν τὸν εὐσεβῆ καὶ ἔνθεον ζῆλον τῶν μακαρίων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ὁρμώμενοι βεβαίως ἀπὸ ἀγνῆς προαιρέσεως, ὑπερῆσπισαν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τὰ δόγματα καὶ τὰ ἔθιμα. Ἀλλ' ὁ πολὺς καὶ ὑπερβολικὸς ζῆλος ἄγει ἐνίοτε εἰς ἐξαγόμενα ὅπως ἀντίστροφα τοῖς προσδοκωμένοις· ὁ θέλων νὰ κατὰστήσῃ εὐθαλέστερον τὸν ἴδιον κῆπον δέον νὰ προσέχῃ καλῶς μὴ ποτίσῃ συχνότερον τοῦ προσήκοντος τὰ ἐν αὐτῷ φυτὰ καὶ δένδρα, διότι ἡ ὑπερβολικὴ ἄρδευσις ἐμποιεῖ σηπεδόνα εἰς τὰς ῥίζας. Ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου δὲν ἠδυνήθη πλέον νὰ ἀναρρώσῃ παρ' ἡμῖν ἡ ἐκ πνευματικῆς ἀσιτίας νοσοῦσα θεολογικὴ ἐπιστήμη, καὶ σήμερον δὲ ἔτι τὰ μόνα τῆς ἐλληνικῆς θεολογίας ἀριστοτεχνήματα συνίστανται εἰς κατηχήσεις καὶ ἐκκλησιαστικὰς ἱστορίας, μετακκεκνωμένας ἐκ γερμανικῆς χύτρας, συνωνθυλευμένας δὲ καὶ ἀφιλοκάλως κεκαρυκευμένας διὰ κακοζήλων λέξεων καὶ παντοίων ἄλλων σολοῦκων φράσεων.

Οὐδεὶς σχεδὸν τῶν διαπρεψάντων λογίων ἔγνω νὰ μιμηθῇ τὸ ἀξιαγάστον παράδειγμα τοῦ Λασκάρεως καὶ τοῦ Μουσοῦρου, νὰ ἐρμηνεύσῃ ἢ νὰ σχολιάσῃ ἀρχαῖον ἑλληνα συγγραφέα, λ. χ. τοὺς λόγους τοῦ Ἰσοκράτους, τὰς δημηγορίας τοῦ Δημοσθένους ἢ τὸν κατὰ Λεωκράτους λόγον τοῦ Λυκούργου, διότι ἐδέσποζεν ἡ καθαρῶς ἐκκλησιαστικὴ ἐκπαίδευσις ἐπὶ βλάβῃ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, καὶ οἱ κανόνες τῆς γραμματικῆς ἀπεστηθίζοντο ὡς ἀπὸ αὐτομάτου μηχανῆς ὑπὸ τὸ καταθλιπτικὸν κράτος τῆς ψυχγωγικῆς μεθόδου. Ἡ ἐσχάτη πενία καὶ ἡ ἀθλιότης τοῦ γένους βεβαίως δὲν ἐπέτρεπον τὴν σύστασιν καλῶν σχολείων, πολλῶ δὲ ὀλιγώτερον ἐπέτρεπον τὴν διαπλάσιν ἀγαθῶν διδασκάλων. Οὐδεὶς ὁ μὴ ὁμολογῶν ὅτι τὰ ἀτελῆ ὅπως καὶ πενιχρά ἐκείνα σχολεῖα ὠφέλησαν πολλαχῶς τὸν μέχρις ὁστέων καὶ μυελοῦ κακουχούμενον ἑλληνικὸν ἔθνισμόν· ἀλλ' ἡ ἀρχή, ἡ τῶν ἐλληνικῶν ἐφορεύουσα παιδευτηρίων, ἡ δύνατο βεβαίως διὰ μείζονος προθυμίας νὰ καταστήσῃ γονιμωτέραν καὶ καρποφορώτεραν τὴν διδασκαλίαν, ἢν ἐλάμβανε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ἡ καθαρῶς ἐκκλησιαστικὴ παιδεία, ἀναγκάζουσα πάντοτε τὸν νοῦν νὰ παρακολουθῇ, ὡς εὐπειθὲς δορυφόρος, εἰς τὰ ἐπιτάγματα

τῆς πίστεως, κωλύει αὐτὸν νὰ μεταρσιωθῇ εἰς εὐρύτερον καὶ ὑψηλότερον ἰδεῶν ὀρίζοντα. Ἡ εὐτελὴς ἐκμαρτυρία καὶ στερεώτης μέθοδος τῆς διδασκαλίας, ἡ περὶ τὰς λέξεις κενὴ διατριβὴ χωρὶς πραγματικῆς τιμῆς ἐρμηνείας, ἡ προτίμησις τῆς Ὀκτωήχου καὶ τοῦ Ψαλτηρίου ἀντὶ παντός ἄλλου ἀρχαίου ἐλληνικοῦ ἀναγνώσματος, ἡ ἀναμῖξ καὶ ψιττακῶν δίκην ἀνάγνωσις ἀποσπασμάτων ἐξ ἀρχαίων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, πάντα ταῦτα ἐπεκαθῆντο ὡς ἐφαίχεται ἐπὶ τῶν στέρνων τῶν δυστυχῶν μαθητῶν. Οἱ ἀποφοιτῶντες διέπρεπον ἴσως ἐπὶ ποιᾶτινι τριβῇ ἐν τῇ ἐλληνικῇ λόγῳ, ἀλλ' ἦσαν ἄμοιροι ὕψους ἐλληνικῆς παιδεύσεως· ἐμάνθανον νὰ πηελίξωσι ξηροὺς τύπους, νὰ κατασκευάζωσιν ἐπιγράμματα καὶ ὕμνους εἰς τὴν Παναγίαν καὶ τοὺς Ἁγίους, ἀλλ' ἦσαν ἀδίδακτοι ζωοπαρόχου ἐλληνικῆς μαθήσεως, ἀναπερρύσης τὴν ψυχὴν, ποιοῦσης δὲ ἄδριότεραν τὴν διάνοιαν καὶ ἄξύτεραν τὴν τοῦ καλοῦ αἴσθησιν.

Πάντες οἱ πατριάρχαι δὲν ἀπεδείχθησαν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων προστάται, ἐνίοι δὲ τούτων ἐφωρόθησαν διώκται καὶ πολέμιοι τῶν φώτων. Ἡ ἐλευθερία ἐπὶ τῷ Πατριαρχεῖον ἐπιδρασίς τοῦ τουρκοῦ πολιτεύματος ἐγένετο πολλῶς πρόξενος μεγάλων καὶ φθοροποιῶν δεινῶν· ἰδίως οἱ πλείους τῶν κατὰ τὴν ἐπτακαίδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ὑπερτάτων τοῦ ἐλληνικοῦ γένους ἱεραρχῶν ἐφωρόθησαν αὐτόχρημα λυμεῶνες τῶν ἐκκλησιαστικῶν τοῦ γένους πραγμάτων. Ἐτεροι πάλιν πατριάρχαι ἐπεδείξαντο μὲν ἀληθεῖ ζῆλον ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, ἐλάχιστα ὁμῶς κατώρθωσαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ φιλομουσώτατοι τῶν πατριαρχῶν εἶχον εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἐσκιωμένους τὰς βυζαντινὰς προλήψεις. Οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἐπτακαίδεκάτης ἢ ὀκτωκαίδεκάτης ἀλλ' ἀρχομένης τῆς καθ' ἡμᾶς ἑκατονταετηρίδος, ὁ ἐλλόγιμος πατριάρχης Κύριλλος ὁ ἐβδόμος, καλέσας τὸν ἀείμνηστον διδάσκαλον Κούμαν, ὡς διευθυντὴν τῆς σχολῆς τοῦ Κουρουτζεσμέ, ἔλεγεν αὐτῷ «ὅτι δὲν δύναται νὰ καταλάβῃ πῶς τώρα προκρίνουσι τὸν Θεοκυδίδην καὶ τὸν Δημοσθένην παρὰ τοὺς γλαφυροτάτους Συνέσιον καὶ Γρηγόριον τὸν Θεολόγον»· ἐβεβαίωσεν δὲ αὐτὸν (τὸν Κούμαν) «ὅτι οἱ στίχοι τοῦ Πτωχοπροδρόμου εἶναι πολὺ ἁρμονικώτεροι παρὰ τοὺς τοῦ Εὐριπίδου». Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ πατριαρχοῦ ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς ὅτι, κατὰ τὴν ἐνδεκάτην ἑκατονταετηρίδα, ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου, Μιχαήλ ὁ Δούκας, ἠρώτα Μιχαήλ τὸν Ψελλὸν «τίς στιγίξει κρεῖττον ὁ Εὐριπίδης ἢ ὁ Πισίδης;»· ὁ δὲ λογιώτατος Ψελλὸς διὰ μακρῶν ἀποκρίνεται, ἀμνηχανῶν πρὸς τίνα νὰ ἀπονεύμῃ τὰ πρωτεῖα, καὶ ἴσως θὰ ἀπένεμεν αὐτὰ εἰς τὸν σκηρικόν

φιλόσοφον τῶν Ἀθηνῶν, ἂν μὴ ἐφοβεῖτο ὅτι θὰ προσκρούσῃ εἰς τὴν καλαίσθησιν τοῦ Δούκα. Ὁ Κύριλλος, μᾶλλον τοῦ Ψελλοῦ ἐλευθεροστομῶν, ἀπέσπῃε τὸν Πτωχοπρόδρομον ἀνώτερον τοῦ Εὐριπίδου. Ἀλλὰ καὶ ἕτερος μακαρία τῇ μνήμῃ πατριάρχης προσέταξε δι' ἐγκυκλίου εἰς πάντας τοὺς χριστιανούς «νὰ μὴ ἐνασχολῶνται εἰς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ εἰς τὴν τῶν Εὐρωπαίων μωροσοφίαν, ὡς ἐναντίαν» τῆς χριστιανικῆς πολιτείας, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν γραμματικὴν, στηριζομένην εἰς τὴν ἐξηγήσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων· οἱ Πλάτωνες καὶ οἱ Ἀριστοτέλει, οἱ Νεῦτωνες καὶ οἱ Καρτέσιοι, τὰ τρίγωνα καὶ οἱ λογάριθμοι φέρουσιν ἀδιανορίαν εἰς τὰ θεῖα».

Οἱ πλείστοι τῶν σχολαρχούντων ἦσαν ἱερομόναχοι, χρηστοὶ καὶ ὁρθόσκοποι ἄνθρωποι, οἵτινες ἐπρέσβευον ὅτι κυριώτατον τῆς παιδείσεως θεμέλιον εἶναι ἡ θεοπαράδοτος νηστεία, ἔλεγον δὲ τὴν δεισιδαίμονιαν μυριάκις ἀρετωτέραν τῆς μετ' ἐλπίδων ἀγαθῶν ἀνεπιδείκτου εὐσεβείας· οὐδὲν ἐπομένως θαυμαστόν ἂν τὰ συναξάρια τῶν ἁγίων ὑπελαμβάνοντο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ψυχωφελέστερον ἀνάγνωσμα τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Σινογράντος καὶ ἄλλων βιβλίων τῶν ἐθνικῶν Ἑλλήνων. Οἱ ἱεροὶ οὗτοι διδασκαλοὶ εἰθίζον τοὺς χριστιανούς νὰ ἐλπίζωσιν εἰς τὴν Θεῖαν Πρόνοιαν, ἐξ αὐτῆς καὶ μόνῃς νὰ προσδοκῶσι τῶν παντοίων αὐτῶν συμφορῶν τὴν ἰατροίαν, αὐτὰς τὰς συμφοράς τῶν νὰ ὑπομένωσιν ἀγογγύστως ὡς Θεῖαν δίκην, νὰ ἐπικαλῶνται δὲ ἐκάστοτε μετὰ θαυμάτων τὴν Θεῖαν ἀντίληψιν ἐπὶ πάντων τῶν θεομένων ἀνθρωπίνης ἐργασίας. Ὡς οἱ πάλαι δεισιδαίμονες ἔλεγον πρὸς ἐκυτοὺς, κατὰ Πλούταρχον «ταῦτα πάσχετε, ὦ κακοδαίμονες, ἐκ προνοίας καὶ Θεοῦ κελεύοντος» οὕτω καὶ οἱ ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν κακοπαθοῦντες ὤφειλον νὰ λέγωσι πρὸς ἐκυτοὺς ὅτι τὸ πρῶτον μέγα καὶ περιδοξὸν ῥωμαϊκὸν κράτος ἔπεσε «κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος». Τὰ γενόμενα ἐγένοντο «παραχωρήσει Θεοῦ διὰ πλῆθος ἁμαρτιῶν»· ἔστωσαν λοιπὸν οἱ χριστιανοὶ ἀφιερωμένοι εἰς τὸ μέγα τοῦ Θεοῦ ἔλεος, ὅς φέρωσι δὲ ἔσκει ἐν μνήμῃ «τὸ ἐπικηρον καὶ βραχὺ τῆς παρούσης ζωῆς» καὶ «τὰς μελλούσας αἰωνίους τῶν ἀγαθῶν κληρουχίας τῶν καλῶς καὶ θεαρέστως ἐνταῦθα βεβιωκότων καὶ τὰς ἀτελευτήτους κολάσεις τῶν ἀμετανοήτως ἁμαρτανόντων». Δέον ἐπὶ πάντι νὰ στέργωσιν οἱ χριστιανοὶ τὴν εἰμαρμένην καὶ νὰ φέρωνται ὑποκλινῶς καὶ πανευλαβῶς πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἀρχήν. Ἐκάστης πατριαρχικῆς ἐγκυκλίου κοινὸς ἐπιφθός εἶναι τὸ ἀποστολικὸν παράγγελμα «πᾶσα ψυχὴ ὑπερεχούσας ἑξουσίας ὑποτασσέσθω». «Ὅτε ὁ συνετός καὶ πεφωτισμένος

πατριάρχης Νεόφυτος ὁ ἑβδομος ἔσπερξε τὸ δεύτερον τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ἐκήρυξε διαρρήδην ὅτι «ἐδέχετο αὐτὸ ἵνα μὴ προσκρούσῃ ἀβούλως τῇ ὑπερεχούσῃ καὶ προσκυνητῇ ἀρχῇ, εἰς ἣν πειθαρχεῖν ἀρεσκον». Προτεπάρει δὲ «ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπιτάττει, καὶ τίς αὐτῇ ἀντιστήσεται; καὶ, ὃ φησὶ τις, κλέων ἐρεύζεται καὶ τίς οὐ φοβηθήσεται; ἐμνήσθην δὲ καὶ τοῦ Ἀποστόλου εἰπόντος «πᾶσα ψυχὴ ὑπερεχούσαις ἐξουσίαις ὑποτασσέσθω», Ἀρ' οὐ Πατριάρχαι, ἐκ τῶν εὐμνησθέντων καὶ ἑλλογιμωτάτων ἀπέτεινον αὐτορμήτως τῷ Θεῷ τὴν θέλησιν «χάρισαι ζωὴν πολυχρόνιον, κράτος ὑπέρτατον εἰς τοὺς ὑψηλοτάτους καὶ εὐμνησθέντας ἡμῶν αὐθέντας, καὶ διατήρησον αὐτοὺς ἐν παντὶ καιρῷ ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, ἀνωτέρους πάσης προσβολῆς ἐναντίας, καὶ ὡς φλόγα πυρὸς πᾶσι τοῖς ἐπερχομένοις αὐτοὺς ἀνάδειξον» — πῶς ἦτο δυνατόν νὰ διδάσκωνται καὶ ἐρμηνεύωνται ἐν τοῖς σχολείοις σκολῖα καὶ ἱερόσυλα βόγμματα ὅσα λ. γ. τὸ «μητρός τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερόν ἐστι πατρίς, καὶ σεμνότερον καὶ ἀγιώτερον», τὸ «εἴτε ὑπὸ τῆς πόλεως ἐπιθυμεῖς τιμᾶσθαι, τὴν πόλιν ὡς ἐλητέον» εἴτε ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος πάσης ἀξιοῖς θυμᾶζεσθαι, τὴν Ἑλλάδα πειρατέον εὖ ποιεῖν» ἢ τὸ «οὐ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε, ἐλευθεροῦτε πατρίδα» — βόγμματα κινδυνεύοντα νὰ ἐνοσταλάξωσιν εἰς τὰς ἀπαλὰς τῶν νέων ψυχὰς τὸν πύθον τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας καὶ, ὅπερ χεῖρον, τῆς ἑλληνικῆς εἰδωλολατρείας;

Ἡ «εὐρωπαϊκὴ μωροσοφία» ἐθεωρεῖτο τότε ταυτόσημος πρὸς τὴν ἀθεοότητα· ὅσοι ἀπεδήμουν εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια ἵνα διδύχωσιν ἐπιστήμην τινὰ — οὗτοι δὲ ἦσαν σπάνιοι ὡς λευκοὶ ἐλέφαντες — ὡφείλον ἅμα ἐπανερχόμενοι οἴκαδ, νὰ παρευθῶσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ νὰ κηρύξωσιν ἀπὸ τοῦ ἀμβωνος ὅτι ἐπαλινόστησαν ὡς γνήσια καὶ πειθῆνια τέκνα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Σπάνιοι ἐπ' ἴσης ἦσαν καὶ οἱ ἀληθῶς λόγιοι διδασκαλοὶ, ἄλλως τε καὶ διότι ἡ ἐπιστημονικὴ παιδεία ἀπέπνεε πᾶντοτε κακίην καὶ δυσάνεκτον δαμὴν ἀσεβείας. Ὁ ὅπωσούν πεπαιδευμένος ὑπέκειτο ἐκείνῳ εἰς πολλοὺς καὶ παντοίους κινδύνους, διότι ἐνομιζέτο ὡς καθ' ὑπόνοιαν ἀντιδοξῶν πρὸς τὰ νενομισμένα καὶ ἀσπαζόμενα τῶν Λαυθηροκλήβιων τὰς κεινοποιίας· ἂν μάλιστα ἐνεκεν ἀσθενείας ἢ ἄλλου τινὸς αἰτίου ἐταρκαράγει, κατὰ πᾶσαν «τετράδα καὶ παρασκευὴν» ἢ μὴ ἐφύλαττε τὴν τεσσαρχονοήμερον πρὸ τοῦ Πάσχα νηστείαν, βεβαίως εὐρίσκατο τότε καὶ τὸ corpus delicti. Ἐνίοι τῶν σεβασμίων ἐκείνων καὶ ἀληθῶν διδασκάλων ἐδόξαζον βεβαίως

*

ὅτι, ἄρ' οὐ ὁ Θεάνθρωπος ἐνήστευσε τεσσαράκοντα ἡμέρας, ἡδύναντο καὶ αὐτοὶ προθύμως νὰ μείνωσι νήστευσι· ἐβλεπον ὅμως καὶ ἡσθάνοντο ὅτι οἱ μὲν πλείστοι ἐνήστευον ὡς οἱ Φαρισαῖοι, ὀλίγιστοι δὲ ἐπηγγέλλοντο τὴν ἀνυπόκριτον νηστείαν, ἣν ὁ Χριστὸς παρήγγειλεν εἰς τοὺς Ἀποστόλους· οὐαὶ δὲ αὐτοῖς ἂν ἐτόλμων νὰ εἴπωσιν εἰς ἀπολογία, ὅτι «τὸ πνεῦμα ἐστὶ τὸ ζωοποιεῖν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν». Τοῦτο καὶ μόνον ἤρκει νὰ προκαλέσῃ κατὰ τῶν παραβατῶν τῆς ἀποστολοπαράδοτου νηστείας ἀκρόατον καταγγελιῶν καὶ διαβολῶν καταγιγᾶ. Οἱ Ἕλληνες εἶναι φύσει μισᾶλληλοι, πάντων δὲ μισαλληλότατον εἶναι τῶν ἐλλήνων λογίων τὸ γένος. Διδάσκαλοι καὶ κληρικοὶ διεφέροντο ἀπὸ πρωίας μέχρις ἑσπέρας πρὸς ἀλλήλους, ἐξακοντίζοντες ὁ ἕτερος κατὰ τοῦ ἑτέρου παντοίας ἀντιγκλήσεις καὶ συνοφαντίας. Ἀπὸ τοῦ Θεοφίλου τοῦ Κορυθαλέως, ὅστις ὑπῆρξε, κατὰ τὸν Εὐγένιον, «οὐκ ἀμυδρὸν ἄστρον φιλοσοφίας» ἐσέμνυνε δὲ τὴν πατριαρχικὴν Σχολήν, μέχρι τοῦ Λεσβίου Βενιαμίν, ὅστις ἀπεδείχθη στήριγμα καὶ ἐγκαλλώπισμα τοῦ εὐκλεοῦς τῶν Κυθωνιῶν γυμνασίου, ὁ βίος τῶν ὄντως ἐλληνικῇ παιδείᾳ κεκοσμημένων εὐαριθμοτάτων διδασκάλων τοῦ γένους εἶναι αὐτόχροημα μαρτύριον. Οἱ μὲν, καταγγέλλονται ὡς ἐν τῷ κρυπτῷ κακοδοξοῦντες καὶ παρερμηνεύοντες τὰς θείας γραφάς, καὶ «ὡς συγκρινῶντες τὰς ἀκραίφνεϊς καὶ ἀκράτους τῆς ἱερᾶς γραφῆς ἐννοίας δι' ἰδίων ἐξητήλων δογμάτων»· οἱ δὲ, ὅτι εἶναι «διδάσκαλοι πλάνης καὶ ἀσεβείας, διαστροφεῖς καὶ παραχαράχται τῶν θείων λόγων, «κακοδιδασκαλοῦντες καὶ μεταστρέφοντες» τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, διασπείροντες δὲ τὰ ζιζάνια τῆς κακοδοξίας των εἰς τὰς ἀκραισιτάτας ψυχάς»· ἄλλοι διαβάλλονταί ὅτι ἐβλαστήμησαν τὴν ἀειπάρθενον τοῦ Κυρίου μητέρα καὶ ἡθέτησαν τὸ κύριον τῶν ἁγίων Συνόδων, φωραθέντες Λουθηρόφρονες ἢ Καλβινόφρονες αἰρετικοὶ, ὡς ὁ πολυπαθὴς φιλόσοφος Θεόφιλος Κορυθαλέως· ἄλλοι πάλιν κατηγοροῦνται ὅτι παρεξήγησαν τὰ θεῖα ῥητὰ καὶ δὲν ὠμολόγησαν τὴν εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ μετουσίωσιν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἐπὶ τούτῳ δὲ κατηγορήθη ὁ σχολάρχης Ἰωαννίνων, Γεώργιος Σουγδουρῆς· ἄλλοι ἐπὶ τέλους, ὅτι εἰσῆγαγον νέας φυσικὰς ἐννοίας, ἀντιστρατευομένας εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ὡς ὁ Βενιαμίν ὁ Λεσβίος, ὁ διδάξας μαθηματικὴν καὶ φυσικὴν ἐν τῷ γυμνασίῳ τῶν Κυθωνιῶν. Καὶ αὐτὸς ὁ Εὐγένιος, τῇ ἀρχιεποῦντι εἰσηγήσει τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου, τοῦ ἰδρύσαντος ἡμᾶς καὶ καθελόντος τὴν Ἀθωνιάδα Ἀκαδημίαν, διελήθη δι' ἀναφορῶν ὡς πρωτοστάτης ἀσεβείας, εἴτα δὲ ἐπὶ τὸ

στωπτικώτερον ἀνηγορευθῇ «φερενδάριος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας» ὑπὸ τοῦ κατὰ τὰ ἄλλα βέκτου πατριάρχου Σχμουήλ τοῦ Χαντζερῆ, ὅστις καὶ τὸν Νικηφόρον τὸν Θεοτόκην οὐδαμῶς ὥκνησε νὰ ὑβρίσῃ δημοσίᾳ. Τῶν καταδρομῶν δὲ τούτων δὲν ἔμειναν ἀπηλλαγμένοι οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἐνθερμότεροι τῆς πατριαρχικῆς πολιτικῆς θιασῶται. Ὁ ἐν Χίῳ σχολαρχήσας μαθητὴς τοῦ Εὐγενίου, ἱερεὺς Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, ὁ δυσφημήσας τὰ μαθηματικά ὡς πηγὴν τῆς ἀθείας, «ἥς πρῶτον ἀποτέλεσμα θὰ ἦτο ἡ κατὰλυσις τῆς νηστείας», ὁ ἐκδοὺς ψευδυνύμως ἐν Τεργέστη τὴν περιβόητον καὶ ὑπὸ τοῦ Κοραῆ ἐκμυκτηρισθεῖσαν «Ἀντιφώνησιν πρὸς τὸν παράλογον ζῆλον τῶν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης ἐρχομένων φιλοσόφων» ὁ εὐσεβὴς Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, δικαυρθεὶς ὅτι ἡθέλει τὰ ἐν ταῖς ἀναστασίμοις ἡμέραις τῶν Κυριακῶν τελοῦμενα μνημόσυνα, καθηρέθῃ ὑπὸ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τῷ 1781, ὅπως καθηρέθουν καὶ ἐστηλιτεύθουν πρὸ αὐτοῦ ὡς κακὸφρονες τοσοῦτοι ἄλλοι πολλῶ τοῦ Ἀθανασίου κρείσσονες διδάσκαλοι. Ἡ δὲ μετὰ βραχὺν χρόνον ἀθώωσις τοῦ ἀναπολογήτως καθαιρεθέντος ἔτι μάλλον διατραιεῖ τὸ περὶ τὰς καθαιρέσεις καὶ ἀποκηρύξεις φιλόσπουδον τοῦ Πατριαρχείου.

Τοιοῦται τρόπῳ ἀνεκόπη πολλῶν σχολείων ἢ ἐπίδοσις, εἰ καὶ ἀληθὴς καὶ πραγματικὴ πρόοδος ἦτο ἀδύνατον νὰ συντελεσθῇ ἕνεκα τῆς μυρίας τοῦ ἔθνους πενίας καὶ τῶν ζοφερῶν φροντίδων, αἵτινες παρέλυσαν πάντα αὐτοῦ λογισμόν. Εἶναι μὲν ἀληθὲς τὸ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου εἰρημένον ὅτι ἡ δουλεία ἀφαιρεῖ τὸ ἥμισυ τῆς ἀρετῆς· ἀλλ' ἀληθεύει οὐδὲν ἥττον ὅτι οἱ πλείους τῶν ἐν Βυζαντίῳ πατριαρχευσάντων ἐδείχθησαν ὑποδεέστεροι ὅλως τῆς ἐντολῆς των. Καὶ αὐτὴ ἡ Πατριαρχικὴ Σχολή, ἕνεκα τῆς ὀλιγωρίας τῶν ἀνωτάτων τῆς ἐκκλησίας ἱεραρχῶν, περιήλθε πολλάκις εἰς τήλικαὺν ἀταξίαν, ἀνομίαν καὶ ἀναρχίαν, ὥστε ὁ ἐκ τῶν πρωτανουσάντων ἐν αὐτῇ, Σέργιος ὁ Μακραῖος, ὁ προσταγορευθεὶς «ταμεῖον πάσης ἐπιστήμης» ἀποκλαίων τὴν ἐλευσινὴν αὐτῆς κατάστασιν, ἀναφωνεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις «τὰ τῆς σχολῆς παναθλίως ἔχει· φιλοσοφία γὰρ ὅλως ἀπέπηγ, μυσταχθεῖσα τὴν μετὰ γοητείας μαγθηρίαν· γραμματικὴ δὲ ὑβρίζεται». Ἀλλ' ὁ καλὸς σχολάρχης, ὁ οὕτως ὀρηγολογῶν τῆς πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας τὴν νέκρωσιν, ἦτο ἐκ τῶν πολλῶν σχολαστικῶν ἐκείνων φιλοσόφων καὶ θεολόγων, ὅσοι δοξαστικῶς καὶ ἄνευ γνώμης ἐξανεστήσαν κατὰ τῆς αἰὸνιότητος μωροσοφίας γενόμενοι δὲ κατὰ γέλαστοι, ἐποίησαν καταγέλαστον καὶ τῶν Ἑλλήνων τὴν φιλεπιστημοσύνην. Ὁ Μακραῖος συνέταξε καὶ ἐτύπωσεν ἐν Βιέννῃ τῷ 1797 ἀναίρεσιν τοῦ Κοπερνικεῖου συστήματος,

ἐπιγράψας αὐτὴν ἐπὶ τὸ ἀλαζονικώτερον «τρόπαιον ἐκ τῆς ἐλλαδικῆς πανοπλίας κατὰ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Κοπερνίκου, ἐν τρισὶ διαλόγοις, φιλο-
πονηθὲν παρὰ τοῦ διδασκάλου τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει
πατριαρχικῆς σχολῆς, Σεργίου Μακραιῶ, ἐνεσὶ θεσποτικῇ τοῦ μακαρι-
ωτάτου, θειοτάτου, σοφωτάτου καὶ ἀγιωτάτου πατριάρχου τῆς ἀγίας πόλεως
Ἱερουσαλὴμ καὶ πάσης Παλαιστίνης, κυρίου Ἀνθίμου». Ἡ «Ἀντιφώνησις»
τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Παρίου καὶ τὸ «Τρόπαιον» τοῦ Σεργίου Μακραιῶ
(ἀμφοτέρων χρηματισάντων μαθητῶν τοῦ Εὐγενίου) συνεγράψαν, πα-
τριαρχικῇ εἰσαγγῆσει, ὅπως προσφυλάξωσι τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς Ἑλ-
ληνας ἀπὸ τοῦ μεστοῦ παντοῶν μισμμάτων εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Μήπως
ὀλίγον πρότερον δὲν ἐδογματίσειεν ὁ Ρουσσώ ὅτι ἡ ἐπιστήμη διαφθείρει τὸν
νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅτι ἡ ἡμέρωσις εἶναι αὐτόχρημα
ὀλεθρὸς; Ὁ ταμίης πάσης ἐπιστήμης Μακραιῶς ἐδόξαζεν ὅτι ἡ γῆ ἦτο
κέντρον τοῦ παντός καὶ σκοπὸς τῆς βίης δημιουργίας καὶ ὅτι ὁ ἥλιος
ἐδημιουργήθη μόνον ἵνα φωτίξῃ καὶ ζωογονῇ τὴν γῆν. Ὁ Κοπερνίκος
ἠσέβησε καὶ θειοτάτῃ ἐβλασφήμησε βλασφημίαν, ἀποδείξας μετὰ μα-
θηματικῆς ἀκριβείας ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι τὸ κέντρον, περὶ ὃ στρέφονται ἡ
γῆ καὶ οἱ ἄλλοι πλανῆται. Ὁ Μακραιῶς δὲν κατετρόπωσε μόνον τὸν
Κοπερνίκον διὰ τῆς «ἐλλαδικῆς πανοπλίας του» ἀλλ' ἐν ἀγνοίᾳ πάντων
τῶν τῆς μηχανικῆς στοιχείων, «ἀνέτρεψε» καὶ τοὺς περὶ ἐπικέντρον καὶ
ἀποκέντρον δυνάμειος νόμους τοῦ Νεύτωνος· ἀμφοτέρους δὲ, Κοπερνίκον
καὶ Νεύτωνα καὶ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτῶν «ἀγγελήδον φεύγοντας καὶ συνω-
θυμένους, ἀθρόους κατέβαλεν»· εἶτα, βασιλικῶς ἐπαναπαυόμενος ἐφ' ὧν
ἔδρεψε δαφνῶν, ἐπέθηκεν ὁ νικητὴς τοῦ Κοπερνίκου λαμπροτάτην κορω-
νίδα εἰς τὴν θαυμαστὴν τροπαιοφορίαν του, συγγράψας καὶ ἐκδόους «ὀρθό-
δοξον ὕμνωδον, ἥτοι ἱερὰν φιλοσοφίαν ἐν μέτροις πινδαρικοῖς»
— ἀποστᾶλαγμα βυζαντινῆς ὁσιοφροσύνης καὶ κενωσοφίας, εἰς μέτρα μὲν
ἐπώνυμα τοῦ ὑπιπέτου τῶν Θηβῶν αἰοῦ, κατὰ τὴν χάριν δὲ καὶ τὴν
ἀρμονίαν πλεῖστον ὅσον ὑστεροῦντα καὶ αὐτῶν τῶν ἐπιγελάστων τοῦ
Πτωχόπροδρόμου στίχων. Πόσον σοφώτερος, νηφαλιώτερος καὶ πρακτι-
κώτερος τοῦ πολυέστορος βυζαντινοῦ σχολάρχου ὑπῆρξεν ὁ ἐν Τυρνάβῳ
τῆς Θεσσαλίας, ἀραγῆς καὶ ἀσημος διδάσκαλος καὶ ἱερεὺς Ἰωάννης Πέ-
ζαρρος, ὅστις ἐπὶ μηνιαίῳ μισθῷ 250 γροσίων, ἱεροῦργει, ἐβάπτιζεν, ἐκή-
ρυττε μετὰ ζήλου τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐδίδασκεν εὐσυνειδήτως τοὺς
παῖδας τῆς κωμοπόλεως, καὶ ὅστις, ἅμα πόρρωθεν ἀκούσας τοῦ Μα-
κραιῶ το ὀριαμβικὸν ἀγώνισμα, ἀνέκραξε γελῶν «ὦ! ἀκόμη εἴμεθα νή-
πιοι καὶ φοροδεεῖς!»

Ἄλλ' ὁμολογητέον ὅτι, ἂν οἱ ἀνώτατοι κληρικοὶ ἡτούχισαν περὶ πολλὰ, οὐχ ἦττον ἡτούχισαν καὶ οἱ τοῦ γένους κοσμικοὶ ἑξάρχαι, οἱ ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει προαχθέντες ἐπὶ μεγάλαις τιμαῖς καὶ ἀξιώμασι. Οἱ Τούρκοι ἐν τῇ πατριρχικῇ ἀπαιδευσίᾳ τῶν ἐκρηζόντων ἀδελφῶν καὶ πολυγλώσσων διερμηνευτῶν, ἱκανῶν νὰ διεξάγῃσι πρὸς τοὺς ξένους τὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ πρῶτοι δὲ διερμηνευταὶ ἦσαν ἱατροὶ τὸ ἐπαγγέλμα· καὶ εἰκότως, διότι οἱ Τούρκοι ἀνέκαθεν ἠδοῦντο καὶ ἐσέβοντο τοὺς ἑραστάς τῆς ἱπποκρατικῆς τέχνης. Ἀπαξιοῦντες πάσας σχεδὸν τὰς ἄλλας τέχνας καὶ ἐπιστήμας, δύο μόνον ἐλάτρευον θεοὺς, μετὰ τὸν Μωάμεθ, τὸν βροστολογὸν καὶ μαιεσφόρον "Ἀρῇ καὶ τὸν μέγαν καὶ ἡπιόδωρον Ἀσκληπιόν. Οὐδεμίαν εἶχε χρεῖαν ὑπερόχου παιδείας καὶ ὑπερόχου ἐπιστήμης ἢ ὑπερφυοῦς πολιτικῆς ἱκανότητος ὁ γλιχόμενος τοῦ διερμηνευτικοῦ ἀξιώματος· ἤρκει ἀπλῶς νὰ θεραπεύσῃ ἀπὸ δυσπεψίας τὸν δεῖνα ἰσχυρὸν πασᾶν ἢ βεζίρην, καὶ παραχρῆμα ἀνηγορεύετο «μέγας δραγουμάνος τοῦ Διβανίου ἢ τοῦ Στόλου». Μία τις ἀπλῇ ἱατρικῇ συνταρῇ, συνεργούσης τῆς τύχης ἢ τῆς φύσεως, ἐθαυματούργει πλέον ἢ ὅσον πᾶσα ὁμοῦ ἢ ἐγκόσμιος σοφία· ἂν μάλιστα ὁ ἱατρός ἡπίστατο, πλήν τῆς ἱατρικῆς, καὶ τὰ τεχνάσματα τῆς γοητείας καὶ τῆς κολακείας, ἀνεβιβάζετο εὐθὺς εἰς τὴν τάξιν τῶν ἡμιθέων, εἴτα δὲ πάλιν κατεκρημνίζετο ἀπὸ τοῦ ὕψους, ὅποτε ἄλλος τις πανουργότερος ἀντίτεχνος κατώρθου νὰ οἰκονομήσῃ μετὰ μείζονος δεξιότητος τῶν πασάδων τὸν σφυγμόν. Ἐπὶ τοῦ παρακμάζοντος ἑλληνισμοῦ ἐλέγετο «εἰ μὴ ἱατροὶ ἦσαν, οὐδὲν ἂν ἦν τῶν γραμματικῶν μωρότερον». Ἄλλ' ἤδη πολὺ πρότερον ὁ "Ὀμηρὸς ἀπεφάνετο ὅτι «ἰητρός ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιός ἄλλων». Τὸ ὁμηρικὸν τοῦτο παράγγελμα ἔσχε τὰ μέγιστα ἐπὶ τῶν Τούρκων, εἰ καὶ οἱ ἐπὶ τουρκοκρατίας ἱατροὶ οὔτε Μυχάδωνες ἦσαν οὔτε Ποδαλείριοι.

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ὑποδούλου γένους τηλαυγὲς παρέστησε πρόσωπον ὁ «εὐσεβέστατος, ἐλαμπρότατος καὶ σοφώτατος αὐθέντης» Κ. Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, «μέγας λογοθέτης τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ἐξ Ἀπορρήτων τῆς κραταιᾶς βασιλείας τῶν Ὀθωμανῶν». Ὁ πολυύμνητος οὗτος ἀνὴρ ὑπῆρξεν, ὡς λέγουσιν οἱ πολλοί, ἰσχυρότατος μοχλὸς τῆς ἐθνικῆς καὶ πνευματικῆς τοῦ ὑποδούλου γένους διαπλάσεως· αὐτὸς ὑπέδειξεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ὁδὸν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν παλιγγενεσίας, αὐτὸς οὕτως εἶπεν «ἐδαδούχης τὰ ἑλληνικὰ μυστήρια» ἀπεδείχθη δὲ ἀπαράμιλλος μεταρρυθμιστὴς ἅμα καὶ ἐπανορθωτὴς τοῦ

«ἐθνικοῦ προγράμματος» διαθέμενος ἐπ' ἀγαθῶ τῶν Ἑλλήνων ἦν ἐκτί-
σατο παρὰ τῇ Πύλῃ ὑπέρογκον δύναμιν. Οὐχ ᾔττον δὲ μέγας ἀπεδείχθη
ὁ Μαυροκορδάτος περὶ τε τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας φιλόσοφος,
συντάξας ἀξιοθαύμαστα καὶ ῥηζικιέλευθα πονήματα, ἐν οἷς διαλάμπει τὸ
περὶ κυκλοφορίας τοῦ αἵματος. Οὐδαμῶς διανοούμεθα νὰ ἀμφισβητή-
σωμεν τὰ προσγεμόμενα ἐγκώμια πρὸς ἄνδρα, ἐκ τῶν εὐδοκιμωτάτων
καὶ κραταιοτάτων, παρασχόντα οὐ σμικρὰ ὠφελήματα εἰς πολυπαθεῖς κοινό-
τητας, προσενεγκόντα δὲ πολυτίμους ὑπουργίας εἰς τὸ τουρκικὸν κράτος.
Ἄλλ' εἰς οὐδεμίαν ὑπὸκειται ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ ἱστορικὴ τοῦ Μαυροκορ-
δάτου φυσιογνωμία ἐστὶ πινώθη ὑπὲρ τὸ θεόν, αἱ δὲ προσενεχθεῖσαι ὑπ'
αὐτοῦ ὑπηρεσίαι εἶναι μὲν ἄξιοι λόγου, ἀλλ' οὐδαμῶς ἱσοφρίζουσι πρὸς
τὸ μέγεθος τῶν ὑμολογιῶν, ὅσας ἐπιδαψιλεύεται αὐτῷ ὁ πανεπιστήμων
Σέργιος Μακρίδης, ἀδολεσχῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι τῶν Μαυροκορδά-
των ὁ οἶκος ὑπερέβη, κατὰ τε τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δόξαν, καὶ αὐτὴν τὴν
περίπυστον γενεάν τῶν καταγλαϊσάντων τὴν Φλωρεντίαν Μεδίκων.

Βεβαίως ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος δὲν ἦτο ἐκ τῶν κοινῶν ἱατρῶν.
Ἡ λατινιστὶ συντεταγμένη διατριβὴ αὐτοῦ Pneumaticum circulandi in-
strumentum, ἐκδοθεῖσα τὸ πρῶτον ἐν Βονωνίᾳ τῷ 1664, εἶτα δὲ τῷ
1665 ἐν Φραγκοφορτίῳ καὶ τῷ 1682 ἐν Λειψίᾳ ἀνατυπωθεῖσα, εἶναι, ὡς
λέγει ὁ γερμανὸς ἱατρὸς Hirsch (ἐν τῷ «Βιογραφικῷ Λεξικῷ τῶν ἱα-
τρῶν πάντων τῶν αἰώνων») «κατὰ τινα μὲν οὐχὶ φαῦλον ἔργον» ἀνάξιον
δὲ ὅλως τῶν παρενθύρων ἐπαίνων, ὧν ἐγένετο ὑποκείμενον παρὰ πολ-
λοῖς τῶν ἡμετέρων, ὅσοι ἐξ ἀκοῆς μόνον καὶ οὐχὶ ἐξ ἀναγνώσεως ἔκριναν
αὐτό, ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος ἀνεκάλυψεν ἢ ἀνέπτυξε διὰ νέων μεθόδων
τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος, εἶναι ἀντικρὺς καταγέλαστος ἰσχυρισμός.
Αἱ πρῶται ἀμύδραϊ νύξεις περὶ τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος εὗρηνται
ἐν τῷ «Τιμαίῳ» τοῦ Πλάτωνος, καθάπερ παρατηρεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Κο-
ραῆς, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ὀπισθεν. Ἀλλὰ πολὺν χρόνον πρὸ τοῦ
Μαυροκορδάτου, τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος σχεδὸν εἰπεῖν ἀνεκάλυψεν
ὁ ἀτυχὲς ἰσπανὸς Μιχαὴλ Σερβέτος (1511—1553), ὡς διατείνονται οἱ
καθ' ἡμᾶς ἐπιφανεῖς φυσιολόγοι Τάλλιν καὶ Πράϋερ· μετὰ τὸν Σερβέτον,
ὁ πρῶτος πράγματι ἀνακαλύψας τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος καὶ ὀρίσας
τούς νόμους αὐτῆς εἶναι ὁ ἄγγλος Χάρβεϋ, οὗ τὸ πολυθρόνητον πονη-
μάτων εἶδε τὸ φῶς ἔκτι καὶ τριακοστῷ ἔτει πρὸ τῆς τυπώσεως τῆς
λατινικῆς τοῦ Μαυροκορδάτου διατριβῆς. Ἄν δὲ αὐτὸς οὗτος ὁ Μαυρο-
κορδάτος, ὡς ἄνθρωπος πολύγλωσσος, μεθερμηνεύσειεν ὑστερον εἰς τὴν τουρκικὴν

τὴν ἱατρικὴν πραγματείαν του, οὐδὲν ἄλλο σημαίνει τοῦτο ἢ ὅτι ὁ εὐμήχανος ἱατρός ἠπίστατο τίνι τρόπῳ εἶδει νὰ καταπλήξῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοὺς ἀφελεῖς Τούρκους. Συνέγραψεν ὡσαύτως καὶ «γραμματικὴν περὶ συντάξεως» ἧτις οὔτε κρείσσων οὔτε χείρων ὑπάρχει τῶν γραμματικῶν τῶν τότε χρόνων· οὐδενὸς λογίου ὁ στόμαχος θὰ ἠδύνατο σήμερον νὰ χωνεύσῃ τὸ λεκτικῶς καὶ πραγματικῶς δὺςπεπτον τοῦτο συντακτικὸν κατασκευάσμα, οὐ ἄλλως ἢ τύπως ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπιμέλειαν καὶ διόρθωσιν ἐτέρου Ἀσκληπιάδου, τοῦ «ιατροφιλοσόφου» Καγκελαρίου. Ἡ «γραμματικὴ συντάξις» τοῦ Μαυροκορδάτου, οὐδαμῶς οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ἐκλόνησε τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Γαζῆ καὶ τοῦ Λασκάρειως, εἶναι δὲ κατὰ τὰ ἀμέθοδον, τὸ ἀσυνάρτητον καὶ τὸ δυσνόητον ἐφάμιλλος πρὸς τὴν γραμματικὴν τέχνην τοῦ ἱερομονάχου Βησσαρίωνος Μακροῦ, τοῦ ἐξ Ἰωναννῶν, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ διαπρεπέστατος τῶν τοῦ Μαυροκορδάτου μαθητῶν. Προστάς τῆς Πατριαρχικῆς σχολῆς ἀπὸ τοῦ 1665 μέχρι τοῦ 1672, ὁ Μαυροκορδάτος ἐδίδαξε βεβαίως μετὰ ζήλου καὶ ἀπέδειξε μαθητὰς οὐχὶ εὐκαταφρονήτους, ἀλλ' ἡ διδασκαλία του οὐδὲν εἶχε κινὸν καὶ εὐγονον, ἐστηρίζετο δὲ ἐπὶ τοῦ πεπαιδευμένου τῶν πρώων διδασκάλων συστήματος, ὅπερ ὁ Μαυροκορδάτος οὔτε ἤθελεν οὔτε ἠδύνατο νὰ ἀνακαινίσῃ. Καταφρονήτης καὶ ὑπερόπτης τῆς κοινῆς γλώσσης, ὡς ἰδιώματος ἐμπρεποῦς εἰς ἀγοραίους καὶ δυσγενεῖς ἀνθρώπους, οὐχὶ δὲ «εἰς ἀρχοντας καὶ ἀρχοντόπουλα», πλήρῃ δὲ κεκτημένος αἰσθησιν εὐγενεῶς θῆθεν καὶ ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς, ἐπετίθειεν πάντοτε, καὶ συγγράφων καὶ ἐπιστολογραφῶν, λέξιν καὶ φράσιν οὐχὶ ἀφελῶς καὶ ὀρθοεπῶς ἐλληνίζουσιν, κατὰ τὰ ἀνυπέρβλητα τοῦ ἀρχαίου ἀττικισμοῦ πρότυπα, ἀλλὰ διηυλισμένην παντοίοις προσθέτοις καὶ περιτέχνοις κόσμοις κατὰ τὸ παραδείγμα τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων, οἵτινες ὑπῆρξαν τὸ κύριον τῶν σπουδῶν αὐτοῦ μέλημα. Τὸ λεκτικὸν τοῦ Μαυροκορδάτου εἶναι πολυποίκιλον κράμα ἀρχαίου καὶ παρηκμακότες ἐλληνισμοῦ, πολλοῦ μὲν στρυφνόν καὶ συνεπτυγμένον διὰ τῆς ἀκριτοῦ ἐπισωρεύσεως ἄλλεπαλλήλων μορίων, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἀκαλλῆς καὶ κακόζηλον, σπανίως δὲ ἐναργές καὶ κανονικῶς ῥέον· ἐπὶ τέλους δὲ περιπίπτει ὁ Μαυροκορδάτος συχνὰ πυκνὰ εἰς παντοίας παραδρομάς, ἀναφῆρων ὡς ἰδίας τοῦ Ξενοφώντος καὶ Πλάτωνος λέξεις ὅλως ἐκείνων ἁλλοτριάς. Ἐκ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ, τὰ μὲν «Ἰουδαϊκὰ» (ἐπίτομος ἱερὰ ἱστορία) ἐκδοθέντα διαπάνη τοῦ υἱοῦ του «τοῦ σωφωτάτου, εὐσεβεστάτου καὶ ὑψηλοτάτου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας» εἶναι ὁμολογουμένως ὑποδεέστερα τῆς φήμης τοῦ ἀνδρός

τὰ δὲ «Φροντισμάτα» περιλαμβάνουσιν ἐπιστολάς, αἵτινες οὐδεμίαν οὐ-
δαμῶς φέρουσι δοῆξαν εἰς τὸ ἥθος καὶ τὴν γνώμην τοῦ ἐπιστολογράφου.

Ἀναντιρρήτως ὁ Μαυροκορδάτος ἐπολιτεύθη ἀνέκαθεν ὡς τιμίος
καὶ πιστὸς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης λειτουργός, ἐπιδειχάμενος ἐκάστοτε μεί-
ζονα φιλοδοξίαν ἢ φιλοψυχίαν· διότι πλέον ἢ ἀπαξ ἠφείδησε τοῦ σώμα-
τος καὶ ἐκινδύνευσε τοὺς μεγίστους καὶ δεινοτάτους τῶν κινδύνων ὅπως
διασώσῃ τὸ μέγα ἄξιωμα καὶ τὴν πανσθενῆ αὐτοῦ ἰσχὺν ἐν μέσῳ τῶν
ἐμοδούλων ὁμοειθῶν του. Δὲν εἶχε μὲν τσαούτην μεγαλοπρσύνην καὶ
ὕψηλὴν φίλοπατρίαν ὥστε νὰ συλλάβῃ ἐν τῇ διανοίᾳ του τὴν ἀπελευθε-
ρωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐνόμιζε δὲ ὅτι καὶ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν
καὶ πρὸς τοὺς χριστιανοὺς θὰ ἐγίνετο ὀνήσιμος καὶ διακονικός, παρέχων
μετὰ τιμίου ζήλου τὰς ὑπουργίας του εἰς τὴν κρατοῦσαν ἀρχὴν καὶ πει-
ρώμενος παντοιοτρόπως νὰ ἐξευμενίσῃ καὶ προύνη τὰς δυσμεερίκτους καὶ
ὀηριώδεις αὐτῆς ὁρμάς. Οὕτω δὲ ἀπροβουλεύτως μάλλον ἢ ἐκ βουλευτέως
ἐγένετο ὁ ἐξ Ἀπορρήτων οὐκ ἀρχῆς τῆς σχολῆς τῶν Γραικοτούρκων, ἥτις
προσβύει ὅτι τὰ συμφέροντα τῶν Ἑλλήνων δύνανται καλλίστα νὰ συ-
ναρμοσθῶσι πρὸς τὴν ὑπαρξίν τοῦ τουρκικοῦ κράτους, καὶ ὅτι ἡ ἐθελο-
δουλεία εἶναι μὲν, ἀπολύτως ἐξεταζομένη, μέγα κακόν, ἐνίοτε ὁμως
ἀπὸ κακοῦ καθίσταται ἀγαθόν, ἰσοδύναμον καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν αὐτο-
νομίαν.

Ὁ Μαυροκορδάτος εἰς οὐδεμίαν λοιπὴν ἡλθεν μεγαλεπίβολον ἐπι-
νοίαν τῆς ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἐλευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ'
ἐπεδόθη τιμίως εἰς ὑπηρετήσιν τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως σὺν τῇ εἰλι-
κρινεῖ πίστει ὅτι συνουργεί εἰς τὸ ἀγαθὸν τοῦ γένους· ὑπελάμβανε
ἐαυτὸν οἶονεῖ μεγαλόδουλον, ἐργαζόμενον ἀδόλως ὑπὲρ τοῦ θεσπότη,
συγχρόνως δὲ ἐργαζόμενον καὶ ὑπὲρ τῆς ἀνακουφίσεως τῶν περὶ αὐτὸν
μικροδούλων. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἐξαισίου πολιτικῆς καὶ διπλωματικῆς
ἱκανότητος τοῦ Μαυροκορδάτου μνημονεύεται ἐκάστοτε ἡ ἐν Κάρλοβιτς
τῷ 1699 ὑπογραφείσα συνθήκη, ἥς ἔνεκα ὁ μὲν αὐτοκράτωρ τῆς Αὐ-
στρίας, Λεοπόλδος, ἀνηγόρευσε τὸν Μαυροκορδάτον πρίγκιπα, ὁ δὲ
Σουλτάνος ἀπέδωκεν αὐτῷ μεγάλας τιμὰς. Ἀλλ' ἡ ἀναγόρευσις τοῦ
Μαυροκορδάτου εἰς πρίγκιπα ἡ βαρὺν αὐτὸν ἐλέγχεται οὕσα μῦθος. Ἡ
δὲ ἐν Κάρλοβιτς συνθήκη ἦτο ἐπακλούθημα τῶν μεγάλων νικῶν τοῦ
μεγάλου στρατηλάτου, Εὐγενίου τῆς Σαβοΐας, καὶ οὐχὶ τῆς διπλωματικῆς
μεγαλonoίας τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων. Οἱ μὲν Αὐστριακοὶ ἐπέβαλον τοὺς ὅρους
τῆς εἰρήνης, οἱ δὲ Τούρκοι, ἐκόντες ἄκοντες, ἐδέχθη νὰ ὑποκύψωσιν εἰς

τὸ θέλημα τῶν Αὐστριακῶν. "Αλλως δὲ ἡ ἐν Κάρλοβιτε εἰρήνη «ἐκρίνε-
 τήν πτώσιν τῆς ὀθωμανικῆς δυνάμεως», ὥς λέγει τις ἱστορικός, διότι δι'
 αὐτῆς ἡ Τουρκία ἀπέβγαλεν Οὐγγαρίαν, Τρανσυλβανίαν, τὸ μέγιστον μέρος
 τῆς Σλαβωνίας καὶ Κροατίας, τὴν Δαλματίαν, τὴν Ποδωλίαν, τὴν Οὐ-
 κραΐνην, τὴν Πελοπόννησον, τὴν Λευκάδα καὶ ἄλλα τινὰ μέρη. "Ωστε ἂν
 ὁ Μαυροκορδάτος εἶναι ἄξιος μεγάλων ἐπὶ πολιτικῇ συνέσει ἐγκωμίων
 ὡς φιλοτεχνήσας δῆθεν τὴν ἀξιοθαύμαστον ἐκείνην συνθήκην, τῶν αὐτῶν
 καὶ ἔτι μειζόνων ἐγκωμίων δεῖον νὰ ἀξιωθῇ ὁ Κ. Καραθεοδωρῆς, ὁ κατὰ
 τὴν συνθήκην, τὴν ἐν Βερολίνῳ, ὑπερμαχήσας τῶν τουρκικῶν συμφερόντων,
 ἴσως δὲ καὶ κατορθώσας ἔπως ἢ ὅλως ἐξηγλημένη καὶ κατεστορεσμένη
 Τουρκία ἀποβάλλῃ ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ὀλιγώτερα ἢ ὅσα κατὰ τὴν 26
 Ἰανουαρίου 1699. Οὐχὶ τοῦ Μαυροκορδάτου ὁ νοῦς ἀλλὰ τοῦ με-
 γάλου Εὐγενίου τὰ ὅπλα διέπραξαν τὴν συνθήκην· οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ ὅτι
 ὁ ἐξ Ἀπορρήτων ἠθροκίμησεν ἴσως ὡς σύμβουλος καὶ διερμηνευτὴς τοῦ
 Ῥαῖς ἐφέντη, Μεχμέτ Ῥαμῆ, ἀπαράλλαχτως ἔπως ἠθροκίμησε τῷ 1718
 κατὰ τὴν συνθήκην ἐν Πατάρβιτε, ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου υἱὸς καὶ ἡγεμὼν
 τῆς Βλαχίας, Νικόλαος· ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐν Κάρλοβιτε διαπραγματεύ-
 σεis ἐπρωταγωνίστησαν ἰδίως ὁ λόρδος Πάγκετ καὶ ὁ κόμης Κόλυερ, ἡ
 δόξα δὲ τοῦ Μαυροκορδάτου συνίσταται εἰς τοῦτο καὶ μόνον, ὅτι, εὐμε-
 νεῖα τῆς τύχης, ἐγένετο κοινωνὸς ἀξιωματημοῦ τοῦ συνθήκης, ἀφ' ἧς
 χρονολογεῖται τῆς τουρκικῆς ἀλαχῆς ἡ νέκρωσις.

Τὴν ἐμπειρίαν καὶ εὐγλωττίαν τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων περὶ πολλοῦ
 ἐποιούνοτο οἱ τότε ἄγλωσσοι καὶ βάρβαροι Τούρκοι, ἀλλὰ ζητεῖται κατὰ
 πῶσον προήγαγε τὰ γενικὰ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους συμφέροντα ἢ πρὸς
 τοὺς ὀθωμανοὺς ἄρχοντας ὁμιλία καὶ πολιτεία τοῦ Μαυροκορδάτου. Οἱ
 κανόνες τῆς περιφοράς, οὓς αὐτὸς οὗτος ὁ Μαυροκορδάτος ὑπετύπωνεν ἐν
 ταῖς ἐπιστολαῖς του, ἐμφαίνουσιν ἄνδρα, ὅλως ἄμοιρον, γενναίου, ἀκεραίου
 καὶ ἀπονήρου ἥθους. Τὸ ῥητὸν τοῦ Βυρῶνος, *le style c'est l'homme*, ἢ τὸ
 τοῦ ἀρχαίου στωικοῦ «ἀνθρώπου χαρακτὴρ ἐκ λόγου γνωρίζεται» δύναται
 καλλίστα νὰ ἐρμηνευθῇ δ' αὐτῶν, ἐν εἴδει πολιτικῆς κατηχήσεως, ἐπιστο-
 λικῶν δοκιμίων τοῦ Μαυροκορδάτου. Οὐδεὶς ἄλλος περιέγραψε δραματι-
 κώτερον καὶ γραφικώτερον τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων τὰς βασιάνους καὶ τὰς ἀνεκ-
 φράστους ἀγωνίας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλικοῦ βίου· ἀλλ' ὅμως αὐτὸς
 ὁ ἐν λόγοις φρίσων πρὸς τὰ δεινὰ ταῦτα, δὲν διαλείπει ἀπὸ πρῶτας μέχρις
 ἐσπέρας φοιτῶν εἰς τῶν πασάδων τὰ μέγαλα, ἀρεσκυόμενος πρὸς τοὺς
 βαζίρκα, ἀπομιμούμενος δὲ μᾶλλον τὸν κοχλίαν, ὅστις προσκολλᾷται

πρὸς πάντα, ἢ τὴν μέλισσαν, ἥτις οὐδέποτε πρὸς οὐδέν προσιζάνει σαπρὸν.
 Ἐν ταῖς πολιτικαῖς τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων ἐπιστολαῖς διαφαίνεται ἡλίως
 φαινότερον πᾶσα τοῦ ἀνδρὸς ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία. Ἐν πρώτοις ὁμολογεῖται
 ὅτι καὶ τὰ τῆς κρατοῦσης ἀρχῆς καὶ τὰ τῆς Ἐκκλησίας «κακῶς φαί-
 ρονται». Ἡ Ἐκκλησία εἶναι μέρος τοῦ ὅλου· ἀπ' οὗ δὲ τὰ τῆς Τουρ-
 κίας διαρρέουσι καὶ φθίρονται «ἀνάγκη καὶ τὰ κατὰ μέρος ἐκείνην
 συμφθεῖσθαι καὶ συναπόλλυσθαι». Ἐφ' ὅσον ἀρρώσκει τὸ κράτος, δὲν
 εἶναι δυνατόν νὰ ὑγιαίνῃ ἡ Ἐκκλησία, «τοῦ ὅλου σώματος κακῶς ἔχοντος
 οὐκ ἂν ποτε ὁ πούς ἢ ἡ χεὶρ ἢ ἄλλο τι τῶν αὐτοῦ μερῶν ὑγιαίνειν
 δύναιτο». Τοῦτο εἶναι ἀληθέστατον, ἐντεῦθεν ὁμῶς οὐδαμῶς ἔπεται ὅτι
 αἱ τύχαι τῆς ἐκκλησίας κρέμονται ἐκ τῶν τυχῶν τοῦ τουρκικοῦ κράτους
 ἢ ὅτι ἀπολλυμένης τῆς τουρκικῆς ἀρχῆς συναπόλλυται καὶ τὸ Πατρι-
 αρχεῖον. Οὐδὲν οἰκρότερον, κατὰ τὸν Μαυροκορδατόν, τῆς ἀθλιότητος τοῦ
 αὐλικοῦ βίου. «Ἐγὼ δὲ τοῦ αὐλικοῦ βίου (ὦ, φεῦ, κακῶ) διαίμον
 χρησάμενος, συνείλημαι) τὴν ἀθλιότητα περιγράφων, παρὰ δικαίῳ κρι-
 τῆς συγγνώμης ἄξιός εἶην». Ποίων δὲ δεινῶν δὲν εἶναι ἐμπεπλησμένοι
 τοιοῦτος βίος; πρὸς τίνας δυσχερείας δὲν εἶναι συμπεφυρμένοι; «Οὐχ
 ἰσχύοντες πληρῆς, οὐχὶ κινδύνων μεστέες, οὐχ οἱ πλείους τῶν κατὰ τὴν
 παροῦσαν τοῦ χρόνου φορὰν κρατούντων, ἄδικοι, ὑπερόπται, ὑποπτοι, ὑπε-
 ρήφανοι, ἀνηλεεῖς καὶ, ἵνα συνελὼν εἴπω, παντὶ κακίας εἶδει κατεν-
 λημμένοι;» Οὕτω δὲ πεφυκότες οἱ Τούρκοι, φέρονται ἀπηγῶς πρὸς τοὺς
 ὑπουργοῦντας, «καὶ οὐ μόνον καὶ τὰ σμικρότατα τῶν ἀμαρτημάτων πι-
 κρῶς παιδεύουσιν, ἀλλὰ καὶ ὅσα ἐξ οἰκείας ἀνοίας καὶ ἀβουλίας κακῶς συμ-
 βαίη αὐτοῖς, ἐκείνοις ἐπιφορτίζουσι, τὸν ἐκεῖθεν ἀναφυόμενον φόγον ἀπο-
 κρουόμενοι καὶ πάντοθεν ἑαυτοῖς τὸ ἄμωμον μνῶμενοι»· ὁ ἔστι, οἱ κρα-
 τοῦντες Τούρκοι ὑπελάμβανον ἑαυτοὺς τοσοῦτον ἀναμαρτήτους, ὥστε ἡσα-
 πρόθυμοι νὰ παιδεύωσι πικρῶς τὸν Μαυροκορδατόν οὐ μόνον διὰ τὰ ἐν
 δεχόμενα σμικρότατα τούτου σφάλματα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἰδίας αὐτῶ
 τῶν Τούρκων ἀβουλίας. Ὁ δὲ Μαυροκορδατός ἠδύνατο μὲν, ἂν ἤθελε,
 νὰ μιμηθῇ τὸν θεῖον Πλάτωνα, ἀποφεύγων παράνομον καὶ ἀνεπίδεκτον
 βελτιώσεως πολίτευμα, ἀλλ' ἐκ φιλαυτίας καὶ φιλαρχίας μεγαλοδουλοῦ
 προέκρινε μᾶλλον νὰ ὑπομείνῃ πᾶσαν τιμωρίαν, νὰ περιπέσῃ δὲ εἰς πάντας
 κινδύνους ἢ νὰ διαλύσῃ τὴν πρὸς ὧμους δεσπότης χαλεπὴν καὶ ἐπικίν-
 δυνον οἰκετείαν του. Κλαίει λοιπὸν καὶ θδύρεται δουλοπρεπῶς ὅτι οἱ
 Τούρκοι δὲν ἐκτιμῶσι κατ' ἀξίαν, οὐδὲ ἀμείβουσι τὰς μεγάλας καὶ πο-
 λυτίμους καὶ ἐξόχους αὐτοῦ ὑπουργίας καὶ θητείας ἐπὶ καλῶ τοῦ κράτους

αὐτοῖς δὲ μετὰ πολλῆς εὐθύτητος καὶ μετ' ἐξαισίου φρονήματος καὶ μεγάλης ἐτοιμότητος ἐκτελέσσαι τὰ προσταχθέντα, καὶ αὐτοῖς τοῖς ἐν-
τειλαμένοις μερίστην δόξαν καὶ εὐφημίαν περιάψασιν, οὐ μόνον τοῖς
ἔργοις ἥκιστ' ἀντιμετροῦσι τὰς ἀμοιβάς, ἀλλὰ τούτων ἔνιοι οὐδὲ μέχρι
λόγων εὐγνώμονος ψυχῆς σημεῖα διδόναι, φειδόμενοι λόγων οὐδὲν μείον
ἢ χρημάτων, καὶ εὐλαβούμενοι, μήπου, τῇ θαφιλείᾳ τῶν προστηκόντων
λόγων, συνεκρυῇ καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἀρχῆς καὶ χαμᾶζε πέσῃ τὸ ὑπε-
ρανυστὸς τῆς δυνάμεως· οὐδ' ἀποκρίναι ἴσασι τοῦ σοβαροῦ τὸ ὑπέροφρον,
καὶ τοῦ ἀρχικοῦ ἥθους διαστέλλειν τὸ τυραννικόν, ἀλλὰ μόνη τῇ ἀγριό-
τητι τοῦ προσώπου καὶ τῇ τῶν θφρῶν ἀνατάσει βῆρος ἑαυτοῖς οἴονται
προσπορίζεσθαι. Τίς δὲν θαυμάζει ἐνταῦθα τὴν πιστὴν καὶ κατὰ φύσιν
περιγραφήν τοῦ χαρακτῆρος τῶν Τούρκων;

Ὁ ἐξ Ἀπορρήτων ἀνέχεται εὐαγγελικῶς τὴν παρὰ τῶν Τούρκων
περιφρόνησιν, εἰ καὶ ἀσχάλλει καὶ ἀγωνιᾷ καὶ θορυβεῖται ἐπὶ τῇ τυ-
ραννικῇ τῶν πασάδων ἐπάρσει καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν ἐρωτᾷ ἂν εἶναι δυνατόν
ἀνὴρ, καλῶς πεφυκώς, νὰ ὑπομένη τοιαύτην τινὰ περιφρόνησιν καὶ ὑπε-
ροφίαν; Πρὸς τούτοις ὑφίσταται μετὰ θαυμαστῆς χριστιανικῆς ταπεινο-
φροσύνης καὶ τὰς ὕβρεις, ἃς κατ' αὐτοῦ «ἐξεμοῦσιν» οἱ πασάδες, καὶ
τὰς «οὐκ ἀληθεῖς» διαβολὰς, ἃς ἐκχέουσι, καθάπερ οἱ ὄφεις τὸν ἴον.
Πάντων ὁμοῦ ἀφόρητον εἶναι ἕτερον τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων «πάθημα» ἂν
οὗ δηλαδὴ «ἐδούλευσε ἐνὶ τινὶ τούτων (τῶν πασάδων) μετὰ μεγίστης
ἐπιμελείας καὶ ἀκεραιότητος» ἂν οὗ «ἄγριον ὄντα» διὰ πολλῶν πόνων
καὶ ἰδρώτων ἐτιθάσευσεν καὶ τὴν «αὐτοῦ εὐνοίαν ὅπως οὖν περιεποιήσατο»
— ὁ οὕτως μὲν ἐξημενισμένος καὶ ἐξημερωμένος πασὰς αἰφνης ἀπο-
θνήσκει, ὁ δὲ δυστυχὴς Μαυροκορδάτος ἀναγκάζεται πάλιν «νέω» καὶ
ἀθήγει θεσπότη ὑποκλῖναι τὸν αὐχέναν. Οὕτω δὲ καθ' ἣν χρόνου
στιγμὴν ἤλπιζε, μετὰ τὸν σταδίου δρόμον, νὰ καταλάβῃ ὅσον εὐπω τῆς
εὐτυχίας τὸ τέρμα, πάλιν ἀνέλκεται ὁ δύστηνος ἐπὶ τὴν ὑπληγῆρα «καὶ
πάλιν (λέγει) ἐν τοῖς πρωτοπείροις ἐξεταζόμεθα καὶ τοὺς ἐξαντληθέντας
καμάτους ἐλασινῶς ἀπ' ἀρχῆς ἀναιμετροῦμεν καὶ τὸν αὐτὸν τῆς δουλείας
λίθον πολλάκις κυλίσμεν κατὰ Σίσυφον». Αἱ φράσεις «ὑποκλῖναι τὸν
αὐχέναν» καὶ «κυλίσαι τὸν τῆς δουλείας λίθον» ἔχουσι τι βδελυρῶς ἐ-
θελόδουλον, ἀναμιμνήσκουσι δὲ τοὺς ἀθανάτους τοῦ Μεγαρέως ποιητοῦ
στίχους, οὗς ὁ Μαυροκορδάτος βεβαίως θὰ ἐγίνωσκεν, διότι τοὺς στίχους
τούτους σεσηγημένως πως ἐφαρμόζει αὐτὸς πρὸς ἑαυτόν.

οὐποτε δουλείῃ κεφαλὴ ἰθεῖα πέφυκεν,
ἀλλ' αἰεὶ σκολιή, καυχένα λοξὸν ἔχει.
οὔτε γὰρ ἐκ σκίλλης ῥόδα φύεται, οὐδ' ὑάκινθος,
οὔτε ποτ' ἐκ δούλης τέκνον ἔλευθέριον.

Βεβαίως δὲν ἠδύνατο ὁ Μαυροκορδαῖος νὰ ὑψαυγενῇ ἀκινδύνως ἐν μέσῳ ἀγρίων Τούρκων, ἠδύνατο ὅμως νὰ ὑποκεράσῃ δλίγον τὴν ὑπηρετικὴν καὶ δουλικὴν αὐτοῦ ἀφροσύνην. νὰ μὴ ἐκπέμπῃ δὲ ἐκάστοτε γοεράς κραυγὰς ἐφ' οἷς πάσχει ἐξευτελισμοῖς, ἀφ' οὗ αὐτὸς οὕτως ἔκρουεν αὐτομάτως τὰς θύρας τῶν πασάδων. Ἀπ' ἐναντίας, στηλιτεύει μὲν ἐν τῷ κρυπτῷ τὴν ὠμότητά, τὴν βλακείαν καὶ τὴν ἔπαρσιν τῶν Τούρκων, οὐδεμιᾶς δὲ παραμελεῖ εὐκαιρίας ὑποκειμένου λόγου νὰ θεραπεύσῃ καὶ κολακεύσῃ τοὺς οὕτως ἐστηλιτευμένους, ἐξαίρει δὲ ἐκάστοτε τὰς πιστάς καὶ τιμίας ὑπηρεσίας του· ὅποτεν δὲ ἐπέλθῃ τις κίνδυνος, τότε πλέον ὁ ἐξ Ἀπορρήτων καθίσταται εἰς ἀπόνοιαν καὶ ἀθυμίαν, κλαίει τὴν ἰδίαν ἀθλιότητα, κλαίει πρὸ πάντων «ὅτι ἡ τῆς φρονήσεως μαγνητὶς μέναι ἀνενέργητος καὶ οὐκ ἔχομεν ὅπως ἀπευθύνωμεν τὸν πλοῦν»· ἐπὶ τέλους δὲ, ἐν μέσῳ τῆς δδνηρᾶς ταύτης ἀπογνοίας, παρηγορεῖ ὅπως οὖν ἑαυτὸν ἐπιλέγων κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν βυζαντινὴν παράδοσιν «Θεῷ μόνον τὰς ἐλπίδας ἀναρρίπτομεν καὶ τῇ ἐκείνου προνοίᾳ τὰ καθ' ἡμᾶς ἐπιτρέποντες, εὐχαῖς ταῖς ἀπὸ καρδίας τὸ πάθος παρὰ μυσθόμεθα».

Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὁ πάντα κινῶν λίθον πρὸς ὑπηρετήσιν τῶν κρατούντων, καταλαμβάνεται ὑπὸ δεινοῦ φόβου ἅμα τυχὼν τοῦ ποθομένου. Πρὸς τίνα φίλον, συγχαρέντα αὐτῷ δι' ἕπερ ἔλαβεν ὑψηλὸν ἀξίωμα. ἀποκρίνεται. «Ἐγὼ δὲ ὅλος εἰμὶ φροντίς, ὅλος ὀρρώδια καὶ φόβος· καὶ γὰρ φροντίζω ὅπως ἔξω καλῶς χειρίσασθαι τὸ ἐμπιστευθέν μοι λειτουργήμα· καὶ ὀρρώδῃ μὴ που, ζήλῳ τῷ πρὸς τὸν κρατοῦντα παρὰ κρουσθεῖς, Θεῷ προσκρούσω, ἢ, διὰ τὴν εἰς Θεὸν εὐσέβειαν, τοῦ ἄρχοντος τὴν γνώμην ἐν τισὶ παρὰδραμὼν, τὴν ὀργὴν ἐκείνου κατ' ἐμοῦ διεγείρω». Ἀφ' οὗ δηλαδὴ ἐποίησε τὰ ἀδύνατα δυνατὰ πρὸς ἀπόλαυσιν τοῦ πολυποθῆτου ἀξιώματος, κατελήφθη ὑπὸ φόβου καὶ τρόμου μήπως προσκρούσῃ εἰς τὸν Θεὸν ἕνεκα τοῦ πρὸς τοὺς Τούρκους διαπύρου ὑπηρετικοῦ ζήλου του, ἢ, μήπως διὰ τὴν εἰς Θεὸν εὐσέβειαν, παραβλέπων ἐν τισὶ τὸ τυραννικὸν τοῦ ἄρχοντος θέλημα, διεγείρῃ ἐναντίον ἑαυτοῦ τῶν Τούρκων τὴν ὀργήν!

"Οσοι ἀνέγνωσαν τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῶν «Χαρακτηρῶν» τοῦ Θεοφράστου ἐνθυμούνται βεβαίως τὸν εὐστοχον αὐτόθι χαρακτηρισμὸν τοῦ εἰρωνος ἀνθρώπου, τοῦ εἰδότος δηλαδὴ τὴν τέχνην τοῦ προσποιεῖσθαι. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μαυροκορδάτου δύνανται τις νὰ σταχυολογήσῃ κάμπολλα πρὸς μεῖζονα ἐρμηνεῖν καὶ διατίθεσιν τοῦ βραχέως ἐκείνου κεφαλαίου. Ὁ ἐξ Ἀπορρήτων, ἀπαριθμῶν τοὺς κανόνας «τοῦ προσφέρεσθαι τοῖς ἀνθρώποις» λέγει ὅτι μακαριότης μὲν εἶναι ἡ κτήσις τῶν ἀγαθῶν, τῶν ἀποτελούντων τὴν ἐλευθεριότητα τοῦ ἥθους καὶ καθόλου τὸ ἔρρυθμον ἐν τε τοῖς ἥθεσι τῆς ψυχῆς καὶ ἐν τοῖς κινήμασι τοῦ σώματος, οὐδὲν ἦττον ὅμως λυσitteλὴς ὁμολογεῖται καὶ ἡ ἐπιτηδεύσεις καὶ ὁ σχηματισμός· καλὴ μὲν ἡ ὑπαρξίς τῶν πλεονεκτημάτων, καλὴ δὲ, μετὰ τὴν ὑπαρξιν, ὅταν στερώμεθα ταύτης, ἡ δόκησις. Πρῶτη μὲν τὸ ἀμοιρεῖν ἑλαττωμάτων, ἀλλ' ὅταν μὴ συμμετέχωμεν ταύτης, καὶ «τὸ συγκαλύψαι τὴν ἀκλήριαν» εἶναι «μετοχὴ εὐπορίας»· δηλαδὴ καλὴ εἶναι ἡ ἀρετὴ, ἐν ἑλλείψει ὅμως ταύτης, καλὴ εἶναι καὶ ἡ προσποίησις καὶ πλαστὴ ἀρετὴ· βδελυρὰ μὲν καὶ βέβηλος ἡ τῆς ὑποκρίσεως κιβδηλία παρὰ τῷ Θεῷ, ὅστις, καρδιογνώστης ὢν, «οὐδαμῶς ἀνέχεται ψυχὴν γλῶσσην ἀντιθεγγομένην, φιλεῖ δὲ ἀπλότητα καὶ ἀρετὴν». Παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ὅμως, οἵτινες, ἀγνοοῦντες τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ, κρίνουσιν ἀπὸ τῶν φαινομένων τὰ ἀφανῆ, αἱ ὑπολήψεις ἀπομάττονται ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν. Συνιστᾷ ἐπομένως ὁ Μαυροκορδάτος «σχῆμα τι ἀρετῆς ἀμωσγέπως ἐπιπολάζον» τοῦτέστι ψευδῆ ἀρετὴν. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ὁ ἀνὴρ δεῖον νὰ ἦναι δυσφώρατος· νὰ ἐπιτηδεύῃ τοσαύτην ὑγρότητα ἥθους ὅση ἀρλεῖ πρὸς διάσωσιν τῆς ἐπιφάσεως· νὰ μὴ ἔχῃ μηδεμίαν ἐστίαν ἥθους μόνιμον ἀλλὰ νὰ προσταρμόζῃ ἑαυτὸν πρὸς τοὺς ἄρχοντας, νὰ μιμῆται δηλ. τὸν Ἀλκιβιάδην, ἐν Ἀθήναις μὲν ὑποτρειφοῦντα καὶ πολυτελῶς ζῶντα, ἐν Λακεδαιμονίᾳ δὲ κειρόμενον ἐν χρεῶ καὶ τριβωνοφοροῦντα καὶ ψυχρολουτοῦντα, ὡς λέγει περὶ τοῦ Χαιρωνείας φιλόσοφος· νὰ μιμῆται τοῦ πολυπόδου τὰς τροπὰς, νὰ ἔχῃ ὥς ἐκχάστοτε ἐν νῶ ὅτι ἡ μὲν ὑπόκρισις σώζει, ἡ δὲ παρρησία ἀποπτέινει· νὰ προσφέρηται θεραπευτικῶς καὶ ταπεινῶς, προσπαθῶν νὰ μάλασση διὰ τῆς κολακείας καὶ ὑποκλινούς διακονίας τὸ ἀτεγχετον καὶ ἀδυσώπητον τῶν ἀρχόντων. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τοῦ βίου, λείπει μόνον ἡ καθιέρωσις τῆς διδασκαλίας, ὅτι δεῖον νὰ ἀποφεύγωμεν τὴν κακίαν οὐχὶ διὰ τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐναντίας κακίας! Το περὶ «προσποιήσεως τῆς ἀρετῆς» δόγμα τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων γίνεται φανερόν καὶ

δὴ καὶ ψηλαφητὸν ἐκ τῆς δε τῆς περικοπῆς. «Ὁ τῶν ἡθῶν κόσμος ἀγαθὸν ἔστι μέγιστον ἐν ἀνθρώποις· ψυχῆς γάρ ἐστι κάλλος, καὶ τούτων πολλῶν ὀλίγοι τινὲς διαφέρουσιν. Ἐὰν δέ τις τὸν κόσμον ἀπαρτίσῃ μὴ θυνθῇ, κακείνῳ μηδαμῶς ἀμελείσθω, ἀλλὰ τὸ ἐλλείπον καλλυπίζετω· καὶ εἰ μὴ ἐν ἀρετῇ εἴη, ὁμῶς δοκεῖν πειράσθω οὐ πρὸς ἀπάτην καὶ βλάβην τινός, ἀλλ' ἵνα μὴ, τὴν στέρησιν ἀπαυθαριζόμενος, δόξῃ πάνπαν ἀναιδής. Καὶ ὁ πρὸς ἀρετὴν σχηματισμὸς ἀρετῆς ἐπιδείκνυσιν μορφήν καὶ πόθον αὐτῆς αἰνίττεται.»

Διὰ τούτων καὶ παραπλησίων παραινέσεων τὸ ἐλληνικὸν γένος ἐκινδύνευε νὰ ἀποβάλῃ παντελῶς, πρὸς τῇ πολιτικῇ, καὶ τὴν ἡθικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν. Ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος ἔγραψε καὶ ὑποθήκας περὶ τοῦ «πῶς δεῖ τοῖς κρατοῦσιν ὁμιλεῖν» πῶς δηλαδὴ ὠφείλουν οἱ Ἕλληνες νὰ φέρονται πρὸς τοὺς Τούρκους, αἱ ὑποθήκαι δὲ αὐταὶ εἶναι βαθείας καὶ φωτεινῆς φρονός μοναδικὸν ἀπαύγασμα. Οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον «κακοῖς ὁμιλῶν καὶ τὸς ἐκβήσῃ κακός»· οὐδὲν ἄπορον λοιπὸν ἂν ὁ ἐξ Ἀπορρήτων ἔνεκα τῆς πρὸς τοὺς Τούρκους συγγῆς ὁμιλίας του, πολλὰ μὲν ἐδίδαξε τοὺς Τούρκους, πολλὰ δὲ καὶ αὐτὸς οὗτος παρὰ τῶν Τούρκων ἐδιδάχθη. Εἶχε δὲ, ὡς φαίνεται, ὁ ἐξ Ἀπορρήτων πρὸ ὀφθαλμῶν οὐχὶ τὸ τοῦ Σόλωνος παράγγελμα «ὡς ἥκιστα ἢ ὡς ἄριστα ὁμιλεῖν» οὐδὲ τὸ τοῦ Αἰσώπου «ὡς ἥκιστα ἢ ὡς ἥδιστα» ἀλλ' ἑτέρον τι, τὸ «ἀεὶ καὶ ὡς ἥδιστα ὁμιλεῖν». Κατὰ τὸν Μαυροκορδάτον, ὁ χριστιανὸς δεόν νὰ ὑποκρίνηται ἀναισθησίαν τῶν παρὰ τοῦ τυράννου κακῶν· νὰ ἐπιδεικνύῃ ὡς εὐεργετήματα τὰς ἀδίκως προστρεβομένας αὐτῷ πληγὰς· νὰ διασταλπίξῃ τὴν τῶν χρημάτων ἀφαίρεσιν ὡς περὶ ζώης λύτρα· νὰ ὀνομάξῃ τὰ δεσφύα καὶ τὴν φυλακὴν ὡς σβεστήριον μίσους ἐχθρῶν· νὰ ἀποκαλῇ ἀνάπαυσιν μὲν τὴν ἐξορίαν, τὴν δὲ φυγὴν βασκαίνοντων ὀφθαλμῶν στέρεσιν· νὰ ἐφευρίσκη πάντοτε κάλλιστα ὀνόματα πρὸς δόλῳ τῶν λυπηροτάτων, κακῶς δὲ πάσχων νὰ κηρύττῃ ὅτι εὐεργετεῖται. Πρὸς τοὺς κρατοῦντας Τούρκους, πρέπει νὰ πολιτεύωνται οἱ χριστιανοὶ μετὰ δέουσαν ἐπαινοῦντες ἐκάστοτε τὴν μεγαλόνειαν αὐτῶν καὶ τὸ ἀπταιστον, μετὰ πολλῆς δὲ ὑποστολῆς καὶ περισκέψεως λαλοῦντες «ὅποτε τὸ σιωπᾶν ἐπικινδύνον». Ὅταν οἱ τῶν κρατούντων ὑπηρεταὶ ἦναι ἡναγχασμένοι νὰ ἐξαγγέλλωσιν, εἰς ἐπήκοον τῶν προϊσταμένων, ἰδίαν γνώμην, ἀνάγκη νὰ ἐξαγγέλλωσιν αὐτὴν μετὰ φειδοῦς καὶ μεγάλῃς περιστολῆς καὶ τιμῆς προστηκόντων προσδιορισμῶν. Ὅποτε δὲ οἱ ἄρχοντες Τούρκοι γαυριῶν καὶ τῷ ἰδίῳ φρονήματι ἀβρύνωνται, τότε καὶ μάλιστα (ἐπιλέγει ὁ ἐξ

Ἀπορρήτων) χαίρειν ἔδωτες αὐτοὺς, ἢ οὐ συναινοῦμεν, οὐτ' ἐπαινοῦμεν, ἀλλ' οὖν οὔτε τὴν ἡμετέραν δυσἀρέσκειαν ἐκφαινομένην, δεῖθεν οὐκ ἀπαινοῦντες, ἀλλὰ χαίμεν καὶ νενευσκότες, καὶ τῇ ἀφασίᾳ θαυμασμὸν μάλλον ὑποκρινόμενοι ἢ κατηγορίαν προσποιούμενοι κτλ.» Τὸ «χαίμεν νενευσκότες» χαρακτηρίζει ἐκφραστικώτατα ἐν δυὶ λέξεσιν ὅλον τὸ πολιτικὸν τοῦ Μαυροκορδάτου σύστημα.

Οὐδαμῶς ἀννούμεθα ὅτι ὁ ἀείδιμος ἀνὴρ ἦτο ἐκ τῶν λογιστῶν καὶ εὐσεβεστάτων συγχρόνων Ἑλλήνων, ἀπέβη δὲ καὶ χρήσιμος πρὸς τινὰς ἐλληνικὰς κοινότητας, κατὰ τὰ ἐνόντα προσηλάσας αὐτὰς ἀπὸ τῆς καταδυναστείας τῶν πασάδων. Ἐποιήσατο καὶ θαυμάσις χορηγίας, δωρησάμενος εἰς πολλοὺς ναοὺς φελόνια, ἐπιτραχήλια, ἀργυρὰ πολυκάνδηλα καὶ διασκοπτήρια, προκίσας τρεῖς ἢ τέσσαρας «ἀρχοντοπούλας» προστενεγλῶν δὲ διασχίλια ἢ τρισχίλια γρέσια ἐπ' ἀγαθῷ ἀπόρων μαθητῶν. Τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων τὸ φιλόδοξον καὶ τὴν ἔνθερμον ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας σπουδὴν ἐκθειάζει· καὶ ὁ Οἰκονόμος ἐν τῇ συγγραφῇ περὶ τῶν Ἑβδομήκοντα Ἑορμηνευτῶν, λέγων «τὴν ἀρίζηλον αὐτοῦ εὐσέβειαν καὶ τὴν παντοδαπὴν σοφίαν καὶ ἐγκαρπον πολυγλωττίαν», ἐτι δὲ καὶ τὴν περὶ τὰς θείας Γραφὰς βυβαῖαν μελέτην, διηγεῖται· μὲν ἡ ἱστορία, κηρύττουσι δὲ καὶ τὰ σωζόμενα, καὶ χειρόγραφα καὶ ἐκδεδομένα». Οὕτως ἦτον ἐξυμνήθη ἡ τοῦ Μαυροκορδάτου εὐσέβεια ὑπὸ τῶν συγχρόνων διδασκάλων καὶ ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων, καὶ τις μάλιστα ἐκ τῶν μάλλον βεβακχευμένων ἐπαινετῶν αὐτοῦ, διηγεῖται ὅτι τοσαύτην εἶχεν ὁ ἀνὴρ ἔνθερμον θεοσεβείαν, ὥστε «προσηύχετο καλῶν, ἱστάμενος, βαδίζων, ἱππεύων, ἐν τῇ αὐτῇ ὁμιλῶν τοῖς κρατοῦσι, ἐν τῇ κλίνῃ ἢ δὴ γυμνῶν εἰς ὕπνον, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ὕπνῳ». Ἐπὶ πάντιν ὁ ἐξ Ἀπορρήτων πιστῶς πάντοτε καὶ τιμῶς ἐθίγευσε παρὰ τοῖς Τούρκοις, παρὰ τῇ δὲ ὁ προμνημονευθεὶς ἐγκωμιογράφος ὅτι, ἂν μὴ ἐφέρετο ὁ Μαυροκορδάτος μετ' εὐθύτητος καὶ εὐσυνειδησίας «ἤθελε προσάψει ἀνεξάλειπτον κηλίδα οὐ μόνον εἰς τὸ γένος τῶν Γραικῶν ἀλλὰ καὶ σχεδὸν εἰς ἀπαντας τοὺς χριστιανούς». Δὲν ἦτο μόνον εὐσεβὴς ἀλλὰ καὶ φιλόστοργος· ἂν τὸν διδάσκαλον τῶν τέκνων αὐτοῦ, Ἰάκωβον Μάνον τὸν Ἀργεῖον, ἀνηγόρευεν ἡ μεγάλη Ἐκκλησία ὕπατον τῶν φιλοσόφων (τὸ Πατριάρχεον, πλὴν τῶν ἄλλων πολλῶν καὶ πολυνόμων ὁφειλῶν, ἐχειροτόνει καὶ φιλοσόφους ὅπως ἐχειροτόνει πρεσβυτέρους καὶ ἐπισκόπους) ἡ χάρις ὁφείλεται βεβαίως εἰς μόνην τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων τῇ φιλοστοργίαν, ἥτις δὲν ἤθελε νὰ φανῇ ἀμνημῶν πρὸς τὸν ἐξ Ἀργεῶς ἀριστοτελικόν

φιλόσοφον. Καὶ ἕτερος σχολάρχης, ὁ ἐκ Λέσβου Ἰωάννης Τζανῆς ἢ Τζανέτος, ἀνηγορεύθη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας, ὕπατος τῶν φιλοσόφων, τῇ προτάσει καὶ θελήσει τοῦ αὐθέντου Γρηγορίου Γ' ἰκίκα, ἐγγόνου τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος ὕπατος τῶν φιλοσόφων, ὁ ἐξ Ἀργούς Ἰάκωβος Μάνος, εὐγνωμονῶν συνέταξεν ἐπικηδεύς καὶ ἐγκωμιαστικούς λόγους εἰς Ἀλέξανδρον καὶ Νικόλαον Μαυροκορδάτον· τοῦ δευτέρου δὲ ὕπατου τῶν φιλοσόφων, τοῦ Λεσβίου Τζανῆ, σώζεται ἐπ' ἴσης λόγος πανηγυρικός, «διαλαμβάνων τὸν περιφανῆ βίον τοῦ ὑψηλοτάτου καὶ σφωτάτου αὐθέντου πάσης Οὐγγροβλαχίας, Νικολάου Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου» καὶ δηλωτικὸς τῆς μεγάλης τοῦ ἀνδρός φιλοσοφίας.

Ὁ ἐξ Ἀπορρήτων ἦτο ὁμολογουμένως ἐκ τῶν προεξαρχόντων «διπλωματῶν» τῆς ἐπτακαίδεκάτης ἐκατονταετηρίδος, ἀλλ' οὐδὲν διέπραξεν, οὐδὲν ἐπεχείρησε νὰ πράξῃ ὑπὲρ τῆς ἀνορθώσεως τοῦ χιμαὶ κειμένου γένους, ἤρκεσθαι δὲ μόνον νὰ σκιαγραφῇ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ περὶ προσποιήσεως τῆς ἀρετῆς δόγμα, καὶ νὰ ὑποτυπώσῃ παραινέσεις, ἐμπρεπούσας μᾶλλον εἰς ἐρπυστικά ζῶα ἢ εἰς ἀνθρώπους, συναισθανομένους τὸν βαρὺν τῆς δουλείας ὄγκον, καὶ ἐπωδύνως ἀγωνιζομένους ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας. Ἀλλὰ τὸ ἀξίωμα τῶν Διερμηνευτῶν ἐνεκυρόνησεν ἀξίωμα ἕτερον, τὸ τῶν ἐλλήνων ἡγεμόνων τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν· πᾶς ἕκαστος Διερμηνευτῆς ἐνόμιζεν ἑαυτὸν ἐπιδοξον ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας ἢ τῆς Μολδαβίας, ὁ πρῶτος δὲ τῆς Οὐγγροβλαχίας αὐθέντης ὑπῆρξεν ὁ εὐπαιδεύτος τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων υἱός. Ἐνιοὶ τῶν Διερμηνευτῶν ἐφιλοτιμήθησαν νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς πολυειδεῖς τοῦ γένους χρεῖας, ἀλλ' οἱ πλείστοι τούτων ἰδιοποιήθησαν ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα, ἀνεβίβασαν καὶ κατεβίβασαν πατριάρχας, πρὸς κορεσμόν προσωπικῶν παθῶν ἢ ἐπὶ ἰδιωφελείᾳ, ἀπένειμαν ἐπὶ μισθῷ ἐπισκοπικὰ ἀξιώματα, περιέθαλψαν δὲ πολλαχῶς τὴν σιμωνίαν. Ὅτι ἔνιοι τούτων ὑπέστησαν οἰκτρὸν θάνατον, ὁ μὲν ὡς ῥωσσόφρων, ὁ δὲ ὡς γαλλόφρων κτλ., εἶναι βεβαίως πᾶν λυπηρὸν· ἀλλ' οἱ μετιόντες τὴν ἀρχὴν τοῦ Διερμηνευτοῦ, προεγίνωσκον καλλίστα ὅτι ὑπεδύοντο κίνδυνον, ἠφείδουν ὅμως ἐκ τοῦ προτέρου τῆς ζωῆς των διὰ τὸ πολὺ καὶ ἀκάθεκτον τῆς φιλοδοξίας καὶ φιλαρχίας των· οὐδὲ εἷς ἐκ τῶν Διερμηνευτῶν ἐπεδίωξε τὸ ἀξίωμα μόνον καὶ μόνον ὅπως καταστῇ χρήσιμος εἰς τὸ γένος, οὐδὲ εἷς ἦρθη εἰς τοσοῦτον ὕψος φιλοπατρίας, ὥστε νὰ γίνῃ ὑποβλεψὺς ἐθνωφελούς τινας ἀναπλάσεως, οἱ πλείστοι δὲ ἠκολούθησαν κατόπιν τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων, μετὰ

ορησκευτικῆς εὐλαβείας διαφυλάξαντες τὰ πολιτικά ἐκείνου παραγγέλματα.

Οἱ ἡγεμόνες τῶν παρὰ τὸν Ἰστρον Ἡγεμονιῶν ἦσαν des esclaves titrés, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ παρ' αὐτοῖς ὑπογράφοντος Ῥίξου τοῦ Νερούλου, ἀλλὰ καὶ οὗτοι οὐδεμίαν παρέσχον μόνιμον καὶ διαρκῆ ὑπηρεσίαν εἰς τὸ γένος καὶ τὰ γράμματα τῶν Ἑλλήνων. Συνέστησαν τυπογραφεῖα καὶ ἑλληνικὰς σχολὰς, ἀπήλλαξαν τῆς δουλείας τοὺς ἐγγωρίους γεωργοὺς, ὑπεκέρασαν τὰ δεινὰ τῆς ἀγχαρείας, ἐνεκαίνισαν παρὰ τοῖς εἰς βαθύτατον ἀμαθίας ζόφον βεβυθισμένοις Μολδοβλάχοις ἀρχὰς πολιτισμοῦ καὶ ἡμερώσεως, ἀλλ' οὐδέποτε οὐδαμῶς ἐπενόησαν σπουδαίως νὰ ἐξελληνίσωσι τὸν ἐγγώριον πληθυσμόν. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα ἐσπούδασαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀναπτύξωσι τὸ ἐθνικὸν φρόνημα καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν Μολδοβλάχων, διὰ τῆς μεταφράσεως τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Γραφῆς εἰς τὸ δακικὸν ἰδίωμα, καὶ τῆς συντάξεως τῶν πρώτων τῆς βλαχικῆς γλώσσης γραμματικῶν. Ὡς ἄλλοτε τὸ Πατριαρχεῖον κατεσκεύασε διὰ τοῦ Κυρίλλου καὶ τοῦ Μεθοδίου σλαβικά γράμματα χάριν τῶν Βουλγάρων, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου, ὁ αὐθέντης Κωνσταντῖνος προσέταξε νὰ κατασκευασθῇ διὰ χαρακτῆρων δεδανεισμένων ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ σλαβικοῦ ἀλφαβήτου βλαχικὴ γραμματικὴ, προωρισμένη εἰς διδασκαλίαν τοῦ κοινοῦ λαοῦ· κατ' ἐπιταγὴν δὲ τοῦ αὐτοῦ ἡγεμόνος, τὸ Εὐαγγέλιον ἀνεγινώσκετο βλαχιστὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις πρὸς φωτισμόν καὶ ἐποικοδόμησιν τῶν ἀγροούντων τὸ ἑλληνικὸν ἰδίωμα· πρὸς δὲ τούτῳ μεθρημηνεύθησαν καὶ εἰς τὴν βλαχικὴν αἱ λειτουργίαι καὶ αἱ ἄλλαι ἀκολουθίαι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ὅτι τινὲς τῶν ἡγεμόνων συνέτασσον ἑωθινὰς καὶ ἑσπερινὰς προσευχὰς καὶ ἀκολουθίας «τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου» εἶναι μὲν ἀπόδειξις τῆς μεγάλης αὐτῶν περὶ τὰ ἐκκλησιαστικά ἐπιμελείας, οὐχὶ δὲ καὶ μαρτύριον ἐξελληνιστικῆς τινος ῥοπῆς. Ἀλλως δὲ, ὁ βίος τῶν ἀτυχῶν ἐκείνων ἡγεμόνων (ἐξήκοντα ὀκτὼ τὸν ἀριθμόν) ὑπῆρξε μεστὸς χαλεπῶν καὶ ὀδυνηρῶν περιπετειῶν· διότι οἱ μὲν ἐξ αὐτῶν ἐδολοφονήθησαν, ὡς ὁ Γρηγόριος Γκίκας καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Χαντζερῆς, οἱ δὲ ἀπεκεφαλίσθησαν, ὡς ὁ Μαυρογένης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, ἄλλοι δὲ καθηρέθησαν αὐθαιρέτως, ὡς ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ Ἀλέξανδρος Μουρούζης, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος· δὲν πρέπει ἐπὶ τέλους νὰ λησμονήσωμεν ὅτι, χάριν τοῦ ἡγεμονικοῦ θρόνου, ἀδελφοὶ διέβαλον ἀδελφοὺς παρὰ τῷ μεγάλῳ βεξίρῳ.

οὗτω λ. χ. τὸν Κωνσταντῖνον Μαυροκορδάτον, ἀπὸ τῆς Βλαχίας εἰς τὴν Μολδαυίαν μετατεθέντα, ἐξεθρόνισεν ἔπειτα ὁ ἀδελφός του Ἰωάννης, βασιουργήσας αὐτὸν παρὰ τῇ τουρκικῇ κυβερνήσει.

Ἐνιοὶ τῶν ἐλλήνων ἡγεμόνων ἐθεράπευσαν ὄντως τὰς ἐλληνίδας μούσας, ἰδρύσαντες λυκεία καὶ ἀκαδημίας, ἐν αἷς ἐδίδασκαν οἱ σοφώτεροι τῶν τότε Ἑλλήνων λογίων, ἐκτυπώσαντες πολλὰ καὶ παντοῖα ἐλληνικὰ πονήματα, χορηγήσαντες δὲ καὶ γενναίας χρημάτων εἰσφορὰς εἰς τὰ ἐν Τουρκίᾳ ἐλληνικὰ σχολεῖα. Ἀλλ' ἡ ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας ἐπιδεικτικὴ αὕτη μέριμνα ἀπέβη καθόλου ἀκάρπος, διότι ἐλάνθανεν ἐν αὐτῇ τρυφή τις καὶ μαλακία, ἀναπολούσα τὴν μνήμην εἰς τὰς φιλελληνικὰς ἐπιδείξεις τῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Διαδόχων καὶ Ἐπιγόνων μικρῶν ἐν Ἀσίᾳ βασιλέων, οἵτινες ἡσμένειζον μὲν ἀναγινώσκοντες τὰς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου καὶ χαράττοντες νομίσματα μετ' ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν, οὐδαμῶς δὲ ἐφρόντιζον καὶ περὶ τῆς διαδόσεως τῆς ἐλληνικῆς παιδείας παρὰ τῇ λαῷ. Ὁ ἐλληνισμός ἦτο, παρ' αὐτοῖς, οὐχὶ μᾶζα εὐχρησμός καὶ θρεπτικὴ, ἀλλ' ἄπλοῦν ψιμύθιον, χρησιμεῦον εἰς καλλωπισμὸν καὶ ἐξωραϊσμὸν τῆς ἐπιφάνσεως. Οἱ ἡγεμόνες καὶ οἱ ἄλλοι ἄρχοντες τῆς Οὐγγροβλαχίας προέβησαν ὀλίγον ἔπειτα εἰς τοσοῦτον πολυτελείας καὶ γλιδῆς, ἀσωτίας καὶ ἡδυπαθείας, ὥστε καὶ ὁ γραμματεὺς παρ' αὐτοῖς, εὐσεβέστατος μοναχὸς Καισάριος Δαπόντε, δὲν δις αἶζει νὰ κηρύξῃ «ὅτι προτιμᾷ μᾶλλον νὰ φυτεύῃ σκόροδα καὶ νὰ πελεκᾷ πρινάρια ἐν τῇ πατρίδι του Σκοπέλῳ ἢ ν' ἀφεντεύῃ τῆς Βλαχίας». Ὁ Δαπόντε οὗτος, ἐπανελθὼν ὡς μοναχὸς εἰς τὰς ἡγεμονίας, ἔνθα διέτριψε πρότερον πολὺν χρόνον ἐν ἀξιώμασι καὶ τιμαῖς, ἐξέστη σχεδὸν τῶν φρενῶν ἐπὶ τῷ οἰκτρῷ θεάματι. «Δέξα τῶν ἡγεμόνων, Βλαχία, (ἀναφωνεῖ) ἐγκαλλώπισμα τῶν Ῥωμαίων Βλαχία, καθύχημα τῶν Βλάχων Βλαχία, τὰ μοναστήριά σου χωρὶς καλογέροντες, οἱ καλόγεροί σου χωρὶς ἡγούμενους, οἱ ἡγούμενοί σου χωρὶς Θεὸν, ὁ Θεὸς σου χωρὶς ἐκδίκησιν, αἱ πολιτεῖαί σου καὶ τὰ χωρία σου χωρὶς χριστιανοὺς, οἱ χριστιανοὶ χωρὶς νόμους, καὶ οἱ νόμοι σου χωρὶς παιδευσιν. Ἀνθρωπος καλὸς οὐδαμοῦ, οἱ κακοὶ δὲ παντοῦ· πόρνοι ἐδῶ, κλέπτει ἐκεῖ· ἄδικοι ἐπάνω, ἄρπαγες κάτω· φιλάρχυροι δεξιὰ, ὑπερήφανοι ζερβά· κόλακες ὀπίσω, ψεύσται ἐμπρός· ἀχρεῖοί μέσα, ἀχρεῖοι ἔξω· ἡ πλεονεξία παρεδρεύει, ἡ κενοδοξία τιμᾶται, ἡ ἀσέλγεια ἀγαπᾶται, ἡ γαστριμαργία δοξάζεται.» Ταῦτα ἀναφωνεῖ ὁ κατὰ τὸν ὕπνον ἰδὼν ἄλλοτε τὸν δικέφαλον τοῦ Βυζαντίου αἰτόν· ἀλλ' ὁ ἐκ Σκοπέλου μοναχὸς δὲν διατελεῖ αἰεὶ κοιμώμενος· διότι

πολλάκις, νήφων καὶ ἐγρηγορῶς, θρηνεῖ «τὴν ἀχρεϊότητά των Ῥωμαίων» δι' ἣν καὶ ἀπώλεσε τὸ γένος τὴν πρῶν αὐτοῦ «ἐνδοξότητα».

Ὁ φιλόσοφος ἀλλ' οὐχὶ καὶ μισαλήθης ἱστορικὸς Φίνλειϋ, ἐξονε-
δίζων τῶν «ὀσποδάρων» τὴν ταμειευτικὴν ἀπληστίαν καὶ τὰς ἄλλας κυ-
βερνητικὰς αὐθαιρέσεις. ὅπως δὲ ἐν σιγῇ παρερχόμενος τὰ οὐκ ὀλίγα
κοινωφελῆ αὐτῶν νομοθετήματα, προσεπάγεται ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος
οὐδεμίαν ἔγνω νὰ προσλάβῃ ὠφέλειαν ἐκ τῆς παρὰ τὸν Ἰστρον ἡγεμο-
νίας του. Οἱ Ἕλληνες, γενόμενοι κτήτορες τῶν πλείστων ἐν Δακίᾳ
γαίῶν, προσημέχθησαν πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς καθ' ὃν τρόπον προσεφέροντο
οἱ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα τιμαριῶχοι δεσπότες, οὕτω δὲ ἀντὶ τῆς εὐ-
χαριστίας καὶ τῆς στοργῆς συνεχόμισαν τὸ ζέον μῖτος καὶ τὴν ἀδιάλ-
λακτον τῶν Μολδοβλάχων ἀπέχθειαν, καὶ ἐπὶ τέλους ἠλέγχθησαν ἀνί-
κανοὶ νὰ ἐξελληνίσωσιν ἔστω καὶ μερικοὺς τινὰ τοῦ ἐγχωρίου πληθυσμοῦ.
Οἱ Μολδοβλᾶχοι ἐγένοντο ἐκ πάσης ψυχῆς μισέλληνας, ἀφ' οὗ χρόνου
συνέβη νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπαφὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ἄν ὁ Ἕλληνικὸς
ἐθνισμὸς ἐναυάγησεν ἐν Δακίᾳ δὲν πταίουςι μόνοι οἱ αὐθένται τῆς
Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας. Οἱ Ἕλληνες ἀπέδειξαν αὐτόθι ὅποσον
ἀσθενεῖς καὶ χαλαρὰ εἶναι ἡ ἐποικιστικὴ αὐτῶν δύναμις, ὅποσον δὲ ῥα-
δίως ἀφομοιοῦνται πρὸς τοὺς ξένους λαοὺς παρ' οἷς ἐπιδημοῦσι. Καὶ πρὸ
τῶν λεγομένων «φαναριωτῶν» ὀσποδάρων ἐδέσποσαν τῆς Δακίας Ἕλ-
ληνες ἡγεμόνες· ἀρκοῦμενοι ὅμως εἰς μόνην τὴν ἐπὶ ἑκατὸν καὶ περι-
πλέον ἔτη συνεχῆ κυριαρχίαν τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων, θεόν νὰ θαυμά-
σωμεν πῶς βαθυμῆδον ἠφανίσθησαν καὶ ἐξέλειπον ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου δι-
αρκοῦς ἀποτελέσματος οἱ εἰς Δακίαν πρὸ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως
ὁμιληδὸν μεταναστεύσαντες Ἕλληνες, περὶ τὰς ἑκατὸν μυριάδας τοῦλάχιστον.
Ὅτι ἠφανίσθησαν καὶ ἐξέλειπον κατὰ μικρὸν, εἶναι βεβαίως
σπουδαία ἀλλ' οὐχὶ ἀνεπανόρθωτος ἐθνικὴ ἀπώλεια· τοῦ ἀφανισμοῦ ὅμως
τούτου ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἀνιαιρότερον καὶ πικρότερον εἶναι, ὅτι οἱ ἡφα-
νισμένοι ἔποικοι Ἕλληνες, οἱ τὴν δακικὴν ἀρόσαντες γῆν, ἐτέκνωσαν μυρι-
άδας Ῥωμούνων, φερόντων ἔτι καὶ νῦν ἐν πολλοῖς μὲν ἀκέραια, ἐν τισὶ
δὲ ἐπὶ τὸ ῥωμουνικώτερον ἐστρεβλωμένα τὰ ἐλληνικὰ αὐτῶν ὀνόματα,
ἀγνοούντων ἢ γινώσκόντων τὸ ἱδιώμα τῶν ἐλλήνων πατέρων καὶ πάππων
των, ἀλλ' αἰσχυνομένων νὰ λαλῶσιν ἐλληνιστί, καυχωμένων ἐπὶ ἀκράτῳ
ῥωμουνισμῷ, μισούντων δὲ ἐνδομύχως καὶ βδελυσσομένων τὸ ἐλληνικὸν
ἔθνος, ἐξ οὗ ἔλκουσι τὴν καταγωγὴν. Τὸ στράτευμα τῶν ἀπειραρίθμων
τούτων ἐκβλαχισθέντων Ἑλλήνων τρανότατα τεκμηριοῖ τὴν εὐδιάφθορον

καὶ εὐκαταγώνιστον τῶν Ἑλλήνων ἀντιστατικὴν δύναμιν, ἔστω καὶ ἐν μέσῳ λαοῦ, ὑποδεστέρου καὶ ἀσθενεστέρου κατὰ τὴν ἡμέρῳσιν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μιμητικώτατον τῶν ζώων, πάντων δὲ τῶν ἄλλων μιμητικώτατος εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὁ Ἕλλην· ἐγκαθιστάμενος ἐπὶ πορισμῶν κέρδους εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν, ῥαδίως ἀποτίθεται τὰ πάτρια καὶ πατρῷα ἡθὴ καὶ ἔθιμα, δίκην δὲ πιθήκου προσαρμόζεται ἐκάστοτε δουλικῶς πρὸς τὰς συνθηεῖας καὶ τοὺς τρόπους τῶν ἀλλοφύλων, παρ' οἷς διατρίβει, ἐπιλανθανόμενος κατὰ μικρὸν τῶν ἐθνικῶν καὶ οἰκιακῶν αὐτοῦ παραδόσεων, ἐπὶ τέλους δὲ, ἐκ συνθηεῖας ἢ ἐκ ῥαθυμίας ἢ ἐκ συνοικεσίου ἢ καὶ ἐκ συμφέροντος, ἀπὸ Ἑλληνος γινόμενος λεληθότως ἀνέλλην καὶ τοῦ ἰδίου γένους ἀπαρνητής. Τὸ ἐλληνικὸν ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἔθνος φιλαπόδημον, πρόθυμον εἰς περινοστήσεις καὶ ἥκιστα ἀνθεκτικὸν ἐδραίων ἐστίων· οὐδεμία δὲ ἀμφιβολία ὅτι, ἂν μὴ ἐγκαθιδρύετο τὸ βασιλείον τῆς Ἑλλάδος, ὡς σταθερὸς, ἔμπεδος καὶ πολιτικῶς αὐθύπαρκτος ἐθνικὸς πυρῆν, οἱ Ἕλληνες θὰ ἐκινδύνεον νὰ ἐξατμισθῶσιν ἐκ τῆς ἀραιώσεως καὶ λιποσαρκίας των οὐχ ἥττον ἢ ἐκ τῆς ἐν ἀλλοδαπαῖς χώραις χρονίου διατριβῆς, καθ' ὃν τρόπον ἐξητμίσθησαν ἡδὴ ἢ ἐξατμίζονται αἱ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς μεγαλοπόλεσιν ἄλλοτε εὐανδροῦσαι ἑλληνικαὶ κοινότητες.

Οὕτως ἀπέτυχεν ὁ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις ἑλληνισμὸς, οἱ δὲ τοῦ ἐν Δακίᾳ ἐμπορίου καὶ πάσης αὐτόθι βιοτεχνίας ἐπὶ μακρὸν ἄρξαντες Ἕλληνες ἐσαρώθησαν ὑπὸ τῶν Βλάχων, οὓς χθῆς καὶ πρῶτην ἀπηξιούμεν καὶ ἐγλειυζόμεν ὡς ῥακόδута ἀνδράποδα, καταδεδδικασμένα ὑπὸ τῆς φύσεως νὰ διαιτῶνται ἐν τρώγλαις καὶ νὰ καταβιβρώσκωσι «μαμαλίγκαν». Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἣν ἐλάλουν οὐ μόνον οἱ ὑπὸ τῶν ἐλλήνων ἡγεμόνων νεόπεπτοι βογιάροι ἀλλὰ καὶ οἱ ἐγχώριοι εὐπατρίδαι Βλάχοι, καὶ ἐν ᾗ ἐτυπώθησαν αὐτόθι ἑκατοντάδες ἑλληνικῶν βιβλίων, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐξωλοθρεύθη ἄρδην, οὐδὲν ἄλλο ἀπολιπούσα ἢ τὴν γλυκεῖαν ἀνάμνησιν ὅτι αἱ ἐπ' αἰῶνας ἀκμάσασαι σχολαὶ καὶ ἀκαδημαῖαι τοῦ Ἰαίου καὶ Βουκουρεστίου, ὧν ἐπεστάτησαν οἱ λογάδες τοῦ ἔθνους, Παΐσιος Λιγαριδῆς, Σεβαστὸς Κυμινήτης, Νικόλαος Ζερζούλης, Νικηφόρος Θεοτόκης, Δούγκας, Γοβδελάς, Γρηγόριος Κωνσταντάς, Λάμπρος Φωτιάδης καὶ Νεόφυτος Δούκας, συνετέλεσαν ὅπωςδὴποτε εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἐν τῇ γλυκεῖᾳ ταύτῃ ἀναμνήσει, συνέχεται ἡ καρδίᾳ ἡμῶν ὑπὸ σφοδροῦ ἄλγους, ἀναλογιζομένων ὅτι, ἐκεῖ ὅπου πρὸ ἐβδόμη-κοντα ἐνιαυτῶν, ἐδίδασκον εὐκλεῶς τὰ ἑλληνικά, εἰς ἐπήκοον πολυαριθμῶν καὶ μουσολήπτων μαθητῶν, ἐλλήνων τε καὶ ἐλληνοβλάχων, οἱ ἀεὶ μνηστοὶ

διδάσκαλοι, Βενιαμὴν ὁ Λέσβιος, Γεώργιος Γεννάδιος, Κωνσταντῖνος Βαρθαλάχος, Στέφανος Κανέλλος κλ., ἐκεῖ, ἐν Βουκουρεστίῳ, οὔτε ἀκαδημία ὑπάρχει πλέον, οὔτε σχολεῖον ἑλληνικόν, οὔτε ἐκκλησία ἑλληνική, πρὸ μικροῦ δὲ οἱ αὐτοὶ Ἕλληνες, πρὸς δόξαν τοῦ ἐν Βλάχοις ἑλληνισμοῦ, ἠναγκάσθησαν νὰ προσκαλέσωσι ἀλλοχόθεν ἱερέα ἵνα τελέσῃ ἑλληνιστὶ δοξολογίαν ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων!

Ὁ Κούμας ἐν ταῖς «Ἱστορίαις τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων» ἀποφαινεται ὅτι ὁ φωτισμὸς τῶν Ἑλλήνων ἔλαβεν ἀρχὴν ἀπὸ τῆς οἰκωκαίδεκάτης ἐκατονταετηρίδος· τοῦτο οὐδαμῶς σημαίνει ὅτι τὸ γένος διέκιντο τότε ἐν στυγεραῖς σκοτίαις, τότε δὲ ἀκριβῶς ἤρξατο ἐλλαμπόμενον· ἴσως ἤθελε λησε νὰ εἴπῃ ἐν γένει ὁ Κούμας, ὅτι ἡ πνευματικὴ τῶν Ἑλλήνων ἐπίδοσις χρονολογεῖται «ἀπὸ τοῦ αἰῶνος τοῦ φωτισμοῦ» ὡς ἐπωνομάσθησαν κατ' ἐξοχὴν οἱ χρόνοι τοῦ μεγαλοουργοῦ τῆς Πρωσίας βασιλέως, Φεδερίκου τοῦ Μεγάλου. Τότε ἐν μέσῳ ἀργαλέου κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ζόφου ἀνέρονται εἰς φῶς ἐπὶ πᾶσι δύο σοφοὶ καὶ δεινοὶ ἄνδρες, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις καὶ ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, εὐαῖλοι ἥρωες τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, καλλιπρεπεῖς προάγγελοι τῆς πνευματικῆς τοῦ γένους ἀναπλάσεως, πολυκλεεῖς ὡς διδάσκαλοι, πολυκλεέστεροι ὡς συγγραφεῖς, ἀληθὴ τῆς Ἑλλάδος ἀγλαίσματα. Περὶ τῆς γερραῆς ταύτης συνωρίδος δέον νὰ λαλήσωμεν μεθ' ὅλης τῆς εὐσεβείας καὶ τιμῆς, ἐξαίροντες μὲν τὰ μεγάλα καὶ ἐθνωφελεῖ ἄθλα, ἀλλ' οὐδαμῶς παρασιωπῶντες ἢ ἐξ ὑπερβολικοῦ θαυμασμοῦ ἀποκρύπτοντες τὰ μικρὰ ἢ μεγάλα αὐτῶν πταίσματα. Ὁ Εὐγένιος, προέχων πάντων τῶν συγχρόνων λογίων Ἑλλήνων κατὰ τὸ μέγεθος τῆς παιδείας, παρίσταται ἐνώπιον ἡμῶν ὡς ὑψικόμος δρῦς. Διδάσκων, συγγραφεὺς, συζητῶν, ἐρμηνεύων, ἐρίζων, ἐγένετο κέντρον πάσης τῆς διανοητικῆς τῶν τότε Ἑλλήνων κινήσεως. Ὡς προϊστάμενος τῆς ἐν Ἰωαννίνοις Μαρουσιᾶς Σχολῆς, ὡς σχολάρχης ἐν Κοζάνῃ, ὡς ἀρχηγέτης τῆς Ἀθωνιάδος Οἰκουμενικῆς Ἀκαδημίας, ὡς καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ πατριαρχικῇ σχολῇ, ὁ Εὐγένιος ἠγωνίσατο καὶ ἠθλοφόρησεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον. Εἶχε δὲ τοσοῦτον ἰσχυρὸν τῆς ἰδίας ὑπεροχῆς τὴν συνειδησιν καὶ τοσοῦτον εὐπαρόρμητον τὸ ἦθος, ὥστε ὅπου ἐδίδαξε ἐπὶ μεγίστῃ τοῦ γένους ὠφελείᾳ, ἐκεῖ καὶ κατέλειπεν ἵχνη φιλοσοφικῶν, φιλολογικῶν καὶ ἄλλων ἐρίδων, αἵτινες, οὐδαμῶς σκοπούμενων τῶν προσωπικῶν λόγων, εἶναι περίεργα τοῦ πολυπαθοῦς βίου του ἐπεισόδια, μαρτυροῦντα τὴν ἀκάματον δραστηριότητα, τὴν διακαῆ

φιλοτιμίαν καὶ τὸν διὰ μέσου μυρίων ἐμποδίων ἀκατάβλητον ζῆλον τοῦ ἐκπρεποῦς τούτου τῆς ἑλληνικῆς παιδείας πρωτοστάτου. Ἐξ Ἰωαννίνων ἀπεδήμησεν εἰς Κοζάνην, μετὰ πολυετῇ καὶ καλλιάρκῳ διδασκαλίᾳ, διότι περιῆλθεν εἰς ἔριδας πρὸς τὸν Μπαλάνον, τὸν προεστώτα τῆς ἐτέρας σχολῆς καὶ ὁπαδὸν τῆς πλαιοτέρας φιλοσοφίας. Ἐν Ἀθῶ διέτριψεν ἕξ ἔτη, μετὰ κλέους διδάξας ἐν τῇ αὐτόθι ἀρτισυστάτῳ ἀκαδημίᾳ, ἧς οἱ φοιτηταὶ ἀπὸ εἴκοσι ἠῤῥήθησαν ἐπὶ Εὐγενίου εἰς διακοσίους. Ἀλλ' ὁ εὐφραδὴς καὶ φιλόσοφος καθηγητὴς ὑπελαμβάνετο ἀνέκαθεν ὑπὸ τῶν σφόδρα κληρικῶν ὡς νεωτεριστῆς καὶ ἐλευθερόφρων· ὁ ἐν Ἀθῶ διατριβῶν πρῶν πατριάρχης Κύριλλος, διεγείρας κατὰ τοῦ Εὐγενίου, «διδασκάλους, μαθητάς, προηγούμενους, σχολεῖα καὶ μοναστήρια» καταγγείλας δὲ αὐτὸν ἐπὶ «ἄχαριστα» καὶ «ἀναξιώτητι», ἐπήνεγκεν ἐπὶ τέλους τῆς ἀκαδημίας τὴν διάλυσιν. Αὐτὸς ὁ Εὐγένιος, ἀφηγούμενος ἐν ἐπιστολιμαίᾳ διατριβῇ ἑσους ὑπέστη παρὰ τῶν μοναχῶν διωγμοὺς, κατοιικτεῖρει τῶν ἀντιφερομένων πατριῶν τὰς παραβάσεις καὶ παρανομίας. «Ἡ Ἀκαδημία διεμερίσθη (λέγει) εἰς τέσσαρας τετραρχίας, ὡς ἡ Ἰουδαία ἐπὶ τῆς μοναρχίας τοῦ Αὐγούστου, καὶ οἱ μὲν ἦσαν Πατριάρχῃται, οἱ δὲ Μελετίται, οἱ δὲ Παναγιωτίται, οἱ δὲ Εὐγενῖται, ἄλλοι βένετοι, ἄλλοι πράσινοι, καὶ ὁ μὲν ἦν Ἀπολλῶ, ὁ δὲ Κηφᾶ». Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Πατριρχικῇ Ἀκαδημίᾳ ἐπάλαισεν ὁ Εὐγένιος πρὸς ἀδιαλείπτους σκευωρίας, ἐπὶ τέλους δὲ ἐκλιπὼν καὶ τὸ Βυζάντιον, ὅπως ἐξέλιπε τὰ Ἰωάννινα καὶ τὸ «ἀγιώνυμον ὄρος» ἐπορεύθη πρὸς τοὺς ὑπερβορείους, ἔνθα ἔτυχε τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ ἀξιώματος καὶ ἄλλων παντοίων τιμῶν.

Σήμερον δύναται τις νὰ ἐκτιμήσῃ κατ' ἀξίαν τὴν ἐπενέργειαν τοῦ Εὐγενίου εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τῶν Ἑλλήνων τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ μαθητῶν οὐδεὶς οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀντιμετρηθῇ πρὸς τὸ μεγαλεῖον τοῦ διδασκάλου. Ὁ Σέργιος Μακράιος, ὁ Ἀθανάσιος ὁ Πάριος εἶναι πυγμαῖοι, παραβαλλόμενοι πρὸς τὸ ἥράκλειον τοῦ πανεπιστήμονος Κερκυραίου ἀνάστημα· δὲν εἶναι μόνον πυγμαῖοι ἀλλὰ καὶ παρωδοὶ τοῦ Εὐγενίου, διότι τὸ «τρόπαιον» τοῦ Μακράιου, καὶ ἡ «ἀντιφωνησις» τοῦ Παρίου Ἀθανασίου εἶναι φιλοσοφίας καὶ οὐχὶ φιλοσοφίας δημιουργήματα. Ὁ Εὐγένιος οὐδένα μὲν ἀπέδειξεν ἀντάξιον ἑαυτοῦ μαθητὴν, ἐπλούτισεν ὅμως τὸ ἑλληνικὸν γένος τοιούτοις καὶ τηλικούτοις παντοδαποῖς πονήμασιν, ὥστε ταῦτα καὶ μόνα θὰ ἦσαν ἱκανὰ νὰ περιάψωσιν εἰς τὸν ἄνδρα δόξαν σοφωτάτου ἄμα καὶ πολυγραφωτάτου διδασκάλου, ἐναμίλλου πρὸς

τοὺς συγχρονήσαντας αὐτῷ σοφοὺς Γερμανοὺς καὶ Γάλλους. Ἄλλ' ὁ ἀεί-
μνηστος Εὐγένιος ὠρμήθη ἐξ ἡμαρτημένης ἀρχῆς, ἥς ἕνεκα τὰ πλεῖστα
τῶν θαυμαστῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἐπαλαιώθησαν οὕτως εἰπεῖν ἅμα
ἐκδοθέντα, σήμερον δὲ εἶναι καὶ ὅλως εἰς λήθην παραδεδομένα, σπανίως
δὲ ἀναγινώσκονται· ἀλλὰ καὶ ἀναγινωσκόμενα οὐδεμίαν παρέχουσι πρὸς
τὸν ἀναγνώστην ψυχαγωγίαν, διότι τὰ πλεῖστα τούτων εἶναι δύσληπτα
καὶ δυσπαρακολούθητα διὰ τὸ καθ' ὑπερβολὴν ἀρχαῖζον τῆς φράσεως,
ἥτις πολλαχθῶς καθίσταται μέχρι κόρου ἀσαφής, καὶ διὰ τὸ ἀπρηχαιωμένον
τοῦ πραγματικοῦ περιεχομένου. Ὁ Εὐγένιος περιέπεσεν εἰς τρία μεγάλα
σφάλματα· πρῶτον, ἐπετῆδευσε λεκτικὸν χαρακτῆρα, ὑπερμέτρως ἑλλη-
νίζοντα· δεύτερον, συνέγραψε ἢ μετέφρασε πονήματα σοφώτερα καὶ ὑψη-
λότερα ἢ ὅσων ἦτο δεκτικὴ ἢ τότε διανοητικὴ τοῦ γένους κατάστασις,
καὶ τρίτον, ἐματαιοπόνησε φιλοτεχνήσας πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἀντὶ χαλεπῶν
πόνων, ἔργα τεράστια μὲν τὸ μέγεθος ἀλλ' ὅλως ἀσυντελῆ καὶ ἄχρηστα
καὶ πρὸς αὐτοὺς εἰσέτι τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος φιλολογούντας καὶ φιλο-
σοφούντας.

Τὸ ἔθνος, καταπεπιεσμένον ὑπὸ τῆς ἀπαιδευσίως, ἔχρηζε βιβλίων
διδασκτικῶν, δι' ὧν καὶ μόνων θὰ ἠδύνατο νὰ ὀρθώσῃ ὅπως οὖν τὴν
κατάπονον αὐτοῦ διάνοιαν καὶ μέχρι τινὸς νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς πολυειδεῖς
πνευματικὰς ἀνάγκας. Ὁ Εὐγένιος, ἀκαίρως διαγινούς τὸ νόσημα τῶν
Ἑλλήνων, ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ θεραπεύσῃ αὐτὸ διὰ πολυτελῶν ἱε-
μάτων· ἀγαθὴ καὶ ἐπαινετὴ ἢ προαίρεσις, ἀλλὰ διὰ τῆς θεραπευτικῆς
ταύτης μεθόδου, ὁ ὑπὸ τοῦ νοσήματος κατείλημμένος οὐδαμῶς θὰ ἀνέ-
κυπτεν, αὐτὸ δὲ τὸ νόσημα θὰ καθίστατο χαλεπώτερον ἅμα καὶ ὀξύτε-
ρον. Πρὸς τοὺς παιδεῖας πεινῶντας Ἑλλήνας προσήνεγκεν ὁ Εὐγένιος
βασιλικὴν ἐστίασιν· ἀλλὰ ὥς μὴ ὦφελεν, παρέθηκεν οἶνον εἰς τοὺς
πυρέσσοντας καὶ μέλι εἰς τοὺς χολικοὺς, σιτία δὲ καὶ ὄψα εἰς τοὺς κοι-
λιακοὺς. Οἱ μὲν Ἑλλήνες, πάσχοντες ὑπὸ δεινοτάτου πνευματικοῦ λι-
μοῦ, ἦτον ἄρτον, ὁ δὲ Εὐγένιος παρέσχε πρὸς αὐτοὺς οὐχὶ ἄρτον ἀλλὰ
τὰ πολυτελέστατα τῶν βρωμάτων. Ἀντὶ ἀπλῶν καὶ εὐπέπτων σιτίων
ἐπεδαψιλεύσατο εἰς τοὺς νήστες πολύμικτα καὶ δυσπεπτα ἡδύσματα, καὶ
ἄλλα δυσπόριστα καὶ ὅλως περιττὰ τραγῳδία· ἀντὶ θρεπτικῶν βρωμά-
των καχοστόμαχα πέμματα, ἀντὶ ὑγιοῦς καὶ εὐχύμου τροφῆς πολυτελῆ
καὶ θρυπτικὰ λιχνεύματα. Λαμπρὰ μὲν καὶ θαυμαστὴ ὄντως ἡ παρα-
τεθεῖσα ἐστίασις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀρμόζουσα πρὸς τὸν στόμαχον ἀνθρώπων,
νηστείας ὀζόντων. Οὐχὶ ἀπροσφυῶς δὲ πολλὰ τῶν συγγραφῶν τοῦ

Εὐγενίῳ δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς ὑψιτενεῖς κυπαρίσσους, ἐμποιοῦσας μὲν κατὰ πλῆξιν διὰ τὸ ἐξαισιὸν αὐτῶν μέγεθος, ἀλλ' οὐδένα φερούσας καρπὸν.

Ὁ Εὐγένιος ἀπέφυγεν ἐκάστοτε τὸ ὄνομα «Ἑλληγ» διὰ τὴν «ἐμφασιν τῆς εἰδωλοθηρητικείας» ὡς αὐτὸς οὗτος παρατηρεῖ ἐν τῇ δευτέρᾳ σελίδι τοῦ «ἱστορικοῦ καὶ κριτικοῦ δοκίμιου περὶ τῶν διχονοιῶν τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Πολωνίας» ὅπερ μετέφρασεν ἐκ τῆς γαλλικῆς (τὸ δοκίμιον τοῦτο συνετάχθη, ὡς γνωστὸν, ὑπὸ τοῦ Βολταίρου) εἰς τὴν «κοινωτέραν τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων διάλεκτον», μετὰ κριτικῶν δὲ καὶ ἱστορικῶν σημειώσεων ἐξέδωκε ἑλληνογαλλιστὴ τῷ 1768 ἐν Λειψίᾳ. Οὐδαμῶς εἶναι ἄξιον καταγνώσεως ὁ Εὐγένιος ὅτι ἐνέμεινε ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου πιστῶς τηρηθείσῃ παραδόσει. Ἐτι καὶ νῦν, μετὰ εἴκοσι καὶ ἑκατὸν ἐνιαυτῶν πάροδον, τὸ ὄνομα «Ἑλληγ» διατελεῖ παρηγκωνισμένον ἐν χώραις οἰκουμέναις ὑπὸ ἀμιγροῦς ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἀρεσκομένου μᾶλλον εἰς τὴν πατροπαράδοτον προσηγορίαν «Ῥωμηὸς» καὶ «Γραικός», εὐλόγως δὲ παρατηρεῖ ὁ ἄριστος καθηγητὴς Κρουμβάχερ, ἐν τῇ «Περὶ ἡγήσει του» ὅτι πολλὰ Ῥωμαίων καὶ Γραικῶν γενεαὶ θέον νὰ ἐκκομισθῶσιν εἰς τὸν τάφον μέχρι οὗ ἐκνικήσῃ τέλεον τὸ ὄνομα «Ἑλληγ». Ἀλλὰ τὸ προμνημονευθὲν δοκίμιον εἶναι ἰδίως κατὰ τοῦτο ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἀποφαίνει τὸν Εὐγένιον ὅλως ἀνεπιτήδειον πρὸς μεταβύθιμιν καὶ ἀνάπλασιν τῆς κοινῆς γλώσσης, περὶ ἧς, ὡς περὶ καθημαξυμένου ἰδιώματος, λαλεῖ πολλαχού (καὶ μάλιστα ἐν τῇ «Λογικῇ» του) μετὰ περιφρονήσεως καὶ ἐκφραλισμοῦ· τοῦτου ἕνεκα τὰ πλείστα τῶν πονημάτων αὐτοῦ συντάξεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ, ἐπιλαθόμενος ὅτι τὸ γένος ἔχρηζεν ἐπὶ πᾶσι καταλλήλου πρὸς μετάδοσιν τῆς παιδεύσεως ὄργανον, ὅπως ἔλθῃ εἰς ἐπίγινωσιν ἑαυτοῦ, καὶ ὅτι τὸ ὄργανον τοῦτο ἦτο γλῶσσα, νοουμένη μέχρι τινὸς παρὰ πάντων, οὐχὶ δὲ καταληπτὴ μόνον εἰς πέντε ἢ δέκα θιασώτας τῆς γλωσσικῆς ὀλιγαρχίας. Κατὰ τὸν θαυμαστήν τοῦ Εὐγενίου, Οἰκονόμον τὸν ἐξ Οἰκονόμων, «τοῦτο τὸ περίεργον βιβλίον» διὰ «πολυμαθῶν καταπλουτισθὲν σημειώσεων» μαρτυρεῖ τὴν σοφίαν Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρως, ὅστις, «πάγκαλόν τι χρῆμα τῆς εὐσεβείας καὶ πολυμαθείας ἀναφανείς, διὰ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων αὐτοῦ συγγραμμάτων, καὶ φιλολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν, ὠφέλησε τὸ γένος, καὶ τὴν ὀρθόδοξον ἐπελάμπρυνεν ἐκκλησίαν, ὡς καὶ ὁ πρὸς τοὺς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἄθλους ἀοιδίμος αὐτοῦ συνεργὸς καὶ φίλος, Νικηφόρος ὁ Θεοτόκης, ἄξιοι ἀμφοτέρω τῶν Εὐσταθίων καὶ Φωτίων

ἀναφανέντες διάδοχοι». Οὐδείς ἀρνεῖται τὴν μεγάλην εὐσέβειαν καὶ τὴν ἔτι μεῖζονα πολυμαθειαν τοῦ Εὐγενίου· ἀλλ' ἐξετάζων τις κατὰ λεκτικὴν ἔννοιαν τὴν προμνημονευθεῖσαν μεταφρασιν, θέον νὰ ὁμολογήτῃ μετὰ λύπης, ὅτι τὸ ἔργον ἐκεῖνο οὐδεμίαν φέρει δόξαν εἰς τὴν γλωσσοπλαστικὴν περίνοιαν τοῦ μεγάλωνύμου ἱεράρχου. Ὁ λεκτικὸς χαρακτήρ τοῦ Εὐγενίου (ὁ λόγος δὲ περὶ τῆς γραφομένης τότε κοινῆς γλώσσης) εἶναι οὐδὲν ἥττον μισοβάρβαρος ἢ ὁ τῶν ἄλλων συγχρόνων λογίων. Λόγου χάριν, ὁ Εὐγένιος μεταφράζει ἐνιαχρὺ τὸ *domination temporelle* τοῦ Πάπα διὰ τοῦ «πρόσκαιρος κυριότης» — βεβαίως κατὰ παραδρομὴν, διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀγνοῇ ὅτι τὸ *temporel* λαμβάνεται ἐνταῦθα κατ' ἀντιδιαστολὴν τοῦ *spirituel* καὶ οὐχὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ *éternel*· σημειωτέον δὲ ὅτι, ἐν ἄλλοις πολλοῖς χωρίοις, αὐτὸς ὁ Εὐγένιος γράφει «πρόσκαιρος κοσμικὴ κυριότης», εἰ καὶ πάλιν τὸ «πρόσκαιρος» εἶναι ὅλως περιττὸν καὶ ἀνάρμοστον. Ἄν ὁ Εὐγένιος μετέφραζεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τὸ συνταγματικὸν τοῦ Βολταίρου, χωρὶς ἀμφιβολίας ὅα μεθρμήνευεν αὐτὸ ἀσυγκρίτως δοκιμώτερον καὶ γλαφυρώτερον ἢ ἐν τῇ κοινῇ, οὕτω δὲ ὅα ἀπέφευγε καὶ πλείστας ὅσας χυδαίας, κακοζήλους καὶ ξενικὰς φράσεις καὶ συντάξεις, ἀνταξίας τοῦ Καίσαρος Δαπόντε καὶ τῶν ἄλλων συγχρόνων μοναχῶν. Ἐπὶ παραδείγματι, τὸ *tandis qu' Athénagore, Augustin etc remplissaient le monde de leurs écrits* μεταφράζει ὁ Εὐγένιος «εἰς καιρὸν ὅπου ὁ Ἀθηναγόρας, Αὐγουστίνος κλ. ἐγέμικον τὸν κόσμον ἀπὸ τὰ ἱδία των συγγράμματα»· τὸ *se lia avec le pape Zacharie*=ἔσυνωμότισε μετὰ Ζαχαρίου τοῦ Πάπα· τὸ *signalée par le meurtre*=ἐλκμ-πρύνθη μὲ τοὺς φόρους· τὸ *le fit déposer*=ἔλαμε καὶ τὸν ἐκάθηραν· τὸ *les prétentions des Empereurs sur Rome*=τὰ δικαιολογήματα τῶν αὐτοκρατόρων ἐπάνω τῆς Ῥώμης· τὸ *ne put jamais être le maître dans Rome*=δὲν ἐδυνήθη μὲ ἔλα ταῦτα νὰ κατασταθῇ ὁ ἐξουσιαστὴς μέσα εἰς τὴν Ῥώμην. Καθόλου εἰπεῖν, πάντα τὰ εἰς τὴν καθωμίλημένην γλῶσσαν ὑπὸ τοῦ Εὐγενίου γραφέντα πρωτοτύπως ἢ ἐν μεταφράσει οὐδαμῶς μὲν μειοῦσι τὴν θαυμαστὴν τοῦ ἀνδρὸς περὶ τὰ γράμματα ἐμπειρίαν, ἐλέγχουσι δὲ τὴν πρὸς διάπλασιν τῆς γραφομένης γλώσσης ἡκιστα ἐκθυμὸν αὐτοῦ σπουδὴν.

Ὁ Βούλγαρις εἶχε κατ' ἐξοχὴν νοῦν φιλοσοφικὸν καὶ μαθηματικόν, ἀλλὰ τὰ φιλοσοφικὰ καὶ μαθηματικὰ αὐτοῦ πονήματα, διὰ τὸ περινέφελον οὕτως εἰπεῖν καὶ τὸ συνεστραμμένον τοῦ λεκτικοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ, τοὺς μὲν πολλοὺς μικρὸν ἢ ἐλάχιστα ὠφέλησαν, τοὺς δὲ

ἐλίγους τῶν χρόνων ἐκείνων λογίους ἐποδήγησαν ἴσως εἰς ἀπόλαυσιν ἀ-
δριτέρως καὶ εὐρυτέρως παιδείας καὶ ἀνέωξαν τὸν νοῦν αὐτῶν εἰς ὕψη-
λοτέρως σπουδὰς, ἀλλὰ δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐμψυσήσωσιν εἰς τὰς φρένας
τῶν Ἑλλήνων γόνιμα καὶ θερμουργὰ νοήματα. Ὁ Εὐγένιος οὐδεμίαν
ἐδημιούργησεν ἰδίαν φιλοσοφίαν, ἡσπάσατο δὲ τὰς θεωρίας τοῦ Οὐολφίου
(1679—1754), ὅστις ἦτο μὲν ὁμολογουμένως μέγας φιλόσοφος, πολλὰ
πονήσας ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Λεϊβνιτίου,
ἀλλὰ διὰ τῆς μαθηματικῆς αὐτοῦ μεθόδου καὶ τῶν ἄλλων διεξοδικῶν
πραγματειῶν του, κατέστησε λίαν ἐπίμοχθον τὴν περὶ τὰ φιλοσοφικά
μελετήματα διατριβήν. Μόνα τὰ λατινικὰ τοῦ Οὐολφίου συγγράμματα
συναπαρτιζοῦσι 23 ὀγκώδεις τόμους εἰς μέγεθος τετάρτου! Ὁ Εὐγένιος
ἠκολούθησεν εἰς τὴν ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ ἐπικρατήσασαν φιλοσοφίαν,
ἀλλὰ, καίτοι προσκείμενος ἐν γένει εἰς τὰς θεμελιώδεις τοῦ Λεϊβνιτίου
καὶ Οὐολφίου θεωρίας, προσηγάθη ὡς ἐκλεκτικὸς καὶ μεθρημῆνευσε
κατ' ἐκλογὴν πολλὰ ἐκ τῶν τότε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον περιωνύμων,
νῦν δὲ ὅλως πεπαλαιωμένων ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων. Τίς ἀναγι-
νώσκει ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τίς ἐνθυμεῖται σήμερον, «τὰς πραγματείας τῶν
μαθηματικῶν στοιχείων» τοῦ Σεγνέρου, τὰ «στοιχεῖα γεωμετρίας» τοῦ
Τακουετίου, τοῦ Γραβεζιάνδου τὴν «εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν», τοῦ
Γενουσιῶτου τὰ «στοιχεῖα μεταφυσικῆς» καὶ τὰ ἄλλα πολλὰ τῆς ἀκα-
μάτου φιλοπονίας καὶ πολυμαθείας τοῦ Εὐγενίου ἀγωνίσματα; Ἀλλὰ
καὶ τίς ἐκ τῶν εὐαριθμῶν συγχρόνων διδασκάλων, ἡδύνατο νὰ ἐπεξέλθῃ
καὶ νὰ νοήσῃ, πολλῶν δὲ ἐλιγώτερον νὰ διδάξῃ τὰς ἐν αὐτοῖς, ἐν εἴδει
σιβυλλείων χρησμῶν, ἀποτεθησαυρισμένας μαθήσεις; Ἐκ τῶν ἐπιστη-
μονικῶν τοῦ Εὐγενίου συγγραμμάτων, βεβαίως ἡ «Λογικὴ» ἀπέβη πλέον
παντὸς ἄλλου ὠφέλιμος εἰς τὴν τάξιν τῶν λογίων, εἰκότως δὲ μετ'
εὐφημιῶν μνημονεύει περὶ αὐτῆς καὶ ὁ Κοραῆς. Οἱ νόμοι τῆς διανοήσεως
τοσούτον μικρὰς ὑπέστησαν σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι ἀλλοιώσεις, ὥστε ὁ
φιλόσοφος Κάντιος οὐδαμῶς ὤκνησε νὰ δογματίσῃ, ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων
τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ λογικὴ τέχνη ἔμεινε στάσιμος. Ἡ «Λογικὴ» τοῦ
Εὐγενίου, ἔτι καὶ σήμερον ἔχει ἀξίαν ὡς εὐρετήριον τεχνικῶν ὄρων.
Τὰ πλεῖστα τῶν ἐν αὐτῇ, εἶναι ἠνθολογημένα ἐκ γερμανικῶν καὶ ἄλ-
λων πηγῶν· ἰδίως ἡ προεισοδιώδης ἀφήγησις ἐσταχυολογήθη ἐκ τῆς
πολυτόμου «Κριτικῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας» τοῦ Βρυκέρου. Ἄν ὁ
Εὐγένιος, πραγματευόμενος περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς φιλοσοφίας,
παραπέμπει εὐθὺς ἐκ προοιμίων εἰς τὴν Παλαιὰν Γραφὴν, οὐδαμῶς

παράδοξον, διότι, κατὰ τοὺς κληρικοὺς, ἀρχὴ πάσης φιλοσοφίας εἶναι αἱ ἱεραὶ βιβλίοι. Τὴν «Λογικὴν» ὁ Εὐγένιος πρὸς τὸν μεγαλοπρεπέστατον ἡγεμόνα πάσης Μολδοβλαχίας καὶ ὑψηλότατον καὶ εὐσεβέστατον αὐθέντην Κ. Γρηγόριον Ἀλέξανδρον Γκίκα». Πρὸ τοῦ Κοραῆ, ἔτι δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ τοῦ Κοραῆ τὰ ὑπὸ Ἑλλήνων λογίων ἐκδιδόμενα βιβλία ἀνατίθεντο συνήθως πρὸς αὐθέντας καὶ ἡγεμόνας διὰ προσφωνήσεων, ἐν αἷς σπανίως ἐφυλάσσετο τῆς εὐπρεπειᾶς τὸ χρυσοῦν μέτρον. Ἐν τῇ προσφωνητικῇ τοῦ Εὐγενίου ἐπιστολῇ ἀπαντῶσι λέξεις καὶ φράσεις, διαθρύπτουσαι ἴσως τὴν φιλαυτίαν τοῦ ἐγκωμιαζομένου, προστιθεῖσαι δὲ περιττὸν ὅλως ὄγκον εἰς τὴν σπουδαιότητα τοῦ βιβλίου. Ἐν τῇ ἀφιέρωσει ταύτῃ, ὁ Εὐγένιος ἐξυμνεῖ ἐν 14 σελίδι τὰ μεγάλα καὶ ἐπίζηλα προτερήματα τοῦ Γκίκα, ὃν γεραίρει καὶ ἐπικοσμεῖ πολλοῖς καὶ παντοίοις ἐπιθέτοις· φράσεις οἷαι αἱ «σὲ τὸν ἄριστον καὶ πανευκλεέστατον ἐν ἡγεμόσιν» «τὸ σὸν πανευκλεές καὶ πανσέβαστον ὄνομα» «τῇ σῇ Μεγαλειότητι» «ὑψηλότατε, εὐσεβέστατε, θεοφροῦργε Αὐθέντα» ἀποτελοῦσιν ἀντίθεσιν πρὸς τὰς λακωνικὰς, ἀξιοπρεπεῖς, ἀνεπίδεικτους, καὶ πρὸς τὴν διάθεσιν καὶ τὴν γνώμην τῆς ψυχῆς συμμέτρους προσφωνήσεις τοῦ Κοραῆ. Περὶ τῆς «Λογικῆς» καὶ τῶν ἄλλων τοῦ Εὐγενίου συγγραφῶν, ὁ ὀλίγον πρὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἐν Βουκουρεστίῳ διδάσκει σφόδρα καὶ φιλόπατρις ἱατρός Στέφανος Κανέλλος (ἐκ τῶν ἀρίστων τοῦ «Λογίου Ἑρμού» συνεργατῶν) ἔγραψε πρὸς τὸν φιλέλληνα γερμανὸν Ἰκεν. «Ἡ φύσις ἐπεδαψιλεύσατο πρὸς τὸν Εὐγένιον πάμπολλα προτερήματα, ἀλλ' ὁ ἀνὴρ ἐφιλοτιμήτο μάλλον νὰ ποιῇται πρὸς τοὺς ἰδίους ὁμιλητὰς ἐπίθειξιν τῆς μεγάλης πολυμαθείας του ἢ νὰ διδάσκῃ αὐτοὺς διὰ σκοπίμου μεθόδου. Πρὸς μείζονα τῶν μαθητῶν κατὰπληξιν συνεθίζεν ὁ Εὐγένιος νὰ παρατείνῃ ἐπὶ ἑξὶ μῆνας τὴν διδασκαλίαν μαθημάτων, εἰς οὗ τὴν παράδοσιν ἤρκει εἰς καὶ μόνος μὴν· λ. χ. ἐν τῇ Γεωμετρίᾳ κατέτριβε πολὺν χρόνον ἀναπτύσσων πάσας τὰς ἀποδείξεις τῶν διαφόρων μαθηματικῶν ἐπὶ παντὸς θεωρήματος, εἴτα δὲ προσεπῆγε καὶ τὴν ἰδίαν ἀπόδειξιν. Τούτου ἕνεκα, ὡς παρατηρεῖ αὐτὸς ὁ τοῦ Εὐγενίου μαθητῆς, Ἰώσηπος ὁ Μοισιόδωξ, ἐν τῇ «Θεωρίᾳ τῆς Γεωγραφίας», οἱ ἀκροῶμενοι τῶν μαθημάτων τοῦ Εὐγενίου μικρὰν ἐκαρποῦντο ὠφέλειαν. Ἐγραψε καὶ μετέφραζεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ἢ ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ προσαγορευθέντι μίξοβαρβάρῳ ἰδιώματι, μαθηματικά, φυσικά, θεολογικά καὶ ἄλλα πονήματα, ὀλίγον συντελέσαντα εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῆς παιδείας παρ' Ἑλλήσιν, ἄλλως τε καὶ διότι ἦσαν δύσληπτα

τὰ πλείστα καὶ δυσνόητα. Ἡ κατὰ τὸ 1766 τυπωθεῖσα «Λογική» τοῦ σκοποῦμένων τῶν καιρῶν, δὲν εἶναι εὐκαταπρόητος, ἐξυμνήθη ὅμως ὑπὲρ τὸ δέον ὑπὸ τῶν θαυμαστῶν τοῦ Εὐγενίου, οἵτινες, παραβάλλοντες τὸν ἴδιον διδάσκαλον πρὸς τὸν Βάκωνα, Καρτέσιον ἢ Λεϊβνίτιον, ἐβλαψαν πλέον ἢ ὠφέλησαν αὐτόν. Ἡ «Λογική» εἶναι συντεταγμένη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ, εἰς ὕψος λόγου λίαν βαρὺ καὶ δυσῆμβλητον, ἡρα-νισμένη δὲ κατὰ τὰ πλείστα ἐκ φιλοσοφικῶν πονημάτων τῶν Εὐρωπαίων· περιέχει παρεχβάσεις ἀσχετοὺς πρὸς τὴν «Λογικὴν», οὐκ ὀλίγα δὲ τῶν ἐν αὐτῇ χρήζουσι Δηλίου κολυμβητοῦ. Ἡ «Λογική» αὕτη ἀπέδειξε πολλοὺς δοκησιόφους, διότι ὅσοι ἀνεγίνωσκον τοῦ Βουλγάρους τὰ πονήματα, ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ὡς ἐκ θείας ἐλλάμψεως πάσης σοφίας ἐμπεφορημένους. Ἦκουσα διδάσκαλον, ἐρμηνεύοντα τὴν «Λογικὴν» τοῦ Εὐγενίου εἰς ἐπήκοον πολλῶν μαθητῶν, ἀλλ' ὅμως οὔτε οἱ μαθηταὶ ἐνόουν τὸ μάθημα, οὔτε αὐτὸς ὁ διδάσκων ἦτο ἐμπειρὸς περὶ τοιαύτην τινὰ ἐρμηνείαν. Ἡ διδασκαλία τῆς «Λογικῆς» μετέπιπτεν οὕτως εἰς θήραν κενῶν λέξεων, ἐστρεβλοῦτο δὲ ἐτι μᾶλλον καὶ ἐξοφοῦτο ὁ νοὺς διὰ τῆς σχολαστικῆς καὶ ἀφιλοσόφου ἐρεύνης τῶν κανόνων τῆς διανοήσεως». Ταῦτα ἔγραψεν ὁ Κανέλλος κατὰ ἰούνιον τοῦ 1822, ἡ δὲ κρίσις αὐτοῦ δὲν ἦτο μονομερής, διότι καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν συγχρόνων διδασκάλων δεινῶς ἐσχετλιάζον ἐπὶ τοῖς πολλοῖς κόποις, οὓς ὤφειλον νὰ ὑπομείνωσιν ὅπως νοήσωσι τὸ δεῖνα καὶ δεῖνα τῆς «Λογικῆς» χωρίον. Οὐδὲν ἦττον ὅμως ἡ «Λογική» τοῦ Εὐγενίου ὑπῆρξε τὸ χρησιμώτατον πάντων τῶν ἄλλων φιλοσοφικῶν καὶ μαθηματικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων.

Τί δὲ ὠφέλησαν τὰ «Ἀρέσκοντα τοῖς φιλοσόφοις» ἥτινα ἔγραψεν ὁ Εὐγένιος κατὰ μίμησιν τοῦ Πλουτάρχου, ὅποτε ἦτο εἰσέτι διάκονος, ἐτύπωσαν δὲ οἱ Ζωσιμάδαι «ὅπως ἂν δωρεὰν διανέμωιντο τοῖς φιλομαθεῖσι νέοις»; Τίνος ὠφελείας, τίνος ψυχγωγίας θὰ ἀπέλαυνον οἱ φιλομαθεῖς νέοι, ἀναγινώσκοντες ἐν δυσκαταλήπτῳ ἀρχαίᾳ φράσει φιλοσοφικὰς θεωρίας περὶ ἀναλινιζομένων σωμάτων, περὶ ὕδατος, ἀέρος, πυρὸς, περὶ φωτὸς ὁραομένου, περὶ χρωμάτων, περὶ ὁρισμοῦ τοῦ διαστήματος; Οἱ φιλομαθεῖς ἐπόθουν τότε διδασκαλίαν ἐγχυμωτέραν καὶ ἀπλουτέραν τῶν μονάδων τοῦ Λεϊβνίτιου καὶ τῶν ὑψηλῶν φιλοσοφημάτων τοῦ Γασσένδου, τοῦ Κεπλέρου, τοῦ Νεύτωνος καὶ τοῦ Καρτεσίου. Ἐνιαχοῦ τῶν ἐξηλληνισμένων τούτων φιλοσοφημάτων ἐπιπολάζουσι λέξεις ἀλλοκότως κατεσκευασμέναι («ἐξόντωσις» «ὄντωτικῶς» κλ.) καὶ ἐκφοραὶ ῥημάτων παρακεκοιμένα (λ. γ. «εἴη δ' ἂν διαιρῆσαι τὸν χρόνον εἰς

ἀόριστον καὶ ὠρισμένον). Κατὰ πόσον δὲ ἐπαίδευτε τοὺς "Ελληνας τὸ ὑπὸ τῆς αὐτῆς τῶν φιλογενῶν Ζωσιμαδῶν αὐταδελφότητος ἐν Βιέννῃ τυπωθὲν πόνημα τοῦ Εὐγενίου «περὶ συστήματος τοῦ παντός»: Τὸ ἔργον ὑπῆρξε κατὰ τοῦτο μόνον λυσιτελεῖς πρὸς τοὺς πολεμίους τῆς νεωτέρας ἀστρονομίας, ὅτι περιέλαβε πάντα τῆς Ἀγίας Γραφῆς τὰ ῥητὰ, δι' ὧν διατρανοῦνται ἡ περὶ τὴν γῆν κίνησις τοῦ ἡλίου. Τὸ Κοπερνίκειον σύστημα μάχεται, ὡς μὴ ὤφελε, πρὸς τὰς δόξας τῶν θεοφόρων πατέρων. ἔξ ὧν γίνεται πρόδηλον ὅτι ὁ μὲν "Ἡλιος κινεῖται, ἡ δὲ γῆ ἵσταται! «Οὐκοῦν (ἐπιλέγει ὁ Εὐγένιος) εἰ μὴδὲ αὐτοὶ τὰς ἱερὰς Γραφὰς αἰσχυνοίμεθα, τὴν μὲν Γῆν ἵστασθαι πρὸ αὐτῶν ἀκούοντες, τὸν δὲ "Ἡλιον ἀνατέλλειν καὶ δύειν, ἀληθὴ τῷ μὲν τὴν κίνησιν, τῷ δὲ τὴν ἀκίνησιν ἀποδώσωμεν, τοῖς παρὰ τῶν θείων Πατέρων παραδεδομένοις πειθόμενοι, καὶ μάλιστα οὐθενὸς ἡμᾶς κατεπείγοντος λόγου ἐπὶ καταχρηστικωτέρας καταφεύγειν ἐννοίας, τὰς ἀποκαλυφθείσας Γραφὰς παρχαράττοντας». "Οἱ ὁ ἥλιος ἐκινεῖτο, ἀπόδειξις ἀναμφισβήτητος, κατὰ τοὺς ὑπερορθοδοξούντας θεολόγους, τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ῥηθὲν «στήτω ὁ "Ἡλιος κατὰ Γαβαὼν, καὶ ἡ σελήνη κατὰ φάραγγα Αἰλῶν». Ἀλλ' ἀκριβῶς ἀπ' ἐκείνου τοῦ χρόνου ἔσθη μὲν ὁ "Ἡλιος, κατὰ τὴν ἀπόκρισιν εὐρουῶς Γαλάτου (ἣν ἀναφέρει ὁ Κοραῆς ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του), ἤρξατο δὲ κινουμένη ἡ Γῆ, ὅπως ἀπέδειξεν ἀκριβῶς ὁ Κοπερνίκιος καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ ἐκ Σάμου Ἀρίσταρχος. Αἱ διδασκαλῖαι τοῦ Εὐγενίου περὶ παραλλήλως τῶν ἀστέρων, καὶ εἰ οὐρανῶν φύσις ἀντίτυπος ἢ βοώδης κτλ. οὐδένα ἐδίδαξαν, οὐδένα ἐφώτισαν, διότι οὐδαμῶς ἤρμोजον πρὸς τὰς τότε πνευματικὰς τοῦ γένους χρείας. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ὑπὸ τοῦ Εὐγενίου ἐξελληνισθὲν «Κεκραγάριον τοῦ θείου καὶ ἱεροῦ Αὐγουστίνου» τὸ περιέχον «τὰς αἰνέσεις τε καὶ δεήσεις καὶ εὐχαριστίας, ἃς ὁ θεοσέσιος πατήρ πρὸς Θεὸν ἀναπέμπων ἐνδελεχῶς ἐκέκραγεν» ἐλάχιστα συνέτεινεν εἰς τὴν ἐποικοδόμησιν τῶν ὑπὸ τῆς δουλείας καὶ τῆς ἀπαιδευσίας κατεφυγμένων Ἑλλήνων. Τὸ «Κεκραγάριον» ἄρχεται ὡδὲ πως: «Κύριε ὁ Θεός μου, χάρισάι μοι ἐξ ὅλης μου τῆς καρδίας σέ ποθεῖν· ποθοῦντι, σέ ζητεῖν· ζητοῦντι, σέ εὐρεῖν· εὐρόντι, σέ ἀγαπᾶν· ἀγαπήσαντι δὲ τῶν ἐν ἐμοὶ κακῶν ἀπαλλαχθῆναι· ἀπαλλαχθέντι δὲ μηκέτι ἐπὶ τὰ αὐτὰ ἐπιστρέψαι». Αὐτόχρημα παιδιὰ λέξεων πρὸς ἐναρμονιωτέραν τῆς ἑλῆς περιόδου παρήχησιν! «Μία πεντηκοντὰς βιβλίων ὡς τὸ Κεκραγάριον (ἔγραψεν ὁ Κοραῆς τῇ 1 ἰουλίου 1804), ἄλλη μία ὡς οἱ Καρνικοὶ στίχοι ἀρχοῦν pour former le goût et le jugement de la nation».

Διὰ τῶν «Καρκινικῶν στίχων» αὐνίσσεται τὸ ἐκ 500 στίχων καρκινικὸν ποίημα, ὅπερ συνέταξεν ὁ Μοσχοπολίτης ἱερομόναχος Ἀμβρόσιος Πάμπερις περὶ τοῦ πολέμου τῶν Ῥώσων κατὰ τῆς Πολωνίας καὶ ὅπερ ἐξεδόθη ἐν Βιέννῃ τῷ 1802 μετὰ σημειώσεων ἐρμηνευτικῶν, χάριν τῶν ἀρεσκομένων εἰς τοιαῦτα σκαλαθύρματα.

Ὁ Εὐγένιος μετέφρασεν ἐκ τῆς ῥωσικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ διάφορα ποιημάτων, κατ' ἐξοχὴν δὲ τὴν πινδαρικὴν ᾠδὴν, ἣν ὁ ῥώσος στιχουργὸς Πέτρωβ ἐποίησεν εἰς δόξαν τοῦ «ἐκλαμπροτάτου κόμητος Γρηγορίου Ἀλεξανδρίδου Ποτεμκίνου». Ἀλλὰ τὸ μέγιστον τῶν ματαιοποιημάτων τοῦ Βουλγάρως εἶναι ἀναμφιλόγως ἡ εἰς ἡρωϊκοὺς ἐξαμέτρους στίχους μετάφρασις τῆς Αἰνείαδος καὶ τῶν Γεωργικῶν τοῦ Οὐεργιλίου ἐν τρισὶ τόμοις in folio. Πόθεν ἄρα γε ὠρμήθη εἰς τὴν ἀντὶ μακρῶν καὶ ἀπύτων πόνων ἑλληνικὴν μεθερμήνευσιν ἐθνικοῦ λατίνου ποιητοῦ, ἀφ' οὗ ἐν τοῖς πλείστοις αὐτοῦ συγγράμμασιν ἀπέφυγεν, ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα «Ἑλλην» ἵνα μὴ διαβληθῇ ὡς ἀτμενίζων εἰς τὰ τῆς ἑλληνικῆς εἰδωλοθηρητικῆς; Πῶς αὐτὸς, ὁ τοσαύτας καὶ τηλικαύτας ὑποστάς καταδρομὰς, λόγῳ ὅτι δῆθεν εἰσήγεν εἰς τὸ γένος ἐτεροδιδασκαλίας καὶ κακοδοξίας, ἀπετόλμησε νὰ διεξαγάγῃ τοιοῦτο ἔργον, ἐφ' ᾧ ἐκινδύνευε νὰ καταγγελθῇ ὡς ἐρμηνεὺς τῶν ἐθνικῶν, χωρὶς τῆς ἐλαχίστης τοῦ γένους ὠφελείας; «Κρίνεις καλῶς ματαιοπονίαν τὴν Βιργιλιανὴν μετάφρασιν (ἔγραψεν ὁ Κοραῆς πρὸς τὸν Ἀλεξάνδρον Βασιλείου)· ἐματαιοπόνησεν ὅμως ὅχι διότι μετέφρασεν ἐθνικὸν καὶ ἀβράπτιστον ποιητὴν, ἀλλ' ὅτι πρὶν λάβῃ εἰς χεῖρας τὸν κάλαμον, δὲν ἔκρινεν ὅτι ἐπεχείρει πρᾶγμα ἀδύνατον». Εἶναι ἄρα γε ἀληθὲς ὅτι ὁ Εὐγένιος ἐφιλοπόνησε τὴν μετάφρασιν τῆς Αἰνείαδος καὶ τῶν Γεωργικῶν τοῦ Οὐεργιλίου, ἄκων καὶ οἶονεῖ ὑπενδίδων εἰς τὰς φιλολογικὰς ὄνειροπολίαις τῆς Μεγάλης Αἰκατερίνης; Οὕτως ἢ ἄλλως, ἢ μετάφρασις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν οὐδαμῶς εἶναι ἀνταξία τοῦ ῥωμαίου ἐποποιῦ, καταμηνύει δὲ μόνον τὴν περὶ τὸ τεχνουργεῖν ἡρωϊκοὺς ἐξαμέτρους ἀξιοθαύμαστον εὐχέρειαν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν ἐξ ἴσου ἀξιοθαύμαστον ἀκρίβειαν καὶ γλαφυρίαν τοῦ κλεινοῦ ἱεράρχου. Δὲν μετέφρασεν ὁ Εὐγένιος ἑλληνιστὶ τὸν Οὐεργίλιον ὅπως ὁ Οὐόσσιος γερμανιστὶ τὸν Ὁμήρον. Οἱ στίχοι τοῦ ἑλλήνος ἐρμηνευτοῦ παρχηκόπονται ἐκ τῶν ἀλεπαλλήλων χασμυδιῶν καὶ συνιζήσεων, τῆς ἀθρόας παρεμβολῆς παρὰ πληρωματικῶν συνδέσμων, καὶ τῆς κατὰ κόρον χρήσεως σπανιστάτων λέξεων. Ὁ ἐντριβὴς ἀναγνώστης ἀπαυδᾷ σχεδὸν ἅμα ἀρχόμενος τῆς

ἀναγνώσεως, προχωρῶν δὲ συνορᾷ ῥαδίως ὅτι ἡ μετάφρασις πολλαχοῦ οὔτε εὐχρους εἶναι οὔτε καλλιπεῖς, ἐνιαχοῦ δὲ βεβιασμένη καὶ πλημμελής. Ἡ εἰς τὸ ἐλληνικὸν μεταγραφὴ ἐκάστου βιβλίου περιέχει πλείους στίχους ἢ τὸ λατινικὸν κείμενον, αἱ δὲ ἐρμηνευτικαὶ σημειώσεις εἶναι μικροῦ λόγου ἄξια, αἱ πλείστα δὲ ἠντλημέναι ἐκ τῶν γερμανικῶν ἐκδόσεων. Ὁ γὰρ Βιλλοισιὸν ἐξεσύριξεν ἐμπαθῶς τὸ ἔργον τοῦ Εὐγενίου, γράψας ἐν τοῖς «Ἀναλέκτοις τοῦ Οὐολφίου» «elle (ἡ μετάφρασις) est detestable: je n'avais jamais vu rien de si mauvais». Ἄλλ' ἡ ἀπόφασις αὕτη τοῦ ὀνομαστοῦ ἐκδότου τῆς Ἰλιάδος «μετὰ τῶν ἐνετικῶν σχολίων» ἐλέγχεται οὕσα καθ' ὑπερβολὴν ἀνεπιεικὴς καὶ ἀτρόγως ἀνευλαβής. Ὁ Εὐγένιος βεβαίως δὲν ἠῤδοκίμησε, τεκμήριον δὲ ὅτι ἡ μετάφρασις αὐτοῦ οὐδαμῶς ἢ σπανιώτατα μνημονεύεται παρὰ τῶν γερμανῶν λατινιστῶν· ἀπέδειξεν ὅμως σπανίαν δεξιότητα περὶ τὴν κατασκευὴν ἐξαμέτρων ἐπῶν, ἔστω καὶ πολλαχοῦ ἀκόμψως λεπτουργηθέντων, κρῖμα δὲ μόνον ὅτι ἡ δεξιότης αὕτη κατηναλώθη ἀρόρως εἰς ἔργον, ἐξ οὗ οὔτε τὰ ἐλληνικὰ οὔτε τὰ λατινικὰ ἐμεγαλύνθησαν γράμματα, καὶ ὅπερ κονιορτοῦ ἴσως κατὰπλεον ἀπόκειται νῦν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις ὡς μνημεῖον τῆς περὶ τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν στιχορυσίαν τριβῆς τοῦ πολυγραφωτέρου καὶ πολυμαθεστέρου τῶν κατὰ τὴν παρελθούσαν ἐκατονταετηρίδα ἐλλήνων διδασκάλων καὶ ἱεραρχῶν.

Ἔτερον ἀχρήσιμον τοῦ Εὐγενίου κατόρθωμα εἶναι ἡ ἀναλῶμασι τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας, Γκίκας, ἐκδοσις τῶν «εὐρεθέντων» τοῦ μοναχοῦ Ἰωσήφ Βρυννίου εἰς τόμους τρεῖς. Ὁ Βρυννίος ἐλάλησε πολλοὺς λόγους περὶ τῆς ὑπερθέου καὶ ὑπερουσίου Τριάδος, περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ λόγου ἐνσάρκου οἰκονομίας, περὶ τῆς τοῦ βίου ματαιότητος, περὶ τῆς μελλούσης κρίσεως (τὰς πλείστας ἐν τῇ Παλιτίφ καὶ ἐν τῇ νὰφ τῶν Ἀποστόλων), ἔγραψε δὲ καὶ τινὰς «διαλέξεις μετὰ Λατίνων». Καὶ αὐτὸς ὁ Εὐγένιος πολλαχοῦ κατακρίνει τὰς σχολαστικὰς ψυχολογίας, τὰς μεिरακιώδεις ἀκαιορολογίας καὶ τὰ ἄλλα ἀμαρτήματα τοῦ βυζαντινοῦ μοναχοῦ· ὥστε ἡ ἐκδοσις τῶν θεολογικῶν τοῦ Βρυννίου φλυαριῶν ἦτο παντὶ ἁπασί περιττή. Τὸ ἀνεπίφθονον τοῦ Βρυννίου κλέος συνίσταται εἰς τοῦτο καὶ μόνον, ὅτι ἐπενόησε νέαν τινὰ μέθοδον πρὸς ἐνωσιν τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἰσως ἡ μέθοδος αὕτη εἶχεν ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸ ἐνύπνιον τοῦ Δαπόντε· κατὰ θυτυχίαν, ὁ Βρυννίος ἐτελεύτησεν ὀλίγον πρὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, οὐδαμῶς

στερξας νὰ ἀποκαλύψῃ ἣν ἐφεύρε μηχανὴν πρὸς ἄρσιν τοῦ σχίσματος, οὕτω δὲ τὸ «μυστικόν» τουτέστιν, ὁ «ἄλληπτος καὶ ἐνωτικὸς λόγος» συναπέθανε μετὰ τοῦ χρηστοῦ μοναχοῦ Ἀντί τοῦ ἀφανισθέντος «μυστικοῦ» ἔχομεν νῦν τοὺς λόγους τοῦ Βρυεννίου, συντεταγμένους κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἐκπενοῦσης βυζαντινῆς θεολογίας. Ὁ Βρυένιος στηλιτεύει πρὸ πάντων τοὺς μὴ πιστεύοντας τὰ θαύματα. Οἱ μὴ ἔχοντες νοῦν (λέγει) δοξάζουσιν ὅτι ὁ Θεὸς ἐπαύσατο τοῦ θαυματουργεῖν. «Ἐγὼ ἀπ' ἐναντίας καὶ φρονῶ καὶ πιστεύω καὶ ἀποφαίνομαι, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς αἰῶνος καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν καὶ ὥραν καὶ κατὰ πᾶσαν ἀκαριαίαν χρόνου ῥοπήν, ἐν γῇ καὶ θαλάσσῃ, ἐν ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις, ἐν ἀπίστοις καὶ πιστοῖς, ἀμαρτωλοῖς καὶ δικαίοις, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, ἐν πᾶσι καὶ πανταχοῦ καὶ πάντοτε, φανερώς τε καὶ ἀφανῶς, οὐ διαλείπει ὁ Θεὸς θαυματουργῶν, καὶ ἐν ὀλίγοις τῶν ἀνθρώπων τὰ θαύματα ταῦτα εὐσύνοπτα». Θέλετε νὰ ἴδῃτε μέγα τι καὶ ἐξαισίον θαῦμα, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν θέλετε νὰ ἴδῃτε ἰδίοις ὄμμασι τῶν θαυμάτων τὸ μέγιστον; Ἐπὶ Βρυεννίου τὸ βυζαντινὸν κράτος ἦτο περικεκλεισμένον ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως· τότε δὴ τότε (ἐπιλέγει) συνέβη τὸ μέγιστον τῶν θαυμάτων, τότε, «ὅτι τῆς θεοδόξου ἐκκλησίας ἐμικρυνομένης τοσούτον ὥστε μιᾶς πόλεως, τῆς Βασιλίδος, ἄρχειν, καὶ ταύτης πάντοθεν πρὸς πάντων ἀεὶ πολιτοκρουμένης, καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς οὐδέποτε στενωθείσης, οὐκ ἔστιν ὅπου, μὴ τὸν Οἰκουμενικὸν σὺν τῷ Αὐτοκράτορι μνημονεύουσιν· ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ τῆς οἰκουμένης ἄκρα θελήσῃ τις ἀφικέσθαι, Οἰκουμενικὸν ἕνα τὸν Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἕνα Βασιλέα τὸν τῶν Ῥωμαίων, ἀκούει μνημονεύομενον. Ποία δὴ σπουδὴ ἢ δύναμις ἡμετέρα τοῦτ' ἐργάζεται, εἰ μὴ μόνος ὁ τῶν ὅλων Θεῶν;» Μετὰ ταῦτα ἀναφέρει ὁ Βρυένιος πρὸς ἀπόδειξιν τῶν θαυμάτων, ὅτι, ἐπὶ τοῦ 1204, ὅποτε κατέλαβον τὴν Κωνσταντινούπολιν οἱ Φράγκοι, τὰ λείψανα τῶν ἐν τοῖς αὐτῶι ναοῖς ἁγίων, ἐπύκυσαντο τοῦ θαυματουργεῖν, ἡ πύσις δὲ αὕτη τῶν θαυμάτων διήρκεσε μέχρι τῆς ἀνακτήσεως τοῦ Βυζαντίου· «ὅσα δὲ λείψανα ἐναπελείφθη λαμβάνοντα οὐ διαλείπει θαυματουργοῦντα ὡς ἐξ ἀρχῆς, ὡς τὸ τῆς παρθένου Θεοδοσίας λείψανον, ὡς τὰ τῶν ἁγίων Εὐδοκίμου καὶ Μιχαὴλ καὶ ἄλλων.» Ἐπὶ τέλους διδάσκει ὁ Βρυένιος «ὅτι τὸ σιγᾶν τὰ θεῖα θαύματα, ψυχῆς φέρει κίνδυνον, ἐκκλίνει δὲ τὰς μελλούσας δοθῆσθαι χάριτας». Δὲν ἀρκεῖ ἡ περὶ τῶν θαυμάτων φιλοσοφία· ὁ εὐγλωττος καὶ εὐφραδὴς μοναχὸς παραινεῖ «ὥσπερ δεῖγμα τῆς εἰς τὸν Αὐτοκράτορα πίστεως τῶν ἀρχομένων ἐκάστου, τὸ καθ' ἑκάστην ἵεναι εἰς τὸ παλάτιον

καὶ ἐρευνᾶν, τι ἄρα βούλεται ὁ κρατῶν; τί καλεῖται; τίς τρόπος τῶν ὑπηκόων ἀρέσκεται; Οὕτως ἄρα μέγα σημεῖον ἀνθρώπου πιστοῦ, τὸ καθ' ἐκάστην ἡμέραν εἰσιέναι εἰς τοὺς θεοὺς ναοὺς, καὶ συζητεῖν τίςιν ἔργοις εὐχρεστεῖται ὁ τῶν ὅλων Θεός· εἰ δέ τις ἐκ τῶν δοῦλων πιστὸν μὲν εἶναι τοῦ κρατοῦντος ὁμολογεῖ, τὸ δὲ Παλάτιον αὐτοῦ ἐξ ἀνοίας καταφρονεῖ, οὗτος ἐγγύς ἐστι τοῦ μὴ πιστὸς ἀλλ' ἄπιστος εἶναι. Τίς δὲ, κατὰ τὸν Βρουένιον, ὁ ἀληθὴς πιστός; Ὁ πιστὸς δεχόμενος τὰ θεῖα, καὶ μὴ γινώσκει· ὁ ὑπέκων εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Πνεύματος καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἰσχὺν τῆς διαλεκτικῆς. Ἡ μόνη βεβαία ἀλήθεια εἶναι αἱ τῶν Ἀγίων ἀποδείξεις· οἱ συλλογισμοὶ σκοτίζουσι τὸν νοῦν, αἱ δὲ ῥήσεις τῶν ἁγίων φωτίζουσι τὴν ψυχὴν. Ἐπὶ τέλους, κατὰ τὸν Βρουένιον, ἡ ἐξ ὁθιεν σοφία, καθάπερ τις θεραπεία ἡττημένη, δὲν ἀφέθη νὰ εἰσέλθῃ ἐνδον καὶ νὰ παρακύψῃ εἰς τὰ δεσποτικὰ μυστήρια. Εἰς τοιαῦτα καὶ παραπλήσια σπουδασματα στρέφονται σύμπασαι αἱ θεολογικαὶ διαλέξεις τοῦ βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ῥήτορος, εἰς ὧν τὴν τύπωσιν ἐπεστάτησεν ὁ Εὐγένιος, φιλοτίμως χορηγούντος τοῦ ἡγεμόνος Γαίκα. Τοσοῦτον ἄρα γε ταχέως ἐξεργήσαν τῆς μνήμης τὰ φιλογενῆ παλαιάματα καὶ αἱ καλὰ ὑποθήκαι τοῦ Λασκάριως, τοῦ Μουσούρου καὶ τοῦ Ἐπαρχου, ὥστε, οὐδὲν ἄλλο ἀπελείφθη πρὸς ἀλλυψὶν τῆς τοῦ γένους γυμνότητος ἢ ἡ νεκρικὴ συνδὼν τῆς ἐνεσφρονος καὶ διαλελωβημένης θεολογίας τῶν τελευταίων τοῦ βυζαντινοῦ χρότους χρόνων;

Ἀτενίζοντες πρὸς τὸ ἀπλετον ὕψος, εἰς ὃ ἤρθη ὁ Εὐγένιος διὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ Οὐεργιλίου, αἰσθανόμεθα ἴλιγγον καὶ σκοτοδινίαν, ἀλλὰ συγχρόνως ἐρωτῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς, διατί ἄρα γε ὁ πολύτιμος ἱεράρχης ἐγένετο τοσοῦτον μετάρσιος ὥστε νὰ καταστῇ τοῖς πᾶσι δυσδιάκριτος καὶ σχεδὸν εἰπεῖν ἀφανής; Διατί δὲ, ὅπως ἀνακινεῖται τὰ ἐκ τῆς μεταρσίτου πύτης πτήσεως παραγενομένης διαβολῆς (ὅτι δὴθεν μετέφρασεν ἐθνικὸν ποιητὴν!) ἐπεχείρησεν αὐθις νέαν ἀεροπορίαν, μεθερμηνεύσας ἐν δυοῖ τόμοις in folio τὴν περὶ Ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος βαρύσταθμον τοῦ Ἀδὰμ Ζοιρνικαβίου συγγραφῆν, τὴν οὐδεὶς ἴσως τῶν Ἑλλήνων, οὔτε ἀνέγνω πώποτε, οὔτε ἀναγνούς ἠδύνατο νὰ νοήσῃ, ἀλλὰ καὶ νοήσας οὐδένα θὰ ἐπορίζετο καρπὸν; Πρὸς τί, ἐπὶ τέλους, ἡ ἐκδοσις τῶν τριῶν τόμων τοῦ Βρουενίου, καθ' ἣν χρόνον στιγμὴν τὸ γένος ἔχρηξεν ἀναγνωσμάτων ὑγιεινῶν καὶ σαφεστέρων παρὰ τὰ ἀτερπῆ καὶ γελοῖα ἀδολεσχήματα τοῦ εἰς χθαμαλοὺς καὶ τεναγώδεις τόπους ἐμφιλοχωροῦντος βυζαντινοῦ μοναχοῦ; Τοῦ Εὐγενίου ἡ παιδεία καὶ ἡ

*

πολυμάθεια ἐμποιοῦσι τοῖς πᾶσι θαυμασμόν, ἀλλ' ὁ θαυμασμός ἡμῶν δὲν πρέπει νὰ ᾔηται ἄμετρος· ὁ μὲν Σέργιος Μικραῖος ἀποκαλεῖ τὸν Εὐγενίου τρισηγίστον, ἡγούμενος ἴσως αὐτὸν ὑπέρτερον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐφάμιλλον δὲ πρὸς τὸν μυθολογούμενον Ἑρμῆν τὸν Τρισηγίστον· κατὰ δὲ τὸν Αἰνειᾶνα, ὁ Εὐγένιος «ἦτο Ἀριστοτέλης, Νεύτων, Καρτέσιος, Δημοσθένης καὶ Πλούταρχος» — διατί οὐχὶ καὶ θεὸς ἀνθρωποειδής; Ἄν ἐπιτρέπεται νὰ συγκρίνη τις τὰ μικρὰ πρὸς τὰ μεγάλα, ὁ Εὐγένιος δύναται μέχρι τινὸς νὰ παρειασθῇ πρὸς τὸν συγχρόνως ἐν ταῖς ἐπιστήμαις καὶ τοῖς γράμμασι διαλάμπαντα Ἀλβέρτον Χάλλερ (1708—1777). Ὁ μέγας οὗτος ἀνὴρ ἦτο τῷ ὄντι θαῦμα σοφίας. Διέπρεπεν ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις τοῦ ἐπιστητοῦ, ἐν τῇ ἱατρικῇ, ἀνατομικῇ, βοτανικῇ, φυσιολογίᾳ, θεολογίᾳ, ποιήσει καὶ μυθιστοριογραφίᾳ. Συνέταξεν ἐπὶ τόμους ἀνατομικῶν διαλέξεων, ὅκτις τόμους στοιχείων φυσιολογίας, ἐλάκληρον βοτανικὴν βιβλιοθήκην, ἑπτακαίδεκα τόμους ἱατρικῶν διατριβῶν, μυθιστορίας, ποιήματα, τρεῖς τόμους περὶ Ἀποκαλύψεως καὶ πάμπολλα ἄλλα· ἐγένετο δὲ δημιουργὸς ὠφελιμωτάτων ἱδρυμάτων, συστήσας ἐν Γοτtingen βοτανικὸν κήπον, ἀνατομεῖον καὶ μαθητικὴν σχολήν. Ἀλλὰ τίς ἀναγινώσκει σήμερον, τίς ἐνθυμεῖται τοῦ Χάλλερ τὰς πολυτόμους, πολυκρότους καὶ ἐμβριθεστάτας συγγραφάς; Ἀπ' ἐναντίας τίς ὁ μὴ ἀναγινώσκων ἔτι καὶ νῦν, μὴ περιέπων δὲ καὶ μὴ θαυμάζων τὸ κατὰ τὸ 1766 ὑπὸ τοῦ Λέστιγκ ἐκδοθὲν κλασικὸν ποιημᾶτιον περὶ «τῶν ὀρίων τῆς ποιήσεως καὶ τῆς γραφικῆς» τὸ ἐπιγεγραμμένον «Λαοκόων»; Ὁ Λέστιγκ διὰ τῆς μικρᾶς κριτικῆς διατριβῆς του ἀνέπτυξε καὶ προήγαγε παρὰ τοῖς Γερμανοῖς τὴν φιλοκαλίαν καὶ τὸν ἔρωτα τῆς ἀρχαιολογίας, ἐπενήργησε δὲ εἰς τὴν διάπλασιν καὶ ἐπιδοσιν τῆς γερμανικῆς γλώσσης καὶ τῶν γερμανικῶν γραμμάτων ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ πλέον ἢ ὅσον διὰ τῶν λατινικῶν ἐπιστημονικῶν συγγραφεῶν τοῦ ὁ μέγας ἱατρός καὶ φυσιολόγος Χάλλερ. Αὐτὸ τοῦτο δυνατόν νὰ ῥηθῇ καὶ περὶ τῶν ποιημάτων τοῦ Εὐγενίου, ὧν τὰ πλείστα εἰ μὴ ἅπαντα ἀπηρχαιώθησαν δι' οὗς εἵπομεν λόγους, εἰ καὶ ὁ Εὐγένιος, ἐν μέσῳ τῶν Ἑλλήνων, ἦτο ἀληθῶς θαῦμα σοφίας, καθάπερ ὁ Χάλλερ ἐν μέσῳ τῶν Γερμανῶν.

Ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης κατὰ τὴν καθόλου παιδείαν νομίζεται ὑποδεέστερος τοῦ Εὐγενίου, ἐν τισιν ὅμως μαθήσεσιν ἐπεδείξατο νοῦν ὑγιέστερον καὶ ὁπωσοῦν κανονικώτερον. Ἄν ὁ Εὐγένιος ἐξέδωκε τοῦ Βρυεννίου τὰς κενὰς διαλέξεις, ἐξέδωκε καὶ ὁ Θεοτόκης τοῦ ἐπισκόπου

Ἰσαὰν τὰ Ἀσκητικά καὶ τὴν σειρὰν ἐνὸς καὶ πεντήκοντα ὑπομνηματιστῶν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον καὶ τὰ τῶν Βασιλειῶν· ἂν ὁ Εὐγένιος συνέταξεν ἀδολέσχημα φιλοσοφικόν κατὰ τοῦ συστήματος τῶν Ὁκελλιτῶν, συνέταξε καὶ ὁ Θεοτόκης ἡ ὀρθότερον εἰπεῖν μετέφρασεν ἐκ τῆς λατινικῆς «πόνημα χρυσοῦν Σαμουήλ Ῥαββὶ τοῦ Ἰουδαίου» ἐξελέγχον τὴν τῶν Ἰουδαίων πλάνην· ἂν ὁ Εὐγένιος συνέταξεν ἡ μετέφρασεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ πάμπολλα μαθηματικά, φυσικά καὶ ἄλλα πονήματα, συνέγραψεν ἐπ' ἴσης καὶ ὁ Θεοτόκης ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ στοιχεῖα πειραματικῆς φυσικῆς (ἐκ διαφόρων πηγῶν ἐρανισάμενος αὐτά), στοιχεῖα μαθηματικῶν, περιέχοντα πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ ἀρχιμήδεια θεωρήματα, τὴν ἐπίπεδον τριγωνομετρίαν, τὰς τοῦ Κώνου τριμᾶς κλ. Ἀμφότεροι, ὅτε Εὐγένιος καὶ ὁ Θεοτόκης, ἐφιλοτέχνησαν ὥδᾳς ἢ προσωνήματα πρὸς τὴν «εὐσεβεστάτην, θεόσεπτον, τρισεγγίστην καὶ φιλανθρωποτάτην» Αὐκράτειραν πάσης Ῥωσσίας, ἣν ὁ Θεοτόκης ἐκθειάζει ἰδίως, λέγων «ὅτι ἐποίησεν (ἡ Αἰκατερίνα) περιβλεπτον τὴν Ῥωσσίαν, ἐπὶ τὴν ὑπερτάτην τῆς δόξης σκοπιὰν τῶν πάλαι Ἑλλήνων τε καὶ Ῥωμαίων ἄρχασα». Ὁ Θεοτόκης κατώρθωσε καὶ τι πλεόν τοῦ Εὐγενίου, χριστιανίσας πολλοὺς μωχμεθανοὺς Τατάρους, μεταστρέψας δὲ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν ὑπὲρ τοὺς τετραχισχίλιους Ῥασκολνίκους, πρὸς οὓς καὶ ἀπέτεινεν ἐπιστολὴν μακρὰ γράμματα. Τὸ ἐθνωφελέστατον τῶν πονημάτων τοῦ Θεοτόκη, εἶναι τὰ «Κυριακοδρομία» συντεταγμένα εἰς καθαρεύουσαν καὶ τοῖς πολλοῖς καταληπτὴν γλῶσσαν. Εἶναι ἀναντιρρήτον ὅτι ὁ Θεοτόκης ἐβδελύσσετο οὐδὲν ἥτιον τοῦ Εὐγενίου τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἰδίωμα, ἀλλ' ἔμως κατ' ἀνάγκην ἐγένετο οὕτως εἰπεῖν εἰσηγητῆς ὀρθοεποῦς καὶ εὐκρινοῦς γραπτοῦ λόγου. «Διάλεκτον δὲ μετέλλομεν (γράφει ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ τῶν Εὐαγγελίων Κυριακοδρομίου) οὐκ αὐτὴν ἐπ' ἀκριβὲς τὴν τῶν προπατόρων ἡμῶν, τὴν νῦν μὴ ὑπὸ πάντων ἐντελῶς κατανοουμένην, ἵνα μὴ, ὅπερ θεραπεῦσαι σπεύδομεν, τοῦτ' αὐτὸ πάλιν ἐπεισάξωμεν τῆς ἀκαταληψίας τὸ νόσημα· ἀλλ' οὐδὲ αὐτὴν τὴν ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἐν ταῖς τριόδοις λαλουμένην· αὕτη μὲν γὰρ διὰ τὰ ἀπὸ τῆς φθορᾶς τραύματα καὶ διὰ τὰς παρεισενεχθείσας ξενικὰς λέξεις καὶ διὰ τὰλλα αὐτῆς ἐλαττώματα ἀνεπιτήδεις ἐστί πρὸς πᾶσαν μὲν σοφῆς πραγματείας συγγραφὴν, ἐξόχως δὲ πρὸς τὴν τῶν θείων λόγων διασάφειν· ἄλλην δὲ τινα ἐπετηδεύθημεν καθαρεύουσαν ὅσον οἶόν τε, ὅπερ ἔστιν ὅσον οὐκ ἀφαιρεῖ τὴν κατάληψιν, τῶν τῆς δυσμορφίας ἐλαττωμάτων, καὶ τῇ ἀρχαίᾳ ἐγγίξουσιν, ἀπλουστεράν δὲ καὶ τοῖς τῶν Ἑλλήνων πασι καταληπτὴν καὶ εὐχώρητον».

Ὡστε καὶ ὁ Θεοτόκης ἀπηξίου ὡς ὁ Βούλγαρις τὸ καθωμιλημένον ἰδίωμα καὶ οὐδεμίαν ἐποίησατο ἀπόπειραν πρὸς κάθαρσιν αὐτοῦ ἀφ' ὧν ἔβριθε χυδαίολογιῶν καὶ ξενισμῶν. Καὶ ἐπειδὴ θὰ ἦτο ἐγκλημα καθοσιώσεως ἢ διὰ τῆς τοῦ ὄχλου λαλιᾶς διασάφεισι τῶν θείων λόγων, ἐπετήδευσεν ὁ Θεοτόκης ἴδιον λεκτικὸν χαρακτήρα, καθαρεύοντα χυδαϊσμῶν καὶ ὅσον ἔνεστι τοῖς πολλοῖς σαφῆ· ὁμολογητέον δὲ ὅτι τῆς τεχνικῆς ταύτης γλώσσης ἡ κατασκευὴ φέρει δόξαν εἰς τὴν γλωσσοπλαστικὴν τοῦ περικλεοῦς ποιμενάρχου εὐστροφίαν. Ἀλλ' ἔστω καὶ προαιρούμενος, ἡδύνατο ἄραγε ὁ Θεοτόκης νὰ μυσταγωγῇ τὴν φιλολογικὴν τοῦ γένους ἀναμόρφωσιν; Καὶ ἴσως μὲν διέγνω εὐστοχώτερον τοῦ Εὐγενίου τὰ «σημεῖα τῶν καιρῶν», ἀλλὰ δὲν ἦτο ὁ φύσει καὶ τέχνη κατὰ ληλος ἀνὴρ ὅπως χαράξῃ εὐτόλμως καινὰς ὁδοὺς, ἐγκαίνισῃ δὲ καὶ νέον διανοητικὸν βίον διάνοσμον.

Κατὰ τὸν Πίνδαρον, ἄτρωτοι εἶναι μόνοι οἱ «παῖδες Θεῶν»· ἄρα οὐδὲν ἄπορον ἂν ὁ Θεοτόκης περιέπεσεν εἰς σφάλματα ὅπως καὶ ὁ Εὐγενίος, ἀλλὰ τὰ μεγάλα ἢ μικρὰ ἀμφοτέρων πταίσματα οὐδαμῶς ὑποσκιάζουσι τὸ φωτοβόλον πρόσωπον καὶ τὴν ἀμφιλαφεὴ αὐτῶν παιδείαν. Ὁ Θεοτόκης ἦτο ἀναντιρρόπως ἄριστος μαθηματικὸς καὶ ἄριστος θεολόγος καὶ εὐδοκίμωτατος κήρυξ τοῦ θείου λόγου, ἀλλὰ καὶ οὐχὶ ἐξ ἴσου εὐδόκιμος περὶ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Τῇ 4 μαΐου 1767 ἔγραφεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ κοινὸν Κερκύρας ὅτι «τρεῖς ὑπῆρξαν οἱ αἰῶνες, οἱ εὐδαιμονέστατοι, οἱ παραγαγόντες οὕτως εἰπεῖν τοὺς δημιουργοὺς τῆς εὐκλεοῦς προόδου τῶν διαφόρων καὶ ποικίλων μαθήσεων, ὁ τοῦ Φιλίππου, πατὴρ ὁ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου, ἐφ' οὗ ἤχμασαν ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Δημοσθένης, ὁ Ἀπελλῆς καὶ ὁ Φειδίας· ὁ τοῦ Αὐγούστου Καίσαρος, καθ' ὃν ἠνθήσαν ὁ Λουκρήτιος, ὁ Τίτος Λίβιος, ὁ Οὐεργίλιος, ὁ Ὁράτιος, ὁ Ὀβίδιος, καὶ ὁ Οὐίτρούβιος· καὶ ὁ αἰὼν Λουδοβίκου τοῦ δεκάτου τετάρτου». Ὁ ἀναγνώστης καθορᾷ παραχρῆμα ὅτι ὁ Θεοτόκης συγγέει τὰς χρονολογίας, μνημονεύων ὡς συγχρόνους συγγραφεῖς, ποιητὰς καὶ τεχνίτας οὐδαμῶς πρὸς ἀλλήλους συγχρονήσαντας· ὁ μὲν Πλάτων ἐγεννήθη ἐβδόμῳ καὶ τεσσαρακοστῷ ἔτει πρὸ τοῦ Φιλίππου, ὁ δὲ Φειδίας ἐγεννήθη πεντηχοστῷ καὶ ἑκατοστῷ ἔτει πρὸ τοῦ Ἀπελλοῦ· ἀλλὰ καὶ ὁ ποιητὴς Λουκρήτιος ἔζησεν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Κικέρωνος καὶ οὐχὶ τοῦ Αὐγούστου Καίσαρος. Ὁ Θεοτόκης δὲν συγγέει μόνον αἰῶνας (ἴσως δὲ ἡ σύγχυσις προέρχεται ἐξ ἐπιστολογραφικῆς μᾶλλον σπουδῆς ἢ ἐξ ἀγνοίας) ἀλλὰ καὶ ματαιοσπουδεῖ

ένιοτε καὶ ματαιοπονεῖ ὡς ὁ Βούλγαρις. Τῷ 1773 ἐξέδωκε μακροτάτην ἐπιστολιμαίαν πραγματείαν πρὸς Νεόφυτον τὸν Καυσοκαλυβίτην, ἐρωτήσαντα «περὶ τοῦ ἂν ἐκηρύχῃ τὸ εὐαγγέλιον εἰς τὸν νέον κόσμον». Ὁ καλὸς καγαθὸς Νεόφυτος ἠρώτησε τὸν Θεοτόκην, πότερον ἐξῆλθε καὶ εἰς τὸν νεοφανῆ κόσμον ὁ παγκόσμιος τῶν ἀποστόλων φθόγγος ἢ οὐ; «Εἰ δὲ τοῦτο, πῶς ἂν ἀληθεύσοι τὸ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν; Ἐμοὶ μὲν οὖν δοκεῖ, πάτερ, ἡ γῆ ἐκείνη, οὔτε πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, οὔτε πρὸ τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος, ἀλλὰ μετὰ τοῦτο οἰκισθῆναι. Καὶ τούτου ὑποθεθέντος, λύεται μὲν τὰ προηπορημένα (εἰς τὰ τῆς οἰκουμένης γὰρ φησι πέρατα ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος τῶν Ἀποστόλων, ὁ δὲ νεοφανὴς κόσμος οὐκ ἦν ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων οἰκούμενος) ἀναφύεται δὲ ἐτέρη ἀπορία κτλ.». Ὁ Θεοτόκης, ἀποκρίνεται διὰ μακρῶν εἰς τὴν λεπτοσύνθετον ἐρώτησιν τοῦ περιβοήτου γραμματικοῦ, λύει δὲ τὸ πρόβλημα ἀπλούςτατα, τρέπων τὸν παρωχημένον εἰς μέλλοντα, λέγων δηλαδὴ ὅτι τὸ «ἐξῆλθεν» ἐτέθη ἀντὶ τοῦ «ἐξελεύσεται». Τιοῦτω τρόπῳ ἐλύθη μὲν πεζότατα τὸ δύσλυτον ζήτημα, ἀδελφον ὅμως ἂν ἡ γραμματικὴ τοῦ Καυσοκαλυβίτου ἐμπειρία, ἣν ἐθαύμασαν καὶ τινες τῶν συγχρόνων γερμανῶν καὶ ὀλλανδῶν φιλολόγων, ἤρκεσθαι εἰς τὴν μαθηματικὴν τοῦ Θεοτόκη ἀπόδειξιν, δι' ἧς τὸ παρελθὸν ἐτράπη εἰς τὸ μέλλον, συμπερίεληφθη δὲ καὶ ἡ Ἀμερικὴ ἐν τῇ σειρά τῶν χωρῶν, εἰς ἃς πρωθυστερώς ἐξῆλθεν ὁ παγκόσμιος τῶν ἀποστόλων φθόγγος.

Ἐξαίροντες τὴν ὑπέροχον σπουδαιότητα τῶν δύο κατὰ τὴν ὀκτωκαιδεκάτην ἐκχονταετηρίδα διαπρεπεστάτων Ἑλλήνων, δὲν πρέπει νὰ καταλίπωμεν ἀμνημονεύτους καὶ ἄλλους τινάς, ἥττον μὲν ἐπὶ σοφίᾳ διαβεβημένους ἀλλ' οὐχ ἥττον τὸ γένος ὠφελήσαντας διδασκάλους. Ὁ προμνημονευθεὶς Νεόφυτος ὁ Καυσοκαλυβίτης δὲν ἦτο ἐκ τῶν τυχόντων γραμματικῶν, εἰ καὶ ὁ Εὐγένιος καὶ ὁ Κοραῆς οὐδαμῶς ἀποφαίνονται περὶ τοῦ ἀνδρὸς μετὰ πολλοῦ τοῦ θαυμασμοῦ. Ὁ Νεόφυτος ἦτο πρότυπον φιλοπονιότητος καὶ ἐριστικιωτάτου γραμματικοῦ· τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ φιλοπονίας θαυμαστὴ ἀληθῶς ἀπόδειξις εἶναι τὰ ἐκ χιλίων τετρακοσίων σελίδων ὑπομνήματα εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον τῆς γραμματικῆς Θεοδώρου τοῦ Γαζῆ, ἐκδοθέντα τῷ 1761 ἐν Βουκουρεστίῳ εἰς μέγεθος μεγάλου τετάρτου. Τὸ πολύμοχθον τοῦτο κατασκευάσμα βεβαίως δὲ μετέτρεψεν ἐπὶ τὸ βέλτιον τὴν γραμματικὴν τέχνην, περιέχει δὲ πολλὰς καὶ κενὰς παρεκβάσεις· ἀλλ' εἶναι ἀφθιτον μνημεῖον τῆς περὶ τὰ γραμματικὰ παιδεύματα δεινότητος τοῦ πελοποννησίου μοναχοῦ, ὅστις ὡς ἄλλος

Ἦρος ὑπὸ φοβεράς ταλαιπωρούμενος ἐνδείας καὶ παντοίας ἄλλας ὑφίσταμενος κακοπαθείας, ἀπεδείχθη οὐδὲν ἥττον ἀκατάβλητος περὶ τὴν θεραπείαν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Τὸ ἐλεεινὸν ὄκημα τοῦ Νεοφύτου, ἀναπεπταμένον εἰς τὰ ψύχη καὶ τοὺς ὀμβροφόρους ἀνέμους, ἠδύνατο νὰ διαγωνισθῇ πρὸς τὴν καλύβην τοῦ Ἐπικτήτου· «ἀνεμοβροχιζομαι (ἔγραφε) διὰ τῶν πάντη ἀναπεπταμένων θυρίδων, καὶ τρόπον κοχλίου κατ' ἐμαυτὸν συστρεφόμενος ἐνειλοῦμαι πρὸς τὸ νυκτερινὸν ψυχρὸς καὶ πρὸς τὸ ἐπισυμβαῖνον ἀνεμόβροχον, κἀντεῦθεν μὴ ἔχων ποῦ κλίνω τὴν κεφαλὴν, πάσχω τὰ αὐτὰ μᾶλλον δὲ καὶ χειρόν τῶν ἐν τῇ Πουσκαρίᾳ καθευγμένων». Τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα τοῦ χαλκεντέρου τούτου γραμματικοῦ παθήματα ἔχοντες ἐν νῶ, ἀναλογιζόμενοι δὲ καὶ τοὺς ἥρακλειοὺς αὐτοῦ πόνους πρὸς μεταρρύθμισιν τῆς διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης διὰ τῆς περιστολῆς τοῦ ψυχγωγικοῦ συστήματος, πρέπει νὰ κρίνωμεν ὅπως ἐπιεικέστερον τὰ ἄλλα αὐτοῦ παρολισθήματα, ὅσων ἐγένετο αἷτιος ἐν Χίῳ καὶ ἀλλαχοῦ, εἴτε διαφερόμενος περὶ ὄνου σκιάς πρὸς συνδιδατκάλους, εἴτε διαβόλων προῖκα τὸν Εὐγένιον ἐπὶ θρησκευτικαῖς καινοτομίαις.

Πλὴν τοῦ Βουλγαρέως καὶ τοῦ Θεοτόκη, οἱ διασημότεροι τῶν συγχρόνων τοῦ γένους διδασκάλων εἶναι Δανιὴλ ὁ Κεραμεύς, προϊστάμενος τῆς ἐν Πάτμῳ σχολῆς, καὶ Λάμπρος ὁ Φωτιάδης, ὁ ἐν Βουκουρεστίῳ σχολαρχήσας. Ἄν ἡ τῆς Πάτμου σχολὴ ἤκμασεν, ἰδίως κατὰ τὴν ὀκτωκαιδεκάτην ἑκατονταετηρίδα, ἡ χάρις ἀπόκειται εἰς τὴν γενναίαν χορηγίαν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριῶν «γουναράδων». Οἱ ἐν Πάτμῳ διδάσκαλοι ἦσαν ἐκ τῶν λογάδων ἀνδρῶν τοῦ γένους, οἵτινες ἐφύλαξαν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ καὶ δὴ καὶ διελεύκαναν διὰ σοφῶν σχολίων τὰς γραμματικὰς παραδόσεις Θεοδώρου τοῦ Γαζή. Ἡ Πάτμος ἦτο ἐστία τῶν Γαζιτῶν, ὅπως τὰ Ἰωάννιννα, τῶν Λασκαριτῶν, σέμνωμα δὲ τῆς ἐν Πάτμῳ σχολῆς ὑπῆρξε περὶ τὰ τέλη τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, Δανιὴλ ὁ Κεραμεύς, ὁ διδάξας καὶ παιδεύσας πολλοὺς ὕστερον ἐν τοῖς γράμμασι διαλάμψαντας Ἑλληνας. Σήμερον τὰ γραμματικὰ τοῦ περικλεοῦς τούτου καθηγητοῦ ὑπομνήματα εἶναι βεβαίως πεπαλαιωμένα, ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ Πατμιάς Σχολὴ προσῆρχε πάντων τῶν ἄλλων ἐν Τουρκίᾳ ἐκπαιδευτηρίων, ἀπανταχόθεν δὲ τῆς Ἑλλάδος ἀπέρρουν εἰς αὐτὴν ἀμπολλοὶ φιλομαθεῖς νέοι, προσαγόμενοι ἐκ τῆς ἀγαθῆς τοῦ Κεραμεῦς φήμης. Ὡς ἐν τῇ Ἀθωνιάδι ἀκαδημίᾳ οἱ μαθηταὶ ἠυξήθησαν ἐπὶ Εὐγενίου μέχρι διακοσίων,

παραπλησίως καὶ ἐν Πάτμῳ, πρυτανεύοντος τοῦ Δανιήλ, οἱ μαθηταὶ ὑπερέβησαν τοὺς διακοσίους — τοσαύτη καὶ τηλικαύτη ἦτο ἡ σειρὴν καὶ ἡ χάρις τῶν λόγων τοῦ δαιμονίου ἐκείνου διδασκάλου! Εἰς ἀπόδειξιν τῆς περὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐξαισίου τριβῆς τοῦ Δανιήλ, μνημονεύονται παντοῖα ἀνέκδοτα, πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ τόδε, ὅτι εἰς ἐπήκοον Ἀγγλοῦ ἑλληνιστοῦ ἡρμήνευσεν ὁ Δανιήλ μίαν τινὰ βραβυδαίαν τῆς Ἰλιάδος (κατ' ἐκλογὴν αὐτοῦ τοῦ Ἀγγλοῦ) δι' ἄλλων κεκαλλιεπημένων στίχων, ἐχόντων τὸ αὐτὸ μέτρον. Ὁ δὲ Ἀγγλος περιηγητὴς, ἀποθαυμάσας τοῦ Πατμίου σχολάρχου τὴν πρὸς τὸν ἑλληνα λόγον ἐτοιμότητα, παρεκάλεσε αὐτὸν νὰ μετοικήσῃ εἰς Ἀγγλίαν, ὅπου θὰ ἐτύγχανεν ἐπιζήλου ἀκαδημαϊκοῦ ἀξιώματος· ἀλλ' ὁ φιλόπατρις Δανιήλ περὶ πλείονος ποιούμενος τῆς πατρίδος τὴν εὐνοίαν, ἀπέστειρε τοῦ Ἀγγλοῦ τὴν πρότασιν.

Δανιήλ ὁ Κεραμεὺς ἦτο ἀναμφιβόλως βαθύς ἑλληνιστὴς καὶ χρηστὸς διδασκαλός, οὐδεμίαν ὅμως ἐνεκαίνισε νέαν μέθοδον, διέπρεψε δὲ μάλλον ὡς εὐφραδὴς σχολάρχης ἢ ὡς εἰσηγητὴς βελτίονος συστήματος περὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὦ μέγα τῆς φιλολογικῆς αὐτοῦ μαθήτεως ἦτο ἡ γραμματικὴ τοῦ Γαζή, βιβλίον μεστὸν σοφίας, παρειλημμένης ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν, ἀλλὰ πᾶν δυσνόητον καὶ δεκτικὸν παντοίων ἐρμηνειῶν ὡς ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου. Τὰ σχολία τοῦ Καυσοκαλυβίτου καὶ τοῦ Κεραμεῶς ἐλάχιστα συνήγγισαν εἰς τὴν διαφώτισιν τοῦ δυσερμηνεύτου τούτου βιβλίου, εἶναι δὲ πολλὰ τοσοῦτον δυσεξήγητα, ὥστε χρῆζοντο καὶ ταῦτα σχολιαστῶν. Καὶ τὰ ἐν Ἰωαννίνοις σχολεία, ἐν οἷς ἐβασίλευσεν ἐπὶ μακρὸν ἡ γραμματικὴ τοῦ Λασκαρέως, ἀπέβησαν μὲν οὐχ ἥττον ἢ τὸ ἐν Πάτμῳ λυσιτελὲς εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα — ἀρκούσι τὰ ὀνόματα τῶν ἐν αὐτοῖς διδασκάντων Σουγδουρῇ, Βησσαρίωνος, Μελετίου Ἀθηνῶν, Εὐγενίου, Ψαλίδου κ.λ. — ἀλλ' οὐδεμίαν ἀπὴνεγκαν γόνιμον διδασκαλίαν, τείνουσαν εἰς ἀλλοίωσιν τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. Τῶν Ἰωαννιτῶν ἡ φιλομουσία εἶναι παροιμώδης, ἀλλ' οὐχὶ πάντες οἱ αὐτοὶ σχολάρχαι διέπρεψαν ἐπὶ συνέσει· ἵνα δὲ μηδὲν εἴπωμεν περὶ τῶν παλαιότερων χρόνων, ἀναφέρομεν μόνον ὅτι, ἀρχομένης τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκατονταετηρίδος, ὁ ἄρχων τῆς ἐν Ἰωαννίνοις Ζωσιμαίας Σχολῆς προσέταξε νὰ ἐξοστρακισθῶσιν αὐτοὶ πάντες τὰ βιβλία, ὅσα ἦσαν συντεταγμένα ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῇ, ἐκώλυσε τοὺς μαθητὰς νὰ μανθάνωσιν εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, λόγῳ ὅτι αὐταὶ βρῖθουσιν

ἀθέων βιβλίων, ἀπέβλασε δὲ ἐκ τῆς σχολῆς ἑπτὰ νέους, διότι ἠθέλησαν νὰ διδασκῶσι τὴν ἰταλικὴν, καταργεῖλας αὐτοὺς ὡς ἀσεβεῖς καὶ νεωτεριστάς. Δηλον ἐντεῦθεν ὅτι ἡ «Ἀντιφώνησις» τοῦ ἐκ Πάρου Ἀθανασίου ἐτε-
ρατούργησεν ἐνιαχοῦ πλέον ἢ ὅσον ὁ ἀκραιφνὴς καὶ ἀγνὸς ἑλληνισμὸς τοσοῦτων ἄλλων διδασκάλων.

Ἐν τῇ χορείᾳ τῶν σεμνοτάτων τούτων καθηγητῶν διαλάμπει καὶ λόγῳ φιλοπατρίας καὶ λόγῳ ἑλληνικῆς παιδεύσεως ὁ περίπυστος σχολάρχης Βουκουρεστίου, Λάμπρος Φωτιάδης. Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι προσέ-
κειτο καὶ οὗτος εἰς τὰς παλαιὰς διδασκαλίας ἀρχάς, πολὺν δὲ καὶ μάτην κατέτριψε χρόνον πρὸς σύνταξιν ἀνακρεοντείων ποιημάτων καὶ σαπφικῶν καὶ πινδαρικῶν ᾠδῶν· ἐνόησεν ὅμως ἐγκαίρως τὴν ἀνάγκην τῆς μεταρ-
ρυθμίσεως, ἅμα δὲ εἶδε τὸν Κοραῖν ἀναπετάσαντα τὴν σημαίαν τῆς καθάρσεως καὶ ἀναστάσεως τῆς γλώσσης καὶ ἔδραμε πρὸς αὐτὸν ὡς ἐπίκουρος μετὰ ψυχῆς σκιρτώσης ὑπὸ χαρᾶς· ἀλλὰ τὸ ἐνθουσιῶδες ἐκεῖνο, τὸ χαρμόσυνον καὶ γενναῖον τῆς μεγάλης αὐτοῦ ψυχῆς ἔξαλμα ἦτο ἡ τελευταία ἀνάλαμψις ἀποσβεσμένης ἤδη ὑπάρξεως. Ἄν μὴ ἐγένετο ὁ Λάμπρος αὐτοῦργος τῆς φιλολογικῆς ἀνακαινίσεως, ἀπέβη ὁμολογουμέ-
νως πολυτίμητος καὶ ἔθνωφελέστατος διδάσκαλος. Ἔτι καὶ πρὶν δημο-
σιεύσῃ ὁ Κοραῖς τοὺς «Ἀὐτοσχεδοὺς Στοχασμοὺς» συνεῖδεν ὁ Λάμπρος ὅτι ἡ παράδοσις τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων ἔχρηζε ῥιζικῆς μεταρρυθ-
μίσεως, διότι οἱ φιλομαθεῖς νέοι, καθ' ὃν τρόπον ἐδιδάσκοντο, ἐκινδύνευον νὰ ἀποβῶσιν ἡλίθιοι σχολαστικοί, ὅποτε μάλιστα τὸ δύστηνον γένος ἔχρηζεν ἀνδρῶν φιλοπατρίδων, διακαιομένων ἐκ τοῦ πυρὸς τῆς ἐθνικῆς συνειδή-
σεως. Ὅτι ὁ Λάμπρος δὲν περικωρίσθη εἰς τὴν λεκτικὴν καὶ φραστικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἑλλήνων ποιητῶν καὶ πεζογράφων, ἀλλὰ συμπεριέλαβεν εἰς τὴν διδασκαλίαν του καὶ τὴν πραγματικὴν ἐξήγησιν, εἶναι ἑναργὲς τεκμήριον ὅτι ὁ αἰὲν ἠσπόμενος τοῦ γένους διδάσκαλος προσέθετο κατ' ἐξοχὴν νὰ ἐκπυρώσῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀκρωμένων διὰ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου ἐνθου-
σιασμοῦ, διὰ τῆς φιλοσόφου ἐκείνης μανίας, ἣν ἐντίκτει ἡ πραγματικὴ ἐρμηνεία τῶν ἀθανάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος φιλολογικῶν ἀριστουρ-
γημάτων. Ἐχώρισε πρὸς τούτοις ὁ Λάμπρος τοὺς ἀρχαίους κλασικοὺς ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, περιέκειρεν ὅπως οὖν τὸ ψυχραγω-
γικὸν σύστημα, ἀντὶ τῶν τῶς, ἐν εἴδει παρατάξεως ποικιλομόρφων στρα-
τιωτῶν, ἀκρίτως σωρευομένων συνωνύμων εἰσαγαγὼν τὴν λεγομένην μο-
νόλεκτον ἐρμηνείαν, παρώτρυνε δὲ τοὺς ὁμιλητὰς αὐτοῦ νὰ σχολάζωσι καὶ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς λατινίδος φωνῆς. Ἄλλ' ἐπαναλέγομεν ὅτι ὁ

Λάμπρος ἐνομιζέτο μὲν ἐπὶ τῶν ἐσχάτων αὐτοῦ ἡμερῶν, θιασώτης τῶν νέων περὶ τῆς ἀναπλάσεως τοῦ γένους ἀρχῶν, ἦτο δὲ συγχρόνως καὶ ζηλωτὴς τοῦ παλαιοῦ συστήματος τῆς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ διδασκαλίας· ἐκείναι ἦσαν εἰσέτι ἐν τῇ γίνεσθαι, τοῦτο δὲ ἐστηρίζετο ἐπὶ παραδόσεων, ὧν δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἀκαριαία καθαιρέσις. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ζηνοβίου Πῶπ (τοῦ προσφιλεστάτου τῶν μαθητῶν τοῦ Λάμπρου) ἐκδοθεῖσα τῷ 1803 «Μετρικὴ» πρόκειται ὡς ὥν μαρτύριον τῆς τότε ἰσχύουσης καὶ τὰς παρεμβάσεις ὑπερφυσίσης πολυπλόκου μεθόδου εἰς ἣν ἠρέσκετο καὶ αὐτοῦ τοῦ Λάμπρου ἡ σχολή.

Ἐκ τῶν μεγάλων ἐμποδίων πρὸς διάπλασιν τῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ὑγιούς φιλολογικῆς παιδεύσεως, ἦτο ἡ ἀναμῖξ ἐν πᾶσι τοῖς σχολείοις ἀνάγνωσις καὶ παράδοσις ἀρχαίων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Καθ' ἑλὴν τὴν ὀκτωκαιδεκάτην ἑκατονταετηρίδα καὶ μέχρι τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τὸ μᾶλλον πολυανήγνωστον ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς σχολείοις βιβλίον ἦτο, μετὰ τὴν Ὀκτάηχον τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τὸ Ψαλτήριον, ἡ περιβόητος Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ «ἐν ἱερεῦσιν αἰδεσιμωτάτου καὶ λογιωτάτου Ἰωάννου Πατούσα, τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, φιλοσοφίας καὶ ἱερᾶς θεολογίας διδασκάλου καὶ τοῦ ἐν ταῖς κλειναῖς Ἐνετίαις Φλαγγινιανοῦ Ἑλληνομουσείου γυμνασιάρχου». Ὁ Πατούσας διὰ τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας του ὥρεξε χεῖρα βοηθὸν εἰς τὰ ἐλληνικά γράμματα· ἀλλ' ὡς ἱερεὺς ὑπέτασσε τὴν φιλολογίαν εἰς τὴν θεολογίαν, ὅπως ἔπραττον καὶ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ οἱ ἀριστεῖς τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας. Ἀφ' οὗ, μέχρι τῶν χρόνων τοῦ ὁμηριστοῦ Οὐλοφίου, ἡ «φιλολογία» ἦτο οὐχὶ αὐθυπόστατος ἐπιστήμη ἀλλὰ θεραπαινὶς τῆς θεολογίας, ἐπὶ τίνι δικαίῳ μαιμψιμοροῦμεν ἡμεῖς ὅτι τὰ ἐλληνικά γράμματα ἐθήτευον εἰς τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας; Ἐν τῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ ἱερέως Πατούσα, πρὸς τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσιν, οὐ μικρὸν μέρος καταλαμβάνουσι καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες πεζογράφοι. Ἡ χρονολογικὴ μόνον κατάταξις καὶ ἐκλογὴ ἐμποιοῦσι φρίκην. Εἰς τὸν Λουκιανὸν ἀκολουθεῖ ὁ Ξενοφῶν, εἰς τὸν Ξενοφῶντα ὁ Πλάτων, εἰς δὲ τὸν Πλάτωνα, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης, καὶ μετὰ τούτους ὁ Λιβάνιος· ὁ Ἀριστοτέλης βαίνει ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν Ἀρισταίνετον καὶ τὸν Θεοφύλακτον, ὁ Αἰλιανὸς πρὸς τὸν Προκόπιον καὶ Γρηγόριον τὸν Θεολόγον, ὁ Πλούταρχος πρὸς τὸν Συνέσιον καὶ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος πρὸς τοὺς μύθους Νικηφόρου τοῦ Βασιλάκη. Τοιαύτη διαίρεσις δὲν περιάπτει μεγάλην τιμὴν εἰς τὴν φιλοκαλίαν καὶ τὸν ἐλληνισμὸν τοῦ μακαρίτου

Πατούσα, ἀλλὰ τίς δύναται νά ἰσχυρισθῇ ὅτι, καί οὕτω διεσκευασμένη, ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία ἐκεῖνη δὲν ἀπέβη ὠφελείας πρόξενος εἰς τοὺς πολυπαθεῖς καὶ ὅλους βιβλίων ἐστερημένους, ἐρημοτάτους δὲ καὶ ἀπορωτάτους ὑποδούλους Ἑλληνας;

Οὐδαμῶς σκοπούμενης τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πατούσα, οἱ λόγιοι Ἑλληνες τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐμόχθησαν τὰ μέγιστα ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων, ἀλλὰ μάτην οἱ πλείστοι ἐμόχθησαν, τραπόμενοι οὐχὶ τὴν εὐθεῖαν ὁδόν. Τὰ μεγάλα τῆς ἀπαιδευσίας κακὰ δὲν ἦτο δυνατόν νά ἀρθῶσι δι' ἐπιστημονικῶν πονημάτων, ὧν οὐδεὶς ἐνόει τὸ λεκτικόν καὶ τὸ πραγματικόν· οἱ τότε λόγιοι ἐφάνταζοντο ὅτι ὅσον ὑψηλότερα ἦσαν τὰ μαθήματα τοσούτῳ εὐχερέστερον θὰ ἀνεπερῶτο ὁ νοῦς τῶν Ἑλλήνων εἰς ἀπόλαυσιν τῶν ἐπιστημῶν· ἐπῆδον αἴφνης ἀπὸ τῆς κατωτάτης εἰς τὴν ἀνωτάτην τῆς διανοητικῆς κλίμακος βαθμίδα, οὐδαμῶς ἀναλογισάμενοι ὅτι τοιαῦτα πηδῆματα εἶναι βλαβερώτατα πρὸς ἔθνος εἰσέτι ὥλως ἀστοιχείωτον καὶ τῶν πάντων σχεδὸν ἐνδεές. Τὰ φιλοσοφικὰ καὶ μαθηματικὰ παιδεύματα ὑπελαμβάνοντο τότε ὡς ἡ μόνη ἄγκυρα τῆς πνευματικῆς τοῦ γένους σωτηρίας· παρεδίδετο ἡ μὲν φιλοσοφία εἰς τοὺς ἀγνοοῦντας εἰσέτι τὰ πρῶτα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης στοιχεῖα, ἡ Ἀλγεβρά δὲ καὶ ἡ Γεωμετρία εἰς τοὺς μὴ ἐπισταμένους τὴν ἀριθμητικὴν· οἱ δυστυχεῖς μαθηταὶ ἦσαν καταδεδικασμένοι νά ἀναρρίχωνται ὡς πίθηκοι, ἐπὶ τὰ ἄκρα, οὐδὲν ἄλλο ἀποκομίζοντες ἀπὸ τῆς ἐπικινδύνου καὶ ματαίας ταύτης ἀναρρίχησης ἢ φόβον καὶ τρόμον. Ἡ ἐλληνικὴ παιδείσις παρίστατο εἰς τὰς ὅψεις ὡς πυραμὶς ἀνεστραμμένη, ἥτις ἠπείλκει νά καταπέσῃ καὶ νά θραύσῃ τὰς κεφαλὰς τῶν ἐγγὺς ἱσταμένων.

Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ὀκτωκαιδεκάτης μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεκακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐτυπώθησαν ὑπὸ Ἑλλήνων λογίων τοσαῦτα μαθηματικὰ καὶ φιλοσοφικὰ συγγράμματα (τὰ πλείστα ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἅπαντα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ) ὅσα οὐδέποτε ἄλλοτε. Τότε προήχθησαν εἰς φῶς ἡ Λογικὴ τοῦ Βουλγάρως, ἡ Λογικὴ τοῦ Βαουμαῦστερου, ἡ τρίτος ὁδὸς Μαθηματικῆς ὑπὸ Μπαλάνου, ἡ «ἀριθμητικὴ Ἀλγεβρα» τοῦ αὐτοῦ Μπαλάνου, τοῦ Ῥαζῆ ἢ Γεωμετρία, τοῦ Σεγνέρου «στοιχεῖα μαθηματικῆς» ἐξελληνισθέντα ὑπο τοῦ Εὐγενίου, τὰ ἐν δυοῖν τόμοις στοιχεῖα τῆς «πειραματικῆς φυσικῆς» τοῦ Θεοτόκη, ἡ δίτομος γραμματικὴ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν τοῦ Βενιαμὶν Μαρτίου, ἡ Ῥητορικὴ τοῦ Ἑρμογένους ὑπὸ Ἀθανασίου τοῦ Παρίου, ἡ Ἀλγεβρά

τοῦ Ἐυλήρου, ἐξελληνισθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ Κάβρα, ἡ Ἀλγεβρα τοῦ Καίλλου, τοῦ Θεοτόκη τὰ «Στοιχεῖα Μαθηματικῆς» εἰς τρεῖς τόμους, Γουίδωνος τοῦ Γράντη αἱ κωνικαὶ τομαὶ, σὺν ταύταις δὲ καὶ «ἀναλυτικὴ πραγματεία τῶν κωνικῶν τομῶν», τοῦ Γοβδεῶ «Στοιχεῖα Ἀλγέβρας» ἐν ὀκτακοσίοις σελίδι, τοῦ Φουρκροά ἡ χημικὴ φιλοσοφία, τοῦ Λαλάνδ ἡ ἀστρονομία ὑπὸ Φιλιππίδου ἐν δυοῖς τόμοις, τὰ ὑπὸ Βουλγάρως «Στοιχεῖα Μεταφυσικῆς» τοῦ Γενουηνσίου, τοῦ αὐτοῦ Βουλγάρως Στοιχεῖα Μεταφυσικῆς εἰς τρεῖς τόμους, τοῦ Κονδύλλιαν ἡ Λογικὴ ὑπὸ Φιλιππίδου, τὰ τοῦ Σουαβίου στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ Κωνσταντῶ εἰς τέσσαρας τόμους, τοῦ Ἀϊνεκίου τὰ στοιχεῖα τῆς λογικῆς καὶ ἠθικῆς φιλοσοφίας ὑπὸ Βραχχοβάνου, ἡ ὑπὸ Κούμα στοιχειώδης σειρὰ τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς ὀκτὼ τόμους, καὶ ἄλλα παρὰ πλῆθυσιν ἔργα, ὧν δυσἀρίθμητον τὸ πλῆθος. Κατὰ τί ἄρχετο προσέβασαν τοῦ πολυπαθοῦς γένους τὴν προκαταρκτικὴν παιδείαν τὰ ἀκαίρια ταῦτα μαθηματικά, φιλοσοφικά καὶ τεχνουργικά πονήματα; Εἶναι ἀληθῶς ἀξία θαυμασμοῦ ἡ φερεπονία τῶν ἀειμνήτων συγγραφέων καὶ μεταφραστῶν, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ οἰκτρὸν ὅτι ἡ φιλόπατρις προθυμία καὶ ὁ περὶ τὴν ἀναβίωσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀφιλοκερδὴς ζῆλος τοσοῦτων ἀληθῶς σοφῶν καὶ ἀληθῶς ἐναρέτων διδασκάλων καταναλώθησαν εἰς σύνταξιν πονημάτων, ἅτινα τότε μὲν ἦσαν ἀνώτερα ἢ ὥστε νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς διδασκαλίαν καὶ φωτισμὸν τοῦ γένους, σήμερον δὲ εἶναι παλαιότερα ἢ ὥστε νὰ καταστῶσιν ὠφέλιμα εἰς τοὺς ὀρεγομένους καθαράς ἐπιστημονικῆς τροφῆς;

Ἦτο ἐπὶ τέλους καιρὸς νὰ παρέλθῃ εἰς τὸ μέσον ὁδηγός, ἱκανὸς μὲν νὰ ὑποδείξῃ ψηλαφητῶς τὰς πλάνας καὶ τοὺς ἀδιεξόδους ἐλιγμούς τῶν εἰς λαβυρίνθους ἐμπειρόντων προγενεστέρων καὶ συγχρόνων λογίων, ἱκανὸς δὲ οὐ μόνον νὰ δηλώσῃ βαθυβύλως ἀλλὰ καὶ νὰ τέμῃ τὴν νέαν ὁδόν, ἣν ὠφείλε νὰ γένος νὰ πορευθῇ πρὸς ἀνάκτησιν τῶν φώτων, μετὰ τῶν φώτων δὲ καὶ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως. Τὸ γένος διέτελει τότε ἔρημον πάσης ἐπικουρίας, κατεσπιλωμένον ὑπὸ τῶν ῥύπων δουλείας μακραιωνος καὶ στυγεράς, περιεσφιγμένον σιδηραῖς ἀλύσειν, ἐξητελισμένον καὶ διεσθαρμένον ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀναίσθητον τῆς εὐγενούς καταγωγῆς καὶ τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ δόξης, διασῶζον δὲ εἰσέτι μικρά τινα ὑπεκκαύματα τῆς ἀρχαιοπαράδοτου φιλοτιμίας. Οἷον σχέσιν ἔχει ὁ Σωκράτης πρὸς τοὺς προκαμάνοντας φιλοσόφους, τοιαύτην καὶ ὁ Ἀδამάντιος Κοραῖς πρὸς τοὺς προγενεστέρους καὶ συγχρόνους διδασκάλους.

ἐκείνοι ἔστρεφον τὰς ὄψεις πρὸς τὸν οὐρανόν, οὗτος δὲ ἀπέβλεψε πρῶ-
 τιστα καὶ μάλιστα πρὸς τὸν ἄνθρωπον· ἐκείνοι μὲν φυσιολόγοι, οὗτος
 δὲ ἀνθρωπολόγος. Ἐκ τῶν νεκταρέων τοῦ στόματός του χειλέων ἐξῆλθε
 φωνὴ γλυκεῖα καὶ ἑρατεινὴ, ἥτις κατέθελξε καὶ ἐθέρμανε τὴν πε-
 ρίλυπον τοῦ Ἑλλήνος καρδίαν, ἐστήριξε δὲ πάντων τὰς ὑποσαλευομέ-
 νας ψυχάς. Πρῶτος αὐτὸς ἐλάλησε πρὸς τοὺς Ἑλληνας περὶ ἐλληνικῆς
 ἐλευθερίας εἰς χαρακτηριστὰ λόγου οὔτε μιζοβάρβαρον οὔτε μέχρως ἀνα-
 ταληψίας ἀρχαῖκόν, οὕτω δὲ συνήρμωσεν ἀλλήλοις τὰ γράμματα τὰ
 ἐλληνικά καὶ τὴν ἐλευθερίαν, ὥστε ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα, τὸ πρῶτιστον
 τοῦ ἐθνικοῦ βίου ὄργανον, ἀνακαθαρθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ, ἐγένετο, ὡς ἔπρεπεν
 ἤδη πρὸ πολλοῦ νὰ γίνῃ, τὸ δραστηκώτατον ὑπομόχλιον τῆς ἐθνικῆς
 ἀναγεννήσεως. Διὰ τοῦ φιλελευθέρου καὶ ἐλευθεροπροπετοῦς ἥθους καὶ
 τῶν γενεαῶν φιλογενῶν αὐτοῦ παραινέσεων ἐφύτευσε εἰς πάντων τὰς
 ψυχὰς τὸν ἔρωτα τῆς πατρίδος, οὐχὶ τὸν ἐπιτόλαιον καὶ κοῦφον, ἀλλὰ
 τὸν πραγματικὸν καὶ τελεσιουργόν ἐκείνον ἔρωτα, τὸν παράγοντα τὰ
 γενναῖα φρονήματα καὶ διδάσκοντα ὅτι τὸ ἀρκεῖν ἑαυτοῦ χάριν τῆς
 πατρίδος εἶναι παντὸς ἐκάστου φιλοπόλειδος ἀνδρὸς τὸ κύριον καθήκον.
 Ἡ παιδεία, ὅπως ἐνδοί: αὐτὴν ὁ Κοραῆς, ἦτο ἡ ἐναρμόνιος διάπλαισις
 τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας, τοιαύτης δὲ τινος καλοκαγαθίας ἔχρηξεν ἐπὶ
 πᾶσι τὸ γένος ὅπως δυνηθῇ νὰ καταλάβῃ τὴν προσήκουσαν αὐτῷ θέσιν
 ἐν τῇ χορείᾳ τῶν εὐνομουμένων ἐθνῶν. Ὅσοι ὑγιέστερον παιδεύονται οἱ
 Ἕλληνες τοσούτω μείζονα λαμβάνουσιν ἔφεσιν τῆς ἐλευθερίας· ἄρα τὰ
 γράμματα ἦσαν τὸ πρῶτιστον πρὸς ἀνάγκησιν τῆς αὐτονομίας ἐφόδιον.
 Καὶ ἐπειδὴ ἀληθοῦς ἀγωγή χωρὶς εὐμεθόδου διδασκαλίας ἦτο ἀδύ-
 νατος, ἔδει ἐπὶ πᾶσι νὰ μεταρρυθμισθῇ τὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα, ἀ-
 πλοποιουμένων καὶ ἐπὶ τὸ λυσιτελέστερον ρυθμιζομένων τῶν μαθημάτων,
 καὶ κατ' ἐξοχὴν τῆς παραδόσεως τῆς προγονικῆς γλώσσης. Τὸ κάλλος
 τῆς ἐλληνικῆς φωνῆς δὲν ἦτο ἐπὶ τοσούτων ἡμαυρωμένων ὥστε μηδε-
 μίαν νὰ ἐπιδέχεται ἐκπνέρωσιν· ἡ εὐγένεια τοῦ ἔθνους δὲν ἦτο το-
 σούτων ἐξαληλμημένη ὥστε νὰ μὴ παρέχῃ μηδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀνορ-
 θώσεως ἐλπίδα· μεγάλη καὶ φοβερά ἡ πτώσις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔγερσις οὐχὶ
 ἀνέλπιστος, οὐχ ἥττον μεγάλη καὶ φοβερά ἡ νέκρωσις, ἀλλ' οὐχὶ ἀδύνατος ἡ
 ἀναζωπύρωσις. Οὐδεμία ὑπῆρχε πρὸς τοῦτο χρεῖα ὑπερφυῶς τινος τέχνης
 ἢ μηχανῆς· ἡ εἰς νέαν ζωὴν μετασκευὴ τῶν Ἑλλήνων ἡδύνατο νὰ
 ἀποτελεσθῇ διὰ τῆς μορφοποιῶ καὶ ἐθνοπλαστικῆς τῶν ἐλληνικῶν
 γραμμάτων ἰσχύος. Ὁ Κοραῆς κάλλιστα ἠπίστατο ὅτι ἡ ἀνάπλασις τοῦ

ἔθνους δὲν ἦτο ἐγγεῖρημα ἐκ τῶν γινομένων ταχέως καὶ παραχρῆμα, ἀλλ' ὅμως εἶχε πίστιν ἀκλόνητον εἰς τὴν καθ'αγνιστικὴν καὶ ἐπιβόρωστικὴν τῆς ὑγιoῦς παιδείας δύναμιν, καὶ εἰκότως ἐφρόνει ὅτι αὕτη καὶ μόνη θὰ προσεξωμάλιζε τὴν ὁδὸν τῆς ἐλευθερίας· διὸ καὶ ἀνέκαθεν ὑπελάμβανεν ὅτι ὁ φωτισμὸς τοῦ γένους ἦτο ὁ ἀσφαλέστατος προάγγελος τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας καὶ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως, ἅμα δὲ καὶ ὁ ἰσχυρότατος φύλαξ καὶ δορυφόρος τῶν δύο τούτων ὑπερτάτων ἀγαθῶν.

Ὁ βίος τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρὸς, ὅστις ὡς ἀρχιτέκτων καὶ ἀναμορφωτὴς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας, ὡς διαπρύσιος κῆρυξ τῆς ἀρετῆς, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ ὡς εἰσηγητὴς καὶ ἱεροφάντης νέων ἀρχῶν, ἔχει παρ' Ἑλλήσι τοιαύτην τινὰ θέσιν, οἷαν ὁ Montaigne παρὰ τοῖς Γάλλοις, ὁ Βάκων παρὰ τοῖς Ἀγγέλοις καὶ ὁ Θωμάσιος καὶ ὁ Λέστις παρὰ τοῖς Γερμανοῖς, εἶναι ἀνεξάντλητος θησαυρὸς σοφῶν λόγων καὶ ἔργων ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ ἐλληνικοῦ γένους καὶ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Συνειδότες ὅπόσον χαλεπὸν καὶ παρακινδυνον ἔργον εἶναι ἡ σύνταξις βιογραφίας, ἀπρηξί-βωμένης καὶ μέχρι τινὸς συμμέτρου πρὸς τὸ μέγεθος καὶ τὴν πολυμερῆ ἐργασίαν τοῦ Κοραῖ, λέγομεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἡ προκειμένη μελέτη εἶναι ἀπλοῦν καὶ μέτριον διάγραμμα, μίαν καὶ μόνην ἔχον ἀξίωσιν, ὅτι πραγματεύεται τὰ κατὰ τὸν Κοραῖν ὅπως οὖν ἐκτενέστερον ἢ ὡς ἐγένετο μέχρι τοῦδε. Ἰνα καταστήσωμεν δὲ τὸ ἡμέτερον διάγραμμα ὅσον οἷόν τε εὐσύνοπτον, διαιροῦμεν αὐτὸ εἰς τέσσαρα κεφάλαια, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς τέσσαρας χρονικὰς περιόδους, εἰς ἃς ἐκρίναμεν σκόπιμον νὰ διαλάβωμεν τὸν βίον τοῦ Κοραῖ. Τὸ πρῶτον κεφάλαιον, ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, καταλήγει εἰς τὸ 1788, ὅποτε ὁ Κοραῖς ἀπεδήμησεν εἰς Παρίσιους· τὸ δεύτερον περατοῦται τῷ 1804, ὅποτε ἐξεδόθησαν τοῦ Ἡλιοδώρου τὰ Αἰθιοπικά· τὸ τρίτον, ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ Προδρόμου τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, διήκει μέχρι τοῦ 1820· τὸ τέταρτον δὲ καὶ τελευταῖον κεφάλαιον ἐνδιατρίβει εἰς τοὺς χρόνους, τοὺς ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασεως μέχρι τῆς τελευτῆς τοῦ ἀθανάτου Χίου.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

Περὶ τῆς Σμύρνης λέγει ὁ εὐεργετήσας αὐτὴν ῥήτωρ Ἀριστείδης ὅτι «εἴ τινος εἶδωλον πόλειως φαίνεσθαι κατ' οὐρανὸν, τὸ τῆς δ' ἂν φαίνεσθαι νικῆσαι». Ἐν τῇ καλλιγόρῳ καὶ πολυσυμνήτῳ ταύτῃ πόλει, ἥτις «γέγονε δὴ παλαιοτάτῃ καὶ καινοτάτῃ ἢ αὐτῇ» ἐφημίσθη δὲ ἀνέκαθεν ὡς ἄγαλμα τῆς Ἀσίας, ἐγεννήθη ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς τῇ 27 ἀπριλίου 1748. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἦτο ἄμειρος μαθησέως ἀλλ' εἶχε φρένας ἀγαθὰς, ἐκλιπὼν δὲ ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας τὴν γενέτειραν γῆν, ἀποκατεστάθη ἐν Σμύρνῃ, ὅπου διέπρεψεν ὡς τίμιος καὶ δξύνους πραγματευτής, ὡς δημογέρων, ὡς ἐπίτροπος τῆς ἐκκλησίας ἢ τοῦ νοσοκομείου καὶ πρωτομαχίστῳ τῆς τῶν Χίων ἐμπόρων συντεχνίας. Ἡ λογία τοῦ Ἀδαμαντίου μήτηρ, Θωμαῖς, ἦτο θυγάτηρ τοῦ τότε περικλεοῦς διδασκάλου Διαμαντῆ τοῦ Ῥυσίου. Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἐν τῇ βιογραφίᾳ του μνημονεύει λίαν εὐλαβῶς τῶν παλαιότερων συγγενῶν του, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ ἱατροφιλοσόφου Ἀντωνίου Κοραῆ, ὃν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του συχνὰ πυκνὰ ἀσμενίζει ἐγκωμιάζων. Τῇ 7 Σεπτεμβρίου 1819 ἔγραψε πρὸς τὸν Ἰάκωβον Ῥώταν. «Εἰς τὴν οἰκογένειάν μου εὐρέθη ποτὲ καὶ ἐξ ἡ ἀκόμη εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς περασμένης ἑκατονταετηρίδος, Ἀντώνιος ὁ Κοραῆς, ἱατροφιλόσοφος, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Φαβρίκιος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν του Βιβλιοθήκην, ὅθεν λαβὼν καὶ ὁ Εὐγένιος κατεχώρισε τὸ ὄνομά του εἰς τὴν Λογικὴν. Ὁ Ἀντώνιος οὗτος ἔγραψε καὶ ὥδᾶς καὶ τὰς ἐξέδωκε διὰ τύπου· τὰς ὁποίας ὁμως δὲν ἐγνώριζα, μολονότι ὁ μακαρίτης πατὴρ μου ἐκίνησε πάντα λίθον νὰ τὰς ἀνακαλύψῃ. Εἰς τὸ τέλος τῶν ἡμερῶν μου ἔτυχᾰ νὰ γνωρίσω μίαν ἀπ' αὐτάς, τυπωμένην ἐδῶ εἰς τοὺς Παρισίους κατὰ τὸ 1702 ἔτος. Μολονότι τυπωμένη ἐδῶ, δὲν εὐρέθη ὁμως εἰς τὴν βασιλικὴν Βιβλιοθήκην. Ἐν ἀντίτυπον (τὸ μόνον ἴσως εἰς τὸ κόσμον) εὐρέθη εἰς τοῦ κόμητος Guildford τὴν βιβλιοθήκην· ὅθεν

λαβὼν τὸ μετετύπωσα δεύτερον. Σὲ βεβαιῶν, ὡς τίμιος ἄνθρωπος, ὅτι ἂν ἡ ᾠδὴ ἐφάλλετο εἰς τὸν Λουδοβίκον Δεκατὸν τέταρτον, τὸν ὁποῖον ἴδε βέβαια τότε ὁ Ἀντώνιος εἰς τοὺς Παρισίους, δὲν ἤθελα τολμήσειν νὰ τὴν ἐκδώσω. Ἀλλὰ κατὰ τύχην τοῦ Ἀντωνίου, ἡ ᾠδὴ εὐρέθη νὰ ἦναι ἐγκώμιον ἀνδρὸς ἐνδόξου καὶ περιφήμου, τοῦ Daguessau, ὁμοίου μὲ τὸν Ἀριστείδην διὰ τὸ φιλοδίκαιον, ὁμοίου καὶ διότι ἐξωρίσθη ὡς ὁ Ἀριστείδης, ὡς θέλεις μάθειν ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐπρόσθεσα εἰς αὐτὴν γαλλικὸν ἐγκώμιον τοῦ Δαγεσῶ, γραμμένον ἀπὸ τὸν φιλόσοφον καὶ ῥήτορα Θωμᾶν.»

Ὁ Ἀντώνιος Κοραῆς ἐποίησε καὶ ἑτέραν πινδαρικὴν ᾠδὴν εἰς «Ἰωάννην Παῦλον τὸν Βιγνόνιον» περιώνυμον ἄββᾶν καὶ ἀκαδημαϊκὸν, ἐστιχούργησε δὲ καὶ ἀνακρεόντειον ποίημα εἰς τὴν σύμβιον τοῦ Δαγεσῶ, νοσήσαντος ὑπὸ εὐλογίας καὶ ἰαθείας. Κατὰ τὸν Μοσχοπολίτην Δημήτριον Προκοπίου, τὸν συγγράψαντα «ἐπιτετιμημένην ἀπαρίθμῃσιν τὸν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἀνθησάντων λογίων Γραικῶν» αἱ πινδαρικαὶ ᾠδαὶ τοῦ Ἀντωνίου Κοραῆ, εἶναι ὅντως ἀριστούργημα «οὐκ ἂν τις δὲ ἀναγνώσειεν (αὐτάς) ἄνευ θαύματος, διὰ τε τὴν ἄλλην ἁρμονίαν καὶ ἐμμέλειαν τὴν ἐμφαινομένην αὐταῖς, οὐχ ἥττον δὲ καὶ διὰ τὸ κατηκριβωμένον τῆς πρὸς τὸν Πίνδαρον μιμήσεως». Ἀληθές ἐστίν, ὅτι, παρὰ πᾶσαν τοῦ ἀφελοῦς Μοσχοπολίτου τὴν ἀπόφασιν, αἱ πινδαρικαὶ τοῦ Κοραῆ ᾠδαὶ ἀμιλλῶνται κατὰ τε τὴν φράσιν καὶ τὴν ἁρμονίαν πρὸς τὰς πινδαρικὰς ᾠδὰς τοῦ περιβόητου Σεργίου Μακραίου. Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ἀγόμενος ὑπὸ ὑπερμέτρου συγγενικοῦ φίλτρου, πειράζεται μόνον νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν Ἀντωνίου τῆς ἐνδεχομένης μομφῆς ὅτι δῆθεν ἐκ κολακειᾶς παρήχθη εἰς σύνταξιν τοιούτων ποιημάτων· συνομολογοῦμεν τὸ ἀκόλακον καὶ φιλότιμον τοῦ Ἀντωνίου Κοραῆ, ἀλλ' οὐδαμῶς θαυμάζομεν τὴν φραστικὴν ὀρθόεπειαν καὶ ἐμμέλειαν τῶν πολυθαυμάστων αὐτοῦ ποιητικῶν δοκιμῶν. Γερμανὸς καθηγητὴς, μεταγράφων τοὺς πρώτους στίχους τῆς πρὸς τὸν Δαγεσῶ ᾠδῆς, ἐρωτᾷ ἂν τὸ «ὕπακουσέμεν» (ἀντὶ «ὕπακουσαι») καὶ ἡ τερατώδης φράσις «ἀλκᾶ νόος» εἶναι τῷ ὄντι μιμήματα πινδαρικῆς ἀκριβοῦς ἀκρίβορρῆμοσύνης;

Καὶ οὗτος μὲν ὁ Ἀντώνιος ἦτο ὁ παλαιότερος τῶν ἐπὶ σοφίᾳ διατεθρυλημένων ἀνωθεν συγγενῶν τοῦ Ἀδαμαντίου· προσέτι δὲ ὡς λόγιοι αναφέρονται, ὁ θεῖος τοῦ Κοραῆ, Σωφρόνιος, διατελέσας ἀρχιεπίσκοπος Βελιγραδίου, καὶ ὁ πρωτεξάδελφος αὐτοῦ, ἱερομόναχος Κύριλλος, εὐδοκίμως ἐν Χίῳ σχολαρχήσας, περιελθὼν δὲ εἰς δεινὰς λογομαχίας

πρὸς Νεόφυτον τὸν Καυσοκαλυβίτην, περὶ τῆς «συνεχοῦς μεταλήψεως τῆς ἀγίας Κοινωνίας». Ἡ ἔρις θὰ περιῆγεν ἴσως εἰς ἀναστάτωσιν τὴν εὐδαίμονα νῆσον, ὅπως ἡ ἔρις τῶν κολουβιστῶν ἐποίησεν ἀνάστατον τὸ Ἅγιον Ὅρος, ἂν μὴ χάριτι θεία προσήρχοντο ἐγκαίρως, δίκην Μαινάδων μᾶλλον ἢ Ἀμαζόνων, αἱ Χῖαι γυναῖκες εἰς βοήθειαν τοῦ Κυρίλλου. Ἀλλ' ὁ σοφώτατος καὶ ὀνομαστότατος τῶν συγγενῶν τοῦ Κοραῆ, ἦτο χωρὶς ἀμφιβολίας ὁ πρὸς μητρὸς πάππος του, Διαμαντῆς Ῥύσιος. «Ὁ Ῥύσιος (ἔγραφεν ὁ Ἀδαμάντιος τῇ 16 νοεμβρίου 1819 πρὸς τὸν αὐτὸν Ῥώταν) εἶναι ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐλληνιστάς τοῦ γένους, ἴσως καὶ ὁ πρῶτος, κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, δυστυχεστέρους τῶν παρόντων· οὐ μόνον ἔγραψε βιβλίον κατὰ Λατίνων διὰ στίχων ἱαμβικῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐτύπωσε δι' ἰδίας του δαπάνης εἰς τὸ Ἀμστελδαμ, ὅπου ἐπραγματεύετο. Ἀπέθανεν ἔν ἔτος ἀρχήτερα τῆς γεννήσεώς μου, καὶ ἀπῆκε κληρονόμον τῆς βιβλιοθήκης του ἐμέ. Ἀλλὰ πῶς; τὸν ἔτι ἀνύπαρκτον καὶ ἀγέννητον; Ἀκουσε φρόνησιν καὶ ζῆλον ἀνδρός. Υἱοὺς δὲν ἐγέννησεν ἀλλὰ θυγατέρας τέσσαρας, τὰς ὁποίας ἐδίδαξεν ὅσον ἡδυνήθη καὶ τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν. Τὴν μίαν ἀπώλεσε τὸ θανατικόν· αἱ λοιπαὶ τρεῖς ἦσαν ὑπανδρευμέναι ὅταν ἀπέθανεν. Ἐσύνταξε λοιπὸν τὴν διαθήκην του, χαρίζων τὰ βιβλία του εἰς τὸν ὅστις πρῶτος ἀπὸ τοὺς μέλλοντας ἀρσενικοὺς ἐγγόνους τελειώσῃ τὰ ἐλληνικά του μαθήματα· καὶ τοῦτο μὲ σκοπὸν νὰ θεριμάνῃ μὲ τὴν ἀμιλλαν τὰς ψυχὰς μας καὶ νὰ τὰς παρακινήσῃ εἰς τὴν μάθησιν τῆς γλώσσης, τῆς ὁποίας ὁ ἐνθουσιασμὸς ἦτον εἰς αὐτὸν τόσον σφοδρὸς, ὥστε μὴν εὐτυχήσας ἀρσενικὴν γονὴν, ἐπολέμει τὴν τύχην διδάσκων τὰς θυγατέρας του. Ἡ αὕτη τύχη ἔκαμε νὰ τελειώσω καὶ ἐγὼ πρῶτος τὰ μαθήματά μου, καὶ οὕτω νὰ παραλάβω τὰ βιβλία. Μεταξὺ τῶν βιβλίων τούτων ἦσαν καὶ ἕως 15 ἢ 20 ἀντίτυπα τῆς κατὰ Λατίνων στιχουργίας, τὰ ὁποῖα ἐμοίρασα τότε εἰς τοὺς φίλους μου. Απορεῖς ἴσως διατί καταβαραμμένος ἀπὸ ἀρρώστιας καὶ ἀσθενείας ἐμωρολόγησα τόσον. Αἶ! φίλε, ἡ πρὸς τὸν πάππον εὐγνωμοσύνη ἐνδυνάμωσε τὸν κάλαμόν μου· χωρὶς ἐκείνου τὴν φρόνιμον καὶ φιλόστοργον πρόνοιαν, καὶ τὴν ἀκόλουθον ἐκείνης φροντίδα περὶ ἐμοῦ παιρικὴν καὶ μητρικὴν, ἤθελα εἶσθαι ἀπ' ὅτι εἶμαι πολὺ δυστυχέστερος. Προνόησε λοιπὸν καὶ σὺ τὴν παιδεύειν τῶν ἀγαπητῶν σου τέκνων, ἂν θέλῃς νὰ φυτεύσῃς εἰς τὰς ψυχὰς καὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἐγγόνων σου, εὐγνωμοσύνην καὶ μνήμην ἀνεξάλειπτον».

Ταῦτα γράφων ὁ Κοραῆς τελεῖ μὲν δίκαιον εὐχαριστίας φόρον

*

πρὸς τὴν μακαρίαν τοῦ πάππου του μνήμην, κατ' ἀξίαν δὲ εὐλογεῖ καὶ τοὺς φιλολογικοὺς ἐκείνου ἀγῶνας. Ὁ Ῥύσιος ἐδίδαξε καὶ ἐσχολάρχησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Χίῳ καὶ ἐν Σμύρνῃ, ἥριστευσεν δὲ καὶ ὡς ἱεροκῆρυξ, καὶ ὡς δημογέρων τῆς ὀρθοδόξου κοινότητος, καταλιπὼν παρὰ τοῖς Σμυρναίοις ἀγαθὸν ὄνομα. Ἦτο ἐντρίβης καὶ περὶ τὴν ἐμπορίαν οὐδὲν ἦττον ἢ περὶ τὰ ἐλληνικὰ γράμματα· ἦτο δηλαδὴ καὶ δόκιμος διδάσκαλος καὶ δόκιμος πραγματευτής, ἐξ ἴσου ἐπιτήδειος καὶ νὰ στι-
χουργῇ ἱαμβεῖα καὶ ἐπιγράμματα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ, καὶ νὰ ἐμ-
πορευῇ εἰς τὰ ἐριούχα. Ἐν ᾧ σήμερον οἱ πλείστοι τῶν ἐμπόρων οὐ μόνον θὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἱαμβογραφῇσιν ἀλλὰ σπανίως φιλογραμμα-
τοῦσι καὶ ἐτι σπανιώτερον φιλόλογοι, κατὰ τὴν παρελθούσαν καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκατονταετηρίδος ἠδωκίμησαν ἀπ' ἐναντίας ὡς λόγιοι πολλοὶ ἐκ τῶν ἐλλήνων ἐμπόρων, οἷοι λ. χ. ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλείου, ὁ Ζαβίρας καὶ ἐπὶ πᾶσι τοῦ Κοραῆ ὁ πάππος. Οἱ τοῦ Ἐμ-
πολαίου καὶ τοῦ Λογίου Ἐρμού ἀγαθοὶ οὗτοι θεράποντες ἀναμνησκουσι, νοεῖται οἴκοθεν ἐν σμικρῷ τῷ μέτρῳ, τοὺς ἀρχαίους τῆς Ἑλλάδος χρόνους, ὁπότε οἱ ἄριστοι στρατηγοὶ ἦσαν συγχρόνως καὶ ἄριστοι πολι-
τικοὶ καὶ ῥήτορες, ἕκαστος δὲ τούτων ἐφαίνετο, κατὰ τὸν Ἀρχιλόχον «ἀμφοτέρων, θεράπων μὲν Ἐνυαλίῳ θεοῖο, καὶ Μουσέων ἐρατὸν δῶρον ἐπιστάμενος». Τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἡ παρακμὴ ἀρχεταὶ ἀπ' οὗ χρόνου διηρέθη τὸ στρατήγιον καὶ τὸ βῆμα· ἡ δούλη Ἑλλάς οὔτε στρατηγούς, οὔτε ῥήτορας, οὔτε πολιτικούς ἠδύνατο νὰ ἀποδείξῃ, ἀπέδειξεν ὅμως τιμίους ἐμπόρους, οἵτινες ἦσαν καὶ διαπρεπεῖς λόγιοι, συνάμα δὲ ἐγένοντο καὶ ἐθνωφελεῖς τοῦ γένους διδάσκαλοι.

Ἄλλ' ὁ Ῥύσιος περιέπεσεν οὐδὲν ἦττον εἰς τὰς πλάνας πάντων τῶν συγχρόνων λογίων, οἵτινες κυρίαν αὐτῶν ἐντολὴν ἠγοῦντο τὸν φω-
τισμὸν τοῦ γένους, ὡς ἀπαραίτητον δὲ τοῦ φωτισμοῦ τούτου προκαταρ-
κτικὸν ὅρον, τὴν ἐν πεζῷ ἢ ποιητικῷ λόγῳ καταπολέμησιν τῆς Παπο-
σύνης. Ἐγραψε λοιπὸν καὶ ὁ Ῥύσιος ἐξ καὶ τριάκοντα ἐλέγχους τῆς τῶν Λατίνων θρησκείας ἐν τετρακισχιλίοις ἢ πεντακισχιλίοις ἱαμβικοῖς στίχοις, τὸ πόνημα δὲ τοῦτο τοῦ ἐν Σμύρνῃ διδασκάλου ἐτυπώθη ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, τῷ 1748, ἐν Ἀμστελδοδᾶμῳ ἐπιμελεῖα καὶ διορθώσει τοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου Μανωλάκη. Οὐδέποτε ἄλλοτε ἴσως βιβλίον ἐλληνικὸν ἐτυπώθη μετὰ μεζονος ἀμελείας· ἀλλὰ καὶ ἂν ἦτο ἀπηλλαγμένον τυπογραφικῶν ἀμαρτημάτων, ἐλαχίστην θὰ ἐνεποίει ψυχρωγίαν εἰς τὸν ἀναγινώσκοντα. Οἱ ἱαμβοὶ τοῦ Ῥυσίου

εἶναι καθ' ὑπερβολὴν βαρεῖς καὶ πολλαχοῦ ἀκατάληπτοι. Ὁ πρῶτος ἔλεγχος στρέφεται «κατὰ τῶν ἀνειπόντων τὸν Ῥώμη, οἰκουμένης κύριον, ὡς τοῦ μακαρίου Πέτρου διαδόχον»· διὰ τοῦ δευτέρου ἔλέγχου ἀγωνίζεται νὰ ἀποδείξῃ ὁ Ῥύσιος, ὅτι πλεονεκτικῶς ὁ Ῥώμη ἐδέξατο τὰς μοναρχικὰς τιμὰς· ὁ τρίτος ἢ τέταρτος ἔλεγχος ἀποτείνεται κατὰ τῆς ἀναμαρτησίας τοῦ Πάπα, ὃν καταγγέλλει ὁ Ῥύσιος ὡς τὸν κυρίως αἴτιον τοῦ σχίσματος· οἱ λοιποὶ δὲ ἔλεγχοι πραγματεύονται «περὶ προκρίσεως οὐσίας καὶ ἐνεργείας Θεοῦ», «περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος», περὶ τῶν «ἀζύμων», περὶ τοῦ «καθαρητορίου πυρός», «περὶ τῆς σαββατικῆς Λατίνων θρησκείας καὶ ἀδίκου ἀνακρίσεως τῆς τετράδος», «περὶ βαπτίσματος, ὃ ῥαντισμῷ τελούντες λατῖνοι, ἀθετοῦσι τὴν θέοπτον παράδοσιν», «περὶ καινοτομίας τοῦ θείου πάσχα, τοῖς λατίνοις ἀλαζόνως τετολημμένοις» καὶ τελευταῖον περὶ ξυρησμοῦ γενεῶν. Ἐν τετρακοσίαις στίχοις ὁ Ῥύσιος φιλοσοφεῖ περὶ τῆς ξυρήσεως τοῦ πῶγωνος, ταλανίζων τοὺς ἐξουθενούντας ὅψιν ἄρρένων, ἐκφυκτοῦσαν τῶν τριχῶν τὴν μάδισιν καὶ τῶν ἀγενεῶν τὸ αἶσχος, ἐπαίνων δὲ τοὺς τρέφοντας τὸ γένειον. Ἴσως ὁ Κοραῆς ὥκτειρεν ἄρρήτως τοῦ προσφιλοῦς πάππου του τοὺς κενοὺς καὶ ἀνωφελεῖς πόνους, ἀλλ' ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, ἐμπλεως οὔσα εὐγνωμοσύνης, ἀνθ' ὧν ἔτυχεν εὐεργεσιῶν, δὲν ἠδύνατο νὰ προβῇ καὶ μέχρι δημοσίας μομφῆς. Ἄν ὁ Ῥύσιος εἶναι ἄξιος φόβου ἐφ' οἷς μάτην καὶ ἀλυσιτελῶς ἐφιλοτέχνησεν ἱάμβους, οὐχ ἥττον ἐπίφογοι ἐλέγχονται καὶ πάντες οἱ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν ἀκμάσαντες διδάσκαλοι, οἵτινες, κατὰ τὰς ἐπικρατούσας τότε ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις, ἐνόμιζον τοὺς περὶ τὸν Πάπαν, ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ καὶ αὐτῶν τῶν Τούρκων κινδυνωδεστέρους πρὸς τὸ γένος τὸ ἑλληνικόν.

Τὰ πρῶτα γράμματα ἐδιδάχθη ὁ Ἀδαμάντιος ἐν τῇ «Εὐαγγελικῇ Σχολῇ» ἧς προϊστάτο ὁ ἐξ Ἰθάκης ἱερομόναχος Ἱεροθέος Δενδρινός, ἀνὴρ ἐμπειρὸς ὁπωσοῦν τῶν γραμματικῶν καὶ ἐντριβῆς περὶ τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου. Ὁ Ἱεροθέος δὲν ἦτο μόνον σχολάρχης ἀλλὰ καὶ συνιδρυτὴς τῆς ἐν Σμύρνῃ περιβλέπτου σχολῆς, ἐν ᾗ ἐδίδαξαν ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα ἔτη. Πλὴν τοῦ Ἱεροθέου, συνετέλεσεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον εἰς τοῦ ἐθνωφελούς ἐκείνου ἐκπαιδευτηρίου τὴν σύστασιν ὁ ἐκ Χίου Παντολέων Σεβαστόπουλος, ἀνὴρ φιλόμουσος, δραστήριος καὶ τοῦ κοινῶς ἀγαθοῦ ζηλωτῆς, πρὸς ὃν ἀνάγεται καὶ ἡ οἰκοδόμησις ἐτέρου εὐεργετικοῦ ιδρύματος, τοῦ Νοσοκομείου. Ἀρχὴ παιδεύσεως ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους οὐχὶ ὀνομάτων ἐπίσκεψις, ὡς ἔλεγεν ὁ γέρων στωικὸς φιλόσοφος,

ἀλλὰ σωμάτων μαστιγώσις, καὶ ὅη καὶ διὰ ῥάβδου ἐνίοτε ἀστρα-
γαλωτής. Ἐδούλευεν ἤδη ἡ Ἑλλάς, ὅποτε ὁ φιλόπατρις ἐκ Χαιρωνείας
φιλόσοφος ἐδίδασκεν ὅτι οὐχὶ διὰ πληγῶν καὶ αἰκισμῶν ἀλλὰ διὰ πα-
ραινέσεων καὶ λόγων θεὸν νὰ ἄγωνται οἱ παῖδες ἐπὶ τὰ καλὰ τῶν
ἐπιτηδευμάτων, ὅτι ἡ μαστιγώσις ἐμπρέπει εἰς τοὺς δούλους μᾶλλον
ἢ εἰς τοὺς ἐλευθέρους, καὶ ὅτι, ἐπὶ τέλους, «ἐπαινοὶ καὶ ψόγοι πάσης
εἰσὶν αἰκίας ὠφελιμώτεροι τοῖς ἐλευθέροις, οἱ μὲν ἐπὶ τὰ καλὰ παρορ-
μῶντες, οἱ δὲ ἀπὸ τῶν αἰσχρῶν ἀνείργοντες». Πρὸς τὰς καλὰς ταύτας
ὑποθήκας ἐκώφευον οἱ πολλοὶ τῶν διδασκάλων ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας,
οὕτω δὲ ἡ μάστιξ τῶν ἐν τοῖς σχολείοις διδασκόντων, ἐνεργαζομένη
φόβον καὶ τρόμον καὶ εἰς τὰ γυῖα καὶ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν παιδῶν, παρε-
σκεύαζεν αὐτοὺς εἰς τὴν μάστιγα τοῦ Τούρκου. Ὁ τοῦ Ἀδαμαντίου ἀ-
δελφός Ἀνδρέας, καταληφθεὶς ὑπὸ ἀκαθέκτου θεοῦς, ἐξέλιπε ταχέως
τὴν σχολὴν καὶ ἀπεχαιρέτισα διὰ παντός τὰς ἑλληνίδας μούσας· ἀλλ'
ὁ Ἀδαμάντιος, ὡς φιλοτιμότερος καὶ ἐπιμελέστερος τοῦ ἀδελφοῦ, ἐνέ-
μεινεν ἐν τῇ σχολῇ καὶ διεπέρανε τὰ μαθήματα. Ὁ Ἱερόθεος Δενδρι-
νὸς δὲν ἦτο ἴσως τοσοῦτον ἀμειλίχος ὅσον εἰκονίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀδα-
μαντίου· βέβαιον ὅπωςδὴποτε ὅτι ὁ τοῦ Κοραῆ ἀδελφός ἀπ' ἀρχῆς οὐ-
δεμίαν ἢ ἐλαχίστην ἐπεδείξατο φιλομάθειαν, ὡς γίνεται δῆλον ἐξ ὀψι-
αιτέρων ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Κοραῆ νύξεων περὶ τῆς ῥαθυμίας καὶ
ἀφιεργίας τοῦ ἀδελφοῦ του.

Ὁ Ἀδαμάντιος, κληρονομήσας τὴν βιβλιοθήκην τοῦ πάππου του,
διεκάθη ὑπὸ μείζονος πρὸς τὰ φιλολογικὰ μαθήματα ζήλου, διότι τὰ
βιβλία ἐκεῖνα ἦσαν τῷ ὄντι ἰσχυρότατον καὶ ἐγερτικώτατον κέντρον εὐ-
ρυτέρων σπουδῶν. Ὅπως ὁ Πετράρχης ἐθώπευε μὲν καὶ κατεφίλει τὴν
ἐκ Βυζαντίου πεμφθεῖσαν αὐτῷ Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου, ἀλλ' ἐλυπεῖτο καὶ
ἀνεστέναι μὴ δυνάμενος νὰ διεξέλθῃ καὶ νοήσῃ αὐτήν, οὕτω καὶ ὁ
Κοραῆς ἐνδόμυχον ἠσθάνετο ἀδύνην ὅτι δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ ἐρμηνεύσῃ
τὰς λατινικὰς σημειώσεις, δι' ὧν οἱ σοφοὶ τῆς Ἑσπερίας φιλόλογοι διε-
λεύκαναν τοὺς ἑλληνας συγγραφεῖς· ἐλυπεῖτο δὲ ἐπὶ πᾶσιν ὅτι δὲν ἤ-
δύνατο νὰ νοήσῃ τὰς εἰς τὸν Στράβωνα λατινικὰς σημειώσεις τοῦ με-
γάλου κριτικοῦ Κασσιωβῶνος. Τὰ Γεωγραφικὰ τοῦ Στράβωνος μετὰ τῶν
σχολίων τοῦ Κασσιωβῶνος ἐτυπώθησαν τὸ πρῶτον τῷ 1587, τὸ δεύτερον
ἐν ἔτει 1620, καὶ τὸ τρίτον ἐν Ἀμστελδοάμῳ τῷ 1707 ἐπιμελεῖα τοῦ
καθηγητοῦ Ἀλμελόβεν ἐν δυοῖς τόμοις, προσθέντος καὶ ἄλλων κριτικῶν
τὰς σημειώσεις. Ὁ Ἀλμελόβεν (1657—1712) ἦτο δίκασμος ὀλλανδὸς

καθηγητής, ἐξέδωκε δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις τοὺς Ἀφορισμοὺς τοῦ Ἱπποκράτους καὶ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἐπιγράμματα. Ταύτην τοῦ Στράβωνος τὴν ἐκδοσὶν ἔχοντα πρὸ ὀφθαλμῶν, κατέλαβε τὸν Κοραῖν ὑποκάρδιος πόθος νὰ ἐκμάθῃ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Νῦν ὅτε πᾶν εὐάριθμος τῶν ἐλλήνων διδασκάλων ἀσχολοῦνται περὶ τὴν σπουδὴν τῆς λατινίδος φωνῆς, νομίζοντες αὐτὴν ὡς τι καθόλου πάρεργον μάθημα, εἰκότως δέον νὰ ἐμποιήσῃ ἡμῖν ἐκπληξιν ἢ πρόωρος τοῦ Κοραῖ εὐθυγνωσία, νοήσαντος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἐκ τῆς λατινικῆς γλώσσης ὠφέλειαν. Ἐπεκράτει εἰσέτι ἡ ἀρχαία παράδοσις ὅτι ἡ λατινικὴ ἦτο «περικαλλὴς θυγάτηρ περικαλλεστέρας μητρός» (*pulchra filia pulchrioris matris*), ἐν ᾧ τοῦναντίον σήμερον οἱ κράτιστοι τῶν γλωσσολόγων δὲν ἀποδέχονται οὐδὲ ὅτι ἡ λατινικὴ εἶναι «περικαλλὴς ἀδελφὴ» τῆς ἑλληνικῆς, προβαίνουσι δὲ μέχρις ἀρνήσεως καὶ αὐτῆς τῆς ἑλληνολατινικῆς γλωσσικῆς ἐνότητος. Ὁ Κοραῖς, ἐπόμενος εἰς τὰ δόγματα Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσέως καὶ τοῦ Οὐαῤῥώνος, δὲν διέλιπε μέχρι βαθυτάτου γήρως συνιστῶν τοῖς πᾶσι τὴν μελέτην τῆς λατινικῆς γλώσσης, ὡς ἑλληνικῆς διαλέκτου. «Ὅσοι ἐκ τῶν ἡμετέρων (ἔγραφε τῷ 1815 πρὸς τὸν Θεόφιλον Καίρην) ἀγνοοῦν τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, στεροῦνται πολλὰ καλὰ βοηθήματα εἰς τὴν τελείαν ἀπέκτησιν τῆς ἑλληνικῆς». «Ἐπρεπε πρὸ πάντων (ἔγραφε τῷ 1819 πρὸς τὸν Κοκκινάκην) νὰ κοπιᾷς ὀλίγον εἰς τὴν λατινικὴν. Μὴ τρομάξῃς· ἡ λατινικὴ εἶναι ἀληθῶς διάλεκτος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης». Βραδύτερον δὲ τῷ 1823 ἔγραφε πρὸς τὸν Πολυχρονιάδην· «Χαίρω ὅτι καὶ ἐνδυναμώθης εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν· αὐτὴ θέλει αὐξήσῃ (μὴν ἀμφιβάλλης) τὴν δυνάμιν σου καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Ἐχε το ὡς ἀξίωμα καὶ διδασκέ το ὡς τοιοῦτον καὶ τοὺς νέους μας ἐκεῖ κάτω· καμμίαν ἀπὸ τὰς δύο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταλάβῃ τις ἐντελῶς, ἂν δὲν γνωρίξῃ καὶ τὰς δύο, ἢ ἂν θέλῃς συντομώτερον καὶ εὐφραδέστερον «οὐδετέραν εἰ μὴ ἑκατέραν». Μετὰ τὸν Κοραῖν, οὐδεὶς ἄλλος ὑπέδειξε καλὸν λιπρεπέστερον τοῦ Οἰκονομίδου τὴν ἀνάγκην τῆς περὶ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν σπουδῆς. «Ἡ λατινικὴ ὁμολογεῖται ὑπὸ πάντων ἀπαραίτητον στοιχεῖον πάσης ἐκλεκτῆς καὶ ἐλευθερίου ἀγωγῆς· ἔπειτα κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς γραμματικῆς κατασκευῆς διατυπωθεῖσα πρὸς τὸ ἑλληνικώτερον καὶ γραμματολογίαν ἅμα παρέχουσα, ἐν ᾗ πανταχοῦ σχεδὸν θαυμασία τις καθορᾷται ἀπομίμησης, καθίσταται οἷον διηνηκεὶς σχῆλιν καὶ ὑπόμνημα τῶν Ἑλλήνων, ὧν ἡ πρότυπος τελειότης ἐκπρεπέστερον ἀναφαίνεται ἐκ τῆς μιμηλῆς ἀτελείας τῶν παραλλήλων».

Ὁ ἐν τῷ καϊθίῳ τοῦ ἐν Σμύρνῃ ὀλλανδικοῦ προξενείου ἱερατεῦον Βερνάρδος Κεῦνος, παρ' οὗ ἐδιδάχθη ὁ Κοραῆς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ἐπὶ ἀντιδιδαξίῃ τῆς ἐλληνικῆς καὶ ἰδίως τῆς καθ' ἡμᾶς προφορᾶς, ὑπῆρξεν ὁ μέγιστος τῶν εὐεργετῶν τοῦ Ἀδαμαντίου. Ὁ ἐνάρτεος καὶ ἐλλόγιμος ὀλλανδὸς δὲν ἠρκέσθη νὰ διδάξῃ αὐτὸν τὰ λατινικὰ γράμματα ἀλλὰ καὶ κατέβαλε φιλοστοργίως τὴν κρηπίδα τῆς ἡθικῆς τοῦ νέου Χίου ἀγωγῆς καὶ παιδεύσεως· ἐγένετο οὐ μόνον διδάσκαλος ἀλλὰ καὶ φίλος τοῦ Κοραῆ οἰκειότατος, ἀληθῶς πνευματικὸς κηδεμὼν, γενναῖος προστάτης, ἄοκνος φύλαξ, ἐλευθέριος χορηγὸς καὶ βαθυγνώμων σύμβουλος. Ὁ Κεῦνος δὲν ἦτο ὑπερμεγάλῃς τινὸς μαθησεως εὐμοιρος, οὔτε διέπρεψεν ὡς πρωτότυπος συγγραφεὺς· μετέφρασε μόνον ἐκ τῆς ὀλλανδικῆς εἰς τὸ γαλλικὸν ἰδίωμα ἐπιτομὴν τῆς δογματικῆς φιλολογίας τυπωθεῖσαν ἐν Ἀμστελσδάμῳ τῷ 1779. Εἶχεν ὅμως καρδίαν ὑπέρμεστον γενναίαν καὶ γνησίως φιλανθρώπων αἰσθημάτων, νοῦν ὑγιᾶ, πρακτικὴν σύνεσιν, ἥθος ψυχῆς ἀπόνηρον καὶ φιλάγαθον, καὶ ἔθιμα λόγῳ τε καὶ ἔργῳ χριστιανικά. Τύχης εὐμένεια ἤγαγε τὸν ὑπὸ συγγενῶν καὶ φίλων ἐγκαταλελειμμένον Κοραῆν πρὸς τὸν ἀξιάγαστον τοῦτον ἄνδρα, ὅστις ἅμα διαγνοὺς τὴν ἀγαθὴν φύσιν τοῦ Ἑλλήνος μαθητοῦ καὶ διδασκάλου, κατέστησεν αὐτὸν περιφίλητον καὶ ποθεινότατον κοινωνὸν τοῦ ἰδίου πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου. Ὁ Κοραῆς, ὑπερπαινῶν ἐκάστοτε τὴν ἀκραν ἀγαθότητα καὶ τὰς εὐεργετικὰς τοῦ Κεῦνου διαθέσεις, ἐξαίρει κατ' ἐξοχὴν ἦν οὗτος διὰ παραινέσεων καὶ χορηγιῶν ἔσχε μεγίστην ῥοπὴν ἐπὶ τὴν διάπλασιν καὶ ἐπίδοσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ Κοραῆ. «Εἰς αὐτὸν (ἔγραφε τῇ 11 αὐγούστου 1783 πρὸς τὸν ἐν Σμύρνῃ Πρωτοψάλτην) εἰς αὐτὸν μόνον ἀνεκάλυπτον τὰς πληγὰς μου, διότι ἀπ' αὐτὸν μόνον εὕρισκον θεραπείαν». Ἀλλοτε πάλιν ὁ Κοραῆς πάσχων ὑπὸ πενίας, θεινῶς δὲ ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀδίκως αἰτιώμενος τῶν Σμυρναίων τὴν ἀστοργίαν καὶ ἀναλγησίαν, ἔγραφε τῷ 1784 ἐκ Μομπελλιέ πρὸς τὸν αὐτὸν Πρωτοψάλτην. «Ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ παρεκίνησε τὸν Δόμινον Κεῦνον, ἄνδρα ξένον καὶ τὴν πατρίδα καὶ τὴν θρησκείαν, νὰ μὲ στοχάζεται ὡς ἴδιον ἀδελφόν του, νὰ μὲ παρηγορῇ, νὰ μὲ ἐνισχύῃ, νὰ μὲ γράφῃ συνεχῶς, ὅτι ἡ μόνη του χαρὰ εἶναι νὰ ἴδῃ με εὐδαίμονα. Αὐτὸς τέλος πάντων μ' ἐπροξένησε καὶ ἐνταῦθα φίλους, οἱ ὅποιοι, ἂν ἤξευρον, φίλε μου, τὴν κατάστασίν μου, ἦθελες ἐξάπαντος ἰδῆς πρᾶγμα παράδοξον, μίαν δαψιλὴ καὶ γενναίαν ἐπικουρίαν· ἀλλ' οἱ μακαρῖται γονεῖς μου μὲ ἀνέθρεψαν μὲ γενναῖα φρονήματα, καὶ τὸ «σοφοὶ δὲ συγκρύπτουσιν οἰκείας βλάβας» εἶναι πάντοτε

τυπωμένον εἰς τὴν ψυχὴν μου». Καὶ πάλιν, τῇ 25 ἰουνίου 1784. «Θαυμάζεις τὴν πρὸς ἐμὲ διαθέσιν τοῦ Δομίνου, καὶ ἔχεις δίκαιον. Διότι ἔταν στοχασθῇ τις τὴν ἰδικήν μου ἀναξιοτήτα, καὶ τὴν ἀνυπέρβλητον εὐνοίαν ἣν οὗτος ἔχει πρὸς ἐμὲ, ἀπορεῖ τί νὰ εἴπῃ. Ἡθελες ὅμως ἐκπλαγῇν περισσότερον ἢν ἔβλεπες τὰς πρὸς ἐμὲ ἐπιστολάς του, ἢν ἀνεγίνωσκας τὰς συμβουλὰς, τὰς ἐνισχύσεις, τὰς παρακαλεούσεις, τὰς ὁποίας μὲ γράφει διὰ νὰ μὲ θαρρύνῃ εἰς τὸν δρόμον τὸν ὅποιον τρέχω· σιωπῶ τὰς εὐεργεσίας του τὰς ὁποίας ἐδοκίμασα καὶ δοκιμάζω ἔτος ἤδη δέκατον, σιωπῶ τὴν εὐγένειάν του· ὁ μικρότερος ἀπ' ὅλους τοὺς τίτλους ὅσους μὲ δίδει εἰς τὰς ἐπιστολάς του εἶναι τὸ «ἀκριβέστατέ μου φίλε». Δὲν τὸν χρεωστῶ μόνον σοφισμὸν ἀλλὰ καὶ τὴν διατήρησιν αὐτῆς τῆς ζωῆς μου. Διότι, ἢν δὲν ἔγινα σφάγιον τῆς μελαγχολίας, ἦτις μ' ἐπολιόρκει τόσους χρόνους, εἶναι αὐτὸς ὁ αἴτιος, ὅστις ἐγλύκανε τὸ ἀψίνθιον τῆς λύπης μὲ τὸ μέλι τῶν σοφῶν του παραινέσεων καὶ συμβουλῶν. Ποσάκις, ἔτοιμον νὰ ὀκλάσω ὑποκάτω εἰς τὸ βάρος τῆς ἀθυμίας μου, μὲ ἠνῶρθωσε καὶ μὲ ὑπεστήριξε; Ποσάκις, ἔτοιμον νὰ πέσω εἰς τὸν βυθὸν τῆς ἀπογνώσεως, μὲ ἐκράτησε; Ποσάκις ἀλλὰ τί νὰ ἀπαριθμῶ τὰς ἀναριθμήτους πρὸς ἐμὲ καλωσύνας αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου;» Καὶ αὖθις κατὰ νοέμβριον τοῦ 1787. «Ὁ Δόμιнос δὲν λείπει εἰς ἕλας του τὰς ἐπιστολάς νὰ παραμυθῇ τὴν ὀλιγοφυχίαν μου, νὰ θαρρύνῃ τὴν ἀδυναμίαν μου, καὶ ἐνὶ λόγῳ σπουδάζει μὲ ὅλους τοὺς τρόπους νὰ μὲ στηρίξῃ καὶ νὰ μὲ κρατήσῃ κλονοῦμενον καὶ κινδυνεύοντα κατὰ πᾶσαν ὥραν νὰ πέσω· ὁ Δόμιнос εἶναι εἶναι ἄνθρωπος· δὲν ἔχω μεγαλειότερον τίτλον νὰ τὸν δώσω». Τούτων ἕνεκα ὁ Κοραῆς ἠγάπησε τὸν Κεῦνον ἴσα τῷ πατρὶ. «Κανένα εἰς τὸν κόσμον (ἔγραφε τῇ 25 ἰουνίου 1792) δὲν δύναμαι νὰ ἀγαπήσω περισσότερον ἀπ' αὐτόν· καὶ ὅσοι ἀληθῶς μὲ ἀγαπῶσι καὶ ἔχουσιν ὀλίγην ὑπόληψιν περὶ ἐμοῦ, πρέπει νὰ ἀγαπῶσι καὶ νὰ σέβωνται αὐτόν ὡς παιδαγωγόν μου. Εἴ τι ἡξέωρω, ἢ μὲ τὸ ἐδίδαξεν αὐτός ἢ μὲ ἐδίδεξε τοὺς τρόπους νὰ τὸ μάθω παρ' ἄλλων. Χωρὶς τὴν πρόθυμον βοήθειαν τοῦ Δομίνου, χωρὶς τὰς παρηγορίας αὐτοῦ τοῦ πιστοῦ καὶ γενναίου φίλου, ἦθελες πρὸ πολλοῦ ψάλλῃς τὸ μνημόσυνόν μου. Ἐξω ἀπὸ τὴν θαφιλῇ βοήθειαν τὴν ὁποίαν μ' ἐπεμψε, μὲ παρακαλεῖ θερμῶς καὶ μὲ ἐξορκίζει νὰ τὸν ἀνακαλύψω φιλικῶς ὅλας μου τὰς χρείας, διὰ νὰ μὲ βοηθήσῃ ἀκόμη περισσότερον». Τῇ δὲ 4 μαρτίου 1808 ἐπιστέλλων πρὸς τὸν Ἰάκωβον Ῥώταν, ἀναμνησκειται μετὰ θερμῆς κατανύξεως τοῦ διδασκάλου καὶ προστάτου του, «Ἡ πρὸς ἐμέ σου ἀγάπη

μὲ εὐφραίνει καὶ μὲ παρακινεῖ νὰ φαντάζωμαι ὅτι δὲν εἶμαι δλότελα ἄχρηστος. Τὸ χρήσιμον τοῦτο, συμμαθητά μου Ἰάκωβε, καὶ σὺ κ' ἐγὼ τὸ χρεωστοῦμεν εἰς ἐκεῖνα τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς παιδείας, τὰ ὅποια ὁ φιλανθρωπότατος Δόμινος Κεῦνος ἔσπειρεν εἰς τὰς ἔτι ἀπαλὰς ἡμῶν ψυχάς. Ἦτο ὁ μακαρίτης διδάσκαλος ἡμῶν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὀλίγων ἐκείνων θείων ἀνδρῶν, περὶ τῶν ὁποίων λέγει ὁ θεῖος Πλάτων «μακάριος μὲν αὐτὸς ζῆ, μακάριοι δὲ οἱ ξυνήκοοι τῶν ἐκ τοῦ σφρονούντος στόματος ἰόντων λόγων».

Οἱ εὐγνώμονες τοῦ Κοραῆ λόγοι εἶναι τὸ κάλλιστον καὶ ἐκπρεπέστατον μνημεῖον, ὅπερ εὐχάριστος μαθητὴς ἠδύνατο νὰ ἰδρῶσιν εἰς τὸν παιδεύσαντα καὶ ποικιλοτρόπως εὐεργετήσαντα αὐτὸν λόγιον καὶ χρηστότατον Ὀλλανδόν. Κατὰ προτροπὴν Ἰωσῶ τοῦ Κεῦνου, ἡσχολήθη ὁ Κοραῆς περὶ τὴν σπουδὴν καὶ ἄλλων γλωσσῶν πλὴν τῆς ἰταλικῆς καὶ τῆς γαλλικῆς. Πρὶν δὲ γνωρίσῃ τὸν Κεῦνον ἐπόθησεν ὁ Κοραῆς τὴν γνώσιν τῆς ἀραβικῆς· «παπατρέχω (λέγει) τὴν αἰτίαν τοῦ πόθου τούτου, φοβούμενος μὴ φανῶ ὅτι γράφω μυθιστορίαν». Ἀλλ' ἡ ἔφεσις αὕτη οὐδὲν εἶχε τὸ ἀλλόκοτον. Οἱ Ἀραβες εἶναι, ὡς γνωστὸν, τὸ φιλομουσώτατον καὶ ἡμερώτατον τῶν ἰσλαμικῶν ἔθνων σημευτικῆς καταγωγῆς. Ἰωσῶ ὁ Κοραῆς εἶχεν ἐν νῷ τοὺς θησαυροὺς τῆς ἀραβικῆς φιλολογίας, καὶ ἰδίως τὴν λαμπρὰν τῶν Καλιφῶν κυβέρνησιν ἐν Ἰβηρίᾳ, ἔνθα οἱ Ἀραβες εἰσῆγαγον καὶ ἀνέπτυξαν τέχνας καὶ ἐπιστήμας, μεταβιβασθείσας ἔπειτα εἰς τὴν ἄλλην Εὐρώπην. Τὴν ἰβηρικὴν χερσόνησον κατέστησαν οἱ Ἀραβες ἀληθῆ παραδείσειον καὶ λιπαρὰν ἐστίαν πολιτισμοῦ. Αὐτότοι προεβίβασαν εἰς τέχνην τὴν θεραπείαν τῶν ἀνθρώπων, ἐφύτευσαν καὶ ἐξηυγένισαν πλῆθος φυτῶν καὶ δένδρων, προήγαγον τὴν κτηνοτροφίαν, τὴν βυρσοδεψικὴν, τὴν σιδηρουργίαν, τὴν χαλυβουργίαν, τὴν μεταξουργίαν, τὴν ὑφαντικὴν, τὴν χαρτοποιίαν, τὴν κεραμευτικὴν, τὴν ἐπιπλοπηγίαν, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ μάλιστα τὴν μουσικὴν, εἰσαγαγόντες πολλὰ νέα καὶ τῶς ἐν Εὐρώπῃ ἀνήκουστα ὄργανα. Δὲν ἀρκοῦσι ταῦτα· ἐθεράπευσαν ἰδίως τὰς ἰατρικὰς ἐπιστήμας (καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Κοραῆς, ἀπὸ νεαρῆς ἡλικίας διανοούμενος νὰ σπουδάσῃ περὶ τὴν ἰατρικὴν, ἠθέλησε νὰ ἐνδιατρίψῃ, εἰ δυνατόν, εἰς τοὺς λόγους καὶ τὰ ἔργα τῶν Ἀράβων Ἀσκληπιαδῶν), αὐτοὶ πρῶτοι ἀναβιβάσαντες εἰς ἐπιστήμην τὴν φαρμακολογίαν, πλουτίσαντες δὲ καινὰ καὶ γονίμους διδασκαλίαις τὴν χημείαν καὶ τὴν φυσικὴν, καὶ καλλιτεχνίσαντες λαμπρὰν λυρικὴν ποίησιν καὶ μυθογραφίαν, καθ' ὃν χρόνον ἐπεκράτει ἐν Εὐρώπῃ βαθὺ σκότος.

Νομίζομεν ὅτι Ἀράβες δὲν ἔθεσαν τὰ ἐπιστημονικὰ θεμέλια τῆς ἀστρονομικῆς συντάξεως· μαλίστα καὶ ἀστρονομικὰ βιβλία καὶ ἄλλα πολύτιμα ἔργα· Τίς γὰρ ἀγνοεῖ τὰ φιλοσοφικὰ τῶν Ἀράβων πονήματα, καὶ κατ' ἐξοχὴν τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν; Οἱ Ἀράβες εἶχον ἐν Ἰσπανίᾳ ἀκαδημίας καὶ πανεπιστήμια, καθ' ὃν χρόνον πανταχοῦ ἄλλοθι τῆς Εὐρώπης εὐάριθμοι μόνον κληρικοὶ ἦσαν εἰδήμονες τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀναγνώσεως. Καὶ ἐν ταῖς ἐλαχίσταις κώμαις ὑφίσταντο δημοτικὰ σχολεῖα, μνημονεύεται δὲ ἔτι καὶ νῦν ὡς ἄξιον θαυμασμοῦ ὅτι, ἐπὶ τοῦ δυνάστου Χακῆμ Β' (961—976) ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Κορδοῦνης οὐδὲ εἷς ὑπῆρχεν ἀναλφάβητος. Ἐν ᾧ ἀπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑσπερίας μέχρι τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος οὐδεμία ἀναφέρεται ἀξιόλογος συλλογὴ βιβλίων, ἡ ἀραβοκρατουμένη Ἰσπανία ἐκέκτητο ἤδη κατὰ τὴν 11 ἑκατονταετηρίδα ἑβδομήκοντα μεγάλας βιβλιοθήκας, ὧν ἓναι περιελαμβάνον ἑκατοντάδας χιλιάδων τόμων. Ἡ χρῆσις τοῦ χάρτου, τῶν ἀραβικῶν ἀριθμῶν καὶ τῆς ναυτικῆς πυξίδος ἦτο παρὰ τοῖς Ἀραβῶν ἐν χρήσει πολλῶ πρότερον ἢ παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις. Οὐδὲν ἐπομένως θαυμαστὸν ἂν ὁ Κοραῆς ἐπεθύμησε νὰ γίνῃ ἐγκρατὴς τῆς ἀραβικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας· οὐδὲν ἐπ' ἴσης θαυμαστὸν ἂν ἐπεδόθη καὶ εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ἑβραϊκοῦ ἰδιώματος, βουλευθεὶς ἴσως νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν μετάφρασιν τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι τοιοῦτό τι ἐμελέτησεν — ἡ ὑπόθεσις δὲ αὕτη διαφαίνεται ἀμυδρῶς πως ἐνιαχοῦ τῶν ἐπιστολῶν του — ἦλθε βεβαίως μετ' οὐ πολὺ εἰς ἐπίγνωσιν ὅτι νέαι τις μετάφρασις, καὶ μέχρι κεραίας τελειοτάτη, δὲν θὰ ἐξήρκει νὰ παραγκωνίσῃ τὴν θεόπνευστον τῶν Ἑβδομήκοντα ἑρμηνείαν.

Ἡ ἀνάγνωσις καὶ μελέτη τῶν ἐλλήνων συγγραφέων ἐνέβαλεν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Κοραῆ τοσοῦτον μείζονα πόθον νὰ ἀποδημήσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς εὐρυτέραν παιδείαν, ὅσῃ ἢ ἐν Σμύρνῃ διατριβὴ του καθίστατο ὁσημέραι ὀδυνηροτέρα ἐκ τῆς κοινωνίας αὐτοῦ πρὸς ἀνθρώπους ἀντιθέτου ἤθους καὶ ἀντιθέτων ἀρχῶν· διότι ἐμίσει τοὺς Τούρκους, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐμίσει τοὺς κακῶς ἀνατεθραμμένους καὶ ἀλαζόνας χριστιανοὺς τῶν Τούρκων θεράποντας. Ὁ πατὴρ τοῦ Κοραῆ, ἐμπορευόμενος ἐν Σμύρνῃ εἰς τὰ σιηρικὰ ὑφάσματα, ἐνόμιζε τότε κατάλληλον τὸν καιρὸν νὰ συνάψῃ, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ πενθεροῦ του, ἐμπορικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἐν Ἀμστελδοδᾶμῳ πραγματευτάς· πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τῶν ἐπικινδύνων ἐπακολουθημάτων, ὅσα συνεπάγονται αἱ ἄμεσοι συναλλαγαί

πρὸς ἀνθρώπους ἀγνώστους, ἔκρινε δέον νὰ ἀποστείλῃ εἰς Ἀμστελδάμον αὐτὸν τὸν υἱὸν τοῦ Ἀδαμάντιου, ὅπως ὑπ' αὐτοῦ διεξάχωνται ἐπὶ τὸ ἀσφαλέςτερον αἱ μελετώμεναι ἐμπορικαὶ ἐπιχειρήσεις. Ὁ Ἀδαμάντιος ἐθεώρησε «μέγα εὐτύχημα» τὴν ἐντολὴν ταύτην· πρὸς τὴν ἐμπορίαν οὐδεμίαν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἡσθάνετο ὀρεξίν· ἄλλα μὲν ἀνεκύκλει ἐν τῇ διανοίᾳ ὁ πατήρ, ἄλλα δὲ ὁ υἱός· ἐκεῖνος ἐσκέπτετο περὶ μεταξωτῶν, οὗτος δὲ περὶ φιλολογίας. «Εἰπέ μου (ἔγραφεν ὁ Κοραῆς τῷ Ῥώτᾳ τῇ 9 φεβρουαρίου 1817) ποῦ εὕρηκες τὴν ὁποίαν φέρει ἡ σφραγὶς σου ἐπιγραφὴν «βίον πορτῆου πάντοθεν ἢ ἐκ κακῶν». Τὴν αὐτὴν εἶχα εἰς τὴν ἐμπορικὴν μου σφραγιδα πρὸ ἐτῶν τεσσαράκοντα· διότι ἔμαθες, νομίζω, ὅτι ἔξΗΣά ποτε καὶ βίον ἐμπορικόν. Τὸ πταῖσμα δὲν ἦτο ἰδικόν μου· ὁ μακαρίτης πατήρ μου ἠθέλησε νὰ μὲ κάμῃ ἔμπορον ἐμεῖ! ὅστις, καθὼς λέγει ἡ παροιμία «δὲν εἶμαι καλὸς νὰ μοιράσω δύο γαδάρων ἄχυρα». Οὕτως ἀπέτυχον τοῦ πατρὸς τὰ βουλευμάτα, ἀπὸ τοῦ ἐμπορικοῦ δὲ τοῦτου ναυαγίου ἄρχεται τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ τὸ φιλολογικὸν στάδιον, καθ' ὃν τρόπον ἤρξατο τὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Στοᾶς, Ζήνωνος τοῦ Κιτιεῖως, ὅστις πορφύραν ἀπὸ Φοινίκης ἐμπορευόμενος καὶ ἐγγὺς τοῦ Πειραιῶς ναυαγῆσας, ἀνεφώνησε «νῦν εὐπλόηκα, ὅτε νευαυάγηκα» μετ' ὀλίγον δὲ ὁ τῶος ναυαγὸς κατέστη ἰδρυτὴς τῆς στωικῆς φιλοσοφίας.

Ὁ Ἀδαμάντιος ἀφίκετο τῷ 1772 εἰς Ἀμστελδάμον φέρων πρὸς τοὺς αὐτόθι συστατικὰ γράμματα, ἐξ ὧν ἓν καὶ μόνον ἐγένετο αὐτῷ μεγίστης ὠφελείας πρόξενον. Ὁ Βερνάρδος Κεῦνος συνέστησε θερμῶς τὸν μαθητὴν καὶ φίλον του, πρὸς τὸν αὐτόθι σεβάσμιον καὶ σοφὸν ἱερέα καὶ θεολόγον, Ἀδριανὸν Βούρτον (Bauert)· οὗτος δὲ ἀπεδείχθη δεύτερος, μετὰ τὸν Κεῦνον, εὐεργέτης τοῦ Κοραῆ, διότι ἐδίδασκεν αὐτὸν διωρεὰν τὰ στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου καὶ τὴν Λογικὴν τέχνην. Εὐγνωμόνως καὶ περιπαθῶς ποιεῖται ὁ Κοραῆς λόγον τοῦ ἐμβριθοῦς Βούρτου καὶ τῆς οὐχ ἥττον ἐμβριθοῦς καὶ σοφῆς συμβίου του. «Εἰς τῶν δύο τούτων σεβασμίων προσώπων (λέγει ἐν τῇ βιογραφίᾳ του) καὶ τοῦ προτέρου φίλου καὶ διδασκάλου μου, σεβασμίου Βερνάρδου, τὴν ἀρετὴν χρεωστώ, ὅχι τὴν ἀρετὴν μου, ἀλλὰ τὴν ὅπωςδὴποτε χαλίνωσιν τῶν παθῶν μου. Ἡ νεότης μου ἐσαλεύετο ἀπὸ τρικυμίας παθῶν· καὶ ἄλλο δὲν μ' ἔσωσεν ἀπὸ τὸ ναυάγιον παρὰ ἡ πρὸς τοὺς διδασκάλους μου αἰδώς, καὶ ἡ φιλοτιμία νὰ ἀξιωθῶ τῆς ἀγάπης των. Τοιαύτην κρίνω τῶρα καὶ τὴν νεότητά τοῦ πατρὸς μου· πιθανόν, ὅτι οὐδ' ἐκεῖνος ἤθελε σωθῆν, ἂν δὲν ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ἀξιωθῇ τῆς ἀγάπης τοῦ Ἀδαμαντίου Ῥουσίου. Μάθημα ἀναγκαῖον

εἰς τοὺς γονεῖς, ὅσοι φροντίζουν τὴν σωτηρίαν τῶν ἰδίων τέκνων, νὰ τὰ παραδίδωσιν εἰς τοιοῦτους διδασκάλους, ὁποῖων ὄχι μόνον νὰ θαυμάζωσι τὴν σοφίαν, ἀλλὰ καὶ νὰ διψῶσι τὴν ἀγάπην, καὶ νὰ τρέμωσι τὴν καταφρόνησιν». Ὁ Κοραῆς πλέκει θερμὰ ἐγκώμια εἰς τὴν ἀρετὴν τοῦ Ἀδριανοῦ Βούρτου. «Ὅταν διέτριβον εἰς Ἀμστελδάμον (ἔγραψε τῇ 9 ἰουλίου 1818 πρὸς τὸν Ῥώταν) μετὰ 28 λειτουργῶν τῆς Καλβινικῆς Ἐκκλησίας, ὁ Βούρτος ἦτον ὁ ὀνομαστότερος. Διὰ τὴν σοφίαν τὸν ἔκλεξεν ἄνδρα τῆς ἡ σύζυγός του (Carolina van Lynden) πολὺ ταπεινότερον, ἐξ εὐγενῶν οὕσα αὐτή. Ἐχουσα παιδεῖαν καὶ ἀνατροφὴν, κατεστάθη σοφωτέρα ἐκ διδασκῆς τοῦ ἀνδρός τῆς, ὥστε καὶ νὰ συντάξῃ καὶ λογικὴν εἰς τὸ ὁλλανδικόν, τὴν ὁποίαν καὶ παρέδιδεν εἰς τὸν οἶκόν τῆς ἀμίσθως εἰς κόρας τῶν ἐπισημοτέρων πολιτῶν, καθὼς ἐξ ἐτέρου μέρους ὁ Βούρτος εἰς τοὺς νέους· τούτων τῶν νέων ἐγγυρώων εἰς τὸν ἀριθμὸν εὐτύχησα καὶ ἐγὼ ὁ ξένος καὶ παρεπίδημος νὰ συγκρατῶμαι. Ἀτεκνοὶ ὄντες καὶ πλούσιοι κατεγίνοντο εἰς τὸ φιλόανθρωπον ἔργον νὰ διδάσκωσι τοὺς νέους. Ὁ σοφὸς τῆς Σμύρνης ἱερεὺς μὴ ἐσύστησεν εἰς τὸν σοφὸν τοῦ Ἀμστελδάμου λειτουργόν. Πότε θέλει ἐλθεῖν ὁ καιρὸς νὰ ἔχῃ καὶ ἡ Ἑλλὰς τοιοῦτους σοφοὺς ἀρχιερεῖς; Σ' εὐχομαι νὰ τοὺς ἴδῃς! ἐγὼ βέβαια δὲν θέλω γενῆν θεατὴς τόσον τερπνοῦ θεάματος». Καὶ ἡ μὲν σύμβιος τοῦ Βούρτου συνέταξε στοιχεῖα λογικῆς ἐν τῷ ὁλλανδικῷ ἰδιώματι, αὐτὸς δὲ ὁ Βούρτος συνέγραψε θεολογικὰ πονήματα, ἐν δὲ τούτων, πραγματευόμενον κατ' ἐπιτομὴν τὰ τῆς δογματικῆς θεολογίας, μετέφρασεν, ὡς εἴρηται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἐκ τῆς ὁλλανδικῆς εἰς τὴν γαλλικὴν ὁ Βερνάρδος Κεῦνος.

Ὁ φιλολογικὸς τοῦ Κοραῆ βίος ἀρχεῖται κυρίως ἀπὸ τῆς ἐξαιτούς ἐν Ἀμστελδάμῳ διτριβῆς του. Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Χίου ἀποκαίται πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἰδιόγραφον τοῦ Κοραῆ τεύχος, χρονολογούμενον ἀπὸ τῆς 27 ἰανουαρίου 1774, καὶ περιέχον συμμίκτους κριτικὰς καὶ ἐρμηνευτικὰς σημειώσεις εἰς Ἡρόδοτον, Ἀθήναιον καὶ ἄλλους συγγραφεῖς. Ἀλλὰ καὶ ἂν μηδεμίαν ἄλλην ἐσώζετο περὶ τούτου μαρτυρία, ἔχομεν αὐτὴν τοῦ Κοραῆ τὴν ἐμφαντικὴν ἐξομολόγησιν, ἥτις ἀρκεῖ πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ἐν Ὁλλανδίᾳ ἐδιδάχθη ὁ Κοραῆς φιλολογικὰ μαθήματα, αὐτόθεν δὲ παρέλαβε τὰς πρώτας τῆς φιλολογικῆς καὶ κριτικῆς αὐτοῦ μεθόδου ἀρχάς. «Μεγάλῃ ὑπῆρξεν εὐεργεσία (ἔγραψε τῇ 11 ἰουλίου 1786 πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην) τὸ ταξιδεῖον τῆς Ὁλλανδίας, ὅπου γνωρίσας ἀνθρώπους σοφοὺς καὶ ἀπορρίψας τὸν ζυγὸν τῶν ἀθλιῶν γραμματικῶν,

ἤρχισα νὰ σπουδάζω τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς μὲ μέθοδον παντάπασι διάφορον· ἡ ὁποία μέθοδος ὄχι μόνον μ' ἔκαμε νὰ μαντεύσω πολλὰ δυσνόητα τῶν προγόνων μου, τὰ ὁποῖα δὲν ἤθελα νοήσῃ ποτὲ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἰσχυοτάτου Θεοδώρου καὶ τοῦ παχυτάτου αὐτοῦ σχολιαστοῦ, τοῦ Νεοφύτου, ἀλλὰ νὰ διορθώσω καὶ τὴν μητρικὴν μου διὰλεκτον ἐκ μόνης τῆς ἀναλογίας, τὴν ὁποίαν ἔχει πρὸς τὴν αὐτῆς μητέρα, τὴν παλαιάν».

Τὰ κλασικὰ γράμματα ἐγεωργήθησαν ἀνέκαθεν ἐν Ὁλλανδίᾳ, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος, εἰσηγήσει τοῦ ὀνομαστοῦ Magnius, ἱδρυτοῦ τῆς ἀδελφότητος τῶν Ἱερωνυμίων. Ὁλίγῳ ὕστερον ἡ θεραπεία τῆς ἐλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς ἀρχαιοτήτος ἔτι μᾶλλον ἀνεπτύχθη, πρωτοστατούντων τοῦ Ἀγρικόλα καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἐγίου, οὗ μαθητῆς ὑπῆρξεν ὁ μέγας καὶ πολὺς Ἐρασμος. Ἐντεῦθεν ἡ σύστασις γυμνασίων, ἀθηναίων, ἀκαδημιῶν, καὶ μάλιστα τῶν πανεπιστημίων τοῦ βαταβικοῦ Λουγδούνου καὶ τῆς Ῥηνοπεραίας ἐνθα, πλὴν τῶν ἐγχωρίων, ἐφοίτων πάμπολλοι Ἀγγλοὶ, Γάλλοι καὶ Γερμανοί, διότι ἡ παράδοσις τῶν μαθημάτων ἐγένετο λατινιστὶ καὶ οὐχὶ ὀλλανδιστὶ. Οἱ Ὁλλανδοὶ, ἀφειδούντες χρημάτων, μετεπέμποντο ἐπὶ ἀδρῶ μισθῷ εἰς τὰ πανεπιστήμια αὐτῶν τοὺς κορυφαίους τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἐπιστημόνων, γάλλους, γερμανοὺς καὶ ἑλβετοὺς· οἱ μεγάλωνυμοι πολυίστορες Σκαλίγερος καὶ Σαλμάσιος, οἱ ἐν Ὁλλανδίᾳ διδάξαντες, ἦσαν γάλλοι τὸ γένος· ὁ Γρονόβιος, ὁ Οὐσελίγκιος καὶ ὁ Ῥυγκένιος κατήγοντο ἐκ Γερμανῶν, ὁ δὲ μέγας κριτικὸς καὶ τῶν Ἠθικῶν τοῦ Πλουτάρχου ἐκδότης καὶ ἐρμηνευτῆς Βυττεμβάχιος εἶλκε τὸ γένος ἐξ Ἑλβετίας. Πάντα δὲ τὰ ἄλλα πανεπιστήμια παρηυδοκίμησε διὰ τὴν σοφίαν τῶν καθηγητῶν, τὸ ἐν Λουγδούνῳ τῶν Βατάβων, ἱδρυθὲν τῷ 1575. Αὐτόθι ἐδίδαν περικλεῶς τὰ ἐλληνικὰ καὶ λατινικὰ γράμματα ὁ Ἰούστος Λίψιος, ὁ Ἰούστος Σκαλίγερος, ὁ Δανιήλ Ἐίνσιος, ὁ Ἰωάννης Μεούρσιος, ὁ Ἰωάννης Οὐόσσιος, ὁ Γρονόβιος, ὁ Περιζόνιος, ὁ Βουρμάννος, ὁ Οὐδενδόρφιος, ὁ Ἐμστερχούσιος, ὁ Ῥυγκένιος, ὁ Οὐαλκεναῖρος, ὁ Βυττεμβάχιος κλ.· αὐτόθι δὲ διδάσκει ἔτι καὶ νῦν ὁ πρύτανης τῶν κριτικῶν Κόβητος. Οἱ ὀλλανδικοὶ δῆμοι εἰσέφερον θαυσιεστάτας χορηγίας ἐπ' ἀγαθῇ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, τοῦτο δὲ κυρίως συνετέλεσεν εἰς τὴν προκοπὴν τῶν ὀλλανδικῶν σχολείων. Ἐπὶ τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, μετὰ τὰ πανεπιστήμια τῆς Γρονίγγης, τοῦ Λουγδούνου καὶ τῆς Ῥηνοπεραίας, ἐπρώτευν ὡς ἐστὶ κλασικῶν μαθήσεων τὸ περιώνυμον ἐν

Ἀμστελδοάμῳ Ἀθηναίων· καὶ ὅτε ἦλθεν αὐτόσε κατὰ τὸ 1770 ὁ Βυττεμβάχιος, διετέλουν ἐν πλήρει ἀκμῇ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα *ut erat sane illo tempore rara quaedam Batavae terrae in his literis felicitas*, ὡς κηρύττει αὐτὸς οὗτος ὁ Βυττεμβάχιος ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Ῥυγκένιου. Ἦσαν δὲ τὰ λεγόμενα Ἀθηναῖα ἀνώτεραι σχολαί, σχεδὸν εἰπεῖν πανεπιστήμια, σὺν ταύτῃ καὶ μόνῃ τῇ διαφορᾷ ὅτι εἶχον ὅπως οὐκ ὀλιγωτέρους ἢ ἐκεῖνα διδασκάλους· πάντων δὲ τῶν Ἀθηναίων ἐνομασιπλοῦς ἦτο τὸ ἐν Ἀμστελδοάμῳ, συντηρούμενον ἀναλώμασι τοῦ δήμου.

Κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Κοραῆ εἰς Ἀμστελδοάμω, οἱ ὀλλανδοὶ φιλόλογοι ἐπρυτάνευον ἐν Εὐρώπῃ· ὀλίγα παρῆλθον ἔτη ἀπ' οὗ ἐτελεύτησεν ὁ κορυφαῖος τῶν ἐν Ὀλλανδίᾳ ἑλληνιστῶν Τιβέριος Ἐμστερχουσῖος, διατελέσας καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν μαθηματικῶν ἐν τῷ Ἀθηναίῳ τοῦ Ἀμστελδοάμου. εἶτα δὲ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Λουγδούνου. Διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἐμστερχουσίου, ὁ ἑλληνισμὸς προήχθη εἰς μέγαν βαθμὸν ἐπιδόσεως· τοῦτου μαθηταὶ ἦσαν ὁ Ὀρβίλ, ὁ σπουδαιότερος τοῦ Χαρίτωνος ἐρμηνευτῆς, ὃν πλεισταχοῦ ἀναφέρει ὁ Κοραῆς, καὶ ὁ ἱατρὸς Βερνάρδος, ὁ ἐν Ἀμστελδοάμῳ ἐκδὸς τῷ 1794—95 ἐν δυὶ τόμοις τοῦ Θεοφάνους Νόννου τὴν ἐν ἐπιτομῇ σύνοψιν τῆς ἱατρικῆς τέχνης, φίλος καὶ οὗτος τοῦ Κοραῆ. Ἐν τῷ προλόγῳ ἐκφράζει ὁ Βερνάρδος πρὸς τὸν Κοραῆν εὐχαριστίας δι' ἧς ἐπέστειλεν αὐτῷ ἐκ Παρισιῶν διαφόρους γραφὰς ἐκ τῆς ἀντιβολῆς τῶν αὐτοῦ ἀντιγράφων, μετὰ δὲ τῶν εὐχαριστιῶν ἐπιγινώσκει καὶ τὴν μεγάλην τοῦ «Σμυρναίου» φίλου τοῦ κριτικῆν ἐπιστήμην καὶ πολυμάθειαν. Διὰ τοῦ Ἐμστερχουσίου, ἡ διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἥτις ἦτο τέως ἐφόλκιον τῆς ἐβραϊκῆς, ἡλευθερώθη ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῆς θεολογίας, εἰς τὸν ἀγῶνα δὲ τοῦτον τοῦ περικλεεστάτου ἑλληνιστοῦ ἐπέθηκεν ἔπειτα τὴν κορωνίδα ὁ Οὐέλφις, ἀποδείξας τὴν φιλολογίαν ἐπιστήμην αὐτόνομον. Ὁ Οὐέλφις, προσφωνήσας τὰ πολυθρόνητα «εἰς Ὅμηρον προλεγόμενα» πρὸς τὸν «πρύτανιν τῶν κριτικῶν» Ῥυγκένιον, διετράνωσε τὸ ἀναμφισβήτητον τότε ἀξίωμα καὶ κύρος τῆς ὀλλανδικῆς σχολῆς. Οἱ Ὀλλανδοὶ κριτικοὶ περὶ σφύροντο ἰδίως εἰς τὸν ἀττικισμὸν, ἀλλ' οὐδαμῶς ὠλιγώρουν καὶ τῶν συγγραφέων τοῦ παρηκμακότος ἑλληνισμοῦ, μάλιστα δὲ τῶν Ἀλεξανδρινῶν· ὅσα κατῴρθωσαν ὑπὲρ τῆς διαφωτίσεως καὶ ἐρμηνείας τοῦ Λουκιανοῦ, Ξενοφῶντος τοῦ Ἐφεσίου, τοῦ Εὐναπίου, τοῦ Ἰουλιανοῦ κλ. εἶναι οὐχὶ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα, ἀλλὰ κτῆμα ἐς αἰετὶς τῆς ἑλληνικῆς

γραμματολογίας. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν σημειώσεων τοῦ Ἐμστερχουσίου, τοῦ Κυστέρου, τοῦ Ἀλβέρτη καὶ τοῦ Ῥυγκενίου ὠρμήθη ὁ Κοραῆς ἐπὶ τὴν βαθυτέραν ἔρευναν τῶν ἐλλήνων γλωσσογράφων καὶ ἐπὶ πᾶσι τοῦ Ἑσυχίου· οὐδείς δὲ ἐκ τῶν φιλολόγων ἄγνοεῖ ὅπως οἱ ὀλλανδοὶ κριτικοὶ ἐπὶ ὤνησαν πρὸς διαλεύκανσιν τῶν τοῦ Ἑσυχίου γλωσσῶν. Ἐπιφανέστατοι τοῦ Ἐμστερχουσίου μαθηταὶ κατὰ τὴν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Λουγδούρου καθηγεσίαν του ἀνεδείχθησαν οἱ οὐδὲν ἥττον ἐκείνου ἐπίσημοι φιλόλογοι, Οὐαλκεναῖρος καὶ Ῥυγκένιος. Ὁ μὲν Ἐμστερχούσιος ἀνέγνω, ὡς λέγεται, πάντα τοὺς ἑλληνας ποιητὰς καὶ πεζογράφους, ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι τοῦ Τζέτζου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Οὐαλκεναῖρος ἦτο οὐδὲν ἥττον θαυμαστός ἐπὶ σοφίᾳ· διότι ἡρμήνευσεν ὡς ἀριστοτέχνης τὰς Φοινίσσας καὶ τὸν Ἰππόλυτον τοῦ Εὐριπίδου, τὸν Ἡρόδοτον, τοὺς βουκολικοὺς ποιητὰς· ἐξέδωκε μετὰ σωμάτων σημειώσεων τὸ περὶ ὁμοίων καὶ διαφόρων λέξεων τοῦ Ἀμμωνίου — βιβλίον οὐδαμῶς κινδυνεύον νὰ παλαιωθῇ· συνέταξε τὴν περὶ τῶν ἀποσπασματιῶν τοῦ Εὐριπίδου κριτικωτάτην διατριβὴν, ἐν ᾗ ἐσχάραξε καινὰς τριβούς διορθώσεως τῶν λειψάνων τῶν ἐλλήνων τραγικῶν· ἀνέτεμε δὲ τὴν γλῶσσαν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὑπὲρ πάντα ἄλλον διαφωτίσας τὴν ἰουδαϊζούσαν φιλολογίαν τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων καὶ ἀποκαλύψας μετ' ἀπαραμύλλου τέχνης τὰ ἀγურτικὰ ἐπιτηδεύματα τοῦ Ἰουδαίου Ἀριστοβούλου. Ὁ δὲ «πρύτανις τῶν κριτικῶν» Ῥυγκένιος, διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ πλατωνικοῦ λεξικοῦ τοῦ Τιμαίου, ὅπερ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ οὐδεμίαν ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα, ἀνέωξε τὴν ὁδὸν εἰς τὴν φιλολογικὴν καὶ κριτικὴν μελέτην τῶν πλατωνικῶν διαλόγων, οὔτινες μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων φιλοσοφικῶς μόνον ἤρευνῶντο. Αἱ σημειώσεις τοῦ Ῥυγκενίου εἰς τὸν Ἑσυχίον (ὃν ἐξέδωκε τῷ 1746—1766 ὁ θεολόγος Ἀλβέρτης) εἶναι τῆς βίβλου ταύτης τὸ πολυτιμώτατον κόσμημα. Μετὰ τὸν Ῥυγκένιον, ἐκλείπει τὴν ἐλληνικὴν φιλολογίαν ἐν Ὀλλανδίᾳ ὁ ἐξ Ἑλβετίας σωκρατικὸς διδάσκαλος Δανιὴλ Βυττεμβάχιος, εὐτυχῆσας νὰ καταρτίσῃ ἐν τῷ Ἀθηναίῳ τοῦ Ἀμστελδαμίου ἀξίους τῆς δόξης αὐτοῦ μαθητὰς. Τῆς γαρραῆς ὀλλανδικῆς σχολῆς παιδεύμα ἦτο καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς· αὐτόθι, ἐν Ἀμστελδαμῷ, ὁ νεαρὸς Χίος, ὀλιγορήσας ὅλως τῆς ἐμπορίας, ἡσχολήθη περὶ τὴν σπουδὴν τῶν φιλολογικῶν ἔργων τῶν συγχρόνων ὀλλανδῶν ἐλλήνιστῶν· θρέμμα τῆς ὀλλανδικῆς σχολῆς ἀποκαλεῖ τὸν Κοραῆν καὶ ὁ περιβλεπτοὺς φιλόλογος καὶ κριτικὸς Schweighäuser ἐν τῷ προοιμίῳ εἰς τοὺς Δειπνοσοφιστὰς τοῦ Ἀθηναίου. Τοὺς ὀλλανδοὺς φιλόλογους

μετὰ τιμῆς μνημονεύει ὁ Κοραῆς πολλαχοῦ τῶν ἐκδόσεών του· καὶ εἶναι μὲν βέβαιον ὅτι δὲν ἤλθεν εἰς προσωπικὴν συνάφειαν πρὸς τὸν Βυττεμβάχιον, ὑπῆρξεν ὅμως ἐκ τῶν θαυμαστῶν τοῦ φιλοσοφούντος τούτου φιλολόγου· ἴσως δὲ ἐγνώρισε μόνον τοῦ Βυττεμβαχίου τὴν σύμβιον, διότι μετὰ πάροδον πεντήκοντα ἐνιαυτῶν, ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἡ σεβαστὴ τοῦ Βυττεμβαχίου γήρᾳ, διὰ τοῦ Κοραῆ, ἐπέστειλεν ἄδρὸν χρηματικὸν βοήθημα πρὸς τοὺς Ἑλληνας, ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγωνιζομένους. Ἀλλ' ἂν μὴ ἤλθεν ὁ μέγας κριτικὸς εἰς προσωπικὴν πρὸς τὸν Κοραῆν γνωριμίαν, κατὰ τὴν ἐξαετὴ διατριβὴν τοῦ νέου Ἑλλήνος ἐν Ἀμστελδάμῳ (ὅτε ὁ Βυττεμβάχιος προΐστατο τοῦ αὐτόθι Κολλεγίου τῶν Ἀρμενιανῶν), ποιεῖται ὅμως ὕστερον εὐφρόμως μνείαν τοῦ Κοραῆ πολλαχοῦ τῶν ἐκδόσεων αὐτοῦ· λ. χ. ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τῆς *Philomathia*, ἐπικρίνων τὰ περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων πονήματα τῶν γάλλων φιλολόγων, ἐπικρινεῖ κατ' ἐξαίρεσιν τὴν ὑπὸ Κοραῆ ἀρίστην ἐκδοσιν τοῦ περὶ Αἰρών κλ. συσταγματίου τοῦ Ἱπποκράτους, λέγων ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι πάντων τῶν ἄλλων πολυτιμότερον διὰ τὴν διορθωτικὴν τοῦ Κοραῆ ἐπιμελείαν καὶ ἀκριβειαν, καὶ διὰ τὰς ἐπισυνημμένας σημειώσεις, αἵτινες ἐμφαίνουσι τοῦ σοφοῦ ἐκδότου τὴν πολυμάθειαν (*Majoris est momenti opera Corayi in Hippocratis libro de Aëribus, Locis, Aquis graeca oratione diligenter emendata et explicata, Francice reddita, doctrina erudite illustrata*).

Ἐπὶ ἐξαετίαν διέτριψεν ὁ Κοραῆς ἐν Ἀμστελδάμῳ, περιέπων ἐπιμελῶς τὰς Μούσας, ἀμελῶς δὲ καὶ ἀπροθύμως ἐπιτηδεύων τὰ τοῦ Κερδῶου Ἑρμοῦ. Μὴ νομίσῃ δέ τις ὅτι τὸ Ἀμστελδάμον ἦτο μόνον φιλογραμμάτων ἀνδρῶν ἐνηβητήριον· αὐτόσε ἐκομίζοντο ἀπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης, ὡς εἰς κοινὸν καὶ πολυφοίτητον κέντρον, πάντα τὰ βιομηχανήματα καὶ προϊόντα τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς, ἡ μεγάλη δὲ αὕτη πόλις ἔβριθεν ἀπὸ τῆς ἐπτακαίδεκάτης ἐκατονταετηρίδος ἐμπόρων Ἰουδαίων, Ἀρμενίων, Ἑλλήνων κλ., ὧν αἱ πολυποίκιλοι στολαὶ παρέσχον ἤδη ἀφορμὴν πρὸς τὸν μέγαν ζωγράφον Ρέμπραντ νὰ γράψῃ εἰκόνας ἐξαισίας τὸ ὕψος καὶ τὴν φαντασίαν. Ὁ Ἀδαμάντιος βεβαίως δὲν ἐπέδωκεν εἰς τὴν ἐμπορίαν τῶν σιρικῶν ὑφασμάτων· ἡ ἐπὶ φαιδραῖς τοῦ πατρὸς ἐλπίσιν ἀποδημία τοῦ υἱοῦ εἰς Ἀμστελδάμον ἀπέβη ἄγονος, ἴσως καὶ διότι οἱ χρηματιστικοὶ τοῦ Ἰωάννου Κοραῆ λογισμοὶ δὲν ἦσαν ἐξ ὑπαρχῆς καλῶς ἐσταθμημένοι. Ἀλλ' ἂν ὁ Ἀδαμάντιος μὴ ἔδωκε πείραν δεξιωτάτου καὶ εὐμηχάνου πραγματευτοῦ, ἀπεδείχθη ὅμως

φιλόλογώτατος ὁμιλητής· διότι, ἐν Ἀμστελδάμῳ ἐπαιδεύθη τὴν φιλολογικὴν τέχνην, ἐκεῖ ἐξέμαθε τὸ λατινικὸν ἱδίωμα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ ὀρθοεπῶς καὶ μετὰ γλαφυρίας ἔγραφε τοῦ Κικέρωνος τὴν γλῶσσαν, ἐκεῖ ἐδιδάχθη καὶ τὴν γερμανικὴν. Ἀλλ' ἐπέστη ὁ καιρὸς καὶ ὅν ὁ Ἀδαμάντιος ὤφειλε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα ἐστίν. Πεποτισμένος τῆς παιδείας τὰ νάματα, ἐξωκλειωμένος πρὸς εὐφρόσυνον ἐν μέσῳ εὐνομούμενης πολιτείας διατριβὴν, ἐμπεφορημένος γονίμων καὶ διαγυῶν διανοημάτων, ὅσα συνήθως συνεπάγεται ἡ πρὸς χρηστοὺς καὶ σοφοὺς ἀνδρας ὁμιλία, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ὑποστρέψῃ χαρμολύπῳ εἰς τὴν κακοδαίμονουσαν καὶ ὑπὸ βαρβάρων κυβερνωμένην πατρίδα; Ἐκ τοῦ παραδείσου οὐδεὶς μεταβαίνει ἀσμένως εἰς τὴν κόλασιν· εἰκότως δὲ ὁ Κοραῆς ἡσθάνετο τὴν καρδίαν του «ἔξω στηθέων» ἐκθρόσκουσαν, ἀναλογιζόμενος ὅτι ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ παραστῇ αὐθις εἰς μέσον τουρκοκρατομένης κοινωνίας. (Τὸ παιδίθεν (λέγει ἐν τῇ βιογραφίᾳ του) τρεφόμενον εἰς τὴν ψυχὴν μου κατὰ τῶν Τούρκων μῖσος κατήντησεν, ἀφοῦ ἐγείσθην εὐνομούμενης πολιτείας ἐλευθερίαν, εἰς ἀποστροφήν μανιώδη· Τούρκος καὶ θηρίον ἄγριον ἦσαν εἰς τὸν λογισμόν μου λέξεις συνώνυμοι, καὶ τοιαῦται εἶναι ἀκόμη). Καὶ μετὰ τὴν ἀποδημίαν του ἐξ Ἀμστελδάμου, ἐπεκουφίζετο διὰ τῆς βραχείας καὶ λεπτῆς ἐλπίδος, ὅτι οἱ γονεῖς θὰ ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ μείνῃ εἰσέτι ἐπὶ τινα χρόνον ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ. «Ὅλον τὸν χειμῶνα τοῦ 1778 (ἐπάγει) διέτριψα ἐν Βενετίᾳ βοσκόμενος ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἐλπίδα νὰ λάβω ἀπὸ τοὺς γονεῖς μου τὴν ζητηθεῖσαν ἄδειαν νὰ περάσω εἰς τὴν Γαλλίαν διὰ νὰ σπουδάσω τὴν ἱατρικὴν. Ὁ σκοπὸς μου δὲν ἦτο νὰ κατασταθῶ ἱατρός· εἰς δύο μόνον πράγματα ἀπέβλεπα, νὰ κερδαίνω τὸν καιρὸν, νὰ μὴ βλέπω Τούρκους, ἢ ἂν ἀναγκασθῶ τελευταῖον νὰ τοὺς ἴδω, νὰ ζῶ μετὰ τῶν ὡς ἱατρός, ἐπειδὴ τὸ θηριώδες ἔθνος τοῦτο εἰς μόνους τοὺς ἱατροὺς ἀναγκάζεται νὰ ὑποκρίνεται κάποιαν ἡμερότητα.» Θὰ ἴδωμεν ἐνδοτέρω ὅτι μᾶλλον τῶν Τούρκων ἀπέστρεγεν ὁ Κοραῆς τοὺς φιλοδεσπότους καὶ ἐθελοδούλους ὁμογενεῖς. Ὅπωςδὲποτε, ἐκλιπὼν τὸ Ἀμστελδάμον, διέτριψε τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐν Βιέννῃ παρὰ τῷ θείῳ του Σωφρονίῳ, ἀρχιεπισκόπῳ Βελιγραδίου, ὅστις καταδικώμενος ὑπὸ τοῦ φρουραρχοῦντος αὐτόθι πασᾶ, προσέδραμεν εἰς τὴν προστασίαν τῆς αὐτοκρατείας Μαρίας Θηρεσίας. Μακρότερον ὅπως οὖν χρόνον παρέμεινεν ὁ Κοραῆς ἐν Τεργέστη. «Κατὰ τὸ 1778 ἔτος (ἔγραφε τῇ 24 ἀπριλίου 1832 πρὸς τὸν Ῥώταν, βαρυνομῶν ἔως διότι οἱ ἐν Τεργέστη Ἕλληνες δὲν ἦσαν ἐκ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Κυβερνήτου)

διέμεινα ἐν Τεργέστη δύο σχεδὸν μῆνας. Ἡ ἀποικία ἦτο νεαρά καὶ ἔσωζεν ἀκόμη, ἂν ὄχι καλὰ, ὅπως οὖν Γραικικά, καὶ πολὺ φιλοπατριώτερα τῶν ἐγγχωρίων φρονήματα. Μ' ὅλα ταῦτα τὴν ἔκρινα ἔκτοτε μὲ λύπην μου ὡς ὀλέθριον φυτευτήριον (répinière) διὰ τὴν μέλλουσαν τύχην τῆς Ἑλλάδος». Ἐκ Τεργέστης ἀποπλεύσας εἰς Ἑνετίαν, διήλθεν ἐν τῇ «βασιλίδι τοῦ Ἀδρίου» τοὺς χειμερινοὺς μῆνας, κατὰ τὸ ἔαρ δὲ τοῦ 1779 ἐπανέκαμψεν εἰς τὴν πατρίαν γῆν.

Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Κοραῆ εἰς Σμύρνην ἐγένετο ἐπ' οἰωνοῖς ἀπαισίαις. Ἡ καὶ ἄλλοτε πολλάνκις «πυρὶ καὶ σιδήρῳ ἐκτριβεῖται» πόλις ὑπέστη, ὀλίγω τι πρότερον, νέαν καὶ δεινὴν συμφορὰν· πολλαὶ συνοικίαι ἀπετεφρώθησαν ὑπὸ μεγάλῃς πυρκαϊῆς καὶ σεισμοῦ μετὰ πολλῶν δὲ ἄλλων κτιρίων κατεστράφη καὶ ὁ πατριὸς τοῦ Κοραῆ οἶκος, ὥστε ὁπότε ὁ Ἀδαμάντιος ἐπανῆλθεν αὐτόσε, ἦτο «ἄοικος καὶ ἀνέστιος». Αἱ ἀλλεπάλληλοι αὗται συμφοραὶ, παρεξευγμένα εἰς τὴν δυσθυμίαν καὶ κατῆφειαν τοῦ Κοραῆ, περιήγαγον αὐτὸν σχεδὸν εἰπεῖν εἰς φρενῶν ἔκστασιν. «Αἱ κοινὰ δυστυχίαι ἐνωμένα μὲ τὰς ἰδίας (ἐπειδὴ ἐπυρπολήθη καὶ ὁ γονικὸς μου οἶκος) μοῦ μετέβαλαν τὴν ἀποστροφήν τῆς με Τούρκους συγκατοικήσεως, εἰς τὴν μελαγχολίαν, ὥστε ἐκινδύνευσα νὰ πέσω εἰς ἀληθινὴν παραφροσύνην. Καὶ ἐδῶ τὸν οἶκον παραφροσύνης, δὲν εἶναι ῥητορικὴ ὑπερβολή· σήμερον ἀκόμη (λέγει ἐν τῇ βιογραφίᾳ του) ἐνθυμούμενος τὴν τότε ταρχὴν τῆς κεφαλῆς μου, βεβαιοῦμαι ὅτι ἤθελα ἀφεύκτως παραφρονῆσειν, χωρὶς τὰς καθημερινὰς παρηγορίας τοῦ διδασκάλου καὶ φίλου μου Βερνάρδου. Μὲ σχεδὸν μόνον αὐτὸν ἦτον ἡ συγχωτέρα μου συναναστροφή εἰς τεσσάρων ἐτῶν διάστημα, ὅτον διέτριψα ἀκόμη εἰς τὴν Σμύρνην, καὶ τὸ λοιπὸν τοῦ καιροῦ κατέφευγα ὀλίγα στάδια μακρὰν τῆς πόλεως εἰς τὴν ἐξοχὴν, διὰ νὰ μὴ βλέπω Τούρκους.» Ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἔμελλον νὰ μεταβάλῃσι τὴν γνώμην τοῦ νέου Ἀδαμαντίου, οἱ γεννιήτορες αὐτοῦ μετῆλθον παντοῖα παυσίλυπα τεχνήματα, ἐν οἷς καὶ τοῦ γάμου τὸ θελκτήριον δέλεαρ· προσεδόκων ὅτι, συζευγνόντες τὸν υἱὸν αὐτῶν πρὸς νύμφην εὐεῖδῃ καὶ πολυέδνον, θὰ διεσχέδαζον τὴν μελαγχολίαν του καὶ θὰ κατέβαλλον τὸν θεμέλιον λίθον τῆς μελλούσης εὐδαιμονίας τοῦ προσφιλοῦς τέκνου· ἀλλ' ἡ καρδία τοῦ Ἀδαμαντίου, ὅπως ἀπρόσιτος πρὸς τὰς γλυκειάς τῆς Ἀφροδίτης πνοάς, ἔνα καὶ μόνον ἠσθάνετο ἔρωτα, οὐχὶ τὸν μαλακόν, ἡμερόεντα καὶ νυμφοκόμον, ἀλλὰ τὸν δεινὸν καὶ δριμύν καὶ σφόν ἔρωτα πρὸς τὸ «Διὸς ὄλβιον τέκος» τὴν ἐλευθερίαν. «Οἱ γονεῖς μου (ἐπιλέγει) ἔτρεφαν

*

ἀκόμη τὴν ἐλπίδα νὰ μὲ κρατήσωσιν εἰς τὴν πατρίδα· κ' ἐμεταχειρί-
σθησαν παντοίους τρόπους, ἕως καὶ αὐτὸ τοῦ γάμου τὸ θέλει, νὰ με-
ταβάλλωσι τὴν γνώμην μου. Τὸ θέλει τοῦτο ἤθελεν ἐξάπαντος μὲ συ-
ναρπάσειν, καὶ διὰ τὸ νέον τῆς ἡλικίας μου, καὶ διὰ τὸ κάλλος, ἔτι δὲ
καὶ τὸν πλοῦτον τῆς νύμφης, ὄφρα νῆς ἀπὸ πατέρα βαθυπλούτου, ἂν ὁ
ἔριος τῆς ἐλευθερίας δὲν μ' ἐβίαζε νὰ καταφρονήσω πάσης λογῆς ἄλλους
ἔρωτας. Οἱ γονεῖς μου βλέποντες, ὅτι οὐδὲ τοῦτο ἴσχυσε νὰ μὲ μαλάξῃ,
καὶ τὸν μέγαν κίνδυνον τῆς φθειρομένης καθημέραν υἱείας μου, μ' ἐσυγ-
χώρησαν τελευταῖον νὰ περάσω εἰς τὴν Γαλλίαν.» Σημειώτεον ἐνθάδε
ὅτι ἂν ὁ Κοραῆς καταφρόνησε τοῦ γάμου διὰ τὸν ἔρωτα τῆς ἐλευθε-
ρίας, οὐδαμῶς ἔπεται ὅτι ἀπέστρεγεν ἐν γένει τὸν ἱερὸν τοῦτον θεσμόν.
Μετὰ πάροδον τριάκοντα ὥς ἔγγιστα ἐνιαυτῶν, ὁ πρῶην μισόγαμος Κο-
ραῆς, λαβὼν μεῖζονα τῶν ἐγκοσμίων πείραν, ἔγραφε πρὸς τὸν φίλον του
Ἀλέξανδρον Βασιλεῖου. «Τί θέλω εἰπεῖ ἂν ἀκούσω ὅτι ἐνυμφεύθης ;
θέλω εἰπεῖ, φίλτατε Ἀλέξανδρε, ὅτι ἔκαμες ἔργον φρονιμώτατον. Ἐχω
περὶ τοῦτου μίαν θαυμαστήν καὶ ὄντως sentimentale ἰδέαν τοῦ Ἀπολ-
λωνίου τοῦ Τυανέως· ἀλλὰ μήτε Φιλόστρατον ἔχω ὁ ταλαίπωρος, μήτε
καιρὸν νὰ τὸ ἐξετάσω. Μὴ λησμονήσης νὰ μὲ πέμψῃς ἀπὸ τὰ σαρχα-
ρωτὰ τοῦ γάμου· τὸ γλυκύτερον ὅμως εἰς ἐμὲ εἶναι νὰ μὴ λησμονή-
σης τὸν γάμον, ἀλλὰ νὰ τὸν τελειώσης ἐπειδὴ τὸν ἔβαλες εἰς τὸν νοῦν
σου. Εἶναι, φίλε, βίος δυστυχέστατος ὁ ἄγαμος βίος· καὶ ὁ φρόνιμος
καὶ ὁ χρηστοθήνης ἄνθρωπος ἔχει χρέος, καθὼς ἔλαβεν ἀπὸ τοὺς γονεῖς
τοῦ τὴν λαμπάδα τοῦ βίου, οὕτω νὰ τὴν παραδώσῃ εἰς ἄλλους. Τοῦτο
εἶναι τὸ βούλημα καὶ δόγμα τῆς φύσεως.»

Ἡ μετὰ τῶν Τούρκων συμβίωσις δὲν ἦτο τὸ μόνον αἷτιον τῆς
ἐκ Σμύρνης ἀποδημίας τοῦ Ἀδαμαντίου. Ὁ ὑποκάρδιος αὐτοῦ πόθος
νὰ σπουδάσῃ περὶ τὴν ἰατρικὴν εἶχε πολλῶν μεῖζονα ἰσχὺν τῆς πρὸς
τοὺς Τούρκους ἀπεχθείας, ὡς εἴπομεν δὲ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν πλέον τῶν
Τούρκων ἐμίσει καὶ ἀπεστρέφετο τοὺς τουρκίζοντας χριστιανούς συμπο-
λίτας. «Πεντήκοντα χρόνοι εἶναι (ἔγραφε τῇ 2 αὐγούστου 1825 πρὸς
τὸν πρόεδρον τοῦ νομοθετικοῦ καὶ νομοτελεστικοῦ συνεδρίου) ἀφοῦ ἀπε-
σπάσθην ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τῆς πατρίδος, ἔχι τόσον διὰ τοὺς ἀγρίους
Τούρκους, μὲ τοὺς ὁποίους δὲν εἶχα καμμίαν κοινωνίαν, ὅσον δι' ὁμο-
γενεῖς ἐπαγγελλομένους χριστιανούς, καὶ μολυσμένους μὲ ἥθη ψυχῆς
ἀγριώτερα τῶν τουρκικῶν ἡθῶν. Εὐκολώτερον ἀποφεύγονται καὶ μακρο-
θυμότερον ὑποφέρονται αἱ ἀδικίαι τῶν ἀλλοφύλων τυράννων, διότι ὁ

ἀδικούμενος τὰς κρίνει καὶ τὰς φυλάσσεται ὡς λυσσασμένων σκύλων δαγκάματα. Ἀλλὰ νὰ βλέπη τις καὶ ν' ἀκούη καθημέραν πράξεις καὶ λόγους τυραννικοὺς ἀπὸ ὁμογενεῖς, ὁμογλώσσους, ὁμοθρήσκους, ἐκκλησιαζομένους εἰς τοὺς αὐτοὺς ἱεροὺς ναοὺς καὶ μεταλαμβάνοντας τὰ αὐτὰ ἄχραντα μυστήρια, τοῦτο εἶναι τὸ βαρὺ! τοῦτο τὸ ἀνυπόφορον! Τοῦτο μ' ἐξέωρῖσεν ἀπὸ τῆς πατρίδα μου! Διὰ νὰ ἐλαφρύνω ὅπως οὖν τὴν ἀπαρηγόρητον τῆς ἐξορίας θλίψιν, ἡσυχολήθην, ὅσον ἐσυγχώρει ἡ μικρά μου δύναμις νὰ συνεργήσω κ' ἐγώ, ὡς καὶ ἄλλοι θυνατώτεροί μου ἀδελφοί, εἰς τὴν παιδείαν τοῦ γένους. Διότι ἐπρόβλεπα, ὅτι καὶ ἂν εὐτυχῶσε τὸ γένος νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ ἀλλοφύλους τυράννους, ὀλίγον ἤθελ' ὠφελήθῃ ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν, ἂν δὲν ἦτο προετοιμασμένον εἰς αὐτὴν μὲ τὴν «παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ» ὡς τὴν ὀνομάζει ὁ Ἀπόστολος, μόνον μέσον δραστικὸν νὰ φυλάξῃ τὴν ἐλευθερίαν.»

Πρῶτος καρπὸς τῶν πνευματικῶν τοῦ Κοραῖ κόπων, προϊόν δὲ τῆς τετραετοῦς ἐν Σμύρνῃ διατριβῆς του, εἶναι ἡ μετάφρασις τῆς Κατηχήσεως τοῦ ῥώσου μητροπολίτου Πλάτωνος, «Ὁρθόδοξος Διδασκαλία» πεῖτουν σύνοψις τῆς χριστιανικῆς θεολογίας παρὰ τοῦ σοφωτάτου καὶ «πανοσιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις Κυρίου Πλάτωνος, πρώην ἀρχιεπισκόπου» «τῆς ἐν Τροίτῃ μονῆς, τανῦν δὲ πανιερωτάτου μητροπολίτου Μόσχας, καὶ μεταφραστῆσα πρώτων μὲν ἐκ τῆς ῥωσικῆς εἰς τὴν γερμανικὴν, νῦν δὲ ἐκ τῆς γερμανικῆς εἰς τὴν ἑλληνορωμαϊκὴν διαλέκτον· ἥ προσητετέθησαν σημειώσεις διάφοροι καὶ προδιόκησις περὶ Κατηχήσεως παρὰ τοῦ μεταφραστοῦ, προσφωνηθεῖσα παρ' αὐτοῦ εἰς τὸν συγγραφέα· ἐν «Λειψία τῆς Σαξονίας 1782.» Ὅλγιγοι τῶν ῥώσων ἱεραρχῶν ἔσχον τοσοῦτον εὐρωπαϊκὸν κλέος ὅσον ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ εἴτα μητροπολίτης Μόσχας, Πλάτων. «Τί πάντων τῶν ἄλλων μάλλον ἀξιοθέατον ἐν Ῥωσίᾳ; — «Ὁ μητροπολίτης Πλάτων» ἀπεκρίνατο ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωσήφ ὁ δευτέρος κατὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ ἐκ Πετροπόλεως εἰς Βιένναν. Πολλοὶ περιηγηταί, καὶ μάλιστα ἄγγλοι θεολόγοι, πορευθέντες εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ κλεινοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ περικαλλεῖ ἀναχωρητηρίῳ, ὅπερ αὐτὸς οὗτος ἔκτισεν ἐν μέσῳ τῶν ἐπεράστων ὄρυμνῶν τοῦ ἱστορικοῦ μοναστηρίου τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἐξυμνοῦσι τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σοφίαν τοῦ ἐνδόξου ποιμενάρχου. Ἡ μεγάλη Αἰκατερίνα καὶ ὁ παράφορος αὐτῆς υἱὸς ἐπεδείξαντο μεγάλην εὐνοίαν πρὸς τὸν Πλάτωνα. Ἡ Αἰκατερίνα ἠρέσκατο ἐνίοτε εἰς τὰς παιδικὰς· κατ' ἐντολὴν τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ περιβόητος τότε γάλλος φιλόσοφος Διδερῶτος, προσελθὼν ἵνα διαλεχθῇ πρὸς τὸν

Πλάτων, ἤρξατο λέγων «οὐκ ἔστι θεός». Ὁ δὲ ῥώσσος ἱεράρχης, ἀποκρινόμενος ἀπαράχως πρὸς τοῦ εὐτραπέλου γαλάτου τὸν λόγον, προσέθηκε παραχρῆμα «εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· οὐκ ἔστι θεός». Ὁ Πλάτων ἦτο κράτιστος ἱεροκῆρυξ, πολλάκις δὲ ἀπήγγελλε διδαχὰς ἀσύντακτος καὶ ἐξ ὑπογού. Μισθὸν τῶν ἡμερῶν ἢ αὐτοκράτειρα, θελήσασα νὰ ὑποβάλῃ εἰς δοκιμασίαν τὴν περὶ τὰ αὐτοσχέδια κηρύγματα ἱκανότητά τοῦ Πλάτωνος, παρεκάλει αὐτὸν νὰ ἐκφωνήσῃ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος λόγον συνταχθέντα ὑφ' ἐνὸς τῶν ἱερέων τῆς, ἐπέστειλε δὲ πρὸς τὸν Πλάτωνα, ἅμα ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβάντα, ἀντὶ τοῦ ἐπηγγελημένου γραπτοῦ λόγου, τεμάχιον ἀγράφου χάρτου. Ὁ Πλάτων, οὐδαμῶς ξενισθεὶς ἐπὶ τῇ παιδιᾷ, ἤρξατο ἀγορεύων ἐπὶ τοῦ γραφικοῦ ῥήτου, καθ' ὃ ὁ Θεός ἐδημιούργησε τὰ πάντα ἐκ τοῦ μηδενός, ἀπέδειξε δὲ οὕτω πρὸς τὴν Αὐτοκράτειραν ὅτι καὶ αὐτὸς ἦτο ἱκανὸς νὰ δημιουργήσῃ ἐκ τοῦ μηδενός λαμπρὸν κήρυγμα, δι' οὗ συνήρπασε τῶν ἀκροωμένων τὰς ψυχάς.

Τῇ συμβουλῇ τοῦ Κεύου, ὁ Κοραῆς μετέφρασε τοσούτω προθυμότερον τὸ εἰρημένον βιβλίον, ὅσω καὶ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἔχρηζε τοιοῦτου πονήματος, μεθρημηνευμένου ἤδη εἰς τὴν γερμανικὴν, γαλλικὴν καὶ ἄλλας γλώσσας, καὶ οἱ τότε λόγιοι ἔλληνες διέτρισον μᾶλλον περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἢ περὶ τὴν θύραθεν φιλοσοφίαν, πρῶτον δὲ γνώρισμα παντὸς λογίου ἐνομιζέτο ἡ ἐκπόνησις ἢ μεταφράσις βιβλίου χρησίμου εἰς τὰς πνευματικὰς χρεῖας τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος. Ὅτι ἡ Κατήχησις τοῦ Πλάτωνος ἦτο ἐκ τῶν ἀρίστων ἔργων τῆς κατὰ τὴν ὀκτωκαιδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ὀρθοδόξου θεολογίας, γίνεται δῆλον καὶ ἐντεῦθεν, ὅτι ἡ Κατήχησις αὕτη διασώζει ἔτι καὶ νῦν ἣν ἔσχεν ἀπ' ἀρχῆς ἀξίαν, ἀνετυπώθη δὲ πολλάκις καὶ ἐν Κερκύρα (ἀναλώμασι τῆς Ἰονίου Κυβερνήσεως) καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Μονάχῳ, οὐ μόνον δὲ ἀνετυπώθη ἀλλὰ καὶ διεσκευάσθη τῷ 1875 ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Νεσορίδου «ἐγκρίσει τῆς ἱερᾶς συνόδου καὶ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ὑπουργείου». Πᾶσαι αἱ ἄλλαι κατηχήσεις, καὶ αὕτη ἡ τοῦ Οἰκονόμου ἵνα μὴδὲν εἴπωμεν περὶ τῶν λοιπῶν, περιήλθον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς ἀχρησίαν, μόνη δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ Κοραῆ μεταφρασθεῖσα δὲν ἐπαλαιώθη, εἰ καὶ παρῆλθον ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν ἔτη ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκδόσεως, εἰ καὶ αὐτὸς ὁ Κοραῆς, τριακοστῷ ἐνιαυτῷ μετὰ τὴν ἔκδοσιν, ὡμολόγει ὅτι «τὸ ὕφος τῆς μεταφράσεως» ἦτο «μακαρονικόν» καὶ ἔχρηζεν ἐπομένως ριζικῆς ἐπεξεργασίας. Ἡ τῆς μεταφράσεως προτεταγμένη προδιοίκησις καὶ αἱ ἴδιαι τοῦ Κοραῆ σημειώσεις

μαρτυροῦσιν οὐ μόνον τὴν θεολογικὴν παιδείουσιν ἀλλὰ καὶ τὴν περὶ τὰ ἐκκλησιαστικά εὐθυφροσύνην καὶ τὴν ἀκρίβδηλον χριστιανικὴν τοῦ Κοραῆ γνώμην, καθ' ἣν χρόνου στιγμήν τὸ γένος ἦτο μεστὸν ὑπερβησάντων προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν. Ἐν τῇ Κατηχήσει ταύτῃ διαφαίνονται ἤδη ὡς ἐν πυρῇ αἱ ἔτι καὶ νῦν ἀξιοσπούδαστοι ἠθικαὶ καὶ αἱ ἄλλαι μεταρρυθμιστικαὶ ἀρχαὶ καὶ δόξαι τοῦ ὕστερον μεγαλυνθέντος ἀνδρός. «Τίς ἡ ὠφέλεια (λέγει ὁ Κοραῆς ἐν τινι σημειώσει) νὰ ἔχῃ μία ἐκκλησία τριπλᾶ ἢ τετραπλᾶ δισκοπότηρα, πλήθος ἀργυρῶν κανδηλῶν καὶ ἄλλων σκευῶν, καὶ νὰ στερῇται σπουδαίων ἱερέων, ἀναγνώστων καὶ ἀκροατῶν, ἢ νὰ γέμῃ πτωχῶν καὶ πεινῶντων; Θέλεις, χριστιανέ, νὰ στολίσῃς τὸν ναόν; μὴ τὸν ἐπιφορτίξῃς μὲ περιττὰ καὶ ἀνωφελῆ σκεύη, ἀλλὰ διδε ἐξ ὧν σοι ἔδωκεν ὁ Θεός, εἰς σύστασιν σχολείων καὶ νοσοκομείων, εἰς διατροφήν ὀρφανῶν καὶ χηρῶν, καὶ μὴ φοβοῦ νὰ λειψώσῃ ποτε ἐκ τῆς ἐκκλησίας τὰ ἀναγκαῖα σκεύη». Ἀλλαχοῦ πάλιν ἀποτείνει χρυσᾶς ὑποθήκας πρὸς τοὺς σφόδρα φιλεόρτους. «Δὲν εἶναι ἄλλο ἀξιοθρηνητότερον ἀπὸ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἀγιάζουσι τὰς ἑορτάς πολλοὶ χριστιανοὶ τὴν σήμερον. Αἱ δεσποτικαὶ ἑορταὶ δὲν τελοῦνται πλέον εἰς ἀνάμνησιν τῶν μεγάλων εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς. Ἡμεῖς προσμένομεν τὸ «Χριστὸς γεννᾶται» ἢ τὸ «Χριστὸς ἀνέστη» μὲ μεγάλην ἐπιθυμίαν, οὐχὶ ἵνα δοξάσωμεν τὸν Θεὸν ἀλλ' ἵνα λαμπροσορήσωμεν καὶ περιεργώμεθα ἐξ οἴκου εἰς οἶκον, διὰ νὰ πολυχρονίζωμεν ὁ εἰς τὸν ἕτερον καὶ νὰ ἐρωτώμεν «πῶς ἔχομεν μὲ τὴν μεταβολὴν τῶν βρωμάτων», «ἂν τὸ πασχαλινὸν μᾶς ὠφέλησεν» κτλ. Ὅλαι αἱ κυριακαὶ τοῦ ἔτους, ἐξαιρέτως δὲ αἱ πρὸ τῆς τεσσαρακοστῆς δύο, δαπανῶνται εἰς τὸ νὰ λατρεύωμεν τὴν κοιλίαν ἡμῶν καὶ ὄχι τὸν Θεόν. Ἡξευρε, χριστιανέ, ὅτι ὅστις σχολάζει τὰς κυριακάς διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὰ ἴδια πάθη, αὐτὸς δὲν εἶναι ἑορταστῆς ἀλλὰ χλευαστῆς τῆς Θείας Μεγαλωσύνης καὶ τολμηρὸς παραβάτης τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ». Ἐκ τοῦ καλᾶμου τοῦ Κοραῆ ἀποστάζουσι καὶ μελίπνοοι λόγοι χριστιανικῆς ἀνεξιθρησκείας. «Τὸ κατὰ τῶν ἑτεροβησάντων, καὶ μάλιστα κατὰ τῶν ταλαιπώρων Ἰουδαίων μῖσος, εἶναι ἄλογον. Πολλοὶ βδελύσσονται ὅλους ἐκείνους ὅσοι δὲν φρονοῦσι κατ' αὐτοὺς, ἐν ᾧ ἔπρεπε νὰ μιμῶνται τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου τὴν ὄντως βασιλικὴν νοουθεσίαν «ἐμνοθαμεῖν μὲν, μὴ ὁμοδογματεῖν δέ». Εἶναι συγχωρημένον νὰ ἀποστρέφεσαι τὰ κακὰ δόγματα τῶν ἄλλων, ἀλλ' εἶναι κακίας ἐσχάτης νὰ μισῇς τὸν ἀδελφόν σου, διότι δὲν φρονεῖ καθὼς φρονεῖς». Οὕτω, πρὸ ἑκατὸν καὶ περιπλέον ἐνιαυτῶν, ὁ Κοραῆς ἐδόξαζε

περὶ χριστιανικῆς ἀνοχῆς πάντῃ ἀντίστροφα ἢ ὅσα δοξάζουσιν οἱ ἀντιστημιταί τῆς πεπολιτισμένης Εὐρώπης τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς νηστείας, ἥτις ἐπὶ τῶν ζοφερῶν τῆς δουλείας ἡμερῶν ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ κύριον συστατικόν παντὸς εὐσεβοῦς ὀρθοδόξου χριστιανοῦ, ἐπιγγέλλετο ὁ νέος Ἀδαμάντιος οὐχ ἥττον θεαρέτους ἀρχάς. «Δύνανται τις (ἔγραφε) ὄχι μόνον νὰ νηστεύῃ εἰς δόξαν Θεοῦ ἀλλὰ καὶ νὰ ἐσθίῃ εἰς δόξαν Θεοῦ· ἡ νηστεία δὲν εἶναι ἀρετὴ, καθὼς κακῶς τινες νομίζουσιν, ἀλλὰ μέσον πρὸς ἀρετὴν, καὶ τὰ μέσα ἐπὶ τοσούτον μόνον παραλαμβάνονται ἐφ' ὅσον συντείνουσιν εἰς τὴν ἀπόκτησιν τοῦ τέλους. Ἀλλ' ἀνίσως ἡ νηστεία, ἀντὶ νὰ εὐκολύνῃ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ τέλους, ἐξ ἐναντίας τὴν ἐμποδίζει, τότε ἰσχύει τὸ ἀποστολικόν «ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος».

Ὁ Κοραῆς ἐξέδωκε συγχρόνως καὶ μικρὰν «σύνοψιν τῆς ἱερᾶς ἱστορίας καὶ τῆς κατηχήσεως εἰς χρῆσιν τῶν σχολείων τοῦ ἑλληνικοῦ γένους» ἀνατυπωθεῖσαν καὶ ταύτην πολλάκις ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀλλοχού. Τῆς συνόψεως ταύτης, προσπεφωνημένης τῷ οἰκουμενικῇ πατριάρχῃ Γαβριὴλ σὺν τῇ ἐλπίδι ὅτι ὁ μικρὸς οὗτος κόκκος σινάπεως θὰ ἀπενέγκῃ ἀγλαοὺς καρποὺς, προτάσσει ὁ Κοραῆς βραχεῖαν μὲν τὸν ὅγκον ἀλλ' ἄδραν τὰ νοήματα εἰσαγωγὴν πρὸς ἐποικοδόμησιν «τῶν τιμιωτάτων παιδαγωγῶν καὶ πάντων τῶν εὐσεβῶν γονέων, ὅσοι θέλουσι τὴν εὐδαίμονιαν τῶν ἰδίων τέκνων». Ἐν τῇ προδιονικήσει τῆς μεγάλης Κατηχήσεως ἀναπτύσσει ὁ Κοραῆς τὴν ἐπείγουσαν χρεὶαν τῆς ὄντως θρησκευτικῆς τῶν χριστιανῶν ἀγωγῆς, ἐν τῇ συνόψει δὲ ταλανίζει πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἀγνοίαν τῶν θεῶν νόμων. Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀφετηρίᾳ τοῦ φιλοσοφικοῦ σταδίου του κατενόησεν ὁ Κοραῆς ὅτι ἡ διὰ τῆς θρησκείας ἡθικὴ τῶν Ἑλλήνων στοιχειώσις ἦτο ὁ πρῶτος ὅρος τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς ἡμερώσεως αὐτῶν. Μεθ' ὁπόσης ἐπαγωγῇ σπουδῆς καὶ μερίμνης φιλοσοφεῖ περὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἡθικῆς τῶν παίδων ἀγωγῆς! «Αὐτὴ ἡ μελέτη τῶν θεῶν νόμων (ἐπάγει), ἂν καὶ ἀναντιρρήτως ἀναγκαία, ἡμελήθη τὴν σήμερον καθὼς καὶ ἄλλα καλὰ· καὶ δὲν εἶναι ἄλλο κοινότερον παρὰ τὸ νὰ βλέπῃ τις τοὺς περισσοτέρους τοῦ παρόντος καιροῦ χριστιανούς εἰς παντελῇ ἀγνοίαν, ἢ (τοὺλάχιστον) εἰς ἐπιπόλαιον καὶ ἀμέθοδον γνῶσιν τῆς ἰδίας αὐτῶν θρησκείας. Οἱ γονεῖς, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ ἦναι οἱ πρῶτοι κατηχηταὶ τῶν ἰδίων τέκνων, ἀκατήχητοι αὐτοί, οὔτε δύνανται οὔτε θέλουσι νὰ διδάξωσι τὰ τέκνα των. Ἄν τοὺς ἐρωτήσης, ἔχουσι καιρὸν δι' ὅλας τὰς ἄλλας βιωτικὰς ὑποθέσεις καὶ

μερίμνας· καταγίνονται μὲ μεγάλην ἐπιμέλειαν νὰ συναθροίσωσι πλου-
τον διὰ τὰ τέκνα των· σπουδάζουσι νὰ συγχροτήσωσιν ἐπιγαμίας εὐτυ-
χεῖς· διὰ μόνην τὴν καλὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων αὐτῶν δὲν εὐκαι-
ροῦσιν· ἢ, καὶ ἂν εὐκαιροῦσιν, ὅλη ἡ ἀνατροφή, τὴν ὁποίαν δίδουσιν εἰς
αὐτὰ, περιορίζεται νὰ τὰ διδάσκωσι τίνι τρόπῳ νὰ στολίζωνται καὶ πῶς
νὰ προσφέρωνται εἰς τὰς ἀμοιβαίας ἐπισκέψεις καὶ προσρήσεις. Καὶ εἰς
τοὺς τοιοῦτους γονεῖς ἀρμόζει κατὰ πολλὰ ἔτι, ἔλεγεν ὁ Κράτης. «Ὁ
ἄνθρωποι, ποῖ φέρεσθε, οἵτινες χρημάτων μὲν κτήσεως περὶ πᾶσαν ποι-
εῖσθε σπουδὴν, τῶν δ' υἱῶν, οἷς ταῦτα καταλήψετε, μικρὰ φροντίζετε;»
Καὶ εἰς αὐτὰ τὰ λόγια τοῦ Κράτητος προσθέτει ὁ Πλούταρχος ἕνα φρό-
νιμον στοχασμόν. Οἱ τοιοῦτοι πατέρες (λέγει) παραπλήσιον ποιοῦσιν οἷον
εἴ τις τοῦ μὲν ὑποδήματος φροντίζοι, τοῦ δὲ ποδὸς ὀλιγώρως ἔχοι; Ἐν
τῇ προμνημονευθείσῃ Σύνοψι οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ὁ Κοραῆς ἢ νὰ συν-
τέμῃ τὴν Ὁρθόδοξον Διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος, διελθὼν αὐτὴν εἰς ἐ-
ρωτήματα καὶ ἀποκρίσεις, ὅπως οὐ μόνον οἱ παιδαγωγοὶ ποιῶνται χρῆ-
σιν αὐτῆς ἐν τοῖς σχολείοις, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ γονεῖς, ἔχοντες τὴν
Σύνοψιν κατ' οἶκον, διδάσκωνται καὶ διδάσκωσι τὰ ἴδια τέκνα «ἐν παι-
δείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου» κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Ἀποστόλου. Ἡ ἐρ-
μηνεία εἶναι σύντομος καὶ σαφής, εἰσηγείται δὲ ὁ Κοραῆς πρὸς τοὺς
διδασκάλους, εἴτε παιδαγωγούς εἴτε γονεῖς, τίνι τρόπῳ πρέπει νὰ πα-
ραδίδωσιν αὐτὴν εἰς τοὺς κατηχουμένους· ἐπειδὴ δηλαδὴ ἡ μικρὰ κα-
τήχησις εἶναι ἐπιτομὴ τῆς μεγάλης, οἱ διδάσκαλοι εἰς ταύτην θέον νὰ
ἀνατρέχωσιν· ἐπὶ τέλους, προτρέπει «τοὺς δυνατοὺς τοῦ γένους» νὰ
ιδρύσωσι «κατηχητικὰ σχολεῖα» ἐπ' ἀγαθῶ τῶν ἀπώρων παιδῶν, ζηλωτῶν
προβαλλόμενος παράδειγμα τὰ κατηχητικὰ ἐν Ὁλλανδίᾳ σχολεῖα, ἐν
οἷς ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ τῶν νέων τροφή τε καὶ παιδεία καλῶς
ἅμα καὶ ἐθνωφελῶς τελεσιουργεῖται.

Ὑπὸ λεκτικὴν ἔννοιαν ἐξεταζομένη ἡ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετά-
φρασιν τῆς Κατηχήσεως τοῦ Πλάτωνος καταμνηνύει τρανῶς τὸν μέλλοντα
μορφωτὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἰδιώματος. Ἵνα ἐκτιμηθῇ καὶ ὅλην αὐτοῦ τὴν
σπουδαιότητα τὸ ἔργον τοῦ Κοραῆ θέον νὰ τύχῃ παραβολῆς πρὸς τὰ
ἄλλα φιλοτεχνήματα τῶν συγχρόνων ἑλλήνων λογίων, ἐκ τῆς παραβο-
λῆς δὲ ταύτης θὰ ἀναλάμψῃ ἡλίῳ φαινότερον ὁ πρωτότυπος λεκτικὸς
χαρὰκτὴρ τοῦ Χίου φιλολόγου. Κατὰ παράδοξον συγκυρίαν, μικρὸν μετὰ
τὴν μετάφρασιν τοῦ Κοραῆ ἐξεδόθη ἐν Βιέννῃ καὶ ἑτέρα τῆς αὐτῆς
Κατηχήσεως μετάφρασις ὑπὸ τὴν δὲ τὴν ἐπιγραφὴν· «Ὁρθόδοξος

«Διδασκαλία Πλάτωνος τοῦ θεολογικωτάτου, μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς ῥωσικῆς «διαλέκτου εἰς τὴν γαλλικὴν, καὶ ἐξ αὐτῆς εἰς τὴν ἡμετέραν τύποις «ἐκδοθεῖσα διὰ θαπάνης καὶ ἐπιμελείας Πολυζῶν Λαμπανιτζιώτη, τοῦ «ἐξ Ἰωαννίνων, ἐν Βιέννῃ 1783». Ὁ Πολυζῶς οὗτος ἦτο ἀγράμματος ὅπως οὐ καὶ μοροπόνηρος, ἀλλὰ ἐξ ἀφελείας φιλόμουσος καὶ φιλόβιβλος Ἰωαννίτης, ὅστις, τὸ μὲν ἀπὸ φιλογενοῦς διαθέσεως, τὸ δὲ ἀπὸ χρηματισμοῦ ὀρμώμενος, ἐτύπωσε περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος πολλὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἄλλα βιβλία, ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν «Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν» τοῦ Μελετίου Ἀθηνῶν, ἐκχυδαίσθεισαν τότε ὑπὸ λογίου τινὸς φίλου τοῦ Πολυζῶ (τοῦ ἐκ Ζακύνθου Γεωργίου Βενδότου) ἐν ταῖς ἡμέραις δὲ ἡμῶν ἐξελληνισθεῖσαν πάλιν ἐπὶ τὸ ἀρχαιώτερον ὑπὸ τοῦ μακαρίτου καθηγητοῦ Εὐθυβούλου, ἀγνοούντος ὅτι ἐσώζετο εἰσέτι τὸ παλαιὸν ἐλληνικὸν κείμενον. Ὁ Πολυζῶς Λαμπανιτζιώτης «περιερχόμενος μετὰ κόπων πολλῶν» τὰς πόλεις τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Αὐστρίας πρὸς συλλογὴν ἐράνων ὑπὲρ τῆς ἐκδόσεως τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας» τοῦ Μελετίου, ἀφίκετο (λέγει) «εἰς μίαν πόλιν τῆς Οὐγγαρίας (Βουδαπέστην) ὅπου παρὰ τινι χριστιανῷ (ἁγλ. παρὰ τῷ Ζακυνθίῳ Βενδότη, μετερχομένῳ αὐτόθι τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου) εὔρε χειρόγραφον τὸ βιβλίον (τὴν Κατήχησιν τοῦ Πλάτωνος) ἐκ τῆς γερμανικῆς διαλέκτου μετενεχθὲν εἰς τὴν ἡμετέραν. «Ἐπειδὴ δὲ (ἐπιλέγει) ἡ εἰς τὴν γερμανικὴν μετάφρασις φαίνεται νὰ ἐστάθῃ ἀδόκιμος, καὶ ἐπειδὴ τὸ χειρόγραφον ὅπου ἦρα νὰ ἦτο μεταφρασμένον ἀπὸ τὸ γερμανικόν, ἐλύπει πολλὴν τὴν ψυχὴν μου, φοβούμενος νὰ μὴ εἶναι ἐλλιπὲς καὶ ἀτελές· ὅθεν διὰ περισσotέραν ἀσφάλειαν, εὔρον ἄνθρωπον εἰδήμονα τῆς γαλλικῆς διαλέκτου, ὃς μετέφρασεν αὐτὸ εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλοελληνικὴν καὶ εὐθέως εἰς τύπον πκρέδωκα δι' ἐμῶν ἀναλωμάτων». Ὁ καλὸς Πολυζῶς ἡ μάλλον εἰπεῖν ὁ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ γράφων, δὲν τολμᾷ μὲν νὰ κατακρίνῃ τὴν μετάφρασιν τοῦ Κοραῆ, ἀλλὰ μετὰ πανούργου ἐπινουίας ἀποκηρύττει ὡς ἀδόκιμον τὴν γερμανικὴν μετάφρασιν, ἐξ ἧς ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Κοραῆ ἡ εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἐρμηνεία· ἀναγγέλλει δὲ πρὸς τούτοις ὁ Πολυζῶς (ἔπερ δὲν εἶναι ἀληθές) ὅτι «ἔκαμε δύο ἐκδόσεις», προσεπαγόμενος ὅτι «τόσον εὐδοκίμησε ἡ πρώτη ἐκδοσις ὅπου ἔκαμα, ὅπου εἰς ἕλιγον διάστημα καιροῦ, τὰ ὅσα βιβλία ἐτύπωσα, μοῦ ἀρπάχθησαν ἀπὸ τὰς χεῖρας, διὸ καὶ ἠναγκάσθην καὶ ἐκ δευτέρου νὰ τὸ θώσω εἰς τύπον εἰς καλλιτέραν τάξιν βαλμένον». Ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Κοραῆς προέλαβε τὸν Πολυζῶν, τυπώσας ὀλίγους μῆνας

πρότερον τὴν ἰδίαν μεταφράσιν, ἐν παντελεῖ δὲ ὧν ἀγνοίᾳ ὅτι ἑτέρα μετάφρασις ἐτυπούτο συγχρόνως ἐν Βιέννῃ. Ὁ δὲ Πολυζῶης, οὕτως προκαταληφθεὶς, ἠθέλησεν ὁ ταλαίπωρος, ἐν τῇ τηκεδόνι τῆς ψυχῆς του, νὰ ἐξοικονομήσῃ τὴν ἰδίαν ἀμηχανίαν διὰ τοῦ ἀπλοῦντος ἰσχυρισμοῦ, ὅτι παρεσκεύαστε δῆθεν δύο ἐκδόσεις, ὧν ἡ μὲν πρώτη ἐγένετο ἀφαντος ἀναρπασθεῖσα ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ, ἡ δὲ ἑτέρα συνέπεσε πρὸς τὴν ἐν Λειψία γενομένην ἐκδοσιν «ὕπὸ τινος φιλέλληνος Χίου». Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ φιλόπατρις Ἰωαννίτης οὐδεμίαν ἐξαγγέλλει μορφήν κατὰ τοῦ Κοραῆ, ἐξαιτεῖται δὲ μόνον τὴν συνδρομὴν τῶν φιλοβίβλων «διὰ νὰ θαρρύνῃ νὰ ἀγωνίζεται εἰς ὄφελος τοῦ γένους, τὸ ὅποιον ἀμποτεῖ νὰ φθάσῃ πάλιν εἰς ἐκεῖνον τὸν πρῶτον βαθμὸν, ἐξ οὗ ἔπασεν».

Βραχεῖαι τις ἀντιπαράθεσις τῶν δύο τούτων μεταφράσεων θὰ καταδείξῃ τὴν ὑπερέραν ἡθικὴν καὶ φιλολογικὴν τοῦ νέου Κοραῆ ἀρετὴν. Ὁ μὲν Πολυζῶης ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ὁ Βενδότης, γράφει ἐν τῇ κεφαλίδι τῆς βίβλου ὅτι «ἡ Ὁρθόδοξος Διδασκαλία συνετάχθη εἰς κατήχησιν τῆς Kaisarikhῆς Ὑψηλότητος τοῦ μεγάλου δουκὸς παστῶν τῶν Ῥωσσιῶν, Παύλου Πέτροβιτς, παρὰ τοῦ τῆς αὐτοῦ Kaisarikhῆς Ὑψηλότητος διδασκάλου, τότε μὲν ἱερομονάχου, νῦν δὲ ἀξιοπρεπεστάτου Μητροπολίτου Μόσχας Πλάτωνος τοῦ θεολογικωτάτου». Ὁ δὲ Κοραῆς, ἀποτιθέμενος τοὺς πλείστους τῶν προσθέτων τίτλων καὶ τὰ παρέλκοντα τιμητικὰ ἐπιθέτα, γράφει ἀπλῶς ἅμα καὶ εὐπρεπῶς «συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ πανοσιωτάτου μητροπολίτου Μόσχας». Ἀφεῖλε δὲ ὁ Κοραῆς καὶ τὴν πρὸς τὸν διάδοχον τοῦ θρόνου ἀριερωτικὴν τοῦ Πλάτωνος, θεωρήσας αὐτὴν ὅλως ἀπροσδιόνυσον εἰς ἑλληνικὰς ἀναγνώστας. Ὅποια δὲ ἡ διαφορὰ τοῦ λεκτικοῦ ἐκατέρας τῶν μεταφράσεων; Ἡ σαφὴνεια καὶ ἡ ἀκριβολογία τοῦ Κοραῆ ἀποτελοῦσιν εὐφρόσυνον ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀκαλλῆ, κακόζηλον καὶ συνεστραμμένην ἐρμηνείαν τοῦ Βενδότη. Ὁ Κοραῆς λ. χ. μεταφράζει τὴν περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ τρίτην παράγραφον ὧδε πῶς· «Γίνεται φανερά ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ πρῶτον ἀπὸ τὴν ἀκριβῆ θεωρίαν τοῦ κόσμου τούτου, δεύτερον ἀπὸ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν ὅλων τῶν ἔθνων, τρίτον ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν πληροφορίαν τῆς ἰδίας ἡμῶν συνειδήσεως, καὶ τελευτᾶτον ἀπὸ τὴν ἔμφυτον ἐπιθυμίαν, τὴν ὅποιαν ἔχομεν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ ἥγουν τῆς πληρεστάτης εὐδαιμονίας». Τὸ ἴδιον ὕψος ἐνόμιζεν ὁ Κοραῆς, ὡς εἵπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, μακαρονικὸν τριακοστῷ ἔτει ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς μεταφράσεως· ἀλλὰ τὸ γραζικὸν τοῦ Κοραῆ ὕψος, παρεξεταζόμενον πρὸς τὸ τῶν ἄλλων συγχρόνων λογίων, καὶ μάλιστα

τοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, παρίσταται εἰς τὰ ὅμματα ὡς καλλιτέχνημα Φειδίου ἐνώπιον ἔργου κοροπλάθου. Ἰδοὺ πῶς μετέφρασεν ὁ Βενδότης ἐπὶ τοῦ σχολαστικώτερον τὴν ἀνωτέρω παράγραφον. «Ἡ τοῦ Θεοῦ ὑπαρξίς ἀποδείκνυται πρῶτον ἀπὸ μίαν διακριτικὴν σχέψιν τοῦτου τοῦ κόσμου, δεύτερον ἀπὸ τὴν καθολικὴν συμφωνίαν περὶ τοῦτου πάντων τῶν ἐθνῶν, τρίτον ἀπὸ τὴν πληροφορίαν τῆς συνειδήσεώς μας, καὶ τέταρτον ἀπὸ τὴν ἔμψυτον ἐπιθυμίαν μας διὰ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν ἢ διὰ τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν». Ὁ Κοραῆς μεθερμηνεύσε παρακατιῶν ἑτέραν παράγραφον ὡδε. «Ὁ κόσμος οὗτος εἶναι θέατρον, εἰς τὸ ὅποιον βλέπομεν τὴν θείαν δόξαν· εἶναι βιβλίον, τὸ ὅποιον φανερῶναι τὸν ἴδιον συγγραφέα· εἶναι ἔσοπτρον τῆς θείας σοφίας». «Ὅ,τι ὁ Κοραῆς ἐξέφρασεν ἐμμελῶς καὶ ὀρθοεπῶς ἐν τρισὶ γραμμαzaῖς, αὐτὸ τοῦτο ἐρμηνεύει ὁ Βενδότης ἀηδῶς καὶ μακρονονικῶς διὰ διπλασίῳ λέξεων καὶ φράσεων». «Παρομοιάζει τοῦτος ὁ κόσμος μὲ ἓνα θέατρον, τὸ ὅποιον μᾶς παρασταίνει τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, παρομοιάζει μὲ ἓνα βιβλίον, ὅπου τρανῶς κηρύττει τὸν συγγραφέα του, παρομοιάζει μὲ ἓνα καθρέπτην, εἰς τὸν ὅποιον ἡμεῖς βλέπομεν τὴν εἰκόνα τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας». Ἀλλήν παράγραφον μεταφράζει ὁ Κοραῆς ὡδε. «Ὁ Θεὸς ἦτον ἐξ αἰδίου παντέλειος καὶ ἐπομένως δὲν εἶχε χρεῖαν ἀπὸ τὰ κτίσματα. Δὲν τὰ ἔκτισε λοιπὸν παρὰ διὰ νὰ τὰ ποιήσῃ μέτοχα τῆς ἰδίας ἀγαθότητος, ἤγουν νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτὰ τελειότητας, αἱ ὅποιαι ἦσαν εἰκὼν τῶν ἰδίων αὐτοῦ τελειότητων. Ὅθεν δικαίως ἤθελεν ὀνομασθῇ ἐκτύπωμα τῆς θείας ἀγαθότητος ἢ δημιουργία τοῦτου τοῦ κόσμου». Βεβαίως ἡ παράγραφος αὕτη ἠδύναντο νὰ ἐρμηνευθῇ ὀμαλῶτερον, ἀλλὰ παρατηρήσατε τίνι τρόπῳ ἐκεράμευσεν αὐτὴν ὁ λόγιος τοῦ Πολυζῶν πελάτης! «Ὁ Θεὸς ὢν αἰωνίως τελειότατος δὲν εἶχε χρεῖαν τινὸς πλάσματος, ἀλλὰ τὰ ἐποίησε διὰ νὰ εἶναι μέτοχα τῆς ἀγαθωσύνης του, τουτέστι διὰ νὰ τοὺς δώσῃ καὶ νὰ χύσῃ εἰς αὐτὰ τὰ πλάσματα τὰς τελειότητάς του, ὅσον ἐδύναντο νὰ λάβωσι, διὰ τοῦτο ἡ πλάσις τοῦ κόσμου δύναται νὰ ὀνομασθῇ μετάρχους τῆς ἐνθέου καλοκαγαθίας». Ὁ Βενδότης οὐ μόνον ἀκαλλῶς ἀλλὰ κακῶς καὶ πλημμελῶς πολλαχρῶς μεταφράζει, ὅτε μὲν διαπτρέζων τὴν ἔννοιαν τοῦ συγγραφέως, ὅτε δὲ περιπίπτων εἰς πολλοὺς καὶ ποικίλους βαρβαρισμοὺς καὶ σολοικισμοὺς. Ὅ,τι ὁ Κοραῆς μεθερμηνεύει ἀπταιστως καὶ γλαφυρῶς, αὐτὸ τοῦτο ὁ Βενδότης μεταφράζει ἀταξῶς καὶ ἡμαρτημένως· ὁ μὲν Κοραῆς γράφει «ἡ παγγνωσία τοῦ Θεοῦ» ὁ δὲ Βενδότης «ἡ θεία παντεγνωσία»· ἐκεῖ- νός μὲν «ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἰδία του ἀγαθότης συγκεκριμένη»,

αὐτός δὲ «ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ εἶναι μία μετριότης τῆς αὐτοῦ καλο-
καγαθίας»!! Ὁ Κοραῆς ἐξελληνίζει: μίαν τῶν τελευταίων παρχαρχῶν
τῆς Κατηχέσεως κατὰ τόνδε τὸν τρόπον. «Δὲν δύναται νὰ ᾔῃαι μήτε
ἡσυχος μήτε εὐδαίμων ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ ἂν δὲν εἶναι πεφυλαγμένη ἀπὸ
τὴν κλοπῇ. Κλέπτῃς εἶναι ἐκεῖνος ὅστις σφετερίζεται ἀδίκως τὸ ξένον
πρᾶγμα καθ' οἷονδῃποτε τρόπον. Ἡ κλοπὴ θεωρεῖται τριχῶς, ὡς φανερά,
ὡς κρυπτή καὶ ὡς ἀπατηλή». Ἀπ' ἐναντίας ὁ Βενδότης μεταφράζει.
«Ὁ ἀνθρώπινος βίος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι εὐτυχὴς καὶ ἀφοβος,
ἂν δὲν παραφυλαχθῇ ἀπὸ τὴν κλοπῇ, ἥτις πολυειδὴς ἐστίν, καὶ κλοπὴ
ἄλλο δὲν εἶναι πᾶρεξ ὅταν τις οἰκαιοποιεῖται ὁποιοῦδήποτε τρόπῳ ἕνα
πρᾶγμα ὅπου δὲν εἶναι ἐδικόν του. Τρία εἶναι τὰ ἐγκριτώτερα εἶδη τῆς
κλοπῆς, φανερόν, κρυπτόν καὶ ὁλοερόν». Ποιούμενοι τὴν ἀντιπαράθεσιν
ταύτην, οὐδαμῶς ἐπινοοῦμεν νὰ ὑποτιμήσωμεν τὰς πρὸς τὸ γένος ὤφε-
λίμους ὑπουργίας τοῦ ἀειμνήστου Βενδότου, ὅστις διέπρεπεν καὶ ὡς με-
θερμηνευτὴς πολλῶν ἄλλων πονημάτων καὶ ὡς συντάκτης λεξικῶν καὶ
ὡς κτήτωρ ἐλληνικοῦ τυπογραφείου ἐν Βιέννῃ· ὅλοιον μόνον νὰ κα-
ταδιώκωμεν τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Κοραῆ, κατορθώσαντος ἐν αὐτῇ τῇ ἀφε-
τηρίᾳ τοῦ φιλολογικοῦ σταδίου του, ἐτι καὶ πρὶν ἀποδημήσῃ εἰς τὴν
Γαλλίαν, νὰ δημιουργήσῃ πρότυπον ὕψος λόγου, ἀσυγκρίτως ἀνώτερον
κατὰ τὴν ἁρθρόπειαν, τὴν καλλιῤῥημοσύνην καὶ τὴν ἀκριβῆ ἐρμηνείαν
τοῦ λεκτικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἄλλων λογίων. Ὁ Βενδότης φαίνεται ἡ-
λώσας τὸν τρόπον τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρως, ὅστις κατὰ τοὺς χρόνους
ἐκείνους ἦτο ὁ παρὰ πάντων ὁμολογημένος πρύτανης τῶν ἐλληνικῶν
γραμμμάτων. Ἀλλ' ἐὰν συγκρίνῃ τις τὴν ὑπὸ Κοραῆ μετάφρασιν τῆς με-
γάλης τοῦ Πλάτωνος κατηχέσεως πρὸς τὴν μετάφρασιν τοῦ ὑπὸ Βολ-
ταίρου «Ἱστορικοῦ καὶ Κριτικοῦ δοκιμίου περὶ τῶν διχονοιῶν τῶν ἐν ταῖς
ἐκκλησίαις τῆς Πολωνίας» ἣν ἐξεπόνησε καὶ ἐξέδωκεν ὁ Εὐγένιος τῷ
1768, ἐτι μᾶλλον θὰ κατανοήσῃ ἅμα μὲν τὴν γλωσσολογικὴν τοῦ
Κοραῆ ἱκανότητα, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ τότε γραφομένου λόγου
ἐντὸς δέκα ἢ δώδεκα ἐνιαυτῶν. Ὁ Βολταίρος λέγει προοιμιαζόμενος
avant de donner au public une idée juste κτλ. ὅπερ ὁ Εὐγένιος με-
ταφράζει κατὰ λέξιν «πρὶν δώσω εἰς τὸ κοινὸν μίαν ὀρθὴν ἰδέαν». Ὁ
Εὐγένιος οὐ μόνον μεταφράζων χρῆται μιζοβαρβάρῳ ἰδιώματι, ἀλλὰ καὶ
ἐν ταῖς διασφαθητικαῖς αὐτοῦ σημειώσεσι, καίπερ δυνάμενος νὰ ἐπιτηδεύσῃ
ὑψὴν λόγου ὅπως οὖν καλλιπρεπεστέραν, ἀρκεῖται οὐδὲν ἥττον συνάπτων
ἀλλήλαις ἐν ἀτερπεστάτῃ πλοκῇ λέξεις καὶ φράσεις καὶ τύπους τοῦ

χουδαίου ἄμα καὶ ἀρχαίζοντος κόμματος. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ πρώτη τοῦ Εὐγενίου σημειώσις ἐν τῷ προμνημονευθέντι δοκιμῷ, ἔχει ὧδε, «Ὅταν οἱ συγγραφεῖς ἐπιχειροῦνται πρώτην φορὰν νὰ γράψουν εἰς ὑπόθεσιν, εἰς τὴν ὁποίαν προλαβὼν δὲν ἔγραψεν ἄλλος, ὀνομάζουν τὸ σύγγραμμα *δοκίμιον*· ὥσάν νὰ ἤθελαν μετριοφρονοῦντες νὰ παραστήσουν διὰ τοῦ τοιούτου ὀνόματος, ὅτι τὸ προκείμενον πόνημα εἶναι ἀτελές, καὶ ὥσάν μία πρώτη ἀπόπειρα, καὶ ἀτελὴς σκιαγραφία δι' ἧς λαμβάνει δοκιμὴν ὁ συγγραφεὺς καὶ σχεδιάζει αὐτὸς ἐκεῖνο τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον, μὲ περισσοτέραν ἐπειτα καὶ σπουδὴν καὶ φροντίδα, ἴσως ἡμπορεῖ νὰ τὸ διαλάβῃ τινὰς ἀκριβέστερον καὶ πλειότερον». Τὸ λεκτικὸν τοῦ Εὐγενίου βεβαίως δὲν παρέχει ἔφασιν μιμησεως· καὶ οὐδαμῶς μὲν δικτεινόμεθα ὅτι ὁ λεκτικὸς χαρακτήρ τοῦ Κοραῆ εἶναι ἐλεύθερος ἔλως χουδαϊσμῶν, τοῦναντίον μάλιστα ὁμολογοῦμεν ὅτι πολλαχοῦ ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Κοραῆς εἰς τὴν δημῳδῇ συνήθειαν· ἀλλὰ χωρὶς ἀμβιβολίας ἢ μετὰφρασις τῆς Κατηχήσεως, ἐν συνόλῳ θεωρουμένη, ὑποδηλοῖ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1782 τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον ἐν τῷ διανοητικῷ τοῦ γένους στερεώματι. Τοιαύτην δὲ μετὰφρασιν οὐδεὶς ἄλλος τῶν τότε διδασκάλων ἠδύνατο νὰ κατασκευάσῃ μετὰ μείζονος περὶ τὴν γλῶσσαν εὐτεχνίας ἢ ὁ Κοραῆς, ὁ ὕστερον καλλιτεχνήσας τοὺς ἀξιοθαυμάστους αὐτοσχεδούς στοχασμούς περὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης.

Τὸ λατινικὸν ῥητὸν ὅτι καὶ τὰ βιβλία ἔχουσιν ἰδίαν μοῖραν, δύνανται νὰ ἐφαρμοσθῇ πληρέστατα καὶ εἰς τὴν μετὰφρασιν τῆς «Ὁρθόδοξου Διδασκαλίας» ἥτις ὑπέστη πολλὰς καὶ παντοίας περιπετείας. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Κοραῆ εὐρηγται ἱκαναὶ νύξεις περὶ τῶν παθημάτων τῆς πρώτης ταύτης γονῆς τῶν πικρῶν πνευματικῶν ὠδίνων τοῦ νέου Ἀδαμαντίου. Παρατηρητέον ἐν πρώτοις ὅτι ἡ μετὰφρασις τῆς «Ὁρθόδοξου Διδασκαλίας» ἀπετελέσθη ταχύτερον ἢ ὅσον ἡ τύπωσις αὐτῆς. «Τὸ βιβλίον τὸ πολυπαθέστατον (ἔγραψεν ὁ Κοραῆς πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην ὀλίγον μετὰ τὸν ἀπόπλουν αὐτοῦ ἐκ Σμύρνης) τελειώνει τοῦτον τὸν μῆνα (δηλ. κατὰ τὸν σεπτέμβριον τοῦ 1782) καθὼς μοι γράφουσιν ἐκ Βιέννης· ὥστε θέλει τὸ ἔχετε αὐτοῦ (συμπερίχινω) σχεδὸν τὰ Χριστούγεννα. Τὸ συνιστῶ εἰς τὴν εὐνοίαν σου καὶ τὴν εὐνοίαν δλων μου τῶν φίλων νὰ τὸ περιθάλψετε ὡς τέκνον ἰδικόν σας αὐτόν μου τὸν μικρὸν κόπον». Ὅτε ἐκομίσθη τὸ βιβλίον εἰς Σμύρνην, ὁ καλὸς Πρωτοψάλτης, ἔτι καὶ πρὶν φυλλοκοπήσῃ αὐτὸ, προσθυμῆθη ἐξ ὑπερβολικῆς φιλοφροσύνης νὰ ἐπιστελῇ πρὸς τὸν Κοραῆν θερμούς ἐπαίνους καὶ εὐφημίας,

συνηδόμενος ἐπὶ τῇ ἀγαθῇ τοῦ ἔργου ἐκβάσει. «Οἱ ἔπαινοι, τοὺς ὁποίους κάμνεις τοῦ βιβλίου (ἔγραψεν ὁ ἄτυχος Κοραῆς πρὸς τὸν ἀπειρόκακον φίλον καὶ θαυμαστήν του) εἶναι περισσότερον ἀποτέλεσμα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς ἀγάπης, τὴν ὁποίαν ἀπὸ καλωσύνης σου ἔχεις πρὸς ἐμέ, πᾶρεξ μιᾶς ἀδεκάστου κρίσεως· καὶ τί δὲν κάμνει ἡ φιλία; » Ἀν οἱ ὁμογενεῖς ἐδέχθησαν μετὰ προθυμίας αὐτὸν τὸν μικρὸν κόπον, τὸν ὅποιον δι' αὐτοὺς ἀπεδέχθη, ἔδειξαν μὲ αὐτὴν τὴν προθυμίαν ὅτι εἶναι ἄξιοι τοῦ νὰ κοπιᾷ τις δι' αὐτούς· καὶ περισσότερον χρεωστῶ ἐγὼ πρὸς αὐτούς δι' αὐτὴν τὴν συγκατάβατιν μὲ τὴν ὁποίαν ἐδέχθησαν τὸ βιβλίον, ἀφ' ὅτι χρεωστοῦσιν αὐτοὶ πρὸς ἐμέ». «Ἄμα τῇ ἐκδόσει τοῦ βιβλίου, ἐπεμψεν ὁ Κοραῆς πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην 25 ἀντίτυπα, ἵνα ἐγγχειρίσῃ αὐτὰ τῷ Βερνάρδῳ Κεύνῳ. «Δὲν ἤξεύρω (ἔγραφε κατ' αὐγουστον τοῦ 1783) ἂν σοῦ ἐφανερώσω πρὶν νὰ φύγω μίαν ἄλλην τοῦ Βερνάρδου καλωσύνην, μεγαλειτέραν ἀφ' ὅσας ἤξεύρεις· μιᾷ τῶν ἡμερῶν βλέπων με περίλυπον διὰ τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας ἐδοκίμαζεν ὁ τύπος αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, τί τέλος ἔλαβε (μὲ ἠρώτησεν) ἡ ὑπόθεσις τοῦ βιβλίου; Προσμένω (τὸν ἀπεκρίθη) ἀπόκρισιν. «Ἀν ἡ ἀπόκρισις (λέγει) δὲν εἶναι καθὼς ἐλπίζεις, φθάνουσι πλέον αἱ τοιαῦται παρακλήσεις· ἀρκετοὶ εἶναι οἱ κόποι τῆς μεταφράσεως, δὲν εἶναι δίκαιον νὰ σὲ τήκῃ καὶ ἡ μέριμνα τοῦ τύπου· ἐγὼ εἶμαι ἐτοιμος νὰ κάμω τὴν δαπάνην τοῦ τύπου, καὶ δεῖξόν μοι τὸν ἄνθρωπον, εἰς τὸν ὅποιον ἔχω νὰ στείλω τὰ ἀργύρια. Τί λέγεις, Πρωτοψάλτα μου, διὰ τοιαύτην γενναιότητα;» Ἐπὶ τέλους τὸ πολυπαθὲς βιβλίον ἐτυπώθη, ἀλλ' ἡ ὀλίγη ὑστερὸν ἔκδοσις τῆς αὐτῆς κατηχήσεως ὑπὸ τοῦ Πολυζῶη Λαμπανιτζιώτου ἐνεποίησε τῷ Κοραῇ ἄθυμiam, τοσούτῳ δεινότεραν δσω ἤλπιζεν ὅτι ἡ πώλησις ὀλίγων ἀντιτύπων θὰ ἐπελάφρυνε τὴν χρηματικὴν αὐτοῦ ἀπορίαν. «Δὲν ἐστοχάσθης (γράφει πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην) πόσῃ περιέργειαν καὶ ταρχήν ἔπρεπε νὰ γεννήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν μου αὐτὴ ἡ ἐτέρα μετάφρασις, ἡ ὁποία ἔγινε διὰ τὰς ἀμαρτίας μου. "Ἰδες τί κάμνουσιν αἱ ἀργοπορίαι; » Ἀν τὸ ἐτυπῶνεν ἕνα χρόνον πρὸ ἐμοῦ, ἦτον ἀνάγκη νὰ ματαιωθῶσιν οἱ κόποι μου, ἢ ἂν εἶχε καὶ αὐτὸς τὴν ὑπομονὴν μου νὰ τὸ σαφηνίσῃ μὲ τοσαύτας σημειώσεις, τί ὄνειδος ἦθελε προξενηθῇ εἰς ἐμέ;» Ὁ Πρωτοψάλτης δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ παρηγορήσῃ τὸν Κοραῆν, ἀλλὰ καταπληγαίς ἐκ τῆς μακρᾶς καὶ διθυραμβώδους ἀναθέσεως τοῦ Πολυζῶη, ἀποφαίνεται ὅτι καὶ ἡ ἀφιέρωσις τοῦ Κοραῆ ἔδει να ᾖναι μακροτέρα καὶ πανηγυρικωτέρα· αἱ λακωνικαὶ καὶ ἀξιοπρεπεῖς προσφωνήσεις δὲν ἐγγωροῦσιν εἰς τὴν φιλοκαλίαν

τοῦ Πρωτοψάλτου καὶ πολλῶν ἄλλων Σμυρναίων, οἵτινες θὰ προ-
ετίμων προσφωνήσεις ἐκτενεῖς καὶ ἡδυπεῖς, οἷαι ὑπῆρξαν αἱ τοῦ Εὐγε-
νίου καὶ ἄλλων πρὸς τοὺς μεγαλειοτάτους καὶ μεγαλοπρεπεστάτους βο-
εβόδας τῆς Μολδοβλαχίας. Ὁ δυστυχὴς Κοραῆς προσπαθεῖ ἐκ παντὸς
τρόπου νὰ πείσῃ τὸν ἐν Σμύρνῃ Πρωτοψάλτην ὅτι ἀκριβῶς αἱ λακωνικαὶ
ἀφιερώσεις προσάδουσιν εἰς τοὺς εὐπρεπῶς, ἀκόμπως καὶ ἀκολακεύτως
προσφωνοῦντας «Περὶ δὲ τοῦ νομιζομένου ἐλαττώματος, ἤγουν τοῦ λα-
κωνισμοῦ τῆς ἀφιερωτικῆς, ἀπορῶ, ἀδελφε, τίνι τρόπῳ παραβλέψαντες
ἄλλα ἀληθινὰ ἐλαττώματα, τὰ ὅποια πιθανὸν εἶναι νὰ εὐρίσκωνται εἰς
τὸ βιβλίον, ὠνόμασταν ἐλάττωμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι τοιοῦτον.
Αἱ μακροὶ καὶ πλήρεις ἐπαίνων ἐπιστολαὶ διδουσι πάντοτε ὑποψίαν κακὴν
καὶ διὰ τὸν ἐπαινοῦντα καὶ διὰ τὸν ἐπαινούμενον. Ἄν ἤθελον, ἀδελφε,
νὰ προσκυνήσω τὸ εἶδωλον τῆς κολακείας, ἴσως ἦθελον ὠφεληθῶ ἀπ'
αὐτό· ἀλλὰ δὲν ἤδυνήθην ποτὲ νὰ υποφέρω αὐτὴν τὴν εἰδωλολατρείαν.
Ὅσον δὲ διὰ τοὺς εὐεργέτας μου (περὶ τῶν ὁποίων μὲ διδάσκεις) αὐτὸ
εἶναι ἄλλη θεωρία. Ἐγὼ δὲν λέγω οὔτε διατείνομαι ὅτι διὰ νὰ φύγῃ
τις τὴν κολακείαν, πρέπει νὰ πέσῃ εἰς τὴν ἀχαριστίαν· ἀλλὰ δὲν νο-
μίζω πάλιν ἐκ τοῦ ἐναντίου, ὅτι διὰ νὰ δεῖξῃ τις τὴν εὐγνωμοσύνην του,
πρέπει νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἐπάρατον κολακείαν». Κατ' ἀρχὰς ὁ Κοραῆς,
ἔχων τὴν ἐλπίδα ὅτι ἐμελλόν νὰ πωληθῶσι πολλὰ ἀντίτυπα τῆς «Ὁρ-
θοδόξου Διδασκαλίας» διενεμήθῃ νὰ παρασκευάσῃ δευτέραν ἔκδοσιν αὐτῆς,
ἐφοβεῖτο δὲ μήπως «ἢ προσδοκία τοῦ κέρδους φέρῃ εἰς πειρασμὸν τὸν
βιβλιοπώλῃν νὰ κάμῃ τὴν δευτέραν ἔκδοσιν, ἢ κἀνένα πραγματευτὴν
Ῥωμαῖον ἀπὸ τοὺς ἐπιχωριάζοντας ἐν Λειψίᾳ κατὰ τὴν πανήγυριν». Ὁ
Πρωτοψάλτης, ἐποχούμενος ἐπὶ θετικωτέρων ἐλπίδων, διαφωνεῖ πρὸς
τὸν Κοραῆν λέγων, ὅτι δὲν ἦτο φρόνιμον νὰ γίνῃ δευτέρα ἔκδοσις πρὶν
ἐξαντληθῇ ἡ πρώτη. «Ἄν ἐζήτησα (ἀποκρίνεται ὁ Κοραῆς) νὰ γίνῃ
δευτέρα ἔκδοσις, τὸ ἔκκαμα μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θέλει διανεμηθῶσι τὰ
βιβλία καὶ ἐπομένως πωληθῶσι τάχιστα. Αὐτὰ ὅμως καθὼς οἰκονομοῦν-
ται, ἔχῃ μόνον δευτέρας ἐκδόσεως χρεῖαν δὲν ἔχομεν, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀριθ-
μὸς τῶν χιλίων τῆς πρώτης εἶναι πολὺς». Ἡ ἐμπρησθεῖσα πατρικὴ τοῦ
Κοραῆ οἰκία ἀνεκτίσθη ὀλίγον μετὰ ταῦτα, ἀλλ' οἱ γλισχρότατοι τῶν
γονέων πόροι οὐδαμῶς ἐπῆρχον εἰς πάσας τὰς οἰκιακὰς χρεῖας. Δεσ-
μένος χρημάτων, φιλοτιμότερος δὲ ὢν ἢ ὥστε νὰ ἐνοχλήσῃ συγγενεῖς
καὶ φίλους, ἐκίνησε ὁ Κοραῆς πάντα λίθον πρὸς διαδόσιν τοῦ βιβλίου.
Κατὰ προτροπὴν τοῦ Πρωτοψάλτου καὶ σχεδὸν ἄκων, ἀπέτεινε γράμματα

πρὸς Πατριάρχας καὶ Ἐπισκόπους, ἐπικαλούμενος τὴν ἡθικὴν ἀρω-
γὴν των ὅπως ἡ μὲν «Ὁρθόδοξος Διδασκαλία» τύχη ἀποδοχῆς παρὰ τῷ
κλήρῳ, ἡ δὲ «Σύνοψις» εἰσχυθῇ εἰς τὰ σχολεῖα. Εἰς τὸν πατριάρχη
Ἱεροσολύμων ἔγραψεν ὁ Κοραῆς ἐπιστολήν, ὡς ἐξ ὀνόματος τῆς μητρὸς
τοῦ Θωμάδος, παρεκάλεισε δὲ τὸν Πρωτοψάλτην, νὰ ἀντιγράψῃ μὲν
αὐτὸς, εἶτα δὲ ἡ μήτηρ νὰ ὑπογράψῃ αὐτὴν, προστιθεῖσα τὰς λέξεις «ἡ
θεοδόξαστος Μακαρίοτης παρακαλεῖται νὰ δεχθῇ μὲ εὐμενὲς ὄμμα καὶ
νὰ συστήσῃ ἔργῳ καὶ λόγῳ τοὺς κόπους τοῦ υἱοῦ μου». Ἀ' λ' ὁπόσῃ
δύνην ἡσθάνετο συντάσσων, παρὰ τὴν ἰδίαν προαίρεσιν, παρακλητικὰ
γράμματα! «Νομίζεις, Πρωτοψάλτα μου, ὅτι ἐγὼ ἔχω ὄρεξιν καὶ καιρὸν
νὰ γράψω τοιαύτας ἐπιστολάς; ἀλλὰ τί νὰ κάμω; αἱ περιστάσεις ἀναγ-
κάζουσι πολλάκις τοὺς ἀνθρώπους νὰ κάμνωσιν ἐκεῖνα τὰ ὅποια δὲν
θέλουσι». Δυστυχῶς, οἱ πατριάρχαι καὶ οἱ ἐπίσκοποι ὀλίγον ἐφρόντισαν
περὶ τοῦ καλοῦ ἐκείνου βιβλίου, τὸ δὴ χειρὸν, ἐπεδείξαντο μείζονα εὐ-
νοίαν πρὸς τὴν ἐτέραν μετάφρασιν, παρηγγώνισαν δὲ τὸ ἄριστον τοῦ
Κοραῆ ἔργον χάριν τοῦ μισοβαρβάρου κατασκευάσματος τοῦ Πολυζῶη
Λαμπανιτζιώτου. Τῇ 3 νοεμβρίου 1787 ἔγραψεν ὁ Κοραῆς πρὸς τὸν
φίλον Πρωτοψάλτην. «Ἄν καὶ ἀπηλπίσθην παντάπασι διὰ τὰς κατηχή-
σεις μου, παρακαλῶ σε ὁμῶς θερμῶς νὰ μὴ λείπῃς νὰ μὲ γράψῃς κάμ-
μίαν φορὰν περὶ τῆς τύχης αὐτῶν τῶν δυστυχῶν βιβλίων, ἃν πωλῶνται
μὲ ευκολίαν καὶ πόσον, ἃν ἐπέμψθῃσιν εἰς ἄλλας πόλεις καὶ ποίας καὶ
πόσα καὶ τὰ τοιαῦτα. Εἶδον ὅτι ἠγόρασας τὴν τοῦ Λαμπανιτζιώτη διὰ
παράδας 44, καὶ ἃν ἐκείνη 44, τὸ μόνον προσίμιον τῆς ἰδικῆς μου (ἃς
τὸ εἶπῳ, ἀδελφέ μου, καὶ εἶπέ με μαινόμενον) πόσον ἦτο ἄξιον νὰ πω-
ληθῇ; Αὐτὸς ὁ λόγος μὲ ἔφυγεν ἀπὸ ἀγανάκτησιν καὶ δὲν εἶναι πλέον
τρόπος νὰ τὸν στρέψω ὀπίσω, ἀλλ' ἡξεύρω πρὸς τίνα λαλῶ, πρὸς ἄν-
θρωπον, ὅστις ὑπερκαπίζει τὴν τιμὴν μου. Ἀδελφέ, ἐπὶ μάτῳ: Θεῷ,
χωρὶς κάμμιαν φιλαυτίαν, τοιαύτην ἀθλίαν μετάφρασιν δὲν μὲ ἔτυχεν
ἀκόμη νὰ ἰδῶ· ἀλλὰ τίς ἡ ὠφέλεια ἃν ἐγὼ κρίνω οὕτως; τῶν πλει-
όνων ἡ ψῆφος καὶ πρέπει νὰ νικᾷ καὶ νικᾷ. Δὲν λέγω ὅτι ἔκριναν τὴν
ἰδικήν μου ὑποδεστέρα, ἀλλ' αὐτὴ ἡ βραδύτης τῆς πωλῆσεως, ὁ δι-
ορισμὸς τῆς τιμῆς εἰς τὸ γρόσιον, ἡ ψυχρότης εἰς τὴν ἀγοράν, μὲ δι-
δοῦσι νὰ καταλάβω ὅτι ματαίως ἐκοπίασα, διὰ νὰ μὴν εἰπῶ τι ἄλλο
περισσότερον». Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην μαθηάνομεν
πρὸς τοῦτοις ὅτι ὁ Κοραῆς συνέταξε τὴν «Σύνοψιν» τῆς κατηχήσεως
πελαγοδρομῶν. «Τὴν «Σύνοψιν» τῆς Κατηχήσεως μετέφρασα (λέγει) εἰς τὸ

πλοῖον αὐτὸ, πορευόμενος εἰς Λιβόρνον, διὰ τὴν μὴν αἰσθάνωμαι τὴν ἀηδῖαν τῆς μακροποντοπορίας. Κατευδῶθεις ἔπειτα εἰς Λιβόρνον, τὴν ἔδωκα εἰς τὸν Κ. Γεώργιον Κωστάκην (σύντροφον τοῦ ἐν Σμύρῃ Κ. Παύλου Ῥοδοκανάκη) καὶ τὴν ἐτύπωσεν ἰδίᾳ δαπάνῃ εἰς Βενετιαν. Εἰς τὸ μικρὸν προοίμιον αὐτῆς τῆς κατηχήσεως, ἀντὶ τοῦ «οἱ προσελκύσαντες αὐτοὺς Λατῖνοι» δὲν ἡξεύρω ποῖος σοφοῦ διορθωτῆς ἐτύπωσε «προσελκύοντες» ἀντὶ «προσελκύσαντες» καὶ, χάρις τῷ Θεῷ, ὅτι ἡ διαφορὰ δὲν εἶναι μεγάλη τῶν δύο λέξεων». Ὁ ἀναγνώστης δὲν πρέπει νὰ νομίσῃ ὅτι τὰ ἀναλώματα τοῦ τύπου τῶν δύο κατηχήσεων, τῆς τε μεγάλης καὶ μικρᾶς, ἐγένοντο ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ Κοραΐ. Ἐκ τοῦ ποσοῦ τοῦ ἀπὸ τῆς πωλήσεως τῶν ἀντιτύπων, ἀφηρέθησαν ἐν πρώτοις αἱ τυπογραφικαὶ δαπάναι, τὸ δὲ περισσεῦσαν ἀργύριον, ὑπερ περιττὸν εἰς χεῖρας τοῦ μεταφράσαντος, ἦτο ἀμοιβή ὅλως ἀσύμμετρος πρὸς τοὺς καταβληθέντας εἰς τὴν μετάφρασιν πόρους.

Ἀπάρας ἀπὸ Σμύρνης κατὰ τὸν ἰούλιον τοῦ 1782 καὶ διατρίψας ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ἐν Λιβόρνῳ, ἀφίκετο ὁ Κοραΐς τῇ 9 ὀκτωβρίου εἰς Μομπελλιέ, τὴν περιώνυμον ἐπὶ τῇ ἱατρικῇ αὐτῆς σχολῇ γαλλικὴν πόλιν. Κειμένη εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου, ἡ πόλις Μομπελλιέ ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐπίσημος διὰ τὸ πανεπιστημιὸν τῆς, συγκαίμενον ἐκ τριῶν σχολῶν, ὧν ἡ ἱατρικὴ ἀπέλαυε παγκοσμίου φήμης. Τὸ Μομπελλιέ (Mons Puellarnum ἢ Mons Pessulanus) ἦτο κατὰ τὴν δεκάτην ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα ἀφανὲς καὶ ἄσημον καμυδριον· τὸ αὐτὸν πανεπιστημιον, ἰδρυθὲν τῷ 1196 ὑπὸ τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ τοῦ Πέμπτου, ἀνακταίνεσθαι δὲ τῷ 1281 καὶ ὑστερον πλουτισθὲν, ὑπῆρξε μέχρι τῶν χρόνων τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ἐκ τῶν ὀνομαστοτάτων ἐν Εὐρώπῃ ἱατρικῶν σχολῶν. Πλὴν τοῦ Πανεπιστημίου εἶχεν ἡ πόλις καὶ ἄλλα λαμπρὰ ἱδρύματα, νοσοκομεῖα, δημοσίαν βιβλιοθήκην, ἐξαίρετον Βοτανικὸν Κήπον, Ἱστορικὸν Μουσεῖον, Οὐρανοσκοπεῖον, Ἀκαδημίαν, Ἀγρονομικὴν Ἐταιρίαν, Λύκειον, Φαρμακευτικὴν Σχολήν, ἐργαστᾶσια χημικῶν προϊόντων, εὐδσμῶν ἐλαίων καὶ μύρων καὶ ἄλλα ἀξιόλογα θεάματα. Ἐν τῷ μεσαιῶνι τρεῖς ἦσαν ἐν Εὐρώπῃ ἐστὶναι τῆς ἱατρικῆς, τὸ Μοντεκασίν, ἡ γεγραμὰ ἀκρόπολις τοῦ τάγματος τῶν Βενεδικτίνων, καὶ τὸ Σάλερνον ἐν τῇ νοτίῳ Ἰταλίᾳ, καὶ τὸ Μομπελλιέ ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου ἐδέσποζον οἱ ἐρασταὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἱπποκράτους, ἐπὶ τοσούτον ὥστε ἐμυθολογεῖτο ὅτι ὁ πατὴρ τῆς ἱατρικῆς, ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, μόνον ἐν Μομπελλιέ ἐποιεῖτο τὰς διατριβὰς. Ἡ

αὐτόθι ἱατρικὴ σχολὴ ἦτο ἤδη περίφημος ἀπὸ τῶν μέσων τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅποτε χριστιανοὶ καὶ ἰουδαῖοι ἐφοίτων ἐναμίλλως εἰς τὸ γαλατικὸν ἐκεῖνο σχολεῖον, ἵνα σπουδάσωσι περὶ τὰς ἱατρικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας. Βραδύτερον, τὸ Μομπελλιέ, ὅπερ μέχρι τοῦ 1370 ὑπέκειτο εἰς τὴν παπικὴν ἡγεμονίαν, ἔκτοτε δὲ εἰς τὴν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, εἶχε φιλοσοφικὴν καὶ νομικὴν σχολήν, ἰσότημον καὶ ἰσοστάσιον πρὸς τὴν ἐν Παρισίοις. Ἀλλὰ τὸ κύριον τῆς πόλεως ἀγλαΐσμα ἦτο ἡ ἱατρικὴ σχολή, ἐν ᾗ ἐδιδάχθησαν καὶ ἐδίδαξαν οἱ περὶφανέστατοι τῶν ἱατρῶν, πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ ὁ περιβόητος Raimund Lull, ὁ σεμνυνόμενος ὅτι εὔρε τὸν φιλοσοφικὸν λίθον. «Ἡ γένεσις τῆς ἱατρικῆς σχολῆς τοῦ Μομπελλιέ (λέγει γὰρ ἄλλος τις συγγραφεὺς) ἀναγεται εἰς τοὺς χρόνους τῆς βωμαϊκῆς κυριαρχίας· ἡ σχολὴ αὕτη ἐπὶ μὲν τοῦ μεσαιῶνος ἐπέθρασεν ὡς οὐδεμία ἄλλη εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἱατρικῆς τέχνης, ἐν τοῖς νεωτέροις δὲ χρόνοις ἐκλείσθη ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ ἱπποκρατισμοῦ. Ἡ πόλις κατωκίσθη τὸ πρῶτον ὑπὸ φυγᾶδων Ἰσπανῶν, ὕστερον δὲ ὑπὸ Ἀράβων καὶ Ἰουδαίων. Οἱ Πάπαι παντοίοις τρόποις ἐσπούδασαν νὰ προβιβάσωσι τὴν ἱατρικὴν σχολήν· ἀλλ' ὁ διορισμὸς μονίμων καθηγητῶν ἐνεκαινίσθη τῷ 1495, βασιλεύοντος Λουδοβίκου τοῦ Δωδεκάτου. Ἐν ἀρχῇ τῆς τρίτης καὶ δεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τὸ Μομπελλιέ ὕμνετο ὡς πόλις, *ubi fons est physicae*· ἀρχομένης δὲ τῆς τετάρτης καὶ δεκάτης, ὁ βασιλεὺς τῆς Βοημίας, Ἰωάννης, ἐπορεύθη εἰς Μομπελλιέ ἵνα θεραπεύσῃ τὸν ἑνα ὀφθαλμὸν, ὑπὸ τυφλώσεως πάσχοντα· ἀλλὰ κατὰ τὴν θεραπείαν συναπέβαλε καὶ τὸν ἕτερον». Τὰ κατὰ τὴν γένεσιν, τὸν ὀργανισμόν καὶ τὴν διδακτικὴν τῆς ἐν Μομπελλιέ ἱατρικῆς σχολῆς ἐπραγματεύσατο διὰ μακρῶν ὁ γὰρ Γερμαῖν ἐν δυσὶν ἀξιολόγοις πονήμασιν, ἐκδοθεῖσιν αὐτόθι τῷ 1879 καὶ 1880· εἰς ταῦτα παραπέμπομεν τοὺς βουλομένους νὰ μάθωσι πλεῖω καὶ ἀκριβέστερα.

Ὁ Κοραῆς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἑσπερίαν «ἄπολις, ἄοικος, πατριδὸς ἐστερημένος, οὐκ ὀβολὸν, οὐ δραχμὴν, οὐκ οἰκέτην ἔχων» ὡς ἔλεγεν περὶ ἑαυτοῦ Διογένης ὁ Σινωπεύς. Ἀλλ' ἡ διαπυρρος τοῦ νέου Ἑλληνος φιλομάθεια κατίσχυσε πάντων τῶν τοιούτων καὶ παραπλήσιων καλυμμάτων, ὑπέμεινε δὲ ἑσσεὶ γενναίως καὶ καρτερικῶς τῆς τύχης τὴν δυσμένειαν, οὐδὲ ἀπέγνω ὁ Κοραῆς ἔτι καὶ ὅποτε κατὰ τὸ 1783 καὶ 1784 ἀπωρφανίσθη τῶν φιλοστόργων καὶ προσφιλῶν γονέων του. Ἀκριβῶς καθ' ἣν χρόνον στιγμὴν ἐποιήσατο ἀρχὴν τῶν ἱατρικῶν αὐτοῦ

*

σπουδῶν, ἡ ἐν Μομπελλιέ σχολὴ ἵστατο ἐν τῷ μεσουρανήματι τῆς δόξης, ᾗν περιήψεν αὐτὴ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς δεκάτης ἐκατονταετηρίδος ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ ἐξόχου καθηγητοῦ καὶ ἱατροῦ Βαρθῆ. Ὁ μεγαλάνυμος οὗτος ἀνὴρ, γεννηθεὶς ἐν Μομπελλιέ τῷ 1734, ἀνηγχορεύθη διδάκτωρ τῆς ἱατρικῆς τῷ 1753, ἐν ἡλικίᾳ ἐννεακαίδεκα ἐτῶν. τῷ 1761, γενόμενος καθηγητὴς ἐκλείσσει τὴν σχολὴν διὰ τῶν ἐξαισίων αὐτοῦ πονημάτων καὶ τῶν καινῶν θεωριῶν. Ἦτο ἐπὶ πᾶσι θαυμαστῆς τοῦ Ἱπποκράτους, οὗ ὕμνησε τὴν μεγαλόνειαν ἐν ἀξιωματικῇ λόγῳ, ἐκδοθέντι τῷ 1802· ὁ ἐγκυκλοπαιδιστὴς καὶ φιλόσοφος Δαλεμβέρ, θαυμάζων τὴν ἀμφιλαφεὴ παιδείαν καὶ τὸ ἀπέραντον μνημονικὸν τοῦ Βαρθῆ, ἀπεκάλεσεν αὐτὸν puits de science. Εἶναι δὲ ὁ Βαρθῆ ἀρχηγέτης τοῦ περιφήμου Βιταλισμοῦ (Vitalisme), ὅστις ἐπεκράτησεν ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Μομπελλιέ ἀκμαῖος μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασεως καὶ μετ' αὐτὴν, παρέσχε δὲ ἀφορμὴν μακρῶν καὶ σφοδρῶν ἐπιστημονικῶν συζητήσεων. Ὁ «Βιταλισμὸς», ἥτοι ἡ περὶ ζωτικῆς ἢ ὁρθότερον εἰπεῖν ζωογόνου δυνάμεως θεωρία, ἔχει τι παρεμφερὲς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς φύσεως παρ' Ἱπποκράτει. Εἰσηγητὴς τῆς θεωρίας ταύτης ὑπῆρξε κυρίως εἰπεῖν πρὸ τοῦ Βαρθῆ, ἕτερος διάσημος γάλλος ἱατρός, ὁ Θεόφιλος Βορδὲ (1722 — 1776)· ἀλλ' ἡ ἐπιστημονικὴ τοῦ Βιταλισμοῦ ἔκθεσις ὀφείλεται ἰδίως εἰς τὸν Βαρθῆ, ὅστις πρὸς μεῖζονα τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ ἀνέλιξιν, προσέλαβεν ἐπικουρον τὴν ἀναλυτικὴν μέθοδον τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας. Ὁ μὲν Βορδὲ διεῖλε τὸν ἐγκέφαλον εἰς τσαῦτα κατ' ἰδίαν τμήματα ὅσα τὸ σῶμα κέκτεται ὄργανα, ἐν-εῦθεν δὲ ὀρμηθεῖς, προσέκρινεν εἰς ἕκαστον τῶν κατ' ἰδίαν τούτων ὀργάνων ἰδιοφυᾶ τινα ἐνέργειαν, ἀποκλείσας πᾶσαν μηχανικὴν καὶ χημικὴν ἐρμηνείαν. Τοιοῦτοτρόπως ἔθηκεν ὁ Βορδὲ ἀμυδρῶς πῶς τὴν χρηπῆδα φυσιολογικοῦ συστήματος, ἀναφέροντος εἰς μίαν τινὰ ζωτικὴν καὶ ζωογόνον ἀρχὴν πάσας τὰς ὀργανικὰς ἐνεργείας, ἀποκρούοντος δὲ τὴν ἐξήγησιν αὐτῶν διὰ τῆς χημείας, τῆς φυσικῆς καὶ τῆς λεγομένης «δυναμικῆς». Ὁ δὲ Βαρθῆ, ἐπὶ τὸ τελεειότερον καὶ αὐτοτελέστερον διαπτύξας καὶ διαπλάσας τὸ φυσιολογικὸν τοῦ Βορδὲ σύστημα, ἀπορρίπτει καὶ οὗτος πάσας τὰς μηχανικὰς καὶ χημικὰς ἐρμηνείας τῶν ὀργανικῶν φαινομένων, ἀποφαίνεται δὲ ὅτι τὸ σῶμα διάγει ὑπὸ τὸ κράτος ζωοποιοῦ τινος ἀρχῆς καὶ δογματίζει μάλιστα ὅτι πᾶν ἕκαστον τοῦ σώματος μῦρον, ὁμολόγως τῇ κατασκευῇ αὐτοῦ, ἔχει ἐν ἑαυτῷ ἰδιαίτεράν τινὰ δύναμιν. Ἡ ἐνόργανος φύσις, κατὰ τὸν Βαρθῆ, διακρίνεται τῆς ἀνοργάνου κατὰ τοῦτο, ὅτι

παρέχει διάφορα φαινόμενα καὶ ἀλλοιώσεις, αἵτινες δὲν δύνανται νὰ ἀνα-
χθῶσιν εἰς χημικὰς ἢ φυσικὰς λειτουργίας, ὑποδηλοῦσι δὲ ὅτι ἐν αὐταῖς
λανθάνει τι θραστικὸν καὶ ἰδιουὲς ὑπομόχλιον, ἐξ οὗ ἐξήρτηται ἡ ζωο-
γόνος ἐνέργεια. Παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, ὁ μαχλὸς οὗτος εἶναι διττός· ἔνθεν
μὲν ἡ ψυχὴ, ἡ δεσπόζουσα τοῦ πνευματικοῦ βίου, ἔνθεν δὲ μία τις εἰς
τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος ἐνοικοῦσα ζωοποιὸς ἀρχή, ἥτις παρέχει
δύναμιν εἰς τὰ παντοῖα ὄργανα, ὅπως ἐκτελῶσι, κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκαστον
κατασκευὴν, ποικίλας λειτουργίας, ἐκδηλουμένας ἐν εἴδει κινήσεως ἢ
αἰσθήσεως. Ἀλλ' ὁ Βαρθὲ δὲν ἡρμήνευσεν ἡ ἐρθέτερον εἰπεῖν δὲν ἡδύ-
νηθῃ νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ ὁρίσῃ τὴν φύσιν τῆς ζωογόνου ταύτης ἀρχῆς, ἣν
ἐθεώρει ὡς τι ἀφηρημένον. Ἡ ἐντολὴ τοῦ ἱατροῦ συνίσταται, κατὰ τὸν
Βαρθὲ, εἰς τὴν ἀνάλυσιν «τῶν νασοποιῶν στοιχείων»· τῆς συνθέσεως δέον
νὰ προηγηθῇ ἡ ἀνάλυσις, διότι οὕτω καὶ μόνον καθίσταται δυνατόν νὰ
διαγνωσθῇ ἡ νοσηματικὴ κατάστασις· πᾶσα ἀρρώστια εἶναι ἐπικαλούθημα
παθήσεως τινος τῆς ζωογόνου ἥτοι βιοτικῆς ἀρχῆς, πᾶν δὲ νόσημα κα-
τατέμενεται· πάλιν εἰς διάφορα κατ' ἰδίαν νοσηματικά στοιχεῖα, ὧν ἡ
ἔρευνα, χωρὶς εὐμεθέδου ἀναλύσεως, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιχειρηθῇ. Τὴν
ὑπόθεσιν τοῦ Βαρθὲ ἀνέπτυσαν ἔτι μᾶλλον καὶ διεκόσμησαν οἱ μαθηταὶ
αὐτοῦ Γριμὼ (1750—1789) καὶ Πινέλ (1745—1826) ἐκεῖνος μὲν
θεωρητικῶς, οὗτος δὲ πρακτικῶς. Κατὰ τὰ δόγματα ἰδίως τοῦ
Πινέλ, ἡ ἱατρικὴ τέχνη εἶναι κλάδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀποβλέ-
πει δὲ οὐχὶ τοσοῦτον εἰς τὴν διδάξιν ἱματίων ὅσον εἰς τὴν βαθυτέραν
τῶν ἀρρώστιων διάγνωσιν. Ὁ Κοραῆς, ὡς γινέται ἐμφανὲς ἐκ τῶν λα-
τινιστῶν συντεταγμένων ἱατρικῶν αὐτοῦ διατριβῶν, ἀπεδέξατο τὰς ἀρχὰς
τοῦ «Βιταλισμοῦ» ἀλλ' οὐχὶ ἀπολύτως. Πῶς ἦτο δὲ δυνατόν νὰ μὴ
ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχῶν τῆς ἐν Μομπελλιέ ἱατρικῆς σχολῆς
ὁ ἐκ Σμύρνης φοιτητῆς, ἀφ' οὗ προσφιλέστατος τῶν διδασκάλων αὐτοῦ
ἦτο ὁ Γριμὼ, οἰκειότατος δὲ τῶν τότε συμμαθητῶν καὶ φίλων του, ὁ
Πινέλ, ὁ ὕστερον ἐπισανῆς ἐν Παρίσις ἱατρός καὶ συγγραφεὺς τῆς πο-
λυκρότου «Φιλοσοφικῆς Νοσογραφίας»;

Ἐν Μομπελλιέ ἐξῆρχον τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ καθηγηταὶ
Βρουσονέ, Σαπτάλ, Λαμὺρ καὶ Γριμὼ· τούτων ἐγένετο μαθητῆς ὁ Κο-
ραῆς, διακούςας μετ' ἐπιμελείας τῶν ἱατρικῶν μαθημάτων ἐπὶ τέσσαρξας
ἐλοὺς ἐνιαυτούς. Ὁ Βρουσονέ (1761—1807) ἦτο διασημώτατος φυσιο-
λόγος καὶ ἱατρός, ἐταῖρος τῆς ἐν Μομπελλιέ Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστη-
μῶν καὶ γραμματεὺς τῆς Ἀγρονομικῆς Ἑταιρείας· ὀκτωκαιδεκαέτης τὴν

ηλικίαν, ἀνεκηρύχθη διδάκτωρ τῆς Ιατρικῆς, εἶτα ἡσχολήθη περὶ τὴν ἀνατομικὴν καὶ εἰσήγαγε πρῶτος εἰς τὴν ζωολογίαν τὸ ἐν τῇ βοτανικῇ ἐργκεανισμένον σύστημα τοῦ Λινναίου. Προγραφεῖς ἐπὶ τῆς Ἑπαναστάσεως, περιεπλανήθη μακρὸν χρόνον εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν, ἐπὶ τέλους δὲ ὑποστρέψας οἶκαδε, κατεστάθη πάλιν καθηγητὴς ἐν Μομπελλιέ, ὅπου καὶ ἐτελεύτησεν. Ὁ Σαπτάλ (1756—1832) ἐδίδασκε λίαν εὐδοκίμως τὴν χημείαν, ἐκτίσκατο δὲ καὶ μεγάλην φήμην ὡς ἰδρυτῆς ἐργοστασίου χημικῶν προϊόντων· ἀποδειχθεὶς ὕστερον ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν, ἐγένετο πολλαχῶς ὠφέλιμος εἰς τὴν γεωπονίαν καὶ τὰς βιομηχανικὰς τέχνας. Ἄμα ἐγνώρισεν ἐκ τοῦ σύνεργου τὸν Κοραῆν, καὶ συνέλαβε πρὸς αὐτὸν ὁ Σαπτάλ θερμὴν εὐνοίαν, τῇ εἰσηγήσει δὲ αὐτοῦ τούτου τοῦ Σαπτάλ, μετέσχεν ἔπειτα ὁ Κοραῆς τῆς εἰς τὸ γαλλικὸν μεταφράσεως τῶν γεωγραφικῶν τοῦ Στράβωνος Ἀλλὰ πάντων τῶν ἄλλων καθηγητῶν πθεινότερος καὶ εὐνούστατος πρὸς τὸν Κοραῆν ὑπῆρξεν κατ' ἐξοχὴν ὁ Γκριμὸς (1750—1789). Ὁ ἱπποκρατικὸς οὗτος διδάσκαλος, διαδεχόμενος τῷ 1781 τὸν ἀπὸ τῆς καθηγητικῆς ἐδρας ἀποστάντα εὐκλειέστατον Βαρθῆ, ἦτο ἐκ τῶν κορυφαίων διδασκάλων τοῦ πανεπιστημίου. Ἐλκων τὸ γένος ἐκ Nantes ἀλλὰ παιδευθεὶς ἄριστα ἐν τῇ ἱατρικῇ τοῦ Μομπελλιέ σχολῇ, ἀνηγορεύθη αὐτόθι τῷ 1776 διδάκτωρ τῆς ἱατρικῆς διὰ τῆς πολυθρυλήτου αὐτοῦ θέσεως, περὶ τῆς θεωρίας τῆς ἐρεθιστικότητος, ἥς πρωτοστάτης ἦτο τότε ὁ πολὺς τὴν σοφίαν Χάλλερ. Τὰ περὶ φυσιολογίας μαθήματα τοῦ Γκριμὸς περιποίησαν αὐτῷ τοσαύτην δόξαν καὶ ἐκτός τῆς Γαλλίας, ὥστε πάμπολλοι Γερμανοὶ, Ῥώσοι καὶ Ἀγγλοὶ κατελέχθησαν ἐν τῇ χορείᾳ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ἡ Ἀκαδημία τῆς Πετροπόλεως ἀπένευμε τὸ γέρας εἰς ἓν τῶν φυσιολογικῶν ὑπομνημάτων τοῦ Γκριμὸς, ὅστις ἦτο οὐ μόνον μέγας φυσιολόγος ἀλλὰ καὶ μέγας πυρετολόγος, ὡς μαρτυροῦσι αἱ μετὰ θάνατον ἐν πέντε τόμοις ἐκδοθεῖσαι φυσιολογικαὶ καὶ πυρετολογικαὶ πραγματεῖαι του. Ἀλλ' ὁ δυστυχὴς Γκριμὸς, φύσει ὢν φιλάσθενος, ἔφθειρεν ἔτι μάλλον τὴν υγίαν του δι' ὑπερβολικῆς ἐθελοπονίας, οὕτω δὲ τὸ στάδιον τοῦ πρὸς τὸν Βαρθῆ ἐφαμιλλοῦ ἀνδρὸς ἀπεκόπη προώρως ἐν ἡλικίᾳ ἐννέα καὶ τριᾷκοντα ἐτῶν. Ἦτο τῷ ὄντι ἐφαμιλλὸς πρὸς τὸν Βαρθῆ, διότι ἀνέπτυξε καὶ ἡχρίβωσε τὰς φυσιολογικὰς ἐκείνου θεωρίας, ἐγκαίνισας μάλιστα καὶ ἰδίαις γονίμοις ἀρχαίς, ἃς διεπλάτυνεν ἔπειτα καὶ διέπλασεν ὁ οὐχ ἡττον τοῦ Βαρθῆ καὶ τοῦ Γκριμὸς περικλυτὸς φυσιολόγος Βισά. Ὁ δὲ Αζμὺρ, κοσμητὴρ δι' ατελέσας τῆς ἱατρικῆς σχολῆς, ἐπὶ τῆς μαθητείας τοῦ Κοραῆ, δὲν εἶχε

μὲν ὅσῃ οἱ ἄλλοι καθηγηταὶ ἐπιστημότητα, ἀλλ' ἐξέδωκε λατινιστὴ καὶ γαλλιστὴ πολλὰ συγγράμματα, ὧν τὸ σπουδαιότατον εἶναι τὸ περὶ παλμοῦ τῶν ἀρτηριῶν. Ὁ Κοραῆς προσέκλινεν ἰδίως εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὰ δόγματα τοῦ Γριμῷ, ὃν διαφερόντως ἠγάπα καὶ ἐτίμα δι' ἄλλα τε πολλὰ, καὶ διότι ὁ Γριμῷ ἦτο διαπυρότατος τοῦ Ἱπποκράτους ἐραστής καὶ θαυμαστής, νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἀναγινώσκων καὶ μελετῶν τὰ παραγγέλματα τοῦ θειοτάτου Κώου ἱατροῦ. Ὅσάκις ἐλάλει περὶ Ἱπποκράτους, ὁ Γριμῷ καταλαμβάνετο οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ θείας μαγίας, οἱ δὲ λόγοι του ζοφερὰν καταχέοντες λάμψιν εἰς τὴν φθίνουσιν τοῦ ἀνδρὸς ὑπαρξίν, ἐπλήρουν θερμῆς ἅμα καὶ ἐπωδύνου συμπαθείας τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροωμένων. Ὅσάκις πάλιν προσέφερε τοῦ Ἱπποκράτους τὸ ὄνομα, ὁ Γριμῷ ἔστρεφε φίλιον καὶ ἀτενὲς τὸ βλέμμα πρὸς τὸν Κοραῆν, ὥστε ἦτοίην νὰ δείξῃ ὅτι ἐκεῖνος καὶ μόνος ἦτο πάντων τῶν ἄλλων μαθητῶν ὁ Ἱπποκρατικώτερος. «Ὁ ἐν τῇ ἱατρικῇ καθηγητῆς μου (γράφει αὐτὸς ὁ Κοραῆς) ὁ ἐπιστήθιος φίλος μου, ὁ σπάνιος ἀνὴρ, ὁ κεκτημένος πάντα τὰ προτερήματα ὅπως ἀποβῇ μέγας ἱατρός, ὁ δειλὸς, γλυκὺς καὶ ἄκακος ὡς ἄμνός, ὁ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας τελευτήσας ὑπὸ παθήσεως τοῦ πνεύμονος, ὁ περικλητὸς Γριμῷ, εἰκότως ἔλεγε, λαλῶν περὶ τοῦ Ἱπποκράτους, que les Grecs sont les veritables maitres du monde, parce qu' ils en seront toujours les instituteurs. Ἦκουσα τοῦ Γριμῷ πολυτάκις ἐπαναλαμβάνοντος ταῦτα τὰ ῥήματα ἐν τοῖς περισπουδαστοῖς αὐτοῦ μαθήμασι, θὰ ἀναμνησθῶμαι δὲ πάντοτε μεθ' ὁπόσῃ φιλοφροσύνης προσέβλεπεν εἰς ἐμέ, ὅποτε ἐξηγγέλλει τοὺς περὶ Ἱπποκράτους καὶ τῶν Ἑλλήνων ἐνθουσιώδεις ἐκείνους λόγους». Ἡ σχέσις Γριμῷ καὶ Κοραῆ ἦτο οὐχὶ διδασκάλου πρὸς μαθητὴν, ἀλλὰ μᾶλλον φίλου πρὸς φίλον συνάφεια. Ὁ μὲν Γριμῷ διέγνω εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀγαθὴν τοῦ Ἑλλήνος φύσιν καὶ οὐ μόνον διέγνω ἀλλὰ καὶ προσέγνω τὴν εἰς τὰ ἱατρικὰ καὶ φιλολογικὰ παιδεύματα ἐπίδοσιν καὶ εὐδοκίμησιν τοῦ Κοραῆ· οὗτος δὲ πάλιν, κατ' ἀξίαν τιμῶν τὸν διδάσκαλον καὶ φίλον του, ἐγένετο πρὸς αὐτὸν διακονικὸς, ἐρμηνεύων εὐστόχως δυσνόητα χωρὶς ἐκ τῶν Ἱπποκρατικῶν πονημάτων, καὶ ἐξηγούμενος τὰς περὶ τούτων διαπορήσεις τοῦ καθηγητοῦ Γριμῷ. Ἄν ἔπειτα δὲ ὁ Κοραῆς ἐπελάβετο τῆς ἐκδόσεως καὶ ἐρμηνείας Ἱπποκρατικῶν ἔργων, βεβαίως εἰς τὴν ἐπιβολὴν ταύτην συνήργησαν καὶ αἱ παρορμήσεις τοῦ παλαιοῦ καὶ προσφίλου καθηγητοῦ, παρ' οὗ ἐδιδάχθη τὴν ἱατρικὴν ἐπιστήμην, καὶ πρὸς ὃν ὑπέσχετο ἤδη τὴν εἰς τὸ γαλλικὸν μετάφρασιν τῶν κυριωτέρων καὶ γνησιωτέρων τοῦ Ἱπποκράτους συνταγμάτων.

Περιεργότατον καὶ ἐπαγωγότατον ἐπεισόδιον ἐν τῷ βίῳ τοῦ Κοραῆ, ἀπὸ τῆς ἀποδημίας αὐτοῦ ἐκ Σμύρνης μέχρι τέλους τῆς ὀκτωκαιδεκατῆς ἐκατονταετηρίδος, εἶναι ἡ πρὸς τὸν αὐτόν· Πρωτοψάλτην ἀλληλογραφία του. Ὁ Δημήτριος Λῶτος (τοῦτο τὸ ὄνομα ἔχει ὁ Πρωτοψάλτης) ἤξι-
ώθη ἀθανασίας οὐχὶ διὰ τὴν ψαλτικὴν αὐτοῦ τέχνην, ἥτις, κατὰ πάσιν πιθανότητα, ἦτο φύσει καὶ τέχνῃ «ἀνατολική» ἀλλὰ διὰ τὴν φιλίαν καὶ οἰκειότητα αὐτοῦ πρὸς τὸν Κοραῆν, εἰς ὃν καὶ παρέσχε πλείστας ὅσας μικρὰς μὲν ἀλλὰ προθύμους ἐλάχιστες καὶ εἰλικρινεῖς ὑπηρεσίας. Καθ' ὃν χρόνον ὁ νέος Ἀδαμάντιος διετέλει ὑπὸ πάντων σχεδὸν ἐγκαταλειμμένος καὶ ἐταλαιπώρει ὑπὸ χυλῆς καὶ ἀργαλέας πενίας, ὁ οὐδὲν ἤττον τοῦ Κοραῆ πενία συζῶν, ἐκ τῆς ψαλτικῆς δὲ τὰ πρὸς τὸν βίον πορίζομενος Δημήτριος Λῶτος ὑπῆρξεν ὁ μόνος τοῦ δυσέλπιδος αὐτοῦ συμπολίτου εὐκάρδιος φίλος, ποθεινὸς παρήγορος καὶ ὑπηρετικὸς ἐν πᾶσιν ἐταῖρος· ἀμφοτέροι, Κοραῆς καὶ Πρωτοψάλτης, διηγέλλοντο πρὸς ἀλλήλους τὰ ἀμοιβαία παθήματα καὶ τὰς ἀτυχίας καὶ παρεμύθουν ὁ ἕτερος τὸν ἕτερον, ὁ μὲν Κοραῆς διὰ μεμψιμοιριῶν, ἡρτυμένων ἐνίστατο τερψιθύμοις χαριεντισμοῖς καὶ ἀττικῷ ἄλκι, ὁ δὲ Πρωτοψάλτης δι' ἀπερχνύων καὶ βαρυτάτων διὰ τὸ πλῆθος τῶν λέξεων μᾶλλον ἢ τῶν νοημάτων ἐπιστολιμαίων διατριβῶν. Ὁ Δημήτριος Λῶτος δὲν ἦτο πεπαιδευμένος ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς πρωτοψάλτης εἶχε πολλὰς ἀδυναμίας καὶ ἀσυνεῖς ἐλλείψεις, ἃς ὁ Κοραῆς μετὰ φιλόφρονος φειδοῦς περᾶται ἐλάχιστες νὰ οἰκονομήσῃ, ἐνίστατο μὲν νοουμένων ἀδελφικῶς τὸν ἀγαθὸν φίλον του, ἐνίστατο δὲ ἐπιτηδεύων ἐλαφρὰς παιδιὰς καὶ εὐτραπέλους λόγους. Ἐν τῇ τέχνῃ τῆς ἀστειολογίας καὶ τῇ ἐπινοήτῃ εὐφροσύνῃ παρωνυμίων, οἱ Χῖοι εἶναι παρ' Ἑλλήσιν ἀπάρχμιλλοι διδάσκαλοι· γινώσκουσι νὰ χαριεντίζωνται μετὰ κομψείας, ἐν πάσῃ δὲ ἀστειολογίᾳ τῶν λανθάνει τι μόριον βιοτικῆς σοφίας. Χαρίεν καὶ εὐτραπέλον σκῶμμα, ὅπερ οὔτε εἰς χλευασμὸν μεταπίπτει οὔτε εἰς βωμολοχίαν, οὐδέποτε δὲ ὑπερπηδᾷ τῆς εὐκόσμου ὀμιλίας τὰ ὅρια, εἶναι ἴδιον τῶν φρονίμων Χίων. Ἐνια τῶν πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην γραμμῶν τοῦ Κοραῆ εἶναι ὑποδείγματα ἐπισταλτικοῦ χαρακτήρος, ἄξια, καίτοι γεγραμμένα ἐν τῇ καθωμλημένῃ ἑλληνικῇ, νὰ συμπεριληφθῶσιν εἰς τὴν συλλογὴν τῶν «Ἑλλήνων Ἐπιστολογράφων».

Ὁ Δημήτριος Λῶτος ἔχει τὰ πλεονεκτήματα καὶ τὰς κακίας πάντων τῶν λεγομένων ἱεροψαλτῶν. Φαντάζεται ἐν πρώτοις ὅτι τῶν ψαλτῶν τὸ γένος εἶναι παρὰ τοῖς ἑρνοδόξοις χριστιανοῖς προνομιοῦχον

ὅπως τὸ τῶν αἰδῶν ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων. Νομίζει ὅτι οἱ ἔρρινοι
 φθόγγοι καὶ οἱ ὀλολυγμοὶ εἶναι ἀποστάλαγμα ἀσυπερβλήτου μελωδίας,
 βρενθύεται ἐπὶ τῇ μουσικῇ αὐτοῦ τέχνῃ, ὅσας δὲ πρόκειται λόγος περὶ
 ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀλαζονεύεται ὡς σπουδαῖος γνώστης πάντων
 τῶν μουσικῶν συστημάτων, ἀπὸ τοῦ Τερπάνδρου μέχρι τοῦ βυζαντινοῦ
 Βρυεννίου. Ἐπίσταται οὐ μόνον τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν μελωδίαν, ἀλλὰ
 καὶ πάσας τὰς ἄλλας ἐπιστήμας καὶ τέχνας, λαλεῖ καὶ συζητεῖ περὶ
 πάντων, λαλῶν δὲ ἐπιμελεῖται πρῶτιστα καὶ μάλιστα ὅπως παρέχῃ
 ἔμψαισι δεινοῦ ἑλληνιστοῦ, ἀδιάφορον ἂν καθ' ὑπόστασιν εἶναι ὁ μᾶλλον
 ἀνελλήνιστος τῶν ἀνθρώπων. Βαρβαρίζει λοιπὸν καὶ σολοικίζει ἄλλε-
 παλλήλως καὶ ἀπορήτως, ἡγούμενος τοὺς βαρβαρισμούς καὶ σολοικι-
 σμούς ὡς ἀριστουργήματα ἀπταίστου ἑλληνισμοῦ. Παραδείγματος χάριν,
 δὲν ἀρέσκει αὐτῷ τὸ «τίποτε» ἀλλὰ προσκολλῶν ἕν γράμμα εἰς τὴν
 τελευταίαν συλλαβὴν, λεπτουργεῖ ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον τὸ «τίποτε» εἰς
 «τίποτες» καὶ νομίζει οὕτω ὅτι, τῇ προσθήκῃ ἑνὸς καὶ μόνου στοιχείου,
 ἀπέδωκεν εἰς τὴν τέως βάρβαρον λέξιν τὴν ἑλληνικὴν αὐτῆς κατὰλη-
 ξιν. Οὐ μόνον ἑλληνίζει ἐπὶ τὸ ἀμαθέστερον, ἀλλὰ καὶ ῥωσίζει ἐνδο-
 μύχως ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτοῦ δοξασίαις, μεθ' ὑποκαρδίου πόθου κα-
 ραδοκῶν τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν τὸ «ξάνθον γένος» θὰ ἀναστηλώσῃ τὸν
 σταυρὸν ἐπὶ τοῦ τρούλλου τῆς Ἀγίας Σοφίας. Εἶναι τοῖς πᾶσι ὁμίλη-
 τικὸς, τοῖς πᾶσι θεραπευτικὸς, ἄγων δὲ σχολῇν, φοιτᾷ συνήθως εἰς τὰ
 φαρμακεῖα, ἐν οἷς ἀφηγεῖται καὶ σχολιάζει τὰ κατὰ τὴν ἡμέραν συμ-
 βάντα, πολιτικολογεῖ περὶ δημοσίων τε καὶ ἀπορρήτων ἢ ἀναγινώσκει σε-
 μνοπρεπῶς γράμματα εἰς ἐπήκοον τῶν κεχηνηκίων παρεστῶτων, ἐρμηνεύει
 τὴν δεῖνα καὶ δεῖνα νόσον καὶ τὸ δεῖνα καὶ δεῖνα φάρμακον, ἐνίοτε δὲ
 βαλὺν ἐκπέμπει στεναγμὸν, ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ δύνατο αὐτὸς ὁ πολυ-
 παθὴς ψάλτης νὰ ἀριστεύῃ ὡς φαρμακοποιὸς καὶ φαρμακοπώλης ἐν ᾧ
 νῦν εἶναι καταδεδικασμένος ὑπὸ τύχης ἀπηνούς νὰ ἀκούῃ καθ' ἐκάστην
 τὰς μωρὰς ἐπιπλήξεις καὶ τὰς αὐθάδεις νοουσίας ἀλαζόνων ἱερέων καὶ
 ἐπισκόπων. Ὁ Δημήτριος Λῶτος καυχᾶται ἐπὶ πᾶσιν ὅτι εἶναι φίλος τοῦ
 Κοραῆ, μετὰ θελξικαρδίου δὲ προσδοκίας ἀπειδέχεται τὴν μακαρίαν
 χρόνον στιγμὴν, ὁπότε, ἐπανακαμπτόντος τοῦ ποθεμένου φίλου του εἰς τὴν
 φίλην πατρίδα, θὰ συσταθῇ φαρμακεῖον Κοραῆ καὶ Λώτου, ἀντάξιον τοῦ
 ἐν Μορμπελλιῇ ἀναγορευθέντος ἱατροῦ καὶ τοῦ Πρωτοψάλτου τῆς Σμύρ-
 νης, ἀντάξιον δὲ καὶ τῶν φιλοκάλων καὶ φιλομούσων καὶ φιλοφαρμάκων
 Σμυρναίων. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, ὁ ἀφελὴς Λῶτος παρασκευάζει τὴν

χρυσήν
 τὴν ἐν τῷ γένει

πελατεῖαν του, ἀναγινώσκων μεγαλοφώνως τὰς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολάς τοῦ Κοραΐ. Οἱ Σμυρναῖοι ἐτέρποντο μὲν μανθάνοντες περιέργους πολιτικὰς καὶ ἄλλας εἰδήσεις ἐκ τῶν γραμμάτων τοῦ ἐν Μομπελιῇ φοιτητοῦ τῆς Ιατρικῆς, ἀλλ' οὐδεμίαν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἔπεμψαν πώποτε πρὸς ἐκεῖνον χορηγίαν. "Ότε ὁ Κοραΐς ἐγένετο μέγας καὶ πολλὺς, τότε δὴ τότε ἔκριναν ἀναγκάειν νὰ ἐνθυμηθῶσιν αὐτοῦ οἱ Σμυρναῖοι, καὶ ὡς ὑπόμνημα στοργῆς καὶ ἀγάπης ἀπέστειλαν εἰς τὸν μεγαλῶνυμον συμπολίτην «πέντε ἤ ἕξ κουτία, πλήρη σύκων καὶ σταφίδων»· ἀλλὰ τὸ ἀπροσδόκητον τοῦτο δῶρον ἐκαμίσθη λίαν ὀψέ, ὁπότε ὁ Κοραΐς ἐσεμνύνετο ἡδὴ προσαγορευόμενος Χῖος.

"Ότι λέγει ὁ Ἡρόδοτος περὶ τῆς Ἑλλάδος, ἀρμύζει κάλλιστα καὶ ἐπὶ τοῦ Κοραΐ, ὅστις ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τῆς τελευταίας αὐτοῦ ἔσχε πάντοτε ἀδιάρκην συντροφον τὴν πενίαν — «θηρίον βαρύτατον» ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὴν ὁ Μένανδρος. Ὁλίγον πρὶν ἀπάρη ἐκ Σμύρνης, παρεκάλεσε τὸν Πρωτοψάλτην νὰ πωλήσῃ ἐπιπλάτινα καὶ σκεύη, ἐλπίζων ὅτι τὸ ἐκ τῆς πωλήσεως ἀργύριον θὰ ἐπάρκει εἰς τὰς πρώτας αὐτοῦ χρεῖας. Κατὰ σептέμβριον τοῦ 1782, μικρὸν μετὰ τὸν κατάπλου ἐἰς Λιβόρνον, ἔγραφε κατεπειγόντως πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην· «σοῦ ἐνθυμίζω νὰ ἐπιμεληθῇς τὴν πώλησιν ἐκείνων τῶν ἐλίγων πραγμάτων, διὰ νὰ μὲ στείλῃς χωρὶς ἀναβολῆς τὰ ἐξ αὐτῶν συναχθῆσόμενα ἀργύρια». Ὁ Πρωτοψάλτης προσάπτων εἰς ἐμπόδια, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ ῥαδίως τοῦ φίλου τὴν ἐντολήν. «Πίστευσόν μοι (ἔγραφεν ὁ Κοραΐς) ὅτι, ὅταν ἦλθεν ἡ πόστις καὶ δὲν ἔλαβα τὰ ἐλπιδόμενα, ἠγανάκτησα μεγάλως μάλιστα διότι ἐπρόσμενον αὐτὰ τὰ ἐλίγα ἀργύρια διὰ νὰ ἀγοράσω μερικὰ ἀναγκασιάτατα βιβλία, χωρὶς τῶν ὁποίων εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάγω ἐμπρός». Καὶ πάλιν. «"Όσα εἶδ' ἰδικά μου ἔμειναν εἰς χεῖράς σου, κάμε τρόπον (νὰ ζῆς!) νὰ τὰ πωλήσῃς τὸ γρηγορώτερον· τὸ νὰ προσμένῃς περισσότερον, εἶναι ἀνωφελές· εἰπέ τοῦ ἀδελφοῦ μου νὰ σοῦ δώσῃ καὶ μερικὰ ὑποκάμισα παλαιά, διὰ νὰ πωλήσῃς καὶ αὐτά». Ἐπὶ πᾶσιν ἐδέετο ὁ Κοραΐς τοῦ Πρωτοψάλτου νὰ πωλήσῃ ὅπερ ἀφῆκεν αὐτῷ ὠρολόγιον, προσέτι δὲ καὶ σιδηροῦν τι κιβώτιον. «Ἐλπίζω νὰ μὲ γράψῃς μὲ πρῶτον, ὅτι ἐπώλησας τὸ ὠρολόγιον καὶ τὸ σιδηροῦν κιβώτιον· ἂν δὲν τὸ ἔκαμες, μὴ βραδύνης νὰ τὸ κάμῃς, διότι εἶμαι γυμνὸς ἀκόμη ἀπὸ βιβλία καὶ ἄλλα ἀναγκαῖα. Ἄν ᾖναι ἀδύνατον νὰ πωλήσῃς εὐθὺς τὸ ὠρολόγιον, παρακάλεσον τὸν ἐξάδελφόν μου Κ. Διαμαντὴν νὰ σὲ δανείσῃ 50 γρόσια, λαβὼν ἐνέχυρον πρὸς ὦραν τὸ ὠρολόγιον, καὶ πέμψον αὐτὰ χωρὶς

ἀναβολήν». Ὁ ὑπὸ τῆς πενίας πάσχων Κοραῆς, πρὸς ἀποφυγὴν ἐξόδων, ἐπέστελλε τὰ πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην γράμματα οὐχὶ διὰ τοῦ ταχυδρομείου ἀλλὰ διὰ φίλων· ὁ δὲ Πρωτοψάλτης, λαμβάνων τὰς ἐπιστολάς κατόπιν ἐφορτῆς, ἡσυχάλλε καὶ ἡγωνία ἐπὶ τῇ βραδύτητι, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν τοῖς γράμμασι περιεγράφοντο τὰ τότε μεγάλα πολιτικά καὶ πολεμικά συμβάντα. «Νὰ μὴν αἰτιάσαι (ἀποκρίνεται ὁ Κοραῆς) μήτε Γάλλους μήτε Μαλτέζους, ἀλλὰ τὴν κατάρατον πενίαν, «ἥς οὐδὲν πέφυκε ζῶον ἐξωλέστερον». Παρκαλεῖ δὲ τὸ Πρωτοψάλτην «να γράφῃ εἰς χάριτν τῆς πόστας, χάριν οἰκονομίας, καὶ ἂν δὲν τὸν ἔχῃ, νὰ τὸν ζητῇ ἀπὸ τὸν Δόμινον (Κεῦνον)». Καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ἐν Μομπελλιῇ διατριβῆς του, ἡγωνίζετο ὁ Κοραῆς πρὸς τὴν ἐνδειαν. «Προσπαλαίω μὲ δύο φοβεροὺς καὶ ῥωμαλέους ἐχθροὺς, τὴν πενίαν καὶ τοὺς κόπους τῶν μαθημάτων· καὶ ποῖος; ἔχικανένας Ἡρακλῆς, ἀλλ' ἄνθρωπος λεπτῆς καὶ νοσηρᾶς κράσεως. Σὲ βεβαίονω, ἀδελφε, ὅτι καὶ ὁ πέρσι καὶ ὁ ἐφέτος πυρετός μου δὲν εἶχεν ἄλλην αἰτίαν παρὰ τὴν ἀπορίαν μου καὶ τὴν καθημερινὴν μέριμναν τῆς αὔριον καὶ τὸν φόβον νὰ μὴ μὲ λείψωσι τὰ ἀναγκαῖα· εἰς τὴν τελευταίαν μου νόσον εὐρέθην μὲ ὅ μόνον γρόσια». Καὶ αὖθις. «Εὐρίσκομαι κατὰ τὸ παρὸν καλὰ, ἂν εἶναι δυνατόν νὰ εὐρίσκαται καλὰ, ὅστις εὐρίσκαται εἰς ἀναγυρίαν. Μὴν ἐρωτᾷς, ἀδελφε, πόσῃ στενοχωρίαν ἐδοκίμασα καὶ δοκιμάζω. Τὸ διὰ τί δὲν ἔγινε σφάγιον τῶν ἀλλεπαλλήλων μου συμφορῶν, εἰς ἄλλο δὲν τὸ ἀποδίδω, πᾶρεξ εἰς μίαν ἐξαίρετον πρόνοιαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ Θεὸς δι' ἐμὲ δὲν ἠξέυρω διὰ ποῖαν αἰτίαν.» Εἶπε καὶ ὁ Σχιλλερος ἢ ὁ Γκαῖτε, δὲν ἐνθυμούμεθα καλῶς ὁπότερος, ὅτι «καὶ ὁ ὑγιὲς ἄνθρωπος, ἀπορῶν χρημάτων, εἶναι κατὰ τὸ ἡμῖς ἄρρωστος» (Gesunder Mensch ohne Geld ist halb krank). Ἀλλὰ τί ἔγινε τὸ κακόμοιρον τοῦ Κοραῆ ὡρολόγιον; Ἐτῇ ἐπὶ ἔτεσι παρῆλθον, ἀλλ' ὅμως ἔμενεν ἄπρακτον. «Εἶδα (ἔγραφε πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην) καὶ τὰ ὅσα ἐδοκίμασας διὰ τὸ ὡρολόγιον, ὅσα εἶπας τὸν μεσίτην, ὅσα σὲ εἶπεν ὁ μεσίτης, τοὺς κόπους τοῦ ὡρολογᾶ διὰ νὰ τὸ καθαρίσῃ, τοὺς ἰδικούς σου διὰ νὰ τὸ μεταφέρῃς ἀπὸ τοῦ ὡρολογᾶ εἰς τὸν μεσίτην καὶ ἀπὸ τοῦ μεσίτου εἰς τὸν ὡρολογᾶν· βάσανα μεγάλα καὶ φοβερά, διὰ τὰ ὅποια ὅμως δὲν συμπάσχω, μήτε σὲ λυπούμαι παντάπασιν, ὅτι εἶναι ἐκούσια, καὶ δὲν δύνασαι νὰ αἰτιαθῇς μήτε θεὸν μήτε τύχην. Ἀφοῦ τὸ ἔλαβες εἰς χεῖρας αὐτὸ τὸ ἀτυχὲς ὡρολόγιον, τὸ ἐνόμισας ἠσυχαρὸν, σὲ ἐφάνη, δὲν ἠξέυρω πῶς, πολυτελέστερον λίθων τιμίων, καὶ ἀπερᾶσας νὰ κερδήσῃς ἀπ' αὐτὸ δύο ἢ τριῶν ἐτῶν ζωστροφίαν μου. Θαυμάζω

ὅτι δὲν εὐρέθη ἀκόμη τις νὰ σὲ δώσῃ τοὐλάχιστον χίλια γρόσια.» Χαλεπῶς καὶ περιλύπως μνημονεύει ἐκάστοτε τὰ χρέη του ὁ Κοραΐς, λέγων ὅτι «ἐορτὴν ἐορτῶν καὶ πανηγύριν πανηγύρεων θέλει εἶναι πρὸς αὐτὸν ἡ ἡμέρα καθ' ἣν θέλει ἀξιῶσαι αὐτὸν ὁ Θεὸς νὰ πληρώσῃ τὰς ὁρεϊλάς του». Ἐπὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἠναγκάσθη νὰ πωλήσῃ ἱκανὴν τῶν βιβλίων του μερίδα ἵνα μὴ ἀποθάνῃ ἐκ τῆς πείνης. «Ἡ-ναγκάσθη (λέγει) νὰ πωλήσω μέρος τῶν βιβλίων μου διὰ νὰ μὴ λι-μοκτονηθῶ. Εἰς αὐτὸν τὸν φρικῶδη χειμῶνα (ἐπὶ τοῦ 1796) ἔχασα τὰ δύο τρίτημέρια τοῦ αἵματός μου ἀπὸ τὰς αἰμορροΐδας, πολλάκις δὲ ἐλι-ποθύμῃσα. Ἐλευθερωθεὶς καὶ ἀπ' αὐτὸ, εἶχον χρεῖαν καὶ περισσοτέρας τροφῆς καὶ περισσοτέρας ἀναπαύσεως τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ πνεύματος, διὰ νὰ ἀναλάβω τὰς δυνάμεις μου· ἡ τροφή μου ἐστάθη πολλάκις μία οὐγγία ἄρτου καθ' ἡμέραν, ἐπειδὴ ἡ λίτρα τοῦ ἄρτου ἐπωλήθη ἔως εἴκοσι γρόσια». Κατὰ τὸ ἀρχαῖον ῥητὸν, οὐδὲν ἀθλιώτερον ἀπόρου γέ-ροντος· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ νεανικῇ αὐτοῦ ἡλικίᾳ καὶ ἐν τῷ γήρᾳ ἐμα-στίζετο δεινῶς ὁ Κοραΐς ὑπὸ τοῦ στυγεροῦ τῆς πενίας δαιμονος. Ἐπὶ τοῦ 1824 ἠναγκάσθη πάλιν νὰ ἐκποιήσῃ μέρος τῶν βιβλίων του ὅπως ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς πολλαπλὰς αὐτοῦ χρεῖας. «Μὴν ἀμφιβάλλῃς (ἔγραφε τῇ 7 νοεμβρίου 1824 πρὸς τὸν φίλον του Ῥώταν) ὅτι κανεὶς ἐκ τῶν ἐδῶ ὀλίγων πιστῶν φίλων μου, ἂν ἐγνώριζε τὴν κατὰστασίν μου, δὲν ἤθελε μὲ ἀνασύρειν πάρχυτα, ἀπὸ τὴν ὅποιαν βασανίζομαι γέενναν ἡ-μέρας καὶ νυκτός. Δὲν σὲ λέγω παραμύθια· ἰδοὺ τί μὲ συνέβη ταῦτας τὰς ἡμέρας! Ἕνας ἀπὸ τοὺς εἰρημένους φίλους μου, ὁ τυπογράφος Δι-ότοτος, νέος χαριτωμένος, ἔμαθε, δὲν ἠξέυρω πόθεν, ὅτι πωλῶ μέρος τῆς βιβλιοθήκης μου. Χωρὶς νὰ μὲ φανερώσῃ τίποτε περὶ τούτου, ἤρχισε νὰ μὲ προσφέρῃ δάνεια, ἂν ἔχω χρεῖαν· βλέπων ὅτι δὲν τὰ ἐδεχόμην, μοῦ ἐπρόβαλε νὰ ἀγοράσῃ τὴν βιβλιοθήκην μου, μὲ συνθήκην νὰ μὴ τὴν παραλάβῃ ἢ μετὰ τὸν θάνατόν μου. Τὸν εὐχαρίστησα ἀπὸ ψυχῆς λέγων, ὅτι δὲν κατήντησα ἀκόμη εἰς τόσῃν ἀνάγκην». Τοῦ Κοραΐ αἱ ἀνάγκαι ἦσαν ἀληθῶς δεινόταται καὶ κατεπεύγουσαι, ὁ μέγας ὅμως ἀνὴρ εἶχεν ἐκάστοτε ἐν διανοίᾳ τὸ παλαιὸν παράγγελμα «σοφοὶ συγ-κρύπτουσιν οἰκείας βλάβας» τὴν φοβερὰν δὲ χρηματικὴν αὐτοῦ ἀπορίαν, ἐφύλαττεν ἐπομένως ἀπόρρητον. Ἦτο δὲ οὐ μόνον ἀξιοπρεπὴς ἀλλὰ καὶ μεγαλοπρεπὴς ἐν τῇ πενίᾳ του· οὐ ἔσπεργε μᾶλλον νὰ διαφθαρῇ ὑπὸ λιμοῦ ἢ νὰ ἀφαιρεθῇ ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἐλευ-θερίαν καὶ αὐτεξουσίτητα. «Δὲν λυποῦμαι ὅτι εἶμαι πτωχὸς (ἔλεγε)·

σπαράσσει μόνον τὴν καρδίαν μου ὁ φόβος μήπως ἡ πενία ἀρπάσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν μου». Οὐδεμίαν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀπεδέχετο συνεισφοράν. «Εὐεργεσίαν δέχομαι μετ' εὐχαριστίας, ἐπειδὴ εἰμαι ἀκόμη εἰς κατάστασιν νὰ ἀντευεργετήσω· ἐλεημοσύνην δὲν ἔλαβα ἀκόμη ἀπὸ κανέναν. Ἐγγραψα ἀποκρινόμενος εἰς τὸν Γενικὸν Γραμματέα ὅτι δὲν δέχομαι τὴν κατ' ἔτος τῶν 500 ταλήρων βοήθειαν». Ὅτε ἔμαθεν ὅτι ὁ Κοντόσταυλος καὶ ὁ Ῥώτας προέτρεψαν τοὺς ἄλλους Χίους νὰ προσέλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ «σὺς παρακαλῶ θερμῶς (ἀνήγγειλε πρὸς αὐτοὺς ὁ Κοραῆς) νὰ παύσητε νὰ ἐνοχλῆτε τοὺς συμπολίτας δι' ἐμέ.» Ἐνίστε φιλότιμοί τινες καὶ φιλοπάτριδες Χίοι ἀπέστειλαν αὐτομάτως πρὸς τὸν Κοραῆν μικρὰ χρηματικὰ βοηθήματα· οὗτος δὲ, ἵνα μὴ λυπήσῃ τοὺς εὐπροαιρέτους καὶ εὐπροθύμους φίλους καὶ συμπολίτας, δὲν ἀπεποιεῖτο μὲν τὰς ἀποστελλομένας χορηγίας, ἀλλ' ἀνταπέστειλε παραχαρῆμα πρὸς τοὺς χορηγοὺς βιβλία (ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδεδομένων) ἴσης ἀξίας πρὸς τὴν προσφοράν. «Οἱ Σεικιάραι καὶ Ἀργένται (ἔγραφε) μ' ἔστειλαν 150 γρ. ὡς ἐτήσιον, μὴ ζητοῦντες τίποτε. Ἀλλ' ὅμως ἔκρινα δικαιοτέρον νὰ τοὺς πληρώσω καὶ αὐτοὺς εἰς τόσους Ξενοκράτας καὶ τοὺς ἐπλήρωστα». «Ἐπιθυμοῦσα (ἔγραφε) νὰ συνεργήσω περισσότερον εἰς τὴν ὠφέλειαν τῆς πατρίδος· ἀλλ' ἡ ἔλλειψις πόρων μὲ ψήνει καὶ μὲ τηγανίζει καὶ ἔχει δεμέναις τὰς χεῖράς μου μὲ βαρεῖας καὶ ὀδυνηρὰς ἀλυσίδας». «Ἡ πενία μου, τὴν ὁποίαν βλέπω ὅτι γνωρίζεις (ἔγραφε) ὀδυνηροντότης πρὸς τὸν Καποδίστριαν) δὲν μὲ κατατρίχυνει, ἐπειδὴ δὲν ἐγεννήθη οὗτ' ἀπ' ἀργίαν οὗτ' ἀπ' ἀσωτίαν, ἀλλ' ἀπὸ περιστάσεις ἀπροσδοκήτους· μὲ ὀλίβει ὅμως, διότι μ' ἐμποδίζει νὰ συνεισφέρω κ' ἐγὼ ὅσον ἐπιθυμῶ εἰς τὰς πολλὰς χρεῖας τῆς πατρίδος. Μ' ὅλον τοῦτο δὲν ἔλειψα νὰ πέμψω δωρεὰν τινὰ εἰς τὴν ἐν Ναυπλίᾳ φιλόανθρωπον ὀνομαζομένην ἑταιρίαν, ἣτις δὲν μ' ἐφιλοανθρωπεύθη οὐδὲ κἂν μὲ μίαν ἀπόκρισιν». Ὅπόσον ἐπὶ τέλους συνηθαίνετο ὁ Κοραῆς τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς πενίας, γίνεται δῆλον ἐξ ὧν ἔγραφεν ἐν τοῖς Προλεγομένοις εἰς τὰς Ἐπικτήτου Διατριβάς. «Ἄν ἀμφιβάλλῃ τις ὅτι ἔχει καὶ ἡ πενία τὴν μεγαλοπρέπειάν της, ἅς ἐρωτήσῃ τὸ λογικόν του, τίνα κρίνει μεγαλοπρεπέστερον, τὸν μέγαν Ἀλεξάνδρον πέμποντα δωρεὰν εἰς τὸν Φωκίωνα ἑκατὸν τάλαντα, ἢ τὸν ἀποστρεφόμενον τὴν δωρεὰν τὰ τὴν Φωκίωνα.» Ἀπὸ τοῦ ἰανουαρίου 1825 μέχρι τῆς τελευτῆς του, ὁ Κοραῆς ἐπορίσατο τὸν βίον ἐξ ἐτησίου δανείου ἐπὶ τόκῳ 6%, θεθέντων ἐνεχρῶν τῆς βιβλιοθήκης καὶ τῶν ἐκδόσεων του. Ἐπὶ τῷ εὐφύμῳ ὀνόματι δανείου (ἵνα μὴ προσβληθῇ ἡ

φιλοτιμία τοῦ σεβαστοῦ γέροντος), ἐτέλεσαν τὸν ἔρπον τοῦτον πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Ζαννῆς Βλαστός ἀνὰ φράγκα 600 κατ' ἔτος, ὁ Ἰάκωβος Ῥώτας ἀνὰ 500, ὁ ἐν Τεργέστη Ἀμβρόσιος Στεφάνου Ῥάλλης, ἀνὰ 300, ὁ Ἀλέξανδρος Κοντόσταυλος ἀνὰ 300 καὶ πέντε ἢ ἕξ ἄλλοι Χίοι ἀνὰ ὀλιγώτερα ποσά. Ὁ μὲν Κοραῆς ἐνόμιζεν ὅτι ἐλάμβανε τὰ χρήματα ὡς δάνειον ἐπὶ ὑποθήκῃ τῶν βιβλίων καὶ τῶν ἐκδόσεών του, ἀλλ' οἱ γενηαῖοι τῶν χρημάτων δοτῆρες ἐγίνωσκον ὅτι τιμὴν καὶ δόξαν περιεποιοῦν πρὸς ἑαυτούς, τιμῶντες οὕτω τῆς Χίου τὸ καύχημα, τὸν μεγαλόφωνον καὶ μεγαλόφρονα κήρυκα καὶ ὑπέρμαχον τῶν δικαίων τοῦ ἐλληνικοῦ γένους.

Ἐνδιατρίψαντες περὶ τὴν πενίαν τοῦ Κοραῆ διὰ μακρῶν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ μικρότερον ἢ ὥστε νὰ μὴ ἐπανέλθωμεν, προϊόντος τοῦ λόγου, εἰς ἕτερα τῆς πενίας τοῦ ἀνδρὸς ἐπισόδια, ὀλίγου δεῖν ἐγενόμεθα ἐπιλήσμονες τοῦ χρηστοῦ Πρωτοψάλτου. Εἵπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἐκ τῶν ἀβλαβῶν τοῦ Δημητρίου Λῶτου ἐλαττωμάτων, ἦτο ἡ ἀπειρολογία, σὺν ταύτῃ δὲ καὶ ὁ ἀχώριστος αὐτῆς δορυφόρος, ἡ περισσολογία. Ἀφ' οὗ πολλοὶ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος λογίων, οὐχὶ σπανίως ἐπιλανθάνονται τοῦ φιλοσόφου Ζήνωνος τὸ παράγγελμα «οἱ δεῖ τὸν φιλόσοφον εἰς νοῦν ἀποβάπτοντα προσφέρεισθαι τὴν λέξιν» τίς θὰ ἐδικαιοῦτο νὰ κατακρίνῃ τὸν Πρωτοψάλτην ἐπὶ τῇ πολυλογίᾳ του; Ὁ Δημήτριος Λῶτος ἦτο ἐχθρὸς τῆς βραχυλογίας, ὅτε δὲ ἔγραφεν ἐπιστολάς, πᾶν ἄλλο εἶχεν ἐν νῷ ἢ νὰ μιμηθῇ τὸν Φωκίωνα, ὅστις, πρὶν ἀγορεύσῃ εἰς ἐπήκοον τῶν Ἀθηναίων, ἐσκέπτετο πῶς βραχύτερον καὶ λακωνικώτερον νὰ ἀγορεύσῃ. Ἐνίοτε ὁμοῦς ἡ ἀνεξάντλητος τοῦ Πρωτοψάλτου ἀδολεσχία καθίσταται ὀχληρὰ καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν ἀνεκτικώτατον φίλον τοῦ Κοραῆ. «Ἄν ἡ λογίότης σου δὲν συντέμῃ τὴν μωρολογίαν σου (γράφει πρὸς αὐτὸν γελῶν) ἐγὼ κινδυνεύω νὰ ἔλθω πάλιν αὐτοῦ τυφλός, καθὼς ἔφυγον». Δυστυχῶς ὁ Λῶτος, ἐν τῇ ἐπιστολογραφικῇ αὐτοῦ ζήσει, λησμονῶν ὅτι ὁ Κοραῆς στερεῖται καὶ τῶν ἀναγκαίων χρημάτων πρὸς ἀπότισιν τῶν ταχυδρομικῶν ἐξόδων, γράφει ἐπὶ χάριτος ὀγκώδους καὶ παχέος, οὕτω δὲ τὰ γράμματα του, προσλαμβάνοντα βάρος φακέλων, προσενοῦσι φρικὴν εἰς τὸν κενὸν ἔχοντα τὸ βαλάντιον Κοραῆ. «Μεταχειρίζου, πρωτοψάλτα μου, τὸ χαρτίον τῆς πόστας, ἦγουν τὸ λεπτόν, καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης· διότι δὲν μὲ συμφέρει νὰ γράψῃς τοσαύτην μωρολογίαν εἰς χαρτίον παχύ». Οὐ μόνον δὲ γράφει ὁ Πρωτοψάλτης σχοινοτενέστερον τοῦ δέοντος, ἀλλὰ καὶ ἐλληνίζει ἐπὶ τὸ ἀμαθέστερον

καὶ χυδαιότερον· τότε δὲ ὁ Κοραῆς ὑποδύεται σχῆμα φιλόφρονος καὶ ἐπεικοῦς διδασκάλου. «Ἐπειδὴ φαίνεσαι μιμητὴς τῶν καλῶν, λαμβάνω τὸ θάρρος νὰ σὲ παρακαλέσω νὰ διορθώσῃς μερικὰ παροράματα τῶν ἐπιστολῶν σου· τοιαῦτα εἶναι π. χ. τὰ «ἐγνόμησα» ἀντὶ τοῦ «ἐγέμισα» τὸ «ἐπῆγα» ἀντὶ τοῦ «ὑπῆγα» τὸ «ἔμην» ἀντὶ τοῦ «ἀλλὰ ἢ ὅμως» καὶ ἄλλα τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα ἀναγινώσκων, συγχωρῶ τὸν μακαρίτην Παγκράτιον, τὸν ἐφημέριον τῆς Σμύρνης· εἶχεν ὁ μακαρίτης δύο προτερήματα, νὰ λαλῇ καὶ νὰ γράφῃ εἰς τρόπον, ὥστε δὲν ἡδύνάτο τις νὰ τὸν καταλάβῃ μῆτε λαλοῦντα μῆτε γράφοντα». Ἡ ἑλληνίζουσα τοῦ Πρωτοψάλτου πολυγραφία ἡμιλλᾷτο λοιπὸν κατὰ τὴν σαφηνεῖαν πρὸς τὰ ἱερογλυφικὰ γράμματα τῶν αἰγυπτίων ἱερέων· ἀλλ' οὐδεὶς ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ἐξαντληθῇ τοῦ Κοραῆ ἡ μακροθυμία. «Ἵστερον ἀπὸ τοσαύτην μακράν σου σιωπὴν δὲν μὲ ἐφάνη πνιτὰπας· παράδοξον το νὰ λάβω μίαν ἐπιστολήν σου εἰς 22 σελίδας. Σὲ λέγω τὴν ἀλήθειαν, ἀφ' ὅ,τι ἐφοβούμην δὲν εἶναι μῆτε τὸ τρίτον, καὶ μὲ ἐπληροφόρησας ὅτι τὰ ἐλαττώματά σου συναυξάνουσι μὲ τὴν ἡλικίαν. Μακάριοι ὅσοι λάβωσι τὴν τύχην νὰ ἀναγινώσκωσιν ἐπιστολάς σου μετὰ 10 ἢ 15 ἔτη· καὶ μακαριώτατοι, πρὸς ὅσους γράψῃς ὀγδοηκοντούτης! Τὸ χερίστον εἶναι ὅτι ἀναγκάζομαι καὶ μὴ βουλόμενος νὰ σὲ μιμοῦμαι. Ἐδαπάνησα δύο ὁλοκλήρους ἡμέρας εἰς τὸ νὰ ἀναγινώσω τὴν ἐπιστολήν σου, καὶ, χρειᾶς ἔχω τοῦλάχιστον ἄλλων δύο ἡμερῶν διὰ τὴν ἀπόκρισιν». Πολλάκις ὁ Πρωτοψάλτης ποιεῖται χρῆσιν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του λέξεων τουρκικῶν, δι' ἧς ἀγανακτεῖ σφόδρα ὁ Κοραῆς. «Αὐτὴν τὴν τριεβάρβαρον λέξιν τὸ «πεσχέσιον» φυλάττου, ἀδελφέ, ἂν μὲ ἀγαπᾷς, μὴ μοῦ τὴν γράψῃς πλέον· ἀλλ' ἂντ' αὐτῆς λέγε «δῶρον»». Ἐάν τε ἀγανακτῇ ἔάν τε χαίρῃ, ὁ Κοραῆς φιλοτιμεῖται ἐκάστοτε νὰ ἐπιδείξῃ τὴν πρὸς τὸν Λῶτον εὐχαριστίαν του ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ σπουδάζων, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀνεπαχθῶς παίζων. «Ὅταν, ἀδελφέ, στοχασθῶ τοὺς κόπους ὅσους ἔλαβες καὶ λαμβάνεις κατὰ πᾶσαν στιγμὴν δι' ἐμέ, ἀνεκλάλητος εὐγνωμοσύνη περιέχει ὅλην μου τὴν ψυχὴν. Καὶ ἐπεθύμουν νὰ σὲ δώσω σημεῖα ἐναργέστατα αὐτῆς μου τῆς εὐγνωμοσύνης· νὰ σὲ εὕρω ἄρρωστον, ὅταν σὲ ἀνταμώσω καὶ νὰ λάβω τὴν τύχην νὰ σὲ θεραπεύσω. Αὕτη εἶναι εὐγνωμοσύνη ἀνήκουστος, καὶ τόσον παράδοξος ὥστε ἴσως σὲ κάμῃ καὶ νὰ βλασφημήσῃς. Μὴ ταράττεσαι ὅμως νὰ ζῇ ἡ ψυχὴ σου! Καλῆτερον νὰ λέγῃ τις τὰ πράγματα καθὼς τὰ αἰσθάνεται καὶ τὰ συλλογίζεται, παρὰ νὰ τὰ ἐπισκιάζῃ μὲ τὰς διαβολοσχερεμόνειας». Ὁ Πρωτοψάλτης, ὡς

φιλόφιλος ἄνθρωπος, ἔπεμπε πρὸς τὸν Κοραῖν οὐ μόνον ἀπεραντολόγους ἐπιστολάς ἀλλὰ καὶ μικρά τινα δῶρα, ἵσως διότι ἐφρόνει ὅτι διὰ τῶν μικρῶν δωρημάτων σώζεται καὶ συντηρεῖται συνήθως ἡ φιλία. «Μὴ μὲ πέμπης σουτζούκια καὶ μουστόπιττας· τὰ σῦκα μόνον θαυμάζονται ἐδῶ, πρωτοψάλτα μου! Ἥγάπουν νὰ ἔχω μερικά σῦκα ἕως τὸν σεπτέμβριον· ἀλλὰ περισσότερον ἡγάπουν νὰ ἔχω ταχινήν ἐπικουρίαν ἀργυρίων, διὰ νὰ πληρώσω τὰ χρῆματά μου καὶ νὰ τελειώσω ἐντελῶς τὰ μαθήματά μου.» Ὁ Κοραῖς, περισπώμενος ἐκ τῶν ἱατρικῶν αὐτοῦ σπουδῶν, ἀδηνουεῖ ἐνίοτε καὶ δυσανασχετεῖ. «Ἀδελφε μου, ἡ Κορισπονδέντζα σου εἶναι ἄχθος ἀνυπόφορον· περισσότερον κόπον δοκιμάζω νὰ σὲ γράψω μίαν ἐπιστολήν, ἀπ' ὅσον ἐδοκίμασα νὰ συνθέσω τὴν Θέσιν μου· καὶ διὰ μὲν τὴν Θέσιν μου ἔλαβον εἰς ἀμοιβὴν ἐπαίνους καὶ ἐγκώμια λαμπρά· ἀπὸ δὲ τὴν λογιότητά σου, Κύριε οἶδε, πόσα ἐνείδη καὶ πόσας κατηγορίας προσμένω.» Ὁ Κοραῖς ἦτο ὡς γνωστὸν ἀσπονδος τῶν τίτλων πολέμιος· ἐπιστέλλων ὁμῶς πρὸς τινα ἐν Σμύρνῃ ματαιόφρονα ἄρχοντα, ἡναγκάσθη νὰ ὑπογραφῇ «διδάκτωρ τῆς ἱατρικῆς, καὶ ἐταῖρος τῆς ἐν Μομπελλιέ Βασιλικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν» ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ὁ προμνημονευθεὶς ἄρχων, καταπλησσομένος ἐκ τῶν τίτλων, θὰ ἐλάμβανε μείζονα πρόνοιαν ὅπως εἰσπράξῃ χίλια γρόσια, ὀφειλόμενα αὐτῷ τῷ Κοραῖ. «Ἴσως σὲ φανῇ παράδοξον (ἔγραφε πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην) ὅτι συνειφύρῃς ὅλους μου τοὺς τίτλους εἰς τὴν ὑπογραφὴν αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς, ἐγὼ, ὅστις συνειθίζω νὰ μὴ γράφω μήτε τὸ ὄνομά μου. Ἀδελφε, ὁ «βίος ὑπόληψις» καὶ αὐτὴ ἡ ὑπόληψις, ἂν καὶ πολλάκις δὲν εἶναι πᾶρεξ καθαρὰ πρόληψις, κατέχει μάλιστα τοὺς πλουσίους καὶ δυνατοὺς· μήτε ἡ προκοπὴ σου μήτε τὰ προτερήματά σου ἰσχύουσι τόσον εἰς αὐτοὺς ὅσον οἱ τίτλοι σου. Τὸ πρᾶγμα χωρὶς ὄνομα δυσκόλως εὕρισκει ἀποδοχὴν καὶ δεξιῶσιν, τὸ δὲ ὄνομα χωρὶς τὸ πρᾶγμα πολλάκις εὐτυχεῖ· καὶ ὅστις ἔχει καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα περισσότερον κατορθοῖ μὲ τὸ ὄνομα ἢ μὲ τὸ πρᾶγμα.»

Τὰς ἐπιστολάς τοῦ Κοραῖ, ἅμα κομιζόμενος ὁ Πρωτοψάλτης ἀνεγίνωσκεν μεγάλη τῇ φωνῇ εἰς ψυχγωγίαν τῶν πολλῶν φίλων του. Τοῦτου ἕνεκα παρεκάλει ἐκάστοτε τὸν ἐν Μομπελλιέ φίλον νὰ γράφῃ περίεργα ἀνέκδοτα καὶ χαριτίας δηλ. «νοστιμάδας». «Μὲ ζητεῖς νοστιμάδας· δὲν ἤξεύρω τί ἐννοεῖς μὲ αὐτό· ἂν ζητῇς βωμολοχίας, τὰς ὁποίας οἱ Χῖοι ὀνομάζουσι «μετριάσματα», θαυμάζω τὴν αἴτησίν σου· καὶ πότε λοιπὸν μ' ἐγνώρισας βωμολόχον; Ἀλλὰ καὶ ἂν ἤμην ποτὲ τοιοῦτος, ἡ

ήλικία καὶ αἱ συμφοραὶ ἔπρεπε νὰ μὲ διορθώσωσι· πρόσμενε ἀκόμη ὀλίγους χρόνους, καὶ τότε θέλει ἰδῆς εἰς ἐμὲ ἄλλας νοστιμάδας καὶ ἄλλα μετριάσματα, ἤγουν τὰ κοινῶς ξεμωράματα. Παραδείγματος χάριν, δὲν εἶναι ξεμώραμα εἰς τὴν λογιότητά σου (μὲ ἔλον ὅτι ἡ ἡλικία σου εἶναι ἀκόμη μακρὰν ἀπ' αὐτὸ) τὸ νὰ ἀναγκάσῃς τὸν καλὸν Δοτόρον νὰ σὲ μεταφράσῃ τὸ πονημάτιον «περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἱατροῦ;» Τί θέλει σὲ ὠφελήσῃ αὐτὸ, νὰ ζήσῃς! ἂν ἦτο καὶ «περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ψάλτου» εἶχες δίκαιον.» Ὁ Κοραῆς ὑπαινίσσεται ἐνταῦθα τὴν περὶ τοῦ «ἵπποκρατικοῦ ἱατροῦ» λατινικὴν διατριβὴν του, ἧς μετάφρασιν ἠτήσατο ὁ Πρωτοψάλτης. Ὡς εἰ μὴ ἤρκει δὲ ἡ ἀτελευτήτος ἀλληλογραφία, ἤτει ὁ Λῶτος ὡς ἐφόλκιον καὶ μεταφράσεις ἱατρικῶν διατριβῶν ὅπως δι' αὐτῶν παρασκευασθῇ εἰς τὴν φαρμακολογίαν! «Τὸ τεταρτημῆριον τοῦ ἔτους ἐξοδεύω εἰς τὸ νὰ ἀναγινώσκω τὰς ἐπιστολάς σου καὶ νὰ ἀποκρίνωμαι· μόλις φθάνω εἰς τὸ τέλος καὶ λησμονῶ τὴν ἀρχήν, καὶ τότε χρειὰ δευτέρας ἀναγνώσεως καὶ πολλάκις τρίτης· καὶ τί ἀκολουθεῖ ἐκ τούτου; ἀμελῶ πολλάκις τὰ πλέον ἀναγκαῖα καὶ ὀφειλόμενα.» Ἀλλὰ καὶ οὕτως, ὁ Κοραῆς δὲν ἠδύνατο νὰ ζῇ ἔρημος τοιούτου φίλου ὅσος ὁ Λῶτος. Ἐκ τῶν σπανίων ὥρεων ὅσας ἐπεδᾷφιλεύσατο αὐτῷ ἡ Θεία Πρόνοια ἦτο πρὸς αὐτὸν καὶ ὁ φίλτατος Πρωτοψάλτης· ὅτε δὲ εἶδε καθ' ὕπνου ὁ Κοραῆς ὅτι ὁ Λῶτος ἐμελλε νὰ ἀναβῇ εἰς τὸν οὐρανὸν, διὰ τῆς βίας ἀποσπᾷ αὐτὸν ἐκ τῆς πλάστιγγος, ἀναβοῶν περιπνεύσας «ἂν ὁ Πρωτοψάλτης ἀνέλθῃ εἰς τοὺς οὐρανοὺς, τί ἔχω νὰ γίνω ἐγὼ χωρὶς τῆς λογιότητός του;» «Ὅτι τὰ γράμματα τοῦ Κοραῆ ἀναγινώσκονται ὑπὸ τοῦ Πρωτοψάλτου ἐν μέσῳ πολυπληθοῦς Σμυρναίων ὁμηγύρεως, εἶναι ἀληθῶς ἀνάμυστον καὶ μέχρι τινὸς ἀπρεπές, προξενεῖ δὲ καὶ ἐνόχλησιν πρὸς τὸν ἀνεπιδείκτως καὶ ἀθορύβως ἐπιστολογραφοῦντα τρόφιμον τῆς ἐν Μομπελλιῇ ἱατρικῆς σχολῆς. «Φαίνεται μοι νὰ σὲ βλέπω, ἀδελφέ μου, μὲ τὸ τζιμποῦκι εἰς τὸ στόμα, περικυκλωμένον ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους τζιμπουκοφοροῦντας ὡσάυτως, εἰς μίαν ὀμίχλην πυκνοτάτου καπνοῦ ἀναβαίνουσιν ἀπὸ τοὺς λουλάδες καὶ καταμαυρίζουσιν τὸ στέγνωμα τῆς οἰκίας, δημηγοροῦντα, ἀναγινώσκοντα, ἀγαλλιώμενον ἐπὶ τοῖς παροῦσι, προλέγοντα τὰ μέλλοντα. Αὐτῇ, ἀδελφέ μου, εἶναι μία ἀληθὴς κωμωδία, εἰς τὴν ὁποίαν κωμωδεῖς τὸν φίλον σου, νομίζων ὅτι τὸν ἐπαινεῖς. Κάμε το διὰ τὴν ἀγάπην ἡμῶν! Φίλε μου ἄλλην φορὰν μὴν ἀναγινώσκῃς τὰς ἐπιστολάς μου τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς σου· ἄλλο δὲν ἔλειψε παρὰ νὰ τὴν τονίσῃς καὶ νὰ τὴν ψάλῃς ἐπ' ἐκκλησίας εἰς τὸν

δρθρον, ἀντὶ τοῦ πολυελαίου· αὐτὸ βέβαια ἤθελεν ἦτο πολὺ κωμικώ-
τερον.» Ἡ πολυλογία τοῦ Πρωτοψάλτου εἶναι νόσημα μεταδοτικόν, διότι
καὶ ὁ Κοραῆς πολλάκις ἀναγκάζεται, χάριν τοῦ φίλου του, νὰ γράφῃ
διὰ μακρῶν. «Πολλὰ ἐμωρολόγησα εἰς ταύτην μου τὴν ἐπιστολήν· ἀλλὰ
τί νὰ κάμω; οἱ πρωτοψάλται τῆς Σμύρνης δὲν ἀγαποῦσι τὸν λακωνι-
σμόν.» Ἡ φιλομάθεια τοῦ Λώτου εἶναι ἀναμφισβήτητος, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον
ἀρέσκειται πάντοτε ὁ αἰδοῦς τῆς Σμύρνης νὰ ἐλληγνίζῃ σχολιῶς καὶ ἀ-
φιλοκάλως· τοῦτο δὲ τὸ κακὸν φέρει εἰς δεινὸν πειρασμὸν τὴν ἐλεγ-
κτικὴν τοῦ Κοραῆ διαθέσιν. «Ἐπειδὴ περὶ ἐπιστολῶν ὁ λόγος, μὲ συγ-
χωρεῖς νὰ σὲ ἐλέγξω ὀλίγον, ὅτι δὲν ἐδιόρθωσας ἀκόμη τὸ ὕφος σου
καθὼς ἔπρεπε, μὲ ὅλον ὅτι (σὲ λέγω τὴν ἀλήθειαν) γράφεις πολλῶ
καλλιώτερον ἀπὸ πολλοὺς σπουδαίους ἢ τοιοῦτους νομιζομένους. Ἄν
εἶχες ὁμῶς περισσοτέρην προσοχήν, ἂν δὲν εἶχες τοσαύτας ἀσχολίας τῆς
ἐορτῆς σου, τῶν τέκνων, τῆς συζύγου σου, τῶν γειτόνων σου, τῶν φίλων
σου, ἐν ἐνὶ λόγῳ, ὅλης τῆς πόλεως, πλὴν τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἑ-
βραίων, ἤθελες γράφει ἀσυγκρίτως δρθότερα· δὲν εἶναι ὁ λόγος μου
περὶ τῆς δρθογραφίας, ἀλλὰ τὸ ἀξιολογώτερον, περὶ τοῦ ὕφους. Ὅχι,
φίλε μου, ὅτι φαντάζομαι νὰ γράφω καλὰ, καθὼς νομίζεις, ἀλλ' ὅτι
ἐκοπίασα περισσότερο ἀπὸ τὴν λογιστητά σου καὶ διὰ τὴν ἀρχαίαν καὶ
διὰ τὴν σημερινὴν τῶν Ἑλλήνων διάλεκτον. Ἰδοὺ λοιπὸν ἀποτολμῶ νὰ
σὲ σημειώσω ὀλίγα ἀπὸ τὰ πολλὰ, καὶ ἂν εὐχαριστήσαι εἰς αὐτάς τὰς
φιλικάς μου παιδαγωγίας, εἰς τὸ ἐξῆς θέλει σὲ γράφω περισσότερα·
αὐτὰ εἶναι ὡφελιμώτερα ἀπὸ τὸ μανιφέστον τῆς Ῥωσσίας.» Ὁ Πρωτοψάλτης
ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον δῆθεν ἀλλὰ προδήλως ἐπὶ τὸ ἀμαθέστερον ἔ-
γραφε «διατί» ἀντὶ τοῦ «διότι», «εὐρήκα» ἀντὶ «εὕρηκα», «ἀνωφελὴν
καὶ δυστυχὴν» ἀντὶ «ἀνωφελῆ καὶ δυστυχῆ», «αὐταῖς ἢ ἀπόκρισεις»
ἀντὶ «αὐταῖ αἱ ἀποκρίσεις», «νὰ κάμωμεν» ἀντὶ «νὰ κάμωμεν», «ἡ-
μουν» ἀντὶ «ἡμην». Ὁ Κοραῆς μετὰ φίλιου καὶ συγγνωμονικῆς μα-
κροθυμίας πειρᾶται νὰ διορθώσῃ τὰς λεκτικὰς τοῦ ἐλληγνίζοντος Λώτου
ἀτασθαλίας. «Τὸ «σοὶ ἔγραψα» εἶναι ἐλληνικώτερον καὶ ἴσως διὰ τοῦτο
τὸ μεταχειρίζεσαι· τοῦτο θέλει σὲ φανῇ ἴσως παραδοξόν. Ἐπιθυμητὸν
ἦτο βέβαια νὰ κখনίσωμεν τὴν κοινὴν ἡμῶν διάλεκτον ἀπαρραλλάτως
κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἐλληνικῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον,
πρέπει λοιπὸν τόσον νὰ προσεγγίζωμεν εἰς αὐτήν, ὅσον συγχωρεῖ τὸ
ἔθος· καὶ τὸ ἔθος δὲν συγχωρεῖ πάρεξ ὅσα δὲν μακρύνονται πολὺ τῆς
κοινῆς ἀκοῆς καὶ τῆς σαφηνείας, δηλαδὴ πρέπει νὰ λαλῇ τις ὅχι μόνον

σοφῶς ἀλλὰ καὶ σαφῶς· τοῦτο οὔτε ὁ Εὐγένιος ἠδυνήθη νὰ φυλάξῃ ἐν πᾶσιν, ἀλλὰ μίσγει πολλάκις τὰ ἑλληνικώτατα μὲ τὰ βάρβαρα.» Ὑποφαίνονται ἤδη ἀπὸ τοῦδε αἱ περὶ τῆς καθάρσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἰδιώματος δόξαι τοῦ Κοραῆ· ἀλλ' ὁ Δημήτριος Λώτος καθίσταται ἀφόρητος ἐν ταῖς ἀνορθογραφίαις, καὶ μάλιστα ὅποτε διηγεῖται τὰ βάσανά του. «Διατί γράφεις «νοσοκομεῖου»; διατί μὲ περισπωμένην νὰ ζῇ ὁ Δημήτριός μου; διατί μὲ δύο σ; τὸ νοσοκομεῖον, τοῦ νοσοκομείου. «Καὶ ἀντίς διὰ νὰ λάβω καμμίαν ἀμοιβὴν κτλ.» Ἐγεις δίκαιον, ψάλτα μου, ἀλλὰ καὶ ὁ Χριστὸς ἔλαβεν ἀντί τιμῆς αἰσχύνῃν· ἐπειδὴ λοιπὸν δὲν δύνασαι νὰ λάβῃς τὸ δίκαιόν σου εἰς τοῦτον τὸν ἀδίκον κόσμον, σπούδασε καὶ νὰ γράφῃς ὀρθὰ «καὶ ἀντί τοῦ νὰ λάβω καμμίαν κτλ.» Ἐλπίζω ὅτι δὲν θέλει σὲ κακοφανεῖ ἡ τόλμη τὴν ὁποίαν ἔλαβον νὰ σὲ διορθώσω. Ἀμποτε νὰ εἶχον καὶ ἐγὼ κανένα φίλον διορθωτὴν τῶν ἰδικῶν μου μεγάλων καὶ πολυαριθμῶν σφαλμάτων. Ἄν εἶχον καιρὸν, ἤθελε σὲ γράψω μίαν γραμματικὴν ὁλόκληρον καὶ τότε δὲν εἶχες πλέον χρεῖαν ἐμοῦ, μῆτε ἤθελε παραπονεῖσαι, ὅτι δὲν καταλαμβάνεις τὰ συγγράμματα μου (δηλ. τὰς λατινικὰς θέσεις καὶ ἰδίως τὴν Médecine Clinique). Ἄν ἤξευρες, φίλε, πόσον ἐγὼ λυπούμαι, καὶ πόσῃ ἀτυχίαν νομίζω, νὰ κοπιᾶζω εἰς τοὺς ἀλλοτρίους, εἰς καιρὸν ὅταν ἦτο δυνατόν καὶ δίκαιον νὰ προσφέρω τὰς ἀπαρχὰς τῶν κόπων μου εἰς τοὺς ὁμογενεῖς μου, ἂν οἱ ὁμογενεῖς εἶχον ζῆλον ἀληθῆ τοῦ καλοῦ, καὶ ἂν ἤξευρον πόθεν ἔπρεπε νὰ καίμωσι τὴν ἀρχήν· μὲ ὅλον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἀπελπιζώμεθα. Ἀλλὰ χ κ ε ρ ί μ! λέγω καὶ ἐγὼ, ἐπειδὴ τὸ μεταχειρίζεσαι καὶ ἡ λογιότης σου, λησμονήσας, ὡς φαίνεται, ὅτι ἡ γλῶσσά σου ἔχει τὸ ἔχει ὁ Θεός, πολλὰ ἡδύτερον εἰς τὴν ἀκοήν ἀπὸ τὸ τρισβάβρυχρον Ἀλλὰ χ κ ε ρ ί μ.» Ἐνίστε μακρὸς παρήρχετο χρόνος, ὁ δὲ Κοραῆς οὐδεμίαν ἐλάμβανεν ἐπιστολήν παρὰ τοῦ φίλου του Πρωτοψάλτου· ἐπὶ τούτῳ δὲ σφόδρα ἐδυσανασχέτει, διότι, κατὰ τὴν μόνωσιν αὐτοῦ ἐν Μομπελλιέ, αἱ βαρύσταθμοι τοῦ Λώτου ἐπιστολαί, ἔστω καὶ παρὰ πάντας τοὺς κανόνας τῆς γραμματικῆς τέχνης συντεταγμέναι, ἦσαν ἐκ τῶν τερπνοτάτων τοῦ Κοραῆ ἀπολαυσμάτων. «Ἐλαβον τέλος πάντων, πρωτοψάλτα μου, τὴν ἐπιστολήν σου μετὰ ἑξ σχεδὸν μηνῶς ἀφοῦ τὴν ἔγραψες, καὶ τοῦτο, διότι τὸ πλοῖον, εἰς τὸ ὁποῖον τὴν ἐφόρτωσες, ἐναυάγησεν εἰς τοὺς αἰγιαλοὺς τῆς Ἰσπανίας. Δὲν ἤξεύρω ἔπειτα τίνι τρόπῳ (βέβαια διὰ θαύματος) ἐσώθη ἀπὸ τὸν βυθισμόν ἡ ἐπιστολή σου, ἂν καὶ βαρυτέρα ἀπὸ μίαν βάλαν βαμβακίου.» Ὁ Πρωτοψάλτης ἡσθάνετο

*

πολλάκις κνησμούς φιλαυτίας, διαθρυπτόμενος δὲ ἐκ τῶν εὐτραπέλων τοῦ Κοραῆ φιλοφρονήσεων, ἐνόμιζεν ἐκυτὸν ἔμπειρον τῶν ἑλληνικῶν λόγων. Πλέον ἢ ἅπαξ ἠρώτησε περὶ τούτου τὸν Κοραῆν. «Δύναμαι νὰ σὲ εἶπω χωρὶς κολακείαν (ἀποκρίνεται οὗτος) ὅτι γράφεις ἀσυγκρίτως εὐφραδέστερον ἀπὸ πολλοὺς σπουδαίους· μὲ ὅλον τοῦτο μὴ φαντασθῇς ὅτι ἐφθασες εἰς τὸ ἄκρον· ἔχεις ἀκόμη πολλὰ σφάλματα, τὰ ὅποια χρειάζονται διόρθωσιν. Παραδείγματος χάριν, σὲ εἶπα μυριάκις, ἂν δὲν λανθάνωμαι, νὰ μὴ μεταχειρίζεσαι τὸ ὅπου μήτε εἰς πράγματα μήτε εἰς πρόσωπα, ἀλλὰ μόνον εἰς τόπον ἢ καιρόν. Ἄν εἶχα καιρόν, ἤθελα συνθέσειν μίαν γραμματικὴν τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης, διὰ νὰ σὲ τὴν πέμψω ἀντιδωρὸν τῶν πολλῶν κόπων, ὅσους ὑπέφερες καὶ ὑποφέρεις καθ' ἐκάστην ἡμέραν καὶ ὥραν δι' ἐμέ.»

Ἀλλὰ τὸ εὐτερπέστατον τοῦ Λώτου ἰνδαλμα ἦτο ἴσως ἡ ἵδρυσις φαρμακείου. Χάριν τῶν φαρμάκων θὰ ἔπεμπεν εἰς κόρακας πᾶσαν τὴν ψαλτικὴν του τέχνην, ἐν ᾗ ὑποφέρει τοσαύτας καὶ τηλικαύτας περιφρονήσεις. Παρακαλεῖ καὶ ἱκετεύει τὸν Κοραῆν νὰ ἐπανέλθῃ ὅσον τάχιον εἰς τὴν πατρίδα. «Πολλάκις ἀναστενάζω, πρωτοψάλτα μου, στοχαζόμενος τὸν ἐαυτόν μου ὡς ἐξόριστον ἀπὸ τὴν πατρίδα μου· καὶ ποῖαν πατρίδα; παρὰδεισον ῥέοντα μέλι καὶ γάλα, ἂν τὴν συγκρίνης μὲ τοὺς ἀγρίους τούτους τόπους, εἰς τοὺς ὁποίους, τοὺς δέκα μῆνας τοῦ ἔτους, κυριεύουσιν αἱ βροχαί, καὶ εἰς τοὺς δύο ἢ ἀνωμαλία τοῦ καιροῦ· κλαίω τὴν δυστυχίαν τοῦ γένους, δδύρομαι τὴν ἀμάθειαν, εἰς τὴν ὁποίαν κατηντήσαμεν οἱ ἀπόγονοι τῶν θαυμαστῶν, τῶν ὄντως σοφῶν καὶ ἀγχιουστᾶτων Ἑλλήνων. Ἀλλ' εἰπέ με τί νὰ κάμω κατὰ τὸ παρὸν αὐτοῦ; Ἐχω τόσην ὕλην συνηθροισμένην μὲ κόπους ὑπερβολικοὺς, μὲ πολλὰς ἀγρυπνίας, μὲ φθορὰν αὐτῆς μου τῆς υἱείας· ὅταν αὐτοῦ ἔλθω, ὅλοι αὐτοὶ οἱ κόποι ἐματαιώθησαν, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐμβῇ εἰς τὰξιν τοσαύτη ὕλη χωρὶς βοήθειαν βιβλίων· ἐνόσω εἶμαι ἐδῶ, εἶναι ἐλπίς νὰ κάμω τίποτε καὶ πρὸς ὠφέλειαν καὶ πρὸς τιμὴν τοῦ γένους. Ἄν οἱ Ῥωμαῖοι ᾔθευραν τί εἶναι εἰς αὐτοὺς ὠφέλιμον ἀλλὰ δὲν θέλω οὔτε μὲ πρέπει νὰ λαλῶ περισσότερα· ἐδῶ, ὅταν ἴδωσιν ἄνθρωπον ἱκανὸν νὰ κατορθώσῃ τίποτε, τὸν ἐνισχύουσι, τὸν συμβουλεύουσι, τὸν βοηθοῦσιν». Ἀλλ' ὁ Πρωτοψάλτης οὐδαμῶς διαλείπει καὶ δι' ἐλέγχων παρακελεύόμενος τὸν Κοραῆν νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὰ ἴδια. «Μὲ θλίβεις (ἀποκρίνεται οὗτος) χωρὶς ἔλεος καὶ μὲ ἐλέγχους περὶ τῆς πολυχρονίου διατριβῆς μου εἰς τὴν Γαλλίαν. Ἄς εἶσαι βέβαιος, καὶ βεβαίωσέ ἔλους μου τοὺς

φίλους καὶ συγγενεῖς, ὅτι ἔχω ὀλίγην ὑπόληψιν διὰ ἓνα ἔστις δὲν ἀγαπᾷ τὴν πατρίδα του. Ἀλλ' αὐτὴ τῆς πατρίδος ἡ ἀγάπη μὲ ἀναγκάζει νὰ μακρύνω τὴν ἐνταῦθα διατριβήν μου, ἐπειδὴ ἐδῶ ὁ σπουδαῖος εὕρσκει ὅλα τὰ πρὸς συγγραφὴν ἀναγκαῖα ἐργαλεῖα, καὶ αὐτοῦ δὲν εὕρσκει τίποτε. Ἄν ἦμην νεώτερος, ἴσως ἐδύνασο νὰ ὑποπτευθῇς ὅτι αἱ ἡδοναὶ τῆς Εὐρώπης μὲ κρατοῦσιν ἐδῶ, ἀλλὰ δι' ἐμὲ δὲν ἔμεινε πλέον ἄλλη ἡδονὴ παρὰ τὴν ἡδονὴν τῆς σπουδῆς». Ἐφ' ὅσον δὲ ἐσπούδαζε καὶ ἐπόνει περὶ τὰ γράμματα, ἐπὶ τοσοῦτον παρεθίγετο καὶ ἐπυροῦτο ἡ ἀκραιφνὴς ἐλληνικὴ αὐτοῦ συνειδήσις. Ὁ ἐξουθενισμὸς τοῦ πολυπραθοῦς καὶ κακοδαίμονος τῶν Ἑλλήνων γένους ἦτο τὸ λυγρότατον ἔλκος τῆς πολυτλήμοις τοῦ Κοραῖ καρδίας. «Ἄ ταλαίπωροι Γραικοί! (ἔγραφε παρηγορῶν τὸν Πρωτοψάλτην, θρηνοῦντα καὶ ὀλοφυρόμενον, ὅτι ὑφίσταται παντοίας καταδρομὰς καὶ κινδυνεύει νὰ ἀποβῇ τὸ πρωτοψαλτικόν του ἀξίωμα) εἰς ποίαν ἀθλίαν κατάστασιν κατήντησαν; Δὲν ἔχουσιν ἄδικον οἱ Εὐρωπαῖοι νὰ μᾶς ὀνειδίξωσι καὶ νὰ μᾶς ἐξουθενώσι. Τί κακὸν ἦτο τοῦτο; οἱ ἀπόγονοι τοῦ Μιλτιάδου καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους, τῶν ὁποίων μόνων τὸ ὄνομα ἔτρεμαν οἱ δυνατοὶ τῆς γῆς, ἐξητελείσθημεν τόσον ὥστε νὰ κλίνωμεν τὸν αὐχένα ἄνευ ἀντιλογίας εἰς ἀνθρωπίσκους, τῶν ὁποίων τὸ ἐπάγγελμα, ἂν ἦτο τὸ γένος εἰς τὴν πάλαι του δόξαν, ἦθελεν εἶναι ἀχθοφόρων ἢ κεβρεκτζίδων; Λάβε το, φίλε μου, ὡς ἀπόφασιν· ἐγυμνώθημεν οἱ ταλαίπωροι ἀπὸ ὅλα, καὶ θέλει μείνωμεν γυμνοὶ ἐν ὅσῳ ἐξουσιαζόμεθα. φεῦ παρὰ τίνων;»

Κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, οἱ Ἕλληνες, ὑπὸ τὸ καταθλιπτικὸν βῆρος δυσφορήτου ζυγοῦ, ἔστρεφον εὐέλπιδες τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν ὁμόδοξον ἐπικράτειαν, ἐκ ταύτης καὶ μόνης προσδοκῶντες τῶν συμφορῶν τῶν τὸν κουφισμὸν. Οἱ κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμοι τῆς Αἰκατερίνης ἐνέπλησαν τοὺς πολυπαθεῖς Ἕλληνας φαιδρῶν ἐλπίδων. Τὸ πολυθρύλητον «ἐλληνικὸν σχέδιον» τῆς μεγάλης Αὐτοκρατορίας, τὰ ἄθλα τοῦ Ποτέμκιν καὶ τοῦ Σουβάρωφ ἐξῆψαν τὴν φαντασίαν τῶν ὑποδούλων χριστιανῶν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ πεπαιδευμένοι καὶ ἰδιωτὰ ἐρρέμβοντο ἐν εἰδώλοις καὶ σκιαῖς, προσδεχόμενοι πάντες ἐκ Κρεμλίνου τῆς περιποθήτου ἐλευθερίας τὸ σύνθημα. Ὁ μὲν Πρωτοψάλτης μεστὸς ποιητικοῦ οἷστρου ἐρρώσιζεν ὅλην τὴν ψυχὴν ὅπως ἐρρώσιζον τότε πάντες οἱ ἄλλοι Ἀνατολῆται, ὁ δὲ λογικὸς καὶ νηφάλιος Κοραῖς δὲν ἦτο μὲν τῶν Ῥώσων ἐχθρὸς, ὑπόπτειεν ὅμως ὅτι τῶν Κοζάκων ἡ ὀρθοδοξία εἰς πᾶν ἄλλο ἀπέβλεπεν ἢ εἰς τοῦ ἐλληνικοῦ γένους τὴν ἀπελευθέρωσιν. Τὰ

ἀνδραγαθήματα τοῦ Λάμπρου Κατζώνη συνεκίνησαν ἐκ βάθρων τὴν φιλόπατριν τοῦ Κοραΐ ψυχὴν. «Γράψον με (παρεκάλει τὸν Πρωτοψάλτην) περὶ τοῦ Λάμπρου ὅσα νέα μάθης, καὶ μάλιστα ἂν ᾔῃαι ἀληθές ὅτι αὐτὸς εἶχε σταθῆν πρὸ τοῦ πολέμου καφετζῆς ἐν Λιβόρνῳ· διότι, ἂν αὐτὸ ᾔῃαι ἀληθές, ποῦ ἔμεινε πλέον ἢ συκοφαντία τοῦ ἀναισχύντου Παυίου; Ἄν οἱ καφετζίδες τῶν Γραικῶν γίνονται Θεμιστοκλεῖς καὶ Μιλτιάδαι, τί δὲν δύνανται νὰ πράξωσιν οἱ Πρωτοψάλται;» Ὁ Παῖος οὗτος εἶναι ὁ περιβόητος Corneille de Pauw, ὁ ἐκδὸς κατὰ τὴν παρελθούσαν ἑκατονταετηρίδα «φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας» ἐν αἷς καθάπτεται τῶν Ἑλλήνων σφοδρότερον καὶ πικρότερον τοῦ δέοντος. Πλήρης ὀργῆς ὁ Κοραῆς γράφει πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην. «Καταγίνομαι κατὰ τὸ παρὸν εἰς ἓνα ἑλληνογαλλικὸν σύγγραμμα, εἰς τὸ ὅποιον ἔχω σκοπὸν νὰ τρίψω (ἀλλὰ νὰ τρίψω ἰσχυρὰ) τὸ ἀναιδὲς πρόσωπον τοῦ γερμανοῦ σοφιστοῦ, τοῦ Παυίου, διὰ τὰς φρικτῶδεις συκοφαντίας, ὅσας ἐξέφρασε κατὰ τοῦ δυστυχοῦς γένους τῶν Γραικῶν, καὶ νὰ τὸν πληροφορήσω ὅτι εἰς τὸ τέλος τοῦ 18 αἰῶνος, μετὰ μίαν θεινὴν αἰγμάλωσιν τεσσάρων σχεδὸν ἑκατονταετηρίδων, εὐρίσκονται ἀκόμη μεταξὺ τῶν Γραικῶν ἄνθρωποι, ἱκανοὶ καὶ νὰ συγγράψωσι καθῶς καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι καὶ νὰ ἀνασκευάσωσι τὰς φλυαρίας ἐνὸς τερατολόγου σοφιστοῦ. Φοβούμενος μὴν ἀποθάνω πρὶν νὰ τελειώσω αὐτὸ τὸ σύγγραμμα καὶ νὰ ἐκδικήσω τὸ γένος μου (ταύτην τὴν ὥραν, φίλε μου, βέουσι τὰ δάκρυά μου ποταμηθὸν ἀπὸ τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὸν διακαῆ πόθον τῆς ἐκδικήσεως) ἔγραψα ἓνα μικρὸν ὑπομνημάτιον καὶ ἔκαμα νὰ τὸ τυπώσωσι μὲ τὸ ὄνομά μου εἰς μίαν φιλολογικὴν ἐφημερίδα». Περὶ τοῦ πονηματίου τούτου θὰ γίνῃ λόγος ἐν τοῖς ἔπισθεν, ἄλλως τε καὶ διότι τὰ περὶ τοῦ Παυίου γεγραμμένα ἀνάγονται εἰς τὸ δεύτερον τῆς προκείμενης πραγματείας κεφάλαιον. Δὲν στηλιτεύει δὲ ὁ Κοραῆς μόνον τὸν Παῖον, ἀλλὰ ψέγει ἐλαφρῶς καὶ τὸν θιασώτην τῶν Μοσχοβιτῶν Πρωτοψάλτην. «Φοβεῖσθαι μὴ σὲ κατηγορήσω ὡς φιλόρῳσσον. Ἀγάπα τοὺς Ῥώσους ὅσον θέλεις, εἰς αὐτὸ δὲν ἐναντιοῦμαι. Τοῦτο μόνον φοβοῦμαι ὅτι ἡ λογιότης σου κρίνεις καὶ ἐλπίζεις τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων, ὡς τὴν κρίνει ὁ κοινὸς λαός. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς Γραικοὺς τὴν σήμερον προσμένουσιν ἐπιθυμητικῶς τὴν ἐλευθερίαν, ὅχι διὰ νὰ σοφισθῶσι καὶ νὰ ἀλλάξωσι τὰ δουρικὰ καὶ βάρβαρα ἥθη εἰς χρηστὰ, ὅχι διὰ νὰ ἔχωσι ποιμένας ἀληθινούς μιμητὰς τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀξιωθῶσι νὰ ἀκούσωσι τὴν λειτουργίαν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας, διὰ νὰ ὑπάγωσι μὲ περισστέραν εὐκολίαν εἰς

τὴν Παλαιστίνην, ὥς νὰ μὴ ἦτον ἡ λειτουργία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς τόσον καλὴ ὅσον καὶ ἡ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὡσὰν νὰ ἑκατοῖκει ὁ Θεὸς ἐν χειροποιήτοις, ὡσὰν νὰ ἤρεσκεν εἰς αὐτὸν ἄλλη προσκύνσεις καὶ λατρεῖα, παρὰ τὴν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, ὡσὰν τέλος πάντων τὸ αἰσχρὸν καὶ τουρκικὸν ὄνομα τοῦ χατζή, ἀρμόδιον εἰς μόνους τοὺς προσκυνητὰς τοῦ Μωάμεθ, νὰ ἦτον ἀναγκαῖον καὶ εἰς τοὺς προσκυνητὰς τοῦ Χριστοῦ. Ὅσον διὰ τοὺς Ῥώσους, τοὺς ἀγαπῶ καὶ ἐγώ, καὶ ἴσως περισσότερον ἀπὸ τὴν λαγιότητά σου, ἀλλὰ πῶς καὶ τίνι τρόπῳ τοὺς ἀγαπῶ, δὲν εἶναι καιρὸς κατὰ τὸ παρὸν νὰ τὸ ἐξηγήσω». Νοεῖται οἰκοθεν ὅτι ὁ Κοραῆς ἀγαπᾷ μέχρι τινὸς τοὺς Ῥώσους ὡς πολεμίους καὶ ἐχθροὺς τῶν Τούρκων, οὐχὶ ὅμως καὶ ὡς ἐπιδόξους κληρονόμους ἢ ἀνακληρωτὰς τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Δυστυχῶς, ὁ τοῦ Πρωτοψάλτου φιλοῤῥωσισμὸς οὐδὲν ὠφελεῖ, ὁ δὲ Κοραῆς, λυπούμενος δι' ὅσας ὑφίσταται ὁ φίλος του ἀδίκους καταδρομὰς, πέμπει συστατικὰ ὑπὲρ αὐτοῦ γράμματα γάλλων γνωρίμων πρὸς τὸν ἐν Σμύρνῃ πρόξενον τῆς Γαλλίας, προτρέπει δὲ τὸν Πρωτοψάλτην νὰ προσφέρῃ καὶ αὐτὸς ἐνίοτε μικρὰ δῶρα πρὸς τὸν πρόξενον, παροξύνων οὕτω τὸν προστατευτικὸν ἐκείνου ζήλον. «Ἐνθυμήσου, πρωτοψάλτα μου, πόσα δῶρα ἔδωκας ματαίως, ἀναγκαζόμενος, εἰς τοὺς κατὰ καιρὸν ἐπισκόπους τῆς Σμύρνης. Καὶ τί σὲ ἀνταπεδῶκαν δι' αὐτά; Ἀντὶ τιμῆς αἰσχύνῃ οἱ ἀσυνεῖδῆτοι, ἀντὶ ἀγάπης ἐχθραν ἄσπονδον, καὶ ἀντὶ προστασίας καταδρομῆν καὶ ἐπονεῖδιστον ἔξωσιν ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμά σου». Ὁ δὲ δύστηνος Πρωτοψάλτης ἐκόμιζεν ὡς ἱκέτης εἰς τὸ γαλλικὸν προξενεῖον τὰ τῶν φίλων τοῦ Κοραῆ ἐπικουρικὰ γράμματα, δι' ὧν καὶ μόνων ἤλπιζε νὰ προφυλάξῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς καταδικωτικῆς μνησικαχίας τῶν ὁμογενῶν καὶ ὁμοδόξων ἐπισκόπων!

Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐνδοτέρω, εἶναι θησαυρὸς ἀνεξάντλητος οὐ μόνον χαριεστῶν ἀστειολογιῶν ἀλλὰ καὶ περιέργων εἰδήσεων περὶ τῶν ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις συμβεβηκότων. Πρὸς τοῖς ἄλλοις περιγράφει ὁ Κοραῆς ἐπιχαρίτως ἄλλοτε μὲν τὴν «ἀεροστατικὴν μηχανήν» τοῦ περιβοήτου ἀεροπόρου Μοντγολφιέρου, ἣν οἱ τότε ἄνθρωποι ὑπέλαβον ὡς μηχανοποίημα τοῦ Σατανᾶ, ἄλλοτε δὲ τὴν αἴρεσιν τῶν Σβενδεβοργιανῶν ἢ «πεφωτισμένων» (ὁ σουηδὸς θεόσοφος Σβένδεμבורγ γεννηθεὶς τῷ 1688 ἐτελεύτησε τῷ 1772). Ἀλλὰ κορωνίς τῆς ἐπισταλτικῆς ὁμιλίας Κοραῆ καὶ Πρωτοψάλτου εἶναι τὸ ἀπὸ τῆς 11 ἰουλίου 1786 γράμμα, δι' οὗ ὁ ἐν Μομπελλιέ

φοιτητής, μεσὸς εὐφροσύνης καὶ πάνυ περιπαθῶς διατεθειμένος, διακονοῦνται πρὸς τὸν ἐν Σμύρνῃ φίλον τὴν διδακτορικὴν αὐτοῦ ἀναγόμευσιν «Καιρὸς παντὶ πράγματι· εἶναι λοιπὸν καιρὸς καυχήσεως καθὼς εἶναι καιρὸς ταπεινοφροσύνης. Καὶ ὅστις ἐν καιρῷ τοῦ καυχᾶσθαι ταπεινοφρονεῖ, ὑποκρίνεται ταπεινοφροσύνην, δὲν εἶναι ἀληθῶς ταπεινόφρων. Ἄδελφέ μου, ἡ ἀγαλλίασις τῆς ψυχῆς μου εἶναι τοιαύτη, ὥστε τετράκις ἐπεχείρησα νὰ σὲ γράψω, καὶ τετράκις ἐμποδίσθην ἀπὸ τὰ δάκρυα. Ταύτην τὴν ὥραν, ἔρχομαι ἀπὸ τὴν Ἀκαδημίαν, ὥραν ἀρίστου, ἀλλ' ἡ χαρὰ ἠφάνισε τὴν ὄρεξιν, καὶ ἀφῆκα τὸ γεῦμα διὰ νὰ σὲ περιγράψω τὴν νίκην μου. Παρέστησα λοιπὸν τὴν θέσιν μου ἐνώπιον τῶν διδασκάλων μου, καὶ μιᾶς συνδρομῆς διακοσίων πεντήκοντα ἀνδρῶν, τῶν πλειόνων σοφῶν, ἱατρῶν, φιλολόγων. Τὴν προλαβοῦσαν νύκτα δὲν εἶχον καλύψειν τοὺς ὀφθαλμούς· τοσαύτη ἦτον ἡ ἀμνηχανία καὶ ὁ φόβος μου, καὶ μέχρι τῆς δεκάτης ὥρας (ταύτην τὴν ὥραν γίνονται αἱ κοιναὶ διελέξεις) ἔτρεμον ὡς τὸ ὀψάριον, ἀλλ' ἐπλανώμην· οἱ διδάσκαλοί μου ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες, μὲ ἔκαμαν (δακρύω πάλιν) τὰ πλεον λαμπρὰ ἐγκώμια· εὐρηκαν τὴν θέσιν μου γραμμένην μὲ μέθοδον, παρκτηρήσεις ὥραιας, στολισμένην μὲ πολλὴν φιλολογίαν, ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἄδελφέ μου, εἶναι ἀδύνατον νὰ σὲ περιγράψω τὰ ὅσα εἶπαν οἱ κριταὶ μου. Ἀπ' αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς ἐπαίνους, ὁ φόβος μετεβλήθη εἰς τόλμην, καὶ ἂν ἡ συνέλευσις παρεστίνετο ἀκόμῃ ὀλίγον, ἴσως ἡ τόλμη ἤθελε τραπῇ εἰς ἀναισχυντίαν. Ἀπεκρίθην εἰς τὰς ἐρωτήσεις των μὲ σαφήνειαν, ἀνεσκέυασα τὰς ἀντιρρήσεις των. Εἶχα γράψῃ ὅτι πολλὰ νομιζόμενα τῶν νεωτέρων εὐρήματα, τὰ ἤξευρεν ὁ Ἱπποκράτης πρὸ δύο χιλιάδων ἐτῶν. Ἐδιαφέντευσα τὴν τιμὴν τῶν προγόνων μου, ἐτίμησα τὸ γένος, τοὺς φίλους καὶ τὸν Πρωτοψάλτην. Ὅλη ἡ συνέλευσις ἔμεινεν εὐχαριστημένη. Ἐγὼ μόνον δὲν εἶμαι ἐντελῶς εὐτυχής. Τὸ γλυκύτερον, ἔλεγεν ὁ Ἐπαμεινώνδας (μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην) ἀφ' ὅσα μὲ συνέβησαν εἰς τὴν ζωὴν μου, ἦτο τὸ νὰ νικήσω τοὺς Λακεδαιμονίους, ζῶντος ἐτι τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς μου. Ἀλλ' αὐτὴν τὴν χαρὰν μὲ ἐστέρησεν ἡ πρόνοια. Πολλὰ τοὺς ἐλύπησα καὶ τοὺς δύο· καὶ ἴσως ὁ σημερινός μου θρίαμβος ἤθελεν ἐξαλείψῃ τὰ τραύματα τῆς καρδίας των· ἴσως ἤθελε τοὺς πληροφορήσῃ, ὅτι δὲν εἶχον τοσοῦτον ἄδικον νὰ τοὺς παρακούσω». Ἀληθῶς μεθ' ὀπόσης ἀφιλαύτου φιλοτιμίας λαλεῖ περὶ ἑαυτοῦ ὁ Κοραῆς, μεθ' ὀπόσης δὲ νίττης στοργῆς δικαιολογεῖται μνημονεύων τὴν πρὸς τοὺς γονεῖς ἀπείθειαν, ἥτις ὅμως ἀπέληξεν ἀπ' ἀγαθῷ τοῦ παρακούσαντος τέκνου! Ἀλλὰ,

παρὰ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν φαιδρότητα, ὁ Κοραῆς ἔχει πάντοτε ἐν ὀφθαλμοῖς τὸν δαίμονα τῆς ἀναργυρίας. «Ἡ μόνη δαπάνη τῆς Θέσεως ὑπέρβη τὰ 100 γρόσια, τὰ ὁποῖα ἡ Πρόνοια παρεκίνησεν ἕνα φίλον νὰ μὲ τὰ δανείσῃ· ἀλλέως δὲν ἤξεύρω τί εἶχα νὰ κάμω. Ἦθελε λάβω καὶ τὸν τίτλον τοῦ ἱατροῦ εὐθὺς, ἂν εἶχον τὰ χρειζόμενα ἀργύρια· ὑστερούμενος ὅμως, νομίζω ὅτι θέλει ἀναγκασθῶ νὰ προσμείνω ἕως τὸν ὀκτώβριον μῆνα. Ἐξω ἀπὸ αὐτὰ πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἀκολουθήσω ἕνα ἱατρὸν, τοῦλάχιστον διὰ χρόνον ἕνα· χρειάζονται καὶ αὐτοῦ πεντήκοντα γρόσια. Βιβλία δὲν ἔχω· ἐνδυμάτων ὑστεροῦμαι· ἡ τροφή μου εἶναι ἀθλία· ἡ κατοικία μου ἀθλιωτέρα, διότι διὰ νὰ ἔχω μίαν εὐρυχωροτέραν κάμεραν, πρέπει νὰ ἐξοδεύσω εἴκοσι γρόσια παραπάνω τὸν χρόνον· ὅλα αὐτὰ, ἀδελφέ μου, εἶναι κωλύματα, καὶ κωλύματα μεγάλα τῆς σπουδῆς. Τί νὰ κάμω, τί νὰ εἶπω; οὕτως ἠθέλησεν ἡ Πρόνοια. Γενηθῆτω τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ! Μὲ κακοφαίνεται ὅμως νὰ εὐρίσκωμαι εἰς τὴν πηγὴν, καὶ μὴν ἔχω ἄνθρωπον, ὅταν ταρχθῇ τὸ ὕδωρ, νὰ μὲ λούσῃ, νὰ μὲ ποτίσῃ, νὰ μὲ χορτάσῃ ἀπὸ ἐπιστήμην».

Ἡ φιλεπιστημοσύνη τοῦ Κοραῆ αὐξάνεται ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ ἐπίδοσιν, ἀλλὰ γινώσκει καλῶς ὅτι χωρὶς μεγάλων κατ' ἀτῶτων πόνων καὶ πολλῶν ἰδρώτων δὲν εἶναι θηρατὴ ἡ ἐπιστήμη καὶ ὅτι, κατὰ τὴν ἀρχαίαν παροιμίαν, «πολλοὶ τοι ναρθηκοφόροι, Βάχχοι δέ τε παῦροι». «Σὲ τὸ εἶπα μυριάκις, Πρωτοψάλτα μου, ὅτι αἱ ἐπιστῆμαι δὲν ἀποκτῶνται μὲ τὰ μασκαρὰλῆκιν». Τὸν θρίαμβον αὐτοῦ προσνέμει ὁ Κοραῆς εἰς τὴν Θεῖαν Πρόνοιαν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἰδίαν ἐπιμέλειαν, ἀλλ' αἰσθάνεται τὴν καρδίαν του πηδῶσαν ὑπὸ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως, ἐπὶ τῷ λογισμῷ ὅτι πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ καθηγηταὶ καὶ οἱ εἰς τὴν διδασκαλικὴν δοκιμασίαν παραστάντες ἱατροὶ ἐπήνεσαν τὴν λατινικὴν αὐτοῦ θέσιν. Βεβακχουμένος οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ, ἀλλὰ καὶ μνημῶν πάντοτε τῶν δυστυχιῶν του, διηγεῖται πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην καὶ ἄλλα νόστιμα ἐπεισόδια τῆς διδασκαλικῆς αὐτοῦ ἀναγορεύσεως. «Πανταχόθεν, ἀδελφέ, μ' ἔρχονται εἰδήσεις ὅτι οἱ διδάσκαλοί μου, ὅπου εὐρεθῶσιν, εἰς ὅποιους οἴκους ὑπάγουσιν, ἐγκωμιάζουσι καὶ ἐμὲ καὶ τὴν Θεσιν μου. Εἶναι συνήθεια, τὴν ἡμέραν τῆς διελέξεως, μετὰ τὸ γεῦμα, νὰ ὑπάγῃ ὁ μαθητὴς εἰς ἐπίσκεψιν ὅλων τῶν διδασκάλων κατ' οἶκον, διὰ νὰ τοὺς εὐχαριστήσῃ διὰ τὸν κόπον τῆς διαλέξεως. Αὕτη εἶναι μία τζερεμόνια Φραντζέζικη. Ἀφοῦ λοιπὸν σὲ ἔγραψα τὴν ἄνω ἐπιστολήν, ἔκραξα τὸν Περουκιέρην μου, διὰ νὰ διορθώσῃ τὴν ἐξωτερικὴν ἀταξίαν

τῆς κεφαλῆς μου (διότι εἰς τὴν διάλεξιν πρέπει νὰ παρασταθῇς λελυμένους τοὺς πλοκάμους καὶ νὰ διαλέγεσαι ἀνεμαλλιάρης ὡς τὸν λολομανολιόν). Ἐνδύθην· ἔλαβα μίαν πρέξαν ταμβάκου, ἔπειτα τὴν ῥάβδον μου (ἐλησημόνησα τὰ παπούτζια· ἀλλ' αὐτὸ ἐννοεῖται) καὶ ὑπῆγα εἰς τὸν οἶκον ἐκάστου. Μερικοὺς δὲν εὗρηκα καὶ ἀφῆκα τὸ μπιλιέτον μου· ὅσους δὲ εὗρηκα, εἶναι ἀδύνατον νὰ σὲ περιγράψω τὴν εὐγενῆ δεξιόσιν, τὴν ὁποίαν μὲ ἔκαμαν, τὰ ἐγνώμια ὅσα μ' ἔδωκαν, τὰς εὐχαριστίας ὅτι ἐτίμησα καὶ αὐτοὺς καὶ τὴν Ἀκαδημιάντων. Ὁ ἓνας μὲ εἶπεν ὅτι ἔχω χρέος νὰ δώσω εἰς τὸ κοινὸν μίαν μετάφρασιν τοῦ Ἱπποκράτους. Καὶ ἔχετε τόσας, τὸν εἶπα. Ναί, λέγει· ἀλλ' ἐγὼ ἐπεθύμουν νὰ μεταφρασθῇ ὁ Ἱπποκράτης ἀπὸ Ἑλλήνα· ὅτι φοβοῦμαι ὅτι αἱ μεταφράσεις ἡμῶν δὲν εἶναι ἀκριβεῖς. Ἄλλος ἐπῆνεσε τὸ ὕψος τῆς θέσεώς μου· ἄλλος ἀνέγνωσεν ἐπὶ παρουσίᾳ μου τὴν ἀφιέρωσιν τῆς Θέσεως πρὸς τὸν Δόμινον, τὴν ὁποίαν εὗρεν εὐφυστάτην καὶ κατάλληλον· καὶ σημείωσε ὅτι αὐτὴ ἢ ἀφιέρωσις εἶναι πολλὰ γυμνοτέρα ἐπαίνων, ἀφ' ὅ,τι ἦτον ἢ πρὸς τὸν Μόσχας, τὴν ὁποίαν αὐτοῦ ἀπεδοκίμασαν· ἐν ἐνὶ λόγῳ, μὲ εἶπαν τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ὥστε μ' ἔκαμαν νὰ πιστεύσω καὶ ἄκοντα ὅτι ἡ Θέσις μου εἶναι καλὴ. Ἄρα οὕτως ἔχει; ἄρα οὕτω δὲν ἔχει τὸ πρᾶγμα; Ὡς τόσον, ἐγὼ εἶμαι εὐχαριστημένος καὶ δοξάζω ἐκ βάθους ψυχῆς τὸν θεοτῆρα παντὸς ἀγαθοῦ, ὅστις μεταξὺ πολλῶν δεινῶν τὰ ὁποῖα συνεχώρησε νὰ πάθω ἐπὶ ζωῆς μου, μ' ἔκαμε καὶ μεγάλας εὐεργεσίας καὶ τοιουτοτρόπως πανσόφως καὶ πανοικτιριμόνως μίξας τὰ καλὰ τοῖς κακοῖς, μ' ἐσθῆριξε μέχρι τοῦ νῦν κλονούμενον ὑπὸ τῆς ὀλιγοψυχίας. Ἐκ τῶν πολλῶν εὐεργεσιῶν, ὅσας ἡ Πρόνοια ἐπεδαφιλεύσατο τῷ Κοραῖ, πέντε εἶναι αἱ μάλιστα ἀξιμνημόνευτοι. «Πρώτη καὶ μεγίστη εὐεργεσία, τὸ νὰ γεννηθῶ ἀπὸ γονεῖς ἐντίμους καὶ φίλους τῆς προκοπῆς, οἱ ὁποῖοι μετεχειρίσθησαν ὅλα τὰ μέσα διὰ τὴν καλὴν ἀνατροφὴν μου. Δευτέρα εὐεργεσία νὰ γνωρίσω ἓνα φιλόανθρωπον ἄνθρωπον, τὸν Δόμινον Κεῦνον, ὅστις μ' ἐχορήγησεν ὅλα τὰ μέσα διὰ νὰ διασκεδάσω τὴν ἀμάθειάν μου. Τρίτη εὐεργεσία, τὸ ταξεῖδιον τῆς Ὀλλανδίας, ὅπου γνωρίσας ἀνθρώπους σοφοὺς καὶ ἀπορρήψας τὸν ζυγὸν τῶν ἀθλίων γραμματικῶν, ἤρχισα νὰ σπουδάζω τοὺς Ἑλλήνας συγγραφεῖς μὲ μέθοδον παντάπασι διάφορον. Τετάρτη εὐεργεσία, ἐπειδὴ ἰσχυρογνωμόνως ἀπεφάσισα νὰ ἔλθω καὶ δευτερον εἰς τὴν Εὐρώπην, νὰ εὕρω συγγενεῖς καὶ φίλους ἐτοίμους νὰ μὲ βοηθήσωσι. Πέμπτη εὐεργεσία, νὰ ἐπιτύχω φίλον ἀκάματον, ἔτοιμον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μου, πρόθυμον νὰ τρέχῃ ἔνθεν κακείθεν δι' ἐμὲ, ἀκούραστον

εἰς τὸ νὰ γράφῃ βιβλία ἀντὶ ἐπιστολῶν, καὶ αὐτὸς ὁ φίλος μου εἶναι ὁ Πρωτοψάλτης τῆς Σμύρνης. «Ἐκτὴ εὐεργεσία . . .». Οἱ λόγοι τοῦ Κοραῆ υπομιμνήσκουσιν ἡμᾶς ὅσα ἱστορεῖ ὁ Πλούταρχος περὶ Πλάτωνος. «Πλάτων μὲν οὖν ἤδη πρὸς τὸ τελευτᾶν γενόμενος, ὕμνει τὸν αὐτοῦ δαίμονα καὶ τὴν τύχην, ὅτι πρῶτον μὲν ἄνθρωπος, εἶτα Ἕλληγ, οὐ βάρβαρον οὐδὲ ἄλογον τῇ φύσει θηρίον γένοιτο· πρὸς δὲ τούτοις ὅτι τοῖς Σωκράτους χρόνοις ἀπήντησεν ἡ γένεσις αὐτοῦ». Βραδύτερον, αὐτὸς ὁ Κοραῆς, οἶονεὶ ὑπαινισσόμενος τὸ περὶ τοῦ Πλάτωνος ἱστορήμα, ἔγραψε «δοξάζω τὸν Θεόν, πρῶτον, ὅτι μ' ἔπλασεν ἄνθρωπον· δεύτερον, ὅτι Ἕλληνα· καὶ τρίτον, ὅτι εὐδόκησε νὰ κατάρχωμαι ἀπὸ τούτων φρονιματέρους τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους». Ἄλλ' ἐπὶ πᾶσιν εἰκότως ἐναβρύνεται καὶ σεμνύνεται ὁ Κοραῆς ἐπὶ τῇ ἐγκρισίμῳ διατριβῇ του. «Δὲν εἶναι ἀκόμῃ μία ὥρα (ἐπιστέλλει πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην) ἀφοῦ ἦλθεν ἓνας ἱατρὸς εἰς τὴν κάμαράν μου· ἀφοῦ μὲ ἐχαιρέτισεν, «ἦλθον (λέγει) διὰ νὰ ζητήσω τὴν βασιλίσσαν τῶν Θέσεων. Σήμερον τὸ πρῶτ' τὴν ἀνέγνωσα μὲ μεγάλην ἡδονὴν καὶ ἐπληροφόρηθην ὅτι οἱ Γραικοὶ καὶ ὑπὸ ζυγὸν δουλείας, εἶναι πάντοτε Γραικοὶ, καὶ δὲν ἐσβέσθη ἀκόμῃ εἰς αὐτοὺς τὸ πνεῦμα τῶν προσγόνων των». «Ἐνας ἀπὸ τούτων περιφήμους ἱατροὺς τῆς πόλεως, πρέσβυς ὀγδοηκοντούτης, μὲ εὔρηκε χθὲς εἰς τὸν δρόμον· «φίλε, μὲ λέγει, ἀνέγνωσα τὴν Θέσιν σου καὶ δὲν δύναμαι νὰ σὲ εἶπω ἄλλο παρὰ εὖγε καὶ ὑπέρευγε! Καὶ τὸ ὕψος σου, καὶ ἡ τάξις καὶ ἡ μέθοδος ὅλα μὲ εὐχαρίστησαν». Εἶναι ἀδύνατον νὰ σὲ εἶπω τὸν κρότον, τὸν ὁποῖον ἐπροξένησεν εἰς ὅλην τὴν πόλιν ἡ ἀθλία μου Θέσις».

«Πυρετολογίας Σύνοψις, ἣν τοῖς ἐμπειροτάτοις τῶν τῆς ἱατρικῆς τέχνης καὶ βασιλείας καθηγηταῖς τοῦ ὀνομαχλύτου Μομπελλεῖου πανεπιστημίου . . . ἀντὶ θέσεως ἐπ' ἀντιρρήσει προέτεινεν, εἰς ἐπίτευξιν »τῆς πρώτης ἀπολλωνίου δάφνης, μηνὶ ἰουλίῳ τοῦ ἐνεστώτος ἔτους, ὁ »συγγραφέας Ἀδαμάντιος Κοραῆς, τὴν πατρίδα Σμυρναῖος, τὸ ἔθνος »Ἕλληγ, τῶν ἐλευθερίων τεχνῶν διδάκτωρ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ πανεπι- »στημίῳ τῆς ἱατρικῆς φοιτητῆς (Pyretologiae Synopsis, quam peritissimis rei Medicae, inclutaeque Universitatis Monspeliensis Professore Regiis. Theseos vice impugnandam obtulit, mense Julio praesentis anni pro prima Apollinari Laurea consequenda, Auctor Diamantes Coray, Patria Smyrnensis, Natione Graecus, artium Liberalium Magister, et in eadem Universitate Medicinae Alumnus Monspeli, MDCCLXXXVI). Οὕτως ἐπιγράφεται ἡ ἐξ ὀγδοήκοντα ὡς ἔγγιστα

σελίδων (εἰς μέγεθος τετάρτου) πολύκροτος τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ
Θέσις, ἡ προσπεσωνημένη πρὸς τὸν αἰδεσιμώτατον Βερνάρδον Κεῦνον
«παρὰ τοῖς ἐν Σμύρνῃ Βατάβοις κήρυκα τοῦ θείου λόγου, κεκοσμημένον
παντὶ φύσει καὶ μελέτῃ χαρίσματος». Ἡ εὐχάριστος τοῦ Κοραῆ ψυχὴ,
ἐφάμιλλος κατὰ τὴν καλοκάγαθίαν πρὸς τὴν μεγαλογνώμονα τοῦ ὀλλαν-
δοῦ χορηγοῦ ἐλευθεριότητα καὶ εὐεργετικὴν ἀντίληψιν, φυλάσσει προσ-
φυῶς ἐν τῇ λακωνικῇ ταύτῃ ἀναθέσει τὸ μέτρον τῆς εὐπρεπειας, ἥτις
εἶναι γνήσιον γνῶρισμα τῶν εὐγενῶν καρδιῶν. «Τίνος ἕνεκα εἰς Σέ,
Κεῦνέ μου, ἐπιστέλλω τοῦτο τὸ πονημάτιον, ἐν ᾧ ἴσως οὐδὲν οὔτε μέγα
οὔτε σπουδαῖον εὔρηται, οὐδαμῶς προτιθεμαι νὰ δηλώσω (λέγει ὁ Κο-
ραῆς ἐν τῇ προσφωνήσῃ του). Τί διχφέρει τοῦτο τοῖς ἐντευζομένοις;
Παρθενικὴ τυγχάνει ἡ προσφωνήσις ἡ ἐμὴ, ἵνα κατὰ τὸν
ἀπτεῖον εἴπω ἄνδρα (τὸν Sterne), οὗτινος σὺ ἐξικνεῖσαι μὲν ἐν τῇ παι-
δείᾳ, ἐξικνεῖσαι δὲ ἐν τῷ ἱερῷ λειτουργήματι, εἰς ὃ κέκλησαι. Ἐπει-
κῶς ἄρα δι' ἐλπίδος ἔχω ὅτι ἡ Ἐπιστολὴ ἡ ἐμὴ ἥκιστα συγγέεται πρὸς
ἐκείνας, δι' ὧν πλεονάκις οἱ συγγραφόντες καθιστῶσιν εὐκαταφρονήτους
μὲν ἑαυτοὺς, ὑπόπτους δὲ τοὺς ἑαυτῶν πάτρωνας. Δέχου δὲ προσφερ-
μένον σοι τόδε τὸ ἐλαττὸν μὲν, ἀκέραιον δὲ καὶ ἀκήρατον τῆς πυλα-
δείου πρὸς σέ φιλίας μου μνημόσυνον· ὃν δὲ διαφερόντως ἠγάπησας, μὴ
διαλείπεις ἀγαπῶν». Οὕτως, ὁ Κοραῆς δι' ὀλίγων γραμμῶν καὶ ἀξιοπρεπῶς
ἐξέφρασε πρὸς τὸν Κεῦνον τὴν ἐνδόμυχον εὐχαριστίαν του δι' ὅσα ἔπαθεν
ὑπ' ἐκείνου ἀγαθὰ καὶ πρότερον, ἐν Σμύρνῃ, καὶ ὕστερον, ἐν Μομπελλιέ
περὶ τὴν ἱατρικὴν σπουδάζων· μετὰ μετριοφροσύνης δὲ ὑπερβολικωτέρας
ἴσως τοῦ δέοντος, ἀλλὰ πληρέστατα ἀρμοζούσης πρὸς τὸ ἥθος τοῦ γρά-
φοντος, προσφέρει εἰς τὸν ἴδιον εὐεργέτην τὸν πρῶτον καρπὸν τῶν ἱα-
τρικῶν σπουδῶν, ὃς εὐδοκίμως ἐπέρανε, θαψιλῶς συγχορηγοῦντος καὶ
τοῦ Κεῦνου. Ὁ Κοραῆς ἰδιαιτέρως μὲν ἐπιστέλλων πρὸς τὸν Πρωτο-
ψάλτην μνημονεύει φαιδρῶς ἅμα καὶ προθύμως τῶν πολλῶν ἐπαίνων
ὧν ἔτυχεν ἡ πολύτιμος αὐτοῦ Θέσις, δημοσίᾳ δὲ γράφων φυλάσσεται νὰ
μὴ φωραθῇ διαθρυπτόμενος τὴν φιλοτιμίαν ὑφ' ὧν ἤκουσεν ἐπευφημιῶν.
Ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ περὶ πυρετολογίας διάγραμμα τοῦ Κοραῆ,
κατὰ τὴν ἐμβρίθειαν τῶν νοημάτων καὶ τὸν ὠραϊσμὸν τῆς ἐρμηνείας,
ἰσοφαρίζει πρὸς τὰ ἄριστα τῶν ὁψιαιτέρων αὐτοῦ πονημάτων· ὡς ἀπαρχὴ
δὲ τῆς σοφίας τοῦ ἀνδρὸς, δύναται νὰ παραβληθῇ εὐδοκίμως πρὸς τὰ
ἄλλα παραπλήσια πονημάτια τῶν περὶ τὰ τέλη τῆς ὀκτωκαιδεκάτης
ἐκατονταετηρίδος διαπρεψάντων ἱατρῶν, μέχρι τινὸς δὲ καὶ πρὸς αὐτὰ

τὰ περιώνυμα «Στοιχεῖα τῆς μεθοδικῆς Πυρετολογίας» ἅτινα ἐξέδωκε τῷ 1773 ὁ τότε ἐν Βερολίνῳ ἐπιστημότατος κλινικὸς Sella.

Ἡ Σύνοψις τῆς Πυρετολογίας συνίσταται ἐν συνόλῳ ἐξ 192 παραγράφων, μετὰ πολλῶν σημειώσεων· 34 παράγραφοι ἀπαρτίζουν τὰ Προλεγόμενα, ἐν οἷς ὁ Κοραῆς πραγματεύεται ἐν γένει τὰ κατὰ τὴν φυσιολογικὴν καὶ παθολογικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπινου σώματος· ἡ κυρίως πραγματεία διαιρεῖται εἰς τρία μεγάλα καὶ ἑκτενῆ τμήματα· καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἐξετάζονται τὰ τοῦ πυρετοῦ καθόλου, ἐν δὲ τοῖς δυσὶν ἐπομένοις τὰ τοῦ πυρετοῦ ἐπὶ μέρους· τὰ τρία τμήματα σύγκεινται ἐξ ὀκτὼ καὶ πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν παραγράφων. Ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὁ Κοραῆς διατελεῖ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Βιταλισμοῦ, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν καὶ τῶν ἄλλων ἱατρικῶν θεωριῶν τῆς ὀκτωκιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Οὐδέποτε ἄλλοτε ἀνέφυσαν, ὡς μύκητες, τοσαῦται καὶ τοιαῦται αἰρέσεις καὶ συστήματα οἷα καὶ ὅσα κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκείνον. Μνημονευτέον· α') τὸ ἐκλεκτικὸν σύστημα (παραπλήσιον πρὸς τὸ τοῦ Γαληνοῦ) τοῦ μεγάλου ὀλλανδοῦ ἱατροῦ Boerhaave (1668—1738), καθηγητοῦ τῆς ἱατρικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Βατάβων. «Ἐὰν παραβῇ τις τὸ ἀγαθόν, ὅπερ πέντε ἢ ἐξ γνήσια τοῦ Ἀσκληπιοῦ τέκνα ἔπραξαν ἐπὶ τῆς γῆς ἀπὸ τῆς γενέσεως τῆς ἱατρικῆς τέχνης, ἐὰν παραβῇ τις τὸ ἀγαθὸν τοῦτο, πρὸς τὰ κακὰ ὧν ἐγένοντο πρόξενοι εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος οἱ λεγόμενοι τῆς ἱατρικῆς θιασῶται, πάντως θὰ ὁμολογήσῃ ὅτι θὰ ἦτο ἀσυγκρίτως κάλλιον καὶ ὠφελιμώτερον εἰ μὴ ὑπῆρξαν πώποτε ἱατροί.» Ταῦτα ἐδίδασκεν ὁ Boerhaave, ἀποφηνάμενος πρὸς τοῦτοίς ὅτι ὁ πυρετὸς εἶναι ἀγῶν τῆς φύσεως, τείνων εἰς παρακώλυσιν τοῦ θανάτου· β') τὸ σύστημα τοῦ βαθυνουστάτου γερμανοῦ Stahl (1660—1734) οὗ ἀνωτάτη ἀρχὴ εἶναι ἡ ψυχὴ, οὐχὶ κατὰ τὴν συνήθη τοῦ ὅρου ἐκδοχὴν, ἀλλὰ κατ' ἄλλην πάντῃ διάφορον ἔννοιαν, ἐκλαμβανομένης τῆς ψυχῆς ὡς φυτοζώου τινὸς δυνάμεως, ἥτις οὐδὲν ἔχει τὸ πνευματικόν, προσεγγίζει δὲ εἰς τὴν παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἔννοιαν τῆς φύσεως· ὁ «ἀνιμισμὸς» τοῦ Stahl, ὃν ἐπωφελήθη καὶ ὁ Κοραῆς κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ «φλογιστοῦ», ἐστρέφeto ἰδίως κατὰ τῶν μηχανικῶν καὶ χημικῶν θεωριῶν τῆς προγενεστέρως ἑκατονταετηρίδος· γ') τὸ «περὶ ἐρεθισμοῦ» τοῦ Χάλλερ (1708—1777)· δ') τὸ μηχανικὸν καὶ δυναμικὸν λεγόμενον σύστημα τοῦ Χόφμαν (1660—1742)· ε') τὸ παθολογικὸν τοῦ Σκότου Κούλεν (1709—1790) κτλ. Εὐθὺς ἐν τῇ πρώτῃ παραγράφῳ τῆς Θέσεως τοῦ

Κοραή διαφαίνεται ἡ ἐπενέργεια τῶν περὶ ζωογόνου δυνάμεως ἀρχῶν τοῦ Βαρθῆ, ὅστις ἦτο τότε «καγκελάριος» τοῦ ἐν Μομπελλιῇ πανεπιστημίου. «Ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὅπως ἀπολαύη ζωῆς, δεῖται θερμότητος, οὐδείς ὁ μὴ ἀναμολογῶν. Ἡ ζωτικὴ αὕτη θερμότης ἡ ἐξ ἴσου μὲν διὰ παντός τοῦ σώματος, οὐχὶ δὲ καὶ ἴσῳ μέτρῳ καθ' ἕκαστον τῶν μερῶν αὐτοῦ διαχωρόμενη, προΐσταται τῶν λειτουργιῶν τῆς ζωικῆς οἰκονομίας, εἶναι δὲ παρεμπερὴς τῇ θερμότητι, ἥς ἀντιλαμβάνομεθα διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ πυρός· γεννᾶται δηλονότι ἐξ ἀληθοῦς ἐκ πυρῶσεως ἐν αὐτῷ τῷ σώματι τελεσιουργουμένης.» Ἀλλὰ τίνα τὰ φαινόμενα δι' ὧν πιστοῦται ὅτι ἡ προμνημονευθεῖσα ζωτικὴ θερμότης γεννᾶται ἐξ ἐκπύρωσεως; Ἐνταῦθα ὁ Κοραῆς, πρὸς ἐρμηνείαν τῶν φαινόμενων τούτων, λαμβάνει ἐπικουρὸν τὴν περὶ φλογιστοῦ ὑπόθεσιν τοῦ Stahl, ἥτις εἶχε τότε ἀναμφισβήτητον κύρος, μέχρις οὗ ὁ κλεινὸς Λαβουασιὲ κατέλυσε αὐτήν, ἀνακαλύψας τὸ ὀξυγόνον καὶ ἀποδείξας τὸ ἀνώλεθρον τῆς ὕλης. Ὁ Κοραῆς ὑπελάμβανε τὴν ἐκπύρωσιν τῶν ὑλῶν γινομένην κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν δόξαν, ἐνόμιζε δηλαδὴ ὅτι ἡ ἐκπύρωσις καὶ τιτάνωσις τῶν μετάλλων ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἐκκρίσεως τοῦ «φλογιστοῦ» καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς προσχωρήσεως ὀξέος τινὸς ἀερίου. Ἀποφαίνεται ἐπομένως ὅτι, πρὸς διατήρησιν τῆς ἐκπύρωσεως, ἀπαιτεῖται κατ' ἀνάγκην ἡ παρουσία τοῦ περιέχοντος ἡμᾶς ἀέρος, ἀδιαλείπτως συζευκτέου μετὰ τοῦ φλογιστοῦ τῶν ἐκπυρρουμενῶν σωμάτων· ἐντεῦθεν δὲ συμπεραίνει ὅτι οὐ μόνον ὁ ἥρ ζωτικὸς ἀλλὰ καὶ φλογιστὸν ἀπαιτεῖται πρὸς τὴν ἔξαψιν καὶ τὴν διατήρησιν τῆς ζωτικῆς θερμότητος.» Τὸ «φλογιστὸν» ἐκεῖνο, ἐκ τοῦ αἵματος, οἶονεῖ ἐκ δοχείου καὶ ἐστίς ἀπορρέον, πλανᾶται ἐπὶ πολὺ καθ' ἅπαντα τοῦ σώματος τὰ μέρη, ἐντονώτερον ἢ χαλεπώτερον ταῦτα θερμαῖνον, ὅση μᾶλλον προσεγγίζουσιν εἰς τὴν καρδίαν ἢ ἀφίστανται αὐτῆς. Καὶ καθ' ὃν τρόπον ὁ ἥρ ὁ ζωτικὸς ἔλκεται ἐκ τοῦ ἀέρος τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ διά τε τῆς ἀναπνοῆς καὶ τοῦ θηλασμοῦ ὅλου οὕτως εἰπεῖν τοῦ σώματος, οὕτω καὶ τὸ φλογιστὸν χορηγεῖται ἐκ τῶν τροφῶν, τῶν πρῶτον μὲν ἐν τῷ στομάχῳ ἀλλοιούμενων, εἴτα δὲ ἐν ἐκάστοις τοῦ σώματος μέρεσιν οὕτω διαμορφουμένων καὶ ἐξομοιούμενων, ὥστε νὰ εἰσοικίζωνται εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ. Ἰδοὺ ἐτέρα τοῦ ζώου δύναμις πεπτικὴ ἥτοι ἐναλλακτικὴ προσαγορευομένη, ἥτις, κατὰ τὸν Κοραῆν, καίπερ ἀδυνατοῦσα νὰ ἀποτελεσθῇ ἄνευ τῆς τονικῆς ἥτοι κινήτικῆς, δέον ὅμως νὰ ἐξετασθῇ κατ' ἰδίαν διά τε τὰ ἴδια φαινόμενα, τὰ οὐδενὶ τρόπῳ ἐκ τῆς

το νικῆς δυνάμειος ἐρμηνεύόμενα, καὶ διὰ τὰς φθορὰς ἢ βλάβας, εἰς ἃς ἑκάτερα κεχωρισμένως ὑπόκειται. Ὅπως τὴν ζωὴν διατηρεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ τῆς τονικῆς καὶ τῆς πεπτικῆς δυνάμειος σύζευξις, οὕτω καὶ τὴν υἰεῖαν αὐτοῦ διὰ παντός θὰ διέσωζεν, ἂν ἑκάτερα τούτων διὰ παντός ἦτο ἰκανὴ ἢ νὰ ἀποσοβῇ ἢ νὰ καταπολεμῇ τὰς προσγινομένας τῷ σώματι βλάβας ὑπὸ τε τῶν ὑπ' αὐτοῦ προσλαμβανομένων, καὶ τῶν περικυκλούντων αὐτὸ πραγμάτων. Ἀλλ' οὔτε τῆς υἰεῖας οὔτε τῆς νόσου ἰδέαν εὐκρινῇ δυνάμεθα νὰ συλλαβώμεν, λέγει ὁ Κοραῆς, ἂν μὴ πρότερον ἀκριβώσωμεν ὅπως οὖν τὸ ὑποκειμένον, ἐν ᾧ διαμένουσιν αἱ τῆς ζωῆς καὶ τῆς υἰεῖας προϊστάμεναι δυνάμεις καὶ ὑφ' οὗ διευθύνονται ἢ διαστρέφονται.

Ἀπὸ τῆς καθόλου ἀρχῆς ταύτης ὁρμώμενος ὁ Κοραῆς ἐλέγχει σαθρὰς τὰς ὑποθέσεις δι' ὧν οἱ χημικοὶ ἐπειράθησαν νὰ ἐρμηνεύσωσι καὶ τὰς λειτουργίας τῆς ζωικῆς οἰκονομίας καὶ τὰς τούτων βλάβας ἦτοι τὰς νόσους. Οὐχὶ εὐτυχέστεροι ἀπεδείχθησαν οἱ Μηχανικοὶ (οἱ ὁπαδοὶ τοῦ προμνημονευθέντος γερμανοῦ Χόφμαν) οἱ ἀντὶ ζυμώσεως χημικῶν νόμους ὑδραυλικῆς ἀντικαταστήσαντες· ἡ τῆς μηχανῆς ἔννοια, οὐδενὶ τρόπῳ δύναται νὰ προσαρμωθῇ εἰς σῶμα ἐμψυχον ἦτοι ἔμπνουν· τούτου ἕνεκα ὁ Κοραῆς κατακρίνει τοὺς Μηχανικοὺς, λέγων πρὸς αὐτοὺς, ὅτι ὁ Γαλιλῆος πρὸς τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ φιλοσόφους, διατεινομένους ὅτι οἱ πλῆθκοι κέκτηνται τελείαν τοῦ ἀνθρώπου προσποίησιν ἦτοι μίμησιν καὶ ὁμοιότητα. Ἐντεῦθεν δὲ μεταβαίνει ἀναγκαίως εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐτέρου ὅρου, τῆς φύσεως, περὶ ἧς καὶ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι πολλὰ καὶ διάφορα ἐφιλοσόφησαν. Οἱ Γερμανοὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις συνέταξαν ἄριστα πονήματα περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος. Τὸ βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ Hardy, τὸ ἐπιγραφόμενον «ἡ ἔννοια τῆς φύσεως ἐν τῇ ἐλληνικῇ φιλοσοφίᾳ» περιέχει ἀκριβῆ ἱστορίαν τῶν διαφόρων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι φιλοσόφοις ἐκδοχῶν τοῦ ὅρου τούτου· οὐχ ἦττον δὲ ἀξιόλογος εἶναι καὶ ἡ πρό τινων ἐτῶν ἐκδοθεῖσα διατριβὴ τοῦ K. Schmitz «περὶ τῆς ἐννοίας τῆς φύσεως παρ' Ἀριστοτέλει καὶ περὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν ψυχὴν». Νοεῖται οἰκοθεν ὅτι ὁ Κοραῆς δὲν ἠδύνατο πρὸ ἑκατὸν καὶ ἐπὶ ἑκατὸν ἐνιαυτῶν νὰ λεπτολογῇ περὶ τοῦ θέματος τούτου μετὰ τοσαύτης ἀκριβείας μεθ' ὅσης οἱ καθ' ἡμᾶς Γερμανοὶ, οἱ ἐρεϊδόμενοι ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν τῶν κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ἀκμασάντων φυσιολόγων καὶ φιλοσόφων, οἵτινες προεβίβασαν ἐπὶ τοσοῦτον τὴν ἐπιστήμην. Οὐδὲν ἦττον, ἔτι καὶ σήμερον αἱ φυσιολογικαὶ τοῦ Κοραῆ

θεωρία εἶναι ἀξίαι σπουδῆς. «Οἱ ἀρχαῖοι (λέγει) ἀναγκάγοντες εἰς τὴν Φύσιν, πάντα τὰ ἐν τῇ ζωικῇ οἰκονομίᾳ συμβαίνοντα, δὲν ἐφρόντισαν καὶ περὶ τοῦ ὁρισμοῦ τῆς λέξεως τοσοῦτον, ὥστε ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας νὰ διατελῇ τί ἄρά γε ἐνόουν, λέγοντες Φύσιν; Ὁρίσαντο δηλονότι ὅτε μὲν ὅτι Φύσις εἶναι «πῦρ τεχνικόν» ὅτε δὲ «δύναμις τεχνική», ἄλλοτε «δύναμις οἰκοθεν κινουμένη» ἄλλοτε δὲ πάλιν «πνεῦμα ἐνθερμον ἐκ τοῦ αὐτομάτου ἑαυτὸ κινοῦν»· ἀλλ' ἐκ τῶν ὁρισμῶν τούτων συμπεραίνεται ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τὴν ζωτικὴν θερμότητα ὑπέλαβον πηγὴν καὶ ἀρχὴν τῆς ζωῆς καὶ τῶν ταύτης λειτουργιῶν. Ἀρά γε ὑπέλαβον αὐτὴν καὶ ταυτόσημον ὅλως πρὸς τὴν ψυχὴν; Ὁ Κοραῆς, ἀναφέροντας τὰς γνώμας τῶν συγχρόνων ἱατρῶν, καὶ μάλιστα τοῦ γερμανοῦ Γρυνέρου, καθ' ὃν «οὐδέποτε ἐδίδασκαν οἱ ἀρχαῖοι ὅτι τὸ ἔμφυτον θερμὸν καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πράγμα» ἀποδεικνύει διὰ πολλῶν χωρίων, πρῶτον ὅτι ἡ τῆς ζωτικῆς θερμότητος ἀναλογία πρὸς τὴν θερμότητα τῆς ἐκ πυρώσεως, «ἢ ἀλαζονικῶς ἐπαινεθεῖσα ὡς εὐρημα νέον» οὐδαμῶς ἔλαθε τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, καὶ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ θεωρία τοῦ Χάλλερ περὶ τῆς ἐρεθιστικότητος ἦτο ἐπ' ἴσης γνωστὴ εἰς τοὺς ἀρχαίους, ἐπομένως οὐδ' αὐτὴ πρέπει νὰ νομισθῇ εὐρημα νεωτερικόν.

Εἶναι οὐδὲν ἥττον ἀληθές ὅτι καὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τινὲς, ἀνηγόρευσαν τὴν ψυχὴν αὐτουργόν καὶ διοικήτριαν παντὸς ὅτι συμβαίνει ἐν τῷ σώματι. Ὅτι μὲν τοιοῦτόν τι ἐδογματίσεν ὁ Πλάτων (λέγει ὁ Κοραῆς) μαρτυρεῖται μυριαχόθεν τῶν διαλόγων αὐτοῦ. Ἐκ τῶν ἱατρῶν δὲ ὁ Ἀθήναιος καὶ ὁ Ἀρχιγένης ἔτυχον τῆς προσηγορίας τῶν Πνευματικῶν, διότι ἐδίδασκαν, ὅτι «διὰ τοῦ πνεύματος μόνου, εἰς τὰ σώματα εἰσδυομένου, ἦ τε φυσικὴ ἔξις συνέστηκε καὶ κυβερνᾶται, καὶ τὰ νοσήματα ἅπαντα προκύπτουσιν, ἐκείνου (τοῦ πνεύματος) πρότερον λαβηθέντος». Ἐπαινεῖ δὲ ὁ Κοραῆς ἐκ τῶν νεωτέρων ἰδίως τὸν Stahl ὡς ἀνακαλίσαντα τὰς ἀρχὰς τῶν Πνευματικῶν μετὰ κρίσεως δξυτάτης. «Εἰς τοῦ Stahl τὰ ἔχνη (ἐπάγει) ἀκολουθεῖ τῆς ἐν Μομπελλιῇ ἱατρικῆς σχολῆς τὸ σέμνωμα, ὃ ἐς αἰὶ σεβαστός μοι προκαθηγητῆς καὶ διδάσκαλος Γριμῷ, ἀλλ' οὕτως ὥστε πολλάκις ἀποπλανώμενον τὸν καθηγεμόνα εἰς τὴν εὐθείαν ἐπανάγει ὁδόν». Ἀπορεῖ ὁμως ὁ Κοραῆς ἐπὶ τῷ φρονίμῳ ὅκνῳ πολλῶν σοφῶν ἀνδρῶν, οἵτινες, ἀπωθούμενοι τὰ ἐπινοήματα Χημικῶν καὶ Μηχανικῶν, ἀπονέμουσι μὲν εἰς τὴν δύναμιν τῆς ζωῆς τὰ τῆς ζωικῆς οἰκονομίας φαινόμενα, τὴν δύναμιν δὲ ἐκείνην τῆς ζωῆς ἦτοι τὴν ζωὴν αὐτὴν δὲν τολμῶσι νὰ ἀπονεύωσιν εἰς τὴν ψυχὴν.

Ἡ διαπόρρησις αὕτη εἶναι εὐλογωτάτη· «ἡ ζωὴ (παρκατηρεῖ ὁ Κοραῖς) εἶναι οὐχὶ ὑπόστασις ἀλλ' ὑποστάσεώς τινος κατηγορήμα, καὶ δὴ οὐσιώδεις· τοῦ δὲ σώματος ἡ οὐσία ἦτοι φύσις, εἴτε τὰς ιδιότητας αὐτοῦ εἴτε τὸν τῆς συνθέσεως τρόπον ἐξετάζει τις, φαίνεται πάνυ διάφορος αὐτῆς τῆς ζωῆς· ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ὑπάρχῃ ἄλλη τις ὑπόστασις διάφορος τοῦ σώματος, ὑποκειμένην οὖσα τῆς ζωῆς καὶ ψυχῇ ὑφ' ἡμῶν καλουμένη.» Ὁ Κοραῖς μετὰ πολλῆς φιλοσοφικῆς λεπτότητος, ἐρευνῶν τὰ δόγματα τῶν παλαιῶν καὶ νέων φιλοσόφων περὶ ζωῆς, φύσεως καὶ οὐσίας, ἔνια μὲν τούτων ἀποδέχεται, ἀλλὰ δὲ ἐπικρίνει καὶ ἀποδοκιμάζει. Λόγου χάριν, φύσιν καὶ οὐσίαν ὑπολαμβάνει ἕρους συνωνύμους, παρὰ τὸ κύρος τοῦ δεινοῦ φιλοσόφου Οὐολφίου, «διαστείλαντος αὐτοὺς λεπτότερον μᾶλλον ἢ ἀληθέστερον.»

Κατὰ τὸν Κοραῖν, τῆς φύσεως αἱ ἐπιβολαὶ καὶ αἱ ἐνέργειαι πᾶσαι — ὑπὸ τῷ ὀνόματι δὲ τῆς φύσεως νοεῖ τὴν ψυχὴν — τείνουσιν εἰς τοῦτο, ἵνα ἐκείνη διατηρῇ σῶον καὶ ἀβλαβές τὸ σῶμα, εἰς ὃ ὑπάρχει ἐνδεδεμένη· τούτου δὲ τοῦ σκοποῦ δὲν δύναται νὰ ἐπιτυγχάνῃ, ἐὰν μὴ διηνεκῶς εἰς τὴν διηνεκὴ τοῦ σώματος βλάβην ἐπικουρῇ διὰ τῆς πεπτικῆς καὶ τῆς τονικῆς δυνάμεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ δυνάμεις αὗται ὑπάρχουσιν οὕτω πως παρεσκευασμέναι, ὥστε τῆς μὲν τονικῆς δὲν διατηρεῖται διαρκῶς ἡ ἰσοσταθμία, τῆς δὲ πεπτικῆς παραβλάπτονται ἐνίοτε αἱ ἐνέργειαι, ἡ προνοῦσα ἐκυτῆς Φύσεως διὰ χωρίσεων καὶ ἐκκρίσεων ἀδιαλείπτων καὶ δι' ἀκαμάτων πόνων πειρᾶται νὰ διαφυλάττῃ ἀπὸ πολυειδῶν βλαβῶν ἥτοι νόσων καὶ τῶν στερεῶν τὴν κανονικὴν συναρμογὴν καὶ τῶν ὑγρῶν τὴν εὐκρασίαν. Ἀλλὰ τοῦ σώματος τὰ μέρη καθ' ἑκάστα οὔτε νὰ ἀναρρωσθῶσιν οὔτε ἀπὸ τῶν βλαβερῶν νὰ καθαρθῶσι θὰ ἠδύναντο, ἂν ἡ Φύσις διὰ τῆς τονικῆς δυνάμεως μὴ προώθει πανταχοῦ τοὺς χυμοὺς, ἢ, βέλτιον εἰπεῖν, τὴν τῶν χυμῶν ἀπάντων πηγὴν, ἥτοι τὸ αἷμα· ἐντεῦθεν ἡ τοῦ αἵματος κυκλοφορία. Ὁ Κοραῖς εἰκάζει ὅτι ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος ἦτο ἴσως οὐχὶ ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαίους· ἐκ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων μεταγράφει χωρίον τοῦ Τιμαίου «οὐχὶ ὅπως ἀποδείξῃ ἰδίαν τοῖς ἀρχαίοις τὴν γνῶσιν τῆς τοῦ αἵματος κυκλοφορίας, ἀλλ' ὅπως ἀναμνήσῃ ὅτι περίσχεψις ἀπαιτεῖται μεγάλῃ ὁσάκις τὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δόγματα πρόκειται νὰ διατιμῶνται ἐκ τῆς γνώμης τῶν νῦν ἐρμηνευτῶν.» Διορθοῖ λοιπὸν ὁ Κοραῖς εὐστοχώτατα τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ προμνημονευθέντος χωρίου, λέγων «ὅτι ἡ τοῦ αἵματος κυκλοφορία, ἀρχαίως διὰ τῶν ἔρων

ἐκείνων δεδηλωμένη, οὐδαμῶς θὰ ἡμφεσβητεῖτο ἂν ὁ ἐρμηνευτὴς ἐφαί-
νετό πως ἀκριβέστερος». Ἄλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ τῆς Φύσεως. Παρὰ
πᾶσαν αὐτῆς φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν πρὸς διάσωσιν τῆς ὑγείας, ἡ
Φύσις ἐπιλανθάνεται ἐνίοτε τοῦ ἰδίου καθήκοντος, ἃ) ἕνεκεν τῶν ὀρίων
δι' ὧν περιγράφονται αἱ δυνάμεις αὐτῆς· β') διότι αὐτὸ τὸ σῶμα οὕτω
πως διατελεῖ συνυφασμένον, ὥστε οὔτε ἐν τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ καθ' ἕκα-
στα, οὔτε ἐπὶ τῶν σταδίων τῆς ζωῆς καθ' ἕκαστον ὑγιαίνει ἐξ ἴσου·
καὶ γ') ἕνεκα τῶν δυσαριθμητῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ὧν εἰς τὴν
ἐπίδρασιν ὑπόκειται ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὰ ποικίλα τοῦ βίου καθήκοντα
καὶ ὑφ' ὧν κινδυνεύει νὰ βλαβῇ. Τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος κύριοι χυμοί,
παρὰ τὸ αἷμα, ἡ, ὀρθότερον εἰπεῖν, παρὰ τὴν ἐρυθρὰν τοῦ αἵματος
μερίδα, εἶναι ἡ χολή καὶ τὸ φλέγμα ἧτοι ὁ ὀρρός. Οὗτοι εἶναι
οἱ χυμοί, δι' οὓς τοῦ ἀνθρώπου τὸ σῶμα νοσεῖ καὶ ὑγιαίνει. Εἰς τὰς
ἐκτροπὰς ἧτοι ἐξἈλλαγὰς τῶν χυμῶν ὑπάρχει ἐκτεθειμένον τὸ σῶμα
μᾶλλον ἢ ἦτον κατὰ τὴν διαφοράν τοῦ φύλου, τῆς ἡλικίας, τῆς κρά-
σεως, τῆς χώρας καὶ τῆς ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἀλλ' ὅμως οὔτε τοῦ ἐ-
νιαυτοῦ αἱ ὥραι οὔτε τὰ ἄλλα αἷτια συμπλέκονται πρὸς μίαν ἐκάστην
τῶν χυμῶν ἐξἈλλαγὴν οὕτως ὥστε νὰ μὴ παρέχωσιν αὐθις καὶ αὐθις
λαβὴν εἰς τὰς ὑπεναντίας. Καὶ ἀληθῶς πολλαπλῇ παρατήρησις ἐβεβαί-
ωσεν ὅτι νοσήματα ἢ διαθέσεις διάφοροι ἤκμασεν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ τοῦ
ἐνιαυτοῦ ὥρᾳ, καὶ τὸ ἀνάπλιν τὰ αὐτὰ νοσήματα ἤκμασεν κατὰ διά-
φορον τοῦ ἐνιαυτοῦ ὥραν· οὐδὲ ἐλλείπουσιν ἄνθρωποι προσβαλλόμενοι
ὑπὸ τῶν αὐτῶν νοσημάτων διὰ πασῶν τῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ ὥρῶν καὶ δὴ
καὶ διὰ πάντων τῶν τοῦ βίου σταδίων. Ἡ Φύσις λοιπὸν, οἶονεῖ ἐκυτὴν
ἀναλαμβάνουσα καὶ σωφρονιζομένη, διὰ τῶν αὐτῶν ἐκείνων, ὧν εὐπορεῖ
δυνάμειν, πειράται ἕκαστον μὲν ἐξἈλλαγμένον χυμὸν νὰ συνεψήσῃ
αὐθις ἧτοι ἐξομοίωσῃ τῇ ὑγιεινότητι τοῦ σώματος μερίδι, ἡ, ἀντιτείνοντα
πρὸς τὴν ἔψῃσιν, νὰ ἀποκρίνῃ ἐκ τῶν ἄλλων καὶ ἐξώσῃ τοῦ σώματος,
ἐλλείποντος δὲ χυμοῦ νοσώδους, νὰ συνδιατάξῃ τὰς τεταραγμένας κι-
νήσεις καὶ ἀνασώσῃ τὴν φθαρείσαν ὑγείαν, ἥτις ἐν οὐδενὶ σώματι ὑ-
πάρχει ἀληθῶς τελειοτάτῃ, διότι καθ' Ἱπποκράτην «ὅλος ἄνθρωπος ἐκ
γενετῆς νοσὸς ἐστίν». Ἐκ τῶν ἄρτι εἰρημένων, καταφανὲς γίνεται
(συμπεραίνει ὁ Κοραῆς) ἡ φυσικὴ καὶ γνησία τοῦ νοσήματος ἔννοια.
«νόσημα δηλονότι εἶναι αἰσθητὴ βλάβη λειτουργίας τινὸς ἐν τῷ σώματι,
ἣν διατείνεται καὶ σπουδαζέει ἡ Φύσις ἵνα καταπολεμήσῃ».

Ἀλλὰ φεῦ τῆς ἀτυχίας ἡμῶν! (ἀναφθέγγεται ὁ Κοραῆς). Τῆς

Φύσεως αἱ ἐπιβολαὶ οὐχὶ πανταχοῦ ἀποβαίνουσι κατ' εὐχὴν, διότι τὰς ἑαυτῆς δυνάμεις ἐκτείνει οὐχὶ πάντοτε κατὰ λόγον τοῦ κακοῦ, ἀλλ' ὅτε μὲν ἔλαττον, ὅτε δὲ πλεόν τοῦ μέτρου, ὅτε δὲ πάλιν ἐλλείπει αὐταῖς τοσοῦτον, ὥστε, ὑπὸ τοῦ κακοῦ καταδραμαζομένη, ἐγκυαλείπει πολλάνικis τὸ ἴδιον σῶμα. Ὅπου δὲ τῆς Φύσεως αἱ δυνάμεις τυγχάνουσιν οὕτω παρεσκευασμένοι, ὥστε ἰσχύουσι καὶ τὸ κακὸν νὰ καταπολεμήσωσι καὶ τὴν παθοῦσαν ὑγείαν νὰ ἀνασώσωσιν, ἐκεῖ αὕτῃ ἡ Φύσις παρέχει διηνεχῶς ἐνδείγματα ἑαυτῆς, μετρίαζούσης, ἐπιμελομένης καὶ ὑπουργούσης τῇ σῶματι. Ἐνδείγματα τῆς πρὸς τὸ κακὸν διαπαλαιούσης Φύσεως καλοῦνται κοινῶς σημεῖα ἥτοι συμπτώματα τῶν νοσημάτων, καὶ εἶναι ἐξ ἀνάγκης διττά· τούτων μὲν ἄλλα μὲν ἐμφαίνουσι τὰ τῆς Φύσεως μηχανήματα, ἄλλα δὲ αὐτὴν τὴν βλάβην ἥτοι ἐξῆλλαχὴν. Τῶν συμπτωμάτων ἡ διαίρεσις αὕτη εἶναι πασῶν σπουδαιοτάτη ἐν τῇ πράξει. Ὅτι λίαν δυσχερὲς εἶναι ἡ τῶν νοσημάτων διάγνωσις, πάντες ὁμολογοῦσι· κατὰ τὸν Κοραῆν, φρονίμως ποιοῦσιν οἱ τὰς ἱστορίας καὶ περιγραφὰς τῶν νοσημάτων προτιμῶντες τῶν ὁρισμῶν. Τὰ μὲν προγνωστικὰ χαλεπῶς καὶ μόλις συντελοῦσιν εἰς ἀποκάλυψιν τῆς τοῦ νοσήματος φύσεως, μάλιστα εἰς ἥναι ἀπαίσια· διότι οὕτω συγκεχυμένως προέρχονται ἐκ φύσεως τότε κακῶς ἐχούσης καὶ τεταραχμένης, ὥστε μάτην ζητεῖται ἡ ἐντεῦθεν διάγνωσις. Οὐχὶ βεβαιότερα καθίστανται αἱ ἐκ τῶν αὐτῶν συμπτωμάτων λαμβανόμεναι προρρήσεις εἴτε θανάτου εἴτε ὑγείας. Κατὰ τὰς ὑποθέκας τοῦ Κοραῆ, ὁ μέλλων νὰ συντάξῃ ὀρθῶς τὴν τῶν νόσων θεραπείαν, δεόν νὰ ἀκριβῶς τὸ ὕλικόν τούτων αἰτίον· διὰ δὲ τοῦτο, τὰ καταμηνύοντα αὐτὸ σημεῖα, συνάμα καὶ τὰ τῆς Φύσεως μηχανήματα, ἐν τοῖς πρώτοις δὲ ἐκεῖνα, δι' ὧν ἡ Φύσις προσάγει τὰς νόσους εἰς τὴν κρίσιν. Ἐκ τῶν πολλῶν δὲ τῆς Φύσεως μηχανημάτων σημειώσεως ἄξιον μάλιστα φαίνεται ὁ Πυρετός, διότι πλεονάκis διὰ τοῦ πυρετοῦ ἡ Φύσις χωρίζει τὰ μέρη τὰ ἀκάρτα ἀπὸ τῶν καθαρῶν. Τὸν πυρετὸν λοιπὸν ἐξετάζει ὁ Κοραῆς πρῶτον μὲν καθόλου, εἴτα δὲ οἷονεῖ προϊόν τῆς τεταραχμένης τονικῆς καὶ τῆς βεβλαμμένης πεπτικῆς δυνάμεως.

Ἀπὸ τῶν ἀρχαίων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων πάμπολλα ἐγράφησαν περὶ πυρετοῦ· αἱ περὶ τούτου πολλὰ καὶ ποικίλαι θεωρίαι ἀντανανχλῶσιν ἐκάστοτε τὰς διαφόρους παθολογικὰς ἰδέας τῶν προεξαρχόντων ἱατρῶν. Βέβαιον ὅπως ὅποτε εἶναι ὅτι μέχρι τῆς σήμερον δὲν διεσαφηνίσθη ἀποχωρόντως ἡ τοῦ πυρετοῦ οὐσία, οὐδεὶς δὲ τῶν ἱατρῶν εἶναι ἱκανὸς

*

νά ὀρίσῃ ἀκριβῶς τί ἐστὶ πυρετός. Κατὰ τὸν δημιουργὸν τῆς πειραμα-
τικῆς φυσιολογίας, τὸν μέγαν καὶ πολὺν Γαληνόν, «ὁ πυρετός ἀπὸ τοῦ
πυρός ὠνόμασται», οὐδὲν ἄλλο δὲ εἶναι εἰμὴ θερμασία τις παρὰ φύσιν
τῆς καρδίας καὶ τῶν ἀρτηριῶν. Κατὰ τὰς θεωρίας τῶν Ἱπποκρατικῶν, ὧν
εἶχοντο καὶ πολλοὶ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ἰδίως ὁ Ζήνων καὶ ὁ Ἐμ-
πεδοκλῆς, ὁ πυρετός παρχίγνεται ἐκ τῆς ὑπερόγκου ἐπιτάσεως τῆς συμ-
φύτου τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι θερμασίας· ἐπειδὴ δὲ αὕτη ἐφεδρεύει ἐν τῇ
καρδίᾳ καὶ ταῖς ἀρτηρίαις, ἀκολουθεῖ ὅτι τὰ ὄργανα ταῦτα εἶναι τοῦ
πυρετοῦ ἡ ἐστία. Τὴν Ἱπποκρατικὴν τὰύτην θεωρίαν ἀνέπτυξε καὶ ἡρ-
μήνευσεν ἐπὶ πᾶσιν ὁ Γαληνός, καὶ ὁ μετὰ τὸν Γαληνὸν ἐπισημότερος
τῶν ἐλλήνων ἱατρῶν, Ἀλεξάνδρος ὁ Τραλλιανός (525—605 μ. Χ.).
Οἱ ἀρχαῖοι παθολόγοι, οἱ παράγοντες πάντα σχεδὸν τὰ νοσήματα ἐκ τῆς
δυσκρασίας, ὑπελάμβανον τὸν πυρετὸν ὅτε μὲν ὡς αὐτοτελὲς νόσημα,
ὅτε δὲ ὡς νοσηματικὸν σύμπτωμα, ἀναλόγως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ
καὶ καθ' ὅσον συμπαρέπεται εἰς ἄλλας ἀσθενείας. Πρὸ ἐξήκοντα καὶ πε-
ριπλέον ἐνιαυτῶν ὁ γερμανὸς φιλόλογος Πάτσσοβ ἐξέδωκεν πρῶτος μι-
κρὸν περὶ πυρετῶν πονημᾶτιον τοῦ περιωνύμου ἱατροῦ καὶ φιλοσόφου,
Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιεύως· πλὴν τοῦ Ἱπποκράτους, τοῦ Γαληνοῦ
καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, διέλαβον περὶ πυρετοῦ ὁ Ἀρεταῖος, ὁ Ὁρειβάσιος,
ὁ Ἀέτιος καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι, οὐδὲν ἤττον ἔμως, ἢ παθολογικὴ ἐπι-
στήμη δὲν κατώρθωσε νὰ διαλευκάνῃ τὸ ζήτημα. Αὐτός ὁ Ἀλεξάνδρος
ὁμολογεῖ ὅτι πολυσχιδῆς καὶ δυσθεώρητος ἡ περὶ πυρετῶν ἔρευνα καὶ
πολλοῦ δεομένη χρόνου πρὸς κατὰλήψιν τε καὶ συγγραφὴν. Ὁ δὲ Πάλ-
λάδιος, ὁ περὶ πυρετῶν σύντομον σύνοψιν γράψας, ἀποφαίνεται (ἀκολου-
θῶν βεβαίως τῷ Γαληνῷ) ὅτι «πυρετός ἐστὶ θερμασία παρὰ φύσιν ἀπὸ
καρδίας ἀρχομένη καὶ διὰ τῶν ἀρτηριῶν ἐπὶ πᾶν τὸ σῶμα ἡπλωμένη,
αἰσθητῶς βλάπτουσα τὴν ἐνέργειαν». Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐπρυγ-
ματεύσαντο ἐμβριθέστατα τὰ κατὰ τὴν Πυρετολογίαν, ὁ Ῥάιλ, ὁ Βουασώ,
ὁ Βαουμγκάιρτερ, ὁ Βίσωφ, ὁ Δελπῆχ, ὁ Ζίμερμαν, ὁ Γαβαρὲ, ὁ Τρά-
ουβε, ὁ Σενάτωρ, ὁ Βίλλροθ, ὁ Βούνδερχλιχ, ὁ Λιβερμάχστερ καὶ ἄλλοι
ἐκ τῶν ἡρώων τῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ τέχνης· ἀλλ' ἐπαναλαμβάνομεν τὸ ἐν
τοῖς ἔμπροσθεν εἰρημένον, ὅτι τὸ περὶ τοῦ πυρετοῦ πρόβλημα δὲν εἶναι
εἰσέτι λελυμένον, πολὺς δὲ ὁ ἀπρέλητος χρόνος ἕως οὗ λυθῇ, ἐπὶ τῇ
ὑποθέσει ὅτι εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἀναμφισβητήτου τινὸς λύσεως.

Φέρε νῦν ἐπισκοπήσωμεν ποία τις ἡ θεωρία τοῦ Κοραῆ. Ὁ πυ-
ρετός (λέγει) τὰ δύο τῆς ἱατρικῆς τέχνης τριτημόρια περιλαμβάνων,

ὁρθῶς προσηγορεύθη νόσημα παγκόσμιον. Ἀλλὰ καὶ τοιοῦτος ὢν οὔτε ὑπο τῶν ἀρχαίων ἱατρῶν οὔτε ὑπὸ τῶν νεωτέρων φυσιολόγων ἡρμηνεύθη ὁμοφώνως καὶ ὁμοτρόπως, ἄλλων ἄλλως τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ὀρισσαμένων, ἄλλα δὲ περὶ τῶν γνωρισμάτων αὐτοῦ διδασκάντων. Ὅτι μὲν ἅπαντες πρῶτον τοῦ πυρετοῦ καὶ κύριον χαρακτῆρα ἀνωμαλότησαν τὴν κοινῶς καλουμένην θερμὴν καὶ θερμασίαν, πιστοῦται ὑπὸ τοῦ ἐτύμου τῶν ὄρων ἐν ἀπάσαις ταῖς γλώσσαις. Ὁ ἐλληνικὸς ὄρος «πυρετός» ἔλκει τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ «πῦρ», καθάπερ ὁ ἰσπανικὸς *calentura* ἐκ τοῦ *calor* καὶ οἱ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ ἅπαντῶντες τρεῖς ἐβραϊκοὶ ὄροι *caddachta*, *daleket* *charchur* ἐκ ῥημάτων ἐμφαινόντων «καίεσθαι» καὶ «ἀνάπτειν». Καὶ ὁ λατινικὸς δὲ *febris*, φαίνεται συγγενὴς τῷ ῥήματι *ferveo* (ζέω) καθάπερ ἄλλων ἀναφερόντων αὐτὸν εἰς τὸ *februo* (καθαίρω), ἔνεκεν τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συνήθων διὰ τοῦ πυρὸς καθαρμῶν. Ἐντεῦθεν ὁ γαλλικὸς ὄρος *fièvre*, ὁ ἰταλικὸς *febbre*, ὁ ἀγγλικὸς *fever*, ὁ γερμανικὸς *ieber* κλ. Παρὰ πάντων ὁμοως τὴν περὶ θερμότητος κοινὴν ὁμολογίαν, διαφωνοῦν οὔτε μικραὶ οὔτε ὀλίγαι ἐπεκράτησαν ἐπὶ τοῦ ὀρισμοῦ καθόλου. Τὸ νόσημα τοῦτο ὁ μὲν Γαληνὸς ὠρίσαστο «πυρετός ἐστι πλεονασμὸς θερμασίας νοσώδους, ἀναφερομένης, μετὰ παραλλαγῆς σφυγμῶν ἐπὶ τὸ πυκνότερον καὶ σφοδρότερον». Τῶν δὲ νεωτέρων οἱ πλείους ἐφάνησαν συμφωνοῦντες τῷ Γαληνῷ περὶ τοῦ πλεονασμοῦ τῆς θερμασίας· διεφώνησαν δὲ καὶ πρὸς ἐκείνον καὶ πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς τοῦ σφυγμοῦ καταστάσεως. Οἱ μὲν δηλονότι οὐσιῶδες τοῦ πυρετοῦ προσὸν ἀνεκέρυσαν τὴν τοῦ σφυγμοῦ πυκνότητα, οἱ δὲ τὸ ὑπερβάλλον αὐτοῦ τάχος, οἱ δὲ συναμφότερα· ἄλλοι δὲ, περὶ μικροῦ καὶ οὐδενὸς λόγου τὸν σφυγμὸν ποιησάμενοι, προσέκριναν εἰς τῆς θερμότητος τὴν αὐξήσιν ἄλλα φαινόμενα ὡς προσόντα δευτερεύοντα καὶ ἐπουσιώδη. Σημειώσεως ἄξιον φαίνεται ὁμοως ὅτι ὁ μὲν Κέλσος ἀπεκάλεσε τὸν σφυγμὸν πρᾶγμα σφαλερώτατον, ὁ δὲ Ἱπποκράτης, ὁ μετὰ θαυμαστῆς ἀκριβείας μνεία νοσήματά τε καὶ πάθη περιγράφας, ὀλίγην περιῆψε σπουδαιότητα εἰς τὴν περὶ σφυγμοῦ διδασκαλίαν, ἐμνημόνευσε δὲ τούτου λίαν σπανίως καὶ ἐν παρόδῳ· καὶ εἰκότως· διότι ὑπὸ μακρᾶς καὶ ἀδικταίστου πείρας ἐτεκμηριώθη ὅτι ἀκμάζουσι μὲν πυρετοὶ καὶ ἔνθα ἢ οὐδαμῶς ἀλλοιοῦνται ὁ σφυγμὸς ἢ καθίσταται μόνον τοῦ κανονικοῦ σπανιώτερος καὶ βραδύτερος· καὶ τὸ ἀνάπαλιν δὲ, ἐνίοτε μὲν πᾶλλοντα αἰ ἀρτηρία συγχρότερον, πλεονάζει δὲ ἡ θερμασία ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ νομίζεται παρεμφερὴς πρὸς πυρετώδη θερμότητα, καὶ ἔνθα οὐδαμῶς οὐδὲν λανθάνει πυρετοῦ ἔχως.

Ἔπεται λοιπόν, κατὰ τὸν Κοραῖν, ὅτι οἱ προμνημονευθέντες χα-
ρακτῆρες ἤκιστα ἀρμόζουσιν εἰς ἔρθὸν καὶ ἀνελλιπῆ τοῦ πυρετοῦ ὄρισμόν,
ὅν οὗτος (κατὰ τοὺς λογικευομένους) θέον νὰ φιλοτεχνῇται καθολικὸς
καὶ νὰ ἐφαρμόζεται ὁ αὐτὸς ἀείποτε καὶ πανταχοῦ εἰς ἀπάσας ἀνεξαι-
ρέτως τὰς περιστάσεις. Ἀλλὰ πρὸς τί (ἔρωτᾷ) τὸ ἐπιζητεῖν ὀρισμούς,
ἂν οὗ δὴ εὐπετέστερον ἐπιτυγχάνει τοῦ σκοποῦ ὁ ἐπιχειρῶν πρῶτον μὲν
νὰ ὑποτυπώσῃ τὸν πυρετὸν, ὅς τις συχνότατα προφαίνεται ἐν τῇ πράξει,
τουτέστιν (ὡς τὴν τῶν τονικῶν δυνάμεων εὐτάκτως, εἰ ἔξεστιν εἰπεῖν,
ἐναλλάσσουσαν καὶ ἐπίσημον ταραχὴν) εἶτα δὲ ἀπαριθμῇ τὰς ποικί-
λας συμπλοκάς. ἔξ ὧν προκύπτουσιν αἱ τοῦτου ἀνωμαλίαι, τελευταῖον δὲ
ἐξεύρη θεραπείας κανόνες, ἐν ἑκάστῳ πυρετοῦ εἶδει ἰδιάζοντας; Ἐν-
τεῦθεν ὁρμώμενος ὁ Κοραῖς ἀκριβοῖ τὰ τρία τοῦ πυρετοῦ στάδια, τὸ τοῦ
ρίγους ἦτοι τοῦ σπασμοῦ, τὸ τῆς θερμῆς καὶ τὸ τῆς ἐφιδρώ-
σεως μετὰ τῶν πολυνύμων αὐτῶν συμπτωμάτων, ἅτινα ἐλάσσονα ἢ
μεῖζονα, βραχύτερα ἢ χρονιώτερα ἀναφαίνονται ἐκάστοτε κατὰ τὸ φύλον,
τὴν ἡλικίαν, τὴν διαθέσιν καὶ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τῶν καμνόντων, οὐ
μὲν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἔτους καὶ τὴν ποικίλην τοῦ νοσή-
ματος συμπλοκήν. Ταῦτα δὲ πάντα ἀκριβῶς πρᾶγματεύεται τὰ κατὰ
τὴν διάγνωσιν, τὴν πρόγνωσιν καὶ τὴν καθόλου τῶν πυρετῶν θεραπείαν,
ἀναβαλλόμενος εἰς ἄλλον καιρὸν τὴν ὑπόδειξιν τῶν ἐπὶ μέρους ἰάσεων.
Ἐνταῦθα φιλοχωρεῖ πάλιν ὁ Κοραῖς εἰς τὰ τῆς Φύσεως. Πολ-
λάκις ἡ Φύσις χρῆται καὶ αὐτῷ τῷ πυρετῷ πρὸς ἴασιν τοῦ νοσοῦντος,
«αὕτη ἐκυτῇ τὰς ἐρόδους ἀνευρίσκουσα» καθ' Ἱπποκράτην. Ἐν τοιαύτῃ
δὲ περιπτώσει «τὸ θεραπεύειν τὸν πυρετὸν (λέγει ὁ Κοραῖς) ταῦτόν ἐστι
καὶ τὸ παραδιδόναι τοῖς πολέμοις τὴν Φύσιν, ἀποσεσυλημένην τὰ ἴδια
ὅπλα!» ἀπαριθμεῖ δὲ τὰ νοσήματα, ἐν οἷς οὐχὶ σπανίως ἡ Φύσις διὰ
τοῦ πυρετοῦ ἰᾷται ταχύτερον καὶ ασφαλέστερον τῆς Τέχνης. Πυρετὸς
τεταρταῖος λ. γ. ἀνέσπειλε διὰ παντὸς τοὺς καρδιακοὺς παλμούς, ὅφ'
ὧν κατετράχετο ὁ περίπυστος μαθηματικὸς De la Hire· ὁ αὐτὸς δὲ πυ-
ρετὸς ὅτε μὲν προαπεσόβησεν ἐπικειμένως, ὅτε δὲ ἀνέκοψεν ἐπισκηψάσας
ἀποπληξίας, ἐπιληψίας, τετάνους, ἄσθμα σπασμωδικὸν κλ. Ἡ αὕτη
Φύσις ἔμωε, καίπερ οὔσα τῆς υγείας στοχαστικῇ τε καὶ τελεσιουργικῇ,
οὔτε διὰ παντὸς τρέπεται τὴν εἰς υγείαν ἄγουσαν, οὐδὲ ἐμμένει ἀείποτε
ἐν αὐτῇ ἀπαρεγγλῶς. Ἐν παραπλησίαις δὲ περιπτώσεσιν, ὁ πολλάκις
σωτήριος πυρετὸς ἀποβαίνει θανατώδης, ἂν μὴ παραστῇ ἐπικουρος ἡ
Τέχνη, ὅπως ἐπαναγάρῃ πλανηθεῖσαν τὴν Φύσιν εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν,

καὶ ἡ παροξύνῃ αὐτὴν βραδύνουσιν ἢ ἀναστεῖλῃ σπεύδουσιν. Τὴν πολλὰ πλὴν ταύτην δύναμιν τοῦ πυρετοῦ, ὡς αἰτίου μυρίων ἀγαθῶν τε καὶ κακῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, διέγνων καὶ ἡ ἀρχαιοτάτης, ἐκθειάσασα αὐτὴν κατὰ Βαλέριον Μάξιμον καὶ ἰβρύσασα ναοὺς τε καὶ βωμοὺς — Febri divae, Febri Sanctae, Febri magnae.

Τῶν πυρετῶν αἱ καθόλου θεραπείαι διήρηνται εἰς ἀρνητικὰς καὶ θετικὰς. Καὶ ἀρνητικαὶ μὲν καλοῦνται ἐκεῖναι, καθ' ἃς ὁ ἰατρεὺς παραινέται νὰ ἀποστῇ παντὸς φαρμάκου, διότι, κατὰ τὸ σοφὸν τοῦ Ἱπποκράτους ἀπόφθεγμα, «ἀγαθὸν ἐνίοτε φάρμακον τὸ μηδὲν φέρειν φάρμακον». Θετικαὶ δὲ θεραπείαι καλοῦνται ἐκεῖναι, ἐν αἷς ἡ τῶν φαρμάκων χρῆσις ἐπιτρέπεται. Ἰδίαν μέθοδον μετέλλειν ὁ Κοραῆς διελών καὶ ἐξετάσας τοὺς πυρετοὺς ἄλλως ἢ οἱ προγενέστεροι. Τὴν θημώδη διαίρεσιν εἰς συνεχεῖς, ὑφετικοὺς καὶ διαλείποντας, ἣν ἐδέξαντο ἀρχαῖοι τε καὶ τῶν νεωτέρων πολλοί, ἔκρινεν ἥμισυ ἀρμόζουσιν εἰς τοῦ πυρετοῦ τὴν φύσιν, διότι ἐν τοῖς ἱατρικοῖς ἡ φυσικὴ τῶν νοσημάτων διαίρεσις δέον νὰ ᾖ αὐτῶς ἐπινενοημένη, ὥστε σαφῶς ἐκ ταύτης νὰ προκύπτῃ ἡ μόνη θεραπευτικὴ μέθοδος, ἡ ἐνὶ ἐκάστῳ τῆς διαίρεσεως μέρει ἰδιάζουσα. Ἀλλ' ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ διαίρεσει, διαφόρων μὲν τάξεων πυρετοὶ ἀπαίτουσι πλεονάκεις τὴν αὐτὴν ἱατρείαν, τὸ ἀνάπαλιν δὲ, τῆς αὐτῆς τάξεως πυρετοὶ ἀπαίτουσιν ἱατρείαν διάφορον. Ἡμαρτημένην ὡσαύτως ἡγεῖται ὁ Κοραῆς καὶ ἑτέραν τῶν πυρετῶν διαίρεσιν εἰς ὀξεῖς καὶ σχολαίους ἥτοι χρονίους· ἀποδεικνύει δὲ πολλῶν ὀρθοτέραν τὴν προκύπτουσαν ἐκ τῶν βλαπτομένων τῆς Φύσεως δυνάμεων, αἵτινες δὴ καὶ τὴν φύσιν τῶν πυρετῶν διασφραῖσιν καὶ τὴν ἐνὶ ἐκάστῳ προσήκουσαν θεραπευτικὴν μέθοδον. Πρώτῃ λοιπὸν καὶ προσφυστάτῃ εἶναι, κατὰ τὸν Κοραῆν, τῶν πυρετῶν ἡ διαίρεσις, εἰς νευρώδεις καὶ σηπεδονώδεις ἥτοι σηπτικούς, διότι προκύπτουσιν ἐκ τῆς βλαπτομένης τονικῆς καὶ ἐκ τῆς βλαπτομένης πεπτικῆς δυνάμεως· καὶ ἐκεῖνοι μὲν καλοῦνται καὶ ἀπλοί, ὡς ἄμοιροι ὄντες ὕλης, οὗτοι δὲ σύνθετοι, ὡς ὕλης μετέχοντες, ἢ καὶ χυμικοί. Σημειώτέον δὲ ὅτι τῷ ὄρῳ putriditas=σηπεδῶν, σηψίς, χρῆται ὁ Κοραῆς κατὰ τὴν ἐκδοχὴν τῶν ἀρχαίων, ἐμφαίνοντι θηλονότι οἰανδήποτε τῶν χυμῶν ἀλλοίωσιν. Ἐπειδὴ δὲ συνήθως ἡ τονικὴ ἰκανότης βλάπτεται διττῶς, καθ' ὅσον ἐκατέρω τῶν δυνάμεων, ἐξ ὧν συνίσταται, ὑπερβάλλει τὴν ἑτέραν, ἢ, ὅπερ ταῦτόν, καθ' ὅσον τὰ στερεὰ τοῦ σώματος μέρη προσβάλλονται διαρκῶς ὑπὸ σπασμοῦ ἢ ἀτονίας, αὐτόμαχος ἐντεῦθεν

προκύπτει ἡ τῶν νευρωδῶν πυρετῶν διχοτομία εἰς ὑπερτονικοὺς καὶ μὴ τονικοὺς ἤτοι ἀτόνους. Ἀλλ' ἄρα γε δὲν ὑπάρχει καὶ τρίτον τι βλάβης εἶδος, ἐνθα δηλονότι ὅτε μὲν ἡ ἐτέρα τῶν δυνάμεων, ὅτε δὲ ἡ ἐτέρα ἀτάκτως πως καὶ ἐναλλάξ ὑπερβάλλει τὴν ἀντικειμένην ἢ ὑπερβάλλεται ὑπ' αὐτῆς; Τοῦτο ἀποδέχεται ὁ Κοραῆς, πεπιθόμενος εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν κλιωνικῶν σπασμῶν. Ἐπειδὴ δὲ σπασμὸς ἡ ἀτονία ἢ ἐνοχλεῖ ὅλην τὴν τοῦ σώματος σύστασιν ἐξ ἴσου, ἢ περὶ πλεόν προσβάλλει καὶ τι μέρος αὐτοῦ ἰδίῳ τινὶ τρόπῳ, κατὰ φυσικὸν λόγον οἱ νευρώδεις πυρετοὶ, ὑπερτονικοὶ τε καὶ μὴ τονικοὶ, διαίρουνται πάλιν εἰς καθολικοὺς καὶ εἰς τοπικοὺς, τοὺς συνδεομένους δηλονότι πρὸς τι πάθημα τοπικὸν ἢ πρὸς σπασμὸν ἢ ἀτονίαν μέρους τινός. Καὶ πάλιν, ἐπειδὴ, ἅμα διαφθοραίσης τῆς πεπτικῆς ἰκανότητος, ἀλλοιοῦται εἷς τις τῶν τριῶν χυμῶν, καὶ οἱ ἐντεῦθεν πηγάζοντες πυρετοὶ τριχοτομοῦνται εἰς αἱματώδεις (ἤτοι φλογιστικούς) εἰς χολώδεις (ἤτοι χολερικούς) καὶ εἰς φλεγματώδεις (ἤτοι κατάρρωδεις, βλενώδεις, ὀρρώδεις, λυμπατικούς). Ἡ μὲν αἱματώδης σηπεδὼν ἦτοι ἀλλοίωσις ἢ μολύνει ὅλον τὸ ρεῦμα τῶν χυμῶν ἐξ ἴσου, ἢ περὶ πλεόν μεῖζονι τινὶ ὀρμῇ προσβάλλει καὶ φλογίζει καὶ τι μέρος στερεόν· ἐντεῦθεν οἱ αἱματώδεις πυρετοὶ ὑποδιαίρουνται εἰς φλογιστικούς καθολικοὺς καὶ εἰς φλογιστικούς ἐντόνους (ἐντεταμένους) συνδυαζομένους δηλονότι πρὸς τινα φλεγμονὴν τοπικὴν. Ὁ αὐτὸς λόγος ἰσχύει καὶ ἐπὶ τῆς διαφύσεως τῶν χολωδῶν, εἰ μὴ καθ' ὅσον οὗτοι δύνανται νὰ μολύνωσι καὶ τὰς πρώτας ὁδοὺς καὶ δὴ καὶ ὡς πλεῖστον δι' ὅ καὶ τριχοτομοῦνται εἰς χολώδεις γαστρικούς (μεσεντερικούς) εἰς γενικούς καὶ εἰς ἐντόνους (ἐντεταμένους) συνδυαζομένους δηλ. πρὸς τινα ἀνάλογον φλεγμονὴν τοπικὴν. Ταύτης δὲ τῆς τριχοτομίας οὐδὲν διαφέρει ἡ τῶν φλεγματώδων.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν συνόψει τὰ ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι τῆς «Πυρετολογίας» περιεχόμενα ἀπὸ τῆς 35 μέχρι τῆς 62 παραγράφου. Ἐν δὲ τοῖς ἐπομένοις τμήμασι πρόκεινται κατὰ λογικὴν σειρὰν καὶ ἀλληλουχίαν διατεταγμένοι οἱ πυρετοὶ συναλλήλως, παραλλήλως καὶ ὑπαλλήλως κατὰ τάξεις, γένη καὶ εἶδη, μετὰ τιῶν ἐφορκίων ἐπὶ τῶν συμπεπλεγμένων νοσημάτων. Λόγου χάριν, τοῦ δευτέρου τμήματος ἡ πρώτη τάξις (πυρετοὶ νευρώδεις) περιλαμβάνει δύο γένη (πυρετοὺς ὑπερτονικοὺς καὶ μὴ τονικοὺς) ἐξ ὧν τὸ πρῶτον ἔχει ὑπάλληλα δύο εἶδη (πυρετὸν ἐφήμερον καὶ παθήματα τοπικά), ἔπεται δὲ ὡς ἐφ' ὅλιγον

ὁ «σύννοχος ἀσπαῆς» ὁ κοινὸς λεγόμενος πυρετὸς «τῶν Μοναχῶν καὶ τῶν Ἐπισκόπων». Τοῦ δὲ τρίτου τμήματος ἡ τάξις (πυρετοὶ σηπεδονώδεις) περιλαμβάνει τρία γένη (πυρετοὺς φλ.γώδεις, χολώδεις καὶ φλεγματώδεις)· καὶ τὸ μὲν πρῶτον γένος ἔχει ὑπάλληλα δ' ὁ εἶδη μετ' ἐφορκίων, τὰ δὲ ἄλλα, πολλῶ ἐκτενέστερα ὄντα, ἔχουσιν τρία εἶδη μετὰ μακρῶν ἐφορκίων, πραγματευομένων τὰς διαφόρους συμπλοκάς τοῦ χολώδους καὶ τοῦ φλεγματώδους πυρετοῦ. Τὴν Σύνοψιν τῆς Πυρετολογίας περαίνει ὁ Κοραῆς διὰ τῆς 192 παραγράφου, ὧδε πως ἐχοῦσης. «Καὶ ταῦτα μὲν περὶ πυρετῶν νεωρῶν τε καὶ σηπεδονῶν. Καὶ εἶχον μὲν διὰ πόθου οἶονεῖ κορωνίδα νὰ ἐπισυνάψω εἰς τὴν ἐμὴν διατριβὴν τὰ κατὰ τὴν σκωληκώδη διάθεσιν τοῦ φλεγματικῆς καὶ τὰ κατὰ τὴν ἰσχυρῆς φύσιν τῶν διαλειπόντων· ἀλλὰ τῆς ἀγαθῆς μου προαιρέσεως, ὡς μὴ ὥφειλε, πολλῶ κρείττων ἀπεδείχθη ὁ τρίτον ἡδὲ ἔτος διοχλῶν με καὶ κατατρύχων πυρετὸς. Ταῦτα, σοφώτατοί μου καθηγηταὶ καὶ διδάσκαλοι, ἐτόλμησα νὰ προσενέγκω ὑμῖν, ἐκ τῆς ὑμέτερας αὐτῶν πολυεύμονος σοφίας ἠντλημένα, οὐχὶ ὡς ὥφειλον, ἀλλ' ὡς ἐπιμελέστατα ἡδυνάμην. Καὶ ἂν μὲν ἐν αὐτοῖς λανθάνει τι ἐπαινετὸν, πρὸς ὑμᾶς ἀναφέρω, διότι καὶ τοῦτο παρ' ὑμῶν ἔμαθον· ἂν δὲ που ἢ παρέλιπόν τινα ἥμισυ παραλείπεται ἢ παρέλαβον ἕτερα ἀποβλητέα, ἢ ἡρμήνευστα ἄλλα ἤττον ἐπαρκῶς καὶ ἀρμοδίως, τούτων ἀπάντων αἰτίων ἑμαυτὸν παρῆρσις ὁμολογῶ. Ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς σύγγνωτε τῷ δυνάμει μὲν, προθυμίας δὲ οὐδαμῶς ἀμοιρήσαντι· διατελεῖτε δὲ πρὸς ἐμὲ φίλα φρονούντες καὶ ἀγαθὰ ποιοῦντες, καθάπερ καὶ ὑμᾶς ἐγὼ σέβων διατελῶ καὶ τιμῶν καὶ ἀγαπῶν· διότι ἐξ οὗ χρόνου ἄκων καὶ ἀπροθύμως ἀπέλιπον τὴν ἐμοὶ μὲν φιλάτην, τῶν δὲ προγονικῶν τε καὶ τῆς ἱπποκρατείου μάλιστα διδασκαλίας ἀπωφανισμένην πατρίδα, τοιαύτης παρ' ὑμῶν ἀπολαύω παραμυθίας, ὥστε, ὑμᾶς καὶ τὰ ὑμέτερα στέργων, ἐπ' οὐδενὶ ἄλλῳ σχετλιζῶ καὶ δυσφορῶ, ἢ ὅτι «ὁ μὲν βίος βραχὺς, ἡ δὲ τέχνη μακρὴ».

Ὁ βουλόμενος νὰ ἐκτιμῇ τὴν ἐπιστημονικὴν σπουδαιότητα τῆς «Πυρετολογίας» τοῦ Κοραῆ, δεόν νὰ παραβάλῃ αὐτὴν πρὸς τὰ ἄλλα τῆς τότε ἱατρικῆς ἐπιστήμης παραπλήσια ἔργα· ἡ πρὸς τὰς νεωτέρας ἱατρικὰς συγγραφὰς ἀντιπαράθεσις τῆς πρὸ ἑκατὸν καὶ περιπλέον ἐνιαυτῶν τυπωθείσης «Πυρετολογίας» θὰ ᾔτο ἄδικος ἅμα καὶ παράλογος, ἀλλὰ καὶ τοιαύτην τινὰ ἀντιπαράθεσιν θὰ ὕφιστατο ἐν πολλοῖς θριαμβικῶς ἢ Θέσις τοῦ Κοραῆ, πάνυ δὲ εὐλόγως δύναται τις νὰ ἰσχυρισθῇ,

μετά μακράν καὶ ἀπρόληπτον ἐξέτασιν, ὅτι ἡ «Σύνοψις τῆς Πυρετολογίας» εἶναι τὸ ἀριστον τῶν ἱατρικῶν καὶ φυσιολογικῶν πονημάτων, ὅσα συνετάχθησαν ὑπὸ Ἑλλήνων κατὰ τὴν παρελθούσαν καὶ τὴν ἐνεστῶσαν ἑκατονταετηρίδα. Παρατηρητέον ἐν πρώτοις ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Γαζή, τοῦ Μουσούρου καὶ Ἰάνου τοῦ Λασκάρεως οὐδεὶς Ἑλλήν λόγιος ἔγραψεν ἐν τῇ λατινικῇ φωνῇ τοσοῦτον ὀρθοεπῶς καὶ γλαφυρῶς ὥς ὁ Κοραῆς. Ἐθεράπευσεν οὗτος καὶ ἐμελέτησε τὴν λατινικὴν γλῶσσαν οὐχ ἥττον τῆς ἑλληνικῆς, ἔγραψε δὲ αὐτὴν μετὰ τοσαύτης εὐχερείας μεθ' ὅσης καὶ οἱ ἀριστοὶ τῶν συνομηλικῶν εὐρωπαίων φιλολόγων. Ἡ λατινικὴ φράσις τοῦ Κοραῆ οὔτε πρὸς τὴν τῶν σχολαστικῶν τοῦ μεσαιῶνος οὔτε πρὸς τὴν τῶν νῦν θεολόγων ὁμοιάζει· ὁ μετὰ προσοχῆς ἐκάστην παράγραφον ἢ θέσιν δις καὶ τρίς ἐπερχόμενος θαυμάζει μὲν τὴν κλασικὴν εὐρεσιπέειαν, θαυμάζει δὲ καὶ τὴν Κικερῶνειον τοῦ λόγου ὕψην. «Ἡ λατινικὴ γλῶσσα τοῦ Κοραῆ (κατὰ τὴν ἀπόφανσιν τρίβωνος κριτοῦ) ἰσοφαρίζει πρὸς τὴν τῶν περιωνύμων γερμανῶν φιλολόγων Ἑρμάννου καὶ Σταλθάουμ, εἶναι δὲ παρεμφερὲς πρὸς τὴν τοῦ λατινικωτάτου τῶν καθ' ἡμᾶς ἀνατομικῶν Χϋρτλ, ὅστις ἄλλοτε ἠυτοσχεδίαζε λατινικὰς παραδόσεις ἐπαξίως τοῦ Δουκρητίου καὶ ἄλλων λατίνων φυσιοδιφῶν». Ἡ ἀδρᾶ, πυκνὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Κοραῆ φράσις ὀφείλεται οὐ μόνον εἰς τὴν περὶ τὰ λατινικὰ τριβὴν τοῦ ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διηγετικὴ αὐτοῦ σπουδὴν καὶ μελέτην τῶν ἑλλήνων ἱατρῶν. Ὡς ἄλλος καὶ οὗτος Ἱπποκράτης καὶ Γαληνὸς διακριβοῖ ἑλληνοπρεπέστατα ἐν λατινίδι φωνῇ «τὰς πολυτροπίας τὰς ἐν ἐκάστησι τῶν νοούσων καὶ τὴν πολυσχιδίην αὐτέων». Ὡς ἄλλος Ἱπποκράτης καὶ Γαληνὸς μεγάλη τῇ φωνῇ ἀποτείνει σωτηρίους παρακινέσεις πρὸς τοὺς ἀπροσέκτους ἱατροὺς, ἐπαναλαμβάνων «ἀσχερὴ συμφορὰ φάρμακον δόντα ἀνθρώπῳ ἀποκτείνειαι». Δὲν δύναται δὲ ὁ ἀναγινώσκων τὰς λατινικὰς θέσεις νὰ μὴ ἐφαρμόσῃ ἐπὶ τὸν Κοραῆν ὅσα περὶ τῶν ἱπποκρατέων ἀφορισμῶν ἔλεγεν ὁ Γαληνός, «ἐν ὀλίγῃ λέξει δύναμις ἐστὶ μεγάλη».

Οὐχ ἥττον τοῦ λεκτικοῦ ἄξιον θαυμασμοῦ εἶναι καὶ τὸ πραγματικόν· τὸ εὐπερίγραφον καὶ μεγαλοπρεπὲς τῆς φράσεως ἀμιλλᾶται πρὸς τὸ βριθὸς τῶν νοημάτων. Ἀληθεύει μὲν ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι, καὶ ἰδίως ἡ ἱατρικὴ, τηλικαύτην ὁσημέραι λαμβάνουσι τεράστιον ἐπίδοσιν ὥστε πόνημα παθολογικῆς ἢ θεραπευτικῆς, πρὸ τεσσάρων ἢ πέντε ἐνιαυτῶν ἐκδοθῆν καὶ ἐπαινεθῆν, ὑπολαμβάνεται πεπαλαιωμένον. Καὶ τοῦ Κοραῆ λοιπὸν ἡ «Πυρετολογία» γέμει ἴσως ὑποθέσεων, αἵτινες οὐδὲν

ἔχουσι κράτος παρὰ τοῖς νῦν ἰατροῖς. Τοιαύτη ὑπόθεσις, ἵνα μυρίας ἀλλας παραλίπωμεν, ὑπολαμβάνεται καὶ ἐκείνη, καθ' ἣν ἡ Φύσις διὰ τοῦ πυρετοῦ ἢ προσποσοβεῖ ἐπιχειρῶμενον νόσημα ἢ καταδαμαῖζει αὐτὸ ἐπισπικῶσαν. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον δὲν διακρίβονται τὰ κατὰ τὸν πυρετὸν, οὐδεὶς, οὐδὲ τῶν Ἀσκληπιαδῶν ὁ ἐπιστημώτατος, δικαιοῦται νὰ εἴπῃ ἀποφθεγματικῶς ὅτι ἡ ὑπόθεσις τοῦ Κοραῆ εἶναι προφανῶς ἀστήρικτος καὶ ἡμικρημένῃ. Μήπως ἄρα γε καὶ αἱ νῦν ἰσχύουσαι θεραπευτικαὶ μέθοδοι δὲν στηρίζονται εἰς τὰς ἐξ εἰκασίας μᾶλλον ἢ ἐξ ἀπογρῶντων πειραμάτων ὑποθέσεις, ἅς ὁσονούπω θὰ ἀναπληρώσωσιν ἄλλαι πιθανώτεραι; Πάντες καθομολογοῦσι τὴν πρόδοον τῆς ἱατρικῆς, ἀλλ' οὐχὶ συμμέτρως προήχθησαν καὶ πάντα τῆς ἐπιστήμης ταύτης τὰ εἶδη. Λόγου χάριν, τὸ νοσογνωμονικὸν εἶδος ἔλαβε μεγίστην ἐπίδοσιν, οὐδεὶς δὲ ἀρνεῖται τὰς λαμπρὰς τῆς Βιενναίας Σχολῆς νοσογνωμονικὰς ἐρεῦνας· ἀλλὰ τὸ φαρμακευτικὸν καὶ τὸ βοθητικὸν τῆς ἱατρικῆς μέρος διαγούσιν εἰσέτι οὕτως εἰπεῖν ἐν τοῖς σπαργάνοις· καὶ μὲν χιλιάδες νέων φαρμάκων καὶ βοτανῶν ἀνακαλύπτονται καθ' ἑκάστον ἔτος, ἀλλὰ τὸ ἀνύσιμον ἢ μὴ τῶν πλειστων ἱαμάτων (ἐλπίων μόνον ἐξαιρουμένων) φέρει πολλάκις εἰς θεινὰς ἀπορίας καὶ ἐνδοιασμοὺς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐμπειροτάτους τῶν ἱατρῶν. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὁ ἱατρὸς οὐδεμίαν ἔχει ἀπόλυτον πεποιθήσιν εἰς ἃ παρέχει φάρμακα, νομίζει δὲ μόνον ὅτι τὸ δεῖνα καὶ δεῖνα ἀντίδοτον δύναται νὰ ὠφελήσῃ ἢ τὸ πολὺ νὰ μὴ ἀποβῇ βλαβερὸν εἰς τὸν νοσοῦντα· ἔχει δὲ πάντοτε πρόχειρα πέντε ἢ δέκα φάρμακα, ὧν κατ' ἐναλλαγήν ποιεῖται χρῆσιν ἐπὶ ὠρισμένου νοσήματος, σὺν τῇ ἐλπίδι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ σὺν τῇ ἀπολύτῃ βεβαιότητι, ὅτι ἐν τοῦλάχιστον τῶν ποικίλων τούτων ὑποθετικῶν ἱαμάτων θὰ συνεργήσῃ μικρὸν ἢ μέγα εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ κάμνοντος. Βεβαίως ἡ ἱατρικὴ, ὡς ἐπιστήμη τοῦ ὕγιους καὶ νοσοῦντος βίου, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπαχθῇ εἰς μίαν καὶ ἀναλλοίωτον ἀρχήν, δι' ὃν λόγον οὐδ' αὐτὸς ὁ βίος ὑποβάλλεται εἰς μίαν μόνην τέχνην καὶ προαίρεσιν· ἡ οὐσία ἐπομένως τῆς ἱατρικῆς ἔγκειται ἐν τῇ ἀκαταπαύστῃ αὐτῆς ἀναπτύξει, καὶ διὰ τοῦτο πυκνὰ συχνὰ μεταβάλλονται αἱ θεραπευτικαὶ μέθοδοι, καὶ οὐδὲν θαυμαστόν ἂν οἱ καθ' ἡμᾶς ἱατροὶ πειρῶνται νὰ θεραπεύσωσι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ νόσημα διὰ μεθόδου, ὅπως ἀντιστρόφου πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν πρὸ εἴκοσιν ἢ τριάκοντα ἐνιαυτῶν. Αἱ ὑποθέσεις καὶ τὰ πειράματα συνετέλεσαν χωρὶς ἀμφιβολίας εἰς τὴν πρόδοον τῆς ἱατρικῆς, ἀλλ' ὁ σπουδαῖος καὶ εὐσυνείδητος ἱατρὸς ἀναγκάζεται πολλάκις καὶ ἄκων νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τοῦ

γέροντος Ἰπποκράτους ἡ δεικνυτική μέθοδος ἦτο ἐν πολλοῖς αἰρετωτέρᾳ τῆς πολυπλόκου καὶ πολυποικίλου τῶν νῦν ἱατρῶν θεραπείας. Κατὰ τὸν Ἰπποκράτην, ἐδόξαζε καὶ ὁ Κοραῆς ὅτι τῶν φαρμάκων ἡ πολυτέλεια εἶναι βλαβερωτάτη παρασκευή. Καίπερ δὲ ταλαιπωρούμενος ἐπὶ ἔτη πολλὰ ὑπὸ ἀλλεπαλλήλων καὶ οὐχὶ ἐλαφρῶν νοσημάτων, ὁ Κοραῆς λίαν σπανίως ἐλάμβανε «φάρμακα υγείας». Ἐν ἡλικίᾳ ὀγδοήκοντα ἐτῶν, ἔγραφε πρὸς τινὰ φίλον του· «Δέκα σχεδὸν ἔτη εἶναι ἀφοῦ βασανίζομαι ἀπὸ τὴν ἀρθρίτιδα, καὶ δὲν ἐξώδευσα οὐδὲ δέκα σολῖδια εἰς ἱατρικά, καὶ ὅμως βλέπεις ὅτι ζῶ ἀκόμῃ. Χρεωστῶ τὴν μακροζωίαν ταύτην εἰς μόνην τὴν δαίταν. Τροφὴ μετρία καὶ εὐπεπτος, κίνησις ὅσον εἶναι δυνατόν, εἰς τὴν κλίνην ἀφοῦ νυκτώσῃ, καὶ ἔξω τῆς κλίνης πρὶν ἀνατεῖλῃ ὁ ἥλιος, κατοικίᾳ φωτεινῇ καὶ εὐαέρος — ταῦτα μετχειρίζου καὶ λείπε ἀπὸ ἱατρικὰ ἄλλα.» Ἡ συνταγὴ αὕτη ἴσως νομισθῇ ἀπλουστέρα τοῦ δέοντος, ἀναμνησθεὶς ὅμως τὴν ἀπλότητα μεθ' ἧς ὁ μεγαλεπίβολος Κολόμβος συνέτριψε τὸ ὤν.

Ἄλλ' οὐδαμῶς σκοπούμενων τῶν ὑποθέσεων, ἡ «Πυρετολογία» ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα ἱστορικὴν, ὡς δηλοῦσα τὸ σημεῖον, εἰς ὃ περὶ τὴν λήξιν τῆς παρελθούσης ἐκατονταετηρίδος εἶχε προβῇ τοῦ Ἰπποκράτους ἡ τέχνη ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ, ἐν Ὀλλανδίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ, καθ' ἃ μαρτυροῦσιν αἱ πολυάριθμοι πηγαί, ἃς συχνότατα ὁ ἀείμνηστος ἀνὴρ παρατίθεται ἐν ταῖς σημειώσεσι. Παρατηρητέον ἐπὶ τέλους ὅτι σήμερον ἡ τῆς Φύσεως ἐπιστήμη καθόλου ἐξακριβοῖ τοὺς νόμους τῶν φαινομένων, οὐδαμῶς φροντίζουσα περὶ τῆς οὐσίας αὐτῶν. Ὁ Φυσικὸς λ. χ. εὐρύνει ἀείποτε ἐπὶ μᾶλλον τὰ τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ, ἐφαρμόζων τοὺς νόμους τοῦ ἡλεκτρισμοῦ εἰς τὰς παντοειδεῖς τοῦ πρακτικοῦ βίου χρεῖας, ὀλίγον καὶ οὐδὲν ἐξετάζων ὅποια τις ἡ τοῦ ἡλεκτρισμοῦ ὑπόστασις. Τοῦναντίον ἡ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Κοραῆ ἱατρικὴ οὐ μόνον ἐπαθολόγει καὶ ἐφυσιολόγει ἀλλὰ καὶ ἐφιλοσοφεῖ· ἐγκρατὴς δὲ τῶν τότε ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ ἰσχυόντων φιλοσοφημάτων φαίνεται καὶ ὁ Κοραῆς, ἀναζητῶν μετὰ διαλεκτικῆς δεινότητος τὴν βάσιν ἣτοι τὸ ὑποκείμενον αὐτὸ καὶ τὴν ὑπόστασιν τῆς ζωῆς, ἐλέγχων διὰ φιλοσοφικῶν ἐπιχειρημάτων τοὺς Χημικοὺς καὶ τοὺς Μηχανικοὺς, ἐγκολπούμενος δὲ τὰ τῶν Πνευματικῶν, καὶ κηρύσσων ὅτι βάσις τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ψυχὴ, ὃν διάφορον τοῦ σώματος καὶ συνώνυμον τῇ Φύσει ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ τοῦ ὅρου ἐννοίᾳ.

Ἡ ἑτέρα λατινιστὴ ἐπ' ἴσης συντεταγμένη Θέσις φέρει ἐπιγραφὴν

«ὁ καθ' Ἱπποκράτην ἱατρός ἦτοι περὶ τῶν κυρίων τοῦ ἱατροῦ καθηκόντων, ἐκ τοῦ πρώτου Ἱπποκρατείου ἀφορισμοῦ ἐξαγομένων (Medicus Hippocraticus sive de praecipuis officiis medici ex primo Hippocratis Aphorismo deductis, oratio ab auctore D. Coray Smyrnensi, in inclyta Universitate Mospeliensi, habita, pro gradu doctoratus consequendo. Mospelii MDCCCLXXXVII). Ὁ ἀναλογιζόμενος (λέγει ἐν ἀρχῇ ὁ Κοραῆς) τὴν τε πολλαπλὴν διδασκαλίαν ἣν δέον νὰ διδάσκηται ὁ ἱατρός, καὶ ὅσα καὶ οἷα καθήκοντα ὑφίλει οὗτος νὰ ἐπιτελῇ, πάντως μὲν κατανοεῖ ὅτι εἰκότως πάνυ ὁ Ἱπποκράτης ἐν τῇ λαμπρᾷ τῶν Ἀφορισμῶν βίβλῳ ἤρξατο ἀπὸ τῶνδε τῶν λόγων «ὁ βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρὴ» οὐδὲ θαυμάζει πλέον τίνος ἕνεκεν ἀπὸ τῶν τοῦ Ἱπποκράτους μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων τοσοῦτον μικρὰ ἀπεδείχθη καὶ τοσοῦτον εὐαριθμὸς ἡ τῶν ἐξόχων ἱατρῶν χορεία. Τὰς μὲν ἄλλας ἐπιστήμας καὶ μέτρια πολλὰκις ψυχὰι πορίζονται ραδίως, τὴν ἱατρικὴν δὲ μόνον ὁ ἐφιέμενος νὰ ἐκμάθῃ ὑφίλει νὰ παρασκευάξῃ ἑαυτὸν διὰ παντός ἐπικουρήματος φύσεώς τε καὶ μελέτης, εὐπορῶν μὲν ὀξυνοίας, μετέχων δὲ ἀρετῆς εἰλικρινούς. Ἐπιχειρῶν ὁ Κοραῆς νὰ σκιαγραφήσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ γνησίου ἱατροῦ, λαμβάνει ὁρμητήριον τὸν πρῶτον ἀφορισμὸν τοῦ πατριάρχου τῶν ἱατρῶν, Ἱπποκράτους, αὐτόθεν δὲ ἐξάγει τὰ κύρια τοῦ ἱατροῦ καθήκοντα. «Ὁ βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρὴ, ὁ «δὲ καιρὸς ὀξύς, ἡ δὲ πείρα σφαλερή, ἡ δὲ κρίσις χαλεπὴ» δεῖ δὲ «οὐ μόνον ἑαυτὸν παρέχειν τὰ δέοντα ποιεῖντα, ἀλλὰ καὶ τὸν νοσέοντα καὶ τοὺς παρέοντας καὶ τὰ ἐξωθεν.» Τὸν Ἱπποκράτειον τοῦτον ἀφορισμὸν ἐρμηνεύει ὁ Κοραῆς ὡς ἀληθοῦς φιλόσοφος καὶ γνήσιος τοῦ μεγάλου Κόφου θιασώτης. Πρῶτον καθήκον (λέγει) τοῦ σπουδάζοντος νὰ ἐκδιδαχθῇ καὶ μετέλθῃ τὴν τέχνην τὴν μακρὰν ἐν χρόνῳ τοῦ βίου οὕτω βραχεῖ, ἔστω τότε· νὰ καταναλίσκη πρὸς τελείωσιν τῆς τέχνης ἅπαντας τοῦ βίου τοὺς καιροὺς οὕτω πως ὥστε νὰ ἀποβαίῃ ὠφέλιμος εἰς τοὺς νοσοῦντας, ἢ, τούτου ἀδυνατοῦ ὄντος, νὰ μὴ γίνηται πρὸς αὐτοὺς βλαβερός. Ἐν μὲν ταῖς ἄλλαις ἐπιστήμασι καὶ τέχναις μικρὰν ἔχουσι τὰ ἀμαρτήματα ῥοπήν· ἐν μόνῃ δὲ τῇ ἱατρικῇ οὐδέποτε οὐδεμίαν παράπτωσιν μένει ἀτιμώρητος. Ὁ βουλούμενος ἄρα νὰ μὴ πλανᾶται δέον νὰ περιποίησιν εἰς ἑαυτὸν δύναμιν τινα καὶ ἐπιτηδαιότητα «τοῦ κρίνειν, τοῦ πειρᾶσθαι καὶ τοῦ χρῆσθαι τοῖς καιροῖς»· διότι ὁ μὲν καιρὸς συχνότατα φεύγει τὸν μὴ ἐπιστάμενον νὰ ἐπιλαμβάνηται τῶν καιρῶν, ἡ δὲ πείρα πλανᾷ τὸν ἀμοιροῦντα τῆς ἐν παντὶ πειράματι δεούσης δευδερκείας,

ἡ δὲ κρίσις, ἡ περί τε τὴν φύσιν καὶ τὴν θεραπείαν τῶν νόσων ἀσχολουμένη, καθίσταται λίαν δυσχερής.

Ἰατροῦ καθήκον εἶναι, κατὰ τὸν Κοραῖν, νὰ ἐπισπᾶται ἄλλους εἰς τὴν ἐν ἑαυτῷ πεποιθήσιν, οὐχὶ διὰ μεθοδευμάτων καὶ τεχνημάτων, ἥκιστα ἀρμυζόντων εἰς τὸ ἱατρικὸν ἀξίωμα, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐμπειρίας τῶν ἱατρικῶν πραγμάτων, ἐνστάζων αὐτὴν (δηλ. τὴν πεποίθησιν) εἰς τὰς ψυχάς. Συνεβούλευε τὸ πάλαι ὁ Πυθαγόρας εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ νὰ σκέπτονται καθ' ἐκάστην περὶ τῶν καθ' ἡμέραν πεπραγμένων, ἀναφωνοῦντες «πῇ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι θεὸν οὐκ ἐτελέσθη;» Τὸ χρυσοῦν τοῦτο παράγγελμα ἀρμύζει πρῶτιστα καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ἱατρούς. Ὁ πρακτικὸς τῆς τέχνης θεράπων, ἐπανερχόμενος οἴκαδε, θεὸν πλεονάκεις νὰ ἐρωτᾷ ἑαυτὸν «τί θειὸν ἱάτρευσας σήμερον; εἰς τί νόσημα ἀνέστης; ἐν τίνι ἐπλανήθης; τί δὲ κατὰ γνώμην ἔπραξας;» Ἰδοὺ ἀσχολία ἐμπρέπουσαι εἰς τὴν ἱατρικὴν ἐπιστήμην! Ἰδοὺ φρονίσματα, ὧν πολλῇ τῇ σπουδῇ θεὸν νὰ ἐπιμελῇται ὁ γνήσιος Ἀσκληπιάδης! Τί δὲ κέντρον (ἴσως ἐρωτήσῃ τις) ἔχει δύναμιν νὰ ἐγείρῃ ἡμᾶς διαρκῶς πρὸς τὴν ἱατρικὴν τέχνην, τὴν τοσοῦτον χαλεπὴν καὶ ἐπίπονον; Ἀρά γε τῆς εὐδοξίας ἢ τοῦ χρυσοῦ ἢ πείνας; Ἀλλ' αὕτη μὲν μόνον τὸν χυδαῖον ἰσχύει νὰ παρορμήσῃ· τὸν μεγάλθυμον δὲ καὶ ἐλευθέριον, τὸν ἥκιστα αἰσχροκερδῆ καὶ πάντως ἀφιλάργυρον ἄνδρα, «τὸν περὶ τὴν τεχνέων ἀπάσῃ» ἐπιφανεστάτην» ἀσχολούμενον, ὅπως καθιερώσῃ καὶ χρόνον καὶ σχολὴν καὶ ἀσχολίαν καὶ ὅλον ἑαυτὸν εἰς τὴν εὐεξίαν τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν ἄλλο ἀγαθὸν δύναται νὰ προτρέψῃ τελεσφορώτερον τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης· «ἦν γὰρ παρῇ φιλανθρωπία, πάρεστι καὶ φιλοτεχνία». Τῆς ἀπροφασίστου φιλανθρωπίας ἐμφορούμενος ὁ ἱατρὸς πρῶως μὲν καὶ ἀπογγύστως ὑπομένει τοὺς ἀμετρήτους τῆς τέχνης πόνους καὶ τὰς μόλις ἀνεκτὰς ἐνοχλήσεις, συχνάκις δὲ καὶ ἐπιμελέστερον ἐπισκέπτεται τοὺς ἀρρώστους εὐπροσήγορος δὲ καὶ καρτερικὸς διατελῶν καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν μόνην μετὰ θάρρους ἀποβλέπων, προτείνει ἐν ταῖς ἐκάστοτε στενοχωρίαις καὶ ἐτέρων ἱατρῶν τὴν ἐπεισαγωγὴν χωρὶς φθόνου καὶ χωρὶς ἀλαζονείας. «Τῶν διδασκάλων τις καὶ φίλων (προσεπάγει ὁ Κοραῖς) ἔλεγέ μοι ἐσχάτως ὅτι καὶ ταχύτερον καὶ εὐχερέστερον θὰ ἐπετύγχανον τοῦ σκοποῦ τὰ ἱατρικὰ συμβούλια, ἂν οἱ ἐπεισχυόμενοι ἱατροί, πρὶν εἰσελθῶσι παρὰ τοὺς νοσοῦντας, ἐδιδάσκοντο ἐγγράφως παρὰ τοῦ εἰσκαλέσαντος αὐτοὺς Ἀσκληπιάδου τὰ κατὰ τὸ νόσημα καὶ τὰς διαφόρους τοῦτου περιστάσεις. Τὴν ὥραίαν τοῦ διδασκάλου μου γνώμην

ἐξήνεγκε πρὸ δύο καὶ ἐπέκεινα χιλιοτηρίδων ὁ Ἱπποκράτης· αἴθιο δὲ γινώσκων ὁ χρὴ ποιεῖν πρὶν εἰσελθεῖν πρὸς τὸν νοσούντα· πολλὰ γὰρ οὐδὲ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ βοηθείης δεῖται τῶν πραγμάτων· προδιαστέλλεσθαι οὖν χρὴ τὸ ἐκβησόμενον ἐκ τῆς ἐμπειρίας· ἔνδοξον γὰρ καὶ εὐμαθές.»

Ἄλλὰ πόσον διάφορος εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ φιλαύτου ἱατροῦ! Ὁ Κοραῆς στηλιτεύει δριμύως τὸν ἱατρὸν, τὸν προτιμῶντα τῶν ἀνθρώπων ἀσθενῶν τοὺς εὐπόρους καὶ ἐπάγοντα ἐπικουρίαν εἰς μόνον τὸ νόσημα οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὴν ἔνδειαν, τραχέως μὲν καὶ χαλεπῶς φερόμενον πρὸς τοὺς πενομένους, χαμαιζήλως δὲ καὶ ἀνελευθέρως σαίνοντα καὶ ὑπερθεραπεύοντα τοὺς πλουσίους καὶ ἰσχυροὺς. «Ἄσπετος τῷ ὄντι ἱατρός! «κέρδειςιν ἡττώμενος» κατὰ τὸν ποιητὴν καὶ εἰς τὸ ἴδιον ἀφορῶν συμφέρον, λιπαρὸς τὴν κόμην καὶ τὸν πώγωνα, μύρων τε καὶ ἀλοιφῶν ὄζων, φοιτῶν εἰς τοὺς ὀμίλους τῶν χαριέντων καὶ ἀστείων, φεύγων δὲ τῶν ἐνδεῶν τὴν ρυπαρίαν· καὶ τὸν μὲν βραχὺν τοῦ βίου χρόνον, τὸν εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς τέχνης ὀφειλόμενον, ἀπόνως ἀνὰ μέσον κτενὸς καὶ κατόπτρου κατατρίβων, περὶ πλείονος δὲ ποιούμενος τὸν καλλωπισμὸν τῆς ἰδίας κεφαλῆς μᾶλλον ἢ τὴν σωτηρίαν τῶν νοσούντων. Παρὰ τοιούτου ἀνδρὸς μὴδὲν ἀπεκδέχου μῆτε γενναῖον μῆτε μόνιμον.» Πάντη ἀλλοίαν ὁδὸν τρέπεται ὁ ἱατρός, ὁ σοφία καὶ φιλανθρωπία ἀκραίφνει περικοσμούμενος. «Τὸ μὲν τῆς πόλεως ἀγαθὸν ἡγούμενος ὑπέρτερον πάσης αὐτοῦ οἰαζήποτε χρείας καὶ ἀνάγκης, ἐπαγρυπνεῖ εἰς ἅπαντας ἐξ Ἰσου· καθ' ὃν δὲ τρόπον ὁ ὠχροποιὸς θάνατος ἴσῃ ποδὶ κρούει καὶ τῶν πενομένων τὰς καλύβας καὶ τῶν βασιλείων τὰ ἀνάκτορα, οὕτω καὶ ὁ ἱατρός πειρᾶται νὰ ἀποσοβήσῃ τὸν θάνατον ἀπὸ τούτων καὶ ἐκείνων ἀνευ διακρίσεως. Καὶ χρηματισμοῦ δὲ καὶ παντὸς κέρδους κρείττων μεριμνᾷ καὶ ἀγωνίζεται τὸ κατὰ δύναμιν ὑπὲρ τῶν καμνόντων· ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ ἀρρώστου πτωχοῦ ἔνδειαν ἢ ἀνακοινοῦται πρὸς τὸν ἀρρώστον πλούσιον ἐν καιρῷ εὐθετίῃ, ἢ αὐτὸς ἐκ τῶν ἰδίων ἐπικουρῆσει. Νύκτωρ δὲ καὶ μεθ' ἡμέραν, ὅλη ψυχὴ τε καὶ διανοία ἐγκύπτει εἰς τὴν μελέτην τῆς ἰδίας τέχνης, ἵνα, καὶ τὴν δραπέτιν εὐκαιρίαν, τὸν καιρὸν τὸν ὀξύν, αἰσιῶς συναρπάξῃ καὶ τὴν πείραν ἀσφαλέστερον ἀτκῇ καὶ τὴν κρίσιν εὐχερέστερον ἐκφέρῃ καὶ συνελόντι· εἰπεῖν ἐπαξίως τῆς Τέχνης ἐπιτελῇ καὶ ὀρθοῖ τοῦ γνησίου ἱατροῦ τὰ καθήκοντα.»

Τοιαῦτα καὶ παραπλήσια πραγματεύεται ὁ Κοραῆς περὶ τοῦ καθ' Ἱπποκράτην ἱατροῦ· ὁ δὲ ἐπίλογος τῆς σοφῆς θέσεως, ἐν εἴδει

ἀποστροφῆς πρὸς τοὺς καθηγητάς, εἶναι τοῦ ὅλου λαμπροτάτη κορωνίς. «Ὑμεῖς δὲ, περιφανέστατοι καθηγηταί, ἐπισικνῶς κρίνατε ἂν ἐσκιαγράφῃσα τοῦ γνησίου ἱατροῦ τὴν εἰκόνα. Περιττὴ πάντως ἡ ἐνώπιον ὑμῶν τῶν καθηκόντων ἐκείνων ἀπαρίθμησις· διότι τοῦ μὲν ἱατροῦ τὰ καθήκοντα ὑμεῖς διδάσκετε μὲν στρογγύλῳ τῷ στόματι, διδάσκετε δὲ ζωηρῶ τῷ παραδείγματι, τὴν δὲ ὑμετέραν κρίσιν οὐδέποτε οὔτε ὁ καιρὸς διαφεύγει, οὔτε ἡ πεῖρα πλανᾷ· καὶ μοχθεῖτε μὲν ὑμεῖς καὶ κοπιᾶτε ἵνα ἀπεργάζησθε μακρότερον μὲν τὸν βίον, βραχυτέραν δὲ τὴν τέχνην· διὰ τοῦτο δὲ μόνον σπουδάζετε περὶ τὴν ἱατρικὴν, ὅτι ἡ ἱατρικὴ καὶ νομίζεται καὶ ὀνομάζεται μέγα τοῖς ἀνθρώποις ἐπικούρημα. Ἄλλ' εἰς ἀκαδημαϊκὸν νόμιμον ὀφείλων νὰ ἐπαρκέσω, ταύτην ἀντὶ πάσης ἄλλης τὴν τοῦ λόγου ὑπόθεσιν καὶ ἀφορμὴν προειλόμην, ἵνα διὰ τοῦ ὑμετέρου αὐτῶν παραδείγματος ἐπὶ μᾶλλον παροξύνω ὅσας διανοίας ἰσχύει νὰ ἐπικλᾷσῃ ὁ ἱπποκράτειος ἀφορισμὸς. Ἐγὼ δὲ, τῶν ὑμετέρων δογμάτων ἐμφορούμενος, διὰ παντὸς ἐκ τῶν ἐνόντων θὰ φιλοτιμῶμαι νὰ καταστῶ μιμητὴς ὑμῶν, «ἐφ' ὅσον δὲ ζῶ μνημῶν ἐμαυτοῦ, καὶ φέρω αἴσθημα ἀκηρατον, ὑμᾶς πιστῇ τῇ διανοίᾳ ἀείποτε θὰ σέβω καὶ τιμῶ καὶ ὑμέτερος καλούμενος θὰ καυχῶμαι καὶ σεμνύνωμαι.»

Ἡ φιλοπονία τοῦ Κοραΐ, δραστηρικὸν ἔχουσα ὑπομόχλιον τὴν αἰεὶ συνοικον αὐτῷ ἔνδειαν, εἶναι ὄντως ἐξαίσιος κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἐν Μομπελλιῇ διατριβῆς του· διότι, ὀλίγον μετὰ τὴν ἀπαγγελίαν τῆς δευτέρας Θέσεως, ἐξέδωκε (τῷ 1787) ἐκ τοῦ γερμανικοῦ εἰς τὸ γαλλικὸν μεθερμηνευμένην ἐν δυοῖ τόμοις τὴν «Κλινικὴν Ἱατρικὴν» τοῦ Selle, τὸ μικρὸν δὲ κέρδος ὅπερ ἐπορίσκατο ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ ἀξιολόγου τούτου ἐγχειριδίου, ἐχρησίμευσεν ὥπως οὖν εἰς τὰς πολυειδεῖς αὐτοῦ χρεῖας, τοσοῦτον μᾶλλον ὅσω μετὰ τὸν θάνατον τῶν γονέων καὶ τὴν πώλησιν τῆς πατρικῆς οἰκίας, οὐδένα οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν ἡλπιζε μισθὸν, ἢ ἐκ τῶν ἰδίων κόπων. Ἡ μετάφρασις τῆς «Κατηχήσεως» τοῦ Πλάτωνος ἐλάχιστα ἐπῆρκεσεν εἰς τὰς προσδοκίας του, ἢ δὲ εἰς τὸ γαλλικὸν ἔρμηνεία τοῦ πονήματος τοῦ Selle ἐγένετο πάροχος θαφίλεστέρας ὥπως οὖν ἀμοιβῆς (διότι τὸ βιβλίον ἐκείνο ἦτο χρησιμώτατον πρὸς τοὺς γάλλους φοιτητάς, τοὺς περὶ τὴν ἱατρικὴν σπουδάζοντας) ἀλλ' οὐχι καὶ ἱκανῆς εἰς οἰκονομίαν τοῦ ἰδίου βίου. Μετὰ τὴν διδασκαρικὴν αὐτοῦ ἀναγόρευσιν ἐμελέτα ὁ Κοραΐς νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς ἱατρικῆς ὡς βοηθὸς τοῦ ἐν τῷ ἰδρύματι la Miséricorde ἱατροῦ, ἐπὶ μισθῷ δώδεκα φράγκων κατὰ μῆνα· ὀλίγω δὲ ὕστερον (κατὰ τὸν ἀπρίλιον τοῦ

1788) διανοήθη νὰ καταβῇ εἰς Κέρκυραν ἢ εἰς Ζάκυνθον ἵνα μετέλθῃ αὐτόθι τὸ ἱατρικὸν ἐπιτηδεύμα καὶ παραμείνῃ μέχρις οὗ λήξῃ ὁ τότε ἀκμάζων ῥωσσοτουρκικὸς πόλεμος, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὥστε ὅτι, ἐπερχομένης αἰθρίας εἰς τὰ ἐπινέφελα τῆς Ἀνατολῆς πράγματα, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστρέψῃ αὖθις εἰς τὴν πατρίδα. Τὴν μετάφρασιν τῆς «Κλινικῆς Ἱατρικῆς» τοῦ Selle ἀνέθηκεν ὁ Κοραῆς εἰς τὴν Βασιλικὴν Ἑταιρίαν τῶν Ἐπιστημῶν ἐν Μομπελλιῇ, ἥτις καὶ ἀνηγόρευσεν αὐτὸν ἐταῖρον. Οἱ καθηγρηταὶ τῆς ἱατρικῆς σχολῆς, καὶ μάλιστα ὁ Γριμώ, παντοίως τρόποις ἐπειράθησαν νὰ κωλύσωσι τὴν ἐκ Μομπελλιῆ ἀποδημίαν τοῦ Κοραῆ. Ἡ μετάφρασις τῆς «Κλινικῆς Ἱατρικῆς» ὑπῆρξε πρὸς τοὺς γάλλους ἱατροὺς λίαν εὐπρόσδεκτος, καὶ διότι τὸ βιβλίον ἦτο ἀναγκασιότατον τοῖς πᾶσι βοήθημα καὶ διότι ἡ μετάφρασις, δοκιμῶς φιλοπονηθεῖσα, ἐθεωρήθη ὡς ἀπαρχὴ καὶ ἄλλων σπουδαίων ἱατρικῶν συγγραμμάτων. Ὁ Selle (1748—1800) ἦτο ἐκ τῶν κρατίστων πρώστων ἱατρῶν τῆς παρβαλούσης ἐκατονταετηρίδος, ἐχρημάτισε δὲ ἱατρὸς τῶν βασιλέων τῆς Πρωσσίας Φριδερίκου τοῦ Β', Φριδερίκου Γουλιέλμου Β' καὶ Φριδερίκου Γουλιέλμου Γ'. Τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ τὰ ἀξιολογώτατα εἶναι τὰ «Στοιχεῖα Μεθοδικῆς Πυρετολογίᾳς» μετενεχθέντα εἰς τὴν γαλλικὴν ἐν τρισὶ διαφόροις μεταφράσεσιν, ἡ «Κλινικὴ Ἱατρικὴ» ὀκτάκις ἐκδοθεῖσα, καὶ γαλλιστὶ μὲν ὑπὸ τοῦ Κοραῆ, λατινιστὶ δὲ ὑπὸ τοῦ Σπρέγγελ ἐρμηνευθεῖσα, ἡ «Εἰσαγωγή εἰς τὴν μελέτην τῆς Φύσεως καὶ τῆς Ἱατρικῆς» καὶ αἱ «Ἱατρικαὶ Παρατηρήσεις» (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ τριτοῦ μου πονήματος *Nene Beyträge zur Natur- und Arzneywissenschaft*, 1782—1786) ἐπ' ἴσης μεταφρασθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Κοραῆ. Ὁ Selle ἦτο οὐ μόνον ἔξοχος ἱατρὸς ἀλλὰ καὶ ἔξοχος φιλόσοφος, εἰ καὶ οἱ φιλοσοφικοὶ αὐτοῦ ἀγῶνες ἐστράφησαν μάτην κατὰ τῆς σθεναρᾶς φιλοσοφίας τοῦ μεγάλου τῆς φιλοσοφίας ἀνακαιοστοῦ, Ἑμμανουήλ Καντίου. Ἐπειδὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Κοραῆ μετάφρασις τῆς «Κλινικῆς Ἱατρικῆς» ἐξεδόθη ἐκ δευτέρου τρίτῳ ἔτει τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας, ἡ δευτέρα δὲ αὕτη ἐκδοσις διὰ τὸ πλῆθος τῶν προσθηκῶν καὶ τῶν διορθώσεων εἶναι σχεδὸν ὅλως ἄλλοια τῆς πρώτης, θὰ γίνῃ περὶ αὐτῆς λόγος ἐν τῷ ἐφεξῆς κεφαλαίῳ, ἔνθα καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἐκ τῆς γερμανικῆς καὶ ἀγγλικῆς εἰς τὴν γαλλικὴν μετενεχθέντων ὑπὸ τοῦ Κοραῆ ἱατρικῶν πονημάτων.

Ἐπὶ μακρὸν ταλαντευθεὶς, ἔκρινε τελευταῖον λυσitteλὲς ὁ Κοραῆς, τεσσαρακοντούτης ἤδη, νὰ ἀπέλθῃ εἰς Παρισίους, ἄλλως τε καὶ διότι θερμότατον ἠσθάνετο ἀνέκαθεν πόθον νὰ ἴδῃ τὴν μεγάλην καὶ λιπαράν

τῆς Γαλλίας μητρόπολιν. «Ἐπεθύμῃσα (λέγει) νὰ ἱστορήσω καὶ τὰς νέας Ἀθήνας, τοὺς Παρισίους, διὰ νὰ ἀποφύγω καὶ τὸ ὄνειδος τῶν ὅσοι δὲν ἐγνώριζαν ἄλλοτε τὰς παλαιάς.» Εἶχε βεβαίως ἐν διανοίᾳ ὁ Κοραῆς τοῦ Λυσίππου τὸν στίχον «εἰ μὴ τεθέασαι τὰς Ἀθήνας, στέλεχος εἶ» («ἂν δὲν εἶδες τὰς Ἀθήνας, εἶσαι κοῦτσουρον»). Αἱ «νέαι Ἀθῆναι» ἦσαν ὡς αἱ παλαιαὶ «ἡ ἐκπρεπεστάτη καὶ περικαλλεστάτη τῶν πόλεων πασῶν, ὁπόσας ὁ Ζεὺς ἀναφαίνει»· ἀρμόζει ὅμως ἔτι καὶ νῦν ἐπὶ τῶν νέων, ὅτι ἔλεγε περὶ τῶν πάλαι ἱστοφάνων Ἀθηνῶν ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις ἐρωτηθεὶς «τίς ἐστὶν ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις»; ἀπεκρίνατο «παγκάλῃ· ἀλλ' ἐν αὐτῇ «ὄγχνη ἐπ' ὄγχνη γηράσκει, σῦκον δ' ἐπὶ σῦκῳ» ὑπαινιττόμενος προδήλῳ τῷ λόγῳ διὰ τοῦ ὁμηρικοῦ στίχου τὴν ἐν τῇ Κεκροπίᾳ χθονὶ πολλὴν τῶν δημαγωγῶν καὶ συκοφαντῶν πληθύν. Ἡ εἰς Παρισίους ἀποδημία τοῦ Κοραῆ συνέπεσε καθ' ἣν χρόνου περίοδον ἔμελλε νὰ ἐκραγῇ ὡς ῥύαξ πυρὸς ἡ ἀπὸ πολυλοῦ ἐγκυμονομένη μεγάλη Ἐπανάστασις. Ἐκεῖ ὁ τέως ἀφανὴς Ἑλληὴν καὶ ἄσκημος τῆς ἱατρικῆς διδάκτωρ, ποτίσας ἑαυτὸν τὰ γλυκέα νάματα τῶν νέων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀρχῶν καὶ δογμάτων, ἐγένετο μετ' ὀλίγον ὁ μέγας τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων πνευματικὸς ἱατρὸς καὶ φωστὴρ καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ γένους ὁ λιγύφθογγος κῆρυξ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Τελευτώντος τοῦ μηνὸς μαΐου τοῦ 1788, ἀφίκετο ὁ Κοραΐς εἰς Παρισίους. Ὡς ὁ ἀτυχὼν καὶ κακοπραγῶν ἄνθρωπος ἔτι μεῖζονα λαμβάνει τῆς ἰδίας ἀθλιότητος καὶ κακοδαιμονίας αἴσθησιν ὅταν ἀποβλέψῃ πρὸς ἄλλους περὶ αὐτὸν εὐτυχοῦντας καὶ εὐπραγοῦντας ἀνθρώπους, παρὰ πλεονεξίας καὶ εἰς τὴν φιλόπατριν τοῦ Κοραΐ ψυχὴν ὀδυνηρὰν ἐποίησεν αἴσθησιν ἢ θεὰ τῆς μεγάλης καὶ καλλιχόρου τῶν Γάλλων μητροπόλεως. Τὸ ἐξαίσιον ὄραμα πόλεως πλουσίας καὶ εὐδοξούσης ἀνεπόλησε παρὰ χρῆμα τὸν νοῦν τοῦ νεήλυδος Ἕλληνας εἰς τὴν πενίαν καὶ ἀδοξίαν τῆς ἰδίας πατρίδος, καὶ ἡ πρώτη αὐτοῦ κατάπληξις, μετὰ πικρὰς συγκερασθεῖσα ὀδύνης, ἦτο συγχρόνως τῆς ζεύσεως φιλοπατρίας του ἰσχυρότατος νυγμός. «Ἀπὸ τὰς 24 μαΐου (ἔγραφε πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην) εὐρίσκομαι εἰς τὴν ἐπιφανεστάτην πόλιν τῶν Παρισίων, εἰς τὴν κατοικίαν πασῶν τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, εἰς τὰς νέας Ἀθήνας.» Ἀμα τῇ ἀφίξει του, καταλαμβάνεται ὑπὸ μελαγχολίας καὶ ἀγανάκτησεως, ἐνθουμούμενος τοὺς ἀνεπιστρεπτὲς παρῳχημένους εὐχλεεῖς χρόνους τοῦ ἑλληνικοῦ γένους. «Ὅταν ἐγὼ ὁ δυστυχὴς Ἕλλην, βλέπων τοὺς Παρισίους, συλλογισθῶ τὸ παλαιὸν μεγαλεῖον τῆς πατρίδος, τότε, φίλε μου, ἡ μελαγχολία μου μεταβάλλεται εἰς ἀγανάκτησιν καὶ εἰς ἀπόγνωσιν.» Ἀλλ' ἐν τῇ ἀπελπισμῷ αὐτοῦ ψέγει τὴν πρὸς τοὺς κακοπαθοῦντας Ἕλληνας ἀναληγσίαν καὶ ἀφιλόνητον περιφορὰν τῶν Εὐρωπαίων. «Αὐτοί, φίλε μου, ὅχι μόνον δὲν μᾶς δίδουσι χεῖρα βοηθείας διὰ νὰ μᾶς ἀναστήσωσιν ἀπ' αὐτὴν τὴν φοβερὰν πτώσιν, ἀλλὰ ζητοῦσι παντοίοις τρόποις νὰ ἐμποδίσωσι καὶ τὴν παρὰ τῶν ἄλλων βοήθειαν, κηρύττοντες ἀναιδῶς ὅτι ὁ παρὰ τῶν Αὐτοκρατόρων (Αὐστρίας καὶ Ῥωσσίας) πόλεμος εἶναι ἄδικος, καὶ ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ εἶναι χρησιμώτατον ἔθνος, τὸ ὅποιον εἶναι ἄξιον βο-
ηθείας καὶ πρέπει νὰ βοηθηθῇ παρὰ τῶν λοιπῶν βασιλέων.» Ἐπὶ πᾶσιν

*

ἡ ὀργή τοῦ Κοραῆ ἀποσκήπτει ἐναντίον τοῦ Παύλου, ὅστις, καίτοι, ἦμι-
στα φίλος ὢν τῶν Τούρκων, ἐκάκιζε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος «μὲ μίαν σκλη-
ρότητα ἀνήκουστον» εἰπὼν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς δὲ τοὺς φοβεροὺς
λόγους· «ἡ λήθη τῶν πολιτικῶν νόμων, ἡ ἀπαίδευσις καὶ ἡ δεισιδαι-
μονία τοσούτον βαθέως ἐρρίξοβόλησαν πρὸς τοῖς νῦν Ἕλλησιν, ὥστε
οὐδεμία δύναμις ἀνθρωπίνη εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐκρίζωσῃ αὐτάς.» Ὁ Κοραῆς
ἐξίσταται ἐαυτοῦ ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τοιαύτης καὶ τηλικαύτης καταγγε-
λίας. «Ἰδὲς, ἀδελφέ μου, κατὰστασιν; καὶ περὶ μὲν τῆς ἀμαθείας κα-
νένιας νοῦν ἔχων Ῥωμαῖος δὲν θύναται νὰ τὸ ἀρνηθῇ· ἀλλὰ τὸ νὰ λέγῃ
ὅτι οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις δὲν θύναται νὰ θεραπεύσῃ τὴν πληγὴν,
αὐτὸ εἶναι μία ἀναισχύντος συκοφαντία. Ἐνεκρῶθησαν λοιπὸν τόσον οἱ
Ῥωμαῖοι ὥστε χρειάζεται θαῦμα θεῖον διὰ νὰ τοὺς ἀναστήσῃ; ὅχι βέ-
βαια! Παῦσον τὴν τυραννίαν τῶν Τούρκων καὶ τὴν ἀλαζονικὴν φιλαρ-
χίαν τῶν κληρογέρων, καὶ εἰς διάστημα χρόνων ὀλίγων, χωρὶς θαύματος
θεοῦ, οἱ Ῥωμαῖοι θέλει σοφισθῶσιν ὡς καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι. Ἐνας ἀπὸ
τοὺς φίλους μου, ἄνθρωπος σοφὸς, ὅταν μὲ ἔδειξε τὸ βιβλίον αὐτὸ, εἰς
τὸν τόπον μάλιστα τὸν κατὰ τῶν δυστυχῶν Γραικῶν, ἰδὲ, λέγει ἀτει-
εῦόμενος, τί γράφει ὁ Παῦλος κατὰ τῶν Ἑλλήνων, τί θύναται νὰ ἀπο-
κριθῇ εἰς αὐτά; Ἀποῦ τὰ ἀνέγνωσα, εἰπέ με, τὸν λέγω, ὁμολογεῖς
ὅτι εἶμαι ἱατρός; ναί, λέγει· ὁμολογεῖς ὅτι μετέχω ὀλίγον φιλοσοφίας;
καὶ μάλιστα, λέγει, ἐπειδὴ, ἔξω ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν διχλεκτον ἡξεύρεις
προσέτι καὶ ἄλλας πολλὰς διαλέκτους τῆς Εὐρώπης· καὶ μὲ ὅλον τοῦτο,
τὸν ἀπεκρίθην, αὐτὰ ὅλα ἔγιναν, μὲ θεῖαν βοήθειαν, χωρὶς ὅμως θαύ-
ματος θεοῦ· καὶ μὲ ὅλον τοῦτο, ὡς ἐμὲ εὐρίσκονται μύριοι εἰς τὴν
Ἑλλάδα ἱατροί, φιλόσοφοι, γραμματικοὶ κλ.· βλέπεις λοιπὸν, φίλε μου,
τὸν εἶπα, ὅτι ὁ Παῦλος, καίτοι φιλόσοφος καὶ θαυμαστός συγγραφεὺς,
φλυαρεῖ περὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ συκοφαντεῖ ἀναισχύντως τὸ γένος ἐκ
μόνης τῆς ἀκοῆς, χωρὶς νὰ τὸ ἰδῇ· αὐτὴ ἡ ἀπόκρισις τὸν εὐχαρίστησε
κατὰ πολὺ· ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἔμεινα εὐχαριστημένος, ἀγαπητέ μου Δημή-
τριε, ἐπειδὴ φοβοῦμαι, ὅτι τὸ γένος θέλει μείναι ἀκόμη πολλοὺς αἰῶ-
νας εἰς αὐτὴν τὴν ἀθλιότητα, ἐπειδὴ βλέπω ὅτι ἐξουθενεῖται ἀπὸ τοὺς
Εὐρωπαίους, τοὺς ποτὲ τριςβαρβάρους, οἱ ὅποιοι εἴ τι σοφὸν εἴ τι καλὸν
ἔχουσιν, ὅλων αὐτῶν τὰ πρῶτα σπέρματα, τὰ ἔλαβον παρ' ἡμῶν, καθὼς
τὸ ὁμολογοῦσιν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι.»

Ὁ Κοραῆς ἀποστρέφεται τοὺς μισέλληνας Εὐρωπαίους, ἀλλὰ δὲν
διαλείπει ταλανίζων ἐκάστοτε κατ' ἰδίαν τὴν πρὸς τὰ καλὰ καὶ σπουδαῖα

ὀλιγωρίαν τῶν Ἑλλήνων. Περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἐπεκράτει ἐν Σμύρῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς ἡ βροτολογίος πανώλης νόσος, ὁ δὲ Πρωτοψάλτης ἐπέστελλε πρὸς τὸν Κοραῆν τραγικωτάτας περιγραφὰς τῆς νεμομένης τὴν πολυπαθὴ πατρίδα φθορᾶς. Ὁ Κοραῆς ἀλγεῖ ἐπὶ τοῖς παθήμασι τούτοις, ἀλλὰ συγχρόνως μανθάνει παρὰ τοῦ Πρωτοψάλτου, ὅτι, πλὴν τοῦ θανατικοῦ, μαστιίζει τοὺς δυστυχεῖς Σμυρναίους, καὶ ἄλλος λοιμὸς, ὁ τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τῆς ἰδιωφελείας. Ἐπειδὴ δὲ ἐγίνωσκεν ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ ἀνεγινώσκοντο ὑπὸ τοῦ Πρωτοψάλτου εἰς ἐπήκοον πολλῶν Σμυρναίων, ἐλάμβανεν ὁ Κοραῆς τὸ ἐνδόσιμον νὰ παρενείρῃ εἰς τὰ γράμματά του πολλὰς πατρικᾶς νοουθεσίας, ἐνίοτε δὲ καὶ φλογερὰς παρακλεῦσεις. «Υἱοὶ τῶν Ἑλλήνων (ἔγραφε σὺν τοῖς ἄλλοις, ἐμπεφορημένος ἱεροῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὃν ἐνέβαλον εἰς τὴν ψυχὴν του τὰ πρῶτα τῆς γαλλικῆς μεταπολιτεύσεως ἐπεισόδια) ἕως πότε βαρυκαρδίοι; ἕως πότε δὲν ἐγείρεσθε ἀπ' αὐτὸν τὸν βαρὺν ὕπνον τῆς ἀλόγου δεισιδαιμονίας; ἕως πότε ὑπομένετε νὰ καταπατῆσθε ὡς κνώδαλα ἀπὸ τοιοῦτους ἀνθρωπίστους; Αὐτοῦ ἔχετε μίαν παροίμιαν, τὴν ὁποίαν σέβεσθε ὡς εὐαγγελικὴν ῥῆσιν, λέγοντες ὅτι οἱ καλόγηροι εἶναι ἀνθρακες, τοὺς ὁποίους ἂν πιάσῃς σβεστοὺς, ἀμαυρώνεις τὰς χεῖρας, ἂν ἀναμμένους καὶ διαπύρους, καίεσαι. Ἀλλὰ δὲν στοχάζεσθε ὅτι αὐτὰ τὰ δυσχερῆ μᾶς ἔδωκεν ὁ Θεὸς νοῦν καὶ λόγον διὰ νὰ τὰ ἀποφεύγωμεν; δὲν συλλογίζεσθε ὅτι καθὼς τοὺς ἀνθρακας καὶ ζεστοὺς καὶ σβεστοὺς δυνάμεθα νὰ τοὺς πιάσωμεν μὲ τὸ πτύον ἢ μὲ τὴν πυράγραν χωρὶς τινος βλάβης, οὕτω καὶ τὸν ἀτακτοῦντα καὶ παραβάτην τῶν εὐαγγελικῶν προσταγῶν καλόγηρον εἶναι τρόπος νὰ τὸν σωφρονίσωμεν ἢ καὶ νὰ τὸν ἐμποδίσωμεν ἀπὸ τὰς κακίας του, μὲ αὐτὸ τὸ πτύον, τὸ ὁποῖον μετεχειρίσθη αὐτὸς ὁ καλὸς πρωτοκαλόγηρος ὁ Χριστὸς διὰ νὰ καθαρῇ τὸν ἄλωνα του, χωρὶς κίνδυνον καύσεως ἢ ζοφώσεως; Ἄν οἱ σημερινοὶ Ἑλληνες, φίλε μου Δημήτριε, ἦσαν φωτισμένοι δὲν λέγω ἐπιστήμας καὶ τέχνας, ἂν ἤξευραν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς θρησκείας τῶν, τοιαῦτα οὔτε αὐτοὶ τὰ ὑπέφεραν, οὔτε αὐτὸς ἐτόλμα νὰ τὰ βάλῃ εἰς ἔργον. Ἀλλ' οἱ Ῥωμαῖοι φαντάζονται ὅτι ἡ θρησκεία στέκει εἰς μερικὰς ἐξωτερικὰς παρατηρήσεις τοῦ γράμματός, καὶ δὲν ἠξέουρουν ὅτι «τὸ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ» Ἡ ἀληθὴς θρησκεία εἶναι ὅχι μόνον νὰ μὴν ἀδικῇ ἢ νὰ ἐπηρεάζῃ τις τὸν ἄλλον, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς ἀδικοῦντας, ὅταν ἡ Πρόνοια τὸν ἔδωκε τοιαύτην δύναμιν. Ἀλλ' εἰς ἡμᾶς συμβαίνει τὸ ἐναντίον· ἐν ὅσῳ ὁ προστάτης

Ολίβει καὶ τυραννεῖ τοὺς ἀδυνάτους καὶ πτωχοὺς, σιωπὴ μεγάλη· καὶ τότε μόνον κινοῦνται οἱ θυνατοί, ὅταν ἐγγίῃ τινὰ ἀπ' αὐτοῦς. "Αν εἰς τὴν πρώτην παράνομον προσθήκῃ τῶν πέντε μόνον παράδων καθ' ὑπόθεσιν εἰς τὴν κηδεῖαν ἢ εἰς τὸ βάπτισμα, ἀνοίγει κανένας τὸ στόμα νὰ τὸν εἴπῃ τί πράττεις, τὸ πρᾶγμα δὲν ἠϋξάνεν εἰς τοσοῦτον. Εἰς τὴν ἀρχὴν πρέπει νὰ θεραπεύωνται τὰ νοσήματα· ὅταν αὐξήσῃ καὶ θηριωθῶσιν, ἐλπίς θεραπείας πλέον δὲν εἶναι.» Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Κοραῆ εἶναι τοσοῦτῳ μᾶλλον ἀξία σημειώσεως, ὅσῳ διαφαίνονται αὐτῷ οὐχὶ ἀμυδραὶ νύξεις κατὰ τῆς ἐν Σμύρῃ ποιμεναρχικῆς τοῦ μητροπολίτου Γρηγορίου, τοῦ ἔπειτα ἱερομάρτυρος Πατριάρχου, πρὸς ὃν ὁ Κοραῆς καὶ πρότερον καὶ ὕστερον ὑπῆρξε δυσμενέστατα διατεθειμένος.

Ἐν Παρίσις ἔτυχε φιλοξένου δεξιώσεως παρὰ τῶν καθηγητῶν καὶ λογίων, πρὸς οὓς ἐκόμισε συστατικὰ γράμματα. «Οἱ ἐκ τῆς φιλολογικῆς Ἀκαδημίας μὲ ἐδέχθησαν (λέγει) μὲ ἀνοικτὰς τὰς ἀγκάλας καὶ μὲ παρεκίνησαν νὰ δώσω εἰς τύπον πολλὰ χειρόγραφα ἀνεκδοτὰ τῆς ἐνταῦθα βιβλιοθήκης, ἐξ ὧν εἶναι καὶ πολλὰ ἱατρικά· ἀλλὰ χρειάζεται κόπος μέγας· παρακάλει τὸν Θεόν, Πρωτοψάλτα μου, νὰ εὐδώσῃ τοὺς κόπους μου, διὰ νὰ καταισχύνωμεν κἄν τὸν φιλόσοφον Παῖον· ἐπειδὴ, φίλε μου, σὲ βεβαιῶνω, εἶναι ὀκτὼ ἡμέραι ἀπ' οὗ μὲ ἔφερε τὸ βιβλίον ὁ φίλος, καὶ ἀκόμη δὲν δύναμαι νὰ τὸ χωνεύσω.» Ὁ Κοραῆς ἦτο κατὰ τὰ ἄλλα λίαν πολυάσχολος, ἠναγκάζετο δὲ νὰ διατρίβῃ περὶ ἑτέρα σπουδαιότερα ἔργα ἢ περὶ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ ἀνασκευὴν τῶν «Φιλοσοφικῶν Ζητήσεων» τοῦ ἀθυροστόμου Pauw. «Ἐχω ἀδελφέ μου, μυρίας ἀσχολίας (ἔγραφε τῇ 15 Σεπτεμβρίου 1788 πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην) ἀπὸ τὸ πρῶτ' ἕως τῆς ἐσπέρας δὲν εὐκαιρῶ πάρεξ μίαν ὥραν διὰ τὸ γεῦμα, καὶ ἄλλην μίαν ὥραν διὰ τὸν καφενέν, ὅπου ὑπάγω διὰ τὰς γαζέτας.» Ἐκ τῶν γάλλων λογίων, ὅσοι τότε περιέβαλψαν καὶ παρεθάρρυναν ἢ καὶ ἐστήριξαν κλονούμενοι καὶ λιποψυχοῦντα τὸν Κοραῆν, οἱ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτοι εἶναι ὁ Etienne Clavier (Στέφανος Κλαυέριος, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὸν ὁ Κοραῆς, ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον τρέπων τὸ ὄνομά του), ὁ Chardon de la Rochette (καὶ τοῦτον ὁ Κοραῆς καλεῖ ἐπὶ τὸ εὐφωνότερον «Ροχέτιον») καὶ ὁ Βιλλοισὼν (Villoison). Ὁ Κλαυέριος διέπρεψε πρῶτον ὡς δικαστὴς, εἶτα κατέστη καθηγητὴς ἐν τῇ «Κολλεγίῳ τῆς Γαλλίας» καὶ ἐταῖρος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιγραφῶν καὶ τῆς Φιλολογίας. Συνέγραψε πολλὰ καὶ διάφορα ἀξία λόγου πονήματα, ἐν οἷς τὴν «ἱστορίαν τῶν παναρχαίων τῆς Ἑλλάδος χρόνων» (ἀπὸ τοῦ

Ἰνάχου μέχρι τῆς πτώσεως τῶν Παισιστρατιδῶν) ἐκδοθεῖσαν τὸ πρῶτον ἐν Παρισίοις τῷ 1809 ἐν δυοῖ τόμοις καὶ τὸ δεύτερον τῷ 1822 ἐν τόμοις τρισίν· ἐξέδωκε προσέτι μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ κριτικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων, τὴν Βιβλιοθήκην Ἀπολλοδώρου τοῦ Ἀθηναίου καὶ τὴν Ἑλλάδος Περιήγησιν τοῦ Πausανίου, τὴν μὲν ἐν δυοῖ, τὴν δὲ ἐν ἑξ τόμοις (τῶν ἑξ τούτων τόμων οἱ τελευταῖοι τέσσαρες ἐξεδόθησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κλαυερίου ὑπὸ τοῦ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβροῦ του καὶ περιωνύμου λογοτέχου Παύλου Κουριέ, συνεπιστατοῦντος τοῦ Κοραῆ). Ὁ Κλαυέριος ἦτο ὁ ποθεινότερος τῶν πρώτων ἐν Γαλλίᾳ λογίων φίλων τοῦ Κοραῆ, ὅστις περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο τὸν ἄνδρα διὰ τὴν ἀπειρόκακον αὐτοῦ ψυχὴν καὶ τὴν ἑλληνικὴν παιδείυσιν· δὲν ἦτο μὲν ἔξοχος κριτικὸς καὶ τὴν φιλολογίαν ἐπετηδευε κατ' ἀρχὰς ἐν παρέρῳ, ἀλλὰ τῇ φιλόφρονι τοῦ Κοραῆ βοηθείᾳ καὶ συμπράξει ἐγένετο ὁ Κλαυέριος ἐκ τῶν δοκίμων τότε φιλολόγων, χάριν δὲ ἀντὶ χάριτος διδοὺς, ἐσπούδασε παντοίως τρόποις νὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος εἰς τὸν Κοραῆν, μακρὸν χρόνον καὶ πλέον ἢ ἅπαξ φιλοξενήσας αὐτὸν, σχεδὸν ἅκοντα, ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαύλει ἐπὶ τῶν φοβερῶν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως περιπετειῶν. Τὸν Κλαυέριον ἐγνώρισε κατὰ πρῶτον ὁ Κοραῆς, ἀρχομένου τοῦ 1790 ἔτους· ἔρημος φίλων, τὸ δὴ χεῖρον, ἔρημος βιβλίων, ὁ Κοραῆς ἐνόμισε μέγα εὐτύχημα τὴν φιλίαν τοῦ εὐγενοῦς Γαλάτου, ὅστις καὶ ὡς λειτουργὸς τῆς Θέμιδος καὶ ὡς λάτρις τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιοτήτος καὶ ὡς κήτωρ πολυτίμου καὶ πολυτόμου βιβλιοθήκης ἀπέδειξε τὸν οἶκον αὐτοῦ συνέδραν πλείστων ὅσων διαπρεπῶν λογίων. Καὶ ἦτο μὲν ὁ Κοραῆς φιλοτιμότερος ἢ ὥστε νὰ στέρξῃ χωρὶς ὅκνου τοῦ Κλαυερίου τὴν φιλοξενίαν, ἀλλὰ καὶ γενναιότερος ἢ ὥστε νὰ μὴ συνειδῇ τοῦ ἀγαθοῦ φίλου του τὴν ἀφιλοκερδῆ προθυμίαν. Πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην ἔγραφε τῇ 1 ἰουλίου 1790. «Κατὰ τὸ παρὸν μετοίκησα εἰς τὸν οἶκον τοῦ κριτοῦ τοῦ φίλου μου (δηλ. τοῦ δικαστοῦ Κλαυερίου). Αὐτὸς ὁ χρήσιμος νέος μ' ἐπρόσφερε πρὸ πολλοῦ μίαν κάμεραν εἰς τὸν οἶκόν του ἀμισθί, καὶ δὲν τὸ ἐδέχθην διότι ἐμάχρυνα πολλὴ ἀπὸ τὸν Βιλλουαζῶν· ἀλλὰ τέλος πάντων μ' ἐβίβασε τόσον, ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν πλέον ν' ἀποβῶ τὴν εὐγενὴ καὶ φιλικὴν πρός κλησίν του, μάλιστα ἐπειδὴ μὲ συμφέρει αὐτὴ ἢ μετοίκησις διὰ τὴν μεγάλην βιβλιοθήκην του, ἢ ὅποια εἶναι ἀναγκαῖα, διὰ τὸ βιβλίον τὸ ὅποιον καταγίνομαι νὰ συνθέσω (τὴν ἑκδοσιν τοῦ περὶ «Ἀέρων, κτλ.» τοῦ Ἰπποκράτους).» Καὶ αὐθις τῇ 20 δεκεμβρίου. «Πρὸ μικροῦ ἔκαμα φίλον ἓνα ἀπὸ τοὺς κριτὰς τῆς

πόλεως· αὐτὸς εἶναι νέος, ἄγαμος, φίλος τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου, τὴν ὁποίαν ἤξεύρει ὀλίγον, καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ἐφιλιώθημεν· ἤξεύρει ὀλίγον, ὅταν σὲ λέγω, πρέπει νὰ ἐννοῇς ὅτι ἤξεύρει περισσότερα ἀπὸ πολλοὺς διδασκάλους τῆς Ἑλλάδος· ἔχει μίαν θαυμαστὴν βιβλιοθήκην, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται ὅλοι οἱ συγγραφεῖς τῶν Ἑλλήνων· εἶναι ἄνθρωπος εὐγενέστατος καὶ χρηστοθήκης, ταπεινῶρων ὅσον εἶναι δυνατόν· καὶ ἐπειδὴ ὁ Βιλλουαζὼν καὶ ἄλλοι τινὲς Ἀκαδημικοὶ φίλοι μου, ἀπὸ καλιωσύνης τῶν τὸν εἶπον ὅτι ἤξεύρω καὶ ἐγὼ ὁ ἄθλιος τὴν ἑλληνικὴν διαλέκτον, ἐξήτησε νὰ φιλιωθῇ μὲ ἐμέ.» Ὁ Κλαυέριος ἐτελεύτησεν ὑπὸ ἀρθρίτιδος ἐν ἡλικίᾳ πέντε καὶ πεντήκοντα ἐτῶν· ἐν τῷ τετάρτῳ τόμῳ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Στράβωνος, ὁ Κοραῆς ἐν ὀλίγαις λέξεσιν ἀλλὰ μάλα λιγέως πενήθει δημοσίᾳ τὸν τεθνεῶτα φίλον του, γράφων περὶ αὐτοῦ. «... Στέφανος ὁ Κλαυέριος, ἐν ἐγὼ πωλὼν οὐ παύσομαι, φίλον πιστόν, ἄνδρα σοφόν, δικαστὴν ἀδέκαστον, πολίτην εὐνομίας πάντα δεύτερα τιθέμενον, τελευτήσαντα τῇ 18 νοεμβρίου τοῦ ἐνεστώτος ἔτους 1817. Κλαυέριε χρηστὲ χαῖρε.»

Ἄν ὁ Κλαυέριος ἦτο ὁ ποθεινότερος τῶν φίλων τοῦ Κοραῆ, ὁ Ῥοχέτιος ἦτο ἀναντιρρήτως ὁ ἰδιαίτερος πάντων τῶν ἄλλων, ἐξαίρομένου τοῦ Θυρότου. Ὁ Chardon de la Rochette (1753—1814) παρέσχεν ἐπὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τὸν ἀποροῦντα καὶ ὑπὲρ τὸ μέτρον ἐνίοτε ὀδυνώμενον Κοραῆν τοιαύτας τινὰς ὑπουργίας οἷας πρότερον ὁ ἐν Σμύρῃ Πρωτοψάλτης. Πρὸς μόνον τὸν Ῥοχέτιον ἀπεκάλυπτεν ὁ Κοραῆς τὰ ἐνδόμυχα καὶ ἀπόρρητα αὐτοῦ διανοήματα καὶ αἰσθήματα, πρὸς τοῦτον διήγγειλε τὰς ἀγωνίας καὶ τὰς θλίψεις τῆς ψυχῆς του, πρὸς τοῦτον ἀφηγεῖτο τὰ πολλὰ αὐτοῦ παθήματα καὶ τὰς δυστυχίας καὶ παρὰ τούτου ἀπεξεδέχετο ἐκάστοτε παραμυθίαν καὶ παραψυχὴν εἰς τὰ ἄλλεπάλληλα αὐτοῦ δεινὰ. Ὁ Ῥοχέτιος ἦτο οὐχὶ εὐκαταφρόνητος φιλόλογος, ὡς γίνεται φανερόν ἐκ τῶν κριτικῶν καὶ φιλολογικῶν Συμμίκτων, ἃ ἐξέδωκε τῷ 1812 εἰς τρεῖς τόμους· κατέβαλε δὲ ἡρακλείους πόρους καὶ ἡσχολήθη ἐπὶ μίαν ὅλην τριακονταετίαν περὶ τὴν παρασκευὴν νέας τινὸς ἐκδόσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθολογίας. Ὁ Κοραῆς, ἀσμένως ἐκάστοτε ἀποκρινόμενος εἰς τὰς φιλολογικὰς ἀπορίας τοῦ Ῥοχετίου ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ δαῖνος καὶ δαίνος ἐπιγράμματος, καθομολογεῖ ἐνίοτε τὴν κριτικὴν τοῦ φίλου του ὀξυδέρκειαν, ἀποκαλῶν αὐτὸν «σφώτατον ἐπιγραμμαθερμηνευτήν». Πολλὰς διορθώσεις ἑλληνικῶν ἐπιγραμμάτων ἐπέστειλεν ὁ Κοραῆς πρὸς τὸν Ῥοχέτιον (ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν ἐκδοθέντων

κατὰ τὸ ἔτος 1877 γραμμάτων τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν 'Ροχέτιον, ἀπὸ τοῦ 1790 μέχρι τοῦ 1796). ἔναι δὲ τῶν διορθώσεων τούτων εἶναι λίαν εὐστοχοί, ἀδίκως δὲ προσενημέθησαν ἔπειτα εἰς ἄλλους κριτικούς, ἐν ᾧ ἐγένοντο κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Κοραῆ· λ. χ. ἡ διόρθωσις Ἰθρίε ἀντὶ Ἰθρίε, ἣν πολλοὶ ἀπέδωσαν πρὸς τὸν Hasehke καὶ τὸν Jacobs, ἐγένετο πρὸ τούτων ὑπὸ τοῦ Κοραῆ. Ἐν ταῖς ἐπιστελλομέναις πρὸς τὸν 'Ροχέτιον κριτικαῖς αὐτοῦ διορθώσεσιν ὁ Κοραῆς δείκνυται πάνυ φυλακτικός καὶ εἰλικρινῶς μετρίσφρων. «Τὰ χωρία (λέγει) περὶ ὧν αἰτεῖς τὴν ἐμὴν γνώμην φαίνονται μοι τοσοῦτον συγκεχυμένα, ὥστε δὲν θὰ ἐτόλμων νὰ ἐπιστείλω σοι τὰς ἐμὰς εἰσηγήσεις, ἂν μὴ ἐγίνωσκον ἐκ πείρας ὅτι ἐνίοτε καὶ αἱ μάλιστα ἀστήρικτοι εἰκασίαι δύνανται νὰ παράσχωσι λαβὴν εἰς ἄλλας ὀρθοτέρας». Ἡ ὑπὸ τοῦ 'Ροχετίου μελετηθεῖσα ἔκδοσις τῆς «Ἑλληνικῆς Ἀνθολογίας» ἐμελλε νὰ ἀπαρτισθῇ ἐξ ἐννέα μεγάλων τόμων, ἀλλ' ἀπέτυχε διότι εὐδεις βιβλιοπώλης εὗρέθη πρόθυμος νὰ ἀναλάβῃ τὰ ἀναλώματα. «Ἐννέα τόμοι ἑλληνικῆς ποιήσεως (παρατηρεῖ ὁ Boissonade) μετὰ σοφῶν σημειώσεων οὐδὲν ἔχουσι τὸ ἐπαγωγὸν πρὸς τοὺς ἡμετέρους βιβλιοπώλας, ὧν ἄλλως ἢ ἀδιαφορία εἶναι εὐεξήγητος· διότι οἱ βιβλιοπῶλαι εἶναι ἐπὶ πᾶσι πραγματευταί, μόνον δὲ βιβλία χρήσιμα θεωροῦσιν οὐχὶ τὰ καλῶς συντεταγμένα ἀλλὰ τὰ ῥαδίως καὶ ἐπωφελῶς πωλούμενα». Ὁ πολυπαθὴς 'Ροχέτιος ἐτελεύτησε τῷ 1814, κακῶς ἔχων, εἰ καὶ ὁ Κοραῆς, εὐμνήμων τῆς παλαιᾶς φιλίας, ἐκίνησε πάντα λίθον ὑπὲρ αὐτοῦ· τὰ πλείστα δὲ τῶν χειρογράφων τοῦ 'Ροχετίου, δεδεμένα εἰς δύο τόμους in folio, ἀποκείνται νῦν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων.

Ὁ Βιλλοισὼν (ἢ Βιλλουαζών, κατὰ τὴν γαλλικὴν προφορὰν) εἶναι τοῖς πᾶσι γινώριμος διὰ τὴν ἔκδοσιν (κατὰ τὸ 1788) τῶν πολυθυρήτων ἐν εἰς τὰς σχολίῳν, ἐν οἷς ἀπεθησχυρίσθησαν αἱ εἰς τὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου διάφοροι ἀναγνώσεις καὶ τὰ διάφορα κριτικὰ σημεῖα τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κορυφαίων γραμματικῶν. «Τὰ ἐνετικά σχόλια ἐνεποιήσαν εἰς τὸν φιλολογικὸν κόσμον τοιαύτην αἴσθησιν οἷαν ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις εἰς τὸν κόσμον τὸν πολιτικόν· ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης χρονολογεῖται ἡ κριτικὴ τοῦ Ὀμήρου ἀνακαινίσις». («Νύξεις περὶ τοῦ Ὀμηρικοῦ Ζητήματος» ἐν Τεργέστη 1866 σελ. 38—40). Πρῶτος ὁ Βιλλοισὼν ἐξέδωκε πρὸς ἄλλους «Ἀνεκδότοις» καὶ τὸ ὁμηρικὸν λεξικὸν τοῦ σοφιστοῦ Ἀπολλωνίου, περιῆλθε δὲ, ὡς ἀκόλουθος τοῦ μουσοτραφοῦς καὶ φιλαρχαίου πρεσβευτοῦ καὶ περιηγητοῦ Choiseul-Gouffier

πολλὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς πρὸς ζήτησιν ἑλληνικῶν ἀντιγράφων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἀθω. Πρῶτος ὁ Βιλ-
λοισὼν ἐνεκαίνισεν ἐν τῇ Γαλλίᾳ τὴν δημοσίαν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς
γλώσσης διδασκαλίαν· αὐτὸς πρῶτος ἐνόησε (λέγει ὁ Brunet de Presle)
ὅτι ἡ λαλουμένη γλῶσσα καὶ τὰ ἀρχαιοπαράδοτα ἔθιμα ἦσαν τὸ κάλ-
λιστον σχόλιον τῆς ἀρχαιότητος καὶ ὅτι ἔδει νὰ ἐρευνηθῶσιν ἀμφοτέρων
τὰ ἔγνη δι' ὅλης τῆς περιόδου τῶν βυζαντινῶν χρόνων μέχρι τῶν ἡμε-
ρῶν ἡμῶν. Ὁ Βιλλοισὼν, ἐμπλῆως τῆς γονίμου ταύτης ιδέας ἦν ἄλλος
τις τοῦ κόμητος Choiseul συνέταιρος, ὁ Guys, ἐσκιαγράφησεν ἐν τῇ κατὰ
τὴν Ἑλλάδα Περιηγήσει του, ἐπανῆλθεν οἶκαδ', προτιθέμενος νὰ συγ-
γράψῃ γενικὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἱστορίαν καὶ νὰ ἐξεικονίσῃ συγ-
χρόνως τὴν ἐν τοῖς τότε χρόνοις κατάστασιν αὐτῆς. Ἀλλὰ μικρὸν μετὰ
τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ, καταρράγεισα ἡ ἐπανάστασις περιήγαγεν εἰς κίνδυνον
καὶ τούτου καὶ ἄλλων λογίων τὴν ὑπαρξιν. Ἀπελθὼν εἰς Αὐρηλίαν, ὁ
Βιλλοισὼν ἡσχολήθη ἰδίως περὶ τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν καὶ φιλολο-
γίαν, δις ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐπεξελθὼν τοὺς τὴν λεγομένην «Βυ-
ζαντιδα» ἀπαρτίζοντας συγγραφεῖς. Κοπάσαντος τοῦ πολιτικοῦ σάλου,
ὑπέστρεψεν εἰς Παρισίους· οἱ ἔφοροι τῆς Βιβλιοθήκης ἐπέτρεψαν τῷ Βιλ-
λοισὼν τὴν παρὰδοσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν αὐταῖς ταῖς αἰθούσαις
τοῦ μεγάλου ἐκείνου καθιδρύματος· ἡ παρὰδοσις τοῦ «νεοελληνικοῦ»
μαθήματος διήρκασεν αὐτόθι· μίαν ὅλην ἐξαμηνίαν. Γενόμενος ἔπειτα
ἐταῖρος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιγραφῶν καὶ τῆς Φιλολογίας, ὁ Βιλ-
λοισὼν συνέταξε καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ τότε περιωνύμῳ περιοδικῷ συγ-
γράμματι «Ἐγκυκλοπαιδικὴ Ἀποθήκη» καὶ ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν αὐτῆς
τῆς Ἀκαδημίας σπουδαίας διατριβὰς περὶ τῆς καθωμυλημένης ἑλληνικῆς.
Κατάρθων τελευταῖον ὁ Βιλλοισὼν νὰ μετατεθῇ εἰς τὸ «Κολλέγιον
τῆς Γαλλίας» ἡ ἐν τῇ σχολῇ τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν συσταθεῖσα,
χάριν αὐτοῦ, ἔδρα τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς, καὶ νὰ ἐπονομασθῇ
«ἔδρα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς». Ἦτο ἐπὶ πᾶσιν ὁ Βιλ-
λοισὼν πολέμιος τῆς κατ' Ἑρασμον ἐκφωνήσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμ-
μάτων, ἀλλὰ τύχης δυσμενεία ἐτελεύτησε μηνὶ ἀπριλίῳ 1805 πρὶν ἄρ-
ξῃται τῶν παραδόσεων αὐτοῦ. Ὁ Βιλλοισὼν ἔλκων τὸ γένος ἐξ εὐγε-
νῶν καὶ πλούσιος ὢν, ἀπέβαλεν ἐπὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως σὺν
τῇ εὐγενείᾳ καὶ ἄπασαν τὴν οὐσίαν του, μικροῦ δὲ ἐδέησε νὰ ἀποθάνῃ
ὑπὸ λιμοῦ. «Ἀθυναίων νὰ πορίζωμαι ἐν Παρισίοις τὰ πρὸς τὸν βίον
ἐπιτήδεια (ἔγραφε πρὸς τὸν Ῥοχέτιον) πάσχω ὑπὸ πείνης, ἀπορῶν ὅλως

χρημάτων, ἐξωστραχισμένος δὲ ἐκ Παρισίων δι' ὅπερ ἔχω προπατορικὸν ἁμάρτημα (τὴν εὐγένειαν), ἀναγκάζομαι ὁ ἄθλιος νὰ ἀποδημήσω εἰς Αὐρηλίαν». Ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς, ἐλθὼν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος εἰς προσωπικὴν πρὸς τὸν Βιλλοισίων συνάφειαν, ἱστορεῖ περὶ αὐτοῦ τόδε τὸ ἀνέκδοτον. «Μεγάλη δυστυχία, ὡς ἐκ κακῆς τινος εἰρμαρμένης, παρκαλοῦθεὶ τὸ ὄνομα τοῦ Βιλλουαζών. Αὐτὸς ὁ περίφημος Ἀκαδημιακὸς ἐδιηγείτο ὁ ἴδιος μὲ μεγάλην ἀστείότητα τὴν ἐν δεινῇ περιστάσει συμφορὰν τοῦ ὀνόματός του. Εἰς τὴν φρικώδη ἐκείνην ἐποχὴν τῆς ἐν Γαλλίᾳ ὀχλοκρατικῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Βιλλουαζών παρέστη εἰς μίαν τῶν δημοτικῶν δυνάμεων, ζητῶν ἄδειαν νὰ κἀμῃ μίαν φιλοσοφικὴν περιήγησιν ὡς ἀκαδημιακός. Comment t' appelle-tu, citoyen? Τὸν ἠρώτησεν ὁ πρόεδρος. — De Villoison, ἀπεκρίθη τρέμων ὁ δυστυχὴς ἀκαδημιακός. — Il n'y a plus de De. — Hé bien: soit Vil-loison. — Il n'y a plus de Ville. — Comment faut-il donc que je m'appelle? — Commune-Oison. Καὶ ἰδοὺ ἐξείρνης ὁ δυστυχὴς Βιλλουαζών μετεβαπτίσθη Κομμουνουαζών». Ὁ Βιλλοισίων ἐθαύμαζε κατ' ἐξοχὴν τὸν Κοραῖν, διακηρύττων τοῖς πᾶσι τὴν κριτικὴν αὐτοῦ οὐνόνοισιν καὶ προαγγέλλων μεγάλην τῇ φωνῇ ὅτι περὶ Ἰπποκράτους παρastreυαζόμενον ὑπὸ τοῦ Κοραῖ πόνημα θὰ ἦναι ἀριστούργημα φιλολογικῆς ἐπιστήμης. Ὅτε ὁ Ῥοχέτιος συνέστησε τὸν Κοραῖν πρὸς τὸν Βιλλοισίων, οὗτος ἀπεκρίνατο. «Ἡ σύστασίς σου, φίλε Ῥοχέτιε, εἶναι ὅλως περιττή, διότι τὸν σοφὸν ἡμῶν φίλον, Κοραῖν, ἐγὼ ἀγαπῶ ἐνδομύχως καὶ κατ' ἀξίαν ἐκτιμῶ· ἄλλως δὲ, εἰς ἐμὲ ἀπένκειται ἡ τιμὴ ὅτι πρῶτος ἐγνώρισά σοι τὸν Κοραῖν, et que je puis dire comme ce sonneur qui entendait louer un excellent sermon, disoit avec orgueil «c'est moi pourtant qui l'ai sonné»». Ὁ Βιλλοισίων ἐκφράζει ἐκάστοτε son eternal attachement πρὸς τὸν Κοραῖν, λυπεῖται δὲ qu'il ait changé son nom en Coray, ἐν ᾧ, κατὰ τὸν Βιλλοισίων, τὸ Corai(s) ἦτο ὀρθότερον. Τοῦ εὐγενοῦς καὶ ὁμιλητικοῦ Γαλάτου τὰς φιλοφρονήσεις καὶ τοὺς ἐπαινοὺς δὲν ἐδέχετο πάντοτε ἀσμένως ὁ Κοραῖς. Ὁ μὲν Βιλλοισίων εἶχεν ἥθος ὁπωσοῦν ὑγρὸν καὶ πολλάκις ἐρωᾶτο πολυπραγμονῶν περὶ τὰ ἀλλότρια, ὁ δὲ σεμνὸς καὶ ἐφεκτικὸς Κοραῖς οὐδαμῶς ἡσμένιζεν εἰς τὰς ἐπιδεικτικὰς τοῦ φίλου του ἡδυλογίας. Ἦγανᾶνται ἰδίως ὁ Κοραῖς ὅποτε ὁ Βιλλοισίων, εἰς ἐπήκοον ἄλλων, αὐτοῦ μὲν τοῦ Κοραῖ ἐξῆρε τὴν μάθησιν, τῶν δὲ ἄλλων Ἑλλήνων ἐστηλίτευσεν τὴν ἀπαίδευσίν· διότι ἐνόμιζε τὸν πρὸς αὐτὸν κατ' ἐξείρεσιν ἀποτεινόμενον ἔπαινον, ὡς αὐτόχρημα

ὕβριν πρὸς ὅλον τὸ ἑλληνικὸν γένος. Οὐδὲν θαυμαστὸν ἐπομένως ἂν ἡ προσωπικὴ ὁμιλία Βιλλοισὼν καὶ Κοραῆ, ἕνεκα τῆς ἀντιθέσεως τοῦ χαρακτῆρος ἑκατέρων, μὴ προέβη πώποτε μέχρις οἰκειότητος.

Ὁ Κοραῆς ἐγένετο αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος μάρτυς τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἣτις ὑπῆρξεν οὐ μόνον μεγάλη πολιτειακὴ ἀλλὰ καὶ μεγάλη κοινωνικὴ μεταβολή· ὅσα γράφει περὶ αὐτῆς, φέρουσι τύπον ἐχεγγωτάτου μάρτυρος, ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ γάλλοι συγγραφεῖς ἐκ τῶν ὀνομαστοτάτων, εἰς τοῦ Κοραῆ τὰς περιγραφὰς παραπέμπουσιν, ὡς εἰς ἀνοθεύτους πηγὰς, ἀφ' ὧν δύναται πᾶς τις νὰ ἀντλήσῃ ἀκριβεῖς εἰδήσεις περὶ τῶν κρισιμωτάτων ἐπεισοδίων τῆς φοβερᾶς ἐκείνης μεταπολιτεύσεως. Ὁ ἀκαδημαῖκος Taine, ἐκ τῶν κρατίστων γάλλων συγγραφέων τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἐν τῷ κλασικῷ αὐτοῦ πονήματι *Les Origines de la France Contemporaine*, μνημονεύει πολλὰ καὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κοραῆ (πρβλ. λ. γ. τὴν 138 καὶ 192 σελίδα τοῦ δευτέρου τόμου)· ὁ δὲ ἀείμνηστος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καθηγητὴς Egger ἐν τῷ «περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Γαλλίᾳ» σοφῷ αὐτοῦ ἔργῳ (τόμ. 2 σελ. 292) ἀποφαίνεται ὅτι αἱ προμνημονευθεῖσαι ἐπιστολαὶ εἶναι κατ' ἐξοχὴν πολῦτιμοι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, dont Coray fut un des témoins les plus éclairés et les plus véridiques. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις δὲν κατεῖράγγη ἐξ ὑπογύου· αἱ ἀθάνατοι ἀρχαὶ τοῦ 1789 ὑπετυπώθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τῶν Ἐγκυκλοπαιδιστῶν καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων φιλοσόφων καὶ συγγραφέων, καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ Βολταίρου καὶ τοῦ Ρουσώ· ἡ γενεὰ τοῦ 1789 συνεχόμισε τοὺς καρπούς οὓς ἐφύτευσαν οἱ μεγάλοι φωστῆρες τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Ἦδη ὁ μέγας Φενελὼν ἔγραφε τῷ 1710 «τὸ κράτος εἶναι πεπαλαιωμένη μηχανή, ἣτις θὰ καταστραφῇ ἅμα τῷ πρῶτῳ πλήγματι»· ὁ Ρουσώ τῷ 1760 προέβλεπε «τὸν προσεγγίζοντα αἰῶνα τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὴν πτώσιν μεγάλων μοναρχιῶν»· ὁ δὲ Βολταίρος ἔγραφε τῷ 1768 «προαισθάνομαι τὴν ἐπαπειλούμενην καταγίγδα, λυποῦμαι ὁμως ὅτι ἴσως δὲν θὰ παραστῶ μάρτυς τῆς ἐκρήξεως αὐτῆς». Ἡ προπαρασκευάσασα τὴν Ἐπανάστασιν φιλοσοφία δὲν ἦτο σύστημα ψυχολογικῶν, λογικῶν ἢ φυσικῶν θεωριῶν, ἀλλὰ πρακτικὴ αὐτόχρημα ἐπιστήμη, σκοπούσα τὴν ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων καὶ τὴν θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν τῆς κοινωνίας ἀνάπλασιν ἐπὶ ἀλλοίων ὅλως βάσεων. Ἡ Γαλλία ἦτο πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως παίγνιον ἀρχῆς ἀπολύτου, ἐν ᾗ τὸ θέλημα τοῦ ἀνακτος εἶχε τύπον ὑπεράτατου νόμου (*si veut le roi, veut la loi*).

Σὺν τῇ βασιλείᾳ, ἐπρωταγωνίστουσαν δύο μόνον τάξεις, ἡ τοῦ κλήρου καὶ ἡ τῶν εὐγενῶν, αἵτινες ἐδυναστεύον ἀπτόργως καὶ ἀπανθρώπως τοῦ λαοῦ, κατὰδεδικασμένον νὰ ὑπομένῃ δίκην ὑποζυγίου πάντα τὰ βάρη καὶ ἀχθοφορῇ ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν δύο προνομιούχων τάξεων, νὰ τελεῇ δὲ εἰς μὲν τοὺς εὐγενεῖς ἔγγειον φόρον, εἰς δὲ τὸν κλήρον τὴν δεκάτην καὶ εἰς τὴν κυβέρνησιν ἄλλας εἰσφοράς. Οἱ μὲν εὐγενεῖς οὐδένα κατέβαλλον ἔγγειον φόρον ἀλλὰ μόνον τὸ εἰκοστημόριον τῆς ἐτησίως τῶν γαιῶν των προσόδου, ὁ δὲ κλήρος, ὁ τὰς μεζζονας κεκτημένος προσόδους, οὐδ' αὐτὸς ἐτέλει ἀμέσους φόρους ἀλλὰ κατὰ πενταετίαν ἐψήφιζεν ἐν συνελεύσει μικρὰν τινα χρημάτων χορηγίαν, ὡς συμβολὴν εἰς τὰ δημόσια ἀναλώματα· ὥστε ἡ τάξις τῶν ἄστων ἦτο ἡ κατ' ἐξοχὴν φορολογουμένη καὶ τυραννουμένη, αὐτὴ δὲ καὶ μόνη ἔφερε πάντα τὰ ἄχθη, εἰλωτεύουσα εἰς τοὺς κληρικούς καὶ τοὺς εὐγενεῖς. Ἡ μεταπολίτευσις ἦτο λοιπὸν ἀναπόδραστος ἀτε δὴ ἀναγκαία. Ὁ μέγας φιλόσοφος Κάντιος εἶπεν ὅτι πᾶς ἕκαστος πρέπει νὰ οἰκτείρῃ τὰς παρεκτροπὰς τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ καὶ πᾶς τις θεὸν νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐγένετο πρόξενος καὶ μεγάλων ὠφελιμάτων εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἄν ἔπειτα ἡ τέως σώφρων παρθένος ἐτραχηλίσθῃ εἰς πολυμανῆ Μέγαيران, ἂν τὸ γαλλικὸν βουλευτήριον μεταποιηθῇ εἰς καταγώγιον στυγερῶν δαιμόνων, ἂν διεδραματίσθῃσαν ἀνόσιοι καὶ μικροὶ φόνοι, κατεχράνθῃ δὲ τῆς ἐλευθερίας τὸ ὄνομα καὶ διεφθάρῃ τῆς ἰσονομίας ἡ ὑπόστασις, ἂν συνέβησαν κακουργήματα φρικώδη καὶ ἀντάξια τῆς αἰμοδιψοῦ καὶ αἰμοβόρου ἐρέξεως ἀνημέρων θηρίων ἐν σχήματι ἀνθρώπων, ἔπεται ἀρχὴ γε ὅτι πρέπει ἐξ ἴσου νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν κοινὴν ἀράν πᾶσαι αἱ ἀξιομνημόνευτοι ἀρχαί, αἱ ἐξαγγελοθεῖσαι εὐγλώττως καὶ ἀνακηρυχθεῖσαι πανηγυρικῶς κατὰ τὰς πρώτας τῆς γαλλικῆς Βουλῆς ὁμηγύρεις, ἔκτοτε δὲ ἀναγραφεῖσαι εἰς τὸ δημόσιον δίκαιον τῶν φιλελευθέρων τῆς Εὐρώπης λαῶν; Ὁ γερμανὸς ποιητὴς Σχίλλερὸς λέγει ὅτι ἐπικίνδυνον εἶναι τὸ ἀρπυνίζειν τὸν λέοντα, οὐχ ἥττον ὀλέθριοι καὶ φθοροποιοὶ εἶναι τῆς τίγρεως οἱ ὀδόντες, ἀλλὰ πάντων τῶν ἄλλων φοβερώτατον καὶ ἀγριώτατον εἶναι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ μανίᾳ του. Τοιοῦτό τι ἐδόξαζε καὶ ὁ Πλάτων πρὸ τοῦ Σχίλλερου. Ἀλλ' ἡ μανία τῆς Ἐπαναστάσεως, ἥτις κατέργαγεν ὡς ὁ Κρόνος τὰ ἴδια τέκνα, δὲν πρέπει νὰ καταστήσῃ ἡμᾶς ἐπιλήθμονας τῶν πρώτων αὐτῆς εὐρύθμων κινήσεων, ἰδίως κατὰ τὸν αὐγούστου τοῦ 1789, ὅποτε ἐγένοντο αἱ ἀξιοθαύμαστοι ἐκείναι συζητήσεις ἐπὶ τῆς περιφήμου Προκηρύξεως τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων. Τότε το πρῶτον προηγορεύθη

ἐπισήμως εἰς ἐπήκοον πάσης τῆς οἰκουμένης, ὅτι οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται ἐλεύθεροι καὶ ἰσόνομοι, ὅτι ἡ ἐλευθερία, ἡ ἰδιοκτησία καὶ ἡ ἀσφάλεια εἶναι ἀνθρώπινα δικαιώματα, ὅτι ἡ ἐλευθερία συνίσταται εἰς τὸ ποιεῖν πᾶν τὸ μὴ βλάπτον τοὺς ἄλλους, ὅτι ὁ νόμος εἶναι ἔκφρασις τοῦ γενικοῦ θελήματος καὶ ἀπαγορεύει ἐκείνας μόνον τὰς πράξεις ὅσαι ἀποβαίνουν βλαβεραὶ εἰς τὴν κοινωνίαν, ὅτι οὐδεὶς ἀφαιρεῖται τὴν οὐσίαν του, ὅτι πάντες οἱ πολῖται εἶναι ἴσοι ἐνώπιοι τοῦ νόμου κτλ. Ἐντὸς τριῶν μηνῶν διήνυσεν ἡ Ἑθνικὴ Συνέλευσις λαμπροτάτην καὶ φωτεινοτάτην ὁδὸν, εἰ μὴ κατὰ πράξιν, τοῦλάχιστον κατὰ θεωρίαν· διότι κατήργησε πάντα τὰ προνόμια, ἀνέωξε τὰ δημόσια ὑπουργήματα εἰς ἅπαντας τοὺς πολίτας, κατήργησε τὸ ὄνιον τῶν δημοσίων ἀξιωματῶν, ἐνεκάτισε τὸ ἄμισθον τῆς δικαιοσύνης, ἔταξε φόρους ἐλευθέρως ἐψηφισμένους, ἐξήσφαλσε τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τύπου καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, ἀνασπάσασα οὕτω πρόρρηξα ἐντὸς ὀλίγου χρονικοῦ διαλείμματος τὰς καταχρήσεις καὶ παρανομίας τεσσαρωναίδεκα αἰώνων. Ἀφ' οὗ δὲ ἐπανήγαγε τὴν ἐξωστρακισμένην δικαιοσύνην καὶ τὴν προγεγραμμένην ἐλευθερίαν, ἀφ' οὗ προεκήρυξε τὴν ἰσονομίαν καὶ διέσπειρε τῆς ἀδελφότητος τὸ δῶγμα, παραδόξως αἰσθητὸς εἰς χεῖρας ἱεροτύλων καὶ παρχαλόπων ἀνθρώπων, ἐπνίγη ἐν τῷ αἵματι τῶν ἐκ τῶν σπλάγγνων αὐτῆς ἐξεληθόντων στασιωτῶν καὶ ἐστραγγαλίσθη διὰ τῆς στραγγάλης τῶν ἰδίων ἀνομιμάτων.

Εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ Κοραῆ κατέσκηψαν αἱ ἀρχαὶ τοῦ 1789 ὡς κεραυνός. Ὁ φιλόπατρις Ἑλλήν, ὁ ἄρτι λαβὼν πείραν τῆς ὥμης καὶ τυραννικῆς τῶν Τούρκων ἀρχῆς καὶ τῆς ζοφερᾶς τῶν μοναχῶν δεισιδαιμονίας, κατελήφθη οἶοναί ὑπὸ θείας ἐλλάμψεως. Αἱ λέξεις «ἐλευθερία» «ἰσονομία» «ἀδελφότης» ἐξῆψαν παραχρῆμα τὴν φαντασίαν αὐτοῦ, ἀναλογισμένου ὅτι ἡ πατρίς, ἡ τάλαινα Ἑλλάς, εἶναι ἀπωφρατισμένη πάντων τούτων τῶν καλῶν. Ἡ κατάργησις τῶν τίτλων, τῶν προνομίων, τῶν παρασῆμων τῶν ἱπποτικῶν ταγμάτων, τὰ πυρρίπνοα τῶν γάλλων βητῶρων ἀπορθέγμματα, ἐπὶ πᾶσι τὸ μέγα ἀπόφθεγμα ἡ «ὅτι ἡ ἐκπαίδευσις εἶναι μετὰ τὸν ἄρτον ἡ πρώτη τοῦ λαοῦ χρεῖα» ἐνεστάλαξαν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Κοραῆ καρδίαν τὰ πρῶτα ζώπυρα τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς αὐτοῦ κατηχήσεως· ἐνόμισεν ὅτι οἱ Παρίσιοι ἦσαν τῷ ὄντι αἱ νέαι Ἀθηναίαι καὶ ὅτι αὐτόθεν ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ παιδεία ἔμελλον νὰ ἀπαστραφῶσι πυρφόρον ἀγῆλην, ἥτις θὰ διεσκέδαζε καὶ τὴν ἐπὶ τῶν βρθαλμῶν τῶν Ἑλλήνων καταχεχυμένην ἀχλύν. Ὅτι εὐηγγελίζετο

περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως ὁ προμνημονευθεὶς γάλλος ἀγορητὴς, αὐτὸ τοῦτο ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπρέσβευεν ἐν ταῖς παλαιαῖς Ἀθήναις ὁ Σοφοκλῆς, εἰπὼν «ὥς θυσιάζουσιν ἀμαθία κακόν»· τὰ ἀγαθὰ δὲ τῆς παιδείας, ὡς τῆς μόνης τελεσιουργοῦ μηχανῆς πρὸς τὴν ἀνόρθωσιν καὶ ἡμέρωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, οὐδεὶς ἄλλος δι' ὅλου τοῦ βίου ὑπετύπωσεν εὐσθενέστερον καὶ ἐθνωφελέστερον τοῦ Κοραΐ. Ἀλλὰ, καίπερ θιασώτης τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῷ προκαταρκτικῷ αὐτῆς δρόμῳ, ὁ Κοραΐς νηφαλίως ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ λίαν εὐτραπέλως, ἐπέρχεται καὶ κρίνει τὰ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ συμβαίνοντα. Ἀφηγῆται ἐν πρώτοις γραφικώτατα τὴν κατὰ τὴν 12 ἰουλίου ἐπέλασιν τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ ἐκ Βερσαλλίων εἰς Παρισίους, τὴν φυγὴν καὶ τὸν τρόμον τῶν εἰς τὸν Βασιλικὸν Κῆπον περιπατούντων (ἐν οἷς καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Κοραΐς) τὴν εἰς τὸν Κῆπον εἴσοδον, ὡς μακρομένου, τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ, «οὗ ἡ κεφαλὴ δὲν εἶχε δραχυμὴν ἐγκεφάλου», τὸν φόνον ἀφ' οὗ ἐξηκονταετοῦς πρεσβύτου, τὴν ἐκπόρθησιν καὶ κατεδάφισιν τῆς Βασιλείας καὶ τὸν ἀποκεφαλισμόν τοῦ φρουράρχου καὶ τοῦ ὑποφρουράρχου. «Ἦσαν (ἔγραφε πρὸς τὸν Λῶτον) ἔξ ὧραι καὶ ἐκβῆκα κατὰ τὸ συνειθισμένον μου, διὰ νὰ ὑπάγω εἰς τὸν καφενὲν νὰ ἀναγνώσω τὰς ἐφημερίδας· ἐπειδὴ εἰς ὅλους αὐτοὺς τοὺς θυρόβους μὴ νομίσῃς ὅτι ἐρύλαττα τὸν οἶκον· ἐξεναντίας ἐκβαίνα καθ' ἡμέραν διὰ νὰ γίνωμαι αὐτόπτης τοιοῦτων φοβερῶν πραγμάτων, τὰ ὅποια ἦσαν δι' ἐμὲ, ὡς καὶ διὰ τοὺς λοιποὺς ὅλους, καινά. Ὑπάγων λοιπὸν εἰς τὸν καφενὲν, ἀπήντησα τοὺς πορθητάς τῆς Βασιλείας συνωδευμένους μὲ τριακοσίας ἢ τετρακοσίας χιλιάδας λαοῦ, οἱ ὅποιοι περιέφεραν εἰς ὅλας τὰς ῥύμας τῆς πόλεως, ἐπάνω εἰς μακρὰ κοντάκια (θέαμα φοικτόν!) τὰς δύο κεφαλὰς αἱματοσταγεῖς». Ἀλλὰ τί πρότερον τί ὕστερον νὰ περιγράψῃ ὁ Κοραΐς; «Ὁ χρόνος τοῦ 1789 ἐστάθη διὰ τὴν Γαλλίαν χρόνος ἀθλίου καὶ θέλει μείναι εἰς τὴν ἰστορίαν ἀείμνηστος· ἐπειδὴ ὅλα ὅσα σὲ εἶπα, ἂν καὶ πολλὰ καὶ διεξοδικά, δὲν εἶναι οὔτε τὸ πολλοστὸν μόνον ἀρ' ὅσα συνέβησαν· διὰ νὰ σὲ τὰ περιγράψω ὅλα, ἀνάγκη ἦτο νὰ σὲ πέμψω ἔχ' ἐπιστολήν, ἀλλὰ βιβλίον ἰσομέγεθες μὲ τὸ ἀνθολόγιον ἢ μὲ τὸ τριώδιον· τοιούτων φοβερῶν πραγμάτων, φίλε μου, ἔγιναν αὐτήκοος καὶ αὐτόπτης· ἴδα πολλά δεινὰ, πολλὰ περίεργα καὶ ἀξιοσημείωτα. Θέλεις ἄλλο ἀξιώτερον σημειώσεως παρὰ νὰ βλέπῃς ἐπ' ἄμβωνος ἓνα ἱεροκέρυκα ἐκ τοῦ μέρους τοῦ λαοῦ, νὰ διδάσκῃ περὶ τῆς ἐλευθερίας, λαμβάνων τὴν περικοπὴν ἐκ τῆς πρὸς Γαλλίας κεφ. 5 ἐδαφ. 13 «ὕμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί μου».

μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκί, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις»· νὰ βροντᾷ κατὰ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν εὐγενῶν· νὰ λέγῃ ὅτι οἱ σταυρώσαντες τὸν Ἰησοῦν ἦσαν ἀριστοκράται (καλόγηροι δηλονότι καὶ εὐγενεῖς) καὶ τοῦτο διότι ὁ Ἰησοῦς ὑπερασπίζετο τὸ τρίτον τάγμα καὶ ἐδίδασκε τὴν ἀδελφικὴν ἰσότητα; νὰ λέγῃ τοιαῦτα πολλὰ χωρὶς νὰ φοβῆται τινὰ μὴτ' αὐτὸν τὸν ἀρχιεπίσκοπον τοῦ Παρισίου, ὁ ὁποῖος ὀλίγον ἔλειψε νὰ λιθοβοληθῇ ἀπὸ τὸν λαόν, μετὰ βίας δὲ ἐσώθη εἰς τὸν οἶκόν του ἀβλαβής;». Τὸν δὲ ἀτυχῇ βασιλέα Λουδοβίκον παρομοιάζει ὁ Κοραῆς «πρὸς τὸν μακαρίτην τὸν Ἐφέσου, Μελέτιον» λέγων περὶ αὐτοῦ ὅτι «εἶναι προκάτατος ἄνθρωπος καὶ ἱλαρός».

Ὁ Κοραῆς ἦτο ἀνέκαθεν πολέμιος τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ εὐγενῶν, ἴσως ὑπερβολικώτερον ἐνίοτε τοῦ δέοντος Ἀναγγεῖλας πρὸς τὸν Πρωτοψαλτὴν ὅτι ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευσις κατήγγησε τοὺς τίτλους τῆς εὐγενείας, προσέθηκε, χάριν παιδιᾶς, ὅτι «κανέναν πλέον δὲν ἀποτολμᾷ νὰ λάβῃ τοὺς συνειθισμένους τίτλους τῆς εὐγενείας, ὡσὰν τὸ «ἐκλαμπρότατος» «εὐγενέστατος» καὶ ἄλλα τοιαῦτα, παρεκτὸς τῶν Πρωτοψαλτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἐσυγχώρησαν νὰ ὀνομαζῶνται ὡς καὶ πρότερον μουσικολογιώτατοι». Περὶ τοῦ μεγάλου ρήτορος Μιραβώ, ὅστις εἶχε κεφαλὴν καὶ φωνὴν λέοντος, ἀλλ' ἦθος ἀλώπεκος καὶ χοροῖαν χαμαιλέοντος, καὶ περὶ οὗ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἔλεγεν ὅτι μόνῃ ἡ μεγάλη Αἰκατερίνα ἦτο ἀξία νὰ γίνῃ σύζυγός του, ἔγραφε ὁ Κοραῆς. «Ὑπέρτερος ἀπὸ ὅλους εἰς τὴν ρητορικὴν τέχνην εὐρίσκεται εἰς αὐτὴν τὴν σύνοδον ἓνας κοσμικός, ὀνομαζόμενος Μιραβώ· αὐτὸς εἶναι τὴν σήμερον εἰς τούτους ὅ,τι ἐστάθη ἄλλην φορὰν μεταξὺ τῶν ἡμετέρων προγόνων ὁ Δημοσθένης· ὁσάκις αὐτὸς ἀνοίγει τὸ στόμα του, οἱ ταλαίπωροι μοναχοὶ δαιμονίζονται». Ἀλλ' οὐδαμῶς παρέρχεται ἐν σιγῇ τὰς κακίας τοῦ περιβόητου βουληγόρου. «Ὁ Μιραβώ εἶναι διάβολος μετασχηματισμένος εἰς εἶδος ἀνθρώπου· εἰς τὸ στόμα του τὸ λευκὸν ἐγίνετο μαῦρον καὶ τὸ μαῦρον λευκόν. Ποτὲ δὲν ἀνοίξε τὸ στόμα, χωρὶς νὰ νικήσῃ ἡ γνώμη του εἰς τὴν Σύνοδον. Ἡ εὐφράδειά του εἶναι ὡς ἓνας ποταμὸς ἠϋξημένος ἀπὸ τὰς χειμερινὰς βροχάς, ὅστις εἰς τὸν βίαιον καὶ ταχυνὸν δρόμον του ἐκρὶζόνει δένδρα, ἀνατρέπει ὀσπίτια, ζῶα, ξύλα καὶ λίθους, καὶ τὰ κατὰσφύρει ὅλα μαζὶ χωρὶς κἀνὲν ἐμπόδιον». Πρώτιστα καὶ μάλιστα ἐπικροτεῖ ὁ Κοραῆς εἰς τὴν κατάργησιν τῶν μοναστηρίων. «Πολλὰ μοναστήρια ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν κατηργήθησαν καὶ ἐδόθη ἄδεια εἰς τοὺς

καλογήρους καὶ καλογραίας νὰ ὑπανδρευθῶσιν ὅσοι καὶ ὅσαι, τὸ ὁποῖον εἶναι θεάρεστον ἔργον κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην. Δὲν σὲ φαίνεται καὶ τὴν λογιότητά σου προτιμότερον νὰ ἔχῃ ἕκαστος φλόρος τὴν γυναικίκα του παρὰ νὰ χρεμετίξῃ ὡς ἵππος θηλυμυκνῆς εἰς τὰ ἀλλοτρίας γυναικας; «Κρεῖσσον γαμῆν ἢ πυροῦσθαι» λέγει ὁ Παῦλος· καὶ ὁ Παῦλος εἶχε, νομίζω, περισσοτέραν γνώσιν ἀπὸ τὴν ἐν Ῥώμῃ ἱερὰν τῶν Καρδινάλιων σύνοδον καὶ ἀπὸ ὅλους τοὺς Πατριάρχας καὶ Ἀρχιερεῖς τῆς Ἀνατολῆς. Ἄν καὶ (διὰ νὰ εἴπω τὴν ἀλήθειαν) οἱ ἡμέτεροι ἀγῆχαν καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ νὰ ὑπανδρευέται ὁ ἱερεὺς πρὸ τοῦ νὰ χειροτονηθῇ, καὶ νὰ ἔχῃ μετὰ τὴν χειροτονίαν καὶ τὴν παπαδίαν καὶ τὰ παπαδόπουλά του εἰς καιρὸν ὅταν οὗτοι ἀνείρεσαν παντᾶσαι τὸν γάμον ὡς ἀθέμιτον πρᾶγμα καὶ ἐπλήρωσαν τὴν προφητείαν τοῦ Παύλου. . . . καὶ σημείωσε, φίλε μου, ὅτι τὴν κώλυσιν τοῦ γάμου ὀνομάζει ὁ φρόνιμος Ἀπόστολος «διδασκαλίαν δαιμονίων»· τὸ δὲ ἀκόλουθον «ἀπέχεσθαι βρωμάτων» ἀποβλέπει ὀλίγον καὶ τὴν λογιότητά σου, ὅστις καταπίνεις πανευλαβῶς τὰ ῥοφητὰ ὡς τὴν τυρινὴν ἐβδομάδα, χωρὶς ν' ἀποτολμᾷς νὰ ἐγγίτῃς τὴν ὄρνιθα τὴν μητέρα των, καὶ ἀπέχεις ἀπὸ τὸ ἔλαιον, εἰς καιρὸν ὅταν τρώγῃς ἡμίσειαν ὀκτὼν ἐλαιῶν εἰς κάθε σου κάθισμα.»

Ἀρχομένου τοῦ ἀπριλίου 1791 ἀπέθανεν ὁ Μιραβῦ, ὁ δὲ Κοραῆς παραγενόμενος ἐν τῇ κηδείᾳ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τῆς Συνελεύσεως, διηγεῖται τὰ κατ' αὐτὴν μετ' ἐκπλήξεως καὶ θαυμασμοῦ, ἀστείους λόγους, ὥσπερ τερπνὸν ἄρτυμα, χριέντως ἐν τέλει προσεπιπλέκων, πρὸς μείζονα τοῦ Πρωτοψάλτου ψυχαγωγίαν. «Διὰ νὰ σὲ περιγράψω τὴν παράδοξον πομπὴν τοῦ ἐνταφιασμοῦ του, εἶναι ἀνάγκη νὰ πληρώσω δώδεκα σελίδας χαρτίου. Τὸ λείψανόν του ἐξεκομίσθη εἰς τὰς ἑξ ὥρας μετὰ τὸ μεσημέριον καὶ μόλις ἔφθασεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὸ μεσονύκτιον. Εὐρέθη καὶ ἐγὼ θεατὴς αὐτῆς τῆς μεγαλοπρεποῦς κηδείας, τῆς ὁποίας παράδειγμα δὲν εὐρίσκεται ἴσως εἰς τὴν ἱστορίαν. Εἰς αὐτὸν τον πᾶν ὄχλον μέσα μὲ ἔκλειψαν τὸ μινδῆλιόν μου· εὐχαριστημένος ὁμως ἤθελες εἶσθαι ἡ λογιότης σου νὰ ἔχανες καὶ τὸ καλοπράξιόν σου, ἂν ἔβλεπας τοιοῦτον ἀξιοθέατον πρᾶγμα. Εἰς ὀλίγα λόγια τοιαύτης κηδείας δὲν ἠξιώθη ποτὲ οὔτε αὐτοκράτωρ, οὔτε βασιλεὺς, οὔτε Πάππας, οὔτε Πατριάρχης, οὔτε Πρωτοψάλτης.» Οὐχ ἦττον περιπαθῶς καὶ ἐν πικροτάτῃ τῆς δουλείας τῶν Ἑλλήνων ἀναμνήσει, διηγεῖται ὁ Κοραῆς τὴν εἰς Παρίσιους μετακομιδὴν τοῦ λειψάνου τοῦ Βολταίρου, ἣν εἶδεν ἐκ τοῦ παραθύρου. «Δὲν μ' ἐξέπληξε, φίλε μου, μήτε ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς

κηδείας, μήτε ὁ χρυτὸς καὶ ὁ ἄργυρος, ὅστις ἡστραποβόλει ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη καὶ ἐθάμβωσε τοὺς ὀφθαλμούς μου. Ἄλλ' ὅταν εἶδον τὰ βιβλία του φερόμενα εἰς θρίαμβον καὶ περικυκλωμένα ἀπὸ πλῆθος ἀκαδημαϊκῶν, τότε ἤθελον νὰ σὲ ἔχω πλησίον μου μάρτυρα καὶ τῆς ἀγανακτήσεώς μου καὶ τῶν θαυρῶν μου, θαυρῶν, εἶλε μου, ἀληθινῶν, θαυρῶν ἀπαρηγορήτων, τὰ ὅποια μ' ἔκχευε νὰ χύσω ἢ ἀνάμνησις, ὅτι οὕτω καὶ οἱ προπάτορές μας, οἱ ἀμίμητοι Ἑλληνας, ἤξευρον νὰ τιμῶσι τὴν σοφίαν. Βάρβαρον καὶ ἀχρεϊστάτον γένος, ἔλεγον εἰς τὸν ἑαυτὸν μου, κάκιστοι Τοῦρκοι, πολλοὶ καὶ ἀπὸ τοῦ γένους μου (ἴσως καὶ ἐγὼ ὁ ἴδ' οὐ) ἤθελον εἶναι τὴν σήμερον ἰσότημοι τοῦ Βολταίρου, ἂν ἡ ὑμετέρα τυραννία δὲν εἶχε καταστήσειν στείραν καὶ ἄγονον τὴν καρποφόρον μητέρα τῶν σοφῶν, τὴν Ἑλλάδα.»

Ἄλλ' ἦδη, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιραβῶ, ἡ ἐλευθερία ἄρχεται κατὰ μικρὸν παρεκτρεπομένη καὶ μεταπίπτουσα εἰς ὀλιγαρχίαν καὶ εἰς τὰ παρομαρτυροῦντα ταύτῃ «παγχάλεπα δεινὰ», ὁ δὲ κατὰ συνειδήσιν φιλόνομος Κόραης, ὑμνήσας τὴν γνησίαν ἐλευθερίαν, ἄρα ἀνατείλασαν, στιγματίζει νῦν τοὺς λυμεῶνας αὐτῆς δημαγωγούς. «Ἀνθρωποὶ ἀχρεῖοι καὶ κακεντρεχεῖς, οἱ ὅποιοι, ζῶντος αὐτοῦ τοῦ Μιραβωδημοσθένους, δὲν ἐτόλμων νὰ ἀνοίξωσι στόμα, ἀνακατώθησαν μετὰ τὸν θάνατόν του εἰς τὰ πολιτικά καὶ μὲ πρόφασιν φιλελευθερίας ἐτάραξαν τὰ πάντα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ καλόγηροι κινεῦσι πάντα λίθον διὰ νὰ μᾶς φέρωσι καὶ πάλιν εἰς τὴν πρώτην κατάστασιν. Πρόσοες εἰς αὐτὰ καὶ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον τῆς ὑπὸ τὴν Γαλλίαν Ἀμερικῆς, ὅπου ἐπαναστάντες οἱ Αἰθίοπες σκλάβοι, κατέκοψαν ἀνηλεῶς πολλὰς χιλιάδας λευκῶν, ἀποικίων Γάλλων, κατέκαυσαν ἀναρίθμητα χωράφια καφῆ καὶ σακχάρου, εἰς τρόπον ὥστε ἐδίπλωσεν ἡ τιμὴ αὐτῶν τῶν πραγμάτων, καὶ τὸ σάκχαρον τῶν 25 σολιδίων πωλεῖται τὴν σήμερον 50· ἡ ἀνάβασις τῆς τιμῆς ταύτης διήγειρε πάλιν τὸν ὄχλον καὶ ὑπῆγεν εἰς πολλὰ ἐργαστήρια καὶ ἐλεηλάτησαν, καὶ καφῆ καὶ σάκχαρον, καὶ εἴ τι ἄλλο εὗρηκαν· μᾶς σοβερίζει καὶ ἡ συμμαχία τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης. . . . Ἐλευθερία χωρὶς ἀρετὴν δὲν δύναται ποτὲ νὰ σταθῇ· οὗτοι ἐδῶ μάλιστα οἱ κάτοικοι τοῦ Παρισίου εἶναι παντάπασι διεφθαρμένοι, καὶ ἡ μόνη σωτηρία τῶν εἶναι νὰ μεταβάλλωσιν ἥθη.» Φρούδη σωτηρία, διότι καὶ σήμερον ἔτι ὁ ὄχλος τῶν Παρισίων σώζει σχεδὸν εἰπεῖν ἀναλλοίωτα τὰ παλαιὰ αὐτοῦ ἥθη. Ἡ ἐπὶ τοῦ 1792 κατὰ τῆς Γαλλίας συμμαχία Αὐστριακῶν καὶ Γερμανῶν ἀνεπτέρωσε τὸ φιλοπόλεμον τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ φρόνημα

καὶ φρύαγμα· καὶ κατ' ἀρχάς μὲν οἱ συμμαχικοὶ στρατοὶ εἰσελάνουσιν εἰς τὴν γαλλικὴν γῆν, ἀλλ' ὀλίγω ὕστερον, οἱ Γάλλοι, στρατηγούντος τοῦ Δυμουριέ, αἰρῶνται περιφανεῖς νίκας, ἐκδιώκουσι τὸν ἐχθρὸν ἐκ τοῦ πατρίου ἐδάφους, εἴτα δὲ εἰσβάλλουσιν αὐτοὶ εἰς Γερμανίαν καὶ καταλαμβάνουσι γερμανικὰς πόλεις καὶ μεγαλοπόλεις, ἐν αἷς τὴν Μάγοντιαν καὶ τὸ Φραγκοφόρτιον. Μικρὸν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου, ὁ Κοραῆς θεωμένος τὴν ἀρειμάνιον τῶν Γάλλων παρασκευῇ, φοβεῖται μήπως οἱ ἀπανταχοῦ τῆς χώρας πλεονάζοντες προδότες διακυβεύσωσι τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα· ταῦτα δὲ μερμηρίζων κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμὸν, ἀναμινῆσκει τῆς τῶν προγόνων εὐκλείας, καὶ τήκεται τὴν ψυχὴν καὶ σφαιρίζει ἐπὶ τῷ λογισμῷ ὅτι ἡ μεγάλη, ἡ σοφὴ ἡ ἀνίκητος Ἑλλὰς ἐγένετο, ἐξ ἰδίας ἀτασθαλίας, ὑποχείριος εἰς βραβάρους καὶ πιναροὺς Ἀσιανούς. «Μόνον τὸ γαλλικὸν μεταξὺ τῶν ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης ἔφθασε (λέγει) εἰς τὸ ὕψος τῆς δόξης τῶν ἡμετέρων προγόνων κατὰ τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας· αὐτὸ τὸ ἡξέουσι καὶ τὸ καυχῶνται καὶ πολὺ ἐπαίρονται ἔτι καὶ ὑπερέβησαν τοὺς Ἕλληνας, διότι οἱ Γάλλοι μεταξὺ τῶν πολλῶν δώρων τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνατροφῆς, ἔχουσι καὶ τὸ προτέρημα νὰ ᾔναι τρελλοὶ καὶ ἀλαζόνες...». Ὅταν ἐνθυμηθῶ τῶν ἡμετέρων προγόνων τὰ τρόπαια, εὐκολὸν κρίνω τῶν Γάλλων τὸν θρίαμβον κατὰ πάσης τῆς Εὐρώπης· ὅταν ἐξ ἐναντίας στοχασθῶ, ὅτι εὐρίσκονται μεταξὺ τῶν Γάλλων πολλοὶ οὐτιδανοὶ καὶ κακεντρεχεῖς ἄνθρωποι ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀνθρωπίσκοι, ὅτι οἱ γυμνωθέντες καλόγηροι, ὡς λέοντες ὠρυόμενοι, περιέρχονται ζητοῦντες τρόπους παντοίους νὰ διεγείρῃσι τὸν λαὸν διὰ νὰ εὐκολύνῃσι τὴν εἵσοδον τῶν ἐχθρῶν εἰς τὴν Γαλλίαν, φοβέσθαι μήπως συμβῇ καμμία προδοσία καὶ συναπολεσθῇ ὁ δίκαιος μετὰ τοῦ ἀσεβοῦς. Ὅπως ἂν ἀκολουθήσῃ τὸ πρᾶγμα, στένω ἔτοιμος ἢ νὰ πτύσω ἢ νὰ στεφανώσω τοὺς Γάλλους. Ὅστις προτιμᾷ τὴν αἰσχρὰν ζωὴν ἀπὸ τὸν ἐνδοξὸν θάνατον, εἴτε Γάλλος εἴτε Γραικός, αὐτὸς εἶναι ἀνάξιός καὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ νὰ ὀνομάζεται ἄνθρωπος.

Οὐκ ἂν πριαίμην οὐδενὸς λόγου βροτῶν,
 Ὅστις κεναῖσιν ἐλπίσιν θερμαίνεται
 Ἄλλ' ἢ καλῶς ζῆν, ἢ τεθνηχέαι.
 Τὸν εὐγενῆ χρῆ.

Τοιαῦτα λέγοντα τὸν Αἴαντα εἰσάγει εἰς τὴν τραγωδίαν ὁ Σοφοκλῆς,

*

και τοιαῦτα ἦσαν τὰ φρονήματα τῶν Ἑλλήνων, τὰ ὅποια, ἐν ὅσῳ εἶχον, τοὺς ἔτρεμεν ἢ φοβερά βασιλεία τῶν Περσῶν· ἀφοῦ τὰ ἔχασαν, ὑπετάγησαν εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Καί αὐτὸ μὲ ὅλον τοῦτο δὲν ἦτο τόσον δεινόν, διότι οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν ἔθνος γενναῖον καὶ φωτισμένον ἀπ' αὐτοὺς τοὺς Ἑλληνας· ἀλλὰ νὰ δουλωθῶσι τέλοε πάντων ἀπὸ Μουσταφάδας, Χασάνιδας, Ἰμπραήμιδας καὶ ἄλλους τοιοῦτους ἡλιθίους, ἀγενεῖς καὶ ῥυπαροὺς διαβόλους, αὐτὸ βέβαια, ἀλλ' ὁ κάλαμος πίπτει ἀπὸ τὰς χεῖράς μου, αἱ δυνάμεις τοῦ σώματος καὶ τοῦ νοός μου παραλύονται, καὶ δὲν ἤξεύρω πλέον τί νὰ εἰπῶ, ὁσάκις συλλογισθῶ αὐτὴν τὴν ἀξιοθρήνητον περιπέτειαν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους.»

Ὁ Κοραῆς μνημονεὺει ἐκάστοτε εὐλαβῶς τοῦ ἀτυχοῦς βασιλέως Λουδοβίκου, ἀποκαλῶν αὐτὸν «καλῆς ψυχῆς ἄνθρωπον». Κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1792 ὁ βασιλεὺς δὲν ἠθέλησε νὰ κυρώσῃ τὸ περὶ ἐξουρίας τῶν καλογήρων βουλευτικὸν ψήφισμα καὶ τὸ περὶ προσκλήσεως εἰκοσακισχιλίων ὀπλιτῶν ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν πρὸς φύλαξιν τῶν Παρισίων. Ὁ Λουδοβίκος προσηνέχθη ἐννόμως, διότι, κατὰ τὸ νέον σύνταγμα, εἶχε δικαίωμα ἀρνησικυρίας· οὐδὲν ἤττον ὁ ὄχλος, τῇ εἰσηγήσει τῶν δημογυγῶν, ἐξανίσταται κατὰ τοῦ βασιλέως ἀπαιτῶν τὴν κύρωσιν ἀμφοτέρων τῶν ψηφισμάτων. «Οἱ ψωρομηνώλιδες» (γράφει ὁ Κοραῆς) συναθροίζονται εἰς τὸ προάστειον τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου ἕως δώδεκα ἢ δεκαπέντε χιλιάδες, ἐξωπλισμένοι μὲ παντὸς εἶδους ἄρματα καὶ τρέχουσιν ὅλοι πρὸς τὸ βασιλικὸν παλάτιον διὰ νὰ ζητήσωσι (μετ' εἰρήνης, ὡς λέγουσι) παρὰ τοῦ βασιλέως τὴν κύρωσιν τῶν δύο ψηφισμάτων.» Τρέχει καὶ ὁ Κοραῆς εἰς τὰ ἀνάκτορα, κατόπιν τοῦ σύγκλητος καὶ στασιώδους πλήθους, ἵνα ἴδῃ ἰδίῳις ὁμμασι τὴν ἐκβασιν τοῦ φοβεροῦ κινήματος. «Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, ὥρα δεκάτῃ, ἐπιστρέφω ἀπὸ τὸ παλάτιον, περικυκλωμένον ἀπὸ τετρακοσίας χιλιάδας τουλάχιστον θεατῶν καὶ περιέργων. Οἱ ψωρομηνώλιδες ἔσπασαν δύο θύρας τῆς αὐλῆς, τὰς ὁποίας εὗρηκαν κλεισμένας, δὲν ἔφθανεν αὐτὸ, ἀλλ' ἀνέβησαν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν οἶκον τοῦ βασιλέως, καὶ ταύτην τὴν ὥραν, εἰς τὴν ὁποίαν σὲ γράφω, εἶναι ὅλαι αἱ βασιλικαὶ κάμεραι γεμάται ἀπὸ μπαλτηριτζιμπλάκιδας. Ἡ δυστυχία τῆς βασιλείας ταύτης εἶναι τόσον δεινὴ, ὥστε ἀδύνατον, χωρὶς θείαν βοήθειαν, νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπ' αὐτὴν· ἐκηρύξαμεν πόλεμον, καὶ στρατεύματα δὲν ἔχομεν ἀκόμη ἱκανὰ εἰς τὰ σύνορα, καὶ ἀργύριον δὲν ἔχομεν, διότι ὁ λαὸς, αὐθαδιάσας πολλὰ, δὲν θέλει πλέον νὰ πληρώσῃ τοὺς συνειθισμένους φόρους.» Ὁ Κοραῆς ἐπαίνει τὴν μεγαλοφυχίαν τοῦ

βασιλέως καὶ τὴν θαυμασίαν αὐτοῦ φρόνησιν καὶ σταθερότητα «ἐν μέσῳ τῶν μπερμπάτιδων». «Εἶπεν εἰς τὸν ὄχλον μὲ γελαστὸν πρόσωπον ὅτι αὐτὸ τὸ κίνημα ἦτο ἐναντίον εἰς τοὺς νόμους, καὶ ὅτι ἂν δὲν ἐκύρωσε τὰ ψηφίσματα, τὸ ἔκαμε διὰ πολλὰς αἰτίας, καὶ αὐτὸ τὸ δικαίωμα ἐδόθη εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὴν νέαν νομοθεσίαν. Τότε τὸν ἐπρόσφεραν ἕνα κόκκινον σκοῦφον, παρακαλοῦντές τον νὰ τὸν βάλῃ εἰς τὴν κεφαλὴν του ὡς σημεῖον τῆς ἐλευθερίας. Ὁ δυστυχὴς βασιλεὺς ἔστεψε τὴν βασιλικὴν του κάραν μὲ τὸν Ζακύνθιον σκοῦφον· τότε ἐφώναξαν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς μπερμπάτιδες «ζήτω τὸ ἔθνος, ζήτω ἡ ἐλευθερία», εἰς αὐτάς δὲ τὰς κραυγὰς ἀντεφώνει καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς «ζήτω τὸ ἔθνος».» Ἡ ἀταραξία καὶ ἡ γενναιοῦτης τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου ἐμπροσθεν τοῦ μαυνομένου ὄχλου ἐμποιοῦσιν εἰς τὸν Κοραῆν τοσοῦτον θαυμασμὸν ὅσην βδελυγμίαν παρέχουσιν αὐτῷ τῶν δημοκόπων καὶ δημοκολάκων τὰ ἀνελεύθερα ὀλισθήματα.

Εἰς βαρύθυμον περιπίπτει ὀργὴν καὶ ἀπόνοιαν ὁ Κοραῆς καθορῶν τὰς ἀθέτους καὶ κακοτέχνους ἐπιβολὰς τῶν θιασωτῶν τῆς ἀναρχίας. «ὦ Θεέ, (ἔγραφε τῇ 24 Ἰουνίου 1792) καὶ πότε θέλει ἰδοῦμεν τὸ τέλος τοσοῦτων δεινῶν! Τέσσαρα ὀλόκληρα ἔτη βασανίζομεθα, ἀργύριον πλεόν δὲν μᾶς ἔμεινεν, ὅλων τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων ἡ τιμὴ ἐδίπλωσεν· ἡ ζωὴ ἡμῶν εὐρίσκεται εἰς καθημερινούς κινδύνους· φοβερίζουσι καὶ ἀπ' αὐτὰς τὰς ἐπαρχίας νὰ ἔλθωσιν ἄλλοι ψωρομανώλιδες νὰ μᾶς λεηλατήσωσιν ἢ νὰ μᾶς σφάζωσιν. Ἀλλ' ἐγὼ ὁ πανάθλιος, ὅστις ἐμίσησα πάντοτε τὴν τυραννίαν, διατὶ νὰ σφαγῶ ἀδίκως; Ἄν ἡ νέα πολιτικὴ κατάστασις ἀνατραπῇ, θέλει εἶναι αἷτιοι ὅχι τόσοι οἱ εὐγενεῖς, ὅχι τόσοι οἱ καλόγηροι, ὅσον πολλοὶ ἀπὸ τοὺς προστάτας τῆς ἐλευθερίας, οἱ ὅποιοι ζῆλον ἔχοντες οὐ κατ' ἐπίγνωσιν, παρῆξέσχισαν τὰ πράγματα.» Ὁ Κοραῆς οὔτε φιλοβασιλεὺς εἶναι οὔτε φιλοβασιλίσκος, ἀλλὰ θαυμάζει τὸ μεγαλόγνωμον καὶ μεγάλθυμον τοῦ δυστυχοῦς ἀνακτοῦ. «Εγὼ ὅστις δὲν ἠγάπησα ποτὲ βασιλεῖς (καθὼς οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι) τὸν ἐλυπήθη» ἐκ καρδίας καὶ τὸν ἐθαύμασα διὰ τὴν γενναιοῦτά του. Εἶμαι ἐρωτομανὴς τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ἀγαπῶ καὶ τὴν δικαιοσύνην. Ἐλευθερία χωρὶς δικαιοσύνης εἶναι καθαρὰ ληστεία. Τὸν ἐπίσημόν μου ἐχθρὸν ἂν ἔβλεπον ἀδικούμενον, ὅλαι αἱ δυνάμεις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς δὲν ἤθελε μὲ ἐμποδίσωσιν ἀπὸ τὸ νὰ γέζωμαι!». Πρὸς ἐτέροις πολλοῖς διηγεῖται ὁ Κοραῆς τὴν κατὰ τὸν αὐγούστου τοῦ 1792 ἐφοδὸν τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ ἀνακτόρου, τὴν μάχην τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς καὶ τῶν

στασιωτῶν, τὴν ἐκατέρωθεν φθορὰν πεντακισχιλίων ἀνθρώπων, τὴν ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ καταστροφὴν πάντων τῶν βασιλικῶν σκευῶν κτλ. «Ἄνοιξαν καὶ τὰς βασιλικὰς οἰνοθήκας καὶ ἐκεῖ εὐρόντες διάφορα εἶδη ἐξαίρετων οἶνων, ἐβαπτίσθησαν ὅλοι τόσον, ὥστε δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ στέκωσιν ὀρθοί· οὕτως ἠγριωμένοι καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἐκδικήσεως καὶ ἀπὸ τοὺς καπνοὺς τοῦ οἴνου, ἐθυσίασαν καὶ τοὺς ἐπιλοιπούς, ὅσους εὐρηκαν κρυμμένους εἰς διάφορα ταμεῖα τοῦ παλατίου· ἡ μαγία ἦτο τόση ὥστε πολλοὶ εἶδον γυναικίαις τοῦ κοινοῦ λαοῦ νὰ χορεύωσιν ἐπάνω εἰς τὰ νεκρὰ σώματα.» Ὁ Κοραῆς ἐροβήθη κατ' ἀρχὰς νὰ πορευθῇ τὴν εἰς τὸ ἀνάκτορον ἄγρουν. «Ἀλλὰ πρὸς τὸ ἐσπέρας ἡ περιέργεια ἐνίκησε τὸν φόβον μου, καὶ ἠθέλησα νὰ ὑπάγω πρὸς τὸ παλάτιον διὰ νὰ ἴδω αὐτὴν τὴν θραῦσιν. Εἰς τὸν δρόμον ἀπήντησα πολλὰς γυναῖκας, αἱ ὁποῖαι ἔφεραν ἐπάνω εἰς μακρὰ κοντάρια τοὺς αἵματωμένους χιτῶνας τῶν φονευθέντων, ὡς τρόπαια τῆς νίκης των, τραγωδοῦσαι διάφορα ἄσματα.» Μνημονεύει ἔπειτα καὶ τὴν πρόσθεν λατρείαν καὶ τὴν ὕστερον ἀπέχθειαν, ἣν ἐπεδείξαντο ἐναλλὰξ οἱ Γάλλοι πρὸς τὸν βασιλικὸν οἶκον. «Εἰς τὰς πολιτικὰς περιπετείας τῶν ἐθνῶν γίνονται πράγματα τερατώδη καὶ ἄπιστα. Τὸ γαλλικὸν ἔθνος ἔφερε πάντοτε εἰς τοὺς ἰδίους του βασιλεῖς μίαν ἀγάπην ἐξείρετον ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ἔθνη, ἀγάπην, ἥτις ἐπληροῖαζεν εἰς λατρείαν. «Ὁ Θεὸς μου καὶ ὁ Βασιλεὺς μου» αὐτὸ ἦτο τὸ σύμβολον τῶν Γάλλων. Ἐφθασαν εἰς τόσῃ ἐξουδένειαν καὶ εὐτελισμὸν, ὥστε εἰς τὴν γέννησιν τοῦ διαδόχου ὠνόμασαν ἕνα χρῶμα τζόχας «τὰ σ.....ὰ τοῦ Δελφίνου» (ἐπειδὴ ἠξιοῦρεις ὅτι ὁ διάδοχος τῆς γαλλικῆς βασιλείας ὀνομάζεται Δελφίνος) καὶ αὐτὰ τὰ σ.....ὰ, αὐτὴν τὴν τζόχαν ἐνδύοντο τότε ὅλοι, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ὡς νέαν μόδον, μὲ μεγάλην εὐχαρίστησιν καὶ χαρὰν, ὅτι ἦσαν κατασ..... μὲ τὰ σ.....ὰ τοῦ νέου Δελφίνου των. Αὕτη ἡ παράλογος λατρεῖα ἐστράφη ὅλη εἰς μῖσος ἄσπονδον, καὶ δὲν ἀκούεις ἄλλο τὴν σήμερον πέραξ «Λουδοβίκος ὁ προδότης», «Λουδοβίκος ὁ τελευταῖος» καὶ ὅχι πλέον ὁ δέκατος ἕκτος, αἰνιττόμενοι δηλαδὴ μὲ αὐτὸ, ὅτι δὲν θέλουσι πλέον βασιλεῖα. Ἦσαν εἰς διαφόρους πλατείας τῆς πόλεως ἀνδριάντες γάλλικοι, ἀναβάται εἰς ἵππους γαλκίνους, Ἐρρίκου τοῦ τετάρτου, Λουδοβίκου τοῦ δεκάτου τρίτου, τοῦ δεκάτου τετάρτου, καὶ δεκάτου πέμπτου, ἔργα ἀξιόλογα περιφτήμων τεχνιτῶν· ὅλους αὐτοὺς τοὺς γαλκοὺς βασιλεῖς τοὺς ἐσήκωσαν, μὴν ὑποφέροντες πλέον νὰ βλέπωσι μήτε τὰς ἀψύχους εἰκόνας ἐκείνων, τοὺς ὁποῖους ἐθεοποίησαν ζῶντας.»

Ἐν μέσῳ τῆς φοβεραῆς ταύτης ἀναρχίας, ὁ Κοραῆς, λίαν ἀθύρως ἔχων, οὐδεμίαν διορθωτικὴν μηχανήν. «Εὐρισκόμεθα, Πρωτοψάλτα μου, εἰς μεγάλους κινδύνους, καὶ πρέπει νὰ τελειώσω τὴν ἐπιστολήν μου διὰ νὰ σὲ τὴν πέμψω καὶ πρὶν νὰ μὲ συμβῇ τίποτε. Ἄν αὐτὴ σταθῇ ἐκ δυστυχίας ἢ τελευταία μου, μὴ μὲ λησμονήσῃς καὶ ἀποθάνοντα. Ἐνθυμοῦ πάντοτε ὅτι ἐστάθην φίλος ἀληθῆς τῆς λογιότητός σου, τῶν συγγενῶν μου, τῆς τιμῆς ὧλων μου τῶν ὁμοφύλων· ὅτι ἡ καρδιά μου ἔξεε πάντοτε ἀπὸ ζήλον ἀληθῆ διὰ τὴν τιμὴν τῶν Γραικῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ἤθελα ἴσως γενῆν ὠφελίμος, καὶ μὲ τὸ εἶχαν συγχωρήσειν αἱ περιστάσεις. Οἱ φόβοι μου δὲν εἶναι μόνον ἀπὸ τοὺς ἐξω (δηλ. τοὺς ἐπελαύνοντας Αὐστριακοὺς καὶ Πρώσσους), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν κοινὸν λαὸν τοῦ Παρισίου. Καὶ ἂν αὐτὸ συμβῇ, φίλε μου, ἂν ἴδω τοὺς τόσους μου κόπους, τὴν τόσην ὕλην, τὰς τόσας σημειώσεις εἰς τὸν Ἱπποκράτην καὶ ἄλλους πολλοὺς συγγραφεῖς, ῥιπτόμενα εἰς τὰς φλόγας, ἢ σχιζόμενα διὰ νὰ γεμιζῶσι τὰ τουφέκιά των οἱ στρατιῶται, σὲ βεβαίωνω ὅτι δὲν θέλω πλέον νὰ ζῶ, διότι εἶναι πλέον ἀδύνατον νὰ συναθροίσω καὶ πάλιν ἐξ ἀρχῆς τόσην ὕλην.» Εὐτυχῶς ὁ Κοραῆς οὐδὲν ἔπαθε κακόν, περιγράφει δὲ διὰ μακρῶν τὴν βάρβαρον καὶ φρικτὴν σφαγὴν (ἀπὸ τῆς νυκτὸς τῆς 2 μέχρι τῆς 6 Σεπτεμβρίου) τῶν διὰ πολιτικὰς ᾄθην συνωμοσίας καθεργασμένων ὑπουργῶν, ἱεραρχῶν καὶ ἄλλων πολλῶν χιλιῶδων ἀθῶων ἀνθρώπων. «Τὰ σημεῖα ὅσα βλέπω μὲ λέγουσιν, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔχει ἐξ ἄπαντος νὰ θυσιάσῃ ἢ ἀκρίτως ἀπὸ τὴν ὁρμὴν τοῦ λαοῦ ἢ καὶ κριθεὶς ἀπὸ τὴν σύνθεσιν.» Τῇ δὲ 15 Νοεμβρίου ἐξιστορῶν τὰ κατὰ τὴν κατάρτησιν τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, τὰς νίκας τῶν γαλιικῶν στρατευμάτων, ἅτινα «μὲ ὁρμὴν ἀκατάσχετον καὶ ὄντως ἐλληνικὴν ἐπροχώρησαν εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ κατέλαβον τὴν Σαβαυδίαν καὶ τὰς βελγικὰς ἐπαρχίας, προσεπάγεται. «Εἰς τὸν παρόντα πόλεμον, φίλε μου, εἶδον πράγματα οὐτως ἐλληνικά (τὴν ἄμυναν τῆς Αἰλλῆς)· ἀλλ' οἱ Γάλλοι ἐξεπάρθησαν τόσον ἀπ' αὐτὰς τὰς ἀπροσδοκήτους εὐτυχίας, ὥστε, φοβοῦμαι, μήπως αὐτὴ ἡ ἔπαρσις τοὺς προξενήσῃ ὀλεθρον. Παραβάλλουσι τὸν ἑαυτὸν των μὲ τοὺς Ἀθηναίους, μὲ τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ μὲ τοὺς Ῥωμαίους τῆς παλαιᾶς Ῥώμης.» Ὁ Κοραῆς, κατακρίνει μὲν τὴν ὑπεροψίαν καὶ τὸ γαῦρον φύσημα τῶν Γάλλων, ἀλλ' ἐγκωμιάζει τὴν ἐν τοῖς κινδυνεύμασι καρτεροψυχίαν των. «Ἀκαταμάχητον γίνεται, φίλε μου, ἓνα ἔθνος, ὅσῳκις καταφρονήσῃ τὸν θάνατον, καὶ αὐτῆς τῆς ἀληθείας παράδειγμα ἔχομεν τοὺς ἡμετέρους

προγόνους.» Εἰς τὴν ἐπανάστασιν παρηκολούθησαν, ὡς γνωστὸν, πάμπολλα κακὰ, καὶ δὴ καὶ λοιμοί. «Εἰς μίαν πόλιν ἔφθασεν εἰς τόσον ἡ ἔνδεια ὥστε μία πτωχὴ γυνή, μὴν εὐρίσκουσα εἰς τὴν ἀγορὰν ἄλευρον, στρέφει ἀπηλπισμένη εἰς τὸν οἶκόν της, θανατώνει τὸ μονογενές της τέκνον, ἔπειτα καὶ τὸν ἑαυτὸν της. Αὐτῆς τῆς πείνας τὴν πρόφασιν λαβόντες εἰς μερικῆς ἐπαρχίας πολλοὶ κακεντρεχεῖς, συνηθροίσθησαν ἱκανὸς ἀριθμὸς καὶ περιήρχοντο τὴν Γαλλίαν, θύοντες καὶ ἀπολλύοντες· ἔφθασαν μέχρι τῆς Αὐρηλίας ὅχι μακρὰν ἀπὸ τὸ Παρίσιον καὶ ᾗτον ὁ σκοπὸς των νὰ ἔλθωσι καὶ μέχρις ἐδῶ, καὶ νὰ πράξωσι καὶ πρὸς ἡμᾶς τὰ πάνδεινα, ἂν δὲν ἔπεμπον εὐθὺς ἱκανὰ στρατεύματα διὰ νὰ τοὺς διασκορπίσωσιν. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐνθυμηθῶ ἢ νὰ σὲ γράψω κατὰ πλάτος τοὺς φόβους, τοὺς κινδύνους, τοὺς καθημερινούς θορύβους καὶ ταραχάς, ὅσας δοκιμάζομεν τρία ἔτη ὁλόκληρα ἀπ' αὐτὴν τὴν πολιτικὴν μεταβολὴν τῆς Γαλλίας. Καὶ μολοντί πολλαὶ χιλιάδες ψυχῶν ἔφυγον ἀπὸ τὸ Παρίσιον, μὲ ὅλον τοῦτο τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, εἴτε βρώματα εἴτε ἐνδύματα, ἔγιναν τόσον σπάνια καὶ πολύτιμα, ὥστε (πρᾶγμα ἀπίστευτον) ἐδαπάνησα ὑπὲρ τὰ ἐξακόσια γρόσια τὸ παρελθὸν ἔτος τῶν 1792.»

Περιπαθῶς διεξέρχεται ὁ Κοραῆς τὴν δίκην καὶ τὸν ἀποκεφαλισμόν τοῦ πολυτλήμονος βασιλέως Λουδοβίκου, ἐξαίρων τὴν μεγαλοφροσύνην τοῦ πρώην ὑπουργοῦ Μαλεσέρβου, ὀγδοηκονταετοῦς πρεσβύτου, ὅστις αὐτόκλητος ἐτάχθη ἐν τοῖς συνηγόροις τοῦ βασιλέως, στιγματίζων δὲ τὴν ἀνελευθερίαν καὶ ἀπανθρωπίαν τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας, ὅστις ἐψήφισεν ὑπὲρ τῆς ἐνοχῆς τοῦ ἐξαδέλφου του βασιλέως. «Εἰς τὰς 21 ἰανουαρίου, περὶ τὰς ἑνδεκα ὥρας, ἀπέτεμεν ὁ δῆμιος τὴν κεφαλὴν τοῦ πλέον λαμπροῦ, τοῦ πλέον ἰσχυροῦ καὶ τοῦ πλέον δυστυχοῦς βασιλέως τῆς Εὐρώπης, Λουδοβίκου δεκάτου ἔκτου. Ἐμείνει μέχρι τῆς τελευταίας ὥρας σταθερὸς καὶ μεγαλόψυχος καὶ ἐδέχθη τὸν θάνατον μὲ μεγάλην ὑποταγὴν εἰς τὰς ἀπορρήτους βουλὰς τῆς Προνοίας· τὴν τελευταίαν ὥραν ὀλίγα λεπτά πρὸ τῆς ἀποτομῆς, ὅταν τὸν ἀνέβασαν εἰς τὸν τόπον τῆς καταδίκης, ἔστρεψεν ἑνθεν καὶκεῖθεν τοὺς ὀφθαλμούς, εἶδε τὸν περυστηκότα λαόν καὶ ἠθέλησε νὰ λαλήσῃ πρὸς αὐτὸν, ἀλλὰ δὲν τὸν ἀφῆκαν· ταῦτα μόνον τὰ τελευταῖα λόγια ἤκουσαν ἀπὸ τὸ στόμα του, ὅσοι τὸν ἐπλησίαζον «συγχωρῶ ἀπὸ καρδίας ὅλους μου τοὺς ἐχθρούς.» Ἴδου ἐν συντομίᾳ τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ βασιλέως. Συνέβη καὶ εἰς τὸν θάνατόν του ἄλλο γενναῖον, ὅμοιον τρόπον τινὰ μὲ ἐκεῖνο τοῦ Μαλεσέρβου· μόνος ὁ ῥάπτης του ἐδείξεν εἰς αὐτὸν σπλάγχνα οἰκτιρμῶν·

καὶ ζητήσας ἀπὸ τὴν σύνοδον τὸν νεκρὸν Λουδοβίκον, τὸν ἐνταφίασεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀγίας Μαγδαληνῆς. . . . "Ὅτε συνεζητεῖτο ἂν ἔπρεπε νὰ ἀναβληθῇ ἡ θανάτωσις τοῦ βασιλέως, ὁ δούξ τῆς Αὐρηλίας, ὁ σφετερισθεὶς τὸ ἱερὸν ὄνομα τῆς Ἰσοότητος (Égalité), εὗρεθῇ καὶ τέταρτον μὲ τὴν γνώμην τῶν ἑσσι ἤθελον νὰ πέσῃ ἡ κεφαλὴ τοῦ Λουδοβίκου ἀνυπερθέτως. Ὁ Πέτρος ἡρνήθη τρεῖς μόνον τὸν διδασκαλὸν του, ἀλλ' οὗτος ὑπερέβη καὶ αὐτὸν τὸν Ἰούδαν εἰς τὴν ὠρότητα καὶ ἀπανθρωπίαν. Ἐγὼ δὲν ἐξετέλχω τώρα ἂν ἀδίκως ἢ δικαίως καταδικάσθῃ ὁ βασιλεὺς, ἀλλ' ἤθελον νὰ ἦτο μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἡ δικαιοσύνη πάντοτε συνωδευμένη μὲ τὴν ἐπιείκειαν καὶ φιλάνθρωπίαν.» Καὶ πρὸς τὸν Κεῦνον ἐπιστέλλων ὁ Κοραῆς «δὲν δύναμαι νὰ ἀποκρύψω (λέγει) τὰς περὶ τὴν δίκην γενομένης ἀταξίας καὶ τὸν ἀπρεπῆ τρόπον ἐνίων ἐκ τῶν δικαστῶν· λατρεύω τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἤθελον νὰ ἴδω αὐτὴν καθεζομένην μεταξὺ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλάνθρωπίας.» Καταγγέλλει δὲ ὁ Κοραῆς τὴν θηριωδίαν τῶν στασιάρχων, καὶ κατ' ἐξουχίαν τοῦ αἰμοβόρου Μαρά, «πρώην ἱατροῦ τοῦ κόμητος d' Artois, νῦν δὲ ἀντιπροσώπου ἐν τῇ Συνελεύσει, ἧς εἶναι τὸ ὄνειδος, καὶ ἐκδότου ἐφημερίδος, ἣτις καθ' ἑκάστην ἑσπέραν δηλητηριάζει τὴν πόλιν, κηρύττουσα τὸν φόνον καὶ τὴν πυρκαϊάν, διαταλπίζουσα δὲ ὅτι πρὸς παγίωσιν τῆς ἐλευθερίας ἔδει νὰ ἀποκοπῶσιν 150,000 κεφαλῶν.» Ἀλλ' ὁ Πρωτοψάλτης καὶ σὺν τῷ Πρωτοψάλτῃ τὸ γένος εἶναι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀκμῇ τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ πρῶτον τοῦ Κοραῆ μέλημα. «Εἰπέ με τώρα νὰ ζῆς, ἔχεις σκοπὸν νὰ μὲ γράψῃς ἢ μὲ ἡρνήθῃς καὶ σὺ, καθὼς ὁ δούξ τῆς Αὐρηλίας τὸν ἐξάδεύφον του; Ἡ ὑγεία μου εἶναι εἰς ἀθλίαν κατάστασιν καὶ φοβοῦμαι μήπως δώσω τὰ κώλα εἰς τὸ Παρίσιον, πρὶν νὰ δεῖξω εἰς τοὺς Γραικοὺς, ποῖοι εἶναι καὶ τί δύνανται νὰ κατορθώσωσιν, ἂν θέλωσι νὰ ἐξυπνήσωσιν ἀπὸ τὸν βαθὺν ὕπνον εἰς τὸν ὁποῖον εὗρίσκονται, διὰ νὰ μὴν εἶναι πλέον μυκτηρισμὸς καὶ χλευασμὸς τῶν Εὐρωπαίων.»

Ἀνεκδιήγητοι εἶναι αἱ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος χαλαπότητες ὅσας ὑπέστη ὁ Κοραῆς ἐν Παρίσιος κατὰ τοὺς χαλεποὺς τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους. Ἐπαλαίε νόκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν κατὰ τῆς πενίας, τὰ ὀλίγα δὲ χρήματα ὅσα ἐκέρθαινον εἴτε διδάσκων τὴν ἑλληνικὴν, εἴτε παραβάλλων ἀντίγραφα κατ' ἐντολὴν ἀγγλων καὶ ἄλλων θεολόγων καὶ φιλοσόφων, εἴτε ἐρμηνεύων ἐκ τῆς γερμανικῆς καὶ τῆς ἀγγλικῆς εἰς τὴν γαλλικὴν ἱατρικὰ πονήματα, οὐδαμῶς ἐξήρριζον αὐτῷ εἰς πορισμὸν τῶν ἐπιτηδείων. Οὐδεὶς ἀγνοεῖ τὴν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως ὑποτίμησιν

τῶν γραμματίων τοῦ δημοσίου ταμείου (τῶν περιφήμων assignats). Κα-
τεσκευάζοντο καθ' ἑκάστην ἑκατὸν ἑκατομύρια γραμματίων, ὀλίγου δὲ
ἐδέησε νὰ χρεωκοπήσῃ τὸ δημοσίον διὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ απαιτουμένου
πρὸς κατασκευὴν αὐτῶν χάρτου. Ἦ πεῖνα (λέγουσιν οἱ ΚΚ. Goucourt
ἐν τῷ ἀξιολόγῳ πονήματι. Histoire de la Société Française pendant
le Directoire) ἐπεκλήθητο εἰς πάσας τὰς ἐστίας ὡς ὀχληρὰ ἐπαίτις, ἣν
οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἐκδιώξῃ. Ἐπὶ τοῦ τρίτου καὶ τοῦ τετάρτου ἔτους τῆς Δη-
μοκρατίας, ὁ ἄρτος ἐτιμᾶτο ἐξήκοντα φράγκων ἀνὰ λίτρον, τὸ δὲ κρέας
120 φρ. ὀλίγον ἔπειτα, ἡ ἐκπτώσις τοῦ χαρτονομίσματος προέβη ἐπὶ
τοσοῦτον, ὥστε ἐν ζευγος ὑποδημάτων ἐτιμᾶτο τρισχιλίων φράγκων, ἐν
ὠρελίσκιον δωδεκακισχιλίων σχεδὸν φράγκων, ἡ δὲ ἀξία τοῦ χρυσοῦ λου-
δοβικείου ἀνῆλθε μέχρι τριῶν καὶ εἴκοσι χιλιάδων φράγκων. Ἰνα
ἐνδύθῃ τις οὐχὶ καλὰ ἀλλ' ὅπως οὖν μέτρια ἱμάτια ὤρειλε νὰ δαπανήσῃ
περὶ τὰ τρικοντακισχίλια φράγκα. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἀντίσῃ ὁ ἄ-
πορος καὶ ἐνδεὴς Κοραῆς εἰς τοσαῦτα καὶ τήλικαῦτα ἀναλώματα; «Ἡ
μεταβολὴ τῆς Γαλλίας (ἔγραφε πρὸς τὸν ἀδελφόν του Ἀνδρέαν) μὲ
ἠφάνισε καὶ μ' ἔβαλεν εἰς χρέη. Εἰς τὴν πείναν, τὴν ὁποίαν ἐδοκιμά-
σαμεν ἐδῶ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ἠναγκάσθην νὰ πωλήσω καὶ ἀπὸ τὰ ὀλίγα
μου βιβλία, διὰ νὰ πληρώσω τὸ ψῶμ' πρὸς τριάκοντα πέντε καὶ τεσ-
σαράκοντα φράγκα τὴν λίτρον.» Ἀλλ' οὐχὶ μόνος ὁ Κοραῆς ἠναγκάσθη
νὰ πωλήσῃ μερίδα τῶν βιβλίων του ἵνα μὴ λιμοκτονηθῇ. Ὁ Brunck,
ἐκ τῶν διαπρεπεστάτων τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος κριτικῶν φι-
λολόγων, ἐκδοὺς πλείστους ἑλληνας ποιητάς, ἐπὶ πᾶσι τὰς τραγωδίας
τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου τὰ Ἀργοναυτικά, ἠ-
ναγκάσθη καὶ οὗτος νὰ πωλήσῃ τὰ βιβλία του καὶ νὰ διακόψῃ τὰς φι-
λολογικὰς αὐτοῦ μελέτας. Μετὰ τὸ οἰκτρὸν τοῦτο πάθημα, ὁσάκις ἐγί-
νετο εἰς ἐπήκουσιν αὐτοῦ λόγος περὶ ἑλληνος ποιητοῦ ἢ πεζογράφου,
θερμὰ δάκρυα κατέσταζον ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ταλαιπώρου Brunck,
ἀναμνησκομένου τὴν στέρησιν τῶν ποθεινῶν καὶ προσφιλῶν βιβλίων
του. Δὲν ἦτο δὲ μόνον ἔμπειρος κριτικὸς ἀλλὰ καὶ ὑπομενετικώτατος
γραφεὺς, διότι ἀντέγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὸ κείμενον πάντων τῶν ἑλλήνων
ποιητῶν, ὅσους ἐξέδωκεν· οὐ μόνον δὲ ἅπαξ ἀλλὰ καὶ δις καὶ τρίς καὶ
δὴ καὶ πεντάκις ἐποίησατο τοῦ αὐτοῦ κειμένου τὴν ἀντιγραφὴν, ὁσάκις
ἦτο χρεῖα διορθώσεων· οὕτω, δις μὲν ἀντέγραψεν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέ-
λους τὰς κωμικὰς τοῦ Ἀριστοφάνους, πεντάκις δὲ τὰ Ἀργοναυτικά τοῦ
Ἀπολλωνίου, ἕνα δὲ τῶν ἀπογράφων τούτων τοῦ Brunck ἀπόκειται

ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων, ὡς περιφανῆ τεκμήρια τῆς ἀκαμάτου τοῦ ἀνδρὸς ἐθελοδοσίας. Ἄλλ' ἵνα ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κοραῆ, ἀφ' οὗ χρόνου ἀπεδημήσεν εἰς τὴν Εὐρώπην μέχρι τῆς τελευτῆς αὐτοῦ, οὐδέποτε ἐγένετο ὁ Ἀδαμάντιος ἀμνήμων τοῦ θείου παρραγγέλματος « ἀδελφοί ἐν ἀνάγκαις χρήσιμοι ἕστωσαν », διότι καὶ ἐκ τοῦ ἰδίου ὑστερήματος προσήλθεν ἐκάστοτε ἄρωγος πρὸς τὸν ἀδελφόν, ἀποστέλλων αὐτῷ ἐκκτὸν γρόσια κατὰ τριμηνίαν. Ἄλλ' ὁ Ἀνδρέας Κοραῆς ἦτο πολλῷ μᾶλλον ἀπαιτητικὸς ἢ ὅσω ἦτο φιλάδελφος ὁ Ἀδαμάντιος. « Φοβοῦμαι (ἔγραφεν οὗτος) μὴ τοῦ ἀδελφοῦ μου αἱ ζητήσεις εἶναι ὅχι τόσο ἀνάγκης ἀποτέλεσμα, ὅσον ψευδοῦς ὑπολήψεως ὅτι ὁ ἀδελφός του εἰς τοὺς Παρισίους πλουτεῖ. » Ἄλλως δέ, ἀφ' οὗτου ὁ ἀδελφός τοῦ Κοραῆ, εἴτε διὰ τὸν φόβον τῆς μαστιγώσεως εἴτε διὰ ῥατῶν καὶ ῥαθυμίας, ἀπεχώρησεν ἀπὸ τῆς σχολῆς, μικρὰν ἔσχεν ἐπιμέλειαν καὶ σπουδὴν εἰς γονίμους ἐργασίας. « Ὁ ἀδελφός μου (κατὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἀδαμάντιου) εἶναι ἄγονος ἀπὸ τέκνα· εἴθε νὰ περιωρίζετο ἕως αὐτοῦ ἡ ἀγονία του. »

Αἱ μὲν πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην ἐπιστολαὶ τοῦ Κοραῆ, πραγματευόμεναι καὶ διαλευκαίνουσαι πολλὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἐπεισόδια, εἶναι οὕτως εἰπεῖν τὸ ἔσοπτρον τῶν ἐξωτερικῶν ἀντιλήψεων καὶ ἐντυπώσεων τοῦ ἀνδρὸς· τὰ δὲ πρὸς τὸν Ῥοχέτιον γαλλιστὴ συντεταγμένα γράμματα πρόκεινται μᾶλλον καὶ ὡς ἀπεικόνισμα τοῦ ψυχικοῦ σάλου καὶ τῶν πολυειδῶν παθημάτων, ὅσα ὁ Κοραῆς ὑπέμεινε κατὰ τὰς δεινὰς ἐκείνας καὶ βαρυτάτας τῆς τύχης τρικυμίας. Ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων τούτων ἐπιστολῶν ἀποκαλύπτονται πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ πάθη καὶ αἱ διαθέσεις τῆς ψυχῆς, αἱ ἐλπίδες, αἱ ἀπόγνοιοι, καὶ αἱ ἄλλαι περιπέτειαι, τὰ ἐνδόμυχα αἰσθήματα καὶ αἱ ῥοπὴ καὶ τῆς διανοίας του, συνελόντι εἰπεῖν ἀποκαλύπτεται ὁ ὅλος ἔνδον βίος τοῦ Κοραῆ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐν Παρισίοις διατριβῆς του, ἢ ἀκριβέστερον εἰπεῖν ἀπὸ τοῦ 1790 μέχρι τοῦ 1796 ἔτους. « Ναί, φίλε μου (ἔγραφε τῷ 1790 πρὸς τὸν Ῥοχέτιον) διάκειμαι ἥκιστα εὐδαιμόνως. Ἀναγκασθεὶς νὰ ἐκλίπω τὴν πάτριον γῆν καὶ νὰ διάγω βίον πλάνητα, καθ' ἐκαστὴν δὲ ἀγωνιζόμενος ἐναντίον λυπηρῶν σκέψεων, ἃς ἐντίκει ἐν ἐμοὶ ἡ καταθλιπτικὴ τοῦ μέλλοντος ἀδηλότης, δὲν δύναμαι νὰ εὐτυχῶ. Ἡ ἰδέα μόνῃ τῆς ἐλευθερώσεως τῆς πατρίδος ἐπικουφίζει τὰ ἐμὰ δυστυχήματα· « ἡμῖν δ' ἄλλα μὲν ἔστι κακὰ πόλλ' ἐπεὶ ἐκ γῆς φεύγομεν· ἀργαλέη δ' οὐκ ἔπι δουλοσύνη ». Ὁ Κοραῆς ὑπομένει πάντα τὰ κακὰ, παρηγορεῖται δὲ

ἀναλογιζόμενος ὅτι δὲν διατρίβει ἐν μέσῳ Τούρκων. "Ἰνα πορίζηται τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, κατέτριβε τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου ποιούμενος ἐπιπονωτάτας ἀντιβολὰς ἀντιγράφων, κατ' ἐντολὴν τοῦ ἄγγλου θεολόγου Holmes. «Ἡ ἐργασία αὕτη, εἶπε Ῥοχέτις, μὲ καταστρέφει, ἀλλὰ ὑπὸ σταματῇ αὐτὴν ἀγογγύστως ὡς κακὸν ἔλασσον ἢ τὸ τῆς ἐμῆς ἐπανάδου ἀνὰ μέσον τῶν Τούρκων.» Ὁ Holmes, ἀρχιεπίσκοπος ἔπειτα Winchester, ἐξέδωκεν ἐν ἔτει 1795 τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια τῆς Γενέσεως, ἧς προτέτακται ἐπιστολῇ, ἐνθα μνημονεύονται οἱ ἀλλοδαποὶ λόγιοι, οἱ χεῖρα βοηθὸν πρὸς τὸν ἐκδότην παρασχόντες· καὶ ἐν τούτοις μνημονεύεται καὶ ὁ Κοραῆς ὡς ἐπιθεωρήσας τοὺς ἐν Παρισίοις κώδικας. Ὁ Holmes ἀπονέμων εὐχαριστίας πρὸς τοὺς ἐν Γερμανίᾳ, Γαλλίᾳ, Ἰταλίᾳ καὶ Ῥωσίᾳ σοφοὺς αὐτοῦ συνεργάτας, ἐπαινεῖ τοῦ ἡμετέρου Κοραῆ «τὴν ὄντως ἐξαίρετον περὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐμπειρίαν καὶ κριτικὴν σύνεσιν».

Ὁ Ῥοχέτις πειράται παντοίοις τρόποις νὰ παρηγορήσῃ τὸν ἀθυμοῦντα καὶ ἀγωνιῶντα Κοραῆν, οὗτος δὲ εὐγνωμονῶν ἐπὶ τῇ φιλόφρονι παρκαρμυδίᾳ, ἐκτίθησι τὰς ἰδίας ἀρχάς, πρὸς ἃς εἰκότως μὲν καὶ ἀκολούθως ἀνέκαθεν πολιτεύεται, ἃς ὅμως εἰς ἐπώδυνον ὑποβάλλουσι δοκιμασίαν αἱ τυραννικαὶ τῶν στασιωτῶν ἀξιώσεις. «Ἐθεώρησα (λέγει) πάντοτε τὴν ἀρίστην δυνατὴν κυβέρνησιν ὡς κακὸν ἀναγκαῖον, ὅπερ στέργουσιν οἱ ἄνθρωποι πρὸς ἀποφυγὴν μειζόνων κακῶν, εἰς ἃ θὰ περιήρχοντο ἕνεκα τῆς μωρίας καὶ τῆς ἀλαζονείας των. Αἱ ἀρχαὶ αὗται, βαρύνουσαι ἀκαταπαύστως τὴν ψυχὴν μου διὰ τῆς ζητήσεως καὶ τῆς προσδοκίας ἀπολύτου αὐτεξουσιότητος, ἥτις πιθανῶς εἶναι φαντασιώδης, ἐνετύπωσαν εἰς ὅλον τὸ νευρικόν μου σύστημα ὑπερμετρον ἐρεθιστικότητα, ἥτις μὲ καταβιβρώσκει καὶ ἀναλίσκει καθ' ἑκάστην. Ἡ ἐλάχιστη ἐνόχλησις εἶναι πρὸς ἐμὲ αὐτόχρημα βάσανος· τὸ ἐλάχιστον ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀσκήσιν τῶν φυσικῶν καὶ ἡθικῶν μου δυνάμεων εἶναι σκληρὰ τυραννία. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τούτων ὀρμώμενος ἀπέφυγον κατὰ τὸν βίον μου ὅσον ἔνεστι πᾶσαν οἰκονομικὴν ἀφορμὴν, ἧς ἕνεκα θὰ ἤμην ὑπόχρεως νὰ παραστῶ ἐνώπιον δικαστοῦ τινος ἢ οἰουδὴποτε δημοσίου λειτουργοῦ. Ἡ τούτων ὑπεροχὴ, ἡ ἀναγκαῖα βεβαίως εἰς τὴν κοινωνικὴν τάξιν, καὶ ἡ ἰδέα μήπως ἀκούσω παρ' αὐτῶν ἐπιταγὰς ἢ μομφάς, ἐνέπνευσάν μοι πάντοτε ἀηδίαν. Αἱ ἀρχαὶ αὗται μὲ ἠνάγκασαν νὰ παραιτηθῶ τὸ ἐμπόριον, ἀφ' οὗ ἐπετῆδευσεν αὐτὸ ἐπὶ 25 ἔτη, διότι τὸ ἐμπόριον μὲ ἔφερεν εἰς κύκλον σχέσεων καὶ πολλαπλῶν ἐξαρτήσεων, λίαν

ὀχληρῶν πρὸς τὴν δύσχεμπτον ψυχὴν μου, μὲ παρείλακε δὲ εἰς φιλοδί-
κους ὑποθέσεις πρὸς ἀνθρώπους, οἵτινες ῥαδίως θὰ μὲ κατεδάμαζον.
Ἀνέλαβον τὸ ἐπάγγελμα τοῦ λογίου ἀνδρός, ὡς τὸ μόνον ἔργον, ἐν ᾧ
θὰ ἡδυνάμην νὰ διαφυλάξω τὴν ἀνεξαρτησίαν μου. Ὅποια δὲ ὑπῆρξεν ἡ
ἐμὴ ἀνία, ὁπότε, ἀφικόμενος εἰς Παρισίους, περιῆλθον εἰς τὴν ἀνάγκην
νὰ διδάσκω τὴν ἐλληνικὴν ἐπὶ μισθῷ! Ἡ ἡμέρα τῆς πρώτης τοῦ μι-
σθοῦ λήψεως ἦτο πένθους ἡμέρα, συνέβη δὲ καὶ εἰς ἐμὲ ὅτι καὶ εἰς
τὸν Ἰσοκράτην, περὶ οὗ διηγεῖται ὁ Πλούταρχος ὅτι, ἰδὼν τὸν μισθὸν
ἀριθμούμενον, εἶπε θαυμάσια «ἐπέγων ἐμαυτὸν νῦν τούτοις πεπραμένον».
Ἐπὶ τέλους ἡ τύχη, ἀπαλλάχῃς με τῆς θλιβερᾶς ταύτης καταστάσεως,
παρέσχε μοι ἄλλην θλιβερωτέραν, ἥτις ὁμῶς ἐπέτρεπε μέχρι τινὸς τὴν
ἀπόλαυσιν τῆς ἐλευθερίας μου· διότι ἡδυνάμην νὰ ἐργάζωμαι ἐν ἀνέσει
ἐντὸς τοῦ δωματίου μου, νὰ πορίζωμαι δὲ ἐντίμως τὰ πρὸς τὸν βίον
ἀναγκαῖα, οὐδαμῶς ἡναγκαζόμενος ὡς νὰ φοιτῶ εἰς τῶν πλουσίων τὰν
θύραν. Ἀλλ' ἡ τύχη, οἷον εἰς φθονοῦσα ἦν ἐχορήγησέ μοι μικρὰν ἀναψυ-
χὴν, ἀπειλεῖ μοι αὖθις τὴν στέρησιν τῆς ἀνεξαρτησίας μου. Ἐν τῇ ἐνα-
γωνίᾳ ταύτῃ ἀδημονία μου, ἐμαθον αἴφνης ὅτι ἐκὼν ἄκων ἤμην ἐγγε-
γραμμένος ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν προμάχων τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας
καὶ ὅτι ὠφείλον νὰ ἔλθω εἰς συνάφειαν πρὸς λογίαν καὶ ἀξιωματικούς.
Εἶμαι ὑπόχρεως νὰ ὑπακούω εἰς πᾶσαν κλήσιν τε καὶ κέλευσιν· ὁμο-
λογῶ ὅτι ἀπόκειται μοι ἴσως καθῆκον νὰ ὑπηρετήσω πάσῃ δυνάμει ἔθνος,
παρ' ᾧ τυγχάνω φιλοξενίας· αἰσθάνομαι ἐπ' ἴσης ὅτι οἱ Γάλλοι εἶναι
γενναϊότεροι ἢ ὥστε νὰ μὲ θυσιάσωσιν, ἀφ' οὗ μάλιστα οὐδὲν κερδαίνουνσιν
ἐκ τῆς ἐμῆς θυσίας, διότι εἶμαι φύσει ἀνίκανος εἰς στρατιωτικὴν ὑπη-
ρεσίαν. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἀνάγκη νὰ ὑποβῶμαι τοὺς λόγους τῆς ἀρνή-
σεώς μου, προστιθεμένου καὶ τοῦ φόβου μήπως διεγείρω ὑποψίαν καθ' ἣν
χρόνου στιγμὴν πάντες εἶναι καθ' ὑπερβολὴν φιλύποπτοι ἕνεκα τῶν χα-
λεπῶν περιστάσεων, προξενεῖ μοι ἀληθὴ βίατινον. Ὁ φόβος τοῦ τυμ-
πάνου, ὁσάκις πληττεῖ τὰς ἀκοάς μου, φέρει εἰς σπασμὸν τὰ νεῦρά μου.
Φαντάσθητι ὅποιαν αἴσθησιν θὰ ἐμπούσωσίν μοι ἐν ὧρα κινδύνου ἡ κω-
δωνοκρουσία καὶ αἱ πυροβολήσεις. Προσθετέον τούτοις ὅτι ἄγνωστος ὢν
τοῖς πολλοῖς ἐν Παρισίοις, ἀγνωστὸν καὶ πρὸς τίνα νὰ καταφύγω καὶ τί-
νος νὰ αἰτήσω τὴν ἀντίληψιν, ἐν περιπτώσει χρείας Ἄν ἦτο παρὼν
καθ' ἣν ἡμέραν ἡναγκάσθην νὰ αἰτήσω ἐγγράφον προσωπικῆς ἀσφαλείας,
θὰ ἐγέλας ἐπὶ τῇ δειλίᾳ μου ἀλλὰ συγχρόνως θὰ μὲ ᾤκτειρες. Ἀπέ-
τειναν πρὸς ἐμὲ ἀλλεπάλληλα ἐρωτήματα περὶ τοῦ ὀνόματος, τοῦ

ἐπωνύμου, τῆς ἡλικίας, τῆς πατρίδος καὶ τοῦ ἐπαγγέλματός μου· ἀλλὰ ταῦτα πάντα, καίτοι ἐπόδυν, ἦσαν οὐδέν· ἔπρεπε νὰ ἴδῃς τὴν φοβερὰν καὶ ἐναγώνιον αἰσθησίν μου ὅτε ἦλθον νὰ περιγράψωσι τὸ ἀνάστημα καὶ τὴν φυσιογνωμίαν μου· μετ' ἀναπεπταμένων ὀμμάτων ἠτένισαν πρὸς ἐμὲ, ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν, ἐξήτασαν δὲ καὶ ἠρεύνθησαν τὸ σῶμά μου ὡς ἂν ἤμην ὑποζύγιον, τοῦτο δὲ ὅπως ἀναγραφῶσιν ἐν ταῖς δέλτοις τῆς Δημοκρατίας οἱ ὀφθαλμοί μου, αἱ μέλαιναὶ ὀφρῦς καὶ τὸ πάμμεγα στόμα μου· παρὰ μικρὸν ἐλιποθύμησα. Συνομολογῶ ὅτι αἱ προφυλάξεις αὗται συγχωροῦνται καὶ δικαιούνται ὑπὸ τῶν περιστάσεων· ἀλλ' ἡ αἰτιολογία αὕτη δὲν δύναιται νὰ καταπραῦνη ἢ ἐμποιεῖ εἰς τὴν ψυχὴν μου ταραχὴν, ἢ σκέψις ὅτι οὕτω προσφέρεται πρὸς ἐμὲ εἰς τῶν ὁμοίων μου, ὅστις θὰ ἡτχύνετο ἐπὶ τούτοις ἂν ἠδύνατο νὰ ἐμβατεῦσῃ εἰς τὸν μυχόν τῆς καρδίας μου. Μέχρι τοῦδε ἐλάλησα μόνον περὶ ἐμαυτοῦ, ἀλλὰ θὰ μὲ ἡδίξει ὁ νομίζων με φίλαυτον. Ὁμνῶ σοι, φίλε, εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Σωκράτους, ὅτι εἶμαι φιλόανθρωπος ὑπὲρ πάντα ἄλλον. Φοβοῦμαι καὶ βδελύσσομαι τὴν τυραννίαν, οὐ μόνον ὁσάκις πάσχω ἐγὼ ὑπ' αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ὁσάκις βλέπω καὶ ἄλλους πάσχοντας, καὶ μάλιστα ὁσάκις ἀδυνατῶ νὰ ἐκδικήσω αὐτούς. Κατὰ τὴν ἐς αἰεὶ ἀξιομνημόνευτον ἡμέραν τῆς λεηλασίας τῶν παντοπωλείων, κατελήφθην τῇ ἐσπέρᾳ ὑπὸ πυρετοῦ, διότι ἐκ μωρᾶς περιεργίας ἠθέλησα νὰ προχωρήσω μέχρι τῆς ὁδοῦ τῶν Λομβαρδῶν. Μάρτυς αὐτόπτης ἀδικίας τοσοῦτον συγερᾶς καὶ ἐκτὸς ἐμαυτοῦ ὑπὸ τῆς ὀργῆς, διότι δὲν ἠδυνάμην νὰ ἀρπάσω ἀπὸ τοῦ τραχήλου οὐδέν· ἐκ τῶν κακούργων, οἵτινες ἔτρεχον ἀνὰ τοὺς ὁδοὺς κατὰφορτοὶ σαγχάρως καὶ κατὰ ἐπὶ σκοπῶ μεταπωλήσεως, ἡσθόμην αἴφνης καθ' ὅλον τὸ σῶμά μου τὸ προαγγέλλον τὸν πυρετὸν ῥίγος».

Ἐνεκα τῶν καθ' ἡμέραν ἀλγεῖνων τούτων ἐκπλήξισεν ὁ φιλάσθενος καὶ εὐεπαίσθητος Κοραῆς ἔπασχε δεινῶς, παρεκάλει δὲ τὸν Ῥοχέτιον, ἐν περιπτώσει τελευτῆς αὐτοῦ, νὰ φροντίσῃ μετὰ τοῦ Κλαυερίου καὶ τοῦ Βιλλοισίων περὶ τῆς πωλήσεως τῶν βιβλίων ἐπίπλων καὶ βιβλίων του, εἶτα δὲ νὰ ἀποστείλῃ τὰ ἐκ τῆς πωλήσεως χρήματα πρὸς τὸν Βερνάρδον Κεῦνον, «φίλον ἐπιστήθιον καὶ ἄνδρα τὰ μάλιστα ἄξιον τιμῆς διὰ τε τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἀρετὴν του». Ἐφρόντισε δὲ πρὸς τοῦτοις ὁ Κοραῆς νὰ συντάξῃ τότε καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ μνήματός αὐτοῦ λαξευθόμενον ἐπιγράμμα «οὐχὶ τοσοῦτον ὡς ὑπόμνημα ὀδυνηρᾶς καὶ ἀνωφελοῦς ὑπάρξεως» ἀλλὰ μᾶλλον ὡς παραινετικὴν ὑφήγησιν τῶν εἰς Παρίσιους τυχόν ἐρχομένων Ἑλλήνων, οἵτινες θὰ μάθωσι οὕτω νὰ

ἀποστρέφονται ἔτι μᾶλλον τοὺς βδελυροὺς τυράννους, τοὺς ἀπελαύνοντας ἐκ τῆς γενεθλίου γῆς τοὺς ὀλίγους λογίους, ὅσοι θὰ ἠδύναντο ὁπωσοῦν νὰ φανῶσι χρήσιμοι τῇ πατρίδι. Τὸ αὐτοποίητον ἐπιγράμμα τοῦ ὑπὲρ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη ἐπιζήσαντος ὕστερον Κοραῆ, ἔχει ὧδε

Διαμαντῆς Κοραῆς, ἱατρὸς, πατρίδα φίλην ἐκὼν
ἀέκοντι θυμῷ φεύγων ἐνθάδε καίμαι. Ἀλλ' ὦ
Χαῖρε Ἑλλάς, ποθεινὸν ὄμμα, καὶ γένοιο
Κἄν ὀψὲ τῶν τυραννούντων κρείττων.

Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο εἶναι δηλωτικὸν τῆς φιλογερᾶς τοῦ Κοραῆ φιλοπατρίας, ἀλλ' εὐτυχῶς ἡ Θεία Πρόνοια δὲν ἐπέτρεψε νὰ καταστραφῇ προῶτως ὁ τιμωρὴς βίος ἀνδρὸς, προωρισμένου νὰ φωτίσῃ καὶ δοξάσῃ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Μετ' ὀλίγον ὁ Κοραῆς, κατ' ἐντολὴν τοῦ ἀγγλοῦ φιλολόγου Βούργες (τοῦ ὕστερον ἐπισκόπου Σαλisbury) ἀγορεύεται περὶ τὴν ἀντιβολὴν ἐξ ἀντιγράφων τῆς «Ποιητικῆς» τοῦ Ἀριστοτέλους, τῇ προτροπῇ δὲ τοῦ Βιλλοισιῶν, ἐγκύπτει καὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν πινδαρικών ποιημάτων, περὶ ὧν ἐπιστέλλει πρὸς τὸν Ῥοχέτιον ἰδίᾳς τινὰς εἰσασίας πρὸς ἐπανόρθωσιν ἀμφισβητουμένων χωρίων. Ἀλλὰ καὶ οὕτω δὲν πᾶνεται μεμψιμοιρῶν καὶ δυσθυμῶν. «Ἡ ἀθλία τῆς υἱείας μου κατὰστασις (ἔγραφε τῷ 1792 τῷ Ῥοχέτιῳ), κερπὸς τῶν κατατροχουσῶν με μεριμνῶν, τοσοῦτον συνεταυτίσθη πρὸς αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν μου ὥστε δύναμαι μὲν νὰ λησμονήσω τὸ ὄνομά μου, ἀλλὰ δὲν δύναμαι ἐπ' ἴσης νὰ γίνω ἐπιλήσμων καὶ τῆς ἀρρώστιας μου. Εἶμαι περίλυπος καὶ μελαγχολικός. Ἐχω πάντοτε κατὰ νοῦν ὅτι ἀπὸ τινος χρόνου ἄγω ἀθληὸν καὶ ἀβέβαιον βίον· ἀναλογιζόμενος δὲ τὰς δημοσίας συμφοράς καὶ τὰ ἐκπαιλούμενα κακὰ, ἄχθομαι καὶ ἀγανακτῶ κατὰ τῶν ἀγαλλομένων ἢ ἀστειολογούντων ἐπὶ τούτοις οὐχ ἥττον ἢ κατὰ τῶν προσποιουμένων φιλευθερίαν — διότι, εἴτε μου, καὶ ἡ ἐλευθερία, ὅπως ἡ ὀρησεία, ἔχει πολλοὺς καθ' ὑπόκρισιν ἢ ἐκ παραφροῶς ἐπικινδύνους ὁπαδοὺς». Ἐμραντικώτερον καὶ δι' ἀκράτου φιλοπατρίας ἐκτραχυθεῖ πρὸς τὸν Ῥοχέτιον κατὰ τὸ 1798 τὰς ἀλλεπαλλήλους τῆς πικρᾶς αὐτοῦ τύχης περιπετείας. «Ἐκλιπὼν τὴν δυστυχῇ πατρίδα μου, ἠλπίζον ὅτι ἐμελλον νὰ τύχω παραμυθίας τινὸς ἐν Εὐρώπῃ. Διέτριψα μακρὸν χρόνον ἐν Ὁλλανδίᾳ, διήλθον οὐκ ὀλίγας πόλεις τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἰταλίας, νῦν δὲ ἐπιδημῶ ἐν Γαλλίᾳ ἀπὸ δώδεκα ὥς ἑγγιστα ἐνιαυτῶν· πανταχοῦ, οἶμοι! ἐφεύσθην

τῶν ἐλπίδων μου· πανταχοῦ εἶδον παγετώδη ἀδιαφορίαν πρὸς τὸ πολυ-
πλῆθες ἔθνος μου· πανταχοῦ δὲ ἤκουσα ἐνθέρμους ἀπολογητάς ὑπὲρ τῶν
δυναστῶν αὐτοῦ, ἐξαιρέσει εὐαριθμοτάτων λογίων ἀνδρῶν, οἵτινες εὐγνω-
μόνως ἔχοντες πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἐφκίνοντο σπουδάζοντες καὶ περὶ
τὴν τύχην τῶν νῦν ἀτυχῶν Ἑλλήνων. Ἀφ' οὗ χρόνου ἀπῆλθον ἐκ τῆς
πατρίδος, αἱ πληγαί μου κατέστησαν μᾶλλον φλεγμαίνουσαι. Ἐν τῇ πη-
τρῷ ἐστὶ θὰ ἡδυνάμην τοῦλάχιστον νὰ ἀνακουφίσω τὴν λύπην μου,
διότι εἶχον αὐτόθι φίλους καὶ ὁμοδόλους, θὰ ἤνοιγον δὲ τὴν καρδίαν
μου εἰς τὴν καρδίαν ἐκείνων ἵνα συγκεράσω τὴν ἐμὴν ὁδύνην ἐν τῇ
ὁδύνῃ τῶν ὁμοπαθῶν μου. Ἡδυνάμην παρ' αὐτοῖς νὰ καταρῶμαι ἀδεῶς
τοὺς τυράννους, νὰ ἐπιλανθάνωμαι δὲ ἐνίοτε αὐτῶν ἀποφεύγων τὴν θέ-
αν των. Ἐκεῖ, οὐ μακρὰν τῆς πόλεως, ἔβρισκον τὴν βεμβάζουσαν ψυ-
χὴν μου δι' ὄνειροπολιῶν καὶ ἀναμνήσεων· παρὰ θῖνα ὁλάσσης ἀπήγ-
γελλον τὸν ὁμηρικὸν στίχον «Αἰολίδᾳ Σμύρνην ἀλιγεῖτονα ποτνιανακτα».
Παρὰ τὴν ἔρῃν ῥύακος ἔλεγον πρὸς ἑμαυτὸν «ἐνθάδε ἴσως ἐποίησεν ὁ
Ὅμηρος τὰ ἐκπρεπέστατα τῶν ἐπῶν αὐτοῦ». Ἐπὶ τῆς κορυφῆς λόφου
περιεστοχισμένου ὑπὸ αὐλώνων, ἐφантаζόμην ἔργους ἐμοῦ Βίωνα τὸν Σμυρ-
νάϊον, ποιούντα τὸν ἐπιτάφιον τοῦ Ἀδωνίδος, μετ' αὐτοῦ δὲ ἦδον, θα-
κρῶν ὑπὸ πλεως, τοὺς δὲ τοὺς περιπαθεῖς στίχους

. ἃ δ' Ἀφροδίτα
Λυσταμένα πλοκαμίδας, ἀνὰ δρυμοὺς ἀλάληται
Πενθαλέα, νήπλεεκτος, ἀσάνδαλος

Ἐνὶ λόγῳ, ἐν τῇ ἐμῇ πατρίδι, κακοδαίμων ἀλλὰ μεστός θαυμασμοῦ
πρὸς τοὺς ἐμοὺς προγόνους καὶ τιμῆς πρὸς ἐμὲ αὐτὸν, ὡς εἰδὸτα νὰ
ἐκτιμῆσθαι καὶ ποθήσθαι ἐκείνους, ἀπέλαυσον ὅπως οὖν παρκαμυθίας τινός. Ἀλλ'
ἐν Εὐρώπῃ ὅπου κατοικῶ, τί εἶδον μέχρι τοῦδε; Ἀνθρώπους ἡ ἀδιαφό-
ρους πρὸς τὴν τύχην μου ἢ ἐπὶ τοσοῦτον σκληροῦς ὥστε νὰ μοι ὀνειδι-
ζῶσι τὴν δυστυχίαν μου· συγγραφεῖς συκοφάντας, ἑαυτοὺς μὲν πομπωδῶς
ἀποκαλοῦντας φιλοσόφους, τὰ δὲ ἔργα των φιλοσοφικὰς ζητή-
σεις, ἐξερευγομένους ἐκ τοῦ μελετητηρίου των τὴν χολὴν αὐτῶν ἐναν-
τίον ἔθνους, ὅπερ ἐξ ἀκοῆς μόνον γινώσκουσιν· ἄλλους πάλιν, οἵτινες
οἰκτεῖρουσι τὰς δυσπραγίας τῶν τυράννων τῆς Ἑλλάδος καὶ φρίττουσιν
ἀναλογιζόμενοι τὴν ἐνδεχομένην καταλύσιν δεσποτείας σκανδαλώδους καὶ
ἀτιμωτικῆς πρὸς τὴν Εὐρώπην ἄπασαν· βρετανικὴν βουλὴν, φιλελεύθερον

δῆθεν ἀλλὰ περιπίπτουσιν εἰς τὰς γελοιοτάτας τῶν ἀντιφάσεων, ἔνθεν μὲν διαθερμαινομένην ὑπὲρ τῶν Μαύρων, ἔνθεν δὲ ἐκπέμπουσιν στόλον ἵνα παρακωλύσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Ῥώσων καταστροφὴν τοῦ ἐν Βυζαντίῳ τυραννοῦντος· Γάλλους, παρὰ τὰ παρχηγέληματα τῆς γεννωμένης ἐλευθερίας των, συνηγοροῦντας εἰσέτι ὑπὲρ τῶν Τούρκων, τὸν δὲ ἀργυρώνητον Πεύσσον ἐλὼν ἀγωνιζόμενον διὰ τοῦ κακούργου καλῆμου τοῦ νὰ καταστρέψῃ τὴν ἐπὶ βλάβῃ τῶν Τούρκων αἴσθησιν, ἧς ἐγένοντο παραίτια τὰ πονήματα τοῦ Βολταίρου καὶ τοῦ Βόλνευ· πρὸς δὲ τούτοις, ὅλην τὴν Εὐρώπην ἡσύχως μὲν θεωμένην τὸν διαμερισμὸν τῆς Πολωνίας, ἐξανισταμένην δὲ, εὐθὺς ὡς ἐπιπρέμματα ὁ ἐλάχιστος κίνδυνος τοῦ προσφιλοῦς αὐτῆς συμμάχου, τοῦ Τούρκου. Ὡστε οὐδαμῶς πρέπει νὰ ἐκπλαγῇς, χρυσὲ φίλε, ἂν προκρίνω μᾶλλον νὰ διατρίβω ὡς ξένος, ἔστω καὶ ὡς ἄπατρις, ἢ νὰ στέρω ὡς ἐμὴν πατρίδα χώραν τινὰ τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἐμὴ ἀγανάκτησις δὲν θὰ ἀποσβέσῃ τὴν ἐν τῇ ψυχῇ μου εὐγνωμοσύνην ἐφ' ἣ ἔτυχον φιλοξενία· ἀλλὰ θὰ προσέδιδον τὴν ἀληθῆ πατρίδα μου ἂν ποτε συγκάτενευον νὰ προσαγορευθῶ πολίτης χώρας φιλίας διακειμένης πρὸς τοὺς Τούρκους, ἔστω καὶ τῆς ἐλευθερωτάτης. Οὐχί, φίλε μου, δὲν ἔχω πλέον πατρίδα· εἶμαι κοσμοπολίτης, οὐδὲ γινώσκω ἄλλους συμπολίτας, ἄλλους ἀδελφοὺς μετ' ἐκείνους οὓς ἔδωκέ μοι ἡ φύσις, ἢ τοὺς ὀλίγους φιланθρώπους καὶ φιλοδικαίους ἄνδρας, τοὺς διεσπαρμένους ἀνά πάντα τὰ ἔθνη... . Συνομολογῶ ὅτι οἱ Ἕλληνες, ὅπως διδάσκονται ταυῦν, δὲν δύνανται νὰ κατασταθῶσιν ἐλεύθεροι ἢ ἡρέμα καὶ κατὰ μισθόν. Ἀνάγκη ἐν πρώτοις νὰ ἀπαλλαγῶσι τοῦ τούρκου δεσπότητος ὑπὸ ἄλλου δεσπότητος, ἀδιάρκρον τίνος, ἀρκεῖ νὰ ᾔῃαι ἥττον Ὀθωμανῆς καὶ μᾶλλον πεφωτισμένος, νὰ παρέχῃ δὲ αὐτοῖς τοιοῦτους τῆς παιδείσεως πόρους, οἳ ὑπάρχουσιν ἐν Εὐρώπῃ. Τὰ ἄλλα, εἶναι ἔργον τοῦ χρόνου. Ἄν τοιοῦτό τι συνέβαινε, θὰ ἔχαιρον τοῦλάχιστον ὅτι ἐπέζησα εἰς τοῦτο τὸ monstrum horrendum ingens, ὅπερ ἐξεφύλισε τὸ κλεινὸν τῆς Ἑλλάδος ὄνομα· καίτοι δὲ πόρρωθεν, θὰ ἠτένιζον ἀσμένως πρὸς ἡγεμόνα, ὅστις, περιέπων ἐν τῇ πατρίδι μου τὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας, θὰ συνήργει λεληθότως εἰς τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος μεγαλειότης. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Κοραῆ εἶναι τῆς ἀπαρχμύλλου φιλοπατρίας τοῦ καλλίστου εἰκῶν· ἡ ἐλευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξεν ὁ γλυκύτατος τῆς καρδίας τοῦ πόθος, ἀλλὰ πολλάκις ἔλεγεν ὅτι τάχιον ἢ βράδιον τὸ τουρκικὸν κράτος θὰ γίνῃ λεία τῶν Ῥώσων.

Κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1793 ἐπάσχευεν ὁ Κοραῆς ἐν

διαλειμμάτων ὑπὸ πυρετοῦ, κατάρρου, ρευματισμῶν, στηθικῶν ἀλγυδόνων καὶ ἄλλων κακῶν. Ὁ φόβος μήπως ἕνεκα τῶν στασιαστικῶν ταραχῶν ὑποστῇ χεῖρονα, κατέστησε λίαν ὀδυνηράν τὴν ἐν Παρισίοις διατριβὴν του. «Ξένος, ἄμοιρος φίλων, ἄμοιρος πόρων, ἄγων ἐφήμερον καὶ εἰς πάντα κίνδυνον εὐπρόσιτον ὑπαρξιν, τί ἔχω νὰ γίνω (ἔγραφε πρὸς τὸν Βιλλοισῶν) ; Εἰς τὰς ἀνησυχίας καὶ ἀγωνίας μου προσθετέον καὶ τὰ γράμματα τῶν ἐν Σμύρνῃ ἐμῶν οἰκείων, οἵτινες μὲ ἐπιπλήττουσιν ὅτι δὲν ἐπανέρχομαι εἰσέτι εἰς τὴν πατρίδα. Ἀλλ' ἐὰν ἐπανέλθω, οἴχονται διὰ παντός αἱ φιλολογικαὶ ἐργασίαι μου». Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Πρωτοψάλτης παρεκάλει ἀκαταπαύστως τὸν Κοραῆν νὰ μὴ ἀναβάλλῃ πλέον τὴν ἐπάνοδόν του· ὁ δὲ Κοραῆς, μὴ εἰδὼς πῶς νὰ πείσῃ τὸν ἐν Σμύρνῃ φίλον, ἱκέτευε τὸν Βιλλοισῶν νὰ γράψῃ αὐτὸς πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην, ὅτι ὁ Κοραῆς θέον νὰ μείνῃ ἐν Παρισίοις, ἀλλὰ νὰ γράψῃ οὕτως ὥστε νὰ μὴ ὑποπτεύσῃ ὁ Λῶτος ὅτι τοῦτο ἐγένετο ἐκ συνεννόησεως. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Κοραῆς ἀγγέλλει τῷ Βιλλοισῶν ὅτι ὁ Λῶτος εἶναι ὑπηρετικώτατος ἄνθρωπος, ἀλλ' ἔχει ἀνεξάντλητον ἀφθονίαν λόγων, c'est un garçon dont, quand une fois il est en train de disserter, personne ne peut arrêter le torrent de la loquacité. Ἀλλ' ὀλίγω ὕστερον καὶ αὐτὸς ὁ Κοραῆς σπουδαίως ἐμελέτησε νὰ ἀπέλθῃ ἐκ Παρισίων. «Εἶμαι (ἔγραφε) τοσοῦτον ἀνήσυχος ὥστε σκέπτομαι τίνι τρόπῳ νὰ εὕρω τὰ ἀπαιτούμενα εἰς τὴν ἀναχώρησίν μου ἀναλώματα. Αἱ Μοῦσαι ἀγκυῶσι τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἡσυχίαν, πρὸ πάντων δὲ ἐγώ, ὁ ἔχων ἐκάστοτε ἐν ὀφθαλμοῖς τὸ «λάθε βιώσας» πάσχω» δὲ ὑπὸ συγχῶν ἀρρωστημάτων». Ἀλλ' ὁ Κοραῆς, ἀξιοπρεπῆς πάντοτε καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἐνδείᾳ του, ὑπερήφανος δὲ καὶ καθ' ὑπερβολὴν φιλότιμος τοὺς τρόπους, ἐσκανδαλίζετο ἐνίοτε ἐκ τῆς κηδεμονικῆς πρὸς αὐτὸν περιφορᾶς τοῦ «τιμωροῦσάτου καὶ σοφωτάτου» φίλου του Βιλλοισῶν. «Ἢ πρὸς ἐμὲ φιλία τοῦ Βιλλοισῶν» (ἔγραφε τῷ 1793 πρὸς τὸν Ῥοχέτιον) εἶναι, συγχώρησόν μοι τὴν λέξιν· οὐδέποτε ἐγνώρισεν τὸ ἡθικὸν μέρος, τὸ μόνον ἱκανὸν νὰ θωπεύσῃ εὐαίσθητον ψυχὴν. Μὲ ἠγάπησεν ὥς ὁ γαστρίμαργος ἀγαπᾷ τὰ ἐν τῷ ὄντιθῶνί του πτηνὰ, διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι θὰ χρησιμεύσωσιν εἰς παρασκευὴν ἡδίστου ἐστιάματος. Ἐνθερμος ἐραστὴς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἐνόμισεν ὅτι διέγνω ἐν ἐμοὶ μικράν τινα περὶ τὰ γράμματα ταῦτα εὐφυΐαν· οὕτως δὲ εἶναι ὁ μόνος μοχλὸς τῆς πρὸς ἐμὲ στοργῆς του. Αἱ συμβουλαι αὐτοῦ ὑπῆρξαν ἐκάστοτε παραπλήσιαι ταῖς διδομέναις εἰς ἐπαίτην, πρὸς ὃν δύναται τις νὰ εἴπῃ χωρὶς ὕβρεως «προσκολλήθητι εἰς τὸ

δεῖνα πρόσωπον, τί σοι μέλει, ἀρκεῖ νὰ κερδήσῃς ὧσων ἔχει χρεῖαν ἡ κοιλία σου». Ἐπειδὴ ἐγὼ εἶμαι δυστυχῶς Ἑλληὴν τῆς οὐτωκαίδεκατης ἐκατονταετηρίδος, ἐνόμισεν ὁ Βιλλοιστὼν ὅτι οὐδεμία ἐσώζετο παρ' ἐμοὶ φιλοτιμία· ἀπατάται δεινῶς. Τὰ ἀληθῆ μου συμπερόντα ἐπίσταμαι ἐγὼ κάλλιον ἐκείνου. Τὰ ἀληθῆ δὲ συμπερόντα ἀνδρὸς εἰδότος νὰ σέβῃ καὶ τιμᾷ ἑαυτὸν συνίστανται εἰς τὸ μὴ ὑπόκεισθαι εἰς μηδέν· ζυγόν. Γινώσκω ἄριστα ὡς ἐκεῖνος τὴν διαφορὰν καλοῦ καὶ κακοῦ φαγητοῦ· ἐπιθυμῶ ὡς ἐκεῖνος νὰ ἀπολαύω πασῶν τῶν βιοτικῶν ἀνέσεων· ἀλλὰ θέλω τὰς ἀνέσεις ὅπως ἤθελεν αὐτὰς ὁ Σόλων, εἰς οὗ τὴν εἰκόνα ἐγὼ ἔχω κατὰ τὴν νῦν στιγμὴν προσηλωμένα τὰ ὄμματα, ἱκετεύων αὐτὸν, ὡς ἓνα τῶν ἐν Παραδείσῳ ἀγίων, νὰ ἐμποιήσῃ μοι θάψρος ἐν αἷς ὑποφέρω δυστυχίαις.

Χρήματα δ' ἱμεῖρω μὲν ἔχειν, ἀδίκως δὲ πεπᾶσθαι
Οὐκ ἐθέλω

Πάντες οἱ ἐναντία ἐμοὶ φρονούντες εἶναι αἰρετικοί, οὓς βεβαίως δὲν θὰ καταδικάσω εἰς τὸ πῦρ τῆς κολάσεως, ἀλλ' οὐδέποτε θὰ τιμῇσω». Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο παρῆλθε χωρὶς ἐπακολουθημάτων, τῇ φιλικῇ τοῦ Ῥοχετίου παρεμβάσει· ἀλλ' ἐντεῦθεν διέλαμψε καὶ πάλιν τὸ κατὰ τὴν ὁμηρικὴν ἔννοιαν ἀγέρωχον καὶ εὐγενὲς τοῦ Κοραῆ ἥθος.

Ἡ φιλογένεια τοῦ Κοραῆ ἦτο οὐ μόνον διάπυρος, ἀλλὰ καὶ ἀκαταπόνητος καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς συμφοραῖς. Ὅτε κατὰ τὸ 1791 ὁ ἀγγλος πρωθυπουργὸς Πίτ ἐβουλεύετο νὰ ἐξαποστείλῃ εἰς τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος στόλον πρὸς ἄμυναν τοῦ ὑπὸ τῶν Ῥώσων ἀπειλουμένου Σουλτάνου ἢ μάλλον εἰπεῖν πρὸς καταπολέμησιν «τῶν ἐλλήνων πειρατῶν» οἷτινες, ὑπὸ ῥωσικὴν σημαίαν, ἐληϊζόντο τὴν θάλασσαν, οἱ μεγάλοι τῆς τότε ἀντιπολιτεύσεως ῥήτορες, Φῶξ καὶ Σέριδαν, ἐξανέστησαν κατὰ τῆς ἐπιβουλῆς ἐκείνης. Μάλιστα ὁ Σέριδαν δὲν ὥκνησε νὰ κηρύξῃ μεγαλοφώνως ὅτι οἱ Ἀγγλοι περιῆπτον εἰς ἑαυτοὺς ὄνειδος, παρακωλύοντες τὴν ἐλευθερίαν ἔθνους, οὐ νὰ μὲν οὐ ἴσως νὰ ἀναδείξῃ νέους Δημοσθένεας. «Ἄμα ταῦτα ἀναγνούς (γράφει ὁ Κοραῆς τῷ 1793 πρὸς τὸν Ῥοχέτιον) ἐξέστην ὑπὸ τῆς χαρᾶς καὶ δὲν ἠδυνήθην ἄλλως νὰ ἀνακουφίσω τὴν καρδίαν μου ἢ γράψας εὐχαριστήριον ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Σέριδαν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι οὐδεμίαν ἔλαβον ἀπόκρισιν, ἀλλὰ χαίρω ὅτι ἐπετέλεσα ἱερὸν καθήκον ἐκφράσας εὐχαρίστησαν, ἐν ὀνόματι τοῦ ἔθνους μου, πρὸς τοὺς συνηγορήσαντας ὑπὲρ αὐτοῦ. Ὅτι, ἔγραψα ἐν

*

τῇ ἐπιστολῇ ἐκείνῃ ἦτο καθαρὰ ἀλήθεια· ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν μόνους τοὺς Ἀγγλοὺς τιμᾷ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ὡς δι' αὐτομάτου προαιρέσεως». Ἡ πρὸς τὸν Σέριδαν ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ ἦτο ὑπόμνημα μᾶλλον ἢ ἀπλοῦν γράμμα. Ἀντίγραφον τοῦτου ἐπέστειλεν ὁ Κοραῆς πρὸς τὸν Ῥοχέτιον, παρακαλῶν νὰ ἐπαναπέμψῃ ἅμα ἀνγκυρὸς αὐτὸ· ἐπειδὴ δὲ ὁ Ῥοχέτιος ἀπεκρίνατο ὅτι θὰ διεξέλθῃ τὸ ἔγγραφον ἐν ἀνέσει, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἦτο καὶ λίαν μακρὰ καὶ λίαν σπουδαία, κρῖμα δὲ ὅτι οὐδὲν ἐσώθῃ ἔχνος αὐτῆς.

Ἦγγικεν ἐπὶ τέλους ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν ὁ Κοραῆς ὤφειλε νὰ ἀπέλθῃ ἐκ Παρισίων. Φιέγων τὸν μέγαν θόρυβον καὶ τὸν ἐπικίνδυνον στασιαστικὸν φλογμὸν τῆς πρωτευούσης, ὁ Κλαυέριος, ἄρτι νυμφευθεὶς, ἀπεχώρησεν εἰς τὴν ἐγγὺς τῆς πόλεως Nemours, ἐν τῇ κώμῃ Nozaye, ἰδίαν ἑπαυλιν, ἐνθα ἡσύχως καὶ ἀσφαλῶς ἐσχόλαζε περὶ τὰ ἐλληνικὰ γράμματα. Γινώσκων ὅτι ὁ Κοραῆς ἐπάλαιον ἐν Παρισίοις πρὸς τὴν ἐνδειαν καὶ τὴν ἐκ τῶν συγγῶν στάσεων βραδεῖαν μέριμναν, χρεῖζων δὲ καὶ τῆς φιλολογικῆς τοῦ Ἑλληνος φίλου του συμπράξεως καὶ συμβουλῆς, πρὸς εὐδόκιμον διεξαγωγὴν ὧν ἐπεχείρησεν ἐκ τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεως, προσεκάλεσε τὸν Κοραῆν εἰς Nozaye, ἵνα διέλθῃ παρ' αὐτῷ τοὺς θερινοὺς τοῦ 1793 μῆνας. Ὁ Κοραῆς ἐδέξατο τὴν πρόσκλησιν ὁπωσοῦν ἀπροθύμως, διότι ἐνόησε παραχρῆμα ὅτι ἐν τῇ φιλίᾳ ταύτῃ προτάσει ὑπελάνθανεν ἴσως πρόφασις καλῶς εὐρημένη πρὸς ἐξοικονόμησιν τῆς ὑπερβολικῆς αὐτοῦ τοῦ Κοραῆ φιλοτιμίας. Ὁ Κλαυέριος ἠπίστατο κάλλιστα ὅτι ὁ Κοραῆς μόλις καὶ μετὰ βίας ἐπορίζετο τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐπιτήδεια ἐν Παρισίοις, ἀλλ' ἠπίστατο πρὸς τοῦτοις ὅτι ὁ ὑψηλὸς τῷ ἥθει Ἑλληὴν θὰ ἀπέκρουε πᾶσαν χορηγίαν καὶ οἶανδήποτε βοήθειαν, καὶ εὐσχημότατα προσφερομένην· λίαν δὲ πιθανὸν ὅτι εἰς τὴν ἀποδημίαν τοῦ Κοραῆ συνήργησε καὶ αὐτὸς ὁ Ῥοχέτιος, ὅστις φίλος ὢν ἀμφοτέρων οἰκειότατος, μετέδωκεν ἰδιαιτέρως εἰς τὸν Κλαυέριον ὅτι ὁ Κοραῆς ἐπιέζετο ὑπὸ ἀργαλείων φροντίδων καὶ ἄλλων φυσικῶν καὶ ἠθικῶν πόνων. Ἀλλ' ὅπως ἀποδημήσῃ ἐκ Παρισίων, ὁ Κοραῆς εἶχε χρεῖαν διαβατηρίου, οὗ ἡ ἐπίτευξις δὲν ἦτο εὐκατόρθωτον πράγμα. «Ἀπὸ τεσσάρων ἡμερῶν (ἔγραφε τῇ 28 ἰουλίου πρὸς τὸν Ῥοχέτιον) τρέχω τῇδε καὶ κἀκεῖσε δι' ἐν ἄθλιον διαβατήριον, καὶ εἰσέτι δὲν ἐπέτυχον τούτου. Τῇ ἐσπέρᾳ τῆς σήμερον θέον νὰ προσέλθω εἰς τὸ οἰκεῖον τμήμα τῆς Συνελεύσεως, εἴτα δὲ εἰς τὸ δημαρχεῖον. Εἴμαι τοσοῦτον κατάπονος τὸ σῶμα καὶ τὸν νοῦν ὥστε φοβοῦμαι μήπως ἀσθενήσω πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς μου· τὴν ἀσθένειαν μόνον φοβοῦμαι, περὶ

τοῦ θανάτου ὀλίγον μέλει μοι. Ἀπηύδῃσα ζῶν! Ἀποδημῶ παρὰ τὴν θέλησίν μου, καίπερ σφόδρα ποθῶν νὰ ἴδω τὸν Κλαυέριον. Οἷος βίος ὁ ἀλήτης! Οὐδὲν ἄπορον ἂν οἱ Ἕλληνες ὑπερφίλου· τσοῦστον τὴν πατριδα, ἧς οὐδὲν γλύκιον. Οἱ Τούρκοι μὲ ἐσπέρησαν τῆς ἡδονῆς ταύτης. Ἀπέρχομαι περὶ τὴν ἐνάτην ἐσπερινὴν ὥραν· ἡ νυκτερινὴ ὁδοπορία θὰ μὲ ἀποτελειώσῃ, ὦ πατρίς, πατρίς!» Ἐνεκα τοῦ διαβατηρίου διατελεῖ ὁ Κοραῆς ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἀδημονῶν τε καὶ ἀπορῶν. Ἐπὶ τέλους λαμβάνει τὸν κάλαμον καὶ συντάσσει δεητικὴν ἀναφορὰν πρὸς τὴν Συνέλευσιν. «Πολῖται (λέγει) εἰμι· ξένος, ἐκ χώρας οὐδαμῶς διακειμένης πολεμίας πρὸς τὴν Γαλλίαν· ἐξαίτουμαι παρ' ὑμῶν διαβατήριον ἵνα καταβῶ εἰς ἀγροκήπιόν τι ἐγγὺς τοῦ Φονταινεβλώ, ἐπ' ἀγαθῇ τῆς υἱείας μου. Ἀπὸ πάντε ἐναυτῶν διατρέβων παρ' ὑμῖν, ἔζησα ὡς τίμιος καὶ φιλήσυχος λόγιος. . . . Τὸ ἀσθενὲς τῆς φωνῆς καὶ ἡ ἐν τῇ γαλλικῇ γλώσσῃ οὐχὶ ἐπαρκὲς τριβὴ ἀναγκάζουσί με νὰ ὑποβάλω ἐγγράφως τὴν ἀναφορὰν μου. Πέποιθα, πολῖται, ὅτι οὐδαμῶς θὰ ἀρνηθῇτε εἰς ἄνδρα ἐλεύθερον ὡς ὑμεῖς τὸ δικαίωμα νὰ πράξῃ ὅ,τι ἡ κατάστασις τῆς υἱείας του ἀπαιτεῖ ἐπιτακτικῶς, ὁ δὲ νόμος οὐδαμῶς ἀπαγορεύει». Καθωπλισμένος διὰ τῆς ἀναφορᾶς ταύτης, παρέστη ὁ Κοραῆς εἰς τὴν Συνέλευσιν, ἥτις ἦτο, κατὰ τὴν ἐσπέραν ἐκείνην, πολυάριθμος καὶ θορυβώδης. Ἐπεκράτει καύσων πνιγρὸς, ὁ δὲ Κοραῆς ἤρξατο δυσελπιστῶν περὶ τῆς ἀγαθῆς ἐκβάσεως, ὅτε κατὰ τύχην εἶδεν ἐν τῇ ἑδρᾷ τοῦ προέδρου καθήμενον ἄνδρα εὐπροσηγόρου καὶ μελιχίλου φυσιογνωμίας. Διὸ ἀναθάρρῃσας περιέμενε μέχρι τῆς ἐνδεκάτης ὥρας ὅτε οἱ πλείστοι τῶν παρευστώτων ἀνεχώρησαν, ἡ δὲ συζήτησις προσέλαβεν ἡρεμώτερον τόνον. Συνοδεύόμενος λοιπὸν ὑπὸ τοῦ οἰκοδεσπότου, παρεύεται ὁ Κοραῆς πρὸς τὸν πρόεδρον καὶ ἐγχειρίζει αὐτῷ τὴν ἀναφορὰν. Ἀφ' οὗ δὲ οὗτος ἀνέγνω τὸ ἐγγραφοῦν βιαζὲ τῇ φωνῇ, ἠρώτησε τὸν Κοραῆν «πόθεν εἶσαι;» Τὸ ὄνομα Ἕλληνα κατέπληξε τὸν πρόεδρον, ὅστις φιλάνθρωπος καὶ εὐπροσηγόρως ἀποβλέψας πρὸς τὸν Κοραῆν, εἶπεν αὐτῷ μετ' εὐγενείας ὄντως γαλατικῆς, νὰ μείνῃ ἡσύχος καὶ νὰ καθίσῃ, μέχρις οὔ, ἐπιστάτης εὐκαιρίας, ἀναγνωσθῇ ἡ ἀναφορὰ εἰς ἐπήκοον τῆς Συνελεύσεως. Τῷ ὄντι ὁ πρόεδρος ὀλίγον ἔπειτα ἀνέγνω αὐτὴν μετὰ συμπαθοῦς προθυμίας, προσθεῖς ὅτι ὁ ἀναφερόμενος ἦτο Ἕλληνα, συστήσας δὲ τὴν ἀποδοχὴν τῆς αἰτήσεως. Ὁμοθυμῶς τότε καὶ συγχρόνως ἡ Συνέλευσις ἀπεφάνητο ὅτι ἔδει νὰ χορηγηθῇ ἡ ἄδεια. «Τότε ἐγὼ (ἐπάγεται ὁ Κοραῆς) ἔκλινα τὴν κεφαλὴν εἰς δόλωσιν εὐχαριστίας, ἀλλ' ὁ πρόεδρος

παρετήρησέ μοι μετὰ τῆς αὐτῆς προσηνείας, ὅτι ὤφειλον νὰ περιμεῖνω ἵνα ἐπισταλῇ ἔγγραφος ἢ ἐπιταγὴ, ἥς ἄνευ δὲν θὰ ἐλάμβανον τὸ διαβατήριον. Τότε, φίλε Ῥοχέτιε, ἔπρεπε νὰ ἴδῃς τὴν ἀμνηχανίαν τοῦ ταλαιπώρου σου φίλου Κοραῆ. Πάντες οἱ ἐν τῇ Συνελεύσει ἔστρεψαν πρὸς ἐμὲ τὰς ὄψεις· τινὲς μάλιστα ἤλθον ἐγγὺς ἐμοῦ ὅπως βεβαιωθῶσιν ἂν ὁ Ἕλληγὴν ἦτο πεπλασμένος ὡς οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι· ἅπαντες δὲ ἐθεῶντό με μετὰ τοσαύτης περιεργίας ὡς εἰ ἦμην ἐκ τῶν ἀγρίων ἐκείνων θηρίων, ὧν γίνεται ἐπιδείξις κατὰ τὰς πανηγύρεις. Τὸ ἀπροσδόκητον τοῦτο συμβεβηκὸς περιήγαγε τὸν Κοραῆν εἰς σφοδρότατον παροξυσμόν, ὅλην δὲ τὴν νύκτα διήλθεν αὖπνος ἐκ τῆς συγκινήσεως, ἀναλογιζόμενος μάλιστα τὴν εὐνουσάτην τοῦ προέδρου συμπεριφορὰν.

Ἀρχομένου τοῦ μηνὸς αὐγούστου, ὁ Κοραῆς ἀφίκετο εἰς Νοζαγε. Μικρὸν πρότερον ὁ Ῥοχέτιος προέτρεψεν αὐτὸν νὰ δημοσιεύσῃ συμμίκτους κριτικὰς διορθώσεις εἰς ἑλληνας συγγραφεῖς· ὁ δὲ Κοραῆς ἀποκρίνεται ἐκ Νοζαγε τῇ 2 Σεπτεμβρίου ὅτι «ἀσχολεῖται νῦν περὶ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐκ τοῦ γερμανικοῦ μεταφράσεως ἱατρικοῦ πονήματος τοῦ Selle, ἧτις εἶναι μᾶλλον ἐπείγουσα, διότι ἔχει χρεῖαν χρημάτων· ὅτι τὰ «Συμμίκτα» (ἐξαίρεσις τῶν εἰς Ἡρόδοτον καὶ Ἀθήναιον σημειώσεων) καίπερ ἀπαρτιζόμενα ἐξ 600 σελίδων, δὲν ἀρκοῦσιν εἰσέτι ὅπως συναποτελέσωσι βιβλίον ὁπωστὺν εὐσχον, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσην ὁ Κοραῆς ἐμελέτα τὴν ἐκτύπωσιν ἐκείνων μόνων τῶν διορθώσεων ὅσαι εἶχον μείζονα πιθανότητα, παραλειπομένων τῶν δεομένων δευτέρων φροντίδων. Πρῶτον λοιπὸν ἐσκόπει ὁ Κοραῆς νὰ διαπεράνῃ τὴν εἰς τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ προμνημονευθέντος γερμανικοῦ βιβλίου, εἴτα δὲ νὰ ἀντιγράψῃ καὶ πέμψῃ αὐτὴν πρὸς τὸν Ῥοχέτιον ἵνα προσενέγκῃ τὸ σύγγραμμα βιβλιοπώλῃ τινὶ πρὸς τύπωσιν· δεῦτερον δὲ ἐμελέτα νὰ συντάξῃ τὰς εἰς τὸν Ἡρόδοτον σημειώσεις, καὶ τυπώσῃ ἐν ἰδιαιτέρᾳ βίβλῳ ἐκ διακοσίων ὡς ἑγξιστα σελίδων, τούτου δὲ μὴ κατορθουμένου, νὰ ἐγχειρίσῃ αὐτάς πρὸς τὸν Λαρχέρον (τὸν ἐκδόντα μετ' ὀλίγον τὰς ἱστορίας τοῦ Ἡροδοτοῦ ἐν γαλλικῇ μεταφράσει). Ἀλλὰ πρὸ πάντων ὁ Κοραῆς οὐδεμίαν ἡσθάνετο ἐπιθυμίαν νὰ διατρέψῃ μακρὸν χρόνον παρὰ τῷ Κλαυερίῳ, πάσῃ δὲ τὴν ὑγείαν, διανοεῖτο νὰ καταβῇ περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς εἰς Νεάπολιν, καὶ ἐκεῖθεν νὰ ὑποστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα. «Παρακαλῶ (ἔγραφε τῇ 5 Σεπτεμβρίου πρὸς τὸν Ῥοχέτιον) νὰ φροντίσῃς περὶ τῆς εἰς Νεάπολιν ἀποδημίας μου. Ὁ φίλος Κλαυέριος, ἐξ ὑπερβολικῆς ὀρμώμενος φιλίας, ποθεῖ νὰ παραμείνω ἐνθάδε. Ἐγὼ περὶ πολλοῦ ἡγοῦμαι καὶ τοῦ Κλαυερίου καὶ τῶν ἄλλων

τὴν φιλίαν, ἀλλὰ περὶ πλείονος ἡγοῦμαι τὴν ἀγαθὴν αὐτῶν ὑπόληψιν, οὐδαμῶς δὲ εἶναι ἄξιος τῆς φιλίας των ὁ προσφερόμενος παρὰ τὰς ἰδίας ἀρχάς· «οἱκοι βέλτερον εἶναι, ἐπεὶ βλαβερὸν τὸ θύρηψιν».

Μετ' οὗ πολλοῦ χρόνου πάροδον διεδόθη φήμη ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, ὅτι ὁ Σουλτάνος, καταθορυβηθεὶς ἐκ τῆς ἀθρόας τῶν Ἑλλήνων μεταναστάσεως εἰς τὰς νεοκτῆτους παρὰ τὸν Εὐξείνιον ῥωσσικὰς ἐπαρχίας καὶ ἐκ τοῦ διαμερισμοῦ τῆς Πολωνίας, ἐβουλεύετο νὰ μετέλθῃ φιλανθρωποτέραν πρὸς τοὺς χριστιανούς πολιτείαν. Ὁ Κοραῆς οὐδαμῶς μὲν πείθεται ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διανοεῖται νὰ ἐγκαινίστῃ μεταρρυθμίσεις ἐπ' ἀγαθῶ τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ προστίθῃσι que les Turcs s'avisent de sortir de leur léthargie et de devenir humains, c'est bien propre à exercer l'esprit d'un observateur philosophe. Οὐδὲν ἤττον ὅμως ὁ Κοραῆς, ἐδόξαζεν ὅτι οἱ Τούρκοι δὲν ἦσαν ὅλως ἀντιπιδεκτοὶ ἡμερώσεως. «Βλέπω καὶ περιεργάζομαι κ' ἐγὼ (ἔγραφε βραδύτερον, τῇ 23 ἰουλίου 1805) τὰ κινήματα τῶν Τούρκων πρὸς τὸν πολιτισμόν· καὶ πολὺ λυποῦμαι, ὅχι διότι πολιτίζονται, ἀλλὰ φοβούμενος μὴ πολιτισθῶσι πρωτύτερα ἡμῶν ἢ μᾶς πολιτίσωσιν αὐτοί. «Ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα κοῦα δνῆσιμα». Δὲν ἡμπορεῖς νὰ καταλάβῃς πόσον μὲ ταράττει ἡ ἄμικλα αὕτη τῶν δύο γενῶν, καὶ πόσον μὲ ζαλοσκοτίζει ὁ φόβος μήπως προτρέξωσιν αὐτοὶ τὸ στάδιον. Καὶ μὴ νομίσῃς μάταιον τὸν φόβον μου τοῦτον. Ἄν καὶ δεισιδαιμονέστεροι καὶ παχύτεροι τὸν νοῦν παρ' ἡμᾶς, ἔχουσιν ὅμως τοῦτο τὸ προτέρημα· λείπουσιν ἀπ' αὐτοὺς συγγραφεῖς θεολόγοι». Ἡ θεολογία ἦτο, κατὰ τὸν Κοραῆν, τὸ κύριον αἷτιον τῆς καταστροφῆς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. «Γινώσκετε (ἔγραφεν) ὅτι οἱ ἐπαράτω τῇ μνήμῃ βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου ἡσμένιζον συγκαλοῦντες συνέδους καὶ ἐρίζοντες σπουδαίως περὶ τῆς Ἐκπορεύσεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, καθ' ὃν χρόνον οἱ Τούρκοι, οὐδὲν ἄλλο ἔχοντες πνεῦμα ἢ τὴν σπάθην, ἐπόρθουν ἅλλεπαλλήλους τὰς πόλεις». Ὁ Κοραῆς ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν πολέμιος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ τραχὺς ἐκάστοτε ἐπιτιμητὴς τῶν ἐν αὐτῷ συμβάντων· ἀλλ' ἡ πτώσις τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας οὐδαμῶς ἐπεγένετο ἐξ ὧν στηλιτεύει ὁ Κοραῆς θεολογικῶν ἐρίδων (πρβλ. τὰ περὶ τούτου γεγραμμένα ἐν ταῖς «Φιλολογικαῖς Ὑποτυπώσειςι» σελ. 81—87, ἐνθα διὰ μακρῶν ἐξετάζονται αἱ δόξαι τοῦ Κοραῆ).

Πλέον ἢ ἅπαξ διετέθη ὁ Κοραῆς ἁλλοτρίως πρὸς τὸν Βιλλοισῶν, ὃν πολλαχοῦ τῶν ἐπιστολῶν του ἀποκαλεῖ «γυναικοῖερακα» καὶ οὗ τὰ «θήγματα» χαλεπῶς ἔφερεν. Ὁ Βιλλοισῶν κατήγγειλε τοὺς Ἑλληνας ὡς

ἀπαιδεύτους καὶ ἐθελοδούλους. «Εἶπα πολλάκις πρὸς αὐτὸν (γράφει ὁ Κοραῆς) ὅτι ἡ ἀκατάληπτος κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καταφορά του ἦτο τοσοῦτω μάλλον ἀδικος, ὅσω οὐδὲν ἔπαθε κακὸν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἢ ἐξαιρέσεις δὲ ἐμοῦ ἐκ τῆς κατακρίσεως ἦτο νέα πρὸς ἐμὲ ὕβρις· μάταιος κόπος!» Ἡ κατὰ τοῦ Βιλλοισίων δυσθυμία δὲν εἶναι ἡ μόνη τῆς ἀλγούσης τοῦ Κοραῆ ψυχῆς ἑκφρασις. «Χωρὶς οὐσίας, χωρὶς ὑγείας (γράφει πάλιν) χωρὶς πατρίδος, εἶμαι ἠναγκασμένος νὰ κύπτω ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς ἀνάγκης καὶ νὰ ποθῶ τὴν κακοδαίμονα πατρίδα μου καθ' ὃν τρόπον ἐπόθουν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν συβαρίζοντα Ἀλκιβιάδην. «Ποθεῖ μὲν, ἐχθαίρει δὲ, βούλεται δ' ἔχειν». Οὐδὲν φρικωδέστερον ψυχῆς, ἐλκομένης κατ' ἀντίστροφον ἔννοιαν ὑπὸ δύο ἐκ διαμέτρου ἐναντίων παθῶν. Ἐπιθυμῶ νὰ ἀκούσω τῆς συμβουλῆς σου (ἀλλὰ πάντοτε ἀδέκοντι θυμῷ) καὶ νὰ παραμείνω ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Ἀπατᾷσαι ἑμῶς πιστεύων ὅτι ὑγιαίνω. Κατὰ τὰς πρώτας μετὰ τὴν ἀφίξίν μου ἡμέρας, εἶχον ὅπως οὖν καλῶς, ἀλλὰ νῦν νοσῶ. Παρακαλῶ λοιπὸν, ἐξορκίζω σὲ καὶ τὸν ἱατρὸν Γυρωδὲ νὰ μοὶ εὗρητε ἡρεμαστὸν τι δωμάτιον, ἀλλ' οὐχὶ μακρὰν τῶν Παρισίων. Δὲν ἀμφισβᾶλλω ποσῶς περὶ τῶν φιλικωτάτων πρὸς ἐμὲ αἰσθημάτων τοῦ Κλαυερίου, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνω ὅτι δὲν πρέπει τις νὰ δέχεται παρὰ τῶν ἀρίστων φίλων του ἄλλας χάριτας ἢ μόνον τὰς ἀπραϊτήτους». Ὁ Κοραῆς δὲν ἀπέλαυνεν ἐν τῇ ἐπαύλει τοῦ Κλαυερίου πασῶν τῶν ἀπαιτούμενων ἀνέσεων. «Εἰ καὶ εὐρίσκομαι ἐν μέσῳ λαμπρᾶς βιβλιοθήκης, στεροῦμαι οὐδὲν ἥττον τῶν περὶ τὴν σπουδὴν εὐμαρειῶν, ἔνεκα τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς διατάξεως τοῦ οἴκου· τὸ δωμάτιόν μου εἶναι κατάψυχρον, εἶμαι δὲ ὑπόχρεως νὰ ἐργάζωμαι ἐν τῷ μελετητηρίῳ τοῦ Κλαυερίου, ὅπερ οὐδ' αὐτὸ τοῦτο εἶναι θερμὸν, οὐδαμῶς σκοπούμενον ὅτι εἶναι ἄτοπον νὰ διατρίβῃ τις ἐν τῷ μελετητηρίῳ ἄλλου, χρησιμεύοντι μάλιστα καὶ εἰς δωμάτιον ὑποδοχῆς. Τούτου ἔνεκα ὀλίγον ἀποχολοῦμαι περὶ τὸν Ἱπποκράτην, ἀλλὰ δὲν μένω καὶ ἀργός. Ἀνέγων ἤδη ὀλόκληρα τὰ γεωγραφικὰ τοῦ Στράβωνος, εἴτα δὲ θὰ διεξέλθω καὶ τὰ τοῦ Πλουτάρχου· ἐν τῷ μεταξὺ ἀναγινώσκω τὸν Κικέρωνα· προτίθεμαι δὲ νὰ διέλθω πάντας τοὺς ἑλληνας καὶ λατίνους κλασικοὺς καὶ νὰ δημοσιεύσω τὰς περὶ αὐτῶν παρατηρήσεις μου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Miscellanea Critica*· ἀλλὰ πρὶς τοῦτο χρήζω ἡσυχίας σώματος καὶ ψυχῆς, χρήζω δὲ τεμαχίου ἄρτου ἐξησφαλισμένου, ὅπερ νὰ μὴ ὀφείλω εἰς μηδὲνα ἄλλον ἢ εἰς τὴν πανδώτειραν Πρόνοιαν». Ὁ Κοραῆς, ὡς γίνεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω φανερόν, ἤθελε νὰ ἀπέλθῃ ὅσον τάχιον ἐκ Nozaye,

ἀναγκάζεται ὅμως νὰ μείνῃ, κατὰ παράκλησιν τοῦ Κλαυερίου. Ἀλλὰ μετὰ μικρόν καταλαμβάνεται πάλιν ὑπὸ ἐναγωνίου ἀνυπομονησίας, παρακαλεῖ δὲ ἐκ δευτέρου τὸν Ῥοχέτιον καὶ τὸν ἱατρὸν Γυρωδὲ νὰ εὕρωσι μικρόν τι καὶ εὐάερτον δωμάτιον, ἔστω καὶ ἐν τῇ ἐσχατιᾷ τῆς πόλεως, ἀλλὰ δωμάτιον ὅσον ἔνεστιν ἐπὶ μετρίῳ ἐνοικίῳ, διότι ὁ Κοραῆς δὲν εὐπορεῖ χρημάτων. «Γινώσκεις, φίλε Ῥοχέτιε, ὅτι εἶμαι φιλάσθενος καὶ φοροδεῆς, φεύγω πᾶσαν ἐνόχλησιν, θηρεύω δὲ πανταχοῦ τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν ἡυικὴν ἀνεξαρτησίαν. Πόσον εὐτυχὴς θὰ ᾔμην ἂν εὑρίσκον μέρος τι ἡσυχον καὶ ἀποκεντρον, ὅπως ἀνακουφίσω αὐτόθι τὸ ὑπὸ τῶν δυστυχημάτων καταπεπονημένον καὶ ἐξησθενωμένον σῶμά μου». Καὶ πάλιν, «Πρέπει νὰ ἀναχωρήσω ὅσον τάχιον, διότι, ἐφ' ὅσον προβαίνει ἡ ὥρα, ἐπὶ τοσούτων ἡ ἐνθάδε διατριβή μου καθίσταται βλαβερά εἰς τὴν ὑγίαν μου. Καταλύω εἰς δωμάτιον ψυχρὸν, κινδυνεύω δὲ νὰ ἀσθενήσω ὑπὸ ἰσχυροῦ νοσήματος ἢ ὑπὸ χρονίου ρευματισμοῦ». Παρακαλεῖ ἐπομένως ὁ Κοραῆς τὸν Ῥοχέτιον νὰ πέμψῃ τὸν «πολίτην» Θωμᾶν εἰς τὴν παλαιὰν κατοικίαν του ἵνα μετακομίσῃ ἐκεῖθεν εἰς τὴν νέαν τὰ ὀλίγα ἐπιπλα, εἶπῃ δὲ εἰς τὸν πρῶν ὀικοδεσπότην ὅτι μετὰ λύπης ἀναγκάζεται νὰ μετοικήσῃ ἀλλαχόσε. Οἱ Στωικοὶ ἐδίδασκον ὅτι οἱ κόρεις ἦσαν ἀναγκαστοὶ εἰς τὴν ὑγίαν τῶν ἀνθρώπων, διότι παρεκώλυσον τὸν πολὺν ὕπνον. Πάντῃ ἄλλῃ φρονῶν ὁ Κοραῆς, ἐντέλλεται τῷ «πολίτῃ» Θωμᾶ νὰ ἀλείψῃ δι' ἐπιχρίσματα τὰς «χαραμίδας» τῆς κλίνης τοῦ πρὸς καταστροφὴν τῶν κόρων, διότι θέλει νὰ κοιμᾶται ἡσυχος· νὰ κομίσῃ τὸν πῖλόν του πρὸς τὸν πηλοργον ἵνα πλύνῃ καὶ εὐτρεπίσῃ αὐτόν, διότι ὁ πῖλος, ὃν φορεῖ νῦν ὁ Κοραῆς, ἐγίνε κομμῆτιον· ἀνάγκη πρὸς τοῦτοις νὰ ἀγοράσῃ καὶ ἓν μικρὸν κάτοπτρον, ἵνα χρησιμεύῃ αὐτῷ, ξυρουμένῳ· νὰ μετακομίσῃ δὲ εἰς τὸ νέον δωμάτιον τὰς εἰκόνας τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, αἵτινες πρὸς τὸν Κοραῆν εἶναι ἀγίων εἰκόνας. Ἄν τὸ νέον δωμάτιον μὴ εἶναι ἐστορεσμένον, ἄς μὴ στορέσῃ αὐτό, διότι ἐλλείπουσι χρήματα, ἄς ἀναβληθῇ δὲ ἡ πολυτέλεια αὕτη εἰς αἰσιωτέρους καιροὺς. Ἀρκεῖ νὰ ἔχω τεμάχιον ἄρτου, παρέχοντας σκέπη εἰς τὴν προσωπικὴν μου ἐλευθερίαν, καὶ κλίνην, ἣν θὰ ἡδυνάμην νὰ καλέσω ἰδικήν μου, προθύμως δὲ τότε θὰ ὑποστῶ πᾶσαν ἄλλην ταλαιπωρίαν καὶ κακοπάθειαν». Τελευταῖον εὗρέθη τὸ περιπόθητον δωμάτιον, ἡτρεπισμένον διὰ πάντων τῶν χρειωδῶν, ἐπὶ μηνιαίῳ ἐνοικίῳ 25 φράγκων. Ὁ Κοραῆς νομίζει ὅτι τὸ ἐνοίκιον εἶναι ἁδρότερον τοῦ δέοντος, ἀλλ' ἐπελθόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ τακτοῦ τῆς Κυρίας Κλαυερίου, δὲν

δύναται νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Παρισίους. «Δύο ὄλας νύκτας διήλθον αὔπνοος ἔνεκα τῶν σωματικῶν ἀλγηδόνων, προσερχομένων, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐκ τῆς ὑγρᾶσις· φαντάσθητι ὅτι τὸν χάρτην ἐφ' οὗ γράφω σοι, ἡναγκάσθην πρότερον νὰ ἀποξηράνω διὰ τοῦ πυρός». Παρακαλεῖ δὲ τὸν Ῥοχέτιον νὰ εἴπῃ τῷ Θωμᾷ, ὅτι πρέπει νὰ ἀγοράσῃ «μῖαν λίτραν κό- νεως διὰ τὴν κόμην, μῖαν λίτραν μέλιτος καὶ μῖαν λίτραν στιλβωτικῆς ἀλοιφῆς διὰ τὰ ὑποδήματα». «Σφόδρα λυποῦμαι, φίλε Ῥοχέτιε, ὅτι πα- ρέχω σοι τοιαύτας καὶ τοσαύτας ἐνοχλήσεις· ἀλλὰ τί ποιητέον; Ὑπο- μείνατέ με εἰσέτι ἐπὶ τινα χρόνον, διότι ἂν μὴ ἐπέλθῃ ἀλλοίωσις, ἀπο- θνήσκω». Τῇ 21 δεκεμβρίου 1793 ἀναγγέλλει πρὸς τὸν Ῥοχέτιον τὴν ἐντὸς ὁλίγων ἡμερῶν ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς Παρισίους. «Ἐλπίζω ὅτι θὰ εὕρω πάντα τὰ ἐμὰ πράγματα κεκομισμένα εἰς τὴν νέαν κατοικίαν μου· παρακαλῶ τὴν οἰκοδόμοισιν νὰ ἀνάψῃ τὴν θερμάστραν, ὥς φροντίσῃ ὅπως νὰ σβέσῃ αὐτὴν πρὶν πέσῃ εἰς ὕπνον». Ἡ πρόνοια τοῦ Κοραῆ, καὶ πόρρωθεν φροντίζοντος περὶ σβέσεως τοῦ πυρός, ἐμφαίνει ὅτι ὡς ἱατρός ἐμελέτησε καλῶς πάντα τῆς προφυλακτικῆς τὰ εἶδη· ἔπειτα λυ- πεῖται ἐνδομύχως ὅτι εἶναι τοσοῦτον ὀλίγοι ἐπὶ τῆς γῆς οἱ τίμιοι ἄν- θρωποι. «Εἰ καὶ εἶμαι κατ' ἐπίφασιν ἀ γ ρ ι ἀ ν θ ρ ω π ο ς, οὐδεὶς πλέον ἐμοῦ ἐπιδιώκει τὴν γνωριμίαν τῶν καλῶν καγαθῶν ἀνδρῶν. Θὰ ἐπο- ρεῦσθην πεζὸς καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἰαπωνίαν, φέρων τὴν πῆραν καὶ τὸν φανὸν τοῦ Διογένοους, πρὸς εὕρεσιν ἔστω καὶ ἐνὸς τοιούτου ἀνδρός, ἂν ἦμην βέβαιος ὅτι θὰ ἐτύγχανον αὐτοῦ».

Ὁ κατὰ τὸ 1794 βίος τοῦ Κοραῆ ἐν Παρισίοις εἶναι ἥκιστα ἐπίζηλος. Κατατρυχόμενος ὑπὸ δεινῆς ἀχρηματίας, ἱκετεύει τὸν Ῥοχέ- τιον νὰ δημοσιεύσῃ δηλοποιήσιν ἐν τῇ ἐφημερίδι Petites Affiches πρὸς πώλησιν τοῦ λουτήρος του ἀντὶ ἐβδομήκοντα φράγκων, διότι ἐπιθυμεῖ νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς βαρείας μηχανῆς· παρακαλεῖ προσέτι τὸν φίλον του νὰ εὕρῃ, εἰ δυνατόν, Γάλλον τινὰ, ποθοῦντα νὰ διδασχθῇ παρὰ τοῦ Κοραῆ τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ἐπὶ μετρίῳ μισθῷ, ἀλλὰ μόνον τὴν ἐλληνικὴν — mais le seul grec, car je n'ai ni les forces ni le temps neces- saires pour m'occuper de plusieurs choses. Ἐν ᾗ δὲ ζῇ τύρβῃ οὐδα- μῶς ἐπιλανθάνεται τοῦ Βιλλοισών. «Ὁ Βιλλοισών ὤφειλε νὰ μὴ λαλῇ ἐνώπιον ἐμοῦ περὶ τῆς φρικώδους καταστάσεως, ἐν ᾗ διαჩκεῖται τὸ κα- κόμοιρον ἐλληνικὸν ἔθνος· μὲ πειράζει τὰ μέγιστα οὐχὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ὁ τρόπος ὃν μετέρχεται ὁ Βιλλοισών. Γινώσκω κάλλιον αὐτοῦ τὰ πταίσματα καὶ τὰς μωρίας τῶν Ἑλλήνων, ὧν ἔνεκα ὑπεδου-

λώθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ τὸ ἐξ ἐπιτηδεύσεως καὶ χαιρεκακίας κατασπαράσσειν ἐκάστοτε τοσοῦτον βαρβαρικῶς τὴν καρδίαν μου, ἔχει τι ἀλλόκοτον». Ὅταν καταλαμβάνηται ὑπὸ αὐπνίας καὶ βασανίζεται ὑπὸ ζοφερῶν λογισμῶν, ὁ Κοραῆς ἀνάπτει τὸ κηρίον καὶ λαμβάνει ἀνὰ χεῖρας ὡς μόνον παρήγορον σύντροφον, τὸν Ἱπποκράτην. «Ὁ ἐξαίσιος οὗτος ἀνὴρ, le citoyen Hippocrate, προεῖδε πάμπολλα πράγματα, ἐξ ὧν ἐβεβαίωσαν καὶ ἀνέπτυξαν οἱ ὕστερον φυσιολόγοι, καὶ μάλιστα ὁ ἀθάνατος Βυσών». Χωρίον τι ἐκ τῶν Ἑπιδημιῶν παρέχει τῷ Κοραῇ τὸ ἐνδόσιμον νὰ φυσιολογήσῃ περὶ τῆς φωνῆς· ἐρμηνεύων δὲ λέξεις τοῦ Ὅμηρου, τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Ἱπποκράτους, παρατηρεῖ. «Ἀντιβᾶλλον τις πρὸς ἀλλήλους τὸν πατέρα τῆς ποιήσεως, τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας καὶ τὸν πατέρα τῆς ἱατρικῆς, οὗς ἐγὼ ὑπολαμβάνω ὡς τὴν Ἀρίαν Τριάδα τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, θὰ ἠδύνατο νὰ συντάξῃ βιβλίον περὶ τῆς ἰωνικῆς διαλέκτου, ἀξιολογώτερον τοῦ συντάγματος τοῦ Γρηγορίου Κορίνθου». Ἀλλοτε πάλιν Μητροπολίτου, μνείαν ποιούμενος γραμματικῆς τινος τῆς χυδαίας ἐλληνικῆς γλώσσης, τυπωθείσης ἐν Ἰένῃ τῷ 1705, προστίθῃσι. «Δὲν πιστεύω ὅτι ἡ γραμματικὴ αὕτη εἶναι μέγα τι· ἐπειδὴ ὅμως ἀσχολοῦμαι περὶ τὴν πτωχὴν φιλολογίαν τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων, ἀνάγκη νὰ γινώσκω τὰ εἰς ταύτην ἀναγόμενα πονήματα τῶν Εὐρωπαίων. Καθίσταται καθ' ὑπερβολὴν δυσχερὲς πρὸς τὸν Ἕλληνα τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων νὰ συντάξῃ γραμματικὴν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἥτις διατελεῖ καὶ πιθανὸν νὰ διατελέσῃ εἰσέτι ἐπὶ μακρὸν ἐν τοῖς σπαργάνοις, ἀφ' οὗ τὸ μάλλον πεπολιτισμένον τῶν εὐρωπαϊκῶν ἔθνων καὶ τὸ μόνον ἐφάμιλλον καὶ μέχρι τινὸς ὑπέρτερον τῶν διδασκάλων του, τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων, ἔκρινεν εὐκαιρὸν νὰ διαιωνίσῃ τὰ παθήματα τῶν δυστυχῶν ἀπογόνων των; διδάσκον τοὺς δυνάστας ἐκείνων νὰ μὴ φοβῶνται πλεόν μηδέν. «Ταῦτα τίς ἂν ἀκούων ἀνάγκοιτο; τίς οὕτως ἀδαμάντινος τὴν ψυχὴν, ὥστε μὴ κόπτεσθαι καὶ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς τίλλειν, εἰ τοιαῦτα πεπόνθασι παῖδες Ἑλλήνων ὑπὸ τῆς ἐλευθέρου Γαλλίας, οἷα οὐδὲ παρὰ τῶν ἐχθίστων ἂν ποτε προσεδόκησαν;» Ἀλλὰ ταῦτα πάντα, φίλε, οὐδαμῶς ἀποβλέπουσι πρὸς ὑμᾶς. Ὅτε ὁ πανοῦργος Φίλιππος ἠπεῖλει τῶν Ἑλλήνων τὴν ἐλευθερίαν, ὑπῆρχον Μακεδόνες, πλεόν τοῦ ἑνός, ἄξιοι τῆς τιμῆς καὶ τῆς φιλίας τῶν Ἀθηναίων. Ὁ πανάθλιος ἐγὼ Γραικὸς οὐδέποτε θὰ διαλείπω τιμῶν καὶ φιλῶν ὑμᾶς, ἐτι καὶ ἂν ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἐμυδροβόλει τοὺς κατὰ τοῦ Σουλτάνου ἐπαναστάτας Ἕλληνας».

Τῇ 18 ἰουλίου 1795 ἀναγκάζεται ἐκὼν ἄκων ὁ Κοραῆς νὰ ἐπανέλθῃ παρὰ τὸν Κλαυέριον, διότι, μένων ἐν Παρισίοις, θὰ ἐκινδύνευε νὰ ἀποθάνῃ ὑπὸ λιμοῦ. Ἄμα τῇ δευτέρᾳ εἰς Νοῦαγρ ἀφίξει του, ἔγραφε πρὸς τὸν «φιλιτατον καὶ ποθεινότατον» Ῥοχέτιον. «Ἀφικόμενος ἐνθάδε, εὔρον τὸν μὲν Κλαυέριον ὑγιαίνοντα, τὴν δὲ σύμβιον αὐτοῦ πάσχουσαν ὑπὸ σφοδροῦ κατάρρου καὶ τῆς ἐγκυμοσύνης. Ἀπερίγραπτος εἶναι τοῦ λαοῦ ἡ ἀθλιότης ἐνεκα τῆς πλεονεξίας τῶν ἐμποροκαπήλων· ὁ ἄρτος δὲν τρώγομεν εἶναι κατεσκευασμένος ἐκ βρίζης καὶ κριθῆς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀνούσιος». Παρήγγειλε δὲ τῷ Ῥοχετίῳ νὰ πωλήσῃ μερίδα τινὰ τῶν βιβλίων του, λ. χ. τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, τὰς τραγικίδας τοῦ Σοφοκλέους, τὰ τοῦ Λουκιανοῦ, τοὺς λόγους τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τοῦ Λυσίου καὶ τοὺς τρεῖς πρώτους τόμους τοῦ Ἀριστοτέλους. «Ἐνδέχεται (ἐπιλέγει) νὰ προσῶ καὶ μέχρι τῆς θυσίας ἀπάντων τῶν βιβλίων μου, προσφερομένης εὐλόγου τιμῆς». Τῷ 1795 ὁ Κοραῆς εἶχεν ἤδη τετελειωμένην ἑλὴν τὴν εἰς τὸ γαλλικὸν μεταφράσιν τῶν Χαρακτήρων τοῦ Θεοφράστου, καὶ τὴν σύνταξιν τῶν σημειώσεων· διότι, καθὰ ἔγραφε πρὸς τὸν Ῥοχέτιον, τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ χειρογράφου ἀνέλαβε λόγιος γάλλος. Συγχρόνως ὁ Ῥοχέτιος ἀναγγέλλει πρὸς τὸν Κοραῆν ὅτι νέα ἐτάχθη παρὰ τῆς κυβερνήσεως εἰσφορὰ, ὁ δὲ Κοραῆς θορυβεῖται σφόδρα ἐπὶ τῷ νέῳ τούτῳ ἀναλώματι. «Εἰσφορὰ! πρὸς Θεοῦ, τοῦτο εἶναι ἀφόρητον πρὸς ἄνδρα φυγόπατριν, ὅστις δὲν δύναται νὰ μένῃ οὔτε ἐν τῷ δωματίῳ του, εἶναι δὲ ἡναγκασμένος «ζῆν εἰς ἀλλοτρίαν τράπεζαν ἀποβλέπων» ὥσπερ κύων» ὅπερ ἐφάνη ἀφόρητον καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Σεύθην, περὶ οὗ λαλεῖ ὁ Ξενοφών». Περὶ τὰ τέλη αὐγούστου ἡ Κυρία Κλαυερίου ἔτεκε θῆλυ, ὁ δὲ Κοραῆς, διακοινοῦμενος πρὸς τὸν Ῥοχέτιον τὸ παιδρὸν συμβάν, παρακαλεῖ πάλιν νὰ πορίσῃ εἰς αὐτὸν (τὸν Κοραῆν) ἐργασίαν τινὰ ἐν Παρισίοις, παρέχουσαν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα· βραδύτερον, ἀγγέλλει πρὸς τὸν Ῥοχέτιον μοναδικὴν ἀνακάλυψιν, ὅτι ὁ τοῦ Ψευδολουκιανοῦ διάλογος «Χαρίδημος ἢ περὶ κάλλους» ἐλογχοκλοπήθη ἐκ τῶν τοῦ Ἰσοκράτους, ἀλλὰ παρὰ πᾶσαν ταύτην τὴν ἀνακάλυψιν, δδύρεται ἐπὶ τῇ ἀπορίᾳ του. «Ἄν κατὰ τὴν ἐπιστολογραφικὴν σου πρὸς τοὺς σοφοὺς τῆς Εὐρώπης ὁμιλίαν τύγῃ νὰ μάθῃς ὅτι ἔχει τις χρεῖαν ἀντιβολῆς κωδίκων, ἀσμένως θὰ ἀνελάμβανον ἐγὼ τοιαύτην τινὰ ἐργασίαν. «Ἐργάζεο, Πέρση, Δίον γένος». Τί ποιητέον; Τί πταίω ἐγὼ ἂν ἡ τύχη κατεδίκαστέ με εἰς ἐπιτήδευμα, ὅπερ βλεῖσσομαι; Πῶς ἄλλως νὰ ζήσω; c'est ma maudite timidité, τὸ ἄτολμον, qui m'embarasse toujours».

Θαλερά δάκρυα καταλείβονται ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Κοραΐ, ἅμα λαμβάνοντες παρὰ τοῦ ἐν Σμύρῃ διδασκάλου καὶ μαθητοῦ του Βερνάρδου Κεῦνου, ἐπιστολάς, ἐν αἷς περιέχονται νέα «ἐκ τῆς τρισα-
θλίου πατρίδος». Πρὸς τὸν παλαιὸν φίλον καὶ εὐεργέτην ἀφηγεῖται ὁ Κοραΐς τὰς παρεκτροπὰς τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ὅλους τῆς περιλύπου αὐτοῦ ψυχῆς τοὺς πόνους. «Ἵνα νοήσης τὴν ἀπὸ τριῶν ὡς ἔγγιστα ἐ-
νιαιυῶν (ἔγραψε τῇ 26 ὁκτωβρίου 1795 πρὸς τὸν Κεῦνον) κατὰστασίν μου, φαντάσθητι ἄνθρωπον εὐαίσθητον καὶ μέχρις εἰδωλολατρείας ἐρα-
στὴν τὴν ἀνεξαρτησίας του, μετενεχθέντα αἵφνης εἰς χρόνους βαρβαρι-
κοὺς, ἐν μέσῳ ἀνθρωποφάγων, μετ' ἀγανακτήσεως βλέποντα τοὺς μὲν κακούργους καὶ τοὺς ἀπαιδεύτους νὰ ὑπεραίρωσιν θρασέως τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς ἀθεότητος, τοὺς ἐνκρέτους δὲ καὶ τοὺς πεπαιδευ-
μένους ἐκπνέοντας ὑπὸ τὴν μάχαιραν τῶν φονέων· φαντάσθητι ἄνθρω-
πον ἐν μέσῳ τῶν φοβερῶν τούτων συμβεβηκότων, οὐδένᾳ ἄλλῳ κεκτη-
μένον πόρον ἢ μικράν τινα ἱκανότητα, ἐπότε ἡ μὲν ἱκανότης περιφρο-
νεῖται καὶ καταδιώκεται, ὅπως εὐτυχήσῃ δέ τις θεὸν νὰ καταδυναστεύῃ
ἢ νὰ ἀποβῇ τῶν δυναστευόντων κοινωνός· φαντάσθητι ἐπὶ τέλους ἄν-
θρωπον, πεποτισμένον παντοειδεῖς πικρίας καὶ δις ἔνεκα τούτων νοσή-
σαντα ἐπὶ δεινοῦ χειμῶνος, ἀπολέσαντα κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ νόσον
τὰ δύο τοῦ αἵματός του τριτημόρια ἐκ σφοδρᾶς αἰμορραγίας, κατὰ δὲ
τὴν ἀνάρρωσίν του, δι' ἑλλειψίν νοσηλείας, προσβληθέντα ὑπὸ περιπνευ-
μονίας, ἧς αἰσθάνεται εἰσέτι τὰ ἐπακολουθήματα! Τοιαύτη, ἄριστε φίλε,
ὑπῆρξεν ἡ κατὰστασίς μου ἐπὶ τῆς τρομοκρατίας τοῦ 'Ραβεισπιέρ, καὶ
τοιαύτη ἴσως ὑπῆρξεν ἡ κατὰστασις πολλῶν χιλιάδων χρηστῶν Γάλλων,
οἵτινες δὲν ἔγιναν μέτοχοι τῶν μισοφονιῶν τοῦ ἀνθρωπομόρφου ἐκαίνου
τέρατος. Εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι τὸ τέρας δὲν ὑπάρχει πλέον, ἀλλ' αἱ
παρ' αὐτοῦ ἐπενεχθεῖσαι τῇ Γαλλίᾳ πληγαὶ εἶναι βλαβεραὶ, πρὸς ἐπού-
λωσιν δὲ τούτων ἀπαιτεῖται καὶ καιρὸς πολὺς καὶ σύνεσις μεγάλη. Ἀφ'
ἧς ἡμέρας ἐπεσεν ὁ τύραννος, βασιανζόμεθα ὑπὸ νέας μάστιγος, ἣτις
ὑποσκάπτει τὴν ὑπαρξίν πάντων ὧν οἱ πόροι εἶναι ὀλίγοι (ὡς εἰ ἐμεῖ),
δὲν ἠυξήθησαν δὲ ἀναλόγως πρὸς τὴν ὑπερτίμησιν τῶν πρὸς τὸ ζῆν
ἐπιτηδεύων. Ἐπικρατεῖ σιτοδεία τις πλαστή, λιμὸς ἐν μέσῳ θαψιλείας,
ἔνεκα τῆς υποτιμήσεως τοῦ χαρτονομίσματος καὶ τῆς σκανδαλώδους τῶν
ἐμπόρων ἀπληστίας. Αἱ τιμαὶ τῶν ἐδωδύμων ἀνεβιβάσθησαν εἰς τὸ κα-
τακόρυφον σημεῖον, ἀπὸ 60—100% ὑπεράνω τῆς πραγματικῆς αὐτῶν
ἁξίας. Ὁ ἄρτος πωλεῖται πρὸς 15 φράγκα τὴν λίτραν, τὰ στεάτινα

κρηία πρὸς 55, τὰ ξύλα πρὸς 600—800 φρ. τὸ μέτρον. Αἱ τιμαὶ αὐταί, κατὰ πάντα τὰ φαινόμενα, θὰ αὐξηθῶσι μετ' οὐ πολὺ τεραστίως. Περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος χειμῶνος, ἐπλήρωσα δι' ἓν ἄριστον 15 φρ.· σήμερον γράφουσιν ἐκ Παρισίων ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀριστήσῃ τις ἄλλῃς ἢ καταβάλλων 30 φρ. Κατὰ τὸν παρελθόντα χειμῶνα ἔδραψα πλεόν τῶν ἐξακισχιλίων φράγκων, καὶ ὅμως ἡ τροφή μου, ὁ ἱματισμός μου καὶ τοῦ δωματίου μου ὁ φωτισμός ἦσαν ἐλλιπέστατα. "Ὅπως ἐπάρκῃσω εἰς τὰ ἄδρα ταῦτα ἀναλώματα, ἠναγκάσθην νὰ πωλήσω μερὶδα τινὰ τῶν ὀλίγων βιβλίων, καὶ τῶν ἔτι ὀλιγωτέρων ἱματίων μου, κατεδίκασα δὲ ἑμαυτὸν εἰς στέρησεις τοσοῦται μᾶλλον ἐπωδύνους ὅσῳ ἔπαθεν ἡ ὑγεία μου, ἔτι δὲ καὶ νῦν νοσῶ. Πρὸς πλήρωσιν τῶν ἀναγκαιῶν, ἐδέησε νὰ ἐργασθῶ ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν βιβλιοπωλῶν πωλήσας εἰς αὐτοὺς χειρόγραφα ἀντὶ τιμῆς, μόλις καὶ μετὰ βίας ἀρκούσης πρὸς διατροφήν μου ἐπὶ ἓνα μῆνα. Ἐπεχείρησα λοιπὸν νῆαν ἔκδοσιν τῆς «Κλινικῆς Ἱατρικῆς» τοῦ Selle, ἐπιδιωρθωμένην καὶ ἐπηρξημένην κατὰ τὴν νῆαν γερμανικὴν ἔκδοσιν. Ἡρμήνευστα εἰς τὴν γαλλικὴν ἑτερα δύο πονημάτια τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως — «Ἱατρικὰς Παρατηρήσεις» καὶ «Εἰσαγωγὴν» εἰς τὴν μελέτην τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱατρικῆς — μετ' ὀλίγον δὲ περαιῶν τὴν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ μετάφρασιν τῆς ὑπὸ Black «Ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς»· ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ «Εἰσαγωγῇ» ἀσμένως ἴσως θὰ διεξέλθῃτε τὸ ἔμὸν προοίμιον περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἱατροῦ. Τούτων ἕνεκα ἐδέησε νὰ διακρίψω προσκαίρως τὴν περὶ τὸν Ἱπποκράτην κυρίαν ἐργασίαν μου· ἐν τῇ νῦν χρόνου στιγμῇ τοιαύτη τις ἐργασία θὰ μὲ ἔφερει εὐθὺ εἰς τὸ νοσοκομεῖον. ἐν ᾧ αἱ εἰρημέναι μεταφράσεις κωλύουσι τὴν λιμοκτονίαν μου. Εὐρίσκομαι τανῦν ἀπὸ δύο μηνῶν ἐν τῇ ἐπαύλει τοῦ φίλου μου Κλαυερίου, ἔνθα διέτριψα καὶ πρὸ δύο ἐτῶν τέσσαρας μῆνας. "Ὅταν πωλήσω τὴν τελευταίαν μετάφρασίν μου εἰς βιβλιοπώλην τινὰ ἐν Παρισίοις, θὰ ὑποστρέψω αὐτόσε ἵνα διέλθω τὸν χειμῶνα. Ἡδυνάμην ἐν τῇ νῦν τῶν πραγμάτων κατὰστάσει νὰ τύχω θέσεως καθηγητοῦ μετὰ μισθοῦ ἑτησίου ἐκ τετρακισχιλίων φράγκων· ἀλλ' ἕνεκα πολλῶν καὶ παντοίων λόγων, ἔκρινα ἀναγκάσθαι νὰ ἀναστείλω τὸν ζῆλον τῶν ὑπὲρ ἐμοῦ ἐνεργούντων φίλων, ἄλλως τε καὶ διότι δὲν ἐπιθυμῶ νὰ φανῶ ἐκλιπαρῶν τὴν θέσιν ἢ σκευωρῶν πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῆς· ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲ ἔχω κατεπειγούσας χρείας, δὲν θέλω δὲ κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἐνοχλήσω τοὺς ἀρίστους τῶν φίλων μου, ἐφ' ὅσον ἀποβαίνει μοι δυνατόν νὰ ζῶ ἀπὸ τῆς ἐργασίας μου.»

Ἄλλ' ὅμως ὁ Κοραῆς φρίττει ἐπὶ τῷ λογισμῷ ὅτι θὰ ἐπαναλάβῃ τὴν τρισεκατάρτον ἐργασίαν τῆς ἀντιβολῆς τῶν κωδίκων τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς (κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα). Ὁ Ῥοχέτιος προέτεινε τῷ Κοραῇ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν εἰς τὸ γαλλικὸν μετάφρασιν ἀρχαίου τινὸς ἑλληνικοῦ συγγραφέως, καὶ ἰδίως τοῦ Ἀριστοτέλους. «Αἰρετώτερον (ἀποκρίνεται ὁ Κοραῆς) νὰ ὑπομένω τὰς βασάνους, ὅσας συνεπάγεται ἡ ἀντιβολὴ τῶν ἀντιγράφων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἢ νὰ λυπήσω τὰς σκιάς τῶν προγόνων μου, διαστρεβλῶν τὰς ὑψηλὰς αὐτῶν ἐννοίας, νὰ ἀποδείξω δὲ διὰ πλημμυλῶν μεταφράσεων ὅτι τὸ αἷμα ἐκείνων τοσοῦτον ἐνοθεύθη εἰσδυόμενον εἰς τὰς ἐμάς φλέβας, ὥστε οὔτε διανοοῦμαι οὔτε γράφω ὡς οἱ πρόγονοι, οὐδὲ ἐννοῶ ὅσα ἐκείνοι ἔγραψαν. Σὺ δὲ, φίλτατε, τί πράττεις ἐν μέσῳ τῆς φρικώδους κρίσεως, τῆς ἀπειλούσης τὸ ἔθνος σύμπαν; (τότε περὶ τὸν δεκέμβριον τοῦ 1795 τὸ χαρτονόμισμα ὑπέστη μυθώδη ὑποτίμησιν, ἡ ἀξία δὲ τοῦ χρυσοῦ λουδοβικικοῦ ἀνῆλθε μέχρι 30,000 φρ. εἰς χαρτονόμισμα). Ἡ μετάφρασις τῆς «Ἱστορίας τῆς Ἰατρικῆς» εἶναι ἤδη συντελεσμένη, ἀλλ' ἤνυχάσθην νὰ συντάξω σημειώσεις τινὰς πρὸς εὐκολίαν τῶν ἀναγνωστῶν καὶ μεγάλην ἐμαυτοῦ βλάβην. Κρίνατε νῦν πόσα θὰ ἐθυσάζω ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀριστοτέλους.» Ὁ Κοραῆς ὑπολαμβάνει ἐκάστοτε ἀβίωτον τὸν ἰδίον βίον καὶ φαίνεται ὡς κεκμηκὼς πρὸς τὸ ζῆν. «Τὸ ἐπ' ἐμοὶ (ἔγραφε τῇ 16 ἰανουαρίου 1796 πρὸς τὸν Ῥοχέτιον) αἰσθάνομαι ὁσημέραι μείζονα τοῦ ζῆν ἀηδίαν, καὶ

ἐπειδὴν ὦ μόνος,
 στένω, κέχηνα, σκορδινῶμαι, βέμβομαι,
 ἀπορῶ, γράφω, παρατίλλομαι, λογίζομαι
 εἰρήνης ἐρῶν,
 τὸν τ' ἐμὸν οἶκον ποθῶν.

Διανοοῦμαι πάντοτε νὰ ἀποδημήσω εἰς Ἰταλίαν καὶ διέλθω αὐτόθι τὸν ἐπίλοιπον βίον. Βλέπω καὶ ἐπὶ μᾶλλον πείθομαι ὅτι ἐν Γαλλίᾳ, ὅταν γηράσω, θὰ καταφύγω εἰς τὸ νοσοκομεῖον ἢ θὰ ζῶ ἀναλῶμασι τῶν φίλων μου, καὶ, ὅπερ χεῖριστον, ἐπὶ βλάβῃ τῆς ἀνεξαρτησίας μου. Δὲν δύνασαι νὰ φαντασθῇς ὅπως αἱ λυπηραὶ αὗται ἰδέαι ἐπιδρῶσιν ἐπὶ κακῷ τῆς σωματικῆς καὶ ἡθικῆς μου καταστάσεως. Ἴσως εἴπῃς «ἀλλὰ βεβαίως παρὰ τῷ φίλῳ Κλαυδίῳ θὰ διάγῃς καλῶς». Ναί, φίλε μου, ἀλλ' ἐπεθύμουν νὰ διάγω ἐνθάδε ἐξ ἰδίας προαιρέσεως καὶ οὐχὶ

βεβιασμένος ἐκ περιστάσεων, ὧν οὐδαμῶς βλέπω τὸ τέλος. Ἄλλως δέ, τί θέλεις νὰ πράξω ἐν Γαλλίᾳ; «Τοὺς γὰρ μετοίκους ἄχυρα τῶν ἀσπῶν λέγω». Δὲν θὰ ἦμαι εὐτυχέστερος ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλὰ θὰ εὕρω τοῦλάχιστον μικρὰν τινα τῶν δεινῶν μου παραμυθίαν ἐν τῇ εὐκρασίᾳ τοῦ κλίματος, ὅπερ, παραπλήσιον μέχρι τινὸς πρὸς τὸ τῆς ἀτυχοῦς πατριδος μου, θὰ ἑρμύζει καλλίον εἰς τὴν υἱείαν μου. Ὅποτεν γράψῃς πρὸς τινα τῶν ἐν Νεαπόλει φίλων σου, ἐρώτησον αὐτὸν ἂν ἀπόκειται ἐν τῇ αὐτόθι βιβλιοθήκῃ πολλὰ ἀντίγραφα τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς, κατὰ τοὺς ἐβδωμάκοντα ἐρμηνευτάς· θὰ προέκρινον τὴν ἐν Ἰταλίᾳ διατριβήν, ἔτι καὶ ἂν ἐμελλον νὰ πορίζωμαι τὰ πρὸς τὸ ζῆν δι' ἐργασίας, ἣν μισῶ ὡς ἡδὴ «Ἄϊδαο πύλησι». Προδήλω τῷ λόγῳ, ὁ φύσει ἀγέρωχος Κοραῆς οὐχὶ ἀσμένως διατρίβει παρὰ τῷ φίλῳ Κλαυερῷ, ὅσω δὲ μάλλον παρατείνεται ἡ ἐν Νοζαγὲ διατριβὴ του, ἐπὶ τοσούτον δεινοῦνται αἱ ἡθικαὶ αὐτοῦ λῦπαι. «Βεβαίως οἱ καιροὶ εἶναι χαλεποὶ (γράφει πρὸς τὸν Ῥοχέτιον), γινώσκω δὲ ὅτι εὔτε ὑμεῖς κοιμάσθε ἐπὶ ῥοδίνῃς στρωμνῇς· ἀλλ' ἐνθυμήθητε ὅτι οὐδεμία δυστυχία δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν «τοῦ τὰ ἀλλότρια δειπνεῖν». Ἐνθαδὲ δὲν διάγω καλῶς, ἐνίοτε δὲ καταλαμβάνομαι ὑπὸ ἀπελπισμοῦ· γίνομαι ἔξω ἐμαυτοῦ, ἀναλογιζόμενος ὅτι κινδυνεύω νὰ διέλθω ἐνθαδὲ καὶ τὸν ἐπιόντα χειμῶνα· ὅταν δὲ καταπαθῶ ὡς ὁ Ἰώβ τὴν ἡμέραν τῆς γεννήσεώς μου καὶ ἀναθεματίσω τοὺς τυράννους, οἵτινες μὲ ἀπήλασαν μακρὰν τῆς πατριδος, μακρὰν τῶν ἐφεστίων μου θεῶν καὶ μὲ ἠνάγκασαν νὰ ἄγω βίον ἀλήτην, ὡς κοινὸς κκυῶργος, εἶπω δὲ μυριάκις «τῶν εἶη μέλαν αἷμα πιεῖν» — τότε δὴ τότε ἐκχέω δάκρυα τοσούτω πικρότερα ὥστε οὐδεμίαν βλέπω τῆς δδυνηρᾶς μου καταστάσεως ἀπαλλαγὴν. Σπεύσατε λοιπὸν νὰ πωλήσῃτε τὸ χειρόγραφόν μου (τὴν «ἱστορίαν τῆς ἱατρικῆς»)). Ἄλλοτε πάλιν γράφει πρὸς τὸν Ῥοχέτιον ὅτι «οὐδεὶς δύναται νὰ νοσήσῃ ὁπόσῃν αὐτὸς ὁ Κοραῆς αἰσθάνεται βδελυγμίαν εὐρισκόμενος ἐνώπιον ἀνθρώπων ὑπερτέρων αὐτοῦ μόνον κατὰ τὴν ὕλικὴν οὐσίαν». Μελετᾷ δὲ πάντοτε νὰ καταβῇ εἰς Νεάπολιν, καὶ παρακαλεῖ τὸν Ῥοχέτιον νὰ μάθῃ ἂν ἐν τῇ πόλει ἐκεῖνῃ δύναται νὰ πορίζεται τὰ ἀναγκαῖα ἄλλατα δυστυχῆς φυγόπατρίς, οὐδὲν ἄλλο ζητῶν ἢ «ἀπαλλαγῆναι ἀλλοτρίης τραπέζης, ἥς οὐδὲν ἀνιάρότερον οἶδε». Δέος καταλαμβάνει τὴν ψυχὴν τοῦ Κοραῆ, ἀναλογιζομένου ὅτι ποιεῖται μείζονα τοῦ δέοντος κατάρχησιν τῆς φιλοφροσύνης τοῦ Κλαυερίου· ἀποτείνεται δὲ πρὸς τοὺς ἐν Ἀμστελδάμῳ συμπολίτας του, αἰτούμενος παρ' αὐτῶν συμβουλὴν περὶ τοῦ ποιητέου· ἀμφιβάλλει

ὅμως ἂν θὰ παράσχωσιν αὐτῷ ἀρωγὴν οἱ φίλαυτοὶ καὶ ἥμιστα φίλάνθρωποι Συμυρναῖοι. «Ἡ ἰδέα ὅτι θὰ παρκαμείνω ἐνθάδε κατὰ τὸν προσηχῆ χειμῶνα, προξενεῖ μοι ἄκραν ἀθυμίαν· εἶμαι ἀπὸ τινων ἐβδομαχῶν τοσοῦτον καταβεβλημένος ὥστε ἀδύνατον νὰ ἀσχοληθῶ περὶ τὰς συνθήεις ἐργασίας μου. Ἀπέβαλον τὸν ὕπνον καὶ τὴν ὄρεξιν, τρώγω δὲ μόνον ὅ,τι ἀπαιτεῖται ἵνα ζήσω. Ὅστις ἀγνοεῖ τὸν καταβιβρώσκοντά με ἀφανῆ σκώληκα, θὰ νομίσῃ ἴσως ὅτι ἐκ διαίτης λαμβάνω τροφὴν ὀλιγωτέραν τῆς προσηκούσης». Καὶ πάλιν. «Εἶμαι ἐναγώνιος μέχρι θανάτου, ἀγνοῶν πότε θὰ λήξῃ ἡ ἐξορία μου. Σκέπτομαι πάντοτε περὶ τῆς ἀποδημίας μου εἰς Νεάπολιν, ἀλλ' ἐπεθύμουν νὰ μάθω ἂν οἱ ἐτερόδοξοὶ διάγουσιν αὐτόθι ἀνεσχλητοί». Ὁ καὶ ἐν ταῖς δυστυχίαις εὐτράπελος Κοραῆς εἶναι ἐπὶ πᾶσι φιλήσυχος ἀνὴρ καὶ οὐδεμίαν αἰσθάνεται διάθεσιν νὰ ἔλθῃ εἰς ἔριδας πρὸς τὸν Ἁγ. Ἰκνουάριον ἢ πρὸς τοὺς ἀγίους τοῦ παραδείσου ἢ καὶ πρὸς τοὺς ἐν τῇ κολάσει διαβόλους. «Παραδείγματος χάριν, ἂν τυχὸν ἀρρώστησω, δὲν ἐπιθυμῶ νὰ ἔλθῃ πρὸς ἐμὲ ἀκλήτος ὁ ἐφημέριος τῆς ἐνορίας καὶ νὰ μὲ προτρέψῃ ἵνα ἐκλίπω τὸν κόσμον χωρὶς θλίψεως, ἐγὼ ὅστις θὰ ἐξέλαιπον ἤδη αὐτὸν διὰ τῆς ἐκουσίᾳς ἐξαγωγῆς (αὐτοχειρίας), εἰ μὴ ἐφοβούμην ὅτι ἐμελλόν νὰ ἀποβῶ τὴν πρὸς ἐμὲ ἀγαθὴν πῶν φίλων ὑπόληψιν, οἷτινες θὰ μὲ ἐνόμιζον τότε ὡς ἄνανδρον, ἀδυνατοῦντα νὰ παλαίσῃ πρὸς τὴν δυσπορίαν.»

Ἐν τῇ ἐπαύλει τοῦ Κλαυερίου ὁ Κοραῆς εἶχε καὶ ἄλλας ἀφορμὰς δυσθυμίας, διότι διέτριβον ἐν αὐτῇ, ὡς ἐν φιλοξένῳ ἀσύλῳ, καὶ ἄλλοι κύριοι καὶ κυρίαι. «Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη συνάντησις ἐνέπεσε κατὰ τῆς κεφαλῆς μου ὡς σκηπτὸς· διότι οὐ μόνον ἔβλεπον ἐμαυτὸν ἐξεληθόντα τῆς μοναξίας μου καὶ ῥιφθέντα αἵφνης εἰς μέσον πολυαριθμοῦ κοινωνίας, ἣτις ἀπῆται καθήκοντα καὶ ἀνασκοπὰς ἀτυμβιάστους πρὸς ψυχὴν αἰεὶ ἐφελκομένην ὑπὸ μεριμνῶν, δυσανασχετοῦσαν δὲ καὶ ξενοπαθοῦσαν ἐπὶ τῇ ἐλαχίστῃ τῆς ἰδίας ἀνεξαρτησίας προσβολῇ, ἀλλὰ, ὅπερ λυπηρότερον, ἐφοβούμην μήπως ἐγὼ ἤμην περισσεύων ἐν τῇ ὀμηγύρει.» Ἐντεῦθεν ἡ ἀέναντος τοῦ Κοραῆ δειλοψυχία, ὑποπτέουστος ὅτι καθίσταται βαρυντικὸς πρὸς τὸν φιλόξενον Κλαυερίον. Τούτου ἕνεκα ἀδημονεῖ νυκτὸς καὶ ἡμέρας, πάσχει δὲ σωματικῶς ἐκ τῆς ἐπικρατούσης ἐν τῷ θωματίῳ ὑγρασίας. Ἐν τῇ ἀμνηχνίᾳ του ἐξαίτεται ἐκάστοτε τὴν συμβουλὴν τοῦ «φιλτάτου» Ῥοχετίου καὶ ζητεῖ ἄρτον ἡδυσμένον μετὰ τῆς ἐλευθερίας. «Διατρίβω παρὰ τῷ Κλαυερίῳ ἀπὸ βῆ ἥδη μηνῶν, βασανίζομαι δὲ ἐκπῶν φαύλας μεταφράσεις· ἂν ἦτο τοῦλάχιστον δυνατόν αἱ μεταφράσεις

αὐται νὰ σώσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν μου! Μόνος ὁ χρονολογικὸς χάρτης τῆς τελευταίας μεταφράσεως (τοῦ πονήματος τοῦ Black) ἀπῆ-
 τησε τόσον χρόνον, ὅσον κατέτριψα πρὸς μεθερμηνευσιν τοῦ ἡμίσεος βι-
 βλίου. Νομίζεις ὅτι θὰ εὕρω βιβλιοπώλην τινὰ, ἀναδεχόμενον τὴν ἐκ-
 τύπωσιν τῶν «Χαρακτῆρων» τοῦ Θεοφράστου μετὰ γαλλικῆς μεταφρά-
 σεως καὶ σημειώσεων; Νομίζεις ὡσαύτως ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ εὑρεθῇ
 τις βιβλιοπώλης, λ. χ. ὁ Panckoucke, πρόθυμος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐκ-
 δοσιν τῶν ἐλασσόνων ἱπποκρατικῶν πονημάτων, ἐν τῷ γαλλικῷ ἰδιώ-
 ματι παρ' ἐμοῦ ἐρμηνευθεσομένων; Ταῦτα προτείνω ἐξ ἀθυμίας καὶ ἀ-
 πονοίας, διότι ἀγνοῶ τί νὰ πράξω πρὸς εὔρεσιν τῶν ἀναγκαίων πόρων,
 δι' ὧν νὰ ἐπανεέλθω εἰς τὴν ἐστίαν μου.» Ὁ Κοραῆς προέτεινεν εἰς
 πώλησιν διάφορα χειρόγραφα, ἀλλ' οὐδεὶς ὑπῆρχεν ἀγοραστῆς διὰ τε τὴν
 ὑπερβολικὴν τοῦ χρυσοῦ σπάνιν καὶ τὴν γενικὴν τῶν ἐμπορικῶν καὶ
 χρηματιστικῶν ὑποθέσεων καχεξίαν. Τῇ 21 ἰουλίου 1796 ἔγραψε πρὸς
 τὸν Ῥοχέτιον. «Ἄν μὴ τύχω παρὰ τῶν ἐν Ἀμστελδοάμῳ εὐμενοῦς
 ἀποκρίσεως, καὶ ἂν ἀποβῇ ἀδύνατος ἡ πώλησις τῶν χειρογράφων, τότε
 θὰ παρακαλέσω σε, ποθεινότατε φίλε, νὰ πωλήσῃς ὀλίγα ἐκ τῶν βι-
 βλίων μου. Je me sens mourir à petit feu.» Ἐπὶ τέλους κατωρθώθη
 ἡ πώλησις τοῦ «Ἱατρικοῦ Συνεκδήμου» (*Vademecum de Médecine*)
 μικροῦ βιβλίου ἐκ τῆς ἀγγλικῆς μεθερμηνευμένου, ἐπὶ ἀντιτίμῳ ἑξ λου-
 δοβικίων καὶ μετὰ 25 ἀντιτύπων, ὡς δώρου. Ἀλλὰ τί πρότερον τί ὕστερον
 νὰ θεραπεύσῃ ὁ Κοραῆς διὰ τοῦ εὐτελοῦς τούτου τιμήματος; Ἐκ τῆς
 σιωπῆς σου, φίλε Ῥοχέτιε, συνάγω ὅτι ἀπαντᾷς μεγάλα προσκόμματα
 εἰς τὴν πώλησιν τοῦ χειρογράφου τῆς «Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς». Φο-
 βούμενος μήπως ἀποτύγῃ ἡ αἴτησίς μου πρὸς τοὺς ἐν Ἀμστελδοάμῳ
 γνωρίμους, καὶ μήπως καὶ τὸ περὶ Θεοφράστου χειρόγραφον μείνῃ ἄ-
 πρατον, ἱκετεύω σε, πρὸς Διὸς φίλου τε καὶ ξενίου, νὰ πωλήσῃς πρὸς
 τινα βιβλιοπώλην τὰ ἐξῆς βιβλία μου — Πλάτωνα (12 τόμους), Λου-
 κιανὸν (9 τόμους), Σοφοκλέα (4), Ἀριστοτέλη (3) καὶ Ἀχιλλέα Τάτιον.
 Δυστυχῶς δὲν δύναμαι νὰ συγκαταλέξω εἰς αὐτὰ τὸν Ἡσύχιόν μου, διότι
 εἶναι «μουντσουρωμένος» διὰ σημειώσεων, οὔτε τὸν Θουκυδίδην, διότι
 καὶ τούτου ηὕξῃσα τὸν πίνακα τῶν λέξεων. Ἄν ἡ πώλησις μὴ ἀπε-
 νέγκῃ 12—15 λουδοβ. τότε παρακαλῶ νὰ πωλήσῃς καὶ τοὺς 32 ἢ 33
 τόμους τοῦ ἱατρικοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος *Commentarii de rebus
 in scientia naturali et Medicina gestis*, οὗ ἕκαστον τεύχος τιμᾶται
 διὰ τὴν φράγκων. Τοῦ περιοδικοῦ ἡ στέρσις *me coupera bras et jambes*,

ἀλλ' ἀπεφάσισα καὶ τούτου τὴν ἀπαλλοτρίωσιν. Πρὸ τοῦ τέλους τοῦ μηνὸς πρέπει νὰ ἐπανέλθω εἰς Παρίσιους ἢ τοῦλάχιστον νὰ γινώσκω θετικῶς ὅτι δὲν θὰ βραδύνη ἡ ἐμὴ ἐπάνοδος, καὶ τοῦτο διὰ λόγους, οὓς δὲν δύναμαι νῦν νὰ ἀποκαλύψω, «πολλὰ μοι ὑπ' ἀγκῶνος ὠκέα βέλη... φωνᾶντα συνετοῖσιν.» Ἀρκεῖ νὰ πορισθῶ δώδεκα λουδοβίκεια, χάριν τῆς ἐπανάδου μου, καὶ οὐδέν μοι μέλει περὶ τῶν ἐπακολουθημάτων. Ἄν κατορθώσης ἐν τῷ μεταξὺ νὰ πωλήσης μέρος τῶν βιβλίων μου, θὰ ἀπαλλάξῃς με τῆς κρισίμου ταύτης καταστάσεως καὶ «σωτὴρ ἀναγεγράφῃ». Δέον νὰ πωλήσω βιβλία μέχρις ἀξίας δώδεκα λουδοβικείων· βελτιουμένης ἔπειτα τῆς τύχης μου, ἀγοράζω πάλιν τὰ ἀπηλλοτριωμένα· εἰ δὲ μὴ, πωλῶ καὶ τὰ ἐπίλοιπα καὶ θὰ προσπαθῶ νὰ πορίζωμαι τὰ πρὸς τὸ ζῆν διὰ χειροτεχνικοῦ ἐπιτηδεύματος.» Ὁ Κοραῆς δὲν παύεται ἱκετεύων καὶ ἐξορκίζων τὸν Ῥοχέτιον νὰ ἐξεύρῃ ὅσον τάχιον τὰ ὀλίγα λουδοβίκεια, ὧν χρήζει ὁ δυστυχὴς φίλος του διὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς Παρίσιους. Ἦτο ἀληθῶς οἰκτρὰ ἡ ἀπορία τοῦ πολυπαθοῦς Κοραῆ. «Φοβοῦμαι (ἔγραφε τῇ 10 αὐγούστου 1796) τὸν προσεχῆ χειμῶνα· εἶμαι πάντων ἐνδεής· ἔχω χρεῖαν χιτῶνων, ἱματίων, ὑποδημάτων κλ. Je manque de tout à l'approche de l'hiver, qui vraisemblablement sera le dernier de ma vie.» Ἐπὶ τέλους ὁ Κοραῆς ἐπανῆλθεν εἰς Παρίσιους τῇ 12 αὐγούστου 1796.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ὑποτροφὴν αὐτοῦ εἰς τὴν γαλλικὴν πρωτεύουσαν, δὲν ἐξέλιπον αἱ ταλαιπωροῦσαι τὸν Κοραῆν ἀμχανίαι. Παρεκάλει τὸν Ῥοχέτιον νὰ ἐρωτήσῃ τὸν τυπογράφον βιβλιοπώλην Μορέλλην ἂν εἶναι διατεθειμένος νὰ τυπώσῃ ἰδίῳι ἀναλώμασι «γραμματικὴν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης» καὶ τίνας ὅρους προτείνει. Ὁ Κοραῆς, συναθροίσας ἤδη τὸ πλεῖστον τῆς ἀπαιτουμένης ὕλης, θὰ ἡσχολεῖτο περὶ τὴν ὀριστικὴν τῆς γραμματικῆς συγγραφὴν ἂν ἦτο βέβαιος ὅτι ἐμελλε νὰ τυπωθῇ (ἡ ἀτελής καὶ ἑλλιπὴς αὕτη γραμματικὴ ἐτυπώθη ἐν Ἀθήναις τῷ 1888). Ἐν μέσῳ τῶν διηγετικῶν τούτων ἀγωνιῶν λαμβάνει ὁ Κοραῆς γράμματα παρὰ τοῦ Πρωτοψάλτου, ὅστις θρηνῶν καὶ ὀδυρόμενος διὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους συμφοράς του, παρακαλεῖ τὸν παλαιὸν καὶ ἄριστον φίλον του νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Σμύρνην. Ὁ Κοραῆς ἀποκρίνεται «ὅτι τὰ παθήματα τοῦ Πρωτοψάλτου εἶναι ἐλαχίστου λόγου ἄξια παραβαλλόμενα πρὸς ὅσας αὐτὸς ὁ Κοραῆς ὑφίσταται κακουχίας ἀπὸ δύο ἐνικυτῶν»· παρακαλεῖ δὲ τὸν Κεῦνον νὰ πείσῃ τὸν καλὸν καγαθὸν Πρωτοψάλτην, ὅτι ἡ ἐν Παρίσιος διατριβὴ τοῦ Κοραῆ εἶναι

*

ἀναγκαία πρὸς ἀποπεράτωσιν ὧν ἐπελάβετο φιλολογικῶν ἔργων, καὶ ὅτι, ἐπανακαίμπτων εἰς τὰ ἴδια, οὐδὲν θὰ ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ ἐν χώρᾳ ἀπογεγυμνωμένῃ πᾶν φιλολογικὸν βοήθημα. Ἦθελεν ὁ Κοραῆς νὰ ἀποστείλῃ πρὸς τὸν Κεῦνον τὴν ὑπὸ Lavesque μετάφρασιν τοῦ Θουκυδίδου, ἐν ᾗ περιελαμβάνοντο καὶ τινες τοῦ Κοραῆ σημειώσεις· ἀλλ' ἀπορῶν χρημάτων πρὸς ἀγοράν τοῦ πονήματος, ἀναγκάζεται ν' ἀναβάλῃ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ εἰς αἰσιωτέρους καιροὺς. *J' attends le moment ou je serai plus riche pour vous envoyer un Thucydide.* Ὁ Κοραῆς ὑπῆρξε πάντοτε καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰρου πτωχότερος· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπεμψε τὸ προμνημονευθὲν ἀντίτυπον πρὸς τὸν Κεῦνον, διὰ τοῦ πλοιοῦρχου Μιχαήλ Κοτζιά. Ἡ φιλόφρων καὶ εὐεργετικὴ προθυμία μεθ' ἧς ὁ ὀλλανδὸς Κεῦνος καὶ ὁ γάλλος Δεντάνδ (περὶ Ἑλλήνων εὐεργετῶν οὐδεὶς λόγος) ἔσπευσαν εἰς βοήθειαν τοῦ Κοραῆ, ἀποστειλάντες 400 γρόσια, ἀνέκοψε τὴν ἐπικειμένην πώλησιν τῶν βιβλίων. Τῇ προτεραιᾷ τῆς λήψεως τῶν 400 γροσίων, ὅλη ἡ χρηματικὴ τοῦ Κοραῆ οὐσία συνίστατο εἰς δώδεκα φράγκα!! Τότε ὁ Κοραῆς ἠυμοίρησε νὰ πωλήσῃ καὶ τὸ χειρόγραφον τῆς «Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς» ἀντὶ ἐξακοσίων φράγκων, ἅτινα ὅμως ἐμέλλε νὰ λάβῃ μετὰ πολλῶν μηνῶν πάροδον· ἐν ἄλλοις χρόνοις τὸ βιβλίον τοῦτο θὰ διετίθετο ἀντὶ χιλίων φράγκων τοῦλάχιστον. Περιπαθῶς οἰκτεῖται ὁ Κοραῆς τὸν εὐτελισμὸν εἰς ὃν περιήλθον τὰ γράμματα ἕνεκα τῆς «βανδαλικῆς» συμπεριφορᾶς τῶν κυβερνώντων· ἡ τιμὴ τῶν βιβλίων εἶναι εὐτελεστάτη, οἱ δὲ λόγοι· ἐγένοντο οἱ δυστυχέστατοι τῶν ἀνθρώπων. Ἀνεκδιήγητα εἶναι τὰ ἐκ τῆς ἐνδεείας παρὰχθέντα κακὰ· πάμπολλοι τέως πλούσιοι τραπεζίται ἐπαιτοῦσι νῦν ἐλεημοσύνην· καθ' ἑκάστην διαδραματίζονται αὐτοκτονίαι· οἱ μὲν κρημνίζονται ἀπὸ τῶν παραθύρων, οἱ δὲ ἀποκτείνουσιν ἑαυτοὺς διὰ πυροβόλων ὅπλων, ταῦτῃ δὲ τῇ στιγμῇ γυνὴ ἔγκυος ῥίπτεται εἰς τὸν Σηκουάναν. Καθ' ἑκάστην συμβαίνουνσι κλοπαὶ καὶ φόνοι, ἀλλ' ὅμως τίς θὰ πιστεῦσῃ; παρὰ ταῦτα πάντα, οἱ χοροὶ καὶ τὰ θεάματα οὐδέποτε ἄλλοτε ὑπῆρξαν συχνότερα καὶ ἀνθρωπότερα ἢ νῦν...» Πρὸς τὸν Κεῦνον ἔγραψε τῇ 1 ἀπριλίου 1797. «ὦ φίλε μου, πόσον θλεθρία ἦτο ἡ εἰς Γαλλίαν ἀποδημία μου. Ἀπέλιπον τὴν ἐμὴν πατρίδα, ἵνα ζητήσω ἀνεξαρτησίαν καὶ ἀνάπαυσιν εἰς χώρας ἐλευθέρας, ἐνθα θὰ ἠδυνάμην νὰ θεραπεύω ἀδεῶς τὰ γράμματα, γινόμενος χρήσιμος εἰς τοὺς ὁμοφύλους, ἡ δὲ τύχη ἀπ' ἐναντίας ἄγει με εἰς χώραν, ἐγκυμονοῦσαν τὴν φρικωδεστάτην τῶν ἐπανάστασεων, ὧσιν μνημονεύει ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων. Ἐν ἐσχάτῃ

ανάγκη θά προσδράμω εἰς τὴν ἐπικουρίαν σου καὶ τοῦ ἡμετέρου φίλου Δεντάνδ. Ἐφαγον ἤδη ἐκ τοῦ προτέρου ὅτι θὰ ἀποφέρῃ μοι ἡ «Ἱστορία τῆς Ἱατρικῆς» ἣδη δὲ ᾧ ἀπὸ τοῦ μέλλοντος προϊόντος τῶν δύο οὖπω πωληθέντων χειρογράφων. Στεροῦμαι ἱματίων, λευχειμάτων καὶ μυρίων ἄλλων πραγμάτων ἀναγκαίων εἰς τὸν βίον, οὐδαμῶς σκοπούμενου ὅτι εἰσέτι δὲν κατώρθωσα νὰ ἀναπληρώσω βιβλία τινὰ ἀπαρχιτήτα εἰς τὴν ἐργασίαν μου, ἥπερ ἠναγκάσθην νὰ πωλίσω ὁπότε ὁ ἄρτος ἐπωλεῖτο πρὸς 40 φράγκα τὴν λίτραν. Ἀναγγέλλων σοι τὰς ἐμὰς συμφοράς, οὐδὲν ἄλλο σκοπῶ ἢ νὰ ἀποδειχθῶ ἄξιος τῆς παρὰ σοῦ τιμῆς, ἂν εὐτυχίσω νὰ καταπαλαίσω τὸν δεινὸν τοῦτον δαίμονα, καὶ τῆς παρὰ σοῦ ἐπιεικειᾶς, ἂν καταβλήθῃ· διότι, ἵνα εἴπω σοι τὴν ἀλήθειαν, ὁ ὑπὸ λύπης θάνατος εἶναι, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, ἀνανδρία, ἥτις κατὰ βαθμὸν μόνον διαφέρει τῆς αὐτοχειρίας.» Ἐν τέλει ὁ Κοραῆς μνηνεῖ πρὸς τὸν Κεῦνον μετὰ χαρᾶς ὑποκαρδίου ἀλλὰ καὶ χωρὶς φιλαυτίας, ὅτι τῶν κριτικῶν οὐκ ὀλίγοι ἐπήνεσαν πάντα ὅσα ἔγραψε μέχρι τοῦδε καὶ μάλιστα τὴν πραγματείαν περὶ τῆς ἀπορρήτου διαθήκης, ἣν μνημονεῖ ὁ Δείναρχος ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ κατὰ τοῦ Δημοσθένους, τὰς εἰς Θουκυδίδην καὶ Ξενοκράτην σημειώσεις, καὶ τὰς κριτικὰς εἰς τὸν Ἱπποκράτην ἐπιστάσεις, τὰς καταχωρισθείσας εἰς τὸ Museum Oxoniense· λέγει δὲ ταῦτα εἰς δῆλωσιν εὐγνωμοσύνης δι' ὅσους ὑπέστη ὁ Κεῦνος φιλοτίμους καὶ ἀφιλοκερδεῖς πόνους ὑπὲρ τῆς προκαταρκτικῆς τοῦ Κοραῆ παιδεύσεως ἐν Σμύρνῃ.

Ἐν μεγαλοπλούτῳ μητροπόλει, εὐπορούτῃ μεγάλων βιβλιοθηκῶν, ἐπιμελής τις καὶ δραστήριος τῶν γραμμάτων λάτρις δύναται πάντοτε νὰ εὕρῃ φιλογολικὴν ἐργασίαν, εἰ μὴ ἐπικερδῇ, τοῦλάχιστον ποριστικὴν τῶν πρὸς τὸν βίον ἐφοδίων. Ὁ Κοραῆς κατέτριβε λοιπὸν, ἐν Παρίσις μέχρι τοῦ 1798 καὶ 1799, τὸν πλείστον τοῦ χρόνου, παρεξαιτάων καὶ ἀντιβάλλων πρὸς ἀλλήλας, κατ' ἐντολὴν ξένων κριτικῶν, τὰς ἐν τοῖς διαφοροῖς κώδιξι γραφάς· ὁ τότε ἔφορος τῶν ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ ἀντιγράφων, ὕστερον δὲ συνεργάτης τοῦ Κοραῆ ἐν τῇ γαλλικῇ τῶν γεωγραφικῶν τοῦ Στραβωνος μεταφράσει, La Porte du Theil (1743—1815) προσηνέχθη πρὸς τὸν Κοραῆν φιλοφρονέστατα, διότι ἐπέτρεπεν αὐτῷ νὰ κομίσῃ οἷαδε τὰ ἀντίγραφα καὶ νὰ ἐργάζεται ἐν ἀνέσει. Ὁ δὲ Κοραῆς, εὐγνωμονῶν πρὸς τὸν λόγιον καὶ εὐπρόθυμον Γάλλον, ἔπεμψεν αὐτῷ δωρὸν ὀλίγην σταφίδαν ἀπύρηνον «ἣν ἔλαβεν ἐκ τῶν αὐτῶν ἐκείνων χωρῶν, ἐν αἷς ἐγεννήθησαν ὁ Ὅμηρος, ὁ Θαλῆς, ὁ Πυθαγόρας,

ὁ Βίων καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι εὐκλεεῖς ἄνδρες.» Ὁ Du Theil ἐτίμα τὸν Κοραῆν, καὶ πλέον ἢ ἅπαξ ἡτήσατο τὴν γνώμην καὶ συμβουλὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς μεταφράσεως δυσκατὰλήπτων χωρίων ἀρχαίων ἐλλήνων ποιητῶν· ἐτίμα δὲ τοσοῦτω μᾶλλον τὸν Κοραῆν, ὅσω μετὰ παρρησίας ἀπεφάνετο οὗτος τὴν ἰδίαν δόξαν καὶ πολλακίς ἐπέκρινεν ἀνυποκρίτως τὴν μετάφρασιν στίχων τοῦ Αἰσχύλου, οὐχὶ καλῶς ἐρμηνευθέντων ὑπὸ τοῦ Du Theil. Ὁ Κοραῆς «ἐφίλει (κατὰ τὸν Εὐριπίδην) λέγειν τάληθές αἰεὶ, κ' οὐ διπλοῦς πέφυκ' ἀνὴρ», ἔγραφε δὲ πρὸς τὸν Du Theil χωρὶς τῆς ἐλαχίστης ὑποστολῆς· «μόνοι οἱ ἀμαθεῖς φοβοῦνται τὴν ἐπίκρισιν· οἱ ἀληθεῖς λόγιοι, ὡς ὑμεῖς, ἀποδέχονται ἐπιεικῶς τὰς συμβουλὰς καὶ τῶν ἥκιστα ἀρμοδίων, πεποιθότες ὅτι «πολλάκιτοι καὶ μωρὸς ἀνὴρ κατὰκαίριον εἶπεν».» Ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι ὁ Κοραῆς ἐβδελύσσετο ὡς τὸ ὀχληρότατον τῶν ἐπιτηδευμάτων τὴν τῶν κωδίκων ἀντιβολήν, καὶ ἔκτοτε συνέλαβε μεγάλην καὶ φοβεράν ἀντιπάθειαν πρὸς τὸ «μωρὸν καὶ ἄκριτον» τῶν ἀντιγραφῶν γένος· ἀλλὰ ἡ ἐπίπονος καὶ ἀπεχθὴς ἐκείνη ἐργασία οὐ μικρὸν ἐπεκούφισεν αὐτὸν, μάλα θορυβοῦντα καὶ δυσχεραίνοντα ἐπὶ ταῖς χαλεπαῖς στενοχωρίαις καὶ ἀπορίαις του, ἴσως δὲ καὶ συνετέλεσε μέχρι τινὸς, διὰ τῆς προσαλλήλου παραθέσεως καὶ συγκρίσεως διαφόρων γραφῶν καὶ ἀναγνώσεων, εἰς τὴν προακόνησιν τῆς κριτικῆς τοῦ Κοραῆ εὐστοχίας, ἣτις ἔμελλεν ἔπειτα νὰ ἐκφανῇ κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἐλλήνων συγγραφέων.

Ὁ Μακλώεϋ διηγεῖται ὅτι ὁ περικλητὸς ἄγγλος συγγραφεὺς Σαμουήλ Ἰόνσων, ὁ πατριάρχης τῶν ἀγγλῶν λεξικογράφων καὶ ἀναντιρρήτως ἐκ τῶν διαπρεπεστάτων συγγραφέων τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, συνέγραψε τὰ πλεῖστα τῶν φιλολογικῶν αὐτοῦ ἀριστουργημάτων ἵνα ἐπαρκέσῃ εἰς τὰ ἀναλώματα τοῦ καθ' ἡμέραν βίου. Τὴν πολυθρόνητον πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν μυθιστορίαν Rasselas συνέταξεν ὁ Ἰόνσων ἐντὸς ὀκτῶ ἡμερῶν ἵνα κερδήσῃ μόνον τὰ ἀναγκαῖα χρήματα πρὸς ταφὴν τῆς ἀποθανούσης ἐνενηχονταετοῦς μητρὸς του. Οὐ μόνον ὁ Ἰόνσων ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἕτεροι ἐκ τῶν συγχρόνων λογίων ἠναγκάσθησαν νὰ μαλαῶσι τὰ ἐκ τῆς σκληρᾶς πενίας πολλὰ αὐτῶν δεινὰ διὰ φιλολογικῶν ἔργων, ἅτινα, καίτοι παρὰχθέντα ἐκ κρατερᾶς καὶ πολυπόνου ἀνάγκης, ὠφέλησαν ὅμως καὶ προεβίβασαν τὰ γράμματα. Εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀνδρῶν τούτων καταλεχτέον καὶ τὸν Κοραῆν, οὗ τὰ πρῶτα ἐν τῇ γαλλικῇ γλώσσῃ ἱατρικὰ πονήματα, ἐκώλυσαν μέχρι τινὸς τὴν λιμοκτονίαν του, δι' ἧς παρέσχον αὐτῷ μετρίαν ἀμοιβήν, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξαν καὶ ὅλως

άλυσιτελῇ πρὸς τὴν ἱατρικὴν ἐπιστήμην. Ἀπὸ τοῦ 1787 μέχρι τοῦ 1798 μετέφρασαν ὁ Κοραῆς ἐκ τοῦ γερμανικοῦ καὶ ἀγγλικοῦ ἰδιώματος εἰς τὴν γαλλικὴν, οὐ μόνον δὲ μετέφρασαν ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸ ἐπεξεργαστικώτερον μετεσκέυασε πέντε πονήματα, ἅτινα ἦσαν ἐκ τῶν καλλίστων καρπῶν τῆς ἐν τοῖς τότε χρόνοις ἱατρικῆς τέχνης. Τῷ 1787 ὁ Κοραῆς ἐξέδωκεν ἐν Μομπελλιέ, ὡς εἵπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, τὴν εἰς τὸ γαλλικὸν μετάφρασιν τῆς «Κλινικῆς Ἱατρικῆς» τοῦ πρώτου ἱατροῦ καὶ καθηγητοῦ Selle. Ἐν ἀρχῇ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, πορευθεὶς ὁ Selle εἰς Παρίσιους καὶ διατρίψας αὐτόθι ὀλίγας ἡμέρας, ἐγνώρισε τὸν Κοραῆν, ὅστις καὶ πᾶν εὐφύμως λαλεῖ περὶ τοῦ Selle, ἀποκαλῶν αὐτὸν *un des premiers praticiens de l'Europe*. Μετέφρασε δὲ καὶ ἐπεξεργάσατο ὁ Κοραῆς τρία τοῦ ἐν Βερολίῳ μεγάλωνόμου ἱατροῦ πονήματα, τὴν «Κλινικὴν Ἱατρικὴν», τὰς «Ἱατρικὰς Παρατηρήσεις» καὶ τὴν «Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν μελέτην τῆς φύσεως καὶ τῆς Ἱατρικῆς». Ἡ κλινικὴ ἱατρικὴ διδάσκουσα, ὡς γνωστὸν, τὴν διδάγῳσιν καὶ τὴν θεραπείαν τῶν καθ' ἕκαστα νοσημάτων, συνίσταται εἰς τὴν σκόπῳμον χρῆσιν καὶ ἐφαρμογὴν πασῶν τῶν παθολογικῶν καὶ θεραπευτικῶν γνώσεων παρὰ τῇ κλινῇ τοῦ νοσοῦντος. Ἡ πρώτη μετάφρασις (1787) ἐγένετο κατὰ τὴν τετάρτην γερμανικὴν ἔκδοσιν· ἡ δευτέρα δὲ τυπωθεῖσα (κατὰ τὸ τρίτον τῆς δημοκρατικῆς ἔτος, ἦτοι τῷ 1795) εἶναι πεπλουτισμένη διὰ τοσοῦτων προσθηκῶν καὶ σημειώσεων, ὥστε ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν πρώτην, φαίνεται μᾶλλον ὡς νέον ὅλως βιβλίον ἢ ὡς δευτέρα ἔκδοσις. Τὸ ἐγχειρίδιον τοῦτο τῆς πρακτικῆς ἱατρικῆς εἶναι τὸ ἀριστον τῶν κατὰ τὴν δευτέραν πεντηκονταετηρίδα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἰς φῶς προενηχθέντων. Ὁ Selle εἶναι πρότεστα καὶ μάλιστα ἱπποκρατικὸς ἱατρός, δηλαδὴ ἠκολούθησεν εἰς τὰ ἔχνη τοῦ θειοτάτου τῆς ἱατρικῆς πατρός, ἀφείς τὰς ὑποθέσεις καὶ ἐγκύψας εἰς τὴν ἐξέτασιν. Ἄν, λέγει ὁ Κοραῆς ἐν τῷ προοίμῳ, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἱπποκράτους, οἱ ἱατροὶ παρετήρουν, ἠρεύνων καὶ περιέγραφον τοσοῦτον μεθοδικῶς τὰ νοσήματα ὡς ὁ Selle, ἡ ἱατρικὴ δὲν θὰ ἦτο σήμερον τέχνη στοχαστική. Ὁ Κοραῆς ὑποδηλοῖ τὰς ἀλλεῖφεις τῶν προγενεστέρων ἱατρικῶν συγγραμμάτων, ὧν τὰ μὲν περιέχον συγκεχυμένην ὅλως τῶν νοσημάτων διάταξιν, τὰ δὲ κατέτασσον μέχρι τινὸς τὸ εἶδος ἐκάστου νοσήματος ἐν τῇ νοσολογικῇ ἱστορίᾳ, χωρὶς γονίμου τινὸς ἐρεῦνης· ἄλλα συνέχουν τὰ ἀλλότρια πρὸς τὰ οἰκεία συμπτώματα, ἄλλα πάλιν, οὐδαμῶς ἀρκοῦμενα εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν ἀσθενειῶν, ἐσπούδαζον ὅπως πολλαπλασιάζωσι καὶ τὰ

ιαμάτα καὶ ἐποιοῦντο ἐπίδειξιν φαρμακολογικῆς πολυμαθίας, πολλάκις ὀλεθρίου, σπανίως λυσιτελοῦς καὶ σπανιώτερον ἀναγκαίως. Εὐτυχῶς τὰ φιλοσοφικὰ φῶτα τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐπενήργησαν εἰς συνετωτέρων τινὰ διαρρύθμισιν τῶν τέως ἰσχυουσῶν ἱατρικῶν δογμάτων. Εἰς τοὺς φρονίμους ἱατροὺς οὐδὲν μέλει πλέον ἢ κατὰ τάξιν νοσήματός τινος εἰς τὴν θεῖνα καὶ θεῖνα κατηγορίαν, ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀνακαλύπτηται ἡ ὑλικὴ αἰτία, ἐξ ἧς παράγεται καὶ δι' ἧς συντηρεῖται τὸ νόσημα, καὶ ἧς ἡ καταστροφή θεόν ἀναγκαίως νὰ συνεπαγάγῃ καὶ τῆς ἀβρώστιας τὴν ἄρσιν. Τί ὠφελεῖ ἡ ὀχληρὰ αὕτη συμπτωματολογία, ἡ ὑποδεικνύουσα τὰ κοινὰ εἰς πάσας τὰς νόσους συμπτώματα, ἐν τῇ προκαταρκτικῇ τούτων ἀναπτύξει; Ὁ Ἱπποκράτης, ὁ μέγας αὗτος καὶ φιλόσοφος ἱατρός, ὁ τοῖς ὀλίγοις γνωστός, ὑπ' ὀλίγων δὲ μελετώμενος, πρὸ εἴκοσι καὶ περιπλέον αἰώνων, κατέταξε τὰς νόσους συνοπτικώτατα καὶ φαινότατα, ἐξαγαγὼν αὐτὰς ἐκ τῶν χυμῶν, τῶν συνιστάντων τὴν ὑγρὰν ἡμῶν σύστασιν. Αὐτὸς πρῶτος ἐνεκαίνισε τὸ ἀρχικὸν σύστημα πέντε ἢ ἕξ κυρίων νοσημάτων, εἰς ἃ κατελέχθησαν ὕστερον αἱ ποικίλαι τούτων παρεκβάσεις. Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὸ ἐξαίσιον τοῦτο σύστημα κατεφρονήθη ὡς λίαν ἀπλοῦν, οὐδὲν ἦττον ὅμως ἀληθεύει ὅτι αἱ προκαταρκτικαὶ διαθέσεις εἶναι ὁ πυρὴν πάντων τῶν νοσημάτων. Ταῦτα ἔγραψεν ὁ Κροῆς πρὸ ἑκατὸν ὡς ἔγγιστα ἐνιαυτῶν, ἀλλ' ἔτι καὶ νῦν διαρκεῖ ἡ ἀντίθεσις αὕτη καὶ θὰ διαρκέσῃ ἴσως ἐς αἰεὶ. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἱπποκράτους, ὑφίστανται ἐν τῇ ἱατρικῇ δύο σχολαί, ἡ λεγομένη κλινικὴ καὶ ἡ συστηματικὴ. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς πρώτης σχολῆς, ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ παράγγελμα τοῦ Ἱπποκράτους «δεῖ δὲ οὐ μόνον ἐσωτὸν παρέχειν τὰ θέοντα ποιεῦντα, ἀλλὰ καὶ τὸν νοσέοντα, καὶ τοὺς παρέοντας, καὶ τὰ ἐξῶθεν» — εἶναι ὅλως ἀφιερωμένοι εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἀβρώστου, παραγγέλλουσιν ὅσον ἐνεστὶν ὀλιγώτερα φάρμακα, ἔχουσι δὲ τὴν προσοχὴν ἐστραμμένην εἰς τὴν διαιτητικὴν τῆς θεραπείας μέθοδον. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἐτέρας σχολῆς, τῆς συστηματικῆς, ὁρμώμενοι ἀπὸ γενικῆς τινος ἀρχῆς, κατατάσσουσιν πάντα κατ' ἰδίαν ἀβρώστον εἰς τὸ οἰκεῖον τοῦ νοσήματος τμήμα, ἔπειτα δὲ ἐπιχειροῦσι τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἀσθενείας διὰ τοσαύτης εὐχερείας ὡς εἰ ἡ ἱατρικὴ ἐπιστήμη ὑπήγετο εἰς τὴν ἀριθμητικὴν· πᾶν ἑκάστον σύμπτωμα ἔχει, κατ' αὐτοὺς, ἐναργῆ φυσιολογικὴν αἰτίαν καὶ οὐχ ἦττον ἐναργὲς φάρμακον, ἐνεργοῦν ἀπ' εὐθείας κατὰ τοὺς καλῶς ὠρισμένους φυσικοὺς ἢ φυσιολογικοὺς νόμους· κέχτηται δὲ ἡ σχολὴ αὕτη ἐκάστοτε πρόχειρον μακρὸν πῖνακα θεραπευτικῶν φαρμάκων, ἐκάστου δὲ

τούτου ἡ ἐνέργεια θεωρεῖται ὡς ἐξ ὑπαρχῆς βεβαιωμένη. Ὁ Κοραῆς, πολέμιος ὢν τῆς δευτέρας ταύτης σχολῆς, ἀποδοκιμάζει ἐπὶ πᾶσι τὴν ὑπερβάλλουσαν τῶν ἱαμάτων θαψίλειαν. «Παρατηρήσατε πόσα πράγματα, ὢν ἐγὼ οὐδεμίαν ἔχω χρεῖαν! Ἐλεγε τις φιλόσοφος καθορῶν τὴν ἀνά-
θεκτον πλουσίου τινὸς ἀνθρώπου πολυτέλειαν καὶ τρυφήν. Πᾶς φρόνιμος ἱατρὸς ἠδύνατο νὰ εἴπῃ αὐτὸ τοῦτο, ἀποβλέπων πρὸς τὴν φαρμακευτικὴν πολυτέλειαν. Διὰ τοσούτου φαρμάκων πλήθους ἔδει νῦν νὰ θεραπεύωνται τὰ νοσήματα μετὰ μείζονος ἢ πρότερον εὐκολίας· ἀλλ' ὅμως συμβαίνει τὸ ἀντίστροφον τούτοις· ἡ κατάχρησις εἶναι ὀλεθριωτέρα ἐν τοῖς φαρ-
μάκοις ἢ ἐν τοῖς βρώμασιν· ὅπως ἡ πολυποικιλία τῶν σιτιῶν πληθὺς, ἀντὶ τοῦ τρέφειν τὸ σῶμα, ἐκτίθῃσιν αὐτὸ εἰς πλῆθος νοσημάτων, ἀγνο-
ουμένων καὶ ὑπ' ἐκείνων ὅσοι περιορίζονται εἰς τὰς ἀληθεῖς τῆς φύσεως χρεῖας, οὕτω καὶ τὸ πολλαπλοῦν τῶν φαρμάκων εἰς οὐδὲν ἕτερον χρη-
σιμεύει ἢ εἰς τὸ καθιστᾶν τὰς ἀρρώστιας ὀξυτέρας, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀνι-
άτους». Εἷς καὶ μόνος ἄνθρωπος δὲν θὰ ἦτο ἱκανὸς, κατὰ τὸν Κοραῆν, νὰ κατορθώσῃ τοιαύτην τινὰ μεταρρύθμισιν· μόνον διὰ κοινῶν ἐργασιῶν δύναται νὰ ἀποτελεσθῇ τὸ ἀγαθόν. Ὁ Selle εἶναι ἐκ τῶν καρρυαίων τῆς εὐλογημένης ταύτης πλειάδος τῶν ἱατρῶν· διὰ τῆς «Πυρετολογίας του», δημοσιευθείσης τῷ 1773, διελεύκανεν ἐν μέρει τὸ χάος τῶν πυρετῶν, περὶ ὧν αἱ τῶν ἱατρῶν γνώμαι γίνονται δίχα. Ἐν τῷ προμνημονευθέντι πονήματι περιγράφει τὰ νοσήματα συντόμως ἅμα καὶ ἀκριβῶς, ἀνελίστων μετὰ σαφηνείας καὶ εὐμεθέδως τὰς αἰτίας αὐτῶν, ἰδιαίτερος δὲ προσέ-
χων τὸν νοῦν εἰς τὰ ὑλικὰς ἀφορμὰς παντὸς νοσήματος. Τοῦτο τὸ σύγ-
γραμμα τοῦ ἐν Βερολίνῳ περικλεοῦς κλινικοῦ μετέφρασεν εἰς τὴν γαλ-
λικὴν ἐν δυαὶ τόμοις ὁ Κοραῆς, προσθεῖς οὐκ ὀλίγας ἰδίας σημειώσεις, ἐν αἷς ἀποδείκνυει ὅτι πολλὰ ἐξ ὧν διδάσκει ὁ Selle ὑπετυπώθησαν ἤδη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς ἱατρικῆς, Ἱππο-
κράτους. Ὁ Κοραῆς ἐπιλεονέκτει πάντων τῶν ἄλλων συγχρόνων ἱατρῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀνέγνω καὶ ἐμελέτησε τὰ ἱπποκρατικὰ συγγράμματα, οὕτω δὲ ἠδύνατο θαρρᾶλέως νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸ ὅπως οὖν ἡμαυρωμένον κύρος καὶ ἀξίωμα τοῦ μεγίστου τῆς ἀρχαιότητος ἱατροῦ. Λόγου χάριν, ἐνθα ὁ Selle λέγει ὅτι ἡ δίψα ἐπέρχεται ὁσάκις αἱ ἐκκρίσεις διακω-
λύωνται ὑπὸ τινος ἐρεθιστικοῦ κέντρου ἢ ἡ ἀναπνοὴ ἀποβαίνει συγχῆ, πα-
ρατηρεῖ ὁ Κοραῆς «ἰδοὺ ὁ λόγος, δι' ὃν ὁ Ἱπποκράτης συνιστᾷ ὡς ἀν-
τίδοτον κατὰ τῆς δίψης τὴν κλείσιν τοῦ στόματος, ἵνα οὕτω διακωλύηται ἡ
ἐκ τῆς ταχυτέρας κινήσεως τῆς ἀναπνοῆς ἀποξήρανσις αὐτοῦ». Ἐν τῷ

περί περιπνευμονίας, ἔνθα λέγει ὁ Selle ὅτι φέρει πάντοτε θάνατον ὁπόταν προηγῇται ὑπὸ πλευρίτιδος, παραπέμπει ὁ Κοραῆς εἰς ὅσα διδάσκει ὁ Ἱπποκράτης ἐν τοῖς «Ἀφορισμοῖς» ὅπου ἡ αὐτὴ ἐκτίθεται θεωρία πλατύτερον ἅμα καὶ ἀκριβέστερον. Τὸν Selle λέγοντα ὅτι ἡ αἰμορροαγία ἐκ τοῦ δεξιοῦ μυκτῆρος καθίσταται πολλὰκις ἐπικίνδυνος, παραπέμπει αὖθις ὁ Κοραῆς εἰς τὸ «Προρρητικόν». Ὡστε δὲν μετέφρασε μόνον ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς ἐπηνώρθωσε τὸ πόνημα τοῦ πρώσου κλινικοῦ, ἐπ' ἀγαθῶ τῶν περὶ τὴν ἱατρικὴν τέχνην σπουδάζόντων. «Συστήσατε (ἔγραφε τῷ Κεύνω) πρὸς τοὺς ὑμετέρους νὰ ἀναγινώσκωσιν ὅσον ἔνεστι συχνότερον τὴν «Κλινικὴν Ἱατρικὴν», διότι τὸ βιβλίον τοῦτο κατέστη καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Γερμανίᾳ αὐτόχροημα κλασικόν, διὸ καὶ ἐπτάκις μέχρι τοῦ νῦν ἐτυπώθη».

Ἀξιόλογον τῆς «Κλινικῆς Ἱατρικῆς» ἐφόκιον εἶναι αἱ «Ἱατρικαὶ Παρατηρήσεις» τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, ἐρμηνευθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Κοραῆ εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ ἐκδοθεῖσαι ἐν Παρισίοις τετάρτῳ ἔτει τῆς δημοκρατίας (1796). Τὸ πόνημα τοῦτο, ἐκ τριακοσίων ὡς ἔγγιστα σελίδων, εἶναι οὐχὶ αὐτοτελές αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ, ἀλλ' ἀπόσπασμα περιοδικοῦ συγγράμματος, ἐκδοθέντος ἀπὸ τοῦ 1782 μέχρι τοῦ 1786 ἔτους. Ἐν τῷ προοιμίῳ, ἐπανερχεται ὁ Κοραῆς εἰς τὴν ἐπίκρισιν τῶν ἱατρικῶν θεωριῶν, περὶ ὧν διέλαβεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς «Κλινικῆς Ἱατρικῆς». «Ἐπ' ἀγαθῶ τῆς ἀνθρωπότητος εὐκτὸν θὰ ἦτο, λέγει, νὰ ἀφώσιν ἅπασι διὰ παντὸς οἱ ἱατροὶ τὰ δογματολογικὰ συστήματα, δι' ὧν ἀνεκόπη τῆς ἱατρικῆς ἡ ἐπίδοσις καὶ νὰ ἐγκύψωσιν εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτῆς τῆς φύσεως. Ὑπάρχει ἤδη ἐν τῇ ἱατρικῇ σύστημα, ἐγκεκαينισμένον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ διαπεφωτισμένον ὑπὸ τοῦ Selle ἐν ταῖς προγενεστέραις αὐτοῦ συγγραφαῖς. Ἄν μὴ εἶναι τοῦτο κατὰ πάντα τετελειωμένον, τὸ πταῖσμα ἀποδοτέον εἰς τοὺς πλείους τῶν ἱατρῶν· διότι, ἀντὶ τοῦ πολλαπλασιάζειν τὰς παρατηρήσεις, αἵτινες θέον νὰ παρὰσχωσι τὴν ἀναγκαίαν ὕλην πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ κτιρίου, ἐξέκλιναν οὗτοι τῆς ὁδοῦ, ἣν ἐχάραξεν ὁ Ἱπποκράτης, καὶ διηρέθησαν εἰς δύο μερίδας, ἐκ διαμέτρου μὲν ἐναντίας πρὸς ἀλλήλας, ἐξ ἴσου δὲ πᾶνυ βλαβεράς εἰς τὴν προκοπὴν τῆς τέχνης. Οἱ μὲν, ἐγκαταλιπόντες τὴν μόνην ἐν τῇ ἱατρικῇ πιστὴν ὁδηγόν, τὴν παρατήρησιν, ἐπειράθησαν νὰ κατασκευάσωσι λαμπρὰ συστήματα, χωρὶς τῆς προαπαιτουμένης ὕλης καὶ χωρὶς ἰσχυρῶν θεμελίων. Τὰ συστήματα ταῦτα διεδέξαντο σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι ἀλλήλα ἀνευ τῆς ἐλαχίστης ὠφελείας τῆς ἐπιστήμης. Οἱ δὲ, καὶ οὗτοι εἶναι μᾶλλον πολυάριθμοι, ὑπολαμβάνοντες

ἢ ὑποκρινόμενοι ὅτι ἐν τῇ ἱατρικῇ οὐδὲν ἐγχωρεῖ σύστημα, ἐξώκειλαν εἰς τὸ χεῖριστον τῶν συστημάτων, τὸν «ἐμπειρικισμόν». Ἐνεκεν ἀγνοίας ἢ ὀλιγορίας πρὸς ἔρευναν τῶν αἰτίων τῶν ἀρρώστιων, ἠῤῥησαν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἱαμάτων ἀναλόγως πρὸς τὰ συμπτώματα ἐκάστης ἀσθενείας. Ὁ εὐπιστος ὄχλος ἐποιήσατο περὶ πλείστου τοὺς ἀγύρτας τούτους ἱατροὺς. Ὁ τρόπος δὲ οὗτος τοῦ ἐκτιμᾶν τοὺς ἱατροὺς ἀκμάζει· ἔτι καὶ νῦν καὶ θὰ ἀκμάζῃ ἐφ' ὅσον ὑπάρχουσιν ἱατροὶ ἀρκούντως ἀνήθικοι ὥστε νὰ νομίζωσι τοὺς κἀνοντας ὑποκείμενον χρηματισμοῦ. Ἰατροὶ, ἐπαγγελλόμενοι πλημμελῆ δόγματα, εἶναι βεβαίως μέχρι τῆς κοινωνίας κακόν· ἀλλ' ὁ ἱατρός, ὁ ὅλως ἄμειρος συστήματος, εἶναι ἔτι κινδυνωδέστερος ἐκεῖνου. Ἀνάγκη ἐπομένως νὰ ἐξοστρακισθῇ ἀπὸ τῆς ἱατρικῆς πᾶν σύστημα, μὴ ἐρεϊδόμενον ἐπὶ τῆς πείρας· ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ σύστημα τῶν ἀρχαίων, συμπληροῦντες εἰ δυνατόν ὅσα τοῦτο περιέχει κενὰ καὶ ἀνυψοῦντες μέχρι τῆς ἐφικτῆς τελειότητος». Ὁ Κοραῆς δὲν ἀρκεῖται εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν σκολιῶν θεωριῶν, ἀλλὰ διαρωτίζει καὶ ἐρμηνεύει διὰ μακρῶν σημειώσεων πολλὰ χωρία, δεόμενα διασαφήσεως ἢ ἀνασκευῆς. Ἐν τῇ ἐκατοστῇ σελίδι διδάσκει, ὅτι ἐν τοῖς χρονίοις νοσήμασιν, οἱ ἱατροὶ θέον ἐπὶ πᾶσι νὰ φυλάττωσι τὸν καιρὸν καὶ νὰ ἀντιλαμβάνωνται αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ τῇ εὐθέτῳ. Ὁ Ἱπποκράτης, ἀποκαλῶν τὴν ἱατρικὴν ὀλιγόκαιρον, ἐννοεῖ νὰ εἴπῃ ὅτι αὕτη παρέχει συνήθως βραχυχρονίους εὐκαιρίας, ἢ ἱκανότης δὲ τοῦ ἱατροῦ συνίσταται μόνον εἰς τὸ φυλάττειν καὶ ἀρπάζειν τὴν προσφερομένην εὐκαιρίαν· ἡ τέχνη τοῦ ἱατροῦ ἐξήρηται μόνον ἐκ τῆς μελίζονος ἢ ἐλάσσονος αὐτοῦ ἱκανότητος τοῦ «χρῆσθαι τῷ καιρῷ» ὁπότε ἡ φύσις εἶναι διατεθειμένη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν ἱαμάτων. Αὐτόθι ἀναγγέλλει ὁ Κοραῆς ὅτι «μελετᾷ νὰ δημοσιεύσῃ ἱατρικὰς καὶ κριτικὰς παρατηρήσεις εἰς πάντα τὰ ἱπποκρατικά συγγράμματα»· ἐν σελίδι δὲ 212, ἐνθα ὁ λόγος περὶ τῆς χρήσεως τῆς θερμολουσίας ἐπὶ τῶν συνόχων πυρετῶν, ἀναφέρει ὁ Κοραῆς ὅτι «ὅσα ὁ Selle, ὡς ἔμπειρος ἱατρός, διδάσκει περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς θερμολουσίας εἰς τὰς ἐκκρίσεις τοῦ σώματος, αὐτὰ ταῦτα ἐσημειώσατο ἡδὴ ὁ Ἱπποκράτης». Δυστυχῶς αἱ «Ἱατρικαὶ Παρρηγήσεις» ἐτυπώθησαν ἐλεεινῶς· ἐπιστέλλων πρὸς τὸν Ῥοχέτιον, ὁ Κοραῆς κλαίει καὶ ὀδύρεται ὅτι «ὁ ἡλίθιος βιβλιοπώλης Croullebois ἐθυσίασε τὸ πολύτιμον πόνημα ἐξ ὑπερβολικῆς φειδωλίας». Ὁ Κοραῆς διώρθωσε μόνον τὰ δύο πρῶτα τυπογραφικὰ φύλλα, διότι ὁ τυπογράφος, προφασιζόμενος ἔλλειψιν χάρτου, δὲν ἔπεμψε πλέον ἄλλα

τυπογραφικὰ δοκίμια πρὸς διόρθωσιν. «Αἰσχύνομαι ἀποστέλλων πρὸς ὑμᾶς (ἔγραψεν ὁ Κοραῆς τῷ Κεῦνῳ) τὰς «Ἱατρικὰς Παρατηρήσεις» αἵτινες εἶναι ὑπέρμεστοι τυπογραφικῶν σφαλμάτων· ἐτυπώθησαν κατὰ τὴν ἐν Nozaye διατριβήν μου ὑπὸ τινος ὅλως ἰδιώτου κατὰ τὴν τυπογραφικὴν τέχνην, αὐτοσχεδιασθέντος δὲ εἰς τυπογράφον ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως». Ὁ ταλαιπώρος βιβλιοπώλης Croullebois δὲν ἠypόρει χρημάτων πρὸς τελειοτέραν τοῦ βιβλίου τύπωσιν, διότι ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ ὑποτίμησις τοῦ χαρτονομίσματος εἶχε προβῇ εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον.

Τὸ τρίτον ὑπὸ τοῦ Κοραῆ ἐρμηνευθὲν πόνημα τοῦ Selle εἶναι ἡ «Εἰσαγωγή εἰς τὴν μελέτην τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱατρικῆς» τυπωθεῖσα ἐν Μομπελλιέ (ἀναλώμασι τοῦ αὐτοῦ βιβλιοπώλου, τοῦ ἐκδόντος καὶ τὴν «Κλινικὴν Ἱατρικὴν») τῷ 1795. Εἶναι δὲ τοῦτο οἶονεῖ ἐγκυκλοπαιδεῖα ἥτοι μεθοδολογία τῆς ἱατρικῆς καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, πραγματευομένη πρῶτον μὲν τὴν ἱατρικὴν καθόλου καὶ τὰς γνώσεις, ἃς δέον νὰ ἔχῃ ὁ ταύτην μετιών· εἶτα δὲ τὴν ἱστορίαν τῆς φύσεως ἐν γένει, ἰδίως δὲ ὀρυκτολογίαν, βοτανικὴν, τὴν περὶ τῶν ζῴων ἱστορίαν, ἀνατομικὴν, χημείαν, φυσικὴν ἐν γένει, καὶ ἰδίως φυτολογίαν, φυσιολογίαν, διαιτητικὴν, θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν ἱατρικὴν· ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Κοραῆς οὐχὶ ἀπροσφύως καλεῖ τὸ πόνημα τοῦτο γραμμικτικὴν τῆς ἱατρικῆς. «Παρακαλῶ (ἔγραψε πρὸς τὸν Κεῦνον) νὰ διεξέλθῃτε τὸ ἐμὸν προοίμιον, ὅπερ βεβαίως δὲν θὰ ἐμπούσῃ εὐαρέστησιν πρὸς πάντας τοὺς ἱατροὺς». Καὶ ὄντως, τὸ προτεταγμένον τῆς μεταφράσεως προοίμιον, εἶναι καλλιτέχνημα κριτικῆς συνέσεως καὶ ἱατρικῆς ἐμπειρίας. Ὁ Κοραῆς σκιαγραφεῖ αὐτόθι δι' ἀριστουργοῦ χειρὸς τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὴν ἐντολὴν τοῦ ἱατροῦ. Ἀποβλέπων τις, λέγει προοιμιαζόμενος, εἰς τὰς ἀπειροπληθεῖς γνώσεις, ἃς προϋποτίθῃσιν ἡ τῆς ἱατρικῆς ἀσκήσις, καὶ εἰς τὰ μυρία καθήκοντα, ὅσα δέον νὰ ἐπιτελῇ ὁ ἱατρός, θὰ καταλήξῃ εἰς τὸ ἔλλογον τόδε συμπέρασμα· ἂν οὐ καὶ τῶν ἱατρῶν ὁ σοφώτατος κινδυνεύει οὐχὶ σπανίως νὰ πλανηθῇ, πόσω εὐχερέστερον καὶ συχνότερον κινδυνεύει νὰ σφαλῇ ἰδιώτης ἀνὴρ, ὅστις διὰ μόνης τῆς βοήθειας εὐαρίθμων καὶ λίαν ἀνεπιτηδείως συνηρμολογημένων συνταγῶν, ἀξιῶ μὲν νὰ θεραπεύῃ αὐτὸς ἑαυτὸν, ἀποθρασύνεται δὲ τοσοῦτον, ὥστε ἀξιοῖ νὰ ἱατρεύῃ καὶ ἄλλους. Ἐτέρω πρόληψις οὐχ ἦττον βλαβερά καὶ δεινὴ ὁμολογεῖται ἐκείνη, καθ' ἣν ἀξιούσι τινες νὰ κρίνωσι περὶ τέχνης, πάντως ἀγνώστου πρὸς αὐτοὺς, νὰ ρυθμίζωνται δὲ, κατὰ τὴν ἐκλογὴν ἱατροῦ,

πρὸς τὸ κύρος τοῦ δεινὸς ἢ δεινὸς μᾶλλον ἢ πρὸς τὸν ὀρθὸν λογισμόν. Ἀγανάκτησιν ἅμα καὶ οἶκτον ἐμποιεῖ τοῖς θεωμένοις, ἔνθεν μὲν ἀγύρτης ἀσκῶν τὴν ἀνθρωποκτόνον αὐτοῦ τέχνην ὑπὸ τὴν σκέπην σφετερισθείσης εὐφημίας καὶ ὑπολήψεως, ἔνθεν δὲ εὐπαιδευτος μὲν, μετρίσφρων δὲ ἱατρός, ἀποδοκιμαζόμενος καὶ ἀπωθούμενος ὑπ' ἀνθρώπων, οἵτινες πᾶν ἄλλο φαίνονται ὄντες ἢ κριταὶ αὐτοῦ ἀρμόδιοι. Ὁφελίμου λοιπὸν ἔργου ἐπιλαμβάνεται ὁ πειρώμενος νὰ διαφωτίσῃ τοὺς ἀπολύτως θέλοντας νὰ κρίνωσι περὶ τέχνης, πρὸς ἣν ἀπείρως καὶ ἀλλοτριῶς ἔχουσι, παρέχων αὐτοῖς πόρους, δι' ὧν νὰ ἐξαγγέλλωσι κρίσιν ἥττον αὐθαίρετον καὶ ἥττον αὐθαδῆ. Ὁ ὑψηλὸς τοῦ Ἱπποκράτους ἀφορισμὸς, «ὁ βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρὴ» περιλαμβάνει, κατὰ τὸν Κοραῆν, ἅπαντα τοῦ ἱατροῦ τὰ καθήκοντα, ὑποδεικνύει δὲ καὶ εἰς τοὺς μὴ ἐξ ἐπαγγέλματος ἱατροὺς ἀσφαλῆ μέθοδον, ἥτις, ὀρθῶς ἐφαρμοζομένη, διαφωτίζει αὐτοὺς εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀνδρός, εἰς ὃν κατ' ἀνάγκην ἐπιτρέπουσι τὴν ἰδίαν ὑπαρξιν καὶ ὑγίαν. Ἀνθρώπος, ὀλίγον ἢ ἑλλειπῶς μελετήσας τὴν τέχνην, εἰς ἣν χαλεπῶς καὶ μόλις ἐπαρκεῖ σύμπας ὁ ἡμέτερος βίος, ἀναγκαιῶς ἀποβαίνει ἱατρός ἀδόκιμος καὶ οὐδενὸς ἄξιος. Ἀνθρώπος, φύσει ἄμοιρῶν διανοίας εὐρυτέρως ὅπως συναρπάσῃ ἐφ' ἅπαξ καὶ ἐν ἀκαρεῖ πάσας τὰς εἰδικόν τι νόσημα ἀπαρτιζούσας περιστάσεις, ἵνα ἀντιβῇ ταύτας πρὸς τε ἀλλήλας καὶ πρὸς παραπλησίαις ἄλλας κτηθείσας ἐκ πείρας προγεγεστέρας, οὕτω δὲ ἐξενέγκῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου νοσήματος κρίσιν ἀπταιστον, ἀναγκαιῶς ἀποβαίνει ἀδόκιμος καὶ οὐδενὸς ἄξιος. Ἀνθρώπος, διαχθεὶς μὲν ἅπαντας τοὺς κλάδους καὶ ἀπάσας τὰς ἐπικούρους τῇ ἱατρικῇ ἐπιστήμῃ, προαιρούμενος δὲ καὶ πολὺ μᾶλλον ἐπιπολάζων εἰς κλάδον, μὴ ἀνήκοντα ἀκριβῶς εἰς τὴν πρακτικὴν, ἐνδέχεται νὰ καταστῇ ἔξοχος φυσιοδίφης, εὐδόκιμος ἀνατομικὸς, περιφανὴς χημικὸς κλ. δι' αὐτὸ δὲ τοῦτο θὰ διατελῇ ὧν ἥκιστα διαπρεπὴς ἱατρός. Ἀνθρώπος αἰέποτε περινοσῶν καὶ ἐξετάζων τοιαύτην νοσοῦντων πληθύν, ὥστε ἐπ' ὀλιγίστας χρόνους στιγμὰς δύναται νὰ ἐφιστᾷ ἰδίᾳ τὴν προσοχὴν εἰς ἕκαστον αὐτῶν, ἐνδέχεται νὰ ἀποδειχθῇ ἱατρός βαθυπλουτος, ἀλλ' οὐδαμῶς οὐδέποτε οὔτε θὰ αὐξήσῃ οὔτε θὰ πληθύνῃ τὰς ἐκτετοῦ γνώσεις τὰς πρακτικὰς. Αἱ ἐπ' σκέπτουσαι νόσοι ἔχουσι πολλὰκις φυσιογνωμίαν τοσοῦτον ἀμφίβολον, ὥστε τῶν ἀδυνάτων ἀδύνατον νὰ διαγνωσθῶσιν ἀπαιστως χωρὶς ἀκριβολόγου παρατηρήσεως, χωρὶς λεπτομερῶν πρὸς τε τὸν κάμνοντα καὶ τοὺς βοηθοὺς αὐτοῦ ἐπερωτήσεων καὶ χωρὶς συγῶν ἐπισκέψεων κατὰ διαφόρους ὥρας μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας, Ἀνθρώπος,

ὀλίγα μὲν παρατηρῶν καὶ ὀλίγα ἐξετάζων, πολλὰ δὲ ἐνεργῶν καὶ ἀσμενίζων νὰ προστάσῃ φάρμακα μᾶλλον ἢ νὰ συνιστᾷ τοὺς περὶ διαίτης κανόνας, ἐλέγχεται ὡν φαῦλος καὶ ἀπόβλητος. Ἡ φύσις αὐτῇ, ἀείποτε καὶ ὑπὲρ πάντα ἄλλον φροντίζουσα νὰ διατηρῇ ἀλώβητον τὴν ὑγίαν τοῦ σώματος, οὐδαμῶς οὐδέποτε καταλείπει τοῦτο, καὶ ὁπότεν κατατρώχεται ὑφ' οἰοῦδήποτε νοσήματος. Ἐνεργεῖ μὲν ἀδιαλείπτως, αἱ δὲ ἐνέργειαι αὐτῆς εἰς οὐδὲν ἄλλο τείνουσιν ἢ εἰς τὸ ἐπαναγαγεῖν τὸ σῶμα πρὸς τὴν ἀπώλεσεν ἰσορροπίαν, ἥτις εἶναι ὁ τῆς ὑγείας πρῶτιστος ὅρος καὶ δὴ καὶ ἡ ὑγεία αὐτῇ. Ἐχει βεβαίως καὶ ἡ φύσις τὰς ἐαυτῆς πλάνας ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ οὐχ ἥττον ἢ ἐν τῷ κόσμῳ τῷ ἡθικῷ· ἀκριβῶς δὲ εἰπεῖν αἱ πλάναι αὗται συναπαρτίζουσι τὸ τῆς ἱατρικῆς ὑποκείμενον, τεκμηριῶσαι κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ τὴν ἀπαραιτήτον αὐτῆς χρεῖαν. Πολλὰ ὅμως καὶ μεγὰλα ἀμαρτάνουσιν οἱ τὴν φύσιν διὰ παντοσεῖδων καταβαρύνοντες φαρμάκων ὅπως δῆθεν βυθμίζουσι τὰς κινήσεις καὶ προσέλθουσιν ἐπικουροὶ εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτῆς ἢ ἐπαναγάγωσι ταύτας πρὸς τὸν ἀληθῆ σκοπόν, ὁπότεν φαίνωνται ἀποπλανώμεναι. Ὁ ἱατρὸς βοηθεῖ τῇ φύσει ἐν τῇ μυστηριώδει αὐτῆς ἐργασίᾳ ἐπιτηρῶν καὶ προσδοκίων μᾶλλον ἢ ἐνεργῶν, πολλάκις μὲν διὰ μόνης τῆς διαίτης, οὐδέποτε δὲ διὰ πληθύος συνταγῶν, οὐδαμῶς δὲ οὐδὲν παραγγέλλων μὴ ἀπαιτούμενον ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως διὰ σημείων ἀναμφιλέκτων. Ὅ,τι ἔν παραγγέλλῃ, ἄνευ δηλώσεως σαφοῦς καὶ ἀναμφισβήτητου, καὶ ποτήριον ὕδατος ἂν ὑποτεθῇ ὄν, παρακωλύει καὶ ἀναχαιτίζει τὰς τῆς φύσεως ἐνεργείας. Τῷ ὄντι, ὑπάρχουσι νοσήματα, ἐν οἷς ποτήριον ὕδατος, χωρὶς ἀνάγκης προσενεχθὲν, ἀποβαίνει πρᾶγμα οὐχὶ ἀδιάφορον· ἄλλα νοσήματα πάλιν ἀπαιτοῦσιν οὐδὲ ἓν ἱατρικόν, διαίταν δὲ μόνον. Ἀνθρώπος, ἀλαζὼν καὶ αὐθάδης, καὶ παρὰ πᾶσαν τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ παιδείαν καὶ μάθησιν, πρέπει καὶ νὰ νομίζεται καὶ νὰ ὀνομάζεται ἱατρὸς φαῦλος. Ἡ ἀλαζονεία, ἡ τοὺς κεκτημένους αὐτὴν παραπεῖθουσα, ὅτι πάντα ἐπίστανται, ἅμα μὲν διακωλύει τὸν προσπορισμὸν νέων γνώσεων, ἅμα δὲ διαφθείρει καὶ τέλεον ἐξαλείφει τὸ ἥπιον καὶ γλυκὺ τοῦ τρόπου, τὸ εὐόμιλον καὶ ἐπίχαρι τοῦ ἥθους, οὗ χρήζει ὁ ἱατρὸς ὁπότεν μέλλῃ ἢ πίστιν καὶ θάρρος νὰ ἐμπνέῃ πρὸς τοὺς νοσοῦντας ἢ νὰ πείθῃ αὐτοὺς μηδὲν τῶν σπουδαίων νὰ ἀποκρύπτωσι, πάντα δὲ νὰ ἐξαγορεύωσι καὶ δὴ καὶ τὰς ἐλαχίστας τῶν παθημάτων λεπτομερείας, ἀφ' ὧν πολλάκις ἐξήρτηται ἡ τῆς θεραπείας ἐπιτυχία.

Ταῦτα γράφει ὁ Κοραῆς περὶ τῶν ἀδοκίμων ἱατρῶν· φέρε δὲ νῦν

ἴδωμεν τίνα ἀποφαίνεται περὶ τῶν ἱατρῶν τῶν ἀγαθῶν. Ὁ συνεισὶς ἱατρὸς, ὁ κατὰ τὸν Ἱπποκράτην φαινόμενος «ὀμιλητικὸς, εὐκρητὸς πρὸς πάντας, καρτερικὸς, πρὸς τὸν καιρὸν εὐθετός, εὐεπὴς χρώμενος, χάριτι διατιθέμενος» ἐν ᾧ ἀποτίθεται πᾶσαν τραχύτητα χαρακτήρος, ὅπως δελεάσῃ τοὺς ἀρρώστους, δεόν νὰ προσέχῃ μὴ περιστῇ εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον καὶ ἀνελευθέρως ἅμα καὶ χαμαιζήλως περιθάλψῃ πᾶσαν τούτων ἰδιογνωμοσύνην καὶ αὐθάδειαν. Ὁ ἀγαθὸς καὶ τῆς ἰδίας ἀξιοπρεπείας κηδόμενος ἱατρὸς ὀφείλει ἀνυπερθέτως νὰ καταλίπῃ ἀσθενῇ, ἀρνούμενον εἴτε ἐξ ἀγροικίας εἴτε δι' ἑλλειψιν πίστεως νὰ ἀκολουθῇ εἰς τὰς συμβουλὰς αὐτοῦ. Πολλοὶ τῶν πλουτούντων καὶ δυναμένων νὰ σπαταλῶσιν ἀργύριον ἄνευ κρίσεως καὶ φειδούς, χαίρουσι μὲν ὑπερβαλλόντως ἐπὶ ταῖς ἐπισκέψεσι τοῦ ἱατροῦ, ὑπολαμβάνουσι δὲ τοῦτον τερπνὸν συνόμιλον καὶ φιλοπράγμονα ἀγορητὴν, ἐνίοτε δὲ καὶ γελωτοποιὸν καὶ βωμολόχον μᾶλλον ἢ ὑγείας καὶ εὐεξίας παραίτιον. Ὁ πρακτικὸς ἱατρὸς, ὁ ἀντὶ τοῦ μελετᾷ τὰ ἐπιστημονικὰ αὐτοῦ καθήκοντα, κατατρίβων τὸν χρόνον εἰς ἔργα ἀγεννῆ καὶ ἀνελεύθερα, ὁ τοιοῦτον οἶκτρον πρόσωπον διαδραματίζων ἐν τοῖς μεγάροις τῶν πολυτελέων ἀνθρώπων, ὁ ἀπὸ τῆς σεμνότητος τοῦ ἑαυτοῦ ἐπαγγέλματος καταβαίνων εἰς τὸ ἀνδραποδῶδες τῶν κολάκων ἐπιτηδεύμα, ἐνδέχεται νὰ ᾔῃ μίτρος τις ὑποκριτῆς καὶ μῖμος, ἀλλ' οὐδέποτε θὰ ἐγγράψῃ ἑαυτὸν ἐπαξίως εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἱατρῶν. Ὅπως τις καὶ λαμπρῶς φανῇ καὶ ἐπαξίως κληθῇ ἱατρὸς ἀγαθὸς δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀσκήσῃ τὴν τέχνην μετὰ τινος ἀξιοπρεπείας ἢ νὰ ᾔῃ ἐγκρατὴς ἀπάντων τῶν κλάδων τῆς ἱατρικῆς· ὀφείλει περὶ πλεον νὰ χρῆται καλοκἀγαθία, νὰ ἀσκήσῃ ἀρετὴν, νὰ ἐπιτηδεύῃ δὲ καὶ φιλοανθρωπίαν, παρορμῶσιν αὐτὸν ἵνα ἀμελῇ τῶν ἰδίων συμφερόντων καὶ καθιεροῖ ὅλον ἑαυτὸν εἰς τὸ εὐεργετεῖν τὸν πλησίον· ὀφείλει νὰ ἐξομοιωσῇ ἑαυτὸν πρὸς τὴν ἀέναν πηγὴν τῶν ἀγαθῶν, τὴν θεότητα, νὰ μεταρσιωθῇ δὲ, ὡς ἡ θεότης, εἰς τοιοῦτον ὑπερόχον ὕψος, ὥστε νὰ καταφρονῇ μὲν πάντων τῶν ἄλλων ἀνθρωπίνων, νὰ φιλοτιμῆται δὲ ἀδιαλείπτως ὅπως ἐργάζεται ὡς πλεῖστα ἀγαθὰ καὶ μέγιστα. Ἐκ δύο ἱατρῶν, εἰς ἑσὺ πεπαιδευμένων, ὁ ἐν μείζονι μοίρᾳ ἐκείνην τὴν ἀρετὴν κεκτημένος, πλεονα εὐδοκιμεῖ καὶ μείζονα κατορθοῖ. Οὐδέποτε τοῦ καθήκοντος ἐπιλήσμων, μετ' ἀκριβεστέρως μὲν προσοχῆς ἐξετάζει τὸ νόσημα, μετὰ μακροτέρως δὲ ὑπομονῆς ἐρωτᾷ ἵνα μάθῃ τὰ ποικίλα συμπτώματα καὶ τὰς περιστάσεις ἀπάσας· παρὰ τοῦ ἀσθενοῦς, τοῦ ὑπὸ τῆς τύχης καταπονουμένου, οὐδεμίαν ἀπαιτεῖ τῶν ἰδίων κόπων ἀμοιβήν,

ἐπαρκεῖ δὲ μᾶλλον ἐξ ἰδίων εἰς τὰς χρεῖας ἐκεῖνου· ἀποξηραίνει τὴν πηγὴν τῶν δακρύων τοῦ πάσχοντος, συγκαλαίων καὶ αὐτὸς τοῖς δάκρυσιν αὐτοῦ· καὶ πᾶσαν μὲν κινεῖ μηχανὴν ἵνα παρηγορήσῃ καὶ ἐμποιήσῃ αὐτῷ τοιαύτην ἀφορίαν καὶ πίστιν, οἷαι καὶ μόναι πλεονάκις ἀκροῦσιν εἰς ἀπαλλαγὴν τῶν δεινῶν· ἐπισκεπτόμενος δὲ αὐτὸν μετὰ τῆς αὐτῆς σπουδῆς, μεθ' ἧς ἀναβαίνει τὰς κλίμακας τοῦ πλουσίου, ἀγωνίζεται μετ' ἀπαρχμειώτου ζήλου νὰ ἀποκρούσῃ τὸν θάνατον· ἄνευ φιλανθρωπίας οὐδεμίας ὑπὲρ τῆς τέχνης θεία μηχανά, ἄνευ δὲ θείας μηχανίας καὶ ἐμπαιστικῶν ἀσκήσεων, οὐδεμίας οὔτε προκοπῆς οὐδὲ τελειώσεως. Ὁ Κοραῆς ἐλέγχει καὶ ἐτέραν πρόληψιν, καθ' ἣν οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων μεγαλύνουσι τὸν πρακτικὸν ἱατρὸν, τὴν ἀξιαν αὐτοῦ κρίνοντες ἐκ τῶν ἐπιτυχῶν θεραπευτῶν. Αἱ λεγόμεναι ἐπιτυχεῖς θεραπείαι εἶναι πολυάκις παιδιὰ τύχης· διότι πολυάκις ὁ πρακτικὸς, ὁ ἱατρεύσας δὴθεν νόσημά τι, δὲν ἱάτρευσεν αὐτὸ ἀληθῶς ἀλλὰ συνέκρυψε καὶ περιεκάλυψεν αὐτὸ, οὕτω δὲ κατέλιπε λανθάνοντα μυρία αὐτοῦ σπέρματα, ἅτινα θάττον ἢ βράδιον καὶ ἐπὶ τῇ ἐλαχίστῃ ἀφορμῇ ἐμφανίζονται ὑπὸ εἶδος ἄλλων νοσημάτων ὀλεθριωτέρων. Τὰ ὀλέθρια δὲ νοσήματα ταῦτα, φυσικὸν ἐπαχολοσύνημα θεραπείας ἐπιπολαίου καὶ φαύλης, διαγινώσκονται ὑπὸ τοῦ πολλοῦ ὁμίλου ὥσαντι ἦσαν νοσήματα νέα καὶ πρωτοφανῆ. Τοιοῦτω τρόπῳ νόσοι ὀξεῖαι, πυρετοὶ διαλείποντες, μοχθηρῶς καὶ ἀνεπιστημόνως μεθοδεύμενοι, παράγουσι μυρία παθήματα χρόνια, ἀφόρητον καθιστῶντα τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀσυνέτου θύματος τῆς ἀπερισκέπτου ἐμπειρίας καὶ τριβῆς. Ἄν ἅπαντες μὲν οἱ ἱατροὶ ἐκίχοντο τῆς τιμῆς καὶ τοῦ σεμνοῦ ὀνόματος τῆς ἱερᾶς τέχνης, οἱ δὲ ἀστεῖοι τῶν ἀνθρώπων μὴ ἔκρινον αὐτοὺς κούφως, δὲν θὰ ἤκούοντο πλέον αἱ ἀόριστοι καὶ ἐλεειναὶ μομφαί, ἅς καὶ τῶν εὐπαιδεύτων ἐνιοὶ οὐχὶ σπανίως ἀποτείνουσι κατὰ τῆς ἐπιστήμης. Τότε δὴ τῶν μὲν κακῶν ἢ αἰτίαι θὰ ἀνεφέρετο ἐπιεικῶς ἐπὶ τοῖς ἀνεπιτηδεύουσιν τῶν ἱατρῶν· αὐτὴ ὅμως ἡ τέχνη, ἣν ἐπαγγέλλονται, καίπερ ἀτελής ἔτι οὖσα, ὑὰ ἐτιμᾶτο ὥς ἐρειδομένη εἰς κανόνας βεβαίους καὶ ὠφελούσας τὴν κοινωνίαν πολλῶ μᾶλλον ἢ ὅσον ἀποδέχονται οἱ τῶν μυστηρίων αὐτῆς ἀμύνητοι. Ποιητὴς κωμικὸς, ἐπὶ τὴν σκηνὴν ἀναβιβάζων καθαρτήριόν τι φάρμακον, ἐκβιάζει ἐνίοτε τὸ μειδιάμα καὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τῶν ἱατρῶν· ὁ ἀστεῖος ἀνὴρ ὅμως, ὁ ἀρεσκόμενος νὰ ποιῇ καταγέλαστον τέχνην, ἧς οὐδεμίαν κέκτηται γνῶσιν καὶ πείραν, οὐδὲν ἄλλο παρέχει· ἢ τεκμηρία τῆς ἐαυτοῦ ἀμαθίας· χεῖρον δὲ τὸ κακὸν ἀποβαίνει, ἂν ἔτυχε παιδείας καὶ ἀγωγῆς ἐλευθερίου,

διότι τότε ἐλέγχεται οὐ μόνον ἀμαθής, ἀλλὰ καὶ ἀγαθὴς πίστειος ἄμοιρος.

Ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι συγγραφεῖς ἐστηλίτευσαν ἀστόργως τῶν ἱατρῶν τὸ γένος. Γνωστὴ ἤδη ἡ ἀρχαία ῥῆσις «εἰ μὴ ἱατροὶ ἦσαν, οὐδὲν ἂν ἦν τῶν γραμματικῶν μωρότερον»· ἐν τοῖς πονήμασι τοῦ Πλίνιου, τοῦ Montaigne καὶ τοῦ Ρουσσώ περιέχονται πολλαὶ καὶ ποικίλαι κατακρίσεις καὶ διακωμωδήσεις τῆς ἱατρικῆς. Ὁ Κοραῆς ἐξηγεῖται πόθεν ὀρμώμενοι οἱ συγγραφεῖς οὗτοι διέσυραν καὶ κατέσκωψαν τοὺς ὁπαδοὺς τῆς θείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ τέχνης. Ὁ Πλίνιος καὶ ὁ Montaigne εἶναι, λέγει, συγγνωστοὶ ἕνεκα τοῦ τρόπου τοῦλάχιστον, καθ' ὃν ἤσκουν τὴν τέχνην οἱ πλείους τῶν συγχρόνων ἱατρῶν, εἰ καὶ ἄλλως ὤφειλον νὰ διακρίνωσι τέχνην καὶ τεχνίτας καὶ νὰ μὴ ἀναφέρωσιν ἐπὶ ταύτην τὴν ἐκείνων ἀπειρίαν. Ἰδία δὲ ὁ Montaigne, ὑπὸ δεινῆς κατατρυχόμενος νόσου, ἀπεφλεγμαίνεται πῶς καταχέων τὴν τῆς ψυχῆς δυσθεσίαν κατὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἱατρῶν, οἵτινες προσέτασσον φάρμακα ἅλλατ' ἢ τὰ ὑπὸ τῆς νόσου ἀπαιτούμενα. Καὶ τοῦτο δὲ πρὸς τιμὴν τοῦ ἀνδρὸς ὀμολογητέον, ὅτι ὠνείδισε τοὺς ἱατροὺς ὡς μεγαλοφυῆς· πιστεύων δηλαδὴ ὅτι ὑπῆρχεν ἱατρικὴ τέχνη, οὐδαμοῦ δὲ ἀξίους τεχνίτας θεώμενος, εὐλογον καὶ δίκαιον ὑπέλαβε νὰ ἄρῃ τὴν προσωπίδα τῶν ἀντιποσειμένων τοῦ σεμνοῦ ὀνόματος καὶ ἐπαγγελλομένων ὅτι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἦναι ἡ ἱατρικὴ. Ἄλλως ἔχουσι τὰ τοῦ Ρουσσώ. Μεγαλοφυῆς καὶ οὗτος καθάπερ ὁ Montaigne, κεκτημένος δὲ φαντασίαν θερμὴν καὶ πολλῇ τῆς διανοίας ἰσχυροτέραν, πλεονάκις μετέλλθεν εὐεπῇ ἀπαγγελίᾳ ἀντὶ ἑρθεῖ καὶ ψυχροῦ λογισμοῦ. Ἐφ' οἷς δὲ κατὰ τῆς ἱατρικῆς ἐβλασφήμησε, φαίνεται ἔτι μᾶλλον ἀναπολόγητος, διότι ἀκριβῶς ἠκμασεν ἐν οἷς χρόνοις ἡ τέχνη, ἢ ἀπ' αἰῶνων περιπεσοῦσα εἰς τὴν νηπιότητα ἐξ ἧς ἀνεῖλκύσθη ὑπὸ τοῦ Ἱπποκράτους, ἤρξατο πάλιν γινομένη φρόνημος καὶ ἐνηλιξ. Τῷ ὄντι, ἡ ἱατρικὴ ἀγυρτεία ἤρξατο βαθμηθὲν κλονουμένη καὶ ἀποβάλλουσα τὴν πίστιν ἐπὶ τοῦ Ρουσσώ, ὅτε ἐν Γαλλίᾳ, Ἀγγλίᾳ, Γερμανίᾳ, Ἰταλίᾳ καὶ αὐτῇ τῇ Ἰσπανίᾳ πλείστοι ἱατροὶ ἔξοχοί τε καὶ εἰς τοῦ Ἱπποκράτους τὰ παραγγέλματα πιστότατοι, ἐφιλοτιμούντο νὰ περιάψωσιν εἰς τὴν τέχνην τὴν πάλαι λαμπρότητα καὶ εὐκλείαν. Ὁ Ρουσσώ βεβαίως δὲν ἠγνόει τὴν καὶ νῦν ἔτι ἐνεργουμένην αἰσίαν μεταβολὴν· καὶ ταύτης δὲ μὴ ὑπαρχούσης, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀγνοῇ τὴν ἀξίαν τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τοῦ Σύνδεχαμ, ὣν ὁ μὲν ἴδρυσεν, ὁ δὲ ἀνεκαίνισε τὴν ἀληθῆ ἱατρικὴν. Φιλάνθρωπος ὢν, ὤφειλεν ἀσμενέστερον νὰ στρέφῃ τὰς ὕψεις

ἐπὶ τὴν παρήγορον ταύτην εἰκόνα μᾶλλον ἢ νὰ καταπονῇ αὐτὰς διὰ τοῦ εἰδεχθοῦς θεάματος ἀκαθάρτων λειψάνων ἱατρικῆς πείρας καὶ τριβῆς, ἣν πρὸς βλάβην καὶ δυστυχίαν τῆς κοινωνίας ἤσκουν ἄνδρες ἥκιστα εὐπαίδευτοι καὶ ἥκιστα χρηστοθήεις. Τοὺς ἀμαθεῖς καὶ διεφθαρμένους ὤφειλε νὰ κηρύξῃ ἀτίμους καὶ ὁ Ῥουσσώ, ἐπόμενος εἰς τὸ παρὰ-δειγμα τῆς ἀρχαιότητος καὶ εὐχόμενος ἵνα, ἀντὶ τῆς ἀδοξίας, ἥτις οὐδαμῶς τιτρώσκει τοιαῦτα ἀνδράποδα, σφεῖ τις κυβέρνησις ἀντικαταστήσῃ ἄλλην ποινήν, ἱκανωτέραν νὰ ἀναστείλῃ τοὺς παρ' ἐκείνων ὀλέθρους· ἀλλ' οὐδέποτε ὤφειλε νὰ ἀποκλίνῃ εἰς καθολικὴν τινα προγραφὴν καὶ συγγένῃ δεξιούς τεχνίτας καὶ ἀγύρτας· πολλῶ δ' ἤττον ὤφειλε νὰ ἀμφισβητήσῃ περὶ τῆς τέχνης καὶ νὰ ἀπιστήσῃ εἰς τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς. Ὁ περὶ τῆς ἱατρικῆς ἀμφιβόλλων, ἀμφιβάλλει ἂν ἔχει καθαρτικὴν δύναμιν ἢ κολουτέα ἢ ἂν διεγείρει ἔμετον τὸ τάρταρον τὸ σιμμηκόν, ἢ ἂν ἀνακόπτει τοῦ πυρετοῦ τὴν ὀξύτητα ἢ κινίνη. Ἐὰν κατὰ κακὴν μοῖραν εἶναι πάνυ εὐαριθμοὶ οἱ ἐπιστάμενοι νὰ μεταχειρίζωνται ἐπιτηδεύουσιν τοὺς πόρους τῆς τέχνης, τοῦτο ὁμολογεῖται ἐλάττωμα κοινὸν εἰς ἀπάσας τὰς τέχνας. Μήπως ἄρα γε δὲν εὕρισκονται χίλιοι μὲν ἐπιχρωματισταὶ καὶ ῥυπαρογράφοι ἀντὶ ἑνὸς μόνου ζωγράφου, χίλιοι δὲ στιχουργοὶ ἀντὶ ἑνὸς μόνου ποιητοῦ; Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ μέθοδος ἱκανὴ νὰ ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου τὸ κακὸν, αὐξήσῃ δὲ τὴν πληθύν των ὄντως τεχνιτῶν ἐν τε τῇ ἱατρικῇ καὶ ταῖς τέχναις ἀπάσαις. Ὡς βελτιωθῇ καὶ τελειωθῇ ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἐκπαίδευσις· ὡς γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὰς ἀκροάσεις καὶ τὰς ἀσκήσεις μόνοι οἱ ἀληθεῖς ἔχοντες κλησιν, μόνοι οἱ κλητοί, εἰς τὴν ἱατρικὴν· ὡς ἀπαγορευῇται δὲ ἢ εἰς τὸ τέμενος τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἴσοδος πρὸς τοὺς φύσει ἀναξίους νὰ μυῶνται τὰ μυστήρια αὐτῆς. Ἐν τοῖς ἔμπροσθεν παρετηρήθη «ὅτι ἡ ἀδοξία οὐδαμῶς τιτρώσκει τοὺς φαύλους ἱατροὺς»· τὸ νόημα τῶν ῥημάτων τούτων ὁ Κοραῖς ἐρμηνεύει ὥδε. «Μνημονεύων ὁ Ἱπποκράτης ὅσων καὶ οἷων κακῶν γίνονται τῇ κοινωνίᾳ παρὰ τὴν οἱ ἀναίσχυντοι καὶ ἀφρεῖς ἱατροί, διατείνεται ὅτι μόνῃ ἡ ἀδοξία δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀποχωρήσῃ αὐτοὺς τέχνης, ἣν ἀυστολόως καταισχύουσιν, ἀπαιτεῖ δὲ ποινὰς ἔτι βιαιοτέρας. «Ἱατρικὴ (κατὰ τὸν Ἱπποκράτην) τεχνέων μὲν πασῶν ἐστὶν ἐπιφανεστάτη, διὰ δὲ ἀμαθίαν τῶν τε χρεωμένων αὐτῇ καὶ τῶν εἰκῇ τοὺς τοιοῦςδε κρινόντων, πολὺ τι πασῶν ἡδὲ τῶν τεχνέων ἀπολείπεται. Ἡ δὲ τῶνδε ἀμαρτὰς τὰ μαλισταί μοι δοκεῖ εἶναι αἰτίη τοιήνδε· πρόσστιμον γὰρ ἱατρικῆς μούνης ἐν τῇσι πόλεσιν οὐδὲν ὥριστα πλὴν ἀδοξίας· αὕτη δὲ οὐ τιτρώσκει τοὺς ἐξ

αὐτῆς συγκειμένους». Ἡ τελευταία φράσις καὶ κατὰ λέξιν ἔρμη νεομένη «l'infamie ne peut blesser des hommes qui sont composés d'elle» ἔχει τινὰ πρωτότυπον καλλονήν, ὡς φύσει παριστάνουσα τὸ εἶδος σιδηροῦ ἀνδριάντος, ὃν οὐδαμῶς δύναται νὰ βλάψῃ ὄργανον ἐκ τοῦ αὐτοῦ μετάλλου κατεργασμένον. Ὁ καταφρονήσεως ἄξιός ὢν ὀλίγον καὶ οὐδὲν δυσφορεῖ καταφρονούμενος». Ἀλλαχοῦ δὲ ἐν ὑποσημειώσει, (αἰτιολογῶν τὴν μικρὰν τῆς ἱατρικῆς ἐπίδοσιν), παρατηρεῖ ὁ Κοραῆς. «Ὁ Ἱπποκράτης προτρέπει τὸν ἱατρὸν οὐ μόνον νὰ ἐπισκέπτηται πλεονάκεις τοὺς κάμνοντας ἀλλὰ καὶ νὰ καταλείπῃ παρὰ τούτοις νοσοκόμων δίκην ἕνα τινὰ τῶν ἰδίων ὁμιλητῶν ἵνα μὴ ἀγνοῇ τὰ κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ συμβαίνοντα. Ὁ παραβῆλλων τὴν γενναίαν ταύτην φροντίδα τοῦ πατρὸς τῆς ἱατρικῆς πρὸς τὸν καθ' ἡμᾶς ἀνειμένον τρόπον τοῦ ἐπισκέπτεσθαι τοὺς ἀσθενοῦντας, θὰ νοήσῃ ῥαδίως διὰ τίνα λόγον ἡ ἱατρικὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτῆς, ἐπὶ εἴκοσιν ὅλους αἰῶνας, ἔλαβεν ἐπίδοσιν οὕτω μικράν.» Ἀδύνατον, κατὰ τὸν Κοραῆν, νὰ ἀνακινισθῇ ἡ ἱατρικὴ, ἐφ' ὅσον οἱ μετερχόμενοι αὐτὴν ἀρίστανται τῶν ἱπποκρατικῶν παραγγελλμάτων, ἅτινα ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν τῆς τέχνης τὸ εὐαγγέλιον.

Τὰ ἐκ τῆς ἀγγλικῆς ὑπὸ τοῦ Κοραῆ μεταφρασθέντα δύο πονήματα εἶναι ὁ «Ἱατρικὸς Συνέκδημος» ἀνωλύτως ἐκδοθεὶς (ἀναλώμασι τοῦ βιβλιοπώλου Λαβῶ) καὶ ἡ «Ἱστορία τῆς Ἱατρικῆς καὶ τῆς χειρουργίας» ἐκδοθεῖσα τῷ 1798. Κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1796 ἀπέστειλεν ὁ Κοραῆς πρὸς τὸν Ῥοχέτιον τὸ χειρόγραφον τῆς μεταφράσεως τῆς «Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς» ἵνα ἀναθεωρήσῃ αὐτὸ «καὶ διορθώσῃ τὰ ἐνδεχόμενα γραμματικὰ ἀμαρτήματα, οὐδαμῶς ἀναδεχόμενος τὸν κόπον νὰ διαρρυθμίσῃ τὸν λεκτικὸν χαρακτήρα, πλὴν εἰ μὴ εὖρη φράσιν τινὰ ὅζουσιν γερμανισμοῦ, ταρταρισμοῦ ἢ τουρκισμοῦ ou quelque chose de pire encore, εἴπερ Τούρκων εὐρεῖν τι χεῖρον ἐνδέχεται». Ὁ ἄγγλος Black, ὁ συγγράψας τὴν ἱστορίαν, ἦτο ἱατρός οὐχὶ ἁδόκιμος· ἐσπούδασε περὶ τὴν ἱατρικὴν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Λουγδούνου τῶν Βατάβων, ἐτελεύτησε δὲ κατὰ τὸν δεκέμβριον τοῦ 1829· πλὴν τῆς ἱστορίας (μεταφρασθείσης καὶ εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ Scherf) συνέταξεν ὁ Black καὶ ἄλλα πονήματα καὶ διατριβάς. Βαβυλῶς σήμερον ἡ ὑπὸ τοῦ ἄγγλου ἱατροῦ συγγραφεῖσα ἱστορία τῆς ἱατρικῆς οὐδεμίαν ἔχει ἄξιαν, εἶναι δὲ ὅλως πεπαλαιωμένη· οἱ μὲν Γάλλοι εὐμειροῦσι νῦν ἀκριβεστέρων καὶ τελειοτέρων ἱστοριῶν τῆς ἱατρικῆς λ. χ. τῆς τοῦ Daremberg (1870), τοῦ Bouchut (1873), τοῦ Frédault (1870—73) καὶ τοῦ Dignat (1889).

*

οἱ δὲ Γερμανοί, παρευδοκιμήσαντες ἐν τοιαύταις συγγραφαῖς τοὺς Γάλλους, εἰκότως σεμνύνονται ἐπὶ τῷ κλασικῷ πονήματι τοῦ Haeser (1875-1877) καὶ τῷ ἀρίστῳ ἐγχειριδίῳ τοῦ Baas (1876). Ἄλλ' ἡ ὑπὸ τοῦ Κοραῆ εἰς τὴν γαλλικὴν ἐρμηνευθεῖσα «Ἱστορία τῆς Ἱατρικῆς» ἀνεπλήρωσε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους μέγα κενὸν τῆς παρὰ Γάλλοις ἱατρικῆς φιλολογίας. Ἡ Ἱστορία τῆς ἱατρικῆς, παρατηρεῖ ἐν τῷ προλόγῳ ὁ Κοραῆς, πρέπει νὰ ᾔηται πρὸς τὸν πρακτικὸν ὅτι ἡ παγκόσμιος ἱστορία πρὸς τὸν πολιτικόν· διὰ τῶν χρονικῶν τῆς ἱατρικῆς, ὁ πρακτικὸς ἱατρός θὰ γνωρίσῃ καλῶς καὶ θὰ ἐκτιμῇ τὴν ἀξίαν ἐκείνην τῶν ἀνθρώπων, τῶν γνωστῶν ὑπὸ τῷ ὀνόματι charlatans. Πᾶσα ἐπιστήμη ἔχει καὶ τοὺς ἰδίους ἀγύρτας· ἀλλ' ἐν τέχνῃ τοσοῦτον χαλεπῇ καὶ δυσμαθεῖ ὥς ἡ ἱατρικὴ, ἐνθα ῥαδίως δύναται τις νὰ ἐπικαλύψῃ τὴν ἐκταυτοῦ ἀμάθειαν, οἱ ἀγύρται ἦσαν καὶ πολυαριθμότεροι καὶ ἀναιδέστεροι. Οἱ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀγύρται, οὓς ἐπάταξαν ὁ Ἱπποκράτης καὶ ὁ Γαληνός, ἦσαν ὅμοιοι πρὸς τοὺς «τσαρλατάνους» οἵτινες λυμαίνονται ἔτι καὶ νῦν τὴν Εὐρώπην σύμπασαν. Ὁ Κοραῆς προήχθη εἰς τὴν μετάφρασιν διὰ τὴν παρὰ Γάλλοις ἑλλειψιν παρομοίας τινὸς ἱστορίας, ἐξικνουμένης μέχρι τοῦ 1782· προσέθηκε δὲ σημειώσεις ἐρμηνευτικὰς καὶ συμπληρωτικὰς τοῦ κειμένου, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἀναιρετικὰς. «Διατρίβων (λέγει) μακρὰν τῆς οἰκίας μου, ὀλιγίστων δὲ εὐπαρῶν βιβλίων, ἔπραξα ὅτι ἐπέτρεπον αἱ περιστάσεις ὅπως καταστήσω τὸ βιβλίον διδακτικόν»· προέταξε καὶ μέγιστον χρονολογικὸν πῖνακα τῶν συγγραφέων ἱατρικῶν καὶ χειρουργικῶν πονημάτων, μετὰ μεγίστης διστακτικότητος ἐπιμελείας, ἀσυγκρίτῳ δὲ τῷ λόγῳ πληρέστερον καὶ ἀκριβέστερον τοῦ ἐν τῷ ἀγγλικῷ πρωτοτύπῳ ἐπισυνημμένου. Αἱ σημειώσεις τοῦ Κοραῆ εἶναι καὶ πολλαὶ καὶ σπουδαῖαι. Ἐν σελίδι 47 ὁ Hlaek ἱσχυρίζεται ὅτι τὸ λεκτικὸν τοῦ Ἱπποκράτους εἶναι ἥττον εὐρύθμον καὶ γλαφυρόν ἢ τὸ τῶν προακμασάντων ἱατρῶν· εἰς ταῦτα ἐλλόγως ἀντιπαρατηρεῖ ὁ Κοραῆς· «ἀγνοῶ τίνες ἦσαν οἱ πρὸ τοῦ Ἱπποκράτους γεγονότες, ὧν οὐδὲν ἔργον σώζεται ἔτι ὅπως παραβλήθῃ ὁ λεκτικὸς ἐκείνων χαρακτὴρ πρὸς τὸν τοῦ Ἱπποκράτους· τῶν διαδόχων τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρὸς ἐξοχώτατοι ἀπεδείχθησαν ὁ Γαληνός καὶ ὁ Ἀρεταῖος· ἀλλὰ κατὰ τὸ λεκτικὸν οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἀπολείπονται τοσοῦτον τοῦ Ἱπποκράτους ὅσον οἱ τῆς Βυζαντινῆς ὑστεροῦσι τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου». Ἀλλὰ πολλαὶ ἐπιδιορθωτικαὶ καὶ συμπληρωτικαὶ τοῦ Κοραῆ σημειώσεις, μαχαί τε καὶ βραχεῖαι, εὔρηνται ἐν σελ. 53—54, 57, 135, 144, 148, 149, 153,

176—179, 187, 189, 193—197, 201, 204—205, 237, 239, 241, 244—245, 248, 251, 253, 255, 261, 264, 278, 281, 282—283, 284—285, 295, 299, 300—301, 312—313, 314—316, 328—331, 337—339, 347—348, 360, 368—369, 387—393, 395—396, 398—400, 404—405, 410—417. "Ενταῦθα τῶν σημειώσεων τούτων εἶναι ἀληθὲς τῆς βίβλου ἐγκυκλιώπισμα, καὶ μάλιστα ἡ ἐν ταῖς σελίδι 244—245 μακροτάτη περὶ τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος. Τὸ ἔργον τοῦ Κοραῆ ἔτυχε τότε μεγάλων ἐπαίνων· ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τῶν «Συμμίκτων» τοῦ Ῥοχέτιου (1812) ἀπὸ τῆς 117 μέχρι τῆς 136 σελίδος εὐρηται (ἀνατετυπωμένη ἐκ τοῦ Magasin Encyclopédique) κριτικὴ περὶ τῆς μεταφράσεως διατριβῆ, ἐν ᾗ ὁ Κοραῆς ἀνακηρύσσεται ὡς ὁ μόνος ἀνὴρ, ὁ δυνάμενος νὰ καθάρῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ τὰ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἱπποκράτους φερόμενα συγγράμματα. «Ὁ πολυμαθὴς οὗτος Ἕλληγ, ἐκ τῶν κορυφαίων κριτικῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, εἶναι ἀναντιρρόητως ὁ σοφώτατος τῶν Ἑλλήνων». Ὡστε ἡ δξύνουα καὶ ἡ παιδεία τοῦ Κοραῆ ἦσαν ἤδη παρὰ τοῖς λογίοις Γάλλοις ἀνεγνωρισμένα· ἐτι καὶ πρὶν οὗτος παρέλθῃ εἰς τὸ μέσον ὡς αὐτόνομος ἐκδότης καὶ ἐρμηνευτὴς τῶν «Χαρακτήρων» τοῦ Θεοφράστου καὶ τοῦ «περὶ ἀέρων, ὑδάτων τόπων» τοῦ Ἱπποκράτους.

Καὶ ἄλλα ἐν τῷ μεταξὺ φιλολογικῇ σπουδάσματα συνεβοήθησαν ἵνα καταστήσῃσι τὸ ὄνομα τοῦ Κοραῆ γνωριμώτατον ἐν τοῖς λογίοις. Ἐξεδίδετο τότε ἐν Παρίσις ὑπὸ τοῦ περιφανοῦς ἀρχαιολόγου Μιλλίνου τὸ πολυθρύλητον περιοδικὸν πόνημα Magasin Encyclopédique, ἐν ᾧ συνειργάζοντο διωρεάν πάντες οἱ ἐν τῇ κλασικῇ φιλολογίᾳ καὶ ταῖς ἐπιστήμας ἐπίσημοι Γάλλοι. Οἱ ἀπὸ τοῦ 1792 μέχρι τοῦ 1816 ἐκδοθέντες 123 τόμοι τοῦ Magasin Encyclopédique εἶναι ἀθάνατον ὑπόμνημα τῆς τότε φιλολογικῆς κινήσεως, ἥτις, ἐν μέσῳ ἀργαλέων ἐπαναστάσεων καὶ φρικωδῶν πολέμων, ἀκμαίᾳ διασωθεῖσα, ἀπέδειξεν ὅτι δὲν ἀληθεύει πάντοτε τὸ λατινικὸν ῥητὸν *inter arma silent artes*. Εἰς τὸ περιοδικὸν τοῦτο κατεχώρισεν ὁ Κοραῆς τῷ 1796 ἐπιστολιμαίαν πρὸς τὸν Ῥοχέτιον διατριβήν, πραγματευομένην χωρίον τι τοῦ Δεινάρχου. Ὁ ἐν Κορίνθῳ γεννηθεὶς καὶ Ἀθήνῃσι μετακλήσας Δειναρχος ἦτο ὁ ἔσχατος καὶ ἀσημώτατος τῶν ἐν τῷ ἀλεξανδρινῷ κανόνι ἀναγεγραμμένων ἀττικῶν ῥητόρων, σώζονται δὲ τρεῖς αὐτοῦ λόγοι, ἀναγόμενοι εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῶν Ἀρπαλείων χρημάτων. Διὰ τὸ τραχὺ καὶ σκληρὸν τοῦ λόγου καὶ τὸ ἐλλιπὲς τῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ ῥητορικοῦ τόνου, προσηγορεύθη ὁ

Δείναρχος οὐχὶ ἀχαρίτως κρίθινος Δημοσθένους· ἦτο δὲ ὁπαδὸς τῆς μακεδονικῆς μερίδος καὶ ἐπ' οὐδεμιᾷ διέπρεψεν ἀρετῇ. Ὁ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Δειναρχοῦ φερόμενος λόγος κατὰ Δημοσθένους ἡθετήθη τὸ πάλαι μὲν ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Μάγνητος, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς δὲ χρόνοις ὑπὸ Βεστερμάννου, Σχαιφέρου (ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς βιογραφίας τοῦ Δημοσθένους) καὶ ἄλλων· ἐν γένει ἕμως οἱ πλείστοι τῶν κριτικῶν ἀμφιβάλουσιν ἂν εἶναι ὑποβολιμαῖος. Ὁ Κοραῆς, μένεα πνέων κατὰ τοῦ Παύλου, δι' ὅσα οὗτος ἐσεμνολόγησε κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἔλαβεν εὐπρόσδεκτον ἀφορμὴν εἰς σύνταξιν τῆς προμνημονευθείσης ἐπιστολῆς, λόγῳ μὲν ἵνα ἐρμηνεύσῃ χωρίον τι τοῦ Δειναρχοῦ, ἔργῳ δὲ ἵνα κολαφίσῃ τὸν θρασὺν Παύλου, ἐλέγχων τὴν περὶ τὰ ἑλληνικὰ ἀμάθειαν τοῦ αὐτεπαγγέλτου τούτου φιλολόγου. Ἐν τῇ ἐπιστολιμαίᾳ διατριβῇ (ἐξελληνισθείση πρὸ 25 ἐνιαυτῶν ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Κ. Βαλέττα) πραγματεύεται ὁ Κοραῆς τὸ χωρίον ἐκεῖνο, ἔνθα ὁ Δείναρχος μνημονεύει τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς, ἥτις «φυλάσσει τὰς ἀπορρήτους διαθήκας, ἐν αἷς τὰ τῆς πόλεως σωτήρια κεῖται». Ζητεῖται τί εἶναι ἡ ἀπόρρητος αὕτη τῶν Ἀθηναίων διαθήκη; Ὁ Κοραῆς παρatreχεί τὴν εἰκασίαν τοῦ Οὐολφίου, γράφοντος «θήκας» ἀντὶ τοῦ «διαθήκας» ἔννοούντος δὲ διὰ τοῦ «θήκας» τὰ κίνιστρα, ἅτινα ἔφερον αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν ἑλευσινίων μυστηρίων. Ὁ περίπυστος κριτικὸς καὶ ἱατρὸς Ρεῖσκιος, ὁ ἐν δωδεκατόμοις ἐκδοὺς τῷ 1770—1775 καὶ ἐρμηνεύσας τοὺς ἀττικοὺς ῥήτορας, εἰκάζει ὅτι διὰ τῆς λέξεως «δικθήκη» ὁ Δείναρχος ἔννοεῖ ἴσως τὴν συλλογὴν τῶν χρησμῶν τοῦ Βάκιδος καὶ Ἀμφιλύτου ἢ ἄλλου τινὸς ἀρχαίου μάντεως. Παραθέμενος τὰς διαφόρους ταύτας εἰκασίας, ὁ Κοραῆς ἐπιπίπτει σφοδρὸς κατὰ τοῦ Παύλου, ὃν ἐλέγχει ὡς παρανοήσαντα τὸν Δείναρχον δι' ἄγνοιαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀναρρίψαντα δὲ ἀκρίτως ἀστηρίκτους βλῶς εἰκασίας. «Κατ' ἐμὲ (ἐπιλέγει ὁ Κοραῆς) τὸ προκείμενον ζήτημα θὰ ἐλύετο μετὰ πιθανότητος ἂν τις ἡδύνατο νὰ ἀνακαλύψῃ πού τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ἀποθνήσκων διεπίστευσε τὴν τελευταίαν αὐτοῦ θέλησιν εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, δηλώσας ὅτι ἡ σωτηρία αὐτῆς ἐξήρτηται ἐκ τῆς ἀκριβοῦς τῆς διαθήκης ἐκτελέσεως». Ὑποσυνάπτων στίχους ἐκ τῆς τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους «Οἰδίποδος ἐπὶ Κολωνῷ» ὑπονοεῖ ὅτι ὁ Οἰδίπους ἀπεκάλυψε πρὸς τὸν Θησεῖα «πρᾶξιν ἀπόρρητον» καὶ ὅτι ὁ Θησεὺς ἐνεπιστεύθη τὸ «μυστικόν» πρὸς τὸν Κόδρον, οὗτος δὲ, πρὶν ἐκτεθῆ εἰς ἐκούσιον θάνατον, διήγγειλε τὴν ἀπόρρητον ταύτην προφορικὴν παράδοσιν ἢ «διαθήκην» τοῦ Οἰδίποδος εἰς τὸ

συνέδριον τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὅπερ, συγκείμενον ἐκ τῶν χρηστοτάτων πολιτῶν, ἦτο τὸ ὑπέρτατον καὶ σεμνότατον τῶν δικαστηρίων. «Πρὸς ταῦτα δυνατόν νὰ ἀντεῖπῃ τις ὅτι ὅλη ἡ περὶ Οἰδίποδος διήγησις εἶναι μῦθος, ὃν ἐπετῆδευσεν ὁ Σοφοκλῆς, χαριζόμενος πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες ἀπλήρως συνέλεγον καὶ περιεῖπον ἕτι διέθρυπτε τὴν ἑαυτῶν ματαιοφροσύνην, καὶ ὡς ἱερὸν τόπον ἐλάτρευον τὸν Κολωνόν, ἐνθεν εἴλκε, κατ' αὐτοὺς, τὴν ἀρχήν, ὁ προμνημονευθεὶς μῦθος. Χωρὶς ἀμφιβολίας ἡ μυθικὴ αὕτη παράδοσις εἶναι τοσούτῳ μάλλον ἀβέβαιος, ὅσῳ ὑπάρχουσιν οἱ ἀντιλέγοντες ὅτι ὁ Οἰδίπους ἐτελεύτησεν ἐν Θηβαίαις, καὶ ἐπομένως ἡ διαθήκη αὐτοῦ δὲν εἶναι μάλλον ἀξιόπιστος τοῦ Κορανίου. Ἀλλ' οὐδ' αὖτε πρόκειται ἐνθάδε περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ γεγονότος· ἀρκεῖ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἀσμένως καὶ προθύμως ἐπίστευον τοιαῦτα καὶ ἄλλα παραπλήσια μυθεύματα. Ἀλλ' ὅμως ἐπαναλαμβάνω ὅτι τὰ εἰρημένα μοι εἶναι ἀπλὴ εἰκασία, ἣν ὑπαβάλλω εἰς τὴν κρίσιν τῶν περὶ τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν ἀσχολουμένων. Ὅ,τι δὲ θεωρῶ οὐχὶ εἰκασίαν ἀλλὰ καθαρὰν ἀλήθειαν, εἶναι τόδε· ὁ μὲν Δεινάρχος μνημονεύει διαθῆκην ἀπόρρητον, φυλαττομένην ἐν τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ, ὁ δὲ Σοφοκλῆς ἀναφέρει ὁμοίως πρᾶξιν ἀπόρρητον, γενομένην ὑπὸ τοῦ Οἰδίποδος καὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἔχουσιν πάντας τῆς διαθήκης τοὺς χαρακτῆρας.» Τοιαύτη εἶναι κατ' οὐσίαν τοῦ Κοραῆ ἡ γνώμη, εἰς ἣν δυνατόν νὰ ῥηθῇ τὸ ἰταλικὸν ἀπόφθεγμα *se non è vera è ben trovata*, οὗ καὶ αὐτὸς ὁ Κοραῆς ποιεῖται μνεῖν ἐπιστέλλων τὴν διατριβὴν πρὸς τὸν Κεῦνον. Ἔνιοι τῶν κριτικῶν οὐδαμῶς ὠκνησαν νὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι τοῦ Κοραῆ ἡ εἰκασία ἦτο καὶ εὐφρεστάτη καὶ πιθανωτάτη. «Ὁ Κ. Κοραῆς (ἔγραφεν ὁ Boissonade) ἐρμηνεύει εὐστόχως καὶ εὐλογοφανῶς τίνα ἔχει ἔννοιαν ἡ λεγομένη «ἀπόρρητος διαθήκη» ἣν οἱ πλεῖστοι τῶν κριτικῶν μάτην ἐπειράθησαν νὰ διασαφήσωσιν». Ἀπ' ἐναντίας, ὁ δῖος Λαρχέρος, ὁ γαλλιστὶ μεταφράσας καὶ ἐρμηνεύσας τὰς ἱστορίας τοῦ Ἡρόδοτου, καίπερ φίλος ὢν τοῦ Κοραῆ, ἔγραψε μακρὰν ἀνασκευὴν ἐν τῷ τετάρτῳ τῆς μεταφράσεώς του τόμῳ (σελ. 339—341) κατὰκρίνων τὸν ἑλληνικὸν φιλόλογον ὅτι ἐτόλμησε νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς μυστήρια ἀνεξερεύνητα· ἀλλ' ὁ Λαρχέρος οὐδεμίαν δηλοῖ ἰδίαν γνώμην, φαίνεται δὲ ἐγκολπούμενος τὴν εἰκασίαν τοῦ Ρεῖσκιου, καθ' ἣν αἱ ὑπὸ τοῦ Δεινάρχου ἀναφερόμεναι ἀπὸρρητοι διαθήκαι ἦσαν τοῦ Ἀμφιλύτου ἢ τοῦ Βαυκιδος ἢ ἄλλου τινὸς μάντεως οἱ χρησμοί. Ἐκ τῶν νεωτέρων ἐκδοτῶν τοῦ Δεινάρχου οὐδεὶς ἐνέκρινε τὴν ἐξήγησιν τοῦ Κοραῆ. Ὁ Maetzner, ὁ ἐν

Βερολίῳ τῷ 1842 ἐκδοὺς τοῦ Δεινάρχου τοῦ λόγους μετὰ κριτικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων, προκίρεται τὴν γραφὴν «ἀπορρήτους ἀποθήκας» κατὰ τὸν ἐν Ὁξωνίᾳ κώδικα, νομίζει δὲ ὅτι τὸ «διαθήκας» εἶναι ἐφθαρμένον. Ὁ νεώτατος ἐκδότης Βλάς (1888) γράφει «ἀπορρήτους θήκας» κατὰ τὴν παραινέσιν τοῦ Οὐολφίου. Ἄλλος κριτικὸς ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀρχαιολόγος, ὁ Πλάτνερ, ἀποφαίνεται ὅτι αἱ ἀπορρήτοι διαθήκαι ἦσαν ἱερός τις κώδιξ, οὐδὲν ἔχων κοινὸν πρὸς τὴν μυθολογούμενην τοῦ Οἰδίποδος διαθήκην. Ἐν μέσῳ τῆς πολυδοξίας ταύτης, ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀνεύρετος, ἄλλως τε καὶ διότι πρόκειται περὶ μυθολογικοῦ ζητήματος, ὅπερ δύναται πᾶς ἕκαστος νὰ ἐρμηνεύσῃ κατὰ τὸ δοκοῦν. «Ὁ Θεὸς μόνος γινώσκει (ἔγραφε τῷ 1829 ὁ μέγας φιλόλογος Λοβέκκιος) ἂν αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου φυλαττόμεναι διαθήκαι ἦσαν τοῦ Οἰδίποδος ἢ τοῦ Θησέως ἢ ἐτέρου τινός.» Ὁ Κοραῆς βεβαίως κατέλιπεν ἄκριτον τὸ ζήτημα, ἀλλ' ὅμως ἔτυχεν τοῦ κυρίου σκοποῦ, ποιήσας καταγέλαστον τὴν ἀκρισίαν τοῦ ψευδοσφόρου συγγραφέως τῶν «Φιλοσοφικῶν Ζητήσεων» καὶ πικροῦ τῶν Ἑλλήνων κατηγόρου.

Ἐκ τοῦ γὰρ σφυλακίου τῶν εἰς διαφόρους Ἑλλήνας συγγραφεῖς σημειώσεων, ἃς διενόηθη πρότερον ὁ Κοραῆς νὰ δημοσιεύσῃ, ἐν εἵδει «Κριτικῶν Συμμίκτων» θαψιλῇ ἐχορήγησεν ὅσιν πρὸς διαφόρους ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ φιλολόγους. Αἱ σημειώσεις αὗται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αὐτοσχέδιοι οὔσαι, συνετάχθησαν χωρὶς βοηθημάτων, διότι ὁ Κοραῆς, σπανίζων τῶν ἀναγκαιῶν ἐκδόσεων, δὲν ἠδύνατο νὰ διαπιστώσῃ μήπως ἐν τῇ θεῖνι καὶ θεῖνι εἰκασίᾳ καὶ ἐρμηνείᾳ χωρίου τινὸς προέδρακμον αὐτοῦ ἄλλοι κριτικοί. Μνημονευτέον ἐν πρώτοις τὰς εἰς τὸν Θουκυδίδην σημειώσεις τοῦ Κοραῆ, αἵτινες ὑπάρχουσιν ἀποτεταμειυμέναι ἐν τῇ ὑπὸ Lenesque τετρατόμῳ μεταφράσει. Ὁ ἔγκριτος οὗτος γάλλος, ὃν ὁ Κοραῆς καλεῖ Ἐπίσκοπον, ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον ἐρμηνεύων τὸ ὄνομά του, εἶχε πορευθῇ τῷ 1773 εἰς Ῥωσίαν, τῇ προσκλήσει τῆς μεγάλης Αἰκατερίνης καὶ συστάσει τοῦ «ἐγκυκλοπαιδιστοῦ» Αἰδερότου, ἵνα διδάξῃ τὰ κλασικὰ γράμματα ἐν τῇ σχολῇ τῶν εὐπατρίδων δοκίμων· ὑποστρέψας τῷ 1780 εἰς Γαλλίαν κατεστάθη καθηγητὴς ἐν τῷ «Κολλεγίῳ» τῆς Γαλλίας, εἶτα δὲ ἀνηγορεύθη ἐταῖρος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιγραφῶν. Συνέγραψεν ἱστορίαν τῆς Ῥωσίας, τῆς Γαλλίας, τῆς παλαιᾶς δημοκρατίας τῶν Ῥωμαίων, παντοίας διατριβάς περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἐκ τῶν ἀρίστων δὲ ἔργων αὐτοῦ εἶναι καὶ ἡ εἰς τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν τῶν ἱστοριῶν τοῦ Θουκυδίδου. Ὁ καλὸς

κα'αυθός ούτος «'Επίσκοπος» ἡτήσατο καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ Κοραῆ πολ-
 λὰς χειρογράφους σημειώσεις, ἀλλὰ δὲν προσηνέχθη μετὰ τῆς προση-
 κούσης φειδοῦς καὶ ἀνασκοπῆς· διότι κατεχώρισε καὶ τινὰς περιττὰς τοῦ
 Κοραῆ σημειώσεις, καίπερ εἰδὼς ὅτι προγενέστεροι μὲν κριτικοὶ εἶπον ὡς
 ἔγγιστα τὰ αὐτὰ ἅπερ καὶ ὁ Κοραῆς, οὗτος δὲ οὐδεμίαν εἶχεν εἰδήσιν
 τῶν προπαρτηρηθέντων, τοιοῦτω δὲ τρόπῳ παρίστατο ὡς ἀνακαλύψας τὴν
 Ἀμερικὴν μετὰ τὸν Κολόμβον. «'Ολίγον μέλει μοι (ἔγραφεν ὁ Κοραῆς
 πρὸς τὸν Ῥοχέτιον τῷ 1796) ἂν ὁ Ἐπίσκοπος ἔθελκέ με ὑπὸ τὸν μό-
 διον ἢ ἐπὶ τὴν λυχίαν, ὡς λέγει δὲν ἐνθυμούμαι τις τῶν Εὐαγγελι-
 στῶν· λυποῦμαι ὅμως ὅτι μὲ παριστᾷ ὡς ἄνθρωπον qui factum facit.
 Ἐξ ἀκοῆς μόνον ἐγίνωσκον τὰς εἰς τὸν Θουκυδίδην σημειώσεις τοῦ
 Abresch· ὥφειλεν ἐπομένως νὰ παραλίπη ἐκείνας τῶν σημειώσεων μου,
 ὅσαι περιέχουσιν εἰκασίας γενομένας ἤδη ὑπὸ τοῦ Abresch, ἢ τοῦλάχιστον
 νὰ παραστήσῃ αὐτὰς οὕτως ὥστε νὰ γίνη δῆλον ὅτι ἐγὼ οὐδε-
 μίαν εἶχον γνῶσιν τῶν σημειώσεων ἐκείνου.» Ἄλλως δὲ, ὁ Levesque
 ἀποδέχεται τὰς πλείους τῶν διορθώσεων τοῦ Κοραῆ, οὐ προθύμως ἐ-
 κάστοτε ἐξαίρει τὴν κριτικὴν δξουδεύειαν. Ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ (σελ.
 210) ὑποκειμένου λόγου περὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ χωρίου «καὶ παρὰ-
 δειγμα τόδε τοῦ λόγου οὐκ ἐλάχιστόν ἐστι διὰ τὰς μετοικίας τὰ ἄλλα
 μὴ ὁμοίως αὐξήθηναί» ὁ Levesque, προτάξας τὴν διττὴν ἐρμηνείαν τοῦ
 Ἑρρίκου Στεφάνου καὶ ἄλλων, ἐπάγεται. «Ἐπ' ἐμοὶ δικαστῇ οὐδεμία
 ὑπάρχει ὁρθοτέρᾳ ἐρμηνείᾳ ἐκείνης, ἣν ἔδωκέ μοι ὁ ἐκ Σμύρνης σοφὸς
 Κοραῆς, ἐντριβέστατος περὶ τὴν γλῶσσαν τῶν προπατόρων αὐτοῦ καὶ
 ὅσον οὕτω θαυμασθησόμενος ὑπὸ τῶν ἐν Εὐρώπῃ λογίων, ἅμα δηλ.
 ἐκδοῦς τὰς ἰδίᾳς παρατηρήσεις εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἱπποκράτους. Πλε-
 ονᾶκις προσέδραμον πρὸς τὸν Κοραῆν καὶ ἤτησα συμβουλίην καὶ διδα-
 σκαλίαν ἐπὶ τῶν δυσχερεστάτων χωρίων τοῦ Θουκυδίδου· μόναι δὲ αἱ
 ἀπαντήσεις αὐτοῦ, ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ μνημονεύω διαρρήδην, εἶναι ἱκα-
 ναι νὰ περιάψωσιν ἄξιαν τινὰ καὶ εἰς τὰς ἐμὰς σημειώσεις.»

Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Θουκυδίδου προήχθη οὐ μικρὸν ἐν τοῖς καθ' ἡ-
 μαῖς χρόνοις ὑπὸ τῶν Γερμανῶν φιλολόγων, καὶ κατ' ἐξοχὴν τοῦ Πόππου,
 τοῦ Κρυγέρου καὶ τοῦ Κλάσεν. Ἄλλ' ἔτι καὶ σήμερον αἱ σημειώσεις
 τοῦ Κοραῆ δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητοι, ὅταν τις μάλιστα ἐνθυμηθῇ ὅτι
 ἐγράψαν ἐκ τοῦ προχείρου καὶ χωρὶς ἐπικουρικῶν βιβλίων. Τὸ προ-
 μνημονευθὲν χωρίον («καὶ παρὰδειγμα τόδε τοῦ λόγου οὐκ ἐλάχιστόν
 ἐστι διὰ τὰς μετοικίας τὰ ἄλλα μὴ ὁμοίως αὐξήθηναί») ἐρμηνεύει ὁ

Κοραῆς, λέγων ὅτι τὸ μὲν «αὐξήθηται» ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἀττικὴν, τὸ δὲ ἀρνητικὸν «μὴ» εἰς τὸ «μετοικίας», ὥσαντι ἔγραφεν ὁ Θουκυδίδης «παράδειγμα τοῦ αὐξήθηται τὴν Ἀττικὴν, διὰ τὸ τοὺς οἰκοῦντας αὐτὴν μὴ ὁμοίως, ὥσπερ οἱ ἄλλοι, μετοικῆσαι εἰς τὰ ἄλλα χωρία τῆς Ἑλλάδος». Ἐν τῷ ἐβδόμῳ κεφαλαίῳ τοῦ αὐτοῦ (πρώτου) βιβλίου («ἔφερον γὰρ ἀλλήλους τε καὶ τῶν ἄλλων ὅσοι ὄντες οὐ θαλάσσιοι καὶ τῶ ὄκρου») ὁ Lenevesque καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ὑπολαμβάνουσι τὸ «ὄντες οὐ θαλάσσιοι» ὑποκαίμενον τοῦ «ἔφερον»· ὁ δὲ Κοραῆς εἰκάζει ὅτι ὑποκαίμενον τοῦ «ἔφερον» εἶναι τὸ «λησται» ὅπερ λανθάνει ἐν τῇ ἡγουμένῃ λέξει «ληστεία», ἐρμηνεύει δὲ ὧδε· «οἱ λησται ἐπολέμουν καὶ πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς πάντας ὅσοι, μὴ ὄντες θαλάσσιοι, κατόικουν ἐν ταῖς ἀκταῖς». Ἐν τῷ 20 κεφαλαίῳ ἀναγινώσκεται. «Τὰ μὲν οὖν παλαιὰ τοιαῦτα εὗρον χαλεπὰ ὄντα παντὶ (ὁ Κρύγερος διορθοῖ «πᾶν τι») ἐξῆς τεκμηρίῳ πιστεῦσαι». Ἐπὶ τοῦ χωρίου τούτου παρατηρεῖ ὁ Κοραῆς ὅτι τὸ «παντὶ ἐξῆς τεκμηρίῳ» δηλοῖ ὅτι, δι' ἑλλειψιν συνεχοῦς καὶ ἀδιαλείπτου παραδόσεως, εἶναι δύσκολον νὰ ἀποδειχθῶσιν ἀναμφισβητήτῳ τῷ τρόπῳ τὰ παλαιὰ γεγονότα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πλούταρχος ἐχρησάτο τῷ ῥήματι «πιστεῦσθαι» κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ «βεβαιεῖσθαι» πιθανόν, κατὰ τὸν Κοραῆν, (ἀγνοοῦντα ὅτι αὐτὸ τοῦτο ὑπόπτευσεν καὶ ὁ Ρεῖσκιος) τὸ «πιστεῦσαι» νὰ σημαίνει «βεβαιῶσαι» ἢ τοι «πιστῶσαι». Ὡστε τῆς ὅλης φράσεως τὸ νόημα θὰ εἶχεν ὧδε πως. «Δύσκολον τὰ παλαιὰ ἐν Ἑλλάδι συμβάντα νὰ πιστωθῶσι καὶ συναφθῶσι πρὸς ἄλληλα, οὕτως ὥστε νὰ νομίζωνται ἀνεπίδεκτα οἰκισθῆναι ἀμφισβητήσεως». «Οἱ Κερκυραῖοι (λέγεται ἐν τῷ 29 κεφαλαίῳ). . . . καὶ τὰς ναῦς ἅμα ἐπλήρου ζεύξαντές τε τὰς παλαιὰς ὥστε πλωίμους εἶναι καὶ τὰς ἄλλας ἐπισκευάσαντες». Ἄν εἶναι ἀληθὲς (λέγει ὁ Κοραῆς) ὅτι τὸ ῥῆμα «ἐπισκευάζω» οὐδὲν ἕτερον σημαίνει ἢ τὸ «ἐπανορθῶ τὸ πεπαλαιωμένον» ὥς γίνεται φανερόν ἐξ ἄλλων συγγραφέων καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θουκυδίδου, ἔπεται τότε ὅτι ἅπαντα τῶν Κερκυραίων τὰ πλοῖα ἦσαν παλαιὰ· τοιοῦτό τι συμπεραίνει καὶ ὁ σχολιαστὴς λέγων «οὐδεμία καινὴ ναὺς ἦν, εἴ γε τὰς μὲν ἔξευξαν, διατελυμένας οὕσας καὶ ζυγώματων προσδεθείσας εἰς συνσχὴν (ζυγώματα δὲ καλοῦνται τὰ ξύλα τὰ ἀπὸ τοῦ τοῖχου τῆς νεῶς πρὸς τὸν ἕτερον διατείνοντα τοῖχον) τὰς δὲ ἐπεσκεύασαν». Ἀλλὰ πῶς συμβιβάζονται ταῦτα πρὸς τὸ 25 καὶ 33 κεφάλαιον, ἐνθα τὸ ναυτικὸν τῶν Κερκυραίων παρίσταται δεύτερον κατὰ τὴν δυνάμιν μετὰ τὸ ναυτικὸν τῶν Ἀθηναίων; Ἐπιτρέπεται ἄρα γε ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἅπαντα

τὰ πλοῖα τοσούτον πολυαριθμοῦ καὶ ἰσχυροῦ ναυτικοῦ ἔχρηζον ἐπισκευῆς ; Τοῦτο θὰ ἦτο ἀκατανόητος ἀντίφασις · « ἕως ἂν φωτισθῶ (ἐπιλέγει ὁ Κοραῆς) ἐγὼ ἀναγινώσκω « ζεύξαντες τε τὰς πολλὰς » ἀντὶ τοῦ « παλαιᾶς » ἐκλαμβάνω δὲ τὸ « ζεύξαντες » ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ « ἐξαρτί-
ζειν πλοῖόν τι » · κατ' ἐμὲ, ὁ Θουκυδίδης ἠθέλησε νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ Κερκυραῖοι ἡσχολοῦντο περὶ τὴν ἐξάρτισιν τοῦ στόλου τῶν, ἐφοδιζόν-
τες τὰ πλεῖστα τῶν πλοίων διὰ τῶν χρειωδῶν, ἐπισκευάζοντες δὲ τὰ ἄλλα τὰ δεόμενα ἐπισκευῆς ». Ὁ Νεόφυτος Δούκας, ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσει τοῦ Θουκυδίδου, οὐδεμίαν ποιούμενος μνείαν τῆς τοῦ Κοραῆ ἐρ-
μηνείας, ἀποδοκιμάζει αὐτὴν σεσιγημένως, λέγων, ὅτι τὸ « ζεύξαντες τε τὰς παλαιὰς ὥστε πλωίμους εἶναι, καὶ τὰς ἄλλας ἀνασκευάσαντες » ἰσο-
δυναμεῖ πρὸς τὸ « τῶν νηῶν τὰς μὲν παλαιὰς ζυγώσαντες, τὰς δ' ἄλ-
λας τὰς μὴ διαρρέουσας ἐπισκευάσαντες, τούτεστι τὰ ἀναγκαῖα πράγ-
ματα αὐταῖς ἐπιθέντες, ἀντανήγουν ». Παρεμνήσθημεν δὲ τοῦ Δούκα διότι ἐντεῦθεν ἔχει τὴν γένεσιν τῶν δύο ἀνθρῶν ἡ ἀμοιβαία ἀλλοτριότης, ἥτις ὕστερον μετέπεσεν εἰς φανεράν ἔχθραν.

Ὁ Κοραῆς ἡρμήνευσεν εὐστόχως καὶ πολλὰ ἄλλα χωρία τῆς συγγραφῆς τοῦ Θουκυδίδου, ὧν ἕνι καὶ ἐν ταῖς νεωτέραις ἐκδόσεσι τοῦ Πόππου, τοῦ Κρυγέρου καὶ τοῦ Κλάσσην, οὐχὶ ἄλλως ἐξηγούνται. Ἐν τῷ 84 κεφαλαίῳ (ἐνθα ὁ λόγος τοῦ βασιλέως Ἀρχιδάμου) ὁ Κρύγερος σημειοῦται ὅτι ἡ λέξις « εὐκοσμον » κατ' ἂν παρατήρησεν ὁ Πόππος, εἶναι συνώνυμος τῇ « σωφροσύνη » · ἀλλ' ἤδη πρὸ τοῦ Πόππου ὁ Κοραῆς τὴν αὐτὴν ἐποίησατο παρατήρησιν. Τὸ χωρίον ἔχει ὥδε · « πολεμικοί τε καὶ εὐβουλοὶ διὰ τὸ εὐκοσμον γινόμεθα, τὸ μὲν ὅτι αἰδῶς σωφροσύνης πλεῖστον μετέχει, αἰσχύνης δὲ εὐψυχία ». Τὸ δυσνόητον τοῦ προκειμένου χωρίου, λέγει ὁ Κοραῆς, πηγάζει ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Θουκυδίδης δὲν ἐπαναλαμβάνει τὰς αὐτὰς λέξεις ἀλλὰ χρήται συνωνύμοις · οὕτω τὸ εὐκοσμον εἶναι ἡ συνώνυμος τῇ σωφροσύνῃ λέξις, ἡ αἰδῶς συνώνυμος τῇ αἰσχύνῃ, ἡ δὲ εὐψυχία ἀναφέρεται εἰς τὸ πολεμικόν. Ἐντεῦθεν ὁρμώ-
μενος ὁ Κοραῆς ὀρίζει τὴν ἔννοιαν τῆς αἰδοῦς ἢ αἰσχύνης, ἣν εἰδικώ-
τερον μετέρχεται ὁ Θουκυδίδης πρὸς διήλωσιν τῆς ἐπὶ ἀνδρείᾳ αἰσχύ-
νης, τῆς παραγούσης τὴν εὐψυχίαν. Ὁ Περικλῆς, παραθερῶν τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὸν πόλεμον, ὑπομινύσκει ὅτι οἱ προπάτορες αὐτῶν ἐμα-
γάλυναν τὴν δημοκρατίαν, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡσχύνοντο νὰ τρέ-
πωνται εἰς φυγὴν, ὅπερ ὁ μὲν λατῖνος ἐρμηνευτὴς κακῶς μετέφρασεν
in rebus gerendis, ὁ δὲ Κοραῆς διορθοῖ πρὸς αὐτῶς quos in ipsis

certaminibus pudebat fugere. Καὶ ὁ Βρασίδας, θέλων νὰ ἐμπνεύσῃ θάρρος εἰς τοὺς μαχητὰς αὐτοῦ, λέγει «νομίσατε εἶναι τοῦ καλῶς πολεμεῖν, τὸ ἐθέλειν καὶ τὸ αἰσχύνεσθαι καὶ τοῖς ἄρχουσι πείθεσθαι». Καὶ ἄλλα-χού διορθοῖ ὁ Κοραῆς τὸν λατῖνον ἐρμηνευτὴν, μεταφράσαντα διὰ τοῦ iracondia τὸ «ὀργή» ὅπερ ἐνταῦθα σημαίνει «ἡθος». Ἐν τῷ ἐβδόμῳ κεφαλαίῳ τοῦ δευτέρου βιβλίου ἀποκατέστησεν ὁ Κοραῆς δι' εὐφυοῦς στίξεως χωρίον τέως κακῶς ἐστιγμένον, πάντες δὲ οἱ νεώτατοι ἐκδότες, ἐν οἷς ὁ Goeller καὶ ὁ Κρύγερος, ἀπεδέξαντο μετ' εὐφημιῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Κοραῆ γενομένην διόστιξιν. Ἐπιλείψει ἡμᾶς ὁ χρόνος θέλοντας νὰ καταχωρίσωμεν ὅσας ποιεῖται ὁ Κοραῆς διορθώσεις χωρίων, κακῶς εἰς τὴν λατινικὴν ἑρμηνευμένων. Ἐν παρόδῳ δὲ πειράξαι ἐνισχυοῦ νὰ ἐπανορθώσῃ χωρία ποιητῶν καὶ συγγραφέων, δυσερμηνευτα, ἐν οἷς καὶ τὸ πολυθρύλητον «ἄτης ἄτερ» (ἐν τῷ τετάρτῳ στίχῳ τῆς «Ἀντιγόνης» τοῦ Σοφοκλέους) ὅπερ γραπτέον, κατ' αὐτὸν, «ἄγης ἄτερ»· τὴν εἰκασίαν δὲ ταύτην ἐνέκριναν ὕστερον ἐκ τῶν ἐκδοτῶν τοῦ Σοφοκλέους, ὁ Erfurt, ὁ Schaefer καὶ ὁ Wunder. Πρὸς ἐρμηνεῖαν τοῦ Θουκυδίδου ὁ Κοραῆς, ὡς σοφὸς ἱατρός, ἐπικαλεῖται ἐνίοτε τὴν βοήθειαν τοῦ Ἱπποκράτους. Τὸ ἐν τῷ 14 κεφαλαίῳ τοῦ ἔκτου βιβλίου ὑπὸ τοῦ Νικίου λεγόμενον «τῆς δὲ πόλεως βουλευσαμένης ἱατρός ἂν γενέσθαι, καὶ τὸ καλῶς ἄρξει τοῦτ' εἶναι, ὅς ἂν τὴν πατρίδα ὠφελήσῃ ὡς πλεῖστα ἢ ἐκὼν εἶναι μηδὲν βλάβη» — παρρηρεῖ ὁ Κοραῆς. «Ἡ ῥῆσις αὕτη εὔρηται καὶ παρὰ τῷ Ἱπποκράτει, ὅστις διάφορος ὢν τῷ κιβδήλῳ ἱατρῶν τῶν μετερχομένων τὸ ἴδιον ἐπάγγελμα ἐπὶ χρηματισμῷ, παραινεῖ διαρρήδη «ἀσκέειν περὶ τὰ νοσήματα δύο, ὠφελείν ἢ μὴ βλάπτειν»». Ὑστερον χωρίον ὅπερ, κατὰ τὸν Κοραῆν, οὔτε ὁ σχολιαστὴς ἐνόησεν ὀρθῶς οὔτε ὁ λατῖνος ἐρμηνευτὴς προσφυῶς μετέφρασεν, εἶναι τὸ ἐν τῷ 17 κεφαλαίῳ τοῦ ἔκτου βιβλίου. «Καὶ νῦν οὔτε ἀνέλπιστοί πω μάλλον Πελοποννήσιοι ἐς ἡμᾶς ἐγένοντο, εἴτε καὶ πάνυ ἔρρωνται, τὸ μὲν ἐς τὴν γῆν ἡμῶν ἐσβάλλειν, ἢ μὴ ἐκπλεύσωμεν, ἱκανοὶ εἰσιν, τῷ δὲ ναυτικῷ οὐκ ἂν δύναντο βλάπτειν». Τοῦτο τὸ χωρίον μεταφράζει γαλλιστὶ ὁ Κοραῆς, dans son mauvais français, ὡς λέγει, αἰτούμενος συγγνώμην παρὰ τοῦ Levesque ἂν, ξένος ὢν, ἐπεχείρησε τὴν εἰς τὸ γαλλικὸν μετάφρασιν· «προέκρινα νὰ ἐρμηνεύσω τοῦτο γαλλιστὶ, διότι μόνον τὸ γαλλικὸν ἰδίωμα δύναται ἀκριβῶς νὰ ἐκφράσῃ κατὰ ῥῆμα τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐρῶνται, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ s'efforcer ou faire des efforts, et s'évertuer». Ἀλλ' ἔστωσαν ταῦτα ἱκανὰ περὶ τῶν εἰς Θουκυδίδην φροντισμάτων τοῦ Κοραῆ

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους συνέταξε τὰς εἰς Ἡρόδοτον καὶ Ἀθή-
ναιον σημειώσεις, αἵτινες ἐτυπώθησαν ὕστερον ἐν τῇ ὑπὸ Λαρχέρου πο-
λυτόμῳ μεταφράσει τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας καὶ τῇ ὑπὸ Schweig-
häuser ἐκδόσει τῶν Δειπνοσοριστῶν τοῦ Ἀθηναίου. Ὁ Κοραῆς ἤσχο-
λήθη μετὰ ζήλου περὶ τὴν ἐρμηνείαν καὶ τὴν ἐν τῇ καθωμικημένῃ
γλώσσῃ παράφρασιν τῶν ἱστοριῶν τοῦ Ἡροδότου· ἐπιλαβόμενος τοῦ ἔργου
τῷ 1802, παρέφρασε τὰ ἔξ πρῶτα βιβλία, ὀλίγον δὲ πρὸ τῆς τελευτῆς
τοῦ (1832) ἀνεθεώρησε καὶ διώρθωσε τὰ παραφρασθέντα. Τῇ 20 ἰουν. 1818
ἔγραφε πρὸς τὸν Ῥώταν. «Σὲ παρακαλῶ νὰ μὴ μοῦ κήμης τὴν ἀδικίαν
νὰ ἐκδώσης μετὰ τὴν ἀποβίωσίν μου, ὅσον εὐρεθῇ μεταφρασμένον. Αὐτὸ,
οἶλε, προβαίνει ἕως τὸ ἕκτον βιβλίον καὶ μέρος τοῦ ἐβδόμου· ἀλλ' εἶναι
ἡ πρώτη, πρωτίστη γραφὴ τῆς μεταφράσεως καὶ χρειάζεται· ὅχι ἀναθε-
ώρησιν ἀλλ' ἀναθεωρήσεις. Διὰ τὸν φόβον τοῦτον ἐβουλεύθη πολὺν χρόνον
νὰ τὴν καύσω· ἔπειτα διὰ τὴν κατάρaton ἐλπίδα, ἐνθυμᾶσαι τὸ «ἐλ-
πίδες βόσκουσι τοὺς κενούς τῶν βροτῶν», διὰ τὴν ἐλπίδα λέγω ταύτην
νὰ εὐκαιρήσω ποτὲ νὰ ἐκδώσω καὶ εἰς τόμον ἕνα τὰ τρία πρῶτα βι-
βλία μὲ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, ἐκράτησα τὰς χεῖράς μου ἀπὸ τὴν φθο-
ρὰν τῆς ἀτελοῦς κατὰ πάντα μεταφράσεως. Ἐξεύρω ἡ μᾶλλον εἶμαι
βέβαιος ὅτι ἡ μεταφράσις ἐμελλε νὰ πωληθῇ μὲ εὐκολίαν· ἀλλ' αὕτη
μάλιστα ἡ εὐκολία ἐκ μέρους τῶν ἀγοραστῶν, πρέπει νὰ κάμῃ τὸν
πωλητὴν προσεκτικώτερον νὰ μὴ τοὺς ἀδικήσῃ, πωλὼν εἰς αὐτοὺς θερ-
μάτινα ἀντὶ μεταξωτῶν. Ὑπεῖδὲ εἶσαι πραγματευτῆς, καὶ πραγματευτῆς
δίκαιος, καταλαμβάνεις τί σὲ λέγω». Ἡ παράφρασις μέχρι τοῦ 181
κεφαλαίου τοῦ τετάρτου βιβλίου ἐτυπώθη ἐν Πάριστι μετὰ τὴν τελευτὴν
τοῦ Κοραῆ, εἶτα διεκόπη, ἀζηλον δὲ πού λαμβάνει· νῦν τὸ χειρόγραφον
τῆς παραφράσεως, ὅπερ ἐσώζετο ἄλλοτε παρὰ τῷ ἀρχιμανδρίτῃ Καλ-
λινίκῳ Κρεατσούλῃ. Ὁ Κοραῆς ἐνεχείρισε τὰς εἰς τὸν Ἡρόδοτον γαλ-
λιστὶ συντεταγμένas σημειώσεις του, πρὸς τὸν Λαρχέρον, ὅστις περιέλα-
βεν αὐτάς εἰς τὴν δευτέραν ἐκδόσιν τῆς ἀξιολόγου μεταφράσεώς του.
Ὁ Λαρχέρος, ἀπέλαυε φήμης εὐφυστάτου κριτικοῦ, ἀλλ' ἤλθεν εἰς ἐρι-
δας πρὸς τὸν Βολταῖρον, ὅφ' οὗ καὶ ὑπέστη θεινὰ πλήγματα. Τὸ ἐκπρεπέστατον
τῶν ἔργων τοῦ Λαρχέρου εἶναι ἡ ἐν ἐννέα τόμοις εἰς τὸ γαλλικὸν με-
τάφρασις καὶ διαφωτίσις τῶν ἱστοριῶν τοῦ Ἡροδότου, εἰς ἣν καὶ ὁ Κο-
ραῆς οὐ σμικρὰν εἰσένηγκε συμβολήν. Αὐτὸς ὁ Λαρχέρος λέγει ἐν τῇ
εἰσαγωγῇ. «Ὁ ἐκ Σμύρνης Κ. Κοραῆς, ἐντριβέστατος περί τε τὴν ἀρ-
χίαν καὶ νεωτέραν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μετέδωκέ μοι ἀσμένως σημειώσεις

τινάς, ὧν τὰς πλείους ἀπεδεξάμην, ἐπηνώρθωσα δὲ καὶ τὴν ἐμὴν μετὰφρασιν πρὸς ἐνίας τούτων. Κατεχώρισα δὲ πάσας ταύτας τὰς παρρηγήσεις διότι δὲν ἔκρινα δίκαιον νὰ στερήσω τοὺς ἀναγνώστας ἐκείνων τῶν σημειώσεων, ὧν δὲν ἐνόμιζα ἀναιχμαίαν τὴν ἀποδοχὴν· περὶ τούτου ἂς κρίνωσιν οἱ ἐπιστήμονες· ἄλλως δὲ ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ ὠφελῇ οὐκ ὀλίγον καὶ ἀπὸ τῶν παρατηρήσεων ἐκείνων τοῦ Κοραῆ, περὶ ὧν διατελῶ πρὸς αὐτὸν διαφωνῶν. Τῶν παρατεθειμένων ὑπὸ τοῦ Λαρχέρου σημειώσεων τοῦ Κοραῆ, ἄλλαι μὲν καταμηνύουσι τὴν κριτικὴν τοῦ ἀνδρὸς εὐθυγνωσίαν πρὸς ἀποκρίστας καὶ ὀρθοτέρην ἐρμηνείαν διαμφισθητουμένων χωρίων, ἄλλαι δὲ ἐφάνησαν εἰς τοὺς σφόδρα συντηρητικούς φιλόλογους ὡς ὑπερπολυ παρακεκινδυνευμέναι καὶ οὐχὶ ἀποχωρῶντως ἡτιολογημέναι. Ἀλλὰ καθόλου εἰπεῖν, οἱ νεώτεροι τοῦ Ἡροδότου ἐξηγηταί, καὶ μάλιστα ὁ Baehr ἐν τε τῇ πρώτῃ καὶ δευτέρᾳ αὐτοῦ ἐκδόσει μνημονεύουσι πολλάκις τοῦ Κοραῆ τὰς διορθώσεις καὶ ἐρμηνείας, ἐξ ὧν πολλάς μὲν ἐφεκτικῶς κρίνουσιν, ἐνίας δὲ ἀνευδοιάτως ἐπιδοκιμάζουσιν. Ἐνιαχοῦ τῶν σημειώσεων τούτων ὁ Κοραῆς παραγματεύεται καὶ περὶ τῆς καθωμικημένης γλώσσης, ἐξηγουμένος πολλάς τοῦ Ἡροδότου λέξεις καὶ φράσεις διὰ τῶν ἐν τῇ χυδαίᾳ ἐλληνικῇ ἀντιστοιχῶν. «Ἡ μεταφορικὴ ἔννοια τοῦ «αἰδέομαι» (λέγει που) ἦτις εὔρηται παρ' Ἡροδότῳ, περιεσώθη καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς δημώδει φωνῇ. Ἡμεῖς οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, καίτοι οὐδαμῶς τῶν ἀρχαίων ἀντάξιοι ὄντες, μεταχειρίζομεθα τὸ «ἐντρέπομαι» ἐν τῇ ἀρχικῇ ἐννοίᾳ τοῦ «αἰδέομαι» ὡς ἐν ταῖς φράσεσιν «ἐντρέπου τὸ γῆρας μου», «δὲν ἐντρέπεσαι;» εἴτα δὲ περιάπτωμεν αὐτῷ τὴν μεταφορικὴν σημασίαν τοῦ «ὀφείλειν πρὸς τινὰ χάριτας», ὡς ἐν ταῖς φράσεσι «δὲν τὸν ἐντρέπομαι τίποτε» καὶ ἐπὶ τὸ κομψότερον ἔτι (διότι κομψολογοῦμεν καὶ ἡμεῖς ὅπως οὖν) «δὲν τὸν ἐντρέπομαι μήτε πολὺ μήτε ὀλίγον» δηλ. οὐδεμίαν ὀφείλω πρὸς αὐτὸν χάριν· «τί τὸν ἐντρέπομαι» δηλ. τίνα ὑποχρέωσιν ὀφείλω πρὸς αὐτόν;» Ἐν τῷ 138 κεφαλαίῳ τῆς πρώτης τῶν ἱστοριῶν ἀντὶ τοῦ «ξεῖνον δὲ πάντα, τὸν λαμβανόμενον ὑπὸ τούτων, πολλοὶ ἐξελαύνουσιν ἐκ τῆς χώρας» ὁ Κοραῆς διορθοῖ «... πάλιν ἐξελαύνουσιν —» ἐπαγόμενος πρὸς ὑποστήριξιν τῆς εἰκασίας του ἕτερον τοῦ Ἡροδότου χωρίον καὶ παρατηρῶν ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ «πάλιν» ἢ «αὐθις» εἶναι τρόπον τινὰ συνήθης ὁσάκις πρόκειται περὶ ξενηλασίας. Ὁ μὲν Λαρχέρος ἀποκαλεῖ ἐνταῦθα τὸν Κοραῆ «ἐπιφανῆ σοφὸν καὶ ἐκ τῶν κρατίστων τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων κριτικῶν», τὴν ἀνωτέρω δὲ διόρθωσιν ἐνέκρινε καὶ ἀπεδέξατο ὁ τότε ὀνομαστός φιλόλογος Σχαιφέρος·

ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ Ἡροδότου περιώνυμοι ἐκδῶται, Schweighäuser καὶ Baehr, δὲν ἐδίστασαν, ὡς εἴπομεν, νὰ ἐπικροτήσωσιν εἰς πολλὰς τῶν εἰσηγήσεων τοῦ Ἑλληνος φιλόλογου. Ἐν Α. 81 ἀναγινώσκεται «ὅς οὐτ' ἐδιδάχθη, οὔτε οἶδε καλὸν οὐδὲν οὐδ' οἰκίῃον»· κατὰ τὸν Οὐαλκεναίρον, τὸ «οὐδὲν οἰκίῃον» ἴσα δύναται καὶ τὸ «οὐδὲν οἶδεν οἰκοθεν»· ἀπ' ἐναντίας, κατὰ τὸν Κοραῆν, τὸ «οἰκίῃον» εἶναι συνώνυμον τῷ «προσθήκοντι», προσλαμβάνει δὲ ἐνίοτε τὴν μεταφορικὴν ἔννοιαν τοῦ πρέποντος. Εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἐρμηνείας ταύτης παρτιθέται ὁ Κοραῆς χωρίον τι ἐκ τοῦ Ἰσοκράτους, ἐν ᾧ τὸ «οἰκίον» εὐρίσκει ἐν τῇ αὐτῇ σημασίᾳ συνημμένον μετὰ τοῦ «καλοῦ» ὡς παρ' Ἡροδότου· καὶ παρὰ τοῖς Γάλλοις ἡ λέξις propre, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ «οἰκίῃον» ἢ «ἴδιον» τῶν Ἑλλήνων, ἔχει ἐνίοτε τὴν προμνημονευθεῖσαν ἔννοιαν τοῦ «ἀρμόζοντος». Ὁ Baehr δέχεται ἀδιστακτικῶς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Κοραῆ, παραπέμπων εἰς τὸ Ἡροδότειον λεξικὸν τοῦ Schweighäuser, ὅπου ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα χωρία, παραπλήσια πρὸς τὸ ὑπὸ Κοραῆ ἐκ τοῦ Ἰσοκράτους παρτεθειμένον. Ἐν Γ. 105, ὁ Κοραῆς ἐρμηνεύει εὐστόχως τὴν ἔννοιαν τοῦ «παρὰλύεσθαι» = χωρίζεσθαι, καὶ οὐχὶ «ἀσθενεῖν ὑπὸ τοῦ κόπου» ὅπως εἰσηγήσατο ὁ περικληρὸς ὀλλανδὸς κριτικὸς Wesseling. Ἐν Δ. 191 ἀντὶ τοῦ «ἀκατάψυστα» ὁ Κοραῆς γράφει ἐξ εἰκασίας «ἀκατάψυστα»· τὴν γραφὴν δὲ ταύτην ἐπιβεβαιοῦσι δύο κώδικες τῆς ἐν Παρισίῳ βιβλιοθήκης, ὧν καὶ αὐτὴ τὴν ὑπαρξὴν ἠγγίζει ἡ Κοραῆς. Ἐνισχυὲς ὁ Λαρχέρος οὐ μόνον ἀπορρίπτει τινὰς τῶν διορθώσεων τοῦ «Σμυρναίου φιλόλογου» ἀλλὰ καὶ ἐπικρίνει αὐτὰς μετ' εἰλικρινοῦς δριμύτητος καὶ παρρησίας. Λόγου χάριν, ἀπορεῖ ὁ σοφὸς Γάλλος πῶς Ἑλλήν τοσοῦτον ἐλλόγιμος καὶ εὐπαιδευτος ὡς ὁ Κοραῆς, ψέγει τὸν Ἡρόδοτον, καὶ κατ' ἐξοχὴν τὸν Θεόφραστον, γράψαντα ὅτι «τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἀέρα κειμένης καὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων ὁμοίως παιδευομένων, συμβέβηκεν οὐ τὴν αὐτὴν τάξιν τῶν τρόπων ἔχειν». Κατὰ τὸν Κοραῆν, οὐδαμῶς εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἅπαντα ἡ Ἑλλάς ἔχει τὴν αὐτὴν τῶν ὠρῶν κρᾶσιν· κατὰ δὲ τὸν Λαρχέρον, τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοφράστου εἰρημένον δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ κυριολεκτικῶς, τοῦτο δὲ μόνον ἠθέλησαν νὰ δεῖξωσιν ἀμφοτέροι, ὅτε Ἡρόδοτος καὶ Θεόφραστος, ὅτι τὰ ἔθιμα καὶ τὸ κλίμα τῶν Ἑλλήνων εἶναι ὅλως ἀντίθετα πρὸς τὸ κλίμα καὶ τὰ ἔθιμα τῶν βαρβάρων. Βεβαίως οὐχὶ ἅπαντα τοῦ Κοραῆ αἱ διορθώσεις ἦσαν ἀνεπίδεκτοι ἀμφισβήτησεως, εἶναι μάλιστα τούτων ἐφάνησαν λίαν παράτολμοι· ἀλλ' ἐντεῦθεν οὐδαμῶς ἀκολουθεῖ ὅτι δὲν ἐξετιμῆθη τότε κατ' ἀξίαν ἡ ἐν

τοῖς φιλολογικοῖς ζητήμασιν αὐθεντία τοῦ Κοραῆ, πρὸς ὃν καὶ γάλλοι καὶ ἄγγλοι καὶ γερμανοὶ φιλόλογοι προσέτρεχον αἰτούμενοι, ὁ μὲν τὴν γνώμην αὐτοῦ ἐπὶ δυσερμηνεύτου χωρίου τοῦ δεινός καὶ δεινός Ἑλληνος ποιητοῦ ἢ πεζογράφου, ὁ δὲ τὴν ἐπίλυσιν ζητήματος ἀναγομένου εἰς τὴν φιλολογικὴν κριτικὴν, ἄλλος μικράν τινα εἰσφορὰν κριτικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων εἰς τὸν δεινὰ συγγραφέα, οὗ διετέλει παρασκευάζων τὴν ἑκδοσιν, καὶ ἄλλος συμβουλήν περὶ τοῦτου ἢ ἐκεῖνου τοῦ θέματος.

Οὐδεὶς τῶν φιλολογοῦντων ἀγνοεῖ τὰς τεραστίους ἐκδόσεις ἑλλήνων συγγραφέων, ἃς, τελευτώσης τῆς ὀκτωκαιδεκάτης καὶ ἀρχομένης τῆς ἑννεακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἐπεχείρησε καὶ διεξήγαγε θαυμασίως ὁ μέγιστος τῶν φιλόλογων τῆς Ἀλσατίας καὶ καθηγητῆς τοῦ ἐν Στρασβούργῳ πανεπιστημίου, Ἰωάννης Schweighäuser (1746—1830). Υἱὸς ἱερέως, ἐδιδάχθη πρῶτον τὰ θεολογικὰ μαθήματα, εἶτα δὲ ἀπὸ τοῦ 1770 ἐδίδαξεν ἐν Στρασβούργῳ τὴν κλασικὴν φιλολογίαν, τὰς ἀνατολικὰς γλώσσας (ἑβραϊκὴν, συριακὴν καὶ ἀραβικὴν) καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐκ τῶν μεγάλων καὶ πολυτίμων τοῦ ἀνδρὸς ἐκδόσεων, αἱ τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Πολυβίου, τοῦ Ἀθηναίου, τοῦ Ἀππιανοῦ καὶ τοῦ Ἐπικτήτου εἶναι περιφανῆ μνημεῖα κριτικῆς τέχνης. Τὰ τοῦ Ἐπικτήτου (ἑλ. τὸ Ἐγχειρίδιον καὶ αἱ Διατριβαὶ μετὰ τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Σιμπλικίου) εἶναι ἔτι καὶ νῦν ἀνυπερβλήτα πρότυπα συνετῆς καὶ ἀκριβοῦς φιλολογικῆς μεθόδου. Ὁ υἱὸς τοῦ Schweighäuser (δόκιμος καὶ οὗτος φιλόλογος, διὰδεξάμενος τῷ 1824 τὸν πατέρα ὡς καθηγητῆς τῶν κλασικῶν γραμμάτων ἐν Στρασβούργῳ) διατρίψας περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐν Παρίσις, πρὸς ἀντιβολὴν τῶν ἀντιγράφων τοῦ Ἀθηναίου, ἐλθὼν δὲ εἰς προσωπικὴν πρὸς τὸν Κοραῆν συνάφειαν, ἤτησας παρ' αὐτοῦ ἐρμηνευτικὰς τινας σημειώσεις ἵνα καταχωρισθῶσιν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς παρασκευαζομένην ἑκδοσιν τῶν Δειπνοσοφιστῶν τοῦ Ἀθηναίου. Ὁ Κοραῆς συνήγαγε προθύμως εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ Ἀλσατοῦ φιλόλογου, μετ' ὀλίγον δὲ ἀπέστειλε πρὸς τὸν Schweighäuser λίαν φιλοφρόνως καὶ ὡς ἐξ ἰδίας προαιρέσεως πλείστας ὅσας κριτικὰς καὶ ἐρμηνευτικὰς σημειώσεις, αἵτινες, καταχωρισθεῖσαι εἰς τὴν ἐκ 14 τόμων γιγάντειον, ἔτι δὲ καὶ νῦν ἀπαράμιλλον ἑκδοσιν τῶν Δειπνοσοφιστῶν τοῦ Ἀθηναίου, εἶναι ἀκένωτος σοφίας θησαυρός. Αὐτὸς ὁ Schweighäuser λαλεῖ περὶ τοῦ Κοραῆ μετὰ θαυμασμοῦ. «Τελευταῖον ἔσχον καὶ πάντως πάντων διαφέρων ἐπ' αὐτῷ εἶναι ἐκεῖνο, δι' οὗ τὴν ἡμετέραν πρόθεσιν

ἡβουλήθη νὰ κοσμήσῃ σοφὸς ἀνὴρ, ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ἐκ Σμύρνης, καὶ τῆς ἱατρικῆς διδάκτωρ ἐμπειρότατος καὶ ἐν τῇ ἀκριβεστέρᾳ μελέτῃ τῶν ἐπιχωρίων αὐτῷ ἑλληνικῶν γραμμάτων τρόσιμος γνησιώτατος τῆς σχολῆς τοῦ Οὐαλκεναιρίου καὶ τοῦ Ῥυγκενίου, αὐτεπαγγέλτως προσενηγὼν καὶ ἀνακοινωσάμενός μοι τὰς εἰς πλεῖστα δυσχερέστερα καὶ ἐφθαρμένα χωρία τοῦ Ἀθηναίου διορθώσεις αὐτοῦ καὶ σημειώσεις, ἐπιστήμους διὰ τὴν βαθύτητα τῆς παιδείας οὐχ ἥττον ἢ διὰ τὴν ὀξύτητα τῆς διανοίας». (Denique eximium ac prorsus singulare decus et praesidium est, quo hoc nostrum institutum ornare voluit vir doctus, Adamantes Coray, Smyrnensis, ut Medicinae doctor solertissimus sic in Graecarum literarum, quae ei vernaculae sunt, exquisitori studio verissimus Valckenarianae et Ruhnkenianae scholae alumnus qui suas in plurima difficiliora vexataque Athenaei loca, emendationes et annotationes non minus profunditate eruditionis, quam ingenii acumine insigne ultro mihi obtulit communicavitque). Ὁ Schweighäuser ἔλαβε τὰς ἐπιστάσεις τοῦ Κοραῆ, ὅποτε ἦσαν ἤδη τετυπωμέναι αἱ ἰδίαι σημειώσεις εἰς τὸ πρῶτον καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ δευτέρου βιβλίου· τούτου ἕνεκα παρατίθεται αὐτὰς ὡς supplementum notarum et animadversionum in Lib. I et II· τὰς λοιπὰς δὲ σημειώσεις τοῦ Κοραῆ περιέλαβεν εἰς τὸν οἰκείον τόπον, ἐνθα καὶ αἱ τοῦ ἐκδότου. Ὁ ἔχων πρόχειρον τὴν ἔκδοσιν τοῦ Schweighäuser, ταύτην δὲ φυλλολογῶν, θὰ ἐκπλαγῇ ἐπὶ τοῖς καλοῖς ἐπαίνοις τοῖς ἐν ἐκάστη σχεδὸν σελίδι περὶ τοῦ Κοραῆ ποιοιμένοις. Τσαύτη δὲ καὶ τηλικαύτη εἶναι τῶν σημειώσεων τούτων ἡ πληθὺς ὥστε, κατ' ἰδίαν συναθροίζεσθαι, θὰ ἀπῆρτιζον, χωρὶς ὑπερβολῆς, τόμον ὀγκώδη, ἀξιόλογον δὲ καὶ πλουσίαν θὰ ἠδύνατό τις νὰ παρασκευάσῃ τῶν Δειπνοσοφιστῶν τοῦ Ἀθηναίου ἔκδοσιν μετὰ μόνων τοῦ Κοραῆ τῶν σημειώσεων. Ἐκ τῶν 14 τόμων, οἱ πρῶτοι πέντε περιέχουσι τὸ κείμενον τοῦ Ἀθηναίου, οἱ δὲ ἄλλοι ἐννέα τὰς σημειώσεις· ὥστε ἀπὸ τοῦ ἔκτου μέχρι τοῦ τεσσαρακαίδεκάτου τόμου, ἐπερχόμενός τις τὸ πόνημα, θὰ εὕρῃ εἰς πᾶσαν ὡς εἶπεν σελίδα μακρὰς ἢ βραχείας τοῦ Κοραῆ παρατηρήσεις καὶ ἐρμηνείας, συντεταγμένas ἐν εὐλήπτῳ καὶ γλαφυρῷ λατινικῷ ἰδιώμῳ. Μικρόν τι ἐντεῦθεν ἀπάνθισμα ἀρκεῖ πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λεγομένων. Ἀρχόμεθα ἀπὸ τοῦ πρώτου (δηλ. τοῦ ἔκτου τόμου). Ὁ Schweighäuser παρατιθέμενός τὰς διορθώσεις τοῦ Κοραῆ, δέχεται τὰς πλείστας, ἐξαίρει δὲ ἐκάστοτε τὴν κριτικὴν τοῦ Κοραῆ δέξυνον οὐχὶ ἅπαξ ἀλλὰ δις καὶ τρίς καὶ τετράκις ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι. Ἐν σελ. 379 γράφει· «ταῦτα δὲ

περισκευμένως καὶ διορατικῶς ἐσημειώσατο ὁ ἡμέτερος Κοραΐς· σ. 374 «εὐφυῶς ἐπειράθη νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ προκείμενον χωρίον»· πρβλ. καὶ τὰς σελίδας 379, 395, 401, 416, 441, 460, 462, 465, 485, 489 («φέρει ἀκούσωμεν τίνα βραχέως ἄμα καὶ σαφῶς διδάσκει ὁ Κοραΐς»), 490, 491, 492, 493 (δὶς) 494 (τρίς) 495 (τρίς) 500 (δὶς) 502 (τρίς) 503 (δὶς) 507 (δὶς) 508 (τετράκις) 510 («βελτίονα εἰσηγείται καὶ ῥηθότερα διδάσκει ὁ Κοραΐς»). Ἐν τῷ δευτέρῳ (ἐξῆς μῶ) τόμῳ παραπέμπομεν εἰς τὰς σελίδας 4, 5 («τοῦ ἡμετέρου Κοραΐ τὴν ὀξεῖαν σύνεσιν οὐδαμῶς διέλαθε τὸ ἀμάρτημα τοῦτο»), 21, 46, 61, 62, 74, 91, 108, 116, 127, 214, 233, 235, 236, 237, 246 («ἄριστα ὁ Κοραΐς ἀναγινώσκει «παῖς ὦν» ἀντὶ τοῦ παραδεδομένου «πᾶς ὦν», τὰύτην δὲ τὴν εἰκασίαν προσεπικυροῖ καὶ τὸ ἡμέτερον ἀντίγραφον»), 253, 281, 293, 301, 306, 315, 346, 364, 384, 393, 419, 478, 508, 511 («ὀφείλω τὴν διόρθωσιν ταύτην εἰς τὴν ἀρχίζοιεν τοῦ ἡμετέρου Κοραΐ»), 514 (δὶς), 528, 549 («ἡ ἀναμφισβήτητος διόρθωσις αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν λεπτότητα τῆς διανοίας τοῦ ἡμετέρου Κοραΐ»), 566, 567, 568, 581, 585, 603, 675. Ἐν τῷ ἐγδῶ τόμῳ, σελ. 13, ὁ Schweighäuser ἀπολογεῖται ὑπὲρ τοῦ Κοραΐ, ἀναγνόντος «εἰδεῖ» ἀντὶ τοῦ «ἤδη», ἐπαγόμενος ὅτι τὴν λαμπρὰν τὰύτην διόρθωσιν διαπιστοῦσι καὶ τὰ ἀντίγραφα· πρβλ. καὶ σελ. 29, 30, 81, 112, 147, 165, 168 (τετράκις) 176, 195 (ἔπου ὑπάρχει σημείωσις τοῦ Κοραΐ ἐκ δύο ὡς ἔγγραστα σελίδων περὶ τοῦ «σιληπορθεῖν»), 201, 296 («τὸ χωρίον τοῦτο ἀποκατέστησεν ὁ πάσης παιδείας κατηγγλαϊσμένος Κοραΐς») 300, 302, 314, 341, 347, 400, 441, 598, Οὐχὶ ὀλιγωτέρας διορθώσεις καὶ ἐρμηνείας περιέχει ὁ ἑντος τόμος· σελ. 14 («ταῦτα ἐσημειώσατο ὁ καὶ τῆς ἱατρικῆς τέχνης καὶ πάσης τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος ἐμπειρότατος Κοραΐς») 64, 104, 134, 136, 170, 173, 174, 175, 183, 190, 104, 195 (δὶς) 204, 211 («ὁ σοφώτατος Κοραΐς») 232, 320, 335, 343, 347, 354, 406, 424 («σοφὴ ἐρμηνεία τοῦ ἐπιφανεστάτου Κοραΐ»), 431, 451, 482, 505 (δὶς) 534, 539, 575, 577 (δὶς) 578, 593 («ἐπιτυχεστάτη καὶ ῥηθστάτη ἐρμηνεία»)· τοῦ δεκάτου τόμου πρβλ. τὰς σελ. 57, 60, 68, 70, 71, 90, 91 (δὶς) 93, 98, 100, 114 (δὶς) 105, 107 («λαμπρῶς παρετήρησεν ὁ σοφώτατος Κοραΐς»), 116, 128, 155, 448, 482, 505, 553, 583, 599 τοῦ ἐνδεκάτου τόμου, τὰς σελίδας 9, 34, 42, 82, 96, 103 (δὶς) 125, 140, 171, 249, 252, 271, 324, 334, 344, 348, 362, 469, 471, 501, 526,

538, 542 · τοῦ δωδεκάτου σελ. 71, 129 («τῆς ἡμετέρας εἰκασίας, λέγει ἐνταῦθα ὁ Schweighäuser μετὰ μετριοφροσύνης ἀξιολόγησεν, πολλῶν σωφωτέρων καὶ εὐστοχωτέρων εἶναι ἢ διόρθωσις τοῦ Κοραῆ») 142 («ἀρέσκει μοι τὰ μέγιστα ἢ εἰκασία τοῦ Κοραῆ»), 188, 215, 384 («περὶ τῆς λέξεως «σχεδόν» σωφῶς πραγματεύεται ὁ Κοραῆς»), 386, 428, 440, 454, 461, 520, 530, 531, 580, 581, 582, 586, 605, 606, 632, 650, 654, 669, 678, 679, 682, 684. Ὁ τριχαιδέκτος τόμος περιέχει οὐκ ὀλίγα τοῦ Κοραῆ, ἐν σελίδι 17 (ἐνθα ὁ Schweighäuser ἐγκωμιάζει τὴν μετριοφροσύνην τοῦ Κοραῆ), 25, 28, 33, 197, 216, 249, 308, 309, 389, 393, 460, 461, 462, 463, 468. Ὁ τελευταῖος περιλαμβάνει μόνον τοὺς πίνακας. Νοεῖται οἷοθεν ὅτι οὐχὶ πληρέστατα ἀπριθμήσαμεν πάσας τὰς σελίδας, ἐν αἷς ὑπάρχουσιν ἀποτετησχυρισμένοι τοῦ Κοραῆ αἱ σημειώσεις, ἀλλ' οὐδὲ παρεθέμεθα κατὰ λέξιν πάσας τὰς εὐφημίας, ὅσους πλειστηχοῦ παρενέριρει ὁ Schweighäuser ἀποδεχόμενος ἅμα καὶ θαυμάζων τὴν τῶν φρενῶν λεπτότητα, τὴν ἀκριβολογίαν καὶ τὸν μαντικὸν τοῦ Κοραῆ νοῦν. Καὶ οἱ ὕστερον τῶν Δειπνοσοφιστῶν τοῦ Ἀθηναίου ἐκδότης, ὁ Δινδόρφιος (1827) καὶ ὁ Μείνικιος (1858) παρέλαβον πολλὰς τοῦ Κοραῆ διορθώσεις · ὁ δὲ καθηγητὴς Κάϊβελ, ὁ κατὰ τὸ 1887 καὶ τὸ 1888 ἐκδοὺς τὸν πρῶτον καὶ δευτέρον τόμον τῶν Δειπνοσοφιστῶν (εἶναι δὲ ἡ ἐκδοσις αὕτη οὐ μόνον ἡ νεωτάτη ἀλλὰ καὶ ἡ κριτικωτάτη πασῶν τῶν προγενεστέρων, διότι ὁ Κάϊβελ ἐποίησεν μετὰ πολλῶν πόνων ἀντιβολήν τοῦ ἀρχετύπου Μαρκανοῦ κώδικος) μνημονεύει πολλοῦ τῶν κριτικῶν τοῦ Κοραῆ ἐπιστάσεις εἰς τὸν Ἀθηναῖον, ὧν τινὰς μὲν ἀπερρίπτει, τινὰς δὲ ἀποδέχεται ὡς μάλα πιθανὰς · ἀναφέρει δὲ τὸν Κοραῆν, ἐν ταῖς σελίδιν 101, 107, 138, 178, 188, 206, 211, 214, 228, 243, 245, 261, 265, 302, 319, 349, 351, 362, 413, 461 (δύο) καὶ 474 τοῦ πρώτου τόμου, καὶ ἐν ταῖς σελίδιν 64, 116, 158, 179, 185, 190, 195, 237, 259, 263, 270, 278, 334, 495 τοῦ δευτέρου. Οὕτω, μετὰ ἐνενήκοντα σχεδὸν ἐνικυτῶν πάροδον, ἀναγράφονται καὶ ἐξετάζονται καὶ τιμῶνται αἱ διορθώσεις καὶ ἐξηγήσεις τοῦ Κοραῆ · δὲν εἶναι ἄρα γε τοῦτο ἐναργὲς ἀποδείξει ὅτι οὐδαμῶς ἐπαλαϊώθησαν; Καὶ ἐν τῇ νεωτάτῃ ὑπὸ Vogel ἐκδότῃ (1888) τῆς τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου «Βιβλιοθήκης Ἱστορικῆς», μνημονεύονται διορθώσεις τινὲς τοῦ Κοραῆ καὶ μάλιστα ἐν τῇ 218 σελίδι, ἐνθα ὁ Vogel διορθοῖ χωρίον τι κατὰ τὴν γενομένην ἄλλοτε ὑπὸ τοῦ Κοραῆ εἰσήγησιν.

*

Τῶν γερμανῶν φιλολόγων, ὅσοι ἐτίμησαν τότε τὸν Κοραῖν, ὁ μάλ-
λον ἀξιομνημόνευτος, μετὰ τὸν Σχιφέρον, περὶ οὗ γενήσεται ἐν τοῖς
ὑποσθεν λόγος, εἶναι ὁ Eichstaedt, καθηγητὴς τῶν κλασικῶν γραμμά-
των ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Ἰένης, ἔφορος τῆς αὐτόθι βιβλιοθήκης καὶ
ἰδρυτῆς τῆς ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ἐπισημοτάτης «Γενικῆς Φιλολογι-
κῆς Ἑφημερίδος». Ὁ Eichstaedt δὲν ἦτο μόνον ἄριστος φιλόλογος,
ἀλλὰ καὶ ἐμβριθὴς φιλόσοφος καὶ ἀνὴρ μεστὸς ψυχικῆς ἀρετῆς. Ἀπὸ
τοῦ 1800 ἐπεχειρήσεν τὴν ἔκδοσιν τῶν ἱστοριῶν τοῦ Διοδώρου τοῦ Σι-
κελιδώτου μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως καὶ κριτικῶν σημειώσεων· ἀλλὰ
δυστυχῶς τὸ πόνημα ἔμεινεν ἀτελές, τυπωθέντος μόνον τοῦ πρῶ-
του καὶ τοῦ δευτέρου τόμου, οὔτινες περιέχουσι τὸ καίμενον τοῦ
πρώτου μέχρι τοῦ τεσσαρακαίδεκάτου βιβλίου. Ὁ χρηστὸς Eichstaedt
ἀνέθηκε τὴν ἔκδοσιν πρὸς τοὺς τέσσαρας τότε προεξάρχοντας φιλολόγους,
Ἄδαμ. Κοραῖν, Πόρσωνα, Οὐόλφριον καὶ Βυττεμβάχιον (*quatorviris in re
critica summis*). Ἀλλὰ μόνου τοῦ Κοραῖ ποιεῖται κατ' ἐξοχὴν μνηαίν.
«Ἐν τῇ κριτικῇ (λέγει) ἐπὶ πολὺ ὠφέλησε τὸ ἔργον μου ἡ φίλτα ἀν-
δρῶν τινων παιδεῖα καὶ δξυνοία διαπρεπόντων, ἐν τοῖς μάλιστα δὲ ἡ
τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῖ, ἐπιφανεστάτου ἱατροῦ καὶ φιλολόγου, ὅστις τὸ
πάλαι τοῦ τῶν Ἑλλήνων γένους κλέος τῇ ἑαυτοῦ εὐφυίᾳ καὶ τοῖς ἡ-
θεσιν ὀρθοῖ καὶ περιθάλπει. Ὁ Κοραῖς οὗτος ἐκ νέου, ἑμαυτοῦ χάριν,
ἔλουν τὸν Διοδώρον ἐπερχόμενος, διεβίβασέ μοι ἐκ Παρισίων ἐν συχναῖς
ἐπιστολαῖς τὰς παρ' ἑαυτοῦ διορθώσεις, νέους καὶ μάλιστα ἀξιόπιστους
μάρτυρας τῆς ἐξαιρέτου αὐτοῦ ἀγγινοίας» (ἐν τῇ κριτικῇ *adjuvit la-
borem amicitia virorum quorundam. doctrina et acumine excellen-
tium, in his Diamantii Coray, medici ac philologi clarissimi, qui
antiquam graecae gentis gloriam ingenio et moribus suis tuetur.*
*Is totum denuo mea causa perlegens Diodorum, suas mihi crebris
epistolis emendationes Lutetia transmisit, exquisitae sagacitatis novas
et locupletissimas testes*). Οὐχὶ τῇ χειρὶ ἀλλὰ τῷ καλῶθι ἐπέστελλεν
ὁ Κοραῖς ἰδίαις σημειώσεις πρὸς πάντα ἀλλοδαπὸν λόγιον, ἐξαيتούμενον
παρ' αὐτοῦ ταύτην τὴν χάριν· ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ Eichstaedt, ἀνέγνω ἐκ
νέου, ὡς εἴρηται, ἔλουν τὴν ἱστορικὴν βιβλιοθήκην τοῦ Διοδώρου. Τοι-
αύτας καὶ παραπλησίας ὑπουργίας προθύμως παρέσχεν εἰς πολλοὺς κρι-
τικούς, ἰδίως κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετη-
ρίδος· εἶναι δὲ ἄξιος θαυμασμοῦ πῶς, ἀκαταπαύστως μὲν πονῶν ὑπὲρ τῶν
ἄλλων, ἀκαταπαύστως δὲ παλαίων πρὸς τὴν πενίαν, κατῴρθησεν ἐν τῷ

μεταξὺ νὰ περάνῃ δύο σπουδαιότατα συγγράμματα, ὧν τὸ ἕτερον πρωτεύει· ἐτι καὶ νῦν ἐν τῇ ἱπποκρατικῇ φιλοσοφίᾳ.

Ἀπαρχὴ καὶ ἀκροθίνιον τῶν ἐκδόσεων τοῦ Κοραῆ εἶναι οἱ «Χαρακτήρες» τοῦ Θεοφράστου, μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ κριτικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων, ἐπ' ἴσης γαλλιστὶ συντεταγμένων, τυπωθέντες ἐβδόμῳ ἔτει τῆς Δημοκρατίας (1799), ἀναλώμασι Θωμᾶ Σπανιολάκη, τιμίου ἐν Λιβόρνῳ πραγματευτοῦ, ὃν ὁ Κοραῆς ἐγνώρισε κατὰ τὴν αὐτόθι βραχεῖαν διατριβὴν του. Καὶ τοῦ «περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων» ἱπποκρατείου συντάγματος ἡ ἐκδοσις ἐγένετο δαπάνῃ τοῦ αὐτοῦ Σπανιολάκη. Ὁ ἀναγνώστης δὲν πρέπει νὰ συμπεράνῃ ἐντεῦθεν ὅτι ὁ Κοραῆς ἰδιοποιεῖτο τὰ ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν βιβλίων χρήματα. Ὁ Σπανιολάκης, ὅπως βραδύτερον ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλείου, καὶ οἱ Ζωσιμάδαι ἐχορήγησαν μόνον τὴν ἀναγκαίαν πρὸς τύπωσιν δαπάνην, ἀλλὰ τὰ χρήματα τῶν ἐκάστοτε πωλουμένων ἀντιτύπων ἀπέστειλεν ὁ Κοραῆς πρὸς τοὺς ἀναδεξαμένους τὰ τυπογραφικὰ ἀναλώματα· ἂν δὲ οἱ δαπάνη τῶν Ἀδελφῶν Ζωσιμαδῶν τυπωθέντες πρῶτοι τόμοι τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, διεσκορπίσθησαν τῇδε κακίῃσε προίκα, τοῦτο φέρει μὲν δόξαν εἰς τὴν φιλομουσίαν καὶ ἐλευθεριότητα τῶν Ζωσιμαδῶν, οἱ κόποι ὅμως τοῦ Κοραῆ οὐδέποτε ἔτυχον ἀνταξίου μισθοῦ. Ὡστε ὁ Σπανιολάκης, ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλείου καὶ μέχρι τινὸς οἱ Ζωσιμάδαι ἔχουσι τι παραπλήσιον πρὸς τοὺς λεγομένους παρὰ Γερμανοῖς Verleger (λ. χ. τὸν Teubner ἢ τὸν Weidmann ἢ τὸν Cotta), οἵτινες ἐκτυποῦσιν ἰδίᾳ δαπάνῃ τὸ σύγγραμμα τοῦ δεῖνος λογίου καὶ καθηγητοῦ, εἴτα δὲ πωλοῦσιν αὐτὸ, παρέχοντες εἰς τὸν συγγραφεῖα μικράν τινα, καὶ ἐνίοτε γλισχροτάτην, ἀμοιβήν, πρὸς δὲ ταύτῃ καὶ ὀλίγα ἀντίτυπα. Ἀληθὲς ἐστὶ οἱ Ζωσιμάδαι διένειμαν τὰ πλεῖστα τῶν βιβλίων δωρεάν· ἔλαβον ὅμως πάντοτε παρὰ τοῦ Κοραῆ τὸ ἀντίτιμον τῶν κατ' ἰδίαν πωληθέντων εἰς γάλλους, γερμανοὺς, ἄγγλους καὶ ἄλλους ἐλληνοιστάς, ὥστε εἰκότως ἀπορεῖ τις πότερον μᾶλλον νὰ θαυμάσῃ, τὴν φιλοτιμίαν τῶν Ζωσιμαδῶν ἢ τὴν ἀφιλοκέρδειαν τοῦ Κοραῆ; Ἡ εἰς τὸ γαλλικὸν μετάφρασις τῶν «Χαρακτήρων» ἦτο ἤδη συντελεσμένη κατὰ τὸ 1795. Ὁ Κοραῆς, κατὰ τὴν ἐν Nozaye διατριβὴν του, ἔδωκε τὸ χειρόγραφον πρὸς τινα ἐλλόγιμον Γάλλον, φίλον τοῦ Κλαυερίου, ἵνα ἀναθεωρήσῃ αὐτό. Ἀλλ' οὐκ οὐκ παρὰ (ὅπως ἀποκαλεῖ τούτον ὁ Κοραῆς) δὲν εἶχεν, ὡς φαίνεται, προθυμίαν εἰς τοιαύτην τινα ἀναθεώρησιν· παρῆλθον τρεῖς μῆνες, ὁ δὲ Κοραῆς μᾶτῃν περιέμενε τὴν ἀπόκρισιν τοῦ φυγοπόνου ἢ ἀναρμοδίου

ἴσως ἀναθεωρητοῦ. Τελευταῖον ἐξηγητήθη καὶ τοῦ Κοραῆ ἡ μακρόθυμος ὑπομονή· πέμπει λοιπὸν πρὸς τὸν φίλον τοῦ Κλαυερίου φιλοφρονέστατον γράμμα, παρακαλῶν αὐτὸν νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἀναθεώρησιν, διότι παρέχεται ἤδη εὐκαιρία νὰ πωληθῇ τὸ ἔργον πρὸς τινα βιβλιοπώλην. Ὁ σοφὸς Γάλλος, δυσθυμῆσας ἐπὶ τῇ παρακλήσει τοῦ Κοραῆ, ἀπέδωκε παραγρήμα τὸ χειρόγραφον καὶ ἠτήσάτο συγγνώμην ὅτι ἔνεκα ἀσχολιῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ διεξέλθῃ αὐτό. Ὁ εὐαίσθητος Κοραῆς ἐλυπήθη τὰ μέγιστα διὰ τὸν ὅπως ἀπρόθυμον καὶ ἀνάγωγον τρόπον τοῦ vieux papa. «Τίς ποτε ἤκουσεν ἢ ἐδοκίμασε παρομοίαν βραβρότητα (ἔγραψε πρὸς τὸν Ῥοχέτιον); Ὁ καλὸς ἄνθρωπος οὐδαμῶς ἦτο ὑπόχρεως νὰ παύσῃ μοι τοιαύτην τιμὰ ὑπηρεσίαν· ἀλλὰ λυποῦμαι ὅτι ὑπέσχετο νὰ πράξῃ τοῦτο πρὶν ἀναμετρήσῃ τὰς ἰδίας δυνάμεις, οὕτω δὲ ἠνάγκασε καὶ ἐμὲ νὰ περιμένω ἐπὶ τρεῖς μῆνας τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ ἔργου, ἐν ᾧ, κατὰ τὴν προσέγγισιν τοῦ εἰς ἀπελπισμὸν φέροντός με χειμῶνος, οὐδένα ἄλλον ἔχω πόρον ἢ τὰ δύο ταῦτα χειρόγραφα. Ὁ Κλαυερίος, μαθὼν ὅτι τὸ πᾶν τοῦτο ἐσπάρξε τὴν καρδίαν μου, ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἀνάγνωσιν· καὶ τῷ ὄντι ἠρξάμεθα ὁμοῦ τῆς ἀναθεωρήσεως, ἀλλὰ χωροῦμεν ἐπὶ τὰ πρόσω λίαν βραδέως, διότι ἡ ἐργασία γίνεται ἐκ διαλειμμάτων καὶ οὐχὶ συνεχῶς.» Πολλὰκις δὲ διεκόπη ἡ ἀνάγνωσις, διότι ὁ Κλαυερίος ἔπασχεν ὑπὸ ἀρθριτιδος. Clavier souffre de douleurs arthritiques très vagues· moi je souffre de corps et d'esprit. Κατὰ τὸν ἰούλιον τοῦ 1796 ἀποστέλλων ὁ Κοραῆς πρὸς τὸν Ῥοχέτιον τὰς θανεισθείσας αὐτῷ πέντε ἐξ ἐκδόσεις τῶν «Χαρακτήρων» τοῦ Θεοφράστου, σὺν ταύταις δὲ καὶ τὸ χειρόγραφον, λέγει. «Τα προλεγόμενα καὶ τὴν μετάφρασιν τῶν 14 πρώτων «χαρακτήρων» ἐπιθεώρησεν ὁ φίλος Κλαυερίος. Οἱ ῥευματικοὶ ἢ ἀρθριτικοὶ αὐτοῦ πόνοι ἐπανῆλθον ἐσχάτως καὶ θὰ κωλύσωσιν αὐτὸν πάσης σπουδαίας ἐργασίας· φοβούμενος μήπως τὸ χειρόγραφον μείνῃ ἐνθάδε τρεῖς ἢ τέσσαρας εἰσέτι μῆνας, μετὰ λύπης ἀπεφάσισα ὅπως ἐνοχλήσω ὑμᾶς, αἰτούμενος τὴν ὑμετέραν φιλόχαθον συνδρομήν. Εὐαρεστήθητε νὰ ἐπιθεωρήσῃτε τοὺς ἐπιλοίπους 16 «χαρακτήρας», νὰ διεξέλθῃτε δὲ τροχάδην καὶ τὰ προλεγόμενα. Ὁ Κλαυερίος οὐδεμίαν σχεδὸν ἐποιήσατο διόρθωσιν, ὅπερ ἀποδίδω ἐγὼ οὐχὶ εἰς τὸ ἀναμάρτητον τῶν γεγραμμένων μοι ἀλλ' εἰς τὴν σπουδὴν, μεθ' ἧς ὁ ἡμέτερος φίλος ἐπελάβετο τῆς ἀναγνώσεως. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν εἶναι χρεῖα νὰ διεξέλθῃτε τὰς σημειώσεις, αἵτινες εἶναι πολλῶν τοῦ καίμενου ἐκτενεστέρας· παρακαλῶ μόνον, πρὸς ἀποφυγὴν ματαίας χρόνου διατριβῆς,

νά εξετάσῃτε τὴν μετάφρασιν τῶν ἐπιλοίπων 16 «χαρακτῆρων» οὐχὶ ὡς μετάφρασιν αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν, ἀλλ' ὡς φιλολογικὸν πόνημα, συντεταγμένον ὑπὸ ξένου, μὴ εἰδότες κατὰ βάθος τὴν γαλλικὴν. Ἐὰν ὑπάρχωσι λάθη ἐν τῇ μεταφράσει, τοσοῦτον χεῖρον πρὸς ἐμέ· ὑμεῖς οὐδένα ὑπέχετε λόγον τούτου. Περὶ τῆς πωλήσεως τοῦ χειρογράφου, πράξατε ὅ,τι ἂν κρίνητε καλόν, ὡς εἰ τὸ ἔργον μου ἦτο ἔργον ὑμέτερον.» Ἀλλὰ δι' ἑλλειψιν ἀγοραστοῦ, τὸ χειρόγραφον ἔμεινεν ἀργόν. «Ἄν κατὰ δυστυχίαν (ἔγραφε) μὴ εἶναι δυνατόν νὰ πωληθῇ πρὸς τὸν βιβλιόπωλιν Λαβώ, παρακαλῶ τότε ὑμᾶς νὰ ἀποταθῇτε πρὸς τὸν ἀββᾶν Gail, ἀλλὰ ταχέως πρὸς τοῦ φίλου Διός.» Τοιοῦτῳ τρόπῳ οἱ «Χαρακτῆρες» οὕς ὁ Κοραῖς ἤθελε νὰ πωλῇ τῷ 1795 ἢ 1796 πρὸς πορισμὸν τῶν ἀναγκαιῶν αὐτοῦ χρημάτων, ἐδόθη νὰ μείνῃσιν ἀνέκδοτοι ἐπὶ τρία ὡς ἔγγιστα ἔτη, μέχρις οὗ ὁ ἐν Λιβόρνῳ Κ. Σπανιολάχης, μαθὼν τὴν ἀμνηχανίαν τοῦ Κοραῖ, προσήλθεν αὐτεπάγγελτος ἐκδότης.

Ἐν παντὶ τοῦ Κοραῖ ἔργῳ λανθάνει ἐκείνотε καὶ φιλόπατρις σκοπός. Αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι, ἦσαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὡς χλοηφόρος τις ὄασις ἐν μέσῳ τῆς ἐρημίας τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἐνετικῆς «δημοκρατίας» ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου, ἡ Ἐπτανῆσος περιήλθεν εἰς χεῖρας τῶν Γάλλων. Οἱ ἐγχώριοι ἐδέξαντο τοὺς Γάλλους στρατιώτας ὡς ἐλευθερωτάς καὶ σωτήρας· ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας προσήνεγκε τῷ γάλλῳ στρατηγῷ τὴν «Ὀδύσσειαν» τοῦ Ὀμήρου πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι οἱ Ἐπτανήσιοι ἔλκουσι τὸ γένος ἐκ τῶν ὀμηρικῶν ἡρώων. Ἀλλ' ἡ πρώτη τῶν Γάλλων ἐγκατάστασις ἐγένετο παραιτίως ἐμφυλίων σπαραγμῶν, τὸ δὲ ἐγκανισθὲν δημοκρατικὸν κατ' ἐπίφρασιν πολίτευμα ἀπεδείχθη ἐλάχιστα τελεσφόρον· διότι μετὰ δύο ἔνιαυ τῶν παρόδον, οἱ Ῥῶσοι καὶ οἱ Τούρκοι, ἀπελάσαντες τοὺς Γάλλους, κατέλυσαν τοὺς εἰσχυθέντας θεσμούς. Ὅπωςδὴποτε, ἡ τῆς Ἐπτανήσου «πολιτοκρατία» ὑπελήφθη τότε προανάκρουσμα τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος, καὶ τούτου ἕνεκα ὁ μὲν Κοραῖς τοὺς «Χαρακτῆρας» τοῦ Θεοφράστου «πρὸς τοὺς ἐλευθέρους Ἕλληνας τοῦ Ἰονίου Πελάγους» προσεφώνησε, τὴν δὲ μετάφρασιν τοῦ «περὶ ἀμαρτημάτων καὶ ποινῶν» τοῦ Βεκκαρίου, τῇ «νεοσυντάκτῳ τῶν Ἐπτὰ νήσων ἑλληνικῇ πολιτείᾳ διὰ τὰς χρηστάς ἐλπίδας» ἀνέθηκεν, ὁ δὲ Εὐγένιος Βούλγαρις τὰς ἐκ τοῦ λατινικοῦ ἐξελληνισθείσας καὶ ἐν Μόσχᾳ τυπωθείσας «καθ' Ὀμηρον ἀρχαιότητας» τῇ «ἀρτιστυτάτῳ, αἰσίῳ τε καὶ εὐδαίμονι Ἰονίδι Πολιτοκρατίᾳ» εὐφροσύνως ἀφιέρωσεν. Ἡ αὐτονομία τῶν Ἐπτὰ Νήσων, αἵτινες

ἡμιοῖρησαν τοὐλάχιστον νὰ μὴ λάβωσι μηδεμίαν τῆς τουρκικῆς δεσπο-
τείας πείραν, ἥτο πρὸς πάντας τοὺς φιλοπάτριδας τὸ ἱνδαλμα τῆς ἀρ-
χομένης τοῦ γένους παλιγγενεσίας, τὸ ἑρμητήριον τῆς πολιτικῆς τῆς
Ἑλλάδος ἀναστάσεως. Ὁ Κοραῆς ἐφρόνει ὅτι αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι, ἐλευ-
θεραὶ εἶσαι. Τοῦρκων, ἡδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἀφετηρίαν τῆς ἐ-
λευθερώσεως τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος, καὶ διὰ τοῦτο ἐμελέτησαν
ἐπὶ μικρὸν νὰ καταβῇ εἰς Ζάκυνθον ἵνα μετέλθῃ αὐτόθι τὸ ἱατρικὸν
ἐπάγγελμα. Ὅπως πᾶσαι αἱ προσφωνήσεις τοῦ Κοραῆ, οὕτω καὶ ἡ τῶν
«Χαρακτήρων» προτεταγμένη εἶναι βραχεῖα ἔμα καὶ ἐμπρακτική. «Ἐθνος
μέγα (λέγει), ἀγρόμενον ὑπὸ τῶν φώτων καὶ βαδίζον ἐπὶ τὰ ἔχνη τῶν
ἡμετέρων προγόνων, διέφρξε τὰ δεσμὰ ὑμῶν. Σὺν τῇ ἐλευθερίᾳ παρέ-
χει ὑμῖν πάντας τοὺς πόρους, δι' ὧν νὰ ἀποδειχθῇτε ἐφ' ἡμῖν πρὸς
τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, οἰκειούμενοι πρὸς τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν καὶ
πρὸς τὸ ἰδιώμα τῶν ἐλευθερωσάντων ὑμᾶς Γάλλων. Ἡ μὲν παλαιὰ
ἑλληνικὴ, ἣν εἰκότως δύναται νὰ καλέσῃ τις γλῶσσαν τῶν Θεῶν, ἐξώ-
τισε μέγα μέρος τοῦ παλαιοῦ κόσμου· ἡ δὲ γαλλικὴ, καλουμένη γλῶσσα
τοῦ Λόγου καὶ τῆς Φιλοσοφίας, δὲν θὰ βραδύνῃ νὰ διδάξῃ σύμπασαν
τὴν οἰκουμένην. Προσφέρων ὑμῖν ἐν τοῖς θυσιῶσι τούτοις ἰδιώμασι μερίδα
τῶν ἐμῶν ἀσθενῶν κόπων, πᾶν ἄλλο προτίθεμαι ἢ νὰ κολακεύσω ὑμᾶς
διὰ τετριμμένης τινὸς ἀναθέσεως· σκοπῶ δὲ μόνον νὰ ἀναμνήσω οἷοι
ὕπνῃκατε κατὰ τὰς λαμπράς τῆς κοινῆς ἡμῶν πατρίδος ἡμέρας, καὶ
οἷοι δύνασθε νὰ καταστήτετε πάλιν ἐπ' ἀγαθῷ ὑμῶν τε καὶ τῶν ἡμετέρων
ἀδελφῶν, τῶν στεναζόντων εἰσέτι ὑπὸ σιδηροῦν σκῆπτρον. Εἴθε τὸ ὑμέ-
τερον παράδειγμα νὰ ἀποβῇ παραμυθία τῶν δεινῶν ἐκείνων, ἐμβάλλουσα
εἰς τοὺς δεδρακμένους τῶν ἀδελφῶν ἐρθαλμοὺς τὴν προσδοκίαν αἰσιω-
τέρου μέλλοντος.» Ἐν τέλει δὲ τῶν Προλεγόμενων προσεπάγεται. «Ἐκ
τῆς ἐπιστολῆς μου πρὸς τοὺς ἐλευθέρους Ἕλληνας τοῦ
Ἰονίου Πελάγους ἔμαθον οἱ ἀναγνώσται τίνα προσθέμην σκοπὸν
ἐπιχειρῶν τὴν μετάρρασιν τῶν «Χαρακτήρων». Ἄν τινες τῶν Ἰονίων
Νήσων, ὥς ἡ Γαλλικὴ Δημοκρατία ἀπῆλλαξε τῆς ὀλιγαρχίας τῶν Ἑ-
νετῶν, ἐπανῆλθον ὑπὸ τὸν ζυγὸν, οὐδαμῶς ἀμφιβάλλω ἔτι τὸ μέγα
γαλλικὸν ἔθνος θὰ ἐνεργήσῃ αὖθις τὴν ἀνάκτησιν αὐτῶν». Καὶ τῷ ὄντι,
διὰ τῆς ἐν Τίλιστῳ εἰρήνης αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι ἐπανῆλθον τῷ 1807 εἰς
τὴν γαλλικὴν κυριαρχίαν.

Τὰ εἰς τοὺς «Χαρακτήρας» προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ, ἐξ 71 σελίδων, πραγματεύονται τὸν βίον τοῦ Θεοφράστου καὶ τὰς προγενεστέρας

τῶν «Χαρακτήρων» ἐκδόσεις. Τὸ ἐλληνικὸν καίμενον καὶ ἡ γαλλικὴ μετάφρασις μετὰ τῶν διαφόρων γραφῶν συναπαρτιζοῦσιν 163 σελίδας, αἱ δὲ σημειώσεις, ἀρχόμεναι ἀπὸ τῆς 164 καταλήγουσιν εἰς τὴν 343 σελίδα· ἐπισυνάπτεται ἐν τέλει κατάλογος τῶν διορθωθέντων ἢ ἐρμηνευθέντων χωρίων ἐλλήνων ποιητῶν, συγγραφέων καὶ γλωσσογράφων, Ἀλέξιδος, Ἀναξανδρίδου, Ἀριστοφάνους, Ἀριστοτέλους, Ἀθηναίου, Αἰλιανοῦ, Ἀρποκρατίωνος, Διογένης τοῦ Λαερτίου, Ἡσυχίου, Ἰπποκράτους, Ξενοφώντος, Ὀμήρου, Πλουτάρχου, Σοφοκλέους, Στοβαίου, Σούδα κλ. Ἀπὸ τοῦ 1799 μέχρι τῶν νῦν χρόνων, ἐγένοντο πολλαὶ καὶ διάφοροι ἐκδόσεις τῶν «Χαρακτήρων» τοῦ Θεοφράστου, μετὰ κριτικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων, ἡ τοῦ Βλόχ (1814), τοῦ Δαρβάρως (1815), τοῦ Ἀστ (1816), τοῦ Τάφελ (1819), τοῦ Δυβνέρου (1841), τοῦ ἄγγλου Σέπαρδ (1852), τοῦ Ἀρτουγκ (1857), τοῦ Φῶς (1858), τοῦ Πέτερσεν (1859), τοῦ δανοῦ Οὔστεγκ (1868) καὶ τοῦ ἄγγλου Jebb (1870). Οὐκ ὀλίγοι εἶναι καὶ οἱ συγγράψαντες εἰδικὰς κριτικὰς πραγματείας ἐξ ὧν μνημονεύομεν τοὺς καθηγητὰς Κόβητον, Χρίστ, Ἐρβέρδεν, Φῶς, Χά-νοβ, Μάβδιν, Μύλλερν, Νάουκ, Οὔστενερ, Ρίββεκ, Diels (1883), Unger (1887) καὶ Gomperz (1888). Ὁ Ἑρῆσιος φιλόσοφος, ὁ διὰ τὸ Θεσπέσιον τῆς φράσεως Θεόφραστος ὀνομασθεὶς, ἦτο, ὡς γνωστὸν, ὁ κορυφαῖος τῶν Ἀριστοτέλους ἐταίρων καὶ ἄριστος τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, εὐκλεῶς δὲ προσέστη τῆς περιπατητικῆς σχολῆς μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Ἰδρυτοῦ. Δὲν εἶχε μὲν τὸν δημιουργικὸν τοῦ μεγάλου διδασκάλου τοῦ νοῦν, ἀνέπτυξεν ὅμως καὶ ἐνεπέδωκε τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, ἐγκαινίσας νέον ἐπιστήμης κλάδον, τὴν βοτανικὴν, ἣς ἐτι καὶ νῦν ὁ Θεόφραστος ὁμολογεῖται πατὴρ. Ὁ Θεόφραστος ἦτο βεβαίως οὐ μόνον βαθύς καὶ δεινὸς φιλόσοφος, ἀλλὰ καὶ φιλοκαλὸς συγγραφεὺς. Ὁ Κικέρων λέγει περὶ αὐτοῦ «τίς τοῦ Θεοφράστου ἡδυεπέστερος; τίς ἐκείνου πολυμαθέστερος καὶ γλαφυρώτερος;» Ἐξ ὧν συνέγραψε πλείστων ποιημάτων, σώζονται μόνον αἱ περὶ φυτῶν ἱστορίαι ἐν δέκα βιβλίοις, καὶ αἱ Φυτικαὶ Αἰτίαι (αἵτινες συνέκριντο ἐξ ὀκτῶ βιβλίων, ἐσώθησαν δὲ μόνον ἑξ) καὶ ἄλλα τινὰ ἀποσπάσματα. Οἱ δὲ «Χαρακτῆρες» εἶναι ἄρα γε ἔργον αὐτοῦ τοῦ Θεοφράστου; Βεβαίως εἶναι δημιουργήμα ἀνδρὸς συνθεωρήσαντος ἐκ πολλοῦ χρόνου τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ὁμιλήσαντος πρὸς πολλοὺς καὶ πνυτοδαποὺς ἀνθρώπους, διερευνήσαντος δὲ μετ' ἰδιαιτέρας ἀκριβείας τῶν φαύλων τὰ ἥθη. Ἐν τοῖς τριάκοντα κεφαλαίοις, ἐξ ὧν ἀπαρτίζονται οἱ «Χαρακτῆρες», ὁ Θεόφραστος ἡ ὅστιςδήποτε ἀν

ἦναι ὁ γράψας, εἰκονίζει λακωνικῶς καὶ εὐσυνόπτως τὴν προσποίησιν καὶ ἐπιβουλὴν τοῦ εἰρωνος, τὴν αἰσχροὶν τοῦ κόλακος ὀμιλίαν, τοῦ ἀδολέσχου τὴν λόγων μακρῶν καὶ ἀπροβουλεύτων διήγησιν, τοῦ ἀγροίκου τὴν ἀσχημίονα ἀμαθίαν, τοῦ ἀρέσκου τοὺς πρὸς ἡδονὴν ἐπαίνους, τοῦ λάλου τὴν πρὸς τὸ φλυαρεῖν ἀκρασίαν, τοῦ λογοποιοῦ τὴν φιλοφουδίαν, τοῦ ἀναισχύντου τὴν αἰσχροκέρδειαν, τοῦ μικρολόγου τὴν ῥυπαρὰν γλίσχρότητα, τοῦ βδελυροῦ τὴν ἐπονείδιστον παιδίαν, τοῦ ἀναισθήτου τὴν διανοητικὴν νάρκην, τοῦ αὐθαδούς τὴν πικρὰν καὶ ἄστεμον περιφορὰν, τοῦ δεισιδαίμονος τὴν πρὸς τὸ θεῖον δειλίαν, τοῦ μικροφιλοτίμου τὰς ἀνελευθέρους ῥοπὰς, τοῦ ἀλαζόνοιο τὸν ἐπιδεικτικὸν κόμπον, τοῦ δειλοῦ τὴν ἔμφοβον ψυχὴν, τοῦ ἐλιγαρχικοῦ τὴν φιλαρχίαν, τοῦ ὀψιμαθοῦς τὴν ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν φιλοπονίαν, τοῦ κικολόγου τὴν κακεντρέχειαν, τοῦ φιλοπονήρου τὴν τῶν φαύλων ἐπιθυμίαν κτλ. Τοῦτου ἕνεκα οἱ «Χαρακτῆρες» προσηγορεύθησαν «χρυσὸν βιβλίον» ἀνέκαθεν δὲ ἐμελετήθησαν καὶ ἐσχολιάσθησαν ὑπὸ τῶν κριτικῶν, ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κασσιανῶνος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ὁμολογητέον ἅπ' ἐτέρου ὅτι οὐδὲν ἄλλο ὁμοίου μεγέθους ποιημάτων παρέσχε τσαῦτα πράγματα τοῖς κριτικοῖς ὅσα οἱ «Χαρακτῆρες»· οὐδὲν ἄλλο δὲ ἐπαθε, σὺν τῷ χρόνῳ προΐοντι, τσαῦτας ἐπηρείας καὶ διαστροφὰς ὅσας τὸ μικρὸν τοῦτο ἔργον, ἐν ᾧ σκιαγραφοῦνται τῶν διεστραμμένων ἀνθρώπων τὰ ἦθη. Πολλοί, ὡς εἴρηται, ἀμφιβέβηκον ἂν οἱ «Χαρακτῆρες» εἶναι πόνημα τοῦ Θεοφράστου, ἰσχυρίζομενοι ὅτι καθόλου τὸ συνταγμάτιον εἶναι ἀνῆλκτον τοῦ μεγάλου φιλοσόφου, ὃν ὁ μὲν Ἀριστοτέλης ἀπέδειξεν διάδοχον αὐτοῦ, ἐξόχως δὲ ἐτίμησαν οἱ βασιλεῖς Κάσανδρος καὶ Πτολεμαῖος. Ἄλλοι εἰκάζουσιν ὅτι οἱ «Χαρακτῆρες» εἶναι ἐπιτομὴ ἢ ἀπάνθισμα ἐκ τῶν «Ἠθικῶν» τοῦ Θεοφράστου, εἰς ὃ εἰσεκώμασαν καὶ ἄλλα χωρὶς ἐξ ἐτέρων ἡθικῶν συγγραμμάτων. Κατὰ τὸν ἄγγλον Burney, οἱ «Χαρακτῆρες» συνετάχθησαν ὑπὸ τεχνογράφου βιώσαντος ἐπὶ τῶν ῥωμαίων αὐτοκρατόρων, ἀνθολογήσαντος δὲ αὐτοῦ ἐκ τῶν τῆς μέσης ἢ νέας κωμωδίας ποιητῶν. Ἄλλ' ἢ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι, ὡς παρετήρησεν ὁ Κ. Jebb, ὅπως ἀσθηρικός, διότι ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, ὁ ἐν ἀρχῇ τῆς τρίτης ἐκκτονταετηρίδος, εἰ μὴ πρότερον, ἀκμάσας, προσγράφει τοὺς «Χαρακτῆρας» εἰς τὸν Θεόφραστον· ἢ τοῦ λόγου ὕψις οὐδαμῶς ἐμφαίνει ὅτι συνεγράφησαν ὑπὸ τεχνογράφου τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων· ὁ κοινωνικός βίος, ὃν περιγράφουσιν οἱ «Χαρακτῆρες» ἀναμιμνήσκει τοὺς χρόνους μᾶλλον τοῦ Μενάνδρου ἢ τῆς αὐτοκρατορικῆς Ῥώμης· ἔπειτα δὲ, εὗρηται

αὐτόθι χωρία, ὑπαινισσόμενα τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ. Πλὴν τοῦ Διογένηος τοῦ Λαερτίου, ἀναφέρουσι τὸν Θεόφραστον ὡς συγγραφεὴ τῶν «Χαρακτῆρων» καὶ οἱ ὕστερον γραμματικοὶ καὶ λεξικογράφοι, Εὐστάθιος, Σουΐδας καὶ Τζέτζης. Ἀλλ' ἀπήρτιζον ἄρα γε οἱ «Χαρακτῆρες» ἐξ ἀρχῆς αὐτοτελὲς βιβλίον ἢ ἐξήχθησαν ἐξ ἄλλων τοῦ Θεοφράστου πονημάτων; Πρόμαχος τῆς γνώμης ὑπὲρ τῆς αὐτοτελείας τοῦ πονήματος εἶναι ὁ γερμανὸς Ἄστ, ὁ ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῆς Ἀντιβασιλείας διατρίψας, περιώνυμος δὲ ἐκδότης τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος καὶ συγγραφεὺς ἀρίστου «πλάτωνικοῦ λεξικοῦ». Εἰς τὴν γνώμην ταύτην δυνατὸν νὰ ἀντίπῃ τις πολλὰ. Τὰ σωζόμενα τῶν «Χαρακτῆρων» ἀντίγραφα διαφέρουσι ἀλλήλων κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ μέγεθος τῶν κεφαλαίων. Ἄν οἱ «Χαρακτῆρες» ἀπήρτιζον ἀνέκαθεν σύνολόν τι, βεβαίως ἢ ἀρχικῇ αὐτῶν ἐνότῃ θὰ διετέλει ἐν σκέπη παντὸς κινδύνου, σφριζομένη ἐπὶ ὁμοιομόρφου παραδόσεως ἥτις οὐδεμίαν θὰ ἐπέτρεπεν ἀλλοίωσιν εἰς τὴν τάξιν καὶ τὸ μέγεθος τῶν κεφαλαίων καθ' ἕκαστα. Ἀλλὰ καὶ ἔνθα τὰ ἀντίγραφα συμφωνοῦσι ἀλλήλοις, διαφαίνεται ἑλλειψὶς συμμετρίας καὶ σύγχυσις, ὅπως ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὸ βιβλίον ἀπετελέσθη οὕτως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Ἐὰν δὲ ὑποθεθῇ πάλιν ὅτι οἱ «Χαρακτῆρες» εἶναι λείψανον τοιοῦτου ἐνιαίου ἔργου, πῶς ἐξηγεῖται τότε τὸ ἀσύμμετρον τοῦ σχεδίου καὶ ἡ πλημμυρὴς αὐτοῦ διάταξις; Ἡ γνώμη, καθ' ἣν οἱ «Χαρακτῆρες» ἐγένοντο κατ' ἐπιτομὴν ἐξ ἄλλου ἢ ἄλλων βιβλίων, ἔχει πολλοὺς τοὺς θιασώτας. Ὁ Συνεῖδρος, ἐν τῷ προοίμῳ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐκδόσεως (1799) εἰκάζει ὅτι οἱ «Χαρακτῆρες» ἐσταχυολογήθησαν ὑπὸ διαφόρων καὶ κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐκ μεζιζόνος τινος ἡθικοῦ συγγράμματος τοῦ Θεοφράστου. Ἀλλὰ ποῖον εἶναι τὸ μεζζον τοῦτο σύγγραμμα; Ὁ Θεόφραστος λέγεται συγγράψας δύο μεγάλᾳ βιβλία περὶ ἡθικῆς φιλοσοφίας, τὰ ἡθικὰ, ἀτινα, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ K. Jebb, ἦσαν ἔως συλλογὴ εἰδικῶν διατριβῶν, καὶ τὸ περὶ ἡθῶν, παρὰπλήσιον ὡς ἔργιστον πρὸς τὰ Ἠθικὰ Νικομάχεια τοῦ Ἀριστοτέλους. Πολλοὶ δοξάζουσιν ὅτι οἱ «Χαρακτῆρες» παρήχθησαν ἐκ τοῦ περὶ ἡθῶν, ἢ καὶ ἐξ ἀμφοτέρων, ὡς φρονοῦσιν ἄλλοι. Ἰχνη τοῦ περὶ Ἠθῶν συγγράμματος εὕρισκει ὁ Πέτερσεν εἰς τὰς «Ἐκλογάς» τοῦ Στοβαίου· ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι ἐπιδεικτικῇ ἀμφισβητήσεως. Ἄν λοιπὸν πρέπει νὰ ἀπορρίβῃ ἢ θεωρῇ, καθ' ἣν οἱ «Χαρακτῆρες» εἶναι αὐτοτελὲς πῶνμα ἢ ἐπιτομὴ μεζζόνος συγγράμματος, πῶς θὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα; Ὁ Jebb, πειράται νὰ διαλλάξῃ πρὸς

ἀλλήλας τὰς ἀντιμαχομένας γνώμας, λέγων ὅτι ὁ Θεόφραστος ἔγραψεν ἴσως ἐκ διαλειμμάτων πρὸς ψυχαγωγίαν ἑαυτοῦ καὶ τῶν φίλων του διαγράμματα χαρακτήρων, συνήθων ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ· αἱ εἰδικαὶ αὐταὶ σκιαγραφίαι δὲν συμπεριελήφθησαν κανονικῶς εἰς ἰδιαίτερον βιβλίον· ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφράστου, οἱ «χαρακτῆρες», οἱ τέως γνωστοὶ εἰς ὀλίγους, ἔλαβον μείζονα διάδοσιν· τὰ ἀντίγραφα ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ μικρόν· τινὰ τούτων περιεῖχον μείζονα, τινὰ δὲ ἐλάσσονα κεφάλαια, ἐντεῦθεν δὲ προήλθε καὶ τῆς συμμετρίας ἡ ἑλλειψις. Ὁ δὲ προμνημονευθεὶς Gomperz, καθηγητὴς τῶν κλασικῶν γραμμάτων ἐν τῷ βιενναίῳ Πανεπιστημίῳ, ἀποδοκιμάζων πάσας τὰς προγενεστέρας θεωρίας, λέγει ὅτι οἱ «Χαρακτῆρες» εἶναι ἔργον «ὑπομνηματικῆς φύσεως» εἶναι δηλ. συλλογὴ ὕλης, ὠρισμένης νὰ χρησιμεύσῃ εἰς σύνταξιν τελειοτέρου συγγράμματος (*un demi-livre, c'est-à-dire une oeuvre à la quelle manquent l'enchaînement, la déduction et la continuité*) καὶ ὅτι οἱ «Χαρακτῆρες» ἔχουσι πρὸς τὰ ἐπεξεργασμένα, ἀλλ' οὐκέτι σωζόμενα ἠθικὰ συγγράμματα τοῦ Θεοφράστου τοιοῦτον λόγον ὅσον τὰ περὶ «πολιτειῶν» πρὸς τὰ «Πολιτικά» τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ τὰ «ὁμηρικὰ προβλήματα» πρὸς τὴν «Ποιητικὴν» τοῦ αὐτοῦ φιλοσόφου. «Ἄν ἐσώζοντο (ἐπιλέγει ὁ Gomperz) τὰ μεγάλα ἠθικὰ καὶ φιλοσοφικὰ τοῦ Θεοφράστου συγγράμματα, θὰ ἔβλεπε πᾶς τις ὅτι οἱ «Χαρακτῆρες» ἔχουσι πρὸς ἐκεῖνα ὡς σκαρίτσημα ζωγράφου πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ τούτου γραφεῖσαν ὑστερον εἰκόνα». Οὕτως ἢ ἄλλως τὸ βιβλίον ὑπέστη πολλὰς καὶ παντοίας ἀλλοιώσεις, τὸ δὲ προσίμιον εἶναι βεβαίως ὑποβλημαῖον, συνταχθὲν πιθανώτατα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὑπὸ τινος τῶν τότε ῥητοροδιδασκάλων. Ἡ συγκεχυμένη καὶ σκελετωδὴς τῶν «Χαρακτήρων» διάταξις καὶ διασκευὴ ἴσως βλάπτει ὁπωσοῦν τὴν ἀξίαν τοῦ πονηματίου· ἀλλὰ καὶ οὕτως, εἶναι ἀριστοῦργημα ἠθογραφικόν, εἰκονίζον θαυμασίως τὰ ἦθη τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας ἐπὶ τῶν χρόνων Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου, καὶ μάλιστα τὰ ἦθη τὰ κακὰ, διὰ προσφυστάτων λέξεων τε καὶ φράσεων. Ὁ Κοραῆς ἐν τοῖς προλεγομένοις ἀποφαίνεται ὅτι ὁ Θεόφραστος ἐχάραξε νέαν ὁδὸν «ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος», προσθεὶς δύο νέας κλάδους εἰς τὸ ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων· ὁ πρῶτος τῶν κλάδων τούτων εἶναι ἡ βοτανικὴ· «ὁ Θεόφραστος (λέγει) δὲν εἶναι ὑποδεέστερος τοῦ περιχλεστάτου τῶν φυτολόγων τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἢ ἐν τούτῳ καὶ μόνῳ, ὅτι ἔτυχε νὰ γεννηθῇ πρὸ 2200 ἐνιαυτῶν»· ὁ

δεύτερος κλάδος είναι καινή τις μέθοδος τοῦ πραγματεῦσθαι τὴν ἡθικήν, δηλ. τοῦ ἐπιτηδεύειν ἠθογραφίας ἐν εἵδει χαρακτηρισμῶν, καὶ τοῦ συγκεφαλαιοῦν εἰς ἓν μόνον ἰδανικὸν πρόσωπον πάσας τὰς κακίας καὶ πάντα τὰ ἐλαττώματα, ἐν ταῖς γελοιοτάταις καὶ βδελυρωτάταις αὐτῶν ὕψεσιν. Ἴσως δὲν εἶναι κατὰ πάντα ὀρθή ἡ ὑπόθεσις τοῦ Κοραΐ ὅτι ὁ Θεόφραστος ἐγένετο εἰσηγητὴς τῆς νέας κωμωδίας καὶ ὅτι ὁ Μενάνδρος οὐδὲν ἄλλο ἐπραΐεν ἢ νὰ δραματοποιήσῃ τοῦ διδασκάλου τοῦ τὰς ἡθικὰς ὑποτυπώσεις. Οὐχὶ ἀλόγως ἡδυνάτο τις νὰ εἴπῃ ὅπως ἀντίστροφῶς τούτοις, ἰσχυρίζομενος ὅτι οἱ «Χαρακτῆρες» εἶναι μᾶλλον ἀπήχημα σκηνικῶν διδασκαλιῶν, ἀναγκασμένων εἰς τὴν νέαν κωμωδίαν. Ὅπως δὲν ἴσως, οἱ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Θεόφραστου φερόμενοι «Χαρακτῆρες» εἶναι, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀγγλὸς καθηγητὴς Jebb, τὸ παλαιότατον σωζόμενον παράδειγμα νέου τινὸς εἶδους φιλολογίας, ὅπερ ἠυδοκίμησεν ἰδίως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ὁ Θεόφραστος ὑπῆρξε τὸ πρότυπον καὶ ὁ διδασκαλὸς τοῦ Hall τοῦ Earle τοῦ Overbury καὶ τοῦ γάλλου La Bruyère, ὅστις τῷ 1688 ἐδημοσίευσεν les Caractères ou les Moeurs de ce siècle, προτάξας μετὰφρασιν τῶν «Χαρακτῆρων» τοῦ Θεόφραστου, ὃν ἀνομολογεῖ διδασκαλὸν αὐτοῦ. Ὁ La Bruyère εἶναι χωρὶς ἀμφιβολίας ὁ δοκιμώτατος τῶν μιμητῶν τοῦ Θεόφραστου, ἀλλ' ἐν τῇ μεταφράσει τῶν «Χαρακτῆρων» περιέπεσεν εἰς δεινότατα σφάλματα. Κατὰ τὸν Κοραΐ, ὁ La Bruyère ἡρμήνευσεν τὸν Θεόφραστον ὅπως ὁ Οὐεργίλιος θὰ ἡρμήνευεν ἴσως τοῦ Ὁμήρου τὴν Ἰλιάδα ἢ ὁ Κικέρων τὰς δημογορίας τοῦ Δημοσθένους· οὐδαμῶς δὲ ἀρνεῖται, ἔτι ἔνεκα τῆς πλημμυλοῦς πολλῶν χωρίων ἐξηγήσεως, ἡ γαλλικὴ μετάφρασις ὑστερεῖ τοῦ πρωτοτύπου, ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς πιστὴ τῶν ἰδεῶν τοῦ Θεόφραστου ἔκθεσις.

Παρατηρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι τὰ σωζόμενα τῶν «Χαρακτῆρων» ἀντίγραφα οὐ μικρὸν συνετέλεσαν εἰς τὴν σύγχυσιν τοῦ κειμένου. Οὐ μόνον εἶναι πολλὰ καὶ ἐφθαρμένον τὸ κείμενον, οὐ μόνον διάφορα κεφάλαια εἶναι ἀτάκτως καὶ ἀνωμάλως μετατεθειμένα, ἀλλ' ἐν τισιν ἀντιγράφοις εὗρηται πάμπολλα κενὰ καὶ οὐχὶ πάντα τὰ κεφάλαια, ἐν ἐνὶ δὲ κώδικι καὶ πολλὰ προσθήκαι, οὐδαμῶς ἄλλοι ἀπκντῶσαι. Τὰ τριάντα τῶν «Χαρακτῆρων» κεφάλαια δὲν ἐδημοσιεύθησαν ἐφ' ἅπαξ καὶ συγχρόνως· ἡ πρώτη ἔκδοσις, γενομένη τῷ 1527 ὑπὸ τινος εὐπατρίδου ἐκ Νορμβέργης, περιελάμβανε μόνον τοὺς πρώτους 15 «χαρακτῆρας»· τῷ 1552 ὁ Καρότιος ἐξέδωκεν πρὸς τοῖς 15 καὶ ἄλλους 8, ὥστε τὰ

τέως 15 κεφάλαια ηῤῥήθησαν εἰς 23· τῷ 1599 ὁ Κασσιβών, ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ ἐκδόσει, προσέθηκε πέντε νέα κεφάλαια (ἀπὸ τοῦ 24 μέχρι τοῦ 28) ἐξῆρχων αὐτὰ ἐκ τινος ἀντιγράφου τῆς Παλατινῆς Βιβλιοθήκης· τῷ 1786 ὁ ἰταλὸς ἀββᾶς Ἀμαδούσης εὗρων ἐν ἀντιγράφῳ τῆς ἐν Βατικανῷ Βιβλιοθήκης τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια (29 καὶ 30) ἐτύπωσεν αὐτὰ ἐν Πάρμα μετὰ τυπογραφικῆς πολυτελείας, ἐπιστολῇ τοῦ περὶ ωνύμου ἀριστοτέλους Βοδὸν. Ἐπὶ τέλους ὁ γερμανὸς Goez ἐξέδωκε τῷ 1788 τοὺς 15 τελευταίους «Χαρακτήρας» ἀντιγραφέντας ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ τελευτήσαντος φιλολόγου Siebenkees ἐκ τινος κώδικος τῆς ἐν Βατικανῷ Βιβλιοθήκης, περιέχοντας δὲ πολλὰς προσθήκας, αἵτινες οὐδαμῶς εὗρηται ἐν τοῖς ἄλλοις ἀντιγράφοις. Τὰ σωζόμενα τῶν «Χαρακτήρων» ἀντίγραφα, 36 τὸν ἀριθμὸν, περιέχουσι λοιπὸν τρεῖς διαφόρους διορθώσεις ἢ ἐκδόσεις καὶ διατάξεις· ἐξ καὶ εἰκοσι τῶν ἀντιγράφων τούτων περιλαμβάνουσι μόνον τὰ πρῶτα 15 κεφάλαια· τέσσαρα, τὰ πρῶτα 23 κεφάλαια καὶ τέσσαρα, τὰ ἀπὸ τοῦ 1 μέχρι τοῦ 28. Τὸ Βατικανὸν ἀντίγραφον περιέχει, ὡς εἵπομεν, τοὺς 15 τελευταίους χαρακτήρας μετὰ προσθηκῶν, τὸ δὲ 29 καὶ τὸ 30 κεφάλαιον ὑπάρχουσι ἐν τούτῳ καὶ μόνῳ τῷ ἀντιγράφῳ, ὅπερ προδήλῳ τῷ λόγῳ εἶναι τὸ ἄριστον πάντων, ἀνάγεται δὲ εἰς τὴν τριεκαίδεκάτην ἑκατονταετηρίδα. Πρῶτος ὁ Κοραῆς ἐξέφρασεν ὑποψίαν περὶ τῆς γνησιότητος τῶν ἐκ τοῦ Βατικανοῦ προσθηκῶν, ἃς καὶ περιέλαβε κατ' ἰδίαν ὑπὸ τὸ καίμενον. Ὁ Κοραῆς, οὐδαμῶς ἐξετάζων τὰς δόξας περὶ τῆς γνησιότητος ἢ μὴ τῶν «Χαρακτήρων» ἀποδέχεται τούτους ὡς γνήσιον τοῦ Θεοφράστου ἔργον· ἴσως συνέγραψεν ὁ Θεοφράστης τοὺς «Χαρακτήρας» κατὰ διαφόρους τοῦ βίου του καιροὺς, πιθανὸν δὲ ὅτι ἐτελεύτησε πρὶν ἀναθεωρήσῃ αὐτοὺς, τὰ κεφάλαια 29 καὶ 30 ὑπολαμβάνει ὁ Κοραῆς νόθα· «τὰ λεκτικὰ τῶν δύο τούτων κεφαλαίων (παρκατηρεῖ) ἀρίστατα πολὺ τοῦ τῶν ἐπιλοπίων «Χαρακτήρων»· αὐτὸ τοῦτο ῥητέον καὶ περὶ τῶν προσθηκῶν τοῦ Siebenkees· καὶ ταύτας νομίζω ἔργον δισκειυαστοῦ τινος, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἄλλοι καταφρονήσεως». Ἐν τῇ 249 σελίδι ἐπανερχόμενος ὁ Κοραῆς εἰς τὰ τῶν προσθηκῶν, λέγει, «Τὸ ἀντίγραφον τοῦ Βατικανοῦ περιέχει τὰ τελευταῖα πεντεκαίδεκα κεφάλαια μετὰ προσθηκῶν, σπουδαίων μὲν ἀλλ' οὕτως ἐξηλλοιωμένων ὑπὸ τῶν ἀντιγράφων ὥστε καθίστανται δυσζύμβλητοι. Αἱ προσθήκαι αὗται εἶναι, ὡς φαίνεται, ἔργον δισκειυαστοῦ τινος, θελήσαντος ἐπὶ μείζονι ἰδίᾳ ὠφελείᾳ, νὰ καταστήσῃ παχυτέραν τὴν ἀντιγραφήν τῶν «Χαρακτήρων»». Ὡστε ὁ Κοραῆς δὲν ἀπεκρίρξε

μὲν ἀπολύτως τὰς προμνημονευθείσας προσθήκας, ὑπόνοιαν δὲ μόνον ἐξέφρασε μὴ εἶναι ὑποβολιμαῖαι. Ὑπὲρ τῆς ἀποφάνσεως τοῦ Κοραῆ συνηγόρησαν ὁ "Αστ καὶ ἄλλοι· μετὰ τὰς κριτικὰς ὁμῶς πραγματείας τοῦ Φῶς (1834—1836) καὶ τοῦ Πέτερσεν (οὗ ἡ διατριβὴ ἐβραβεύθη τῷ 1857 ὑπὸ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Βόννης) τὸ γνήσιον τῶν ἐν τῷ Βατικανῷ ἀντιγράφων περιεχομένων προσθηκῶν εἰς οὐδεμίαν σήμερον ὑπόκειται ἀμφιβολίαν.

Περὶ τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως τῶν «Χαρακτήρων» καὶ ἐν γένει περὶ τοῦ ἰδίου βιβλίου ἀποφαίνεται ὁ Κοραῆς μετριοφρονέστατα καὶ καθ' ὑπερβολὴν ἀφιλαύτως. Ἄ'Επεθύμουν, λέγει, νὰ γίνῃ ἡ μετάφρασις ὑπὸ ἐμπειροτέρας χειρὸς· ἀφ' οὗ ὁμῶς οὐδεὶς ἐφρόντισε νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργον, ἐπεχείρησα τοῦτο ἐγὼ, καὶ ἐπροσπάθησα, ὅση μοι δύναμις, νὰ ἀντιστοιχάσω τὰ ἐν τῷ λεκτικῷ ἐνδεχόμενα ἀμκρτήματα ἐρμηνειῶν πιστῶς τὸ νόημα τοῦ συγγραφέως, ἐπισυνάπτων δὲ καὶ ἐξηγητικὰς σημειώσεις καὶ πολλὰς εἰκασίας ἐπὶ διαφόρων χωρίων δυσκαταλήπτων ἢ παρηλλαγμένων. Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ἔτι αἱ εἰκασίαι μου δὲν εἶναι ὀρθαί, θὰ παράσχωσι βεβαίως τὸ ἐνδύσιμον πρὸς ἄλλον εὐτυχέστερον ἐμοῦ κριτικὸν νὰ ἐμβατεύσῃ εἰς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν καὶ ἐπανορθώσῃ χωρία, διαστραφέντα ὑπὸ τῶν μεταγραφῶν. Οὐδαμῶς διανοήθην νὰ πρρασκεύσω une edition savante· παρεθέμην μόνον τὰς πιθανωτέρας γραφάς· δι' ἑλλειψιν δὲ καιροῦ καὶ πόρων, δὲν ἡδυνήθην νὰ ποιήσω τὴν ἀντιβολὴν τῶν ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ ἀποκειμένων ἑνδεκα χειρογράφων». Ὁμολογητέον οὐδὲν ἦττον ὅτι τῶν εἰκασιῶν καὶ ἐρμηνειῶν τοῦ Κοραῆ οὐκ ὀλίγαι εἶναι εὐφυσέσταται, ἐγένοντο δὲ ἀποδεκταί καὶ παρὰ τῶν ὕστερον ἐκδοτῶν. Ὁ Σνεϊδέρος, ὁ ἐκδότης τοῦς «Χαρακτήρες» τοῦ Θεοφράστου τῷ 1799, συγχρόνως δηλαδὴ τῷ Κοραῆ, πρὸς τοῦτον καὶ πρὸς τὸν Ῥοχέτιον προσεφώνησε τὴν ἰδίαν ἐκδοτὴν, ὀλίγῳ δὲ ὕστερον προήνεγκεν εἰς φῶς καὶ παράρτημα ἐκ 34 σελίδων («Auctarium alterum animadversionum et correctionum praecipue ex editione Parisiensi 1799, auctore A. Coray, doctore medicinae»), εἰς ὃ κατεχώρισε πολλὰς τῶν εἰκασιῶν καὶ ἐρμηνειῶν τοῦ Κοραῆ, ὧν ἐνίκα μάλιστα προτιμᾷ τῶν ἰδίων. Ὁ Σνεϊδέρος ἐξέδωκε βραδύτερον τὰ σωζόμενα τοῦ Θεοφράστου, ἐν τῷ πρώτῳ δὲ τούτων τόμῳ (1818) εὐρηγται ἀπὸ τῆς 838 μέχρι τῆς 873 σελίδος οἱ «Χαρακτήρες». Ὁ Κοραῆς ἔγραψε τότε ἐπίκρισιν τοῦ ἔργου τούτου, καταχωρισθεῖσαν εἰς τὸν «Λόγιον Ἑρμῆν» (1819) περιέχουσαν δὲ εὐστόχους διορθώσεις εἰς τὰ βοτανικὰ συγγράμματα τοῦ

Θεοφράστου, καὶ νέας εἰσηγήσεις εἰς ὀρθοτέραν ἀποκατάστασιν χωρίων τινῶν τῶν «Χαρακτῆρων». Οὐχὶ μόνος ὁ Σνεϊδέρος μετὰ μεγάλης τιμῆς ἀναφέρει τοῦ Κοραῆ τὸ ὄνομα, ἀλλὰ καὶ ὁ νεώτατος τῶν τοῦ Θεοφράστου ἐκδότης Βίμμερ, πολλὰς ἀποδέχεται ἐκ τῶν τοῦ Κοραῆ ἀναγνώσεων. Ὁ Ἄστ ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσεως τῶν «Χαρακτῆρων» προσθέτει συχνὰ πυκνὰ τῷ Κοραῆ τιμητικὰ ἐπιθέτα («*vir prae-stantissimus*» «*vir doctissimus*» «*celeberrimus editor*»). ἐν σελίδι δὲ 24 κηρύττει ὅτι τοῦ Κοραῆ αἱ σημειώσεις εἶναι *proprium hujus editionis ornamentum*. Ὁ καθηγητὴς Φόρς, ὁ πλεον ἴσως παντὸς ἄλλου σχολάσας περὶ τοὺς «Χαρακτῆρας» ἀναφέρει πολλοῦ τὸν Κοραῆ μετ' ἐπαίνων, στέργει δὲ οὐκ ὀλίγας ἐξ ὧν οὗτος εἰσηγήσατο ἀναγνώσεων· αἱ ἔχοντες πρόχειρον τὴν μικρὰν τοῦ Φόρς ἔκδοσιν, αἱ παραβλάσκει τὰς σελίδας 44, 58, 70, 75, 82, 89, 91. Ὁ Φόρς ἐξαίρει ἐνιαχοῦ τὴν μαντικὴν τοῦ Κοραῆ ὁξύνοιαν, ὅστις προέλαβε τοὺς κώδικας ἐν πολλαῖς διορθώσεσι. Λόγου χάριν, ἐν τῷ 27 κεφαλαίῳ ἀνεγινώσκειτο «καὶ παρὰ τοῦ υἱοῦ μανθάνειν ἐπὶ τὸ δόρυ καὶ ἐπὶ ἀσπίδα καὶ ἐπὶ οὐρανόν». Ὁ Κοραῆς, ἀντὶ τοῦ «ἐπὶ τὸ δόρυ» ἀναγινώσκει «ἐπὶ δόρυ», ἀντὶ δὲ τοῦ «ἐπ' οὐρανόν» διορθοῖ «ἐπ' οὐράν». *J'y change l'ἐπ' οὐρανόν (que Goez explique par un rapprochement très peu heureux «in altum salire») en ἐπ' οὐράν, qui est un terme de tactique*. Γενομένης οὐ πρὸ πολλοῦ ἐπιμελεστέρας ἀντιβολῆς τοῦ Βατικανοῦ κώδικος, ἀπεδείχθη ὅτι ὑπάρχει αὐτόθι «ἐπ' οὐράν» καὶ οὐχὶ «ἐπ' οὐρανόν» ὅπως κακῶς ἀντέγραψεν ὁ Siebenkees. Ὁ δανὸς ἐκδότης Οὔσιγκ ἐπ' ἴσης ἐγκολποῦται τινὰς τῶν διορθώσεων τοῦ Κοραῆ, λ. χ. σ. 147 «*sic recte Coraes*» καὶ σ. 152 «*necessaria Corais emendatio*». Ὁ δὲ Jebb, ἵνα τοὺς ἄλλους παραλίπωμεν, γράφει ἐν σελ. 299 ὅτι «ἡ ὑπὸ τοῦ Κοραῆ προταθεῖσα ἐξ εἰκασίας γραφὴ «*χρίεσθαι*» εὐρηται ἐν τινι καλῇ ἀντιγράφῳ»· πρὸλ. καὶ σ. 309 ἔνθα ὁ Jebb ποιεῖται περὶ πλείονος τὴν γραφὴν τοῦ Κοραῆ πάσης ἄλλης ἀναγνώσεως, ἔστω καὶ ὑπὸ τῶν κωδίκων πεπιστωμένης· «τὰ ἀντίγραφα ἔχουσι «*φέρων*»· ἀλλ' ἀναγνώστεον μετὰ τοῦ Κοραῆ «*φέρειν*»». Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Μονάχου ἀπόκειται ἀντίγραφον, περιλαμβάνον τοὺς 21 πρώτους χαρακτῆρας τοῦ Θεοφράστου συντεταγμένους· τοῦτου ἀκριβῆ ἀντιβολὴν ἐποίησατο τῷ 1860 ὁ σοφὸς καὶ πολυμαθέστατος καθηγητὴς Χρίστ· ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ τῶν «Χαρακτῆρων» τὸ ἀντίγραφον τοῦτο ἔχει «*προδραμεῖν*» ἀντὶ τοῦ «*προσδραμεῖν*» κατὰ τὴν προγενεστέραν ἀναγνώσιν τοῦ Βούρμ. καὶ τοῦ Πέτερσεν. Ἀκριβῶς δὲ ὁ Κοραῆς ἐν τῇ

ἐκδόσει τοῦ ἀπεδέξατο τὴν γραφὴν «προδρομῶν» ἀποδοκιμάσας τὸ «προς-
δραμῶν». Δὲν εἶναι ἄρα γε ταῦτα ἱκανὰ μαρτύρια τῆς εἰκαστικῆς τοῦ
Κοραῖ ἀγγινοίας; Ἀλλ' ὁ ἡμέτερος πολυγράφος Δημήτριος Δάρβαρις, ὁ
ἐν Βιέννῃ τῷ 1815 ἐκδούς τοῦς «Χαρακτῆρας» τοῦ Θεοφράστου μετὰ
συντόμων κριτικῶν ἐπιστάσεων (ὁ Δάρβαρις ἐξέδωκε περὶ τὰ τέλη τῆς
παρελθούσης ἐκατονταετηρίδος καὶ παράφρασιν τῶν «Χαρακτῆρων» ἐν
τῇ καθωμิลημένῃ ἑλληνικῇ) οὐδαμῶς θυμᾷζει τὰς διορθώσεις τοῦ
«λογίου» Κοραῖ, ἄλλως τε καὶ διότι ἐπὶ τῶν χρόνων ἐκείνων οἱ ἐν
Βιέννῃ διατρίβοντες Ἕλληνες λόγιοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀπαδοὶ
τοῦ Δούκα καὶ τοῦ Κοδρικᾶ. Ὁ ἀγαθὸς Δάρβαρις παρακελεύεται ὁμό-
νοικον πρὸς τοὺς ἀλλήλους διχοστατοῦντας Ἕλληνας διδασκάλους, ἀλλὰ
δὲν διαλείπει ἐνιαχοῦ τῶν σημειώσεων εὐσχημόνως τύπτων καὶ κεντῶν
τὸν Κοραῖν. Ὁ Δάρβαρις ἦτο πολυγραφέατος ἄνθρωπος ἀλλ' ἀτυχῆς
καὶ ἀπειρόκαλος κριτικὸς· πᾶσαι αἱ διορθώσεις ὅσας εἰσηγείται, πειρώ-
μενος ὡς λέγει νὰ ἐπαναγγῇ εἰς τὸ ἀρχαῖον κἄλλος τοὺς «Χαρα-
κτῆρας» τοῦ Θεοφράστου, εἶναι ἢ λίαν ἀμφισβητήσιμοι ἢ ὅλως ἀπτήρι-
κτοι· ἀντὶ τοῦ «μαλακῶς ἐσθίειν» γραπτέον, κατὰ τὸν Δάρβαριν, «μᾶλα
καλῶς ἐσθίειν»!! «Πάνυ τεθχύμακα (λέγει ἀλλαχοῦ) τοῦ σοφοῦ Κο-
ραῖ, ὅτι, Ἕλλην ὢν, οὐ παραδέξατο τῷ «προσκύπτων» ᾧ καὶ ἡμεῖς
ἐν τῇ καθωμιλημένῃ φωνῇ χρῶμεθα». Βεβαίως ὁ Κοραῖς δὲν ἐνέκρινε
τὸ ὑπὸ τοῦ Οὐλκκενχίρου προταθὲν «προσκύπτων» ἀντὶ τοῦ «προσπί-
πτων»· οὐ μόνον δὲ ὁ Κοραῖς, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἄστ, ὀλίγον μετὰ τὴν
ἐκδοσιν τοῦ Δαρβαρίου, ὑπερεμάχησε (σ. 62) τῆς γραφῆς «προσπί-
πτων» ὡς ἐπιτηδειοτέρας πρὸς δῆλωσιν τοῦ νοήματος τοῦ συγγραφέως.

Ὅποτε ἐτυπώθησαν οἱ ὑπὸ Κοραῖ «Χαρακτῆρες» τοῦ Θεοφράστου,
ὁ Ῥοχέτιος συνέταξε περὶ αὐτῶν μακρὰν ἐπὶκρισιν, καταχωρήσας εἰς
τὸ Magasin Encyclopédique, εἶτα δὲ ἀνατυπώσας ἐν τοῖς «Συμμί-
κτοις». Ἡ ἐπὶκρισις αὕτη καταμηνύει τὴν εὐνοίαν εἰλικρινοῦς φίλου οὐχ
ῥηττον ἢ τὴν ἀπροσωπώληπτον ἀξίωσιν ἐπαικούς κριτοῦ. «Τοὺς «Χαρα-
κτῆρας» τοῦ Θεοφράστου ἡρμήνευσεν ἄλλοτε εἰς τὸ γαλλικόν» ὁ La Bru-
yère· ἀλλὰ μὴ εἰδὼς καλῶς τὴν ἑλληνικὴν, ἔχων ἐν ὀφθαλμοῖς κεί-
μενον πλημμυρῆς, ἀγνοῶν δὲ καὶ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων τὰ ἔθιμα,
δὲ ὢν πολλὰ τῶν ἐν τῷ Θεοφράστῳ διαφωτίζονται, δὲν ἠδύνατο νὰ κα-
ταρθῶσιν μετάρρασιν, ἀξίαν τοῦ πρωτοτύπου. Τοιοῦτό τι κατάρθρωσεν ὁ
Ἕλλην Κοραῖς. Ἡ περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Θεοφρά-
στου εἰσαγωγή εἶναι συντεταγμένη διὰ τῆς ὑγιούς ἐκείνης διαλεκτικῆς

καὶ εὐμεθέδου συνέσεως, ἐφ' ἣ διαπρέπει κατ' ἐξοχὴν ὁ Κοραῆς· ἐρεῖ-
 δόμενος εἰς ὅσα ἔγραψε περὶ τοῦ Θεοφράστου Διογένης ὁ Λαέρτιος, ἀνέ-
 πτυξεν ὁ Κοραῆς ἐπὶ τὸ κριτικώτερον τὰ κατὰ τὸν διάσημον ἐκείνον φι-
 λόσοφον, προσθεὶς καὶ πάντα ὅσα διέλαβον περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ οἱ ἄλλοι
 ἀρχαῖοι συγγραφεῖς. Τὸ κείμενον, μετ' ἀκριβείας τετυπωμένον, ἀποκατέ-
 στησεν ὁ Κοραῆς, ὅσον ἐνῆν, εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ ἀγνότητα· ἡ μετά-
 φρασις εἶναι ἀνταξία τοῦ σοφοῦ ἀνδρός, τοῦ πρωταγωνιστοῦντος ἐν τοῖς
 κριτικοῖς τῶν καθ' ἡμῶν χρόνων· εἶναι μὲν καθόλου ἀκριβής, ἂν δέ τινα
 χωρία ἡρμηνεύθησαν κατ' ἔννοιαν μᾶλλον ἢ κατὰ ῥῆμα, ἀποδοτέον τοῦτο
 εἰς τοῦ μεταφράσαντος τὴν σπουδὴν, ὅπως καταστήσῃ τὰ νοήματα τοῦ Θεο-
 φράστου εὐκατάληπτα τοῖς πολλοῖς· δὲν εἶναι μόνον ὀρθοεπής ἡ μετά-
 φρασις ἀλλὰ καὶ σαφής καὶ ἐναργής, ἔχει δὲ καὶ φυσικὴν τινα ἀφέλειαν,
 καὶ τῇ ἀληθείᾳ θαυμάζομεν πῶς ξένος λόγιος εἶναι ἱκανὸς νὰ γράφῃ
 τὴν γαλλικὴν κάλλιον πολλῶν λογίων γάλλων. Αἱ σημειώσεις, διορ-
 θοὺσι καὶ ἀναπτύσσουσι τὸ κείμενον· πάντα τὰ ἔθιμα, ὅσα ὑπαινίσσεται
 ὁ Θεόφραστος, συζητοῦνται καὶ ἐρευνῶνται τοσοῦτον ἐμβριθῶς καὶ ἐκτε-
 νῶς ὥστε εἶναι τῶν σημειώσεων ἀποβαίνουσιν αὐτόχρημα μελέται. Ὁ
 Κοραῆς διορθοῖ πολλὰ καὶ ἐρμηνεύει χωρία ἀρχαίων ἐλλήνων ποι-
 ητῶν καὶ πεζογράφων, ἀληθὴ δὲ ὀφείλομεν χάριν τῷ σοφῷ Ἑλληνι ὅτι
 ἐπλούτισε τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν διὰ συγγραμμάτων τοσοῦτον σπουδαίου.
 Ἐνθαᾶτε κρίνομεν εὐκαίρον νὰ μὴ παρέλθωμεν ἐν σιγῇ καὶ τοὺς νῦν
 Ἑλληνας, ὧν τὴν φυσιογνωμίαν πολλοὶ τῶν ἡμετέρων συγγραφέων σκο-
 λιῶς ἢ ἀτελῶς εἰκόνισαν. Εὐτυχῶς ἐνιοὶ τούτων ἀπένειμαν δικαιοσύνην
 πρὸς τοὺς Ἑλληνας, οὓς ἡ κίβδηλος πολιτικὴ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων
 φωτισθείσης Εὐρώπης καταλείπει ἔρμαιον θηριώδους τυραννίης· ὅτι τὸ
 ἑλληνικὸν ἔθνος εἶναι πολλῷ ἥττον ἐξηυτελισμένον ἢ ὅσον παρίσταται
 ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, ἀπόδειξις προφανής οἱ παρ' αὐτῷ διαπρέποντες
 καὶ τιμώμενοι εὐάριθμοι λόγιοι, οἵτινες ὁσημέραι πολλαπλασιάζονται». Ταῦτα ὁ Ῥοχέτιος· ἕτερος δὲ κριτικὸς, ὁ Sinner, ἐπίσημος ἐξ Ἑλβε-
 τίας ἑλληνιστής, ἀριστεύσας ἐν Παρισίοις ὡς καθηγητὴς τῶν ἑλληνικῶν
 γραμμάτων, οὐκ ὀλίγους δὲ ἐκδοὺς ἑλληνας ἀρχαίους ποιητάς καὶ συγ-
 γραφεῖς, καὶ ἐκ τῶν κορυφαίων διατελέσας συνεργατῶν τοῦ ἐξ ἐννέα
 τεραστίων τόμων «Θησαυροῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης» Ἐρβρίκου τοῦ Στε-
 φάνου, λέγει ἐν τῷ «περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κοραῆ»
 συνοπτικῷ αὐτοῦ σχεδιάσματι. «Ἡ εἰς τοὺς «Χαρακτήρας» τοῦ Θεοφρά-
 στου εἰσαγωγὴ εἶναι πάνυ διαφέρουσα ἐπὶ φιλολογικῇ ἐπιμελείᾳ καὶ

βιβλιογραφικῇ πολυμαθείᾳ· ἡ γαλλικὴ μετάφρασις, ἀπταιστος καὶ λίαν γλαφυρά· αἱ σημειώσεις, παρέχουσαι εἰς τὸ πόνημα διαρκῆ ἀξίαν, εἶναι ἀληθὲς ἀριστοτέχνημα. Ἡ ἀκριβὴς γνῶσις τῶν ἐθίμων καὶ τῆς γλώσσης τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων κατέστησε τῷ Κοραῖ εὐχερεστέραν τὴν λύσιν πολλῶν καὶ χαλεπῶν ἀπορημάτων, ἵτινα ὁ Κασωβὼν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνελίξῃ· σημειωτέον ἐν παρόδῳ καὶ τὸν φιλόπατριν τοῦ συγγράμματος σκοπὸν, πρὸς πεφωνημένον εἰς τοὺς ἐλευθέρους Ἕλληνας τοῦ Ἰονίου Πελάγους». Ὁ Sinner αἰτιᾶται πλανάως τὸν Κοραῖ ὡς μὴ παρασκευάσαντα δευτέραν ἔκδοσιν, κατὰ τὰ ἄλλα δὲ συντάσσεται πρὸς τὴν γνώμην τῶν νοθευόντων τοὺς «Χαρακτῆρας» τοῦ Θεοφράστου.

Μετὰ τεσσαράκοντα ἐνιαυτῶν πάροδον Ἑλλήνι λόγιος, ὁ Κ. Μ. Ρουκανάκης, ἐνόμισε λυσιτελεῖς νὰ ἐξελληνίσῃ ἐπ' ὠφέλειᾳ τῶν Ἑλλήνων τὰ προλεγόμενα καὶ τὰς σημειώσεις τοῦ Κοραῖ, παραφράζων τοὺς «Χαρακτῆρας», περιβάλλων δὲ ἐνιζίον ἑλληνικὸν ἔνδυμα εἰς τὸ ἑλληνογαλλικὸν κειμήλιον τοῦ πατριάρχου τῆς καθ' ἡμᾶς φιλολογίας. «Χαρακτῆρες» τοῦ Θεοφράστου κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Α. Κοραῖ ἐν Παρι-»σίαις τῷ 1799 ἑλληνογαλλικὴν ἔκδοσιν, μετὰ τῆς παραφράσεως αὐ-»τῶν εἰς τὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν, καὶ τῆς ἐκ τοῦ γαλλικοῦ μετα-»φράσεως τῶν τε προλεγομένων καὶ πασῶν τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων »ἱστορικοκριτικῶν καὶ γραμματικῶν σημειώσεων ἢ διορθώσεων ὑπὸ Μ. »Ρουκανάκη. Ἐν Πειραιεῖ, 1838». Ἡ παράφρασις ἀμιλλᾶται πρὸς τὴν μετάφρασιν, ἃν ἔξῃ δὲ ὁ Κοραῖς ἵνα ἴδῃ τίνι τρόπῳ μετεφφράσθη ὑπὸ Ἑλλήνου τὸ ἀριστον ἔργον του, θὰ ἐκινδύνευε νὰ ἀποθάνῃ ἀπόπληκτος, βεβαίως δὲ θὰ κατηράτο τὴν ὥραν καθ' ἣν ἐβουλεύθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τῶν «Χαρακτῆρων» τὴν ἔκδοσιν. Ἴνα μὴ νομίσῃ ὁ ἀναγνώστης ὅτι ποι-»ούμεθα ὑπερβολὰς, συλλέγομεν μικρὸν τι ἀπάνθισμα ἐξ ὧν ἔπαθον στρεβλώσεων αἱ σημειώσεις τοῦ Κοραῖ. Τὴν σημείωσιν Stob. Ser-»mon. μεταφράζει ὁ Ρουκανάκης (Στοβ. Ὁμιλ.). Ὁ Κοραῖς, παραπέμπων εἰς τὸν σχολιστὴν τῶν «Ἀχαρνέων» τοῦ Ἀριστοφάνους γράφει «Scho-»liast. Aristoph. Acharn.» ὅπερ ὁ Ρουκανάκης, ἐρμηνεύει· «Σχολιαστ. Ἀχαρνῶν» μεταμορφώσας τοὺς «Ἀχαρνεῖς» εἰς «Ἀχαρνᾶνας»! Τὸ Marmor. Oxoniensia, Inscript. Graec. μεταφράζει «Μάρμορ. Ὁξόνιον Περιγρ. Ἑλλήν» φαντασθεῖς ὅτι πρόκειται περὶ περιγραφῆς ἑλληνικῆς Μάρμορός τινος Ὁξονίου!!! τὸ πόνημα τοῦ Ἰπποκράτους «περὶ ἀρχαίας ἱατρικῆς» παραχαράσσει εἰς πόνημα «περὶ ἀρχαίων ἱατρῶν»· τοῦ Πο-»λυαίνου τὰ «Στρατηγήματα» μεταποιεῖ εἰς «Στρατιωτικά»· τοῦ Ξενοφῶντος

*

τὸ περὶ τῶν πολιτείαις Ἀθηναίων ἐπιγράφει « περὶ Δημοκρατίας » · τὴν « Μηδεῖαν » τοῦ Εὐριπίδου γράφει « Μίδειαν » · τὸν κατὰ τοῦ Μειδίου λόγον τοῦ Δημοσθένους διαστρέφει εἰς « Μηδεῖαν » · τὸ « περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων » τοῦ Ἱπποκράτους γράφει « περὶ ἀέρος, ὑδάτος καὶ τόπου » ἀντὶ « Ἀνδοκίδου, περὶ τῆς ἑαυτοῦ καθόδου » γράφει « Ἀνδοκίδου περὶ ἐπανόδου αὐτοῦ » · τὸν « Κυνηγετικὸν » τοῦ Ἀρρίανου ἐπιγράφει, « περὶ Θήρας » · τὸ ὄνομα Ἀπελλικῶντος τοῦ Τηρίου, οὗ τὴν βιβλιοθήκην ἀνείλετο ὁ Σύλλας ὁ ὑπάτος, διαστρέφει βαρβαρικῶς εἰς « Ἀπελλικὸν τῆς Τέου ». Δὲν ἀρκεῖ ὅτι ἄπασαι αἱ σημειώσεις τοῦ Κοραῆ οἰκτρῶς παρεποιήθησαν · καὶ τὰ προλεγόμενα εἶναι οὐχ ἥττον οἰκτρῶς διαλελυμασμένα. Ἀπὸ τῆς 15 μέχρι τῆς 23 σελίδος, παρκαθίσταται ὁ Κοραῆς τὰ ἀποφθέγματα τοῦ Θεοφράστου, παραλαβὼν τὰ πλεῖστα ἐκ τοῦ Διογένηος τοῦ Λαερτίου, πρὸς ὃν παρπέμπει. Ὁ Ρουκινάκης μετέφρασεν ἐκ τοῦ γαλλικοῦ τὰ ἀποφθέγματα ταῦτα, οὐδαμῶς ἀναδραμὼν εἰς τὰς σημειουμένας πηγάς. Οὕτω λ. χ. τὸ *la beauté est une tromperie muette* ἐρμηνεύει « ἡ ὡραιότης εἶναι ἀπάτη ἄλαλος » ἐν ᾧ, ἂν ἔβλεπε τὸ ὑπὸ τοῦ Κοραῆ σημειούμενον χωρίον, θὰ μετέφραζε « τὸ κάλλος εἶναι ἀπάτη σιωπῶσα ». Περὶ τῆς μεταφράσεως ταύτης καὶ τῶν ἐπικριτῶν ὁ ἐπιεικέστατος οὐδὲν ἕτερον θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ἢ ὅτι μετέπεσε, παρὰ τὴν θέλησιν βεβαίως τοῦ μεταφράσαντος, εἰς ἀληθὴ παρωδίαν. Ἡ ἀγαθὴ προαίρεσις εἶναι μοχλὸς ἰσχυρότατος ἐν παντὶ ἐπιτηδεύματι, ἀλλὰ καὶ λίαν βλαβερὸς καὶ δολέθριος ὁπότεν ἔχῃ συμπαρατατοῦσαν τὴν ἀπειρίαν καὶ τὴν ἄγνοιαν. Ἄνθρωπος εὐπροαίρετος ἦτο ἀναντιρρόητος ὁ ἐπιχειρήσας τὴν μετάφρασιν, καίτοι ὢν παντελῶς ἄμοιρος φιλολογικῆς στοιχειώσεως · ἀλλ' ἐπὶ τέλους θὰ ἦτο ἄδικον νὰ σταθμῇ τις τὴν ἐν τῇ φιλολογίᾳ προκοπὴν τῶν Ἑλλήνων, λαμβάνων ὡς ὅρον συγκρίσεως τὴν ὑπὸ τοῦ Κοραῆ διαφώτισιν τῶν « Χαρακτήρων » καὶ τὴν ὑπὸ Ρουκινάκη ἀκκτονόμαστον μετάφρασιν.

Τὸ λεγόμενον περὶ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, ὅτι ὅσῳ μᾶλλον ἀναγινώσκονται καὶ μελετῶνται τοσούτω μείζονα ἐμποιοῦσι θαυμασμὸν, ἀληθεύει καὶ περὶ τῶν ἱπποκρατικῶν πονημάτων. Ὁ Κῶρος ἱατρός ἦτο ὄντως μεγαλοφυΐας καὶ μεγαλόνοτος φιλόσοφος καὶ ἀληθὴς τῆς ἱατρικῆς τέχνης ἀρχιμύστης. Unus est Hippocrates, toties a Galeno recte cognominatus ὁ θαυμασιώτατος. Εἰς μόνος Ἱπποκράτης, ὁ ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ τσακίς καὶ εἰκότως θαυμασιώτατος προσαγορευθεὶς! Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Ἰαλυνὸς ἀποφαίνεται ἀλλաχού ὅτι « οἷόν τι πεπόνθασιν οἱ

πολλοὶ τῶν ἀθλητῶν, ἐπιθυμοῦντες μὲν Ὀλυμπιονίκαι γενέσθαι, μὴ δὲ πράττειν, ὡς τούτου τυχεῖν, ἐπιτηδεύοντες, τοιοῦτόν τι καὶ τοῖς πολλοῖς τῶν ἱατρῶν συμβέβηκεν· ἐπαινοῦσι μὲν γὰρ Ἱπποκράτην, καὶ πρῶτον ἀπάντων ἡγούνται, γενέσθαι δὲ αὐτοὺς ἐν ὁμοίοις ἐκείνῳ, πάντα μᾶλλον ἢ τοῦτο πράττουσιν». Ἡ ἀθάνατος τοῦ Ἱπποκράτους δόξα συνίσταται κυρίως εἰς τούτο, ὅτι ὥρισε καὶ ἐρρύθμισε τὴν μέθοδον, δι' ἧς ἡ ἱατρικὴ, ἀπὸ ἀσυνάπτου κράματος ἐμπειρικῶν γνώσεων προήχθη εἰς τέχνην. Πρῶτος ὁ Κῶος ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ἱατρικὴ στηρίζεται ἐπὶ τῆς γνώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ, χρησιμεύει δὲ εἰς οὐδὲν ἄλλο ἢ εἰς τὸ «ποιῆσαι ὑγιὲς τὸ νοσοῦν». Ἡ θεραπεία εἶναι ἐπομένως τὸ κέντρον τῶν ἱπποκρατικῶν δογμάτων, πᾶσαι δὲ τοῦ ἱατροῦ αἱ γνώσεις τότε μόνον προσλαμβάνουσιν ἀξίαν ὅτε θητεύουσιν εἰς τὸν ὑπέρτατον τῆς ἱατρικῆς σκοπὸν, τὴν διαφύλαξιν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ὑγείας· πυρὴν τῶν γνώσεων τούτων εἶναι ἡ προγνωστικὴ τουτέστιν ἡ διαγνώσις τῆς τε παρελθούσης καὶ παρούσης τοῦ ἀρρώστου καταστάσεως· ὁ ἀριστος ἱατρός δέον νὰ ἐπιτηδεύῃ πρόνοιαν, διότι προγινώσκων καὶ προλέγων παρὰ τοῖς νοσοῦσι τὰ παρόντα καὶ τὰ προγεγονότα καὶ τὰ μέλλοντα, «πιστεύουσιν ἂν μᾶλλον τὰ τῶν νοσεόντων πρήγματα»· τὴν δὲ θεραπείαν «ἀριστα ἂν ποιεόιτο προειδὼς τὰ ἐσόμενα τῶν παθημάτων». Τὰ θεραπευτικὰ τοῦ Ἱπποκράτους πρᾶγγέλματα ἀμιλλῶνται πρὸς τὴν ἀπλότητα τῆς ἱατρικῆς θεραπείας του· εἶναι πρὸ πάντων «ὑπερέτης τῆς φύσεως», θεμέλιον δὲ τῆς θεραπευτικῆς αὐτοῦ ἐπιστήμης εἶναι ἡ συμμέτρως τῇ φύσει διαικητική. Ἐτερον τοῦ Ἱπποκράτους ἀπαράμιλλον πλεονέκτημα εἶναι ὅτι ὑπελάμβανε τὴν ἱατρικὴν ἀχώριστον τῆς ἠθικῆς, παρήγει δὲ τοῖς ἱατροῖς νὰ προσέχωσι καλῶς εἰς τὴν ψυχικὴν τῶν ἀρρώστων κατάστασιν, διότι σπανίως νοσεῖ μὲν τὸ σῶμα μένει δὲ ἄνσος ἡ ψυχὴ, σπανίως δὲ πάλιν ἀρρώσκει ἡ ψυχὴ ἄνευ τῆς τοῦ σώματος συναρρώστιας. Ὁ φιλότεχνος ἱατρός δέον, κατὰ τὸν Ἱπποκράτην, νὰ ᾔηται καὶ φιλάνθρωπος· ὁ ἱατρός, ὁ ἐπὶ χρήμασιν ἀσκῶν τὴν τέχνην, ἦτο, κατὰ τοὺς ἀρχαίους, ἀνάξιος νὰ καλῆται ἱατρός· «ὡμολόγηται γὰρ ὁ ἀκριβὲς ἱατρός (λέγει ὁ Πλάτων) σωμάτων εἶναι ἄρχων ἄλλ' οὐ χρηματιστῆς»· κατὰ δὲ τὸν Γαληνόν, ἡ ἱατρικὴ ἀποβλέπει μόνον εἰς τὸ εὐεργετεῖν τοὺς ἀνθρώπους καὶ οὐχὶ εἰς τὸ χρηματίζεσθαι. Οἱ περὶ τὸν Ἱπποκράτην δὲν εἶχον νοσοκομεῖα, ἀνέτεμον δὲ πτώματα ζώων καὶ αἰχμαλώτων, ἀλλ' ὅμως ἔτι καὶ νῦν θαυμάζονται αἱ ἐν τοῖς ἱπποκρατικοῖς συντάγμασιν ὑποτετυπωμένα ἀνατομικὰ γνώσεις. Ὁ καθηγητὴς K. Putschmann, ὁ πρὸ τινων ἐτῶν

μεταφράσας καὶ ἐρμηνεύσας τὰ σωζόμενα Ἀλεξάνδρου τοῦ Τραλλιανοῦ, θαυμάζει τὴν περὶ τὴν ὁστεολογίαν μάθησιν τῶν ἱπποκρατικῶν· αἱ φυσιολογικαὶ τούτων διδασκαλίαι εἶναι εἰσέτι ἐν πολλοῖς θεμέλιον τῶν νῦν παθολογικῶν θεωριῶν. Ἡ προγνωστικὴ (λέγει) προσέβη ἐπὶ Ἱπποκράτους εἰς μέγιστον ἀναπτύξεως βαθμόν. Τὰ φάρμακα ἦσαν κατ' ἐξοχὴν διαιτητικά, ἐν τοῖς φαρμάκοις δὲ τούτοις ἀνευρίσκομεν πλεῖστα ὅσα καὶ σπουδαιότατα φυτὰ καὶ ὀρυκτὰ, πρωταγωνιστοῦντα ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς φαρμακολογίᾳ. Ἐν ταῖς ἐκθέσεσι τῶν ἱπποκρατικῶν, ὧν ἡ ἀξία ἐγκρίνεται εἰς τὴν κατὰ φύσιν ἀκριβῆ περιγραφὴν τῶν νοσηματικῶν συμπτωμάτων, εὐρηγται ἤδη οἱ τεχνικοὶ ὅροι τῆς καθ' ἡμᾶς παθολογικῆς ἐπιστήμης. Ὡστε οὐδαμῶς κοσμεῖ τις ἐπὶ τὸ μείζον τὴν ἀξίαν τοῦ Ἱπποκράτους, διατεινόμενος ὅτι εἶναι ἔτι καὶ νῦν ἀναμφισβήτητος ἐν τῇ ἱατρικῇ, ὡς ἡ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς ἐπιστήμαις.

Πάντα τὰ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἱπποκράτους φερόμενα 72 μεγάλα καὶ μικρὰ πονήματα βεβαίως δὲν εἶναι ἔργα τοῦ πατρὸς τῆς ἱατρικῆς. Ἦδη ὁ Γαληνὸς πρὸ χιλίων καὶ ἑπτακισίων ἐνιαυτῶν, ἐπεγίνωσκεν ὡς γνήσια τριακαίδεκα μόνον πονήματα, τινὰ δὲ τούτων ἔλεγεν ἐν πολλοῖς γενοθευμένα· ἐν τοῖς γνησίοις δὲ ἱπποκρατικοῖς συγγραμμάσι καταλέγονται τὸ πρῶτον καὶ τρίτον βιβλίον τῶν Ἐπιδημιῶν, τὸ Προγνωστικόν, οἱ Ἀφορισμοὶ (μετὰ διασκευῶν), τὸ «περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων» τὸ «περὶ διαίτης ὀξείων», τὸ «περὶ τῶν ἐν κεφαλῇ τραυμάτων»· κατὰ δεύτερον δὲ λόγον τὰ περὶ ἀγμῶν, περὶ χυμῶν, περὶ φύσιος παιδίου, περὶ ἱερῆς νόσου καὶ περὶ ἄρθρων. Κατὰ τὴν παρελθούσαν ἐκτονταετηρίδα ἐπόνησαν ἰδίως εἰς ἀποκατάστασιν τοῦ κύρους τοῦ Ἱπποκράτους ἐν Γερμανίᾳ ὁ καθηγητὴς Γρύνερος, ἐν Γαλλίᾳ δὲ ὁ Κορνήης, πρὸς ὃν καὶ ἀπόκειται ἡ δόξα ὅτι κατέστη παραίτιος γονίμου τινὸς ἀνακαινίσεως τῆς περὶ τὸν Ἱπποκράτην σπουδῆς. Κατὰ τὴν νῦν ἐκτονταετηρίδα ἐγένοντο ἡδὴ τρεῖς μεγάλοι ἐκδόσεις πάντων τῶν σωζομένων ἱπποκρατικῶν συγγραμμάτων, ἡ τοῦ Κυνίου ἐν τῇ «Συλλογῇ τῶν Ἑλλήνων Ἱατρῶν» (1825—1827) ἡ τοῦ Λιτρῆ (1839—1861) μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως κλ. καὶ ἡ τοῦ Ὀλλανδοῦ Ἑρμερινς (1839—65), ἵνα μὴδὲν εἰπωμεν περὶ τῆς ἀτελοῦς ἐν Ἀθήναις ἐκδόσεως τοῦ μακαρίτου ἱατροῦ Ρεῖνχολδ. Ἐκ τῶν τριῶν δὲ τούτων ἐκδοτῶν, ὁ ἱατρὸς καὶ λεξικογράφος Λιτρῆ ἐξετάζει ἐκτενέστερον καὶ ἐμβριθέστερον πάντων τῶν ἄλλων, τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα ζητήματα, τὰ συνεχόμενα πρὸς τὴν πολυθρόλητον ταύτην συλλογὴν, Ἄν τὰ πονήματα ταῦτα μὴ εἶναι τοῦ Ἱπποκράτους, τίς ὁ συγγραφεὺς

ἢ τίνες οἱ συγγραφεῖς, ὧν τὰ ψευδεπίγραφα ἔργα διεσώθησαν ἐν τῇ ἱπποκρατικῇ συλλογῇ; Πῶς θὰ διακριθῶσι τὰ γνήσια τοῦ Ἱπποκράτους ἀπὸ τῶν νόθων ἢ τῶν ἀμφιβόλων; Πῶς δέον νὰ διαταχθῇ ἡ συναγωγὴ αὐτῇ, ὅταν ἀποδειχθῇ ὅτι τὰ συναπαρτιζόμενα αὐτὴν πονήματα ἔλκουσι τὴν γένεσιν ἐκ διαφόρων πηγῶν; Πῶς συνέβη νὰ προσλάβωσι τὰ εἰρημένα συγγράμματα ψευδῶς τὸ ὄνομα τοῦ Ἱπποκράτους καὶ νὰ δημοσιευθῶσιν ὑπὸ τοιαύτην τινὰ ἐπιγραφῇ; Εἰς τίνα χρόνου ἐποχὴν πρέπει νὰ ἀναχθῇ ἡ προκειμένη συλλογὴ; Ὁ Λιττρέ διαιρεῖ τὴν τῶν ἱπποκρατικῶν ἔργων συλλογὴν εἰς ἑνδεκα τάξεις, στέργων ὡς γνήσια τοῦ Ἱπποκράτους συντάγματα τὰ περὶ ἀρχαίης ἱερτικῆς, τοὺς Ἀφορισμούς, τὸ Προγνωστικόν, τὸ πρῶτον καὶ τρίτον βιβλίον τῶν Ἐπιδημιῶν, τὸ «περὶ διαίτης ὀξέων», τὸ «περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων», τὸ περὶ ἄρθρων, τὸ περὶ ἀγμῶν, τὸ μυελικόν, τὸ περὶ τῶν ἐν κεφαλῇ τραυμάτων, τὸν Ὁρκον καὶ τὸν Νόμον. Μετὰ τὸν Λιττρέ, πολλοὶ καθηγηταὶ καὶ λόγιοι Γερμανοὶ ἡσχολήθησαν μετὰ ζήλου περὶ τὸ «ἱπποκρατικὸν ζήτημα». Ἐν τοῖς πρῶτοις ὁ καθηγητὴς Ἰλβεργ ἀπέδειξε τῷ 1883 (διὰ τῆς ἀξιολόγου πραγματείας του *Studia Pseudippocratea*) ὅτι πολλὰ τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν ἱπποκρατικὴν συλλογὴν πονημάτων ἀντιφάσκουσιν ἀλλήλοις κατὰ τὸ λεκτικόν καὶ τὸ πραγματικόν. Ἀντιστρατευόμενος πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Λιττρέ, εἰκοτολογεῖ ὁ Ἰλβεργ ὅτι ἡ συλλογὴ τῶν ἱπποκρατικῶν συγγραμμάτων δὲν ὑπῆρξεν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστοτέλους ἀκριβῶς τοιαύτη οἷα φέρεται τανῦν, εἰσηγείται δὲ ὅτι ἕνα μὲν τῶν πονημάτων τούτων ὁμοιάζουσι κατὰ τὸν λεκτικὸν χαρακτῆρα πρὸς τὸ «Ἐλένης Ἐγκώμιον» τοῦ Γοργίου καὶ περιέχουσι πολλοὺς ἰωνισμούς, ἕνα δὲ εἶναι ἀπηλλαγμένα παντὸς ῥητορικοῦ καλλωπισμοῦ, καθαρῶς δὲ ἰωνισμῶν ἢ περιέχουσιν ὀλιγίστους ἰωνικοὺς τύπους. Ὁ Ἰλβεργ ἠρεύνησε πρὸς τούτοις ἐμβριθῶς τὰ «κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς ἱπποκρατικῆς συλλογῆς» ἐπαγγέλλεται δὲ καὶ κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς ὑπὸ Γαληνοῦ ἐξηγήσεως τῶν ἱπποκρατικῶν γλωσσῶν, αἵτινες μεγίστην ἔχουσι σπουδαιότητα πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ καιμένου καὶ τὴν διαφώτισιν τῶν ἱπποκρατικῶν πονημάτων. Συνεργάτης τοῦ Ἰλβεργ, ἀπὸ πολλοῦ παρασκευάων μετ' αὐτοῦ νέαν κριτικὴν τοῦ Ἱπποκράτους ἔχουσιν, εἶναι ὁ Κυλεβαῖν, ἀντιβαλὼν τὸν Μαρκιανὸν καὶ ἄλλους κώδικας, καταχωρίσας εἰς τὸ περιοδικὸν φιλολογικὸν σύγγραμμα «Ἑρμῆν» (ἐν Βερολίῳ ἐκδιδόμενον) σπουδαίας διτριβάς περὶ τοῦ ἱπποκρατικοῦ καιμένου, συγγράφας δὲ καὶ πολύτιμον πραγματείαν περὶ τῆς χρήσεως τῶν μορίων παρ' Ἱπποκράτει. Οὐχ ἥττον

ἀξιεπαινοί μνείας εἶναι ὁ Ἐδ. Σνεϊδέρος, ὁ ἀποδείξας ὅτι τὸ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βιέννης ἀντίγραφον περιέχει πολλὰ χωρία ἐκ τῶν τοῦ Ἱπποκράτους μᾶλλον διωρθωμένα, καὶ ὁ Poschenrieder, ὁ ἐξετάσας τίς ἢ προσάλληλος σχέσις τῶν φυσιολογικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους συγγραμμάτων καὶ τῶν βιβλίων τῆς Ἱπποκρατικῆς συλλογῆς. Ὁ Poschenrieder ἰσχυρίζεται ἑλλόγως ὅτι πολλὰ ἀνατομικαί, φυσιολογικαί καὶ παθολογικαί τοῦ Ἱπποκράτους θεωρίαι εὐρηνται μετενηνεγμέναι ἐν ἀριστοτελικοῖς συγγραμμασι. Δὲν πρέπει δὲ νὰ παρασιωπήσωμεν καὶ τὴν ἐν Δόρπατ τῷ 1887 ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ διδάκτορος Γρότ διατριβήν, περὶ τῶν φαρμακολογικῶν γνώσεων, τῶν περιεχομένων ἐν τῇ Ἱπποκρατικῇ συλλογῇ, ἥτις οὐδαμῶς μὲν ἀπτεται τοῦ προκειμένου ζητήματος, ἐξαίρει δὲ κατ' ἀξίαν τὰς φαρμακολογικὰς γνώσεις τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων ἱατρῶν. Οὕτως, ἡ περὶ τὸν Ἱπποκράτην σπουδὴ τῶν καθ' ἡμᾶς φιλολόγων ἀπέβη πολλὰ ὥφελιμος, διότι πολλὰ μὲν ἀντίγραφα οὐδαμῶς πρότερον ἢ ἀτελῶς ἐξετασθέντα, ἔτυχον ἐν τοῖς νῦν χρόνοις ἐπιμελεστέρας ἀντιβολῆς, ἐμβριθῶς δὲ ἠρευνήθη ἡ χρονολογικὴ γένεσις τῶν ἀμφιβόλων ἢ ψευδεπιγράφων τοῦ πατρὸς τῆς ἱατρικῆς πονημάτων, μετὰ μελίζονος δὲ ἀκριβείας παρεξητάσθη ὁ λεκτικὸς τῶν διαφόρων συνταγμάτων χαρακτήρ, συνελόντι δὲ εἰπεῖν, κατεβλήθησαν πολλῶ ὑγιέστερον ἢ ἄλλοτε τὰ θεμέλια ἀκριβολόγου κριτικῆς, ἥτις, ἐρειδομένη ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν φιλοπόνων λογίων, ἀόκνως ἐργαζομένων περὶ τὴν ἀντιβολὴν τῶν ἐν Βιέννῃ, Ἐνετία, Παρισίοις καὶ ἀλλαχοῦ ἀντιγράφων, παρέχει χρηστάς ἐλπίδας ὅτι καὶ κατὰ τὴν λήξιν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκατονταετηρίδος ἡ Ἱπποκρατικὴ φιλολογία δὲν θὰ ἀποδειχθῇ ἥττον καρποφόρος ἢ κατὰ τὴν λήξιν τῆς παρελθούσης, ὅποτε ἐπρυτάνευεν ὁ Κοραΐς.

Πεντεκαίδεκα ὅλα ἔτη κατέτριψεν ὁ Καραΐς διαμελετῶν καὶ διανοοῦμενος τὰ τοῦ Ἱπποκράτους, καὶ μάλιστα τὸ περὶ «ἀέρων, ὑδάτων, τόπων» συνταγμάτων. «Αὐτὸ τὸ βιβλίον εἰς ὃ ἀσχολοῦμαι (ἔγραφε τῇ 1 ἰουλίου 1790 πρὸς τὸν ἀπλοῖκὸν Πρωτοψάλτην) εἶναι μία ἐξήγησις πολλῶν δυσνοήτων τόπων τοῦ Ἱπποκράτους καὶ διόρθωσις πολλῶν ἄλλων ἐφθαρμένων ἀπὸ τοῦς κατὰ καιρὸν ἀντιγραφεῖς· τὸ νὰ διορθώνη τις τὰ κακῶς γεγραμμένα καὶ νὰ ἐξηγῇ τὰ δυσνόητα εἰς τὰ βιβλία τῶν παλαιῶν συγγραφέων, καὶ μάλιστα τῶν Ἑλλήνων, ὀνομάζεται «κριτικὴ ἐπιστήμη». Ἐξευρε ὅτι ὁ Βιλλουαζὼν, ὅτε τὸν ἔδειξα ὀλίγον τι μέρος ἀπὸ τὸ πόνημά μου, ἔμεινεν ἐκθαμβος· αὐτὸς μ' ἐπαρακίνησε νὰ τὸ τελειώσω καὶ νὰ τὸ δώσω εἰς φῶς, βεβαιῶν με μεθ' ὅρκου τοῦ καθ' ἡμέραν

ὅτι ὁ Θαυμαστὸς Τούπιος (ἄγγλος, ὅστις ἐδιόρθωσε πολλοὺς ἐφθαρμένους τόπους τῶν ἐλλήνων συγγραφέων μὲ μεγαλωτάτην ἀγγλίνοιαν) θέλει μείναι πολὺ ὑποδεέστερος ἀπ' ἐμέ, ὅταν τὸ πόνημά μου γνωσθῇ εἰς τὴν Εὐρώπην· δὲν ἤρκεσθαι εἰς αὐτὸ, ἀλλ' ἔχων μίαν πλατυτάτην ἐπιστολικὴν κοινολογίαν μὲ ὅλους τοὺς σοφοὺς τῆς Εὐρώπης, ἔγραψεν εἰς Γερμανίαν, Ὀλλανδίαν, Ἰταλίαν καὶ τὰ λοιπὰ μέρη περὶ τούτου, ἐκθειάζων ἐμὲ καὶ ὀνομάζων με πρῶτον κριτικὸν τῆς Εὐρώπης, τὸσον ὥστε νὰ κάμῃ νὰ μὲ βάλωσι καὶ εἰς τὰς φιλολογικὰς ἐφημερίδας τῆς Λειψίας μὲ ταῦτα τὰ λόγια. «Εὐρίσκεται σήμερον εἰς τὸ Παρίσιον ἓνας Γραικὸς ἱατρός, ὀνόματι Κ. ὅστις ἔκαμε τὰς ἀγγλινουστάτας ἐξηγήσεις καὶ διορθώσεις εἰς τὸν Ἱπποκράτην». Αὐτὸ μ' ἐκακοφάνη ὅτε τὸ ἴδιον εἰς μίαν γερμανικὴν ἐφημερίδα, ἐπειδὴ ὁ Βιλλουαζὼν τὸ ἔκαμε χωρὶς τὴν εἰδήσιν καὶ θέλησίν μου καὶ διότι δὲν εἶναι φρονίμου ἀνδρὸς ἔργον νὰ προλέγῃ πράγματα ἀτελείωτα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως, βλέπων τὸν τίτλον τοῦ Γραικοῦ, ἐστοχάσθην μήπως ἀνέφερεν αὐτὸ, διὰ νὰ ἐμπράξῃ καὶ τὰ στόματα τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἀθλίου καὶ καταφρονημένου γένους ἡμῶν καὶ μάλιστα τοῦ καταράτου Παυίου, τὸν ὁποῖον, ὅσκις ἐνθυμηθῶ, σεληνιάζομαι. Ὁ αὐτὸς Βιλλουαζὼν μὲ ἠνάγκασε νὰ πέμψω καὶ εἰς Ἀγγλίαν μικρὸν δεῖγμα τοῦ πονήματός μου, καὶ ἔπεμψα μέρος εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Ὁξωνίου καὶ μέρος εἰς Λονδῖνον εἰς δύο περιφήμους ἱατροὺς, εἰδήμονας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης· ἐντρέπομαι νὰ σὲ γράψω τί ἀπεκρίθησαν ὅχι πρὸς ἐμὲ κατ' εὐθεΐαν, ἀλλ' εἰς τρίτον πρόσωπον. Εἰς ὀλίγα λόγια αὐτὸς ὁ κόπος μου φαίνεται νὰ ἐπροξένησε μίαν ὑπερβολικὴν εὐχαρίστησιν καὶ θαυμασμὸν εἰς ὅλους, ὅσοι τὸν ἴδαν· καὶ ἄμποτε νὰ εὐαρεστήσῃ ὡσαύτως καὶ ὅταν δημοσιευθῇ διὰ τοῦ τύπου». Ὁ Κοραῆς ἐπιστέλλων τῷ 1790 πρὸς τὸν Βιλλουαζὼν, διορθώσεις χωρίων τινῶν τοῦ Ἱπποκράτους, προστίθησιν «ὀνειροπολῶ γὰρ καὶ καθεύδων, οὐχὶ ἱππικὴν ὡς ὁ Φιλίππιδης ἐν ταῖς «Νεφέλαις» τοῦ Ἀριστοφάνους, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Ἱπποκράτην». Ὅσα διηγεῖται ὁ Κοραῆς περὶ τοῦ Θαυμασμοῦ τοῦ γάλλου φιλόλογου, εἶναι ἀληθέστατα· αὐτὸς ὁ Βιλλουαζὼν ἔγραψε πρὸς τὸν Ῥοχέτιον περὶ τοῦ ἔργου τοῦ φίλου Ἑλληνοῦς «ce sera un chef-d' oeuvre digne de Toup et d'Hemsterhuis» θὰ ᾔναι δηλ. ἀριστοῦργημα ἀντάξιον τῆς κριτικῆς τέχνης τοῦ Τουπίου καὶ τοῦ Ἑμστερχουσίου. Πρὸς τὸν Κεῦνον ἔγραψε ὁ Κοραῆς τῇ 8 ἰανουαρίου 1791 «ἐργάζομαι περὶ τὸν Ἱπποκράτην καὶ τοὺς Ἑβδομήκοντα — δύο ἔργα ἀσυμβίβαστα πρὸς ἄλληλα κατὰ τὸ λεκτικὸν καὶ τὸ πραγματικόν». Καὶ πρὸς τὸν Βιλλουαζὼν

«j' ai perdu ma santé à force de le mediter (τὸν Ἱπποκράτην)». Ἀλλ' ἐνίοτε ἀναγκάζεται δυστυχῶς νὰ παραμελῇ τοῦ προσφιλοῦς αὐτῷ ἀναγνώσματος. «Ὁ Ἱπποκράτης μου (ἔγραφε τῷ 1793 πρὸς τὸν Βιλλοισὼν) ἔπαθε πολὺ ἐκ τῶν ἐμῶν παθημάτων. Ταλαιπωροῦμαι ὑπὸ ῥευματισμῶν καὶ ἄλλων ἀρρώστημάτων· ἡ ἐργασία περὶ τὴν ἀντιβολὴν τῶν ἀντιγράφων τῶν Ἑβδομήκοντα ἐπιβάλλεται μοι ὑπὸ τῆς οἰκτρᾶς τῶν οἰκονομικῶν μου κατὰστάσεως. Ἀλλ' ἔσο βέβαιος, φίλε, ὅτι ἔχω πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Ἱπποκράτην, ἀσμένως δὲ περὶ τούτου διατρίβω». Τῇ 5 αὐγούστου 1796 ἐπιστέλλει τῷ Ῥοχέτιῳ ὅτι τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ εἰς τὸ περὶ «ἀέρων, ὑδάτων, τόπων» διέκοψε πεντάκις ἢ ἑξάκις· ἡ μετάφρασις καὶ αἱ σημειώσεις ἦσαν σχεδὸν τετελειωμέναι, ἔμελλε δὲ νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τὴν σύνταξιν τῶν προλεγομένων. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ Κοραῆς προσέκοψεν αὐθις εἰς νέα κωλύματα. Ἐπανέλαβον ἕκτον ἡδὴ τὴν περὶ τὸ αὐχρὲς πόνημα ἐργασίαν, τὴν πρὸ δύο ἀρξαμένην ἐν αὐτῶν· ἀλλ' ἡ καταδιώκουσά με ἀπηγῆς τύχη μὲ ἠνάγκασε νὰ διακόψω πεντάκις τὴν σύνταξιν τοῦ βιβλίου· ἐπὶ τέλους προβλέπων ὅτι, ἐπανερχόμενος εἰς Παρίσιους (ὁ Κοραῆς γράφει ἐκ Νιζαγὲ τῇ 10 αὐγούστου 1796) θὰ ἀναγκασθῶ νὰ ἐπαναλάβω τὴν περὶ τοὺς Ἑβδομήκοντα ἀσχολίαν, ἣν ἀπεχθαίρω ὡς τοὺς Τούρκους, καὶ ὀλιγορήσω ὅλως τοῦ Ἱπποκράτους, κατέβαλον ὑστάτην τινὰ προσπάθειαν, ἥτις βεβαίως δὲν ὠφέλησε τὴν ὑγείαν μου ἀλλὰ προήγαγε πολὺ τὸ βιβλίον. Ἐλλείπουσι μόνον τὰ προλεγόμενα, ἀλλὰ βεβαιώθητι ὅτι δὲν πρόκειται περὶ παρωνυχίδος. Ἐν ταῖς κριτικαῖς σημειώσεσι διορθῶ ἐν παρόδῳ καὶ πολλὰ ἄλλα χωρία ἐτέρων ἱπποκρατικῶν πονημάτων. Τὰ προλεγόμενα θὰ συντάξω ἐν Παρίσις. Προτίθεμαι νὰ τυπώσω τὸ βιβλίον εἰς μέγεθος τετάρτου, διότι πρέπει νὰ ἐπισυναφθῶσι καὶ δύο καλοὶ χάρται. Ἐρώτησον, παρακαλῶ, τὸν βιβλιοπώλην Λαβῶ ἂν προαιρεῖται νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἐμοῦ πονήματος. Ὁ Κλαυέριος προτρέπει με νὰ ὑποβάλω αὐτὸ εἰς τὴν κυβέρνησιν· ἀλλ' εἰλικρινῶς ὁμολογῶ, ὅτι τοῦτο θὰ ἦτο ἴσως σύμφορον εἰς ἐμὲ ἀλλ' οὐδαμῶς ἀρμόζει πρὸς τὸ ἥθός μου». Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ὁ Κοραῆς ἐρωτᾷ τὸν Ῥοχέτιον πόσα ἀντίγραφα τοῦ «περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων» ἀπόκρινται ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἀγίου Μάρκου καὶ ἂν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀντιβολὴ τούτων χωρὶς πολλῶν ἀναλωμάτων. Ἐμελέτα προσέτι ὁ Κοραῆς, μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ περὶ «ἀέρων» νὰ προβῇ εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν «Ἀφορισμῶν» ἐφ' ᾧ ἐδανείσθη ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης (ἐφορεύοντος τοῦ Laporte-Du Theil) δύο ἀντίγραφα, ὧν ἐποίησατο ἀκριβῆ παραθέσιν.

Πρὸ τοῦ Κοραῆ, καὶ ἄλλοι κριτικοὶ καὶ ἱατροὶ, ἐν οἷς ὁ Σέ-
 γερ, ὁ Τρίλλερ καὶ ὁ Κλίφτων, ὑπέσχοντο κριτικὴν τῶν ἱπποκρατικῶν
 ἔργων ἔκδοσιν, δημοσιεύσαντες μάλιστα καὶ τινὰ ὑποδείγματα. Ἀλλ' ἔκδοσιν
 ἀνταξίαν τοῦ Ἱπποκράτους παρὰ μόνου τοῦ Κοραῆ ἤλπιζον οἱ τότε λό-
 γιοι· il suffit de dire (παρὰ τὴν ὁ Λιττρε) que l'Europe savante ne
 jugeait personne plus capable que lui de remplir une pareille tâche,
 ὅ ἐστιν, ἡ σοφὴ Εὐρώπη οὐδένα ἄλλον ἤγειτο ἱκανώτερον τοῦ Κοραῆ
 πρὸς διεξαγωγὴν τοιοῦτου ἔργου. Τὰ πρωτόλεια τῶν «ἱπποκρατικῶν με-
 λετηῶν» τοῦ Κοραῆ κατεχωρίσθησαν τῷ 1792 καὶ 1797 ἐν τῷ ἀγ-
 γλικῷ φιλολογικῷ περιοδικῷ συγγράμματι *Musei Oxoniensis Litterarii*
Conspectus et Specimina, ἐκδομένου ἐπιμελείᾳ τοῦ περιωνύμου ἀγ-
 γλου Θωμᾶ Βυργέσιου (1756—1837). Ὡς φιλόλογος ὁ Βυργέσιος
 ἦτο βεβαίως ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ὑποδεέστερος τοῦ Πόρσωνος, πρὸς ὃν
 ἦλθεν εἰς ἔριδας· ἠὲδοκίμησε δὲ μᾶλλον ὡς ἐκκλησιαστικὸς ἄρχων
 ἢ ὡς ἑλληνιστής· τὰ μόνα φιλογονικά τοῦ ἀνδρὸς ἔργα εἶναι ἡ ἔκδοσις
 τῆς «Ποιητικῆς» τοῦ Ἀριστοτέλους ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ μετὰ τῶν
 πολυτίμων τοῦ Τύρβιτ σημειώσεων, ἡ «Πενταλογία» (σημειώσεις ἐρμη-
 νευτικαὶ εἰς τὴν Ἀντιγόνην, τὸν Οἰδίπουν Τύραννον καὶ τὸν Οἰδίπουν ἐπὶ
 Κολωνῶν τοῦ Σοφοκλέους, εἰς τὰς Φοινίσσας τοῦ Εὐριπίδου καὶ εἰς τοὺς
 Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας τοῦ Αἰσχύλου), ἀπανθίσματα ἐκ τοῦ Ὀμήρου, Ἀρι-
 στοτέλους «πέπλος» καὶ ἄλλαι τινὲς ἐλάχιστοναι κριτικαὶ διατριβαί. Ἄν
 μὴ ἠὲδοκίμησεν ὡς ἑλληνιστής, ὁ Βυργέσιος διέπραξε πρῶτον ὡς ἐπί-
 σκοπος τοῦ St. David, εἴτα ὡς πρόεδρος τῆς Βασιλικῆς Φιλολογικῆς
 Ἑταιρίας καὶ ἐπίσκοπος τῆς Σαλισβουρίας. Εἰς τὸ προμνημονευθὲν πε-
 ριοδικὸν σύγγραμμά (οὗ ὁ μὲν πρῶτος τόμος ἐκ δύο συγκαίμενος τευ-
 χῶν, ἐξεδόθη ἐν Ὁξωνίᾳ τῷ 1792, ὁ δὲ δευτέρος, τρία οὗτος περιέχων
 τεύχη, ἐν Λονδίῳ τῷ 1797) περιλαμβάνονται 23 διορθώσεις τοῦ Κο-
 ραῆ εἰς παντοῖα τοῦ Ἱπποκράτους συγγράμματα, 12 ἐν τῷ πρώτῳ καὶ
 11 ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ. Μετὰ τὴν δωδεκάτην διόρθωσιν (τὴν ἐν τῷ
 πρώτῳ τόμῳ) προστίθῃσιν ὁ Βυργέσιος ἐπιστολὴν τοῦ Κοραῆ γαλλιστὶ
 πρὸς αὐτὸν γεγραμμένην, ἐν ᾗ διὰ πολλῶν παραδειγμάτων πειράται νὰ
 πιστώσῃ τὴν τελευταίαν ταύτην διόρθωσιν, συνεπιφέρων καὶ ἐκ τοῦ Ἡρο-
 δότου ἀποδείξεις ὑπὲρ τῆς ἰδίας γνώμης. Ὁ Βυργέσιος ἐν τοῖς προλόγοις
 τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου τόμου, ἐγκωμιάζει τὸν Κοραῆν, ἀποκαλῶν
 αὐτὸν π ο λ υ μ α θ ῆ σ τ α τ ο ν καὶ σ ο φ ῶ τ α τ ο ν ἄνδρα (eruditissimum
 et sagacissimum) ἅμα δὲ ἀναγγέλλων ὅτι ὁ Κοραῆς παρασκευάζει

διορθωτικὰς σημειώσεις εἰς ἅπαντα τοῦ Ἱπποκράτους τὰ συγγράμματα, ἐκδοθησομένης ἀναλώμασι τῶν ἐν Ὁξωνίᾳ. Οὐ πρὸ πολλοῦ ὁ καθηγητὴς Bywater, ὁ σοφὸς ἐκδότης καὶ ἐρμηνευτὴς τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἱπποκράτους, πραγματευόμενος ἐν τῷ Journal of Hellenic Studies (τόμ. α' σελ. 305) τὰ κατὰ τὸν Βυργέσιον καὶ τὸν Κοραῖν, συμπεραίνει ἕκ τινος δελτίου, χρονολογουμένου ἀπὸ τῆς 4 φεβρουαρίου 1791, ὅτι ὁ μὲν Κοραῖς προέτεινε πρὸς τοὺς ἐν Ὁξωνίᾳ νὰ ἀναλάβωσι τὴν τύπωσιν τῶν εἰς τὸν Ἱπποκράτην κριτικῶν αὐτοῦ ἐπιστάσεων, οὗτοι δὲ ἀνέθεντο τῷ Βυργεσίῳ νὰ αἰτήσῃ παρὰ τοῦ Κοραῖ διασαφήσεις περὶ τοῦ μελετωμένου συγγράμματος· φαίνεται δὲ ὅτι ἐπὶ τέλους ἐγένοντο δεκταὶ τοῦ Κοραῖ αἱ προτάσεις. Ἀλλὰ τὸ μελετώμενον βιβλίον δὲν ἐτυπώθη εἴτε ἕνεκα τοῦ ὀλίγου ὕστερον ἐπελθόντος ἀγγλογαλλικοῦ πολέμου, εἴτε διότι ὁ Κοραῖς ἐπεδόθη εἰς ἄλλας, μᾶλλον κατεπειγούσας, ἐργασίας. Ἐντεῦθεν γίνεται δῆλον οἷας ἀγαθῆς φήμης ἀπέλαυε παρὰ τοῖς Ἀγγλοῖς κριτικοῖς ὁ ἑλληνιστὴς, ἔτι καὶ πρὶν παράσχη ἐπίδειξιν τῆς ἐν τοῖς Ἱπποκρατικοῖς λόγοις θαυμάσιου αὐτοῦ διὰ τῆς κλασικῆς ἐκδόσεως τοῦ «περὶ ἀέρων, ὑδάτων καὶ τόπων».

Τὸ πονημάτιον τοῦτο εἶναι ἀξιοθαύμαστον καθ' ὅλην τὴν σημασίαν τῆς λέξεως· διότι ἐν ἀπραμίλλῳ βραχυλογίᾳ περιέχει ὑψηλότερας καὶ ἀδριότερας ἐννοίας ἢ ὅσας πάντα τὰ παρομοίως φύσεως ἀρχαῖά τε καὶ νεώτερα συγγράμματα. Οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων εἶναι ὡς ὁ Ἱπποκράτης ὑπόδειγμα τῆς λεγομένης «παλαιᾶς βραχυλογίας» δηλ. τῆς τέχνης τοῦ ἀνελίσσειν σαφῶς, εὐσυνόπτως καὶ καινῶς δι' ὀλίγων ῥημάτων τὰς λεπτοτάτας καὶ φιλοσοφωτάτας τῶν θεωριῶν. Ὁ Λιττρέ λέγει περὶ τοῦ Ἱπποκρατικοῦ συντάγματος, ὅτι εἶναι ἐκ τῶν λαμπροτάτων κληρονομιῶν ὅσας ἢ νεώτερα ἐπιστήμη ἔλαβε παρὰ τῆς ἐπιστήμης τῆς ἀρχαίας· ὁ γερμανὸς καθηγητὴς Pöhlmann, καλεῖ αὐτὸ geniales Büchlein βιβλίάκιον δηλαδὴ μεγαλοφυΐας δηλωτικόν, ἕτερος δὲ σοφὸς κηρύττει ἀδιστακτικῶς ὅτι διὰ τῆς θαυμαστῆς ταύτης πραγματείας ὁ θεὸς Ἱπποκράτης ἐπέθετο τὴν κρηπίδα τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας, τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ὑγιεινῆς τέχνης. Ὁ Ἱπποκράτης σκοπεῖ νὰ παραστήσῃ ὅταν ἔχουσι ῥοπήν πρὸς τὸν φυσικὸν καὶ ἠθικὸν τῶν ἀνθρώπων χαρακτήρα τὸ ἔδαφος καὶ τὸ κλίμα τῆς χώρας, ἣν οὗτοι οἰκοῦσι. Κατὰ τὴν Ἱπποκρατικὴν θεωρίαν, τὰ εἶδη, οἱ τρόποι καὶ τὰ ἦθη τῶν ἀνθρώπων ἀκολουθοῦσιν ἐν γένει εἰς τὴν φύσιν ἐκάστης χώρας· ὁμολογεῖ ὁμοῦς ὅτι οἱ νόμοι καὶ τὸ πολίτευμα καθόλου οὐ μικρὸν

ἐπενεργοῦσιν εἰς τὰ ἥθη. Ἡ φύσις ἔχει μεγίστην δύναμιν ἀλλ' οὐχὶ καὶ κρίσιμον ῥοπήν. Ἀσία καὶ Εὐρώπη διαφέρουσιν ἀλλήλων τὰ μέγιστα, ἡ διαφορὰ δὲ αὕτη καθοράται ἐν τῇ μορφῇ τῶν Εὐρωπαίων καὶ τῶν Ἀσιανῶν. Πολὺ καλλίονα καὶ μείζονα πάντα γίνονται ἐν τῇ Ἀσίᾳ (λέγει ὁ Ἱπποκράτης)· τὸ ἔδαφος τῆς χώρας εἶναι ἡμερώτερον καὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἥθη ἡπιώτερα καὶ εὐοργότερα. Αἵτιον τούτων εἶναι ἡ κρᾶσις τῶν ὥρων. Ὅπου αἱ ὥραι ποιοῦνται μεγίστας καὶ πυκνοτάτας μεταβολὰς, ἐκεῖ καὶ ἡ χώρα εἶναι ἀγριωτάτη καὶ ἀνωμαλιωτάτη· ὅπου δὲ αἱ ὥραι μὴ ἀλλάσσουν μέγα, ἐκεῖ καὶ ἡ χώρα εἶναι ὀμαλιωτάτη. Ἐχουσι τὰ κατὰ τὴν γῆν ὁμοίως ὥσπερ καὶ κατὰ τοὺς ἀνθρώπους. Περὶ δὲ τῆς ἀθυμίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ἀνανδρίας, ὅτι δηλ. οἱ Ἀσιανοὶ εἶναι ἀπολεμώτεροι τῶν Εὐρωπαίων καὶ ἡμερώτεροι τὰ ἥθη, αἱ ὥραι αἵτιαι μάλιστα. Διὰ ταύτας τὰς αἰτίας ἀναλκες εἶναι τὸ γένος τῶν Ἀσιανῶν, καὶ προσέτι διὰ τοὺς νόμους· διότι συμβαίνει πολλάκις φύσις εὐψυχος νὰ ἀποτρέπεται τὴν γνώμην ὑπὸ τῶν νόμων. «Οὕτως οἱ νόμοι οὐχ ἥκιστα τὴν εὐψυχίαν ἐργάζονται.» Ὡστε, κατὰ τὸν Ἱπποκράτην, ὅπου εἶναι πυκνόταται καὶ πλείστον διαφοροὶ αὐταὶ πρὸς ἑαυτὰς αἱ μεταβολαὶ τῶν ὥρων, ἐκεῖ καὶ τὰ εἶδη καὶ τὰ ἥθη καὶ αἱ φύσεις τῶν ἀνθρώπων πλείστον ὅσον διαλλάσσουν ἀλλήλοις. Ἡ ἱπποκρατικὴ αὕτη ἀρχὴ ἐγένετο ἀφρηρία σφοδροῦ ἀγῶνος, ὅστις ἔτι καὶ νῦν διαρκεῖ ἀκμαίως· πρόκειται νὰ ὀρισθῇ ἡ πρὸς τὴν φυσικὴν καὶ ἠθικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀνθρώπων δύναμις τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος· ὅπως συμβαίνει δὲ ἐν ταῖς ἐπιστημονικαῖς διαφοραῖς οἱ ἀντίπαλοι διηρέθησαν εἰς δύο μερίδας, τὴν φυσικολογικὴν καὶ τὴν ψυχολογικὴν· ἐκείνη μὲν προσκρίνει εἰς τὴν φύσιν τὰ πάντα, αὕτη δὲ πειράται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ ἱστορικὸς καὶ ἠθικὸς τῶν ἀνθρώπων βίος εἰς οὐδένᾳ ὑπόκειται φυσιολογικὸν νόμον. Ὁ μὲν Ἱπποκράτης ἐτρέπετο μέσσην τινὰ ὁδὸν, ἀκριβώσας τὸ ζήτημα φυσικῶς ἕκκα καὶ ψυχολογικῶς, ὡς μέγας ἱατρὸς οὐδὲν ἤττον ἢ ὡς μέγας φιλόσοφος· ἀρχαῖοι ὁμοῦ καὶ νεώτεροι συγγραφεῖς ἄλλως ἐφρόνησαν, χωρήσαντες εἰς τὰ ἄκρα καὶ παρερμηνεύσαντες τοῦ πατρὸς τῆς ἱατρικῆς τὴν διδασκαλίαν.

Βαβαίως ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους δὲν εἶναι ἱστορία τῆς φύσεως, ἡ ἀνάπτυξις δὲ τῶν λαῶν κατ' ἰδίαν δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐπακολούθημα φυσικῶν σχέσεων· ἔθνη, βιώσαντα ὑπὸ δυσκρατον ἀέρα, προέβησαν εἰς μέγαν βαθμὸν ἡμερώσεως· ἀπ' ἐναντίας, ἔθνη, εὐτυχήσαντα νὰ διαγάγωσιν ὑπὸ εὐκραεῖς κλίμα, ἔμειναν στάσιμα καὶ

νεναρκωμένα. Ὡς παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς Οὐάξμουθ ἐν τῷ περὶ Ἀθηνῶν περισπουδᾶσιν συγγράμματι (1874), κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ὅτε τὰ φυσικὰ ἐμπόδια δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταπολεμηθῶσι ῥαδίως, ἡ φύσις ἦτο μοχλὸς σπουδαιότατος. Ὁ Εὐριπίδης ἐξυμνεῖ τὸν λαμπρότατον τῆς Ἀττικῆς αἰθέρα «οὐρανὸν ὑπὲρ γῆς ἔχομεν εὖ κεκραμένον ἔν' οὗτ' ἄγαν πῦρ οὔτε χεῖμα συμπίπτει». Ἐν ταῖς τραγωδίαις τοῦ Σοφοκλέους εὐρηναὶ πολλὰ χωρία, γεραίροντα τὴν ἀγαθοποιῶν τῆς ἀττικῆς γῆς ἐπίδρασιν, ὁ δὲ Πλάτων λέγει ἐν τῷ «Τιμαίῳ» «ἡ θεὸς... ὕμᾱς... κατήκτισεν, ἐκλεξαμένη τὸν τόπον ἐν ᾧ γεγένησθε, τὴν εὐκрасίαν τῶν ὥρων ἐν αὐτῷ κατιζοῦσα, ὅτι φρονιμωτάτους ἀνδρας οἴσοι»· καὶ ἀλλαχού «τόδε γε μὴν διανοηθῆναι χρή πάντ' ἀνδρα Ἑλλήνα, ὡς τόπον ἔχομεν τὸν τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀρετὴν ἐν τοῖς σχεδὸν ἄριστον». Δίῳν ὁ Χρυσόστομος δὲν δυνεῖ νὰ ἀνακηρύξῃ ἐν τῇ εὐφραδεῖα του, ὅτι ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἐμεγαλούργησαν, εὖ μικρὰν τῶν ἰδίων μεγαλουργημάτων μερίδα θφείλουσιν εἰς τὸν κοῦφον αἶρα· «διὸ καὶ οὐδ' ἐπίσακτός ἐστιν (ὡς εἰπεῖν) ἡ παιδεία ἐν ταῖς Ἀθήναις, ἀλλ' ἐκ φύσεως ὑπάρχουσα, τοῦ τοιούτου αἵρος ἰσχυροτάτου ὄντος καὶ καθαρωτάτου, ὡς μὴ μόνον τὴν γῆν λεπύνειν, ἀλλὰ καὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων». Ἄλλος πάλιν ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ Ἀττικὴ, διὰ τὰς εὖ κεκραμένας ὥρας τοῦ ἔτους, ἔχει λίαν ἐπιτηδείως «πρὸς τὴν τῶν φρονίμων ἀνδρῶν ἀπογέννησιν». Ὁ δὲ ῥήτωρ Ἀριστείδης ὁ Συμωναῖος, λέγει ὅτι ἡ Ἀττικὴ εἶναι ὡς μεθόριον καὶ κοινὸς τόπος, ἐν ᾧ βασιλεύουσι συγκεκρασμένα πάντα τὰ κλίματα, καὶ ἔνθα, κατὰ τὸ μετόπωρον, οἱ φιλόσοφοι «γυμνοὶ θέρονται». Παραπλήσια τοῦτοις εὐρηναὶ καὶ παρὰ πολλοῖς λατίνοις συγγραφεῦσι, καὶ μάλιστα παρὰ τῷ Κικέρωνι, γνωμολογοῦντι ὅτι ὁ καθαρὸς τῆς Ἀττικῆς ἀήρ ἀπεδείκνυνεν ὀξυνοστέρους τοὺς Ἀθηναίους. Ἀλλ' ἂν ἡλήθευε κατὰ πάντα ἡ δοξά, καθ' ἣν τῶν ὥρων ἡ εὐκρασία εἶναι τὸ κύριον αἷτιον τῆς ἡμερώσεως καὶ μεγαλοφυΐας τῶν Ἑλλήνων, ἀνάγκη τότε νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι μεγάλην καὶ ἀναμφισβήτητον ὑπετύπωνεν ἀλήθειαν ὁ βυκαρὸς βοτανικὸς Φράκας, δογματίσας πρὸ τεσσαράκοντα ἢ πεντήκοντα ἐνιαυτῶν, ὅτι τῆς Ἑλλάδος τὸ κλίμα ἡλλοιώθη! Ἀλλ' οὐχὶ πάντες οἱ ἀρχαῖοι ἐπατήθευον τὰς αὐτὰς δοξασίας. Ὁ συνετὸς γεωγράφος Στράβων ἀποφαίνεται διαρρήδην ὅτι τὰ πνεύματα καὶ οἱ τόποι οὐδεμίαν ἔχουσι δύναμιν ἐπὶ τῷ νοερῶν τῶν Ἑλλήνων βίον· «καὶ τέχνη τε καὶ δυνάμεις, ἀρξάντων τινῶν, κρατοῦσιν αἱ πλείους ἐν ὁποῦσιν κλίματι»· καὶ ἀλλαχού, «οὐ γὰρ φύσει Ἀθηναῖοι μὲν φιλόλογοι, Λακεδαιμόνιοι δ' οὐ,

καὶ οἱ ἔτι ἐγγυτέρω Θηβαῖοι, ἀλλὰ μάλλον ἔθελον· οὕτως οὐδὲ Βαβυλώνιοι φιλόσοφοι φύσει καὶ Αἰγύπτιοι, ἀλλ' ἀσκήσει καὶ ἔθει, καὶ ἵππων τε καὶ βοῶν ἀρετὰς καὶ ἄλλων ζώων, οὐ τόποι μόνον ἀλλὰ καὶ ἀσκήσεις ποιοῦσιν». Ἄλλα λοιπὸν ἐπρέσβευον ὁ Πλάτων κλ., καὶ ἄλλα ὁ Στράβων· ἡ ἀρχαιοπαράδοτος δὲ αὕτη διαφωνία ἐκορυφώθη ἰδίως ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ὅτε ὁ ἄγγλος Buckle ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ» ἀνέπτυξε πρωτοτύπως καὶ ἰδιορρόθμως τὴν θεωρίαν, ὅτι τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων διέπονται καὶ ρυθμίζονται ὑπὸ φυσικῶν νόμων καὶ ὅτι διὰ μόνων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῶσι τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα· ἄρα ἡ ἱστορία, χωρὶς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, εἶναι τι ἀκατάληπτον!!

Περὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει ὁ μέγας φυσιοδίφης Ἀλέξανδρος Χουμβόλδος ἐνόμιζεν ὅτι τὸ κλίμα ἐπενήργησεν ἰσχυρότατα ἐπὶ τὸν χαρακτήρα τῶν οἰκητόρων. Ἀλλ' ἡ ἀπόφανσις τοῦ Χουμβόλδου παρέσχεν ἐνδόσιμον εἰς δριμύεις ἀντιρρήσεις. Ὁ ἐθνολόγος Πέσσελ (1875) οὐδαμῶς ἀποδέχεται τοιαύτην τινὰ τῶν ὥρων ἰσχυρὰν ἐπενέργειαν. «Ἐὰν ὑπάρχῃ (λέγει) τόπος ἐπὶ τῆς γῆς, ἄξιός νὰ προσταγορευθῇ ἐπίγειος παραδεισος, ὁ τόπος οὗτος εἶναι τὸ Μεξικὸν μετὰ τῶν περικαλλῶν λιμνῶν, τῶν ἐξαισιῶν φυτῶν καὶ τῶν λαμπροτάτων σκηνογραφιῶν του. Ἀλλ' ὅμως ὑπὸ τὸν θεσπέσιον τοῦτον οὐρανὸν, ἡ βαρὺθύμια τῶν αὐτοχθόνων διάνοια ἐξεπορίσθη πάσας τὰς φρικαλεότητας ζοφεῶς καὶ αἰμοχαροῦς θρησκοληψίας. Παρεκτρέπεται ὅλως τῆς εὐθείας ὁδοῦ ὁ ἀποπειρώμενος νὰ ἐρμηνεύσῃ διὰ φυσικῶν λόγων τὸν ἡθικὸν καὶ ψυχικὸν τῶν λαῶν βίον.» Ἔτι ἐντονώτερον ἀποφίνεται ὁ ἄγγλος Βάρεχοτ ἐν τῷ «περὶ ἀρχῆς τῶν ἔθνων» πονήματι. «Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἐδόξαζον ὅτι ἡ ἀμεσος ἐπίδρασις τοῦ κλίματος, ἢ μάλλον τῶν τόπων, ἀέρων καὶ ὑδάτων, ἀποδεικνύει τοὺς ἀνθρώπους διαφόρους ἀλλήλων, εἶναι δὲ ἡ πρωτουργὸς αἰτία τῆς ποικιλίας τῶν φυλῶν. Ἡ πείρα ὅμως ἀναιρεῖ τὴν ἀξίωσιν ταύτην. Οἱ ἄγγλοι ἀποικοί, οἱ ἐν τῷ αὐτῷ κλίματι μεθιδρυμένοι ἐν ᾧ καὶ οἱ αὐτόχθονες τῆς Αὐστραλίας καὶ Τασμανίας, οὐδαμῶς ἐξίστανται ἐκ τῆς ἑαυτῶν φύσεως. Οἱ Παπούα καὶ οἱ Μαλαῖοι οἰκοῦσιν ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων παραλλήλως ἐν ταῖς αὐταῖς τροπικαῖς χώραις, ἀλλ' ὅμως εἶναι διάφοροι ἀλλήλων. Τὸ Βόρνεον καὶ ἡ νέα Γουινέα ἔχουσι τὸ αὐτὸ κλίμα καὶ τὰς αὐτὰς φυσικὰς ιδιότητας, οὐδὲν ἥττον ὅμως τὰ αὐτόθι ζῶσι ἀφίστανται ἀλλήλων ὅσον οἱ δύο πύλοι. Τὸ κλίμα ἔχει ἀναντιρρόητως μεγάλην, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νικῶσαν δύναμιν, διότι εὐρηγται

φυλαί ἐν τοῖς αὐτοῖς κλίμασιν ὅπως ἀνόμοιοι πρὸς ἀλλήλους». Ἡ παλαιὰ θεωρία περὶ τῆς ἐπενεργείας τοῦ κλίματος εἰς τὸν πολιτικόν, θρησκευτικόν, καλλιτεχνικόν καὶ οἰκιακόν τῶν Ἑλλήνων βίον, εὑρηται ἰδίως ἐκτεθειμένη ἐν τῇ ἐξαίρετῳ «Φυσικῇ Γεωγραφίᾳ» τῆς Ἑλλάδος, ἐκδοθείσῃ ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Νεύμαν καὶ Partsch ἐν Βρεσλαβίᾳ τῷ 1885 (σελ. 13—126). Ταύτης δὲ πολέμιος εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ ἀγγλος συνταγματάρχης Muir, ὅστις ἐν τῇ «Κριτικῇ Ἱστορίᾳ τῆς γλώσσης καὶ τῶν γραμμάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος» διὰ βραχέων μὲν ἀλλὰ πάνυ ἐσκεμμένως ἐξετάζει τὸ προκείμενον ζήτημα. «Πολλοὶ ἐκ τῶν ἐγκυψάντων εἰς τὴν ἀρχέγονον τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ἱστορίαν ἀπέδοσαν (λέγει) σημαντικότητα μεῖζονα μὲν τοῦ προσήκοντος μέτρου εἰς τὴν ἐπιδρασιν τῆς φύσεως ἐν τῇ συστάσει τοῦ ἔθνικου τῶν λαῶν χαρακτῆρος, ἐλάσσονα δὲ εἰς τὰ προσόντα, ὅσα ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ τῆς Προνοίας ἐνεχαράχθησαν εἰς ἐκάστην φυλὴν. Αἱ ἔμφυτοι ἰδιότητες δέον ἐνθάδε νὰ διακριθῶσιν τῶν ἐπικτητῶν πλεονεκτημάτων, ὅσα συνεπάγεται ἡ πρόοδος. Αἰτίαι, ἔξωθεν ἐπιγινόμεναι ἐνδέχεται, ἐπὶ ἀπαισιῶν περιστάσεων, νὰ βλάψωσι τὸν πυρῆνα τοῦ ἰθαγενοῦς φυτοῦ· ἐπ' ἴσης ἐνδέχεται, ἐπὶ αἰσιῶν περιστάσεων, νὰ αὐξήσωσι καὶ παραγάγωσι τὸν αὐτὸν σπόρον ἐπὶ γῆς ἥττον εὐφόρου. Ἀλλὰ τὸ παραγόμενον ἀποτέλεσμα ἐξήρτηται ἐκ τοῦ ὕλικου τῆς ἐνεργούσης αἰτίας. Ἀνθρωπος φύσει στερούμενος εὐφυίας πρὸς τὴν γραμμικὴν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποβῇ δόκιμος ζωγράφος, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι οἰκεῖ ἐν χώρᾳ μεστῇ γραμμικῶν προσόψεων· παρομοίως, λαὸς τις φύσει ἄμοιρος νοῦ οὐδαμῶς δύναται νὰ διαλάμψῃ ἐν ταῖς τέχναις καὶ τοῖς γράμμασι, διότι διατρίβει ἐν χώρᾳ, ἧς ἡ τοποθεσία συμβάλλεται εἰς τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν τὴν ἀνάπτυξιν. Ἄν κατὰ τὰς ἀρχαίους αὐτῶν μεταναστάσεις οἱ Ἕλληνες ἰδρύνοντο ἐν μέσῳ τῶν βαρβάρων Σκυθῶν, θὰ ὤρεϊλομεν νῦν τσαυτὰ πρὸς τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς καὶ καλλιτέχνας, ὅσα καὶ πρὸς τοὺς τῶν ταταρικῶν φυλῶν, αἵτινες νέμονται σήμερον τὰς ἀξένους ἐκείνας χώρας. Ἄν πάλιν ἡ Ἑλλὰς ἐν ταῖς περιπετείαις τῶν ἀνθρωπίνων μεθιδρύσεων, περιήρχετο ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν ἀγρίων Οὐγγων, οὔτε αἱ καλλιφεγγεῖς τοῦ ἡλίου ἀκτῖνες οὔτε τῆς ἀτμοσφαίρας ἡ διαύγεια θὰ ἠδύναντο νὰ ἐμφορῶσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὸ ὑπέροχον πνεῦμα τοῦ Ὀμήρου ἢ τοῦ Φειδίου. Ἄν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἔθνικὴ μεγαλοφυΐα ἐξήρτηται οὐσιωδῶς ἐκ τοῦ ἐδάφους ἢ τοῦ κλίματος, διατὶ οἱ Λυδοὶ ἢ οἱ Κᾶρες αὐτόχθονες τῆς ἀσιατικῆς παραλίας ἢ οἱ Σαυνῖται καὶ οἱ Σικανοὶ τῆς Σικελίας

ἐστεροῦντο τῶν χαρισμάτων ἐκείνων, ἐφ' οἷς διέπρεψαν οἱ Ἕλληνες ἐν ταῖς αὐταῖς χώραις;» Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Mure γεγραμμένα θύναται τις νὰ ἐπισυνάψῃ καὶ ὅσα λέγει ὁ γάλλος συγγραφεὺς Anatole Leroy-Beaulieu ἐν τῇ περὶ Ῥωσσίας προσφάτῳ συγγραφῇ. «Ἀπ' αἰῶνων ἐγράφεσαν πολλὰ ἐν Εὐρώπῃ περὶ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ κλίματος· ὀλίγα ὑπάρχουσι θέματα, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνάγκη τοσοῦτος λόγος, περὶ τῶν ὅμως τοσοῦτον ὀλίγα γινώσκωμεν. Ὅπως ἔχουσι νῦν αἱ γνώσεις ἡμῶν, ἀδύνατον νὰ ὀρίσωμεν ἐπιστημονικῶς τὴν ἀμεσον ἐπενέργειαν τῆς ἑξῶ φύσεως ἐπὶ τὸν ὁργανισμόν καὶ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τῶν ἀνθρώπων. Πρῶτος ὁ Μοντεσκιὼ ἐπεχείρησε νὰ σκιαγραφήσῃ πολιτικὴν τινὰ τῶν κλιμάτων θεωρίαν, ἀλλ' ἡ ἐπιχείρησις αὕτη ὑπῆρξεν καὶ ἔμεινεν ἀπλοῦν δοκίμιον. Ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἐκατονταετηρίδος, ἡ ἐπιστήμη ἐπέλυσεν μὲν πολλὰ προβλήματα. ἀλλὰ οὐδενὶ τρόπῳ κατώρθωσε νὰ διαλευκάνῃ ὅπως οὖν τὸ προκείμενον ζήτημα. Ὁ Μοντεσκιὼ ἀπεφάνητο ὅτι αἱ ἀρκτικαὶ χώραι ὑπῆρξαν ἐστὶα τῆς ἰσχύος, τῆς εὐψυχίας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἰσχύει μὲν ἐπὶ τῶν χωρῶν, ἐνθα ἐπικρατεῖ μέτριον ψῦχος, ἀλλὰ δὲν ἐγγχωρεῖ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. Τὸ κρύος καθίσταται καταθλιπτικόν ὅταν διαρκῇ μακρὸν χρόνον, ἄγει δὲ εἰς τινὰ φυσικὴν καὶ ἠθικὴν ῥαστώνην· ἡ ἀπάθεια καὶ ἡ μαλθακότης, ἐφ' αἷς ὀνειδίζονται ἐνίοτε οἱ Ῥῶσοι, ἀποδοτέαι ἴσως εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κλίματος. Αἱ φυσιολογικαὶ ἐπενέργειαι τοῦ κλίματος δὲν ἐπιδέχονται ῥαδίως ἐξακριβωσιν, αἱ ἐπενέργειαι ὅμως αἱ οἰκονομικαὶ πλήττουσι πάντων τὰ ὅμματα. Ἡ ἀμεσος τῶν ὥρῶν ῥοπή πρὸς τὸν ὁργανισμόν, τὰ ἔθιμα καὶ τὰς φυσικὰς καὶ οἰκονομικὰς τοῦ βίου χρείας δὲν εἶναι ἡ μόνη κρατοῦσα. Ἡ φύσις βεβαίως ἔχει μεγάλην δύναμιν ἐπὶ τὰς ἰδέας καὶ τὰς θεωρίας, καὶ ἐν γένει ἐπὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ οἰκείου λαοῦ. Ἀλλ' ἂν ὁ ῥωστικὸς πολιτισμὸς εἶναι ἐν γένει ὑποδεέστερος τοῦ τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν, τοῦτου τὸ αἷτιον ἔγκειται οὐχὶ εἰς τὴν φυλὴν αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν, ἀλλ' εἰς τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν.» Ὁ Leroy-Beaulieu περιέπεσεν εἰς τὴν πλάνην πολλῶν ἄλλων προγενεστέρων γάλλων συγγραφέων, νομίσας ὅτι ὁ Μοντεσκιὼ ἐγένετο δῆθεν εἰσηγητὴς τοῦ περὶ τῆς «ἐπιδράσεως τοῦ κλίματος» δόγματος, ὅπερ πρῶτος διέλαβε καὶ ἀνέπτυξεν ὁ Ἰπποκράτης. Ὁ Μοντεσκιὼ ἐν τῷ ἀθανάτῳ αὐτοῦ συντάγματι «περὶ τοῦ πνεύματος τῶν νόμων» ἀντέγραψεν ἀπλῶς τὴν ἱπποκρατικὴν διδασκαλίαν, παρελθὼν ἐν σιγῇ τὴν ἐλληνικὴν πηγὴν, ἐφ' ᾧ καὶ κατεκρίθη ἔπειτα ὑπὸ πολλῶν. Θεμελιώδης ἰδέα τοῦ Μοντεσκιὼ εἶναι, ὅτι οἱ νόμοι

ἐξήρτηνται τὸ μὲν ἐκ περιστάσεων, ἃς δὲν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀλλοιῶσῃ, τὸ δὲ ἐκ περιστάσεων ἐπ' ἴσης, αἵτινες ὅμως ἡρέμα καὶ κατὰ μικρὸν ἐπιδέχονται ἀλλοίωσιν· δέον νὰ συνάδωσι πρὸς τὴν φύσιν τῆς χώρας, τὸ ἔδαφος, τὴν θέσιν καὶ τὸ κλίμα αὐτῆς, καὶ πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν οἰκούντων, τὸ θρησκευμα, τὴν διαίταν καὶ τὰς διαφόρους ἐκείνων διαθέσεις· ἅπαντες οὗτοι οἱ ὅροι, καθόλου εἰπεῖν, συναπαρτίζουσι τὸ ὑπὸ τοῦ Μοντεσκιῷ καλούμενον «πνεῦμα τῶν νόμων». Ἀλλὰ τοιαῦτα καὶ παραπλήσια εὐρηνται ἀκριβῶς ἐν τῷ ἱποκρατικῷ πονηματίῳ, μᾶλλον δὲ εὐλόγως παρατηρεῖται καὶ αὐτὸς ὁ Κοραῆς μετὰ λανθανούσης πικρίας ἅμα καὶ χάριτος «ὅτι ὁ Μοντεσκιῷ οὐδαμῶς θὰ ἐμείου τὴν δόξαν αὐτοῦ ἂν εἶχε τοσοῦτον εὐγενὲς θάρρος ὥστε νὰ ἀπονεύμῃ δικαιοσύνην πρὸς τὸν Ἕλληνα ἱατρὸν, παρ' οὗ ἔλαβε τὴν γόνιμον τοῦ ἰδίου ἔργου ἀρχήν». Ἐπὶ τέλους ἀξίαν παραθέσεως ἡγοῦμεθα καὶ τὴν κρίσιν τοῦ Λιτρὲ περὶ τῆς ἱποκρατικῆς διδασκαλίας. «Τὸ δόγμα τοῦ πατρὸς τῆς ἱατρικῆς περὶ τῆς ῥοπῆς τῶν ὥρων ἐπὶ τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα τῶν λαῶν ἠὺδοκίμησε παρὰ πολλοῖς, μεγάλοι δὲ συγγραφεῖς ἐνέκριναν αὐτὸ χωρὶς ὅρων· ἀρκεῖ νὰ μνημονεύσωμεν τοῦ Μοντεσκιῷ. Ὁμολογουμένως, τὸ κλίμα ἔχει οὐ μικρὰν δύναμιν ἐπὶ τοὺς λαούς· ὀρίσταται τις συνάρεια νοῦ καὶ κλίματος, τῆς συναφείας δὲ ταύτης ἀντελάβετο μάλιστα ἡ ἀρχαία ἐπιστήμη· ἀπόκειται ὅμως εἰς τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην νὰ περιγράψῃ τὸ ζήτημα ἐντὸς τῶν προσηκόντων ὁρίων. Κατὰ τὸν Ἱπποκράτην, οἱ Εὐρωπαῖοι εἶναι τῶν Ἀσιανῶν πολεμικώτεροι ἕνεκα τῆς τῶν ὥρων διαφορᾶς. Ἀλλὰ συνέβη, χρόνου προϊόντος, οἱ τοσοῦτον ῥαδίως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατατροπωθέντες Πέρσαι, νὰ νικήσωσιν ὕστερον τοὺς Ῥωμαίους· περιπλέον οἱ Ἕλληνες ἀπεδείχθησαν ἀσθενέστατοι ἐν ὥρᾳ παρακμῆς, οἱ δὲ Ἀρᾶβες ἔσχον τὸ πρωτεῖον ἐν τοῖς πολεμικοῖς ἔθλοις. Τοιαῦτα καὶ ἄλλα παραδείγματα ἀρκεῖσι πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ στρατιωτικὴ ἀρετὴ εἰς οὐδὲν ὑπόκειται κλίμα· τὸ κλίμα καὶ οἱ θεσμοὶ ὀλίγον σημαίνουσιν ἐν τῷ πολέμῳ· τὰ πάντα κρέμονται ἐκ τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς ἐπιστήμης». Τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητον, ἀλλ' ὁ Ἱπποκράτης οὐδαμῶς διατείνεται ὅτι «τὸ πᾶν ἐξήρτηται ἐκ τῶν ὥρων»· ἀπ' ἐναντίας μάλιστα ἀναφέρει τὴν διαφορὰν τῶν Εὐρωπαϊῶν καὶ τῶν Ἀσιανῶν, οὐ μόνον εἰς τὸ κλίμα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πολιτευμα. Ἡ ἱποκρατικὴ διδασκαλία περὶ τῆς ὑπεροχῆς τῶν Εὐρωπαϊῶν εἶναι ἐπομένως ἀκράδαντος ἐν τοῖς κυρίοις, καὶ δὲν δύναται νὰ κλονηθῇ διὰ τῆς ἐνστάσεως, ὅτι οἱ Πέρσαι, νικηθέντες ἄλλοτε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐνίκησαν ὕστερον τοὺς Ῥωμαίους. Ἄν ὀλίγα

χιλιάδες Ἀγγλῶν δεσπόζουσιν ἑκατομμυρίων Ἰνδῶν, εὐρωπαϊκῶς μάλιστα ἐν τισι κατηρτισμένων, τοῦτο δὲν εἶναι μόνον ζήτημα πειθαρχίας καὶ ἐπιστήμης. Ὁ Ἀσιανὸς εἶναι φύσει καὶ ἤθει πολλῶ τοῦ Εὐρωπαϊοῦ ὑποδεέστερος, πρῶτος δὲ ὁ Ἱπποκράτης ἠρεύνησε μετὰ φιλοσοφικῆς ὀξυδερχείας καὶ διὰ γενικῶν ὑπεδήλωσε χαρακτῆρων τὰ αἷτια τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς τῶν Εὐρωπαϊῶν ὑπεροχῆς, ἥτις, καθόλου καὶ οὐχὶ μονομερῶς σκοπούμενη, εἶναι ὑπερτέρα πάσης οἰκισθησοῦ ἀμφιλογίας. Ἀς ἴδωμεν νῦν τίνα περὶ τούτου ἐδίδασκεν ὁ Κοραῆς πεντηκοστῇ καὶ ὀγδοηκοστῇ ἔτει πρὸ τῶν γάλλων, γερμανῶν καὶ ἀγγλῶν συγγραφέων ὧν αἱ μνημονευθεῖσαι θεωρίαι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀρίστανται τῆς ἱπποκρατικῆς μεσότητος.

«Ἱπποκράτους περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων» traité d'Hippocrate des Airs, des Eaux et des Lieux; traduction nouvelle, avec le texte grec collationné sur deux manuscrits, des notes critiques, historiques et médicales, un discours préliminaire, un tableau comparatif des vents anciens et modernes, une carte géographique et les index nécessaires, par Coray, docteur en médecine de la ci-devant Faculté de Montpellier. 2 Volumes. Paris, l'an IX (1800). Ὁ πρῶτος τόμος περιέχει τὰ προλεγόμενα ἥτοι προεισχωγικὴν διακρίξιν ἐκ σελίδων 180 καὶ τὸ ἐλληνικὸν κείμενον μετὰ τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ τῶν διαφόρων γραφῶν ἀπὸ τῆς 1 μέχρι τῆς 170 σελίδος· προτέτακται χάριτι τῆς Σκυθίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν διαμέσεων χωρῶν, ὑπὸ τοῦ περιωνύμου γεωγράφου καὶ καθηγητοῦ Barbié du Bocage (1760—1825), αὐτοῦ ἐκείνου, ὅστις ἔγραψε τοὺς γεωγραφικοὺς πίνακας τῆς ὑπὸ ἀββᾶ Βαρθελεμῶ «Περιηγήσεως τοῦ Ἀναχάρσιδος» καὶ τοῦ Voyage pittoresque en Grèce ὑπὸ τοῦ κόμητος Choiseul-Gouffier, διατελέσαντος πρεσβευτοῦ τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ τοῦ 1784 μέχρι τοῦ 1789. Ὁ δεῦτερος τόμος, ἐκ σελίδων 484, περιέχει τὰς κριτικάς, ἱστορικὰς καὶ ἱατρικὰς παρατηρήσεις τοῦ Κοραῆ, ἐνθα διορθοῦνται καὶ πολλὰ χωρὶς ἀρχαίων ἐλλήνων ποιητῶν, πεζογράφων καὶ γλωσσογράφων, Αἰσχύλου, Ἀριστοφάνους, Ἀριστοτέλους, Ἀθηναίου, Γαληνοῦ, Ἡλιδώρου, Ἡροδότου, Ἡουχίου, Θεόγνιδος, Θεοφράστου, Ἱπποκράτους, Καλλιμάχου, Λουκιανοῦ, Ὀμήρου, Πλάτωνος, Πολυβίου, Πλουτάρχου, Σοφοκλέους, Στράβωνος κλ. Ὁ Κοραῆς ἀντέβαλε πρὸς ἄλληλα τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 2146 καὶ 2555 ἀντίγραφα τῆς ἐν Παρισίῳ Βιβλιοθήκης, τὰ περιέχοντα τὸ κείμενον τοῦ «περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων». «Ἐκλείπων τὴν

*

δυστυχῆ πατρίδα μου (λέγει ὁ Κοραῆς) οὐδεμίαν εἶχον ἱατρικῆς ἔννοιαν, ἥτις ἡδύνατο νὰ ἐμπνεύσῃ μοι τὸν πόθον τῆς ἐπὶ τόπου διαπιστώσεως τῶν παρτηρήσεων τούτων. Ἡ λύπη, ἣν νῦν αἰσθάνομαι ἐπὶ τούτῳ, εἶναι τοσοῦτη μᾶλλον ὀξεῖα ὥσῳ δὲν θὰ εὐτυχίσω πλέον νὰ ἐπανίδω τὴν προσφιλῇ μοι πατρίδα, ἄλλοτε ἐστὶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν, νῦν δὲ διαλελωβημένην ὑπὸ τῆς βαρβαρότητος. Ὁ μέλλων νὰ συντάξῃ ἀκριβῆ «ἱατρικὴν τοπογραφίαν» πασῶν τῆς Ἑλλάδος τῶν χωρῶν, οὗτος καὶ μόνος θὰ ἐκπονήσῃ τὸ ἄριστον ὑπόμνημα εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἱπποκράτους». Περὶ τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως λέγει ὁ Κοραῆς· «ὁ ἀναγνώστης θὰ νοήσῃ ῥαδίως ὅτι ὁ ἐρμηνεύσας εἶναι ξένος· ἡ ὁμολογία αὕτη ἀρκεῖ πρὸς ἀποτροπὴν πικρῶν ἐπικρίσεων καὶ πρὸς ἐπεικεστέραν τῶν ἀναγνωστῶν διάθεσιν.» Περὶ τοῦ πονηματίου ἀποφαίνεται ὁ Κοραῆς ὅτι εἶναι un vrai monument de genie, un ouvrage veritablement au-dessus du siecle qui l'a vu naître. Ὁ Κοραῆς εἶχεν ἐν ὀφθαλμοῖς τὴν παλαιὰν ἔκδοσιν τοῦ Foës, αἱ διορθώσεις δὲ ὅσας ποιεῖται εἰς τὸ πονηματίον τοῦτο καὶ εἰς ἄλλα γνήσια ἢ ψευδεπίγραφα τοῦ Ἱπποκράτους ἔργα, εἶναι καὶ πολλὰ καὶ σπουδαῖα. «Τὸ θαυμαστὸν συνταγμάτιον (λέγει προκαταρχόμενος) οὗ τὴν μετάφρασιν προσφέρω εἰς τὸ κοινὸν συνετάχθη πρὸ 22 καὶ περιπλέον αἰώνων ἐν γωνίᾳ τινὶ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ ἱατροῦ ἐστερημένου πάντων τῶν βοηθημάτων, ὅσα ἡ πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν παρέχει εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς ἱατροὺς. Ὁ μεγάλωνος Ἱπποκράτης ἐβουλεύθη νὰ ἐπιλύσῃ τὸ μάλιστα ἀξιοσπούδαστον τῶν προβλημάτων «διατί οἱ ἄνθρωποι, παρὰ πᾶσαν τοῦ γένους τὴν ταυτότητα διέφερον ἀλλήλων κατὰ βελιμίας καὶ διαδοχικὰς ἀποχρώσεις, οὕτως ὥστε ὁρμώμενός τις ἀφ' οἰουδέποτε σημείου τῆς γῆς καὶ διερχόμενος κατὰ πλάτος ἢ κατὰ μήκος ὄλον αὐτῆς τὸν κύκλον ὅπως ἐπανέλθῃ εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον, ἀπαντᾷ εἰς μεῖζονας ἢ ἐλάσσονας ἀποστάσεις λαοὺς ἔχοντας φυσιογνωμίαν, κρᾶσιν, νοσήματα, ἥθη καὶ ἔθιμα ἄλλοια ἢ τὰ τῶν γειτόνων αὐτῶν». Τὸ σπουδαῖον τοῦτο πρόβλημα οὐδεὶς ἄλλος ἡδύνατο νὰ ἐπιλύσῃ ἢ φιλόσοφος κεκτημένος γνώσεις φυσικὰς, ἱατρικὰς, ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς, πρὸς δὲ ταύταις καρτερίαν μὲν καὶ ὑπομονὴν νὰ ποιήσῃ λίαν πολλὰ πλᾶς καὶ λίαν ἐπιπόνους ἐρεῦνας, ἐξαίσιον δὲ φρενῶν δξύτητα ὅπως διακρίνῃ τί ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει ἔργον τῆς φύσεως καὶ τί ἐξαγόμενον ἡθικῶν αἰτιῶν. Ὁ φιλόσοφος οὗτος ἦτο ὁ Ἱπποκράτης». Ταῦτα προοιμισάμενος ὁ Κοραῆς ἐξετάζει, κατὰ τὴν ἱπποκρατικὴν διδασκαλίαν, τὴν ἐπενέργειαν τῶν φυσικῶν αἰτιῶν ἥτοι

τοῦ κλίματος ἐπὶ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Ἐνεκα τῆς στενῆς συναφείας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ τῆς ζωοποιούσης αὐτὸ ἀρχῆς, τὸ σῶμα μόνον ἀδυνατεῖ νὰ ὑποστῇ ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν ἐπίδρασιν ταύτην, ἥς κοινωνὸς καθίσταται ἐπὶ τέλους καὶ ἡ ψυχὴ. Ὁ ἄνθρωπος οὐδεμιᾶς ἐμπορεῖ νὰ τύχῃ ἐπὶ μακρὸν ἀπολαύσεως ἢ παθήσεως χωρὶς τινος ἐπακολουθήματος, ὅπερ συνίσταται. Ἰδίως εἰς τοῦτο, ὅτι αἱ νοητικαὶ καὶ ἠθικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις δημιουργοῦσιν ἕξιν τινὰ, συνιστῶσαν τὸν λεγόμενον χαρακτῆρα. Εἶναι ἀναμφισβήτητος ἡ στενὴ αὕτη ἐνωσις καὶ σύμ-πραξις τῆς ζωικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐμφυχούσης αὐτὴν μηχανῆς. Ἡ ἕξις αὕτη καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν νὰ προσαρμόζῃ ἑαυτὸν πρὸς πάντα τὰ κλίματα καὶ πρὸς πάντας τῆς διαίτης τοὺς τρόπους. Διὰ τῆς ἕξεως σκληρυνόμενος, ἀντιπαλαίει πολλὰκις τελεσφόρως πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῶν φυσικῶν αἰτίων ἢ ὑπομένει ταῦτα χωρὶς βλάβης τῆς ἰδίας ὑπάρξεως. Ἄν δὲ που ἡ ἕξις ἡττᾷται, ἀποδοτέον τοῦτο εἰς ἀνωτέραν τινὰ φυσικὴν ἢ ἠθικὴν αἰτίαν. Λέγων ἠθικὰ αἰτία νοεὶ ὁ Κοραῆς τὰ ἥθη, τὰ ἔθιμα, τοὺς νόμους, τοὺς πολιτικούς ἢ θρησκευτικούς θεσμούς, μέχρι δὲ τινος καὶ αὐτὰ τὰ ἐπιτηδεύματα, ἐνὶ λόγῳ, πᾶν ὅτι, μὴ στηριζόμενον ἐπὶ τῆς κράσεως τοῦ ἀνθρώπου, δύναται νὰ καταστῇ πρωτουργὸς ἀρχὴ ἢ αἰτία τῶν ἐνεργειῶν του καὶ νὰ ἀλλοιώσῃ τὴν φύσιν αὐτοῦ. Κατ' ἐξοχὴν καθομολογεῖ τὴν ῥοπὴν τῶν φυσικῶν αἰτίων πρὸς τὸ ἥθος τοῦ ἀνθρώπου, οὐδὲν ἥττον ὁμῶς καθομολογεῖ ὅτι πολλὰκις αἱ φυσικαὶ αἰτίαι ἐξαρτῶνται τρόπον τινὰ ἐκ τῶν ἠθικῶν. Ἰδίως δὲ ἀποδεικνύει ὅποσον τὰ ἐμπορικὰ ἐπιτηδεύματα ἐνεργοῦσιν ἐπὶ τὸν χαρακτῆρα. Ὁ Κοραῆς προσεπικυροῖ διὰ πολλῶν παραδειγμάτων τὸ δόγμα τοῦ Ἱπποκράτους, ὅτι ὁ ἄνθρωπος κέκτεται τοιάνδε καὶ τοιάνδε κράσιν, τοιόνδε καὶ τοιόνδε ἥθος, κατὰ τὰ ἐπενεργοῦντα φυσικὰ αἶτια· δύναται ὁμῶς νὰ μετριάζῃ ἢ καὶ νὰ ἀλλοιώσῃ τὴν ἐπίδρασιν τῶν αἰτίων τούτων διὰ τῆς ἕξεως ἢ διὰ τῆς ἀντιτάξεως ἄλλων οἰωνοῦν ποτε φυσικῶν ἢ ἠθικῶν αἰτίων. Τινὲς τῶν νεωτέρων, λέγει ὁ Κοραῆς, ὀλιγωρήσαντες τῆς σπουδαίας ταύτης διακρίσεως τῶν φυσικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν ἀφορμῶν, ἐξανέστησαν κατὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ κλίματος, τὰ πάντα δὲ ἀπένειμαν εἰς τὰς ἠθικὰς αἰτίας. Ἀνασκευάζων δὲ τὰ δόγματα τοῦ ἄγγλου φιλοσόφου Hume (εἰπόντος ὅτι πρέπει νὰ ὑπολαμβάνωνται ὡς μὴ ὑπάρχουσαι αἱ αἰτίαι, ὅσαι μὴ προσπίπτουσιν εἰς τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις), συμπεραίνει ὁ Κοραῆς, ὅτι αἱ ἠθικαὶ αἰτίαι δύνανται μὲν νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν ἀλλοίωσιν τῆς τοῦ κλίματος δυνάμεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ

τοσοῦτον ἰσχυρά ὥστε νὰ ἐξαλείψωσιν ἐντελῶς τὴν ἐνέργειαν τῶν φυσικῶν.

Ἀκολουθῶς ὁ Κοραῆς ποιεῖται μνειάν τοῦ ὀνομαστοῦ περιηγητοῦ, γλωσσολόγου καὶ φιλοσόφου Βόλνερ, διαπορουμένου, τίνος ἔνεκεν ὑπὸ τὸ αὐτὸ κλίμα ἢ τάξις τῶν τυράννων ἔχει μεῖζονα δύναμιν νὰ καταδυναστεύῃ ἢ ὅτην ὁ λαὸς νὰ ἀμύνηται. Ὁ Κοραῆς ἀποκρίνεται ὅτι οἱ τύραννοι ὑπῆρξαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δορικτῆτορες, ὀρμηθέντες ἐκ ψυχρῶν κλιμάτων καὶ δεσπόσαντες λαῶν, οἰκούντων θερμότερας χώρας· ἀπαξ δὲ συντελεσθείσης τῆς δορικτησίας, καθίσταται εὐχερὲς εἰς τοὺς διαδόχους αὐτῶν, καίπερ ἐκνευρισμένους ἐκ τῶν ἀπολαύσεων τοῦ νέου κλιματος, νὰ διακινῶσι τὴν τυραννίαν των· διότι, κύριοι ὄντες καὶ διανομαῖς τῶν πόρων τοῦ δεδουλωμένου ἔθνους, συλλέγουσι δορυφόρους, καταστρέφουσιν ἢ διαφθείρουσι τοὺς ὀλίγους ἀνθρώπους, ὅσοι δὲν κατεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ τρόμου, καὶ παγιοῦσι τὴν δεσποτείαν των ἐπὶ βλάβῃ τοῦ λαοῦ, μὴ ἔχοντες πλέον μηδεμίαν ἐνότητα ἐνεργείας, μηδὲ κοινὸν κέντρον πρὸς παρασκευὴν συνωμοσιῶν· οὕτως οἱ δεῦλοι προσλαμβάνουσι τὴν ἀτυχὴ ἔξι ν τοῦ ὑπακούειν, ὡς οἱ δεσπόται τὴν ἔξι ν τοῦ προστάσειν. Κατὰ τὸν Κοραῆν, ἡ ἐπίδρασις τοῦ κλιματος ἀσκειται πληρέστατα ἐπὶ τὰ ἔθνη τὰ πρωτόγονα, τὰ εἰς φυσικὴν διάχοντα κατάστασιν, ἐξασθενοῦνται δὲ ἀναλόγως πρὸς τὴν προβαίνουσαν ἡμέρωσιν καὶ καθ' ὅσον τὰ ἔθνη φωτίζονται διὰ τῶν ἡθικῶν τῆς ἡμερώσεως ταύτης μοχλῶν. Εἶναι ἄρα γε δυνατόν νὰ καταλυθῇ ὅλως ἡ δύναμις τῶν φυσικῶν αἰτίων διὰ τῆς τῶν ἡθικῶν; Ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τούτου ἐξήρτηται, κατὰ τὸν Κοραῆν, ἐξ ἄλλου ζητήματος οὐχ ἥττον δυσεπιλύτου, δηλ. τῆς πρὸς τελείωσιν ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁ ἀνθρώπος ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ τελειοποιῇ αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπ' ἀόριστον σημεῖον. Ὁ Κοραῆς δὲν ἐγκολοῦται τὴν γνώμην τοῦ Ρουσσώ, ὅτι ὁ διανοούμενος ἀνθρώπος εἶναι ζῶον ἐξηχρεωμένον. Ἵνα δυνηθῇ ὁ πολιτισμὸς, ἢ, ὅπερ ταῦτόν, τὸ σύνολον τῶν ἡθικῶν τούτων αἰτίων, νὰ ἐξαλείψῃ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ κλιματος ἥτοι τῶν αἰτίων τῶν φυσικῶν, ἔδει οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀσχολῶνται πρῶτιστα καὶ μάλιστα περὶ τὴν ἐπιστήμην τῆς εὐδαιμονίας, δηλ. περὶ τὴν κτῆσιν τῶν πόρων, δι' ὧν θὰ ἠδύναντο νὰ συνενώσωσι τὴν μεγίστην σωματικὴν πρὸς τὴν μεγίστην διανοητικὴν εὐρωστίαν — *mentem sanam in corpore sano* («ὕγιεια καὶ νοῦς ἀγαθὰ τῇ βίῃ δύν»). Τῶν δύο τούτων ἀγαθῶν δύναται τις νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τῆς ἱατρικῆς καὶ τῆς ἡθικῆς· ὑπὸ τῷ ὀνόματι τῆς «ἱατρικῆς» νοεῖ ὁ

Κοραῆς τὸ κυριώτατον αὐτῆς τμήμα, τὴν ὑγιεινὴν. Δι' αὐτῆς δυνατόν εἰ μὴ νὰ ἀρθῇ, βεβαίως νὰ ἀλλοιωθῇ οὐκ ὀλίγον ἡ δύναμις τοῦ κλίματος· ἡ νέσσις τῶν χέρσων γαιῶν, ἡ φυτεία δένδρων, ἡ ἀποξήρανσις ἐλῶν, ἡ ταχέια τῶν ὑδάτων διοχέτευσις, ταῦτα καὶ μόνα δύνανται νὰ μειώσωσι τὰ ἐκ τοῦ κλίματος κακά. Λέγων δὲ ἡθικὴν, ὑπονοεῖ, κατὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας φιλοσόφους, τὴν πολιτικὴν, δηλ. τὴν τέχνην τοῦ κυβερνᾶν καὶ ποιεῖν τοὺς ἀνθρώπους ἕσον ἔνεστιν εὐδαίμονας. Ἀλλὰ καὶ σήμερον ἔτι, παρὰ πᾶσαν τὴν ἐν τῇ ἡμερώτει τῶν ἀνθρώπων προκοπὴν, ἀπέχομεν καὶ τῆς ὑγιεινῆς καὶ τῆς ἠθικῆς παμπόλλων αἰώνων ὁδόν· ἄλλως δέ, καὶ αὐτὸς ὁ Κοραῆς συνοιδεν ὅτι ἡ πρὸς τελειώσιν ἀγωγὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους δὲν εἶναι εὐκατάρθωτον χρῆμα, οὐδαμῶς δὲ ἀποκρύπτει τὰ ἐπιφερόμενα πολλὰ καὶ παντοῖα κωλύματα.

Ἅτερον ζήτημα οὐκ ἥττον χαλεπὸν εἶναι τὸ περὶ παρακλίμαγής τῶν ὥρων. Ὁ Κοραῆς πειράται διὰ μακρῶν νὰ ἀποδείξῃ ὅτι διὰ τῆς ἐπιδόσεως τῆς γεωργίας τὸ κλίμα δυνατόν νὰ πάθῃ μείζονας ἢ ἐλάσσονας τροπὰς. Ἡ Πενσυλβανία, (ἐν ταῖς Ἠνωμέναις Πολιτείαις τῆς Ἀμερικῆς) δὲν εἶναι, λέγει, νῦν οἷα ὑπῆρξε πρὸ πεντήκοντα ἐνιαυτῶν· τὸ κλίμα αὐτῆς διατελεῖ σήμερον πολλῷ μᾶλλον ὑποκεκρασμένον, καὶ ἔτι μᾶλλον θὰ ὑποκεκρασθῇ, ὅπερ ἀποδοτέον εἰς τὸν νεασμὸν τοῦ ἐδάφους. Ἐν Καναδᾷ τὸ ἔκρ' ἀρχεται ἀπὸ τινος χρόνου πρωϊμώτερον, ὁ δὲ χειμὼν ὀψιαιότερον ἢ ἄλλοτε. Ἰσως νομισθῇ ἀλλόκοτος ἡ θεωρία αὕτη, ἀλλ' ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις γερμανοὶ καὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες τῆς ἀρχαιολογίας καὶ τῆς μετεωρολογίας ἐπανελάβον τινα ὅσων πρὸ ὀγδοήκοντα ἐτῶν ἀκροθιγῶς ἤψατο ὁ Κοραῆς. Ὁ καθηγητὴς Θέοβαλδ Φίσερ ἀνέῳξε τῷ 1879 τὴν γνώμην ὅτι τὸ κλίμα τῶν παρὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν χωρῶν δὲν ἔμεινεν ἀναλλοίωτον. Ἐν τῇ «Ἰταλικῇ Γεωγραφίᾳ» (σελ. 396) ἰσχυρίζεται ὁ πολυμαθὴς καθηγητὴς Νίσσεν, ἐκ τῶν ἀρίστων καθ' ἡμᾶς ἀρχαιολόγων, ὅτι τὸ νῦν κλίμα τῆς Ἰταλίας, παραβαλλόμενον πρὸς τὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων, δὲν ὑπέστη μὲν οὐσιώδεις μεταβολὰς, ἀλλὰ δὲν φαίνεται καὶ ὅλως ἀμετάβλητον. Σήμερον ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ ὁ θερισμὸς τοῦ χόρτου γίνεται ἀρχομένου τοῦ μαΐου μηνός, ἐν ᾧ πάλαι ἐγίνετο κατὰ τὸν ἰουνίον· ἡ τῶν πυρῶν συγκομιδὴ ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ ἀρχεται νῦν μεσοῦντος τοῦ ἰουνίου, ὑπὸ τοὺς ἀρχαίους δὲ χρόνους βραδύτερον, κατὰ τὸν ἰούλιον καὶ αὐγουστον. Ἀλλὰ τὸ περὶ κλιματικῶν ἀλλαγῶν ζήτημα εἶναι καὶ τοῦτο δυσεπίλυτον, ὥς τὸ περὶ ἐπιδράσεως τῶν ὥρων ἐπὶ τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων, οὐ πρὸ πολλοῦ δὲ ἀγγίξας

καθηγητῆς, ὁ Σκῳτ ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ Longman's Magazine μακρὰν δι-
ατριβὴν πρὸς ἀποδείξιν ὅτι ἡ θεωρία περὶ τῆς τοῦ κλίματος ἀλλαγῆς
εἶναι ἀστήρικτος. Ὁ Κοραῆς, ὡς ἱποκρατικὸς φιλόσοφος, δὲν φιλοσοφεῖ
μόνον περὶ τῆς εὐκρασίας καὶ δυσκρασίας τῶν ὥρων, ἀλλὰ μετὰ θαυμα-
στῆς πολυμαθείας πραγματεύεται τὰ κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ τὰς ὀνομασίας
τῶν ἀνέμων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τοῦ Γαληνοῦ,
διαλευκαίνων σαφῶς τὴν παλαιὰν μετεωρολογίαν, ἐπισυνάπτων δὲ καὶ
ἄριστον συγκριτικὸν πῖνακα τῶν ἀνέμων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς
νεωτέροις. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖται εἰς φυσιολογικὰς καὶ μετεωρολογικὰς
συμβολάς· ἐν τοῖς Προλεγομένοις ὑπάρχουσι καὶ πολλὰ ἄλλα τῆς σοφίας
καὶ τῆς φιλογενείας τοῦ ἀνδρὸς τρανὰ δείγματα. Ἐν πρώτοις κατακρίνει
τὴν ἐρασμικὴν προφορὰν, ἣτις ἦτο τότε ἀκμαζούσα, ἔτι δὲ καὶ νῦν ἐπι-
χωριάζει παρὰ τοῖς εὐρωπαϊκοῖς ἐκπαιδευτηρίοις. «Τὸ ἰσχυρίζεσθαι (λέ-
γει) ὅτι οἱ Εὐρωπαῖοι ἀπαγγέλλουσι τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ὀρθότερον
τῶν Ἰθαγενῶν Ἑλλήνων εἶναι παραλογισμὸς ἀντάξιός τοῦ ἐκκαιδεκάτου
αἰῶνος, ὅποτε κατεσκευάσθη ἡ προφορὰ αὕτη, ἣτις ἔπρεπε νὰ ἀφανισθῇ
διὰ τῶν φώτων τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος». Ἡ καινοτομία τοῦ Ἐράσμου,
ἦτο, κατὰ τὸν Κοραῆν, une mauvaise plaisanterie, ἀποδεικνύει δὲ ὅπό-
σον ἡ πρόληψις αὕτη ἐκώλυσε τὴν ἐπίδοσιν τῶν γραμμάτων καὶ ὅπόσον
ἡ ἄγνοια τῆς καθ' ἡμᾶς ἐλληνικῆς ἀπεπλάνησε καὶ περιήγαγεν εἰς σφάλ-
ματα τοὺς συγχρόνους κριτικούς». Ὁ Κοραῆς σεμνύνεται ἐπὶ πᾶσιν ἐπὶ τῇ
ἐλληνικῇ καταγωγῇ του· nous autres Grecs modernes, λέγει πολλὰ
τοῦ σημειώσεων· ὡς Ἑλλήν δὲ μισεῖ τοὺς Τούρκους, ἔτι δὲ μᾶλλον
μισεῖ καὶ βδελύσσεται τοὺς κατηγοροὺς τῆς δυστυχοῦς Ἑλλάδος. Πρὸς
τοὺς ἐξυμνοῦντας τὴν στρατιωτικὴν τῶν Τούρκων ἀρετὴν, ἀποκρίνεται·
«Ὁ Τούρκος, φύσει ὢν ῥάθυμος, ἐπιχειρεῖ πολλὰκις παράβολα ἔργα,
ἅπερ ἠθέλησάν τινες νὰ εἰκονίσωσιν ὡς καρτεροψυχίας καὶ ἀνδρείας κα-
τορθώματα, ἐν ᾧ, ὀρθῶς ἐξεταζόμενα οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ σπασμῶδεις
καὶ θηριώδεις κινήσεις θρησκοληψίας, ἰσχυροποιουμένης διὰ τοῦ δόγματος
τοῦ αὐτοματισμοῦ». Ὅσκις πρόκειται νὰ ἀπολογηθῇ ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ
γένους, παρ' ἁΐαν δυσφημουμένου, ὁ Κοραῆς χαλεπῶς καὶ μετὰ βίας
κρατεῖ τῆς ὀργῆς. Γερμανὸς ἱατρός, ἐκ τῶν τότε ἐπισήμων, ὁ Βεϊκάρδ,
ἔγαν θαυμαστῆς τῆς ἐπιβρωστικῆς τοῦ οἴνου δυνάμεως, κατήγγειλε θρα-
σείως τὸ ἐλληνικὸν γένος ὡς ἡλίθιον, ἀποδοὺς εἰς τὴν παντελῇ ἀπὸ
τῆς οἰνοποσίας ἀποχρῆν αὐτοῦ τὴν αἰτίαν τῆς ἡλιθιότητος! Εἰς ἐπίμετρον
τῆς καταγελάστου ταύτης καταγγελίας, ὁ Βεϊκάρδ προσέθηκεν ὅτι οἱ

Τούρκοι ανέσπασαν πρόρριζα τῶν ἀμπέλων τὰ κλήματα ἵνα τοιοῦτω τρόπῳ καταδικάσωσι τοὺς Ἑλληνας εἰς διηνεκὴ ἡλιθιότητα. Ὁ Κοραῆς κολαφίζει τὸν Βεΐκαρδ ἀμειλίχτως. «Ἄν τοιοῦτος συλλογισμὸς (λέγει) ἐξήρχετο ἐκ τοῦ καλὰμου τινὸς τῶν μωρῶν καὶ ἀμαθῶν ἐκείνων ἱατρῶν, οἵτινες γινώσκουσι τοὺς Ἑλληνας οὐχὶ κάλλιον ἢ ὅσον γινώσκουσι τοὺς ἐν τῇ σελήνῃ οἰκοῦντας, δὲν ἔπρεπε νὰ ἀξιοθῇ ἄλλης ἀποκρίσεως ἢ οἷαν συνήθως ἔδιδεν ὁ Βολταῖρος εἰς παρομοίας ἀντιρρήσεις, c'est puis-samment raisonner! Ἀνὴρ ὅμως, ἐπαξίως ἀπολαύων ἀγαθῆς ὑπόληψεως εὐπαιδεύτου καὶ φιλοσόφου ἱατροῦ, δὲν ἔπρεπε, κατ' ἐμὲ, νὰ ἀγνοῇ οὔτε τὰ ἀληθῆ αἷτια τῆς ὑπεροχῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (κατὰ τὸν Βεΐκαρδ, ἡ ἀρχινοία τῶν πάλαι Ἑλλήνων ὀφείλεται εἰς τὸν οἶνον!) οὔτε τὴν παρούσαν τῶν ἀπογόνων των κατάστασιν. Ἄν ἡ πόσις τοῦ οἴνου συνετέλεσεν εἰς τὴν παραγωγὴν χρισιστῶν τινῶν αἰσδῶν παρὰ τῷ θαυμαστῷ τούτῳ ἔθνεϊ, βεβαίως εἰς τὴν οἰνοποσίαν οὔτε οἱ Μιλτιάδαι, οὔτε οἱ Σοφοκλεῖς, οὔτε οἱ Ἀριστοτέλει, οὔτε οἱ Πλάτωνες, οὔτε οἱ Δημοσθένοι ὀφείλουσι τὰ ἀθάνατα ἄθλα δι' ὧν περιεποίησαν καὶ εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τὸ ἔθνος ἀφθιτον κλέος. Παράδοξον δὲ πῶς ἀγνοεῖ ὁ Κ. Βεΐκαρδ, ὅτι οἱ νῦν Ἑλληνες, εἶναι κατὰ τὴν χρῆσιν τοῦ οἴνου οὐδαμῶς ὑποδέστεροι τῶν προγόνων, φωρῶνται δὲ ἐν γένει πᾶν ἄλλο ἢ μωροί· ἀπ' ἐναντίας, ὡς δι' ἐτέρας ὑπερβολῆς κκοβουλίας ἄμα καὶ ἀδικίας, κατηγοροῦνται d' être trop fins. Ψευδὲς δὲ ὅτι οἱ Τούρκοι ἐκρίζουσι τὰς ἀμπέλους· πολλοὶ τούτων εἶναι μάλιστα ἀμπελοουργοί. Μέγα μέρος τοῦ θηριώδους τούτου ἔθνους εἶναι δὴ ἀπὸ πολλοῦ ἐξωκειωμένον πρὸς τὸ ποτὸν τούτο, ἀλλὰ καὶ οὕτως οὐδὲν ἀπέβλεπεν ἐκ τῆς ἰδίας ἡλιθιότητος· καὶ οὐδὲν θαυμαστόν, ἀφ' οὗ ὁ οἶνος δὲν δύναται νὰ κωλύσῃ ἀνθρώπους, κεκτημένους τὴν ἀρχινοίαν καὶ παιδείαν τοῦ ἱατροῦ Βεΐκαρδ, ἀπὸ σκέψεων, αἵτινες θὰ ἦσαν ἀσύγγνωστοι καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς μωροῖς. Περαιῶν τὴν παρέκβασιν ταύτην τοσοῦτω μάλλον πρὸς ἐμὲ δυσάρεστον ὅσω καὶ σύνοιδα καὶ ἐκτιμῶ τὴν ἀξίαν τοῦ Κ. Βεΐκαρδ, παρὰ πέμπων αὐτὸν εἰς τὸ πολῦτιμον πόνημα τοῦ Eton «Tableau historique, politique et moderne de l' empire Ottoman» ἐξ οὗ θὰ διδαχθῇ νὰ κρίνῃ δικαιοτέρον τοὺς νῦν Ἑλληνας». Ἐκ τῶν νεωτέρων περιηγητῶν, οἱ πλεῖστοι, ὡς γνωστὸν, θαυμάζουσι τῶν Ἑλλήνων τὴν νηφαλιότητα καὶ ἐγκράτειαν, ὁ πρῶστος δὲ πρίγκιψ Pückler-Muskau, ἀνὴρ ἰδιογνώμων μὲν ἐν πολλοῖς ἀλλ' ἔμπειρος παρατηρητῆς, περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα τῷ 1837, ἀποφαίνεται ὅλως ἀντίστροφα πρὸς τὰ τοῦ Βεΐκαρδ, ὅτι «ἡ

υπερβάλλουσα τῶν Ἑλλήνων ἐγκράτεια εἶναι μεγίστη τοῦ λαοῦ τούτου ἀρετὴ, ἣς ἄνευ δὲν θὰ καθίστατο ἴσως δυνατὴ ἡ ἐπανάστασις».

Ἐν τοῖς Προλεγομένοις στηλιτεύει ὁ Κοραῖς καὶ ἕτερον τοῦ ἐλληνικοῦ γένους συκοφάντην, τὸν περιβόητον φιλόσοφον Παύσιον, ὅστις ἐν ταῖς «Φιλοσοφικαῖς Ἑρεῦναις» ἐπέκρινε τινὰς τῶν τότε περιηγητῶν, ἐκφράσαντας προσδοκίαν περὶ τῆς πολιτικῆς τῶν Ἑλλήνων ἀναγεννήσεως. «Κατὰ τὸν φιλόσοφον Ἱπποκράτην (λέγει ὁ Κοραῖς) πᾶς ἕκαστος δύναται κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἥττον νὰ ἀπαλλαγῇ οἰκοθεν τῆς κακοδαιμονίας, εἰς ἣν ἐξ ἰδιοῦ πακίσματος περιέστη· ἀλλὰ κατὰ τὸν φιλόσοφον Παύσιον (Recherches Philosophiques sur les Grecs I. 103) δεόν νὰ ἐξαίρεθωσιν οἱ Ἕλληνες, παρ' οἷς ἡ ἀπειθευσία καὶ ἡ δεισιδαιμονία τοσοῦτον ἰσχυράς καὶ βαθείας ἔβαλλον ῥίζας ὥστε οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκριζώσῃ αὐτάς. Κατὰ τὸν Παύσιον, «ὡν κατώρθουν οἱ νεώτεροι Ἕλληνες νὰ γίνωσι πολιτικῶς αὐτόνομοι, τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ἐλευθερίαν εἰς οὐδὲν ἕτερον ὃν ματεχειρίζοντο ἢ πρὸς διέγερσιν μεγάλου θρησκευτικοῦ πολέμου, ἐν ᾧ οἱ λεγόμενοι ὀρθόδοξοι καὶ οἱ λεγόμενοι σχισματικοὶ θὰ ἡλληλοκτόνουν ἅπαντες χάριν λέξεων, ἃς οὐδὲ ὀρθῶς δύναται νὰ ἀπαγγείλωσι». Τὸ δὴ παράδοξον, ὁ «κανονικὸς» Παύσιος ἰσχυρίζεται ὅτι ταῦτα ἤκουσε δῆθεν παρὰ Ἑλλήνων. Δυστὶν θάτερον, ἡ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι συκοφαντοῦν (ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἐγνώρισεν ὁ Παύσιος Ἕλληνας τοσοῦτον διεστραμμένους) ἦσαν εὐπαιδευτοὶ ἄνθρωποι καὶ ἐπομένως ἐλεύθεροι πάσης δεισιδαιμονίας, καὶ τότε δὲν βλέπω διατί καὶ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι ἐπ' ἵσους δεκτικοὶ παιδεύσεως ὡς οἱ συκοφαντήσαντες αὐτούς· ἢ εἶχον οὐ μόνον πυχλωτάτην ἀμάθειαν ἀλλὰ καὶ πονηρίαν κακοῦργων, ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ οὐδαμῶς ὥφειλεν ὁ Παύσιος νὰ ἀντλήσῃ ἀπὸ πηγῆς τοσοῦτον δηλητηριώδους. Οὐδὲν ἄπορον ἂν ἄνθρωποι, θεραπεύοντες τοὺς δυνάστας, σπουδάζουσιν ὅπως θυεφηνῶσι τοὺς δυσχεστευμένους. Ὅτι ὁμοῦς ὁ Παύσιος, ὁ οὐδέποτε χωρὶς εὐγενεοῦς ἀγανακτήσεως προενεγκὼν τὸ ὄνομα τῶν ἀβελτέρων τῆς Ἑλλάδος τυράννων, ἀπετόλμησε νὰ λοιδορήσῃ ἄγνωστον αὐτῷ ἔθνος κατὰ τρόπον σκανδαλωδῶς ἀπρεπῆ καὶ ἥκιστα ἐμολόγως πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ἐφ' ἣ ἑναβρύνεται ὑγιοῦς λογικῆς καὶ φιλοσοφίας, τοῦτο δὲ φαίνεται μοι ἀκατανόητον. Ἐπειδὴ ὁ Παύσιος ἐτελεύτησε πρὸ ὀλίγου τὸν βίον, δὲν ἐπιτρέπεται πλεόν νὰ ἀποτείνω πρὸς αὐτὸν ἐν ὀνόματι τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, πάντας τοὺς ἀρμυζοντας ἐλέγχους. Διὰ τῶν εἰρημένων μοι οὐδαμῶς προσέθημην νὰ ὑβρίσω εἰς τὴν μνήμην τοῦ Παύσιου, οὗ τὰ πονήματα, καίπερ μεστὰ

παράδοξολογιῶν τε καὶ ἀμαρτημάτων, ἀπέβησαν ἐνίοτε διδακτικὰ πρὸς ἐμέ. Ἡθέλησα μόνον νὰ ἐκδικήσω τὴν τιμὴν τῶν προπηλακισθέντων Ἑλλήνων, ἅμα δὲ νοουθῆσω τοὺς ἐνδεχομένους νὰ παρασυρθῶσιν ἐκ τῆς αὐθεντίας τοῦ Παύλου. Οἱ γὰρ Ἑλληνας τοσοῦτον αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην τῆς παιδείας, ὥστε ἐν πᾶσι τοῖς εὐρωπαϊκοῖς πανεπιστημίαις εὐρηνται καὶ Ἕλληνες φοιτηταί. Κατάποντοι ὑπὸ τῶν ληστείων καὶ φόνων, τῶν καὶ ἐκάστην πραπτομένων ἐν τῷ κόλπῳ τῆς δυστυχοῦς αὐτῶν πατριδος, δυσχεραίνοντες ἐπὶ τῇ ἀνοσίῳ ἀδιαφορίᾳ ἣν ἡ πεπολιτισμένη Εὐρώπῃ ἐπιδείκνυται πρὸς τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος, δὲν βλέπουσι ἄλλην πρὸς λύσιν τῶν θεσμῶν μηχανήν ἢ τὴν παιδείαν. Πρὸς ζήτησιν δὲ τῆς παιδείας ἀπέρχονται, ἐπὶ ἰδίῳ κινδύνῳ, εἰς χώρας ἀφαστώσας, παρὰ λαοὺς, ὀφείλοντας κατὰ μέγα μέρος τὴν ἐν τοῖς γράμμασιν εὐδοξίαν τῶν εἰς τὰ φῶτα τῆς Ἑλλάδος. Περὶ τῆς δαισιδαμονίας, ἐφ' ἣ αἰτιάται τοὺς Ἑλληνας ὁ Παύλος, κακόνους μόνον καὶ βάσκανος ἄνθρωπος θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ παραστήσῃ τοὺς Ἑλληνας δαισιδαμονεστεροὺς ἢ ὅσον ὑπῆρξαν οὐχὶ πρὸ πολλοῦ καὶ ὑπάρχουσιν ἔτι καὶ σήμερον ἐνταχθῶ οἱ Εὐρωπαῖοι. Οὐδεὶς τῶν καὶ ἡμᾶς Ἑλλήνων, ὁ οὐ φρίττων πρὸς μόνον τὸ ἄκουσμα τῶν φοβερῶν σφαγῶν, ὅσας οἱ Εὐρωπαῖοι ἐποίησαν κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐν ὀνόματι καὶ εἰς δόξαν τοῦ Θεοῦ τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ ἐλέους· ἐν Ἑλλάδι ὅμως δὲν ἰδρῦθησαν δικαστήρια τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως Βεβαίως, καὶ οἱ Ἑλληνας, ὡς πάντες οἱ ἄλλοι λαοί, παρεξέκλιναν ἐνίοτε εἰς μωρίας καὶ ὀρησκοληψίας· ἀλλ' οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι παρῆλθον ἀνεπιστρέπτει· *excidat illa dies!* τοιαύτη τις εἶναι σήμερον ἡ κραυγὴ τῆς πολυαριθμοτέρης τοῦ ἔθνους μερίδος. Ὁ Παύλος ὀνειδίζει προσέτι ἡμῖν ὅτι κακῶς προσφέρομεν τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν· ἡ ἀλλόκοτος αὕτη πρόληψις δὲν προσιδιᾷ εἰς μόνον τὸν Παύλον, ὅστις λίαν ἐπιπολαιῶς ἠπίσταντο τὴν ἐλληνικὴν, ὡς ἀπέδειξε ἐν τῷ *Magasin Encyclopédique*, ἀλλὰ νέμεται καὶ τινες ἄλλους ἐλληνιστὰς, πολλῶ τοῦ Παύλου σφωτέρους. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκοῦμαι παρατηρῶν, ὅτι, ἂν οἱ συγγραφεῖς οἱ ἀκμάσαντες ἐπὶ τῶν εὐκλειῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων ἐκπνέοντες πρὸς ἡμᾶς, θὰ ἤκουον εἰσέτι τὴν ἰδίαν γλῶσσαν λαλομένην ὑπὸ τῶν δυστυχῶν ἀπογόνων των, ἀλλὰ βεβαίως δὲν θὰ ἀνεγνώριζον πλέον αὐτὴν, τραχέως καὶ βαρβαρικῶς ἐκφωνουμένην ὑπὸ τῶν πλείστων Εὐρωπαίων. Οὕτως! ἀνασκειάσας τὰς κακολόγους καὶ κακοήθεις τῶν τότε μισελλήνων διαβολὰς, ὁ Κοραῆς, ἐμπλεὺς φιλοσόφου καὶ φιλοπάτριδος μακίας καὶ φιλοτίμου εὐχαριστίας, δέξει καὶ εὐαισθητοὺς ἀποτείνει λόγους πρὸς

τοὺς παρασχόντας αὐτῷ τὰ ἀναγκαῖα εἰς τύπωσιν τοῦ βιβλίου ἀναλώ-
ματα (ἐν οἷς προεξήρχεν ὁ προμνημονευθεὶς Θ. Σπανιολάκης). «Εὐχα-
ριστῶ ὑμῖν, φίλοι χρηστοὶ καὶ ἐμοὶ συνδυστυχοῦντες ἑταῖροι· συγχαίρω
ὑμῖν ὅτι ὁ ὑμέτερος ζῆλος ἀναιρεῖ θριαμβικώτατα πάσας τὰς ἀτόπους
συκοφαντίας δι' ὧν ἐπ' ἐσχάτων ἀνθρώποι, ὀφείλοντες ἕνεκα τῆς παιδείας
τῶν νῦν συμπαθῶσι πρὸς τὰ δεινὰ ἡμῶν, ἐσπούδασαν ὅπως δυσφημήσωσι
τὸ ἡμέτερον ἔθνος. Μάτην φλυαροῦσι· δὲν ἐξέστητε ἐκ τοῦ γένους τῶν
ἐνδόξων προγόνων. Τὸ ἐλληνικὸν αἶμα ῥέει εἰσέτι εἰς τὰς φλέβας ὑμῶν,
αἰσίαν δὲ περιττάσεων συνδρομὴν καταδοκεῖ ἵνα ἀποδείξῃ τοῖς πᾶσιν ὅτι
αἱ ἀλύσεις ὑμῶν δὲν εἶναι τῶν ὑμετέρων χειρῶν ἔργον καὶ ὅτι οὐ μόνον
δὲν ὑπομένετε αὐτὰς μετὰ μωρᾶς τληπαθείας ἀλλ' ὑπὴρξάτε καὶ τὸ
μόνον ὑπόδουλον ἔθνος, τὸ φέρον ἐν τῇ καρδίᾳ, ὡς ἱερὸν κληρὸν, ἄσβε-
στον καὶ πατροπαράδοτον κατὰ τῶν τυράννων αὐτοῦ μῖσος. Δεσπότηι,
μετῆλυδες ἐκ τῆς Ῥώμης τῆς παλαιᾶς, παραλύσαντες διὰ μωρᾶς καὶ
τυραννικῆς κυβερνήσεως πάντας τοὺς ζωπαρόχους τῆς κοινωνίας μοχλοὺς,
παρακωλύσαντες τὴν ἐπίδρασιν τοῦ εὐκρασεστάτου τῶν κλιμάτων, κατα-
σπιλώσαντες δὲ καὶ διασείσαντες τὸν ὀρόνον αὐτῶν διὰ τῶν φρικωδε-
στάτων κακουργημάτων, παρέδωκαν ἡμᾶς τελευταῖον εἰς δεσπότης, ἔτι
μᾶλλον ἡλιθίους καὶ θηριώδεις. Ἐκεῖνοι ἐσφυρηλάτησαν, ὡς φέρετε ἄλύ-
σεις ἔθνος δύστηνον, ἀλλ' ἔτι καὶ σήμερον ἐν τῇ δυστυχίᾳ σου σεβασμοῦ
ἄξιον· σὺ μόνον θὰ διαρρήξῃς τὰ δεσμὰ ἐκεῖνα. Ἀπεκδεχόμενον τὴν
αἰσίαν ταύτην καὶ οὐ πόρρω ἀπέχουσιν χρόνου στιγμὴν δύνασαι θαρ-
ρύντως νὰ λέγῃς πρὸς τοὺς δεσπότης σου ὅτι παρὰ τινι τῶν ἡμετέρων
ποιητῶν λέγει ἡ ὑπὸ φθοροποιοῦ ζώου διαβιβρωσκομένη ἄμπελος.

Κῆν με φάγῃς ἐπὶ ῥίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορήσω,
"Ὅσον ἐπισπεῖσαι σοι, τράγε, θυομένῳ».

Ἐν τῇ βραχείᾳ ταύτῃ καὶ υπερθέρμῳ ἀποστροφῇ διαφαίνεται πάλιν ἡ
πρὸς τοὺς βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου φλογερὰ τοῦ Κοραῖ ἀπέχθεια· ἀλλὰ
καὶ σήμερον, ὅτε ἡ μὲν Ἑλλάς εἶναι ἐλευθέρα, τὸ δὲ πολίτευμα τῶν
Τούρκων ἐγένετο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ μαλακώτερον καὶ ἡπιώτερον, αἱ
ζέουσαι αὐταὶ ὀδυνωμένης φιλοπατρίας ἐπιχύσεις προάγουσιν εἰς δάκρυα
τὸν ἀναγνώστην, ἀναμνηστικόμενον τὴν ἀπατρίαν καὶ φυγοπατρίαν τῶν
ἀθλίων τότε καὶ πολυπαθῶν Ἑλλήνων.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Κοραῖ ἔκδοσις καὶ ἐρμηνεία τοῦ «περὶ ἀέρων, ὑδά-
των, τόπων» ἱπποκρατικοῦ συντάγματος πλεονεκτεῖ κατὰ τοῦτο, ὅτι μέχρι

τῶν ἡμερῶν ἡμῶν οὐ μόνον δὲν ἀπηρχειώθη, ἀλλ' εἶναι ἔτι καὶ νῦν ἀνυ-
πέρβλητος — εἶναι, κατὰ τὸν γερμανὸν καθηγητὴν K. Pöhlmann (1879)
τὸ μόνον ὑπόμνημα, πρὸς ὃ ὀφείλει νὰ προστρέχη πᾶς ὁ βουλούμενος νὰ
μελετήσῃ τὴν θεωρίαν τοῦ Ἱπποκράτους. Οἱ Γερμανοὶ κριτικοὶ, ἅμα ἐκ-
δεχέντος τοῦ βιβλίου, ἐδημοσίευσαν διὰ τῶν φιλολογικῶν περιοδικῶν συγ-
γραμμάτων, εὐμενεστάτας κρίσεις. Ὁ καθηγητὴς Nöldeke ἐν δυαὶ φύλ-
λοις τῆς τότε περιωνύμου «Γενικῆς Ἑφημερίδος» τῆς Ἰένης, ἕτερος
πάλιν καθηγητὴς ἐν τῇ «Φιλολογικῇ Ἑφημερίδι» τῆς Γοτίγγης, ὁ ὀνο-
μαστὸς καθηγητὴς καὶ ἱπποκρατικὸς φιλόσοφος, Γρύνερὸς ἐν τῇ «Φιλο-
λογικῇ Ἑφημερίδι» τῆς Ἐρφούρτης καὶ ἕτερος πάλιν καθηγητὴς ἐν τῇ
«Φιλολογικῇ Ἑφημερίδι» τῆς Λειψίας ἐξήρασαν μετὰ πολλῶν ἐπαίνων τὸ
σοφὸν τοῦ σοφωτάτου Ἑλλήνος ἱατροῦ καὶ φιλολόγου ἔργον. «Ὁ Ἕλληνας
τὸ γένος Κοραῆς (λέγει ὁ τελευταῖος τῶν ἐπικριτῶν τούτων) μετ' ἐν-
θουσιασμοῦ ἐγκύβας εἰς τοὺς πάλαι κλασικοὺς τῆς πατρίδος αὐτοῦ χρό-
νους καὶ συνειδὼς τὸ ὑψηλὸν κύρος τοῦ ἱπποκρατείου πονήματος, συνέ-
ταξε ἀξιοσπουδάστον εἰσαγωγὴν, ἐν ᾗ περιέγραψεν ὅσῃν καὶ οἷαν τὸ
κλίμα ἔχει ῥοπήν πρὸς τε τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν ἐκάστου λαοῦ
κατάστασιν, ἀνασκευάσας συγχρόνως τὰ τοῦ Hume δόγματα. Πολύτιμα
φαίνονται ἡμῖν τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Κοραῆ ἐπὶ τῆς διαιρέ-
σεως τῶν ἀνέμων, καθ' ὅσον ὁ Σαλμάσιος μάτην ἐμόχθησε νὰ διαφωτίσῃ
τὸ ζοφερόν τοῦτο κεφάλαιον. Μετὰ μεγίστης ἀκριβοείας, ἐπιμελείας καὶ
περισκέψεως ἐποίησατο ὁ Κοραῆς σπουδαιότατας μεταβολὰς εἰς τὸ καί-
μενον. Τὰς αὐτὰς δὲ ἀνευρίσκουμεν ἀρετάς ἐν ταῖς σημειώσεσιν, ἐξ ὧν
ἀπαρτίζεται ὁ δεῦτερος τόμος καὶ αἵτινες καταμηνύουσιν ἐμβριθεστάτην
γλωσσομάθειαν καὶ ποικίλας ἐξ ἄλλων ἐπιστημῶν γνώσεις, ἀπαραιτή-
τους πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ πονήματος». Ὁ δὲ καθηγητὴς Nöldeke ἔγραψεν·
«Ἡ ἐκδοσις τοῦ ἱπποκρατικοῦ βιβλιαρίου εἶναι ἔργον ἀξίου ἀπογόνου τοῦ
εὐφροεστάτου καὶ εὐπαιδευτοτάτου τῶν ἀρχαίων ἔθνων, τοῦ ἐκ Σμύρνης
K. A. Κοραῆ, ἀνδρὸς κριτικωτάτου καὶ πολυμαθοῦς καὶ πᾶσι τοῖς φι-
λολόγοις γνωρίμου . . . Ἡ ἐν τέλει τῶν Προλεγομένων ἀποστροφή τοῦ
Κοραῆ πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς, ἐν γλώσσῃ εὐγενεστάτῃ καὶ ἀνταξίᾳ τῆς
ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀρετῆς, εἶναι πλήρης διαπύρριν ἀισθημάτων, φέρει δὲ
πρὸς αὐτὸν οὐχὶ ἐλάσσονα δόξαν ἢ ἡ ἀναίρεσις τῶν ὑπὸ τοῦ Παύσου καὶ
τοῦ ἡμετέρου Βέϊκχαρδ ἀδολεσχηθέντων κατὰ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων».
Καὶ ὁ καθηγητὴς, ὁ γράψας τὴν ἐν τῇ «Φιλολογικῇ Ἑφημερίδι» τῆς
Γοτίγγης ἐπικρίσιν (1801) ἀπονέμει πρὸς τὸν Κοραῆν θαυσιεῖς ἐπαίνους.

«Ὁ Ἕλληγν τὸ γένος Κοραῆς, σοφὸς ἱατρός ἀπὸ πολλοῦ χρόνου δια-
τρίβων ἐν Παρισίοις, ἐρμηνεύει τὰ ἱπποκρατικὰ νοήματα ὑγιῶς ἅμα καὶ
συνεπῶς· αἱ κρίσεις αὐτοῦ εἶναι ἐν γένει πάνυ διδακτικαί. Ἐν τῇ ἐρ-
μηνείᾳ καὶ κριτικῇ διορθώσει πολλῶν χωρίων, ὁ Κοραῆς ἐπιδείκνυται
ἀληθῶς ἀξιολύμαστον εὐθιγνώσιον· οὐ μόνον δὲ τοῦ Ἱπποκράτους ἀλλὰ
καὶ ἐτέρων συγγραφέων δυσκατάληπτα ἢ κακῶς ἔχοντα χωρία διαφω-
τίζει ἅμα καὶ ἐπανάγει εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν γνησιότητα». Ἦτο ἐπό-
μενον, ὅτι, μετὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ταύτας ἐπευφημίας, τὸ ἔργον τοῦ
Κοραῆ ἔμελλε νὰ καταστῇ ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ὑποκείμενον συν-
τόνου μελέτης. Ὁ ἐν Βιέννῃ ἱατρός Högelmüller ἐπεχείρησε παραγρῆμα
καὶ ἐξέδωκε τῷ 1804 γερμανικὴν μετάφρασιν τῆς ἐν Παρισίοις ἐκδό-
σεως. (Abhandlung des Hippocrates etc. nach der französis. Bearbeitung
des Dr. Coray von Georg Ritter von Högelmüller, Wien 1804 σελ.
272 μετὰ τοῦ πίνακος τῶν ἀνέμων, ἐπιστηνημμένου ἐν τέλει τοῦ βι-
βλίου). Ὁ βιενναῖος ἱατρός, ἀγνοῶν ἴσως ἢ μάλλον εἰπεῖν προσποιού-
μενος ὅτι ἀγνοεῖ τὴν ἑλληνικὴν τοῦ Κοραῆ καταγωγὴν, ἀποκαλεῖ τοῦτον
γ ἄ λ λ ο ν ἱ α τ ρ ό ν. «Παρὰ τοῖς νεωτέροις (λέγει) ὁ γάλλος ἱατρός
Κοραῆς ἐγένετο πολλῶν ἐγκωμίων ἄξιος δι' ὅς εἰσήνεγκεν τιμαλφεῖς
συμβολὰς εἰς ἐρμηνείαν τοῦ Ἱπποκράτους· ἡ διεξοδικὴ αὐτοῦ εἰσαγωγὴ,
αἱ οὐχ ἦττον διεξοδικαὶ σημειώσεις καὶ ἡ ἐπιμεμελημένη παράθεσις
τῶν ἀνέμων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς νεωτέροις ἐπιγέουσιν ἱκανὸν
φῶς εἰς πολλὰ καὶ διάφορα τῶς σκοτεινὰ πράγματα Ἐντεῦθεν ἐνόμισα
ἄξιον τοῦ κόπου νὰ καταστήσω τοῖς πᾶσι λυσιστελεῖς τὰς ἐρμηνευτικὰς
τοῦ γάλλου ἱατροῦ διατριβάς». Ὁ Högelmüller παρέλιπε τὰς πλείστας
τῶν φιλολογικῶν σημειώσεων, ἐρμηνεύσας μόνον κατ' ἐκλογὴν τὰς ἱατρι-
κὰς· παρέλιπε δὲ πρὸς ταύταις καὶ τὸν ἐπίλογον τῆς εἰσαγωγῆς, ἴσως
διότι, ἵνα μὴδὲν ἄλλο εἴπωμεν, ἐνόμισε τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος
ὅλως ἀλλοτρίαν τῶν ἱπποκρατικῶν παραγγελημάτων. Πλὴν τοῦ βιενναίου
ἱατροῦ, μετέφρασαν καὶ ἐτύπωσαν τὰ προλεγόμενα, ἐν μέρει δὲ καὶ τὰς
σημειώσεις τοῦ Κοραῆ, γερμανιστὶ μὲν ὁ ἱατρός Lindau ἐν Βρεσλαβίᾳ
τῷ 1815, ἰσπανιστὶ δὲ ὁ καθηγητὴς Don Francisco Bonafon ἐν Μα-
δρίτῃ τῷ 1808. Αἱ μετὰ ταῦτα ἐν Γερμανίᾳ γεγόμεναι ἐκδόσεις τοῦ
περὶ «Ἀέρων, Ὑδάτων, Τόπων» δὲν εἶναι ἄξιοι νὰ παραβληθῶσι πρὸς
τὴν τοῦ Κοραῆ, ἥτις μέχρι τῆς σήμερον εὐμοιρεῖ ἀναμφισβητήτου κύ-
ρους. Ὁ καθηγητὴς Πέτερσεν, ὁ τῷ 1833 ἐν Ἀμβούργῳ ἐκδούς τὸ ἱπ-
ποκρατικὸν σύνταγμα μετὰ κριτικῶν σημειώσεων, λέγει διὰρρήδην, ὅτι

βάσιν καὶ ἔρεισμά τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ ἔσχεν τὴν τοῦ Κοραῆ. Κατὰ τὸν Πέτερσεν, ὁ Κοραῆς ἀποκατέστησε τοὺς ἰωνικοὺς τύπους ἀφειδέστερον τοῦ προσήκοντος, κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως ἠκολούθησεν (λέγει) εἰς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐκδότου τὴν αὐθεντικὴν γνώμην (Coraii auctoritatem secutus sum). Ἄλλος γερμανὸς φιλόλογος, ὁ Φίκελ, ὁ δημοσιεύσας τῷ 1831 ὑπόδειγμα νέας ἐκδόσεως τοῦ «περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων» ψέγει μὲν καὶ οὗτος τὴν Κοραῆν ἐπὶ τῇ μεταγραφῇ τῶν ἰωνικῶν τύπων, ὁμολογεῖ ὅμως ὅτι «ὁ Ἕλληνας κριτικὸς ὀξέως καὶ πάνυ ἐπιστημονῶς (acriter et perdocte) διεφώτισε καὶ ἐπηνώρωσε σκοτεινὰ καὶ ὑποπτα χωρία». Ἄλλος γερμανὸς καθηγητὴς, ὁ Dietz, (ἐντριβέστατος περὶ τὸν Ἱπποκράτην ἀλλὰ προῶτως τελευταῖος) ἐν τῇ ἀξιολόγῳ κριτικῇ αὐτοῦ ἐπεξεργασίᾳ τοῦ «περὶ ἱερῆς νόσου» (1827) ἀνεκέρυξε τὴν τοῦ Κοραῆ ἐκδοσὶν «πρότυπον ἱπποκρατικῆς ἐκδόσεως» καὶ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐνέκρινεν ἀδυστάκτως ὅσους ἐκείνος εἰσῆγαγεν εἰς τὸ καίμενον ἰωνικὸν τύπους. Τὰ κατὰ τὴν ἰωνικὴν διαλέκτον εἶναι ὁμολογουμένως λίαν ἀκροσφαλῆ καὶ ἀκαθάρτῃ διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἰκάνων καὶ ἀνκμφορίστων πηγῶν. Ὁ Κοραῆς ὑπερηκόντισε βεβαίως τὸν σκοπὸν, θελήσας νὰ προσκρμόσῃ εἰς τὰ τοῦ Ἱπποκράτους πολλοὺς τῶν παρ' Ὀμήρῳ καὶ Ἡροδότῳ φερομένων τύπων. Δὲν ἠκριβώθησαν εἰσέτι καθ' ἕκαστον οἱ χαρακτῆρες τῆς ἰωνικῆς διαλέκτου, πολλῶν δὲ ὀλιγώτερον ἠκριβώθη ἢ προσάλληλος σχέσις τῆς παλαιστοτέρας καὶ τῆς νεωτέρας Ἰάδος. Οὔτε ὁ Ahrens, ὁ διαφωτίσας τὰ περὶ τῶν ἀρχαίων διαλέκτων, διέλαβε περὶ τῆς ἰωνικῆς διαλέκτου καθ' ὅν τρόπον περὶ τῆς λοκρικῆς καὶ τῆς δωρικῆς, οὔτε ὁ καθηγητὴς Μάιστερ, ὁ ἀναθεξάμενος τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν τοῦ Ahrens πραγματειῶν. Αἱ σωζόμεναι ἰωνικαὶ ἐπιγραφαὶ, παρὰβαλλόμεναι πρὸς τὰς τῶν ἄλλων διαλέκτων, καὶ μάλιστα τῆς αἰολικῆς, εἶναι κατὰ τε τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν οὐχὶ πολλοῦ λόγου ἄξιαι· ἐξαίρεται διατριβῶν τινα καταγεχωρισμένων ἐν τοῖς «Μελετήμασι» τοῦ Κουρτίου καὶ τῆς προσφάτου (1889) πραγματείας τοῦ Λίνδεμαν, de dialecto Jonica recentiore, οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει σπουδαῖον σύνταγμα περὶ τῆς καθόλου ἰωνικῆς διαλέκτου. Τὸ πρῶτον καὶ μονογενὲς τεῦχος τῶν «Ἰωνικῶν Ζητήσεων» (1850) τοῦ Ἰούστου Λοβεκίου (ὁμωνύμου ἴσως δὲ καὶ συγγενοῦς τοῦ μεγάλου Λοβεκίου) πραγματεύεται μόνον περὶ τῶν εἰς — εἰς ληγόντων ἐπ.θέτων. Ὁ Κοραῆς ἐνόμιζε, κατὰ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσέα, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἦτο τῆς Ἰάδος ἄριστος κανὼν, ὅπως ὁ Θεουκυδίδης τῆς Ἀττικῆς. Ἄλλοι ὅμως δοξάζουσι μετὰ τοῦ Ἑρμογένους, ὅτι ὁ μὲν Ἡρόδοτος

ἐχρήσαστο ποικίλῃ, ὁ δὲ Ἱπποκράτης ἀκράτῳ τῇ Ἰάδῃ, καὶ ὅτι ἐπο-
μένως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ διορθῶνται αἱ ἱπποκρατικαὶ λέξεις καὶ φράσεις
κατὰ τὰς Ἡροδοτεῖους. Ἐπ' ἐσχάτων ἔτι (1888) ὁ γερμανὸς καθηγητὴς
Fritsch ἀνέδρῳψε τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Ἡροδότου εἶναι πολ-
λαχοῦ διεστραμμένον ἕνεκα τῆς ἀθρόας παραισφαγωγῆς ὑπερόγκων ἰωνι-
κῶν καὶ ὁμηρικῶν τύπων καὶ ὅτι δεόν νὰ ἀνακαθαρθῇ, προσλαμβάνον-
μένων εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἰωνικῶν ἐπιγραφῶν. Ἀφ' οὗ λοιπὸν δὲν εἶναι
εἰσέτι παρὰ τοῖς κριτικοῖς καθωρισμένη ἡ διάλεκτος τοῦ Ἡροδότου, πα-
ρακεκινδυνευμένον θὰ ἐτόλμα τόλμημα ὁ ἐπιχειρῶν νὰ μεθαρμόσῃ ἐπὶ
τὸν Ἱπποκράτην τοὺς παρ' Ἡροδότῳ ἀπαντιῶντας τύπους. Καὶ ὁ Λιττρὲς
ἀποφαινεται ὅτι οὐχὶ συνετῶς ἐπραξεν ὁ Κοραῆς μετασκευάσας ἐνιαχοῦ
τὴν ἱπποκρατικὴν διάλεκτον κατὰ τοὺς ἰωνικοὺς τύπους τοῦ Ἡροδότου
καὶ τοῦ Ὀμήρου, ἄλλως τε καὶ διότι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη εἶναι πᾶν ἄλλο ἢ
ἀκραιφνοὺς καὶ ἀκιβδήλου ἰωνισμοῦ ὑπόδειγμα. Καὶ ὁ Στροῦβε, ὁ τὴν
ἀρίστην πραγματείαν συντάξας περὶ τῆς διαλέκτου τοῦ Ἡροδότου, ὑπέ-
δειξεν εὐστόχως τὰς λεκτικὰς καὶ φθολογολογικὰς διαφορὰς τοῦ πατρὸς
τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πατρὸς τῆς ἱατρικῆς. Ἄν ἐσώζετο τὸ περὶ τῆς
διαλέκτου τοῦ Ἱπποκράτους πόνημα τοῦ Γαληνοῦ, πολλὰ θὰ ἐλύοντο
διαλεκτικὰ αἰνίγματα, θὰ ἀπεδεικνύετο δὲ μέχρι τίνος ἡ ἰωνικὴ τοῦ
Ἱπποκράτους λέξις ἰσοφαρίζει πρὸς τὴν ἀρχαιοτέραν ἀττικὴν διάλεκτον.
Ἐκ τῶν πολλῶν ἄλλων παλαιοτέρων καὶ νεωτέρων Γερμανῶν, ὅσοι ἐ-
τίμησαν τὸν Κοραῆν, ἀναφέρομεν τὸν κλεινὸν Κύνιον, καθηγητὴν τῆς
φυσιολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Λειψίας καὶ ἐκδότῃν τῶν σωζο-
μένων ἔργων τῶν ἐπιφανεστῶν ἐλλήνων ἱατρῶν· ἐν τῇ 19 σελίδι τοῦ
πρώτου τόμου τοῦ Ἱπποκράτους (1825) ἀναγγέλλει εὐγνωμόνως ὁ Κύ-
νιος ὅτι εἰς τὴν μεγάλῃν τοῦ σεβασμίου Κοραῆ εὐμένειαν, ὀφείλει πολ-
λὰς διορθώσεις τε καὶ εἰκασίας εἰς διάφορα ἱπποκρατικὰ συγγράμματα καὶ
μάλιστα εἰς τὸ «περὶ ἀρχαίης ἱητρικῆς». Ἐσχάτως δὲ (κατὰ τὸν σε-
πτέμβριον τοῦ 1888) ὁ καθηγητὴς Ἰλβεργ, ἐπικρίνων τὰ ἐν Ἀθήναις
τῷ 1887 ἐκδοθέντα μετὰ τῶν γαλλικῶν τοῦ Κοραῆ σημειώσεων ἱππο-
κρατικὰ πονημάτια «περὶ διαίτης ὁξέων» καὶ «περὶ ἀρχαίης ἱητρικῆς»,
ἐγκωμιάζει τὴν θαυμαστὴν ὁξύνουσαν τοῦ κλεινοῦ Ἑλλήνου, ὅστις πολλὰ
διώρθωσε χωρία, αἱ διορθώσεις δὲ αὐτοῦ ἀπεδείχθησαν ὁρθόταται διὰ
τῆς ὕστερον γενομένης τῶν ἀντιγράφων παραθέσεως. «Μετ' ἰδιαιτέρας
εὐφροσύνης παρατηροῦμεν (ἐπάγεται ὁ Ἰλβεργ) ὅτι ὁ Κοραῆς, εἰ καὶ
μηδεμίαν εἶχε» εἴδῃσιν τοῦ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων σπουδαιοτάτου

ἀντιγράφου Α, ἐπήνεγκε ὁμοῦς πρῶτος αὐτὸς ἐξ ἰδίας εἰκασίας διορθώσεις, αἵτινες ὑστερον ἐπεκυρώθησαν διὰ τῆς ἀντιβολῆς τοῦ κώδικος». Ὁ δὲ ἐν Λουγδούνῳ τῶν Βατάβων ἱατρός καὶ καθηγητὴς Ἑρμερινς, ὁ ἐκδοὺς τῷ 1841 τὸ «περὶ διαίτης ὀξείων» μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως καὶ ἐκτενῶν σημειώσεων, γράφει ἐν τῇ πρὸς τὸν Κόβητον ἀφιερωτικῇ. «Τὸ τρίτον ἐκεῖνο βιβλιάριον, ὅπερ ἐξέδωκεν ὁ Κοραΐς, οὕτως εἶχε καθόλου, ὥστε ἦτο δυσανάγνωστον· αὐτὸς δὲ κατέστησεν αὐτὸ εὐληπτον. Ἴσως ὑπερβολικὴν ἐποίησατο σπουδὴν ἐν τῇ ἀποκαταστάσει τῆς διαλέκτου· ἀλλὰ περὶ τούτου ἄλλοι ἄλλως φρονοῦσι καὶ θὰ διατελῶσιν ἄλλως φρονούντες, ἐπ' ἐμοὶ δικαστῇ. Ὀλίγιστα ὁμοῦς ὑπάρχουσι χωρία, ἐν οἷς δὲν ἀνεῦρε τὸ ἀληθὲς καὶ δὲν εἰσῆγαγεν αὐτὸ εἰς τὸ κείμενον ὁ γέρων, πάνυ φιλοφρόνως τὴν ἰδίαν γνώμην προτείνων καὶ μετρίαν περὶ τοῦ ἰδίου ἔργου ἔχων δόξαν. Πρόδηλον δὲ ὅτι ἡ ἐκδοσις αὕτη ὀφείλεται ἀνδρὶ, τὸν πολὺν τοῦ βίου εἰς τὴν τῶν γραμμάτων μελέτην ἀναλώσαντι (Tertius ille libellus, quem Corayus edidit, ita omnino sese habebat, ut legi non posset. Hic autem ut intelligi possit, effecit. Forte nimiam in dialecto restituenda operam posuit· sed hac de re alii aliter sentiunt et sentire alio modo pergent, puto. Ceterum perpauci loci sunt, ubi rerum non repererit et in textum intulerit senes, perhumaniter sententiam suam proponens et modeste de opere suo existimans. Facile patet hanc editionem deberi viro, qui in literarum studiis magnam vitae partem consumserit).

Ἐκ τῶν κρίσεων τῶν γάλλων ἱατρῶν καὶ λογίων, ἄξια ἀναγραφῆς, εἶναι πρῶτον ἡ τοῦ περικλεοῦς Πινέλ, ἀποφνηαμένου ἐν τῇ «Φιλοσοφικῇ Νοσογραφίᾳ» ὅτι ἡ ἐκδοσις τοῦ «περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων» εἶναι «ἔργον ἱατροῦ βαθύνου καὶ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἐγκρατεστάτου, τοῦ Κ. Κοραΐ, οὗ ἡ μετριοπροσύνη ἀμιλλᾶται πρὸς τὴν σοφίαν»· εἶτα ἡ τοῦ «ἀκραιφνεστάτου φιλοσόφου» Θυρότου, γράψαντος κατὰ μᾶλλον τοῦ 1801 ἐν τῷ *Moniteur Universel* «ὅτι ἡ ἐκδοσις τῶν «Χαρακτηρῶν» τοῦ Θεοφράστου καὶ τοῦ περὶ «ἀέρων, ὑδάτων, τόπων» τοῦ Ἰπποκράτους, εἶναι ἐκ τῶν τελειοτάτων φιλολογικῶν ἔργων, ὅσα ἀπὸ πολλοῦ προηγήθησαν εἰς ὧς ἐν Γαλλίᾳ, τυπωθέντα ἀναλώμασι ἐλλήνων ἐμπόρων, ἐμπεφορημένων εὐγενεστάτου καὶ ἀγνωστάτου ζήλου πρὸς ἀναζωπύρησιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων». Ὁ Φραγκίσκος Θυρότος, (1768—1832) καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ *Collège de France* ὑπῆρξε, μετὰ τὸν θάνατον ἰδίως τοῦ Κλαυρίου, ὁ πιστότατος καὶ ποθεινόςτατος

τῶν φίλων τοῦ Κοραῆ· μετέφρασε πρὸς τοῖς ἄλλοις γαλλιστὶ τὸν κατὰ Λεωκράτους λόγον τοῦ Λυκούργου, τὸ Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἐπικτήτου (αἱ δύο αὗται μεταφράσεις περιελήφθησαν εἰς τὰς οἰκείας ἐκδόσεις τοῦ Κοραῆ) τὰ Ἠθικά καὶ τὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸν «Γοργίαν» καὶ ἄλλους πλατωνικοὺς διαλόγους· ἀλλὰ τὸ κύριον τοῦ Θυρότου σύγγραμμα εἶναι ἡ ἐν δυσὶ τόμοις «Εἰσαγωγή εἰς τὴν μελέτην τῆς Φιλοσοφίας» (1830) τυχοῦσα τοῦ Μονθουναίου βραβείου τῶν ἐξακισχιλίων φράγκων. Τελευτήσαντα τὸν Θυρότον τῷ 1832 ὑπὸ χολέρας, ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐθρήνησεν ὁ Κοραῆς, γράψας ἐν τοῖς προλεγομένοις τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ τετάρτου τῶν «Ἀτάκτων» τόμου (16 ἰουλίου 1832) τοὺς δε τοὺς θερμοὺς λόγους. «Φραγκίσκον Θυρότον, ἄνδρα ἐν φιλοσόφοις ἀκραϊνέστατον, ἐν πολίταις, τοῦ κοινῇ συμφέροντος προμηθέστατον, ἐν οἰκείois, φίλοιστορότατον, ἐν φίλοις, ζῶντα μὲν. ἅπασι εὐνούστατον, θανόντα δὲ, μάλιστα πάντων ἐμοὶ ποθεινόν, χαίρειν ὁ τῆς αὐτοῦ ἡδίστης ὀμιλίας ὠρφανισμένος Ἀδαμάντιος Κοραῆς». Καὶ ὁ Ροχέτιος ἐν τῷ *Magasin Encyclopédique* τοῦ 1802 ἀποφαίνεται οὐχ ἥττον εὐφρόμως περὶ τῆς μεταφράσεως καὶ τῶν σημειώσεων τοῦ Κοραῆ. «Δὲν πρόκειται νὰ πλεῶωμεν τὸν ἔπαινον τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τοῦ ἐρμηνεύσαντος αὐτὸν ἀνδρὸς· ἀμφοτέρων τὸ ὄνομα εἶναι ἤδη τοῖς πᾶσι γνωστόν. Ὁ Κοραῆς ἐπικαλεῖται τὴν ἐπιείκειαν τοῦ ἀναγνώστου ὅτι, ξένος ὢν, δὲν ἐπίσταται ἐντελῶς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν. Καθ' ἡμᾶς, ἡ μετάφρασις τοῦ Κοραῆ οὐδεμιᾶς χρήζει ἐπιεικειᾶς· εἴπομεν ἄλλοτε, ἐπαναλαμβάνομεν δὲ καὶ νῦν ὅτι θὰ νυχόμεθα εἰς πάντας τοὺς λογίους Γάλλους νὰ μεταφράζωσι τὰ ἑλληνικὰ συγγράμματα τοσοῦτον πιστῶς καὶ γλαφυρῶς ὥς ὁ Κοραῆς τὸν Ἱπποκράτην». Μὴ ὑπολάβῃ ὁ ἀναγνώστης τὰ ἐγκώμια ταῦτα ὡς χαριστήριους οὕτως εἰπεῖν τῆς φιλίας ἀμοιβὰς, διότι πολλῶ θερμότερον ἐπῆνεσαν τὸ ἔργον τοῦ Κοραῆ διδάσκαμοι Γάλλοι φιλόλογοι καὶ ἱατροὶ, ἀληθεῖς τοῦ Ἱπποκράτους ζηλωταί. Κατὰ τὸν Sinner, τὰ «προλεγόμενα εἶναι ἀριστοῦργημα» ὁ δὲ Λιττρέ λέγει ὅτι ἡ ἐκδοσις τοῦ Κοραῆ εἶναι *le travail le plus important qui ait paru sur ce traité*. Ὡς Ἑλληγ, ὡς ἱατρὸς καὶ ὡς ἑλληνιστὴς ὁ Κοραῆς ἦτο πάντων τῶν ἄλλων καταλληλότητος εἰς τοῦτο· ἐκ τῆς ἀφθόνου δὲ καὶ ἀσφαλοῦς πηγῆς τῆς πολυμαθείας τοῦ Κοραῆ ἤρυστο ὁ Λιττρέ πλεῖστα ὅσα. (En sa triple qualité de Grec, de médecin et d'helléniste, Coray était plus propre qu'aucun autre à donner une édition du traité des Airs, des Eaux et des Lieux; et j'ai cru ne pouvoir trop puiser à une source d'

érudition aussi abondante et aussi sûre). Ίδίως ὁ Λιττρέ ἀποθαυμάζει τὰς ἐξ εἰκασίας λαμπράς τοῦ Κοραῆ διορθώσεις, διαπιστωθείσας ὑπερὸν ἐξ ἀντιγράφων, ἅτινα ὁ Ἕλλην κριτικὸς οὐδαμῶς εἶχε πρὸ δόξαλμων· j'ai eu plusieurs fois l'occasion d'admirer avec quelle justesse ce savant avait deviné des restaurations que j'ai trouvées plus tard autorisées par le manuscrit latin. Ὁ δὲ ἱατρὸς καὶ φιλόσοφος Δαρεμβέργ, ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῇ προτεταγμένη τῆς εἰς τὸ γαλλικὸν μεταφράσεως τῶν ἱποκρατικῶν πονημάτων κατ'ἐκλογὴν, παρατηρεῖ. «Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σεπταλίου δὲν ἐτυπώθη ἔργον τοσοῦτον τέλειον περὶ τὴν ἱποκρατικὴν φιλοσοφίαν ὅσον τὸ ὑπὸ τοῦ περικλεοῦς Κοραῆ, τοῦ θεοῦ ἡμῶν συμπολίτου. Ἡ μεγάλη τῆς ἐκδόσεως ἀξία ὁμολογεῖται παρὰ πάντων. Ὁ Κοραῆς ἦτο φιλόλογος θεϊνότερος, μετὰ μεγίστης δὲ δξυδερχείας καὶ συνέσεως διώρθωσε πολλαχοῦ τὸ κείμενον. Αἱ καθαρῶς φιλολογικαὶ σημειώσεις εἶναι πρότυπον φιλολογικῆς κριτικῆς, αἱ δὲ σημειώσεις αἱ ἐρμηνευτικαί, ἐν γένει σοφώταται καὶ πάνυ διδακτικά. Σημειωτέον ὅμως ἐστὶ ὁ Κοραῆς, οὐχὶ ἀρκούντως ἐντρίβης ὢν περὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, δὲν ἠδυνήθη νὰ διαλευκάνῃ ἐντελῶς καὶ καθ'ἑκάστα πάντα ἀνεξαιρέτως, τὰ ἐρμηνείας δεόμενα χωρία». Βεβαίως ἡ ἀπόφασις αὕτη τοῦ Δαρεμβέργ θὰ ἤρμοζε μᾶλλον ἂν ὁ Κοραῆς παρημέλει τῶν μέχρι τῶν χρόνων αὐτοῦ γενομένων περὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἐρευνῶν. Ἀληθὲς ἐστὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι προήχθησαν οὐ μικρὸν, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ γεννηθῇ ἕτερος Κοραῆς ὅπως συμπληρώσῃ σήμερον τὴν ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ συντελεσθεῖσαν πρόδον. Τὸ «περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων» ἐξέδωκε δεύτερον ὁ Κοραῆς μετὰ τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως, τῷ 1816, προσθεὶς τὸν ἱποκρατικὸν «Ὅρκον», τὸ τοῦ Γαληνοῦ «ὅτι ἄριστος ἱατρὸς καὶ φιλόσοφος» καὶ τεμάχιον ἐκ τῶν Παραγγελιῶν τοῦ Ἱποκράτους, διωρθωμένον καὶ ἡρμηνευμένον. Αἱ δευτέραι τοῦ Κοραῆ φροντίδες ἀπέβησαν λυσιτελεῖς εἰς τὸ κείμενον, διότι πολλὰ μὲν χωρία διωρθώθησαν ἐπιτυχέστερον ἢ πρὶν, ἡ δὲ γαλλικὴ μετάφρασις πολλαχοῦ διεσκευάσθη ἐπὶ τὸ ὀρθοεπείστερον, οὐκ ὀλίγοι δὲ ἰωνικοὶ τύποι εἰσῆχθησαν πάλιν μετὰ μείζονος ἴσως τόλμης ἢ ἐφεκτικῆς συνέσεως. Ὁ Κοραῆς ἐμελέτα νὰ παρασκευάσῃ καὶ ἰδιαίτερον τόμον, περιέχοντα τὰς σημειώσεις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ, ἀλλ' εἶτα ἀπέστη τοῦ μελετήματος. «Σκοπὸς τῆς δευτέρας ἐκδόσεως εἶναι (λέγει) τῶν ὁμογενῶν σπουδαστῶν τῆς τέχνης ἡ ὠφέλεια» καὶ διὰ τοῦτο προσεπισυνῆψε τὰ προμνημονευθέντα πονημάτια μετὰ βραχυτάτων κριτικῶν

*

σημειώσεων, προσέταξε δὲ καὶ τὴν βιογραφίαν τοῦ Ἱπποκράτους, ἐν ᾗ διακωμῶδεϊ τῶν γοήτων καὶ καπῆλων ἱατρῶν τὴν ἀγυρτεῖν. Ὁ κατὰ τὸ 1875 ἐν Ἑρλάνγγῃ ἐκδοὺς τὸ εἰρημένον τοῦ Γαλλοῦ πονημάτιον, καθηγητῆς Ἰβαν Μύλλερως εἰκότως καθομολογεῖ ὅτι ὁ Κοραῆς πολλὰ διώρθωσεν ἐφαρμμένα χωρία, ut erat linguae Graecorum peritissimus idemque ingeniosissimus. Εἰς τὴν διόρθωσιν τοῦ κειμένου ἐχειραγωγῆθη ὁ Μύλλερως ἐκ τῆς ἀντιβολῆς δύο ἀντιγράφων, γενομένης ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Duetsche καὶ Wescher· ἐν τῇ 17 σελ. ἐγκωμιάζει τὸν Κοραῆν, μεταγράφων καὶ περικοπὰς ἐκ τῆς γαλλικῆς ἐκδόσεως, ἀλλὰ-χοῦ δὲ πάλιν παρατίθεται καὶ ἄλλας τοῦ ἑλληνος φιλολόγου διορθώσεις, στέργων τὰς πλείστας τούτων.

Μέγα καὶ ἀπροσδόκητον εἰς τὸν πτωχὸν Κοραῆν ὑπῆρξεν εὐτύχημα ὅτε, μετὰ πάροδον δέκα ἐνιαυτῶν, ἡ ἐλληνογαλλικὴ τοῦ Ἱπποκράτειου συντάγματος ἔκδοσις συμπεριελήφθη εἰς τὰ βιβλία, ὅσα ἐκρίθησαν ἄξια τῶν δεκαετηρικῶν βραβείων. Τὸ ἐκ πεντακισχιλίων φράσεων γέρας ἐκούρισεν ὅπως οὖν καὶ τὰς πολλαπλὰς χρηματικὰς χρεῖας καὶ ὀδύνας καὶ τὴν ἀκονόδοξον τοῦ Κοραῆ φιλοτιμίαν. «Μ' ὅλην τῆς κεφαλῆς μου τὴν ζαλὴν καὶ τρικυμίαν, καὶ ὡς λέγει ὁ Λουκιανὸς, δεκακυμίαν (ἔγραφε τῇ 30 ἰουνίου 1810) ἀσυγχώρητον ἔκρινα νὰ μὴ σὲ κοινωνήσω πάραυτα τὴν ἀπροσδόκητον λοταρίαν, τὴν ὁποίαν μ' ἐπεμψεν ἡ τύχη, ἀμοιβὴν τῆς ἐκδόσεως καὶ μεταφράσεως τοῦ περὶ «Ἀέρων, Ὑδάτων, Τόπων» τοῦ Ἱπποκράτους. Ἡ πληρώσις τῆς ἀμοιβῆς θὰ γένῃ τὸν ἐρχόμενον νοέμβριον πάνδημος ἀπὸ τὰς χεῖρας αὐτὰς τοῦ Αὐτοκράτορος. Ἡ κρίσις τοῦ Πανεπιστημίου εἶναι διεξοδική καὶ γέμει ἀπὸ ἐγκώμια τῆς σοφολογιότητός μου». Καὶ τῷ ὄντι ἡ ἔκθεσις τῶν ἐταίρων τοῦ Ἰνστιτούτου, τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν τῶν κριτῶν ἐπιτροπείαν, εἶναι ἱκανῶς ἐκφραστικὴ. «Ὁ Κ. Κοραῆς (λέγουσιν οἱ κριταὶ) ἐγένετο πολλῆς ὠφελείας πρόξενος εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν κριτικὴν, ἐρμηνεύσας εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ κατὰ καινὸν τρόπον διαφωτίσας τὸ συνταγμάτιον τοῦτο τοῦ Ἱπποκράτους. Πάμπολλα εἶναι τὰ χωρία, ὅσα καὶ ἐνόησε κάλλιον τῶν προγενεστέρων ἐκδοτῶν καὶ διώρθωσε καὶ διελεύκανε προσφυῶς. Ἡ ἐμβρίθεια τῆς κρίσεως καὶ ἡ περὶ τὰς εἰκασίας εὐστοχία του προβαίνουν πολλοῦ μέχρι ψηλαφητῆς ἐναργείας. Αἱ ἐν τῷ βιβλίῳ κατ' ἐκλογὴν καὶ συμμέτρως ἐγκατεσπαρμέναι φιλολογικαὶ καὶ ἱστορικαὶ σημειώσεις, ἀποδεικνύουσιν αὐτὸ ἀνάγνωσμα ἐπαγωγὸν ἅμα καὶ διδακτικόν. Ὁ Κ. Κοραῆς λέγει μετριοφρόνως ἐν τῇ προεισαγωγικῇ

διαλέξει, ὅτι «ῥαδίως πᾶς τις θὰ νοήσῃ ἐκ τοῦ λεκτικοῦ χαρακτῆρος ὅτι ὁ γράφων εἶναι ἀλλοδαπὸς, μεταγλωττίζων εἰς ξένον ἰδίωμα». Ἄλλ' ὅμως ἡ ὕψις τοῦ λόγου οὐδὲν ἔχει τὸ ἀνώμαλον, τὸ καθ' ἡμᾶς δὲ θὰ ἠγχομέσθαι εἰς πάντας τοὺς περὶ τὰς τοιαύτας φιλολογικὰς ἐργασίας ἀσχολουμένους Γάλλους νὰ γράψωσι τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν τοσοῦτον σαφῶς καὶ ὀρθοεπῶς ὡς ὁ Κ. Κοραῆς». Ἐν τῇ συζητήσει περὶ τῆς ἀπονομῆς τοῦ βραβείου, ἐλάλησε διὰ μακρῶν ὁ Κλαυῆριος. «Αἱ χάριτες (εἶπεν οὗτος) ἄς ὀφείλω πρὸς τὸν σοφὸν τοῦτον ἄνδρα, ὅστις ἐμυσταγωγῆσέ με τὴν σπουδὴν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἡ πολυετής πρὸς αὐτὸν φιλία μου οὐδαμῶς ἀπείργουσί με νὰ ὑποδείξω ἀπροσωπολήπτως τὰς ἐλαφρὰς παραδρομὰς, ὅσας παρατήρησα ἐν τῷ πονήματι τούτῳ, ὅπερ ἡ Ἐπιτροπεία ἔκρινε μόνον ἄξιον τοῦ ἀθλοῦ». Ὁ Κλαυῆριος ἐν πρώτοις ὑπερθαυμάζει τὸ ἀγαστὸν τοῦ Ἱπποκράτους πονημάτων, ἐξ οὗ ἦντλησαν τὰς θεωρίας των περιώνυμοι γάλλοι συγγραφεῖς, καὶ κατ' ἐξοχὴν ὁ Βοδὲν καὶ ὁ Μοντεσκιέ. «Ἐκ τῶν πολλῶν γαλλικῶν μεταφράσεων τοῦ «περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων» ἀξιωμακρόντεος εἶναι ἡ τοῦ Δασιέ· ἀλλ' οὗτος, καίτοι ἡμιστά τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἀτριβής, περιέπεσε πολλαχού εἰς λάθη δι' ἑλλειψίν των ἀναγκαίων ἱατρικῶν γνώσεων· ὥστε πολύτιμον ὄντως ὑπουργίαν θὰ παρεῖχε καὶ εἰς τὴν ἱατρικὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὰ κλασικὰ γράμματα, ὁ μέλλων νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν τινὰ τοῦ Ἱπποκρατικοῦ πονηματίου ἐρμηνείαν. Πρὸς ταύτην δὲ οὐδεὶς ἦτο τοῦ Κ. Κοραῆ κατὰλληλότερος. Ἐγκρατέστατος τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἥτις εἶναι τὸ μητρικόν αὐτοῦ ἰδίωμα, ἐγκρατέστατος καὶ τῆς ἱατρικῆς, ἣν πάνυ εὐδοκίμως ἐξεδιδάχθη ἐν Μομπελιέ, ὁ Κ. Κοραῆς ἐνέκυψεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον καὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν πονημάτων τοῦ Ἱπποκράτους, ὧν διανοεῖτο νὰ παρασκευάσῃ πλήρη ἐκδόσιν. Ἀνγκασθεὶς ὅμως ἐξ ἄλλων ἀσχυριῶν νὰ ἀποστῇ τῆς μελετηθείσης ἐπιχειρήσεως, ἐδημοσίευσεν τὸ προκείμενον συνταγμάτιον μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ σημειώσεων, ὧν ἡ σπουδαιότης ἐμπνέει τοῖς πᾶσι πόθον νὰ ἴδωσιν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς ἐκδιδόμενα καὶ τὰ ἄλλα Ἱπποκρατικὰ ἔργα». Ἀκολούθως ὁ Κλαυῆριος, ἐπαινῶν τὴν κριτικὴν δεινότητα καὶ τὴν εἰκαστικὴν εὐστοχίαν τοῦ Κοραῆ, προσεπάχεται. «Ἡ μετάφρασις εἶναι πιστοτάτη καὶ ἀκριβεστάτη· μόνον γαλλικαὶ τινες λέξεις καὶ φράσεις θὰ ἔχρῃζον ἴσως μείζονος ἀκριβοῤῥημοσύνης. Οὕτω λ. γ. ὁ Κοραῆς τὸ «νουςήματα ἐπιχώρια» μετέφρασε πολλαχού *les maux familiaux à cette ville*· ὀρθότερον ἴσως θὰ μετεφράζετο *les maux particuliers à*

cette ville». Ἡ γαλλικὴ φράσις la moderation du chaud et du froid ἐπικρίνεται ὑπὸ τοῦ Κλαυερίου λόγῳ ὅτι τὸ moderation φέρεται μόνον ἐπὶ ἡθικῶν λόγων. Μετὰ τινὰς ἄλλας ἐτέρων γαλλικῶν λέξεων καὶ φράσεων ἐλαφρὰς ἐπικρίσεις ὁ Κλαυερίος περὶναι ἰδὲ πως. «Βεβαίως οὐδεὶς θὰ ὑπολάβῃ σπουδαίας τὰς ἐμὰς παρατηρήσεις, ὅταν μάθῃ ὅτι ὁ Κ. Κοραῆς, γεννηθεὶς ἐν Σμύρνῃ ἐξ ἐλληνικῶν γονέων, ἦλθεν εἰς Γαλλίαν τριακοντούτης ἵνα σπουδάσῃ τὴν ἰατρικὴν καὶ ὅτι αἱ περιστάσεις δὲν ἐπέτρεψαν αὐτῷ νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τὰ γαλλικὰ γράμματα ὅσον ἐπόθει. Αἱ σημειώσεις τοῦ Κ. Κοραῆ εἶναι διδακτικώταται, ἀλλὰ τὸ κυριώτατον πάντων εἶναι ὅτι ὁ Κοραῆς ἀναπτύσσει ἐκτενῶς καὶ σχεδὸν εἰπεῖν μέχρι ἐξαντλήσεως τὰ κατὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κλίματος ἐπὶ τοὺς φυσικοὺν καὶ ἡθικοὺν τῶν ἀνθρώπων βίον. Ἀλλ' οὐχὶ διὰ μόνου τοῦ βιβλίου τούτου ἐπλούτισεν ὁ Κοραῆς τὴν ἡμετέραν γραμματολογίαν· μικρὸν πρότερον ἐξέδωκε τοὺς «Χαρακτῆρας» τοῦ Θεοφράστου μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ σημειώσεων, ἃς ὁ Σνείδερος, κατὰ μέγα μέρος ἐκλατινίσας προσήρτησεν εἰς ἣν ἐποιήσατο κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἑκδοσὶν ἐν Γένη· οὐδεὶς δὲ ἐξ ὧν ἀγνοεῖ ὅτι ὁ Κ. Κοραῆς εἶναι ἐκ τῶν σοφῶν, πρὸς οὓς ἡ Α. Μεγ. ἀνέθηκε τὴν εἰς τὸ γαλλικὸν μετάφρασιν τῶν τοῦ Στράβωνος γεωγραφικῶν».

Ἡ θυμηδία τοῦ Κοραῆ ἐπὶ τῇ ἀπονεμηθείσῃ αὐτῷ ἀμοιβῇ ἐταράχθη ὅπως οὖν ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου, ὅπερ ὑπεκίνησεν ὁ τοῦ βραβερίου ἀντιποιοῦμενος Gail (1755—1829), καθηγητὴς τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῷ Collège de France, ἐταῖρος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιγραφῶν καὶ ἑφορὸς τῶν ἐλληνικῶν καὶ λατινικῶν ἀντιγράφων ἐν τῇ Βασιλικῇ Βιβλιοθήκῃ. Ὁ Gail ἦτο ἐκ τῶν πολυγραφωτάτων ὁμηλικῶν ἀνδρῶν, μεταφράσας πλείστους ἀρχαίους ἑλληνας ποιητὰς καὶ πεζογράφους — περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα τόμους, ὥστε ἀπεδείχθη αὐτόχρημα βιβλιολάτῃς. Ἀλλὰ τὸ ποσὸν τῶν ἐκδοθέντων ὑπ' αὐτοῦ τόμων οὐδεμίαν εἶχεν ἀναλογίαν πρὸς τὸ ποῖον αὐτῶν. Ὁ Gail οὔτε ὡς φιλόλογος διέπρεψεν οὔτε ὡς κριτικός· εὐφυστάτα χαρακτηρίζει αὐτὸν ὁ Κ. Egger. C'est Gail, cet infatigable grammairien, qui, pendant un demi-siècle, fatigua les presses de ses hatives et imparfaites productions, qui aima et enseigna le grec toute sa vie, sans avoir mérité le nom d'helléniste· δηλ. ὁ Κ. Gail ἦτο ἀκαταπύνητος γραμματικός, καταπονήσας ἐπὶ μίαν ἑλὴν πεντηκονταετηρίδα τὰ πιεστήρια τῶν τυπογραφειῶν διὰ τῶν προῶρων καὶ ἀτελῶν αὐτοῦ ἔργων, ἀγαπήσας μὲν καὶ διδάξας τὴν ἐλληνικὴν δι'

ἔλου τοῦ βίου, ἀλλ' οὐδέποτε ἀξιώθεις τοῦ ὀνόματος δοκίμου ἑλληνιστοῦ. Περὶ τὰ τέλη τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὁ Κοραῆς ἦλθε πολλάκις εἰς προσωπικὴν πρὸς τὸν Gail συνάφειαν, ἐνιαχοῦ δὲ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ φιλοφρόνως ἀναφέρει τοῦ γάλλου καθηγητοῦ τὴν πρόθυμον στοργήν. Ἀλλ' ὁ μὲν Gail ἐθαύμαζεν αὐτὸς ἑαυτὸν πλέον ἢ ὅσον ἐθαυμάζετο ὑπὸ τῶν ἄλλων, ὁ δὲ Κοραῆς χαλεπῶς ἔφερεν ἀνέλαθεν τοῦ ἡμιτελοῦς τούτου ἑλληνιστοῦ τὴν ἀγέρωχον περιουτολογία. Ὁ Gail, ὀρεγόμενος τοῦ ἀθλοῦ, ὑπέβαλεν εἰς τὴν Ἐπιτροπείαν οὐχὶ ἴδιον ἔργον, ἐξ ἐκείνων ὅσα μετέφρασε καθ' ἣν χρόνου στιγμὴν ἡ φιλόμουσος αὐτοῦ σύμβιος ἐποίει μελοδράματα, ἀλλὰ τὴν ὑπὸ Levesque μεταφράσιν τοῦ Θουκυδίδου, τὸ δεύτερον ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθεῖσαν μετὰ τινων διορθώσεων καὶ προσθηκῶν. Προδῆλψι τῷ λόγῳ ἡ ἐπὶ τῆς διανομῆς τῶν βραβείων ἐπιτροπεία δὲν ἠθέλησε νὰ βραβεύσῃ τὴν ἀνατύπωσιν τοῦ ἔργου τοῦ Levesque, ἔγνω δὲ νὰ ἀπονείμῃ τὸ ἐκ πεντακισχιλίων φράγκων ἄθλον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Κοραῆ γενομένην πρὸ βέλα ἐνιαυτῶν καὶ εἰκότως θαυμασθεῖσαν ἔκδοσιν τοῦ «περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων» τοῦ Ἰπποκράτους. Χολωθείς ὁ Gail ἐπὶ τούτῳ, ἐδημοσίευσεν, ἐν εἴδει ὑπομνήματος, σφοδρὰν ἀντιφρόσιν κατὰ τῆς ἀποφάσεως τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐπιτροπείας, ἐνθα καθάπτεται ἀναιτιῶς καὶ τοῦ Κοραῆ. Πρὸς τοῖς ἄλλοις διηγεῖται ὁ Gail ὅτι, περὶ πλείστου ποιούμενος τὴν φιλολογικὴν τοῦ ἑλλήνος φιλολόγου ἐμπειρίαν, συνέστησεν αὐτὸν ὡς ἄξιον νὰ κατασταθῇ δημόσιος καθηγητής. Ὁ Κοραῆς, πᾶν ἄλλο θηρεύων ἢ ἀξίωμα καθηγητοῦ, ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν Gail λακωνικώτατα, ὅτι οὐδαμῶς ἐθεώρει ἑαυτὸν κεκλημένον εἰς ἀποδοχὴν καθηγητικοῦ ἀξιώματος. Ἡ βραχεῖα αὕτη καὶ μέχρι τινὸς ψυχρὰ ἄμα καὶ ξηρὰ τοῦ Κοραῆ ἀπόκρισις ἐξώργισεν οὐκ ὀλίγον τὸν Gail, πᾶν ἄλλο ἐλπίσαντα ἢ ὅτι ὁ ἑλληὴν φίλος θὰ ἔδιδε τοιαύτην τινὰ ἀγέρωχον ἀπόκρισιν à des offres obligeantes, à des soins empressés. Ἐντεῦθεν τοῦ ἀνδρὸς ἡ μῆνις, ἥτις καὶ διετρυνώθη κατὰ τὴν ἀπονομήν τοῦ βραβείου. Ὁ ἄγροικος οὗτος τρόπος ἔτρωσε τοῦ Κοραῆ τὴν εὐαισθησίαν, ὡς γίνεται ὀήλον ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων αὐτοῦ ἐπιστολῶν. «Ὁ λογοκάπηλος καὶ γελοῖος Γαίλιος (ἔγραφε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1810 πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βασιλεῖου) ταραχθεὶς ὅτι τὸ ἔνορκον κριτήριον δὲν ὠνόμασε τὴν ὁποῖαν αὐτὸς ὀνομάζει καὶ νομίζει ἰδικήν του μετάφρασιν γαλλικὴν τοῦ Θουκυδίδου, ἐσύνταξε καὶ ἐτύπωσε διατριβὴν μικράν, εἰς τὴν ὁποῖαν προηγουμένως σπουδάζει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αὐτὸς καὶ οὐχὶ ἐγὼ, εἶναι ἄξιος βραβείου. Ἡ μετάφρασις τοῦ Θουκυδίδου εἶναι

προηγούμενως τοῦ Levesque· αὐτὸς (ὁ Γαίλιος δηλαδὴ) τὴν ἐξέδωκε δεύτερον, ἀλλάξας τὴν μετάφρασιν ἐδῶ κ' ἐκεῖ ὅπου δὲν τὸν ἐφάνη καλὴν. Ἐν ἐτέρᾳ ἐπιστολῇ γράφει ὁ Κοραῆς ὅτι φοβεῖται μήπως ἡ διατριβὴ τοῦ Gail «γίνῃ γνωστὴ εἰς τὸν Πάριον καὶ τὸν Δούκαν»· ἀλλὰ τοῦ πάλιν λέγει ὅτι τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Montaigne περὶ τῶν πιθήκων, plus ils montent, plus ils montrent leur c...!, ἀρμόζει μέχρι τινὸς καὶ ἐπὶ τοῦ Gail, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἀρμόζει ἐπὶ πάντων ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες, αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς οὐδεμίαν ἢ ἐλαχίστην κεκτημένοι ἀξίαν, ἀναβιβάζονται τεχνικῶς εἰς τὰ ὕψη ὡς τὰ φρύγανα ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, τάχιον δὲ ἢ βράδιον καταπίπτουσι χαμαὶ καὶ λαμβάνουσι αὖθις τὴν ἐν τῇ κονίστρᾳ προσήκουσαν αὐτοῖς ἄσσημον καὶ εὐτελεῖ θέσιν.

Εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅπως κατέπληξε τὴν φαντασίαν, ἀνεπτέρωσε δὲ καὶ τὸ φρόνημα τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων τὸ πολυθρύλητον «ἐλληνικὸν σχέδιον» τῆς Μεγάλης Αἰκατερίνης, ὅπερ τελευταῖον ἀπεδείχθη κενὸν ὅλως πάλαισμα. Ἀπαιδευτοὶ καὶ πεπαιδευμένοι ἀπῆρτησαν πάσας αὐτῶν τὰς ἐλπίδας ἐκ τῆς ὑπερβορέου Σεμιράμιδος, ἀπ' αὐτῆς καὶ μόνης προσδοκῶντες τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων καθαιρεθέντος χριστιανικοῦ κράτους. Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν τῆς Ῥωσσίας προσεφώνησεν ἐν τῶν βιβλίων του, ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης καὶ ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς πρὸς τὸν πρίγκιπα Πότεμκιν ἀφιέρωσαν ἐπ' αἰσίοις οἰωνοῖς τὴν ἔτι καὶ νῦν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον «Νεωτερικὴν Γεωγραφίαν», ὁ δὲ Εὐγένιος Βούλγαρις ἐποίησε πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν τῆς Ῥωσσίας μεγαλοπρεπῆ ᾠδὴν, ἐξυμνῶν καὶ γεραίρων ὅσα αἱ Ῥωσσικαὶ στρατιαὶ ἔστησαν τρόπαια κατὰ τῶν πολεμίων. Ὁ Κοραῆς ἤλπισε πλεῖον καὶ μείζονα ἐκ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἢ ἐκ τῆς ὁμοδόξου Ῥωσσικῆς αὐτοκρατορίας· τῶν αὐτῶν νοσημάτων ἦτο τότε ἔμπεφορμημένος καὶ ὁ μεγαλόψυχος Ῥήγας, ὁ πρωτομύστης καὶ πρωτομάρτυς τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας. Ὁ Ῥήγας, ἀνάπλεως ὢν ἀκράτου φιλοπατρίας, δὲν ἦτο καὶ λίαν περισκεμμένος τὴν φύσιν· ἀπεδείχθη ἀπαράμιλλος μὲν καὶ θαυμαστὸς τὴν φιλογένειαν, ἀλλ' ὅπως οὐδ' ἀπροφύλακτος ἐν τοῖς συνωμοτικοῖς αὐτοῦ βουλευμασιν· ὅτι ἤλπισε τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἐκ τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου, δὲν εἶναι μέγα ἀμάρτημα, διότι τοιαύτην τινὰ ἐλπίδα συνέλαβε καὶ ὁ Κοραῆς· ὅτι ὅμως, ἐν Βιέννῃ διατρέβων, ἐβουλεύθη νὰ συγκροτήσῃ συνωμοσίαν καὶ, τὸ δὴ χεῖρον, νὰ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον συνάφειαν πρὸς τὸν ἀσπονδότατον τῆς Αὐστρίας ἐχθρὸν, τοῦτο ἦτο ἐγγχείρημα λίαν ἐπικίνδυνον

καὶ λίαν ἀλόγιστον, ὅπερ κατέστη καὶ ὀλέθριον ἔνεκα τοῦ ἐπιδεικτικοῦ ἡθους τοῦ ἀθανάτου Φεραίου ἐν Βιέννῃ καὶ ἐν Τεργέστη. Ἀλλὰ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐκβαλγευθῶσιν ἐκ τῶν γαλλικῶν θριάμβων καὶ ψυχαὶ νηφαλιώτεραι τῆς τοῦ Ῥήγα; Ὁ Κοραῆς ἐχαιρέτισεν ἐνθουσιωδῶς τὰ πολιτικά δόγματα τοῦ 1789, συνουσιωθείς οὕτως εἰπεῖν πρὸς ταῦτα δι' ὅλου τοῦ βίου· τοῦ Κοραῆ δὲ ὁ ἐνθουσιασμός προέβη εἰς τὸ κατακόρυφον σημεῖον, ὅποτε ὀλίγω ὑπερὸν ὁ γαλλικὸς στρατός, ἡγούμενον τοῦ Βοναπάρτου, ἤρατο περιφανεῖς νίκας ἐν Ἰταλίᾳ, ἔπειτα δὲ ἐγένετο κύριος τῶν Ἰονίων Νήσων καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἀπὸ τοῦ μαρτίου τοῦ 1796, ὅποτε ὁ Βοναπάρτης κατέστη ἀρχηγὸς τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ ἐν Ἰταλίᾳ, ὅποια καὶ ἡλικὴ διαδοχὴ μεγάλων μαχῶν καὶ μεγάλων νικῶν, κατ' ἐπίφασιν ἀλλ' οὐχὶ καὶ καθ' ὑπόστασιν ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας λαῶν τέως δεδουλωμένων! Ὁ μεγαλειόβολος καὶ μεγαλοῤῥέκτης πολέμαρχος, δεσμεύσας τὴν νίκην ἐκ τοῦ θριαμβικοῦ αὐτοῦ ἄρματος, παρέστη εἰς τὰς ὄψεις τῶν λαῶν, ὡς ἥρως ἐλευθερωτῆς, φέρων περὶ τὴν κεφαλὴν καλλίνικον στέφανον. Ὅσα λέγει ὁ Πλούταρχος περὶ τινῶν μεγάλων βασιλέων, ὅτι ἔχαιρον προσαγορευόμενοι Πολιορκηταὶ καὶ Κεραυνοὶ καὶ Νικᾶτορες καὶ Ἄετοὶ καὶ Ἰέρακες αὐτὰ ταῦτα δυνατόν νὰ ῤηθῶσι συλλήβδην περὶ τοῦ Βοναπάρτου. Ἄγων ἐξηκοντακισχιλίους μαχητὰς, γυμνόποδας τοὺς πλείστους καὶ ῥακοδύτους ἐσταλμένους στολὰς, ὑπερβαίνει τὰς Ἀλπεῖς, κατέρχεται εἰς τὸ Πεδεμόντιον καὶ εἰς τὰς πεδιᾶδας τῆς Λομβαρδίας καὶ τῆς Ἑνετίας, ἐντὸς ὀλίγου δὲ χρόνου ἀφανίζει μεγάλους καὶ πολυπληθεῖς ἀντιπάλους· Μοντενότε, Μιλῆξιμο, Καστιλιόνε, Βασσάνον, Λόδι, Ἀρκολε, Ῥίβολι, περικλεεῖς ὄντως σταθμοὶ νικηφόρου καὶ ἐνδόξου στρατηλασίας, ἀποληξάσης τῇ 1797 εἰς τὴν ἐν Καμποφορμῷ συνθήκην, δι' ἧς καὶ αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι περιῆλθον ὑπὸ τὸ γαλλικὸν κράτος. Αἱ νίκαι καὶ τὰ δημοκρατικὰ κηρύγματα τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου ἐπήγειραν καὶ ὑπερεθέρμαναν ὡς εἰκὸς τῶν Ἑλλήνων τὴν διάνοιαν. Αἱ ἐν Κερκύρᾳ καὶ Λευκάδι προκηρύξεις τῶν γάλλων στρατηγῶν, πλήρεις πυρωδῶν λόγων καὶ ἐπαγγελιῶν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῶσι τότε ὡς ὑψηλὰ φιλοκτημοσύνης καὶ φιλοκερδεῖας πρὸς φανακισμὸν τῶν εὐπίστων λαῶν. Τότε ἐδημιουργήθη, κατὰ τὸ γαλλικὸν πρότυπον, ἡ «ὑπὸ τὰς Ἀλπεῖς Δημοκρατία» οὐδεὶς δὲ ἐπίστευεν ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἡ ἰταλικὴ αὕτη δημοκρατία ἔμελλε νὰ μεταποιηθῇ εἰς γαλλικὴν ἐπαρχίαν, ὑπὸ τὴν εἰρωνικὴν προσηγορίαν «βασιλείου τῆς Ἰταλίας»· τότε, ὀλίγω τι πρότερον,

ἀφ' οὗ οἱ Γάλλοι ἐδέσποσαν τῷ 1795 τῆς Ὀλλανδίας, συνέστη ἐπ' ἴσης καὶ ἡ «Βαταβικὴ Δημοκρατία» ἥτις καὶ αὐτὴ ἐδωροφορήθη ὑστερον ὡς βασιλεῖον εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Βοναπάρτου, εἶτα δὲ προσηρτήθη εἰς τὴν γαλλικὴν αὐτοκρατορίαν· τότε ἰδρύθη καὶ ἡ «Αἰγυπτικὴ Δημοκρατία», ἥτις καὶ αὐτὴ ἐγένετο βραδύτερον γαλλικὴ ἐπαρχία. Αἱ περιβόητοι αὗται ἰταλικαὶ «δημοκραταί» ἃς συνέστησεν πομπῶς ὁ στρατηγὸς τῆς Πενταρχίας (τοῦ Διευθυντηρίου) ἦσαν ὀνόματι μόνον αὐτόνομοι πολιτεῖται, ἔργῳ δὲ γαλλικαὶ ἐπαρχίαι, οὕτω δὲ οἱ талаίпωροι λαοί, οἱ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ὀργῶντες, ἐδουλώθησαν κατὰ μικρὸν εἰς τὸν ζυγὸν τῶν ἀλλοφύλων, ἀδριῶς ἀποτίσαντες τῆς εὐπιστίας τῶν τὰ ἀναλώματα. Οὐδεὶς ἐξ ἀρχῆς ἐνόμιζεν ὅτι οἱ δῆθεν ἐλευθερωθέντες καὶ εἰς αὐτόνομον καταστάντες βίον ἱταλοί καὶ ἄλλα ἔθνη ἔμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς πρῶτον ὑποσύλλωμα τῆς τοῦ Βοναπάρτου παμβασιλείας. Ὁ σῶφρων Κοραῆς ἤλπισεν εἰκότως ὅτι ἡ ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον στρατηλασία τοῦ Βοναπάρτου ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος εἰς τὴν ἀναγεννωμένην ἑλληνικὴν ἐλευθερίαν. Ἔθνος φιλελεύθερον καὶ φιλότιμον, γενναῖον καὶ μεγάλθυμον, ἐλευθέριον καὶ μεγαλόγνωμον, ὑποτυπῶσαν διὰ λαμπρῶν καὶ ἀνεξαλείπτων χαρακτηριστῶν τὰς ἀρχάς τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀδελφότητος τῶν λαῶν, οὐδαμῶς ὑπελαμβάνετο ἄξιον νὰ ἀθετήσῃ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐντολῆς τὰ παραγέλματα. Ἄλλ' ὁ Βοναπάρτης ἤκιστα ἐμερίμνα περὶ τοιούτων ἀρχῶν, ἃς καὶ ἐνέπαιξεν ὑστερον ὡς αὐτόχρημα «ἰδεολογίας». Κατέλαβε τὰς Ἰονίους Νήσους, διότι ἐντεῦθεν ἐμελέτα νὰ δεσπόσῃ τῆς Τουρκίας· ἐπεχείρησε δὲ τὴν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον στρατηλασίαν, ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι θὰ κατεδάμαζε τοὺς Ἀγγλοὺς καὶ θὰ καθίστατο, ὡς ἄλλος μέγας Ἀλέξανδρος, κύριος ἀπάσης τῆς Ἀσίας ἀπὸ τῆς Μεσογείου μέχρι τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ.

Ὁ Κοραῆς ἀποκαλεῖ τὸν Ναπολέοντα «μέγιστον δημαγωγόν», «μεγαλουργόν καὶ οὐχὶ μέγαν ἄνδρα» ἀφ' οὗ ἔλαβε πείραν τῆς ἀκορέστου πλεονεξίας τοῦ ἐκ Κορσικῆς δαιμονίου στρατάρχου, ὅστις «ἀντὶ νὰ ἐλευθερώσῃ τοὺς καταπονουμένους τῆς Εὐρώπης λαοὺς ἀπὸ τοὺς δεσπότης τῶν, ἐπρόκρινε νὰ γενῇ αὐτὸς δεσποτῶν δεσπότης». Ὅπόσῃν ὅμως ἔσχε κατ' ἀρχάς πίστιν εἰς τὴν ἐλευθεροπρεπῆ καὶ ἐλευθεροποιὸν τοῦ Ναπολέοντος πολιτείαν, ἀπόδειξις αὐτὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Κοραῆ ἐπὶ πολιτικῷ σκοπῷ ἀνωνύμως ἐκδοθέντα πολιτικὰ φυλλάδια, καὶ πρὸ πάντων τὸ «Σάλπισμα Πολεμιστήριον». Τὸ πρῶτον τῶν πολιτικῶν τούτων

φυλλαδίων εἶναι ἡ «Ἀδελφικὴ Διδασκαλία πρὸς τοὺς εὐρισκομένους κατὰ πᾶσαν τὴν ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν Γραικοὺς, εἰς ἀντίρρῃσιν κατὰ τῆς ψευδωνύμου ἐν ὀνόματι τοῦ μακαριωτάτου πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἐκδοθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατρικῆς Διδασκαλίας. Ἐν Ῥώμῃ (Παριsaίσις), ἐν ἔτει Α. τῆς ἐλευθερίας (1798)». Τὸν θρόνον τοῦ Ἀδελφo-θεοῦ ἐκλείσαν πατριάρχαι συνετοὶ καὶ φιλόμουσοι, ὁ Νεκτάριος, ὁ Δοσί-θεος καὶ ὁ Χρύσανθος Νοταράς, φιλοτιμηθέντες πα-τι τρόπῳ καὶ μη-χανῇ, νὰ ἰδρῶσιν σχολεῖα καὶ βιβλιοθήκας καὶ ἐπαρκέσωσι κατὰ τὰ ἐνόντα εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὸν φωτισμὸν τοῦ χριστιανώμου πλη-ρώματος. Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἀνθιμος (1717—1808) ὁ συν-τάξας καὶ ἐκδούς τὴν «Πατρικὴν Διδασκαλίαν» δὲν ἦτο ἄμοιρος γραμ-μάτων· ἐξ Ἀντιοχείας ἔλκων τὸ γένος ἐφοίτησεν εἰς τὸ ἐν Ἱεροσολύ-μοις γυμνάσιον, ὕστερον δὲ διέπρεψεν ἐπὶ γλωσσομαθείᾳ (διότι ἦτο ἐγ-κρατὴς τῆς ἑλληνικῆς, τῆς ἀραβικῆς, τῆς περσικῆς καὶ τῆς τουρκικῆς γλώσσης), καὶ κατεστάθη αὐτόθι σχολάρχης καὶ πρῶτος ἱεροκῆρυξ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου· τῷ 1774 ἐχειροτονήθη μητροπολίτης Σκυθοπό-λεως, τῷ δὲ 1788 ἀνηγорεύθη πατριάρχης Ἱεροσολύμων. Μέγιστος ζηλωτὴς τοῦ βυζαντινοῦ παραγγέλματος, ὅτι «αἰρετώτεροι οἱ Τοῦρκοι τῶν Φράγκων» ὁ δραστήριος οὗτος πατριάρχης ἠγωνίσαστο εὐθαρσῶς κατὰ τοῦ δυτικοῦ προσηλυτισμοῦ, συνέταξε δὲ ἀραβιστὶ διάφορα θεολογικὰ πονήματα, τυπωθέντα ἐν Βιέννῃ τῷ 1791 καὶ 1792 καὶ ἀνὰ χιλιάδας δισκοπρέντα ἔπειτα πρὸς ψυχικὴν τῶν Σύρων καὶ Ἀράβων ἐποικοδό-μησιν. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τῶν ἀραβιστὶ συγγραθέντων ὑπ' αὐτοῦ πονημάτων ἐξεδόθη ἐν Ἱεροσολύμοις τῷ 1855 ὑπὸ Διονυσίου Κλεόπα, (διδάξαντος τὴν δογματικὴν θεολογίαν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Ἀθηνῶν) ὅστις καὶ προέταξε μετὰ καλλιπεοῦς λεξιθρησίας τὴν τοῦ μακαρίτου πα-τριάρχου βιογραφίαν. Ὁ Ἀνθιμος, διατρίψας μακρὸν χρόνον ἐν Κων-σταντινουπόλει, ἀπέλαυσε τῆς εὐνοίας τοῦ Σουλτάνου Σελήμ, παρέσχε δὲ γενναίως καὶ τὰ ἀναλώματα πρὸς ἐκτύπωσιν τοῦ κατὰ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Κοπερνίκου «Τροπαίου» τοῦ Σεργίου Μακραίου. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, δασκίς ἐκτυπῶνται ἐν Τουρκίᾳ πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος, ἀπάδουσα πρὸς τὰ κε-λεύσματα τῆς φιλοπατρίας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης, οἱ τῆς πατριαρχικῆς ἀξιοπρεπείας ὑπέρμαχοι ἀντεπάγνυνται ὡς ἀκαταμάχτην ἀ-πολόγημα ὑπὲρ τοῦ κατηγορουμένου πατριάρχου, ὅτι τὸ δεῖνα καὶ δεῖνα ἐγγραφον ἐξεδόθη κατ' ἐπιταγὴν τῆς Πύλης, ἥτις καθίσταται οὕτως αὐτὴ καὶ μόνῃ ὑπαίτιος τοῦ κακοῦ. Καὶ ἐν τῇ προκειμένῃ λοιπὸν περιπτώσει,

ἡ «Πατρικὴ Διδασκαλία» ὑπελήφθη ἔργον τούρκου τινὸς ἢ φιλοτούρκου ὑπαλλήλου, σφετερισμένου τὸ σεβάσιμον ὄνομα ὀρθοδόξου πατριάρχου, ἵνα περιάψῃ σεμνοπρεπέστερον τύπον εἰς τὸ μισελευθερον κήρυγμα. Οὐδαμῶς σκοπούμενου τοῦ ζητήματος, μέχρι τίνος ἐνέχεται εἰς τὴν σύνταξιν τῆς μισελευθέρου «Διδασκαλίας» ὁ μακαριώτατος πατριάρχης τῆς Ἁγίας Πόλεως καὶ πάσης Παλαιστίνης, εἶναι ἀναντιῤῥητον ὅτι τὸ πατρικὸν τοῦτο κήρυγμα περιέχει πολλὰ καὶ παντοῖα τερατώδη θεωρήματα, ἐν περὶ καὶ ἐμμέτρῳ λόγῳ. Τρία αἷτια παρεκίνησαν τὸν μακαριώτατον Ἀνθιμον, νὰ προενέγκῃ εἰς φῶς τὴν «Πατρικὴν Διδασκαλίαν» πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀναγινωσκόντων αὐτὴν χριστιανῶν. «Πρῶτον ἡ ἐντολὴ τοῦ Κυρίου μας ὅπου προστάζει, ὁ καθεὶς ὅπου ἔλαβε χάρισμα ἀπὸ τὸν Θεόν, νὰ τὸ μεταχειρίζεται εἰς ὠφέλειαν τῶν ἀδελφῶν του, διὰ νὰ μὴ καταδικασθῇ ὡς ὁ πονηρὸς δοῦλος ἐκεῖνος ὁ κρύψας τὸ τάλαντον. Δεύτερον, ἐπειδὴ εὐρέθην κατὰ θεῖαν οἰκονομίαν καὶ ἔλεος ὑπηρετῆς καὶ προστάτης ἐπὶ τοῦ ἁγιωτάτου ἀποστολικοῦ καὶ πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων, δὲν μοι τὸ ἐσυγχώρησεν ἡ συνειδήσις νὰ σιωπήσω, ἀλλὰ νὰ ὠφελήσω τοὺς πάντας ἀδελφοὺς ὁμοπίστους μου χριστιανοὺς πνευματικῶς, καθὼς ἐκεῖνοι μετὰ προθυμίας βοηθοῦσι σωματικῶς. Τρίτον, ἐπειδὴ ἔφθασα εἰς τέτοιον γῆρας, ὅπου πλέον εἰς κάθε στιγμὴν προσμένω τὴν ὥραν τοῦ θανάτου, διὰ νὰ ἀφήσω ὡς μίαν ἐντολὴν καὶ παραγγελίαν εἰς τοὺς πιστοὺς καὶ ὀρθοδόξους λαοὺς, προλαμβάνω νὰ διακηρύξω εἰς τὰς καρδίας πάντων μὲ συντομίαν, τοὺς ὀρθοὺς στοχασμοὺς τῆς πίστεώς μας καὶ τὴν ἀπάτην καὶ πλάνην τοῦ διαβόλου». Ὁ Διάβολος λοιπὸν ἐπεχείρησε νὰ ἀποσπάσῃ τῆς θείας ἀγάπης τοὺς χριστιανοὺς, παρεμβάλλων μυρία ἐμπόδια εἰς τὴν σωτηρίαν των. Ὁ Διάβολος κενέσπειρε ζιζάνια αἵρέσεων μὲ τρόπον ὑπουλον καὶ ὑποκεχυμένον, διὰ νὰ καταπεισῇ τοὺς πιστοὺς χριστιανοὺς νὰ ἀθετήσωσι τὴν πίστιν των καὶ νὰ φαίνωνται μὲν πιστοὶ εἰς Χριστὸν, νὰ γένωσι δὲ ἰδιοὶ τοῦ ἀκόλουθοι, ἀπομακρυνόμενοι ἀπὸ τὸν Χριστόν. Πασῶν τῶν αἵρέσεων δεινотάτη εἶναι ἡ λατινικὴ· «πρὸς ὄλεθρον τῶν εὐσεβῶν ἀνήγειρεν ὁ διάβολος ἐκ τῆς Δύσεως μίαν ἄλλην νεωτέραν αἵρεσιν, τὴν Λατινικὴν λέγω αἵρεσιν, διαφορετικὴν μὲν τὸ ὄνομα, παρομοίαν δὲ μὲ τὰς προλαβούσας καὶ φέρουσας εἰς ἀπώλειαν· ἡ ὁποία αἵρεσις ἐγέννησεν ἔπειτα κλάδους καὶ διαφόρους αἵρεσεις, Λουθηροὺς, Καλβίνους, Λουθηροκαλβίνους, Εὐαγγελιστὰς καὶ ἄλλους ἀναριθμήτους». Ἐνταῦθα ὅμως συνέβη τὸ θαυμασιώτατον τῶν θαυμάτων — ὁ Θεὸς ἠὺδόκησε δηλαδὴ ἐν τῇ ἀπειρῳ αὐτοῦ ἀγαθότητι νὰ ἐξαποστείλῃ

τοὺς Τούρκους πρὸς ἄμυναν καὶ στερέωσιν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. «Ἐδῶ, ἀγάπητοὶ χριστιανοί, πρέπει νὰ ἰδῶμεν καὶ νὰ θαυμάσωμεν τὴν ἄπειρον τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην. Ἰδέτε λαμπρότατα τί οἰκονόμησεν ὁ ἄπειρος ἐν ἐλέει καὶ πάνσοφος ἡμῶν Κύριος, διὰ νὰ φυλάξῃ καὶ αὐθις ἀλώβητον τὴν ἀγίαν καὶ ὀρθόδοξον πίστιν ἡμῶν τῶν εὐσεβῶν, καὶ νὰ σώσῃ τοὺς πάντας. Ἦγειρεν ἐκ τοῦ μηδενὸς τὴν ἰσχυράν αὐτὴν βασιλείαν τῶν Ὀθωμανῶν ἀντὶ τῆς τῶν Ῥωμαίων ἡμῶν βασιλείας, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχήσῃ τρόπον τινὰ νὰ χωλαίνῃ εἰς τὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως φρονήματα· καὶ ὕψωσε τὴν βασιλείαν αὐτὴν τῶν Ὀθωμανῶν περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλην, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ἀναμφιβόλως ὅτι θείῳ ἐγένετο βουλήματι καὶ οὐχὶ μὲ δύναμιν τῶν ἀνθρώπων, καὶ νὰ πιστοποιήσῃ πάντας τοὺς πιστοὺς, ὅτι μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον εὐδόκησε νὰ οἰκονομήσῃ μέγα μυστήριον, τὴν σωτηρίαν δηλαδὴ εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς λαοὺς. Κατέστησε λοιπὸν ἐφ' ἡμᾶς ὁ παντοδύναμος Κύριος αὐτὴν τὴν ὑψηλὴν βασιλείαν («οὐκ ἔστι γὰρ ἐξουσία, εἰμὶ ἀπὸ Θεοῦ») διὰ νὰ ᾔται εἰς μὲν τοὺς Δυτικούς ὡσάν ἕνας χαλινός, εἰς δὲ τοὺς ἀνατολικούς ἡμᾶς πρόξενος σωτηρίας. Διὰ τοῦτο καὶ νεύει εἰς τὴν καρδίαν τοῦ βασιλέως τούτων τῶν Ὀθωμανῶν νὰ ἔχῃ ἐλεύθερα τὰ τῆς πίστεως ἡμῶν τῶν ὀρθοδόξων, καὶ ὑπερεκπερισσοῦ νὰ τὰ διαυθεντεύῃ, ὥστε ὅπου καὶ νὰ παιδεύῃ ἐνίοτε καὶ τοὺς παρεκτρεπομένους χριστιανοὺς, διὰ νὰ ἔχουν πάντοτε τοῦ Θεοῦ τὸν φόβον· ἡ δὲ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἔχει πᾶσαν τὴν ἐλευθερίαν, καθὼς καὶ ἐκ τῶν ὁμοπίστων ὀρθοδόξων βασιλέων, εἰς τὸ νὰ ἀνοικοδομῶσιν ἐκκλησίας, καθὼς εἰς κάθε γένεσιν καὶ γενεάν ὁικοδομήθησαν ἀδεία τῆς κραταιᾶς βασιλείας τόσοι περικαλλεῖς ναοὶ εἰς διαφόρους ἐπαρχίας καὶ τόπους. Καὶ αὕτη ἡ τῆς βασιλείας ταύτης συγκατάνευσις καὶ ἐγένετο ἐξ ἀρχῆς καὶ σώζεται μέχρι τῆς σήμερον. Καὶ ἂς μὴ στοχασθῇ τις, ὅτι μὲ τὸ νὰ ἐμποδίζονται καμμίαν φοράν αἱ πολλαὶ οἰκοδομαὶ τῶν ἐκκλησιῶν, κολοβοῦται ἡ ἐλευθερία τῆς χριστιανικῆς λατρείας· ἀπαγε! Τοῦτο εἶναι θεισிடαιμονία τινῶν, τὸ νὰ λογιᾶζουν μέγαν μισθὸν τὴν οἰκοδομὴν τῶν ἐκκλησιῶν. Ἡ πίστις τοῦ Χριστοῦ ἔλαβεν ὅλην τῆς τὴν αὐξήσιν καὶ τελειότητα, ὅχι μὲ μεγαλοπρεπεῖς καὶ περιδόξους, ἀλλὰ μὲ πενιχοὺς ναοὺς καὶ εὐαρίθμους· «οὐ γὰρ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ ὁ Θεὸς ἀλλ' ἐν ἀχειροποιήτοις» καὶ ἄλλα· «οὐ μὲν ἐστε ναὸς Θεοῦ» λέγει ὁ Ἀπόστολος. Καὶ βεβαίως κατὰ θεῖαν συγχώρησιν ἐμποδίζονται αἱ ὑπὲρ τὸ δέον περιφανεῖς οἰκοδομαὶ τῶν ἐκκλησιῶν, ὡσάν ὅπου «τὸ πολίτευμα ἡμῶν ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει»

καὶ «οὐκ ἔχομεν ὧδε μέλλουσιν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητούμεν» κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον».

Ἄλλ' ὁ πρωτότυπος καὶ ἀφελὴς νοῦς τοῦ συντάξαντος τὴν «Πατρικὴν Διδασκαλίαν» διαφαίνεται κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ ὅρισμῳ τῆς ἐλευθερίας. Ἵνα ἐκφυλίσῃ τὰς πολιτικὰς ἀρχάς, ἃς ἐνεκαίνισεν ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1789 καὶ αἵτινες ἐκινδύνευον νὰ διαπυρώσωσι τὰς πεπηγυίας τῶν Ἑλλήνων κεφαλὰς, ὁ ἀλλόκοτος οὗτος διχλεκτικὸς φιλόσοφος ὑποδεικνύει πάλιν τοῦ Σατανᾶ τὰς πλεκτάνας. «Ὁ ἀποστάτης διάβολος, διὰ νὰ ἐκτραχηλίσῃ καὶ αὐθις καὶ φέρῃ εἰς ἀπώλειαν τοὺς ἐγκαταλειφθέντας ἐκλεκτοὺς πιστοὺς, ἐμεθοδεύθη εἰς τὸν τρέχοντα αἰῶνα μίαν ἄλλην πονηρίαν καὶ ἀπάτην ξεχωριστὴν, δηλαδὴ τὸ νῦν θρυλούμενον σύστημα τῆς ἐλευθερίας· τὸ ὅποῖον κατ' ἐπιφάνειαν φαίνεται τάχα καλὸν, ὅσον διὰ νὰ ἀπατήσῃ, εἰ δυνατόν, καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς, ὑπάρχει ὅμως ἓνα δέλεαρ τοῦ διαβόλου καὶ φαρμάκι ὀλέθριον, διὰ νὰ κατακρημνίσῃ τοὺς λαοὺς εἰς τὴν ἀπώλειαν καὶ τὴν ἀκαταστασίαν· ἐπειδὴ καὶ τιτρώσκεται ὁ πονηρὸς τὴν καρδίαν, βλέπων πεπατημένους τὰς τόσας αὐτοῦ κατὰ καιρὸν ἐπινοηθείσας ψυχοβλαβεῖς δολιότητας, καὶ ἀκμαῖζουσιν ἐν τῇ κραταιᾷ βασιλείᾳ ταύτῃ τὴν εἰς Χριστὸν ὀρθόδοξον πίστιν, καὶ ἀπὸ τὸν φόβον καὶ αἰσχύνῃν του ἐπικαλέσθη ὡς ἀπηλπισμένος εἰς βοήθειαν ὅλα τὰ πνεύματα τῆς πονηρίας, διὰ νὰ κατασκευάσωσι τὴν νεοφανῆ καὶ ἑντεχνον αὐτὴν παγίδαν, ὅπου νὰ πέσουν τέλος πάντων εἰς αὐτὴν καὶ οἱ καλοὶ χριστιανοί, νὰ χάσουν τὴν οὐράνιον βασιλείαν καὶ νὰ βασανίζωνται αἰωνίως μὲ αὐτόν». Ὁ συγγραφεὺς τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας» προτρέπει τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἀποκλείωσι τὰ ὧτα εἰς τῆς ἀθέου ταύτης ἐλευθερίας τὰ παρχηγέσματα· α') διότι αὕτη ἀντιβαίνει πρὸς τὰ ῥητὰ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἥτις κελεύει νὰ ὑποτασσώμεθα εἰς τὰς ὑπερχούσας ἀρχάς· β') διότι οὐδὲν ἡ ἐλευθερία «προξενεῖ πρόσκαιρον καλὸν τῆς παρούσης ζωῆς», ὅπως δολίως κηρύττουσιν οἱ ἐπαγγελλόμενοι νὰ ἀποσυλήσωσι τοὺς χριστιανοὺς παντὸς οὐρανίου καὶ ἐπιγείου πλούτου. Ἡ ἐλευθερία τὰ πάντα ἄρδην διέφθειρε. «Ποῦ ἡ ἑνδοξος καὶ χαριεστάτη θεὰ τῆς παρὰ πᾶσι φθονουμένης περικαλλοῦς Ἰταλίας; ποῦ ὁ ἀδαπάνητος θησαυρὸς τῆς τῶν Βενετῶν ἀρχαιοτάτης καὶ γαληνοτάτης ἐξουσίας;» Πανταχοῦ τὸ φαντασιώδες τοῦτο τῆς ἐλευθερίας σύστημα ἐγένετο παραίτιον πτωχείας, ἀρπαγῶν, φόνων, τελείας ἀσεβείας, ψυχικῆς ἀπώλειας καὶ ἀνωφελοῦς μεταμελείας. Ἀπατηλαὶ εἶναι πᾶσαι αἱ τῶν φιλελευθέρων διδασκαλίαι· προσέχετε, χριστιανοί, φυλάξατε

στερεὰν τὴν πατροπαράδοτον πίστιν, καὶ ὡς ὁπαδοὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπαρασάλευτον τὴν ὑποταγὴν εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν, ἥτις χαρίζει ὑμῖν ὅσα ἀναγκαῖα μόνον εἰς τὴν παρούσαν ζωὴν, καὶ, ὅπερ κυριώτατον καὶ τιμιώτατον πάντων, οὐδὲν φέρει ἐμπόδιον ἢ βλάβην εἰς τὴν ψυχικὴν ὑμῶν σωτηρίαν. Αἱ περὶ ἐλευθερίας καὶ νικητικῆς διδασκαλίαι, ὡς ἀπάδουσαι πρὸς τὴν θείαν γραφὴν καὶ τὴν ἀποστολικὴν διδασκαλίαν, εἶναι ἄρα ἀξιμίστητοι, εἰ καὶ ἂν συνεκόμιζον πάντα τοῦ κόσμου τὰ πλοῦτη. Οὐδαμῶς ἀρκεύμενος εἰς τὴν καθόλου καταδίκην τῆς ἐλευθερίας καὶ πάντων τῶν θιασωτῶν αὐτῆς, ὁ τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας» τεχνίτης «τεχνολογεῖ (ὡς λέγει) ἐπιστημονικῶς καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας» ἵνα ἴδῃ «ἂν ἤμπορεῖ νὰ συμβιβασθῇ μὲ καμμίαν ἀπὸ τὰς πολιτικὰς διοικήσεις, εἰς τὰς ὁποίας διακρίνεται ἡ εὐστάθεια, ἡ χρηστοθήεια καὶ ἡ ἀσφάλεια τῶν πολιτῶν». Ἐξετάζει ἐπομένως ἂν ἀληθῶς ὑπάρχει ἐλευθερία ἐν δημοκρατικῇ διοίκησει. «Ὅταν λέγωμεν «διοίκησιν» πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ἓνα πλῆθος ἀνθρώπων φύσει διαφόρου καταστάσεως, ὅπου κατοικοῦν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πολιτείαν, ἡγουν δυνατοὺς καὶ ἀδυνατοὺς, εὐρώστους καὶ ἀσθενεῖς, γνωστικούς καὶ ἀγνώστους. Ἡ ἐλευθερία εἰς αὐτοὺς ἤμπορεῖ νὰ συστηθῇ; Ἐλευθερία ἀληθὴς εἶναι, πρῶτον, ἡ διάθεσις τῆς λογικῆς ψυχῆς, ἥτις ποδηγετεῖ χάριτι Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ καλόν, χωρὶς ὅμως νὰ τὸν βιάσῃ· ἡ τοιαύτη ἐλευθερία ὀνομάζεται «αὐτεξούσιον». Δεύτερον, ἐλευθερία τὸ νὰ ἤμπορῃ νὰ βάλῃ εἰς πρᾶξιν τὰς τῆς θελήσεώς του ὁρέξεις ὁ ἄνθρωπος ἀνεμποδίστως, ἡ ὁποία εἶναι μία ἀνυποταξία. Τρίτον, λέγεται ἐλευθερία τὸ νὰ ζῇ τινὰς κατὰ τοὺς θεῖους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, τούτεστι τὸ νὰ ζῇ ἐλεύθερος ἀπὸ κάθε ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως καὶ ἀπὸ παιδείαν πολιτικὴν. Εἰς αὐτὴν οὖν τὴν Δημοκρατίαν, αὐτοὺς τοὺς διαφόρου καταστάσεως ἀνθρώπους καὶ αὐτεξουσίου, ὅταν τοὺς θεωρήσωμεν καὶ ἀνυποτάκτους, πῶς ἤμπορεῖ νὰ συστηθῇ αὐτὴ ἡ διοίκησις; Ὁ δυνατὸς ἐπικρατῇ τοῦ ἀδυνάτου, ὁ εὐρωστος τοῦ ἀσθενοῦς, ὁ γνωστικὸς ἀπατήσῃ τὸν ἀγνώστον. Ποία λοιπὸν εὐταξία θέλει μείνει εἰς αὐτὴν τὴν διοίκησιν, καὶ ποία χρηστοθήεια ὅταν βασιλεύουν τὰ πάθη, ποία δὲ ἀσφάλεια τῶν πολιτῶν ὅταν ἡ ἀρπαγὴ ὑπερισχύῃ; Ἡ μόνη ἐπαινετὴ ἐλευθερία εἶναι ἡ κατὰ τὸ τρίτον σημαίνον. Αὕτη εἰς τὸ σύστημα τῶν νέων φιλελευθέρων τόπον δὲν ἔχει· ἐπειδὴ πῶς ἤμποροῦν νὰ ζήσουν χωρὶς ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως, αὐτοὶ ὅπου ἀπατηθέντες καὶ εἰς ἀθλίαν ἐλθόντες κατὰστασιν, πάσχουν ἤδη νὰ ἀπατήσουν καὶ νὰ ἀφηνίσουν τοὺς ἄλλους;». Τοιαῦτα καὶ παρὰπλήσια

διδάσκει περί ἐλευθερίας ὁ κατὰ τὸ 1798 βυζαντινὸς δογματολόγος, πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι τὸ καινὸν τοῦτο σύστημα «δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ μία σύγχυσις καὶ ἀνατροπὴ τῶν καλῶν διοικήσεων, μία ὁδὸς φέρουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν μία νεοφανεστάτη ἐνεδρα τοῦ πονηροῦ διαβόλου διὰ τὰ ἐκτραχηλίστη τοὺς ἐγκαταλειφθέντας ὀρθοδόξους χριστιανούς». Ἐξ φυλάττωνται οἱ χριστιανοί, διότι, χάριν ψευδοῦς καὶ ἀνυπάρχου ἐλευθερίας τοῦ παρόντος βίου, κυνδυνεύουσι τὰ ἀποβάλλωσι «τοὺς ἀμαρναντίνους στεφάνους τῆς αἰωνίου μακαριότητος». «Ἐνδυναμοῦσθε λοιπὸν ἀδελφοί, ἐν Κυρίῳ (ἐπιλέγει ὁ φιλοτεχνήσας τὴν «Πατρικὴν Διδασκαλίαν») καὶ ἐν τῇ πληθῇ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, διὰ τὰ ἐμπορέσετε τὰ ἀντισταθῆτε εἰς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀναλάβετε τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως καὶ τὴν μάχιαν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ, διὰ τὰ κατατροπώσετε πᾶσαν ἔφοδον τοῦ πονηροῦ καὶ τὰ ἀξιωθῆτε τῆς οὐρανῶν βασιλείας ἥς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃ πρέπει δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας ἁμήν». Ἐπὶ τέλους ἵνα εὐχερέστερον καὶ διαρκέστερον χαραχθῶσιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν αἱ πολιτικαὶ καὶ διοικητικαὶ αὗται παραινήσεις, ὁ συντάξας τὴν «Πατρικὴν Διδασκαλίαν» ἔκρινε ψυχωφελες τὰ ἐντείνῃ ἐν συνόψει τὰς κατὰ τῶν ἐραστῶν τῆς ἐλευθερίας κατάρτας εἰς πεντεκαίδεκα συλλαβίους στίχους, ἐπιθεὶς οὕτω τὴν κορωνίδα διὰ στιχοιργίας ἀηδοῦς εἰς τὴν οὐδὲν ἥττον ἀηδῇ πολιτικὴν αὐτοῦ κατήχησιν. Ἄλφα καὶ ὦ μέγα τοῦ στιχοιργικοῦ τούτου ἀποσταλάγματος εἶναι τὸ «ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἐκεῖ καὶ μενέτω, καὶ πρὸς ἣν ὑπόκειται βασιλείαν μὴ ἀντιτεινέτω». Τίνι τρόπῳ εἶναι ἡδυσμένη τοῦ θεολήπτου στιχοιργοῦ ἡ μούσα, γίνεται ἐμφανὲς ἐκ τῶν πρώτων τῶν δεξέων στίχων.

εἶναι ὁμολογούμενον εἰς ὅσους διακρίνου
 μὲ τοῦ νοῦς τὸ λογικὸν τὰ πράγματα καὶ κρίνου,
 τὸ πόσον εἶναι ἄφευκτος καὶ πόσον ἀναγκαῖα
 ἡ φρόνησις ἢ ἀκριβὴς εἰς ὅλα τὰ πρακτέα.
 Ὁ ὀρθὸς λόγος ἀπαιτεῖ καθ' ἓνας τὰ γνωρίζῃ
 μίαν ἀρχὴν καὶ κεφαλὴν ὅπου τὸν ὀρίζῃ.

Διὰ τῆς «Ἀδελφικῆς Διδασκαλίας» ἀνεσκεύασεν ὁ Κοραΐς πάσας τὰς ἐωλοκρασίας, τὰς περιεχομένας ἐν τῇ «Διδασκαλίᾳ τῇ Πατρικῇ», ἣ

ἀνασκευὴ δὲ αὕτη εἶναι τὸ πρῶτον φιλελεύθερον κήρυγμα πρὸς τοὺς Ἑλλήνας, λαμβάνοντας κατὰ μικρὸν αἰσθῆσιν τῆς ἀθλίας αὐτῶν καταστάσεως, καὶ κατατετρωμένους ἤδη τὰς ψυχὰς ἕνεκα τοῦ προσφάτου μαρτυρικοῦ θανάτου τοῦ ἀειμνήστου Ῥήγα καὶ τῶν περὶ αὐτόν. Ὁ Κοραῆς ἀπεροῖ τὴν «Ἀδελφικὴν Διδασκαλίαν» εἰς τὸ ὑπόδοϋλον γένος. «Δέξαι εὐμενῶς, ὦ φίλοι μου πατρίς (λέγει) δέξασθε φίλοι μου ὁμογενεῖς, φίλοι Γραικοί, ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν ἐκείνων ἡρώων, τὴν παροῦσαν ἀδελφικὴν διδασκαλίαν, κατὰ πάντα διάφορον ἀπὸ τὴν ψευδεπίγραφον Πατρικὴν Διδασκαλίαν. Μήτε πῦρ, μήτε σίδηρος ψυχράνῃ ποτὲ εἰς τὰς ὑμετέρας καρδίας τὴν διάπυρον τῆς ἐλευθερίας ἀγάπην, τὸ ἀσπονδον κατὰ τῆς τυραννίας μῖσος. Ἐχετε πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ πάνδεινα κακὰ, ὅσα καθ' ἑκάστην ὑποφέρετε, καὶ ἐνθυμεῖσθε ὅσα ἔλεγον οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι, παροξύνοντες ἀλλήλους κατὰ τῶν Περσῶν». Ὁ Κοραῆς ὀκνεῖ νὰ πιστεύσῃ ὅτι «ἡ μωρὰ καὶ ἀντίθεος Πατρικὴ Διδασκαλία» εἶναι ἔργον τοῦ εὐσεβοῦς καὶ συνετοῦ πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων, οὗ ψευδῶς φέρεται τὸ ὄνομα. Ὁ ἀληθὴς συγγραφεὺς εἶναι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐχθρὸς ἐπίσημος καὶ τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων, καὶ τῆς θρησκείας ἣν οὗτοι πρεσβεύουσι σήμερον. Πρὶν ἐπιλάβηται τῆς ἀναιρέσεως τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας» ὁ Κοραῆς ἀφηγεῖται πάντα τὰ δεινὰ ὅσα ἔπασχον τότε οἱ ταλαίπωροι Ἑλληνες. «Τίς δὲν ἠξέυρει τὸ πλῆθος τῶν Γραικῶν τῆς Κρήτης, οἵτινες ἠναγκάσθησαν νὰ ἀρνηθῶσι τὴν πατρικὴν αὐτῶν θρησκείαν, διὰ νὰ φύγωσι τῶν δεσποτῶν τὰς καταδρομάς; Τίς ἀγνοεῖ τὰς βίας καὶ τὰς ἀρπαγὰς, ὅσαι καθ' ἡμέραν συμβαίνουσιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην; Τίς δὲν ἔφριξεν ἀκούων τὴν καταδυναστείαν καὶ τοὺς ἀφορήτους φόρους, ὅσους οἱ δυστυχεῖς Γραικοὶ βιάζονται νὰ πληρώνωσι; Τίς δὲν ἐθρήνησε τοὺς ἐκτοπισμοὺς καὶ τὰς μετοικεσίας τοσούτων Γραικῶν, ὅσοι μὴ ὑποφέροντες τὸν ζυγὸν, ἐσκορπίσθησαν εἰς διαφόρους τῆς Εὐρώπης τόπους;». Πρὸς τὴν ἐμφαντικῶς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας» γενομένην ὑπόμνησιν τοῦ ἀποστολικοῦ ῥήτου «οὐκ ἔστιν ἐξουσία εἰμὴ ἀπὸ Θεοῦ» ἐξανίσταται ὁ Κοραῆς ἐρμηνεύων τὴν αἰτίαν ἧς ἔνεκεν ὁ Παῦλος παραγγέλλει τὴν εἰς τοὺς ἄρχοντας ὑποταγήν. «Οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἀλλὰ τῶν κακῶν· θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν, τὸ ἀγαθὸν ποιεῖ, καὶ ἔχεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς» (Ῥωμ. ιγ. 3) Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παύλου, λέγει ὁ Κοραῆς, εἰς μόνους τοὺς νομίμους ἡγεμόνας εἶναι χρεωστούμενη ἡ ὑποταγή· εἰς ἐκείνους ὅσοι, ἀκολουθοῦντες τοὺς νόμους, κολάζουσι τὴν

κακίαν καὶ ἀμείβουσι τὴν ἀρετὴν· εἰς δὲ τοὺς παρανόμους ἡγεμόνας, ὀφείλεται οὐχὶ τυφλὴ καὶ ἄλογος ὑπακοὴ ἀλλὰ γενναία καὶ ἀνδρική ἀντίστασις. «Καθὼς ὁ τοῦ Παύλου διδάσκαλος Χριστὸς, ῥαπιζόμενος ἀδίκως, εἶπεν «εἰ μὲν κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί μὲ θέρεις;» τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Παῦλος, τυπτόμενος εἰς τὸ στόμα, ἀποκρίνεται «τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεὸς τοῖχες κεκοινωνημένε, καὶ σὺ καθὼς κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με τύπτεσθαι». Πρὸς τὴν παρὰδοξον εἰσήγησιν, ὅτι ἡ Θεία Πρόνοια ἡγείρεν οἰκονομικῶς τὴν ἰσχυράν καὶ ὑψηλὴν τῶν Ὀθωμανῶν βασιλείαν, ἵνα στηρίξῃ τοὺς Γραικοὺς, κλονουμένους καὶ χωλαίνοντας εἰς τὰ τῆς θρησκείας, ὁ Κοραῆς ἀποκρίνεται ἀπορῶν πῶς ὁ συγγραφεὺς «δὲν ἐρυθριᾷ νὰ δνομάζῃ μυστήριον» καὶ αὐτὴν τὴν νομιζομένην τῆς Θείας Προνοίας οἰκονομίαν. «Ἄν ἡμεῖς ἐχωλαίναμεν εἰς τὰ τῆς θρησκείας, οἱ Ῥώσσοι βέβαια, ἐπειδὴ πάντοτε κατ' ἔχρος ἡκολούθησαν τὰ φρονήματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ χωλαίνωσιν ὡς ἡμεῖς· καὶ ὅμως, ἀντὶ νὰ μεθεξῶσι καὶ αὐτοὶ ἀπ' αὐτὸ τὸ φορικτὸν μυστήριον, ἡλευθερώθησαν ἀπὸ τὸν αἰσχρὸν ζυγὸν τῶν Σκυθῶν εἰς καιρὸν ὅτε οἱ Γραικοὶ ἐκλίναν τὸν αὐχέναν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν. Ταύτην τὴν ἐναντίαν τύχην δύο ἔθνων ὁμοπίστων ἤθελε προσφεύστερον ὁ μωρὸς συγγραφεὺς δνομάσῃ «μυστήριον» ἀλλὰ «μυστήριον τῆς ἀνομίας» καθὼς λέγει ὁ Παῦλος, ἐνεργηθὲν ἔχι ἀπὸ τὴν Θείαν Πρόνοιαν ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἀπρονόητον ἀπροσύννην τῶν Γραικορωμαίων Αὐτοκρατόρων. Αὐτοὶ, παντάπασι διάφοροι ἀπὸ τοὺς προνοητικoὺς βασιλεῖς τῆς Ῥωσσίας, καταπατήσαντες τοὺς νόμους, καταβαρύναντες τοὺς ὑπηκόους μὲ φόρους ἀνυποφόρους, μολύναντες τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν μὲ φόνους καὶ σφαγὰς τῶν οἰκείων, ἀμελήσαντες τὴν διοίκησιν τῆς βασιλείας, μετασχηματισθέντες ἐκ βασιλείων εἰς θεολόγους, κινουντες καθ' ἑκάστην μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις περὶ δογματίων, καὶ μηδεμίαν ἔχοντες φροντίδα τοῦ ἡθικοῦ τῆς θρησκείας μέρους, σκορπίζοντες ἀσώτως τὸν βασιλικὸν θησαυρὸν εἰς τὰς ἡδονὰς των, ἢ μὲ ὑποκριτικὴν εὐλάβειαν καταδαπανῶντες τὰ αἵματα καὶ τοὺς ἰδρώτας τῶν ὑπηκόων εἰς ἀνοικοδομὴν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων, καὶ ἀφίνοντες εἰς ἐρήμωσιν τὰ ὀχυρώματα καὶ τὰ τεῖχη τῶν πόλεων, ἠῦξήσαν κατὰ μικρὸν τὴν οὐτιδανὴν ἐπικράτειαν τῶν Τούρκων, ἕως οὗ τοὺς ἀνεβίβασαν καὶ εἰς αὐτὸν τοῦ Βυζαντίου τὸν θρόνον».

Ὁ ἀνυπόκριτος Κοραῆς στηλιτεύει κατ' ἐξοχὴν τοὺς ὑποκριτὰς καὶ τοὺς ψευδοχριστιανοὺς καὶ τοὺς ἀναξίους ἐκείνους ἱερεῖς οἵτινες, χάριν

χρηματισμοῦ, περιθάλπουσι τὰς δεισιδαιμονίας τῶν ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων. Ἐπὶ πᾶσι δὲ καταδεικνύει τὰ φθοροποιὰ ἐπικυκλοουθήματα τῆς τοῦ κλήρου ἀπαιδευσίας. «Ἄν ὁ συγγραφεὺς τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας» ἦσεν ἀληθῶς ὁ μακαριώτατος πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἤθελε βεβαίως λαλήσῃ διεξοδικώτερον κατ' ἐκείνων τῶν ἀναξίων ἱερέων, ὅσοι, ἀντὶ νὰ ζητῶσι νὰ ἐξαλείψωσι τὰς ἀντιθέους δεισιδαιμονίας, σπουδάζουσιν ἐξ ἐναντίας νὰ τὰς στηρίξωσιν εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀπλουστέρων· ὅσοι μετέβαλον τοὺς οἴκους τῆς προσευχῆς εἰς σπήλαια ληστῶν, πωλοῦντες ἀνευρυδιάστως καὶ μυστήρια καὶ εὐλογία, καὶ αὐτὰς τὰς πρὸς Θεὸν ἱκεσίας· ὅσοι, καθὼς λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ἔκαμαν πορισμὸν τὴν εὐσέβειαν, καὶ μὴν ἀρκούμενοι, καθὼς αὐτοὶ, εἰς τὰς ἀναγκαίας διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, νομίζουσι τὸν βίον ἀβίωτον, ἂν δὲν τρυφῶσιν ὡς Σαρδανάπαλοι· ὅσοι, ἀντὶ νὰ μιμηθῶσι τὸν μακάριον τοῦτον Ἀπόστολον, καὶ νὰ λέγωσιν μετ' αὐτὸν «οὐδὲ ὠρεᾶν ἄρτον ἐφάγομεν παρά τινος, ἀλλ' ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ νόκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαι τινα ὑμῶν», περιέρχονται ὡς λιμῶντοντες λύκοι τὰς ἐπαρχίας, διὰ νὰ ἀρπάξωσιν ἀνηλεῶς ἀπὸ τῶν πεινῶντων χριστιανῶν τὰ στόματα τὸν ὀλίγον ἐκείνων ἄρτον, τὸν ὅποιον καὶ αὐτὴ τῶν Τούρκων ἡ ἀπληστία ἐντρέπεται νὰ ἀρπάσῃ. Εὐκόλον εἶναι νὰ καταλάβῃ τις ἀπὸ ταῦτα ὅτι οἱ τοιοῦτοι πλεονέκται πρέπει νὰ φοβῶνται τὴν καταστροφὴν τῶν Τούρκων, ὡς ἰδίαν αὐτῶν καταστροφὴν, καὶ τῶν Γραικῶν τὴν ἐλευθερίαν ὡς ἀπαρηγόρητον αὐτῶν δυστυχίαν». Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ συγγραφέως τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας» ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι ἐπινόησις τοῦ διαβόλου, ἀντικειμένη εἰς τὴν Θεϊαν Γραφὴν καὶ εἰς τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν, ἐμτοιεῖ φρίκην πρὸς τὸν ἀπειρόκακον τῆς ἐλευθερίας θαυμαστὴν καὶ λᾶτριν Κοραΐν. Λαμβάνων τότε εἰς χεῖρας τὴν Καινὴν Διαθήκην, κολαφίζει τὸν ἀλαζόνα καὶ εὐήθη τῆς ἐλευθερίας κατήγορον καὶ διδάσκει ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι δῶρημα Θεῖον. «Ὅστις μετὰ προσυχῆς ἀναγνώσει τὸ Εὐαγγέλιον, τὰς Πράξεις καὶ τὰς Ἐπιστολάς τῶν Ἀποστόλων θέλει πανταχοῦ εὐρῇ μίαν δημοκρατικὴν ἰσονομίαν, μίαν ἐλευθερίαν φρόνιμον, περιορισμένην ἀπὸ μόνους τοὺς νόμους. «Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην· οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος· οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἓστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ». Καὶ βέβαια ἂν ὁ σκοπὸς καὶ τὸ τέλος τῆς διδαχῆς τοῦ Χριστοῦ ἦτον ἡ βελτίωσις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, πῶς ἡδύνατο νὰ πράξῃ τὴν ἀρετὴν ὁ ἀνθρώπος ἂν δὲν ἦτο ἐλεύθερος; Νομίζει τάχα ὁ συγγραφεὺς τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας» ὅτι τὸ διὰ φόβον ἀνθρωπίνης

*

ποινῆς πραττόμενον ἀγαθὸν λογίζεται παρὰ τῷ Θεῷ ἀρετὴ ; Νομίζει ἀληθῶς σώφρονα ἐκεῖνον, ὅστις ἀπέχει μακρὰν ἀπὸ τὰς πόρνas, οὐχὶ διὰ τὴν συνείδησιν, καθὼς λέγει ὁ Παῦλος, ἀλλὰ διὰ τὴν ἄλογον ὀργὴν ἐνὸς ἀνόμου τυράννου, ὁ ὁποῖος κολάζει τὴν πορνείαν, διὰ νὰ γέμισῃ τὸν θησαυρόν του ἀπὸ χρυσίον, καὶ ὅχι μὲ σκοπὸν νὰ σωφρονίσῃ τὸν πορνεύσαντα ;»

Ὁ Χριστὸς καὶ οἱ Ἀπόστολοι διδάσκουσι βεβαίως τὴν ὑποταγὴν εἰς τοὺς κυρίους, ἀλλ' εἰς τίνας κυρίους, ἐρωτᾷ ὁ Κοραῆς ; Εἰς ἐκείνους, ὅσοι «τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητά τοῖς δούλοις παρέχουσι»· περὶ δὲ τῶν ἀδίκων καὶ τυραννικῶν κυρίων, ὅσοι ἀνόμως καὶ χωρὶς κρίσεως ἀδικοῦσι τοὺς ὑπηκόους, ὅσοι προστάσσουσιν ὅ,τι κωλύει καὶ ἀπαγορεύουσιν ὅ,τι συγχωρεῖ ὁ νόμος, λέγει ὁ ἀπόστολος Πέτρος «πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις»· πρέπει δηλαδὴ νὰ πειθαρχῶμεν εἰς τοὺς νόμους, οἵτινες εἶναι ἡ ὁμόφωνος καὶ κοινὴ γνώμη ἐνός τινος λαοῦ, ἡ δὲ φωνὴ τοῦ λαοῦ εἶναι ἀληθῶς φωνὴ τοῦ Θεοῦ». Ὁ Κοραῆς, μεταγράφων καὶ τὸ πρὸ τῆς δουλώσεως τῆς Ἑλλάδος ψαλλόμενον «σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων θωρούμενος καὶ τὸ σὸν φυλάττων διὰ τοῦ σταυροῦ σου πολίτευμα» ἐρωτᾷ τὸν ψευδώνυμον τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας» συγγραφέα· «τίνας εἶναι οἱ βάρβαροι, τοὺς ὁποίους καταρᾶται ἡ Ἐκκλησία, καὶ τίνας οἱ βασιλεῖς, εἰς τοὺς ὁποίους εὐχεται νίκας κατὰ βαρβάρων ;». Ἰδίως τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Κοραῆ ἐξεγείρει ἡ ἀξίωσις τοῦ ἐκ θεολόγου εἰς φιλόσοφον μετεσχηματισμένου συγγραφέως τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας», ὅτι «ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία εἶναι τι ἀνυπόστατον». Κατὰ τὸν «ἐπιστημονικόν» τοῦ φιλοσόφου τούτου ὅρισμόν «ἐλευθερία ἀληθὴς εἶναι πρῶτον ἡ διάθεσις τῆς λογικῆς ψυχῆς, ἥτις ποδηγετεῖ χάριτι Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ καλόν, χωρὶς ὅμως νὰ τὸν βιάσῃ· ἡ τοιαύτη ἐλευθερία ὀνομάζεται αὐτεξούσιον». Ὁ Κοραῆς ἀναιρεῖ λογικῶς τὸν παραλογισμόν τοῦτον, ἀντεπαγόμενος ὅτι «οἱ τυραννοῦμενοι λαοὶ ἔχουσι τὸ ἀναπαλλοτρίωτον δικαίωμα νὰ ζητῶσι παντοίους τρόπους νὰ διαβρῇξωσι τὸν ζυγὸν τῆς τυραννίας καὶ ἀπολάβωσι πάλιν τὸ πολῦτιμον αὐτὸ δῶρον, τὸ αὐτεξούσιον, κατὰ τὸ μνημονευθὲν ἀποστολικὸν παράγγελμα «πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις»». Καὶ ὁ ἕτερος τῆς δῆθεν ἐλευθερίας ὀρισμὸς («ἐλευθερία εἶναι νὰ ἡμπορῇ νὰ βάλῃ εἰς πράξιν τὰς τῆς θελήσεώς του ὁρέξεις ὁ ἄνθρωπος ἀνεμποδιστως, ἡ ὁποία εἶναι μία ἀνυποταξία») ἐλέγχεται ὑπὸ τοῦ Κοραῆ ὡς κατασκευασμα κιβδηλοῦ φιλοσόφου, συγχέοντος

τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πρὸς τοὺς νόμους ἀπειθείαν. «Εἰς τὴν τοιαύτην ἀνυποταξίαν ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀχαλίνωτον ἐξουσίαν καὶ ἀναρχίαν, τῆς ἐλευθερίας τὸ ὄνομα εἶναι ἐπίσης ἀνάρμοστον καθὼς καὶ τὸ ὄνομα τῆς δεσποτικῆς ἐξουσίας εἰς τὴν ἀληθινὴν εὐσεβείαν». «Λέγεται τρίτον ἐλευθερία (κατὰ τὸν συγγραφέα τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας») τὸ νὰ ζῇ τινὰς κατὰ τοὺς θεῖους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, τοῦτέστι νὰ ζῇ ἐλεύθερος ἀπὸ κάθε ἑλεγχον τῆς συνειδήσεως καὶ ἀπὸ παιδείαν πολιτικὴν». Καὶ τὸ τρίτον τοῦτο γέννημα τῆς πολιτικῆς τοῦ συγγραφέως φιλοσοφίας διαλύει ὁ Κοραῆς ὡς ἴστων ἀράχνης. «Ἡ ἀληθὴς ἐλευθερία (λέγει) ἄλλο δὲν εἶναι πλὴν ἡ ἐξουσία τὴν ὁποῖαν ἔχει πᾶς ἕνας πολίτης νὰ πράττῃ ὅσα οἱ νόμοι δὲν ἐμποδίζουσιν· ἤγουν νὰ πράττῃ ὅχι ὅ,τι θέλει, ἀλλ' ὅ,τι ἠθέλησε τὴν πρώτην φοράν, ὅποτεν ἠνώθη μὲ τοὺς συμπολίτας του εἰς μίαν πολιτικὴν κοινωνίαν. Καὶ ἐπειδὴ ἄλλο δὲν εἶναι ὁ νόμος πλὴν «ἡ κοινὴ θέλησις διαφόρων ἀνθρώπων συνελθόντων προσωπικῶς ἢ διὰ τοποτηρητῶν μὲ σκοπὸν νὰ συστήσωσι πολιτείαν» φανερόν εἶναι ὅτι ποτὲ δὲν συνηθροίσθησαν οἱ ἄνθρωποι διὰ νὰ πωλήσωσι πρὸς ἀλλήλους ἕκαστος τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐλευθερίαν, διὰ νὰ συγκατανεύωσιν εἰς τὸ νὰ ἀδικῶσι καὶ φονεύωσιν ἀκωλύτως ἀλλήλους, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐμποδίσωσι μὲ τὸν φόβον τῶν ποινῶν ὅσα ἔργα ἔκριναν βλαβερά εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν· καὶ ἐκ ταύτης τῆς ὁμοφώνου πάντων θελήσεως ἐπεται, ὅτι, ὅσας παρβαίνει τὸν νόμον ὁ κατὰ μέρος πολίτης, κολάζεται δικαίως, διότι πράττει ὅ,τι θέλει μόνος αὐτός, καὶ ὅχι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἠθέλησε κοινῶς μὲ τοὺς συμπολίτας του εἰς καιρὸν τοῦ πολιτικοῦ συναλλάγματος». Τελευταῖον ὁ Κοραῆς χαριέντως ἐπισκώπτει τοὺς πολιτικοὺς στίχους, οὓς ὁ συγγραφεὺς ἐπισυνῆψεν εἰς τὴν «Πατρικὴν Διδασκαλίαν». «Ὁ ψευδώνυμος συγγραφεὺς ἠθέλησε νὰ μᾶς δείξῃ εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλιαρίου του ὅτι εἶναι καὶ ποιητής· ἀναλαμβάνων καὶ πάλιν τὴν ὑπεράσπισιν τῶν ἀγαπητῶν αὐτοῦ Τούρκων, μᾶς συμβουλεύει τὴν εἰς αὐτοὺς ἄλογον ὑποταγὴν διὰ στίχων μιᾶς νέας Μούσης τόσον γλυκείας, ὥστε παρ' ὀλίγον ἀναγινώσκων αὐτοὺς ἐνεκράθη ἀπὸ τὴν ἡδονήν. Εἰς αὐτὸν ἀρμόζουσιν ὅσα ἔλεγεν ὁ Ἀριστοφάνης περὶ τοῦ Κλεοφάντους». Ὁ Κοραῆς ἀντιτάσσει εἰς τοὺς πολιτικοὺς στίχους τοῦ συγγραφέως τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας» ἰδίους στίχους, αὐτοσχεδίως κατεσκευασμένους μετὰ πολλῆς εὐφυίας τε καὶ χάριτος καὶ εὐστόχως ἐλέγχοντας τὰς ἀλλοκότους περὶ μοναρχίας καὶ δημοκρατίας δόξας τοῦ κακοδόξου ἐν Βυζαντίῳ φιλοσόφου. «Ἐν μόνον ἔτι λέγω (γράφει ὁ Κοραῆς περαινὼν τὴν ἀδελφικὴν

διδασκαλίαν του), ἔπειτα διῶ τέλος εἰς τὴν μακρὰν ταύτην ἀντίρρῳσιν, τὴν ὁποίαν ἔγραψα περισσότερον διὰ νὰ δικαιώσω τοὺς Γραικοὺς ἐνώπιον ἐκείνων, ὅσοι τοὺς διαβάλλουσιν ὡς ἀνδράποδα παρὰ νὰ στηλιτεύσω τὸν ἀνδραποδῶδη καὶ ἀνάξιον τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος συγγραφέα τῆς Πατρικῆς Διδασκαλίας. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὡς νὰ ἐπρόβλεπε τὴν τυραννίαν καὶ τοὺς ὑπερασπιστάς καὶ κόλακας τῶν τυράννων, μᾶς παρηγγέλλει ῥητῶς νὰ φεύγωμεν τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας, νὰ μακρυνώμεθα, ὅσον εἶναι δυνατόν, ἡμεῖς τὰ τέκνα τῆς ἐλευθερίας Σάρρως ἀπὸ τῶν τέκνων τῆς Ἀγαρ· ἀδελφοί, οὐκ ἐσμὲν παιδίσκης τέκνα, ἀλλὰ τῆς ἐλευθερίας· τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν, ἣ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθε». Δὲν εἶναι κανεὶς νομίζων ὅστις, ἀφ' οὗ μετὰ προσοχῆς ἐξετάσῃ ὅσα μέχρι τοῦ νῦν εἶπα, δὲν ἤθελεν ἀδιστακτικῶς πληροφορηθῆ, ὡς ἐγὼ, ὅτι τῆς Πατρικῆς Διδασκαλίας ὁ συγγραφεὺς εἶναι ἄσπονδός τις ἐχθρὸς τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ὀνόματος τῶν Γραικῶν, φίλος πιστὸς τῶν Ὀθωμανῶν, πάντων τῶν παρελθόντων, τῶν παρόντων καὶ μελλόντων τυράννων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ ὅχι βέβαια ὁ μακαριώτατος Πατριάρχης τῶν Ἱεροσολύμων, τοῦ ὁποίου τὸ σεβάσμιον ὄνομα ψευδωνύμως ἐτόλμησε νὰ ἐπιγράψῃ εἰς τὸ μωρὸν αὐτοῦ πονημάτιον». Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πρῶται περὶ ἐλευθερίας ὑποθήκαι, ἃς ἀπέτεινε πρὸς τὸ ὑπόδουλον γένος ὁ Κορκῆς· ἐνίας τούτων, ἀναγομένης εἰς τὴν ἐκκλησίαν, εὐρίσκει ὁ ἀναγνώστης καὶ ὑπὸ ἄλλον τύπον κατακεχωρισμένης ἐν τῇ μεταφράσει τῆς τοῦ Πλάτωνος κατηχήσεως· ἀλλὰ τότε τὸ πρῶτον συνεζητήθη, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ φιλελευθέρων ἀνδρῶν, καὶ ἠκριβώθη εἰς φωτισμὸν τῶν ἐκ τοῦ ληθαργικοῦ ἀνανηφόντων Ἑλλήνων, τὸ τιμωτάτον καὶ περιμάχητον τῶν λαῶν κτήμα, ἡ ἐλευθερία.

Ἡ «Πατρικὴ Διδασκαλία» ἐτυπώθη ἀκριβῶς κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὁπότε ἡ Τουρκία, προτροπῇ τῆς Ἀγγλίας, ἐκήρυξε πόλεμον πρὸς τοὺς Γάλλους ἕνεκα τῆς ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον στρατείας, ἥτις ὑπῆρξεν, ὡς γνωστόν, ἐκ τῶν παραβολωτάτων πολεμικῶν ἔργων τοῦ Βοναπάρτου. Ἡ ἀργοναυτικὴ αὕτη στρατεία, μετὰ πάσης παρασκευασθεῖσα ἐχεμυθίας, κατέπληξε τὴν Εὐρώπην ἅπασαν, πολλῶν δὲ μᾶλλον κατέπληξε τοὺς πολυπαθοῦς ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανούς, οἵτινες ἀπέβλεψαν πρὸς τὸν μέγαν στρατηλάτην, ὡς τὸν ἀπὸ πολλοῦ προσδοκώμενον ἐλευθερωτὴν καὶ σωτήρα. Ἀπάρας ἀπὸ Τουλῶν τῇ 19 μαΐου 1798 μετὰ ναυτικοῦ στόλου ἐκ τετρακοσίων πλοίων καὶ τριάκοντα ἑξ χιλιάδων μαχητῶν, ὁ μέγας

τῆς Πενταρχίας στρατηγὸς κατέλαβε τῇ 9 ἰουνίου τὴν Μελίτην, ἧς ἐδέσποζον τότε οἱ Ἰωαννῖται, τῇ δὲ 3 ἰουλίου τὴν Ἀλεξάνδρειαν· ἐκείθεν ἐξορμήσας πρὸς τὰ ἄνω, νικᾷ κατὰ κράτος τοὺς Μαμελούκους, καὶ εἰσελαύνει θριαμβικῶς εἰς Καῖρον. Οἱ μὲν Ἕλληνες ἤλπισαν ἐπὶ μικρὸν ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Γάλλων κατάληψις τῆς Αἰγύπτου θὰ ἦτο τὸ ποθητὸν ὁρμητήριον τῆς ἐλευθερώσεως αὐτῶν ἀπὸ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, ἀλλὰ αἱ φαιδραὶ αὐταὶ ἐλπίδες ἀπέβησαν μετ' οὐ πολὺ φροῦδαι. Ὁ Βοναπάρτης ἦτο φιλοκτῆμων καὶ φιλόδοξος μᾶλλον ἢ φιλέλληνα καὶ φιλελεύθερος, ἤρесьκετο δὲ ἐκάστοτε νὰ ἐπιτηδεύῃ καὶ ἄκρατον φιλοτουρκισμόν. Καὶ δὴ ἐκήρυξεν ἀνυποστόλως καὶ διαπρυσίως ὅτι ἦλθεν ἵνα ἀπαλλάξῃ τὴν Αἴγυπτον τῆς τυραννίας τῶν Μαμελούκων, οὐδαμῶς δὲ ἐδίστασεν ὁ πολυμήχανος καὶ εὐμήχανος δορικτῆς νὰ υποκριθῇ καὶ ἄκραν εὐσέβειαν πρὸς τὸ μωαμεθανικὸν θρησκευμα. «Σέβομαι (ἔλεγε πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους) τὸν Θεόν, τὸν Προφήτην καὶ τὸ Κοράνιον· καὶ ἡμεῖς εἴμεθα ἀληθεῖς μουσουλμάνοι. Μὴ δὲν κατεστρέψαμεν τὸν Πάπαν, ὅστις ἔλεγεν ὅτι ἔδει νὰ ἐγείρωμεν πόλεμον κατὰ τῶν μουσουλμάνων; Μὴ δὲν κατεστρέψαμεν τοὺς ἵπποτας τῆς Μελίτης, οἵτινες ἔλεγον ὅτι εἶναι εὐάρεστος πρὸς τὸν Θεόν ὁ κατὰ τῶν μωαμεθανῶν πόλεμος;» Τὴν ὑποκρίσιν καὶ τὸν ἐπίπλαστον αὐτοῦ ζῆλον ἐπεδειξάτο ὁ Βοναπάρτης ἐν Καίρῳ, παραστάς σὺν τοῖς στρατηγοῖς αὐτοῦ εἰς μωαμεθανικὰς τελετάς. Θελήσας νὰ μιμηθῇ τὸν μεγαλοπράγμονα τοῦ Φιλίππου υἱὸν καὶ νὰ κρατήσῃ πάσης τῆς Ἀσίας, εἰσέβαλεν, ἀρχομένου τοῦ 1799, μετ' εὐαρίθμων μαχητῶν, εἰς Συρίαν, ἐξεπόρθησεν αὐτόθι πόλεις τινάς, ἐν αἷς τὴν Γάζαν καὶ τὴν Ἰόππην, ἐπὶ τέλους δὲ ἐπεχείρησε νὰ ἐκπολιορκήσῃ καὶ τὴν Πτολεμαίδα, ἀλλ' ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς γενναίως ἀμυναμένης τῇ βοηθείᾳ τῶν Ἀγγλῶν. «Ἄν ἐκυρίευσεν τὴν Πτολεμαίδα (ἔλεγεν ὕστερον ὁ Ναπολέων) θὰ ἐγενόμην κύριος ὅλης τῆς Ἀνατολῆς». Ἐπανελθὼν εἰς Αἴγυπτον, νικᾷ νέας νίκας, κατατροπῶσας τὸ εἰς Ἀβουκίρ ἀποβάν τουρκικὸν στράτευμα. Ἀποθέμενος τὸ μελετηθὲν σχέδιον περὶ δευτέρας εἰς Συρίαν στρατείας, ὁ Βοναπάρτης ὑπέστρεψε τῇ 9 ὁκτωβρίου 1799 εἰς Γαλλίαν. Μετὰ τὴν ἀπόβασιν τῶν Ἀγγλῶν εἰς Ἀβουκίρ κατὰ τὸν μάρτιον τοῦ 1801 καὶ τὸς ὕστερον ἀλλεπαλλήλους αὐτοῦ ἤττας, ὁ ἐν Αἰγύπτῳ ἀναπολειφθεὶς γαλλικὸς στρατὸς μετεκομίσθη οἷκαδε ἐπὶ ἀγγλικῶν πλοίων, οὕτω δὲ ἀπέληξεν ἡ παράτολμος στρατηλασία, χωρὶς ἄλλου ἀγαθοῦ ἀποτελέσματος ἢ τῆς πολυτίμου καὶ πολυτόμου «Περιγραφῆς τῆς Αἰγύπτου» ἣτις ἔτι καὶ νῦν

πρόκειται μνημείον τεράστιον τῆς τῶν τότε χρόνων γαλλικῆς ἐπι-
στήμης.

Ἡ ἀκοίμητος καὶ ἐναγώνιος τοῦ Κοραῆ φιλοπατρία, ἐμπλησθεῖσα
τῆς ἐλπίδος ὅτι οἱ Γάλλοι ἐν Αἰγύπτῳ ἔμελλον νὰ τείνῃσι χεῖρα ἀ-
ρωγὸν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἐξέδωκε τὸ «Πολεμιστήριον
Σάλπισμα» δι' οὗ προτρέπει τοὺς Ἕλληνας νὰ συνεργήσῃσι πάσῃ δυ-
νάμει εἰς τὴν στερέωσιν τῆς γαλλικῆς κυριαρχίας, ἐπισπώμενοι οὕτως
ἐκ τοῦ προτέρου τὴν εὐνοίαν τοῦ μεγαλωνόμου τῆς ἐλευθερίας ἡγέτου
στρατηγοῦ Βοναπάρτου. Ἀλλὰ τὸ «Πολεμιστήριον Σάλπισμα» ἐτυπώθη
κατόπιν ἐορτῆς, ὅποτε δηλαδὴ οἱ Γάλλοι στρατιῶται ἦσαν ἤδη ἡναγκα-
σμένοι νὰ ἐκλίπῃσι τὴν Αἴγυπτον, σχεδὸν εἰπεῖν αἰχμαλῶται τῶν ἄγ-
γλων. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο εἶναι ἄρα γε ἀξία ἐλάσσονος θαυμασμοῦ ἢ τοῦ
Κοραῆ εὐελπίς καὶ φιλογενῆς προθυμία ὅπως οἱ δοῦλοι Ἕλληνας μὴ
ἀμελήσῃσι τῆς παρεχομένης ὑπὸ τῶν Γάλλων εὐκαιρίας; Τοῦ «Πολε-
μιστηρίου Σαλπίσματος» προτέτακται ἐν χαλκογραφίᾳ ἢ εἰκὼν τῆς Ἑλ-
λάδος ἐν σχήματι γυναικὸς, φορούσης ῥάκος ἀνθ' ἱματίου, λελυμένην
ἐχούσης τὴν κόμην, κατατετρωμένης ὑπὸ Τούρκου, ὅστις ἵσταται παρ'
αὐτῇ ἔχων ἐν χερσὶ φάσγανον, πατούσης ἐπὶ τεθραυσμένων μνημείων
παλαιᾶς δόξης, τεινούσης δὲ τὰς χεῖρας πρὸς τὰ ἄνω καὶ βοώσης «ὦ
μοι ἐγὼ πανάποτμος, ἐπεὶ μ' ἔλε δούλειον ἡμαρ». (Αἱ λέξεις αὗται
οὔτε στίχον ἀπαρτίζουσιν οὔτε ἐξάμετρον ὁμηρικόν, ἀλλὰ συνηρμώθησαν
ἀπλῶς ἐκ τῶν τοῦ Ὀμήρου). Τὸ «Πολεμιστήριον Σάλπισμα» ἀπέτεινεν
ὁ Κοραῆς, ἐν εἶδει ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς, πρὸς τοὺς «ἀδελφούς, φίλους
καὶ συμπατριώτας, ἀπογόνους τῶν Ἑλλήνων» παρακλεινόμενος αὐτοῖς
νὰ συνεργήσῃσι μετὰ τῶν Γάλλων εἰς τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς πατρίδος.
«Φαντάσθητε (λέγει) ὅτι ἔχετε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν μητέρα μας, τὴν
παλαιὰν ἐκείνην καὶ περίφημον εἰς ὅλα τὰ ἔθνη καὶ εἰς ὅλους τοὺς
αἰῶνας Ἑλλάδα, ἢ ἐποία μὲ μαῦρα καὶ ἐξεσχισμένα φορέματα, εἰς ὅλα
τὰ μέλη τοῦ σώματος πληγωμένη ἀπὸ τοὺς τυράννους, μὲ λυτοὺς τῆς
κεφαλῆς τοὺς πλοκάμους, ἀνυπόδητος καὶ σχεδὸν γυμνή, ὀδυρομένη καὶ
κλαίουσα, τρέχει πρὸς ἡμᾶς τὰ τέκνα τῆς, μᾶς δείχνει τὰ κατεσχισμένα
τῆς φορέματα, μίαν πρὸς μίαν μᾶς ἀνακαλύπτει τὰς πληγὰς τῆς, μᾶς
βάφει μὲ τὰ αἵματά τῆς, μᾶς βρέχει μὲ τὰ δάκρυά τῆς ἐναγκαλιζέται
καὶ ἀσπάζεται ἐκαστον ἀπὸ ἡμᾶς κατ' ἰδίαν καὶ ζητεῖ ἀπὸ ὅλους κοινῶς
ἐκδίκησιν». Οὐδαμῶς λανθάνει τὸν Κοραῆν ὅτι τὰ παθήματα τῶν Ἑλ-
λήνων εἶναι κατὰ μέγιστον μέρος ἐπακολούθημα ἰδίων πταισμάτων.

παριστᾷ δὲ τὴν Ἑλλάδα διηγουμένην εἰς ἐπήκοον τῶν προσφιλῶν κῆτης τέκνων τὰς παλαιὰς ἀτασθαλίας. «ὦ τέκνα μου, ἀφήσατέ με πρὸς δολίχον νὰ σπογγίσω τὰ δάκρυά μου, διὰ νὰ σᾶς διηγηθῶ τὰ φαρμακερὰ τῆς διχονοίας ἀποτελέσματα. Ἡ διχονοία ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἔκαμε μικροψύχους τοὺς μεγαλοψύχους Ἕλληνας, κατέστησε τοὺς σοφοὺς ἄφρονες, ἐδίδωκεν ἀπὸ τὰς καρδίας των τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος, ἐφυγάδευσε τὸν ἐνθουσιασμὸν τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἔφερεν ἀντ' αὐτοῦ τὴν μικροπρέπειαν, τὴν κολακείαν, τὸ ψεῦδος, τὴν ἀπάτην, καὶ τῆς ἀπάτης ὅλα τὰ βδελυρὰ παρακολουθήματα. Ἡ ἐλευθερία δὲν ἀγαπᾷ νὰ κατοικήῃ εἰς τόπους, ὅπου δὲν βασιλεύει ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ χρηστοθῆαι· ὅθεν οἱ θαυμαστοὶ ἐκείνοι καὶ περίφημοι Ἕλληνες ἔγιναν δοῦλοι. Ξένων ἔθνων.» Ἀλλὰ σήμερον ἡ εἰς Αἴγυπτον στρατεία τῶν Γάλλων ἐπιτείνει τὰς περὶ λυτρώσεως τῶν Ἑλλήνων ἐλπίδας. «Τώρα ὁ καιρὸς τῆς ἐκδικήσεως ἔφθασε καὶ ἀπὸ τοῦτον τὸν καιρὸν ἄλλον ἀρμοδιώτερον ποτὲ δὲν θέλετε ἐπιτύχειν. Ἔθνος μέγα, λαμπρὸν, γενναῖον καὶ φωτισμένον, οἱ ἐνδοξότατοι καὶ εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην περιβόητοι Γάλλοι ἦλθαν καὶ εἰς τοῦ δεσπότης τῆς Ἑλλάδος τὴν ἐπικράτειαν καὶ τοῦ ἀπέσπασαν τὴν Αἴγυπτον. Ἐπесαν ἐπάνω εἰς ταύτην τὴν μακαρίαν γῆν, τὴν ὁποίαν ἐφώτισαν εἰς τῶν Πτολεμαίων τὸν καιρὸν οἱ πρόγονοί σας καὶ ἐσκότισαν πάλιν οἱ μουσουλμάνοι, ἔπесαν, λέγω, εἰς τὴν γῆν τῆς Αἰγύπτου οὐχὶ ὡς κεραυνὸς ἐξολοθρεύων ἀλλ' ὡς θρόσος ἀπ' οὐρανοῦ, φέροντες εἰς τοὺς Αἰγυπτίους τὰ φῶτα καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ Αἴγυπτος, ὅταν φωτισθῇ, θέλει βεβαίως ἐκδικήσῃ καὶ τὰ ἰδικά μου αἵματα. Μ' ὅλον τοῦτο, εἰς τὰς χεῖράς σας εἶναι τέκνα μου, νὰ ἐπιταχύνετε τὴν ἐκδίκησιν ταύτην· εἰς τὰς χεῖράς σας εἶναι νὰ λατρεύσῃτε τὸ γρηγορώτερον τὰς πληγὰς μου, νὰ μὲ ἐκδύσετε ἀπὸ τὰ σχισμένα ταῦτα καὶ μολυσμένα ῥάκια καὶ νὰ μὲ στολίσετε πάλιν μὲ τὴν ἀρχαίαν μου δόξαν». Ὁ Κοραῆς ἱκετεύει πάντας τοὺς Ἕλληνας νὰ εὐηκοήσωσι τῆς φωνῆς τῆς πατρίδος. «Ταῦτα μὲν λέγει πρὸς ἡμᾶς ὁλους τοὺς Γραικοὺς κλαίονσα καὶ δδυρομένη ἡ κοινὴ τῶν Γραικῶν μήτηρ καὶ πατρίς, ἡ δυστυχὴς Ἑλλάς. Ἡμεῖς δὲ τί ἔχομεν νὰ ἀποκριθῶμεν εἰς αὐτήν; Διὰ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ, Ἕλληνες, τοιοῦτον ἐπιτήδειον καιρὸν μὴν ἀμελήσωμεν, ἀνδρὲς θέλωμεν νὰ μείνωμεν αἰωνίως δοῦλοι, μὴν ἀφήσωμεν νὰ μᾶς φύγῃ τὰς χεῖρας ὁ ἀρμόδιος οὗτος καιρὸς, τὸν ὅποιον προσφέρει εἰς τῶν Γραικῶν τὸ γένος, ἡ ἄλωσις τῆς Αἰγύπτου. Ὅσοι εὐρίσκεσθε εἰς Αἴγυπτον, μιμῆθητε τὰς ἀνδραγαθίας τῶν Γάλλων, ὅσοι δὲ εὐρίσκεσθε διασχορπισμένοι

εἰς τὴν Ἑλλάδα, μέρος μὲν δράμετε μὲ προθυμίαν εἰς τὴν Αἴγυπτον, διὰ νὰ αὐξήσετε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀδελφῶν σας καὶ μάθετε ἀπὸ τοὺς σοφοὺς Γάλλους τὴν ἐπιστήμην τοῦ πολέμου, ὑπηρετοῦντες αὐτοὺς μὲ προθυμίαν, καὶ βοηθοῦντες μὲ τὰς καρδίας, καὶ μὲ τὴν ζωὴν σας αὐτὴν, ἂν ἡ χρεὶα τὸ καλέσῃ, τοὺς φίλους τοῦ ἐλληνικοῦ γένους, εἰς τὴν παντελῆ τῆς Αἰγύπτου κατάσχεσιν, τῆς ὁποίας ἡ ἐλευθερία εἶναι τῆς Ἑλλάδος ὅλης κοινὴ σωτηρία· τὸ δὲ λοιπὸν μέρος μέινετε εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξωπλισμένοι καὶ ἔτοιμοι νὰ δεχθῆτε τοὺς ἐλευθερωτὰς τῆς Ἑλλάδος, τοὺς Γάλλους καὶ τοὺς φίλους τῶν Γάλλων καὶ συμμάχους »

Ὁ περὶ τὴν ποίησιν ἐνίστα φιλοχωρῶν Κοραῆς, ἐνέτεινε καὶ εἰς στίχους τὰ ἐν τῷ « Πολεμιστηρίῳ Σαλπίσματι » ἐν πεζῷ λόγῳ γεγραμμένα, δημιουργήσας οὕτω φλογερὸν πολεμικὸν ᾄσμα, « σεμνὸν παιᾶνα » ὃν ἐφύμνουν οἱ ἀγωνιζόμενοι Ἕλληνες. Τότε, ἐπὶ τοῦ 1821, ἐξηνέχθη δεῦτερον εἰς τὸ φῶς τὸ « Πολεμιστήριον Σάλπισμα » (ἀμφότεραι αἱ ἐκδόσεις ἐγένοντο ψευδωνύμως, ἡ μὲν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἡ δὲ ἐν Πελοποννήσῳ « ἐκ τῆς ἐλληνικῆς τυπογραφίας Ἀτρομήτου τοῦ Μαραθωνίου »), ἡρμηνεύθη δὲ καὶ ἐτυπώθη κατ' ἰδίαν γαλλιστὶ μετὰ σημειώσεων ὑπὸ νεαροῦ γάλλου εὐπατρίδου, τοῦ Guerrier de Dumast. Ὁ Κοραῆς προσέθηκεν ἐν τέλει τῆς δευτέρας ἐκδόσεως καὶ τὰ προλεγόμενα τοῦ γάλλου ἑρμηνευτοῦ, κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Χίου Κ. Ι. Πιτζίτιου. Ὁ γάλλος εὐπατρίδης καθομολογεῖ ὅτι οἱ Γάλλοι, κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Αἰγύπτου, ἐκπορισάμενοι τὴν προθυμίαν τῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τοῦ ἰδίου συμφέροντος, ἐγκατέλιπον αὐτοὺς λείαν τῶν Τούρκων. Ὁ Κ. Dumast σεμνύνεται ὡν φιλοβασιλείας καὶ εἰλικρινῆς τῶν Βουρβόνων ὁπαδός· δύναται τις, λέγει, νὰ ᾔναι φίλος τῆς μοναρχικῆς ἀρχῆς καὶ ἐχθρὸς τῶν στασιαστικῶν θεωριῶν, συγχρόνως δὲ νὰ στέργῃ καὶ τῶν Ἑλλήνων τὸν ἀγῶνα, οὐδὲν ἔχοντα κοινὸν πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Κοραῆς ἐν τῇ ἀνατυπώσει τοῦ Σαλπίσματος (κατὰ τὸν αὐγούστον τοῦ 1821) ὡς ἀληθινῆς Μέντωρ ἀποτείνει εἰς τοὺς ἀγωνιστὰς τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας σωτηρίους συμβουλίας. Ἐδόξαζεν ἀνέκαθεν ὅτι τῆς ἐλευθερίας ἡ διαφύλαξις εἶναι χαλεπωτέρα τῆς κτήσεως αὐτῆς, ἐφοβεῖτο δὲ μήπως οἱ ἐν τῇ τουρκικῇ δεσποτείᾳ παιδευθέντες Ἕλληνες παρεκκλίνωσιν εἰς ἀδικίας καὶ ἀνομίας. « Τὸ γένος μας (ἔγραφε πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βασιλείου) εἶναι βαμμένον μὲ τὴν ἀδικίαν, καὶ ἂν δὲν ᾔτο, ἤθελεν εἶσθαι θαῦμα ἀσυγκρίτως μεγαλῆτερον ἀπὸ νεκρῶν ἀνάστασιν. Ὅστις γεννᾶται καὶ τρέφεται εἰς πολίτευμα ἄνομον καὶ ἄδικον, ἐξανάγκης ἄδικος κατὰ

τὸ μᾶλλον καὶ ἤτιον καὶ δεσποτικὴ πρέπει νὰ ᾔηται ἡ ψυχὴ του». Ἡ σώφρων ἐλευθερία, μὴ ἔχουσα στήριγμα τὴν φιλονομίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην, μεταποιεῖται εἰς μαυνομένην καὶ φθοροποιὸν Μέγαιραν. «Ἡ ἐλευθερία (γράφει πρὸς τοὺς ἄλλους ὁ Κοραῖς ἐν τῇ 19 σελίδι τοῦ «Πολιτιστηρίου Σαλπίσματος») εἶναι πτερωτή· εὐκόλῃ ἀναπετᾷ καὶ φεύγει· τὰ ἔθνη, ὅταν τὰ ἔθνη δὲν φροντίσουν νὰ τὴν δέσωσι μὲ τὰς ἀλύσεις τῆς ἱερᾶς εὐνομίας. Τοῦτο πρέπει νὰ σκεφθῶμεν, τοῦτο νὰ φροντίζωμεν ἂν δὲν θέλωμεν νὰ φανῶμεν μὲ ἀπαρηγόρητον κατασχύνῃ τῆς Ἑλλάδος ὅλης εἰς ὅλα τὰ ἐλεύθερα ἔθνη, ὅτι εἴμεθα ἀνάξιοι τῆς ἐλευθερίας, ὅτι δὲν ἐβρήξαμεν τοῦ βαρβάρου τὸν ζυγὸν ἢ διὰ νὰ ζευχθῶμεν εἰς τὴν τυραννίαν τῶν ἰδίων μας παθῶν, ὅτι δὲν ἐλευθερώθημεν ἀπὸ τὰς ἀνομίας τῶν ἀλλογενῶν, ἢ διὰ νὰ ἀνομῶμεν ἐλευθέρως ἡμεῖς ὁμογενεῖς καθ' ὁμογενῶν, ἀδελφοὶ κατ' ἀδελφῶν· δὲν ἀρκούσιν ἀνδρεῖοι στρατιῶται, ἀλλ' ἀπαιτοῦνται καὶ φρόνιμοι πολῖται· πολίτης δὲν εἶναι ἄξιος νὰ ὀνομάζεται πλὴν ὁ ἐλεύθερος· καὶ ἀληθῶς ἐλεύθερος μόνος ἐκεῖνος εἶναι καὶ λογίζεται, ὅστις δύναται νὰ φυλάξῃ τὴν ἐλευθερίαν του· καὶ κανεὶς νὰ τὴν φυλάξῃ μόνος δὲν εἶναι ἱκανός, ἂν δὲν προσλάβῃ συμφύλακας τοὺς συμπολίτας του· μόνῃ ἢ ἰσονομίᾳ εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη φυλακὴ τῆς ἐλευθερίας, αὕτῃ μόνῃ γεννᾷ τὴν εὐνομίαν καὶ τὴν ἀχώριστον αὐτῆς εὐδαιμονίαν». Ἀλλὰ κηρύττων τὴν ἰσονομίαν ὁ Κοραῖς ἠπίστατο κάλλιστα ὅτι τοῦ Ἑλληνος ἡ φύσις ῥέπει συνήθως πρὸς τὴν φιλαρχίαν. «Ὀλίγην δύναμιν πολιτικὴν ἢ χρηματικὴν ἂν ἀποκτήσῃ τις ἀπὸ ἡμᾶς (ἔγραφε πρὸς τὸν προμνημονευθέντα Βασιλείου), γίνεται πάραυτα δεσπότης τῶν ὁμοίων του, καὶ φέρεται πρὸς αὐτοὺς μὲ τὸ «ἄβραντινί» καὶ στοχάζεται (τὸ χειρότερον) τὴν τοιαύτην διαγωγὴν, ὡς ἀχώριστον δικαίωμα τῆς καταστάσεώς του, καὶ λέγει εἰς ἑαυτὸν «πῶς ἀρμόζει νὰ ἰσχυροῦν ὁ δεῖνα μ' ἐμέ!»». Ὀλίγη τις ὑπεροχὴ ἀρκεῖ νὰ μᾶς καταστήσῃ τυραννικούς».

Οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδύναντο νὰ διδασθῶσι τὴν εὐνομίαν ἐν τῇ δουλείᾳ, οὐδεὶς δὲ ὁ ἀγνοῶν ὅτι καὶ αὕτῃ ἡ ἐλευθερία, ἡ πολλῶν καὶ παντοίων ἀγαθῶν ἀπόρροος, εἶναι ἐνίοτε «σὺν κακοῖς μεμιγμένη». Ἰνα ἐμπνεύσῃ εἰς τὸ ὑπόδουλον ἔθνος ὑγιεῖς ἀρχὰς εὐνομίας καὶ δικαιοσύνης, ἐπελῆβετο ὁ Κοραῖς τῆς μεταφράσεως τοῦ πολυχρότου τότε καὶ περιπουδᾶστου συγγραμματος τοῦ Βεκκαρίου «περὶ ἐγκλημάτων καὶ ποινῶν». Ἦδη ὁ Ἀριστοτέλης ἐδίδασκεν ἐν τοῖς Πολιτικοῖς «ὡς περ γὰρ, τελεωθὲν, βέλτιστον τῶν ζῶων ἀνθρωπός ἐστιν, οὕτω καὶ χωρισθὲν

νόμου καὶ δίκης, χειρίστον πάντων». Ὁ Καῖσαρ Βεκκαρίας εἶναι ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς συγχρόνους κατανοήσας ὅτι ὁ νόμος δὲν πρέπει μόνον νὰ τιμωρῇ ἀλλὰ καὶ νὰ σωφρονίζῃ καὶ ὅτι ὅσα ἐπιεικέστερον ἐπιβάλλονται τοσοῦτω τελεσιουργότεραι ἀποβαίνουσιν αἱ ποιναί. Γεννηθεὶς ἐν Μεδιολάνῳ τῷ 1738 ἐξ ἐπιφανοῦς οἴκου, κυριαρχήσαντος ἄλλοτε τῆς Παβίας, λίαν πλούσιος, ἐδιδάχθη τὰ πρῶτα γράμματα ἐν τῷ γυμνασίῳ τῶν Ἰησουιτῶν ἐν Πάρμα, ἔνθα ἐξεπαιδεύοντο τότε τῶν εὐπατριδῶν οἱ παῖδες. Ἀσχοληθεὶς κατ' ἀρχάς περὶ τὰ μαθηματικά, ἐπεδόθη ὕστερον εἰς τὴν μελέτην τῶν ἔργων τῶν διασημοτάτων ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις γάλλων συγγραφέων καὶ ἐγκυκλοπαιδιστῶν, διατρίψας δὲ ἐν Παρίσι τοῖς ἤλθεν εἰς σχέσεις πρὸς τὸν Δαλεμβέρ, Μορελλέ, Χόλβαχ, Ἐλβετίον καὶ τοὺς ἄλλους πρωτοστάτας τῆς μεγάλῃς κοινωνικῆς καὶ φιλοσοφικῆς κινήσεως, ἣτις ἀπέληξεν εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1789. Ἡ ἐπικρατοῦσα τότε ποινικὴ νομοθεσία ἦτο ἀποκύημα σκληρότητος καὶ ἀπανθρωπίας, καρπὸς τῶν ζοφερῶν παραδόσεων τῶν μέσων αἰώνων. Ἀκολουθῶν εἰς τὰ ἔγνη τοῦ Μοντεσιῶ, ὁ Βεκκαρίας ἐξετάζει καὶ διαζητεῖ, ὅποιαίτινες τιμωρίαι ἀρμόζουσιν εἰς τὰ ἐγκλημάτα; Εἶναι ἄρα γε ἡ θανατικὴ ποινὴ ἀληθῶς ὠφέλιμος καὶ ἀναγκαία εἰς τὴν ἀσφάλειαν καὶ εὐταξίαν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας; Αἱ στρεβλώσεις καὶ αἱ βάσανοι εἶναι τάχα δίκαιαι καὶ τυγχάνουσι τοῦ σκοποῦ; Τίς ὁ ἀρμοδιώτερος τρόπος εἰς ἀποτροπὴν τῶν ἐγκλημάτων; Αἱ αὐταὶ ποιναὶ εἶναι ἄρα γε ἐξ ἴσου ὠφέλιμοι ἐπὶ παντὸς καιροῦ καὶ πῶς ἐπενεργοῦσιν εἰς τῶν ἀνθρώπων τὰ ἦθη; Τοιαῦτά τινα προβλήματα ἐρευνᾷ ὁ Βεκκαρίας μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας. Ἐμβατεύων εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν ποινῶν καὶ φιλοσοφῶν τὸ δίκαιον τοῦ κολάζειν, ἐξελέγχει τὴν ἀσάφειαν καὶ ἀοριστίαν τῶν νόμων, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς προσωπικῆς ἀσφαλείας, καταδεικνύει τὰς περὶ τὰς διαδικασίας σχολιότητας, εἰσηγείται τὴν ἄρσιν τῶν βασιλῶν καὶ τῶν στρεβλώσεων, καταπολεμεῖ δὲ ἰδίως τὴν σκληρότητα τῆς ποινῆς ὡς ἀποσκλήρυνουσιν τὴν ψυχὴν τοῦ καταδίκου. Τὸ μέγεθος τῶν ποινῶν δεόν νὰ ᾔηται, κατὰ τὸν Βεκκαρίαν, ἀνάλογον πρὸς τὴν μείζονα ἢ ἐλάσσονα ἐξημέρωσιν τοῦ οἰκείου ἔθνους· ἡ δὲ ποινὴ ἔστω ταχεῖα, σύμμετρος πρὸς τὸ ἐγκλημα, καὶ δημοσία. Ἐπερχόμενος τίνι μεθόδῳ δεόν νὰ κωλύωνται τὰ ἐγκλήματα, ἀποφαίνεται ὅτι τούτων ἡ ἀποτροπὴ πρέπει νὰ ᾔηται ὁ ἐξαίρετος σκοπὸς πάσης ἀγαθῆς νομοθεσίας. «Θέλεις νὰ ἐμποδίσῃς τὰ κακοῦργήματα; φώτισον τὴν ἐλευθερίαν διὰ τῶν ἐπιστημῶν· ἡ παντελὴς ἀμάθεια βλάπτει πολλὰκις ὀλιγώτερον ἢ ἡ ἀτελής

καὶ συγκεχυμένη τῶν πραγμάτων γνώσις, ἥτις εἰς τῆς ἀμαθίας τὰ κακὰ προστίθῃσι καὶ τὰ κακὰ τῆς πλάνης». Ἰτέρα μηχανὴ πρὸς ἀποσώβησιν τῶν κακιῶν εἶναι τῆς ἀρετῆς ἡ ἀμοιβή. Τὸ ἀνυσιμώτατον τῶν κακιῶν ἀλεξιφάρμακον εἶναι ἡ διόρθωσις καὶ τελειωσις τῆς ἀνατροφῆς τῶν νέων. Πάντα δὲ ταῦτα εἰς μίαν ἄγων σύνοψιν, συμπεραίνει ὁ Βεκκαρίας, ὅτι πᾶσα ποιὴν δέον ἐξ ἅπαντος νὰ ἦναι δημοσία, ταχεῖα, ἀναγκαῖα, μετριοπάτη ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπουσι τοῦτο αἱ περιστάσεις, ἀνάλογος πρὸς τὸ πεπραγμένον ἀδίκημα καὶ διαβρῆδην ὑπο τῶν νόμων διατεταγμένη. Τὸ πονημάτιον τοῦ Βεκκαρίου, ἅμα ἐκδοθὲν, ἐνεποίησε τοῖς πᾶσι κρατεράν αἴσθησιν καὶ ἠύλογήθη εἰκότως ὡς προανάκρουσμα τῆς ἐπὶ τὸ ἡπιώτερον μεταρρυθμίσεως τῶν ποινικῶν νόμων. Ὁ Βεκκαρίας ὁμολογεῖ ὅτι ἐν τῇ συγγραφῇ του ὠφελήθη οὐκ ὀλίγον ἀπὸ τῶν πονημάτων τῶν γάλλων φιλοσόφων, καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν «Περσικῶν Ἐπιστολῶν» τοῦ Μοντεσκιῶ, καὶ τῶν τοῦ Ἑλβετίου. «Ὁφείλω τὰ πάντα (ἔγραφεν) εἰς τὰ γαλλικὰ συγγράμματα, τὰ ἐξεγείραντα ἐν τῇ ψυχῇ μου τῆς φιλανθρωπίας τὴν ἔφρσιν, ἣν οὐδαμῶς ἴσχυσε νὰ σβέσῃ ἡ ἐπὶ ὀκτῶ ἔτη θρησκώλητος ἐκπαίδευσίς μου ἐν τῷ ἰησουιτικῷ τῆς Πάρμας φροντιστηρίῳ». Οἱ Ἑγκυκλοπαιδισταὶ ἐδεξιώσαντο τὸ πονημάτιον τοῦ ἰταλοῦ τροφίμου των μετ' εὐφροσύνης ἐπιδεικτικῆς. «Τὸ μικρὸν τὸν ὄγκον βιβλιαρίου τοῦτο (ἔγραφεν ὁ πατριάρχης τῶν Ἑγκυκλοπαιδιστῶν, Δαλεμβέρ) εἶναι ἱκανὸν νὰ ἀπαθανάτισῃ τὸν συγγραφέα. Ὅποια φιλοσοφικά νοήματα, ὅποια ἀλήθειαι, ὅποια φιλανθρωπία!» Καὶ τῷ ὄντι οἱ ἔπαινοι οὗτοι οὐδεμίαν ἔχουσιν ὑπερβολήν. Νομολόγος ἐκ τῶν κρατίστων τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ὁ Faustin Hélie, ἐκδοὺς τῷ 1856 τὸ σύνταγμα τοῦ Βεκκαρίου μετὰ πολλῶν ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων, λέγει ὅτι τὸ βιβλιαρίον ἐκεῖνο τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἐκατονταετηρίδος, «εἶναι ἡ πηγὴ τῆς νῦν διεπούσης ἡμᾶς νομοθεσίας» καὶ ὅτι ὁ Βεκκαρίας ἀπεδείχθη ἀληθὴς μεταρρυθμιστὴς τῶν ποινικῶν νόμων.

Ὁ Κοραῆς ἡρμήνευσε τὸ «περὶ ἐγκλημάτων καὶ ποινῶν» τοῦ Βεκκαρίου ἴσως κατὰ τὴν διατριβὴν αὐτοῦ ἐν Νοζαγῇ βεβαίως ἡ μετὰφρασις ἦτο ἤδη συντετελεσμένη τῷ 1796 ἀλλ' ἔμεινεν ἀργούσα, διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν πρὸς ἐκτύπωσιν ἀναγκαίων χρημάτων. Τῷ 1796 παρεκάλεσεν ὁ Κοραῆς τὸν Ῥοχέτιον νὰ ἐνεργήσῃ ὅπως ὁ τυπογράφος Μορέλλης ἀναλάβῃ τὴν τύπωσιν τοῦ βιβλίου. «Εἰς τὴν μετάφρασιν (λέγει) ἔπονται σημειώσεις ἐρμηνευτικαί, προτέταχται δὲ προσόμιον τοῦ ἐρμηνευτοῦ, σκοποῦν νὰ ἐξεγείρῃ ὀλίγον τὰς ψυχὰς τῶν ὁμοφύλων του,

καθ' ὧν πάσχουσι δεινῶν, ἀλλὰ δι' εἰρηνικῶν πόρων, χωρὶς στάσεων καὶ χωρὶς κλονήσεων». Ὁ Κοραῆς οὐδεμίαν ἄλλην αἰτεῖται ἀμοιβὴν ἢ πενήκοντα ἀντίτυπα. Ἀλλ' ὁ τυπογράφος Μορέλλης δὲν ἐφάνη στέργων τὴν πρότασιν. Βραδύτερον, ὁ Κοραῆς ἐπεκαλέσατο εὐθύμως τοῦ φιλομούσου καὶ φιλοκάλου Ἀλεξάνδρου Βασιλείου τὴν ἐπικουρίαν. «Τὴν παρελθούσαν νύκτα ἴδον ἐνύπνιον, ὅτι σὺ καὶ ὁ ἐν Λιβόρνῳ Ζωσιμᾶς ἀπεφασίσατε νὰ τυπώσετε μὲ κοινὴν δαπάνην τὴν μετάφρασιν τοῦ περὶ Ἀμαρτημάτων καὶ Ποινῶν συγγράμματος τοῦ Βεκκαρίου. Εἰς τὴν Λοταρίαν ἐδῶ συνεθίζουσι νὰ παίζουν ὁδηγούμενοι καὶ σοφισόμενοι οἱ ἄσοφοι καὶ ἀπύνετοι ἀπὸ ἐνύπνια. Ἀφ' ὅσα ἔπραξα ἐπὶ ζωῆς μου ὁδηγούμενος ἀπὸ κανόνας φρονήσεως, πολλὰ ὀλίγα ἔλαβον χρηστὴν ἐκβασιν. Τί κωλύει νὰ δοκιμάσωμεν καὶ τὰ ἐνύπνια; Ἡ δαπάνη τοῦ τύπου στοχάζομαι ὅτι θέλει συμποσωθῇ εἰς 1800 φράγκα, ὅχι βέβαια περισσότερα ἀπὸ τὰ 1900. Ἐννοῶ διὰ τὴν δαπάνην ταύτην 1500 ἀντίτυπα, καὶ εἰς αὐτὴν περιέχεται καὶ ὁ κόπος μου. Ἄν ἔχης τὸν τρόπον νὰ καταβῇ τὸ ἥμισυ τῆς ποσότητος ταύτης, γράφω εὐθὺς τὸν Ζωσιμᾶν διὰ τὸ λοιπὸν ἥμισυ. Εἰ δὲ τὸ ἐνύπνιον δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἐνύπνιον, ὀλίγον θέλω φροντίσει, στοχάζομενος τὸν κόπον τῆς διορθώσεως, καὶ τὴν σύνθεσιν καὶ προσθήκην ὀλίγων ἔτι σημειώσεων ἀναγκαιῶν, αἱ ὁποῖαι θέλουν μὲ φανῇ τοσοῦτον βαρύτεραι, ὅσον εὐρίσκομαι ἀρκετὰ ἡσχολημένος εἰς τὸν Στράβωνα».

Ἡ μετάφρασις ἐξεδόθη τῷ 1802 ὑπὸ τῆςδε τῆς ἐπιγραφῆς. «Περὶ ἀμαρτημάτων καὶ ποινῶν, πολιτικῶς θεωρουμένων, σύγγραμμα Καίσαρος Βεκκαρία, μεταφρασθὲν ἐκ τῆς ἰταλικῆς γλώσσης καὶ διὰ σημειώσεων ἐξηγηθὲν ὑπὸ Δ. Κοραῆ, ἱατροῦ καὶ μέλους τῆς ἐν Παρισίοις ἐταιρείας τῶν Ἀνθρωποτηρητῶν». Ἡ βίβλος εἶναι ἀνατιθειμένη «τῇ νεοσυντάκτῳ τῶν ἐπὶ τὰς νήσων ἐλληνικῇ πολιτεία διὰ τὰς χρηστάς ἐλπίδας». Ἐν τῷ προλόγῳ, «πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας Γραικοὺς», ἀνακηρύττει ὁ Κοραῆς τὴν ὑπέροχον ἀξίαν τοῦ «περιφήμου» πονήματος, ὅπερ «μετεφράσθη εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς γλώσσας καὶ μεγάλως ἐπαινέθη εἰς ὅλην τὴν φωτισμένην Εὐρώπην». Βιογραφίαν τοῦ Βεκκαρίου οὐδεμίαν παρατίθεται ὁ Κοραῆς, ἀρκεῖται δὲ λέγων ὅτι ἐγεννήθη τῷ 1738 καὶ ἀπέθανε τῷ 1794 ἐν Μεδιολάνῳ καὶ ὅτι τὸ σύγγραμμα «ἐξεδόθη πρώτην φορὰν κατὰ τὸ 1765». Ἡ μετάφρασις ἐγένετο «πρὸ πολλοτάτων ἐτῶν»· αἰτίαι, περιστάσεις, ἀσχολίαι διάφοροι, τὰς ὁποίας μάταιον καὶ ἴσως μῆτε πρέπον εἶναι νὰ ἀναφέρω μ' ἐμπόδισαν μέχρι τῆς σήμερον νὰ τὴν δώσω

εἰς φῶς καὶ μ' ἐμποδίζουσι ἀκόμη νὰ δώσω εἰς αὐτὴν καὶ εἰς τὰς σημειώσεις μορφὴν καὶ τάξιν εὐπρεπεστέρας». Ὁ Κοραῆς εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἰταλικὴν ἔκδοσιν τοῦ 1774, ἐφύλαξε δὲ τὴν τάξιν τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως τοῦ Μορελλέ. «Ἐσπούδασα ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ κάμω τὴν μετάφρασιν σαφεστέραν παρὰ τὸ πρωτότυπον, τὸ ὅποιον εἰς πολλὰ μέρη εἶναι σκοτεινόν». Προσέθηκε δὲ ἐν τέλει ἰδίᾳς σημειώσεις ἐξηγητικὰς λέξεων νομικῶν, παραθέμενος καὶ πολλῶν παλαιῶν φιλοσόφων καὶ νομοθετῶν πολιτικὰς γνώμας «καὶ διὰ σαφένειαν τῶν ὅσα λέγει ὁ Βεκαρρίεζ, μάλιστα δὲ διὰ νὰ διεγείρω τοὺς νέους τοῦ ἑλληνικοῦ γένους εἰς ζῆλον τῆς προγονικῆς αὐτῶν δόξης, βλέποντας, ὅτι τῶν ἐπιστημῶν, ὅσαι φωτίζουν σήμερον τὴν Εὐρώπην, τὰ πρῶτα σπέρματα καὶ στοιχεῖα ἐγεννήθησαν εἰς τὴν πατρίδα των καὶ σώζονται εἰς τὰ βιβλία τῶν ἑλληνικῶν συγγραφέων». Ἐνθάδε ὁ Κοραῆς, ἀνελίσσων τῆς προγονικῆς δόξης τὰς ἀθανάτους δέλτους, πειρᾶται νὰ ἐξάγῃ τὸν φιλοπαί-
 δευτικὸν τῶν Ἑλλήνων ζῆλον. «Εἶναι καταισχύνῃ ἡμετέρα (λέγει) ὅτι, ἐν ᾧ οἱ ξένοι τὰ φυτεύουσιν, τὰ καλλιεργοῦν, τὰ αὐξάνουσιν εἰς μεγάλα δένδρα καὶ τρυγῶσι τοὺς καρπούς των, ἡμεῖς μῆτε νὰ ἐξεύρωμεν ὅτι αὐτὰ εἶναι προγονικὴ ἡμῶν κληρονομία. Ἐφθασε τέλος πάντων ἡ ὥρα τὴν ὅποιαν οἱ δυστυχεῖς ἡμῶν πατέρες ἐπεθύμησαν εἰς μάτην. Οἱ Γραικοὶ τὴν σήμερον, μ' ὅλον ὅτι πολλὰ μακρυσμένοι ἀπὸ τὴν παλαιὰν τῶν ἰδίων προγόνων δόξαν, εἶναι ὁμῶς ἀσυγκρίτως πλέον φωτισμένοι ἀφ' ὅ,τι ἤθελαν εἶσθαι πολλὰ ἄλλα ἔθνη, ἐὰν ἔπασχον καὶ μέρος μόνον τῶν συμφορῶν τῆς Ἑλλάδος. Οἱ σημερινοὶ Γραικοὶ τόσον εἶναι πληροφορο-
 μένοι ὅτι παρὰ τῶν ἐπιστημῶν τὸ φῶς ἄλλο φάρμακον νὰ τοὺς θερα-
 πεύσῃ ὅθεν δύναται, ὥστε, καταφρονούντες ὅλας τὰς δυσκολίας καὶ τὰ ἐμπόδια, παραβλέποντες ὅλους τοὺς κινδύνους, τρέχουσι πανταχόθεν εἰς τὴν Εὐρώπην, διὰ νὰ ἀπολαύσωσιν ἐκεῖνα τὰ φῶτα, μὲ τὰ ὅποια ζῶντες ἐφώτιζον τὰ ἄλλα ἔθνη, καὶ φωτίζουν ἔτι καὶ μετὰ θάνατον τοὺς σημε-
 ρινοὺς Εὐρωπαίους οἱ πρόγονοί των» Ὁ Κοραῆς ἱκετεύει καὶ ἐξορκίζει τοὺς πλουσίους νὰ ἐπιταχύνωσι τὴν θεραπείαν τῆς ἀσθενούσης πατρίδος, εἰσφέροντες προθύμως εἰς σύστασιν σχολείων, εἰς συνάθροισιν βιβλίων καὶ εἰς τὴν διὰ τύπου ἔκδοσιν πολλῶν ὠφελίμων συγγραμμάτων. «εἰ γὰρ μὴ κεχρησθῇ ἐπιστησόμεθα τῇ χρυσίῳ, οὐδὲν ἄφελος αὐτοῦ ἐφάνη ὄν» κατὰ τὸν Πλάτωνα. Προτρέπει καὶ τοὺς φιλομούσους τοῦ γένους νέους «νὰ αὐξήσωσι τὴν προθυμίαν τοῦ νὰ φωτίσωσι τὴν πατρίδα καὶ νὰ ἀνακαλέσωσι πάλιν εἰς αὐτὴν τῶν ἡμετέρων προγόνων τὴν δόξαν».

Ἰδίως παροτρύνει τοὺς νέους νὰ συλλέξωσι πᾶν ὅ,τι χρήσιμον καὶ ὀνησιφόρον ἐκ τῆς Εὐρώπης, ἀποφεύγοντες τὰς κακίας αὐτῆς· ἡ παραίνεσις δὲ αὕτη ἀρμόζει ἔτι καὶ νῦν, ὅτε πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων πίθηκίζουσιν ἀφιλοκαλῶς τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθιμα, γινόμενοι οὕτω παρὰ τὸν ἑαυτοῦ ἥθους καὶ ἐκλύσεως τῶν παλαιῶν ἡθῶν. «Μιμήθητε τὰς μελίσσας ἀπανθίζοντες τὰ χρήσιμα καὶ ὄχι τὰς μυῖας, αἱ ὁποῖαι προσκολλῶνται εἰς τὰς θυσαυδίας. Προσέχετε μὴ σᾶς ἀποθηριώσῃ ἡ φιληδονία καὶ σᾶς μεταβάλλῃ καθὼς τοῦ Ὁδυσσεὺς τοὺς φίλους ἡ Κίρκη εἰς χοίρους. Ἀναγινώσκετε συνεχῶς τὸν θαυμαστὸν ἀπόλογον τοῦ Προδίκου περὶ τῆς νεότητος τοῦ Ἡρακλέους (ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξενοφῶντος) καὶ ἀκολουθήσατε τὴν σεμνὴν ἐκείνην γυναικᾶ, ἣτις εἰκόνιζε τὴν ἀρετὴν καὶ ὄχι τὴν ἀναίσχυτον Σειρήνα, ἡ ὅποια ἐτόλμα νὰ ὀνομάζεται εὐδαιμονία. Ἀπὸ σᾶς ἡ πατρίς δὲν ζητεῖ μῆτε τὴν στωικὴν ἀπάθειαν, μῆτε τὴν μοναστικὴν σκληραγωγίαν καὶ κακοπάθειαν· ζητεῖ φῶτα, διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὴν τύφλωσιν, ἐνδύματα, διὰ νὰ σκεπάσῃ τὴν γύμνωσίν της. Ἀλλὰ μῆτε νὰ τὴν φωτίσετε μῆτε νὰ τὴν ἐνδύσατε θέλετε εἶσθαι ἱκανοί, ἐὰν δὲν ἔχετε τὴν φιλοσοφικὴν μετριοπάθειαν». Ἵνα μὴ δὲ νομισθῇ ὅτι ταῦτα εἰσηγούμενος παρεξέρχεται ὁ Κοραῆς τῆς ὑποθέσεως, ὑποδηλοῖ ὁπόσον αἱ ἀρχαὶ τοῦ Βεκκαρίου δύ-νανται νὰ ἐπιδράσωσιν εἰς τὴν ὑποφώσκουσαν τῆς Ἑλλάδος ἀνάστασιν. «Τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα, φιλόμουσοι νέοι τῆς Ἑλλάδος, δὲν εἶναι παρέκβασις τοῦ προκειμένου, ἀλλὰ μάλλον προοδοποιήσις εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Βεκκαρίου. Σεῖς εἴσθε τὴν σήμερον οἱ παιδευταὶ καὶ διδάσκαλοι τῆς Ἑλλάδος, καὶ θέλει ἔλθῃ καιρὸς, ὅποτε ἡ πατρίς ἔχει νὰ ζητήσῃ νόμους ἀπὸ σᾶς. Προδότης τῆς πατρίδος γίνεται ὅχι μόνον ὅστις ἀνοίγει τὰς πύλας αὐτῆς εἰς τοὺς ἐχθροὺς, ἀλλὰ καὶ ὅστις δὲν ἔλκεῖ τὴν πτωχείαν της, δὲν ἐνδύει τὴν γύμνωσίν της, δὲν τὴν ὠφελεῖ κατὰ πάντας τρόπους μὲ τοὺς κόπους τοῦ τῶν ἑλληνικῶν ψυχῶν τὰ φρονήματα πρέπει νὰ ᾔναι ἐλευθέρων ψυχῶν φρονήματα. Περιστρέψατε τοὺς ὀφθαλμοὺς, ὦ νέοι, εἰς ὅλα τὰ μέρη, καὶ ἴδετε ἂν κἀνεν ἀπὸ τὰ σημερινὰ ἔθνη ἔχει προπάτορας τοιοῦτους ὁποῖους ἡμεῖς, παραδείγματα ἀνδρείας, ἀρετῆς καὶ σοφίας ἐνωμένα τσσαῦτα, ὅσα ἀναγινώσκομεν εἰς τὰ συγγράμματα τῶν ἡμετέρων προγόνων. Συλλογίσθητε ἂν ᾔναι τίμιον καὶ καλὸν νὰ καυχώμεθα εἰς ταύτας τὰς πατρὸς, χωρὶς νὰ δειξώμεν καὶ ἡμεῖς ἰδίας ἀνδραγαθίας· νὰ ὑποφέρωμεν ὀνειδίζόμενοι ἀπὸ τὰ ἄλλα ἔθνη ὡς ἀνάξιοι τῆς προγονικῆς ἡμῶν εὐγενείας καὶ δόξης,

ὡς ἔθνος ἡλίθιον, ὡς ἀνωφελὲς βάρος τῆς γῆς. Συλλογισθήτε, ὦ τῶν Ἑλλήνων ἀπόγονοι, νέοι, ἂν ἦσθε ἀξιοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος, ἐὰν δυνάμενοι νὰ φωτίσετε τὴν πατρίδα καὶ νὰ τὴν ἐκδικήσετε, ὡς ἄλλοι Ἡ-
ρακλεῖς, ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν τῆς τᾶς ὕβρεις, ἀκολουθήτε, ὡς Σαρδανά-
παλοι, τὴν ἀναίσχυντον γυναῖκα, τὴν ὅποیان πλανηθέντες ἴσως, ἐπι-
στεύσατε ὅτι εἶναι ἡ ἀληθὴς εὐδαίμονία». Ἡ μεγάλη τοῦ Κοραῆ ψυχὴ
ἐκχέει ἔπειτα γλυκὺν λόγον ἐσμὸν πρὸς τοὺς πολυταλάντους ὁμογενεῖς,
διδάσκουσα αὐτοὺς τὴν ἀληθὴ τοῦ πλοῦτου χρῆσιν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρί-
δος. «Ἐὰν ἔχετε μικρὰν φρόνησιν, δὲν σὰς λανθάνει ὅτι ἡ πρὸς τὸ κα-
λὸν ἀλλοίωσις τῆς Ἑλλάδος ἀρχήσεν. Ὁ καιρὸς ἴσως δὲν εἶναι μα-
κρὰν, ὅταν ἡ Πατρίς θέλει ἀποστραφῇ τὰ δῶρα ὄλων τῶν ἀνοήτων
ἐκείνων πλουσίων, ὅσοι δὲν ἐπρόσδραμον εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς. Ἄν δὲν
σὰς κινή εἰς συμπάθειαν ἢ ἐντροπὴν τῆς πατρίδος ἢ γύμνωσις, ἃς σὰς
κίνησιν καὶ ἡ πρόνοια τῶν ἰδίων τέκνων. Ὅταν ἡ Ἑλλὰς φωτισθῇ, δὲν
ἔχετε πλέον χρεῖαν νὰ τὰ ξενιτεύετε. Ἀπὸ τῶν φιλογενῶν πλουσίων καὶ
τῶν σπουδαίων τὴν ταχέϊαν ἐνῶσιν κρέματαί τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ τιμὴ
καὶ ἡ σωτηρία. Εἶναι κοινὴ πάντων κατασχύνη νὰ ὑποφέρωμεν τὴν κα-
ταφρόνησιν τῶν ἄλλων ἔθνων, νὰ μὴν ἀριθμώμεθα μεταξὺ αὐτῶν, «μῆτε
τρίτοι, μῆτε τέταρτοι, μῆτε δυωδέκατοι» καθὼς ἔλεγεν ὁ παλαιὸς χρη-
σμὸς περὶ τῶν Μεγαρέων, νὰ μὴ λογιζώμεθα καὶ ἔθνος ἐπὶ τῆς γῆς·
τίνες; ἡμεῖς οἱ ἀπόγονοι τοῦ πρώτου σοφοῦ, τοῦ πρώτου μεγάλου ἔθνους
τῆς γῆς· καὶ πότε; ὅποτεν ἦναι εἰς τὰς χεῖρας ἡμῶν τὸ νὰ ἐκδική-
σωμεν τὴν κοινὴν πατρίδα ἀπὸ τῆς ἀπειδευσίας τοῦ ὄνειδος». Λυπεῖται
δὲ κατ' ἐξοχὴν ἀκούων ὁ Κοραῆς ὅτι πρὸς πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων καὶ
ἰδίως τῶν αὐτονόμων Ἐπιτανησίων ἐπικρατοῦσι διχόνοια καὶ διαστάσεις
καθ' ὅν χρόνον ἅπαντες ὠφείλον νὰ ἦναι στερεῶς ἡνωμένοι διὰ τῆς πρὸς
ἀλλήλους ὁμονοίας. «Ὅχι, φίλοι ὁμογενεῖς, νησιῶται τοῦ Ἰονικοῦ Πε-
λάγους· σεῖς δὲν θέλετε δώσει παραδείγματα τοιαύτης ἀγριότητος καὶ
θηριωδίας· σεῖς θέλετε μιμηθῇ ὄχι τὴν διχόνοιαν ἐκείνην, ἣτις ἔρριψε
τὰς δημοκρατίας τῆς Ἑλλάδος ὑποκάτω εἰς τὸν ζυγὸν τῶν Μακεδόνων
καὶ τῶν Ῥωμαίων, ἀλλὰ τὴν ἀδελφότητα καὶ ἀγάπην, τὴν σύμπνοιαν
καὶ τὴν ὁμόνοιαν, ἣτις ἔκαμε τοὺς ὀλιγαρχίμους Ἑλληνας νὰ θριαμ-
βεύσωσι κατὰ τῶν ἀναριθμήτων στρατευμάτων τῆς Περσίας· ἀπὸ σὰς
κρέματαί ἡ σωτηρία ἢ ἡ παντελὴς ἀπελπισία τῆς Ἑλλάδος ὅλης. Μὲ
τὴν ὁμόνοιαν θέλετε δεῖξει εἰς ὅλα τὰ ἔθνη ὅτι ἔχετε ὅλοι ἀληθῶς
ἑλληνικὰς, ἀληθῶς εὐγενεῖς ψυχὰς· ἡ διχόνοια θέλει ἀποδείξει ὅτι

ἡ συνήθεια τῶν ἀλλοτριῶν δεσμῶν σᾶς ἔκαμεν ἀναξίους τῆς ἐλευθερίας».

Ἄλλ' ἂν ὁ πρόλογος εἶναι μεστός φιλογενεστάτων ὑποθηκῶν πρὸς διέγερσιν τῆς εἰς ἀρετὴν ἀμίλλης τῶν Ἑλλήνων, αἱ εἰς τὴν μετάφρασιν παρεπόμεναι σημειώσεις περιέχουσι θησαυρὸν πολλῶν καὶ παντοίων πολιτικῶν, ἠθικῶν καὶ ἄλλων διδαγμάτων, κεκυρωμένων διὰ τῆς παραθέσεως παραλλήλων χωρίων ἐξ ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων, καὶ ἰδίως τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Οἱ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀντιστημῖται θὰ συσταλῶσι βεβαίως ἀναγνώσκοντες ὅσα τῷ 1802 ἔγραφε πάλιν ὁ ἀδελφιδάϊμυ καὶ φιλάνθρωπος Κοραῆς κατὰ τῆς ἀπηνούς τῶν Ἑβραίων διώξεως. «Εἶναι ἄλλο τι ἐναντιώτερον εἰς τὴν χριστιανικὴν πραότητα παρὰ τὸ ἄλλογον μῖσος, μὲ τὸ ὅποιον ὅλοι σχεδὸν αἱ χριστιανικαὶ θρησκεῖαι κατεδίδωσαν καὶ καταδικάζουσιν ἔτι εἰς τινα τῆς Εὐρώπης μέρη τοὺς ταλαιπώρους Ἰουδαίους; διὰ τί; διότι οἱ πρόγονοί των ἐσταύρωσαν τὸν πρᾶον καὶ φιλάνθρωπότετον Ἰησοῦν, ὅστις, καὶ παραδίδων τὸ πνευμά του ἐπάνω εἰς τὸν σταυρὸν, παρεκάλει τὸν πατέρα του νὰ συγχωρήσῃ τοὺς σταυρωτάς! Αἱ περὶ θρησκείας κακοδοξίαι εἶναι ἁμαρτήματα τῆς διανοίας πολλάκις ἀκούσια, εἶναι ἀπὸ τὴν κλάσιν ἐκείνην τῶν ἁμαρτημάτων, τὰ ὅποια, εἰς τὸν παρόντα βίον, ἔχουσι χρεῖαν, ὡς ἔλεγεν ὁ Σωκράτης, διδαχῆς καὶ μαθήσεως καὶ ὄχι κολάσεως». Ἄλλαχού ὁ Κοραῆς ψέγει τὴν αὐτοχειρίαν ὡς ἐπονείδιστον δειλίαν, ἐπόμενος τῷ ἐκ Σταγείρων φιλοσόφῳ, λέγοντι «τὸ δ' ἀποθνήσκειν φεύγοντα πενίαν ἢ ἔρωτα ἢ τι λυπηρὸν, οὐκ ἀνδρείου ἀλλὰ μάλλον δειλοῦ· μάλα γὰρ τὸ φεύγειν τὰ ἐπίπονα». Κατὰ τὸν Κοραῆν, ἡ αὐτοχειρία ἀντιφάσκει εἰς τὰ λοιπὰ δόγματα τῆς Στωικῆς φιλοσοφίας· ἀλλὰ πρὸς τοῦτο δύναται τις νὰ ἀντεπῇ, ὅτι οὐδεμίαν ἐγγωρεῖ ἀντίφασις, διότι, κατὰ τοὺς Στωικοὺς, καὶ ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, ἦσαν ἐκ τῶν λεγομένων «ἀδιαφόρων» ὡς ἀπέδειξαν ὁ Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἀποκτείναντες· ἄρα ἡ «εὐλόγος τοῦ βίου ἐξαγωγή» εἶναι λογικὸν μᾶλλον ἐπακολούθημα ἢ ἀντίφασις τῶν περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου στωικῶν δοξασιῶν. Κατὰ τὸν Θηβαῖον αἰοδὸν «νόμος, ὁ πάντων βασιλεὺς θνατῶν τε καὶ ἀθανάτων, ἄγει δικαίῳ τὸ βιαιότατον ὑπερτάτῃ χειρὶ». Ὁ Κοραῆς ὑπερφιλῇ τοὺς σοφοὺς καὶ σαφεῖς νόμους, ἀλλὰ δὲν εἶναι παραπολὺ φίλος τῆς τῶν νόμων πληθύος. «Οἱ νόμοι πρέπει νὰ ᾖναι ὀλίγοι, καὶ τοσοῦτοι μόνον, ὅσους ὁ χυδαῖος εὐκόλα δύναται νὰ φυλάττῃ καὶ νὰ ἐνθυμῇται· καὶ αὐτὸς ὁ ὑψιστος νομοθέτης δὲν ἔδωκε πλὴν ὀλίγους

νόμους, θεμελιουμένους ὅλους εἰς τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Αὐτοὺς ἐφύλαττον οἱ Ἀπίστολοι, αὐτοὺς οἱ διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων, καὶ ὅλη ἡ ἀρχαία ἐκκλησία. Τίνες τοὺς ἐπολλαπλασίασαν; οἱ ὑποκριταί, οἱ Φαρισαῖοι, οἱ τύραννοι τῶν ψυχῶν καὶ τῆς συνειδήσεως· αὐτοὶ ἔκαμαν νόμον καὶ τὴν ἀποδεκάτωσιν τοῦ ἡδυσμοῦ, τοῦ ἀνῆθου καὶ κυμίνου. Ἀλλ' ὅστις νομοθετεῖ περὶ ἀνῆθου καὶ ἡδυσμοῦ, πρέπει νὰ νομοθετήσῃ περὶ πάντων τῶν λαχάνων τοῦ ἀγροῦ· καὶ ἐπειδὴ ταῦτα, ἄπειρα ὄντα, ζήτουσι νόμους ἀπείρους, ἀπὸ τοὺς ἀπείρους τούτους νόμους, εἴτε φυλαχθῶσιν εἴτε καταφρονηθῶσι, γεννᾶται ἔν καὶ τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα, ἡ καταφρόνησις τῶν ἀληθινῶν νόμων». Ἐνθα ὁ Βεκκαρίας διδάσκει ἐν λακωνικῇ ἐμβριθείᾳ «ὅτι αἱ ἐπιστήμαι γίνονται βλαβεραὶ ὅποτε οἱ ἄνθρωποι μεταβαίνουνσιν ἀπὸ τοῦ ψεύδους εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀπὸ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς», προσδιδάσκει καὶ ὁ Κοραῆς, ἐρμηνεύων ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἰταλοῦ συγγραφέως τὸ νόημα. «Τοιαῦτον κίνδυνον τρέχουσι τὴν σήμερον οἱ Γραικοὶ βυθισμένοι πολλοὺς αἰῶνας εἰς τὸ σκότος τῆς ἀμαθίας· ἐὰν μετὰ προσοχῆς δὲν λαμβάνωσι τὰς ἐπιστήμας τῆς Εὐρώπης, θέλουσι πάθει (πρὸς καιρὸν ὅμως) ὅ,τι πάσχει ὅστις ἐξέρχεται ἀπὸ σκοτεινὸν δεσποτικὸν ἀπροφυλάκτως εἰς τὸ φῶς τοῦ ἡλίου· ἄλλη δὲ βλάβη εἶναι, τῆς πρώτης ὅχι μικροτέρα, ἡ δοξασθία, ἣτις συμβαίνει εἰς τὴν ἄπειρον νεότητα· οἱ ταλαίπωροι Γραικοί, εὐθύς ὅταν μάθωσιν ὀλίγον τι, νομίζονται καὶ ὀνομάζονται λογιώτατοι, σοφολογιώτατοι, καὶ καμμίαν φορὰν, πανσοφολογιώτατοι». Ἐπὶ πᾶσιν, ἡ χρηστὴ ἀγωγὴ εἶναι ἀρραγὲς θεμέλιον ἅμα καὶ κορυφὴ τῆς εὐνομίας «Τῆς ἀνατροφῆς ἡ ἐκβασις κρέμεται ἐξαίρετως ἀπὸ τὴν νομοθεσίαν καὶ τὸ εἶδος τῆς πολιτείας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνατρέφονται καὶ παιδεύονται οἱ νέοι. «Πολιτεία γάρ (ἔλεγεν ὁ Πλάτων) τροφὴ ἀνθρώπων ἐστὶ· καλὴ μὲν, ἀγαθῶν, ἡ δὲ ἐναντία, κακῶν». Ἡ καλὴ ἀνατροφή γίνεται καὶ βοηθεῖται περισσότερον ἀπὸ τὰ καλὰ παραδείγματα ἢ ἀπὸ τὰς νομοθετήσεις καὶ διδασχάς. Τί ὠφελοῦσι τὸν νέον αἱ διδασχαί, ὅταν, ὅπου στρέψῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἄλλο δὲν βλέπῃ παρὰ φθοράν, ἀπώλειαν, ἀνομίαν, ἀνθρώπους ἁπανθρώπους καὶ ἀνδραποδώδεις, κολακεύοντας καὶ κολακευομένους, τὸν πλοῦτον τιμώμενον, καὶ τὴν ἀρετὴν καταφρονουμένην; πιθανώτατον εἶναι ὅτι τοιαῦτα παραδείγματα θέλουσι τὸν διδάξῃ ἐκείνην τοῦ βίου τὴν διαγωγὴν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκει τὰ μέσα νὰ βόσκη τὸ κτηνῶδες τοῦ σώματος καὶ νὰ θεραπεύῃ τῆς κτηνωδεστεράς αὐτοῦ ψυχῆς τὰ πάθη». Ὅσα λέγει ὁ Κοραῆς

*

ἐν τῷ προοιμίῳ καὶ ταῖς ἐρμηνευτικαῖς σημειώσεσιν ἐψυχαγωγῆσαν οὐ μόνον τοὺς Ἑλληνας, θεομένους τότε χειραγωγίας ἐπὶ τὰ καλὰ, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἐν Εὐρώπῃ λογίους. Ὁ περιώνυμος ἄγγλος περιηγητὴς καὶ ἀρχαιολόγος, συνταγματάρχης Ἀθήκ, ἐν τῷ συγγράμματι *Researches in Greece*, (σ. 186) παρατίθεται μακρὸν ἀπόσπασμα ἐκ τῶν προλεγομένων, ὅπερ καὶ ἐρμηνεύει ἀγγλιστὶ, πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἀδρού καὶ γλαφυροῦ φραστικοῦ χαρακτῆρος τοῦ Κοραΐ. Καὶ ὁ πολὺς γερμανὸς ἀρχαιολόγος Οὐέλκερ ἔγραψεν ἐν τῷ *Deutsche Mercur* πολλοὺς ἐπαίνους περὶ τῆς μεταφράσεως, ἐρμηνεύσας γερμανιστὶ καὶ τινα χωρία τοῦ προλόγου. Ὁ δὲ ἐκ Βυζαντίου εὐπατρίδης Ἰάκωβος Ῥίξος (Νερουλὸς) ὁ πρὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως διακωμωδῆσας τὸν Κοραΐν καὶ τοὺς περὶ τὸν Λόγιον Ἑρμῆν ἀληθῶς φιλοπάτριδας καὶ ἀληθῶς ἀφιλοκερδεῖς λογίους, ἐν τῷ *Cours de Littérature Grecque Moderne* (σ. 104) λέγει: cet ouvrage remarquable fit une vive impression sur l'esprit des Grecs, soit à cause de l'époque où il parut, soit par le but auquel il était destiné, ὅτι δηλ. τὸ σπουδαιότατον τοῦτο πόνημα ἐνεποίησεν ἰσχυρὰν εἰς τῶν Ἑλλήνων τὸν νοῦν αἴσθησιν καὶ ἕνεκα τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐξεδόθη καὶ ἕνεκα τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν ἀπέβλεπεν. Ἀλλ' ὁ μακαρίτης Ῥίξος, ὑποκειμένου λόγου περὶ τῶν ἔργων τοῦ Κοραΐ, δὲν εἶναι μάρτυς καθ' ὅλα φερέγγυος· διότι, ἐξ ὧν γράφει· ὀλίγον ἐνδοτέρω — a la suite des Vies de Plutarque parurent sous le titre de *Prodromus*, les *Histoires diverses* d'Elie etc. — φηρᾷται ἀγνοῶν ὅπως τὴν χρονολογικὴν τάξιν τῶν τοῦ Κοραΐ ἐκδόσεων.

Ὅπως τὸ Πολεμιστῆριον Σάλπισμα οὕτω καὶ ἡ μετάφρασις τοῦ «περὶ ἐγκλημάτων καὶ ποινῶν» ἐτυπώθη πάλιν ἐπὶ τὸ κρεῖττον διασκευασμένη, κατὰ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα χάριν τῶν Ἑλλήνων. «Βεκκα-» ἡρίου περὶ ἀδικημάτων καὶ ποινῶν, μεταφρασμένον ἀπὸ τὴν ἰταλικὴν ἠγλῶσαν· δευτέρα ἐκδοσις, διωρθωμένη καὶ ἠξυμένη μὲ σημειώσεις κτλ. Ἐν Παρισίοις, ἐκ τῆς τυπογραφίας Φιρμίνου Διδότου, πατρὸς καὶ νυῖων, 1823». Ἀντὶ τοῦ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει «ἀμαρτημάτων» (ὅπερ ἦτο βεβαίως ἀδόκιμος ὅρος, διότι τὸ «ἀμαρτήμα» σημαίνει ἀπλῶς «πταίσμα» εἶναι δὲ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, δηλωτικὸν τῆς τοῦ ἀδικήματος καὶ ἀτυχήματος μεσότητος) ἔγραψεν ὁ Κοραΐς «ἀδικημάτων» λόγῳ ὅτι τὸ «ἀδικήμα» οὐ μόνον σημαίνει «καὶ τὰς ἐλαφράς καὶ τὰς βαρεῖας τῶν νόμων παραβάσεις ἀλλὰ καὶ συγγενεῖς πρὸς τὰς λέξεις, δίκη, δικάζω, δικαστὴς, δικαστήριον»· ἠδύνατο δὲ νὰ ἐπιγράψῃ τὸ πόνημα «περὶ

ἐγκλημάτων καὶ ποινῶν» ἀπέφυγεν ὁμῶς τὴν λέξιν «ἐγκλημα» ὡς σημαίνουσιν παρὰ τοῖς Γραικορωμαίοις νομικοῖς τὰς βαρεῖας παρανομίας, ἃς οἱ Γάλλοι ὀνομάζουσι crimes. Σήμερον εἶναι καθιερωμένη ἡ λέξις «ἐγκλημα» πρὸς δῆλωσιν τοῦ ἰταλικοῦ delitto. Ἡ δευτέρα ἔκδοσις προσφωνεῖται «τοῖς μέλλουσι δικασταῖς τῶν Ἑλλήνων». Ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς φιλοπατρίας του αἰτιᾶται ὁ Κοραῖς τοὺς Ἑπτανησίους, ὅτι ἡδύναντο δῆθεν ἀλλ' οὐδαμῶς ἡβουλήθησαν νὰ πράξωσι πάντα ὅσα προσεδόκα παρ' αὐτῶν τὸ ὑπόδουλον γένος (ἀλλ' ἐπραξαν οὐδὲν ἥττον ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πολλὰ, περὶ ὧν διελέθομεν ἐν ταῖς «Φιλολογικαῖς Ὑποτυπώσειςι» σελ. 114—116) βαρέως δὲ ἔφερον ὅτι οἱ ἐν ταῖς Ἰονίοις Νήσοις λόγιοι ἐλάλουν, ἔγραφον καὶ ἐθεράπευον τὴν ἰταλικὴν ἀσμενέστερον ἢ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐβδελύσσετο δὲ τοὺς Ἑπτανησίους εὐπατρίδας, ὡς θρέμματα τῆς Ἑνετίας, οὐχ ἥττον ἢ ἔσον τοὺς ἐν τῇ τουρκικῇ σχολῇ ἀνατραφέντας Φαναριώτας. «Τὴν πρώτην ἔκδοσιν ἐπροσφώνησα (γράφει) εἰς τὴν τότε νεοσύστατον ἑλληνικὴν πολιτείαν τῶν Ἑπτὰ Νήσων· καὶ ἡ συντομωτάτη προσφώνησις ἔφερε τελευταῖα τὰ λόγια ταῦτα «διὰ τὰς χρηστὰς ἐλπίδας ἀνέθηκε». Τὰ ἐλπίζόμενα ὁμῶς τότε χρηστὰ κυοφοροῦνται ἀκόμη, οὐδ' ἐξεύρω τί τὰ ἐμπόδις ἕως τῶρα νὰ γεννηθῶσιν. Εἴθε μὴ κατηγορηθῶσι δι' ἄλλο οἱ ὁμογενεῖς μας ἢ διὰ τὸ μάκρος τῆς κυοφορίας. Οἱ Ἑπτανησιῶται αἰτιῶνται ἕως τοὺς Ἀγγλοὺς· οἱ Ἀγγλοὶ πάλιν τοὺς Ἑπτανησιώτας». Ὁ Κοραῖς δυσθυμεῖ σφόδρα ὅτι «οἱ περισσώτεροι κτηματικοὶ τῆς Ἑπτανήσου σῶζουσιν ἀκόμη τὰς ὀλιγαρχικὰς προλήψεις τῶν Ἑνετῶν, καὶ ἐξαίρετως τὴν μωροτάτην ὅλων τῶν προλήψεων, τὴν πρόληψιν τῆς εὐγενείας». Ὅπωςδὴποτε, τοῦ Βεκκαρίου τὸ σύγγραμμα «προσφέρει (ὁ Κοραῖς) εἰς ἕλους τοὺς ἐλευθερωμένους Γραικοὺς, εἰς τοὺς ὁποίους περιέχονται καὶ οἱ Ἑπτανησιῶται». Τύχης εὐμενεῖα καὶ εὐδοκουσῆς τῆς Προνοίας, ἡ δευτέρα ἔκδοσις «ἐγένετο εἰς περιστάσεις εὐτυχεστέρας τῆς πρώτης». Τότε οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἐξευγμένοι εἰς δούλιον ζυγόν, νῦν δὲ οἱ τέως δούλοι, λύσαντες τὰ αἰμοβαφεῖς δεσμὰ, πίνουσιν ὕδωρ ἐλευθέριον. «Ἐλευθερωμένοι σήμερον ἀπὸ τὴν τυραννίαν οἱ Γραικοὶ θέλουν ἀναγνώσει τὸ σύγγραμμα μὲ χαρὰν, ὅτι ἔχουν, ἢ καὶ ἐλπίζοντες ὅτι μετ' ὀλίγον θέλουν ἔχειν καὶ αὐτοὶ δικαστήρια τοιαῦτα, ὅποια τὰ ἐπιθυμεῖ ὁ Βεκκαρίας καὶ τὰ ἀπαιτεῖ ἡ δικαιοσύνη, ὁ μόνος ἰσχυρὸς δεσμὸς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Χωρὶς δικαστήρια δίκαια, πολιτεία χρηστοτήτης καὶ νόμιμος νὰ συσταθῇ εἶναι ἀδύνατον, καθὼς πάλιν τῆς ἀνόμου πολιτείας ἄνομα γίνονται καὶ τὰ δικαστήρια». Ἐν τῇ

δευτέρᾳ ἐκδόσει ἐπὶ ἤνεγκεν ὁ Κοραῆς πολλὰς εἰς τὸ λεκτικὸν διορθώσεις αἰτινες ἐμφαίνουσιν τὴν ἐν τῷ μεταξὺ γενομένην ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ προκοπὴν· εἶναι ὅμως τῶν διορθώσεων τούτων φαίνονται αὐτόχρημα ὑπερδιορθώσεις. Λόγου χάριν, τὸ ἐν τῷ συμπεράσματι τῆς πρώτης ἐκδόσεως «ἀπ' ὅσα μέχρι τοῦδε ἐλάλησα» εἶναι προκριώτερον τοῦ «ἀπ' ὅσα ἔως τώρα ἐλάλησα»· τὰ «θέλει εὐρεῖν» καὶ «θέλει κατασταθῇ» διεσκευάσθησαν εἰς τὰ «θέλει εὐρεῖν» καὶ «θέλει κατασταθῇ»· ἀντὶ τοῦ «δύνανται» τῆς πρώτης ἐκδόσεως, χρήται ἐν τῇ δευτέρᾳ τῷ «ἐμπορεῖ»· τὸ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει «κρύφιοι βάσανοι» διορθοῖ ἐν τῇ δευτέρᾳ «κρυφαὶ βάσανοι». Τὸ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει «ὁ ἐγκαλούμενος ἐφύλαξε τοὺς νόμους μᾶλλον ἢ τοὺς παρέβη» μετασκευάζει εἰς τὸ «ὁ ἐγκαλούμενος τοὺς ἐφύλαξε παρὰ ὅτι τοὺς παρέβη». Τὸ «ἡ αἰσθητικὴ δύναμις ἐκάστου» γράφει ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐπὶ τὸ ἀκαλλέστερον «ἡ καθενὸς αἰσθητικὴ δύναμις»· τὰ ἐν τῇ πρώτῃ καλῶς ἔχοντα «νὰ κρύπτωσι» ἀπεδεικνύετο ἔνοχος» διορθοῖ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐπὶ τὸ δημωδέστερον «νὰ κρύβωσι» «ἀπεδείχνετο ἔνοχος». Ὁ Κοραῆς ἠθέλησε βεβαίως νὰ δείξῃ διὰ τῶν διορθώσεων τούτων ὅτι οὔτε ἀλλοτρίως διακρίνεται πρὸς τὸ καθωμυλημένον ἰδιώμα οὔτε εἶναι πέρα τοῦ μέτρου «καθαριστῆς» ὅπως κατηγγέλθη παρὰ τῶν πολλῶν φανερῶν τε καὶ ἀφανῶν αὐτοῦ ἑχθρῶν· καὶ μὲν ἀπέβαλεν ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει πολλοὺς χυδαίους καὶ ξενικοὺς τύπους ἀντικαταστήσας τὸ «ἂν καὶ» ἀντὶ τοῦ «μ' ὅλον ὅτι» κτλ.· ἀλλὰ τὸ ἰταλικὸν τοῦτο «μ' ὅλον ὅτι» δὲν εἶναι ἔλως ἐξωστραχισμένον ἐκ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως. Ἐν τῇ μεταφράσει διαφαίνεται ἡ γλωσσοπλαστικὴ τοῦ Κοραῆ ἐμπειρία, δημιουργήσαντος πολλὰς λέξεις, αἷτινες κατὰ μέγα μέρος εἶναι σήμερον ἀναφαίρετον κτῆμα τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς· ὁ Κοραῆς εἰσήγαγεν εὐστόχως παλαιὰς λέξεις πρὸς ἐρμηνείαν τῶν ἀντιστοίχων γαλλικῶν ἢ ἐθιμιούργησεν νέους ὅρους· αὐτὸς ἐχρήσατο πρῶτος τῷ «ἐκατομμύριον» πρὸς δῆλωσιν τοῦ million, τῷ «κυριαρχία» = souveraineté, τῷ «νομοθετικὸν συνέδριον» = corps législatif, τῷ «κοινοβουλευτικὸν πολιτεύμα» = gouvernement représentatif, τῷ «κλεψεμπορία» ἢ «κλεψιπέλεια» = contre-bande κλ. Βεβαίως ἡ λέξις «κλεψιπέλεια» εἶναι προσφευστέρα τῆς νῦν ἐν χρήσει «λαθρεμπορίου» οὐδὲν ἄλλο δυναμένης νὰ σημαίνῃ ἢ τὸ κρύφα ἢ λάθρα ἐμπορεύεσθαι, ὅπερ πᾶς ἕκαστος δικαιοῦται νὰ πράττῃ· διότι πρόκειται νὰ δηλωθῇ οὐχὶ τὸ λάθρα ἐμπορεύεσθαι, ἀλλὰ τὸ παρειακομιζόμενον ἐμπόρευμα ἐπὶ βλάβῃ τοῦ τελωνείου. «Κλεψεμπορίαν (λέγει ὁ Κοραῆς)

ὀνόμασα τὸ βαρβάρως λεγόμενον Κοντραββάνδον. Εἶναι καὶ ἐν ἄλλο εἶδος κλοπῆς ἐμπορικῆς, ἔταν τις κρύπτη τὴν πραγματείαν, ὅχι διότι εἶναι ἀπηγορευμένη, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ πληρώσῃ τὸ νόμιμον τέλος τῆς εἰσαγωγῆς ἢ τῆς ἐξαγωγῆς· ἃς ὀνομασθῇ αὕτη κλεψιτέλεια, ἂν δὲν προκρίνῃ τις νὰ τὴν ὀνομάσῃ μὲ τοὺς Γραικωμαίους νομικοὺς, κλεπτοτελώνημα».

Αἱ ἀρχαὶ τοῦ 1789, ἀνεξιτήλως ἐναπομεμαγμέναι ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Κοραῆ, ἔχουσιν ἐκάστοτε μεγάλην δύναμιν εἰς τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ γνώμας καὶ κρίσεις. Ὁ Κοραῆς ἡσθάνετο ἀνέκαθεν σφοδρὰν ἀντιπάθειαν πρὸς τοὺς εὐγενεῖς καὶ τὰς προνομιοῦχους κοινωνικὰς τάξεις. Ἵσως εἶχεν ἀείποτε ἐν τῷ λογισμῷ τοῦ Φραγκλίνου τὸ ἀπόσθεγμα, ὅτι ἀληθῆς εὐγένεια εἶναι μόνῃ ἡ ἀρετὴ. Ἀλλὰ πρὸ τοῦ μεγάλου Ἀμερικανοῦ, ὁ σκηνικός τῶν Ἀθηνῶν φιλόσοφος καὶ ἄλλοι σὺν αὐτῷ εἶπον ὅτι «τὸ φρόνιμον εὐγένεια» καὶ ὅτι

τὴν εὐγένειαν, ἣν θέλεις ἀνασκοπεῖν
ἐν τοῖς καλῶς φρονοῦσιν εὐρήσεις βροτῶν.

καὶ πάλιν

εἰς δ' εὐγένειαν ὀλίγ' ἔχω φράσαι καλὰ.
ὁ μὲν γὰρ ἐσθλὸς εὐγενῆς ἔμοιγ' ἀνὴρ,
ὁ δ' οὐ δίκαιος κἂν ἀμείνωνος πατὴρ
Ζητὸς πεφύκη, δυσγενῆς εἶναι δοκεῖ.

Ἀλλὰ οὐχὶ πάντες οἱ ἀρχαῖοι; Ἕλληνες ἦσαν καταφρονηταὶ τῆς εὐγενείας, ἥτις ἐνομίζετο πολλάκις καλὸς παρρησίας θησαυρὸς, ἔτι δὲ καὶ σήμερον, παρὰ πάντα τὰ δημοκρατικὰ ἔθιμα, οὐκ ὀλίγοι τῶν Ἑλλήνων ἐναβρόνουνται προσαγορευόμενοι «εὐπατρίδαι», μεγαλαυχοῦσι δὲ καὶ φρουράσσονται ἐπὶ καταγωγῇ ἐκ γονέων ἢ προπατόρων διασήμεων. Ὁ Κοραῆς ὀρίζετο τὴν ἀληθῆ εὐγένειαν ὡς γνήσιος φιλόσοφος. «Τὸ noble ἐκ τοῦ λατινικοῦ nobilis ἄλλο δὲν σημαίνει κατὰ λέξιν ἢ «γνωστὸς» «γνώριμος» καὶ ταύτην τὴν λέξιν («γνώριμος») μεταχειρίζεται ὁ Ἀριστοτέλης ὡς συνώνυμον τοῦ «εὐγενῆς»· ὥστε οἱ Γραικοὶ δεόν νὰ εὐγενισθῶσιν εὐγένειαν προσωπικὴν, ἥτις κάμνει τὸν ἄνθρωπον γνώριμον καὶ ὀνομαστόν, ὅχι διότι κατάγεται ἀπὸ γνωρίμους, ἀλλ' ὅτι πράσσει αὐτὸς ἔργα εἰς κοινὴν ὅλου τοῦ γένους ὠφέλειαν, ἃξια νὰ γνωρίζωνται καὶ νὰ ἐγκωμιάζωνται ἀπὸ ὅλον τὸ γένος. Παρὰ ταύτην τὴν εὐγένειαν, ἂν

γνωρίσωμεν ἄλλην εὐγένειαν, μὴν ἐλπίζωμεν μήτε νομοθεσίαν, μήτε δικαστήρια ἀδέκαστα νὰ ἔχωμεν ποτέ. "Όταν ἡ πολιτεία δὲν στηρίζεται εἰς τὴν ἰσότητα, ἐξ ἀνάγκης ἔχει νὰ κλονῇται ἀδιαλείπτως ἕως οὗ νὰ πέσῃ καὶ νὰ καταπλακώσῃ καὶ τοὺς φίλους τῆς ἰσότητος καὶ τοὺς ἐχθρούς». Τί δὲ νοεῖ ὁ Κοραῆς λέγων ἰσότητα; «Ἡ φύσις (λέγει) μᾶς ἐγέννησε τὴν ἀρχὴν ὅλους ἴσους, ἐπειδὴ εἰς ὅλους ἔδωκε τὰς αὐτάς αἰσθήσεις, τὰ αὐτὰ πάθη, τὰς αὐτάς χρείας. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἰσότης δὲν μένει πλὴν ἐνόςῳ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα εὐρίσκεται εἰς τὴν νηπιότητά του· εὐθὺς ἀποῦ ἀνδρωθῇ, ἀναφαίνεται ἓνας τοῦ ἄλλου νοσημονέστερος, ἓνας τοῦ ἄλλου ἀνδρείοτερος, ἓνας τοῦ ἄλλου προικισμένος μὲ φυσικὰ προτερήματα· ὅθεν ἐξ ἀνάγκης ἐγεννήθη ἡ ἀνισότης, ἥτις εἶναι τῆς φύσεως ἔργον. Τοιαύτη ἀνισότης ἦτον ἀναγκαῖα εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, διότι χωρὶς αὐτὴν δὲν ἤθελε ποτὲ τελειοποιηθῇ ἡ κοινωνία, καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἤθελε περιορισθῇ εἰς μόνον τὴν περὶ τῶν ἀπαραιτήτως ἀναγκαίων κτηνώδῃ μέριμναν. Πᾶσα καλῶς ὀργανισμένη πολιτεία πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἔχῃ ἀνισότηας. Ὁ υἱὸς δὲν εἶναι ἴσος μὲ τὸν πατέρα, ὁ μαθητὴς μὲ τὸν διδάσκαλον, ὁ κρινόμενος μὲ τὸν δικαστήν, ὁ ἀρχόμενος μὲ τὸν ἄρχοντα, ὁ ὑπρέτης μὲ τὸν οἰκοδεσπότην, ὁ μισθωτὸς ἐργάτης μὲ τὸν μισθοδότην, ὁ πλούσιος μὲ τὸν πέννητα. Ὅστις ζητεῖ νὰ ἐξισώσῃ κατὰ πάντα τοὺς ὑπερέχοντας μὲ τοὺς ὑπερεχομένους τούτους, ζητεῖ νὰ ἐπιστρέψῃ τὸν πολιτισμένον ἄνθρωπον εἰς τὴν προτέραν του ἀγρίαν κατάστασιν». Τούτων ἕνεκεν πρεσβεύει ὁ Κοραῆς ὅτι ἀληθὴς ἰσότης εἶναι ἡ κατ' ἀξίαν, ἥτις μόνη, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἶναι ἱκανὴ νὰ καταστήσῃ ἔμπεδον τὴν πολιτείαν — «μόνον γὰρ μόνιμον τὸ κατ' ἀξίαν ἴσον». Ὁ Κοραῆς ἀρκεῖται εἰς τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν μαρτυρίαν· ἀλλὰ πρὸ τοῦ Σταγειρίτου ὁ γέρον Ἰσοκράτης ὑπέδειξεν ὅτι θεμέλιον πάσης εὐνομουμένης πολιτείας εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἄνισον. «Περὶ μὲν οὖν τῶν πολιτειῶν (λέγει ἐν τῷ «Νικοκλειῷ») οἶμαι πᾶσι δοκεῖν δεινότατον μὲν εἶναι τὸ τῶν αὐτῶν ἀξιοῦσθαι τοὺς χρηστοὺς καὶ τοὺς πονηροὺς, δικαιοτάτον δὲ τὸ διωρίσθαι περὶ τούτων καὶ μὴ τοὺς ἀνομοίους τῶν ὁμοίων τυγχάνειν, ἀλλὰ καὶ πράττειν καὶ τιμᾶσθαι κατὰ τὴν ἀξίαν ἐκάστους». Καὶ αὖθις ἐν τῷ «Ἀρεοπαγιτικῷ»· «Μέγιστον δ' αὐτοῖς (τοῖς Ἀθηναίοις) συνεβέβλετο πρὸς τὸ καλῶς οἰκεῖν τὴν πόλιν ὅτι δυοῖν ἰσότητιν νομιζόμεναι εἶναι, καὶ τῆς μὲν ταῦτόν ἅπασιν ἀπονεμούσης, τῆς δὲ τὸ προσήκον ἐκάστοις, οὐκ ἡγνόνουν τὴν χρησιμωτέραν, ἀλλὰ τὴν μὲν τῶν αὐτῶν ἀξιοῦσαν τοὺς χρηστοὺς καὶ τοὺς πονηροὺς

ἀπεδοκίμαζον ὡς οὐ δίκαιαν οὔσαν, τὴν δὲ κατὰ τὴν ἀξίαν ἕκαστον τιμῶσαν (καὶ κολάζουσαν) προηροῦντο καὶ διὰ ταύτης ὤκουσιν τὴν πόλιν, οὐκ ἐξ ἀπάντων τὰς ἀρχὰς κληροῦντες ἀλλὰ τοὺς βελτίστους καὶ τοὺς ἱκανωτάτους ἐφ' ἑκάστων τῶν ἔργων προκρίνοντες.»

Σήμερον ἐν Ἑλλάδι συχνοὶ γίνονται φόνοι διότι αἱ ἀρχαὶ ἀνέχονται ἢ παρορῶσι τὴν ὀπλοφορίαν, οὐ πρὸ πολλοῦ δὲ ἡ ἰταλικὴ βουλὴ καλλίστον ἔθετο νόμον, ἀπαγορεύοντα τὸ ὀπλοφορεῖν. Ὁ Κοραῆς, ἐρμηνεύων χωρίον τι τοῦ Βεκκαρίου, παρατηρεῖ. «Οἱ Ἕλληνες ἔχουσιν μόνον δὲν ἐσυνέθιζαν νὰ ὀπλοφορῶσιν εἰς αὐτάς τὰς πόλεις ἐν καιρῷ εἰρήνης, ἀλλ' ὡς ἔθος ἀγρίων ἢ βαρβάρων ἔθνων, καὶ μὲ νόμον τὸ ἀπηγόρευταν. Πρῶτοι οἱ Ἀθηναῖοι ἀφῆκαν τὰ ὅπλα, διότι καὶ πρότεροι τῶν ἄλλων ἐπολιτίσθησαν, καὶ ὑπετάχθησαν εἰς νόμους, οἱ ὅποιοι, ἱκανοὶ νὰ ἐκδικῶσιν αὐτοὶ καθένα τῶν πολιτῶν ἀπὸ τὰς βίας τῶν ἄλλων, δὲν ἐσυγχώρουν πλέον εἰς κἀνένα οὔτε τὴν μερικὴν ἐκδίκησιν, οὔτ' αὐτὴν τὴν ἀπλὴν ὀπλοφορίαν, ὡς λέγει ὁ Σόλων (παρὰ Λουκιανῷ Ἀναχ.) πρὸς τὸν Ἀνάχαρσιν. «Τὸ μὲν τοι ὀπλοφορεῖν αἰεὶ, καὶ ἀκινάκην παρεζῶσθαι, περιττόν ἐν εἰρήνῃ οἰόμεθα εἶναι· καὶ πρόστιμον γ' ἔστιν, ὅστις ἐν ἀσυνετοῦ σιδηροφορίᾳ μηδὲν θέον, ἢ ὅπλα ἐξενέγκῃ εἰς τὸ δημόσιον. Ὑμεῖς δὲ (οἱ Σκύθαι) συγγνωστοὶ ἐν ὅπλοις αἰεὶ βιοῦντες· τό τε γὰρ ἐν ἀφράκτῳ οἰκεῖν ῥάδιον ἐς ἐπιβουλὴν. . . . ἢ τε πρὸς ἀλλήλους ἀπιστία, αὐθαίρετως καὶ μὴ ἐν νόμῳ ξυμπολιτευομένων, ἀναγκαῖον αἰεὶ τὸν σίδηρον ποιεῖ, ὡς πλησίον εἶναι τὸν ἀμυνόντα». Ὁ μὲν Βεκκαρίας ἀποστέρει τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου ὡς ἀνωφελὴ καὶ ἐπομένως ἄδικον· ὁ δὲ Κοραῆς, καίτοι ἀποκλίνων ὅπως οὖν εἰς τὴν κατάργησιν τῆς θανατικῆς ποινῆς, μεταγράφει μόνον τὰς γνώμας τῶν ὑπεράχων καὶ ἀντιπάλων αὐτῆς, οὐδαμῶς δὲ ἀποφαίνεται ῥητῶς ὅτι συμφέρει νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὴν νέαν ἐλληνικὴν νομοθεσίαν ἡ κατάργησις τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου. Ὁ Βεκκαρίας κατεκρίθη ὅτι ὠνόμασε τὴν «ἰδιοκτησίαν» «δίκαιον φοβερόν καὶ οὐχὶ ἀναγκαῖον»· ὁ δὲ Κοραῆς οὐ μόνον τὴν ἰδίαν ἑκάστου οὐσίαν ἐπιγινώσκει ὡς δίκαιον ἱερὸν ἀλλ' ἀποκηρύττει καὶ τὰ δόγματα τῶν θιασωτῶν τῆς κοινοκτημοσύνης. «Ἡ πεῖρα ἔδειξε (λέγει) ὅτι εἰς τὰς κοινοκτηρικὰς πολιτείας, δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι εἶναι ὅλα κοινὰ, οὐδ' ἄμιλλα ἢ συνέρισις γεννᾶται μεταξὺ τῶν μελῶν, οὔτε τῆς αὐξήσεως καὶ καλλιέργειας τῶν κτημάτων, ὡς ὀρθῶς ἐσημείωσεν ὁ Ἀριστοτέλης, οὔτε τῆς προκοπῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπ' αὐτὰς μὴ προσμένῃς μήτε τέχνας, μήτε ἐπιστήμας, μήτε μέγαν ἀριθμὸν πολιτῶν.

Ἡ ἰδιοκτησία ἐξεναντίας γεννᾷ τὴν φιλοπονίαν, τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος, τὰς εὐεργετικὰς ἀρετὰς, εἰς ἓνα λόγον, τὴν εὐδαιμονίαν. Χωρὶς τὴν ἰδιοκτησίαν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἤθελε ποτὲ πολιτισθῆναι· καθὼς εἶναι φύσει πολιτικὸν ζῶον, οὕτως ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ καὶ φύσει κτητικὸν ζῶον Ἡ πρὸς τοὺς ὁμοίους τοῦ ἀγάπῃ ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀγάπην τοῦ κτήματός του. «Πρὸς ἡδονὴν ἀμύθητον ὅσον διαφέρει τὸ νομίζειν ἰδίον τι... Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ χαρίσασθαι καὶ τὸ βοηθῆσαι φίλοις ἢ ξένοις ἢ ἐταίροις ἡδίστον· ὃ γίνεται τῆς κτήσεως ἰδίως οὔσης (Ἀριστοτ. Πολ. σ. 34). Ταύτην τῆς ἰδιοκτησίας τὴν ἡδονὴν θέλων νὰ παραστήσῃ ὁ κωμικὸς Μένανδρος, φέρει παράδειγμα κτηματικοῦ, ὅστις θεοποιεῖ τὸν ἀγρόν του.

Χαῖρ, ὦ φίλη γῆ, διὰ χρόνου πολλοῦ σ' ἰδὼν
Ἀσπάζομαι. Τοῦτί γάρ οὐ πᾶσαν ποιῶ
Τὴν γῆν· ὅταν δὲ τοῦμὸν ἐσίδω χωρίον·
Το γάρ τρέφον με τοῦτ' ἐγὼ κρίνω θεόν».

Οὐχ ἥττον θαυμαστὰ εἶναι ὅσα ὑφηγεῖται ὁ Κοραῆς περὶ τῆς συστάσεως ἀγαθῶν δικαστηρίων ἐν τῇ ἀναγεννωμένῃ Ἑλλάδι. Εἰς τὸ δικαστικὸν ἀξίωμα πρέπει νὰ προβιβάζωνται ἄνδρες σεβάσμιοι καὶ διὰ τοῦ βίου τὴν χρηστότητα καὶ διὰ τὴν ἡλικίαν καὶ διὰ τὴν ἐμπειρίαν τῶν νομικῶν κανόνων καὶ διαταγῶν· οἱ δικασταὶ δεόν νὰ ᾔναι ἐντελῶς αὐτόνομοι ἀπὸ τῆς νομοθετικῆς καὶ νομοτελεστικῆς ἐξουσίας, διὰ βίου ἀμετακίνητοι, πλὴν εἰ μὴ φανερωθῶσιν ἀνάξιοι τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν ἐπαγγέλματος, νὰ προσλαμβάνωσι δὲ, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν εὐνομούμενων ἐθνῶν, συνδίκους τοὺς ὀνομαζομένους ὀρκωτοὺς κριτάς. «Τὸ δύσκολον τῆς ἐπιχειρήσεως στέκει ὅχι μόνον εἰς τὴν σύντριψιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἀλλὰ πολὺ εἰς τὴν σύνδεσιν καὶ συνάρμοσιν νέας πολιτείας τοιαύτης, ὅποιας οἱ πολῖται μῆτε νὰ ὑποτάσσωνται μῆτε νὰ κινδυνεύωσι τοῦ λοιποῦ νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς κἀνέν' ἄλλον ζυγὸν παρὰ τὸν ζυγὸν τῶν νόμων. Ὁ νόμος ἄλλο δὲν εἶναι παρ' αὐτὸς ὁ τόσον ἐγκωμιαζόμενος ὀρθὸς λόγος. Πῶς ἔχομεν ἡμεῖς νὰ στήσωμεν ἡγεμόνα, νόμον καὶ κανόνα τῆς διαγωγῆς μας τὸν ὀρθὸν λόγον, πνιγμένον ἀπὸ τὴν θηριώδη τῶν Τούρκων ἀλογίαν, χωρὶς νὰ ἀναφέρω τὸν πρὸ αὐτῶν πολὺ μακρότερον χρόνον, ὅτε οἱ Γραικωμαῖοι δεσπόται ἐτοίμαζαν εἰς τοὺς Τούρκους τὴν ὁδὸν τῆς Ἑλλάδος; Ἀρκετὴν ὠφέλειαν εἰς τὸ παρὸν θέλομεν ὠφεληθῆναι, ἂν ὁμολογήσωμεν τὴν ἀρρώστιάν μας — ὁμολογίαν ἐκ τῆς

ὁποίας κρίνεται ἡ θεραπεία μας. Ἡ πηγή τῶν παθῶν μας ὅλων, ἡ φιλαυτία, δὲν ὑποφέρει νόμους ἢ προσταγὰς ἄλλου· καθεὶς ἐπιθυμεῖ νὰ γίνηται, ἂν ᾔτο δυνάτῃ, ἴδιός του νομοθέτης καὶ ἄρχων, καὶ τὸσον πλειότερον ὅσον εἶναι πλέον διεφθαρμένος. Ἐντόπιον νομοθέτην ἱκανὸν νὰ κτίσῃ πολιτείαν δὲν ἔχομεν κανένα. Λεωνίδαι καὶ Μιλιτιάδαι δὲν λείπουν ἀπὸ τὸ γένος μας. Σόλωνες, Ἀριστείδαι καὶ οἱ τούτων ὅμοιοι μᾶς λείπουν. Οἱ Λεωνίδαι καὶ Μιλιτιάδαι εἶναι καλοὶ νὰ ταπεινώσωσι τυράννους, ἀλλὰ μόνοι Σόλωνες καὶ Ἀριστείδαι δύνανται νὰ ἀναστήσωσι πολιτείαν εὐνομον εἰς τόπον τῆς ἀνομίας. Πόθεν εἶχαν νὰ βλαστήσωσιν οὗτοι; Ὅχι βέβαια ἀπὸ τὸ τουρκικὸν σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐμαθητεύθη τέσσαρας σχεδὸν ἑκατονταετηρίδας τὸ ταλαίπωρον γένος. Τί μᾶς ἐμποδίζει λοιπὸν νὰ προσκαλέσωμεν ἓνα ἢ δύο ἀπὸ τοὺς εὐρισκομένους εἰς τὰ φωτισμένα ἔθνη ἐπιστήμονας τῆς ἀληθινῆς πολιτικῆς; εὐρίσκονται, ἂν καὶ ὀλίγοι, εὐρίσκοντ' ὅμως τοιοῦτοι μεταξὺ τῶν Γάλλων, τῶν Ἀγγλῶν, καὶ πολὺ πλείότεροι μεταξὺ τῶν Ἀγγλαμερικανῶν· ἀπὸ τούτους μάλιστα τοὺς τελευταίους ἦτον ἄξιον εὐχῆς νὰ προσκαλεσθῇ ὁ μέγλων νομοθέτης τοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Μέγαν κίνδυνον τρέχουσιν οἱ Ἕλληνες ἂν φαντασθῶσιν ὅτι εἶναι καλοὶ νὰ συγκροτήσωσιν αὐτοὶ πολιτείαν εὐνομον, χωρὶς βοήθειαν καὶ συμβουλὴν ἀλλογενῶν, ἐμπείρων πολιτικῆς ἐπιστήμης ἀνδρῶν. Πρέπει νὰ προσκαλέσωσι ξένον ὅπως προσεκάλεσαν ἄλλοτε οἱ Κυρηναῖοι καὶ οἱ Ἀρχαῖες τὸν Πλάτωνα, ὅστις ἀπεποιήθη ὅμως, διότι ἐκεῖνοι μὲν ἦσαν παραπολὺ τρυφηλοὶ, οὗτοι δὲ ἥκιστα φίλοι τῆς ἰσονομίας». Ἡ εὐχὴ τοῦ Κοραΐ περὶ συντάξεως τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας ὑπὸ ἀλλογενῶν τῆς Θέμιδος λειτουργῶν, ἐπληρώθη μετὰ δέκα καὶ περιπλέον ἐνιαυτῶν πάροδον. Ἐν μέσῳ τοῦ ὀρμαγδοῦ τοῦ πολέμου, ἀπέβη ἀδύνατον νὰ συγκροτηθῶσι δικαστήρια· ταῦτα δὲ ἰδρύθησαν κατὰ πρῶτον ἐπὶ τοῦ Κυβερνήτου. Μέχρι τοῦ 1828 αἱ διαφοραὶ τῶν πολιτῶν ἐλύοντο ὑπὸ αἰρετῶν δικαστῶν. Κρηπίδα τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν δικαστηρίων ὑπέθετο ὁ Καποδίστριας τὰ ἀτελῆ καὶ ἐν πολλοῖς ἀσύμφυλα νομοθετήματα τῶν προγενεστέρων συνελύσεων. Ἡ Ἐξαβίβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ οἱ βυζαντινοὶ νόμοι ἀπήρτιζον τὴν ἀστικὴν, ὁ Κῶδιξ τοῦ Ναπολέοντος, τὴν ἐμπορικὴν, καὶ τὸ «ἀπάνθισμα τῶν ἐγκληματικῶν» τὴν ποινικὴν δικονομίαν. Ὁ φόνος τοῦ Κυβερνήτου καὶ αἱ ἐπεληθοῦσαι ἐντεῦθεν ταραχαὶ ἐγένοντο παραίτια τῆς διαλύσεως τῶν δικαστηρίων. Ἀληθῆ νομοθεσίαν ἐνεκαίνισεν ἡ βαυαρικὴ ἀντιβασιλεία, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἐπὶ τῶν δικαστικῶν Μάουρερ, ὁ ἐκπονήσας τὸν

ὀργανισμόν τῶν δικαστηρίων, τὴν πολιτικὴν καὶ ποινικὴν δικονομίαν καὶ τὸν ποινικὸν νόμον. Ὡστε, ὅ,τι ἐπόθησε καὶ ἠϋξάτο ὁ ἐρμηνευτὴς τοῦ Βεκκαρίου, αὐτὸ τοῦτο αἰσίως ἅμα καὶ δεξιῶς ἐπετέλεσεν ὁ ἐκ Βαυαρίας θεμιστοπόλος «ἀσφαλῆ καὶ βέβαια βαλλόμενος βάθρα χρηστῆς νομοθεσίας».

Ὁ διακλέστατος καὶ γλυκύτατος τῶν πόθων τοῦ Κοραῆ, λογικὸν κατὰ τὰ ἄλλα ἀποτέλεσμα τῆς φιλοτίμου, ἀγερῶχου καὶ μεγάλοφρονος τοῦ ἀνδρὸς φύσεως, ἦτο ἡ ἀνάστασις τῆς Ἑλλάδος ἐξ οἰκείας δυνάμεως. «Δὲν ἐμπορεῖς νὰ φαντασθῇς (ἔγραφε) πόσον κατέχει καὶ τυραννεῖ τὴν ψυχὴν μου ἡ μανιώδης αὕτη κενοδοξία ἡ κενοδόξος μανία, νὰ μὴ φανῇ ὅτι οἱ ἀλλογενεῖς μᾶς ἔφεραν μὲ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὰς ἐπιστήμας. Μὲ φαίνεται ἄξιον νὰ σημειωθῇ μὲ χρυσᾶ γράμματα εἰς τὴν ἱστορίαν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀφ' ἐκυτῆς ἐσηκώθη ἀπὸ τὴν πτώσιν της· ἐκ ταύτης τῆς μανίας ἐξήγει ὅσα τραχέα εὐρίσκεις εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ λόγου μου.» Καὶ πάλιν ἔγραφε πρὸς τὸν φίλον του Ῥώταν τῇ 20 ἰουνίου 1818. «Ἡ εἰς τοὺς εὐεργέτας εὐγνωμοσύνη εἶναι χρέος ἀπαραίτητον· ἀλλ' ὅστις δυνάμενος νὰ εὐεργετήσῃ αὐτὸς ἑαυτὸν, βάλλει τὸν τράχηλόν του εἰς ζυγὸν εὐεργετῶν ξένων, γίνεται ἐκουσίως ἀνδράποδον, ἄξιον νὰ σιτίζεται καὶ νὰ μαστίζεται ὀλην του τὴν ζωὴν ἀπὸ εὐεργέτας. Τὴν αὐτὴν ἀγανάκτησιν ἐδοκίμασα καὶ δοκιμάζω, ὅταν ἀκούω τὰς εὐεργεσίας τῶν Ἀγγέλων εἰς τὰς Ἀθήνας, τὰς εὐεργεσίας τῆς Βαυαρίας εἰς τοὺς νέους μας. Ὡς μαινόμενος ὀργίζομαι κατὰ τῆς τύχης ὅτι δὲν μ' ἐχάρισε πλεῖστον ἢ καὶ δύναιμι νὰ καταπεῖσω τοὺς λιθίνους πλουσίους τοῦ γένους νὰ μὴν ὑποφέρωσι νὰ κακεργῇται μὲ τοιαύτας εὐεργεσίας ἡ Ἑλλὰς. Πρὸ πολλοῦ προβλέπων τὸν σημερινὸν ὄργανισμὸν τῶν ἐλληνικῶν πνευμάτων, καὶ φοβούμενος μὴν ἡ τοιαύτη ἀλλοίωσις νομισθῇ ἔργον τῶν φωτισμένων ἔθνων καὶ ὅχι αὐτόματον ἰδικόν μας κίνημα, ἐσπούδασα νὰ προλάβω νὰ ἀφανίσω τὴν τοιαύτην πρόληψιν, μέρος μὲ τοὺς Αὐτοσχεδίους Στοχασμοὺς, καὶ μέρος μὲ τὴν διατριβὴν περὶ τῆς νῦν καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι (Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce). Εἰς καλὸν ἐνθυμήθητι τοῦ Mémoire. Δὲν μ' ἔμειναν ἀπ' αὐτὸ πλὴν μόνα 3 ἢ 4 ἀντίτυπα· καὶ μοῦ τὰ ζητοῦσι πολλοί. Δὲν εἶναι τρόπος νὰ μετατυπωθῇ ἀπαράλλακτον ὥς εἶναι μὲ ἐξοδά μου, εἰς τὴν Λεϊψίαν; Δὲν εἶναι ἀσύμφορον νὰ διαδοθῇ καὶ εἰς τοὺς Εὐρωπαίους καὶ εἰς τοὺς ἡμετέρους». Τὸ «Ὑπόμνημα» ἀνετυπώθη κατὰ τὸ 1818. «Ἐτύπωσα (γράφει ὁ

Κοραῆς) τριακόσια μόνον ἀντίτυπα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδαπάνησα (τύπον, χαρτίον κτλ.) φράγχα 224.30· ἔβαλα δὲ τὸ αὐτὸ ἔτος 1803 διὰ νὰ νομίζεται ἐκ τῆς πρώτης τυπώσεως, καὶ ὅχι μετατύποις». Τὸ «Ἵπομνημα» ἀνεγνώσθη τῇ 6 ἰανουαρίου 1803 εἰς ἐπήκοον τῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀνθρωποθηρητῶν ἢ Ἀνθρωποσκοπῶν, εἰς ἣν κατελέγοντο οἱ λογιώτεροι τῶν τότε Γάλλων. Τὰ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν διηγεῖται αὐτὸς ὁ Κοραῆς, ἐπιστέλλων τῇ 13 ἰανουαρίου 1803 πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βασιλείου. «Τὸ περὶ τῆς νῦν καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος Ἵπομνημάτιον ἀνεγνώσθη τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων εἰς τὴν Ἑταιρείαν τῶν Ἀνθρωποθηρητῶν. Ἡ συνάθροισις ἔτυχε νὰ ᾖ πολυπληθὴς, καὶ εἶχον προεδρεύοντα τὸν Φουρκροά· ἐπῆρα ἐντάμα τὸν Κλαυῆριον εἰς παραμυθίαν τοῦ φόβου τὸν ὁποῖον εἶχα, ὅχι τῆς ἀποδοκimasίας ἀλλὰ τῆς ἀδιαφορίας. Ἀλλὰ τὸ Ἵπομνημα, φίλε μου, εὐηρέστησεν ἀσυγκρίτως περισσότερον ἅπ' ὅτι ἤλπιζον, τὸ ὁποῖον ἀποδίδω εἰς τὸ φιλόκαινον τῶν Γάλλων καὶ (νὰ εἴπωμεν τὴν ἀλήθειαν) εἰς τὸ φιλόανθρωπον· ἤκουσαν πράγματα, τὰ ὁποῖα εἶναι εἰς αὐτοὺς παντάπασιν ἄγνωστα. Ἡ προσοχὴ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς ἀναγνώσεως, ἡ ὁποία ἐκράτησεν ὥραν καὶ τεταρτημόριον τῆς ὥρας, ἦτο τοσαύτη, ὥστε μήτε νὰ βήξῃ δὲν ἤκουσα κἀνένα. Ἐκ διαλειμμάτων εἰς τοὺς τόπους περὶ Σουλιωτῶν, περὶ Ὑδριωτῶν, περὶ Χίων, καὶ ἄλλους τινάς, ἤκουσα ἐπιφωνήματα εὐαρεστήσεως. Ἐζήτησα τὴν ἄδειαν νὰ τὸ τυπώσω, καὶ μὲ τὴν ἔδωκαν ἀπὸ φιλανθρωπίαν, καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θέλει γαίνειν νέον κέντρον εἰς τὴν νέαν ταύτην ἀλλοίωσιν τῆς Ἑλλάδος· πλὴν μὲ συνθήκην τοῦ νὰ τυπώσω μόνον ὀλίγα, καὶ διὰ μόνην τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὅχι νὰ μοιράσω ἀπ' αὐτὰ εἰς τοὺς Παρισίους. Ἀπὸ τὴν ἀποδοχὴν τῶν Ἀνθρωποθηρητῶν ἐσυμπέρανα ὅτι ἦτο ἀναγκαῖον νὰ γίνῃ τὸ Ἵπομνημα τοῦτο, ὡς μία διαμαρτυρία (protestation) διὰ τὸ μέλλον, καθὼς καὶ φανερὰ καὶ sans facons τὸ εἶπα πρὸς τὸ τέλος τοῦ Ἵπομνήματος, ὅτι ἐάν ποτε ἡ τύχη φέρῃ τὰ ὅπλα τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ νομισώσιν, ὅτι αὐτοὶ πρῶτοι θέλουσι φέρεῖ καὶ τὰ φῶτα· ἐπειδὴ οἱ Γραικοὶ, ἔτι ὑπὸ τὸν ζυγὸν ὄντες, ἐκατάλαβαν τὴν ἀνάγκην τῶν φώτων, καὶ χωρὶς ἐξωτερικῆς βοήθειας, τὰ ζητοῦν καὶ τὰ φέρουσι πανταχόθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Κλαυῆριος (πολιτικῶς θεωρῶν τὸ πρᾶγμα), μὲ συμβουλεύει, ὡς πρᾶγμα ἀναγκαῖον, νὰ πέμψω ἐν ἀντίτυπον πρὸς τὸν πρῶτον Ἰππᾶτον (Ναπολέοντα)· καὶ νὰ πῇ εἴπω τὴν ἀλήθειαν, δὲν ἐξεύρω τί νὰ κάμω». Τῇ δὲ 25 ἀπριλίου 1803 ἔγραφεν. «Ὁ Ζωσιμάς μὲ ἔστειλε 4000 φράγχα

δι' ἀγορὰν βιβλίων διὰ τὴν βιβλιοθήκην Ἰωαννίνων. Εἰς ταύτην τὴν νέαν ἐκπύρωσιν (explosion) τοῦ Ζωσιμᾶ συνήργησε κἀν τι καὶ τὸ Ὑπόμνημα. Ὡ ποία χαρὰ, ἐὰν ἔκαμνε τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα καὶ εἰς ἄλλους!» Οὐ μόνον δὲ τῶν πλουσίων Ἑλλήνων τὴν φιλοτιμίαν ἀλλὰ καὶ πολλῶν λογίων Γάλλων τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὸν φιλελληνισμόν ἐξέκαυσε τὸ Ὑπόμνημα. Αὐτὸς ὁ Κοραῆς ἀναφέρει ὅτι διάσημος γάλλος ἱατρός, μαθὼν ἐκ τοῦ Ὑπομνήματος ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀσχολοῦνται περὶ τὴν ἀνάγκησιν τῆς παλαιᾶς σοφίας «προτείνει νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Ἀνατολὴν μὲ δύο ἢ τρεῖς ἄλλους ἱατροὺς, νὰ συστήσῃ Ἀκαδημίαν, καὶ νὰ παραδίδῃ ὅχι μόνον τὴν ἱατρικὴν ἀλλὰ καὶ τὰς ὑπηρετίδας καὶ ἐπικούρους αὐτῆς ἐπιστήμας, οἷον Χημείαν, Βοτανικὴν, Φυσικὴν Ἱστορίαν κλπ.»

Τοῦ Κοραῆ τὸ Ὑπόμνημα, περὶ οὗ ἀπεφάνητο ἄρτι ὁ νεώτατος ἀγγλὸς ἱστορικός Fyffe (History of Modern Europe Vol. 2) ὅτι ὁμολογεῖται «ἐκ τῶν φωτεινοτάτων καὶ μάλιστα διαφερόντων ἱστορικῶν διαγράμμάτων, ὅσα πώποτε συνεγράφησαν» εἶναι ἡ πρώτη ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἐπίσημος ἀνακηρύξις τῶν ἐθνικῶν τῆς Ἑλλάδος δικαίων, τὸ πρῶτον εὐοίωνιστον ἄγγελμα ὅτι τὸ ἑλληνικὸν γένος στερεὰν εἶχε βουλὴν νὰ φωτισθῇ οἰκοθεν καὶ διὰ τῆς δυνάμεως τῶν φώτων ἀποδειχθῇ ἄξιον μὲν τῆς παλαιᾶς εὐκλείας, ἄξιον δὲ καὶ τῆς ἱστορικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτοῦ ἐντολῆς. Πρὸ τοῦ Κοραῆ, ἐπιφανεῖς λόγιοι καὶ φιλόανθρωποι περιηγήται ἐξήραν τὴν πρὸς τὴν ἡμέρωσιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν ῥοπήν τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων. Πρῶτος ἐν Γαλλίᾳ κήρυξ τῆς ἐλευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξεν ὁ περικλεῆς Βολταῖρος, ὅστις δι' ἁλλεπαλλήλων γραμμάτων παρεκάλει καὶ παρέθηκε τὴν μεγάλην τῆς Ῥωσσίας αὐτοκράτειραν νὰ διενεργήσῃ τῶν δυστυχῶν Ἑλλήνων τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ὁ Βολταῖρος ἀπετάθη καὶ πρὸς τὸν Μέγαν Φριδερικόν, δεόμενος αὐτοῦ ὅπως συνεργήσῃ μετὰ τῆς Αἰκατερίνης πρὸς ἀπέλασιν τῶν Τούρκων ἐκ τοῦ Βοσπόρου, «τῶν ἀγρίων Τούρκων, οἵτινες ἡμαύρωσαν τὰς καλὰς τέχνας καὶ ἀπέσβεσαν τὴν ζωὴν τῆς περικαλλοῦς Ἑλλάδος». Ἀλλ' ὁ μέγας τῆς Ῥωσσίας ἀναξ ἐκώφευσε πρὸς τὰ παρακελεύματα τοῦ γάλλου φιλοσόφου. «Οἱ Ἕλληνες (ἔγραφε τῇ 26 νοεμβρίου 1773) περὶ ὧν τὰ μέγιστα μεριμνᾷ, εἶναι, ὡς λέγεται, τοσοῦτον ἐξηυτελισμένοι, ὥστε ἐλέγχονται ἥμισυ ἄξιοι ἐλευθερίας (Les Grecs, pour lesquels vous vous intéressez si vivement sont, dit-on, si avilis, qu'ils ne méritent pas d'être libres). Μετὰ τὸν Βολταῖρον ὁ διάσημος γάλλος περιηγητὴς Guys, ἐν τῷ Voyage littéraire de la Grèce ou lettres sur les Grecs anciens

et modernes avec une parallèle de leurs mœurs, Paris 1783 4 vols., ἀπελογήσατο ὑπὲρ τῶν τότε Ἑλλήνων, ἀποδείξας διὰ τοῦ παραλληλισμοῦ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νεωτέρων ἐθίμων, ὅτι οἱ ὑπόδουλοι Ἑλληνες, ἀκμαῖα εἰσέτι σφύζοντες τὰ ἀρχαῖα ἦθῃ καὶ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν σπαργῶντες, ἦσαν ἄξιοι τῆς συμπαθείας καὶ τῆς ἀντιλήψεως τῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων καὶ λαῶν. Συγχρόνως σχεδὸν, ὁ φιλότεχνος καὶ φιλόαρχιος κόμης Choiseul-Gouffier, ὁ ἀπὸ τοῦ 1784 μέχρι τοῦ 1789 πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας διατελέσας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐξέδωκε τὸν πρῶτον τόμον τῆς κατὰ τὴν Ἑλλάδα προγενεστέρως περιοδείας του, ἐν ᾗ πολλὰ καὶ καλὰ διηγεῖται περὶ τῶν Ἑλλήνων. Μετὰ ταῦτα, ὁ δὲυδερκὴς ἄγγλος Ἔτων ἢ Ἡτων, κατὰ τὴν ἀγγλικὴν προφορὰν, χρηματίσας πρόξενος τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας ἐν Τουρκίᾳ, ἐξέδωκεν εἰς τὸ φῶς τῷ 1798 ἐν Λονδίνῳ τὸ πολύκροτον πόνημα A Survey of the Turkish Empire, ἐν ᾗ μετὰ προφητικῆς ψυχῆς προαγγέλλει τὴν προσεχῆ τῶν Ἑλλήνων ἀνάστασιν· λ. χ. ἐν τῇ 10 σελίδι τοῦ προλόγου γράφει ὁ Ἔτων that the Greeks will emancipate from the yoke of Turkey is certain, «οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ ἀπαλλαγῶσι τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ»· καὶ ἐν σελίδι 334 «ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μείνῃ ἐπὶ μακρὸν ὑπόδουλος, σπεύδει δὲ ὅπως συγκαταταχθῇ εἰς τὴν χορεῖαν τῶν ἀνεξαρτήτων τῆς Εὐρώπης κρατῶν· ἡ ἀνάστασις ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἡ ἀνακαίνισις τῆς δυνάμεως αὐτῆς θὰ ἀποτελέσῃ σπουδαίαν χρόνου ἐποχὴν ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ πολιτικῇ». Ὁ ἄγγλος Ἔτων ἀπεδείχθη ἐπομένως ἄριστος μάντις, ἀλλ' οὐχ ἦττον ἐξαίσιος εἶναι καὶ ἡ τοῦ Κοραῖ προφῆτικὴ δύναμις, ἡ διαφανομένη πολλαχρὸς τοῦ Ὑπομνήματος, καὶ μάλιστα ἐν ταῖς σκέψεσιν αὐτοῦ περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ναυτικοῦ τῶν Ὑδραίων. Τὸ Ὑπόμνημα εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ μία τις φιλοσοφικὴ ἔρευνα τῶν ἐθνικῶν καὶ πολιτικῶν περιπετειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, ἰδίως ἀφ' οὗ χρόνου οἱ Ἕλληνες, ἐλθόντες εἰς ἐπίγνωσιν τῆς κακοδαίμονος αὐτῶν καταστάσεως, ἐβουλεύθησαν στερεῶς ἅμα καὶ διαρκῶς νὰ ἀνακαινίσωσι διὰ τῶν φώτων τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν αὐτῶν ὑπόστασιν. Ἐκάστη περίοδος, ἐκάστη πρότασις τοῦ ὑπομνήματος εἶναι καλῶς καὶ ἐμβριθῶς βεβουλευμένη· χωρὶς τῆς ἐλαχίστης ἐθνικῆς ἀλαζονείας ἢ ἐπάρσεως, χωρὶς φιλκυτίας, ὁ Κοραῖς ἀναπτύσσει ἀψευδῶς, μετριοφρόνως καὶ συνεσταλμένως πάντα ὅσα κατέπραξαν μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων οἱ Ἕλληνες ὑπὲρ τῆς ἀνορθώσεως τῆς δυστυχοῦς αὐτῶν πατρίδος, ἐκ τῶν γεγεννημένων τεκμαιρόμενος ἐν βεβαίᾳ καὶ πιστῇ

ἐλπίζει τὴν προσεχῇ ἀναγέννησιν τῆς ἐνδόξου καὶ ἀναξιοπαθούσης μητρὸς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ διὰ τῆς εὐβούλου, κανονικῆς καὶ εὐθαρσοῦς τῶν Ἑλλήνων αὐτοπραχίας. Ἐν τῷ Ὑπομνήματι τούτῳ διαλάμπει ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους ἡ ψυχικὴ τοῦ Κοραῖ ἡρεμία, ὅστις, εἰς ἐπήκοον ξένων ποιούμενος τὴν ἀπολογία τοῦ ἰδίου ἔθνους, φιλοτιμεῖται διὰ λόγων ἀνεπιτηδεύτων καὶ δι' ἀκόμπτου φιλοπατρίας, νὰ καταστήσῃ τοὺς γάλλους ἀκρατάς οἷον· κοινωνοὺς τῶν ὑποκαρδίων τοῦ γένους πόθων, ἐπισπώμενος συνάμα καὶ τὴν θερμὴν αὐτῶν συμπάθειαν εἰς τὰς προαιωνίους τῆς Ἑλλάδος συμφοράς.

Ὁ Κοραῖς ἀρχεται τοῦ Ὑπομνήματος, μετὰ διαλεκτικῆς δεινότητος φιλοσοφῶν περὶ τῶν αἰτίων τοῦ φθίνοντος καὶ ἀναθάλλοντος πολιτισμοῦ λαοῦ τινος. «Συμφερόντως, λέγει, καὶ ἐπωφελῶς ἐξετάζομεν ἔθνους τινὸς τὴν κατὰστασιν πρῶτιστα μὲν καὶ μάλιστα ὅταν τοῦτο, ἐξιστάμενον τῶν πατρῶων ἀρετῶν, μεταπίπτῃ ἐπὶ τὸ χεῖρον, εἴτα δὲ ὅταν ἀναγεννᾶται καὶ ἀναβιώσκηται. Ἐν ἑκατέρᾳ τῶν περιπτώσεων προβαίνομεν εἰς σημείον, ἐξ οὗ πορίζομεθα ὠφελίμους εἰς τὴν ἀνθρωπότητα διδασκαλίας, ὡς ἀποκαλυπτούσας ἡμῖν τὴν ἀλληλουχίαν τῶν αἰτίων, ἅτινα ἢ φθείρουσιν ἢ προβιβάζουσιν τὸν καθόλου ἀνθρωπισμόν. Ὑπάρχουσι δὲ τὰ αἷτια ταῦτα, ὡς εἰκὸς, μᾶλλον ἢ ἥττον πολυάριθμά τε καὶ ἀνύσιμα, ὅσω καὶ ὁ λαὸς, παρ' ᾧ τοιαύτη τις μεταβολὴ τελεσιουργεῖται, μᾶλλον ἢ ἥττον ἀφίσταται ἄλλων ἡμερωμένων ἔθνων, μᾶλλον ἢ ἥττον ὑποβοηθεῖται ὑπὸ τοῦ κλίματος, μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπέδωκεν ἐν τῇ ἡμερώσει, ἣν κινδυνεύει νὰ ἀπολέσῃ ἢ ἐπαλινδρόμησεν εἰς τὴν βαρβαρότητα, ὁπόθεν σπουδάζει νὰ ἐξέλθῃ. Τούτοις δὲ πᾶσι δυνατὸν καὶ δέον νὰ προστεθῇ καὶ τὸ ποῖόν τῆς βαρβαρότητος, ἐν ᾗ τήκεται ὁ ἐπισκοπούμενος λαός. Τὰ αὐτὰ μέσα δηλονότι οὐδέποτε ἐνεργοῦσιν ἴσαις δυνάμεσι παρὰ λαῶν, νῦν τὸ πρῶτον τρεπομένῳ τὴν ὁδὸν τῆς ἡμερώσεως, καὶ παρὰ λαῶν, ἀνευρίσκοντι ἤδη τὴν ὁδὸν, ἀφ' ἧς ἐπὶ μακρὸν ἐπλανήθη χρόνον. Ἐκείνου μὲν τὰ βήματα φαίνονται δειμαλιώτερα, διότι προχωρεῖ βάδην καὶ οἷον εἰ ἐπιψηλαφῶν· τούτου δὲ ἡ πρόσδος καθίσταται ἐξ ἀνάγκης ταχύτερα, ἐὰν σώζωνται παρ' αὐτῶ μνημεῖα τῆς πάλαι ἡμερώσεως καὶ ἐὰν ἐξωτερικὰ αἷτια μὴ κωλύωσι τὴν εἰς τὸ πρόσω πορείαν αὐτοῦ. Ἀρκοῦν μοι ὑπολαμβάνω νὰ ἐνδιατρίψω ἐν τῇ βαρβαρότητι ἢ τῇ ἡμερώσει τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ μὴ ἀποβλέψω μηδαμῶς εἰς τὴν κατὰστασιν αὐτοῦ τὴν ἀγρίαν, ἅμα μὲν διότι εἰς τὰς ἀφεστῶσας χώρας, ἔνθα ἡ λογικὴ τοῦ ἀνθρώπου δύναμις διατελεῖ ἔτι ἐν σπαργάνοις, τὸ ὄμμα τοῦ εὐρωπαίου

παρτηρητοῦ εἰσέδω σπανιώτερον ἢ ὥστε νὰ ἀκριβώσῃ τὴν ἠθικὴν τῶν ὁμοίων αὐτῷ νηπιότητα, ἅμα δὲ διότι κατ' ἐξοχὴν προτίθεμαι ἐν τῷδε τῷ ὑπομνήματι νὰ ἀνακοινώσω τῇ Ἑταιρείᾳ τῶν Ἀνθρωποτηρητῶν οὐχὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου καθόλου, ἀλλ' ὅσας ἐποίησα κατ' ἐμαυτὸν σκέψεις περὶ τῶν νῦν περιστάσεων τοῦ ἔθνους μου. Εὐτυχῆς δ' ἐγὼ ἐὰν ἐμπνεύσω εἰς τοὺς σεμνοὺς ἑταίρους ζῆλον περὶ τὴν τύχην λαοῦ, πειρωμένου νὰ ἀνακύψῃ ἐκ τῆς βαρβαρότητος, εἰς τὴν πλείστα αἵτια ἐβύθισαν αὐτὸν καὶ ἐμποιήσω τοῖς ἀκρωμένοις τὴν γλυκεῖαν φρίκην, ἣν φιλοσόφου ψυχὴ αἰσθάνεται ἐνώπιον τοῦ θελκτικοῦ θεάματος ἀνθρώπου ἐπιζητούντος τὴν ἰδίαν τελείωσιν». Ταῦτα προοιμισχάμερος διαβεβαιοῦται τοὺς Ἑταίρους ὅτι οὐδεμίαν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην δυσπιστίαν πρέπει νὰ ἐμβάλλῃ αὐτοῖς ἡ ἐλληνικὴ τοῦ Κοραῖ ἑθνότης. «Ἰσως ἐπλανήθην ἐν ταῖς ἐμαῖς παρατηρήσεσιν, ἢ, ὀρθότερον εἰπεῖν, ἐν τοῖς συμπεράσμασιν ἅτινα ἐξήγαγον· τῆς πλάνης μου τὸ αἴτιον ὅμως ζητητέον ἐν τῇ ἀσθενείᾳ ἧς κέκτημαι διανοητικῆς ἰκανότητος, οὐχὶ δ' ἐν ταῖς ἐμαυτοῦ ἐθνικαῖς προλήψεσιν. Οὐδὲν ἀληθῶς συμφωνότερον τῇ φύσει ἢ τὸ ἀγαπᾶν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τὸ ἴδιον ἔθνος. Τοιαύτη δὲ προτίμησις τοσοῦτον ἀρίσταται τῆς κοσμοπολιτικῆς ἀγάπης, ἣν ἐκθειάζουσιν ἄνθρωποι εἰς οὐδὲν οὐδέποτε προσκολλώμενοι, ὅσον ἴσταιται πόρρω τῆς ἀρεσκείας ἡ ἀγάπη ἡ ἀληθής. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ὁ παρατηρῶν μὲν μόνον ὅπως διδάχθῃ, μεταδίδων δὲ ἄλλοις τὰς ἰδίας παρατηρήσεις ὅπως καταστῇ ὠφέλιμος, θέον πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν». Ὁ Κοραῖς μνημονεύει ἐνταῦθα τὰς μυρίας μεταβολὰς ὅσας ὑπέστησαν οἱ Ἕλληνας, μάλιστα δὲ τὴν παρὰ τῶν Τούρκων υποδούλωσιν, ἥτις ἐβύθισεν αὐτοὺς εἰς λήθαργον, παρὰ πλῆσιον ἐκείνῳ ἐν ᾧ διετέλει βεβουθισμένη ἡ Εὐρώπη πρὸ τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν Γραμμάτων. «Μόνον ἐν μακροτέροις διαλείμμασιν ἐξέφαιναν ἡ Ἑλλάς ἀμυδρά τινα σημεῖα ζωῆς· μόνον διὰ χρόνου προεφαίνοντο εὐχάριθμοι λόγιοι ἀνὰ μέσον τοῦ ἔθνους, ὅπερ, εἰ καὶ ἐθαύμαζεν αὐτοὺς καθ' ὑπερβολὴν, ἀναισθητοῦν ὅμως πρὸς τε τὴν φωνὴν αὐτῶν καὶ τὸ παράδειγμα, παρῶρα αὐτοὺς παρερχομένους, οὐδεμίαν οὐδαμῶς ὠφέλειαν ἐντεῦθεν καρπούμενον· οὐχὶ δ' ἄλλως ἐν νυκτὶ φρικώδει καὶ ἀφεγγεῖ ἀμαυροῦται τις μᾶλλον τὰς ὕψεις ἢ φωτίζεται ὑπὸ τῶν μετεώρων, ἅτινα ἄλλοτε καὶ ἄλλοτε αὐλακοτομοῦσι τὴν ἀψίδα τοῦ οὐρανοῦ». Ὁ φιλαλήθης Κοραῖς οὐδαμῶς παρασιωπᾷ τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε παρ' Ἕλλησιν ἀπειθευσίαν. «Μηδεὶς ἐρώτησέ με περὶ τῶν ἠθικῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους

τοὺς δεινούς τε καὶ ἀπαισίους Ἡ ἀμαθία, θυγάτηρ τῆς ἀγρίας καὶ ὠμῆς τυραννίδος, οὐδέποτε βαδίζει ἀνευ τῆς δεισιδαιμονίας· ἡ δὲ δεισιδαιμονία ἄγει λεληθότως εἰς τὴν διαφθορὰν τῶν ἡθῶν. Ἐν κοινωνίᾳ, μὴ κυβερνωμένη ὑπὸ νόμων σοφῶν καὶ δικαίων, μάτην περιζιττεῖται ἡ ἀρετὴ· ἐὰν δέ που γεννηθῇ τις ἐν ἀρετῇ, νομιστέος, κατὰ Σωκράτην, δῶρον οὐράνιον μᾶλλον ἢ κατόρθωμα τῆς παιδείας καὶ τῆς ἀγωγῆς». Αἱ τότε δυστυχίαι τοῦ ἐλληνικοῦ γένους ἦσαν προϊόν τῶν ἀμαρτημάτων τῶν προγενεστέρων γενεῶν· τὰς παλαιὰς δὲ τῶν Ἑλλήνων ἀτασθαλίας ὑπαινίσσεται μετὰ παρρησίας ὁ Κοραῆς. «Πολλοὶ μᾶλλον ἔνοχοι φαίνονται (λέγει) ὅσοι μὲν τῶν Ἑλλήνων πρῶτοι παρέσχον ἑαυτοὺς νὰ διαφθαρώσιν ὑπὸ τοῦ χρυσοῦ τῶν Μακεδόνων, ὅσοι δὲ, λησμονήσαντες τὰ λαμπρὰ παραδείγματα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς φιλοπατρίας προγόνων, ὧν καὶ τοὺς τάφους ἔτι ἐβλέπον καὶ τῆς φωνῆς οὕτως εἰπεῖν ἤκουον, ἐπώλησαν ἣν παρ' ἐκείνων παρέλαβον ἐλευθερίαν· πολλῶ μᾶλλον ἔνοχοι φαίνονται καὶ ὅσοι ἔπειτα παρενέβαλον προσκόμματα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Ἀχαικοῦ Συλλόγου καὶ ὅσοι κατόπιν διὰ τῶν ἰδίων διχονοιῶν ἐφειλύσαντο τὰ ὅπλα καὶ ἐπέβαλον εἰς ἑαυτοὺς τὸν ζυγὸν τῶν Ῥωμαίων, καὶ ὅσοι, τελευταῖον, τηροῦντες ἔτι φάσμα πολιτικῆς ἐλευθερίας, περιεῖδον εἰςβάλλοντας εἰς τὴν ἑαυτῶν πατρίδα τοὺς ἀγρίους Σκύθας. Πάντες οἱ Ἕλληνες οὗτοι φωρῶνται ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ μᾶλλον ὑπαίτιοι τῶν δυστήνων ἀπογόνων, εἰς οὓς κατέλιπον ἅπαντα μὲν κακῶς ἔχοντα καὶ ἐπανορθώσεως χρῆζοντα, οὐδὲ μίαν δὲ κακίας καὶ ἀμαρτήματος ὑπερβολὴν. Καὶ τί ἡδυνάντο νὰ ποιήσωσιν οἱ νῦν Ἕλληνες, ἄμειροι ἐλευθερίας, ἄμειροι χρημάτων, ἄμειροι φώτων καὶ παιδείας, ἐγκαταλειμμένοι μὲν ὑπ' ἀπάντων, ἐμπνέοντες δὲ ἄλλοις μὲν διάφορον σμικρὸν, ἄλλοις δὲ οἶκτον ἀνωφελεῖ, τοῖς δὲ πλείστοις τὴν ἐξ ἀπελπισμοῦ ἀδιανομίαν;»

Τοιοῦτοτρόπως ἐβλέπε τις ἐν τῇ ταλαίνῃ Ἑλλάδι ὅτι παρὰ πᾶσι σχεδὸν τοῖς δεδουλωμένοις λαοῖς· κληρὸν ἀμαθῆ καὶ δεισιδαίμονα, φέροντα καὶ ἄγοντα κατὰ τὸ δοκοῦν λαὸν ἔτι ἀμαθέστερον· εὐπατρίδας σεμνυνομένους ἐπὶ φαντασιώδει εὐγενείᾳ, πιαυνομένους δὲ ὑπὸ τῶν ἰδριῶτων τοῦ λαοῦ· οἰκοδεσπότας, ἀπηυδηκότας ὑπὸ τῶν κακώσεων, τυφλώτοντας ὑπὸ τῆς δεισιδαιμονίας καὶ ἀδυνατοῦντας νὰ ἐκπαιδεύωσι τοὺς υἱοὺς εἰς μαθήματα καλὰ καὶ ἐλευθερία· νέους ἀπειροκάλους καὶ παντάπασιν ἀμούσους, ἔχοντας πρὸς τῇ ἀπαιδευσίᾳ σύντροφον ἢ τὴν χαύνωσιν συμβαρίτου ἢ τὴν ῥώμην ἀνθρώπου ὠμοῦ καὶ ἀγρίου. Σπανίως νεαροὺς Ἕλληνας ἀπεδῆμει εἰς τὴν Εὐρώπην, ἵνα ζητήσῃ αὐτόσε ὅσα δὲν εὕρισκεν

ἐν τῇ πατρίδι φῶτα, ἀρκοῦσαν δὲ ὑπελάμβανεν αὐτῷ τὴν μελέτην τῆς ἱατρικῆς· ἐνίοτε εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱατρικῆς συνεδουάζετο ἢ τῆς θεολογίας· «ἀνεσφάνησαν δὲ θεολόγοι, προθύμως συγκαταβάντες εἰς τὸν ἀγῶνα, οἱ μὲν τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς, οἱ δὲ τῆς ῥωμάνας ἐκκλησίας, καὶ συντάξαντες πραγματείας ἐριστικὰς, ἐπιτηδεύας νὰ ὑποτρέψωσι τὸ μῖσος, δι' οὗ ἑκατέρω τῶν κοινοτήτων ἐτίμα τὴν ἐτέραν παρὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὰ παραγγέλματα τοῦ Χριστιανισμοῦ». Ἡ μόνη σχεδὸν τῆς Εὐρώπης χώρα, ἐν ᾗ ἐξετυποῦντο βιβλίοι χάριν τῶν νέων Ἑλλήνων, ἦτο ἡ Ἑνετία· ἀλλὰ τὰ ἐξ Ἑνετίας ἐπιστελλόμενα, ἐξαίρουμένων τῶν ἀπαραιτήτων εἰς τὴν λατρείαν καὶ τινῶν ἄλλων στοιχειωδῶν πρὸς χρῆσιν τῶν ἐκπαιδευτηρίων, ἐνθα ἐδιδάσκετο ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ, ἦσαν, κατὰ τὸν Κοραῆν, κακόζηλα πονήματα, ἀμοιροῦντα κομψότητος καὶ χάριτος, αὐξάνοντα δὲ μᾶλλον τοῦ ἔθνους τὴν ἀμαθίαν ἢ τὰ φῶτα. Ἐν τοιαύτῃ ἐλθεῖν ἐπὶ τὴν διατέλειαν τὸ ἔθνος μέχρι τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἐκατονταετηρίδος ὑπερμεσοσύνης. «Ἡ Γαλλία ἔσχε τὴν δόξαν τοῦ ἰδεῖν ἐν τοῖς ἐκείνης κόλποις τὴν ἑνωσιν φιλοσόφων, οἵτινες πρῶτοι, περὶ τὰ μέσα τῆς ληξάνσης ἐκατονταετηρίδος, κατέβαλον τὰ θεμέλια κτιρίου εὐρυτάτου, τῆς Ἑγκυκλοπαιδείας. Τὸ δὲ φῶς, τὸ ἀνατείλαν ἐκ τῆς φιλολογικῆς ταύτης μεταβολῆς, ἐπόμενον τοῖς αὐτοῖς νόμοις τοῦ φωτός τοῦ φυσικοῦ, διέδωκεν ἐξ ἀνάγκης τὴν λαμπρότητα πολλῶν προσωτέρω τῆς ἰδίας ἐστίας, ὅπου δὲν προσέχρουεν εἰς ἐμπόδια. Οἱ Ἕλληνες, σεμνυνόμενοι ἐπὶ τῇ κατὰ γωγῇ τοῦ γένους, οὐ μόνον δὲν ἐκλείσαν τὰ ὅμματα πρὸς τὰ φῶτα τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ὑπέλαβον τοὺς Εὐρωπαίους ἀπλοῦς ὀφειλέτας, ἀποκρίνοντες μετὰ τόκων ἀδριῶν κεφάλαιον, ἕπερ ἔλαβον παρὰ τῶν ἐκείνων προγόνων». Πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ φιλολογικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ ἐν γένει ζήλου τῶν τότε λογίων Ἑλλήνων, ἀναφέρει ὁ Κοραῆς μετ' ἐγκωμίων τὰ πονήματα Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρους καὶ Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκη. «Ὁ σεβασμιος κληρικὸς Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις εἶναι (λέγει ὁ Κοραῆς) ὁ πρεσβύτατος τῶν λογίων τοῦ ἔθνους, πρῶτος καὶ οὗτος τελεσεφόρως συμβαλλόμενος εἰς τὴν νῦν παρὰ τοῖς Ἑλλησι τελουμένην ἡθικὴν μεταβολήν. Ἀσμενέστατα δὲ ἀπονέμω αὐτῷ τὴν ἐμὴν μερίδα τῆς ὑπὸ τοῦ ἔθνους ὀφειλομένης εὐχαριστίας, διότι ἄσμενος ἀείποτε ἀναγκᾶν εἰς τὴν μνήμην ἦν ἐν τῇ ἐμαυτοῦ ψυχῇ, νέου ἔτι ὄντος, ἐξήγειρεν ἁμιλλαν ἢ τῆς «Λογικῆς» ἐκδοσίς, πρὸς τὴν ὀφείλω τὰς ὀλίγας μου γνώσεις». Τραυλὴ αὕτη ἀπόδειξις τῆς μεγαλοφροσύνης τοῦ Κοραῆ, ὅστις δημοσίᾳ μὲν καὶ εἰς ἐπήκοον ξένων ἀγορεύων, ὕμνει τοῦ Εὐγενίου τὴν σοφίαν, κατ' ἰδίαν δὲ

*

πρὸς φίλους ἐπιστέλλων ἐλυπεῖτο ὅτι ὁ ἀείμνηστος ἐκεῖνος ἀνὴρ μετῆλθε λεκτικὸν χαρακτῆρα ὅτε μὲν μακαρονικόν, ὅτε δὲ ὑπὲρ τὸ δέον ἀρχαϊκόν, κατέτριψε δὲ τὸν βίον εἰς συγγραφὴν πονημάτων, ὧν τὰ πλεῖστα ὑπῆρξαν δυσκατάληπτα πρὸς τοὺς συγχρόνους Ἑλληνας, διψῶντας παιδείας στοιχειώδους καὶ εὐχύμου.

Δύο ἄξια λόγου γεγονότα συνετέλεσαν εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐξέγερσιν τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐθνικῆς συνειδήσεως. Διὰ τῆς νέας τροπῆς ἣν παντοειδῆς περιστάσεις ἔδωσαν εἰς τὴν κίνησιν τοῦ ἐμπορίου, πολλοὶ τῶν ἑλληνικῶν οἰκων ὑπερεπλούτησαν ἐν χρόνῳ βραχεῖ· πρῶτον δὲ, λέγει ὁ Κοραῆς, ἠκούσθη τοῦ ἑκατομμυριούχου τὸ ὄνομα παρὰ λαῶν, εἰθισμένῳ νὰ νομίζῃ ὀλβίους καὶ εὐδαιμόνας τοὺς ὀλίγους ἀνδρας, τοὺς κεκτημένους κεφάλαιον ἑκατὸν προυγίων. Οἱ νεόπλουτοι οὗτοι ἐνόησαν ταχέως ὅτι, ἂν ἡ τύχη ἐπεδαφιλεύετο τυφλοῖς ὄμμασι τὰ ἀγαθὰ, ἔχρηζον αὐτοὶ ὀφθαλμῶν καὶ δὴ ὀξυδερκεστάτων ὅπως διασώσωσι καὶ πολλαπλασιάσωσι τὰ δῶρα ἐκείνης. Τὸ ἐμπόριον, διαδὼν τὴν εὐμάρειαν εἰς τὸ ἔθνος, ἤρπασεν ἀπὸ τῆς ἀργίας παμπόλλους τῶν ἑλλήνων νεανικῶν καὶ διεσκέδασεν αὐτοὺς εἰς πλείονας χώρας τῆς Εὐρώπης, χορηγῆσαν συγχρόνως τῇ ἐν Ἑλλάδι νεολαίᾳ πολυαριθμότερους διδασκαλίας πόρους διὰ τῆς πληθύσεως τῶν ἐκπαιδευτηρίων. Καὶ τοιαῦτα μὲν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πλούτου παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν· οὐδὲν ὅμως συνετέλεσε μᾶλλον ἵνα ἐξεγείρῃ τὴν ἄμιλλαν καὶ ἐμβάλη θάρρος εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων ἢ ὁ κατὰ τὸ 1769 πόλεμος τῆς Ῥωσσίας πρὸς τὴν Τουρκίαν. «Τὸ γοήτευμα τοῦ τουρκικοῦ μεγαλείου διεσκέδασε διὰ παντὸς ἡ Ῥωσσία, ἀποδείξασα εἰς τὴν Εὐρώπῃ ὅτι ὁ τῆς δυνάμεως ὄγκος, ὃν ὑπελάμβανεν εὐσαρκίαν κράτους καλῶς συντεταγμένου καὶ σθεναροῦ, ἦτο ὑδρίασις, μέλλουσα θάπτον ἢ βράδιον νὰ ὠθήσῃ τὸ κράτος τὸ ὀθωμανικόν εἰς τὸν ὀλεθρον». Ἡ Ῥωσσία σύμφορον ἔαυτῇ ὑπολαβοῦσα νὰ θεραπεύσῃ τοὺς Ἑλληνας, οὓς ἤλπιζε (κατὰ τὸν Κοραῆν) ὅτι μιᾷ τῶν ἡμερῶν θὰ συγκατέλεγεν εἰς τοὺς ἰδίους ὑπὸκρούς, παρέλαβε πολλοὺς τούτων εἰς τὰς τάξεις τῶν ῥώσων μαχητῶν καὶ περιποιήσατο αὐτοὺς διὰ τιμῶν τε καὶ ἀνταμοιβῶν. Οἱ νέοι ἐπίκουροι ἡσπάσαντο ὡς ἴδιον ἀγῶνα τὸν τῆς ἐν Πετροπόλει αὐλῆς· τῶν δὲ ῥωσικῶν ὅπλων ὁ θρίαμβος κατέστη ὑποκειμένον εὐχῶν σύμπαντος τοῦ ἔθνους. Καὶ ἄλλα αἴτια συνετέλεσαν εἰς τὴν κραταίωσιν τῶν ἐθνικῶν αἰσθημάτων. Ἡ προμνημονευθεῖσα νέα τοῦ ἐμπορίου τροπὴ, ὁ διαχεόμενος εἰς τὸ ἔθνος πρωτοφανὴς πλοῦτος, ἴσως δὲ καὶ ἡ ἐλάττωσις τοῦ κύρους τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, παρῳρήσαν

ἐνίοις τῶν νησιωτῶν τοῦ Αἰγαίου νὰ ναυπηγήσωσι πλοῖα φορτηγὰ κατὰ μίμησιν καὶ τρόπον τῶν Εὐρωπαίων. «Εἴτε ἐξ ἀμαθίας, εἴτε ἐκ καταφρονήσεως, εἴτε ἐκ τῆς ἀνάγκης ἅμα καὶ τῆς εὐμαρείας τοῦ εὐρίσκειν παρὰ τοῖς Ἑλλήσι πρὸς ἐξάρτυσιν τοῦ τουρκικοῦ ναυτικοῦ οὕς περ μάτην παρὰ τοῖς θωαμανοῖς αὐτοῖς θὰ ἐξήτει ναυτιλους, ἡ Πύλη, καίπερ φύσει οὕσα καχύποπτος, οὐδαμῶς προσέσχε τὸν νοῦν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου. Οὐδεμία ἔμως ὑφίσταται ἀμφιβολία, ὅτι, ἂν ἡδύνατο ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις νὰ προειδῇ, ὅτι θὰ κατάρθουν μὲν τῶν ἡμερῶν οἱ Ἑλληγνες νὰ κατέχωσιν ἐμπορικὸν ναυτικὸν ἐκ πλειόνων ἐκατοντάδων σκαφῶν, τῶν πλείστων δὲ καταδρομικῶν, θὰ κατεβύθιζεν αὐτὸ ἐν τῇ γενέσει του». Οὕτως ὁ Κοραῆς, ὡς ἀληθῆς προφήτης καὶ θεοπρόπος προεῖπε τὰ ὕστερον κατὰ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα ἡρωϊκὰ κατορθώματα τῶν νησιωτῶν. Κατ' ἐξοχὴν δὲ ποιεῖται μνεῖαν τῶν Ὑδραίων, «ἅμα μὲν ὡς πρωτευόντων τῶν ἄλλων, ἅμα δὲ ὡς χορηγούντων τῷ παρατηρητῇ λεπτομερείας περὶ τῶν ναυτικῶν κανονισμῶν καὶ τῆς κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δικαίτης αὐτῶν καὶ κυβερνήσεως». Τὴν μεγάλην τῶν Ὑδραίων καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἐπίδοσιν περιγράφων ὁ Κοραῆς, ὑπολαμβάνει φαινόμενον ἄξιον λόγου, ὅτι, ὡς τὰ φῶτα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι ἀνέτειλαν τὸ πρῶτον ἐξ Ἰωνίας, οὕτω καὶ ἡ τούτων ἀναγέννησις ἐν τῇ Ἑλλάδι τῇ νῦν, τρέπεται τὴν αὐτὴν ὁδόν. Ἀπαντες μὲν ἀναμφιβόλως οἱ Ἑλληγνες συμμετέχουσιν ἐναμίλλως τῆς κινήσεως, ἀλλ' ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Ὀμήρου, ἐν Χίῳ τῇ νήσῳ, ἡ νῦν Ἑλλάς ἐπιβλέπει γηθοσύνης ἀπὸ τινῶν ἐνιαυτῶν τὸ πρῶτον ἀνώτερον ἐκπαιδευτήριον, παρόμοιον σχεδὸν πρὸς πανεπιστήμιον ἢ πολυτεχνεῖον, νέαν δὲ ἐγκαινίζον φάσιν ἐν τῇ νεωτέρᾳ τῆς χώρας ἱστορίᾳ. «Οἱ Χῖοι διεδραμάτισαν (λέγει ὁ Κοραῆς) ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρόσωπον σπουδαῖον καὶ μελέτης ἄξιον. Ἐφ' ὅσον εὐημέρουν καὶ ἀπέλαυνον ἐλευθερίας, διέπρεψαν ἐπὶ σοφίᾳ νόμων, πλούτῳ καὶ ἰσχύϊ, φυσικῶ ἐπακολουθήματι τῆς νομοθεσίας, τῶν ἡθῶν καὶ τῶν ἐθίμων αὐτῶν. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου, ἐπὶ ἑπτὰ ὄλους αἰῶνας οὐδεὶς ἐν Χίῳ οὔτε περὶ μοιχείας ἐλάλησεν οὔτε περὶ ἄλλης ἀθεμίτου κοινωνίας ἀνθρώπων ἐλευθέρων. Ἐπὶ δὲ τοῦ πολέμου τῶν Ἰώνων πρὸς τοὺς Πέρσας παρέσχον οἱ Χῖοι καὶ μαχητὰς καὶ ναῦς πολλῶν πλείους τῶν ἄλλων τῆς Ἰωνίας συμμάχων· τοσοῦτον δὲ γενναίως ἠγωνίσαντο, ὥστε ἂν μικρόν τι ὑπερβοῦντο ὑπὸ τῶν συμμάχων, θὰ παρεσκευάζον τῷ στόλῳ τοῦ Δαρείου τὸ αὐτὸ πάθημα, ὅπερ ὀλίγῳ ὕστερον ἔπαθον αἱ

ναυτικάι δυνάμεις τοῦ Ξέρξου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπάντων. Τῶν Χίων τὴν δύναμιν καὶ ἀνδρείαν αἰμνηστον ἀπέδειξεν ὁ τῆς ἱστορίας πατὴρ Ἡρόδοτος. Καὶ ὁ Θουκυδίδης δὲ λέγει πού ὅτι οἱ Χῖοι ἦσαν οἱ πλουσιώτατοι τῶν Ἑλλήνων, μόνοι δ' οὗτοι μετὰ τοὺς Λακεδαιμονίους ἔγνωσαν νὰ συνδύσωσι τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν σωφροσύνην, ὅσῳ δὲ μάλλον ἤκμαζεν ἡ πόλις αὐτῶν, τοσούτῳ πλείονας ἐπενδύον μεθόδους ἵνα καθιστώσι τὴν ἀκμὴν ἀσφαλεστέραν. Μείζονα δόξαν φέρει πρὸς τοὺς Χίους καὶ τοῦτο, ὅτι, ἀφαιρεθέντες τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα καὶ κύψαντες ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Μακεδόνων, Ῥωμαίων, Γενουησίων καὶ Τούρκων, παρὰ πάσας τὰς μεταβολὰς ταύτας, διετέλεσαν ἥττον δεδουλωμένοι· ἥττον ἄποροι καὶ ἥττον διεσθαρμένοι. Ἀδυνατοῦντες νὰ ἀποκρούσωσι βιαιῶς τὰ πλήγματα τῆς δεσποτείας, μετῆλθον φρόνησιν μεγάλην καὶ ἐπέλυσαν ζήτημα σπουδασιότατον, διότι ἐξεῦρον μεθόδους νὰ καταπιέζωνται ὡς ἐλάχιστον, εἰ καὶ ἦσαν δοῦλοι κυβερνήσεως αὐθαιρέτου. Μηδεὶς δὲ νομίσῃ, ὅτι διὰ ταπεινώσεως καὶ ἐξευτελισμοῦ ἔτυχον τοῦ πλεονεκτήματος, νὰ ἐνοχλῶνται καὶ κακῶνται ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Τὸ μὴ χάνημα αὐτῶν ὑπάρχει ὅσον ἀπλοῦν, τοσούτον εὐρύς. Διόγοντες πρὸς ἀλλήλους ἐν ὁμονοίᾳ πρωτοφανεῖ καὶ ἀνυπερβλήτῳ, ἐφρόντισαν νὰ τάξωσι τὴν νῆσον ὑπὸ τὴν εἰδικὴν προστασίαν τινὸς τῶν μεγιστάνων τοῦ κράτους· οἱ δὲ πολυάριθμοι Χῖοι, οἱ ἐν τῇ ὀθωμανικῇ πρωτεύουσῃ ἐνδαισιώμενοι, ἐπιμελοῦνται ἐλάχιστον καὶ μετὰ πολλῆς αὐστηρότητος ἐπαγρυπνοῦσιν, ἵνα ἐπιστάται, ἐπίτροποι, δικασταὶ καὶ καθόλου διαχειρισταὶ τῆς νήσου ἀναγορεύωνται ἢ τῇ ἀμέσῳ συστάται τοῦ προστατῆτος ἐκείνου ἢ τοῦλάχιστον οὐχὶ ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ, λαμβάνωσι δὲ καὶ τοιαύτας ὁδηγίας ὥστε μηδὲν μῆτε νὰ ποιῶσι, μῆτε νὰ ἐπιτάττωσιν ἄνευ τῆς γνώσεως καὶ τῆς συνεπινεύσεως τῆς ἐγχωρίου δημοτικῆς ἀρχῆς. Οἱ δημογέροντες, ἐπὶ ἐν ἔτος ἐκλεγόμενοι ὑπὸ τοῦ λαοῦ, περιβάλλονται ἐξουσίαν σχεδὸν εἰπεῖν ἀπόλυτον, ἣν ὅμως οὐδέποτε καταχρῶνται· τοσούτον δὲ ὁμοιοητικῶς καὶ φιλαδέλφως ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους, ὥστε, ὅσάκις τοῦρρος ὑπάλληλος ἀπήρσεν αὐτοῖς, οὐδέποτε ἀπήτησαν τὴν καθάρισιν αὐτοῦ ἄνευ τοῦ ἀπολαῦσαι τοῦ ποθομένου. Ἐνεκα τῆς ὁμοφροσύνης ταύτης, ἐπὶ τῶν ζοφερωτάτων τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους χρόνων, οἱ μὲν Χῖοι ἦσαν ἥττον ταλαίπωροι καὶ ἥττον οἰκτροὶ, τὸ δὲ ὄμμα τοῦ εὐκισθήτου καὶ εὐπαθοῦς ὁδοιπόρου, ἀπειρηκὸς ἤδη ὑπὸ τοῦ καθολικοῦ τῆς Ἑλλάδος πένθους, ἀνεπαύετο προσηλούμενον ἐπὶ τῆς νήσου, ἥτις παρῆχεν εἰκόνα μάλλον παρχμυθητικὴν. Ἐθεῖτο γυμνάσια καὶ καθηγητὰς μετρίως

πεπαιδευμένους, οίκητορας φιλονόμους, μεταξουργεῖα καὶ ἄλλα κερδοφόρων ἐπιτηδευμάτων ἐργαστήρια, γῆν γεωργουμένην ἢ βέλτιον εἰπεῖν δημιουργουμένην, ἐπομένως ὀλιγωτέραν ἀθλιότητα καὶ μεῖζονα χρηστότητα ἤθους πρὸς τῷ λαῷ. Ἔνεκα τῆς φιλοπονίας ταύτης ἡ Χίος, ἀναξία τοῦ ἐπιθέτου παριπαλασσεως, ὅπερ ἀπένειμεν αὐτῇ ὁ Ὅμηρος, καλεῖται νῦν παρὰ δεισος τοῦ Αἰγαίου. Τὸ πολιτικὸν φαινόμενον εἶναι ἄξιον τῆς συντόνου προσοχῆς παντὸς περὶ νόμων καὶ ἡθῶν φιλοσοφούντος, διότι ἡ τῶν Χίων φρόνησις δὲν ἀποκλείει χαρακτηριστὰ φαιδρόν τε καὶ ἐπέραστον, ἀστεῖον καὶ μέχρι κουρότητος εὐτράπελον, δι' οὗ διαστέλλονται τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Πιθανὸν μὲν, ὅτι διὰ τὸν χαρακτηριστὸν τοῦτον ἐκλήθησαν οἱ Γάσκιωνες τῆς Ἀνατολῆς, ἐγὼ δὲ μάλλον θὰ προσηγόρευον αὐτοὺς Γάλλους τῆς Ἀνατολῆς· ἄξιοι δὲ τῆς ἐπωνυμίας φαίνονται μοι καὶ διὰ τὸν παρελθόντα αὐτῶν βίον καὶ τὴν πολιτείαν, καὶ δι' ὅπερ ἔδοσαν παραδειγμα ἰδρύσεως ἐκπαιδευτηρίου εὐρωπαϊκοῦ καὶ διὰ πᾶν ἄλλο, ὅπερ, φωτιζόμενοι ὑπὸ τῆς λαμπάδος τῶν ἐπιστημῶν, θὰ πράττωσι μετὰ ζήλου καὶ σπουδῆς, ὅπως βελτιώσωσι τὰς τύχας ἑαυτῶν τε καὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης».

Ἡ λαμπρά τῆς Χίος εἰκὼν, ἣν ἔγραψεν ἡ ἀριστοτελική χεὶρ τοῦ εὐκλεοῦς αὐτῆς τέκνου, οὐδεμίαν ἔχουσα κηλῖδα, εἶναι καθόλου καὶ ἐπὶ μέρους ἀληθεστάτη. Πάντες οἱ περιηγηταὶ μιᾷ φωνῇ ἀπεθαύμασαν καὶ ἐξύμνησαν τῶν Χίων τὰς ἀρετάς, οἵτινες, ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς δουλείας, διετέλεσαν οἱ φιλονομώτεροι, σωφρονέστεροι, καὶ σχετικῶς τῷ λόγῳ εὐδαιμονέστεροι πάντων τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Ὁ Φίνλεϋ ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν καὶ τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν» πραγματούμενος ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ τὰ αἴτια καὶ τὰ συμβεβηκότα, ἅτινα παρσελεύσαν τὴν τῶν Ἑλλήνων ἐπανάστασιν, λέγει ὅτι ἡ Χίος διέσωσε καὶ διετράνωσε τὴν κοινωνικὴν ὑπερρχὴν, ἣν ἐκτῆσατο ὑπὸ τὴν συνετὴν κυβέρνησιν τῆς ἐμπορικῆς ἐταιρείας τῶν Ἰουστινιάνων. Οἱ Χίοι διῆγον ἐν εὐεξίᾳ καὶ εὐκοσμίᾳ καθ' ὃν χρόνον τὸ ἄλλο ἐλληνικὸν ἔπασχε καὶ δεινῶς ἐταλαιπώρει. Εἰς τὴν τιμιότητα καὶ δραστηριότητα τῶν Χίων, ἀποδοτέα ἡ ὑπέροχος ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ αὐτῶν ἰσχὺς, δι' ἧς καὶ κατάρθωσαν νὰ ἀπολαύσωσιν ἀσφαλῶς τῶν καρπῶν τῆς φιλοπονίας των. Ὁ ἀνώτερος ἠθικὸς τῶν Χίων χαρακτήρ ἦτο ἀπανταχού τῆς Ἀνατολῆς ἀναμφισβήτητος· οὕτε ἐπὶ ἀλαζονείᾳ ἐγένοντο περιβόητοι οὕτε ἐπὶ πλεονεξίᾳ οὕτε ἐπὶ πονηρίᾳ καὶ πανουργίᾳ, ὡς πολλοὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Πρὸς τοὺς ἰσχυρισμαμένους ὅτι ἡ διοικητικὴ καὶ κοινωνικὴ τῶν Χίων

εὐταξία ἦτο παρακολούθημα ὧν ἐτύγγαλλον πολλῶν καὶ μεγάλων προνομίων, ἀντιλέγει ὁ Φίνλεϋ ὅτι οἱ Χίοι οὐδαμῶς ἀπέλαυσον πλείονων δικαιωμάτων ἢ ὅσων αἱ ἄλλαι ἐν τῷ Αἰγαίῳ νῆσοι· ἡ Τήνος μάλιστα καὶ ἡ Νάξος εἶχον μεῖζονα ἢ ἡ Χίος αὐτονομίαν. Ἡ ἀληθὴς τῶν Χίων ὑπεροχὴ ἔγκειται, κατὰ τὸν Φίνλεϋ, εἰς τὴν οἰκιακὴν αὐτῶν ἀγωγὴν καὶ πειθαρχίαν. «Διὰ τῆς ὁμονοίας αὐτῶν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ καὶ διαχείρισει τῶν δημοτικῶν πραγμάτων, διὰ τῆς τιμιότητος ἐν ταῖς συναλλαγαῖς, οἱ Χίοι ἀπέδειξαν τὰ μὲν ἀρχαῖα αὐτῶν ἔθιμα ἀληθῆ τῆς ἰδίας πατρίδος εὐλογίαν, τὸ δὲ ταμιευτικὸν αὐτῶν σύστημα πολλαχῶς ὡφέλιμον εἰς τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἄλλαχρὺ ἐχρησίμευε τοῦτο εἰς πλουτισμὸν τῶν ἀρχόντων. Οἱ Χίοι ἔφευγον τὴν ὀκνηρίαν, οὐδὲ ὑπῆρχε παρ' αὐτοῖς ὡς ἄλλαχρὺ τάξις ἀρχόντων, ἐπαितούντων παρὰ τῶν Τούρκων ὑπουργήματα φορολόγων ἢ ῥαδιουργούντων ὅπως κατασταθῶσι προεστώτες καὶ πλουτισθῶσιν ἀναλώμασι τῶν πτωχῶν καὶ ἀπὸρων χριστιανῶν. Ἡ ἀνωτέρα τῶν Χίων ἠθικότης ἐν πάσαις τοῦ βίου ταῖς τύχαις, ἡ φιλαλήθεια καὶ ἡ χρηστότης αὐτῶν κατέστησαν τὴν νῆσον ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας τὴν ἀκμαιοτάτην καὶ εὐδαιμονεστάτην τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος μερίδα». Οὕτως οἱ Χίοι κατ' ἀξίαν ἐνεκωμιάσθησαν ὑπὸ τῶν ξένων οὐχ ἥττον προθύμως καὶ ἐμφαντικῶς ἢ ὅσον ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦ Ἰπομνήματος, ἀλλ' ὅμως ποσάκις δὲν κατεκρίθη, ποσάκις δὲν ἐγλευσθή, ποσάκις δὲν διεσύρθη ὁ Κοραΐς ἐπὶ ἀκράτῳ δῆθεν πρὸς τοὺς Χίους ἔρωτι; Βεβαίως ὁ Κοραΐς, γεννηθεὶς ἐν Σμύρνῃ, ἔχαιρε τὸ κατ' ἀρχὰς καλούμενος Σμυρναῖος, δημοσίᾳ δὲ γράφων οὐδέποτε ἐξηρνήθη τὴν πρὸς τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς του ἀγάπην οὐδὲ ὁπότε ἤρξατο προσχωρεῦν αὐτὸν Χίον. Ἄλλ' αἱ παντοῖαι διαβολαὶ καὶ καταδρομαὶ ὅσας ὑπέστη ἐν Σμύρνῃ, καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν ὀλιγωρία καὶ μέχρις ἀλλοτριότητος ἀστοργία τῶν τότε λογοφιλούντων μᾶλλον ἢ φιλολογούντων Σμυρναίων κατεπύκρυναν τὴν εὐαίσθητον τοῦ Κοραΐ καρδίαν. Ἐν ταῖς ἰδιαιτέραις αὐτοῦ ἐπιστολαῖς μετ' ἀλγους καὶ πικρίας ἀναμνησθεται ἐνίοτε τῆς ψυχρᾶς τῶν συμπολιτῶν του περιφορᾶς. Ἀμα ἀφικόμενος εἰς Μομπελλιὲ ἔγραψε πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην περὶ τινος μέγα δυναμένου Σμυρναίου. «Αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀψηφισία καὶ ἄλλων συμπατριωτῶν ἔπρεπε βέβαια νὰ γεννήσωσιν εἰς ἐμὲ μῖσος καὶ ἀποστροφὴν καὶ ἄρνησιν παντελῆ τῆς πατρίδος». Τῇ 3 νοεμβρίου 1787 γράφων περὶ τῆς φιλοξενίας ἣν παρέσχεν αὐτῷ ἀξιότιμος γαλλὶς δέσποινα, ἡ K. Fésquet, ἐπάγεται «νὰ τὸ εἰπῶ πάλιν; περισσότεραν ἀποδοχὴν εὔρηκα εἰς τὴν

ἀλλοδαπὴν παρὰ εἰς τὴν πατρίδα μου». Ἀποκρινόμενος πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βασιλείου, ἀναγγεῖλαντα ὅτι ὀλίγιστα σώματα τοῦ Ἡλιοδώρου ἐπωλήθησαν ἐν Σμύρνῃ, γράφει. «Ἡ ὀλιγότης τῶν πωληθέντων Ἡλιοδώρων εἰς τὴν Σμύρνην καὶ ἡ πολλὰ χαμηλὴ τιμὴ (7 γρόσια) εἶναι δείγματα τῆς βαρβαρότητος τῶν Σμυρναίων. Ce n'est pas flatteur pour moi μῆτε ὡς Σμυρναῖον, μῆτε ὡς ἐκδότην, mais que voulez vous que je fasse?». Πρὸς τὸν ἀπλοῖκον Πρωτοψάλτην, αἰτοῦντα συνταγὴν κατὰ τῆς κασιδάρας, ἀντεπιστέλλει. «Ἄρα τόσον ἄθλιοι εἶναι οἱ ἱατροί σας, ὥστε ἂν κασιδιάζη τις, εἶναι ἀνάγκη νὰ προσμένῃ τὸν καθαρισμὸν τῆς ἀθλιαστάτης κασιδιασμένης του κεφαλῆς ἀπὸ τῶν φωτισμένων Παρισίων τὴν πόλιν; Δὲν τὸ πιστεύω! μὲ ὅλον τοῦτο οὔτε ἀπίθانون παντάπασι μὲ φαίνεται, ὅταν συλλογισθῶ ὅτι ἡ πλουσία καὶ μεγάλη πόλις Σμύρνη ἐχθρεύεται τὰ φῶτα ὡς τὸν διάβολον καὶ σταυροκοπεῖται ὅταν ἀκούσῃ ἐπιστημῶν ὄνομα. Εἰς τοιαύτην μισόσοφον πόλιν, τί παράξενον, φίλε μου, ἐὰν εὐρίσκωνται καὶ ἄσφοι ἱατροί; Καὶ ἡξεύρεις τὴν παροιμίαν «ὅμοιος τὸν ὅμοιον ἀγαπᾷ» Ἀντὶ τοῦ νὰ ζητῇς ἱατρικὸν τῆς σωματικῆς, δὲν ἡξεύρω ποίας Σμυρναϊκῆς κεφαλῆς, κασιδάρας, ἔπρεπε νὰ ζητήσῃς θεραπείαν τῆς χειροτέρας ἀπ' ὅλας τὰς κασιδάρας, τῆς κασιδάρας τῆς ἀμαθείας καὶ μισομαθείας, ἥτις ἐκυρίευσεν τῶν Σμυρναίων τὰς κεφαλὰς, καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ἐντρέπομαι νὰ λέγω ὅτι ἐγεννήθην εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν». «Ὅτε οἱ ἐν Σμύρνῃ συγγενεῖς καὶ φίλοι τοῦ Κοραῆ, ἔμαθον τοῦ ἀνδρὸς τὴν φήμην καὶ τὴν δόξαν, τότε δὴ ἐμνήσθησαν τοῦ τέως ἐν λήθῃ παραδεδομένου. «Οἱ ἐν Σμύρνῃ συγγενεῖς καὶ φίλοι μου μετὰ διάστημα τῶσων χρόνων, ὅσους ζῶ μετὰ τῶν Παρισίων, εὗρηκαν εὖλογον νὰ μὲ γλυκάνωσι μὲ τόσα κουτὰ σύκων καὶ σταφίδων θαυμασίων· ὥστε, φίλε μου, σὲ βεβαιῶνω, ὅτι δὲν ἡξευρα τί νὰ τὰ κάμω καὶ ἔπαθα ἀληθῶς τὸ τῆς γαλλικῆς παροιμίας l'embarras des richesses. C'était une véritable explosion de politesse et d'amitié ἀπὸ τὸ μέρος τῶν συντοπιτῶν μου». «Ὅτε κατὰ τὸν ὀκτώβριον τοῦ 1803 οἱ Σμυρναῖοι, ὅψις εἰς μετάνοιαν ἐλθόντες, παρεκάλεσαν τὸν Κοραῆν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν πατρίδα ὡς σχολάρχης, οὗτος ἀπεκρίνατο αὐτοῖς· «εἶναι ὑπὲρ τοὺς δεκαεπτὰ χρόνους ἀφοῦ ἐτελείωσα τὰ μαθήματά μου εἰς τὸ Μομπέλλιέ· διὰ δυστυχίαν μου, τὴν πρόσκλησιν τὴν ὁποίαν μὲ κάμνετε τώρα, δὲν ἐνθυμήθητε νὰ τὴν κάμετε τότε, ὅποτε καὶ ἡλικίαν εἶχον ὀλιγωτέραν καὶ ὑγίαν περισσοτέραν· τόσον εἶναι βέβαιον ὅτι ἤθελα τότε προσδράμειν μετὰ χαρᾶς, ὥστε καὶ τὸ ἐπαρπαυθῆναι εἰς φίλους τινάς». Μετὰ πολλὰ

ἔτη ἔγραφε πάλιν. «Τῶν Σμυρναίων ἡ διχόνοια μὲ λυπεῖ, ἀλλὰ δὲν μὲ ἐκπλήττει· ἀπ' αὐτοὺς κανὲν πότε καλὸν δὲν ἤλπισα». Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα, ἀναφερόμενα εἰς τὸ παρελθόν, οὐδαμῶς ἄπτονται τῆς ὁμολογουμένης τῶν νῦν Σμυρναίων φιλομουσίας καὶ φιλογενεῖας. Τί νὰ εἰπῶμεν ὁμῶς περὶ τοῦ προσαφθέντος τῷ Κοραῖ χιωτισμοῦ; Πρώτιστος καὶ ἰσχυρότατος τοῦ λεγομένου τούτου «χιωτισμοῦ» μοχλὸς εἶναι ὁ ἀκραιφνής καὶ γνήσιος τοῦ Κοραῖ «ἐλληνισμός». «Εἶμαι Χίος (ἔγραφεν ὁ Κοραῖς) ὅχι μόνον διὰ τὴν ἀπὸ πατέρα Χίον γέννησιν καὶ ἀνατροφὴν ἀλλὰ καὶ διότι ἐρύλαξα καὶ φυλάττω ἀπαράλλακτον τὸν χαρακτήρα τῶν Χίων». Ἀλλ' ἐπαινεῖ τοὺς Χίους ἐπὶ πᾶσι «δι' ὃν καταβάλλουσιν ὑπὲρ τοῦ φωτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος ζῆλον» καὶ «ὡς πράττοντας ὅτι συμφέρει εἰς τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν δόξαν τῆς Ἑλλάδος». Ἐπιστέλλων πρὸς τοὺς Χίους, ἀποκαλεῖ αὐτοὺς ἐκάστοτε «φίλους συμπατριώτας, φιλέλληνας Χίους», ἀπορεῖ δὲ καὶ λυπεῖται· «ὅτι τόσοι ἐμπορικοὶ οἴκοι τῆς Χίου καὶ ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων, ὁμοῦ συναθροισμένοι, δὲν κατώρθωσαν ἀκόμῃ μὴδὲ μικρὸν σχεδὸν μέρος τῶν ὅσα κατώρθωσεν εἰς μόνος οἶκος τῶν Ζωσιμάδων». Οἱ Χίοι, «ὡς φρονιμώτεροι τῶν Ἑλλήνων ἔχουσι καὶ μεζονας πάντων τῶν ἄλλων ὑποχρεώσεις». Πρὸς τὸν Παντολέοντα Βλαστὸν ἔγραφε τῷ 1818. «Ἐπαινεῖς τὴν Χίον καὶ τὴν τάσσεις εἰς τὸν πρῶτον τόπον τῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Ἀλλὰ δι' αὐτὰ μάλιστα τὰ παρὰ τῆς Προνοίας δοθέντα εἰς αὐτὴν προτερήματα, πρέπει νὰ ἐνθυμᾶται πάντοτε τὸ «παντὶ ᾧ ἐδόθη πολὺ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ». Λέγω καὶ ἀποφασίζω, πρὶν κλείσω τοὺς ὀφθαλμοὺς, ὅτι ἂν ἡ Χίος δὲν λάβῃ εἰς τὴν νέαν Ἑλλάδα τὸν αὐτὸν τόπον, τὸν ὅποιον εἶχαν εἰς τὴν παλαιὰν αἱ Ἀθῆναι, θέλει καταισχύνειν ὅσας ἔως τώρα ἔδωκε χρηστὰς ἐλπίδας τοιαύτην καταισχύνην ἐγὼ βέβαια δὲν θέλω δυστυχῆσειν νὰ ἴδω». Καὶ αὖθις. «Πάλιν τὸ λέγω· εἰς τὴν νέαν Ἑλλάδα ἡ Χίος πρέπει νὰ ἔχῃ κατὰ πάντα τὴν πρωτοκαθεδρίαν εἰς τῶν Μουσῶν τὸ ἱερόν. Ἄν δὲν τὸ κατορθώσετε, tant pis pour vous». Ἐνίοτε καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς Χίους ἡ τοῦ Κοραῖ φιλοπατρία καθίσταται σφόδρα ἐπιτιμητική. «Ἡ λαμπρότερα μας σήμερον πόλις (ἔγραφεν) εἶναι χωρὶς ἀμφιβολίαν ἡ Χίος· καὶ ὁμῶς μυρίζει ἀκόμῃ ἀπὸ Μαρόκον. ὦ Θεέ μου! πότε μέλλεις νὰ μᾶς καθαρῇς ἀπὸ τὴν Ἀφρικανὴν ταύτην δυσωδίαν;» — «Εἶναι ἀληθινὰ πρᾶγμα γελοῖον, νὰ μάθωσι τὰ φωτισμένα τῆς Εὐρώπης ἔθνη ὅτι τοὺς ὁποίους ἐγὼ ὑπερύψωσα παρὰ τοὺς ἄλλους Γραικοὺς, εἶναι τῶν ἄλλων ἀσυγκρίτως χειρότεροι· καὶ ἐμὲ μὲν

ἀντὶ νὰ ἐλέγξωσιν ὡς ψευδεγκωμιαστὴν, θέλουν συγχωρήσῃν ἴσως δὲ καὶ ἐπαινέσῃν, ἀποδίδοντες εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ζήλόν μου, τὴν σπουδὴν νὰ κρύψω ὅσον εἶναι δυνατόν ὁ ταλαίπωρος τῆς ταλαίπωρου μου πατρίδος τῆς ἀσχημίας». Ἄλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον.

Σκιαγραφήσας τὴν ἐπίδοσιν τῶν Χίων, ὁ Κοραῆς οὐδαμῶς παρέρχεται ἐν σιγῇ καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τὴν σύντονον περὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας σπουδὴν. «Ἡ φιλομαθία (λέγει) διεδόθη οὕτως εἰπεῖν μετὰ πάντων τῶν συμπτωμάτων νοστήματος λοιμῶδους καὶ ἀναχρωστικοῦ, ἄριστος δὲ νομίζεται οἰωνός ἐστι κατέλαβεν ἡδὴ ἡ ἀνάχρωσις καὶ τὸν κληρὸν τὸν ἑλληνικόν. Ἡ φιλοσοφία ὑπερέπληθυσεν τὰς πόλεις τοῦ θυσιαστηρίου ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν κατέβη εἰς αὐτὸ, τανῦν δὲ ἐξέρχεται προπεμπομένη ὑπὸ θρησκευτικῆς πεφωτισμένης πρὸς διδασκαλίαν τοῦ ἔθνους. Οἱ χρηστοὶ Λεῦται ἐνόησαν ὅτι ἀληθὴς μὲν εἶναι ἡ εὐσέβεια ἡ πεφωτισμένη, ἡ δὲ μάθησις, πόρρω τοῦ εἶναι πολεμία τῷ θρησκευματι τῷ ἑλληνικῷ, κρατύνει καὶ καθιστᾷ τοῦτο ἐπαγωγότερον εἰς τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων· ἐνόησαν πρὸς τοῦτοις ὅτι ἡ τοῦ ἔθνους εὐχαριστία ἐφ' αἷς παρέχουσιν αὐτῷ ὑπουργίαις, οὐδὲν τρόπον πρέπει νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν ἀβέλτερον λιβανωτὸν, ὃν ἡ δεισιδαιμονία ἐπεδαψιλεύετο αὐτοῖς μεσταῖς ταῖς χερσὶ. Περὶ πολλοῦ δὲ ποιοῦμαι νὰ ἀποπείμω δικαιοσύνην τῷ ἑλληνικῷ κληρῷ, διότι πλέον ἢ ἅπαξ οὗτος ὠνευδίσθη, ὅτι μέγα συνεβόλητο εἰς τῶν Ἑλλήνων τὴν κατὰπτωσιν. Τὸ θνείδος τοῦτο ἐξενεκτέον κατ' ἐλαχίστης τιμῆς μοίρας τῶν κληρικῶν, ἥτις ταχέως θὰ ἀπαλλάξῃ τοῦ ἰδίου βάρους τό τε θυσιαστήριον, ὅπερ οὐδέποτε ἔγνω νὰ τιμήσῃ, καὶ τὸ ἔθνος, παρ' οὗ οὐκέτι πρέπει νὰ προσδοκᾷ ἀνόητον εὐλάβειαν». Παρτηρεῖ ἔπειτα ὁ Κοραῆς ὅτι μέχρι τῶν χρόνων, καθ' οὓς κατεβόρᾳ ἡ Γαλλία ἢ ἐπανάστασις, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐκ φυσικῆς τιнос ὁρμῆς οὐχὶ δυσερμηνεύτου, ἀπέκλινε πρὸς τοὺς Ἀγγλοὺς καὶ τοὺς Ῥώσους. Ἀμα δὲ ἀρξαμένης τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἡ αὐτὴ φυσικὴ ὁρμὴ ἀπέδειξε τοὺς Ἑλληνας θιασώτας καὶ ζηλωτὰς τῶν Γάλλων. Ὁ θαυμασμός ἐπὶ ταῖς λαμπραῖς νίκαις τῆς δημοκρατίας, διαδιδόμενος ἡρέμα καὶ κατὰ μικρόν, ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν μνήμην τὰ ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ὑπὸ τῶν ὅπλων τῶν ἑλληνικῶν κατορθωθέντα· ἐξ ἐκείνης τῆς ὥρας προσέλαβον οἱ Ἑλληνας σχῆμα καὶ στάσιν λαοῦ παρασκευαζομένου ὅπως κάταστῇ ἔθνος. Πανταχοῦ συνειροτοῦντο μυστικαὶ ἐταιρεῖαι, ἐπιμελῶς συλλέγουσαι καὶ ἐκ προνοίας διαφημίζουσαι τὰς ἐκ γαλλικῶν χωρῶν προερχομένας εὐαγγέλους εἰδήσεις.

Τοὺς μὲν τῶν Γάλλων θριάμβους ὑπελάμβανον θριάμβους ἰδίους, τὰ δὲ ἐκείνων ἀτυχήματα, πλαττόμενα ἢ ἐξογκούμενα ὑπὸ τῶν πολέμων, ἐνέβαλλον αὐτοῖς λύπην καὶ ἀδημονίαν. Ὁ ἐνθουσιασμός προέβη εἰς πράξεις ἀλλοκοτοῦς ἐν τισι τῆς Πελοποννήσου κώμαις· περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐφάνησαν τὸ πρῶτον πλοῖα ἑλληνικά, φέροντα ὀνόματα μεγάλων τῆς ἀρχαιότητος ἀνδρῶν. Ὁ περὶ τὴν ἰσονομίαν ἔρως εἰσέδου καὶ εἰς τὰς μονάς, οἱ δὲ μοναχοί, καίτοι κατεσκληρότεροι τὸ σῶμα ὑπὸ πόνων καὶ ἄλλων καθηκόντων, ἐθαῤῥησαν θάρρος ἀποχρῶν ὅπως συναχθῶσιν εἰς συνελεύσεις καὶ ἐπαναγῆγῃσι τοὺς προΐσταμένους εἰς τὴν τήρησιν τοῦ κανόνος. Ὁ Κοραῆς ἀπολογεῖται ὑπὲρ τῶν Μανιατῶν, καταγγελθέντων τότε ἐπὶ ληστρικαῖς πράξεσιν, ἀφηγεῖται δὲ διὰ μακρῶν τοὺς ἡρωϊκοὺς τῶν Σουλιωτῶν ἀγῶνας κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, λέγων ὅτι περὶ τῶν γενναίων ἐκείνων ὀρεινῶν μεῖζονα ἐξέτεινε τὸν λόγον, διότι ἡ προθυμία καὶ ἐνέργεια μεθ' ἧς προμάχονται τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἐπαρθεῖσα ἔτι μᾶλλον ἐκ τῶν ἐν Γαλλίᾳ διαδραματιζομένων, τεράστιον ἔσχε ῥοπὴν καὶ ἐπὶ τοὺς ἄλλους τῶν Ἑλλήνων. Ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἦτο, κατὰ τὸν Κοραῆν, τὸ ἔσχατον τῶν αἰτίων τῆς τότε παρὰ τοῖς Ἑλλήσι τελουμένης ἡθικῆς μεταβολῆς. «Ἡ ἐλπιόνοτις, εἰς ἣν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, περιέστη τὸ ἐμπόριον τὸ γαλλικόν, ἡ σπάνις καὶ ἡ ἔνδεια τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ γαλλικοῦ στρατοῦ, καὶ ἡ πρὸς τοὺς Γάλλους συμπάθεια, ἡγαγον εἰς τὴν Γαλλίαν παμπόλλους τῶν ἑλλήνων ἐμπόρων τε καὶ πλοιαρχῶν, οἵτινες ἐπώλησαν μὲν τὰ φορτία ἐπὶ ὠφελείᾳ οὐχὶ μικρᾷ, ἐκέρδησαν δὲ καὶ ἄλλο κέρδος οὐσιωδέστερον, μεῖζονά τινα δηλονότι ἢ ἐλάσσονα παιδείας βαθμὸν. Ἐπιθόντες οὗτοι τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους τὸ μεγαλεῖον καὶ τοῦτο εἰς τὰ φῶτα ἀπονεύσαντες, ὑπέστρεψαν οἵκαδε ἤττον ἀμαθεῖς ἢ πρὶν, δυσφοροῦντες μὲν ὅτι ἐγνώρισαν τὴν Γαλλίαν ὅψε, ὑπὸ διακαοῦς δὲ φλεγόμενοι πόθου νὰ συντελέσωσιν ἐκ τῶν ἐνόντων εἰς τὴν ἀρξαμένην ἐν τῇ πατρίδι ἡθικὴν ἀλλοίωσιν». Τὸ μέγα δράμα ἐν Γαλλίᾳ ἔδωκεν εἰς τὴν ἡθικὴν ταχύτην μεταβολὴν νέαν ὥθησιν τοσοῦτῳ σφοδρότεραν, ὅσω συνεδυᾶξέτο τῇ ἐλπίδι τῆς βελτιώσεως τῶν τυχόν τῆς Ἑλλάδος. «Ἐπὶ τῆς νέας κινήσεως θερμαινόμενα τὰ πνεύματα, ἐν τισι μὲν μικραῖς γωνίαις τελοῦσι θαύματα ἀνδρείας, ἐν δὲ ταῖς μεγάλαις ἐπαρχίαις τῆς Ἑλλάδος προκαλοῦσιν εὐρύτερα σχέδια. Ἐν τοῖς καταπληκτικαῖς τῶν Γάλλων θριάμβοις οὐδὲν ἕτερον διορῶσιν οἱ Ἕλληνες ἢ τὸ ἀποτελεσματικὸν τῆς παιδείας· ὀργῶσι λοιπὸν νὰ πολλαπλασιάσωσι τοὺς πόρους καὶ τὰς

μεθόδους τοῦ φωτισμοῦ. Αἱ ἀπὸ τῆς πρώτης ἀφυπνίσσεως τοῦ ἔθνους ἀρξάμεναι μεταφράσεις ἀλλοδαπῶν βιβλίων δὲν προήχθησαν ἄλλοτε μετὰ μείζονος ἐνεργείας ἢ ἐπὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ μετ' αὐτὴν· κατὰ τὴν δεκαετίαν τῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις ὑπῆρξε καὶ τῆς παρελθούσης ἐκατονταετηρίδος ἡ ἐσχάτη δεκαετηρίς, ἐξεδόθησαν ὑπὸ Ἑλλήνων, ἐπὶ παντοδαπῶν ὑποκειμένων, διδακτικὰ βιβλία πολλῶν πλείονα τῶν ἐκδοθέντων καθ' ὅλον τὸν χρόνον, τὸν ἀπο τῆς καταλύσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.»

Τοιοῦτω τρόπῳ διαφωτίσας τὴν κατάστασιν καὶ τὸ φρόνημα τῶν τότε Ἑλλήνων, ἐπέρανε τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ διάλεξιν διὰ λαμπροῦ καὶ ὄντως ἐξαισίου τοῦ ὕψους ἐπιλόγου, ἀποκαλύπτοντος τὴν φιλοπατρίαν, τὴν μαντικὴν ἀρετὴν, οὐδὲν ἥττον ἢ τὸ μετὰ παρόρρησίας φιλόκληρος τοῦ μεγάλου ἀνδρός. «Ὅτε ἀνέλαβον τὸν κάλαμον ὅπως εἰκονογραφήσω τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, δεινὸς ἦρξατο ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ ἀγων, ὅστις οὐχὶ πρότερον ἐπαύσατο ἢ ἀπ' οὗ διεπέρανα τὸ ἔργον. Ἡ μὲν ἀλήθεια μετὰ τῆς αὐστηρᾶς αὐτῆς φωνῆς ἱερὸν ἐπέβαλλέ μοι καθήκον νὰ παραστήσω τὰ πράγματα ὡς ἔχουσιν· ἡ δ' εἰς τὴν γῆν ὑπὸ τῆς δουλείας κεκυφίᾳ πατρὶς ἀνύψου τοὺς δακρυβρέκτους ὀφθαλμούς καὶ δεικνύουσα τὸν κατεσπαραγμένον αὐτῆς κόλπον ἐξώρριζέ με, ἀνθ' ἧς ἐχορήγησέ μοι γεννήσεως καὶ ἀγωγῆς, μηδὲ τὴν ἀλήθειαν τῆς πρόσθεν καταστάσεως αὐτῆς νὰ ἀποκαλύψω εἰς τοὺς ὀφθαλμούς τῶν ἀλλοτρίων. Ἀπλὴν τανῦν δικαιοσύνην πρὸς ἑμαυτὸν νέμω δι' ὑψιχυρίζομενος, ὅτι νικητὴς ἐξέρχομαι τοῦ ἀγῶνος τούτου, οὔτε ἀλήθειαν οὔτε πατρίδα προδούς. ὦ ἀλήθεια! μηδέποτε φοβήθης μήπως καταχράνω τὸν κάλαμόν μου διὰ τοῦ ψεύδους· ὦ φίλη πατρίς, ἂν μηδὲν ἕτερον εἶχον περὶ σοῦ νὰ ἐξαγγείλω ἢ πονηρὸν, μυριάκις θὰ κατέρριψε τῆς χειρὸς μου ὁ κάλαμος πρὶν ἢ γράψω μίαν μόνην λέξιν. Τὰ πάλαι ἀμαρτήματά σου δὲν εἶναι πλέον ἀμαρτήματα σά· ἐμνημόνευσα δὲ μόνον τούτων ὅπως καταστήσω προφανεστέραν τὴν ἀξίαν τοῦ νῦν βίου καὶ τῶν τρόπων σου. Καλὸν μὲν νομίζεται τὸ μηδέποτε πεσεῖν, πρεπωδεστέρα δὲ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀρετὴ νομίζεται τὸ ἀναστῆναι ἐκ τῆς πτώσεως. Νῦν δέ, ἐν ᾧ πειράσαι νὰ ἀναστῇς, τί διαφέρει ἂν περιστάσεις παντοσείδεις ὤθησάν σε εἰς ἄβυσσον ἀτυχημάτων; Ὅσω βαθύτερα ἡ ἄβυσσος, τοσούτῳ προθυμότερον ἀνομολογοῦνται αἱ ὑπὲρ τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπόπειράί σου, καὶ τοσούτῳ ἐνδοξοτέρα ἡ ἐπιτυχία ἢ ὀφείλουσα νὰ περιβάλλῃ ἐκεῖναις τὸν στέφανον. Τὴν μὲν πτώσιν κοινὴν ἔχεις πρὸς πλείονας ἄλλους

λαούς· ἀλλ' ἐὰν διατελέσῃς ἔχουσα τοὺς αὐτοὺς τρόπους, οὕς ἐπιδείκνυσαι ἀπὸ τινων ἐνικυτῶν, θὰ παράτῃς τῇ γραφίδι τῆς ἱστορίας παράδειγμα παλιγγενεσίας λαοῦ. Αὐτὴ ἡ πτώσις, ἡ τοσοῦτόν σοι ὀνειδισθῆῖσα, οὐδέποτε ὑπῆρξε τοσοῦτον πλήρης ὥστε νὰ μὴ καταλίπῃ ἐν σοὶ αἴσθημά τι τοῦ ἀρχαίου σου μεγαλείου. Τὸν κάλαμον ἀνέλαβον, ὦ φίλη πατρίς, ἵνα πρῶτος ἐγὼ ἀνακηρύξω τὴν ἀρξαμένην παλιγγενεσίαν σου τῇ τε Εὐρώπῃ ἀπάσῃ καὶ τῷ φιλοξένῳ τούτῳ καὶ φιλανθρώπῳ ἔθνει, παρ' ᾧ νέαν εὐρον πατρίδα ἐξ οὗ χρόνου κακῇ τύχῃ ἐχωρίσθην ἀπὸ σοῦ. Ἐνθεν μὲν ἀποτίνω ὀφείλημα. Ἐνθεν δὲ ποιῶμαί τινα προφύλαξιν καὶ λαμβάνω πρόνοιαν χάριν τῆς μελλούσης εὐκλείας σου. Ἄν ποτε ἔθνος μεγάλθυμον εὐδοκῇσῃ νὰ τείνῃ χεῖρα ἀρωγὸν καὶ νὰ προβιβάσῃ τοὺς γενναίους ἀγῶνάς σου, ἃς γινώσκῃ ὅτι θὰ ἔχῃ πάσας τὰς εὐλογωτάτας τῶν ἀξιῶσεων ἐπὶ τὴν εὐχαριστίαν σου καὶ θὰ καταστῇ εὐεργέτης σύμπαντος τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ προτέρου θέον νὰ πεισθῇ, ὅτι οὐχὶ αὐτὸ πρῶτον διασκεδάζει τὴν σκοτίαν τῆς νῦν Ἑλλάδος. Σὺ, πατρίς μου, ἀφ' ἑαυτῆς καὶ ἄνευ τῆς παρὰ τῶν ξένων ἐπικουρίας, ἀφ' οὗτου ἐπέτρεψάν σοι τοῦτο αἱ περιστάσεις, ἀνέμψας τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὰ φῶτα, ἅτινα ἐν παντὶ τόπῳ περιζητούσα εἰσάγεις εἰς τὰς ἐστίας σου, ἀποδεικνύουσα πᾶσι τοῖς θειωμένοις, ὅτι ἂν ἡμέραι πονηραὶ δύνανται νὰ ἐρημώσωσι τὸν πολυκαρπώτατον τῶν ἀγρῶν, δὲν ἰσχύουσιν ὅμως νὰ ἄρῳσι τὴν εὐφορίαν αὐτοῦ· ὀλίγον δηλονότι ἀπ' οὐρανοῦ ὕδωρ καὶ μικρά τις θεραπεία ἀρκοῦσιν ὅπως ὁ ἀγρὸς ἐκπέμψῃ αὖθις ἅπαντα τὸν πλοῦτον, ὅστις ἐκάλυπτε τὸ πρόσθεν καὶ κατεκόσμη αὐτόν. Ἀληθὲς μὲν, ὅτι δὲν ἐπῆλθον εἰσέτι οἱ εὐτυχεῖς χρόνοι, ἐν οἷς θὰ ἀνθαιμιλλᾷσαι πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ πρὸς τὰ σοφώτατα τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἐθνῶν· ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐποίησας ἤδη ἀρχὴν καὶ ἡ ζέσις καὶ κατεργασία τῆς φιλομαθοῦς νεολαίας σου καὶ ὁ ζήλος τῶν πλουσίων σου διαπρυσίως κηρύττουσιν ὅτι δὲν θὰ διατελῇς οὕσα ὅτι ἦσο πρό τινων ἐκατονταετηρίδων. Ἐν τῷ νέῳ σταδίῳ, ὅπερ αὐτὴ παρασκευάζεις σεαυτῇ, ἐχώρησας πολὺ προσωτέρω ἢ ὥστε νὰ ἀναποδίσης εἰς τοῦπίσω. Τὸ κατ' ἐμὲ, ἂν ἔτι ἔχει με πόθος ζωῆς πεφαρμακευμένης ὑπὸ τῆς πικρίας τῶν κατατρυχόντων σε δεινῶν, ποθῶ τὴν παράτασιν τῆς ὑπάρξεώς μου ἐν τῇ ἐλπίδι, ὅτι ταχέως θὰ ἐπίθω σε καταλαμβάνουσαν τὴν προσήκουσάν σοι θέσιν ἐν τῇ χορείᾳ τῶν λαῶν.»

Τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Κοραῖ τῶν μὲν Ἑλλήνων τὰς ψυχὰς διεπύρωσεν ὥς φλογερὸν κήρυγμα, παρέσχε δὲ καὶ εἰς τοὺς Εὐρωπαίους

ἀφορμὴν πολλῶν λόγων· τεμάχια αὐτοῦ μετηνέχθησαν εἰς τὰς γαλλικὰς ἐφημερίδας, καὶ ἐν μεταφράσει εἰς τὰς γερμανικὰς· ὅλον τὸ ὑπόμνημα ἡρμηνεύθη εἰς τὴν γερμανικὴν καὶ ἐξεδόθη μετὰ πολλῶν σημειώσεων ὑπὸ τοῦ Ἰκεν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Hellenion*· ὁ καλὸς κἀγαθὸς Ἰκεν ἦτο ἐκ τῶν μάλιστα διαπύρων φιλελλήνων ἐν Γερμανίᾳ, ἐκδοὺς κατὰ τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν, τῇ ἀρωγῇ ὁμογενῶν λογίων, διάφορα ποιήματα περὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ, πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων βίου, ἐν οἷς τὴν «Λευκοθέαν» (τῷ 1825 ἐν δυσὶ τόμοις) καὶ τὴν «Εὐνομίαν» (τῷ 1827 ἐν τόμοις τρισι) καὶ τὴν μετάφρασιν τῶν εἰς τὰ «Πολιτικά» τοῦ Ἀριστοτέλους προλεγομένων τοῦ Κοραΐ. Ἀλλὰ πρὸ τοῦ Ἰκεν ἕτερος Γερμανὸς, ὁ Βαρθόλδου ἐσκανδαλίσε καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐποίησε τότε ἀνάστατον ὅλον τὸ ἐλληνικὸν διὰ τῆς πολυθρυλήτου βίβλου «Bruchstücke zur nähern Kenntniss des heutigen Griechenlands, gesammelt auf einer Reise von J. L. S. Bartholdy, im Jahre 1803—1804. Berlin 1805. Ὁ περιβόητος οὗτος ἀνὴρ (1765—1815) ἦτο καθηγητὴς τοῦ ἐν Στεττίνῳ γυμνασίῳ, μετέφρασε δὲ ἐκ τῆς ἀγγλικῆς εἰς τὴν γερμανικὴν τὸ «Ὅργανον» Βάκωνος τοῦ Βερουλαμίου· ἀλλὰ τὸ κυριώτατον τοῦ Βαρθόλδου ἔργον εἶναι ἡ προμνημονευθεῖσα περιηγητικὴ αὐτοῦ βίβλος, ἐν ᾗ προτάσσει ὡς μαθηματικὸν ἀξίωμα, ὅτι τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀναγέννησις εἶναι εἰ μὴ ἀδύνατος, βεβαίως πάνυ δυσκατέρθωτος διὰ τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν κατοίκων. Σήμερον οἱ Ἕλληνες, ἀπολαύοντες ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου, μαλακωτέραν δὲ ἔχοντες τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν, δὲν αἰσθάνονται πλέον τοιαύτην τινὰ εὐαισθησίαν καὶ εὐπάθειαν πρὸς τὰς ὕβρεις τῶν ἀλλογενῶν, οἷαν ὅποτε, δούλοι ὄντες, ἐκύμαινον μετὰ σφαδασμῶν μεταξὺ ἐλπίδων, ἐναλλάξ ἐπανατεινόμενων ἢ ὑπομνομένων κατὰ τοὺς καιρούς. Ἀμα λόγιός τις Εὐρωπαῖος ἐξήγγελλεν ἔστω καὶ τὸν ἐλάχιστον κατὰ τῆς Ἑλλάδος ψόγον, καὶ ἅπαντες οἱ τότε Ἕλληνες ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ ἐξανίσταντο κατὰ τοῦ δυσφημοῦντος, ὅσῳ δὲ μᾶλλον προστήγγιζεν ἡ κρίσιμος τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως στιγμή, τοσούτῳ εὐερέθιστος καὶ εὐφλεκτος ἀπέβαινε προδῆλῳ τῷ λόγῳ τῶν Ἑλλήνων ὁ θυμὸς. Οὐδέποτε ἄλλοτε συνερράφη οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ συρράφῃ διακομωδῆσις τῶν Ἑλλήνων κακεντρεχεστέρα καὶ συγερωτέρα τῆς γαλλιστὶ τῷ 1870 ἐν Παρισίοις ἐκδοθείσης ἀνωρύμως ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Les Grecs à toutes les époques*· ἀλλ' ὅμως τὸ ρυπαρὸν καὶ κακότεχνον ἐκεῖνο πόνημα διηλθε σχεδὸν ἀπαράτρητον, βεβαίως δὲ ὁλίγων Ἑλλήνων ἐπληξε τὴν καρδίαν. Ἀπ' ἐναντίας ἡ περιήγησις τοῦ

Βαρθόλδου ἐγένετο παρτίσιος φοβεροῦ σάλου παρὰ τοῖς Ἑλλησιν. Ὁ Κοραῆς πολλὰ χροῖα τῶν Αὐτοσχεδίων Στοχασμάτων, ὁ Κούμας ἐν τῇ «Στοιχειώδει Σειρᾷ τῶν μαθηματικῶν καὶ Φυσικῶν Πραγματειῶν», ὁ Κοδρικᾶς ἐν τῇ *Magasin Encyclopédique* — οὐ μόνον Ἑλληνες, ἀλλὰ καὶ ξένοι φιλέλληνες, ὁ γάλλος Boissonade, ὁ ἄγγλος Ληκ, ὁ γερμανὸς Σχαιφένρος ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν «Παραλλήλων Βίων» τοῦ Πλουτάρχου, κατακρίνουσι, κατὰ τὸ μᾶλλον δὲ ἢ ἥττον ἀνασκευάζουσι τοῦ γερμανοῦ περιηγητοῦ τὰς ἀκριτομυθίας. Ὑπῆρχον ἀναντιρρήτως καὶ ὑπάρχουσι μισέλληνες, πολλῶ τοῦ Βαρθόλδου ἀσεμνότεροι καὶ κακοηθέστεροι, ἀλλ' ὁ γερμανὸς καθηγητὴς ἐπιλαβόμενος τῆς ἐν μέρει ἀναίρεσσεως τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Κοραῆ, ἐξήγειρεν ὁξεῖαν καὶ ἀτέραμνον τὴν πρὸς αὐτὸν ὀργήν τῶν Ἑλλήνων. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο τοῦ Βαρθόλδου εἶναι ἀληθῶς περίεργον κεφάλαιον τῆς ἐν ἀρχῇ τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος ἱστορίας τῶν περὶ Ἑλλήνων δοξασιῶν, αὐτόθεν δὲ μανθάνομεν τοὺς ἐνστατικοὺς λόγους, οὓς οἱ ἐξ ἀνεπιεικείας καὶ ἀπανθρωπίας περιφρονῶνται ἢ ἐκ κακονοίας πολέμιοι τῶν Ἑλλήνων προσέφερον εἰς τὸ μέσον πρὸς διαμφισβήτησιν τῆς ἐγκυμονομένης τοῦ γένους ἀναστάσεως. Ὁ γερμανὸς Βαρθόλδου ἦτο μὲν ἐκ τῶν ἡγετῶν τῆς αἵρέσεως ταύτης τῶν ὀλίγων ὕστερον ἐξελεγχθέντων ψευδοπροφητῶν, ἀλλ' ἐντεῦθεν οὐδαμῶς ἀκολουθεῖ ὅτι οἱ Ἑλληνες δὲν πρέπει νὰ ὀφείλωσιν αἰδίων εὐχαριστίαν πρὸς τοὺς Γερμανοὺς, οἵτινες πρῶτοι αὐθορμητικῶς ἔδραμον, χρήμασι καὶ σώμασιν, εἰς βοήθειαν τῶν ἐγερθέντων Ἑλλήνων, καθάπερ καὶ αὐτὸς ὁ Κοραῆς ὁμολογεῖ τοῦτο διὰ τῆς ἱστορίας.

Ὁ φιλόσοφος ἀλλ' οὐχὶ καὶ φίλυβρις Βαρθόλδου, ἀρχόμενος τῆς ἐπικρίσεως τοῦ ὑπομνήματος, λέγει ἐν προοιμίῳ ὅτι «θὰ φανῇ ἀφιλοπρόσωπος, εἴτε ὁμοφωνῶν εἴτε διαφωνῶν πρὸς τὸν Κοραῆν, ὅστις ἐπαξίως νομίζεται καὶ προσαγορεύεται ὁ σοφώτατος τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων»· ἀλλ' ὀλίγον ἐνδοτέρω μεταγράφων τὰ ὑπὸ τοῦ Κοραῆ εἰρημένα — «ὅτι ἡ ἐσχάτη τῶν μεταβολῶν αἵτινες κατεξόφωσαν τὴν Ἑλλάδα, συνέβη πρὸ τεσσαρῶν ἑκατονταετηρίδων, ὥθησε δὲ τοὺς Ἑλληνας εἰς λήθαργον οὐδαμῶς διάφορον ἐκείνου, ἐν ᾧ διετέλει ἡ Εὐρώπη πρὸ τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν Γραμμάτων» — ἀντιπαρκατρεῖ ὅτι τῶν Ἑλλήνων ἡ ἀπονέκρωσις ὄρχεται ἀπὸ χρόνων πολλῶν προγενεστέρας τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου. «Ὅντως μακαριστοὶ θὰ ἦσαν οἱ Ἕλληνες, ἂν ὁ τούτων ἀγαθὸς δαίμων ἀφίστατο καὶ ἐξέλειπε μόνον ἕνεκεν βιαιότητος ἐξωτερικῆς καὶ ἀπροσδοκήτου, καθ' ὃν τρόπον λ. χ. ἐφιμώθησαν τὰ χρηστήρια ἅμα τῇ τοῦ Σωτῆρος θεοφανείᾳ· τοὺνικαὶν βραδέως

μὲν ἐτελεῖτο ὁ μακρασμὸς, ἡρέμα δὲ καὶ κατὰ μικρὸν ἐξηφανίζοντο καὶ τῶν ὠφελίμων γνώσεων τὰ λείψανα καὶ τοῦ κράτους αἱ δυνάμεις. Καὶ ἀληθῶς μικρὸν μετὰ τὴν δι' Ἑλλάδος προέλασιν τοῦ Ἀλαρίχου, παρέβαλε τὰς Ἀθήνας ὁ Συνέσιος πρὸς δορὰν ζῶον κατεσκληκυῖαν καὶ ἐμβεβυσμένην ἥτοι βρούς διανενασμένην· τριῶν δὲ ἐνιαυτῶ πρότερον, ἦτοι ἐπὶ Ἰουλιανοῦ, Νικόπολιν, Ἀθῆναι, Ἐλευσίς καὶ ἄλλαι πόλεις τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἰλλυρίδος καὶ τῆς Πελοποννήσου ἦσαν κατεσκαμμένοι καὶ καθηρημένοι. Ὅπόσον δὲ ἀσθενὴς καὶ ὀλιγάνθρωπος ἦτο ἡ Ἑλλὰς καὶ ἐν χρόνοις προγενεστέροις, σαφῶς ἐδήλωσεν ὁ Πλούταρχος, ὅτε ἡσχολήθη περὶ τὸ ζήτημα, τίνας ἔνεκεν ἡ Ρωμία δὲν ἐχρησμήδει πλέον ἐν λόγῳ ἐρρύθμῳ. Δὲν ἀγνοοῦμεν ὅτι ἀπὸ Ἰουλιανοῦ τὸ μὲν ἑλληνικὸν κράτος ἔμεινεν ἀκμαῖον καὶ ἰσχυρὸν ἐπὶ μικρότερον χρόνον, πολλοὶ δὲ βασιλεῖς ἀπεδείχθησαν φίλοι καὶ προστάται τῶν ἐπιστημῶν. Ἀλλὰ ποῦ καὶ τίνας οἱ τὴν βασιλικὴν προστασίαν ἐπωφεληθέντες ἀνδρες; Τί δὲ γενναῖον καὶ νεανικὸν δύναται νὰ ἐπιδείξῃ ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία ἐπὶ τοσαύτας ἑκατονταετηρίδας; ποῦ δὲ καὶ πῶς διετρανώθη ἡ ἰσχὺς τῶν ἐξ ἡρώων δῆθεν ἐλκόντων τὸ γένος;». Ὁ μὲν Κοραῆς, ὡς εἶδομεν, ἀποφαίνεται ἐπιεικῶς περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου, καίπερ καθολογῶν πολλῶν ἱερέων τὴν δεισιδαιμονίαν· ὁ δὲ Βαρθόλδου ἀπ' ἐναντίας εἰκονίζει ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον καὶ ἐμπαθέστερον τὰ κατὰ τὸν ἑλληνικὸν κληρὸν. «Μήπως ἄρα γε δὲν κρατεῖ καὶ δεσπόζει καὶ σήμερον ἔτι ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος κληρὸς ἀπαίδευτος καὶ δεισιδαίμων, παντὶ τρόπῳ ὑπεκκαίων τὴν μισαλλοδοξίαν, ἐξαγριαίνων τὸ ποίμνιον μάλιστα κατὰ τῶν Δυτικῶν, προθύμως δὲ ἀμαρτιῶν ἄφρονι ἐπαγγελλόμενος παντὶ τῷ ἐξαπατήσαντι ἢ βουλομένῳ νὰ ἐξαπατήσῃ ἑτερόθρησκον; Τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τὴν ἐλευσιότητά ἀρκούντως ἀπεκάλυψαν οἱ περιηγηταὶ Τυρνεφῶρ, Γρελῶ, Σπόν, Πόκωκ· ἀλλὰ καὶ ἔκτοτε οὐδὲν τῶν κακῶς ἐχόντων ἐβελτιώθη, ἕνια δὲ κατέστησαν χεῖρονα. Τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων σπουδαιότατον ὑπολαμβάνεται ἡ νηστεία ἢ αὐστηρά, εἰς ἣν καὶ παῖδες νηπιοὶ ἐθίζονται ἐγκαίρως· ἡ δὲ «σιμωνία» διενεργεῖται ἐκ συστήματος καὶ μετὰ τοσούτου ζήλου, ὥστε οἱ τὰς Διοικήσεις καὶ Ἐπαρχίας ἀντὶ ἀδρου ἀργυρίου ἀγοράζοντες Μητροπολίται καὶ Ἐπίσκοποι ἐκμυζῶσι καὶ αὐτοὶ τοὺς εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτῶν δικαιοδοσίαν ὑπαγομένους λαϊκοὺς. Πολλαχοῦ τῶν νήσων οἱ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ὁπαδοὶ μισοῦσιν ἀλλήλους μῖσος ἀδιέλλακτον, οὐδενὸς ἀπεχόμενοι τρόπου, δι' οὗ νὰ βλάβῃ ἕκαστος τὸν ἑτερόδοξον. Οἷονθεν νοεῖται

ὅτι τὰς θρησκευτικὰς ἔριδας εὐστόχως ἐκπορίζονται οἱ Τοῦρκοι, περισυλῶντες καὶ Ὀρθοδόξους καὶ Παπιστάς. Κατὰ τὴν ἐν Νάξῳ διατριβήν μου, οἱ Καθολικοὶ, καταγορηθέντες ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων παρὰ τῇ Πύλῃ ὡς νοσφιστὰι χρημάτων δημοσίων, ἀφῆρέθησαν ὅλην τὴν οὐσίαν· ἐκόρεσαν δὲ μετ' οὐ πολὺ τὴν ἐκυτῶν μνησικαλίαν, καταγγείλαντες ἔγκριτον Ἐλληνα ὡς χορηγήσαντα τροφὰς τοῖς Γάλλοις ἐν Αἰγύπτῳ, ἐφ' ᾧ καὶ ἀπηγγονίσθη αὗτος ἐν Λέσβῳ. Οἱ Ἕλληνες πάλιν δὲν ἀπέκαμον ἐπινοοῦντες νέας ἐγκλήσεις, ὧν ἕνεκα οἱ Τοῦρκοι ὑπέβαλον τοῖς Καθολικοῖς βαρυτάτας ζημίας, πρόστιμα καὶ φόρους . . . Τῶν δὲ μοναχῶν ἡ ἀμουσία καὶ ἀπειροκαλία εἶναι ἀπερίγραπτος. Οὐδεμία ἀπάτη, οὐδεὶς δόλος, οὐδεμία δεισιδαιμονία, οὐδεὶς ἐρεθισμὸς ὑπάρχει ἀγνωστος εἰς τοὺς καλογήρους, οἵτινες διὰ πάντων τούτων καταδιώκουσι τοὺς πεπαιδευμένους. Πολλachaὺ τῆς Ἀνατολῆς ἦλθον καὶ ἄκων εἰς συνάφειαν πρὸς τοὺς καλογήρους· ὁλίγων δὲ ἐξαίρουμένων, εὗρον αὐτοὺς βραδυκινήτους, φιλαύτους, δολοὺς, πραγματικὰς βδέλλας, ἐκμυζώσας τὸ αἷμα τοῦ λαοῦ. Δὲν δύναμαι νὰ νοήσω τί παθὼν ὁ Κ. Κοραῆς ἐπαίνει τὸν κληρὸν, ὅτι δῆθεν καὶ αὐτὸς ὑφούται βαθμηδὸν καὶ τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν προάγει κατὰ δύναμιν. Ἐγὼ τούναντίον παρατήρησα, ὅτι ὅπου οἱ Τοῦρκοι παρέχουσι τοῖς κληρικοῖς μεῖζονα ἐξουσίαν, ἐκεῖ οἱ ὑπῆκοι πιέζονται καὶ καταδυναστεύονται κατὰ λόγον διπλάσιον». Ὁ καλὸς Βαρθόλδου διαμφοισβητεῖ καὶ τὴν εἰς τὸ διδάσκεισθαι καὶ μανθάνειν προθυμίαν τῶν Ἑλλήνων. «Ὅσα ὁ Κ. Κοραῆς λέγει περὶ τῆς παιδείας καθόλου, καὶ περὶ τῆς Λογικῆς καὶ τῶν Μαθηματικῶν ἰδιαιτέρως, εἶναι ὑπερβολαί. Ἐν Ἑλλάδι γεωργοί, ἐργάται, χειρῶνακτες οὔτε γραφὴν ἐπίστανται οὔτε ἀνάγνωσιν· ἀλλὰ καὶ βιβλιακοὶ ἂν ᾔσαν, μὰ τὴν ἀλήθειαν δὲν θὰ ἐγίνοντο συνδρομηταὶ πρὸς ἑκδόσιν πραγματείας τῶν Κωνικῶν Τομῶν. Πλὴν τῶν ἱατρῶν, οἵτινες δὲν εἶναι πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἐγχώριοι, ἄλλη τάξις λογίων οὐδεμία ὑπάρχει. Τὰ τέκνα τῶν Ἑλλήνων καθόλου οὔτε εἰς σχολεῖα ἢ γυμνάσια φοιτῶσιν, οὔτε εἰς πανεπιστήμια, οὐδὲ βιβλία ἀγοράζουσιν. Εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Κ. Κοραῆ καλουμένην τάξιν τῶν ἀναγνωστῶν καταλέγονται ἐπομένως ἔμποροι καὶ κληρικοί. Ἀλλὰ πόσοι τούτων ἔτυχον παιδείας ἀληθοῦς; Ἐν Ἀθῇ διάγουσι περὶ τοὺς τετρακισχίλιους μοναχοὺς· ἐπειδὴ δὲ μοναχὸς ἦτο καὶ ὁ τὴν πραγματείαν τῶν κωνικῶν τομῶν συντάξας, οὐδὲν θαυμαστὸν ἂν οἱ φίλοι αὐτοῦ καὶ συνασκηταὶ συνεισηνεγκαν εἰς ἑκδόσιν τῆς μεταφράσεως πρὸς χάριν ἀπλῶς καὶ οὐδὲν πλεόν. Ἐκ τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων οὐδὲ περὶ τοὺς ἑκατὸν ἀπεδόθησαν

εἰς τὰ ὑψηλὰ μαθηματικά. Τοὺς μεγαλύνοντας δὲ τὸν νοῦν τῶν νῦν Ἑλλήνων ἐπεθύμουν νὰ ἐρωτήσω, διὰ τί λοιπὸν ἀπὸ τσοῦτων αἰώνων οὐδὲ εἷς ἐν Ἑλλάδι ἤκμασεν ἄξιος λόγου μαθηματικὸς, ἀφ' οὗ μάλιστα αὐτοὶ οἱ Τούρκοι τιμῶσι καὶ βραβεύουσι τοὺς περὶ τὰ μαθηματικά ἀσχολουμένους; Ὁ ἀκούων τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς ἀπολογητὰς αὐτῶν κινδυνεύει νὰ πιστεύῃ ὅτι ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις πειράται νὰ ἐξαλείψῃ πᾶν ἔχνος μαθησεως καὶ ἐπιστήμης· ἀλλ' ὅμως οὐδαμῶς ἄλλοθι ἢ ἐν Τουρκίᾳ δέδοται μεῖζων ἐλευθερία ὑπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔποψιν. Οὔτε βιβλιοἀπαγορεύονται, οὔτε κατηγορίαι γίνονται ἔνεκα δογμάτων καὶ διδασκαλιῶν ἐπικινδύνων, ἐὰν μὴ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες συκοφαντήσωσι καὶ κατατηνύσωσιν ἀλλήλους. Οὐδέποτε οὐδενὶ Τούρκῳ ἐπῆλθε νὰ ἀκριβώσῃ τίνα μαθήματα διδάσκονται ἐν Πάτρει, Χίῳ, Ἰωαννίνοις, ἢ νὰ ἀπαγορεύσῃ τοῖς μοναχοῖς ὅπως μὴ καταναλίσκωσι μερίδα τῆς ἑαυτῶν οὐσίας εἰς τὴν θεραπείαν τῶν Μουσῶν. Ἄν οἱ ἡγεμόνες Βλαχίας καὶ Μολδαβίας εἶχον ἔφρεσιν νὰ πράξωσι τι μέγα καὶ γενναῖον ὑπὲρ τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἐπιστήμης, οὐδεὶς θὰ ἐκώλυεν αὐτοὺς· ὅπουδ' ἂν ἦτο ὁμοῦς ἀπόκειται μέγα χρηματικὸν κεφάλαιον, λ. χ. ἐν Ἰωαννίνοις, τούτου χρῆσις γίνεται ἢ φαυλοτάτῃ ἢ οὐδεμίᾳ, κωλύοντος καὶ ῥαδιουργούντος οὐχὶ τοῦ πατᾶ, ἀλλὰ τοῦ κλήρου. Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι διαπρέπει τις συγγραφεὺς ἢ ἰδρύεται σχολὴ τις, οὐδεὶς πρέπει νὰ εἰκάσῃ ἐντεῦθεν, ὅτι τοῦτο εἶναι ἐπακολούθημα τῶν νεωτάτων προσπαθειῶν, μέλλον νὰ διενεργήσῃ ταχέως μεγάλην μεταβολὴν ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ ἔθνους. Ἀρχομένης τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἐκατονταετηρίδος ὁ Καντεμῖρος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἐξῆρε τὰ ἐκπαιδευτήρια Κωνσταντινουπόλεως, Ἱεροσολύμων κτλ. καὶ τοὺς τότε ἀκμάσαντας πολυαριθμοὺς λογίους τῶν Ἑλλήνων· ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τοῦναντίον οἱ τοῦ ἔθνους λόγοι ὑπάρχουσιν ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ὀλιγώτεροι. Τί δὲ ἔπραξαν καὶ οἱ μνημονευθέντες ὑπὸ τοῦ Καντεμῖρου διδάσκαλοι; Τί ὠφέλησαν τὸ ἔθνος αὐτῶν;». Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ Βαρθόλδου πρὸς ἄλλοις πολλοῖς ψεύδει λέγει καὶ τινὰς πικρὰς ἀληθείας, ἀλλὰ σημειώσεως ἄξιον εἶναι τὸ κακόνουν καὶ ἐν ἐπιγνώσει ἀφιλόανθρωπον ἦθος δι' οὗ ἐκφαυλίζει τοὺς πολυπαθεῖς Ἑλληνας. Οὐδεὶς ἄλλος ἔψεξε σφοδρότερον καὶ δριμύτερον τοῦ Κοραῆ τὴν ἐν Τεργέστη τῷ 1802 ψευδωνύμως ὑπὸ Ἀθανασίου τοῦ Παρίου τυπωθεῖσαν «Ἀντιφωνήσιν πρὸς τὸν πρᾶχλογον ζῆλον τῶν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης ἐρχομένων φιλοσόφων». Ὁ Βαρθόλδου λαμβάνει ἀπ' ἐναντίας ἀπορροήν ἐκ τῆς «Ἀντιφωνήσεως» ταύτης, ἵνα πρᾶκστήσῃ τοὺς

*

Ἑλληνας ὡς ἐχθροὺς πάσης μαθήσεως καὶ ἐπιστήμης, ὡς ἂν εἰ ἡ πολυθρόνητος «Ἀντιφώνησις» ἦτο τὸ ἐθνικὸν καὶ φιλολογικὸν τοῦ γένους πρόγραμμα. «Ὁ διεξερχόμενος (λέγει ἐπειτα) τοὺς καταλόγους τῶν ἐν Βιέννῃ, Λιβόρνῳ, Ἐντίτῃ καὶ Τεργέστῃ τυπογραφείων, ὁμολογεῖ ὅτι ἡ νεωτάτη ἐλληνικὴ φιλολογία ἐπλουτίσθη διὰ μεταφράσεων πολλῶν καὶ ὠφελίμων· θὰ ἐπλανᾶτο ὅμως συμπεραίνων ἐντεῦθεν, ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι μεγάλη ὑπάρχει ἡ τῶν βιβλίων πληθὺς. Δὲν πιστεύω, ὅτι ἐν Ἀθήναις παρ' ἅπασιν τοῖς ἰδιώταις εὐρίσκονται εἴκοσι βιβλία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἐξαιρουμένων τῶν θεολογικῶν, τῶν ψαλτικῶν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν. Ὁ ἐξ Ἰωαννίνων Γλυκὺς, πρῶτος τῶν τυπογράφων ἐν Ἐντίτῃ, ἔλεγέ μοι ὅτι τὸ ποσὸν τῶν ἀποστελλομένων εἰς Ἑλλάδα ἐκκλησιαστικῶν, μουσικῶν καὶ θεολογικῶν βιβλίων ἀναλογεῖ πρὸς τὴν τῶν ἐπιλοίπων ἀπάντων ὡς τέσσαρα πρὸς ἓν. Ἀποστέλλονται δὲ τὰ πλεῖστα εἰς τὰς νήσους, ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι οὐδενὸς μετερχομένου τὸ τοῦ βιβλιοπώλου ἐπιτήδευμα "Ἐν τισὶ καπηλείοις τῆς Τήνου εἶδον ἐκτεθειμένα εἰς πώλησιν προσευχητήρια, ἅτινα ἐκόμιζον κατὰ καιροὺς ναῦται ἐπ' ἀγαθῇ τύχῃ. Ἀλλὰ καὶ τυπογραφεῖον λόγου ἄξιον ἐν τῇ Ἀνατολῇ οὐδὲν ὑπάρχει, διότι τὸ τοῦ Σαραντοπούλου ἐν Κερκύρᾳ εἶναι ἀνάξιον νὰ καλῇται τυπογραφεῖον. Τίνος ἔνεκεν δὲν ἐπῆλθέ τι κατὰ νοῦν νὰ συστήσῃ τυπογραφεῖον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ Σμύρνῃ, ἀγνοῶ». Ἀλλαχοῦ πάλιν ὁ Βαρθόλδου προθυμεῖται νὰ ἀνασκευάσῃ τὰ τοῦ Κοραῆ μετὰ κακοβούλου εὐτραπέλειας. «Ἀληθέστατα εὔρον ὅσα γράφει ὁ Κ. Κοραῆς περὶ τῶν Ἑλλάδων ἱατρῶν· ἅπαντες μαυθάνουσι τὴν τέχνην ὡς ἐπιτήδευμα καὶ ἀσχοῦσιν αὐτὴν ἀγρυπτικῶς. Οἱ ἐν Ἰταλίᾳ σπουδάζοντες "Ἑλληνες ὑποστρέφουσιν εἰς τὰ ἴδια ἀμυστάτατοι, ὡς ἀμοιρήσαντες τῆς ἀρμοδίου προπαιδείας. Ἀλλὰ καὶ οἱ γεννώμενοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐν Λιβόρνῳ, Τεργέστῃ, Ἐντίτῃ καὶ Βιέννῃ οὐδαμῶς διαπρέπουσι, διότι οὔτε ὑπὸ τῆς ἑαυτῶν εὐφυΐας οὔτε ὑπὸ τῶν γονέων χειραγωγοῦνται εἰς τι μέγα καὶ ἀγαθόν, καταφρονοῦσι δὲ τῆς δόξης καὶ τῆς εὐφημίας «πατὴρ δ' ὅγε πολλὸν ἀμείνων». Ἐν Ἰταλίᾳ μάλιστα, πλην τῆς ἐπιστήμης, θὰ ἠδύναντο νὰ ἐγκύψωσιν εἰς τὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης· ἀλλὰ καὶ τὴν τέχνην ἀποδοκιμάζουσιν ὥς τι μηχανικὸν καὶ ἥμισυ κερδοφόρον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ἄλλων κατωτέρων τεχνῶν. Οὐδαμοῦ λ. χ. εὔρον ὠρολογοποιὸν ἐπιτήδειον. Καθόλου εἰπεῖν οἱ "Ἑλληνες μένουσιν ἰδιῶται καὶ φαυλοῦργοι ἐν τῇ μουσικῇ, τῇ γραφικῇ καὶ τῇ μηχανικῇ, διότι, κατὰ τὸν Ψαλμωδὸν «ὧτα ἔχουσι καὶ οὐκ ἀκούουσιν»· ἅπαντες ἐπιδίδονται

εἰς τὴν ἐμπορίαν καὶ ἐπιζητοῦσι τὰς διὰ τοῦ σώματος ἡδονάς, καθιστάμενοι οὕτω ἀσθενέστεροι τὸ σῶμα καὶ ἀμβλύτεροι τὸν νοῦν».

Ὁ γερμανὸς περιηγητὴς γνωματεύει ὅτι πάντα ὅσα ἄδονται καὶ γράφονται κατὰ τῶν λεγομένων Φαναριωτῶν εἶναι δῆθεν ἀληθέστατα, φρονεῖ δὲ ὅτι ἡ δικαστολὴ Ἑλλήνων καὶ Φαναριωτῶν εἶναι παράλογος, ἄλλως τε καὶ διότι πάντες ἐν γένει οἱ Ἕλληνες μοτέχουσι τῶν κακίων τῶν ἐν Φαναρίῳ· ὥστε εἰκότως θύναται τις νὰ εἴπῃ, κατὰ τὸν Βαρθόλδου, ὅτι ὅλον σχεδὸν τὸ ἑλληνικὸν εἶναι φαναριωτικοῦ φυχάματος! «Ἐν τῷ πονήματι περὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους διατείνεται ὁ Ἕτων ὅτι οἱ Φαναριῶται εἶναι εὐπαίδευτοι μὲν, πολὺγλωσσοι καὶ τοὺς τρόπους ἀβροί, ἀγέρωχοι δὲ, μάταιοι καὶ φιλαυτοὶ μέχρι γελοίου· καίτοι δὲ φέροντες ὀνόματα οἰκῶν ἐπὶ τῆς ἀλώσεως ἔτι περιφανῶν, δυσχερῶς πάνυ θὰ ἐπίστανται διὰ τεκμηρίων ἀναμφιέκτων τὴν σφόδρα ἀμφισβητήσιμον αὐτῶν εὐγένειαν. Τοσοῦτον δὲ μιμοῦνται τὰς κακίας τῶν Τούρκων, προδοσίαν, ἀχαριστίαν, σκληρότητα, δολοφροσύνην, ὥστε συκοφαντεῖ τὸν πατέρα ὁ υἱός, καὶ τὸν ἀδελφὸν ὁ ἀδελφός ἢ ἑτερός τις τῶν συγγενῶν ἵνα καταλάβῃ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ. Δὲν ποθοῦσιν ἐλευθερίαν ὡς οἱ νησιῶται, ἀλλ' ἀσμενίζουσι ψευδῇ μεγαλοπρέπειαν, καυχώμενοι ὅτι καὶ τῷ ἱματισμῷ ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς Τούρκους. Τῶν Φαναριωτῶν τὴν ὑπερηφανίαν ἀρκεῖ νὰ δηλώσῃ τὸδε τὸ ἀνέκδοτον, Κυρία τις ἐν Πέρχ, πορευθεῖσα ἵνα συλλυπηθῇ τῇ μητρὶ τοῦ καρατομηθέντος ἡγεμόνος Γκίκα, ἐπειδὴ ἐφάνη ἀποροῦσα λόγων παρκαμυθητικῶν, ἤκουσε παρὰ τῆς μητρός «καὶ τί λοιπὸν, κυρία μου; ὦφελον ἄρά γε νὰ ἐπιθυμήσω ὅπως ἴδω τὸν υἱόν μου ἀποθνήσκοντα ὡς οἱ κοινοὶ τῶν ἀνθρώπων;». Ὁ Ἕτων πλανᾶται μόνον ἀνευρίσκων τὸν χαρακτήρα τοῦτον οὐδαμοῦ ἄλλοθι ἢ παρὰ τοῖς ἐν Φαναρίῳ λεγομένοις εὐπατρίδαις· διότι οὐδὲν τούτων διαφέρουσιν οἱ ἐν ταῖς νήσοις καὶ ἐν Ἑλλάδι εὐγενεῖς καὶ «καλπακοφόροι». Καταπληκτικὴ ἐφάνη μοι ἡ τῶν ἀνθρώπων τούτων κενοδοξία καὶ ἡ πίστις, μεθ' ἧς ἀποδέχονται τὰς γινόμεναις αὐτοῖς θωπείαις. Ἐν Νάξῳ ἡ τῆς εὐγενείας μανία προέβη εἰς τὴν ἀκρότητα παρὰ τε τοῖς καθολικοῖς καὶ τοῖς ὀρθόδοξοις Ἕλλησιν. Οὐδαμοῦ ἄλλοθι εἶδον πλείονας υἱοὺς καισάρων καὶ πριγκίπων βασιλοῦς· πᾶς ἐπαίτης καλεῖται Παλαιολόγος ἢ Κομνηνός· ἐπαίρονται δὲ καὶ καυχῶνται ἐπὶ προγόνοις, ὧν ἀγνοοῦσι παντάπασιν τὰ ὀνόματα, τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν». Τοῦ Βαρθόλδου ἡ ἐθελσκακία χωρεῖ καὶ μέχρις ἀρνήσεως τῆς πατροπαράδοτου τῶν Ὑδραίων χρηστότητος καὶ μεγαλοψυχίας. «Ὅρθα (λέγει) εἶναι ὅσα ἀφηγεῖται ὁ Κ. Κοραῆς περὶ

τῆς ναυτιλίας καθόλου καὶ τῆς ὁσμῆραι αὐξανομένης ἐμπορίας τῶν Ἑλλήνων. Ἐπὶ τοῦ τελευταίου πολέμου Ῥωσσίας καὶ Τουρκίας οἱ Ἑλληνες ἐπλούτησαν. Καταπλέοντες συχνάκις εἰς τοὺς λιμένας Γαλλίας, Ἰταλίας, Ἰσπανίας, ἦλθον εἰς πολυειδῆ πρὸς τοὺς Φράγκους συνάφειαν· ἐντεῦθεν δὲ θάπτον ἢ βράδιον θά προκύψωσιν ἀποτελέσματα αἴσια. Ἐν αὐτῇ μὲν τῇ Ἑλλάδι οἱ φράγκοι ἐμπορικοὶ ὑπάλληλοι ἀποπέμπονται ἀναπληρούμενοι ὑπὸ ἐγγυωρίων, ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ τὰ ἑλληνικὰ καταστήματα αὐξάνονται καὶ πληθύνονται τεραστίως. Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη φαίνεται νῦν πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἐπικεικτετέρα, ἅμα μὲν διὰ τὴν ἑαυτῆς ἀμνηχανίαν καὶ ἀπορίαν, ἅμα δὲ δι' ἣν οἱ τῆς Ῥωσσίας πρόξενοι παρέχουσι προστασίαν τοῖς Ἑλλήσιν. Ὑδρα, Ψαρά, Πόρος, Χίος ἐξαποστέλλουσιν εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὸ τοῦ Ἀδρίου πέλαγος λαμπράς δελκάδας· οὐδεμίαν δὲ ποιεῖται ὑπερβολὴν ὁ διατεινόμενος, ὅτι μόνον ἐν τῷ Αἰγαίῳ περὶ τὰ τετρακόσια σκάφη φέρουσι σημαίαν ῥωσικὴν. Ὁ μὲν Κ. Κοραῆς ἐξαίρει τὴν καθόλου καὶ ἀπανταχοῦ τιμιότητα τῶν Ὑδραίων, ἡ κοινὴ δὲ φήμῃ ἐπιβρῶννύει τὸν τοιοῦτον ἔπαινον, προκειμένου μόνον περὶ τῶν διαπεπιστευμένων αὐτοῖς ἀγαθῶν. Τῷ ὄντι, ξένα σκάφη, μικρότερον ὅπλισμόν φέροντα, φεύγουσι πρὸ τῶν Ὑδραϊκῶν, ἐὰν πῶρρωθεν διακρίνωσιν αὐτὰ ἐν τῷ ἀναπεπταμένῳ πελάγει. Ναυαγούτων πλοίων φορτία καταλαμβάνουσιν οἱ Ὑδραῖοι ὡς πραγματικὰ σῦλα· πολλάκις δὲ διὰ φόβον μὴ φωραθῶσι, καταβύθισαν σκάφη τε καὶ ἄνδρας. Ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τῆς ἱκανότητος τῶν Ὑδραίων χρήζουσι μικρὰς περιστολῆς. Τυφλῶν δίκην πλανῶνται ἀνὰ μέσον τῶν σκοπέλων τοῦ Αἰγαίου· θαῦμα δὲ ὅτι δὲν συμβαίνουσι πλείονα ἀτυχήματα. Ἄν δὲ οἱ Ὑδραῖοι, παρὰ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἑλλιπῆ ναυτικὴν, προσαγορεύονται «πτηνὰ τῆς θαλάσσης» βράδιως εἰκάξει ἕκαστος πῶς ἔχουσι τὰ τῶν ἄλλων ἐξ Ἑλλάδος ναυβατῶν. Πυξίδες ναυτικαὶ ὑπάρχουσι μόνον ἐν τοῖς εὐρυχωροτάτοις τῶν πλοίων· ἐὰν δὲ ποτε εὐρεθῶσι καὶ ἐν τοῖς μικροτέροις, φαίνονται τοσοῦτον ἐρθαρμέναι, ὥστε δὲν δεικνύουσι τὴν εὐθείαν ὁδόν, ἀλλὰ παρφέρουσι καὶ ἀποπλανῶσιν αὐτῆς. Τελευταῖον, παρὰ τὴν γνωστὴν πολυφαγίαν (ὁ Βαρθόλδου ἀποκαλεῖ «πολυφάγους» τοὺς λιτοτάτους τῶν ἀνθρώπων!) ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι καὶ κακίαν ἐτέραν, τὴν ὑπερβολικὴν εὐσέβειαν· ἐπιστάντος δηλονότι κινδύνου, οὐχὶ ἄλλως ἀμύνονται ἢ προσεύγοντες εἰς δεήσεις καὶ προσευχάς.

Τοιαῦτα καὶ ἄλλα ῥαψωδήσας κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ὁ Βαρθόλδου συγκεφαλαιῶσι ἐν ἐπιλόγῃ τὰς καθόλου κρίσεις αὐτοῦ περὶ τοῦ παρόντος

καὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλλάδος. «Ὅσακις (ἐπιλέγει) ἀναμνηστικῶς ὁπόσον ἐλευσινῶς διακρίνεται ἢ, βέλτιον εἶπεν, ὁπόσον τέλειον ἡμελημέναι ὑπάρχουσι τέχνη καὶ ἐπιστήμη ἐν Ἑλλάδι, δὲν δύναμαι νὰ συμφωνήσω πρὸς τοὺς δογματίζοντας, ὅτι τῶν Ἑλλήνων ἡ μὲν ἀμβλύτης, ἡ ἀβελτερία καὶ ἡ παντελὴς ἔκλυσις προήλθε κυρίως ἐκ τῆς ἐλλιπούς αὐτῶν πολιτικῆς ὑπάρξεως, ἡ δὲ ἀνήθης καὶ ἡ ἐκ νέου ἀκμὴ θὰ προκύψῃ ὡς φυσικὸν καὶ ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς παλινρθώσεως κράτους ἀνατολικοῦ. Ἄλλοι τοὺναντίον μόνον τοῦ κακοῦ πηγὴν ὑπέλαβον τὴν ἀνέκαθεν πλενῶσαν τῶν ἡθῶν διαφθορὰν ἢ τὴν θρησκοληψίαν. Ἀπαντες δὲ οἱ νεώτεροι περιγίγνται, οἱ τῶν νῦν Ἑλλήνων μνημονεύσαντες, παρῆλθον εἰς τὸ μέσον οἱ μὲν ζηλωταὶ καὶ αἵσιοι προάγγελοι, οἱ δὲ ἀντίπαλοι καὶ κακογνώμονες μάντις τῆς παλινρθώσεως. Πρώτιστοι τῶν ἐνθουσιωδισταῶν θιασωτῶν ἐφάνησαν οἱ Γάλλοι διὰ τὸν ἀπλὸν λόγον, ὅτι εὖρον εὐπρόσδεκτον ὑπόθεσιν καὶ ἀφορμὴν φράσεων, ἀναφωνήσεων καὶ ἀναμνήσεων «τῶν ἐρατεινῶν χρόνων τοῦ Περικλέους καὶ τῆς Ἀσπασίας» ἦτοι τῶν χρόνων Λουδοβίκου τοῦ δεκάτου τετάρτου καὶ τοῦ τότε κοινωνικοῦ βίου μάλιστα ἐν Παρίσις. Οἱ μὲν θιασωτῶν παραβάλλουσι τὴν Ἑλλάδα πρὸς ἀγρὸν εὐφορὸν τε καὶ εὐδαίμονα φύσει, ἀγέωργον μὲν τανῦν καὶ ἀργόν, μέλλοντα δὲ νὰ ἀπενέγκῃ πολλαπλασίονα τῷ πρώτῳ γεωργήσαντι τοῦτον τὰ ἐλάχιστα τῶν αὐτόθι συμβαινόντων ὑπερεξαιρουσιν, ὥσαντι ἦσαν βῆμά τι φέρον εἰς τὸν τῆς μεγαλοφυΐας ναόν· ἐπειδὴ δὲ ὁ λαὸς ἀπεδείχθη τὸ πάλαι εὐκλεὲς καὶ μέγας, συμπεραίνουσιν, ὅτι ἐξ ἀνάγκης μιᾷ τῶν ἡμερῶν θὰ ἐξεγερθῇ τοῦ ληθάργου καὶ φανῇ πάλιν μέγας καὶ εὐκλεὲς. Οἱ ἀντιφρονούντες δὲ ἀπεικάζουσι τοὺς νῦν Ἑλληνας, ὅτε μὲν πρὸς σῶμα ζῶν τὴν τῶν φυτῶν ζωὴν καὶ παντάπασιν ἀργοῦν, ὅτε δὲ πρὸς πετρῶδες χωρίον, ἐξ οὗ ὕετοί, ὄμβροι καὶ πλήμμυραι ἀπέπλυναν οὐ μόνον τὰς βοτάνας ἀπάσας, ἀλλὰ καὶ τὴν γῆν ἐν ᾗ ἐφύοντο. Ἀγανακτοῦντες δὲ ἐπὶ τῇ ἀνελευθερίᾳ, τῇ φαυλότητι καὶ τῇ μοχθηρίᾳ τῶν Ἑλλήνων, ἀναρρίπτουσι τὴν γνώμην, ὅτι τὸ κακὸν τοῦτο θὰ διαρκέσῃ εἰς αἰῶνα τὸν ἀπαντα, ὥσαντι μηδέποτε ἦτο δυνατόν μετὰ τὴν ἐπελευθεσίαν ὅντα νὰ ἀνατείλῃ πάλιν φῶς ἡμερήσιον. Ἐπ' ἐμοὶ δικαστῇ, ὁμοιάζει ἡ Ἑλλὰς πρὸς δάσος ἄλλοτε λαμπρότατον, παλαιότητων δὲ καὶ σπανιωτάτων δένδρων ἀνάμεστον· ἀλλὰ τὰ δένδρα τὰ περιχλῆθῃ κατεκόπησαν ἅπαντα, οὐδεμία δὲ περιλείπεται ἐλπίς, ὅτι ἐκ τῶν παλαιῶν κορμῶν θὰ ἀναφύσῃ ποτε νέα στελέχη· τοὺναντίον οἱ φαῦλοι κορμοὶ καθιστῶσι δυσχερῆ πᾶσαν νέαν καλλιέργειαν, εἰ καὶ μὴ

φαίνεται· πάντῃ ἀδύνατον νὰ ἐκρίθῃσι μὲν καὶ ἐκτοπισθῇσιν αὐτοί, νὰ κοσμηθῇ δὲ τὸ ἔδαφος διὰ φυτευμάτων νέων. "Αν ὁμως ταῦτα θὰ τελεσφορήσωσι καὶ τίνι τρόπῳ δυνατόν νὰ τελεσφορήσωσιν, ἀδηλον, διότι τανῦν δεόν νὰ εἰσπαθῇσι ξενικαὶ βοτάναι καὶ ἀλλοδαπὰ ξύλα, ἐνθα πρότερον αὐτόματος ἢ φύσις ἐπεδαψιλεύετο ἅπαντα προθύμως καὶ ἀφρόνως. Πρώτιστος μὲν τῆς ἐπιτυχίας ὅρος θὰ ἦτο ἡ ἐκ τῆς Εὐρώπης ἔξωσις τῶν Τούρκων· γελοῖος δὲ θὰ ἡλέγχετο ὁ ἐν τῷ παρόντι πολλὰ καὶ μεγάλα παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπεκδεχόμενος, διότι καὶ πόνου πολλοῦ καὶ χρόνου μακροῦ θέονται οἱ Ἕλληνες ἄχρις οὗ ὁμοιωθῇσι πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη τῆς Εὐρώπης. "Αν ἐμελλέ ποτε νὰ γεννηθῇ παρὰ τοῖς νῦν Ἕλλησι μέγας ἀνὴρ, θὰ ἠδύνατο μὲν οὗτος νὰ προκαλέσῃ καὶ διενεργήσῃ μεταβολὴν τινὰ σπουδαίαν, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, ὅτι θὰ ἐκέκτετο ἅπαντα τὰ προσόντα τοῦ ἀναμορρωτοῦ· καὶ ἄλλως δέ, τὸ βιαιότατον καὶ κατ' ἐξοχὴν δαιμόνιον τῶν πνευμάτων θὰ κατώρθου ὁ λ.ί.γ.ι.σ.τ.α. Τοῦ Πινδάρου ἡ ὑψηλὴ πῆστις δὲν ἴσχυσε νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς Βοιωτοὺς τῆς διανοητικῆς αὐτῶν παχύτητος καὶ νωθρείας, ὁ δὲ Ἐπαμεινώνδας ἀνύψωσε τοὺς Θηβαίους ἐπὶ χρόνον πάνυ βραχύον».

Ὁ Κοραΐς, ἀπαξιώσας νὰ ἐλέγξῃ κατ' ἰδίαν τὰς ἐμπαθεῖς τοῦ Βαρθόλδου ἀντιρρήσεις, ἠρκέσθη εἰς βραχείας μὲν καὶ παρεκβατικὰς ἀλλὰ δικαίας καὶ λιγυρὰς ἐπιπληξείας πρὸς τὸν γερμανὸν περιηγητὴν, ἃς ὁ ἀναγνώστης εὐρίσκει παρεμβεβλημένας ἐνιαχοῦ τῶν Αὐτοσχεδίων Στοχασμῶν. «Ἐξέδωκε κατὰ τὸ 1805 (γράφει ἐν τοῖς προλεγομένοις εἰς τὸν Ἰστοκράτην) ὁ γερμανὸς Βαρθόλδους «Περιήγησιν τῆς Ἑλλάδος» γερμανιστί. Ὁ καλὸς οὗτος Βαρθόλδους ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν φανεράν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους προθυμίαν νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα καὶ ἔδωκε προσοχὴν εἰς ὀλίγων τινῶν ἀνοήτων φυλλαδίας, ὡς νὰ μὴν εὐρίσκοντο καὶ εἰς αὐτὰ τὰ σοφὰ ἔθνη ἀνόητοι. Ἡ ἀνοησία τῆς ψυχῆς ὁμοιάζει τὰς σωματικὰς ἀρρώστιας, αἱ ὁποῖαι δυνατόν εἶναι νὰ ἐλαττωθῶσιν, ἀλλ' ὅχι νὰ παύσωσιν ὀλοτελῶς. Ἐν ὅσῳ εἶναι εἰς τὸν κόσμον πυρετοί, πλευριτιδαί, περιπνευμοναί καὶ ἄλλα τοιαῦτα σωματικὰ πάθη, ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ εὐρίσκωνται καὶ ἀνόητοι καὶ ἡλίθιοι καὶ μωροί, ἄλλος ἄλλον ὑπερβαίνοντες εἰς τὴν ἀρρώστιαν τοῦ λογικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς. Τί παρὰ τοὺς ἄλλους πταίουσιν εἰς τοῦτο οἱ ταλαίπωροι Γραικοί;» Καὶ αὖθις ἐν τοῖς προλεγομένοις εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῶν παραλλήλων τοῦ Πλουτάρχου βίων. «Ὁ γερμανὸς Βαρθόλδους, πρὶν ἀρχίσῃ τὴν περιήγησιν, δὲν ἐσυλλογίσθη ποῖα πρέπει νὰ ἦναι τὰ ἐφόδια

τοῦ περιηγητοῦ. Εἶναι ταῦτα, Νοῦς καὶ Φιλανθρωπία. Νοῦς διὰ νὰ παραβάλλῃ τὰ κακὰ καὶ τὰ καλὰ τοῦ ἱστορουμένου ἔθνους πρὸς τὰ κακὰ καὶ τὰ καλὰ ἄλλου γνωστοῦ ἔθνους, καὶ νὰ τὰ ζυγίξῃ ἀδεκάστως εἰς τῆς δικαιοσύνης τὴν στάθμην. Φιλανθρωπία διὰ νὰ μὴ προσκολληᾶται ὡς ἡ μυῖα, εἰς τὰ κόπρια τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ νὰ ἀπανθίσκῃ, ὡς ἡ μέλισσα, καὶ τὰ εὐρισκόμενα καλὰ εἰς αὐτό. Δὲν εἶναι πολλοῦ γέλωτος ἄξιον νὰ τραγῶδῃ καὶ πάλιν καὶ πάλιν τὴν δεισιδαιμονίαν τῶν Γραικῶν, χωρὶς νὰ συλλογισθῇ εἰς ποίαν κατάστασιν εὐρίσκεται ὁ ἀπαίδευτος ὄχλος τῆς πατρίδος του; Ποίαν δεισιδαιμονίαν τῶν Γραικῶν δύναται νὰ ὀνομάσῃ, τῆς ὁποίας ἔγνη δὲν σώζονται ἔτι εἰς τὴν Γερμανίαν; τὰς παρατηρήσεις τῶν εὐτυχῶν καὶ δυστυχῶν ἡμερῶν; τὰς μαγείας; τὰ στοιχεῖα; τὰ φυλακτήρια; Στληλιτεύει τοὺς Γραικοὺς διὰ τὸ κατὰ τῶν ἑτεροδόξων μίσος; ἄς ἐξετάσῃ καὶ πάλιν ποίαν διαθέσιν ψυχῆς ἔχουν πολλοὶ Λουθηροκαλβίνοι τῆς πατρίδος του πρὸς τοὺς ὀνομαζομένους Καθολικοὺς, ποίαν οὗτοι πρὸς τοὺς Λουθηροκαλβίνους, καὶ ποίαν ἀπλῶς οἱ χριστιανοὶ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους; καὶ ἂν δὲν εὕρῃ ἐκεῖ τὸ μίσος, ἄς στρέψῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ὅπου ὑπὲρ τὰς τριακοσίας μυριάδας Ἰρλανδῶν ἀποκλείονται ἀσπλάγχγως ἀπὸ τὰ δίκαια τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ὡς Ἐλλωτες, ὅχι δι' ἄλλο, πλὴν διότι ἐπαγγέλλονται ἄλλην παρὰ τὴν θρησκείαν τῶν Ἀγγλῶν. Ἀλλὰ, καθὼς εἶπα, ἡ περιήγησις χορεύεται Νοῦν καὶ Φιλανθρωπίαν». Πλὴν τοῦ γερμανοῦ Βαρθόλδου καὶ ἄλλοι τότε πεπεισμένοι ἀλλογενεῖς, οἱ πλεῖστοι ἐκ κουφονοίας μᾶλλον ἢ ἐκ κακοτροπίας, ἔκριναν ἀδίκως τοὺς Ἑλληνας, οὕτω δὲ προσεχώρουν ἀναιρέσεις παρὰ τῶν τότε φιλοπατρίδων Ἑλλήνων λογίων, ὧν ἓναι ὡς μὴ ὠφέλε πολλῶ μᾶλλον ἐβλαψαν τὸ γένος ἢ ὅσον ἐσκόπουν νὰ ὑπερασπίσωσιν αὐτὸ παρ' ἄξιαν κακολογούμενον. Οὕτω λ. χ. ἡ «Ἱστορικοκριτικὴ Ἀπολογία» κατὰ τῶν ἑλληνοκατηγόρων «Καμπανιῶν καὶ Βαρθόλδου» ἦν ἐξέδωκεν ἐν Τεργέστη τῷ 1814 ὁ ἐφημέριος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἱερεὺς Ἀναστάσιος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Ἀμπελακίων, τῇ συμπράξει τοῦ διδασκάλου Σπυρίδωνος Πρεβέτου τοῦ Ζακυνθίου, πρόκειται ὡς ἀπροβούλευτος σκηνογραφία μᾶλλον ἢ ὡς ἀπολογία τῶν Ἑλλήνων. Ἡ φιλοπατρία εἶναι ἀρετὴ ἐπίζηλος, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἱκανὴ νὰ ἀναπληροῖ ἐκάστοτε τὴν ἑλλειψιν τῆς μαθήσεως. Τὸ πονημάτιον τοῦτο συνέγραψεν ὁ ἐκ Λευκάδος ἱατρός Σωτήρης, ὧν τότε ἐν τῇ ζωστικῇ ὑπηρεσίᾳ, ἀλλὰ ἡ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν αὐτοῦ ἐγένετο τοσοῦτον τερατωδῶς, ὥστε ἡ «Ἀπολογία» παρεστράφη εἰς ἀληθὴ παρωδίαν, μεταποιηθεῖσα εἰς ὀδυβελες

ὅπλον πρὸς καταπολέμῃσιν τῶν Ἑλλήνων δι' αὐτῶν τούτων τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῇ «Ἀπολογία» διεστράφησαν πάντα σχεδὸν τὰ ὀνόματα τῶν ποιητῶν καὶ πεζογράφων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· οὐ μόνον δὲ τὰ ὀνόματα ἀλλὰ καὶ τὰ πράγματα ἐστρεβλώθησαν καὶ παρεχαραχθήσαν ἐξ ἀγνοίας εἰς βαθμὸν ἀπίστευτον. Ἐν τῇ 62 σελίδι φέρεται ὅτι «Νεόφυτος ὁ Κausοκαλυβίτης ὑπερβαίνει εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ νοῦς τὸν μεγαλύτερον μεταρυσικὸν τῆς Εὐρώπης». Ἀγαθὴ τύχη! ὁ ἔπαινος αὗτος καταμηνύει μόνον τοῦ ἐπαινοῦντος τὴν ἀφέλειαν καὶ οὐδὲν ἔχει τὸ σκανδαλώδες. Ἀλλ' ὅταν ὁ τῆς «Ἀπολογίας» ἐρμηνευτὴς, πρὸς καταφίμωσιν τοῦ Βαρθόλδου, μνημονεύῃ τοὺς ἐν τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι διαλάμπαντας ποιητάς καὶ συγγραφεῖς — τὸν «Δύκτην» τὸν «Ἀκμενῆ» τὸν «Ἀλκμάνον» τὸν «Ἰππονάκην» τὸν «Ἀῆσον» τὸν «Ζάλωκον» τὸν «Εὐριπίδην» τὴν «Κορήνην» τὸν «Φλάγωνα» τὸν «Ἀντίφων» τὸν «Ἀρχήταν» τὸν «Ἡρώδοτον» τὸν «Ὑπαρχον» τὸν «Ερασθένην» καὶ τὸν «πολυμαθὴ ἱστορικὸν καὶ ῥήτορα Πausανίαν» — τότε πλέον ἢ φιλοπατρία του καθίσταται καὶ γελοία καὶ ἀνοικονόμητος, διότι οὐ μόνον ἀνεπαισθήτως προσεπικυροῖ πάντα ὅσα ἔγραψε κατὰ τῶν Ἑλλήνων ὁ Βαρθόλδου, ἀλλὰ λεληθότως ἐπιμαρτυρεῖ ὅτι ὁ γερμανὸς οὗτος περιηγητὴς ὑπῆρξεν ὁ ἐπιεικέστατος, φιλανθρωπότατος καὶ ἐνθερμότατος τῶν φιλελλήνων. Ὁ ἀναγνώστης δὲν δύναται νὰ πιστεύσῃ μέχρι τίνος προβαίνουνσιν ἡ ἀνιστορησία καὶ ἡ ἀκρισία τῆς φρικώδους ταύτης «Ἱστορικοκριτικῆς Ἀπολογίας». Εἰς τὰ ἀνωτέρω παρκατεθειμένα τέρατα προσεθετήσαν καὶ οἱ ἐξῆς μαργαρίται. «Ἀῆσος ποιητὴς ἐκ Πελοποννήσου, φίλος τοῦ Ἑρνίου» — «ἡ μάχη τῶν Πλατέων» — «Φιλόστρατος μέγας ποιητὴς» — «ἐωλικὰ ἔθνη» — «Κορήνη γεννηθεῖσα εἰς Τέψιδά πόλιν τῆς Βοιωτίας» — «Ἀντίφων ὀνομαζόμενος Ῥάμνιος» — «ὁ βίος τοῦ Ὀμήρου ὑπὸ Ἡροδότου εἶναι ἡ ἐννάτη μοῦσα» — «Λόγγος περίφημος συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου «ποιμενική»» — «Λυκότρων περίφημος ποιητὴς γεννηθεὶς ἐν νήσῳ Χαλκίδι τῆς Εὐβοίας» — «Πολύκλητος κατεσκεύασεν ἔργα θαυμαστά διὰ τὰ ὅποια ἐξεπλάγη ἡ Ῥώμη· ἦτον ἐκ τῆς Ἀκαρνανίας τῆς Ἠπείρου» — «Ἀριστείδης ὁ ἅγιος φιλόσοφος Ἀθηναῖος, περίφημος ῥήτωρ» — «Πολύαινος, αὐτοεργὸς ἐνὸς συναθροίσματος στρατευμάτων» κλ. Ὁ ταλαίπωρος Πολύαινος, ὁ γράψας τὰ Στρατηγήματα, μετεμορφώθη εἰς συναθροιστὴν στρατεύματος, ὁ δὲ ῥήτωρ Ἀριστείδης εἰς ἅγιον φιλόσοφον Ἀθηναῖον, ἵνα περὶ τῶν ἄλλων βλαστῇμιῶν μὴδὲν εἴπωμεν! Καὶ πάντα ταῦτα ἐγράφησαν εἰς ἀπολογίαν τοῦ ἐπὶ ἀμαθία

κατηγορηθέντος άτυχοῦς τῶν Ἑλλήνων γένους ὑπὸ ἀπλοϊκοῦ ἱερέως, καταβαλόντος ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτοῦ τὰ ἀναλώματα τοῦ τύπου, ἵνα ἐπ' αἰσχύνῃ τοῦ Βαρθόλδου καὶ τῶν ἄλλων τῆς Ἑλλάδος συκοφαντῶν, διατρανωθῇ διὰ τῆς ἐκδόσεως καὶ διαιδόσεως τῆς «Ἱστοριοκριτικῆς Ἀπολογίας» ὅτι τῶν Ἑλλήνων τὸ γένος «οὔτε ἀμαθὲς εἶναι οὔτε οὐτιδανὸν οὔτε ἀπόβλητον ὡς τὸ τῶν Ἑβραίων»!!! Οὐδὲν ἄπορον ἂν τοιαῦται καὶ ἄλλαι μωρίαὶ ἐνέβαλον πλέον ἢ ἅπαξ εἰς ἀθυμίαν τὸν περὶ τὴν παλιγγενεσίαν τῶν Ἑλλήνων ἀόκνως μοχθοῦντα Κοραῆν.

Οἶοναί ἐφόλκιον τοῦ Ὑπομνήματος εἶναι ὁ κατὰ τὸν δεκέμβριον τοῦ 1805 «εἰς Βενετίαν (ἡλ. ἐν Παρισίοις) ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Χρυσίππου τοῦ Κριτοβούλου» ἐκτυπωθεῖς «Διάλογος δύο Γραικῶν κατοίκων τῆς Βενετίας, ὅταν ἤκουσαν τὰς λαμπρὰς νίκας τοῦ αὐτοκράτορος Ναπολέοντος», ἐπιγεγραμμένος δὲ «τί πρέπει νὰ κάμωσιν οἱ Γραικοὶ εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις». Ὁ Κοραῆς ἤλπισε πολλὰ ἐκ τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ Ναπολέοντος, αἱ δὲ χρησταὶ αὐτοῦ ἐλπίδες οὐδαμῶς ἐξεκώπησαν ἐκ τῆς οἰκτρᾶς ἐκβάσεως τῆς ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον στρατείας· ἀλλὰ τὰς προσδοκίας αὐτοῦ ἐξαγγέλλει ὁ φιλόπατρις ἀνὴρ μετὰ μείζονος ἢ πρότερον μετριότητος καὶ ὑποστολῆς. Οὕτω, λ. χ. ἐν τῷ «Ὑπομνήματι» ἀναφέρει πρὸς τοῖς ἄλλοις «ὅτι ἀμυδρόν τι προαίσθημα τῶν ἐνδεχομένων ἀποτελεσμάτων καὶ ἐπακολουθημάτων τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος διηγείρεν αἰφνης ἐν ταῖς ὑπὸ τῆς παιδείας ὁπωσοῦν παρεσκευασμέναις τῶν Ἑλλήνων καρδίαις ἰδέας, αἵτινες ἄνευ τῆς ὑπὸ τῶν Γάλλων καταλήψεως τῆς Αἰγύπτου θὰ ἠλέγχοντο φαντασιοκοπία». Ἐπὶ πᾶσι θαρρεῖ εἰς τῶν Ἑλλήνων τὴν ἀρχέβουλον εἰσήγησιν, ἀλλὰ καὶ εὐαγγελίζεται ὅτι τῶν Γάλλων αἱ λαμπραὶ νίκαι θὰ συντελέσωσι τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ ὑποδούλου γένους, ἀναττομοῦσαι τὸ ἐθνικὸν τῶν Ἑλλήνων φρόνημα. Ὁ Ναπολέων, ἀναγορευθεὶς τῷ 1804 αὐτοκράτωρ, ἵστατο ἤδη ἐν τῷ μεσουρνήματι τῆς δόξης. Ἀγγλία, Πρωσία καὶ ἄλλα κράτη, οὐδαμῶς ἀναγνωρίσαντα τὸν Ναπολέοντα ὡς αὐτοκράτορα, προσεκάλεσαν τὸν τρίτον κατὰ τῆς Γαλλίας εὐρωπαϊκὸν συνασπισμὸν, εἰς ὃν προσεχώρησε κατὰ τὸν ἀπρίλιον τοῦ 1805 καὶ ἡ Αὐστρία. Ἀλλ' ὁ μέγας τῶν Γάλλων στρατηλάτης, προδραμῶν τῶν συνησπισμένων κρατῶν, εἰσβαλλεὶ εἰς τὴν μεσημβρινήν Γερμανίαν, νικᾷ τοὺς Αὐστριακοὺς, ἐκπολιορκεῖ τὴν Οὐλμαν, καταλαμβάνει τὴν Βιένναν, τῇ δὲ 2 δεκεμβρίου θριαμβεῖ περιφανῶς κατὰ τῶν Αὐστριακῶν καὶ τῶν Πρωσων ἐν Αὐστέρλιτς· 820 ἀξιωματικοί, 18,000 στρατιωτῶν,

186 πυροβόλα καὶ σύμπασαι αἱ ἀποσκευαὶ τῶν Αὐστριακῶν καὶ τῶν Ῥώσων, ὧν ἐξήρχον οἱ οἰκεῖοι αὐτοκράτορες, περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν Γάλλων. Ὁ μέγας οὗτος θρίαμβος παρέσχε τῷ Κοραῇ εὐπρόσδεκτον ἀπορριμὴν νὰ γράψῃ (μικρὸν μετὰ τὴν νίκην, ἀλλὰ βεβαίως πρὸ τῆς εἰρήνης ἐν Πρεσβούργῳ) τὴν προμνημονευθεῖσαν πολιτικὴν διάθεξιν, ἐν ᾗ ἐξετάζει ὁποῖαν ὠφέλειαν θὰ ἐκαρποῦτο ἐντεῦθεν ἡ ταλαίπωρος Ἑλλάς. Τοῦ διαλόγου τὰ πρόσωπα εἶναι δύο, ὁ Κλεάνθης καὶ ὁ Ἀριστοκλῆς. Ὁ Κλεάνθης οὐδαμῶς ἐκπλήσσεται ἐπὶ τῇ ἡττῇ τῶν Αὐστριακῶν, ἀπορεῖ ὅμως πῶς συνενίκηθησαν καὶ οἱ Ῥῶσοι, οἱ τέως δυσκαταμάχῃτοι νομιζόμενοι. «Οἱ Ῥῶσοι εἶνα βεβαίως ἀνδρεῖοι, ἀλλ' οἱ Γάλλοι εἶναι ἀνδρεῖοι καὶ σοφοί, ἡ σοφία δὲ καὶ μόνη εἶναι ἱκανὴ νὰ νικήσῃ τὴν ἀνδρείαν. Οἱ Ῥῶσοι ἐνίκησαν τοὺς Τούρκους, διότι ἦσαν σοφώτεροι τῶν Τούρκων. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνας οὔτε Ῥῶσοι εἶναι οὔτε Γάλλοι, ζητεῖται δὲ τί θεόν νὰ πρᾶξωσιν εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις». Ὁ Κοραῆς δὲν ὀχεῖται πάντοτε ἐπὶ κούφων ἐλπίδων, ἀλλ' ἡ καρδιά αὐτοῦ ἀναθερμαίνεται διὰ τῆς ἀκραδάντου πίστεως εἰς τὴν προσεχῆ τῆς ὑποδούλου Ἑλλάδος ἀνάστασιν. «Τριακόσια πεντήκοντα καὶ ἐπέκεινα χρόνοι εἶναι σήμερον, ἀπ' οὗ οἱ Γραικοί, μετὰ τὸν ἀφανισμόν τῶν Ῥωμαίων Αὐτοκρατόρων, ἐστερήθησαν μετὰ τῆς ὀλίγης τῆς ἐλευθερίας σκιάς, πάντα τὰ ἀγαθὰ ὅσα γεννῶνται ἐκ τῆς ἐλευθερίας. Ἦτο πλέον ἀξιοθρήνητος ἡ δυστυχία των· ὅπου ἔστρεφον τοὺς ὀφθαλμοὺς, δὲν ἐβλεπον ἢ βασιλεῖς, φοβουμένους ἢ θεραπεύοντας τὸν Τοῦρκον. Καὶ ἀπὸ ποίους νὰ ἐλπίζωσιν; Ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοὺς οὐδεμίαν βοήθειαν. Φίλαυτοι, φιλέμποροι καὶ φιλοχρήματοι περισσότερον ἀπὸ τοὺς παλαιούς Καρχηδονίους, νύκτα καὶ ἡμέραν εἰς ἄλλο δὲν καταγίνονται ἢ νὰ αὐξήσωσι τὴν ἰδίαν αὐτῶν εὐτυχίαν ἀναλῶμασιν ὅλου τοῦ κόσμου. Οἱ Γραικοί ἔστρεψαν τὰς ἐλπίδας των εἰς τὴν Ῥωσσίαν, ὡς ἐχθρὰν τῶν Τούρκων, ὡς ὀμόθηρσκον καὶ ὡς ἔστω καὶ περιποιομένην τὴν ἐλευθερίαν τῶν Γραικῶν. Ἡ Ῥωσσία ἐπεχείρησε νὰ φέρῃ εἰς τέλος τὴν ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Πέτρου μελετωμένην τῆς τουρκικῆς δυναστείας καταστροφὴν· καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι δὲν τὴν κατέστρεψε, τὴν κατέφερεν ὅμως εἰς τόσῃν ἀδυναμίαν, ὥστε ἡ Πύλη κατέστη πειθήνιον ὄργανον τῆς Ῥωσσίας. Ἡ ἐλπίς ὅτι ἡ Ῥωσσία δύναται καὶ θέλει νὰ συντρέψῃ τὸν ζυγὸν τῆς Ἑλλάδος, ἐπροσχόλλησε τοὺς Γραικοὺς εἰς τὴν Ῥωσσίαν, μετέβαλε τὸν φόβον εἰς ἐλπίδα, παρώτρυνε δὲ πολλοὺς νὰ αἰτήσωσι τὴν προστασίαν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ῥωσσίας». Ὁ Κοραῆς, παρενείρων πολλὰς ὑγιεῖς σκέψεις, ἀπεκδέχεται

πλείονα ἐκ τοῦ φωτισμοῦ τοῦ γένους ἢ ἐκ τῆς θρυλουμένης προστασίας τῆς Ῥωσσίας. «Ἄν οἱ Τοῦρκοι ἦσαν ἐξημερωμένοι, θὰ ἐνέπνεον φόβον εἰς τοὺς Ῥώσους· πρώτη δὲ ἀπόδειξις ὅτι ὁ Τούρκος δὲν εἶναι φωτισμένος, εἶναι ὅτι δὲν ἐννοεῖ ὅτι ἑαυτὸν βλάπτει ὁσάκις βλάπτει Γραικὸν, ἑαυτὸν πτωχύνει ὅταν ἀρπάξῃ τὰ τῶν Γραικῶν, ἑαυτὸν ἐξασθενοῖ ὅταν θείλῃ τοὺς Γραικοὺς νὰ ἦναι ἀδύνατοι. Ἡμεῖς παρὰ πᾶσαν τὴν βαρβαρότητα τοσοῦτων χρόνων καὶ παρὰ πάντα τὸν ζυγὸν, ἤρχισαμεν νὰ φωτιζώμεθα, διότι δὲν ἀπεβάλομεν εἰσέτι παντελῶς τὴν αἴσθησιν τῆς παλαιᾶς τοῦ γένους εὐγενείας. Δὲν εἶναι ἀδύνατον νὰ φωτισθῶσι καὶ οἱ Τοῦρκοι, ἀλλ' ὁ φωτισμὸς εἶναι πολλὰ δυσκολώτερος εἰς αὐτοὺς ἢ εἰς ἡμᾶς, οἵτινες, καταβαρβαρωθέντες, διεσώσαμεν οὐδὲν ἥττον ὀλίγα καὶ ἀσθενῆ ζώπυρα τῆς παλαιᾶς σοφίας· τὰ ζώπυρα ταῦτα χρεωστοῦμεν εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν». Ἐν τῇ προγνωστικῇ τῆς ψυχῆς του δυνάμει, ὁ Κοραῆς προαγγέλλει αὐθις ὡς θεόληπτος μάντις τὴν οὐ πόρρω ἀπέχουσιν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος. «Ἡ εἰς τὸ ἐνδοξον τοῦτο τῆς ἀναγεννήσεως ἔργον προθυμία ὅλου τοῦ γένους, προλέγω μὲ προφητικὸν πνεῦμα, θὰ ἀπολήξῃ εἰς τὸ ποθοῦμενον τέλος. Προφήτην μὲ κἀμνεὶ ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος ἐνθουσιασμὸς, ὅστις κατέχει σήμερον ὅλων τῶν Γραικῶν τὰς ψυχάς. Ἡ παραδόξος αὐτῶν μεταβολὴ προβαίνει καθ' ἡμέραν, καθ' ὥραν, κατὰ πᾶσαν ὥρας στιγμὴν ἀπὸ τὸ καλὸν εἰς τὸ κάλλιον μὲ τόσῃν ζέσειν, ὥστε δὲν διστάζω νὰ εἴπω, ὅτι, χωρὶς ἄλλων βοήθειαν, οἱ Γραικοὶ εἶναι ἱκανοὶ νὰ θεραπεύσωσι τὴν δυστυχίαν των. Τῆς παραδόξου ταύτης τῶν Γραικῶν μεταβολῆς, τῆς ὁποίας κἀνὲν ἄλλο δουλωμένον ἔθνος δὲν ἔδωκε παράδειγμα, αἱ αἰτίαι εἶναι πολλαί· μία ἀπὸ τὰς αἰτίας πρέπει νὰ λογίζεται καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς Γαλλίας μεταβολή, ἥτις ἐγέννησεν ἀναγκαίως πολλὰ κακὰ, ἀλλ' ἡμεῖς ἐμιμήθημεν τὰ καλὰ μόνον. Δὲν σ' ἔτυχε ποτὲ ν' ἀκούσης γάμους εἰς τοῦ γείτονος τὸν οἶκον; Χορεύεις καὶ μὴ θέλων, μῆτε κἀν συλλογιζόμενος, ἢ τοῦλάχιστον κινεῖς τοὺς πόδας σου καὶ τοὺς σχηματίζεις εἰς χορὸν, ὅταν αἰσθάνεσαι τῶν γειτόνων τὰ πηδῆματα». Καὶ τῷ ὄντι ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ὑπῆρξεν οὕτως εἰπεῖν τὸ ποιητικὸν αἶτιον τῆς διανοητικῆς τῶν Ἑλλήνων ἐξάρσεως. «Εἰς τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος τοὺς δέκα τελευταίους χρόνους (λέγει πάλιν ὁ Κοραῆς, μιμούμενος τὸν Σωκράτην, διαλεγόμενον πολλάκις περὶ τῶν αὐτῶν) ὅσους ἐκράτησεν ἡ μεταβολὴ τῆς Γαλλίας, ἐσυστήθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα σχολεῖα, μετεφράσθησαν δὲ καὶ ἐτυπώθησαν δι' αὐτὴν ξένα βιβλία

περισσότερα ἀφ' ὅσα ἴδεν ἀπὸ τὴν ἄλυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἕως τότε».

Τί ποιητέον λοιπόν; «Πρέπει νὰ κάμωσιν οἱ Γραικοὶ ὅτι, ἔκαμαν, ὅταν ἐνίκων οἱ Ῥώσοι τοὺς Τούρκους. Ἐπροσκολλήθησαν τότε εἰς τοὺς Ῥώσους, διότι ἐνίκων τοὺς Τούρκους· πρέπει τώρα νὰ προσκολληθῶσιν εἰς τοὺς Γάλλους, οἱ ὅποιοι νικῶσι τοὺς Ῥώσους· εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις οὐχὶ μόνον συμφέρει ἀλλ' εἶναι καὶ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον νὰ ἔχωμεν τὴν εὐνοίαν καὶ προστασίαν τῶν Γάλλων. Ἐως τώρα ἡμεῖς δὲν ἐπροκρίναμεν τοὺς Ῥώσους ἀπὸ τοὺς Τούρκους, παρὰ ὡς ἀπὸ δύο κακὰ τὸ μικρότερον· δὲν μὲ λανθάνει ὅτι ὁ ὄχλος τῶν Γραικῶν (δηλ. τὸ πλεόν ἀπαίδευτον καὶ ἀνόητον μέρος τοῦ ἔθνους) δὲν στοχαζέται τοὺς Ῥώσους ὡς ἀπὸ δύο κακὰ τὸ μικρότερον. Ἐξεύρω πολλὰ καλὰ ὅτι τῆς θρησκείας ὁ ζήλος κάμνει πολλοὺς νὰ προσμένωσιν ἀπὸ τοὺς Ῥώσους ὅχι παιδεῖαν, ὅχι φωτισμόν, ὅχι ἐλευθερίαν ὅλου τοῦ γένους, ἀλλὰ τὴν ἄδειαν νὰ κτιζῶσιν ἐκκλησίας ὅσας ὅπου καὶ ἔταν θέλωσιν. Ἄγνοοσιν ὅτι τοῦ Θεοῦ ἄληθινοὶ ναοὶ εἶναι αἱ ψυχαὶ τῶν ἐναρέτων ἀνθρώπων καὶ ὅχι αἱ κτισμέναι ἀπὸ χειρὸς ἀνθρώπων οἰκοδομαί. Οἱ Ῥώσοι, παρὰβυβλάστοι πρὸς τοὺς Τούρκους, δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι σοφοί· ἀλλὰ τὰ φῶτα τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν δὲν διεδόθησαν εἰς ὅλον τὸ ἔθνος ἐπίσης· τί εἶναι τρεῖς ἢ τέσσαρες πόλεις μὲ Ἀκαδημίας καὶ Μουσεῖα εἰς τόσον ἐκτεταμένην ἐπικράτειαν; ἢ ὀλίγα φωτισμένων Ῥώσων ἐκατοντάδες εἰς τοσαύτας μυριάδας ἀπαιδεύτου λαοῦ; Ἡ προκοπὴ τοῦ γένους θέλει γενεὴ ἀσυγκρίτως ταχύτερα, ἐάν ἀπὸ τοῦ νῦν ἀφήσῃ τοὺς Ῥώσους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους τί ποι' ἕως τώρα δὲν ὠφελήθη, καὶ προσκολληθῇ εἰς τὸ φωτισμένον ἔθνος τῶν Γάλλων, ὅτινες αὐτοὶ μόνον εἶναι ἱκανοὶ νὰ μᾶς ἐνισχύσωσιν εἰς τὸν δρόμον τῆς σοφίας καὶ τῆς ἡμερώσεως». Ὁ Κοραῆς ἐδόξαζε μετὰ τοῦ Μιραβὺ «ὅτι ἡ Ῥωσσία ἐσάπη πρὶν ὠριμάσῃ» ἰδίως δὲ ἐφοβεῖτο μήπως οἱ Ῥώσοι «ἐνθρονιζόμενοι εἰς τὸ Βυζάντιον, ἀνανεώσωσι πεπαλαιωμένα καὶ λησμονημένα ἔθνη». Μετὰ τὰς μεγάλας καὶ περιφανεῖς τοῦ Ναπολέοντος νίκας, ἔγραφεν ὅτι οἱ Ἕλληνες ὀφείλου νὰ προσκολληθῶσιν εἰς τοὺς Γάλλους «ὡς σφωτέρους, ἐπιτηδαιτέρους καὶ προθυμότερους τῶν Ῥώσων νὰ μεταδώσωσι τὴν σοφίαν των εἰς τοὺς ἄλλους». Κρίμα ὅτι ἠναγκάσθησαν οἱ Γάλλοι νὰ ἐκλίπωσι τὴν χώραν τῶν Πτολεμαίων! «Ἐὰν δὲν ἄφιναν τὴν Αἴγυπτον, καὶ αὕτη ἡ Αἴγυπτος ἤθελε τρέχει τὸ στάδιον τῆς σοφίας. Ἐὰν δὲν ἄφιναν τὴν Ἐπτάνησον, ἡ Ἐπτάνησος τὴν σήμερον

ἤθελεν ἔχει πολλοὺς Γραικοὺς ἀξιόους νὰ συγκριθῶσι μὲ τοὺς πλεόν σο-
φοὺς τῆς φωτισμένης Εὐρώπης. Τί καλὸν ἐπροξένησαν οἱ Ῥώσοι εἰς
τοὺς ταλαιπώρους Γραικοὺς τῆς Ἑπτανήσου;» Ἰσως ὁ Κοραῆς μεγα-
λύνει πέρα τοῦ προσήκοντος μέτρου τὴν ἐκπολιτιστικὴν τῶν Γάλλων
ἐντολήν. ἀλλὰ βεβαίως οἱ ἰσχυρισμοὶ αὐτοῦ, ἐν συνόλῳ ἐξεταζόμενοι,
οὐδὲν ἔχουσι παράλογον. Ἀλλ' ὁ τοὺς Γάλλους οὕτως ὑπερφιλῶν ἔχει
ἐκάστοτε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι εἶναι Ἕλληνας καὶ δὴ καὶ σεμνύνεται ἐπὶ
τῇ ἑλληνικῇ καταγωγῇ του. «Οἱ Γάλλοι ἔχουσι μεγάλα καὶ ἐπίζηλα
προτερήματα καὶ εἶναι ἐφάμιλλοι τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων. Ἀλλὰ διὰ
τοῦτο δὲν πρέπει νὰ γείνωμεν Γάλλοι· ἄπαγε. Τῶν Ἑλλήνων τὸ ὄνομα
εἶναι ὄνομα εὐγενέστατον· ἂν αἱ μεταβολαὶ τῆς τύχης τὸ ἡμαῦρωνται,
ἀρχίζει τώρα νὰ ἀναλαμβάνῃ τὴν ἀρχαίαν του λαμπρότητα. Ἀλλὰ καὶ
μυριάκις περισσότερον ἂρ' ὅτι εἶναι ἂν ἦσαν καταφρονημένη ἡ Ἑλλάς
καὶ ἔνδοξος ἡ Γαλλία, ἔπρεπε διὰ τοῦτο νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰς πολ-
λὰς τῆς Ἑλλάδος δυστυχίας καὶ τῶν ἰδίων αὐτῆς τέκνων τὴν ἀχαρι-
σίαν; Ὅσον τὸ κατ' ἐμὲ, ἡ γῆ νὰ σχίσῃ νὰ μὲ καταπίῃ
προτιμῶ, παρὰ νὰ ὀνομασθῶ Γάλλος ἀντὶ Γραικοῦ». Καὶ πολλῶν χρόνῳ ὕστερον ἔλεγεν ὁ Κοραῆς «ἐάν παύσω ποτὲ νὰ ἦμαι
Γραικός, τότε βεβαίως θέλω προτιμήσειν νὰ μεταμορφωθῶ εἰς Γάλλον». Ἐκάλει δὲ ἑαυτὸν ἀδιαφόρως Γραϊκὸν ἢ Ἑλληνα, καθ' ἣν χρόνου
στιγμὴν πολλοὶ τῶν λογίων ὁμογενῶν ὤκνουν νὰ ὀνομάζωνται Ἑλ-
ληνες διὰ τὸν φόβον μήπως κατακριθῶσιν ἐπὶ ἑλληνισμῶν δηλ.
ἐπὶ πολυθειᾷ δόξῃ. Μήπως καὶ αὐτὸς ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις δὲν ἀπέ-
φυγε τὸ ὄνομα «Ἕλληνας» διὰ τὴν «ἔμφασιν τῆς εἰδωλοθηρητικῆς»; Πρὸ
πέντε καὶ τριάκοντα ἐνιαυτῶν ὁ ποιητὴς Παναγιώτης Σούτσος, βουλευ-
θεὶς νὰ ἰδρῇσθαι «νέαν σχολὴν τοῦ γραφομένου λόγου» (εἰ καὶ ἦτο ὅλως
ἐνδεὴς τῶν προτερημάτων καὶ τοῦ κύρους σχολάρχου) κατέκρινε τὸν
Κοραῆν «ὡς ὀνομάσαντα τοὺς Ἑλληνας Γραϊκοὺς καὶ τὴν γλῶσσαν
αὐτῶν Γραϊκικὴν». Ἀλλ' οὐδεὶς ἀγνοεῖ ὅτι «Ἑλλάς ἡ χώρα ἐκλήθη
ἀπὸ Ἑλληνας τοῦ Δευκαλίωνος, ὃς δυναστεύσας τῆς Φθιώτιδος, τοὺς
ὑπηκόους ἑαυτοῦ γενομένους ἀντὶ Γραϊκῶν Ἑλληνας ἐκάλεσε». Τὸ πα-
ναρχαῖον ὄνομα «Γραικός» εὑρεται ἤδη παρ' Ἀριστοτέλει ὡς παλαιο-
τάτη προσηγορία τῶν ὕστερον κληθέντων Ἑλλήνων, κατὰ πᾶσαν δὲ
πιθανότητα πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐκαλοῦντο «Γραϊκοί» ὁπότε ἡ Ἑλλάς
ἦτο εἰσέτι μικρά τις πόλις ἢ χώρα τὸ πρῶτον μὲν ἴσως περὶ τὴν Δω-
δώνην ἔνθα οἱ Σελλοὶ, εἶτα δὲ ἐν Θεσσαλίᾳ. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις

λεξικογράφους, γλωσσογράφους καὶ γραμματικοὺς ἀπαντῶσιν οἱ ὅροι «Γραι-
κιστὴν» «Γραικὸς» «Γραικίζω» ἀντὶ τῶν «Ἑλληνιστὴν» «Ἑλληνα» καὶ
«Ἑλληνίζω», ὁ δὲ Εὐστάθιος ἀναφέρει, πού, ὅτι καὶ παλαιοὶ ποιηταὶ λ.
χ. ὁ Ἀλκμάν καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐχρῆσαντο τῷ θηλυκῷ «Γραικῆς» ἀντὶ
τοῦ «Ἑλλήνων» μητέρες». Παρὰ τοῖς Ἀλεξανδρινοῖς ἰδίως ποιηταῖς ἐ-
πιχωριάζει τὸ ὄνομα «Γραικοί» ἀντὶ τοῦ «Ἑλληνες». Καὶ τοῦ μὲν
Σούτσου τὰς ἀντιλογίας ἀνέτραψεν ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, παραθέ-
μενος ἐκ τοῦ «Προδρόμου» καὶ ἄλλοθεν πάμπολλα χωρία, ἐν οἷς ὁ
Κοραῆς ποιεῖται μνηεῖν τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' ἐν τῷ προκειμένῳ καὶ τῶν
πολλῶν τὴν προσοχὴν διαλαθόντι διαλόγῳ ἐξηγῆται αὐτὸς ὁ Κοραῆς
τίνος ἔνεκεν μετεχειρίσθη πολλάκις τὸ εὐχρηστότερον καὶ συνηθέστερον
ὄνομα «Γραικοί». «Οἱ πρόγονοί μας (λέγει) ὠνομάζοντο τὸ παλαιὸν
Γ ρ α ι κ ο ῖ· ἔπειτα ἔλαβον τὸ ὄνομα Ἑ λ λ η ν ε ς, ὅχι ἀπὸ ξένον ἔθνος,
ἀλλ' ἀπὸ Γραικὸν πάλιν, ὅστις εἶχε κύριον ὄνομα τὸ Ἑ λ λ η ν. Ἐπρό-
κρινα τὸ Γ ρ α ι κ ο ῖ, ἐπειδὴ οὕτω μᾶς ὀνομάζουσι καὶ ὅλα τὰ φωτισμένα
ἔθνη τῆς Εὐρώπης. Ἄν προκρίνης τὸ Ἑ λ λ η ν, ὀνομάζου Ἑ λ λ η ν,
ἀλλὰ μὴ διὰ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ Ῥωμαιοῦ, διότι οἱ Ῥωμαῖοι
πρῶτοι μᾶς ἐστέρησαν τὴν ὀλίγην ἐλευθερίαν, τὴν ὅποιαν μᾶς ἀ-
φῆκον τῆς Ἑλλάδος αἱ διχόνοιαι». Ἐπὶ τέλους, προκειμένης ἐκλογῆς,
ὁ Κοραῆς προτιμᾷ τοὺς Γάλλους τῶν Ῥώσων. «Οἱ Γάλλοι ἔχοντες
ὁμοιότητα μὲ τοὺς Ἑλληνας, πρέπει φυσικὰ νὰ ἔχωσι καὶ κλίσιν πε-
ρισσότεραν ἀπὸ τοὺς Ῥώσους νὰ εὐεργετήσωσι τοὺς ἀπογόνους τῶν
Ἑλλήνων· καὶ χωρὶς τῆς φυσικῆς ταύτης κλίσεως εἰς τὸ καλὸν, τοὺς
ἀναγκάζει εἰς τοῦτο τὸ ἴδιον συμφέρον· ἔπειτα εἶναι γένος φύσει φιλό-
δοξον καὶ φιλάνθρωπον. Οἱ δὲ Ῥῶσοι ζητοῦν οὐχὶ νὰ παύσωσι τὴν
μοναρχίαν τῶν Τούρκων ἀλλὰ νὰ μοναρχήσωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ· σκο-
πὸς αὐτῶν οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἡ ἐλευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος. Οἱ Ῥῶσοι
δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς· μόνη τῆς Γαλλίας ἡ φιλία συμφέρει εἰς τοὺς Γραι-
κοὺς». Τοιαῦτα τινες εἶναι ἐν κεφαλαίῳ αἱ πολιτικαὶ συμβουλαὶ ἃς
συνεβούλευεν ὁ Κοραῆς εἰς τὸ ὑπόδουλον γένος τῇ ὑστεραίᾳ τῆς ἐν
Ἀούστερλιτς μάχης τῶν τριῶν αὐτοκρατόρων· καὶ ἀληθὲς μὲν ὅτι τοῦ
Ναπολέοντος ἡ παμβασιλεία οὐδεμιᾶς ἐγένετο ὠφελείας πρόξενος εἰς
τοὺς δυστήνους Ἑλληνας, ἀλλ' ἐν τισι τῶν πολιτικῶν τοῦ Κοραῆ ὑπο-
θηκῶν ἐνοικεῖ μέγα βρῆθος συνέσεως καὶ προεικαστικῆς εὐστοχίας, ἣν
προσεπεκύρυσαν καὶ τὰ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν, ἰδίως ἀπὸ τοῦ τελευ-
ταίου ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου, συμβάντα.

Αἱ περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων ἐναγώνιοι τοῦ Κοραῆ φροντίδες οὐδαμῶς ἀπεῖργον αὐτὸν νὰ διατρίβῃ ἐν φιλολογικοῖς καὶ κριτικοῖς μελετήμασι. Μετὰ τοὺς «Χαρακτῆρας» τοῦ Θεοφράστου καὶ τὸ «περὶ Ἀέρων, Ὑδάτων, Τόπων» τοῦ Ἱπποκράτους ἐπεμελήθη, κατὰ παρακλήσιν τοῦ Διδότου, τῆς ἐκδόσεως τῶν κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην Ποιμενικῶν τοῦ Λόγγου, γενομένης ἐν Παρισίοις τῇ 1802 μετὰ θαυμαστῆς πολυτελείας· διότι οἱ δοκιμώτεροι τῶν τότε ζωγράφων, χαλκοτύπων καὶ χαρακτῶν παρέσχον ἐναμίλλως χεῖρα ἀρωγῶν ὅπως τὸ ἔργον ἀποβῇ ἀληθὲς τυπογραφικὸν καλλιτέχνημα. Ὁ Διδότος ἐχώνευσεν ἐπὶ τούτῳ καινὰ στοιχεῖα, χωρὶς τόνων, ἐκόσμησε δὲ τὴν ἐκδοσιν ἐννέα λαμπροτάταις χαλκογραφίαις, ἃς ἔγραψαν καὶ ἐχάραξαν οἱ δοκιμοὶ ζωγράφοι καὶ χαλκογράφοι, Προυδὼν, Γερᾶρ, Μαρκί, Ροζέ, Μαστᾶρ καὶ Γοφρονά. Ὁ Διδότος πρὸ πολλοῦ πρεσβεῖται τὸν Κοραῆν νὰ ἀναλάβῃ, ἀναλώμασιν αὐτοῦ δηλονότι τοῦ Διδότου, κριτικὴν τινα ἐκδοσιν τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας τοῦ Ὀμήρου· ἀλλ' ὁ Κοραῆς οὐδεμίαν τότε ἡσθάνετο ἔφεισιν πρὸς τοιοῦτο χαλεπὸν ἔργον, μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ἀντελάβετο τῆς κριτικῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ καίμενου τῶν Ποιμενικῶν. Ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων αὐτοῦ ἐπιστολῶν δηλοῦται μεθ' ὁπόσης ἀπροθυμίας ὑπέβουλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν ὀχληρὰν ταύτην ἐπιχείρησιν. «Ἡ μικρὰ ἀσχολία τοῦ Λόγγου (ἔγραφε τῇ 18 δεκεμβρίου 1802 πρὸς τὸν Α. Βασιλείου) ἔλαβε τέλος· διὰ τὸν Λόγγον, φίλε μου, ἐγὼ συμφωνίαν κἄμμιαν δὲν ἔκαμα, διότι οὔτε εἶναι ἄξιος ἀμοιβῆς ὁ κόπος· ἐὰν μὲ δώσῃ ἐν μόνον ἀντίτυπον λαμπρὸν μετὰ τῶν εἰκόνων, θέλω εὐχρεσθῆναι εἰς αὐτὸ διὰ μόνην τὴν ἡδονὴν νὰ σέ τὸ πέμψω· τὸ τελευταῖον φύλλον μὲ τὸ ἔφερε προσωπικῶς αὐτὸς ὁ τυπογράφος, διὰ νὰ μοῦ ζαλίσῃ καὶ πάλιν τὴν κεφαλὴν περὶ τοῦ Ὀμήρου». Καὶ πάλιν τῇ 5 ἀπριλίου 1803. «Ἐδημοσιεύθη τέλος πάντων καὶ ὁ πολυπληθὴς καὶ πολυπόθητος Λόγγος. Προχθὲς ἦλθε πρὸς ἐμὲ ὁ Διδότος καὶ μ' ἔφερεν ἐν ἀντίτυπον λαμπρότατον. Ὑπόθεας, φίλε μου, ὄνον καταστολισμένον μὲ ἐρίππιον καὶ φάλαρα ἵππου κατ'ἀχρυσά, φάλαρα ὅμως ὠραιότατα καὶ ἄξια κρείττονος τύχης· ἔχει ἐννέα χαλκογραφημένας εἰκόνας θαυμασίας. Παρηκαλῶ σε νὰ τὴν δεχθῇς sans façon καὶ νὰ μὴ στοχασθῇς ὅτι μὲ στερεῖς πολυτίμου πράγματος· τοιοῦτον βιβλίον εἰς ἐμὲ εἶναι παντάπασιν ἄχρηστον, διότι κανεὶς δὲν ἀναγινώσκει ἔχι τὸν Λόγγον, ἀλλ' οὔτ' αὐτὸν τὸν θεῖον Πλάτωνα εἰς τοιαύτας πολυτελεῖς καὶ μωρὰς ἐκδόσεις· ἐτύπωσε μόνον 250—300. Μ' ἐφορτώθη καὶ πάλιν περὶ τοῦ Ὀμήρου, ἀλλὰ ταύτην

τὴν φορὰν ἦτο ἀληθὲς φόρτος· ἔφθασεν ἕως νὰ μὲ εἰπῇ vous n'avez qu'à me dire vos conditions telles que vous les voulez· elles seront remplies». Ὁ τυπογράφος ἠθέλησε νὰ ἐπιγράψῃ τὸ ὄνομα τοῦ Κοραΐ, ὡς ἐκδότου. «Μ' ἐρωτᾷς (ἔγραφε τῇ 29 ἰουλίου) περὶ τοῦ Λόγγου, καὶ ἀπορεῖς διὰ τί δὲν εἶναι εἰς αὐτὸν οὐδεμία μνήμη τῶν διορθώσεών μου, καὶ φοβεῖσαι μήπως ὁ Διδότος ζητεῖ μὲ τοιοῦτον σκοπὸν καὶ τὸν Ὁμηρον παρ' ἐμοῦ. Ἐξ ἐναντίας, φίλε μου, αὐτὸς ἐζήτησε νὰ μὲ ἐπιγράψῃ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς βίβλου ὡς ἐκδότην, καὶ ἐγὼ δὲν ἔστειρα εἰς αὐτὸ διὰ δύο αἰτίας εὐλογητάτας, τοῦλάχιστον ὡς ἐγὼ τὰς στοχάζομαι. Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι, δεχόμενος τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδότου, ἀνάγκη ἦτο νὰ καταβάλλω κόπον περισσώτερον καὶ μελέτην τοῦ συγγραφέως προσεκτικωτέρων· καὶ αὐτὸ αἱ ἄλλαι μου ἀσχολίαι κατ' οὐδένα τρόπον δὲν μὲ τὸ ἐσυγχώρουν. Ἡ δευτέρα, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδότου ἐπέβαλλεν εἰς ἐμέ καὶ τὸ χρέος νὰ πέμψω εἰς τινὰς φίλους μερικὰ ἀντίτυπα, τὰ ὅποια οὔτε ἡδύναντο οὔτε βίβλαιον ἦτο νὰ μὲ δώσῃ ὁ συγγραφεὺς. Ταύτην μόνην τὴν ἄδειαν τὸν ἔδωκα, ἐὰν ἀναγγεῖλῃ διὰ τῆς Δεκάδος ἢ τῆς Ἐγκυκλοπαιδικῆς Ἀποθήκης τὴν ἐκδοσίν του, νὰ εἰπῇ ὅτι τὸν ἔδωκα καὶ ἐγὼ ἐν παρόδῳ διορθώσεις τινάς». Ὁ Κοραΐς δὲν εἶναι ἐκ τῶν ἐγκωμιαστῶν τοῦ Λόγγου. «Μὴν ἔχων καιρὸν δὲν ἠθέλησα μήτε νὰ γενῶ μήτε νὰ ὀνομασθῶ ἐκδότης· ἀλλ' ἐθεώρησα μόνον τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια ἐν παρέργῳ· ἀλλὰ (θαρρεῖ καὶ θυμὸν ἔχε ἀγαθὸν) καθὼς ἔλεγεν ὁ Ἡλιόδωρος· ὁ Λόγγος ἦτο Λόγγος, οὔτε χρεῖαν εἶχε καμίας νὰ χάινω τὸν καιρὸν μου δι' ἄλλους». Ἐνθάδε ἀρμόζει τὸ τετριμμένον τοῦ Ὁρατίου παράγγελμα de gustibus non disputandum· ὁ μὲν Κοραΐς περὶ ὀλίγου ἐποιεῖτο τὸν Λόγγον, ὁ δὲ μεγαλοφυὴς Gothe ἔλεγεν ἀπ' ἐναντίας ὅτι ὅσω μᾶλλον ἀνεγίνωσκε τὰ «Ποιμενικὰ» τοσοῦτω μείζονα ἡσθάνετο τέρψιν τῶν καλλωνῶν τῆς λαμπρᾶς ταύτης μυθιστορίας. Τὴν κριτικὴν τοῦ Λόγγου διόρθωσιν σφόδρα μετριοφρονῶν ἡγεῖτο ὁ Κοραΐς ὅλως πάρεργον, ἀλλ' ἐνταῦθα τῶν διορθώσεων αὐτοῦ ἀναφέρονται ἔτι καὶ νῦν ὑπὸ τῶν κριτικῶν μετὰ μεγάλων ἐπαίνων. Ὁ ἱατρός καὶ δόκιμος φιλόλογος Πίτκολος, ὁ ἐν Τιβρόβῳ τῆς Βουλγαρίας τῷ 1792 γεννηθεὶς, καὶ κατὰ μάρτιον τοῦ 1865 ἐν Παρισίοις τελευτήσας, ὁ φιλόπατρις καὶ παρ' ἁλίαν ὀλιγωρηθεὶς ἐπίσημος οὗτος λόγιος, ὅστις ἐχρημάτισεν ἐκ τῶν ἀρίστων τοῦ Κοραΐ φίλων καὶ ἐτρίφων, ἐδίδαξε τῷ 1824 τὴν φιλοσοφίαν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῆς Κερκύρας, ἐκτίσαστο δὲ καὶ φήμην δεινῷ ἑλληνιστοῦ παρὰ μὲν τοῖς ξένοις διὰ τὰς κριτικὰς αὐτοῦ

ἐκδόσεις, παρ' ἡμῖν δὲ διὰ τὴν ἐκ τοῦ γαλλικοῦ εἰς τὸ ἑλληνικὸν μεταφράσιν ἀριστουργημάτων τῆς γαλλικῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας — ὁ Πίχκολος ἐν τοῖς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τῇ προσθήκῃ πλείστων σημειώσεων ἐκδοθεῖσι τῷ 1866 «Ποιμενικοῖς» τοῦ Λόγγου, ἀπολογεῖται γενναίως ὑπὲρ τῶν διορθώσεων τοῦ Κοραῆ, ὧν ἔναι ἀδίκως ἢ κατὰ λάθος ἀπεδόθησαν ἐτέροις κριτικοῖς, καὶ μάλιστα τῷ Σχαιφέρῳ, τῷ τὰ Ποιμενικά ἐν ἔτει 1803 ἐκδόντι. Ἐν τῷ 24 κεφαλαίῳ τοῦ πρώτου τῶν Ποιμενικῶν λόγου ἀναγινώσκεται. «Τῆς δὲ μεσημβρίας ἐπελθούσης, ἐγένετο ἡδὴ τῶν ὀφθαλμῶν ἄλωσις αὐτοῖς· ἡ μὲν γὰρ γυμνὸν ὀρώσα τὸν Δάφνιν, ἐπ' ἃθροῦν ἐνέπιπτε τὸ κάλλος καὶ ἐτήκετο, μηδὲν αὐτοῦ μέρος μέμψασθαι δυναμένη». Αἱ παλαιαὶ ἐκδόσεις καὶ τὰ ἀντίγραφα φέρουσιν ἐπανθοῦν· ὁ Δύτες, ὁ Βίλλιοισὼν καὶ ἄλλοι διώρθωσαν ἐπ' ἀνθοῦν, κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Reitz. Πρῶτος ὁ Κοραῆς ἀντὶ τοῦ ἐπ' ἀνθοῦν ἔγραψεν ἐπ' ἄθροῦν (ἀθρόον). Ἡ διόρθωσις αὕτη διετέλεσεν ἐπὶ πεντήκοντα βλοῦς ἐνικυτοῦς παρηγγελισμένη, ὅποτε ὁ μέγας ὀλλανδὸς κριτικὸς Κόβητος, ἀγνοῶν τοῦ Κοραῆ τὴν ἀνάγνωσιν, ἀποκατέστησε τὴν ὀρθὴν γραφὴν. «Cod. (A) ἐπαθροῦν, id est ἐπ' ἄθροον τὸ κάλλος, venuste dictum· opposita sunt ἄθροον, i. e. πᾶν ἅμα et μέρος (Cobet, *Variae Lectiones* p 178). Εἰκότως λοιπὸν παρατηρεῖ ὁ Πίχκολος. «Πρὸ μιᾶς καὶ περιπλέον πεντηκονταετηρίδος, ὁ Κοραῆς διέγνω τὴν ἀληθεῖ γραφὴν· ἀλλ' ὅμως ἡ τοῦ Κοραῆ ἀνάγνωσις παρεγνώρισθη ἐπὶ μακρὸν καὶ θὰ ἦτο ἔτι καὶ νῦν παρεγνώρισμένη ἂν μὴ ἐπεχείρει ὁ Κόβητος τὴν ἀντιβολὴν τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ περιουήμου ἀντιγράφου, ὅπερ κακῶς ἐξήτασε καὶ ἐτι χεῖρον ἐπραγματεύσατο ὁ γάλλος Κουριέ». Ὁ Κοραῆς ἐποίησατο ἐν παρόδῳ καὶ παντοίας ἄλλας διορθώσεις, αἵτινες, ὡς εἵπομεν, κατὰ λάθος προσενημθήσαν τῷ γερμανῷ φιλολόγῳ Σχαιφέρῳ· ἀλλὰ καὶ ὁ σοφὸς οὗτος γερμανὸς οὐδαμῶς πταίει, διότι, ἐκδούς τῷ 1803 τὰ κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην, ἡγνόνει ὅτι ἡ ἐν Παρισίοις ἐκδοσις ἐγένετο ἐπιστάσις τοῦ ἑλλήνος φιλολόγου. Καὶ πολυλαχοῦ ἄλλοι (πρβλ. σελ. 230 καὶ 245 τῆς ἐκδόσεως τοῦ Πίχκολου) ὁ Κοραῆς ἐπήνεγκεν ἐξ εἰκασίας εὐστοχωτάτης διορθώσεις, κυρωθεῖσας ἔπειτα διὰ τοῦ ἀντιγράφου τῆς Φλωρεντίας· ἐνιχαῶ δὲ δι' εὐφυοῦς διαστίξεως, κατέστησε τοῖς πᾶσι σαφὴ καὶ καταληπτὰ χωρὶς τέως δυσερμηνεῦτα. Ὡστε ἡ κριτικὴ ἐκδοσις τῶν Ποιμενικῶν τοῦ Λόγγου, καίπερ ἐν παρέργῳ παρασκευασθεῖσα, δὲν εἶναι τοσούτον μετρία καὶ δὴ καὶ ἄσχημος ὅσον ἀποφαίνεται ὁ ἀνώνυμος αὐτῆς εἰσηγητῆς· ἀλλ' ὅπως δὴ ποτε

*

ὑπῆρξεν ἀρρήτως πως προάγγελος τοῦ πρώτου καθαρῶς ἑλληνικοῦ κριτικοῦ πονήματος τοῦ Κοραΐ, τῆς ἐκδόσεως τῶν Αἰθιοπικῶν τοῦ Ἡλιοδώρου, δι' ἧς διετρανώθη ἡ μεγάλη τοῦ ἀνδρός φιλογολικὴ δξύνοια.

Ὑποβουλευς καὶ ἀνάδοχος τοῦ ἐκπρεπεστάτου τούτου ἔργου ὑπῆρξεν ὁ ἄριστος τοῦ Κοραΐ φίλος, Ἀλέξανδρος Βασιλείου, ἔλκων τὸ γένος ἐξ Ἀργυροκάστρου τῆς Ἠπείρου καὶ κατὰ τὸ ὄγδον καὶ πεντηκστὸν τῆς ἡλικίας ἔτος τελευτήσας τῇ 1/13 ἰανουαρίου 1818 ἐν Τεργέστη, ὡς γενικὸς πρόξενος τῆς Πύλης. Ὁ χρηστός αὗτος Ἠπειρώτης ἦ Ἑλλην Ἀλβανός, ὅπως ὠνόμαζεν αὐτὸς ἐκυτὸν, ἦτο ἐκ τῶν μάλιστα ἐπερᾶστων Ἑλλήνων τῶν τότε χρόνων. Θεραπεύσας τὸν Ἐμπολαῖον Ἑρμῆν καὶ τὰς Ἑλικωνιάδας Μούσας, δὲν ἠτύχησε νὰ θησαυρίσῃ χρήματα, ἐθησαύρισεν ὅμως ἄφθονον καὶ ἀδρᾶν φιλογένειαν· ἀπεδείχθη δὲ ἀνέκαθεν ἀρίστατος, φιλόκαλος, φιλογράμματος καὶ πᾶσι τοῖς τότε λογίοις ἀφιλοκερδῶς καὶ ἐλευθερίως ὑπηρετικὸς ἅμα καὶ ἐπικουρικὸς, θελξίφρονα ἐκάστοτε αἰσθανόμενος κουφισμὸν ὁσάκις ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ χρήσιμος εἰς τὸ πολυπαθὲς γένος καὶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Πλανηθεὶς ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἰς Παρισίους (ἐνθα περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος ἦλθεν εἰς προσωπικὴν συνάφειαν καὶ οἰκειότητα πρὸς τὸν Κοραΐν), Ἀμστελῶδαμον, Λούγδουνον, Μασσαλίαν, Ἑλβετίαν καὶ ἀλλὰχόρας, ἀποκατεστάθη περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου 1803 εἰς Βιένναν, κατὰ τὸν ἰούνιον δὲ τοῦ 1817 κατέβη γενικὸς πρόξενος τῆς Τουρκίας εἰς Τεργέστην, ἐνθα, ὡς εἴρηται, μετέλλαξε τὸν πολυπλόκητον καὶ πολύπονον αὐτοῦ βίον καὶ ἐκηδεύθη μεγαλοπρεπῶς, τοῦ διδασκάλου Ἀσωπίου γράψαντος τὸν ἐπιτάφιον λόγον. Ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλείου κατὰ τὰς ἐμπορικὰς αὐτοῦ περιπετείας ἠδίστην εὕρισκον ἀνάπαυλαν ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἑλληνικῶν γραμμᾶν· ἐταῖρος καὶ ἄγαν ζηλωτὴς τοῦ Κοραΐ ὑπελάμβανεν ἰδίους ἐχθροὺς πάντας τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνου· εἰς τὸν «Λόγιον Ἑρμῆν» οὗ ἐγένετο προστάτης, ὑπάρχουσι κατακεχωρισμέναι ἀμφοτέρω τοῦ Βασιλείου διατριβαί, ἰδιαιτέρως δὲ ἐξέδωκε καὶ φυλλάδια, ἐν εἶδει αὐτοσχεδίων ἐπιστολῶν, πρὸς ἀναίρεσιν τῶν γραμματικῶν θεωριῶν τοῦ Νεοφύτου Δούκα, ὅστις πάλιν ὀντεξέδωκε πραγματείας εἰς ἀνασκευὴν τῶν ἀπαντήσεων τοῦ λογίου Ἠπειρώτου πραγματευτοῦ. Ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλείου ἀνεμίχθη εἰς πάσας τὰς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους φιλογολικὰς ἐριδας· βεβαίως δὲν εἶχεν ὑπέροχον μᾶθησιν, αἱ δὲ φιλογολικαὶ αὐτοῦ γνώσεις ἦσαν περιεσταλμέναι ἐντὸς κύκλου οὐχὶ λίαν εὐρέος. Φιληδῶν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν συγγραφέων ἐρωτικῶν

λόγων, ἐμελέτησε κατ' ἀρχάς νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐκδοσιν τῶν Ποιμενικῶν τοῦ Λόγγου ἢ τοῦ Παρθενίου τῶν ἐρωτικῶν παθημάτων· εἴτα διανοήθη νὰ ἐξελέγῃ ὅσα κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἐσεμνολόγησεν ὁ γερμανὸς Βαρθόλδου, καὶ πρὸς τοῦτο ἠτήσατο τὴν σύμπραξιν τοῦ Κοραῆ· ἐπὶ τέλους προέθετο νὰ ἐξελληνίσῃ τὸ περὶ παρούσης καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι ἡ Ὑπόμνημα, προστρέχει δὲ ἐκάστοτε πρὸς τὸν Κοραῆν, ἐρωτῶν αὐτὸν πῶς πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ δεῖνα λέξις καὶ τὸ δεῖνα χωρίον. Ὁ μὲν Κοραῆς προθύμως πάντοτε ἀποκρίνεται πρὸς τὰ ἐρωτήματα τοῦ φιλοπάτριδος Βασιλείου, καὶ φιλοτιμεῖται νὰ ἐπιλύσῃ τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας αὐτοῦ ἀπορίας, λέγων ὅτι τὸ instinct ἠδύνατο νὰ μεταφράσῃ διὰ τοῦ «ὁρμὴ ἔμφυτος ἢ αὐτόματος», τὸ arbitraire διὰ τοῦ «αὐτογνώμων», τὸ caricature διὰ τοῦ «φορτικὴ ζωγραφία», τὸ menagement διὰ τοῦ «ἐντήρησις», τὸ civilisation διὰ τοῦ «πολιτισμός» κτλ. Ὁ λόγιος ἔμπορος Ἀλέξανδρος Βασιλείου ἦτο τότε πολλῶ νηφαλιώτερος, ἐφεκτικώτερος καὶ ἑλληνικώτερος τῶν πλείστων νῦν ἑλλήνων δημοσιογράφων, οἵτινες ἀβουλεύτως ἢ ἀβουλῆτως, ἀλλὰ χωρὶς ἀμφιβολίας ἀνίπτοις ποσὶ παραχαράττουσι τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν ἔννοιαν τῶν ἑλληνικῶν λέξεων, ἐκφέρουσι δὲ τὰ κῶλα τῶν περιόδων κατὰ τοὺς κανόνας τῆς γαλλικῆς ἢ τῆς γερμανικῆς ἀλλ' οὐχὶ τῆς ἑλληνικῆς συντάξεως. Ἐπὶ τέλους, ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλείου, ἀποδειλιάσας πρὸς τὸ μέγεθος τῶν δυσχερειῶν, ἀπέστη τῆς μεταφράσεως. «Τί θέλεις νὰ εἶπω περὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ὑπομνήματος; (ἔγραφε πρὸς αὐτὸν ὁ Κοραῆς τῇ 8 μαΐου 1805) Κάλλιον ἦτον βέβαια νὰ ἦτον τὸ ἔργον ἰδικόν σου, ἐπειδὴ φοβοῦμαι πολλὰ (συμπεριγινῶν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε μεταφράσεων) ὅτι... ἔχει νὰ τὸ κατασπαράξῃ· καὶ τοῦτο μὲν εἶναι μικρὸν κακόν· τὸ μεγαλύτερον εἶναι ὅτι αἱ τοιαῦται μεταφράσεις ἀφανίζουν τὴν ταλαίπωρον γλῶσσαν· les italismes et les gallicismes nous assiegent et nous étouffent». Ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλείου ἦτο μέχρι τῆς τελευτῆς αὐτοῦ ὁ γενικὸς πράκτωρ τῶν ἐκδόσεων τοῦ Κοραῆ, ὅστις εἶχε πρὸς τὸν γιλόμουστον Ἠπειρώτην καὶ πίστιν ἀπόλυτον καὶ φιλίαν ἀγνήν. Ὅτε ὁ Κοραῆς, δι' ἑλλειψιν πόρων, δὲν ἠδύνατο νὰ πορισθῇ τὰ ἀναγκαῖα αὐτῷ βιβλία, ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλείου ἐδάνειζε πρὸς ἐκεῖνον καὶ λεξικά καὶ ἄλλα πονήματα, τερψιθύμως δ' ἐκάστοτε ἀνεμνησθετο ὁ Κοραῆς ὅτι τὸ λεξικὸν Σουΐδα, τὸ χρησιμεύσαν αὐτῷ οὐκ ὀλίγον κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν εἰς τοὺς Δειπνοσοφιστὰς τοῦ Ἀθηναίου σημειώσεων, ἦτο ἐκ τῶν δεδανεισμένων παρὰ τοῦ φίλου Βασιλείου.

Ἄλλ' οὐδὲν ἀγαθὸν κακοῦ ἀμιγές. Ὁ Σωκράτης ἔλεγεν ὅτι τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρὸν εἶναι ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κορυφῆς συνημμένα ἀλλήλοις· ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου Βασιλείου προϋξένησε τῷ Κοραῖ οὐ μόνον ὀξείαν ὁδὸν ἀλλὰ μεγίστην καὶ θειοτάτην βλάβην· πολλὰ ἑκατοντάδες ἢ ἀκριβέστερον εἶπεν, πολλὰ χιλιάδες ἀντιτύπων τῶν ἔργων τοῦ Κοραῖ, ἀπὸ πολλοῦ ἀποκειμένων εἰς χεῖρας τοῦ Βασιλείου, ἀπώλοντο καὶ ἐγένοντο ἄφαντοι, τῇδε κἀκεῖσε διασπαρείσται. Περιλυπὸς καὶ βαρυθυμῶν ὁ Κοραῖς ἐπὶ τῇ ἀπροσδοκῆτῳ ταύτῃ ἀπωλείᾳ, ἔγραφε πρὸς τὸν Ῥώταν. «Τίς ἀνεμοστρόβιλος τὰ ἐσκόρπισε; Μόνη ἡ ζωὴ τοῦ ἦθελε παρηγορήσῃν τὴν ὁποίαν μ' ἐπροξένησε βλάβην· ἐπειδὴ μὲ τὴν ἐπροξένησε (δὲν ἀμφιβάλλω) ἄκων, καὶ λυπούμενος ἴσως ὑπὲρ ἐμέ». Ὁ Βασιλεῖος εἶχε τὴν ἀνωτάτην φροντίδα τῆς πωλησίως τῶν τόμων τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης», ὥφειλε δὲ καὶ οὐκ ὀλίγα εἰς τὸν Κοραῖ. «Ἡθέλησεν ἡ τύχη (ἔγραψεν οὗτος πρὸς τὸν Ῥώταν) νὰ μὲ μαστίσῃ ἀπροσδοκῆτως, θερίζουσα ἐξ ἐνὸς μέρους τοὺς πιστοτέρους μου φίλους, τὸν Κλαυέριον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον, καὶ φυτρώνουσα ἀπὸ τ' ἄλλο, ὡς φαρμακερὰ βότανα, ἀγρίους καὶ φαρμακεροὺς ἐχθροὺς, τοὺς ὁποίους δὲν ἠδίκησα μικρὸν ἢ μέγα ποτέ». Καὶ αὖθις. «Μία ἀπὸ τὰς αἰτίας (ἡ πρώτη ἴσως) τῆς δυστυχίας τοῦ μακαρίτου Βασιλείου ἐστάθη ἡ πολλὴ φροντίς περὶ τῶν ἀνηκόντων εἰς κοινὴν ὠφέλειαν τοῦ γένους, ἥτις δὲν τὸν ἐσυγχώρει νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν ἰδίων (ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλεῖος ἀπέθανε πένης). Ἐξέυρεις πόσῃν βλάβῃν προξενεῖ εἰς μηχανὴν τινα, πικραδείγματος χάριν, εἰς ὠρολόγιον, ἢ συντριβὴ κανενὸς ἐλατηρίου· τοιοῦτον στοχάζομαι τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τῶν τριῶν ἐπισημοτέρων μας γυμνασίων αὐτὸς εἶχεν ὄχι μόνον τὴν ἀλληλογραφίαν ἀλλὰ καὶ τὴν πρόνοιαν νὰ τὰ προμηθεύῃ ἀπὸ βιβλία, καὶ νὰ τὰ ἐνισχύῃ μὲ τὰς φρονίμους τοῦ συμβουλᾶς. Τίς ἔχει νὰ ἀναπληρώσῃ τοιοῦτου ἐλατηρίου τὴν κενὴν χώραν;» Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Κοραῖ εὐρηγεται καθ' ἑκάστα σχεδὸν ἀναγεγραμμένα καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ διάφορα ἐπεισόδια, περιστρεφόμενα εἰς τὸν βίον καὶ τὰς τύχας τοῦ Ἀλεξάνδρου Βασιλείου, διασαφηνίζοντα δὲ ἐν πολλοῖς τὴν πρὸς τὸν Κοραῖ κοινωνίαν τοῦ μουσοφιλοῦς τέκνου τῆς ἀριστογόνου Ἡπείρου.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Κοραῖ ἔκδοσις καὶ κριτικὴ ἐρμηνεία τῶν Αἰθιοπικῶν τοῦ Ἡλιοδώρου ὀφείλεται λοιπὸν πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βασιλεῖον, ὅστις λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τοῦ Λόγγου, ἐξέπραξεν εὐχὴν νὰ ἐξενεχθῶσιν εἰς τὸ φῶς καὶ τὰ κατὰ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειαν. «Ἄν εἶχα καιρὸν

(ἔγραφε πρὸς αὐτὸν ὁ Κοραῆς τῇ 11 νοεμβρίου 1802) ἤθελα σὲ προβάλλει, ὅταν κατασταθῇς εἰς τὴν Βιένναν, ὅπου δυνατόν εἶναι νὰ εὔρης καὶ δεύτερον ἢ καὶ τρίτον ἄλλον ἐραστὴν τῆς Χαρικλείας, νὰ καταβάλετε κοινῶς τὴν δαπάνην τοῦ τύπου, καὶ νὰ φροντίσω νὰ κάμω μίαν ἐκδόσιν τοιούτην, ὁποῖαν καὶ ὁ πενόμενος σπουδαῖος Γραικὸς νὰ ἐμπορῇ νὰ ἀποκτήσῃ». Ὁ τότε ὅπως οὖν εὐπορίων ἀλλ' οὐχὶ καὶ πλουτῶν Ἀλέξανδρος Βασιλείου ἀποστέλλει παραχρῆμα πρὸς τὸν Κοραῆν μικρόν τι ποσὸν χρημάτων ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἐκδόσιν. «Καλέ! ἀθεόφοβε (ἀποκρίνεται ὁ Κοραῆς), τί εἶναι ταῦτα τὰ γενόμενα παρὰ σοῦ; Ἐγὼ σὲ εἶπα περὶ τοῦ Ἡλιοδώρου, ἃν ἐνθυμοῦμαι καλὰ, «εἰν εἶχα τὸν καιρὸν» καὶ σὺ λαμβάνεις τὴν ὑποθετικὴν μου πρότασιν ὡς ἀποφαντικὴν ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὴν παρεξηγείς. Ὡς τόσον, φίλε, τὰ ἀργυρία σου ἀπὸ τὰς χεῖράς μου πλέον δὲν ἐξέρχονται· τοῦτο μόνον ζητῶ νὰ ἔχῃς μακροθυμίαν περὶ τῆς ἐκδόσεως τῶν Αἰθιοπικῶν, ἔπειτα νὰ τὸ κρατῇς ἀπόρρητον ἕως τὴν ὥραν αὐτήν, ὁπότεν δημοσιευθῶσι διὰ τοῦ τύπου. Δὲν θέλω βραδύνει βέβαια νὰ τὸν καταχερίσω· μὲ ὅλον τοῦτο εἶναι χρεῖα καιροῦ νὰ τὸν μελετήσω, νὰ τὸν διορθώσω, νὰ τὸν ἐκδῶσω χωρὶς σφάλματα τυπογραφικά. Μὴ λησμονήσῃς νὰ μὲ γράψῃς πόσα ἀντίτυπα θέλεις νὰ γίνωσι, 1000 ἢ 1500. Τὸ βιβλίον ἔχει χρεῖαν πολλῶν σημειώσεων· ἀλλ' ἐξ ἀτυχίας δὲν ἔχω τὸν καιρόν. Ἐξεύρεις ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ μόνον μου ἔργον, καὶ ὅτι δὲν εἶμαι πλασμένος «ἀπὸ δρυὸς οὐδ' ἀπὸ πέτρης». Θέλω ἀρκεσθῇ εἰς ὀλίγας, τὰς ἀναγκαιότερας, καὶ ἐν βραχὺ προοίμιον. Τὸ γένος, φίλε μου, κατεφρονήθη πολὺ, καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἀγνοίαν τῆς προγονικῆς του γλώσσης· καὶ ἕως μὲν τώρα ἴσως μὲ δίκαιον· ἀλλ' εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ 5 ἢ 6 συγγραφέων ἐκδόσεις χαριέστεραι, καθὼς τὰς ὠνόμαζον οἱ ἡμέτεροι γραμματικοί, ἤγουν τοιαῦται ὅποῖαι καὶ γραφικὰς ἀμαρτίας νὰ διορθώνωσι μὲ κρίσιν, καὶ ῥήσεις δυσνόητους νὰ ἐξηγῶσι, πέντε, λέγω, ἢ ἕξ τοιαῦται ἐκδόσεις εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν εἶναι· ἀρκετὰ νὰ φιμώσωσι τὰ στόματα πάντων· διὰ τί; διότι καὶ μὴ θέλοντες οἱ σοφοὶ τῶν ἐκδῶται, ὅταν λαμβάνωσιν ἀφορμὴν νὰ ἐκδῶσιν τινα συγγραφέα, πρέπει νὰ συμβουλευώμενται καὶ τῶν Γραικίσκων (καθὼς ὑβριστικῶς τοὺς ὀνομάζουσι) τὰς ἐκδόσεις. Σὲ τὸ εἶπα καὶ πάλιν σὲ τὸ λέγω, ἀδύνατον εἶναι ἀπὸ ἴσης σπουδῆς καὶ ἴσων μέσων (toutes choses égales) οἱ Γραικοὶ νὰ μὴ ἐξεύρωσι τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀκριβέστερον παρὰ τούτους. Ἀλλὰ καθὼς σὲ εἶπα, τὰ τοιαῦτα πρέπει νὰ ᾔναι ἀνεκλάλητα καὶ νὰ γίνωνται sans affectation

et sans faire semblant de rien · δύο φορές ἔχει δίκαιον ὅστις προβάλλει· τὸ δίκαιόν του ἀπαθῶς καὶ μετριοφρόνως». Αἱ προκαταρκτικαὶ αὐταὶ σκέψεις εἶναι ἄξιαι τοῦ μελλόντος ἐκδότου τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης» · ἀλλὰ, παρὰ πάσας τὰς ἐπαγγελίας, πολλὰ ἐμπόδια ἐκώλυσαν τὸν Κοραῖν νὰ ἐγκύψῃ εὐθὺς εἰς τοῦ Ἡλιοδώρου τὴν μελέτην. «Τὸ αἷτιον (ἔγραφε τῇ 13 ἰανουαρίου 1803), διὰ τὸ ὅποιον ὁ Ἡλιοδωρος δὲν ἄρχησεν ἀκόμη εἶναι, φίλε μου, τὸ αὐτὸ, διὰ τὸ ὅποιον ὑπὲρ τὰς τρεῖς ἐβδομάδας δὲν ἔλαβον καιρὸν μὴ τε μίαν μόνην ὥραν νὰ ἐξακολουθῇσω τὴν μετάφρασιν τοῦ Ἡροδότου. Πρῶτον μὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀναγνώσω δις ὁλόκληρον τὸν Ἡλιοδωρον μὲ προσοχὴν μεγάλην· διότι ἄλλο εἶναι τὸ ἀναγινώσκειν δι' ἑαυτὸν τέρψιν καὶ ἄλλο τὸ ἀναγινώσκειν μὲ σκοπὸν ἐκδόσεως. Ἡ διπλῇ αὕτῃ ἀνάγνωσις ἀνεκάλυψεν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μου πολλὰς πληγὰς τοῦ κειμένου, τὰς ὁποίας ἐλπίζω ὅτι ἐθεράπευστα σχεδὸν ὅλας. Μένουσιν ἀκόμη ὀλίγα· τινὲς, τῶν ὁποίων τὴν θεραπείαν δὲν ἔχω παντάπασιν ἀνέλπιστον». Ἡ ἐργασία ἤρξατο ἐπὶ τέλους συντόμως ἅμα καὶ ἐπιμελῶς ἀπὸ τοῦ φεβρουαρίου. «Ὁ Ἡλιοδωρος βαδίζει (ἔγραφε τῇ 23 φεβρουαρίου)· ἂν δὲν ἐκδοθῇ ὡς ἐπιθυμοῦμεν καὶ ἐπιθυμῶ, δὲν θέλει βέβαια εἶσθαι ἡ ἀποτυχία ἀποτέλεσμα τῆς ἀμελείας μου. Εἰς τριακοντα ἑσπέρας τὸν ἀνέγνωσα δύο ἢ μᾶλλον τρεῖς φορές ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους· διὰ νὰ παραλληλίσω πολλοὺς τόπους ἢ δυσνοήτους ἢ κακῶς γραμμένους καὶ νὰ ἐξηγήσω οὕτω καὶ δι-ορθώσω τὸν Ἡλιοδωρον διὰ τοῦ Ἡλιοδώρου. Ὁ κόπος οὗτος δὲν ἐστάθη ἀνωφελής· διότι ἀνεκάλυψεν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μου πολλὰ τραύματα, τὰ ὁποῖα ἔκαμαν εἰς τὸν κομψὸν Ἡλιοδωρον ἡ ἀκομψία καὶ βαρβαρότης τῶν ἀντιγραφῶν. Δὲν σὲ λέγω τὸ ἄπειρον πλῆθος τῶν σολοικισμῶν, τῶν βαρβαρισμῶν, τῶν ἀκυρολογιῶν, τὰ ὁποῖα ὅλα ἐχώνευσεν ὁ στόμαχος τῶν πρὸ ἐμοῦ ἐκδοτῶν. Ἐλπίζω ὅτι ἡ ἡμετέρα ἐκδοσις (ἀπίτω δὲ ἡ Ἀδράστεια!) ἡ τριακονθήμερος ὀλίγον ὑποδεεστέρα θέλει εἶσθαι ὅσον διὰ τὸ κείμενον, ἀπὸ τὰς εἰκοσαετείς καὶ τριακοντούταις ἐκδόσεις τῶν Εὐρωπαίων. Λέγω τριακονθήμερος, ἐπειδὴ ἀγκαλὰ δὲν ἐτελείωσεν ἀκόμη ὁ τύπος, ὅτι χρειάζεται ὅμως διὰ τὴν καλὴν ἐκδοσιν ἑνὸς συγγραφῆως, ὅλον σχεδὸν ἔγινε. Δὲν ἔμειναν παρὰ τρεῖς ἢ τέσσαρες τόποι διεφθαρμένοι, τῶν ὁποίων τὴν θεραπείαν δὲν εὗρηκα ἀκόμη· δὲν ἀπληρίσθη ὅμως. Ἐπεὶ καὶ ἂν μείνωσιν ἀνάτοι, μήπως ἔχει χρέος ἀπαραιτήτων ὅστις ἐκδίδει παλαιούς συγγραφεῖς, νὰ θεραπεύῃ ὅλας τὰς ἀνοησίας τῶν ἀντιγραφῶν;» Ὄντως φέρει εἰς

ἐκπλήξιν ἢ ἀκράματος τοῦ Κοραῆ ἐθελοπονία, παρασκευάζοντος ἔκδοσιν οἷα ἢ τῶν Αἰθιοπικῶν, συγχρόνως δὲ μεταφράζοντος τὰ γεωγραφικὰ τοῦ Στράβωνος εἰς τὴν γαλλικὴν, παραφράζοντος δὲ ἐκ διαλέκτων καὶ τὰς ἱστορίας τοῦ Ἡροδότου εἰς τὸ καθωμοληγμένον ἰδιῶμα! «Τὸ κείμενον τοῦ Ἡλιοδώρου (ἔγραφε τῇ 29 ἰουλίου) τελειοῦται δι' εὐχῶν σου περὶ τὰ τέλη τοῦ Θερμιδώρου (ὑπερμεσοῦντος αὐγούστου). αἱ δὲ σημειώσεις καὶ τὸ προσέμιον ἐτοιμάζονται καὶ αὐταὶ εἰς τὸ νὰ τυπωθῶσιν· εἶναι ὅμως ὀλίγον μακρά, διότι αἱ μεταβολαί, τὰς ὁποίας ἔκαμα εἰς τὸ κείμενον, εἴτε βοηθούμενος ἐκ διαφόρων ἀναγνώσεων εἴτε καὶ ἐξ εἰκασίας εἶναι, φίλε μου, πάμπολλαι· καὶ ἐπειδὴ οἱ ἀναγινώσκοντες (ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολλοὶ ὀλίγοι εἶναι οἱ γινώσκοντες) δὲν ἔχουσι νὰ με πειστεύωσι sur ma parole, ἀνάγκη εἶναι νὰ ἐκθέτω καὶ ἑκάστην μεταβολὴν καὶ τὰς αἰτίας, διὰ τὰς ὁποίας ἐπρόκρινα ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἀνάγνωσιν ἢ ἀπέβαλον ὅλας, διὰ νὰ γράψω ἄλλην ἐξ εἰκασίας. Ἐχω ἤδη τελειωμένας τὰς σημειώσεις εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον... Ἐλπίζω ὅτι ἡ ἡμετέρα ἔκδοσις θέλει χρηθῆ ἀπὸ κριτὰς ἀδεκάστους, ἂν ὅχι ἀκριβεστάτη, ἀσυγκρίτως ὑπερτέρα τῶν πρὸ αὐτῆς· ὅταν τὴν ἰδῇς θέλεις πληροφορηθῆ ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Ἡλιοδώρου ἦτο μέχρι τοῦ νῦν μὴ ἀληθὲς Αὐγείου κόπρος· δὲν τολμῶ νὰ εἰπῶ ὅτι τὴν ἐκαθάρισα εἰς τὸ παντελές· ἀλλὰ τὴν ἐκαθάρισα τόσον, ὥστε πολλὰ ὀλίγα μένουσι διὰ τοὺς ἐπελευθετούμενους ἐκδότας. Ἄν τὸν πωλήτης ἐγγήγορα, καὶ κάμωμεν δευτέραν ἔκδοσιν, πρέπει νὰ τὴν κάμωμεν πολυτελεστέραν, ἥγουν μερικὰς χαλκογραφίας». Τῇ 13 ὁκτωβρίου εἶχε συντελεσμένα ὁ Κοραῆς τὰ προλεγόμενα ἐν εἴδει ἐπιστολιμαίας διατριβῆς. «Ἡ προδιοκῆσίς μου εἰς τὸν Ἡλιοδώρον εἶναι ὀλίγον μακρά· καίρων δὲν ἔχω νὰ τὴν διατάξω ὡς θέλω· ἐπενόησα λοιπὸν νὰ τὴν γράψω εἰς εἶδος ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βασιλεῖον· ἡ μέθοδος αὕτη, τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθησαν καὶ ἄλλοι ἐκδόται Εὐρωπαῖοι, καὶ πρὸ μικροῦ ὁ Σνεϊδέρος εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν Ἀργοναυτικῶν, εἶναι μάλιστα εὐχρηστος διὰ τοῦτο, ὅτι ἐλευθερώνει τὸν γράφοντα ἀπὸ τὴν ἀκριβεστάτην διάθεσιν καὶ ταξίν τῶν λεγομένων· καὶ εἶναι πάντοτε ἀμειμπτος ἐὰν μόνον δὲν φλυαρῇ ὁ γράφων. Αἱ σημειώσεις μου ἔφθασαν ἤδη εἰς τὸ ἡμῖς τοῦ κειμένου». Τῇ 16 δεκεμβρίου ἐπερατώθη ἡ τύπωσις τοῦ κειμένου, ἤρξατο δὲ ἡ τῶν σημειώσεων, ἃς ὁ Κοραῆς ἐμελέτα νὰ συντάξῃ, συντάξε δὲ κατὰ τὸ ἡμῖς ἐν τῷ καθωμοληγμένῳ ἰδιῶματι. «Θέλεις ἴσως ἀπορήσει βλεπόντων εἰς ἐλληνικὴν γλῶσσαν τὰς σημειώσεις· ἔως σχεδὸν εἰς τὸ ἡμῖς

τοῦ Ἡλιοδώρου ἦσαν αἱ σημειώσεις μου εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς ἐπιστολῆς μου, ἔπειτα μαθὼν αὐτὸ ὁ Κλαυέριος μ' ἐβασάνισε τόσον ὥστε μὲ κατέπεισε νὰ τὰς μεταβάλω εἰς τὸ ἑλληνικόν, τὸ ὁποῖον ἔγινεν ἐπιμετρον ὄχι νόστιμον τοῦ κόπου μου. Τώρα ὅμως ἀφ' οὗ ἔτελείωσε τὸ πρᾶγμα, δὲν ἀπαρέσκομαι οὐτ' ἐγὼ εἰς αὐτὸ, πρῶτον μὲν ὅτι, ἐπειδὴ καὶ εἰς αὐτάς εἶναι συνεχῶς λόγος περὶ τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης, δὲν εἶναι κακὸν νὰ ἐξεύρωσι καὶ οἱ εὐρωπαῖοι φιλολόγοι, ὅτι καταγινόμεθα εἰς αὐτὴν, καὶ τὴν ἐρευνῶμεν καὶ προθυμούμεθα ὅσον εἶναι δυνατόν νὰ τῆς ἀφαιρέσωμεν τὰ ῥάκια τῆς βαρβαρότητος· ἔπειτα, καὶ ὡς πρὸς τὸν χρηματισμὸν θεωρουμένου τοῦ πράγματος, ὁ ἑλληνισμὸς προξενεῖ περισσότερους ἀγοραστὰς Εὐρωπαίους, λέγω ἀπ' ἐκείνους ὅσοι ἐξεύρουσι τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ὅσον νὰ καταλαμβάνωσι τὸν σχολαστικὸν χαρακτήρα τοῦ λόγου». Οὐδαμῶς εἰς ταῦτα ἀκούμενος, ὁ Κοραῆς ὑφηγεῖται τῷ Ἀλεξάνδρῳ Βασιλείου τίνα τιμὴν πρέπει νὰ ὀρίσῃ πρὸς πώλησιν ἀντιτύπων ὧν ἔνεστι πλείονων· «ἄλλο δὲν ἐπιθυμῶ παρὰ νὰ λάβῃς ὀπίσω ὅσα κατέβαλες εἰς τὴν δαπάνην τοῦ τύπου, λυσιτελῶς ἢ καὶ ἀζημίως». Τῇ 23 μαΐου 1804 ἔγραψε. «Τὸ τέλος τοῦ Ἡλιοδώρου ἔφθασε· τὰ ἀντίτυπα εἶναι χίλια τὸν ἀριθμὸν· ἐδαπάνησα ἕως τώρα 3100 φρ. ἀλλὰ δὲν ἐξεπλήρωσα ἀκόμη τὸν τυπογράφον, καὶ μὲ φαίνεται ὅτι ἡ ποσότης θέλει πλησιάζει εἰς τὰ 5000 φρ. ἀλλ' ὄχι περισσότερον». Τῇ 27 ἰουλίου ἀποδίδει ὁ Κοραῆς πρὸς τὸν Βασιλείου ὅσας ἡγόρασεν, ἀναλῶμασι τούτου, ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις τοῦ Ἡλιοδώρου καὶ ἄλλα τινὰ βοηθητικὰ βιβλία. Τίνα δὲ ἡτήσατο ἀμοιβήν; «Περὶ τοῦ κόπου μου (ἔγραψε τῇ 9 αὐγούστου) οὔτε θέλω οὔτε ζητῶ τίποτε παρὰ μίαν τεσσαρχοντάδα (ἴσως ὀλιγώτερα) ἀντιτύπων, τὰ ὅποια ἐξ ἀνάγκης ἀπαρτιτῆτου πρέπει νὰ διαμοιράσω ἢ εἰς φίλους ἢ εἰς ἄνδρας λογίους, οἱ ὅποιοι μὲ πέμπουσι καὶ αὐτοὶ τὰ πονήματά των. Ἀρκεῖ με κατὰ τὸ παρὸν ἡ γλυκεῖα πληρωμή, ὅτι ὅπως οὖν εὐχαριστήθης εἰς τὸν κόπον μου, καὶ ὅτι ἐλπίζεται ἐξ αὐτοῦ παροξυσμὸς καὶ διέγερσις καὶ ἀκολούθως ὠφέλεια εἰς τὸ ἔθνος· ὅταν δὲ πωληθῇ, μὲ δίδεις, ἂν περισσέυσῃ τίποτε, ὅσον θέλεις ἐκ τοῦ περισσεύματος». Ὅποια ἀφιλοκέρδεια! ὅποια μεγαλογνωμοσύνη! Ὅτε δὲ κατὰ τὸν ὀκτώβριον ὁ Ἀλεξάνδρος Βασιλείου ἀπέστειλε πρὸς τὸν Κοραῆν, ὡς μισθοῦ δόσιν, χίλια φράγκα, οὗτος ἀπεκρίνατο. «Περὶ δὲ τῶν χιλίων φράγκων, τὰ ὅποια μὲ προσφέρεις διὰ τὸν Ἡλιοδῶρον, αὐτὸ ποτὲ δὲν παρестάθῃ εἰς τὸν νοῦν μου, οὔτε μὲ τοιαύτην προσδοκίαν ἔκαμα τὸ ἔργον μου, τὸ

ὁποῖον ἀληθῶς καὶ κυριολεκτικῶς εἶναι αὐτοσχεδῖον (une édition improvisée)· ἀλλ' ὅμως, ἐπειδὴ θέλεις οὕτως, τὰ δέχομαι καὶ θέλω διαπανήσει τὰ περισσότερα εἰς βιβλίων ἀπόκτησιν». Ταῦτα τὰ κατὰ τὴν γένεσιν τῆς αὐτοσχεδίου ἐκδόσεως τῶν Αἰθιοπικῶν τοῦ Ἡλιοδώρου· ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ὑστερον τῶν ἄλλων συγγραφέων ἐκδόσεσι τὸ αὐτὸ ἐπεδείχματο ὁ Κοραῆς ἦθος, τὴν αὐτὴν καλοκάγαθίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῆς ψυχῆς μεγαλόφροναν διάθεσιν, εἰ καὶ οἱ Ζωσιμάδαι δὲν προστηνέχθησαν πάντοτε πρὸς τὸν Κοραῆν μετὰ τσαύτης ἐμμελείας καὶ ἐλευθεριότητος μεθ' ὅσης οὗτος πρὸς ἐκείνους αἰδοῦς καὶ φιλόφρονος εὐπρεπείας.

Ἡ ἐκδοσις τῶν περὶ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειον ἐγένετο τῷ 1804 ἐν δυοῖ τόμοις ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν «Ἡλιοδώρου Αἰθιοπικῶν βιβλία δέκα, ἃ χάριν Ἑλλήνων ἐξέδωκε μετὰ σημειώσεων, προσθεῖς καὶ τὰς ὑπὸ Ἀμιότου συλλεγείσας, τῶς δὲ ἀνεκδότους, διαφόρους γραφάς, προτροπὴ καὶ δαπάνη Ἀλέξανδρου Βασιλείου, ὁ Δ. Κοραῆς». Ὁ πρῶτος τόμος ἐκ σελίδων 448 περιέχει τὸ καίμενον, ὁ δὲ ἕτερος ἐκ σελίδων 418 τὰς σημειώσεις. Ἡ προτεταγμένη ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξανδρον Βασιλείου (ἐκ σελ. 77) διαλαμβάνει περὶ τῆς νέας τῶν Αἰθιοπικῶν ἐκδόσεως, περὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡλιοδώρου καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν μυθιστοριογράφων καὶ κατὰ παρέκβασιν περὶ τῆς κατὰ μικρὸν βαρβαρωθείσης ἑλληνικῆς καὶ τῆς «ἐξ αὐτῆς γεννηθείσης γραικικῆς γλώσσης». Ὁ Κοραῆς ἀρχόμενος τῆς ἐπιστολιμαίας διατριβῆς του, παραινεῖ νὰ μὴ ὑποληφθῇ αὕτη «ὡς μία τῶν συνειθισμένων προσφωνήσεων μὲ τὰς ὁποίας συχνὰ στολίζονται τὰ βιβλία». Ὁ Ἀλέξανδρος Βασιλείου ἐπεθύμησε νέαν, καὶ, εἰ δυνατόν, ἀκριβεστέραν ἐκδοσιν τοῦ χαριεστάτου Ἡλιοδώρου· ἐσπούδασεν ἐπομένως ὁ Κοραῆς νὰ πληρώσῃ τὴν εὐχὴν τοῦ φιλομούσου ἀνδρός ἐπιχειρήσας ἐκ τοῦ προχείρου καὶ ὅπως αὐτοσχεδίως τὴν προκειμένην ἐκδοσιν. Ἐν πρώτοις ἀρηγεῖται ὁ Κοραῆς, κατὰ τὸ σύγγραμμα τοῦ γάλλου ἐπισκόπου Ὑετίου, τὴν ἀρχὴν τῶν μυθιστοριῶν, ἐπικρίνει δὲ τὸν ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Ὑετίου ὀρισμὸν τῆς μυθιστορίας, λέγων ὅτι, κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν οἰκείων ἑλλήνων συγγραφέων, ἡ μυθιστορία εἶναι πλαστὴ ἀλλὰ πιθανὴ ἱστορία ἐρωτικῶν παθημάτων, γεγραμμένη ἐντέχνως καὶ δραματικῶς, ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἐν πεζῷ λόγῳ. Περὶ τὸ εἶδος τοῦτο ὀλίγον κατ' ἀρχὰς ἡσυχολήθησαν οἱ παλαιοί· «ὅθεν οὔτε κύριον ἐξαίρετον ὄνομα δὲν ἔδωκαν εἰς αὐτὸ, ἀλλὰ πότε μὲν τ' ὀνόμαζον ἀπὸ τὸ ἔθνος ἢ τὴν πόλιν, ὅπου ὑπέθετον ὁ συγγραφεὺς ὅτι συνέβησαν τὰ ἱστορούμενα, οἷον Βαβυλωνιακά, Ἑφesiaκά, Κυπριακά κτλ. πότε δὲ, Ἑρωτικά τὰ

κατὰ τὸν δεῖνα καὶ τὴν δεῖνα, διότι ὁ ἔρωσ ἦτο τὸ κεφαλαῖωδες μέρος τοῦ ἱστορήματος». Οἱ νεώτεροι ἀπὸ τῆς δεκάτης ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, καλοῦσι τὸ εἶδος τοῦτο Ῥωμανὸν (Roman). «Εἰς τῆς νοτίου Γαλλίας τὸ μέρος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον, ὡς πρώτη ἐπαρχία, κυριευθεῖσα ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους, ὠνομάσθη κατ' ἐξοχὴν Προβίγκια (Provence), ἡ διεσθαρμένη τῶν Ῥωμαίων γλῶσσα, ἀπὸ τὴν ὅποιαν ἀνεβλάστησαν μὲ τοῦ καιροῦ τὴν πρόδοον αἱ σημεριναὶ γλῶσσαι τῶν Ἰσπανῶν, τῶν Ἰταλῶν καὶ τῶν Γάλλων, ὠνομάζετο Γλῶσσα Ῥωμαϊκὴ ἢ Ῥωμανή (Langue Romance) πρὸς διαφορὰν τῆς παλαιᾶς γνησίας ῥωμαίας γλώσσης, τὴν ὅποιαν ὠνόμαζον λατινικὴν. Τὰ δημοσιευόμενα εἰς ἐκείνην τῆς 10 ἑκατοντ. καὶ καθέξης γλῶσσαν βάρβαρα συγγράμματα, εἴτε πεζῶς εἴτε καὶ διὰ στίχων, ὠνομάζοντο ἀκολούθως Ῥωμανά, τὸ ὁποῖον ἄλλο δὲν ἤθελε νὰ εἴπῃ τότε εἰμὴ γραμμένα εἰς γλῶσσαν Ῥωμαϊκὴν ἢ Ῥωμανὴν, διὰ νὰ τὰ διακρίνωσιν ἀπὸ τὰ πολλὰ ὀλίγα ἐκεῖνα ὅσα ἐγράφοντο κἀνποτε εἰς τὴν λατινικὴν, ἥγουν εἰς τὴν γνησίαν τῶν Ῥωμαίων γλῶσσαν. Καὶ ἐπειδὴ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ βάρβαρα ἐκεῖνα συγγράμματα ἦσαν ἐρωτικά, δραματικά καὶ μυθώδη, ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια ἔπειτα νὰ ὀνομάζωνται ἐξαιρέτως τοιαῦτα ὅσα ὀνομάζουσιν οἱ Εὐρωπαῖοι τὴν σήμερον Ῥωμανά. Καὶ αὐτὴ μὲν ἐχρημάτισεν ἡ ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῆς ὀνομασίας τῶν Ῥωμανῶν εἰς τοὺς Εὐρωπαίους». Ταῦτα μεταγράφει ὁ Κοραῆς ἐκ τοῦ Ὑετίου. Αἱ περιπέτειαι τῆς λέξεως roman εἶναι ἀληθῶς περίεργοι· πρὸ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων, ἐπεκράτει δόξα ὅτι τὸ roman εἶλκε τὴν γένεσιν ἐκ τῆς ἐλληνικῆς λέξεως «ῥώμης» ἢ ἐκ τοῦ «Ῥωμύλου», ἀλλὰ φανερόν ὅτι ὁ ὅρος οὗτος, σημαίνων κατ' ἀρχὰς τὰ ἐν τῇ «ῥωμανῇ» γλώσσῃ συντεταγμένα θημώδη ἔπη, μετεβιβάσθη τροπικῶς καὶ εἰς τὰ πονήματα, τὰ γεγραμμένα ἐν τῇ αὐτῇ διαλέκτῳ. Παρὰ πάσας τὰς ἐρεῦνας τῶν γλωσσολόγων, δὲν διεσαφηνίσθησαν εἰσέτι ἀκριβῶς αἱ διαφοροὶ κατὰ καιροὺς μεταπτώσεις τῆς σημασίας τοῦ Roman. Ὁ γερμανὸς Voelcker, ὁ κατὰ τὸ 1887 ἀξιόλογον ἐκδὸς διατριβὴν περὶ τῶν περιπετειῶν τοῦ ὅρου τούτου, λέγει ὅτι, ἀρχομένης τῆς τριεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τὸ roman ἐδήλου «διήγησιν» εἶτα δὲ κατὰ μικρὸν αἱ ἱστορίαι καὶ τὰ χρονικά ἐκαλοῦντο romans. Ἐπὶ τοῦ μεσαιῶνος, τὸ roman ἐσήμαινε κυρίως «ἱπποτικὴν ἱστορίαν ἐν ἐμμέτρῳ ἢ πεζῷ λόγῳ» βραδύτερον δὲ διαπλατύνεται ἡ ἔννοια ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐπὶ τέλους ἀλλοιοῦται καὶ ἡ ἀρχικὴ τῆς λέξεως σημασία, περιστελλομένη κατ' ὀλίγον εἰς τὰ ἐρωτικά διηγήματα. Ὁ Κοραῆς μετέφρασε

προσφεύστατα τὸ roman διὰ τοῦ ὀνόματος «μυθιστορία», ὅπερ εὑρηται καὶ παρὰ τινι λατίνῳ συγγραφεῖ. «Εἰς ἡμᾶς τοὺς Γραικοὺς (λέγει) ἐπειδὴ ὄνομα ἀκόμη δὲν ἔλαβον τὰ τοιαῦτα, οὗτ' εἶναι δίκαιον νὰ δώσωμεν τὴν βάρβαρον σημασίαν τοῦ Ρωμανοῦ, εἰς εἶδος συγγράμματος τὸ ὁποῖον ἔλαβον οἱ Εὐρωπαῖοι ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, ἢ καὶ ἐγνώρισαν μετ' ἐκείνους, μένει νὰ εὐρωμεν ὄνομα κατάλληλον εἰς αὐτὸ, τῶρα μάλιστα ὅταν ἡ ἀρχομένη τῆς Ἑλλάδος ἀναγέννησις ἐπαγγέλλεται καὶ τοιαῦτα (εἶθε μόνον μὴ γραμμένα ἀπὸ μαινομένους!) καθὼς καὶ παντὸς ἄλλου συγγράμματα. Ἀπὸ τοὺς ὁμογενεῖς φιλολόγους τινὲς μετέφρασαν τὴν λέξιν romanzo διὰ διπλῆς λέξεως «πλασματικὸν ἱστόρημα» ἥτις ἐξηγεῖ μὲν ἱκανῶς τὴν φύσιν τοῦ πράγματος, ἀλλὰ παραβαίνει τοὺς κανόνας τῆς ὀνομαστικῆς τέχνης, οἱ ὅποιοι οὔτε μέρος ὀρισμοῦ συγχωροῦν νὰ μεταβάλλεται εἰς ὄνομα, οὔτε διὰ πολλῶν λέξεων νὰ ὀνομάζεται, ὅτι δύναται νὰ παρασταθῇ συντομωτέρως. Τοιοῦτον ὄνομα σύντομον καὶ κατάλληλον κρίνω τὸ «μυθιστορία», τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον ἐναργῶς σημαίνει τὴν φύσιν τοῦ πράγματος, ἀλλ' εἶναι καὶ μία μόνη λέξις, ἂν καὶ σύνθετος· εἶναι δὲ πρὸς τοῦτοις καὶ ἐλληνικωτάτη, ἂν καὶ οἱ πρῶτως μεταχειρισθέντες αὐτὴν ἦσαν Ῥωμαῖοι». Ὁ Ἀσώπιος ἐν τοῖς «Σουτσείοις» ἀποκαλύπτει τίνα ἐκ τῶν «ὁμογενῶν φιλολόγων» ὑπὴνίστατο ὁ Κοραῆς. «Ἐνδοί βεβαίως τὸν Εὐγένιον, οὕτω μεταφράσαντά τὴν λέξιν («περὶ διχονοιῶν Πολωνίας» ἐν σημειώσει 99)· ὁ Κοδρικᾶς προτίμα τὴν λέξιν μυθοπλαστικά, ὁ δὲ Κ. Δ. Ἀλ. Χαντζερῆς προέτεινε τὴν λέξιν φαντασιοπλαγκτογράφημα». Οἱ σοφισταὶ καὶ ῥητοροδιδάσκαλοι τοῦ παρακμάζοντος ἑλληνισμοῦ ὠνόμαζον τὰς μυθιστορίας δραματικά· ὁ Φώτιος καλεῖ τὰς μυθιστορίας τοῦ Ἀντωνίου Διογένους, Ἰαμβλίχου, Ἡλιοδώρου, ὅτε μὲν ἀπλῶς δράματα ἢ δραματικά, ὅτε δὲ δραματικά συντάγματα, καὶ ἄλλοτε «ἐρωτικῶν δραμάτων ὑποθέσεις». Ὁ Εὐστάθιος ἀποκαλεῖ τὴν μυθιστορίαν τοῦ «τὸ κατ' Ὑσμινίχιν καὶ Ὑσμινὴν δράμα». Κατὰ τὸν Σουΐδαν, Πτολεμαῖος ὁ Ἡφαιστίωνος ἔγραψε δράμα ἱστορικόν, τὴν Σφίγγα, ὅπερ δηλοῖ, κατὰ τὴν ὁρθὴν τοῦ καθηρητοῦ Ῥόδου παρατήρησιν, δράμα διηγηματικόν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀπὸ τῆς σκηνῆς διδασκόμενον δράμα. Ὁ Κοραῆς καὶ ὁ Ἀσώπιος νομίζουσιν ὅτι ἡ ὀνομασία «πλασματικὸν ἱστόρημα» ἐδημιουργήθη ὑπὸ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως· ἀλλὰ πολλῶν πρότερον ὁ τεχνογράφος Νικόλαος ἐν τοῖς προγυμνάσμασιν αὐτοῦ ὀνομάζει τὴν μυθιστορίαν διηγημαπλασματικόν. Ὁ δὲ Ἑρμογένης λέγων «τὸ πλασματικόν, ὃ καὶ

δραματικὸν καλοῦσι» νοεῖ προδήλῳ τῷ λόγῳ πραγματεῖαν πεπλασμένης ἢ ἐπινουημένης ὑποθέσεως. Οὐδεμία ἄρα ἀμφιβολία ὅτι ὁ Εὐγένιος παρέλαβε τὸν ὄρον ἐκ τῶν παλαιῶν τεχνολόγων.

Ὁ Κοραῆς πραγματεύεται ἐκτενῶς καὶ ἐπαγωγῶς τὰ κατὰ τοὺς Ἕλληνας μυθιστοριογράφους. «Πρῶτον μυθιστοριογράφον ὀνομάζουσι Κλέαρχον, τὸν μαθητὴν τοῦ Ἀριστοτέλους» εἰ καὶ τὸ σύγγραμμα τοῦ Κλεάρχου, τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἑρωτικά» ἦτο οὐχὶ μυθιστορία ἀλλὰ μᾶλλον συλλογὴ διαφόρων συντόμων ἐρωτικῶν διηγημάτων κατὰ τὰ σωζόμενα «περὶ ἐρωτικῶν παθημάτων» τοῦ «Παρθενίου» καὶ τὰς «Ἑρωτικὰς Διηγήσεις» τοῦ Πλουτάρχου. Δεύτερος μυθιστοριογράφος ἀναφέρεται ὁ Ἀντιφάνης, περὶ οὗ οὐδεμία διεσώθη βεβαία εἰδησις, μετὰ τοῦτον δὲ ὁ Ἀντώνιος Διογένης, ἀκμάσας μετὰ τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον καὶ γράψας περὶ «τῶν ὑπὲρ Θούλην ἀπίστων» ὧν σώζεται μόνη ἡ ὑπόθεσις· πρὸς δὲ τούτῳ ὁ Ἀριστείδης ὁ Μιλήσιος, συγγραφεὺς αἰσχυρῶν καὶ βδελυρῶν διηγημάτων, τῶν «Μιλήσιακῶν». Ὁ Κοραῆς ἀπορεῖ διατί καταλέγονται εἰς τὰς μυθιστορίας καὶ οἱ λεγόμενοι «Συβαρτικοὶ Λόγοι». «Αὐτοὶ ἦσαν μῦθοι κατὰ μίμησιν τῶν μύθων τοῦ Αἰσώπου, καθὼς ῥητῶς τὸ λέγει ὁ Ἡσύχιος· αὐτὰ ἦσαν τὰ κοινῶς λεγόμενα «παραμύθια». Λούκιος ὁ Πατρεὺς, ἀκμάσας κατὰ τοὺς χρόνους Ἀντωνίνου καὶ Μάρκου Αὐρηλίου, ἔγραψε μεταμορφώσεις μαγικὰς ἀνθρώπων εἰς ζῶα καὶ ζῶων εἰς ἀνθρώπους, τῶν ὁποίων δεῖγμα ἐφύλαξεν ὁ Λουκιανὸς εἰς τὸ ἀκόλαστον αὐτοῦ διήγημα, ἐπιγραφόμενον «Λούκιος ἢ ὄνος». Περὶ τοὺς αὐτοὺς τοῦ Λουκίου χρόνους ἤκμασεν ὁ Ἰάμβλιχος, Βαβυλωνίος· τὸ γένος, οὗ τὸ σύνταγμα ὀνομάζει ὁ Φώτιος «δραματικὸν ἔρωτας ὑποκρινόμενον» ὁ δὲ Σουΐδας «Βαβυλωνιακόν». Μετὰ ταῦτα ὁ Κοραῆς ἐπιλαμβάνεται τῆς ἐρευνῆς τῶν ἰδίως λεγομένων μυθιστοριογράφων, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ Ἀχιλλέως Τατίου. «Ἄγνωστον πότε ἤκμασεν ὁ Ἀλέξανδρεὺς οὗτος τὸ γένος συγγραφεὺς τῆς αἰσχυρολόγου μυθιστορίας, ἐπιγραφομένης «τὰ περὶ Κλειτοφῶντα καὶ Λευκίππην»· φαίνεται ὅτι εἶναι μεταγενέστερος τοῦ Ἡλιοδώρου, ὃν μιμεῖται εἰς πολλὰ, ἀλλ' ἀτυχέστατα. Ὁ Τάτιος ἀγαπᾷ μὲ ὑπερβολὴν τὰς σοφιστικὰς ἐκφράσεις καὶ περιγραφὰς· καὶ ὁ χαρακτὴρ τοῦ λόγου εἰς πολλὰ μέρη κομψότατος, ὁμοιάζει εἰς τὰ περισσώτερη, ὅχι τῆς σώφρονος γυναικὸς τὸ φυσικὸν κάλλος, ἀλλὰ τοὺς ἐπιθέτους στολισμοὺς τῆς ἐταίρας». Εἶδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι ὁ Κοραῆς εἶναι ἥκιστα θαυμαστής τοῦ Λόγγου. «Ἄγνωστος καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος, εἰς τοὺς ὁποίους ἤκμασεν ὁ Λόγγος, συγγραφεὺς «τῶν κατὰ

Δάφνιν καὶ Χλόην ποιμενικῶν» ἢ κατ' ἄλλους «Λεσβιακῶν Ἑρωτικῶν». Τὸ ὄνομά του, ἂν δὲν ἡλλοιωθῇ ἀπὸ τοὺς ἀντιγραφεῖς, εἶναι ῥωμαϊκόν (Longus ἤγουν Μακρὸς) καὶ φαίνεται πλέον παρωνύμιον παρὰ κύριον ὄνομα. Εἰς τὸν Λόγγον εὐρίσκει τις τὸ σαφές τῆς λέξεως, τὸ κυριολεκτικόν, τὸ ἀττικόν, τορνευμένας καὶ γλαφυράς περιόδους· ἀλλὰ λείπει τὸ κυριώτερον ἀπ' αὐτὸν, νοῦς καὶ κρίσις· καὶ ὁ ἀττικώτατος Λόγγος δὲν εἶναι παρὰ σοφιστῆς, καὶ σοφιστῆς ἀηδὴς εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, ὅχι μόνον διὰ τὴν αἰσχρολογίαν, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ἀνάγνωσις ὁμοιάζει τὴν τροφήν. «Ὅταν κάθηται τις εἰς τράπεζαν, ὁ πρῶτος αὐτοῦ σκοπὸς εἶναι νὰ θεραπεύσῃ τὴν χρεῖαν τῆς φύσεως· ἡ κομψότης τῶν σκευῶν καὶ πολυτέλεια δὲν παριστάνεται εἰς τὸν νοῦν του παρὰ κατὰ δεύτερον λόγον· ἀλλ' ἔστιν ἀντὶ βρωμάτων δὲν εὐρίσκει εἰς αὐτὴν παρὰ χρυσᾶ πινάκια, καὶ τὴν τράπεζαν ἀφίνει μὲ ἀγανάκτησιν καὶ τὸν καλεστὴν μέμφεται ὡς ἀνόητον· τὰ ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ Μίδα μετεβλήθησαν ὅλα εἰς τὸ τιμιώτατον μέταλλον τοῦ χρυσοῦ· ἀλλ' ὁ Μίδας ἀπέθνησκε τῆς πείνας». Ἀκολούθως ὁ Κοραῆς ποιεῖται λόγον περὶ τῶν τριῶν Ξενοφάντων, τοῦ Ἀντιοχέως, γράψαντος «Βαβυλωνιακὰ», τοῦ Κυπρίου, φιλοτεχνήσαντος «τὰ περὶ Κινύραν καὶ Μύρραν καὶ Ἀδωνιν», καὶ τοῦ Ἑρесеΐου, οὗ σώζονται «τὰ κατὰ Ἀνθίαν καὶ Ἀβροκόμην». Κατὰ τὸν Κοραῆν, ὁ Ἑρесеΐος Ξενοφῶν εἶναι δῆθεν πολλῶ τοῦ Ἡλιόδωρος μεταγενέστερος, «ἀπίθανον δὲ ὅτι ἤκμασεν εἰς τὸν αἰῶνα, ὅστις ἐγέννησε τὸν Πλούταρχον, τὸν Γαληνόν, τὸν Λουκιανόν, καὶ ἄλλους σοφοὺς καὶ πεπαιδευμένους ἄνδρας». Ὁ δὲ Χαρίτων, ὁ συγγραφεὺς τῶν περὶ Χαίρεαν καὶ Καλλιφρόν ἑρωτικῶν, ἤκμασε, κατὰ τὸν Κοραῆν, «πρὸς τὰ τέλη τῆς ὀγδόης ἰσως καὶ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος»· καὶ ἔχει μὲν ἀρελέστατον καὶ ἀνεπιτήδευτον χαρακτηῖρα λόγου, ἀλλ' ἐκλελυμένον καὶ χωρὶς νεύρων. Περὶ τοῦ Εὐσταθίου ἢ Εὐμαθίου, τοῦ γράψαντος τὸ καθ' Ὑσμίνην καὶ Ὑσμίνην ὄραμα, εἰκάζει ὁ Κοραῆς ὅτι ἔζησε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἐξηγητοῦ τοῦ Ὀμήρου, Εὐσταθίου, δηλ. περὶ μέσα τὰ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· «ἡ μεθυσμένη του φαντασία δὲν ἠρκέσθη νὰ πλάσῃ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πάθη, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ κτίσῃ τόπους καὶ πόλεις ἀνυπάρχτους». Θεόδωρος ὁ ἐπικληθεὶς Πρόδρομος ἢ Πτωχοπρόδρομος συνέγραψεν ἐν στίχοις ἱαμβικοῖς τὰ κατὰ Ῥοδάνθην καὶ Δοσικλέα, μιμηθεὶς δουλικῶς τὸν Ἡλιόδωρον. Ἄλλος βυζαντινός, ὁ Νικήτας Εὐγενειανός ἐποίησε ἐπ' ἴσης διὰ στίχων ἱαμβικῶν, κατὰ μίμησιν τοῦ Προδρόμου, τὰ κατὰ Δροσίλλαν καὶ Χαρικλέα. «Ἐπειδὴ τὸ πόνημά του εἶναι ἀνέκδοτον

(ἐπάγεται ὁ Κοραΐς) δὲν εἶναι περιττὸν νὰ ἐκθέσω μικρὸν δεῖγμα τῆς εὐφυΐας τοῦ ποιητοῦ, καὶ διὰ νὰ γυμνάζεται εἰς τοῦ καλοῦ τὴν κρίσιν ὁ νοῦς τῶν νέων Γραικῶν καὶ διὰ νὰ μὴν ἐπιθυμήσῃ τις ἀπ' αὐτοὺς νὰ δαπανήσῃ εἰς τοιοῦτου μυθιστοριογράφου ἔκδοσιν τὸν καιρὸν, πρᾶγμα πολὺτιμον μάλιστα εἰς τὴν εὐτυχῶς ἀρχομένην τῆς Ἑλλάδος ἀναγέννησιν· χρεωστῶ τοὺς ὀλίγους τούτους στίχους εἰς τὴν καλοκἀγαθίαν σοφωτάτου τινὸς ἀνδρὸς φίλου, ὅστις ἔχει δλόκληρον τὸ ἀντίγραφον τοῦ Εὐγενειανεῦ». Ὁ Κοραΐς νοεῖ ἐνταῦθα τὸν Ῥοχέτιον, οὗ τὸ ἀντίγραφον περιῆλθεν ὕστερον εἰς χεῖρας τοῦ Boissonade, τοῦ κατὰ τὸ 1819 ἐν θυσί τόμοις ἐκδότος τὰ τοῦ Νικήτα μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως καὶ σημειώσεων.

Περὶ τὸν Ἡλιόδωρον διατρίβει ὁ Κοραΐς προδήλῳ τῷ λόγῳ μακρότερον ἢ περὶ τοὺς ἄλλους μυθιστοριογράφους, τοὺς ἀκμάσαντας πρὸ τοῦ συγγραφέως τῶν Αἰθιοπικῶν ἢ μετ' αὐτόν. «Ἦκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης ἐκκονταετηρίδος ἀπὸ Χριστοῦ, ἐπὶ τῆς βασιλείας Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου, καὶ Ἀρχαδίου καὶ Ὀνωρίου τῶν υἱῶν αὐτοῦ· κατὰγεται ἀπὸ τὴν Ἑμισαν, πόλιν τῆς Φοινίκης, ὅχι μακρὰν ἀπὸ τὸν Ὀρόντην ποταμὸν, ἡ ὅποια ἐχρημάτισε περίφημος διὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀλαγαβάλου ἢ Ἐλαγαβάλου, ἡγουν τοῦ Ἡλίου, ὅστις ἐτιμᾶτο εἰς αὐτήν. Ὁ Φώτιος ὀνομάζει τὸν Ἡλιόδωρον Ἀμινδηνόν, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι γραφικὸν ἀμάρτημα. Ὁ Φώτιος ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἡλιόδωρος ἐχρημάτισεν ἐπίσκοπος· ὁ δὲ Σωκράτης καὶ Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος προσθέτουν, ὅτι καὶ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Τρίκκης· λέγουσι πρὸς τούτοις καὶ οἱ δύο, ὅτι συνέγραψε τὰ Αἰθιοπικὰ ἔτι νέος ὢν, καὶ ἐπομένως πρὸ τοῦ νὰ τιμηθῇ μὲ τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα». Ὁ Κοραΐς νομίζει ἀπίθανον τὸ ὑπὸ μόνου τοῦ Νικηφόρου ἱστοροῦμενον, ὅτι ἡ ἐγχώριος σύνοδος τῆς Θεσσαλίας προσέταξε τὸν Ἡλιόδωρον ἢ νὰ καύσῃ τὴν μυθιστορίαν του ὡς ἀνάγνωσμα ἐπικίνδυνον εἰς τοὺς νέους ἢ νὰ παραιτηθῇ τὴν ἐπισκοπὴν καὶ ὅτι ὁ Ἡλιόδωρος προετίμησεν ἀντὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου τοῦ συγγράμματος τὴν σωτηρίαν. «Δὲν ἐξετάζω ἂν ἔχῃ βᾶσιν νὰ σταθῇ (λέγει ὁ Κοραΐς) ἡ γνώμη τῶν ὅσοι θέλουν, ὅτι ὁ μυθιστοριογράφος Ἡλιόδωρος καὶ ὁ Ἡλιόδωρος ἐπίσκοπος τῆς Τρίκκης εἶναι δύο διάφορα πρόσωπα. Παραλογώτεροι πολλὰ εἶναι ὅσοι μῆτε χριστιανὸν πιστεύουσι τὸν συγγραφέα τῶν Αἰθιοπικῶν. Καὶ ἂν μᾶς ἔλειπον περὶ τούτου αἱ μαρτυρίαι τοῦ Σωκράτους, τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Νικηφόρου, ἡ μετὰ προσοχῆς ἀνάγνωσις τοῦ βιβλίου, ἀρκεῖ νὰ μᾶς πιστεύσῃ περὶ τῆς θρησκείας τοῦ γράψαντος.

Λέξεις, φράσεις ἀπὸ τὰς ἐκκλησιαστικὰς τῶν χριστιανῶν βίβλους, αἰνί-
ξεις εἰς ἱστορίας καὶ συνηθείας χριστιανικὰς εὐρίσκονται κατεσπαρμέναι
εἰς διάφορα μέρη τῶν Αἰθιοπικῶν τοσαῦται, ὥστε εἶναι δύσκολον εἰς τὸν
ἀναγνώστην νὰ ἀμφιβάλλῃ ἂν ὁ συγγραφεὺς ἦτο χριστιανός». Ὁ Κο-
ραῆς ἐπαινεῖ τὴν οἰκονομίαν τῶν Αἰθιοπικῶν, ὡς ἐπεξεργασμένην κατὰ
τοὺς ἀριστοτελικούς κανόνους. «Ἐὰν ἡ μυθιστορία, διὰ τὰ ἦναι ἔντεχνος
δηλ. δραματικὴ, πρέπει νὰ ἔχῃ, καθὼς τὰ δραματικὰ ποιήματα, δέσιν,
λύσιν, περιπετείας, ἐπεισόδια καὶ σχεδὸν ὅλα ὅσα ἀναφέρει εἰς τὸ περὶ
Ποιητικῆς ὡς κανόνους τῆς τέχνης ὁ Ἀριστοτέλης, τὰ Αἰθιοπικὰ εἶναι
ἀναμφιβόλως παρὰ τὰς σωζομένας ὅλας ἑλληνικὰς μυθιστορίας ἢ ἔντε-
λεστέρως. Τὰ ἐπεισόδια εἶναι συμπεπλεγμένα μὲ τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν εἰς
τρόπον ὥστε ὄχι μόνον δὲν βλάπτουσι τὴν ἐνότητα τοῦ δράματος, ἀλλὰ
φαίνονται μέρη ἀναγκαῖα, τὰ ὅποια νὰ ἀποσπᾷς ἢ νὰ μετακινήσῃ τις
δὲν ἐμπορεῖ χωρὶς νὰ κατασπαράξῃ τὸ ὅλον δράμα. Ἐὰν τὰ ἦθῃ (κατὰ
τὸν Ἀριστοτέλην) πρέπει νὰ παριστάνωνται τοιαῦτα, ὅποια ἀρμόζουν εἰς
τὸν λέγοντα, ἤγουν νὰ ἦναι κατὰλληλα εἰς τὸ γένος, εἰς τὴν ἡλικίαν,
εἰς τὸ ἐπάγγελμα, εἰς τὸ πάθος καὶ τὰς ἄλλας ὅλας περιστάσεις, εἰς
ὅσας εὐρίσκεται ὁ λέγων ἢ πράττων τὴν ὥραν ἐκείνην, εὐδοκίμει καὶ
κατὰ οὗτο (δηλ. τὴν ἡθοποιίαν) ὁ Ἡλιόδωρος». Ἀλλ' εἰ καὶ ἐξέχει
τὴν ἔντεχνον τῆς οἰκονομίας τῶν Αἰθιοπικῶν πλοκήν, ὁ Κοραῆς εὐρίσκει
ἐν αὐτῇ καὶ τινα ἀπίθανα καὶ ἐναντία εἰς τοὺς κανόνους τοῦ δράματος,
ἐνιαχοῦ δὲ τῶν σημειώσεων κατακρίνει τὴν ἀπειρόκαλον παρεμβολὴν
διαφόρων ἐπεισοδίων. Καὶ περὶ τὰς τοπογραφίας καὶ ἐθνικὰς ἡθογραφίας
τῶν Αἰθιοπικῶν φαίνεται ἱκανῶς ἔμπειρος ὁ Ἡλιόδωρος, καθὼς περιπί-
πτων εἰς ἀμαρτήματα. Πρὸς τοῦτοις πρῶτος ὁ Κοραῆς ἀπέδειξεν ὅτι τὸ
πλεῖστον τοῦ δράματος εἶναι μίμησις καὶ παρωδία διαφόρων παλαιῶν
συγγραφέων, καὶ μάλιστα ποιητῶν, κατ' ἐξοχὴν δὲ τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ
Εὐριπίδου· «ἀλλὰ ἢ μίμησις εἶναι τοσοῦτον ἔντεχνος ὥστε τὰ κλέμ-
ματα φαίνονται γεννήματα τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἡλιόδωρου· εἶναι, νὰ εἴπω
οὕτως, ἀληθοῦς κέντρων, ἤγουν ἔνδυμα συρραμμένον ἀπὸ διάφορα κομ-
μάτια, συρραμμένον ὅμως τότεν ἐπιδέξια ὥστε εἰς ὀλίγα μέρη βλέπει
τις τὰ ῥάμματα καὶ τοὺς κλωστήρας, ἀλλὰ φαίνεται μονοσώματον ὅφρα-
τὸν ἄνωθεν ἕως κάτω λαμπρὸν ἔνδυμα. Ὅλιγοι τινὲς ἄνδρες εὐφυνεῖς,
καθὼς ὁ ἡμέτερος Ἡλιόδωρος, ἀπανθίσαντες ὡς μέλισσαι ἀπὸ τῶν πα-
λαιῶν τὴν ἀνάγνωσιν, εὐρήκασιν τὴν τέχνην νὰ συγκεράσωσι τὰ ξένα
ὥστε νὰ τὰ κάμωσιν ἰδικά των. Ἀλλ' οὗτ' εἰς αὐτοὺς καθὼς οὗτ' εἰς τὸν

Ἡλιόδωρον ὅλα δὲν εἶναι χρυσός. "Ὅστις ἀναγινώσκει μὲ προσοχὴν εὗρίσκει· καὶ εἰς αὐτοὺς μιμήματα ψυχρά καὶ κακόζηλα καὶ τοῦ πονηροῦ κόμματος ῥήματα πολλά «ὀφρὺς ἔχοντα καὶ λόφους δεῖν' ἄττα μαρμωρωπά», καθὼς ὁ κωμικὸς λέγει».

Πέντε καὶ ὀγδοήκοντα ἔτη παρῆλθον ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν Αἰθιοπικῶν, διάφορα δὲ καὶ σπουδαιότατα πονήματα ἐτυπώθησαν ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ, διεξοδικῶς καὶ ἐμβριθῶς ἐξιστοροῦντα τὰ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν μυθιστοριογραφίαν, ἀλλ' ὅμως ἡ ἐπιστολιμαία τοῦ Κοραῆ διατριβὴ εἶναι ἔτι καὶ σήμερον, ἐν τοῖς κυρίοις, ἐκ τῶν ἀρίστων κριτικῶν σκιαγραφημάτων περὶ τῶν παλαιῶν μυθιστοριογράφων· ὅτι δὲ σώζουσι μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων πλήρη καὶ διαρκῆ τὴν ἑαυτῶν ἀξίαν τὰ εἰς τὸν Ἡλιόδωρον προλεγόμενα, ἐναργῆς ἀπόδειξις εἶναι ἡ εὐφημος μνηεῖα ἣν ποιοῦνται τοῦ Κοραῆ οἱ γερμανοὶ καὶ γάλλοι συγγραφεῖς, ὅσοι ἐσχάτως ἡσχολήθησαν περὶ τὴν ἑλληνικὴν μυθιστοριογραφίαν. Ἄν ὑπέπεσεν εἰς λάθην ὁ Κοραῆς, οὐδὲν θαυμαστόν, σκοποῦμένων τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔγραψε καὶ τῶν βοηθημάτων, ὧν ἐστέρειτο· αἱ ἐπὶ μέρους παραδρομαὶ οὐδαμῶς ἀμαυροῦσι τὴν καθόλου σπουδαιότητα τῆς ἐπιστολιμαίας διατριβῆς τοῦ Κοραῆ, ἣν καὶ οἱ ἀποδεχόμενοι τὰς πλείστας ἐκείνου εἰκασίας καὶ οἱ ἀνασκευάζοντες ἑνίᾳ τούτων προθύμως ἀνομολογοῦσιν. Ἐκ τῶν νεωτέρων περὶ τῆς ἑλληνικῆς μυθιστοριογραφίας πονημάτων, τρία εἶναι τὰ μάλιστα σπουδαῖα, τὸ τοῦ γάλλου Chassang (*Histoire du Roman et de ses rapports avec l'histoire dans l'antiquité grecque* Paris 1862) τὸ τοῦ Νικολαΐ (*Ueber Entstehung und Wesen des griechischen Romans* von A. Nicolai, Berlin 1867) καὶ τὸ ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ πάντων τῶν ἄλλων ὑπέρτερον καὶ ὄντως κλασικὸν τοῦ καθηγητοῦ Ῥόδε, περὶ τῆς γενέσεως καὶ διαπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς μυθιστοριογραφίας (*Der Griechische Roman und seine Vorläufer* von E. Rohde, Leipzig 1876). Ἡ ἀρχὴ τῆς ἑλληνικῆς μυθιστοριογραφίας εἶναι ταυτὴν κάλλιον διαπεπωτισμένη ἢ ἐπὶ τοῦ Κοραῆ. Οἱ σοφισταὶ τοῦ παρηχημακτοῦ ἑλληνισμοῦ παρέλαβον τὸν πυρῆνα τοῦ ἑρωτικοῦ μύθου ἐκ τῆς ἐντέχνως διαπλασθείσης ἑρωτικῆς ποιήσεως τῶν ἀλεξάνδρινῶν χρόνων. Ὁ Δίλθευ ἐν τῷ λαμπρῷ πονηματίῳ *de Callimachi Cydippa* (1863) ἀπέδειξε πρῶτος ὅτι ἡ ἑλεγεία τοῦ Καλλιμάχου καὶ ἐν γένει ἡ ἀλεξάνδρινῃ ἑλεγεία εἶναι ἡ γέφυρα ἡ ἄγουσα εἰς τὴν ἑλληνικὴν μυθιστοριογραφίαν, συναποδείξας συγχρόνως καὶ τὰς ὁμοιότητας τῆς ἀλεξάνδρινῆς ἑλεγείας πρὸς τὰς ὕστερον ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ μυθιστορίας. Ὁ μῦθος, ὁ ὑπολανθάνων ἐν

τοῖς ἐρωτικοῖς ποιήμασι τῶν Ἀλεξανδρινῶν, εἶναι ἀληθῶς ἡ ζύμη τῆς βραδυτέρου ἀναπτυχθείσης ἐλληνικῆς ἐρωτικῆς μυθιστοριογραφίας. Μετὰ τὸν Δίλθευ, ὁ σοφὸς καθηγητὴς Ῥόδε κατέδειξε τὴν ἱστορικὴν συνάφειαν τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως καὶ τῆς ὕστερον ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ μυθιστοριογραφίας. Ἡ σοφιστικὴ ἦτο ἡ μήτηρ καὶ τροφὸς τῆς πεζογραφίας τῶν συγγραφέων ἐρωτικῶν λόγων· Θωμᾶς ὁ Μάχιστρος ἀποκαλεῖ τὸν Ἀχιλλέα Τάτιον «ρήτορα» ὁ δὲ Λόγγος καλεῖται «σοφιστής»· ὥστε τὰ μυθιστορήματα εἶναι ἀκριβῶς εἰπεῖν γέννημα τῆς νεωτέρας σοφιστικῆς, ἧς ἡ ἀκμὴ ἀρχεται ἀπὸ τῆς δευτέρας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος. Οἱ μὲν ἀρχαῖοι φιλόσοφοι διέλαβον περὶ τοῦ ἔρωτος θεωρητικῶς, οἱ δὲ νεώτεροι σοφισταὶ ἠρεύνησαν τὸν ἔρωτα συγκεκριμένως, καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὸν γάμον καὶ τὴν οἰκογένειαν. Οἱ σοφισταὶ ἐπλαττον κατὰ πρῶτον ἐπιστολὰς ἐταίρων, ἀλιέων, ἀγροτῶν, παρασίτων κλ., ἐν αἷς ἐκαλλιτέχνουν μικρὰς καὶ ἀπρητισμένας ἡθογραφίας· αὗται δὲ χρόνου προϊόντος διεπλατύνθησαν εἰς μακρὰ διηγήματα, ὑπόθεσιν ἔχοντα ἐρωτικὰς περιπετείας. Αἱ ἐλληνικαὶ μυθιστορίαι δὲν εἶναι αὐτόματον δημιουργήμα τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ γέννημα σχολῆς σοφιστῶν, καὶ τούτου ἕνεκεν οὐδὲν μανθάνομεν ἐξ αὐτῶν περὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν τότε Ἑλλήνων. Ὁ Κοραῆς χαρακτηρίζει βραχέως μὲν ἀλλὰ πάνυ δεξιῶς τὴν φιλολογικὴν καὶ τεχνικὴν ἀξίαν τῶν ἐλλήνων μυθιστοριογράφων καθ' ἕκαστον. Ὁ Νικολαΐ καὶ ὁ Ῥόδε, πολλαχοῦ παραπέμποντες εἰς τὴν διατριβὴν τοῦ Κοραῆ, μεταγράφουσιν ἑκάτεροι ἐξ αὐτῆς χωρία, εἴτε πρὸς μείζονα ὑποστήριξιν τῆς ἰδίας γνώμης εἴτε πρὸς διαμοισθήτησιν τῶν ὑπὸ τοῦ Κοραῆ γεγραμμένων. Ὁ Ῥόδε λ. χ. λέγει ὅτι σφάλλεται ὁ Κοραῆς ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ Ἰάμβλιχος ἦτο Βαβυλωνίος τὸ γένος, ἐν ᾧ ἦτο Σύρος, ἐδιδάχθη δὲ τὴν βαβυλωνιακὴν γλῶσσαν παρὰ βαβυλωνίου τροφῆς. Ὁ Κοραῆς ἡγεῖται ἀπίθανον, ὅτι Ξενοφῶν ὁ Ἐφέσιος «ἤκμασεν εἰς τὸν αἰῶνα, ὅστις ἐγέννησε τὸν Πλούταρχον, τὸν Γαληνόν, τὸν Λουκιανόν καὶ ἄλλους σοφοὺς καὶ πεπαιδευμένους ἄνδρας». Πρὸς ταῦτα ἀντιλέγει εὐλόγως ὁ καθηγητὴς Ῥόδε. «Διατὶ ἀπίθανον; μήπως ὁ αὐτὸς αἰὼν δὲν ἐγέννησε Πτολεμαῖον τὸν Ἐφαιστίωνος, τὸν Φλέγοντα καὶ ἄλλους παρομοίους ἥρωας;» Ὁ Ξενοφῶν οὖτος, ὡς ἐπιθανολόγησε τῷ 1887 ὁ γερμανὸς Schnepf, ἐπόμενος τῷ Ῥόδε, ἦτο ἀρχαιότερος τοῦ Ἡλιοδώρου. Περὶ τοῦ Ἀντωνίου Διογένους πραγματεύεται ὁ Ῥόδε πολλῷ τοῦ Κοραῆ ἀκριβέστερον, ἀποδεικνύων ὅτι ὁ μυθιστοριογράφος οὗτος ἔζησε κατὰ τὴν πρώτην μετὰ Χριστὸν

*

ἐκατονταετηρίδα. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ῥόδε ἐκτίμησις τοῦ Ἀχιλλέως Τατίου συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Κοραῆ· ὁ γερμανὸς καθηγητὴς παρειαῖ καὶ εὐφυστάτα τὸν φραστικὸν τοῦ Ἀχιλλέως Τατίου χαρακτῆρα, πρὸς τὸν ῥυθμὸν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τὸν καλούμενον Baroque. «Ἡ μυθιστορία τοῦ Ἀχιλλέως Τατίου εἶναι (λέγει) ψηφοθέτημα παντοίων σοφιστικῶν ζητήσεων περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῶν διαφορῶν εἰδῶν τοῦ ἔρωτος, σχοινοτενῶν λόγων καὶ μονολόγων, κεκαλλιεπημένων ἐπιστολῶν καὶ μύθων κλ.» Τὴν αὐστηράν περὶ τοῦ Λόγγου κρίσιν τοῦ Κοραῆ ἐπιδοκιμάζουσιν ὅτε Ῥόδε καὶ ὁ Νικολάϊ· οὗτος μὲν παρατίθεται ὁλόκληρον τὴν ὑπὸ Κοραῆ ἐπικρίσιν τῶν κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην ποιμενικῶν· ἐκεῖνος δὲ συνεπιγινώσκει ὅτι ὁ Λόγγος ἔκλεψε πολλὰ ἐκ τῶν τοῦ Θεοκρίτου καὶ τοῦ Ἀλκίφρονος, ὅτι ἡ μυθιστορία αὐτοῦ, οὐδεμίαν ἔχουσα ἐσωτερικὴν ἐνότητά, εἶναι συμπύλημα σκηνογραφικῶν εἰδυλλίων, χαλαρῶς ἀλλήλοις συγκεκολλημένων, ἀπορεῖ δὲ τί παθὼν ὁ Götthe εἶδεν ἐν τῷ ῥητορικῷ τούτῳ ὀνυλεύματι ἐπαστράπτουσαν καὶ ἐπανθοῦσαν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἀφέλειαν καὶ χάριν. Ἡ γνώμη τοῦ Κοραῆ περὶ τοῦ Εὐμαθίου ἢ Εὐσταθίου, ἐν τῶν νεωτέρων τις ἀποκαλεῖ «μαρινόμενον Ἀχιλλέα Τάτιον» εἶναι ἐν γένει ὀρθή· ἀλλὰ βεβαίως ἐπλανήθη ὁ Κοραῆς, εἰκάσας ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ καθ' Ὑσμίνην καὶ Ὑσμινίαν δράματος ἤκμασε περὶ τὰ μέσα τῆς δωδεκάτης ἀπὸ Χριστοῦ ἐκατονταετηρίδος. Ὁ καθηγητὴς Ἰσιδωρος Ἰλβεργ, ὁ ἐν Βιέννῃ τῷ 1876 ἐκδοὺς τὴν παρένθυρον ταύτην μυθιστορίαν, ὑπέδειξεν ἤδη ὅτι ὁ Εὐστάθιος ὁ Μακρεμβολίτης μνημονεύει πού τῶν Ῥώσων, ὡς ἀθέου γένους. Γνωστὸν ὅτι οἱ Ῥώσσοι ἐχριστιανίσθησαν τελευτῆς τῆς δεκάτης ἐκατονταετηρίδος· ὥστε ὁ Εὐστάθιος ἔζησε περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνάτης ἢ περὶ τὰς ἀρχάς, ἴσως δὲ καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς δεκάτης ἐκατονταετηρίδος ἀλλ' οὐχὶ ὀψιαιτέρον. Τὸ ζήτημα ἂν ὁ Ἡλιόδωρος, ὁ γράψας τὰ περὶ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειαν Αἰθιοπικά, ἦτο ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ἐπίσκοπος Τρίκκης, καταλείπει ὁ Κοραῆς ἀνεξέταστον. Ὁ Chassang ἀποφαινεται ὅτι «ἡ ταυτότης τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ μυθιστοριογράφου εἶναι ἤκιστα ἀποδεδειγμένη». Ὁ Κοραῆς ὅμως θέλει τὸν Ἡλιόδωρον ἔαν μὴ ἐπίσκοπον, τοῦλάχιστον χριστιανόν, τοσοῦτον δὲ πέποιθεν εἰς τοῦτο, ὥστε λέγει ἀνεκδοιάστως «καὶ ἂν μᾶς ἔλειπον αἱ μαρτυρίαι τοῦ Σωκράτους, τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Νικηφόρου, ἢ μετὰ προσοχῆς ἀνάγνωσις τοῦ βιβλίου ἀρκεῖ νὰ μᾶς πείσῃ περὶ τῆς ὀρθοκείας τοῦ γράψαντος». Ἀπ' ἐναντίας ὁ Ῥόδε πέποιθεν οὐχ ἥττον ἀδιστακτικῶς ὅτι ὁ Ἡλιόδωρος ἦτο ἐθνικὸς, μεταγράφων δὲ ἐκ τῆς

ἀξιολόγου (ὡς λέγει) ἐκδόσεως τοῦ Κοραῆ πάντα τὰ χωρία, ὅσα περιέχουσι «χριστιανικάς» νύξεις, ταῦτα δὲ διηκριβωμένως ἀντιβᾶλλον καὶ παρεξετάζων πρὸς πάμπολλα ἄλλα χωρία, ἐν οἷς ὁ Ἡλιοδῶρος φωρᾶται ἐθνόφρων, καταλήγει εἰς τόδε τὸ συμπέρασμα· ὅτι θλον τοῦ Ἡλιοδῶρου τὸ θεολογικὸν σύστημα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὡχρά τις ἐπανάληψις νέων πυθαγορικῶν θεολογικῶν ἀρχῶν, οἷαι εὑρηνται παρὰ τοῖς ψευδοπυθαγορικοῖς συγγραφεῦσιν, ὧν ἀποσπάσματα διεφύλαξεν ὁ Στοβαῖος· ἡ θρησκεία τοῦ Ἡλιοδῶρου εἶναι μία τις ὑπερτάτη καὶ ὑπερκόσμιος θεότης, σὺν ταύτῃ δὲ πολλοὶ ὁρατοὶ θεοὶ, προεξάρχοντες τοῦ Ἡλίου, καὶ πλῆθος δαιμόνων, καλῶς ἢ κακῶς ἐπιδρώντων ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους· ὥστε ὁ Ἡλιοδῶρος εἶναι ὁπαδὸς μᾶλλον Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως ἢ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὕτως ἢ ἄλλως, τὰ Αἰθιοπικά, ἐνεκα τῆς ὁπωσούν ἐντέχνου οἰκονομίας καὶ τῆς γραφικῆς ἐκθέσεως, εἶναι ἡ καλλιτεχνολογία καὶ ἐπιτερπεστάτη τῶν ἐλληνικῶν μυθιστοριῶν. Ὁ Ἡλιοδῶρος εὐδαμῶς καθαρεύει ἀμαρτημάτων· εἶναι ἐνιαχοῦ μονότονος καὶ σχοινοτενής, ἀτέχνως πολλὰκις παρωδεῖ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Εὐριπίδην, ἐλέγχεται οὐχὶ σπανίως μέχρι κόρου φιλοπαρωδὸς καὶ σφόδρα ἔραστής των παρηχητικῶν ἐπαναλήψεων, ἐπιτηδεύει δὲ συχνὰ πυκνὰ ψυχρὰς μεταφορὰς, καινὰς συντάξεις καὶ κακοζήλους ἀττικισμοὺς. Ὁ Κοραῆς ἐψέξε τὰς ἀκυρολογίας τοῦ Ἡλιοδῶρου, τοῦ Κοραῆ δὲ τὰς παρατηρήσεις συνεπλήρωσεν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὁ Κόβητος. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα τὰ ἐλαττώματα, τὰ Αἰθιοπικά εἶναι ἡ καλλίστη εἰκὼν τῆς σοφιστικῆς τοῦ ἔρωτος μυθιστοριογραφίας. Ἡ μὲν φράσις εἶναι πολλαχοῦ κομψή, σαφής καὶ γοργή, ἡ δὲ ἀφήγησις, ἐντεχνος καὶ ἐνίστε τοσοῦτον γραφικῶς διατετυπωμένη ὥστε τὰ λεγόμενα παρίστανται ὡς ὁρώμενα. Ὁ Ῥόδε ἐπαινεῖ τὸν Κοραῆν ὅτι ἐπιμελῶς συνέλεξεν ἐν ταῖς σημειώσεσιν αὐτοῦ τὰς λέξεις, φράσεις καὶ μεταφορὰς ὅσας ὁ Ἡλιοδῶρος ἔλαβεν ἐκ τοῦ Ὁμήρου, ὁ δὲ Νικολάϊ, ἀναγέρων τὰ ὑπὸ τοῦ Κοραῆ γεγραμμένα, καὶ μάλιστα τὰ περὶ τῆς οἰκονομίας τῶν Αἰθιοπικῶν, ἀμριβᾷλλει ἂν ὁ Ἡλιοδῶρος προσήρμοσε τὴν διήγησιν αὐτοῦ ἀκριβῶς πρὸς τοὺς κανόνας τοῦ Σταγειρίτου περὶ τῆς συμπλοκῆς τῶν ὁραματικῶν ἐπεισοδίων.

Πρῶτος τῶν Αἰθιοπικῶν ἐκδότης εἶναι ὁ γερμανὸς πολυτίτωρ Χεϊδνέκερ, ὅστις, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν παρὰ τοῖς τότε λογίοις συνῆθειαν ἐξελληνίσας τὸ ἴδιον ἔνομα, προσηγόρευσε αὐτὸν Ὁ ψ ο π ο ι ὶ ο ν («Οὐὶγκέντιός τις ἐπονομαζόμενος Ὁψοποιοῖς» γράφει ὁ Κοραῆς). Ὁ Ὁψοποιοῖς

οὗτος ἐχρημάτισε καθηγητὴς καὶ γυμνασιάρχης ἐν Νοριμβέργῃ καὶ ἐν Ἀνασχυ καὶ φίλος ἴσως δὲ καὶ μαθητὴς τοῦ μεγάλου Μελάγχθονος. Ἦτο ἐκ τῶν κορυφαίων τῶν χρόνων ἐκείνων ἐλληνοιστῶν, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις πονήμασιν αὐτὸς πρῶτος ἐξέδωκε διὰ τοῦ τύπου τὰ πρῶτα πέντε βιβλία τῶν ἱστοριῶν τοῦ Πολυβίου, ἀποσπάσματα ἐκ τῆς ἱστορικῆς βιβλιοθήκης Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου, τὸ Συμπόσιον τοῦ Ξενοφώντος καὶ τὴν ὑπὸ Ζηνοβίου συλλογὴν ἐλληνικῶν παροιμιῶν. Τὰ Αἰθιοπικά ἐξήνεγκεν εἰς φῶς ὁ Ὁψοποῖος τῷ 1534 ἐν Βασιλείᾳ, ἐπὶ τῇ βάσει ἀντιγράφου, ἀποκειμένου ἄλλοτε ἐν τῇ περιπύστῳ βιβλιοθήκῃ τοῦ μεγάλου τῆς Οὐγγαρίας βασιλέως, Ματθίου Κορβίνου, ἣν, ὡς γνωστὸν, ἐπυρπόλησαν οἱ Τούρκοι. Βεβαίως ἡ πρώτη αὕτη ἐκδοσις εἶναι μεστὴ σφαλμάτων, πολλῶν δὲ σπουδαιότερα καὶ κριτικώτερα εἶναι ἢ τῷ 1596 γενομένη ὑπὸ τοῦ διαστήμου ἐν Ἐϊδελβέργῃ τυπογράφου καὶ ἐλληνοιστοῦ Ἰερωνύμου Κομμελίνου, ὅστις συμπεριλαβὼν τὰς διαφόρους ἀναγνώσεις τῆς ἐν Βασιλείᾳ πρώτης ἐκδόσεως καὶ τριῶν ἄλλων ἀντιγράφων, ἐποίησατο πολλὰ εὐστόχως διορθώσεις, προσέθηκε δὲ καὶ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν, ἔργον τοῦ πολωνοῦ εὐπατρίδου, Varezewiezki. Ὁ Κοραῆς καταλέγει καὶ ἄλλας ἐκδόσεις, τὴν ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Βουρδελοῦτος (1619), τοῦ Δανιὴλ Παρέου (1631), τοῦ Πέτρου Σχμηδίου (1772) καὶ τοῦ Μιτςχερλίχου (Scriptores Erotici Graeci, ἐν τρισὶ τόμοις 1792—1797), καθηγητοῦ ἐν Γοτting, γεννηθέντος τῷ 1760 καὶ τελευτήσαντος τῷ 1854. Ἀπασαί αἱ ἐκδόσεις αὗται, ἐξαιρουμένης τῆς τοῦ Κομμελίνου, μικρὰν ἢ οὐδεμίαν ἔχουσι κριτικὴν σπουδαιότητα. «Ἐβδόμη ἐκδοσις εἶναι ἡ ἰδική μου» λέγει ὁ Κοραῆς· ὀρθότερον «ὀγδόη» διότι ἡ τοῦ Κομμελίνου ἀνετυπώθη μετὰ τινων προσθηκῶν τῷ 1611 ἐν Λουγδούνῳ, ὅπερ ἡγνῶσι ἴσως ὁ Κοραῆς. «Ὅταν με ἐξήτησας νέαν ἐκδοσιν τοῦ Ἡλιοδώρου (γράφει πρὸς τοῖς ἄλλοις τῷ Ἀλεξάνδρῳ Βασιλείῳ) ἐγὼ καμμίαν παρασκευὴν εἰς αὐτὴν δὲν εἶχα· καὶ ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ χρονοὶ πολλοί, ἀφ' ὧν δὲν εἶχα καὶ ἀναγνώσει τὰ Αἰθιοπικά. Τοῦτο μόνον ἐφύλαττον εἰς τὴν μνήμην, ὅτι ἔγεμον ἀπὸ σφάλματα, τὰ ὁποῖα, ἐὰν ὅλα νὰ διορθώσῃ ὅστις ἔμελλε νὰ τὸν ἐκδῶσῃ δὲν ἐμπόρει, ἔπρεπε καὶ νὰ ἐξετάσῃ μὲ τῆς κριτικῆς ἐπιστήμης τὴν στάθμην, καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν διαφόρων ἀναγνώσεων. Μὴν ἔχων τὸν καιρὸν νὰ ἐρευνήσω τὰ σωζόμενα εἰς τῶν Παρισίων τὴν βιβλιοθήκην ἀντίγραφα τῶν Αἰθιοπικῶν, ἐσύναξα τὰς πρὸ ἐμοῦ ὅλας ἐκδόσεις, παρεκτός τῆς τοῦ Παρέου (ὁ Κοραῆς γράφει «Παρέου»· ἴσως ὀρθότερον Παρήου, ἢ Παρείου διότι

οὕτως ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἐξελληνίσῃ ὁ Pareus τὸ γερμανικὸν αὐτοῦ ὄνομα Wängler). Πόσῃ ὠφέλειαν ἢ βοήθειαν ἔλαβον ἀπ' αὐτάς, θέλουν δεῖξαι αἱ σημειώσεις μου. Πέντε ἐκδόσεις, μέγα τῇ ἀληθείᾳ βοήθημα, ἤθελον εἰπεῖ ὅστις δὲν τὰς ἐξέτασεν· αὐταὶ ὅμως εἶναι δύο καὶ μόναι πραγματικῶς, ἡ τοῦ Κομμελίνου δηλαδή, διὰ τὰς προσθεθείσας εἰς τὸ τέλος διαφόρους ἀναγνώσεις, καὶ ἡ τελευταία πρὸ τῆς ἐμῆς, διὰ τὰς ἀναγνώσεις τοῦ Ταυρινικοῦ ἀντιγράφου. Παρὰ τὰς ἀναγνώσεις ταύτας ἐσύναξα ἔνθεν κἀκεῖθεν διαφόρων κριτικῶν διορθώσεις, διεσπαρμένας εἰς ἄλλα βιβλία. Ἐκάλεσα εἰς βοήθειάν μου καὶ αὐτὴν τὴν παλαιὰν γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ σοφοῦ Ἀμιότου». Ὁ Κοραῆς ἔτυχε καὶ ἐτέρου μικροῦ βοηθήματος. «Ὁ φίλος καὶ ποτὲ μου μαθητὴς Στέφανος Κλαυέριος μ' ἐπροξένησεν ἀπὸ τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Ἀγίου Βίκτωρος αὐτὸ τὸ ἀντίτυπον τῆς ἐν Βασιλείᾳ ἐκδόσεως, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ μακαρίτης Ἀμιότος εἶχεν ἰδιοχείρως σημειωμένας ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τὰς διαφορὰς ἀναγνώσεις, ὅσας εὔρε, διατρίβων ἐν Ῥώμῃ, εἰς ἓν ἀπὸ τὰ ἀντίγραφα τοῦ Ἡλιοδώρου, σωζόμενον εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βατικάνου. Ὁμολογῶ ὅτι μ' ἐβοήθησαν πολὺ καὶ αὗται αἱ ἀναγνώσεις· ἀλλ' ὅμως τὸ κείμενον τῶν Αἰθιοπικῶν εἶχεν ἔτι χρεῖαν πολλοτάτων διορθώσεων». Ἡ ὑπὸ τοῦ Κοραῆ ἐκδοσις εἶναι, ὡς παρετηρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, δλωρὸς αὐτοσχέδιος. «Ἐγὼ οὕτε φιλόλογος ἐπαγγέλλομαι (κατὰ τὴν σημασίαν τὴν ὁποῖαν δίδουσι σήμερον καινῶς εἰς τὸνομα τοῦτο), οὕτε καιρὸν εἶχον νὰ μελετήσω ἱκανῶς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Ἡλιοδώρου· ὅθεν πρέπει νὰ τὴν στοχασθῇς ὡς κατὰ πολλὰ ὀλίγων μηνῶν πόνημα, τριῶν ἢ τεσσάρων, μὰ τὴν ἡμετέραν φιλίαν, ἐὰν ἐξαιρέσης τὸν θαπνηθέντα καιρὸν εἰς τὴν τυπογραφίαν. Τοῦτό σε λέγω, διὰ νὰ μὴ παραπενησῇς, ἀν εὔρης εἰς αὐτὴν ἄνθρακας ἀντὶ τοῦ προσδοκωμένου θησαυροῦ· τὸ λέγω δὲ καὶ διὰ τὴν μέλλουσαν περὶ αὐτῆς κρίσιν τῶν σοφῶν». Τίνι δὲ τρόπῳ διεξήγαγεν ὁ Κοραῆς τὴν ἐκδοσιν τῶν Αἰθιοπικῶν; «Ἐπῆρα τὸ κείμενον τοῦ Ἡλιοδώρου ἀπὸ τὴν Κομμελινιανὴν ἐκδοσιν, διορθώσας αὐτὸ εἰς πολλότατα μέρη. Ὑποκάτω ἐσημείωσα διὰ λεπτοτέρων χαρακτήρων τοὺς τόπους, εἰς ὅσους διαφέρει τὸ διορθωθὲν κείμενον ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ Κομμελίνου. Εἰς τοῦτον τὸν τρόπον ὁ ἀναγνώστης ἔχει ἐν ταύτῳ ὁμοῦ μὲ τὴν ἰδικήν μου καὶ τὴν Κομμελινιανὴν ἐκδοσιν σχεδὸν ἀπαράλλακτον, ἐὰν εἰς τὸν τόπον τῶν διορθώσεων μετακαλέσῃ τὰς διὰ λεπτῶν χαρακτήρων σημειωμένας ἀναγνώσεις. Εἰς τὰς σημειώσεις δηλοποιῶ τὰς μεταβολὰς, ὅσας ἔκρινα ἀναγκαίαις νὰ κάμω εἰς τὸ κείμενον, ὀδηγούμενος

εἴτε ἀπὸ διαφόρους ἀναγνώσεις, εἴτε ἀπὸ εἰκασίας ἰδικᾶς μου ἢ ἄλλων φιλολόγων Παρὰ ταῦτα ἐξήγησα τινὰς τόπους ἀσαφεῖς καὶ ἐδειξα πολ-
λὰς ῥήσεις ποιητῶν, καὶ ἐξαιρέτως τοῦ Ὀμήρου, τὰς ὁποίας ἡ αἰνίτ-
τεται ἢ παρωθεῖ ὁ Ἡλιόδωρος. Ὅτι ἡ ἀνακάλυψις τῶν ῥήσεων τούτων
εἶναι ἀσυγκρίτως διεξοδικωτέρα εἰς ταύτην τὴν ἔκδοσιν παρ' εἰς τὰς πρό-
αυτῆς, εὐκόλον εἶναι νὰ τὸ πληροφορηθῇ ὅστις παραβάλλει τὰς σημει-
ώσεις μου μὲ τὰς σημειώσεις τῆς τρίτης καὶ τελευταίας ἐκδόσεως. Ἀλλ'
εἴτε μνήμης, εἴτε τύχης ἔργον, τὸ προτέρημα τοῦτο εἶναι πολλὰ μικρόν.
Μικρόν ὡσαύτως, ἀλλ' ἴσως ὠφέλιμωτερον, εἶναι ὅ,τι ἐσπούδασα νὰ κάμω
εἰς τὸν παραλληλισμὸν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς νέας
ταύτης, τὴν ὁποίαν λαλοῦμεν τὴν σήμερον». Τῷ ὄντι πρῶτος σχεδὸν ὁ
Κοραῆς ποιεῖται πλεισταχοῦ τῶν σημειώσεων παράθεσιν λέξεων τῆς
ἀρχαίας καὶ τῆς καθωμικλημένης ἑλληνικῆς. «Ἐλαβα (λέγει) τὸ παρὰ-
δειγμα ἀπὸ τὸν ἐξηγητὴν τοῦ Ὀμήρου, τὸν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον,
καὶ τὸ παραγγέλλω εἰς ὅλους τοὺς φιλολόγους τοῦ γένους, ὅσοι ἔχουσι
τὴν σοφίαν καὶ τὸν ζῆλον τοῦ Εὐσταθίου. Εἰς τὸν αὐτὸν ἐκείνον καιρὸν,
ὅταν ἐγράφοντο αἱ μυθιστορίαι τοῦ Θεοδώρου καὶ τοῦ Νικήτου καὶ ἐβλε-
πον τὸ φῶς ἄλλα διάφορα βάρβαρα συγγράμματα, ἄξια νὰ κρύπτονται
κατὰ γῆς τὸν ἅπαντα αἰῶνα, ὁ σοφὸς καὶ χρήσιμος οὗτος ἱεράρχης, εἰς
τὸν ὁποῖον τὸ γένος, ὅταν ἀναλάβῃ, χρεωστεῖ νὰ ἀνεγείρῃ εἰκόνας, κα-
τεγίνετο εἰς τὸ νὰ ἐξηγῇ τὸν ἀρχηγὸν καὶ γενάρχη τῆς ἑλληνικῆς σο-
φίας, τὸν Ὀμηρον. Καὶ ὅτι μὲν ἐξήγει τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν
πρὸς ὠφέλειαν τοῦ γένους ὁ φιλογενὴς Εὐστάθιος, περὶ τούτου κἀνείς
δὲν ἀμφιβάλλει· ἐὰν δὲ ἀληθῶς ὠφέλιμον ἔκρινε καὶ τὸν παραλληλι-
σμὸν τῶν δύο γλωσσῶν, ἢ τὸν ἔκαμνεν ἀπλῶς περιεργίας χάριν, τοῦτο
δὲν εἶναι φανερόν· ἐπειδὴ καὶ ὀλιγάκις τὸν ἔκαμε, καὶ πολλὰ ὀλίγην
βοήθειαν ἔλαβεν ἀπ' αὐτὸν εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ Ποιητοῦ, καὶ οὐδεμίαν
σχεδὸν εἰς τὴν διόρθωσιν τῆς κοινῆς γλώσσης, τῆς ὁποίας ὁ βαρβαρι-
σμὸς ἠϋξάνεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον». Καὶ ἀλλαχοῦ ἐγκωμιάζει σφό-
δρα τὸν κλεινὸν τῆς Θεσσαλονίκης μητροπολίτην ὁ μέχρις ὑπερβολῆς
κατὰ τῶν Βυζαντινῶν προκατελιγμένον Κοραῆς. Ἀληθῶς ὁ Εὐστάθιος
λόγῳ παιδείας καὶ ἀρετῆς εἶναι ἐκ τῶν καλλιπρεπεστάτων ἀνδρῶν, ὅσοι
ἤσαντο ἀθάνατον κλέος κατὰ τὴν χιλιετῇ καὶ περιπλέον διάρκειαν τοῦ
βυζαντινοῦ κράτους. Ὁ Κοραῆς γινώσκει αὐτὸν ὡς ἐρμηνευτὴν τοῦ Ὀ-
μήρου καὶ Διονυσίου τοῦ Περιγητοῦ· ἀλλὰ τὰ ὕστερον (τῷ 1832)
ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ταφέλου θεολογικὰ καὶ παντοῖα ἄλλα

τοῦ Εὐσταθίου πονημάτια μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ σοφώτατος οὗτος Μητροπολίτης δὲν ἦτο μόνον ὁ κορυφαῖος τῶν ἐλληνιστῶν καὶ διδασκάλων τῆς δωδεκάτης ἐκατονταετηρίδος, δὲν ἦτο μόνον ὁ πολυμαθέστατος, χρηστικός καὶ μάλιστα φιλόπολις τῶν συγχρόνων ἱεραρχῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτόχρημα εἰσηγητὴς σωτηρίων μεταρρυθμίσεων, πρὸς ἀναμόρφωσιν τοῦ κλήρου καὶ τῆς δημοσίας παιδεύσεως. Καὶ ἔτι μὴδὲν ἄλλο ἐσώζετο σύγγραμμα τοῦ Εὐσταθίου, αἱ διατριβαὶ αὐτοῦ περὶ ὑποκρίσεως καὶ περὶ μοναχικοῦ βίου ἀρκοῦσι νὰ δείξωσι τὸ ὑψηλὸν ἥθος καὶ τὸ εὐγενές καὶ ἐλεύθερον τοῦ Εὐσταθίου φρόνημα ἐν μέσῳ κοινωνίας ἡθικῶς καὶ πολιτικῶς μέχρι μωλοῦ διακλωσθῆμένης. Ἄν δὲ πάλιν τὰ λεγόμενα «ἐνεντικά σχόλια» παρηγγώνισαν ὅπως οὖν παρὰ τοῖς κριτικοῖς τὰς εἰς «Ὀμηρον παρεμβολὰς τοῦ Εὐσταθίου, ἅς ὁ μέγας φιλόλογος Οὐόλπιος μετ' ἐγκωμίων μνημονεύει ἐν τοῖς «Προλεγομένοις εἰς τὸν «Ὀμηρον» αἱ προμνημονευθεῖσαι τοῦ Εὐσταθίου διαλέξεις συνιστῶσι μνημεῖον αἰτίον τῆς θαυμαστῆς ἀρετῆς καὶ τῶν περὶ τῆς ἡθικῆς καὶ κοινωνικῆς τοῦ γένους ἀναπλάσεως μεγάλων ἀγώνων τοῦ ἀνδρός, ὃν ὁ μὲν Κοραῆς δικαίως προσαγορεύει «χρησίμῳ καὶ φιλογενῇ ἱεράρχῃ», ὁ δὲ γερμανὸς θεολόγος Νέανδρος (1841) «ἄριστον ἄνδρα, καὶ ὅτ' καὶ τοιοῦτον, οἷου χρῆζει τὸ ἀναγεννῶμενον ἐλληνικὸν ἔθνος».

Ὅσα λέγει ἐνταῦθα ὁ Κοραῆς περὶ τῆς διορθώσεως τῆς δημόδους γλώσσης, θὰ τύχῃσι πλατυτέρας ἐξετάσεως ἐν τῷ ἐξῆς κεφαλαίῳ. Ὡνόμαζε «διορθῶσιν γλώσσης» οὐ μόνον τὸν μετασχηματισμὸν διαφόρων βαρβαρομορφῶν λέξεων καὶ συντάξεων, ἀλλὰ καὶ τὴν φυλακὴν πολλῶν ἄλλων, ἅς ὡς βαρβάρους πειρῶνται νὰ ἐξοστρακίσωσιν ἐκ τῆς γλώσσης οἱ μὴ μετὰ προσοχῆς ἐρευνήσαντες τὴν φύσιν αὐτῆς. Ἡ μάθησις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἦτο, κατὰ τὸν Κοραῆν, ἡ μόνη μηχανή, ἡ ἱκανὴ νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἀρξαμένην τῶν Ἑλλήνων ἀναγέννησιν. Αἱ τότε εἰς τὴν ὅλως ἀπλάστον ἐλληνικὴν γινόμεναι μεταφράσεις γαλλικῶν καὶ ἄλλων ξένων βιβλίων ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἄθλια· καὶ ἀηδεῖς· ἀλλὰ μήπως καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις δὲν ἀληθεύουσι περὶ πολλῶν μεταφράσεων ὅσα πρὸ πέντε καὶ ὀγδοήκοντα ἐνιαυτῶν ἐδίδασκεν ὁ Κοραῆς; «Πόθεν προέρχεται ὅτι αἱ περισσότεραι νέαι μεταφράσεις εἶναι ἀηδεῖς εἰς τὴν ἀνάγνωσιν; Ἐκ τούτου βέβαια ὅτι οἱ μεταφράζοντες, ἐπειδὴ δὲν ἔκαμαν μελέτην ἱκανὴν εἰς τῶν ἰδίων προγόνων τὴν γλῶσσαν, δὲν ἠξεύρουσαν ἀκριβῶς οὗτ' ἐκείνην, τὴν ὁποῖαν λαλοῦσι. Μιᾶς μόνης σελίδος ἀνάγνωσις νέας μεταφράσεως ἀρκεῖ νὰ δείξῃ καὶ τὸν γνωρίζοντα τὴν γλῶσσαν

του, κ' ἔκεινον ὅστις δὲν ἔκαμε ποτὲ σκέψιν εἰς αὐτήν. Ἡὔξησε τὴν ἄγνοιαν ταύτην καὶ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας γλώσσης, ἣ ἐπικρατήσασα ἕως τῶρα κακὴ καὶ διεστραμμένη συνήθεια νὰ καταφρονῶμεν τὴν νέαν, τὴν ὁποίαν μόνον εἶναι δυνατόν νὰ φέρωμεν εἰς τελειότητα, γράφοντες εἰς τὴν παλαιάν, τὴν ὁποίαν, ἂν καὶ μυριάκις περισσότερον ἐνοοῦμεν, δὲν εἶναι τρόπος νὰ γράψωμεν ἐντελῶς, καθὼς ἐγράφετο εἰς τοὺς εὐτυχεῖς αἰῶνας τῆς Ἑλλάδος. Καιρὸς εἶναι νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἀπὸ ταύτην τὴν πρόληψιν, ἥτις μᾶς κατεδίδκαζε νὰ γράφωμεν ἑλληνιστὶ ἐμμέτρους καὶ πεζοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ἤθελεν αὐστηρῶς μᾶς κολάσει, ἔὰν εὕρισκετο κἀνὲν Ἀρεοπαγιτικὸν ἑλληνισμοῦ δικαστήριον». Πρῶτος ὁ Κοραῆς παρήνεσε πᾶσι τοῖς διδασκάλοις νὰ ὑποκεράσῃσι τὴν περὶ τὸ γράφειν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν παράφορον σπουδὴν καὶ νὰ ἐπιστήσῃσι πᾶσαν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν διόρθωσιν καὶ τὸν καλλωπισμὸν τοῦ λαλουμένου ἰδιώματος. «Ἡμεῖς ἔχομεν χρεῖαν μεγάλῃν νὰ γράφωμεν εἰς τὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ νοοῦμεν, ἔὰν θέλωμεν καὶ τὰ νοήματα τῆς ψυχῆς ἡμῶν νὰ κανονίσωμεν, καὶ τὴν γλῶσσαν ἱκανὴν νὰ τὰ ἐκφράζῃ νὰ καταστήσωμεν. Ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσῃ τις τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος τῶν ἄλλων ἐθνῶν, διὰ νὰ καταλάβῃ ὅτι τότε μόνον ὀνομαζόνται τὰ ἔθνη φωτισμένα, ὅταν φέρωσι τὴν γλῶσσαν αὐτῶν εἰς τελειότητα. Οἱ Ἰταλοὶ, οἱ Γάλλοι, οἱ Ἀγγλοὶ, τότε ἀληθῶς ἀρχήσαν νὰ ἐλευθεροῦνται ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα, ὅταν οἱ κατ' ἀρχάς ὀλίγοι λόγιοι αὐτῶν ἄνδρες κατεχέρισαν νὰ γράψωσιν εἰς τὴν κοινὴν αὐτῶν γλῶσσαν». Ἐπιχαρίτως εἰκονίζει ὁ Κοραῆς τοὺς πόνους καὶ τὰς ἀμνηχανίας τοῦ γράφοντος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ. «Ἄς παραστήσῃ τις εἰς τὸν νοῦν του δύο σπουδαίους ἄνδρας ἐπίσης πεπαιδευμένους, μὲ ἴσῃν εὐφυίαν καὶ κρίσιν νοῶς στολισμένους, οἱ ὅποιοι γράφουν περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, εἰς ἑλληνικὴν ὁ εἷς, ὁ ἄλλος εἰς τὴν κοινὴν ἡμῶν γλῶσσαν. Ὁ πρῶτος, περικυκλωμένος ἀπὸ Λεξικογράφους, ἀπὸ Ἀττικιστάς, ἀπὸ παντὸς εἶδους Γραμματικούς, γράφει, ἐξαλείφει, μεταγράφει, πάλιν ἐξαλείφει, διστάζει εἰς πᾶσαν φράσιν, ἀπορεῖ εἰς ἐκάστην περίοδον· τῶρα συμβουλευέται τὸν ἕνα, τῶρα ἐρωτᾷ τὸν ἄλλον· ποτὲ μὲν ἀποβάλλει παντάπασιν τὰς εὐτυχεῖς τοῦ νοῶς του συλλήψεις, διότι δὲν ἔχει πῶς νὰ τὰς γεννήσῃ ἀττικῶς, ποτὲ δὲ τὰς κολοβόνει, διὰ νὰ τὰς κάμῃ ἰσομέτρους μὲ κῆμμιαν ῥῆσιν παλαιάν, τῆς ὁποίας τὴν ἀνάμνησιν στοχάζεται ὡς εὐτυχέστατον εὐρημα, καὶ προβαίνει, ἢ μάλλον εἰπεῖν, σύρεται μὲ κόπον πολὺν καὶ μεγάλῃν βραδύτητα εἰς τὴν τελείωσιν τοῦ ἔργου του.

Καὶ μ' ὅλους τούτους τοὺς Σισυφείους ἰδρωτάς καὶ μόχθους, μ' ὅλας ταύτας τὰς ἀνω καὶ κάτω μετακινήσεις καὶ μετακυλίσεις τῶν φράσεων καὶ περιόδων, τί γράφει ὁ ταλαίπυρος; Ἀρά γε τὴν γλώσσαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφώντος; ὅχι βέβαια. Τὴν γλώσσαν, ἥτις ἐλάλειτο εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πολυβίου ἢ τοῦ Διοδώρου; ὅχι βέβαια. Ἐκείνην, εἰς τὴν ὅποιαν ἔγραψαν ὁ Πλούταρχος, ὁ Γαληνός καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτῶν; ὅχι βέβαια. Τὴν γλώσσαν τοῦ Ἡρωδιανοῦ καὶ τῶν συνακμασάντων μ' αὐτόν, ἢ τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ τοῦ Λιβανίου; οὐδεμίαν ἐξαιρέτως ἀπ' αὐτάς, ἀλλ' ὅλας αὐτάς, ἡγουν ἐν ἁμορφῳ, τερατῶδες καὶ ἀνύπαρκτον μῆγμα ὧν αὐτῶν, γλώσσαν, τὴν ὅποιαν αὐτὸς πρῶτος δημιουργεῖ, ἐρανισμένην ἀπὸ δεκαπέντε τοιυλάχιστον ἑκατονταετηρίδων λέξεις καὶ φράσεις, τὸ ὅποιον θέλει νὰ εἴπῃ ἀπὸ δεκαπέντε γλώσσας». Τοιούτων βλασάνων εἶναι ὅλως ἀπηλλαγμένος ὁ γράφων ἐν τῷ μητρικῷ αὐτοῦ ἰδιώματι. «Οὗτος ἀφ' ὅσα ἦσαν ἀναγκαῖα εἰς τὸν πρῶτον δὲν ἔχει σχεδὸν οὐδεμίαν χρεῖαν· ὁ καλαμος καὶ τὸ χαρτίον εἶναι τὰ μόνα τοῦ ὅπλα. Ἐν ὅσῳ ὁ πρῶτος, ἀσχο- λούμενος εἰς τὸν Φρύνιχον καὶ τὸν Ἀρμώνιον, διὰ νὰ μάθῃ τοὺς ἀττικισμούς καὶ τὰς διαφορὰς τῶν λέξεων, ἀρίνει τὰ νοήματα τῆς ψυχῆς του, ἢ νὰ διασκεδάζωνται ἢ νὰ ἀμυροῦνται καὶ νὰ χάνωσι τὸν τόνον τῆς πρώτης αὐτῶν συλλήψεως, ὁ δεύτερος ἐκφράζει τὰ ἰδικά του εἰς γλώσσαν ζῶσαν, καὶ γραφομένην ἀπὸ τῶν συγγρόνους αὐτοῦ καλῶς ἀναθραμμένους ἀνδρας, τὰ ἐκφράζει ὁλόκληρα, καθὼς τὴν ἀρχὴν παρε- στάθησαν εἰς τὸν νοῦν του, χωρὶς νὰ κάμῃ ἄλλην διόρθωσιν παρὰ τὴν διόρθωσιν, τὴν ὅποιαν ὑπαγορεύει ὁ ὀρθὸς λόγος, καὶ διδάσκουν οἱ κανόνες τῆς γλώσσης· καὶ οὕτω τρέχει, ἐλεύθερος ἀπὸ δεσμούς, εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου του». Ὁ Κοραῆς καταιτιάζεται καὶ ἕτερον εἰς πολλοὺς τότε λογίους ἰδιάζον ἔθος νὰ προπέμπωσι τὰ ἴδια πονήματα διὰ μακρῶν καὶ δουλοπρεπῶν προσφωνήσεων πρὸς ὑψηλοτάτους καὶ εὐσεβεστάτους αὐθέντας καὶ μεγαλοπρεπεστάτους ἡγεμόνας. Δυστυχῶς τοιοῦτό τι πράτ- τουσι καὶ ἔνιοι τῶν καθ' ἡμᾶς λογίων, ἀφιερῶντες μικροπρεπῆς καὶ ἀνε- λευθέρως τὰ συγγράμματα αὐτῶν εἰς «φιλογενεστάτους» πλουσίους ἐμ- πόρους καὶ «εὐγενεστάτους» ἱππότεας» καταστρωννύοντες μάλιστα ἐν τῇ ἀφιερωτικῇ ἐπιστολῇ καὶ ὅλον τῶν ἀπονενεμημένων παρὰ σῆμων τὸν διά- κοσμον, ἵνα μὴ ὑποτεθῇ ὅτι οἱ οὕτως μωροσφώς ὑπερυμνούμενοι γίγαντες καταλέγονται εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀφάνων καὶ πυγμαίων ἀνθρώπων. Ἀνδρὸς χαρακτήρ ἐκ λόγου γνωρίζεται. «Τὸν αὐτὸν τρόπον (λέγει ὁ μισότυφος καὶ μισοκόλαξ Κοραῆς) καὶ ὁλόκληρος τινὸς ἔθνος ὁ χαρακτήρ

~ 1153 ~
 1867
 1867
 1867

ἀπὸ τὴν γλῶσσάν του γνωρίζεται. Ὑπόθεσις, ἂν, ἦναι δυνατόν νὰ ὑποθέσῃ τις τοιοῦτον ἄνθρωπον, ὅστις ἐξεύρει τὴν γλῶσσαν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἔχει ἢ οὐδεμίαν ἢ παντάπασι μικράν εἰδησιν τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας καὶ ὁδὸς εἰς αὐτὸν νὰ ἀναγνώσῃ δὲν λέγω τὰ πολιτικὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους, οὔτε τοὺς κατὰ Φιλίππου λόγους τοῦ Δημοσθένους, ἀλλ' ἀπλῶς ὅποιον δῆποτε σύγγραμμα τῆς εὐρυχοῦς ἀκμῆς τῶν Ἑλλήνων· ἀναμφιβόλως, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν, θέλει κρίνει ὅτι τοιαύτη γλῶσσα εἶναι ἐλευθέρου ἔθνους γλῶσσα. Εἰς τί ἀποβλέπει ἡ παρατήρησίς μου; Τῆς ἐλευθερίας τὸ χρῶμα εἶναι τόσον βαθὺ εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Ἑλλήνων, ὥστε καὶ ἡ τῶν αἰῶνων ἐκβαρβάρωσις καὶ δυστυχία τῶν Γραικῶν δὲν τὸ ἐξέπλυνεν ὁλότελα οὐτ' ἀπὸ τὴν κοινὴν ἡμῶν διάλεκτον. Διὰ τοῦτο χρεωστοῦν οἱ σπουδαῖοι τοῦ γένους ἄνδρες ὅχι μόνον νὰ τὸ φυλάξωσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ ἀναζωώσωσι κατ' ὀλίγον εἰς αὐτὴν, ἕως οὗ νὰ φθάσῃ νὰ ἀναλάβῃ τὸ μητρικὸν αὐτῆς βαθὺ καὶ εὐμορφον χρῶμα. Σπαράττεται ἡ ψυχὴ μου ὁσάκις βλέπω εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν βιβλίων ἀφιερώσεις καὶ προσφωνήσεις ἀναξίας τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος. Μὴ γένοιτο νὰ ἀναίρεσω τὴν χρεωστουμένην εὐγνωμοσύνην εἰς τοὺς τιμίους καὶ φιλογενεῖς ἄνδρας, ὅσοι, ὠφελοῦντες τοὺς φιλομούσους νέους, ὠφελοῦν ὅλον τὸ γένος, μῆτε μὲ πρὸς χρέμα ἐλευθερίας νὰ εἰσάξω εἰς τὴν κοινὴν ἡμῶν γλῶσσαν καὶ πατρίδα τὴν θηριώδη ἀγροικίαν, τόσον διάφορον ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν, ὅσον διαφέρει ἡ μανικὴ καὶ ῥιψοκίνδυνος θρασύτης ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν ἀνδρείαν. Ἀλλὰ μὴ δὲν εἶναι τρόπος νὰ ἐκφράσῃ σεμνότερον ὁ εὐεργετηθεὶς καὶ τῆς ψυχῆς του τὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τοῦ εὐεργετήσαντος τὴν εἰς τὸ καλὸν προθυμίαν; Εὐεργετεῖ τὸ γένος, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, πληρῶνει τὸ πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς αὐτοῦ χρέος, ὅχι μόνον ὅστις προθύμως καταβάλλει τὴν χρεωζομένην δαπάνην εἰς ἐκδόσεις βιβλίων, ἀλλὰ καὶ οἱ καταβάλλοντες εἰς ταῦτα τοὺς ἰδρώτας αὐτῶν φιλόμουσοι. Τίς εἶναι ἀληθεστέρα εὐγνωμοσύνης ἀπόδειξις, νὰ πρσφέρεται τις πρὸς τὸν εὐεργετήσαντα, ὡς πρὸς φίλον καὶ συνεργάτην τοῦ καλοῦ, ἢ διὰ ν' ἀποθεώσῃ ἐκεῖνον, νὰ ἐκδυθῇ αὐτὸς καὶ τὴν ἀνθρωπότητα; Καὶ τίς πιστεύει τοιαύτην ἀποθέωσιν, πάρεξ ὅστις δὲν ἔχει μῆτε ὀβολοῦ γινῶσιν καὶ διάκρισιν τῶν πραγμάτων; ἢ τίς (ἐπειδὴ οἱ λόγοι τοῦ ἔθνους ἄνδρες χρεωστοῦν νὰ ἦναι καὶ διδάσκαλοι χρηστοθείας) ἀφ' οὗ βαπτίσει τὸν κάλαμόν του, ἀφ' οὗ βαπτισθῇ ὅλος αὐτός, εἰς τὸν βόρβωρον τῆς κολακείας, τολμᾷ πλέον νὰ διδάξῃ τὸν ἰδιώτην ἡθὴ καὶ φρονήματα ἐλληνικά; Τὸ κυριώτερον ἀπὸ ὅλα τοῦ

ἀνθρώπου τὰ προτερήματα εἶναι νὰ ἔχῃ, καθὼς τὸ σῶμα, οὕτω καὶ τὴν ψυχὴν ὀρθήν. Ὁρῶν τὸν ἔκαμεν ἡ φύσις· ὀρθὸν τὸν θέλει ἡ φιλοσοφία· ὀρθὸς νὰ στέκῃ τὸν διδάσκει καὶ ἡ θρησκεία, ἐπειδὴ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἀσυγκρίτως ἀνώτερον ὑπὲρ πάντας τοὺς εὐεργέτας, ὡς υἱὸς καὶ ὄχι ὡς δούλος, νὰ προσφέρεται τὸν παραγγέλλει. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἔχῃ πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅστις ἀγαπᾷ νὰ ἐπαινῇ δουλοπρεπῶς, ὅτι, εἰ μὲν ὁ ἐπαινούμενος εἶναι ἀληθῶς ἄξιος ἐπαινοῦ, ὄχι φίλον ἀλλὰ μήτε δούλον δὲν καταδέχεται νὰ ἔχῃ τὸν τοιοῦτον ἐπαινέτην· εἰ δὲ οἱ ἐπαινοὶ προσφέρονται εἰς ὀλότελα ἀνάξιον ἄνθρωπον, γίνεται διπλοῦν τὸ σφάλμα τοῦ ἐπαινοῦντος, καὶ ὅτι ἐψεύσθη ἐναντίον τῆς συνειδήσεώς του, καὶ ὅτι κατεστάθη ἄλλου ἀνδραπόδου ἀνδράποδον αὐτὸς ἀτιμότερον».

Ἡ ἐκ τοῦ προχείρου καὶ σχεδὸν εἰπεῖν ἐξ ἐπιδρομῆς αὐτοσχέδιασθεῖσα ἔκδοσις τῶν περὶ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειαν Αἰθιοπικῶν ἐθαυμάσθη ὑπὸ πολλῶν κριτικῶν, ἔτι δὲ καὶ σήμερον καλλίστων ἀξιούται ἐπαινῶν. Ὁ Ῥοχέτιος, ἐγκύψας εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐλλήνων μυθιστοριογράφων καὶ μακρὰν περὶ τούτων γράψας διατριβήν, λέγει πρὸς τοὺς ἄλλους. «Ὁ ἰατρός Κοραῆς, ἐκ τῶν σοφωτάτων τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων κριτικῶν, ἐξέδωκε κατὰ παράκλησιν καὶ ἀναλώμασι τοῦ Ἀλεξάνδρου Βασιλείου, ἀρίστην τῶν Αἰθιοπικῶν τοῦ Ἡλιοδώρου ἔκδοσιν. Αἱ σημειώσεις αὐτοῦ διαλευκαίνουσι τὰ πάντα. Ὁ Ἡλιοδωρος ἔτυχεν σοφοῦ ἀληθῶς ἐρμηνευτοῦ, ὅσοι δὲ ἔχουσιν ἔστω καὶ μετρίαν τῆς ἐλληνικῆς εἰδήσιν, ἐπιθυμοῦσι δὲ νὰ προκόψωσιν ἐν αὐτῇ, θά εὕρωσιν ἐν τῷ προμνημονευθέντι βιβλίῳ θαυσιλῆ βοηθήματα οὐ μόνον πρὸς κατανόησιν τοῦ καιμένου ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀκριβετέραν τῆς ἐλληνικῆς γνῶσιν. Ἡ συζήτησις σκοτεινῶν ἢ δυσερμηνεύτων χωρίων τῶν Αἰθιοπικῶν παρέχουσι τῷ ἐκδότῃ ἀφορμὴν εἰς διαφώτισιν πολλῶν ἄλλων χωρίων διαφόρων συγγραφέων καὶ εἰς σοφὰς σκέψεις περὶ τῆς ἀναλογίας καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς περικαλλοῦς ἐλληνικῆς γλώσσης. Καλῶς θὰ πράξωσιν οἱ ἄλλοι, διεξερχόμενοι τὴν ἀξιόλογον τοῦ Ἡλιοδώρου μυθιστορίαν, τῇ βοήθειᾳ τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Κοραῆ, παρ' οὗ θὰ διδαχθῶσι πλείονα ἢ ὅσα ἐκ τῶν λατινικῶν μεταφράσεων, ἃς πολλαχοῦ δὲν εἶναι θυνάτων νὰ νοήσῃ τις ἐὰν μὴ προσλάβῃ ἐπίκουρον τὸ πρωτότυπον» (Mélanges de Critique tom. 2 σελ. 14—16). Ὁ δὲ Boissonade ἐν τῷ Journal de l'Empire τῆς 15 μαΐου 1806 ἔγραψεν. «Ἡ ἔκδοσις τῶν Αἰθιοπικῶν εἶναι ἀξία τοῦ Κοραῆ· αἱ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ μετὰ θαυμαστῆς γλαφυρίας συντεταγμέναι σημειώσεις εἶναι ἐμβριθέσταται καὶ λίαν διδακτικαί,

μάλιστα ἐν τῇ παραθέσει τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς. Ἡ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ ἔδρα τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἣν ἐδιδάξεν ὁ Βιλλοισὼν, θὰ ἀπέβαινεν ἀσυγκρίτως μείζονος ὠφελείας πρόξενος ἂν ἀντιθέτο τῷ ἱατρῷ Κοραῇ, οὗ χάριν τὸ πρῶτον ἰδρύθη, καὶ ὅστις ἦτο πολλῷ τοῦ Βιλλοισὼν καταλληλότερος νὰ διδάξῃ αὐτήν. Ἡ διδασκαλία ἀνδρὸς, καθ' ὅλα ἐμπεύρου ἀμφοτέρων τῶν ἰδιωμάτων, θὰ συντελέσῃ τὰ μέγιστα εἰς τὴν παρ' ἡμῖν προαγωγὴν τῆς κλασικῆς παιδεύσεως». Ὁ Boissonade, μεταφράζων ἐκ τῶν προλεγομένων τινὰς τῶν περὶ τῶν ἑλληνικῶν μυθιστοριογράφων κρίσεων τοῦ Κοραῇ, ἐπιλέγει «ὅτι αἱ θεωρίαι ἀνδρὸς ἐντριβεστάτου περὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα δύνανται ἐπωφελῶς νὰ χειραγωγήσωσι τὴν αἰσθητικὴν κρίσιν καὶ τὴν φιλοκαλίαν τῶν γάλλων φιλολόγων». Ἡ περὶ τοῦ Λόγγου ἀπόφρασις τοῦ Κοραῇ φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως καθ' ὑπερβολὴν αὐστηρά· «οἱ ἀναγνόντες τὰ κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην ποιμενικά ἐν τῇ γαλλικῇ μεταφράσει θὰ ἐξαναπαύσῃ κατὰ τῆς δριμύτητος τοῦ Κοραῇ κρίσεως, ὅσοι ὅμως ἀνέγνωσαν τὸν Λόγγον ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ἑλληνικῷ κειμένῳ, θὰ εἴπωσιν ὅτι ὅσα λέγει ὁ Κοραῆς εἶναι μὲν αὐστηρά ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἄδικα». Ὁ Boissonade ἀσπάζεται τὴν περὶ Νικήτου τοῦ Εὐγενειανοῦ (ἢ ὁρθότερον «Εὐγενιανοῦ») γνώμην τοῦ Κοραῇ. A en juger par les fragments, c' est l' absurdité même· ἄλλοτε ὁ Boissonade ἤρξατο ἀντιγράφων τὸν κώδικα, τὸν περιλαμβάοντα τὴν οἰκτρὰν ταύτην μυθιστορίαν, ἀλλὰ καταληφθεὶς ὑπὸ κόρου, ἀπέστη τῆς περαιτέρω ἀντιγραφῆς. Ἀλλ' ὁ γάλλος κριτικὸς ὁμοιάζει πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, οἵτινες αἰσθάνονται μὲν κατ' ἀρχὰς ζέουσιν ἀπέχθειαν κατὰ τοῦ δεινὸς προσώπου ἢ πράγματος, εἴτα δὲ σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι ἢ τέως ἀπέχθεια ὑπενδίδει εἰς ἐρατεινὴν φιλότητα. Μετὰ πάροδον ὀλίγων ἐνιαυτῶν αὐτὸς ὁ Boissonade ἐξέδωκε τὸν Νικήταν μετὰ σημειώσεων ἐρμηνευτικῶν καὶ κριτικῶν, ἀπολογεῖται δὲ ὑπὲρ ἐκτουτοῦ ἐπαναλαμβανόντων τὸ ὑπὸ τοῦ Πλινίου λεχθὲν, ὅτι καὶ τὸ χείριστον τῶν βιβλίων εἶναι ἐνίοτε παραίτιον ὠφελείας τινός. Διὰ μακρῶν ἐπέκρινε τὴν ἔκδοσιν τῶν Αἰθιοπικῶν ὁ ὀνομαστός γερμανὸς κριτικὸς, Ἑρμανουήλ Βέκκερος (1786—1871), ὁ τοῖς πᾶσι γνωστὸς ἐκδότης καὶ διορθωτὴς πλείστων ὁσων ἑλλήνων ποιητῶν καὶ πεζογράφων τοῦ δοκίμου καὶ παρηκμακότος ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἐπίκρισις αὕτη, καταχωρηθεῖσα τὸ πρῶτον εἰς τὸν 133 καὶ 134 ἀριθμὸν τῆς «Γενικῆς Φιλολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς Ἰέννης» (1807), ἀνετυπώθη τῷ 1872 ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τῶν Homerische Blätter (ἀπὸ τῆς 250 μέχρι τῆς 264

σελίδος, ἔνθα συμπεριελήφθη καὶ ἡ ἐπίκρισις τοῦ Προδρόμου τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης). Ὁ Βέκκερος δὲν ἐγκρίνει καθ' ὅλα τὸν ὑπὸ τοῦ Κοραῆ ὀρισμὸν τῆς μυθιστορίας, ἐπαινεῖ ὁμῶς αὐτὸν ὅτι ἀντὶ τοῦ ἀναρμόστου «πλασματικὸν ἱστορημα» εἰσήγαγεν τὸ πολλῶν προσφεέστερον ὄνομα «μυθιστορία». Μεταγράφων ὁλόκληρον τὴν περὶ τοῦ Λόγγου κρίσιν τοῦ Κοραῆ, ἰσχυρίζεται ὁ Βέκκερος ὅτι ὁ γράψας τὰ κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην ποιμενικὰ δὲν εἶναι ἀξιοκαταφρόνητος· «ὁ Λόγγος εἶναι ὡς μονόφθαλμος ἐν μέσῳ τυφλῶν, ὁ δὲ ἀνεχόμενός τοὺς βουκόλους τοῦ Θεοκρίτου δὲν πρέπει νὰ δυσχεραίνῃ πρὸς τοὺς ποιμένας τοῦ Λόγγου». Ὁ Βέκκερος ψέγει τὸν Ἡλιόδωρον ὡς ψυχρὸν, μονότονον, περιττολόγον καὶ σχολαστικόν. «Ἡ ἀξία τοῦ συγγραφέως τῶν «Αἰθιοπικῶν» (ἐπιλέγει) συνίσταται εἰς τοῦτο καὶ μόνον, ὅτι ἔδωκε τῷ Κοραῆ ἀπορροὴν πρὸς τοιαύτην τινα ὄντως σοφὴν ἔκδοσιν». Τὴν δξύνουσαν καὶ τὴν φιλολογικὴν ἐμπειρίαν τοῦ Κοραῆ θαυμάζει ὁ Βέκκερος χωρὶς δισταγμοῦ. «Ἀφ' οὗ ἐντὸς τριῶν ἢ τεσσάρων μόνον μηνῶν κατώρθωσεν ὁ Κοραῆς οὐ μόνον νὰ καθάρῃ τὸ κείμενον ἀλλὰ καὶ νὰ συντάξῃ ὁλόκληρον σημειώσεων τόμον, ἀξίον τῆς φήμης τοῦ ἀνδρός, ἀρεῖλει καὶ ἡ Εὐρώπη εὐφροσύνης νὰ κατατάξῃ τὸν Κοραῆν εἰς τοὺς κορυφαίους τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων κριτικούς». Ὁ αὐτὸς Βέκκερος, ἐκδούς τῷ 1855 ἐν Λιψία τοῦ Ἡλιδώρου τὰ Αἰθιοπικά, γράφει ἐν τῷ προομίῳ· «οἱ τὸν Ἡλιόδωρον πρὸ τοῦ Κοραῆ ἐκδόντες οὐδὲν ἄξιον λόγον ἐποίησαν· ὁ Κοραῆς, φαύλοις μὲν βιβλίοις χρώμενος, οἰκεία δὲ καὶ ἐμφύτῳ ἐπιστήμῃ, πολλὰ χωρία διεκάθηρεν (Heliodorum qui ante Coraem ediderunt, operae pretium non fecerunt. Coraes libris mediocribus, scientia domestica nativaque usus multos locos perpurgavit)». Πλὴν τοῦ Βεκκέρου, ἐξέδωκε τὰ Αἰθιοπικά τῷ 1855, τύποις Διδότου, ὁ ὁλλανδὸς φιλόλογος Hirschig μετὰ τῶν ἄλλων συγγραφέων Ἑρωτικῶν Λόγων· ἀλλ' ἀμφότεραι αἱ ἐκδόσεις αὗται ἐρείδονται εἰς τὴν τοῦ Κοραῆ, παρὰ πάσας δὲ τὰς κριτικὰς ἐπιστάσεις τοῦ Χάουπτ, τοῦ Ἰλβεργ, τοῦ Νάβερ, τοῦ Κοβήτου κλ., ἢ τοῦ Κοραῆ ἐκδόσεις εἶναι ἔτι καὶ νῦν ἀπαλαίωτος. Οἱ εἰς τὴν γερμανικὴν μεθερμηνεύσαντες τὰ Αἰθιοπικά, Γεϊτλιγκ (1822) Ἰακώβιος (1838) καὶ Θεόδωρος Φίσερος (1867) ἔσχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ κείμενον τοῦ Κοραῆ· ὁ πρῶτος ὁμολογεῖ τοῦτο διαρρήδη ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ βιβλίου (nach Koray text), ὁ δευτέρος ἦτο θαυμαστής τοῦ Κοραῆ, ὁ δὲ τρίτος ὁμολογεῖ ὅτι πρῶτος ὁ Κοραῆς ἐποίησατο «ρίζικὴν τοῦ κειμένου καθαρσιν, διορθώσας ἀναρίθμητα χωρία» καὶ ὅτι αἱ ὕστερον

ἐκδόσεις, παραβαλλόμεναι πρὸς τὴν τοῦ Ἑλληνος φιλολόγου, μικρὰν ἢ οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν. Καὶ ὁ Γάλλος Τρονιὼν, ὁ ἐν Παρισίοις τῷ 1822 ἐκδοὺς τὴν ὑπὸ Ἀμιότου γαλλικὴν μετάφρασιν τῶν Αἰθιοπικῶν, ἐπηνώρθωσε πολλοῦ αὐτὴν κατὰ τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Κοραῆ, παραθέμενος καὶ πολλὰς τούτου σημειώσεις ἐν τῇ γαλλικῇ ἡρμηνευμέναις. Τελευταῖον ὑποσυνάπτομεν καὶ τὴν κρίσιν τοῦ καθηγητοῦ Sinner, «Ἐν ταῖς σοφαῖς καὶ καλῶς βεβουλευμέναις σημειώσεσιν αὐτοῦ ἔγνω ὁ Κοραῆς νὰ τηρήσῃ τὸ ὀρθὸν μέτρον, οὔτε ὑπὲρ τὸ δέον μακρολογήσας, ὡς ὁ Βιλλοισὼν εἰς τὰ τοῦ Λόγγου, οὔτε ὑπὲρ τὸ δέον βραχυλογήσας ὡς ὁ Γωλμέν. Κατεκρίθη ὁ Κοραῆς ὡς ἀρκεσθεὶς μὲν εἰς τὰς διαφόρους ἀναγνώσεις ὅσας συνέλεξεν ὁ Ἀμιότος ἐκ τινος κώδικος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικάνου, ὀλιγορήσας δὲ τῆς ἀντιβολῆς ἀξιολόγου ἐξ Ἑνετίας ἀντιγράφου, ὅπερ ἀπέκειτο τότε ἐν Παρισίοις. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἂν λόγιός τις ἐποιεῖτο ἀκριβῆ ἀντιβολὴν τοῦ ἀντιγράφου ἐκείνου. Ἀλλ' αἱ πολυάριθμοι ἐκ τοῦ ἀντιγράφου ἀναγνώσεις, ἅς εὐρίσχομεν ἐν τοῖς σοφοῖς πονήμασι τοῦ Βάστ καὶ τοῦ Boissonade διατρανοῦσι ὅπως ἐν ἐστὶν ἐποικήσας ὁ Κοραῆς διορθώσεις, αἵτινες ἐπικυροῦνται νῦν διὰ τῶν γραφῶν τοῦ προμνημονευθέντος κώδικος. Ἀλλως δὲ, σημειωτέον ὅτι ἡ ἐκδοσις ἀπετελέσθη ἐντὸς ἡ τεσσάρων μηνῶν, εἶναι δὲ, κατὰ τὴν κριτικὴν ὀξυδέρκειαν, τὸ ἀριστον ἔργον τοῦ πολυμαθοῦς Ἑλληνιστοῦ».

Ἀληθῶς αἱ σημειώσεις τοῦ Κοραῆ εἶναι θησαυρόφυλάνιον παντοίων παρατηρήσεων, ἀναγομένων τῶν πλείστων εἰς τὴν παράθεσιν τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς, πολλοῦ δὲ ἀναμειγμένων μετὰ διδακτικῶν καὶ ἡδυεπῶν παραινήσεων καὶ ἡθικῶν ὑποθηκῶν, ἐν αἷς διαλάμπει ἐκάστοτε ἡ ἀνένδοτος φιλοπατρία καὶ ὁ πρὸς τὰ καλὰ καὶ ἔθνωφελῆ ἐπιτηδεύματα ἄσκησις καὶ θερμὸς ζήλος τοῦ αἰδίου ἀνδρός. Ἡ περὶ τὰς λέξεις ψιλὴ διατριβή, εἶναι, κατὰ τὸν Κοραῆν, αὐτόχρημα σχολαστικὴ ματαιοσπουδία· εἰς τὰς ἀπαλὰς τῶν φιλομούσων νέων ψυχὰς δέον ἐπὶ πᾶσι νὰ φυτεύωνται ὀρθὰ φρονήματα καὶ φιλόανθρωποι λόγοι καὶ τρόποι. «Ὅσα δὲ καὶ τοῦ προκειμένου παρεκβάς εἶρηκα (παρατηρεῖ ὁ Κοραῆς, περαινὼν μακρὰν περὶ τῶν μετ' ὀλίγον μελλόντων διὰλεξιν), λελέχθων ἕνεκα τῶν φιλολόγων νέων, οἷς ἐκ τῆς φιλοσοφίας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀναγνώσεως μᾶλλον ἢ τῆς τῶν γραμματικῶν ἀδολεσχίας, τῇ τῆς Ἑλλάδος φωνῆς γνῶσιν θηρατέον ἐστί. Εἰ γὰρ μήτε Διονυσίῳ, τῷ φιλοσόφῳ τὰ τῆς Γραμματικῆς ἐξετάσαντι, ἀνεξετάσας

χρή πιστεύειν ἐν ἅπασιν, ἥπου γε ὡς Ἑλληνισμοῦ διδασκάλοις, σφᾶς αὐτοὺς ἐγχειρίζειν ὀφείλουσι τοῖς λαλιστέροις μὲν χιλιδόνος ἐν τοῖς προχείροις, ἀφωνοτέροις δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ἰχθύων ἐν τοῖς ὧν ἄνευ οὐχ ὅπως ἐλλήνιζεν, ἀλλ' οὐδὲ συνιέναι τὰ τῶν Ἑλλήνων οἶόν τε. Ἐκεῖνο δὲ πρὸ πάντων ἐνθυμητέον, ὡς ὁ θίγα φιλοσοφίας τὰ τῆς Γραμματικῆς ἐρευνῶν διακινός ἐστι λεξιθήρας καὶ γραμματιστῆς ἂν δικαιότερον ἢ γραμματικὸς καλοῖτο». Πολλάκις, «χάριν τῶν φιλουμύσων νέων» ὁ Κοραῆς κατακρίνει τοὺς κκοζήλους τοῦ Ἡλιοδώρου ἀττικισμούς. «Εὐεπίφοροι γὰρ οἱ Ἀττικοὶ εἰς τὰς ἀρσενικὰς καταλήξεις ἐπὶ τῶν θηλυκῶν, Ἀργῶς, Γενναῖος καὶ Στερρὸς γυνή, λέγοντες· καὶ τοὺς μὲν Ἀττικοὺς ἐξ ἀνάγκης ἐχρῆν ἀκολουθεῖν τῇ χρήσει, ἕως ἡμέαζε παρ' αὐτοῖς ἢ τῶν τοιούτων χρήσις· οἱ δὲ Ἀττικίζοντες, πλατὺν ἂν ὀφλισκάνοιεν γέλωτα, εἰ τὴν ἀκριβῆ τήρησιν πεντήκοντα ἢ καὶ ἑκατὸν καινῶς ἐσχηματισμένων λέξεων ἀποχρῶσθαι οἶονται εἰς τὸ λέγειν ἢ γράφειν κατὰ Ξενοφῶντα καὶ Πλάτωνα». Ἄλλοτε πάλιν κακίζει τὸν Ἡλιοδωρον ἐπὶ ἄλλοκότοις περιγραφαῖς. «Ἄπασα ἡ περιγραφή τῶν λίθων αὕτη παιδαριώδης τε καὶ σοφισταῖς μᾶλλον ἀρμόζουσα τυγχάνει· ψευκταί δὲ αἱ τοιοῦτότροποι ἐκφράσεις τοῖς νέοις, ὡς κῆρες μᾶλλον ἢ κάλλι τῶν λόγων οὔσαι». Ἐνθα ὁ Ἡλιοδωρος εἰσάγει τὴν Χαρίκλειαν λέγουσαν «τεθναῖή μοι μᾶλλον ὁ πατήρ ἢ ὁ Θεαγένης» σημειοῦται ὁ Κοραῆς. «Τοῦτο, καίπερ οὕτως ἔχον τῇ φύσει, οὐκ ὀφείλειν Ἡλιοδωρος παραγαγεῖν λέγουσαν, νέαν καὶ σωφρονοῦσαν κόρην, τὴν Χαρίκλειαν. Οὐ δὲ γὰρ πάντα τὰ κατὰ φύσιν εὐπρεπῶς ἂν λέγοιτο, ἀλλὰ δεῖ καὶ λόγου τοῦ κολουσόντος τὰς ὁρμὰς τῆς φύσεως· πλὴν εἰ μή τις τῷ μηδ' ἐγνώσθαι πω τῇ Χαρίκλειᾳ τοὺς φύσαντας, παραμυθοῖτο τὸ εἰρημένον». Εὐρίσκει ὁμοῦς ἐν τῷ Ἡλιοδώρῳ καὶ οὐκ ὀλίγα ἄξια ἐπαίνου. «Σημειώσαι ὅτι «ἐλευθέριον τροφήν» ὀνομάζει τὴν τῶν γραμμάτων ἐπιστήμην, εἰκότως· ὁ γὰρ ἀγνοῶν ταῦτα ἀγνοεῖ δῆπου καὶ τοὺς γεγραμμένους νόμους· ὁ δὲ μὴ γινώσκων αὐτοὺς οὐκ ἔτι ὑπὸ τῶν νόμων, ὡς ἐλεύθερος, ἀλλ' ὑπὸ τῶν τοὺς νόμους ἀναγινώσκειν καὶ ἐξηγεῖσθαι δυναμένων, ὡς ἀνδράποδον ἄγεται». Παραβάλλων ὁ Κοραῆς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἱστορούμενα περὶ τοῦ μυθευομένου Φοίνικος, τοῦ ὄρνιθος, πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ μυθιστοριογράφου Ἀχιλλέως τοῦ Τατίου, λέγει. «Παραγγέλλομεν τοῖς νέοις τῶν Μουσῶν μύσταις τὴν Ἡροδότου ἔκθεσιν τοῦ Φοίνικος ἀναγνόντας, ἐπαναγνῶναι μὴδὲν ἐπισχόντας τὰ ψυχρῶς Ἀχιλλεῖ τῷ Τατίῳ ῥητορευθέντα περὶ τοῦ αὐτοῦ ὄρνιθος, ὡς ἂν ἐκ τῆς

παραθέσεως κατανοεῖν ἔχοιεν ὅσον αὐτοφυῆς κάλλος διενήνοχε τοῦ κεκοιμημένου· οὐδὲν γὰρ οὕτω θήγειν τὸ κριτικὸν τῆς ψυχῆς πέφυκεν, ὡς τὰ ὄντα καλὰ τοῖς δοκοῦσι παραβαλλόμενα». Καὶ πάλιν. «Προσημειούσθων δὲ οἱ φιλόμουσοι νέοι γυμνασίας ἔνεκα τοῦ κριτικοῦ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦθ' ὅτι ὁ μὲν Ἡλιόδωρος, καλῶς ποιῶν, τὰ μέτρια διαλέγεται περὶ τούτων· ὁ δὲ Ἀρισταίνετος, τῇ γελοιότητι τῶν νόσων λογοδιάρροια συνεχόμενος, ἀπειροκάλως τὸν ἅπαντα λόγον ἐξυφαίνει, καὶ πιθηκίζει γελοιῶς, μιμῆσθαι καλῶς μὴ δυνάμενος». Ἀναφέρων τὸ τοῦ Πρόκλου ὅτι ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχον ἐξήκοντα πρὸς ταῖς τριακοφαῖς λέσχαι, ὁ Κοραῆς ταλανίζει τῶν Ἑλλήνων τὸ φιλόλαλον. «Πάντων γὰρ ἀνθρώπων Ἑλλήνες, Ἑλλήνων δ' ἀπάντων Ἀθηναῖοι γεγονάσι λαλίστατοι. Προσεκίχασαι δ' ἂν τις τὰς τῶν ἀρχαίων Λέσχας τοῖς παρὰ τοῖς Ἱταλοῖς λεγομένοις Οἰκηματίοις (Casini), ἢ καὶ αὐτοῖς τοῖς παρ' ἅπασι Καφοπωλείοις, οὕτω καλουμένοις διὰ τὸν ἐμπολῶμενον μέλανα ζῶμον, τὸν ἐν τῇ συνηθείᾳ ὀνομαζόμενον Καφὲν, οὐδὲν ἔχοντα κοινὸν πρὸς τὸν τῶν Λακωνίων μέλανα ζῶμον, ἀλλ' αὐτὸ ἀτεχνῶς ὄντα τὸ «νηπενθές τε τ' ἄχολόν τε κακῶν ἐπήλυθον ἀπάντων» φάρμακον, ὃ Λυκούργου πολλοῖς ἔτεσι πρότερον Ἑλένη μετακόμισεν ἐξ Αἰγύπτου εἰς Λακεδαιμόνα». Ἐνίοτε ἐρμηνεύων τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς δεῖνος λέξεως, ποικίλλει τὸν λόγον διὰ προσφυῶν παραινήσεων. «Αὐχμηρὸς ἀπὸ τοῦ αὐχμῆς, λέγεται κυρίως ὁ ἄνθρωπος καὶ ξηρὸς, κατὰ μεταφορὰν δὲ ὁ ῥυπαρὸς, ἐπεὶ τοιοῦτοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἱ μὴ χρώμενοι λουτροῖς. Σεσήμαγκε δὲ ἡ λέξις καὶ τὸν πένητα ἢ πτωχόν, καὶ τέλος τὸν ἄγριον καὶ θηριώδη· τὸ γὰρ ἀτμηλέητον καὶ πιναρὸν τοῦ σώματος ἢ πτωχείας ἐστὶ ἀποτέλεσμα ἢ ψυχῆς ἀγριότητος κατελέγχει· διὸ καὶ φιλοσόφως τε πάνυ καὶ φιλανθρώπως τὴν ἀλειψιν τῆς κεφαλῆς καὶ τὴν νύξιν τοῦ προσώπου ὁ θεῖος παρεγγυᾷ λόγος».

Πρό τινων ἐτῶν σφοδρὸς συνηθῆ ἀγὼν περὶ τοῦ ἀρμόζοντος εἰς τὴν νῦν γλῶσσαν ὀνόματος· ἂν δηλαδὴ πρέπει νὰ λέγηται «καθωμιλουμένη» ἢ «καθωμιλημένη». Τὸ «καθωμιλημένη» εἶναι τεχνικὸς ὅρος τῶν γραμματικῶν, σημαίνων τὴν συνηθειαν· ἡ λέξις δὲ αὕτη ἀπαντᾷ οὐχὶ ὀλιγαίς παρὰ τοῖς γραμματικοῖς τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Βυζαντίου, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐν ταῖς παρεκβολαῖς τοῦ Εὐσταθίου εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν τοῦ Ὀμήρου. Τὸ «καθωμιλημένη γλῶσσα» δηλοῖ ὅτι καθέστηκεν ἥδη τοῦ ὁμίλου, ἐπομένως εἶναι κοινὴ, δημώδης, συνηθῆς. Ὅπως λέγομεν «τετριμμένον ὄνομα» καὶ οὐχὶ «τριβόμενον»,

«άνειμένη περίοδος» καὶ οὐχὶ «άνειμένη», «ἀναβεβλημένος χορὸς» καὶ οὐχὶ «ἀναβαλλόμενος», τὸν αὐτὸν τρόπον πρέπει νὰ εἴπωμεν «καθωμι-
λημένη γλῶσσα» οὐχὶ «καθομιλουμένη» πλὴν εἰ μὴ τις προσάψῃ τῇ
λέξει σημαίνονμενον ὅλως ἀλλότριον αὐτῆς. Ἡ σημερινὴ γλῶσσα μετα-
χειρίζεται τὸ ἀπλὸν «ὀμιλῶ» οὐχὶ δὲ τὸ «καθομιλῶ» ἐπὶ τοιαύτης
ἐννοίας· πρὸς δὲ τοὺς ἀντιλέγοντας, ὅτι τὸ «καθομιλουμένη» εἶναι τὸ
αὐτὸ καὶ τὸ «ὀμιλουμένη» δύναται τις πάλιν νὰ ἀντεῖπῃ, τίς ἡ χρεῖα
τῆς προθέσεως κατὰ; Ταῦτα καὶ ἄλλα πολλὰ ἐγράφονμεν πρὸ ἐκκαί-
δεκα ἐνιαυτῶν, ἐνάτῳ ἔτει πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν «Γλωσσικῶν Πα-
ρατηρήσεων» τοῦ καθηγητοῦ Κόντου. Τὰ ἐναντία τούτων φρονῶν ὁ κα-
θηγητὴς Βερναρδάκης ἐν τῷ «Ψευδαττικισμοῦ Ἑλέγχῳ» τυπωθέντι ἐν
Τεργέστη τῷ 1884 (σελ. 120 - 141) συνηγορεῖ διὰ μακρῶν ὑπὲρ τοῦ
«καθομιλουμένη γλῶσσα» δογματίζων ὅτι «ἡ φράσις «καθομιλουμένη
ἑλληνική» ἢ «καθομιλουμένη γλῶσσα», ἀφ' οὗτου γίνεται χρῆσις αὐτῆς
ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει οὐδέποτε ἐσήμαινεν «ἡ γινομένη κοινὴ» ἀλλὰ
μόνον κοινῶς ὀμιλουμένη» ἢ καὶ ἀπλῶς «ὀμιλουμένη» οὐδὲν ἄλλο!».
Ὁ Κ. Βερναρδάκης ἐρωτᾷ «εἶναι δυνατόν νὰ εἴπῃ τις «γλῶσσα καθω-
μιλημένη»; — «Οὐχὶ (ἀποκρίνεται) καὶ ἂς τὸ λέγῃ ὅχι ὁ Εὐστάθιος,
ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἀλάνθαστος Πάπας». Ἀλλ' ὅμως πολλοὶ τῶν ὀρχει-
στέρων λογίων προετίμησαν τὸ «καθωμιλημένη» ἀντὶ τοῦ «καθωμι-
λουμένη». Αὐτὸς ὁ Κ. Βερναρδάκης γράφει ἐν σελίδι 140—141. «Ἐν
ἔτει 1831 ἐξεδόθη ἐν Βιέννῃ βιβλίον, φέρον τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν «Ἡ-
ρωδιανοῦ δημηγορίαι, μετενεχθεῖσαι εἰς τὴν καθωμιλημένην φω-
νὴν κτλ. ὑπὸ Π. Ν. τοῦ Δαρβάρειως». Βεβαίως καὶ ὁ λόγιος οὗτος
Ἑλλήν μετεχειρίσθη τὸν παρακείμενον, διότι εἶχεν ἐναύλους ἐν τῇ ἀκοῇ
τὰς εὐσταθιανὰς φράσεις· ἀλλὰ τὸ παράδειγμα του ὅμως δὲν ἐμιμήθη
κανεὶς ἕκτοτε μέχρις ἐσχάτων... Ὁ δὲ λόγιος τοῦ φαινομένου τούτου
εἶνε εὐληπτος. Ἐξῆς ἀκόμη τότε ὁ Κοραΐς, καὶ τὰ περὶ γλώτσης κρί-
σεως καὶ ὀρθοφροσύνης διδάγματα του κατεῖχον τὴν ψυχὴν ὅλου τοῦ
ἔθνους». Καὶ ἐν τέλει τῆς παραγράφου. «Καὶ ὁ μὲν Δάρβαρις ἔγραψε
καθωμιλημένη· ἀλλ' οἱ ἐπίλοιποι ἕκτος τοῦ Δαρβάρειως Ἑλληνες
... ἔγραψαν καθομιλουμένη. Τίς εὔρε τὸ ὄρθον, ὁ λογιώτατος
καὶ δοῦλος τῆς σχολαστικῆς παραδόσεως καὶ αὐθεντίας Δάρβαρις ἢ τὸ
σύνολον τῶν λογίων, ὅπερ εἶχε χειραφετήσῃ ἀπὸ τῆς πνευματικῆς δου-
λείας ὁ κάλαμος τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραΐ;» Χωρὶς τοῦ ἐλαχίστου ὅκνου
ἀποκρινόμεθα ὅτι τὸ ὄρθον εὔρεν οὐχὶ ὁ Δάρβαρις ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κοραΐς.

*

δοσις ἐν τῇ 345 σελίδι τῶν κριτικῶν αὐτοῦ σημειώσεων εἰς τὰ Αἰθιο-
πικά τοῦ Ἡλιοδώρου προτρέπει τοὺς φιλομούσους τῶν Ἑλλήνων νὰ ἐ-
πιδοθῶσιν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τὰδε παρακελεύο-
μενος. «Ἄλλως γὰρ ἂν κενοσπουδία εἴη ἡ περὶ τὰς λέξεις ἔρευνα,
εἰμὴ καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν ἔχοιμι ἐπιδειξάι τοῖς τῶν Ἑλλήνων
ἀληθῶς φιλομούσοις, οὓς καὶ διδάξας ἔτοιμος, παρ' ὧν καὶ μαθεῖν τι
χρηστὸν ἐτοιμότερος, οἷς μόνοις καὶ γράφω, οὐχ Ἡλιοδωρον ἐξηγούμε-
νος, οὐδὲ γὰρ τοῦτό μοι πρόκειται ὅτι μὴ πάρεργον, ἀλλὰ προτρέπων
αὐτοὺς εἰς τὴν ἀκριβῆ τῆς Ἑλλάδος φωνῆς κατανόησιν, ἥς ἄνευ
οὐδὲ τὴν καθωμιλημένην ταύτην τῶν Γραικῶν γλῶτ-
ταν δεόντως ἐπανορθοῦσθαι οἶόν τε». Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κ. Βερναρδάκης ἐν
τοῖς «παροράμασι καὶ διορθώσεσι» (σελ. 474) ἐκφράζει ὑπόνοιαν ὅτι ἐκ
τῶν καθ' ἡμᾶς λογίων, πρῶτος ἴσως ὁ καθηγητὴς Οἰκονομίδης μετε-
χειρίσθη ἐν ταῖς διατριβαῖς αὐτοῦ τὸν παρκαίμενον «καθωμιλημένην»
ὁπόθεν «φαίνεται ἀπειμιμῆθησαν αὐτὸν ἄλλοι τε καὶ ὁ Κ. Κόντος» κρί-
νομεν μὲν περιττὸν νὰ μεταγράψωμεν ἐκ τῶν σημειώσεων τοῦ Κοραῆ
καὶ ἄλλα χωρία, ἀρκούμεθα δὲ εἰς ἓν καὶ μόνον. «Καὶ περὶ μὲν τού-
των τε καὶ τῶν τοιούτων, ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰρήσθω μοι τσαῦτα, ἐν
ἄλλοις ἴσως πλατύτερονπραγματευσομένῳ. Εἰ δέ τις τῷ μήκει τῶν
σημειώσεων δυσχεραίνει, ἔστω με δι' οὐδὲν ἄλλο τοῦ προκειμένου θαμὰ
παρεμβαινόντα, ἢ τῶν φιλομούσων Ἑλλήνων χάριν, οἷς διαφέρει μά-
λιστα τὰ τοιαῦτα, ἵνα διορθοῦν τὴν καθωμιλημένην γλῶσ-
σαν σπουδαζόντες, μετὰ κρίσεως τοῦτο καὶ προσοχῆς μεγίστης
ποιῶσι· ποιήσουσι δὲ, ἔαν ἀκριβῶς τὰ ἀρχαῖα τοῖς νῦν ἐκάστοτε παρα-
βάλλειν ἐθισθῶσι· τὸ γὰρ ἄλλως πειρᾶσθαι μετακοσμεῖν τὴν συνήθη
φωνήν, ἐντροφῶντος, οὐ προσέχοντός ἐστι τῇ γλώσσῃ» (Σελ. 133· πρὸβλ.
καὶ σελ. 135 ἔνθα τὸ τοῦ Ὀμήρου «Διὸς δ' ἐτέλειετο βουλὴν» μετα-
φράζει «εἰς τὴν καθωμιλημένην γλῶσσαν», «ἐγίνετο τὸ θέλημα
τοῦ Διὸς»). Οὐδαμῶς σκοπομένου μέχρι τίνος εἶναι ὀρθαὶ ἢ πλημμε-
λεῖς, αἱ πολλαὶ καὶ παντοῖαι ἐναντιολογίαι, ὅσας ὁ Κ. Βερναρδάκης
ἐπάγεται εἰς ἀνασκευὴν τῶν ἀλλοφρονούντων, γίνεται ἐντεῦθεν ἐμφανές
ὅτι πρῶτος ὁ Κοραῆς ἐνεκαίνισε πάλιν τὸν τεχνικὸν ὅρον τῶν παλαιῶν
γραμματικῶν, γράψας καθωμιλημένην γλῶσσαν, καὶ ὅτι οἱ προ-
κρίνοντες νῦν τὸ καθωμιλημένην ἀντὶ τοῦ καθομιλουμένην
οὔτε δορυφόροι τοῦ «λογιωτάτου καὶ σχολαστικοῦ» Δαρβάρεως καθίσταν-
ται, οὔτε ἀντλοῦσι τὴν σοφίαν τῶν ἐκ τῶν «Γλωσσικῶν Παρατηρήσεων»

τοῦ Κ. Κόντου, οὐδὲ ἀπομιμοῦνται τὸν κατὰ τὰ ἄλλα ἀξιολογούμενον λεκτικὸν χαρακτήρα τοῦ Οἰκονομίδου. Εἶναι δὲ οὗτοι ἀπλῶς ζηλωταὶ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν λόγων οὓς, ἥδη ἀπὸ τοῦ 1804, ὑπομνηματίζων τοῦ Ἡλιοδώρου τὰ Αἰθιοπικά, ὑπετύπωσεν χάριν τῆς ἀνακαινίσεως τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης, «ὁ κάλαμος τοῦ Ἀδμαντίου Κοραΐ, ὁ τὸ σύνολον τῶν λογίων χειραφετήσας ἀπὸ τῆς πνευματικῆς δουλείας» ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ αὐτὸς οὗτος ὁ καθηγητὴς Βερναρδάκης.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΗΜΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ.

Σελ.	Στιχ.	ἀντὶ	γραπτέον
8	16	δαδοῦχοι	δαδοῦχοι
9	31	περιωνύμῳ	περιωνύμου
12	25	οὐδεῖς	οὐδεῖς
12	31	κρατοῦντας	κρατοῦντα
13	10	μεπεπέμψω	μετεπέμψω
17	5	διακκάστερεν	διακκάστρον
17	22	πεντεκαίδεκάτης	πεντεκαίδεκάτης
33	6	τῆς	τοῖς
41	4	Ὀκτωήχου	Ὀκταήχου
41	33	Μιχαήλ ὁ Δούκας	Μιχαήλ Δούκας
46	32	μηνιαίῳ	ἐτησίῳ
47	15	δραγομᾶνος	δραγομᾶνος
55	31	ἀποπτείνει	ἀποκτείνει
63	14	Φεδερίκου	Φριδερίκου
74	25	θεῶν	θεός
105	22	Ἐπὶ ἐξαετίαν	Ἐξαετίαν
113	11	ποιοῦσιν	ποιοῦσιν
113	28	Ἵπὸ λεκτικὴν	Κατὰ λεκτικὴν
116	3	ἐπὶ τοῦ	ἐπὶ τὸ
122	16	ἐπὶ τινὰς ἡμέρας	ἡμέρας τινὰς
129	2	ἀνυπερβλήτου	ἀνυπερβλήτου
129	12	ὡς ἀριστουργήματα	ἀριστουργήματα
183	25	κοντάκια	κοντάρια
211	15	Κορίνθου». Ἄλλοτε πάλιν Μητροπολίτου,	Μητροπολίτου Κορίνθου». Ἄλλοτε πάλιν,

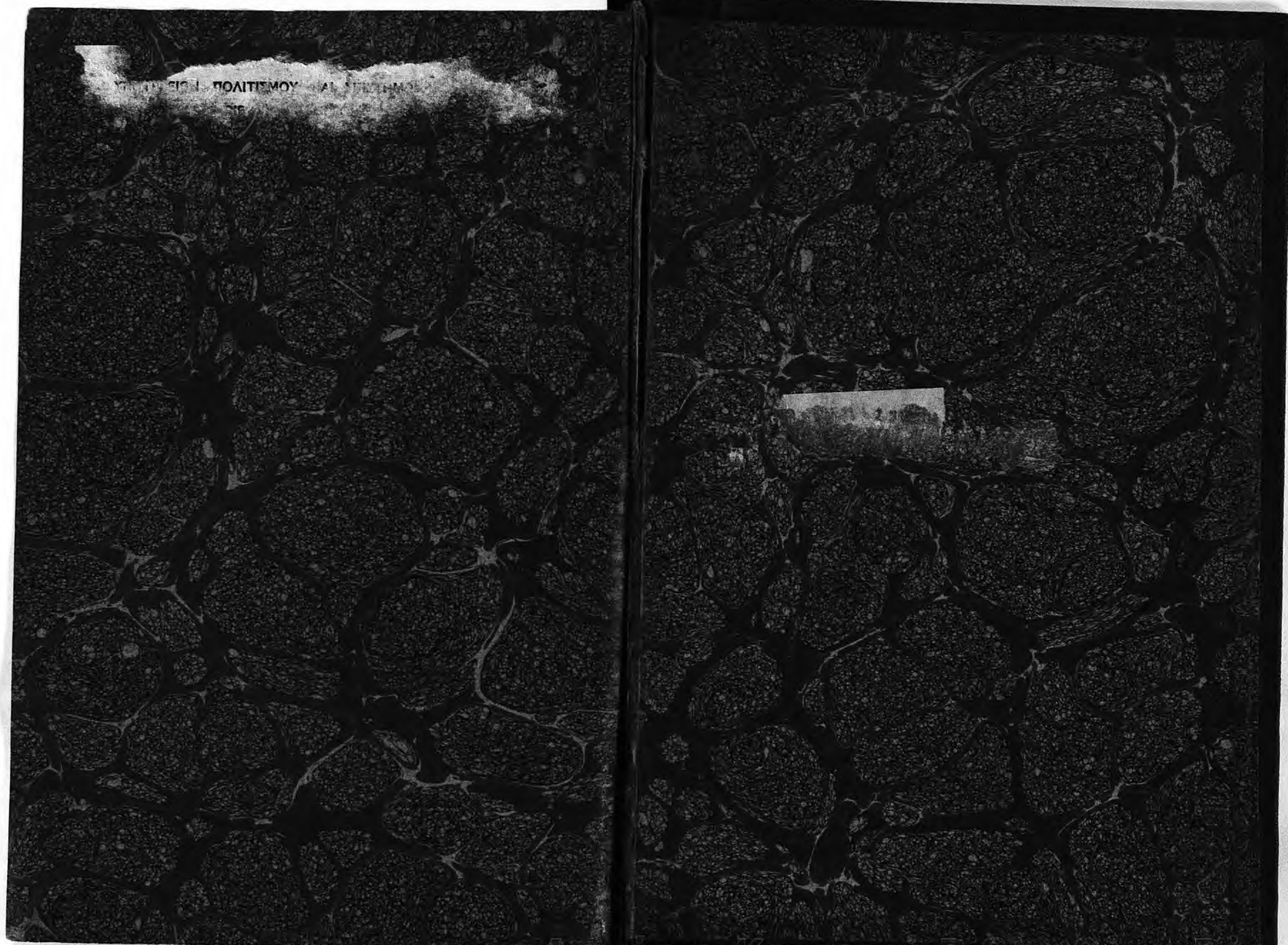
Σελ.	Στιχ.	ἀντὶ	γραπτέον
212	35	βλελύσσομαι	βδελύσσομαι
217	20	ὡς ἄνδρον,	ἄνδρον καὶ
263	5	Πανεπιστημίου	Πανεπιστημίου
267	13	Προλεγόμενα	Προλεγόμενα
267	29	Σχολιστὴν	Σχολιστὴν
278	22	ᾧ	ᾧ
284	18	προκαταρχόμενοις	προκαταρχόμενος
291	31	ιδίαν	ιδίαν
364	14	Ἑλλάσι	Ἑλλάδι

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας